HRVATSKA SMOTRA

NACIONALNI, SOCIJALNI I KNJIŽEVNI MJESEČNIK

ZA REDAKCIONI ODBOR UREDIO

IVAN ORŠANIĆ

GODINA VII.

ZAGREB 1939.

SADRŽAJ

ČLANCI I RASPRAVE

Strana

PJESME

NOVELE

KNJIŽEVNI PRIKAZI

UMJETNIČKI PREGLED

KAZALIŠNI PRIKAZI

Strana

SOCIJALNI PREGLED

MEĐUNARODNI PREGLED

JAVNI ŽIVOT

Strana

RAZNO

KROZ REVIJE I LISTOVE

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 1 SIJEČANJ 1939. GOD. VII.

ISPRED KATAFALKA

(Dr. Anti Trumbiću)

Tuga se svija u veliku kitu
I raste, raste do crnih oblaka,
To bolan čas je hrvatskom Splitu
Kad gasne žarka prežarka zraka.

Slomljena srca, odlaziš i Ti
Za tragom naših svijetlih duga,
Al' Tvoj duh tu je i on će biti
Utjeha naša u noći tuga.

Jer mi smo rod što živi u patnji
I nosi stijeg prebijelih nada.
Mi idemo u vječnih bolova pratnji
Dižući oči spram svijetlog Grada.

Smiri se tiho ko naše more
Izmučen na smrt u radu za nas.
S vijencima sjaja u cik jedne zore
Bit će nam ljepše (ljepše nego danas).

Tad naša sreća biti će i Tvoja,
Najbolji sine hrvatskog Splita.
U crnom moru suza i boja
Sva naša srca danas su svita.

Split, 23. XI. 1938.

Branko Klarić

TRAŽENJE HRVATSKE

Michelet je rekao: »Engleska — to je imperij, Njemačka — to je rasa, Francuska — to je osoba«. Stari historik, koji inače ne pogađa uvijek tako sigurno, kao da je tri četvrtine stoljeća unaprijed predvidio Baldwina i Hitlera. Tek je veliko pitanje, što je htio reći kao bitno u definiciji Francuske. Mnogi su francuski pisci pokušali pronaći značajke Francuske (Louis Dimier, Lucien Romier, Henri Martin), ali kroz mnoštvo kontradikcija kao da se najsretnije probio Charles Péguy, kojega u novije vrijeme slijedi Daniel Rops oslanjajući se čvrsto na spomenutu Micheletovu definiciju, iz koje kao da se isključuju etnički i biološki, politički i ekonomski determinizmi, a sve se svodi na duhovni karakter.

I tako listajući posljednju knjigu (Tornant de la France) mladoga i duhovitoga francuskog moraliste i književnika Ropsa, nametalo mi se, da analogna pitanja i konstatacije postavim i za Hrvatsku, jer ako išta, a ono je hrvatska duša uvijek bila tražena u duhovnoj sferi, daleko od svakoga materijalnoga i materijalističkoga determinizma.

*

Rečeno je već toliko puta (Ante Starčević, Ante Radić, Šuflaj, Lukas), da je hrvatska duša skroz naskroz prožeta idejom čovječnosti, pravde, etičnosti, duhom idealizma i zapadnjačke kulturnosti.

Sve ove riječi definiraju jedan skup oznaka duhovnoga karaktera, koji je bitan za život svakoga pojedinca i svakoga naroda. Taj skup, po svojoj prirodi, isključuje materijalističke emanacije, koje zastiru poglede u svijet viših vrijednosti.

Hrvatska nikada nije bila vezana, duhovno vezana za materijalne kondicije, u kojima se nalazila. Ona im se istina morala podvrgavati, ali ih je uvijek nadilazila kao što život, psihološki i metafizički, uvijek nadilazi fiziološke procese naše tjelesne egzistencije.

U biti svojoj Hrvatska u pravdi i idealizmu brani ljudsku ličnost. Kada se kaže: Živjela Hrvatska! onda se to odnosi na živo biće, hranjeno duhom i voljom. Tajna mnogih hrvatskih poraza počiva u oslabljenju duha i volje! Kadgod se došlo sa strane političara sa defetizmom i naslanjanjem na tuđi organizam, Hrvatska je uvijek slabila. S toga sva veličina Ante Starčevića leži u jačanju volje i vjere u sebe. Svi njegovi napori smjeraju u duh i volju vlastitoga bića. Ali time smo došli do najtežega: kad se kaže idealizam, pravda, čovječnost, onda je to nešto ne toliko apstraktno i nerealno koliko kompleksno. Teško se probiti do jezgre i naći tip. Drugi to lakše mogu nego mi sami. Čovjek

najteže definira samoga sebe. Mi osjećamo u samima sebi izvjesnu moć i snagu i ljepotu, ali — rekosmo — sve je to u Hrvatskoj duhovnoga reda.

Mnogi su naši ljudi tražili Hrvatsku u geografiji, u historiji, u poeziji, u zemlji kao ekonomskoj snazi, u geopolitici, u krvi, u jeziku. Sve je to ispravno, na sve se to osjećala naša ljubav. Ali pri svemu se konstatovala *raznolikost* često tolika, da se stranci u čudu pitaju, odkuda nam najedampur tolika slivenost i jedinstvo.

Dakle *kompleksnost i raznolikost*, a sve sliveno u funkciji neke stalnosti i jedinstva. I ako nam geografija ne objašnjava tajni smisao naše zemlje, ipak nam pruža divnu simboliku. Isto tako ima gledišta hrvatske kulture, koja se čine kontradiktorna. Mnogi elementi, transformirani kroz hrvatski genij, stranoga su izvora.

I jezik nam je podijeljen u tri kompleksa: čakavski, kajkavski i štokavski sa svim govornim nijansama ikavice, ijekavice i ekavice, pa ipak nema danas naroda, koji bi bio jedinstveniji od Hrvata.

To jedinstvo treba tražiti dublje. Jedino svjedočanstvo autentične hrvatske kulturnosti na svim krajevima zemlje, u svim regionalnim jezičnim izražavanjima, kroz sve poprimljene evropske kulturne i književne pokrete, uvijek je i neprestano izraz *idealizma i borbe za pravdu*. Taj idealizam i ta borba za pravdu i čovječnost, i to u izrazito »graničarskom« smislu, to je od Marulića i Gundulića, do Šenoe i Budaka, neprestano smatrano kao cilj i kao sredstvo čitave naše kulturnosti. To je jezgra naše tradicije, a tradicija proizlazi iz duhovnoga kontinuiteta i jedinstva.

*

Kada će se općenito spoznati, da je to smrtni grijeh za genij Hrvatske!

Nije li dosta jasno, da su sve opozicije u historičkom procesu Hrvatske i svi pokreti, koji izgledaju kao u kontradikciji, da je sve to svjedočanstvo nutarnje neizbrisive linije, od koje se može udaljiti, ali kojoj se uz cijenu spasenja treba opet vratiti. U hrvatskom konfliktu čovjeka sa historijom, koji je u novije doba fatalno aktualan, treba nazrijevati instinktivnu borbu za tradiciju, za dušu, za jezgru našega bića. Tradicija živi, ona se duboko osjeća u onom, što imamo najsolidnijega i najtrajnijega, ona se ne da pokopati prividnim raspadanjem javnoga mišljenja, kojemu dirigiraju novinari i politikanti. Najednom provaljuje na površinu kao lava i natopi čitavo narodno staničje svježim iskonskim sokovima. Tko bi na pr. pred petnaest godina, kada je dominirao u literaturi Krleža, slutio, da će se odnekale ipak pojaviti kult Šenoe i da će biti stvoreno »Ognjište«. Ne samo to nego da će prezreni i zaboravljeni Star-

čević biti proglašen ne samo našim najdubljim čovjekom nego i najboljim stilistom, a Kumičić da će dobiti spomenik i t. d.

Tradicija nam otkriva smisao Hrvatske, ali uz uvjet da je slušamo u svom njenu integralizmu. Sve u našoj historiji proizlazi iz jednoga stanja hrvatskoga duha, iz duhovnoga stava.

Služba pravdi, spoznaja viših moralnih vrijednosti, plemenitost do ekscesa nerazboritosti — znamo, gdje su izvori svega toga.

Sve to, o čemu se govori, izgleda apstraktno, ali u srcu je živo. To je ipak norma života.

Slika Hrvatske, slika je čovjeka.

Stoga je svaka definicija Hrvatske u jednoj formuli nedovoljna. Naša domovina je u nama. Masonski, liberalistički i marksistički pothvati ugrožavaju koncepciju čovjeka, njegov smisao na zemlji, njegovu veličinu i njegovu ulogu. Berdjajev je to divno pokazao u studiji »Marksizam i ličnost«[1]). Ti bakcili mogu najviše naškoditi našem duhovnom organizmu, jer su mu u biti protivni, jer podgrizaju etičke i filozofske temelje Hrvatske. Nema prave akcije bez doktrine. Svaki politički akt predstavlja neku filizofiju, svijesno ili nesvijesno. Kadgod Hrvatska nije znala, na što bi oslonila svoje principe, izražavala se u kontradikcijama i nestalnosti. (U ovaj čas to ne želim precizirati u činjenicama nego samo u konstatacijama, a nipošto pri tom ne mislim samo na politiku.) Kadgod ponestane duha, slabi Hrvatska. Nama je suđeno, da moramo biti nosioci universalne vrijednosti. Nama je vječno izražavati duhovni karakter našega bića. Samo u tom izrazu mi možemo naći sebe, samo na tom principu mi možemo i izgubiti sebe.

*

Pogrešna je i površna koncepcija tradicije nekoje sasvim odvratila od tradicije kao da i nema ispravne koncepcije tradicije. Mi nismo zato, da se narod pretvori u čuvara muzeja i da prima lekcije prošlosti u formama, u kojima su se one izrazile u svome vremenu, nego da se u svim tim prošlim formama pronađe duhovna zapovijed. S toga je negacija hrvatskoga plemstva i hrvatskih kraljeva apsurd, negacija benediktinske, cistercitske, pavlinske, franjevačke, dominikanske i isusovačke kulture u Hrvatskoj negacija samoga sebe u stilu samoubijstva; negacija »graničarske« ideje dokaz filozofsko-političke praznine; negacija književne prošlosti radi nedostatka artizma izdaja; negacija borbenosti, koja je spasavala tuđa carstva po čitavoj Evropi odricanje bitne osobine i moralna dekadenca i t. d.

---

1) Komunizam i kršćani« Zagreb, 1937.

A tih negacija je prepuna historija hrvatskih zadnjih pedeset godina. Odatle su se rodili različiti individualizmi i egoizmi, smrtonosne bolesti ljudske ličnosti, koje se u Hrvatskoj iživljavaju u formi klikaštva. To je razdvajanje, raspadanje, opasnost, zaboravljanje samoga sebe, nedostajanje »smisla za zapadnu civilizaciju i za čovječnost«.

Onima, koji još traže Hrvatsku kroz ove negacije treba reći, da je tim putem ne će naći, jer »Hrvatstvo je sinonim za sve, što je lijepo i dobro stvorio evropski Zapad« (Šuflaj).

D. Žanko

RADOST SELJAKA NA SVOJOJ NJIVI

Deset sam godina dugih pokorno služio drugom,
živio mučnim životom poštenih, mirnih seljaka,
imajuć kućicu nisku, motikom, il oštrim plugom
dnevno se mučio teško od zore rane do mraka.

Deset sam godina dugih ko dijete snivao snove,
krčeći polako naprijed kroz život kamena, trnja,
za onim svečanim časom u brazde kada ću nove
širokim zamahom ruke presretan bacati zrnja.

Svetog sam molio Antu kroz deset predugih ljeta,
da želju moju skromnu u srcu duboko skritu
jednoga dana ruka ostvari Svevišnjeg sveta:
da s v o j u njivu sretan u zlatnom promatram žitu

Žuđeni svanuo dan je, o sretna presretna mene;
zbunjen i ganut ne znam nebesa kako da hvalim!
Za čas su eto prošle tamne životne sjene,
kako da veliku radost srcem razumijem malim!

Žuđeni svanuo dan je, o sretna presretna mene;
o divno pšenično more, o zlatno zrnje života!
U duši mojoj teku radosti, sreće rijeke,
u zemlji sve mi je skrito veselje nada, ljepota.

Čujte me, jablani vitki, na s v o j o j zemlji ja stojim,
na s v o j o j njivi orem, kosim i berem ploda,
i dokle brazda imam, nikoga ja se ne bojim,
s njima je srasla seljaka sreća im, snaga, sloboda . . . !

Aleksandar Kokić

EROTIČKA ANARHIJA I BRAK

I ako neki biolozi, seksuolozi i sociolozi, u nastojanju da reformiranje bračnog zakonodavstva ubrzaju, nastoje instituciju braka prikazati produktom socijalne dekadanse — klasne nepravednosti i podjarmljivanja slabijih usprkos porasta civilizacije i kulture, ipak je to neistina, znanstvena zabluda i svojevoljno konstruiranje argumenata pod svaku cijenu.

Otac historijskog materijalizma Marks ostavio je neobradjeno poglavlje o obitelji u svome »Kapitalu«, da ga kasnije obradi Engels pomogu ideologije Morgana, sljedbenika Fourierova. Da bi Engels resp. Morgan mogao izvesti argumente o postanku obitelji u smislu historijskog materijalizma porazdijelio je razvitak čovječanstva u 3 velike epohe: 1. Divljačka epoha: a) niža, u kojoj je čovjek fructivor, živi na drvetu, uči se prvom govoru; b) srednja, u kojoj je čovjek već i carnivor, stanuje na zemlji i u špilji, na vodi, snabdjeven je kamenim (paleolitskim) oružjem; c) viša sa brušenim (neolitskim kamenim oružjem, lukom i strijelicom i prvim organizovanjem sela.

U toj prvoj razvojnoj epohi (epoha niskog divljaštva) nema čovjek pojma o krvnom srodstvu, on je naivan (waldursprünglich) i živi u promiskuitetu. U srednjem stupnju niskog divljaštva javlja se i prva društvena jedinica t. zv. rod, gens. Nekoliko gensa (2 do 8) združuju se u pleme (Stamm), koje si postavlja poglavicu. Ovaj mora posjedovati u svrhu »reprezentacije«, te radi sudačkih i ratničkih funkcija nešto više vlasti i imetka od ostalih. Tu bi bio prvi početak društvene hijerarhije, prva točka za doktrinu historijskoga materijalizma. Mnogi biolozi i sociolozi akceptiraju takovu ljudsku društvenu strukturu (svi komunistički filozofi, zatim biolozi i seksuolozi: Moll, Havellock Ellis, Backhofen, Lippert, Morgan, Lewis, Lubbok), no odlučno je odbija na pr. Forel s izjavom: »promiskuitet ne bijaše svojstven pračovjeku, pravi promiskuitet jest zapravo današnja prostitucija. I promiskuitet i prostitucija su pojave ljudske degeneracije«! Postojanje ljubomore je najjači dementi mogućnosti postojanja promiskuiteta i usuelne slobodne ili tolerirane a regularne poliandrije ili poligamije uopće, a ljubomor je u primitivaca, najbližih epohi niskog divljaštva, naročito intenzivan. Primitivci neženje preziru i mrze, naglašava Forel. Westermarck tvrdi, da je čovjek vazda bio u glavnom monogam, jer antropoidni majmuni, za koje on kao darvinista tvrdi, da su naši ascedentni praoci, bijahu vazda monogami. Prema Morgan-Engelsovoj doktrini vladaše u toj epohi spolni komunizam isto tako kao i gospodarski. Manji ili veći ljudski čopori (Urhorden) miješahu se medjusobno seksualno-erotski, bez osjećaja krvnog srodstva, bez

osjećaja fizičko-moralnog posjedovanja, bez prava na ljubomoru i kažnjavanje nevjere. Takvi anarhični spolni odnošaji razvili su se negdje prema koncu divljačke epohe u takozvani grupni brak (Gruppenehe), u kojem se stanovita grupa žena vezala sa stanovitom grupom muškaraca; ili još jasnije: sestre, dakle krvnosrodne grupe, bile su zajedničkim ženama stanovitoj grupi muževa. Tako se je svaki muškarac jednoga čopora ili horde mogao miješati sa grupom žena medjusobno krvno-srodnih i u mirno doba i za vrijeme odsuća jednog dijela muškaraca u bojnim pohodima, jer su čopori radi sve većeg množenja putovali za novim nalazištima hrane. Na Havajskom otočju imade i danas takovih erotskih veza zvanih »Ponalua«. Bachoffen tvrdi, da u toj formaciji spolnih odnosa otac nije poznat ni kao roditelj, a niti kao vodič i glava u obitelji, nego obitelj, potomstvo reprezentira majka, koja ovoj epohi daje stigmu matriarhata (majkovladje). Čovjek divljačke epohe nije ništa posjedovao niti gibiva ni negibiva, pa niti erotski objekt, on je živio u potpunom bezvladju i anarhiji. Druga evoluciona epoha ljudstva, po Morganu i Engelsu, bijaše barbarstvo: a) nižeg stupnja, u kome čovjek ukroćuje neke životinje i bavi se lončarstvom; b) srednjeg stupnja, u kome čovjek započinje nomadski život, gradi nastambe i cigle sušene na suncu i pronalazi željezo; c) višeg stupnja, u kome čovjek izradjuje željezne predmete, pronalazi pismo; tu započinje heroizam Grka, a Rim je upravo pred osnutkom, javljaju se Vikindi i Tacitovi Germani; epoha završava dobom Ilijade. Rod (Gens), koji se kreirao u epohi divljaštva i udruživao u t. zv. bratstva (Clan), formirao se sada u pleme, koje imadjaše i svoj teritorij, jezički dialekt, a broji od 2.000 do 26.000 ljudi. Ovu podjelu izvodi Morgan iz studija o indijskim plemenima: Irokezi i Seneka. U ovoj tek predhistorijskoj epohi pojavila se prema učenju Morgan-Engelsa monogamija. Silno je zanimljiva svojevoljna bajka bez realnih analoških argumenata kod današnjih primitivaca (W. Reich), po kojoj su muškarci iz prahorde i rodova, u krvavom sukobu kao pobjednici, poubijali većinu muškaraca protivničkih prahorda, te se erotički miješahu sa ženama protivničke prahorde gonjeni dugom seksualnom apstinencom, a preostalim zarobljenim muškarcima pobijedjene prahorde zabranjivahu seksualno se miješati sa sestrama i bliskim rodjakinjama. Forel citira Spencera, Lennana i Lubboka po kojima taj grabež žena iza sudara prahordi nije trebao biti posljedicom manjka vlastitih žena ili oskudicom realizacije libida, nego je to bila naprosto izmjena žena bez otštete ili t. zv. Wechselheirat kao zametak eksogamije. Po toj Morgan-Engelsovoj priči je tako ostajalo da se zabranjivalo zbližavanje i ženidba sa sestrama i bliskim rodjakinjama, te se nastavnim aktom uzusima i ukorjenilo, pa je incest počeo biti smatran nenaravnim aktom, dapače prestupkom. Braća

bi se braći rodoskvrncima (incest sukob: Freud), krvavo osvećivala, učvršćujući tako incest zabranu (Urkatastrofe: Freud), što je svršavalo velikim izmirenjem i »vjenčanjem« samo izvan roda. To je već pravi zametak čistog monogamskog braka.

No Morgan-Engelsova teorija odmah uz ove početke braka veže prve materijalističke i utilitarističke pojave. Već u višem stupnju divljačke epohe željeznih predmeta, vune, mesa, kože, te pisma i novca u Babilonu, Egiptu i Grčkoj, te Rimu čovjek razvija sve veću individualističku ambiciju posjedovanja, produkcije i trgovine, nastojeći se pri tom izdići jedan iznad drugoga i organizirajući prekorednim radom i produkcijom materijalističko natjecanje i borbu. To utilitarističko previranje uzrokom je ljudskog klasiranja, formiranja države, te organizovanja religijske i političke uzurpatorske i naslijedne hijerarhije. A sve je to išlo paralelno sa potiskivanjem promiskuiteta i potiskivanjem seksualne anarhije i rušenjem matriarhata. Na zabrani incesta i postepenom usvajanju monogamije uzdigao se kao predstavnik i vodič obitelji muškarac, otac nosioc patriarhata. Ali kad Morgan i Engels tvrde, da je zabrana t. j. ukinuće incesta neki prirodni selekcionistički postulat i proizvod, onda znači, da je to ukinuće nastalo spontano, logički i nužno, i da je predjašnje njegovo tumačenje o prabraku silno kontradiktorno — naročito, ako se uoči Engelsov dodatak: »Eksogamički brakovi očituju se optimalnim biološkim posljedicama«! Samovoljna fantastična Freudova priča o »Urvatermordu« pomoću totemizma (Totem und Tabu) zaista je neznanstveno pričanje bez ikakove podloge i ne čini nikakove usluge za tumačenje zabrane incesta. Ovu argumentaciju proisticanja usuelne institucije braka, monogamije, iz materijalističkih motiva ljudskih, pokušao je izvesti Branislav Malinovski, profesor etnologije u Londonu nakon studija sjevero-malaneskog plemena-Trobrijanaca. On je tamo koncem dvadesetoga stoljeća našao ovakove matriarhatne bračne odnose. Samo je majka fizički dionik u djetetu, a muž je tek dobar prijatelj žene. Za odgoj i uzdržavanje djece se brine brat majke, pa on daje i miraz svoj sestrinoj djeci i time indirektno daje trajnu potporu i ocu te djece. Radi takovog socijalno ovisnog položaja muškarca u »braku«, misli Malinovski, muškarac je prinuždeh životnim interesima ući u taj brak, pa je takav socijalno-ekonomski interes i bio jedini uzrok braku uopće kao i svim njegovim pojavama (ljubav, djeca i ljubomor). Malinovski je fatalno previdio »cirkulus vitiosus« svoga opažanja, po kome je taj ovisni — mizerni muškarac ipak kao brat eventualne svoje sestre i opet darovatelj i uzdržavatelj svoje sestre, njene djece i njenog muža. Ove potpore (Heiratsgabe) mužu daju braća i sva rodbina ženina svake godine, a sastoje se većinom iz vrtnih priroda, te iz pomoći kod gradnje čamca, kućišta, organizovanju ribolova

i .t d. Tako bi se imetak muža gomilao, kad taj isti muškarac ne bi imao sestara, koje treba isto tako darivati i podupirati. To je taj »cirkulus vitiosus«! No kumulacija imetka je ipak nastajala radi jedino zakonitog braka kod poglavica po principu križanja kuzene i kuzina. A poglavica imadjaše pravo na poligamiju. Ako se prikaže vjenčanje kuzine i kuzina, djece poligamskog poglavice i njegove sestre medjusobno diagramom (W. Reich: Der Einbruch der Seksuelle Moral es. 38) opaža se upravo geometrijska progresija kumulacije dobara u rukama poglavice, no jer poglavica imade prema tom porastu dobara i velike dužnosti za opće dobro plemena, nije ni ta kumulacija dobara tako velika. Ali Malinovski, i ako se takova kumulacija dobara dešava samo kod poligamskog braka poglavica, ipak tvrdi, da se institucijom braka uopće uvodi kumulacija dobara i time socijalna borba i nepravda. Tu je ujedno onaj fatalni logički lapsus Malinovskoga. Njemu manjka logičnost u tvrdnji, da je po instituciji monogamije nastupila socijalna nejednakost i klasni boj, jer nijesu pramonogamija uopće jedini najdublji uzroci hipertrofičnom individualističkom utilitarizmu, već onaj instinkt neograničenog posjedovanja i neprestanog sticanja, a to sve se može razvijati izvan braka i bez braka i bez žene. Konačno Malinovski je prostudirao uzuse obiteljskih odnosa samo jednog otočja baš kao i Morgan Irokeze, pa nije mogao imponirati generalnom teorijom o ovakovim evolucionim fazama braka vis à vis studija i tvrdnja Cunova, Dürheima, Hildebranda, Westermarka i Starkea, a konačno i Masaryka, koji tvrde, da promiskuitetnog komunističkog braka ni gospodarstva ni u onoj mjeri ni u onom smislu, kako je to naglasio i Morgan i Engels, nikad nije bilo, naprosto zato, što analogije u živućim primitivcima nikad i nigdje ne nalazimo. Morgan je konstruirao ove predhistorijske društvene epohe (veli Masaryk) baš kao da je sam u ono doba živio, bez točnih kriticizama, formirajući svoju doktrinu onako, kako mu je to za historijski materijalizam komunističkih doktrina konveniralo. Po Morganu se u epohi barbarstva razviše sve forme buržujskog utilitarističkog braka, sve vrsti monogamija sa prevlašću i favoriziranjem muža (patriarhat), sa svim apendiksima monogamije: heterizmom i prostitucijom grčkog i rimskog tipa, i ako te pojave de facto spadaju u treću Morganovu epohu — epohu civilizacije, koja počinje sa historijom i kulturom Atene. Engels je po Morganovim nacrtima sagradio komunističku doktrinu braka, dokazujući, da baš tako, kao što je do današnje patriarhatske monogamske forme braka došlo, paralelnim sticanjem privatnog vlasništva — treba sada retrogradnim revolucionarnim (neki biolozi i seksuolozi plediraju za evoluciju) putem poći primitivističkom anarhizmu erotsko-seksualnih odnosa ljudstva, kako bi se ono riješilo »feudalizma i ropstva«. Studija Morgana o Irokezima i Malinovskoga o Trobrijancima

imade svrhu dokazati dekadansu i degeneraciju društvene kompozicije ljudstva, te uvjeriti, kako je seksualno-erotički život Irokeza i Trobrijanaca jedini genuini i normalni oblik braka za sve ljudstvo. (Intimni život djece je posve slobodan — polaze na duge izlete, druže se u posebnim grupama uz privilegovani društveni položaj u obitelji, pa roditelji ne mogu realizirati ni opravdani bijes ni kaznu proti njima. Takove dječje grupe postoje do puberteta, praveći često t. zv. kolektivnu opoziciju vis à vis starijih.) Malinovski smatra ovu seksualnu odgojnu slobodu djece prepubertalnog doba spasonosnom, jer dijete nije usko vezano na roditelje, već se veže uz kolektiv i tako izmiče neurozi i perverzijama incesta, koji se po mišljenju Malinovskoga stvara u onom bolećivom, maznom, preuskom spoju majke i djeteta uz sve one hipertrofične nježnosti. Forel tvrdi da osjećaj krvnoga rodjaštva nije urodjen, već se taj osjećaj radja radi toga, što vječno prebivanje jednog spola u blizini drugog provocira monotomiju čuvstava, t. j. muškarca ne privlači rodbinsko žensko. Silan je neznanstveni lapsus Malinovski počinio ovom tvrdnjom, jer prave erotike libida u prepubertalno doba djeteta i nema osim u neurotičkih individua, a neuroza se naslijedjuje. Pa ako koncediramo tvrdnju Freuda i njegovih pristaša, da su neuroze posljedice nerealizovanih libida, ne može prepubertalna seksualno-erotska anarhija Trobrijanske djece biti apsolutni remedij neuroza specijalno incesta, nego je očito, da su seksualija u Trobrijanske djece prvotno umjetno inicirana i provocirana. U pubertalnoj dobi se erotski osjećaji vežu na jednu osobu — no Malinovski tvrdi, da ti osjećaji Trobrijanske djece, premda intenzivni do boli, ipak nijesu uskladjeni samo za jednu ljubav, jer Trobrijanska djeca hoće da se naužiju »arkadijskog života« slobodnih erotskih radosti i užitaka u formi izleta, raznih piknika, posjećivanja daljnjih sela, gdje se mladež odaje raspuštenosti bez granica. Toj »Arkadiji« dakako nema zapreka, dapače u kući svojoj ili u kući neoženjenih rodjaka trobrijanski mladići priredjuju romantičke udobnosti. Imade dakako i u ovakovom »arkadijskom životu« pojava, koju realiste tipa Malinovskoga preziru i negiraju, a to je ljubomor. Nju se smatra nećudoredjem.

Čudno je da etnolog Malinovski ne zapaža ogromni defekt svojih orisa puberteta trobrijanske mladeži, ističući jedino čisto animalne manifestacije njihove, koje ispunjaju sav njihov život. Malinovski stavlja današnjem seksualno-erotskom ljudstvu za uzor ovaj pubertetni period Trobrijanaca, i ako znade, da je taj trobrijanski poludivljak tek surogat ljudski, obzirom na civilizaciju i kulturu apsolutno intaktan od ikakove pedagogije. Nemoguće je da se ljudstvo može vraćati na te darvinističke i hekelovske selekcionističko-evolucionističke karikaturne prototipove. Pri-

mitivistički »arkadijski« indolentni, monotoni erotsko-epikurejski život radi kojega i hipertrofiraju seksualno-erotski instinkti. — [illegible] nestaje kao primitivci sami, bez obzira na to, da li je to [illegible] kulturnih naroda forsirao ili nije. Većina seksuologa ne smatra [illegible] seksualni život životnim instinktivnim potrebama [illegible] gladi i žedji, te samoodržanjem, i ako t. zv. instinkt množenja [illegible] za instinkt neke vrsti samoodržanja. No Morgan, Malinovski i Engels i komunisti uopće naglasuju identičnost seksualnog [illegible] instinktom samoodržanja najviše zbog toga, da [illegible] pravo [illegible]ranja libida bez ikakovih etičko-estetskih ceremonija [illegible] romantike i ostalih »sentimentalizama«. Za [illegible] je po [illegible] mišljenju ležerno, spontano, općenito orgijanje mladeži i [illegible] svečanosti zapravo manifestacija »genitalnosti« bez [illegible] canja, osjećanja krivnje i odvijanja tjeskobe. [illegible] zrelije, sve to više kod njih navodno otpada [illegible] nijem zaljubljivanja«, pa zato i djevojke organiziraju [illegible] u udaljenija sela (Katuyansi).

Inače Malinovski ipak priznaje, da se u Trobrijanaca [illegible] mija, homoseksualizam, fetišizam, ekshibicionizam [illegible] tamo perverzije navodno smatrane mizernim [illegible] seksusa i zato prezrene, ali ipak tolerirane, a [illegible] onanizam. To je očiti argumenat, da je čovjek [illegible] stranostima već kao čovjek uopće izložen i [illegible] su perverzije importirane misijonarima (specijalno [illegible] prestupak) i bijelcima uopće, jer zato [illegible] otočana na Amphlettu blizu Trobrijanaca, gdje [illegible] postoji neki pozitivni seksualni moral — [illegible] Trobrijanci imadu posve drugi seksualni mora[illegible] konačno nigdje Malinovski ne govori da [illegible] brijanaca bitno tangirao bijelac. Malinovski [illegible] svoje Trobrijance u pomo kritika i [illegible] koje oni (Trobrijanci) [illegible] za [illegible] magijama. Dakako ovakovo [illegible] kritike. Ali i kod tih arkadijskih [illegible] naca se takodjer sklapa neka vrst brak — [illegible] (Morgan), t. j. neko [illegible] fiksnih usmenih i [illegible] janja tih udruženja. No [illegible] čežnjom »biti uvijek zajedno« — [illegible] jer i u takovom je »brak« Malinovski [illegible]

našao i brakoloma, našao je prezira, mržnje i osude brakolomaca, jer tako dugo dok težnja za brak postoji i Trobrijanac ga smatra nekom ozbiljnijom vezom i nekom »erotičkom etikom«. Malinovski je kod Trobrijanaca našao i »stid mladenaca«, koji se ustežu od manifestiranja nježnosti, čak i pred roditeljima, pa oni i kod svatovske gozbe sjede odjelito, a govoriti o seksualnim intimitetima bračnim kod takovih zgoda upravo je lična estetska povreda. Ta to je čitavi erotički folklor svih historijskih evolucija sadržan u uzusima jednoga plemena kao dokaz, da je i ovo od recentne civilizacije i kulture intaktno pleme sačinilo najantipodijalne i najnelogičnije erotske uzuse. To je ujedno dokaz da niti Trobrijanci ne mogu biti paradigmatični za teorije komunističkih učenjaka, pristaša historijskog materijalizma. Još je veći lapsus počinio Malinovski konstatacijom, da se kod Trobrijanaca pred njihovim uzuelnim brakom traži neka predbračna čistoća, koja se, kako prije vidjesmo, izigrava s mnogo cinizma i farizejstva baš tako, kao i u civilizovanom svijetu za to, jer »arkadijski Trobrijanac i onako već iživljen nije pogodan za monogamiju.

Posve neočekivano udara Malinovski neobičnom kontradikcijom na obrezivanje muškog prepucija te amputaciju klitorisa i malih labija djevojaka u nekih primitivnih naroda pripisujući tu operaciju blaženom arkadijskom matriarhatu (!!), u koji bi se trebao seksualno-erotski moral današnjeg »degeneriranog svijeta« vratiti. Zabacuje mišljenje Freudovo da bi te operacije bile preventivna simbolička kazna za zabranjenje dječje seksualne manipulacije, a tvrdi, da su te operacije zapravo racionalno smišljene mjere u doba prijelaza od matrijarhata k patrijarhatu (Roheim) proti realiziranju mladenačkog libida, budući se njima odstranjuju najpodražajniji organi. Dvije su tu kontradikcije osim toga što Malinovski podvaljuje sam svome »Punctum saliensu« — matriarhatu. Pro primo: Orgazam se može postići i bez malih labija i bez prepucija i bez glans klitoridis, jer nije moguće, da su orgazma lišene tolike žene u starih Egipćana, Nubijaca, Abesinaca, sudanskih crnaca, Bantu crnaca, Massai plemena, Wakusi plemena te Malajskih žena, a uz to toliki muškarci semitskih plemena. Konačno toliko je još drugih erogenih zona na čovječjem tijelu čiji se nadražajni intenzitet rekompenzatorno može i mora pojačati radi gubitka drugih centara ovakovim operacijama. Pro secundo: Ove operativne rane brzo zarastu, pa više nema nikakove zapreke za coitus. Uopće je neopisivo naivno i ono presuponiranje, da bi ove operacije imale biti možda neki memento za održanje intaktnosti sve do braka. One možda bijahu neka spontana simbolička žrtva zreleće mladeži budućem braku spojene sa željama apstinence i fizičke intakt-

nosti, ali nasilje nikako. Reich negira sublimaciju libida (transformacija libida u umne tvorbe velikih vrijednosti kod ženijalnih i talentiranih ljudi) budući da je libido kao čisto organski instikt netransformativan ne priznajući dakako t. zv. personalizam čovjeka u kome su duša i tijelo u funkcijama »organski povezani«. Drugim riječima čovjek je u funkciji libida čisto instinktivno biće. Moral društva može svojim zakonima i uzusima, veli Reich, realizaciju libida omogućavat, favorizirati, ali ga može i retardirati ako to društvo imade od toga koristi (Seksualna ekonomija i sociologija). Kapitalistička formacija društva retardira libido (seksualne potrebe), pa u klasno potlačenom dijelu čovječanstva dolazi do disharmoničnosti seksualnih potreba (ungeordneter seksueller Haushalt), a tako eo ipso do neuroza vezanih uz grčeviti fizički i psihički rad. Koncedira neku parcijalnu sublimaciju libida u umne tvorevine, a uz genitalno zadovoljenje libida i uz ležerni spontani psiho-fizički rad, što dakako niti je bitna oznaka sublimacije niti je bitna oznaka za život genija i talenata već za udobni mediokritetski život tipičnog buržuja. Reich kulminira u tvrdnji, da sadašnji patriarhatski socijalni poredak paralizira intelektualnu kritičnu snagu čovjeka, jer da potiskivanje libida, karakteristično za sadašnji socijalni položaj, zahtijeva mnogo psihičke energije. Reich završava da stvarno negirajući moral (sexualverneinnender Moral) potječe od institucije obitelji i braka, a za to ove i ruši komunističko društvo, koje forsira spontano arkadijsko anarhično realiziranje libida. Učenjaci komunističkog naziranja negiraju pozitivnu civilizaciju i kulturu kako bi mogli negirati instituciju seksualnog morala i instituciju braka, a napose crkvu i državu, moralne temelje obitelji.

Prije no što ću proći na kritiku komunističkih teza o braku i na apologiju monogamskog braka, trebalo bi obeskrijepiti ovu tvrdnju, tvrdnju o prevalentnoj vrijednosti matriarhata nad patriarhatom. Nigdje, u najnekritičnijim biološkim prikazima, nema tvrdnje slične Bebelovoj, po kojoj bi žena pranaroda bila fizički jaka kao muškarac, još manje ima dokaza, da bi ona ikada amazonski nastupala kao zaštitnik i branič grupe doma i obitelji. Muškarac po svojoj anatomskoj tjelesnoj gradji, psihičkoj dinamičnosti u poredbi sa ženom, stvorom s fiziologijom uterusa i psihičkoga sugestibiliteta, morao je uvijek biti zaštitnik, a fiksna obiteljska zajednica sigurno je po svim logičkim zakonima prema tomu bila patriarhatna. Pa ni navodno pravo veće inicijative seksualističkog izbora kod žena u predhistorijsko doba (Forel) ne iskrivljuje ovu činjenicu. Anarhično je naziranje komunista i komunistofila, koje je postavljalo u svoj temelj tvrdnju, kao najvažniji kamen temeljac, da je »libido seksualis« instinkt analogan ostalim instinktima, instinktu gladi, žedji i obrani od smrtne pogibelji. Kad bi to zaista bilo tako,

ne bi libido manjkao ni kod djece (infantilno doba), niti bi se dao ičim supstituirati (sublimirati). On se javlja u svoj svojoj elementarnosti tek kad čovjek može nakon biološko-anatomskih procesa zrelosti realizirati svoje generativne komponente, a u pubertetnom dobu je libido posve analogan procesu svakog razvitka i zrelenja, u kome oplodjivanja i plodova još ne može biti i u kome se on kod normalnih individua može retardirati i bez bitno štetnih posljedica po psihofizičko stanje (Forel, S. 44.). I za to je Pelladanov »Androgyn« djak konviktorac Samas artefícielan pubertetni tip, kojim bi autor želio dokazati da se samo onaj mladić u pubertetu održi kao djevac, koji je androgyn (t. j. žensko u muškom): »Ich verachte die Frau, weil ich deren Schönheit besitze. Wenn die Schönheit vergangen ist, werde ich sie vielleicht noch verachten, aber ich werde sie suchen«!). Takovi tipovi su trajna doživotna aberacija od norme (Magnus Hirschfeld). Vrlo je akceptabilno dualističko tumačenje erotike inače paradoksalnoga O. Weinningera, koji razlikuje ljude veoma erotične (disponirane za romantičnu idealističku platonsku ljubav) od ljudi libidinoznih disponiranih čistom fizičkom libidu seksualnom. I ako izrazitih tipova, kako bi ih Weinninger htio distingvirati, nema, ipak kao nijansirani tipovi su vjerojatni, a naročito je ljudski pubertetni period romantičan i platoničan.

Moll je instinkt libida rastavio u dva sastavna dijela: a) subjektivni, koji se očituje samo u čistom organskom seksualnom aktu; b) objektivni, koji svojom sviješću te intencijom razmnoženja ljudske rase obuhvaća taj akt. Iz ovakove distinkcije se odmah jasno očituje superiornost objektivnog dijela libidinoznog instinkta nad subjektivnim, a još više generativna svrsi shodnost seksualnog akta, radi čega se znatniji dio autora rezonski zalagao za apstinenciju mladeži, koja fiziološki još nije bila optimalni generativni subjekt, a niti je psihički mogla shvatiti zamašaj generativnog momenta seksualnog akta. Seksualna sloboda pubertetnog i preburtetnog doba, kako to Morgan, Engels i Malinovski priželjkuju, jest dakle nešto protu-prirodno, a slučaj kod Irokeza i Trobrijanaca nikako nije biološko pravilo. Magnus Hirschfeld govoreći o krizi puberteta i koliziji sa kaznenim zakonom navodi, da su seksualni delikventi u pubertetu hipererotski juvenilni tipovi ipak naknadno prošli pravo, njihovoj dobi odgovarajuće, seksualne erotsko-zrelenje i time ušli u normalnu emanaciju seksualno-erotskih impulza, i riješili se kolizija sa zakonom. Svi ovakovi slučajevi bijahu neuropatski opterećeni.

Drugo je pitanje, da li je apstinenca ili sublimacija libida u pubertetnoj ili kasnijoj dobi uzrokom kakovih bolesti specijalno neuroza, kako to naglasuju: Morgan, Engels i Malinovski, a naročito Freud i njegovi slijedbenici. Današnji je psihijatrijsko-neurološki znanstveni svijet ak-

ceptirao podjelu neuroza u: 1. akvirovane i 2. konstitucionalne (naslijedne). Hipertrofičnim, fizičkim i psihičkim nastojanjem za onim, što prelazi naše sposobnosti i sile, te svim negativnim uplivima na duševno ravnovjesje čovjeka uz neke ratne ozlijede poljulja se pouzdanje čovjeka u vlastitu sposobnost za životnu borbu, pa on bježi u bolest neurozu kao u kakovu sigurnu zaštitu, koja će svojim makinacijama manje vrijednosti, invaliditeta favorizirati bolesnika neurotičara. Tako bi prema mišljenju Hauptmanna nastajala akvirovana ili stečena neuroza. A hereditarno disponirani uslijed alkoholizma i luesa roditelja i na manji vanjski štetni povod zapadaju u neurozu. Konačno je ogromna većina neuroza ipak konstitucionalne prirode, jer je evidentno, da imade ljudi, koji svim onim teškim inzultima, vanjskih životnih nepogodnosti ipak odoljavaju i ostaju u ravnoteži, a ti su po svim znacima individui optimalnih konstitucionalnih herediteta. A medju tim vanjskim agensima najveću ulogu igraju infekciozne bolesti, ogromni fizički i psihički napori, elementarni strah, ratni užasi, profesionalne nezgode i nesreće, ekscesi u alkoholu, te neke akutne i hronične intoksikacije. Daleko su manje seksualno erotički incidenti (apstinencija, onanizam, kastracija, psiho-trahomatski dogadjaji u ranom djetinjstvu) takovi uzroci. Naprotiv ovakovi uzroci tek kod prisilnih neuroza i histerija napadnije prominiraju. Treba samo uočiti bezbroj onih kauzalnih uzroka, koji se osim seksualno-erotskih uzroka navode kod histerije. Sve se više zamjećuje naglašavanje autora (Stertz, Oppenheim), da se usprkos svemu dosadanjem negativnom konstatiraju patološko-anatomskih promjena u centralnom i perifernom živčanom sistemu ipak nalazi neko minimalno oštećenje kao neka dislokacija staničnih elemenata u mozgu i živcima. Posve je dakle deplasirana tvrdnja, da svi nerealizirani seksualno-erotski impulzi, a naročito u pubertetu neminovno moraju prouzrokovati neuroze, naročito ako se uvaži seksualna pedagogija, koja preporuča sport, idealističku lektiru, kazalište i film, intenzivno religijsko meditiranje.

*

Doktrinarci historijskoga materijalizma navode kao jedini motiv braka ekonomsko-utilitaristički instinkt iz koga se kroz historiju sve do danas razvijahu poznate fizionomičke varijante toga braka. I jer su takovi doktrinarci borci proti svakom ekonomsko-socijalnom natjecanju i antagonizmu, to se i proti svakoj formi braka bore kao produktu socijalne nejednakosti prema njihovoj tvrdnji. Medjutim nije teško dokazati, da su primarni motivi za sklapanje braka u prahistoriji i historiji čovjeka bili sasvim nešto drugo no što su ekonomske sekundarne pojave braka.

Forel tvrdi, da je motiv braka kod pranaroda bio težnja, da se rodi potomstvo, koje će se brinuti za pogreb roditelja, štovanje predja (animizam), koje će se moliti za mrtve — dakle svakako nadmaterijalistički motivi. T. zv. Levirat — brak (brat umrlog mora uzeti ženu pok. si brata) — uza sve manje ili veće varijante pokazuje, da isto tako kao što današnji Kirgizi, plemena Salamonskih otoka i stari Hebreji u glavnom nastojahu, da se brakom uzdržava i favorizira krvno srodna loza, kao što i stari Kinezi koji toliko forsirahu princip množenja kao motiv braka, da su ženu sterilnu do 40 godine napuštali i razriješavali je bračnih dužnosti. Stari su Egipćani čak uveli t. zv. pokusne brakove za konstataciju plodnosti bračnih parova. Takovim motivima sigurno nije vladala utilitaristička inspiracija, jer to naročito današnji internacionalni maltuzianistički pokret dementira. Ne vjerujem da bi čisti nagon za množenje mogao u ikojoj epohi ljudske rase biti motivom braka, već je ona altruistička briga i požrtvovnost roditelja za svoj porod bila oplemenjujući sadržajni dodatak tome nagonu, koji bijaše tek konkomitantna komponenta težnji dvoje partnera, da se u erotici odijele od zajednice u intimu. A da rastući ekonomski materijalizam sa civilizacijom i kulturom čovječanstva nije ni jedini ni najglavniji krivac očevidno najmaterijalističkijih forama braka, vidi se po tome, što su 1) u otmici živjela plemena Kaukas, Ostjaki, Samojedi, Australci, Papuanci, Feuerlandri, stari Izraelci i neka Balkanska plemena — 2) u t. zv. kupovnom braku (Kaufehe) živjeli crnci, Indijanci sjeverne Amerike, Patagonci, Meksikanci, Turkmeni, Kurdi, Kirgizi, Malajci, otočani Salamonskog otočja, staroindijci t. j. stari Hebrejci i Asirci — 3) što su t. zv. brakove djece sklapali također primitivci Wotjaki, Kafkasci, Battaki na Sumatri, a do nedavna i Kinezi. Tvrdnja Forela da monogamija pračovjeka i antropomorfnih majmuna nije bila plod zakona već plod stečenih tvrdom snagom podržavanih instikata, zbilja je skoro najsretnija i najpriložnija motivacija prabraka a i braka uopće, a u isti mah tako silna argumentacija proti arteficijelnosti protubračnih argumenata i anarhičnosti erotike. Tek ti instinkti nijesu bili nikad stečeni t. j. arteficijelni, empirički već nasljedni genuini i usprkos toga, što su se forme braka raznih prehistorijskih epoha i razlikovale medjusobno (otmica, prividna otmica, dječji brakovi, kupoprodajni brakovi). Čovjek je monogamijom sigurno manifestirao svoju čežnju za apsolutnim produženjem, ovjekovječenjem svojih erotičkih inspiracija, te zaštitom tih inspiracija od inzulta nezvanih i neželjenih eksternih individua, situacija i dogadjaja. Brak je kristalizacija prirodnih impulsa, a ne potiskivanje njihovo — religija i pravo podupirahu monogamiju, ali je ne stvarahu, jer ona je prirodna (Havellok Ellis). I na takovim pranasljednim težnjama i motivima braka bazirala

je i vječna erotička i [redacted]
ta čvrsta težnja [redacted]
si narodi boga zamislili« [redacted]
vječan, elementaran i [redacted] ı
činiti dobro, a kod [redacted] i
koristiti, te nesreću [redacted] zi
suzbijati poligamne [redacted] i
hereditarni instinktivni [redacted] ı-
etika zapravo [redacted] je
u osnovnom smislu [redacted] s
prve monogamije — [redacted] j;
estetičnosti. Ali [redacted] st
temporernom, [redacted] e«
u erotici, o [redacted]
mjeriti moralna [redacted] o-
dolazeći nikada u [redacted] v-
kao ćudoredan, a [redacted] ko
pun perverziteta. [redacted] n.
posred ljudskog [redacted] je
interesima i [redacted] a-
nikako ne može [redacted] no
definicija braka: [redacted] i
čuvaricu, a [redacted] av
za užitak ljubavi« — [redacted] la
jer je tadanji [redacted] je-
Pa i u ta vremena [redacted] ni
nalna etika motiv [redacted] av-
samo ona težnja [redacted] sve
separiranje [redacted] jskih
u poligamskim [redacted] esnih
u moralnim i [redacted] stva-
frauen« tek da [redacted] alnosti«,
prava na bit i [redacted] no i djela
je uzeta ipak [redacted] da i na tu
monogamiji [redacted] to ići dotle,
poljodjelstvo [redacted] st »jedna na-
lovačku skitnju [redacted] Da vidimo!
i onda postajao [redacted] ost«. Tu moramo
manja mogućnost [redacted] a. Ima tu kompli-
nego li u [redacted] n, koja izlazi iz ro-
sjedilac na [redacted] to imamo u Jammesa

koje je pisac opredjelio pračovjeka kao monogama, a ne poligina. Ovakovi hromi argumenti za teoriju braka zaista su slabo posluživali nauci, a specijalno teorijama znanstvenoga materijalizma! Neodrživost i neopravdanost poligamije naglasuju u glavnom svi duboki etnolozi, biolozi, sociolozi i juristi — dapače i oni, koji bi koncedirali jake prigovore instituciji braka radi nekih sekundarnih ekonomskih interesa u njemu.

Dr. Juraj Hrenčević

(Nastavit će se)

TRI PJESME

DAROVI

Nikad nisam prvi na rub cilja stigo,
Niti rukom dirno cvijet novoga kraja.
Drugi je ljepotu na rukama digo
I zanjiho zvijezde u očima sjaja.

Na svom putu ja sam zaostao često
I stisko se u kut, a mnogi su prošli
Po srijedi cesta i po volji mjesto
Zauzeli kad su prvi na cilj došli.

Ali ipak neću reći da sam zato
Kriv, niti me savjest s neuspjeha peče,
Jer svakomu nije na rođenju dato,
Da srebro rijeka oko njega teče.

ULICA

Pogled joj je vječno uprt u daljinu,
Na glavi vijenac od kamenog križa.
Kad se svijetla gase bude nešto bliža,
Zaljulja se malo (ko da je pri vinu).

Pokaže izloge od svile i zlata
Za kojima oči beskućnika žude.
U bogatstvu njenom tuge se probude
I umru u parku iza žutih vrata.

Po njoj prođe sumnja, ljubav i grozota,
Neće da se smiri od beskrajne buke.
U zoru se skruši i uzdigne ruke,
Zaboravi žalost i čemer života.

POVRATAK

Srebrna je slutnja blizoga povratka,
Nešto me snažno rođenom kraju vuče.
Mislim: sve će biti ljepše nego juče,
Pozlaćen broj povrh staroga dovratka.

Oboreno srce pomalo se diže.
(Nitko me nije milovo u tuđini).
Moj dom je raj, tako mi se čini,
Srce samo sluti, da sam njemu bliže.

Kad dođem, znam, biti ću ko prije,
Penjačica ruža i karanfil jedan.
Ali ipak ja bih bio tako bijedan
Bez srca tog cvijeta što za mene bije.

Branko Klarić

FRANCIS JAMMES

Kad je katol. Crkva pred Božić u poeziji svoje liturgijske godine gomilala mise za mrtve, da tako što bolje zasvjedoči misao, da smo svi mi živi i mrtvi jedna zajednica, tijelo Kristovo, Kristom oslobođeno i sveto, kad su se svi grobovi sred prirode, koja je opadala u svojoj snazi i mladosti, rasvijetljavali mističnim svijetlom svijećica i kitili bijelim i ružičastim krizantemama, Francis Jammes zaklopio je svoje oči i nastupio svoj željeni put u Raj: kao pjesnik prirode i Nadprirode, koji je oboje ljubio, koji je ostavio vidljivu brazdu u francuskoj knjizi, Jammes je bio autentičan stvaralac u stihu i prozi. Jer on je bio svoj, posve svoj; njegovo djelo, piše André Gide, znanac njegov iz mladih dana, »n'est dans le prolongement de rien«, Jammes je »d' une authenticité ravissante« (Nouvelle Revue Franç. 1. decembra 1938.).

Jammes je obnovio franc. liriku jednostavnošću, iskrenošću, neposrednošću, tako se kaže. Ne kaže li i on sam u uvodu svojih Pozdravljenja, prve svoje zbirke iz 1898., da je to njegov program, kad ovako počinje: »Moj Bože, Ti si me pozvao među ljude. Evo me. Trpim i ljubim. Govorim jezikom, koji si mi Ti dao. Pišem riječima, koje si naučio moje roditelje, i koje mi oni baštinom predadoše. Prolazim ulicom poput natovarena magarca, kome se djeca smiju, a on sagiba glavu. Poći ću, kamo Ti htjedneš i kad ushtjedneš.« U ovim riječima ima i jednostavnosti i duboke mistike. U par riječi ima tu materije za meditaciju kroz čitav jedan život. Ali je opće poznato, da je tek pod uplivom pjesnika Claudela Jammes, koji je zapao u duševnu krizu, našao ljeti 1905. opet svoju djetinju vjeru, koja ipak tako pripada njegovu biću, da ga ne možemo ni zamisliti drugojačijim. Jer takim ga, blizim Bogu, pokazuju i Pozdravljenja, gdje ima toliko naivnih stvarca, a i religioznih (premda je sve pisano prije obraćenja), onda i one zašećerene romantike provincijskih magazina oko god. 1840., pune egzotičnih, baroknih imena dražesnih mladih djevojčica. Pa ipak se ne može poreći, da se i u Jammesovu stvaranju doista vidi ona »potajna borba između pobožnosti i senzualnosti«, o kojoj govori Gide u spomenutom članku, jer je Jammes napisao i djela senzualnih, i prema tome se ne da nijekati, da ga je priroda i na tu stranu vukla, jer je to sudbina čovjekova. No smijemo li za to ići dotle, da rečemo, kako neki vele, da je ona njegova jednostavnost »jedna namjerna jednostavnost« (»simplicité voulue«)? Da vidimo!

Analizujmo dakle malo tu Jammesovu »jednostavnost«. Tu moramo odmah priznati, da forma nije uvijek baš jednostavna. Ima tu kompliciranosti, stil je često komplikovan, napose tehnikom, koja izlazi iz romantičarskog temperamenta pjesnikova. Zato imamo u Jammesa

obilje slika, gomilanje slika, poredaba, slika u slikama, čime svime on želi izraziti se onako, kako on osjeća. Konture su katkad i nejasne, kako je preporučao u svojoj poetici i Verlaine. Pjesnikova je dakle paleta puna najraznijih boja i nigda njemu na njoj nije dosta boja i nijansa boja, i ta paleta, na kojoj je katkada samo jedna skroz nepretenciozna boja, gotovo vulgarna, (i zapravo vulgarna, tek što je umjetnik Jammes posve poetizira i regbi gotovo divinizira), ta ista paleta drugda je vrlo gusta, kruta, a ima tu i duhovitosti, koje sižu sve do bizarnosti i groteske, čak ima tu i tamo možda i precioznosti... Njegov je rječnik zato vrlo bogat, a mogao je biti bogat napose stoga, što je Jammes bio poklonik one scienciae amabilis, koju je poznavao valjda kao kakav stručnjak i koje poznavanje lajiku čini mnogu stranicu njegovih djela teško pristupačnom. Uopće je pjesnik bio kao čovjek prirode dobar poznavalac flore i faune, napose svog zavičaja. U djelu »Champêtreries et méditations« dao nam je »pjesnički prirodopis Niskih Pireneja« — »histoire naturelle et pôétique des Basses-Pyrénées«. Podnaslovi su tu: Geologija, zoologija, botanika. Pirinejski Pan, kome je mnogo puta kao i njegovom »Seoskom pjesniku« ostalo »u bradi, kad je prolazio živicama, kao u paučini, lišća i latica«, tu je opisao i one pećine, u kojima su divni crteži primitivnog čovjeka, koji se takmiče sa svakom umjetnošću, opisao je i sve ono stvorenje Božje, kome se on divio gledajući i u školjci i u Oceanu »misao Bitka u igri s ništavilom«. I Jammes je poput njegova Janota-pjesnika, koga župnik uči poeziju iz Svetih Knjiga, bio zaljubljen u ljepotu forme, u mnoštvo stvorena bitka, i on se tu igrao u svojoj razdraganoj mašti kao ona Božja Mudrost u početku stvaranja. »S Njim (t. j. Stvoriteljem) bijah sve slažući i razveseljivah se svaki dan igrajući pred Njim u svako vrijeme, igrajući se u krugu zemaljskom« (Priče Salamonove). Tako pjesnik analizuje, gradi, luta, oslobađa se zatvora zemaljskoga, školske mudrosti i buržujske dresure. Jammes kao da nam vraća izgubljeni raj. Sam veli: »Pjesnik je putnik, koga Bog šalje na zemlju, da tu otkrije tragove izgubljenog Raja i nađenog Neba«.[1]) Dakle je pjesnik našao Nebo! I doista! I zato se eto vraćamo našem pitanju o Jammesovoj »jednostavnosti« i je li ona namjerna ili nenamjerna. Forma u Jammesa često je doista komplikovana slikama, tonovima, ali jednostavnost njegova leži u jednostavnosti duha. »Blaženi čista srca, jer oni će — Boga vidjeti.« Možemo reći i: »Blaženi priprosta srca«. To da Boga vidimo, dano nam je svima, ali samo uz uvjet, da ga tražimo... Nebo, koje smo izgubili, treba naći, opet naći, a nalazi se — u jednostavnosti, u priprostosti srca«.

---

1) Champêtreries.

Kad sam se upoznao sa pokojnim pjesnikom Domjanićem, ja sam znao, da će se njemu Jammes svidjeti. Jer Domjanić kao rođeni pjesnik nije mogao da ne zavoli tog Francuza, koji je pjevao tako neposredno, koji je toliko ljubio Božje stvorenje. A i sam Domjanić nije bio nikaki »aristokrata«, i takva slika, koju o njem neki daju, je ishitrena, te on nije ništa volio više od priprosta i dobra srca. A strahovito je mrzio »veličine« i njihove »frazetine«. Ja sam mu donosio, kad smo se upoznali, razne franc. liričare, razne antologije, i onda mi je po prvi put skupio 26. listopada 1924. ujedno sve od njega dotada prevedene pjesme (26 na broj) iz franc., i donesao ih meni kući, da mi bude to na uspomenu. »Dragome prijatelju, dru Dragi Čepuliću, koji me je prvi upozorio na ljepotu novije francuske lirike i potaknuo, da nešto iz te lirike prevedem na hrvatski — evo nekoliko tih mojih pokušaja za uspomenu«. Te su pjesme bile onda otštampane. I poslije, neko vrijeme prije smrti, kad smo jedne nedjelje u jutro (5. ožujka 1933.) šetajući se prolazili pred luđačkom bolnicom u Vrapču, gdje je onda stao pričati o svom posjetu kod bolesnog Vidrića ... Domjanić mi reče na toj šetnji iz Vrapča u Podsused, da su nama prije (za Austrije) sistemi stavljali pred oči zid, da ne vidimo, te tako da nismo smjeli znati ni za francusku knjigu, ali kad sam mu ja dao one franc. moderne pjesnike, onda da su mu se otvorile oči i vidio je, što je poezija, divna poezija. Nijemci da imaju Heine-a i Lenau-a, ali i to nisu Nijemci. Ja ovo pišem, kako je Domjanić kazao, iz pieteta prema njemu, i onako, kako sam si zabilježio i kako je on spontano i bez tražene kakove stilizacije rekao. Domjaniću se osobito svidio Jammes: čitao mi je svoje prijevode, popravljao je, dotjerivao i držim, da su bolji njegovi prijevodi onih t. zv. »Četrnaest Molitava« (od kojih je n e k e preveo D.) negoli njemački prijevodi Werfelovi. Domjanić bi me upozoravao za naših šetnja i razgovora na komplikovanu senzibilnost Jammesovu, na bujnost slika i bogatost boja Jammesove palete. I kad Jammes u onoj »Molitvi, da budem jednostavan« govori, pun je slika i osjećaja, koji se konačno završuju u molitvu:

»Ko ti lepiri i ko radnik, kog je čuti,
Ko cvrčci, kojim je samo sunce hrana,
I skriti kosovi u hladnoj sjeni grana,
O daj mi, Bože, daj, da uživim u buduće
Jednostavno, koliko je to samo mi moguće.«

(Prijevod Domjanićev)

Domjanić je sam ispjevao pjesmu »Sestrice, ševo«, prožetu franjevačkim duhom, koji je bio i duh Jammesov. Nigda nismo prolazili poljem,

da nije stao i zagledao se u ševu, kako se sred brazda naglo i visoko digne put neba:

— A laaa!...

kliknuo bi kao preporođen, iznenada veseo i nasmija se.[2]) Kad sam mu donio negdje oko početka veljače 1926. Nouvelles Littéraires, u kojima je bila i Jammesova pjesma »Les Gerbes du printemps«, on se dao savjesno na prevođenje i jer je Jammes stručnjak u poznavanju bilja, eto i naš Domjanić prevrće Šulekovu terminologiju bilja na hrvatski, kako je izišla u Jugosl. Akademiji, i ide također do svog školskog druga, sad pokojnog profesora i svećenika (Vilima) Ivaneka, da s njim razglaba, kakov je ovo ili ono cvijet i kako mu je ime. Evo prijevoda rečene pjesme:

PROLJETNI SNOPOVI

Vas ljubav oruža, buduće zaručnice,
Kojih je ružama ružičnim slično lice.
Znam, vaša četa će i usput potrgati
Krušaka grane svud, jer plesati će stati.
Potok u boji će ko mjesečina proći,
Vi znate, da vam je jednoj za drugom poći,
Kad noge uske se ko ljiljan stave
Na potočnice te ko neba kaplje plave.
Tako će lake bit, njih jedva će da taknu.
Vi zadrhćete već, kad sjene vam se maknu.

---

2) Ja znam najbolje, koliko je znao klonuti Domjanić, i kad bismo se vraćali s najljepšeg izleta, on bi znao (ne jednoć) reći: »Da me nestane pod ovim tračnicama!...« Ali to su bili momenti, dok o kakvom pesimizmu kao filozofiji nema ni govora. Ja hoću da naglasim ovo svoje shvaćanje i zato citiram nešto iz pjesme »Sestrice ševo«, da se vidi, da je u Domjaniću drijemao i jedan optimista, kakogod će možda to nekima čudno zvučiti:

»Ovdje je na zemlji mutno nam oko,
Ti nam donesi vedrine,
Ovdje u magli se luta i gine,
A nebo čista je beskrajnost sreće.
Sunca nad lazurnim bezdani plove,
Titraju zvijezde ko srebreno cvijeće.
Sve je tu radosno, sve ko da zove:
Krijesnice sestre i mliječni svi puti,
Zovu nam ubogo srce, što šuti,
Da se i u njemu probudi ševa,
K nebu da leti i pjeva, i pjeva...«

Evo Jammesov izgubljeni Raj i nađeno Nebo...

To doista nisu zvuci pesimiste!... Pjesma je spjevana 18. studenog 1926., u vrijeme, kad je Domjanić već dobro poznavao Jammesa.

Ko anemone ste sred loza il tik rijeke
Što poput usna vam od purpura su neke,
A druge sedefne ko ruke što su vama.
Vi stazom ćete, gdje drjemina gleda sama
I vrat bjelokosni će vaš da se produži,
Gdje vrat bjelokosni i kozja krv svoj pruži.
Al s petnaest ljeta što toliko vi bi brale,
Što sunovrat će vam i ljubice sve male,
Popina kapica, maslačak, kaljužnica,
Kardamina, jetrenka, jorgovan, šumarica,
Obujmit hoćete sve cvijeće, koje cvjeta,
Tim lažete, jer to sve vama samo smeta.

(Prevedeno 7. veljače 1926.)

Ovu sam pjesmu u cijelosti naveo, da se vidi, kako je Jammesova forma često nešto nejasnih kontura, kao zanemarena (jer Domjanić je točno prevodio i na njemu tu nema krivnje!) i da se malo vidi, koliko botanike ima u Jammesa.

Jammesova jednostavnost! Treba da se razumijemo, jer ta ne isključuje samosvijest, koju ima pjesnik o sebi i svojim djelima. Tu mu samosvijest mnogo i predbacuju. Gide u spomenutom članku govori o nekim protuslovnostima Jammesove prirode i tu misli osim one protuslovnosti između neke senzualnosti i pobožnosti, protivnost između njegove »velike ljubavi za životinje« i njegova »lovačkog instinkta« i protivnost između njegove jednostavnosti i odveć velike samosvijesti, Gide veli čak nesposobnosti, da drugoga razumije. Istina je, da je naš pirenejski Pan s bradom u lovačkom odijelu, oboružan puškom na ramenu i kapicom na glavi, a praćen psom — bearnski Nemrod, ali taj faun je ujedno možda pomalo i svetac, jer on je drug svetome Franji onako, kako su se u pripovijesti Anatola France-a sprijateljili faun i svetac, Amicus i Celestin, kasnije oba sveci štovani pod ovim imenima. Istina je, da je pjesnik samosvjestan. I makar je Jammes nježan, on se vrlo voli rugati. To se dvoje u zbilji često ne isključuje pa se to primjećivalo i kod Domjanića. Je li Jammes u životu bio sličan svome Gospodinu Seoskom (t. j. Pjesniku)? Baš na vlas nije, a ko i pozna sebe posvema?! Svakako se Gosp. Seoski znade i rugati na pr. lošem pjesniku, a ni Jammesov bizarni profesor Pain- Benit u Janotu-pjesniku ne štedi strijela protiv modernih filozofa. I t. d. Kako pjesnikova mašta luta na slučaj, tako on nađe sasma naravno prilike, da u dnevniku Seoskog Pjesnika uz zodijak, horoskop, povrće, voće, cvijeće vrtno i klimatske prilike dotičnog mjeseca zabilježi i svoje podrugljive strijele naperene bilo proti bogovima,

bilo proti parazitima ministarstva, bilo proti Službenim Novinama, bilo proti Nijemcima... On čas opisuje, čas priča, čas se ruga. Eto mitologije o Narcisu; ali on dodaje: »Ah, zašto svi ljudi, koji se obožavaju, ne postanu Narcisi! Koliko bi to bolje bilo za njihovu okolinu!« Dakle on sebe ipak nije obožavao... Uostalom mi, koji ga izblizu ne poznamo, brinemo se za njegovo književno djelo, a njegovu ličnost poznati, to je stvar onih, koji su živili uz njega.

Jammes je, rekoh, romantička priroda. Zato za njega u poeziji ne postoje pravila. Mnogi su mu predbacivali često zanemarenu formu. Ali u tom je znao biti i sretne ruke, jer ta forma odgovara sadržaju. Kao romantik on pušta maha svojoj mašti, ta ga vodi, ta mu suflira slike i situacije i on se ne pita puno, koliko će tu prigovoriti realisti, koliko će tu možda biti bizarnosti, nesuvislosti. Poezija ga vodi i ta mora da ima riječ. Vodi ga, kad opisuje. »Poput maloga crnca, koji je najmljen da svira u orkestru, cvrčak je vukao svoj lučac namazan smolom peludi po vlakancima trave, koja se činila prekrita kišom, tako se sjala od sunca«. Ko zna, kako u realnosti izgleda lučac i cvrčak, i je li namazan »smolom peludi«[3]) i t. d.? Ko zna uostalom, gdje je i granica precioznoga? U voćnjaku Seoskog Pjesnika »jedno naivno jabukovo drvo« slično je »nebu, iz koga izlaze stotine anđeoskih lišca, a listovi kao da su krilašca na dnu njihovih obrazića«. Crveni burgundac zove se »tekuće ruže Burgundije«.[4]) Ali sve ovisi o tome, kako se i gdje se i u kom se savezu takav govor rabi. Gosp. Théodore Pain-Benit, učitelj općih ideja« s otoka Réunion, veli, da se rodio »usred tekućeg safira, u kom se zgušćuje azur, usred indijskog oceana, iz koga vrcaju iskre ptica i fosfora, kao sred one rijeke, na rubu koje se pojavi Beatrice Danteu«.[5]) Tu se ne javljaju samo ptice, nego i iskre ptica, ne vrcaju samo iskre, nego i iskre ptica! Dakle u slici opet slika! Ali Jammes je romantik i pušta maha mašti. Tek u životu mogla bi mašta kao »kućna luđakinja« (la folle du logis) štogod i skriviti i zato joj tu treba i — kontrole. Poput pjesnika Janota i Jammes je primio »korisnu posjetu Ludosti i Mudrosti«. Ludost je poezija, Mudrost je ozbiljnost života, zbog koje je primio vjeru u svoje srce onako, kako je i njegov Janot rado uzeo iz ruku Sabale za ženu poniznu i stvarnu Jeanne.

I pravo ima Jammes. Nije poezija djelo razuma. Kuda to hoće danas i djeci da brane da uživaju u pričama i da njeguju maštu, od koje ima i koristi i utjehe, koja je od potrebe i u svijetu znanja i u carstvu

---

[3]) Janot-poète, I.

[4]) ibid. IX.

[5]) ibid. XV.

pjesničkom? Zato je pravo, da je Jammes branitelj mašte, da u njeg ima i ozbiljno i sveto i bizarno i groteskno. Descartes je u XVII. stolj. u Francuskoj htio sve podvrći razumu na području filozofije, razumu, kako ga je on zamišljao, gdje sve mora biti matematički evidentno. Boileau je pak na teritoriju Parnasa izdao nalog, da je lijepo samo ono, što je i — istinito! Te dvije bolesti: racionalizam i akademizam nisu mnogi Francuzi ni danas posve preboljeli ili se barem one javljaju u novim oblicima i pod novim imenima. Razum ima svoje mjesto u životu, ali više od toga, što ga ide, ne možemo mu dati. Poezija napose, ne može živjeti ni disati, ako je ne nose krila mašte. »A ova knjiga? pita nas pjesnik Janot na koncu. Ako niste razumjeli, da je to djelo pjesnika, i prije nego je baciste, sama će biti ispala iz vaših ruku, jer svaka njena stranica je jedno krilo«. Zato nas Jammes odvodi od dosadne predodžbe, da je književnost slikanje realnosti. I sama franc. književnost učinit će nam se katkad prema njenim manuelima kao odviše pokorna učenica Boileauovskih recepata i precepata, što sve nije umjetnost. Koliko malo onih, koji znadu i nešto više o franc. književnosti XVII. stoljeća, znadu na pr. za Saint-Amanda, pjesnika Baka, bohema, anakreontika, pjesnika burleske, romantika?! Onda se dabome mnogima pričinja ta knjiga XVII. stoljeća kao jedan dosadni geometrički izmjereni francuski park, sav friziran i napirlitan po receptima Slavne Akademije. No umjetnost je sjaj bitka, zato je i hiperbola bitka, zato je i igra, i u tom pogledu romantika ima pravo.

Andrè Gide nalazi zgodni epiteton za Jammesa: »cette réussite du bon Dieu«. Uspjelo je to djelo Božje, pjesnik, koji je ovako osvježio franc. književnost jednostavnošću, srdačnošću, naivnošću, odsutnošću svake fraze i svakog akademizma, iz čijih je riječi i stihova strujao dah prirode i Nadprirode, koji je blažio žegu dana sinu čovječjemu rosnom travom, kišom, svetom vodom, i za hranu mu nuđao svoju utjehu mašte, i utjehu Božju, molitvu. »Već od više godina, i u djelima i u životu, piše ipak Gide, njegov put u raj (»son glissement vers le paradis«) bijaše i odviše očit«. Gide time hoće da pomalo udari i na Jammesovo književno stvaranje. Istina, da je ona »crno-bijela« manira katkad preočita. Ali ga mi ovdje malo poznamo, premalo,*) pa zato i svrha ovih redaka nije da svestrano osvijetli Jammesovo stvaranje, nego bi više bila ta, da probudi zanimanje za ovog Francuza, koji je i nama blizu i koji bi i na našu knjigu mogao blagoslovljeno utjecati. Jer Jammes je bio pjesnik, rođeni pjesnik, i pjesnik, kakav se rijetko rađa ... »d' une authenticité ravissante«.

Dr. Drago Čepulić

---

*) Pisac ovih redaka preveo je od Jammesa: »Krčma na Cesti« (H. Pros[illegible] god. 1925.) zatim »Knjigu sv. Josipa« (ženski list za Vjeru i Dom, god. [illegible] 1928., 1933.)

BOSNA PRIJE 60 GODINA

Život je u Bosni i Hercegovini mnogo ranije od okupacije koja je izvršena po Austro-Ugarskoj god. 1878. postao sve teži u pogledu narodne slobode i imetka, a istočno je pitanje, ograničeno uglavnom na život ovih pokrajina, pobudilo najživlji interes suvremene Evrope. Sve oči su uprte u Bosnu. A svi ljudi iz vremena prije 1878. bili su složni upravo u jednom: da je život seljački u Bosni težak i upravo nesnosan. Ukršteni interesi evropskih sila i bosanskih susjeda nošeni istaknutim prvacima narodnim i političkim, oprečni su i ništa ih ne usklađuje osim zajedničkog uviđanja, da je rješenju bosanskog pitanja došao dvanaesti sat. Srbija je u ono doba pod knezom Mihajlom najozbiljnije aspirirala na zemlje bosansku i hercegovačku, kao dvije svoje pokrajine. Suprotne, a slične težnje javljahu se u sve većoj mjeri i s više historijskog opravdanja i na strani Hrvata u Hrvatskoj. Za ispravno shvaćanje i razvitak istočnoga pitanja obzirom na Bosnu i Hercegovinu, te razmatranje ondašnjih događaja, potrebno je osvjetliti život ovih pokrajina pod turskom upravom, koja je tada imala već stoljetne tradicije. U red suvremenih ljudi, koji se pisanom riječju dizahu na obranu ljudskih i društvenih prava u Bosni, dolaze na prvo mjesto Starčević i Pavlinović, Strossmayer i Rački te mnogi franjevci, naročito fra Grga Martić. Nevolje, koje su pritiskivale Bosnu, iznošene su u mnogim interpelacijama službenim i neslužbenim pred tadanje Delegacije u Berlinu. Uzrok svih nevolja u uskoj je vezi s bosanskim agrarnim problemima, što se pojaviše zbog starinskog agrarnog zakonika, kojega su stvorili Turci još god. 1276. Sam po sebi, ovaj zakonik je bio posve dobar i čovječan, no primjena njegovih propisa u pogledu poreznoga ubiranja po agama i begovima bosanskim, dovela je nepravdu do vrhunca.

O bosanskom agrarnom pravu postoji iscrpna rasprava austro-ugarskog činovnika Eduarda viteza Horowitza (»Kotarske pripomoćne zaklade u Bosni i Hercegovini«), u kojoj je prikazano stanje kakvo je zatekla Austro-Ugarska prigodom okupacije. Zemlja je plemićko vlasništvo i vlasnik s njome raspolaže u svakom slučaju prenašanja vlasništva inter vivos i post mortem, no opet je donekle vezan. No unatoč tome što je u nečem vezan, njegovo je pravo vlasništva slično evropskom pravnom pojmu. Na posjedu plemićkom živi kmet s porodicom, to jest njegova zadruga. Kmet je nasljedni zastupnik zapremljenog zemljišta. Dokle ta zadruga postoji, ne dokida se zakup, jedino ako ga sam kmet ne dokine time, što je dužnost svoju zanemario. Kmetova je dužnost da obvezatno prema vlastelinu zemlju uređuje kako spada i kako je uobičajeno, te da nakon žetve preda gospodaru u naravi određeni dio ubranog ploda. To

je bila tako zvana — trećina, ili treći dio. Plemić kmeta ne može sa zemlje otjerati sve dotle, dok ovaj određene dužnosti vrši savjesno, to jest, onako kako spada. Vlasnik ne može vršiti niti uticaja na način obrađivanja zemljišta. Kmet može da vodi gospodarstvo slobodno. U Bosni je bilo malo neovisnih gospodarstava. Tek god. 1895. po službenoj statistici ima 47 posto slobodnih seljaka, koji na svojoj zemlji žive i nikome ne plaćaju zakup. No decenij prije okupacije postotak je ovaj neznatan. Plemstvo je tada vlasnik zemljišta, a seljak je ovisan o plemstvu radi zemlje bez koje mu nema života. Begluci su (begovska imanja sa pripadajućim dvorcima u kojima žive begovi) svu svoju prevlast iskorišćivali i pri ubiranju poreza u naravi tražili mnogo više nego što im spada. O tome ima mnogo pisanih dokumenata. Način upravljanja po slobodnoj volji vlastele i mimo propisa agrarnog zakona bio je karakterističan za sve turske pokrajine. U općini Irig ima sačuvanih nekoliko fermana iz sedamnaestog vijeka, koje je izdavao sultan Ahmed II., Mustafa II. i Ahmed III., a u kojima se na pritužbe raje u Srijemu, naređuje turskim vlastodršcima da poštuju red i pravednost. Učinak je ovih fermana bio vrlo slab. Plemići su narod ugnjetavali na sve moguće načine, a slika se takova života može naći u mnogim pisanim jadikovkama bosanskih franjevaca, koji su patili zajedno s narodom. Stanje se teškog stradanja nastavljalo iz stoljeća u stoljeće, pa kako je bilo na početku turske vladavine, tako je uglavnom bilo i onda, kada je fra Grgo Martić pisao svoju poznatu pjesmu »Plač Bosne«, štampanu u »Kolu« god. 1842. Ta pjesma je apel na Evropu za pomoć Bosni i niz vjernih opisa strašne slike iz te nesretne zemlje:

Sunce žarko, skrij se pod oblake!
Sinje more, razdri brijege jake!
Sorite se visoke planine!
Procvilite, prebijele stijene!
Zapištite, sivi sokolovi!
Pocrnite, bijeli labudovi!
Od jauka bijednih tamničara,
Grdnih rana, krvavih handžara.
Evo ima trista godinica
Kako kod nas kuka kukavica,
Krv nedužnu od kako lijemo,
I za ime krsta vojujemo,
Drobna čeda maču podnosimo,
Sijede djede na kolju gledimo,
Oce naše groznih u okovah,
A matere pod nogam hatovah,
S vrućim znojem, oremo, žanjemo,
A hljebca se najest ne možemo.
Štogod dobra na svijetu imasmo,
Za iskupljat golu dušu dasmo.
Smirno ovdje živjet ne možemo,
A bježati nikud ne smijemo...
Jadni ljudi, što smo zaslužili!
Je smo li Te tako uvrijedili,
Sveznajući Stvoritelju, Bože?
Da nam s' nikad oprostit ne može.
Jesu l' grijesi porodice naše,
Koji Tebe jednog vjerovaše?
Da mi takve muke podnosimo,
U sindžirih dovijeka živimo.

Martić je vidjeo kao i mnogi uz njega: na jednoj strani sve crno (Turci) i na drugoj bijelo (kršćani). No unatoč tome, ne može se nažalost oporeći istinitost prikazivanja turske okrutnosti. Svi ovi su naime svojim očima promatrali narod kako pati. Martić je živjeo sa narodom i ako se uzme da je, i previše impresioniran strahotom koju je doživljavao, težio da Bosnu oslobodi bilo tko, — ne može se njemu radi toga ništa prigovoriti. Martićeva naklonjenost Austriji ipak je sa više strana oštro osuđivana. Kad je god. 1878. u prosincu Strossmayer boravio u Beču, piše odavle Račkome o dolasku Bosanaca: (To je bila poznata bosanska deputacija, koju je car primio u Pešti, a sastavljena je bila od predstavnika triju vjera) »I to su, moj prijatelju, piše biskup, diplomate koji bi rado svemu svijetu zadovoljili. Martić (i on je u deputaciji) bit će prije ili poslije biskup u Bosni. Vi znate kakvu je budalaštinu učinio sa svojom deklaracijom. Zato ga ovdje vole«.

Iza okupacije Martić je boravio u Djakovu kod biskupa Strossmayera, a odmah iza toga pisao je biskup Račkome o Martiću: »Sve bi mi se u njemu dopalo, ali mi se sve čini, da za višu misiju u našem narodu nema dovoljno nezavisnog značaja i da je s Madžarima zapleten«.

Zanimljiv je stav biskupa Strossmayera prema okupaciji koja se već tada (god. 1875.) nagovještala. Taj je njegov stav u mnogome istovjetan stavu Tome Masaryka i ostalih Mladočeha, koji su se već i prije, a naročito poslije okupacije živo zainteresirali prilikama u Bosni i Hercegovini, i bili naklonjeni Srbima na čelu s Pašićem.

Da bi se mogao shvatiti stav fra Grge Martića, kao i težnje ostalih, kojima je uglavnom formula glasila: neka Bosna svakako bude oslobođena od Turaka, treba ispitati život narodni u vremenu prije okupacije. Kakvo je prije bilo životno stanje govore nam mnogi samostanski ljetopisi (objavio ih je dr. fra Jelenić) koji su donekle i pretjerani, no svakako vjeran odraz postojećeg stanja. Ali osim tih ljetopisa postoji niz drugih dokumenata kao i historijski spis fra Batinića, Fermendžina, Jelenića, Ćorovića, Matasovića i Fojnića, koji se većim mahom odnose na postojeće stanje god. 1862. za vladanja posljednjeg bosanskog vezira Topal Osman paše. Vrijedni su naročito spisi suvremenika fra Jaka Baltića (1813. do 1887.) koji je u svom Godišnjaku opisao život bosansko-hercegovačke raje. Baltić bilježi stanje god. 1862. i govori: »Ele ova godina Bosni rodi povirinicim, a Bosna osta sve u gorim aljinama: Porizi, Giumruci i druge Daće sve to više. Narod osta bez prostirke i pokrivke, brez aljinah i obuće. Ej vi Komisari carski! što se šećete po Saraevu i gledate raskošnost nikih Trgovacah obajdite sela i varoši, vidite im odeću i obuću, tavna lica kano iz zemlje izkopana. Svi izgledaju kano jadni robovi. Obadjite im i kuće i kolibe: vidićete koji lonac, derven

čanak i dervenih žlicah, koju panjevu kučinjašu. Tu ti je svekoliko pokućstvo. Vidiš tamo na bervnih policu na njoj stoji komad prosenice, ali bodljive ovsenice, čim se jadna Carska Raja hrani. Ako ima koji čanak mlika ali u pitnjaku koju žlicu masla, to ga turka tamo kuda po kiljevmcim mračnim, da ga ne bi gladna dica pojela; to se šćedi za putnika i namirnika: more doći Aga ol Spaha, ol Subaša, oli gladna zaptija: kojim ako ne daš barem čimbur i mlijeka, još sira tervenjaka oli iz kace saterveno, moreš dobit koji nadžak u lezdja. Akoli htjednu ove Age prinoćiti, eto muke za domaćinu i domaćicu. Domaćin leti od kuće do kuće svoga kuma i susida dobrog, traži meda i debela ovna, još lavantine ili ljute rakije. Domaćica od kume do kume traže brašna šeničnog. Neće turčin noćiti brez Alve oli slatke pite, brez ovnovine i ljute rakije. Akoli kmet nebi sve to iznašao kosti će mu sve u prah satrti. Valja naći i gospodu dočekati, makar posli godinu robovo. Što još možete vidjeti komisari carski? Po kućama jadne Carske Raje? Nasrid kuće gdi im gori vatra skupilo se 10 i više dice grijući se da ih studen ne pozoblje, sve golo, boso i brez kapicah, poderanih, da sramotni im mista pokriti ne mogu«.

Dalje Baltić priča:

»Gospodari i Spahije sa svojom silom nami utrpanom Turčinom i robovanjem pričestim cide nas kano u torkuli (tijesak), da u nam ništa ne ostaje. Za njim hidu Poreždžije ljute: ištu poriz, vojnicu, kermčarinu, dimarinu i desetinu i t. d. Najpri psuju i pogerdjuju raju, što ona najsveće u zakonu, zatim u kermečnjaku ali u košare zatvaraju, oli ih na tevane meću i otučcim podkadjuju. Raja, da se ovih mukah izbavi, zažmiri i leti svom gospodaru: Aman Ago, ako Boga znadeš Poreždžije hoće me da udave. Gospodari dadnu u zajam, ali zajam njihov Raju robove do smerti. Raja ovim robujući, kad će Caru danjak izraditi? Kad li djeci svojoj kruha pribaviti? Desetinam nikad kraja uhvatiti ne možemo. Ako jih Hazni damo, ona šalje subaše, koji nas pojedoše, prociniše, koji neznaju, što je režaluk, niti kakva zanata, nego se s tudjom mukom časte i hrane, kano vuci tudjim torom. Ako li je prodano zakupcim naserću nas kano merki vuci. Desetinu često ne uzimlju, što je Bog dao iz cerne zemljice, nego petinu i sedminu. Hazne opet od nas pare traži apsti nas po studenim i nečistim apstim, a zakupnik naš istom se posminje. Ima jada još privelikih. Vjerna Carska Raja nigdi sigurnosti imati ne može. Kad se sposla umorni vratimo, da se noćnim sankom okripimo, eto na kuće oli torove naše hrdjavih ljudih, otimaju konje, goveda, marvu, što jim zapne za oko. Ako smo na putu Kiridžije, otimaju konje, aljine i pare na srid drumovah carskih. Turci mlogih ob dan bosi, ne rade ništa, od kahve do kahve šetaju se oli spavaju. Ob noć obuveni i dobro oružani lete Raji

hotimati sve što čestito vide. Turci mlogu Raju pravu zdravo nemilo poubijaše. Kad na sud dojdemo, sud hište svidoke. Ako izvedemo Raju za svidoke, muftije, kadije i svi turci skoče: nemože Raja na turčina svidočiti: Hiljadu Raje, a jedan Turčin. Turčin na Turčine svidočiti grih je smertni po Alkoranu«.

Takvo bijedno stanje Bosne i Hercegovine izazvalo je revolt katoličkog puka zapadne Hercegovine, te je god. 1682. buknula buna protiv Turaka. To se dogodilo prije velikog Turskog poraza pod Bečom. Glavni ustanak planuo je medjutim u osmom deceniju 19. vijeka. Stanje gore opisano riječima Baltića, nagnalo je narod da se primi oružja u obranu svojih čovječjih prava. Franjevci su bili s narodom, pomažući ga na razne načine, osobito budeći u njemu hrvatsku nacionalnu svijest. Hercegovina je prva osjetila neodoljivu želju da silom sa sebe skine stoljetni ropski jaram. Među franjevcima koji su u inozemstvu vodili pismom i riječju živu propagandu u duhu bosanskog oslobodjenja, osobitih zasluga je stekao Hercegovac o. fra Petar Bakula, koji je proputovao Italiju i Austriju i god. 1862. izdao u Rimu djelo »Mučenici u franjevačkoj Bosni i Hercegovini«. Ovo je djelo zapaženo u talijanskoj štampi i o njemu se dosta pisalo u dnevnim listovima.

U proljeće god. 1875. pada posjet cara Franje Josipa Dalmaciji. Franjevci se tom prigodom odlučiše da pred cara izađu u zgodnim momentima i da mu opišu nevolje narodne u Bosni. Turska vlada je shvatila zašto car putuje Dalmacijom, pa je zato na svoje podanike svratila veću pažnju. Na dan 18. travnja, izađu u Sinju pred cara tri franjevca i to: oo. fra Andjeo Ćunić, gvardijan u Livnu, fra Lovro Karaula i fra Miho Marjanović. Oni caru ocrtaše nevolje narodne, a car tom prilikom reče: »Nesretni narode! Učinit ću sve, što je moguće!«

U Imotskom izađe pred cara devet franjevaca, na čelu s kasnijim biskupom o. fra Paškalom Buconjićem, a car odgovori slično kao i prvoj grupi. Treći put izadju pred cara četiri franjevca: oo. fra Nikola Šimunović, Luka Begić, Miho Rulić i fra Marko Hercog, i car im pored ostalog reče: »Bit će bolje«. Nakon ovih, još je nekoliko raznih deputacija izašlo pred cara. Car je prema svima bio veoma ljubezan, no konkretnih izjava nije se od njega moglo ovom zgodom uopće čuti.

Turska tajna policija pratila je ovo kretanje franjevaca. Mnogi od njih bili su poslije progonjeni i sve do okupacije morali su se kriti. Franjevac Karaula bio je potajno umoren, Mijo Marjanović ranjen. Nakon ovog carevog posjeta borbenost je hercegovačkih ustaša znatno porasla. Zanimljivi su zaključci engleskog novinara W. Y. Stillmana, koji je na licu mjesta promatrao hercegovački ustanak. On kaže: »Pohod austrijskog cara dalmatinskoj obali, koja je također i obala Hercegovine, jasno inte-

resovanje, koje je pokazalo slavensko (op. hrvatsko!) stanovništvo ovoga kraja, potaklo je stalno previranje i ponukalo katolike Hercegovce, da traže austrijsku intervenciju. U svome začetku ustanak je u glavnom obuhvatio stanovništvo između Popova i Gabele, koje je bilo isto tako podjarmljeno, samo je bilo bolje nadzirano od svećenstva (ovi su podazrivi prema svakom pokretu koji se osniva srpskim, ruskim i crnogorskim intrigama...).

Ustaški kapetan Đuro Kristo, zvan Pećko skupio je uza se ubrzo mnoge ustaške prvake i do prve je borbe došlo 19. lipnja 1875. god. u blizini Metkovića i Gabele. No to ne bijahu veće akcije. Do veće borbe dodje 8. srpnja 1875. u Krekovima i taj sukob zove se Nevesinjska puška. U glavnim je borbama stojao na čelu ustašama svećenik don Ivan Mucić, koji se osobito istakao neobičnim junačkim sposobnostima.

Usporedo s ustankom, sastadoše se u Mostaru konzuli evropskih vlasti da vijećaju o razvitku situacije i načinu: kako da se poboljša život kršćanima. Ovdje su bili prisutni: austrijski konzul Vasić, njemački Lichtenberg, francuski Dumon, ruski Jastrebov, talijanski Durando i engleski Freman, dok je turski opunomoćenik bio Serverpaša. Tom je zgodom kustos Buconjić predao konzulima štampanu knjižicu »Kratak pregled pritužba, glavnih povoda ustanku kršćanskog pučanstva u Hercegovini«, u kojoj se nabrajaju nevolje što biju narod!

U ime kršćana, iznosi Buconjić četiri zahtjeva od kojih se treći najviše konzulima svidio. U njemu se kaže: »...neka se velevlasti zauzmu kod sultana, da se od Bosne i Hercegovine učini jedna autonomna država, koja bi i sultanu platila danak. Na čelo neka joj se postavi jedan knez, ali nipošto turski podanik«.

Turski izaslanik nije htio za ovo ni čuti. Sastanak je ostao bez rezultata. Istovremeno grof Andrassy izmjenjuje poglede s austrijskim zastupnicima u Londonu, Parizu i Rimu, pa se iza toga (u prosincu) odašilje porti akt u kome se ističe potreba rješenja bosanskog pitanja.

Sada se tek interesi susjednih država počinju izrazitije ukrštavati. Srpski knez Milan nije sklon akciji koja bi ondje spremila borbu s Turcima, no Nikola Pašić polazi u Hercegovinu, gdje se sastaje s Pekom Pavlovićem i još nekim uglednijim pravoslavcima. Pašić ondje snuje o osnutku privremene hercegovačke vlade i tu zamisao priopćuje u svome pismu upućenom Simi Popoviću. Ovaj rad Pašićev bio je više izraz njegovih ličnih sklonosti i nije imao vidnih rezultata.

Međutim je ministar grof Andrassy stalno imao pogled uprt na Bosnu, pa je 17. lipnja god. 1876. ustao protiv mišljenja lorda Derby-a i kneza Gorčakova da se Bosni i Hercegovini dade autonomija, poslavši brzojave engleskoj i njemačkoj vladi u kojima saopćuje da te pokrajine

nijesu za autonomiju zrele. Andrassy je vidjeo u nastojanju Gorčakova rad u korist Srbije i Crne Gore, koje bi htjele okupirati Bosnu i Hercegovinu.

Radi toga što Turska nije htjela odstupiti Bosnu i Hercegovinu Srbiji i Crnoj Gori, došlo je do ratovanja između ove tri države. U ime katolika Hrvata upute tada biskup Kraljević i kustos Buconjić brzojav turskom ministarstvu vanjskih poslova, koji je glasio: »Na naše veliko iznenađenje doćuli smo, da je Srbija zatražila od visoke porte priključenje Bosne. Katoličko pučanstvo biskupije hercegovačke uslijed takovog zahtjeva prinuždeno je izjaviti koliko visokoj otomanskoj porti, toliko i visokim vladama jamčećih vlasti, da je njegova tvrda volja ne pristati na to priključenje, koje se izvanredno protivi njegovim interesima moralnim i materijalnim. U slučaju pak da bi današnja vlada htjela ili morala napustiti Bosnu, katolici prosvjeduju svečano protiv priključenja njihove otadžbine Srbiji ili Crnoj Gori, te izjavljuju da se žele u tom slučaju sjediniti sa narodima austrijskog carstva, s kojima su vezani svojom historičkom prošlosti kao i mnogobrojnim drugim interesima moralnim i materijalnim«.

U međuvremenu je izbio rusko-turski rat i Rusija ga završi u svoju korist, te dođe do mira 3. ožujka god. 1878. u San Stefanu, pregrađu Carigrada. Ovdje je sklopljen ugovor po kome će Turska dozvoliti da Bosna i Hercegovina dobije autonomiju.

Tada dođe na inicijativu grofa Andrassy-a do saziva Berlinskog kongresa, kojega saziva Bismarck, a kao svrha mu bi određeno korigiranje člana XIV. Sanstefanskog ugovora. Berlinski je kongres trajao od 13. lipnja do 13. srpnja god. 1878. Kako se za trajanja kongresa govorilo o tome da će Srbija zatražiti Bosnu za sebe, svi katolički predstavnici otpreme preko svoga zastupnika fra Grge Martića prosvjed na Andrassya protiv ovog zahtjeva. Austriji je uspjelo sklonuti i engleskog izaslanika lorda Salisbury-a da se izjavi njoj u prilog, a k tomu je Andrassy u korist usvojenja svoje teze iznio: da je Austrija za vrijeme od 1875. — 1878. primila i izdržavala 200.000 ustaša iz Bosne i za njihovo uzdržavanje potrošila 20,000.000 kruna. Kad je Rusija pristala na revidaciju Sanstefanskog mira, ruski izaslanik Gorčakov i njemački Bismarck pristali su uz engleski prijedlog, pa je i pored žestokog protesta turskih izaslanika — grof Andrassy izjavio da je Austro-Ugarska pripravna okupirati Bosnu i Hercegovinu. Nakon pristanka evropskih velevlasti, uz tu spremnost Austrije, pristao je konačno i sultan dne 4. srpnja 1878. na privremenu okupaciju. Tako je te iste godine Austrija ušla s vojskom u Bosnu i Hercegovinu.

Ivo Balentović

KARPATSKA UKRAJINA

Problem Ukrajine poprima danas sve više maha, sve više aktuelnosti i stvarnosti. To je pitanje, koje uzbuđuje današnju Europu, te stvara različite kombinacije; ono je danas jedno od najvažnijih pitanja.

Pri kraju 1938. godine mali je dio Ukrajinaca dobio svoju slobodu, skoro potpunu samostalnost. Naime, tako zvana »Potkarpatska Rusj«, ili danas po svojem pravom imenu — Karpatska Ukrajina, postala je samostalna jedinica u konfederaciji sa Češkom i Slovačkom.

Zbog Karpatske Ukrajine skoro je došlo do sukoba, jer su Poljska i Mađarska silom htjeli doći do zajedničke granice preko Karpatske Ukrajine. Propaganda tih država širila je različite vijesti u tom smislu no izgleda bez uspjeha.

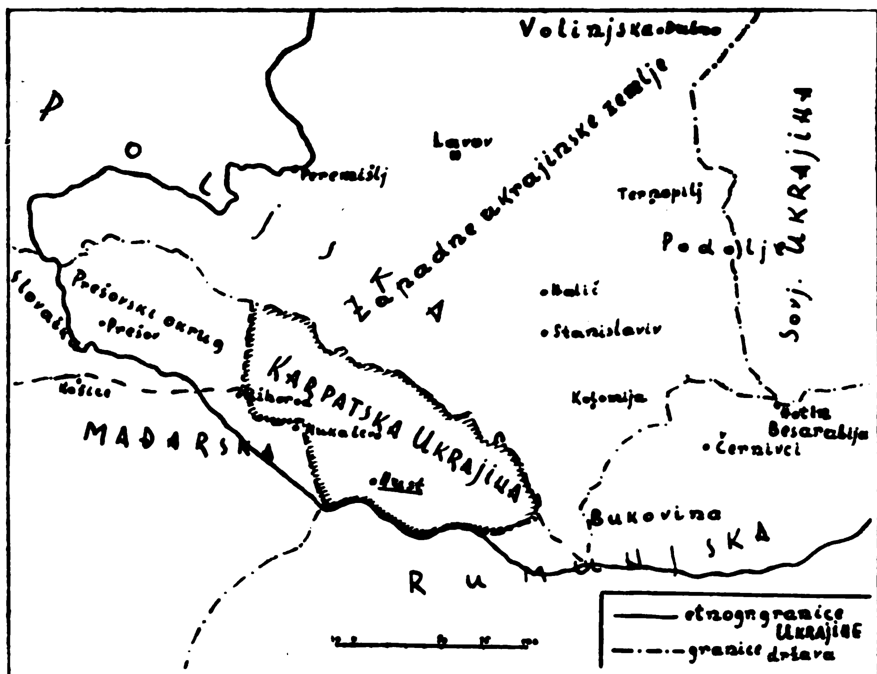
Ime, teritorij, narod i socijalni položaj

Ljudi, koji nisu dobro upućeni u povijest ukrajinskog naroda, teško se snalaze u terminologiji, kojom strani svijet krsti Ukrajince. Kroz čitava stoljeća dobivao je ukrajinski narod toliko raznih i umjetnih imena, da su ona uvela veliku zbrku. Rusini, Rusnaci, Malorusi, Karpatorusi, te druga slična imena, koja se danas zbrkano u svijetu upotrebljavaju za oznaku ukrajinskog naroda, već su u današnje doba uvreda za Ukrajinca. Ovu zbrku svijesno su uveli susjedi Ukrajine, koji su dijelili jedinstveni ukrajinski narod na niz različitih plemena (»divide et impera«) u želji, da zavladaju bogatom zemljom. No danas to već ne uspijeva, a najbolji je primjer — Karpatska Ukrajina. Staro narodno ime ukrajinske zemlje »Rusj« (gen. Rusji«, kao stvar, i), a naroda »Rusyči« ili »Rusyny« upotrebljava se danas skoro samo u povjesnom značenju. Inače je općenito prihvaćeno ime »Ukrajina«, »ukrajinski«, koje je isto tako staro kao »Rusj«.[1])

Čim su karpatski Ukrajinci postali gospodari na svojoj zemlji, odmah su je nazvali pravim imenom: Karpatska Ukrajina, jer »ime »Podkarpatska Rusj« — kako je to izjavio predsjednik ukrajinske vlade msgr. dr. A. Vološyn — »stvorilo je krivi pojam o nacionalnom i geografskom karakteru naše zemlje. Naš pak jezik, naši osjećaji i naše misli su ukrajinski«. Karpatsku Ukrajinu zovu također Srebrnom Zemljom.

Teritorij na kojem stanuju karpatski Ukrajinci iznosi 15000 km² sa 749.000 stanovnika, u kojem su broju uračunati Ukrajinci iz marmaroškog okruga (70.000, Rumunjska), te prešovskog (250.000, sadašnja istočna Slo-

[1]) Ovdašnja štampa krivo informira o postanku imena »Ukrajina«, tvrdeći, da je ono postalo u XVI. stoljeću i to pod utjecajem Poljske. Međutim »Ukrajina« je postala od riječi »ukrajina«, što znači »kraj«, »zemlja«, te se spominje u ljetopisima već u XII. stoljeću.

Karpatska Ukrajina u okviru Velike Ukrajine

vačka). No današnja Karpatska Ukrajina, nakon bečke arbitraže, a skupa sa prešovskim okrugom ima po prilici 512.000 Ukrajinaca (prema češkoj službenoj statistici). Što se tiče prešovskog okruga, Slovaci su izjavili, da ga odstupaju Karpatskoj Ukrajini. Prema službenoj statistici Mađarska je dobila 37.000 Ukrajinaca; no taj broj ne odgovara stvarnosti, jer je on kudikamo veći. Karpatska Ukrajina je pretrpjela jaki udarac gubitkom Užhoroda, Mukačeva i Berehova, no u isti čas se riješila većine Židova i Mađara, te time joj je olakšan posao oko organizacije zemlje.

Skoro čitav kraj je gorski, samo su predjeli nad rijekom Tisom obrađene ravnice, te srazmjerno gusto naseljene. Pučanstvo se dijeli na »verhovynce« (u brdima) i »dolynjake« (u ravnicama). Kod prvih je glavno zanimanje stočarstvo, a kod drugih poljoprivreda i gajenje grožđa. Socijalni položaj kod prvih bio je dosada teži, nego kod drugih, koji imaju bolje kuće, bolju hranu i slično. Jedni i drugi, osim okolice Užhoroda, nose odijelo vlastite proizvodnje.

Prema dosadašnjim statistikama bilo je po zanimanju: 69% zemljoradnika, 16% industrijalaca i trgovaca, 4% nekvalificiranih radnika, 3% služinčadi, te 8% činovnika, vojnika, željezničara i rudara. Prema vjeroispovijesti je bilo: 55% grkokatolika (Ukrajinci), 15% mojsijevaca

(Židovi), 11% evangelika (Mađari), 10% pravoslavaca (Ukrajinci) i 9% rimokatolika (Česi, Slovaci, Mađari i Nijemci).

Gustoća pučanstva u Karpatskoj Ukrajini iznosi 48 stanovnika na 1 km², t. j. najmanja u češko-slovačko-ukrajinskoj državi. No prirast pučanstva je najveći: 18‰; kod Slovaka 10‰, a Čeha 2,5—4‰.

Sitni zemljoradnici dosada su bili Ukrajinci, a veleposjednici i srednjeposjednici — Židovi i Mađari. Radništvo se je rekrutiralo od Ukrajinaca i Mađara, dočim činovništvo pretežno od Čeha.

Iz ovoga se vidi, kako su bili Ukrajinci zapostavljeni na svojoj rodnoj grudi. Osim toga čitav kapital je bio u židovskim rukama. Granice prema zapadnim ukrajinskim zemljama pod Poljskom bile su posvema zatvorene za ukrajinske poljoprivredne radnike, a isto tako prema Mađarskoj, gdje su oni prije rata nalazili zaradu, te njima nije ništa drugo preostalo nego da prodaju svoju malenu zemlju i idu u Ameriku, Braziliju ili Argentinu, da tamo traže bolju sreću i bolji život. Ukrajinski emigranti su sačinjavali 75% od cjelokupnog broja čehoslovačkih emigranata. Iz Karpatske Ukrajine emigriralo je dosad skoro pol milijuna Ukrajinaca.

Posebno mjesto su zauzimali u Karpatskoj Ukrajini Židovi. Oni su tamo došli iz Carske Rusije za vrijeme vjerskih progona. Brzo su se tamo snašli i obogatili. Glavno zanimanje im je bilo zelenaštvo. Nije dugo tome kako su uzimali od seljaka 10, 15, a čak i 20% mjesečno (!). Pomoću alkohola i zelenaštva narod je osiromašio, jer se nije znao oduprijeti lukavim i prepredenim »gešefsmanima«. Dabome da narod, jednostavan i dobroćudan, a osim toga potlačen, nije znao i mogao dobiti svoja prava pred zakonom, jer su Židovi imali svuda svoje vješte i lukave advokate t. zv. fiskale, koji su znali vješto obraniti svoje istovjerce. Prag, mjesto da digne Karpatsku Ukrajinu na bolji socijalni položaj, uveo je među Ukrajince umjetnu borbu na vjerskom i jezičnom području. Ruska emigracija bila je u tome od velike koristi Pragu. Ona je donijela u Karpatsku Ukrajinu bezobzirnu mržnju prema ukrajinskim težnjama i grkokatolicizmu, ali ujedno se odnosila s velikim simpatijama i tolerancijom prema Židovima. No sada su se prilike znatno promijenile, jer je Karpatska Ukrajina uspjela riješiti se mnogih nevolja.

Ustavni zakon Karpatske Ukrajine

Pravni položaj Karpatske Ukrajine sada je određen ustavnim zakonom, kojega je donio centralni (praški) parlamenat u studenome 1938. godine. Na osnovu toga zakona Karpatska Ukrajina je dobila ista prava kao i Slovačka. Naime zasada svu izvršnu vlast na teritoriju Karpatske

Ukrajine vrši karpatoukrajinska vlada, koja se sastoji od tri ministra, sve dotle dok karpatoukrajinski sabor ne odredi izvršne organe. Centralni parlamenat (u Pragu), koji će se sastojati od predstavnika svih triju naroda, imat će ustavnu moć nad čitavom republikom u pitanjima ustava, vanjske politike, narodne odbrane, financija, te neke druge. Što se tiče vojske, to će u Karpatskoj Ukrajini garnizoni biti sastavljeni od Ukrajinaca i pod zapovjedništvom ukrajinskih časnika. Ukrajinska vlada je također stvorila poluvojničku formaciju »Karpatsku Sič«, koja ima pravo nositi uniformu i oružje.

Na čelu karpatoukrajinske vlade je zaslužni ukrajinski svećenik-borac msgr. dr. Augustin Vološyn (* 1874. g.). Po zanimanju je također i profesor i javni radnik, organizator kulturnog, političkog i ekonomskog života karpatskih Ukrajinaca. U najtežim časovima za karpatske Ukrajince odlučno je vodio borbu pod mađarskom vladavinom. Uz njega stoji drugi ministar Julijan Revaj, inspektor srednjih škola, veoma agilan i odrješit čovjek. Njemu i zahvaljuje Karpatska Ukrajina svoj sadašnji ustav. »Hoćemo, da vlada naša volja, naša snaga i naše pravo«, izjavio je u svom govoru na radiu nakon što je centralni parlamenat prihvatio ustavni zakon za Karpatsku Ukrajinu. Treći ministar još nije određen.

Glavni grad Karpatske Ukrajine, nakon gubitka Užhoroda, je Hust (20.000 stanovnika) sa skoro isključivo ukrajinskim pučanstvom.

Gospodarsko stanje

Kako je bilo već spomenuto, Karpatska Ukrajina je izgubila u korist Mađarske svoje najveće gradove, kao Užhorod, nacionalno-kulturni i admnistrativni centar, te Mukačevo, ekonomski centar, a sa gradom Berehovo izgubila je najplodniju okolinu. No taj osjetljivi gubitak nije onemogućio ekonomski život Karpatske Ukrajine, kako se je govorilo. Predsjednik vlade msgr. dr. Vološyn izjavio je nakon bečke arbitraže, da Karpatska Ukrajina može sigurno živjeti samostalno i u blagostanju, kad se budu iskoristila sva prirodna bogatstva zemlje, kad se sprovede agrarna reforma, komasacija i melioracija, te kad se uništi zelenaštvo.

Jezgra čitavog gospodarstva Karpatske Ukrajine bit će bez sumnje industrija. Prirodno blago zemlje čini smeđi ugalj, sol, željezo, koje je jedino vrelo nakon gubitka teritorija u Sudetima, dalje petrolejska i mineralna vrela, vapnenac, kaolin, mramor, jaspis, andezit, trahit i slično.

Na Vrhovni (gorski predio) može se dobro organizirati stočarstvo, a time i mljekarska proizvodnja, vrtlarstvo i poljoprivreda. Regulacija rijeka, koje prouzrokuju godišnje 10% štete u poljoprivredi, i isušivanje

bara omogućit će upravu plodne aluvijalne zemlje. Razvijanje agrikulture na viši nivo stvorit će bolje prehranbene prilike.

Obrađivane zemlje ima svega 20%, šumâ 48,3%, livadâ i pašnjakâ 27,9%, grožđa 0,3%, te vrtova 0,9%. Mjestimice ima još i prašuma, koje mora zemljoradnik krčiti, da dobije oranice.

Voćnjaci, ponajviše u okolici Husta i Tjačeva, daju u obilju voća, ali ga se nije moglo izvoziti zbog veoma nepovoljnih prilika za siromašno stanovništvo različitih visokih tarifa.

Nezaposlenost je sada likvidirana u Karpatskoj Ukrajini, jer država gradi mnogo komunikacionih cesta i potrebnih objekata.

Značenje Karpatske Ukrajine za ostale Ukrajince

Bečkom arbitražnom odlukom od 2. XI. priznato je Ukrajincima pravo samoodređenja, pa su oni time postigli jedno veoma važno međunarodno pravo. Za buduće događaje Ukrajincima je to u međunarodnom pogledu od velike važnosti. Osim toga oni su dobili jedan slobodan komad zemlje, gdje mogu samostalno razvijati svoj kulturni, politički i ekonomski život. Ulogu Karpatske Ukrajine u sveukrajinskim nastojanjima i čežnjama obilježio je ministar Revaj ovim riječima: »Sunce uvijek izlazi na istoku, no jedanput je izašlo na zapadu.« Time je naglasio da će sloboda za sve Ukrajince doći sa zapada, iz Karpatske Ukrajine, te će se iz nje širiti sve do istoka, dok čitava Ukrajina ne postane slobodna.*)

Ivachnjuk Antin

*) Literatura: J. Oršan: Zakarpattja, Pariz 1938. — Tjednik »Ukrajinske Slovo« (Pariz), br. 276—8/38. — A. Čigirin: Ukrajinskij vopros (na ruskom jez.), Pariz 1937.

»Ipak Hrvati preživješe sve strašne oluje i danas se javljaju u kolu ostalih prosvijetljenih naroda, tražeći svoju imovinu i svoju slobodu. Ako je išta slatka plemenitoj duši, to je rad za domovinu, to je nastojanje da potlačen narod dođe do svoje sreće. Sreći naroda hrvatskoga, koji me je rodio poklanjam i ja svoju neznatnu snagu, opojen neslomivom vjerom u naše Uskrsnuće, koje će granuti to prije, što se Hrvati budu marnije zauzimali za svoje dobro.«

Dr. Ante Trumbić (iz govora u zadarskom saboru 12. veljače 1897.)

L I S T A K

FARIZEJSKA KULTURA

Podigli smo Bogu sjajne hramove, ali sa vrlo malo vjerskog ćućenja u njih ulazimo; napisali smo čitavo brdo knjiga, koje se malo čitaju; stvorili smo zakone, da ih kršimo; eno svih grana umjetnosti, ali rijetki su oni, koji je proživljavaju i razumiju; govorimo o moralu, a živimo raspojasanim egoizmom; izmislili smo pravila pristojnosti i bontona, da pokrijemo svoju duševnu prostotu i golotinju.

Ne treba biti neki duboki filozof, dosta je imati malo opažanja pa zaključiti, kako današnji život pokazuje veliki jaz, veliki nesklad, između čovjekove goleme djelatnosti prema vani i potpune praznine prema unutrašnjosti.

Činjenica, da se ipak današnjica smatra kulminacijom kulture, nastala je iz zablude, da se pod pojam kulture strpava i ono, što s njom nema nikakove veze.

Kultura je djelo duha, i gdje njega nema, nema ni kulture. Ona je suma svega onoga, što je čovjek nad animalno-vegetativnom bazom stvorio u želji, da život svoj i drugih učini boljim, ljepšim, plemenitijim i boljim. Praiskonska težnja čovjeka za istinom, ljepotom i dobrotom dolazi u kulturi do izražaja. U njoj ostvaruje čovjek svoje ideale. Ona ide zatim, da unaprijedi čovječnost, iskreni socijalni osjećaj i ljubav čovjeka prema čovjeku. Bitno je kod kulture utjecaj duha, i gdje toga utjecaja nema, nema ni kulture.

Neboderi, sjajna prometna sredstva, izumi, strojevi, konforti i kontraavijonski topovi, to je samo inteligentno iskorištavanje prirode — za prirodu čovjeka. Kultura je težnja za istinom i ljubav prema bližnjemu. Može netko biti jako učen, na oko fin i uglađen, može posjedovati bogate biblioteke i sjajne kolekcije umjetničkih slika, može pohađati kazalište, koncerte i izložbe, može biti pun lijepih fraza i znanstvenih izraza — ali mi ga još uvijek ne ćemo smatrati kulturnim. Takav je tek civiliziran. Kulturan biti znači proživljavati duhovnu, vrijednosnu stranu svih tih tekovina, osjetiti onaj žar, koji iz njih struji, imati u sebi onaj isti doživljaj, koji je u tim dobrima taložen, i napokon: dobiti u svojoj duhovnosti porast, oduševljenje i napredak. Čovjek, koji je stvarno kulturan, postaje svakim danom bolji, humaniji, duševno ljepši i usklađeniji.

Pri današnjem golemom napretku prema vani, čovjek se je rasijao na sve strane i izgubio je sebe. Rijetki su oni, koji se kulturnim dobrima služe, koji stvarno s njima i po njima žive. Čovjek ostaje zabezeknut pred ovim golemim napretkom civilizacije, jer sva ta objektivna kultura ne stoji ni u kakovom odnošaju s njegovom nutrinom, s principima uma i idejama. A kada nema toga sklada, nema ni kulture, a posljedica toga je desorijentiranost, vrludanje, pomanjkanje linije života i vijugavost u svim pravcima. Iz te nesređenosti, iz pomanjkanja »stila« života, rezultira moralno niski nivo, a kod mislilaca pesimističko naziranje na svijet i život. Znanstvena sprema i intelektualizam, kao da su prešli u hipertrofiju, a srce i nutrina kržljaju svaki dan sve više. Kao da je svrha znanju i nauci postala, da budu čovjeku dobra sredstva za njegov što korisniji, udobniji i rentabilniji život, mjesto da pomoću njih postane humaniji, čovječniji i bolji.

Današnja »kultura« je teorija, koja je zapustila praksu i život, ona postaje puka formalnost i konvencijonalnost. U današnjoj »kulturi« ima upravo onoliko kulture, koliko ima umjetnosti u pjevanju one iscijeđene profesionalne kafanske pjevačice. Ona pjeva za novac i po dužnosti, a bez trunka doživljaja i osjećaja u sebi, i zato

nas njezino pjevanje ostavlja hladnima. Tako i ova kultura o kojoj mi deklamiramo, a koju ne proživljujemo i po kojoj ne živimo, ostavlja hladne i nas i sve one, kojima bismo je htjeli predati. A sve je to, velim, samo zato, što razvoj objektivne kulture nije išao usporedo s razvitkom kulture subjektivne, unutarnje. Tako kulturna dobra ostaju bez organske veze — u zraku, a »kultura« našega vremena postaje lažna, neiskrena, nekorisna i farizejska.

Da se ne bi reklo, kako samo fraziramo i teoretiziramo, ogledajmo se malo po životu i tu ćemo naći spomenute lažne kulture u svim pravcima i oblicima. Tu ćemo se, dalje, uvjeriti, kako kvantitet duhovnih dobara nije nipošto u skladu s nutrinom čovjeka.

Uzmimo n. pr. socijalnost, tu non plus ultra kulturnu odliku čovjeka. Koliko danas ima socijalnih ideologija, teorija, stranaka, programa i udruženja s plemenitim ciljem: pomoći bližnjemu. A u stvari danas ima socijalnih nepravdi više nego ikada! A zašto to? Samo zato, jer nam je, — da se tako izrazim — samo glava socijalna, a nije i srce. Ništa ne vrijedi teoretizirati i z n a t i da drugome treba pomoći, treba to o s j e ć a t i, treba imati sažaljenja i sućuti spram onih, koji su naše pomoći potrebni. Koliko n. pr. ima ljudi, koji pristupaju k radniku i prosjaku samo zato, što im to ideologija društva kojemu pripadaju nalaže, a u stvari nemaju nikakovog osjećaja za onu sirotinju. Eto, zato je ta farizejska kultura lažna i hohštaplerska socijalnost! Bez socijalnog srca, nema socijalnim nepravdama lijeka!

Pogledajmo, zatim, književnost. Zašto ima malo djela, koja imaju književnu i umjetničku vrijednost? Zato, jer se mnogo tendenciozno i po računu piše, a malo po iskrenom i stvarnom doživljaju. Zar je to književnost, zar je to kultura, kada n. pr. u valu seljakovanja ili radnikovanja svak o selu i radniku piše, a mnogi od njih nisu nikad ni zavirili u selo, ni osjetili život seljaka, ni imali zeru osjećaja za siromašnog radnika? Nemamo li onda pravo tvrditi, da kvantitet u književnosti nije još nipošto mjerilo visine jedne kulturne epohe, i zar spomenuta književnost zaslužuje bolji naslov od lažne i farizejske?

Je li to znak kulture, kada mnogi ljudi kupuju knjige (prvenstveno s lijepim i tvrdim koricama) i primaju mnoge novine i časopise samo zato, da napune svoje biblioteke i budu mogli pred drugima figurirati, a u stvari niti čitaju knjige niti novine razrezuju?

Današnja kultura nosi obilježje farizejstva i zato, što je kod većine naroda ograničena na uski broj ljudi, ili je ostala u teorijama i kabinetima, a nije zahvatila široke narodne slojeve i ušla u život, da ga u svakom pogledu poboljša. Je li n. pr. kulturan narod onaj, koji se diči ogromnim bibliotekama, blistavim naučenjacima, te velikim brojem novina i listova, a ima 50 posto nepismenih? Ili je kultura ono, kada trošimo milijone na reprezentativne zgrade i široke gradske trotoare, dok mnogi jedu i spavaju u istoj prostoriji — sa životinjom?

Današnja kultura ima mnogo pameti, a malo srca, ljubavi i zadovoljstva; puno teorije, a malo života, djela i prakse; previše vanjštine, a premalo unutrašnjosti; bogata je na tijelu i prirodi, a siromašna na duhu; mnogo leti, a malo ore; slična je »šnajderski« razvijenom mladiću, koji svoja uska ramena i mršave grudi širi i deblja vatiranim odijelima.

Juraj Jurjević

»Sin sam naroda hrvatskoga, naroda vrlo nesretna, ali naroda plemenite duše i oštra uma, naroda koji od vjekova pokazuje sklonost svakom plemenitom djelu.«

Dr. Ante Trumbić (iz govora u zadarskom saboru 12. veljače 1897.)

Književni prikazi

JULIEN GREEN: LEVIJATAN
(Izd. Zabavne biblioteke, knjiga 597.)

U mnoštvu prijevodne literature, što je u zadnje vrijeme izbacuje na veliko nekoliko nakladničkih poduzeća u Zagrebu, nezapažen je ostao roman Juliena Greena, jednoga od najdarovitijih mladih francuskih pisaca. »Levijatan« je najbolje djelo Greenovo. Između pet romana, koji su od mlada i nepoznata čovjeka američkoga podrijetla najednom učinili „jednoga od najvećih romansiera našega vremena« (Ed. Jaloux), »Levijatan« je najviši umjetnički uspon. U francuskoj je kritici doživio prave hvalospjeve: pisalo se o »rođenom romansieru«, o »piscu par excellence«. Nedavno je francuska kritika naveliko pisala o njegovu Journalu, djelu, u kojem pored originalnih zapažanja o francuskim književnim problemima, naročitu pažnju iziskuju bilješke piščeve o genezi umjetničkoga stvaranja kod njega samoga. Tvrdi, da su sva njegova lica autentična (»je suis tous les personnages«) i da nipošto nemaju veze sa transparentnim fantomima. On se uvijek kreće u solidnoj strukturi istinskoga svijeta, što je svakako značajno za moderno doba »podsvijesti«, — »halucinacijâ«, — »literaturu sanja« i t. d. Tu je sva tajna njegova golemoga uspjeha.

»Levijatan«, biblijska neman, prototip čovjekovih neprijatelja, u ovom je slučaju simbolička oznaka sverazorne i neslomive snage ljubavi, slijepe, divlje, elementarne ljubavi, koju nije vrijedno podcijenjivati. Mladi Gueret se zaljubljuje u siromašnu služavku Angelu, izrabljivanu od gospodarice Sonde. Stvar naoko jednostavna, u provincijskoj čami toliko neznatna, da ne bi bilo vrijedno o tome ni govoriti ali Gueret je čovjek i Anglela je čovjek, a kada se ljudi neznam kako jednostavni, primitivni, pokvareni ili nepokvareni susreću kroz ljubav u najneznatnijim sitnicama može ležati iskra, dovoljna da zapali čitavi svijet. Angeli nije do Gueretove ljubavi i on će začas postati ubojica, a malo iza toga žrtva gđe Grosgeorge, koja je u izoliranom aristokratskom dostojanstvu također postala plijen grozne, uništavajuće ljubavi. Nikada durus amor nije bio naslikan tako snažnim potezima; nikada realizam nije toliko mjesta ustupio onome, što mi zovemo sublimnim.

U »Levijatanu« psihologija ubojice, koji nije otkriven, skoro da se lako penje do razine Dostojevskoga. Gueret je francuski Raskoljnikov, doduše bez njegova bogotraženja, ali u analognom psihološkom osvijetljenju, koje će frapirati svakoga psihologa i svakoga moralistu.

Green je precizno izradio svoj realizam najobjektivnije forme. Iza slavne ruske literature teško je naći ovakvoga psihološkoga kirurga, kojemu ni do čega nije stalo nego do analize svojih lica. Odatle tolika čistoća stila, tolika koncentriranost i ujedinjenost skladne dramatske radnje, toliko pridušene romantike i jasnoće, da se čitanje ovoga romana na neki poseban način zadrži u duši dugo, dugo.

Rijetko je naći u tako poetičnoj vanjskoj atmosferi, kao interesantan kontrast, najhladnija lica, što ste ih ikada susreli.

Dr Nikola Andrić je još jednom dokazao, da zna izabrati knjigu. Nije li ovo istodobno labuđi pijev Zabavne Biblioteke? **D. Žanko.**

MUHAMED HADŽIJAHIĆ: »HRVATSKA MUSLIMANSKA KNJIŽEVNOST PRIJE 1878 GODINE«.

U ovoj radnji potrudio se je autor da pokupi podatke i prikaže književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana prije 1878. godine. To potrebnijim smatra pisac taj posao, što su vrlo rijetki i povijesni i književni udžbenici, koji te književne radnike spominju.

Što je za Hrvate katolike u prošlim vijekovima bio latinski i njemački jezik, to je za Hrvate muslimane značio arapski, turski i perzijski. Na tim orijentalnim jezicima pisana je i muslimanska književnost, koja u svakom slučaju znači prilog našoj hrvatskoj književnosti. Ta orijentalna bosanska književnost dostiže svoj vrhunac, po prilici u isto vrijeme, kad je i hrvatsko pjesništvo u Dubrovniku slavilo svoje zlatno doba.

Od tada javlja se u Bosni, nezavisno od bosanskih katoličkih pisaca, muslimansko pjesništvo na narodnom hrvatskom jeziku. I ova književnost je pod utjecajem orijentalne poezije, ali i narodnog pjesništva. Kao što su kod katolika u Bosni franjevci nosioci književnosti, tako su kod muslimana derviši, i zato je prozni rad isključivo vjerskog karaktera, dok su pjesme osim pobožnog još i ljubavnog, patriotskog i poučnog karaktera.

Pisac nam predstavlja nekoliko književnih imena, koja su djelovala prije 1878. i za koja, iskreno priznajem, nisam nigdje u nijednoj povijesti književnosti čuo. Mislim da u tom nisam jedini. A ipak je njihovo pisanje na hrvatskom jeziku znak njihove hrvatske nacionalnosti, pa nije pravo, da se zapostavljaju i zaboravljaju.

Najstariji do sad poznati hrvatski muslimanski pjesnik iz Bosne jest Hadži Jusuf iz Livna, a živio je u prvoj polovici XVII. vijeka. Poznati bibliofil g. Aleksandar Poljanić direktor sarajevske Zemaljske banke, posjeduje Jusufovu medžmuu (bilježnicu). U njoj su zabilježene i neke pjesme. One su sastavljene u obliku protesta, što ga je uputio imočkom kadiji zbog njegova zuluma. Juzuf piše ikavicom, a stalno upotrebljava hrvatske nazive za mjesece.

U isto doba živio je Muhamed Ilevaj Uskufi iz Solina u tuzlanskom kotaru. Najveće je njegovo djelo bosansko-turski rječnik zvani »Potur-Šahidija« (iz god. 1631.).

U XVIII. stoljeću živio je revolucionarac Hasan Kaimibala, čije su pjesme socijalnog i revolucionarnog sadržaja. — Prvi Hercegovac musliman koji je pjevao na hrvatskom jeziku bio je Mostarac Zirai. Za njegovo se ime doznaje iz jedne poslanice od 1737. godine. Muhamed Velihodžić iz Sarajeva prvi je od muslimana počeo pisati u prozi na hrvatskom jeziku. Napisao je i jedno djelo o moralu, prevađao je mnogo i bio odličan astronom. Suvremenik Velihodžića bio je Mustafa Bašeskija, sarajevski ljetopisac. On je prvi Bosanac, od koga su se sačuvale zapisane narodne pjesme. Pisao je kronike. Umro je 1803.

Malo mjesto Žepče dalo je hrvatskoj muslimanskoj književnosti dva pjesnika Ahmeda Karahodžu i Šejh Ilhamiju. Prvi je živio u XVIII. stoljeću. Kako je bio dosta revolucionaran i pjevao proti zuluma, bio je 1822. osuđen na smrt. Ilhamija je od svih ovih književnika najplodniji. Pisao je u pjesmi i prozi.

Umihana Čuvidina iz Sarajeva pjeva pod utjecajem narodne pjesme. Bila je silno zaljubljena u Muju Čamdži, koji je poginuo 1813. godine, pa je spjevala pjesmu: »Sarajlije idu na vojsku proti Srbije«, u kojoj je istakla i opisala svoga ljubavnika.

Mustafa Firahija iz Sarajeva bilježi suvremene lokalne događaje i pjeva pjesme. Abdurrahman Sirrija iz Fojnice napisao je 3 hrvatske ilahije. U krug ovih književnika spadaju još Fejza i kadija Hasan iz Travnika, zatim Muhamed Mestvica iz Sarajeva (umro 1. siječnja 1864.), Jusuf-beg Čengić iz sela Miljevine i neki drugi. Od ovih pjesnika živi još i danas u Mostaru Hamiza ef. Puzić, koji je spjevao: »Ibrahim-terziju«.

Kako se vidi, Hrvati-muslimani dali su našoj književnosti lijep broj trudbenika, vrijednih spomena i osvrta.

Juraj Jurjević

KALENDARI ZA 1939. GODINU

Uredništvo »Hrvatske Smotre« primilo je za 1939. g. »Hrv. narodni kalendar Napredak«, — »Božićnicu«, — »Danicu«, — »Kalendar sv. Ante« i »Kalendar Srca Isusova«.

Svi su ovi kalendari prema ustaljenim navikama, koje imaju i daleku tradiciju, uređeni svaki u svome stilu, sa svojom specifičnom svrhom, a namijenjeni najširim narodnim slojevima. Kad se uzme u obzir, da će u svaku hrvatsku kuću ući jedan ili drugi, a vjerojatno u veliki dio kuća i po dva i po tri spomenuta kalendara, onda je razumljiv interes, što ga hrvatska javnost i čitavi narod ima za kalendarsku literaturu.

To je neka pučka enciklopedija, zbornik popularno naučnih, ideoloških, narodnih, umjetničkih tema, kroz koje se podiže obrazovanost, svijest, odgoj i moral naroda. Priručna knjiga, koja čitavu godinu ide iz ruke u ruku, koja je aktualna do Silvestrova 1939. Možda u mnogoj kući i jedina knjiga, koja se čita.

Kad se sve to uzme u obzir, pravo je čudo, da se ni jedan izdavač nije pobrinuo za čvrsti i solidniji uvez kalendara sa kakvim takvim jačim koricama. Svih pet kalendara ima odličnu odgovarajuću ilustraciju na omotima, prave umjetnine, skoro sve izrađene u bojama od poznatih umjetnika (M. Benkovića, V. Kirina, G. Jurkića). Nije li onda šteta, da se kroz nekoliko dana sve te divne i skupe ilustracije zgužvaju, zamažu i unište ili, da bi se sačuvale, omataju novinskim papirom i sasvim uklone s vida. Tu su im sudbinu međutim pripravili sami izdavači koji su ih s malo troška, a ovakova se literatura uvijek isplaćuje, mogli postaviti na čvršći omot.

Svi su kalendari uglavnom pažljivo uređeni prema svome karakteru, tek je »Božićnica« ponešto jednolična, jer se ograničila isključivo na komemorativni materijal pok. Stjepanu Radiću. Svakako je interesantan članak A. H. Žarkovića »Stjepan Radić o savremenim svjetskim problemima« izrađen prema djelima samoga Radića kao i članak dra N. Matanića »Braća Radići o gospodarskim i poljodjelskim obćinama«.

»Kalendar« Srca Isusova« je isključivo religioznoga karaktera. Vrijedno je upozoriti na članak dra J. Gunčevića »Komunisti u školskim klupama«, u kojem se u konkretnim primjerima iz srednje škole upozorava na razorno djelovanje komunista.

»Danica« je i ove godine raznolika, zabavna, poučna, interesantna u slikama i u informativnom gradivu većinom religiozno-kulturnih događaja posljednjega vremena (70. godišnjica Jeronimske štampe, pok. nadbiskup Bauer, bl. Nikola Tavelić, pok. Hlinka, 250. g. izgona Turaka iz Like, euharistijski kongres u Budimpešti i t. d.).

Posebnu pažnju zaslužuju sarajevski kalendari, koji ne samo da ne zaostaju za zagrebačkim, nego ih opremom i sadržajem, bolje karakterom sadržaja daleko nadmašuju. Tako je na pr. »Kalendar sv. Ante« konačno postao godišnji almanah katoličke literature u Hrvatskoj. Tu ima odličnih kulturno-historijskih i socioloških članaka od dra Milana Ivšića, dra S. Podolšaka, M. Gavazzija, A. Kaića i dr. U lirici su zastupani skoro svi mlađi katolički pjesnici. U novelistici je naročito uspjela »Mala Marija« od Side Košutić. U vrlo bogatom ilustrativnom dijelu nalaze se brojne reprodukcije većinom renesansnih majstora iz Štrosmajerove galerije u Zagreb. Ali inače u izboru tih slika nema nikakova sistema, a osim toga ostavljene ovako osamljene bez barem jednoga članka ili objašnjenja (ni stilskoga, ni historijskog), sve ove slike vapiju, da ih tkogod približi čitatelju, a ne da ih prepusti subjektivnom ukusu i neukusu pojedinaca. To je uostalom stara mana ovoga inače odličnoga kalendara, koji začudo sve više napušta šire slojeve i ograničava se na književnu elitu.

Ovogodišnji »Napredak« je kao i uvijek zbornik historijsko-arheoloških i folklorističkih detalja većinom sa područja Bosne i Hercegovine. (Milovan Gavazzi, Augustin Kristić, dr. fra Branko Marić, Vejsil Čurčić, dr. Leo Petrović, H. Kreševljaković, K. Gujić, dr. J. Fleger i dr.) Neki članci poradi minuciozne naučne akribije i stručnosti gube opći interes, kao na pr. studija dra Marića »O hercegovačkoj svirali« ili ona od dra Petrovića o »Fra A. Kraljeviću«.

Ideološko-programatski članci su povjereni Antunu Bonifačiću i dru Rudolfu Bićaniću. Bonifačićev članak štampan kao uvodnik »Bolest našega kulturnoga života« pored nekih dobrih misli daje dojam improviziranoga novinskoga interviewa. Ima rečenicâ, koje se ne odlikuju ni oblikom ni jasnoćom: »Kod nas je to tim lakše (povezati se sa narodnom zajednicom), što je u našem narodnom pokretu dana svakome mogućnost, da zadovolji sve svoje sentimentalno izdovoljenje (?) u životu samo radom u narodnoj zajednici.«

Člančić dra Bićanića »Seljačka gospodarska politika« također se ničim ne izdiže iz okvira novinskoga uvodnika, u kojem se po pravilu treba na nekoga okomiti, velikom gestom obećati »nove putove« i napisati nekoliko rečenica, koje je najbolje ne shvatiti previše ozbiljno. Na pr. »Ali takovi zainteresirani ljudi (koji žive na račun seljaka) kadikad smute pamet neupućenima, pa se i oni dadu zavesti. Obično onda kažu, da se ne smije voditi seljačka politika, nego opće narodna. To bi značilo, da se svima mora posvećivati jednaka pažnja, bili oni seljaci ili ne. Na oko, i za neupućene ljude, čini se, da je opravdano i pravedno, da se tako postupa.« Dakle, za upućene je opravdano i pravedno, da se s v i m a n e p o s v e ć u j e jednaka pažnja! Dr. Bićanić zaključuje: »Zato je potrebno n e d a v o d i m o j e d n a k u b r i g u z a s v e č l a n o v e n a r o d a, kao do sada, nego da počnemo provoditi seljačku gospodarsku politiku...« (potcrtao ja). Bilo bi interesantno znati, kako će na ove misli reagirati tisuće hrvatskih inteligenata, obrtnika i građana, članova »Napretkove« uprave i podružnicâ, kojih su imena navedena na punih dvadeset štampanih stranica kalendara.

Marko Perojević u članku »G l a g o l i c a i s v. J e r o n i m« polemizira sa člancima, koji su u zadnje vrijeme izašli u »Hrv. Smotri«, napose sa člankom Bare Paparića, a da to nigdje ne spominje ni on ni urednik. (Da se ne bi, Bože sačuvaj, članovi »Napretka« upozorili na izvor, koji bi ih zacijelo mogao zanimati.) Odgovor na članak donijet ćemo u drugom broju »H. S.«.

U kalendaru se inače naročito ističe članak prof. Grkca »I z g u b l j e n i h r v a t s k i k r a j e v i u K r a n j s k o j«, te publicističko-informativni članak dr. I. Esiha »Š t o s u H r v a t i d a l i s t r a n i m k u l t u r a m a i č o v j e č a n s t v u«.

Od literarnih imena tamo su Mile Budak, Sida Košutić, Tin Ujević, Frano Alfirević, A. Kokić, A. Jakšić, Vlado Vlaisavljević, Gabrijel Cvitan i dr. U kalendar je ušao i Vladimir Jurčić.

»Matejeva proslava« od Zdenke Jušić-Seunik štampana je prvi put u »Hrv. Smotri«, br. 4. 1937.

Ilustrativni dio je posvećen Trogiru i bosanskim planinama, ali reprodukcije slikâ uvelike zaostaju za onima iz kalendara sv. Ante. **D. Ž.**

TRADICIJA O »KLOČEVU GLAGOLJAŠU«

Godine 1836. izdao je Bartolomej Kopitar u Beču ćirilicom fragment ovog starog kodeksa. On drži, da je pisan 1057. godine, kao i Ostromirovo evanđelje. Kopitar o njem naširoko raspravlja, tumačeći godine, tekst, slova, oblike i donaša sadržaj. On, doduše, nije mišljenja da glagolsko pismo potječe od sv. Hieronima, dotično iz onog starijeg doba, ali ipak drži da je glagolsko pismo glede starosti jednako ćirilskom pismu; a mnogi drugi drže da je čak starije (»Quem docti Itali seculo VI. adscriberent«). Za nas je važan onaj dio u kojem ga opisuje:

Kodeks je bio zamotan u jednu membranu, na kojoj je bilo napisano: »Ovih pet, (quinterni) — razumije se listova, — ovdje unutra zavijeni, bijahu ispisani vlastitom rukom sv. Hieronima, vrlo odličnog naučitelja crkve božje. Dio je knjige pisan hrvatskim jezikom (in lingua Croatica«).

Nadalje opisuje kako, od koga ga je ovaj, što ovo piše, primio, da je bio u srebru i zlatu, da se častio kao relikvije itd.

To je zapisano u vrijeme sklapanja mira između Sigismunda austrijskog nadvojvode s jedne strane i Mlečana s druge strane. Neznan auktor toga zapisa stavio je, kada je to zapisao godinu MCCCC (1400). Ova je godina pogrešna autorovim nemarom. Iza toga slijedi potpis vlastitom rukom i datum 13. nov. 1487. onog posjednika (Marquardus Breisacher) koji je neznanom auktoru one prve bilješke dao fragment.

Ipak nemožemo posumnjati u onaj datum, jer se iz slijedećega vidi da je na prijašnjem datumu ispušteno još jedno slovo C.

Mir je stvoren 1487 godine. Onaj Marquardus Breisacher je umro 1509 god. Dakle između ovih 22 godina bila je unesena ona prva notica neznanog auktora kojemu je bio darovan fragment. Stoga je mogla da bude ona godina jedino MCCCC+C (1500), a ne 1400. Poslije je taj isti fragment dobio Comes Schurff i svojeručno je na membrani napisao njemačkim jezikom: »Ovu je knjigu vlastoručno napisao hrvatskim jezikom sv. Hieronim«.

Kako iz ovoga vidimo, vrlo je stara tradicija, da je Kločev Glagoljaš bio pisan hrvatskim jezikom, i da se to pismo već tada pripisivalo sv. Hieronimu.

Tome Žuvić

Kazalište

GOETHE: EGMONT

Tragedija Goetheova »Egmonta« kondenzirana je u ideji čvrstoga otpora protiv nasilja i u moralnoj pobjedi čovještva, koje makar u osobi glavnoga junaka ide na stratište, ostaje za sva vremena, dakle u historijskoj svijesti čovječanstva, vječno.

Tipična herojska drama njemačke klasične periode, koja uza svu snagu karakternih kontrasta, živ historijski okvir i nevjerojatnu aktualnost, u modernom gledalištu ostavlja dosta praznine.

Holanđani se bore za slobodu, koju im vojvoda Alba u ime španjolskoga kralja Filipa II. otima nasilničkim putem.

Vilim Oranski i grof Egmont su vođe Holanđana, ali dok je Oranski pronicav i razborit, pa za vremena uoči situaciju i spasava glavu, a time i glavu vođe, grof Egmont strada, a da nije posve jasno zbog čega strada. Naime on gotovo i nije borac ustalasane narodne mase, kroz njegovu dušu ne struji topli mlaz revolte, on svojom pojavom na trgu sred zaplašenih građana ne djeluje kao plamen oslobodilačke borbe nego kao simpatični, pomirljivi i naivni »demokrata« XVI. stoljeća.

Dakako djelo promatrano iz perspektive osamdesetih godina XVII. stoljeća, kada je nastalo, krije u sebi otkriće novih svjetova za realističku pozornicu. Borba za slobodu, ljubav grofa Egmonta i građanske djevojke Klare, naturalistički obrisi građanstva i vojske, sve su to za ono doba novi, skoro revolucionarni motivi. Ali još uvijek nije ni počela francuska revolucija, kad je Goethe dovršio »Egmonta«, a mi smo sve to prerasli za čitavo stoljeće i pol. Stoga nam Egmont izilazi kao izoliran borac izvan i iznad naroda, borac, koji se revoltira kao čovjek, pače naivno prevaren čovjek, za kojim ne stoji nitko nego autorova ideja i njegova nesretna Klara. Tek pod konac djela Egmont se izdiže u ideji borbe za slobodu do genijalne vizije heroizma i makar njegova tamnica romantično koncipirana danas ne može posve osvojiti, ipak ostavlja dubok dojam snažna i klasična djela.

Goethe genijalno konstatira u Egmontovoj uzavreloj rječitosti i iskrenosti pred Albom svu težinu problema vlasti, sile i čovječanskih prava potlačenih kao da proročkom vidovitošću gleda svu sramotu XIX. i XX. stoljeća sve do naših dana u

našoj vlastitoj kući. To će ovoj tragediji davati vječnu vrijednost, ali mi danas teže prelazimo preko onih prizora, u kojima se još i ne sluti, kolika snaga leži u masi i kako je za smisao Egmontove žrtve nužno uspostaviti kontakt između vođe i mase.

Strozzijeva režija je ipak toliko pokrenula i uskomešala građanstvo, da kolikogod se ono u strahu i ispraznom došaptavanju događaja rasplinjuje u pasivnosti, ipak pruža slutnju onoga opasnoga skrivenoga elementa, od kojega će se zapaliti čitava Evropa.

Naglašeni realizam dominira u čitavoj režiji, stoga je teže podnijeti fingirano operno pjevanje Klare uz potpuni Beethovenov orkestar, a još teže u posljednjoj sceni snoviđenje Egmontove pobjede u idealističkom smislu.

Grofa Egmonta je imao u rukama g. Dujšin kao čovjeka radosna, dobra, naivna, koji ne može ni slutiti zla, u životnoj radosti sretna i zadovoljna, u nesreći junaka i viteza. G. Grković je velikim poletom i do kraja sigurno odigrao svoga Albu. Velika scena između Albe i Egmonta odlično je svjedočanstvo naše drame.

D. Ž.

Socijalni pokreti

PRIMITCI I IZDATCI NAŠEG SOCIJALNOG OSIGURANJA

Socijalno osiguranje radnika i namještenika provodi se kod nas na temelju zakona (zakon iz 1922. god.), pa prema tome postoji zakonska obveza osiguranja. Osiguranje se provodi u granama: za slučaj bolesti, za slučaj nesreće i za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti. Još nije provedeno osiguranje jedne velike skupine radnika, a to su poljoprivredni radnici. Osigurani su samo djelomično — za slučaj nesreće samo oni, koji rade kod parnog stroja i osigurani su kolektivno.

Osiguranje za slučaj neuposlenosti, ako se ono tako može nazvati, provode javne burze rada.

Osiguranje za slučaj bolesti, nesreće, te osiguranje za iznemoglost, starost i smrt za radnike provodi Središnji Ured za osiguranje radnika,dok osiguranje za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti privatnih namještenika — izuzevši veliku skupinu priv. namještenika: trgovačke pomoćnike, provode Penzioni zavodi. Ovo osiguranje privatnih namještenika kod penzionih zavoda provodi se istom od početka 1938. godine, izuzevši teritorij Dalmacije i Slovenije, gdje je ovo provedeno mnogo ranije. (Od 1909. god.). Osiguranje rudara provodi se preko Bratimskih blagajni.

Prinose za osiguranje daju dijelom sami osiguranici, a dijelom njihovi poslodavci. Dakako, da bi i država sa svoje strane trebala pomoći ovo osiguranje novčanim subvencijama, jer je dužnost i zadaća države, da se brine za socijalno poboljšanje i dobrobit državljana.

Do 1936 godine iznosili su prinosi za socijalno osiguranje u milijunima dinara[1])

	Propisani prinosi	Subvencije	Ukupno
Središnji ured za osiguranje radnika	4.467.3	39.5	4.506.8
Bratimske blagajne	714,0	7,1	360.1
Javne burze rada	205.7	—	205.7
Ukupno do 1936. god.	5.740.0	108.7	5.848.7

[1]) Podatci su uzeti iz članka Dra Janka Köstl-a: Obvemenitev in koristnost socijalnega zavarovanja v Jugoslaviji. — Organizator — stanovsko glasilo zasebnih nameščencev XVIIIL. Ljubljana, br. 10 i 11.

God. 1936. iznosili su prinosi (u milijunima dinara):

Središnji ured za osiguranje radnika	362.3
Penzioni zavod u Ljubljani	31.4
Bratimske blagajne	71.6
Javne burze rada	24.1
Ukupni	489.4

Za 1938. god. predviđeni primitci iznosit će oko 850 milijuna dinara. Dakle, gotovo za polovicu više nego 1936. god. Samo prošireno penziono osiguranje priv. namještenika donijet će oko 110 milijuna dinara.

Izdatci socijalnog osiguranja za pogodnosti do 1936. iznosili su ukupno 4.180.5 milijuna dinara. Od toga otpada na Središnji ured za osiguranja radnika 3.332.1 milijuna dinara, na Penzioni zavod u Ljubljani 116.3 milijuna dinara, na Bratimske blagajne 614.1 milijuna dinara i na Javne burze rada 118.0 milijuna dinara.

1936. god. iznosili su izdatci (u milijunima dinara):

Središnji ured za osiguranje radnika	281.8
Penzioni zavod u Ljubljani	16.8
Bratimske blagajne	67.3

Imovina ustanova socijalnog osiguranja iznosila je koncem 1936. god. (U milijunima dinara):

	Bez dužnika	Sa dužnicima
Središnji ured za osiguranje radnika	409.3	540.3
Penzioni zavod u Ljubljani	334.8	368.5
Bratimske blagajne	171.0	181.8
Javne burze rada	83.4	92.8
Ukupno	998.5	1183.4

(Podatci su iz 1934. god. Do konca 1936. imovina Javnih burza rada povećala se je za 30 posto).

Upravljanje socijalnim ustanovama vrši se po načelu samouprave za koje interesenti izabiru svoje predstavnike. Međutim se za neke ustanove od kada djeluju nisu obavili izbori (Središnji ured za osiguranje radnika!).

Dr. P.

ZNACI NOVE KRIZE

Kolikogod se političari trudili da državama osiguraju mir, on će uvijek biti u opasnosti doklegod se ogromne mase ljudi nalaze bez uposlenja i bez ikakvih sredstava za život. Teško je gladnom čovjeku propovijedati mir i strpljivost. Što više, takav je čovjek veoma pristupačan buni i revoltu, jer i onako u ratu nema što izgubiti, kad od ovog života nema ništa.

Velika svjetska ekonomska kriza, koja je nastala 1929. godine, čini se, da je u 1936. godini malo popustila i da su se pokazali znaci oporavka. Opažao se je neki napredak u proizvodnji, te se je počelo pisati u dnevnoj štampi, da je kriza prebrođena i da se nalazimo na putu u bolju budućnost. Međutim ovaj je prosperitet u produkciji u mnogim zemljama nastao uslijed povećanja produkcije oružja i ratnog materijala tako, da se produkcija konsumtivnih dobara nije povećala. Uzmemo li u obzir, da se je pučanstvo u pojedinim zemljama povećalo i to mnogo više nego produkcija, ne možemo sa sigurnošću govoriti o kakvom realnom prosperitetu.

Naprotiv 1937. i 1938. godine i ovaj prosperitet, koji se je bar donekle pokazivao tokom 1936. godine počeo je opadati. Najbolje to pokazuju statistički podatci Međunarodnog ureda rada. Prema tim podatcima kretala se je produkcija u poje-

dinim velikim državama kako slijedi (Podatci su izraženi u indeks - brojevima 1929 = 100):

	1936.	1937.
Sjedinjene američke države	101,7	75,6
Engleska	128,2	122,4
Francuska	71,7	72,4
Njemačka	112,1	124,1
Italija	94,1	107,3
Japan	172,4	166,7

Ako pogledamo kretanje produkcije u 1938. godini opazit ćemo daljnji pad, kao i to, da je on u pojedinim državama vrlo različit, što znači, da u pojedinim zemljama na pad utječu mnogi faktori.

	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj
Sjedinjene američke države	67,2	66,4	64,4	64,7	63,9
Engleska	—	123,6	—	—	—
Francuska	81,5	79,7	68,7	—	—
Italija	67,7	103,3	104,5	100,0	—
Njemačka	124,6	119,3	123,1	124,2	—
Japan	161,6	169,8	179,1	—	—

Promotrimo li s druge strane broj neuposlenih u različitim državama razabrat ćemo da je broj neuposlenih vrlo velik. Podatci su od Međunarodnog ureda rada, koji su učinjeni na temelju službenih podataka pojedinih država. Države su ove podatke izradile prema registraciji neuposlenosti kod svojih socijalnih ustanova, pa možemo sa sigurnošću uzeti, da su ovi podatci najniži. Poznato je, na primjer, da se kod mnogih socijalnih ustanova vodi registracija neuposlenog radnika samo dotle, dok on od te ustanove prima pogodnosti kao neuposlen. Čim primanje pogodnosti prestane, neuposleni se ne uzima više u obzir. Stvarno je, dakle, broj neuposlenih još i veći.

Navedeni podatci o broju neuposlenih datiraju gotovo za sve države iz druge polovice 1938 godine.

Njemačka	310.939	Italija	nema podataka
Austrija	113.655	Japan	265.845
Belgija	149.779	Norveška	301.759
Danska	76.739	Poljska	210.625
Estonija	1.007	Švedska	50.461
Finska	3.192	Švicarska	49.610
Francuska	368.187	Češka	164.998
Engleska	1,798.618	Jugoslavija	10.973
Mađarska	47.659	Sjed. države	8,121.410
Irska	70.411		

S jedne strane opadanje produkcije u mnogim državama a s druge strane velik broj neuposlenih, kojih će se broj uslijed opadanja produkcije još povećati ne daje nam povoljne izglede u bolju budućnost i mir, jer se opći mir može osnivati samo na socijalnoj pravdi, kako su to uočili i stavili i u versajski mirovni ugovor njegovi potpisnici. Čitavo poglavlje (XIII.) ugovora posvećeno je tome pitanju. U tu svrhu osnovan je i Međunarodni ured rada. Države potpisnice ovog ugovora »nadahnute osjećajima pravde i čovječnosti« obvezale su se »da će provesti niz mjera za socijalnu zaštitu radnika, jer postoje i takovi uvjeti za rad, koji za mnoge ljude imaju značaj nepravde, bijede i siromaštva svega,što je potrebno za život, a sve ovo donosi nezadovoljstvo i opasnost za mir i svjetsku harmoniju.«

Što se više zateže i oklijeva s reformama na socijalno-političkom polju situacija postaje teža i opasnost za mir veća.

Dr. P.

ZAŠTITNE MJERE ZA SAČUVANJE ZEMLJIŠNOG POSJEDA U SELJAČKIM I NACIONALNIM RUKAMA.

U Službenim novinama od 24. veljače 1938. godine objavljena je Uredba sa zakonskom snagom o ograničenju otuđivanja nepokretne imovine na području apelacionih sudova u Novom Sadu i Zagrebu, kojom je propisano, da je u nekim (tamo navedenim) pograničnim kotarevima dozvoljen prenos vlasništva nekretnina na osnovu pravnih poslova među živima samo s odobrenjem komisije obrazovane u tu svrhu. Ta Uredba, a napose njezino socijalno i nacionalno značenje i zamašaj, ostali su posve nezapaženi u našoj javnosti. Uredbom objavljenom u Službenim novinama od 1. listopada o. g. proširen je znatno teritorij, na koji se odnose propisi ove Uredbe, pa nakon toga član 1. ove Uredbe glasi:

»(1) Na području svih sreskih sudova sa teritorija okružnih sudova u Beloj Crkvi, Petrovgradu, Velikoj Kikindi, Subotici i Somboru kao i na području svih sreskih sudova sa teritorija okružnih sudova u Osijeku, Bjelovaru i Varaždinu dozvoljen je prenos vlasništva nepokretnina na osnovu pravnih poslova među živima samo po odobrenju komisije za odobrenje prenosa nepokretnina predviđene u čl. 7. Isto važi i za slučaj, ako se nepokretnina daje u zakup na duže od pet godina.

(2) Ako komisija ne da odobrenje, smatrat će se da pravni posao nije zaključen.«

Time je ustanovljena kontrola svakog otuđivanja nekretnina na navedenom teritoriju s pravom sprječavanja socijalno i nacionalno štetnih sticanja nekretnina, a svrha toga postupka vidi se iz narednih propisa Uredbe: »(2) Odobrenje dat će se naročito: 1. ako se prodaje cio seljački posjed kao samostalna privredna jedinica i ako će ga kupac sam obrađivati; 2. ako se kupovinom povećava seljački posjed (član 3. Uredbe). Komisija će odbaciti molbu za odobrenje prenosa vlasništva odnosno davanja u zakup nepokretnina, ako bi odnosni pravni posao bio protivan općim državnim interesima (član 4.). (1) Prenos vlasništva odnosno davanje u zakup nepokretnina se ne će odobriti: 1. ako kupac kupuje zemljište u spekulativne svrhe; 2. ako se kupuju seljački posjedi ili njihovi dijelovi u svrhu stvaranja ili povećanja velikih posjeda; 3. ako bi to bilo protivno interesima zemaljske obrane. (2) Davanje nepokretnine u zakup ne će se odobriti, ako bi se davanjem u zakup išlo za tim da se izigraju propisi ove Uredbe u pogledu prenosa vlasništva nepokretnina (član 5.).

Takova komisija postoji kod svakog kotarskog suda navedenih područja, a sačinjavaju je starješina sreskog suda, sreski načelnik i izaslanici svih općina.

Prema izloženom može svatko sam zaključiti od kolike je važnosti ova Uredba za sačuvanje nekretnina, a napose seljačkih posjeda u seljačkim i nacionalnim rukama u ovim krajevima, gdje postoji kod koloniziranih tuđinaca, naročito neslavenskog življa jaka i trajna tendencija za kupovanje zemljišta i sve veću penetraciju stranaca.

Dr. M. L.

KONGRES PRAVNIKA ZA ZAŠTITU SELJAČKOG POSJEDA I ZA ZASEBNU KODIFIKACIJU SELJAČKOG IMOVINSKOG PRAVA.

Na ovogodišnjem kongresu pravnika, koji je održan u Novom Sadu 10. i 11. rujna, donesena je među ostalim i ova rezolucija:

»Kongres pravnika Kraljevine Jugoslavije vidi opasnost za seljačku privredu u komadanju seljačkih posjeda do najmanjih izmjera. Kongres nalazi, da su razlozi za stvaranje sitnih posjeda: 1. što ne postoje pravna ograničenja za diobu u naravi samovlasničke seljačke imovine među baštinike; 2. što postoje isti pozitivni propisi građ. zakonika za seljačku imovinu kao i za građevinsko-industrijsku imovinu; 3. što se pozitivni propisi građanskih zakona primjenjuju i na nasljedstvo seljačke imovine, te se time uvode diobe seljačkih posjeda i u naravi bar na toliko nužnih dijelova iza smrti svakog samovlasnika, koliko je zakonskih njegovih baštinika bez

ikakva obzira, da li su isti privređivali za života na seljačkom domu ili ne; 4. što se pozitivnim zakonima sprječava obiteljsko vlasništvo za one seljačke posjede, koji su jednom uneseni u zemljišne knjige (gruntovnicu) kao samovlasništvo.

Radi sprječavanja pomenutih opasnosti Kongres pravnika preporučuje ove zakonske mjere: 1. da se s obzirom na pretežno seljačku strukturu naše zemlje pristupi što prije donošenju zasebnog seljačkog zakonika, koji bi imao sadržavati posebne propise kako za seljačku imovinu, tako i za socijalno-privredne odnose našega seljaštva; 2. da se u izradi seljačkoga imovinskog prava uzme za osnovicu jugoslavensko običajno i pisano pravo o seljačkom obiteljskom vlasništvu (»zadruga«) vodeći računa o odnosima koji postoje u pojedinim pravnim područjima i konačno 3. da se izrada seljačkog imovinskog prava nadopuni što prije s posebnim zakonikom o »unutrašnjoj kolonizaciji« i o »seljačkoj vjeresiji« (poljoprivrednom kreditu), kako bi se time mogli uspješno sprovoditi u život propisi o čuvanju seljačkih posjeda protiv nepotrebnih dioba i o stvaranju novih seljačkih domova, a naročito u pogledu seljačke vjeresije: a) da ima ostati na snazi odredba § 471. srp. građ. parn. postupka o egzistencionom minimumu; proširiti ga na cijelu zemlju i osigurati ga za dužnike Agrarne banke kako za sadašnje tako i za buduće; b) da se izvjestan minimum seljačkog posjeda ne može prodati ni za tražbine nastale iz krivičnog djela ni za troškove krivičnog postupka.«

Kongres pravnika je zbor pravnika sviju struka (činovnika i slobodnih zvanja), a održaje svoje skupštine svake godine. Na tim skupštinama raspravljaju se aktuelna pravna pitanja, a svoje mišljenje donosi Kongres u obliku rezolucija. Ove rezolucije redovno sadržavaju i predloge za aktuelne zakonske reforme u svim oblastima prava, koje doduše imaju samo karakter privatne inicijative, ali je ipak velika njihova stručna i moralna važnost, jer su izraz mišljenja najboljih pravnika, stvorenog skladnom suradnjom praktičara i teoretičara.

Raspravu o ovom pitanju pokrenuo je kod nas u sadanjem obliku prvi g. Dr. Milan Ivšić, profesor Ekonomsko-komercijalne visoke škole u Zagrebu, koji je već u svojoj raspravi pod naslovom »Problem seljačke svojine« (Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu, god. 1933., broj 2, 4 i 5) formulirao svoje mišljenje i predloge o postavljenom pitanju, s kojima se posve slaže citirana rezolucija Kongresa pravnika. Gospodin Dr. Milan Ivšić je ovo pitanje i popularno iznio i obradio u knjizi »Seljačka politika«, koju je izdalo Društvo Sv. Jeronima među redovnim izdanjima za 1937. godinu.

Potrebno je, da se ovo pitanje, koje sačinjava bit našeg seljačkog pitanja zadrži na dnevnom redu i nadalje raspravlja i obrađuje. Dr. M. L.

III. HRVATSKI SOCIJALNI TJEDAN U ZAGREBU

U današnjim teškim socijalnim prilikama koje taru tako reći cijeli svijet, jer nema zemlje u kojoj se ne bi osjećala ekonomska i politička kriza, ljudi trpe i od idejne desorijentacije. Opaža se to osobito kod intelektualaca. Stoga nije neobično, da se u ovakovim prilikama pojavljuju i gotovo svaki čas mijenjaju prerazne ideje o najosnovnijim problemima društva i pogledima čovjeka na svijet i život. Iznose se i predlažu različiti nacrti za uređenje društvene zajednice, kako bi se ljudstvu pomoglo. Dakako, da ovi nacrti uvelike zavise i od svjetovnog nazora, nazora o smislu i svrsi čovjekova života na zemlji.

I katolicizam kao svjetovni nazor postavio je općenite principe o odnosima među ljudima polazeći sa stajališta nadzemaljske svrhe čovjeka. Imajući pred očima ovu svrhu katolička Crkva je dala ljudima u svojim enciklikama i konkretnije prijedloge za pravedno uređenje ljudskog društva i za uklanjanje poteškoća u kojima se narodi i države nalaze.

Stoga se katolici po svim zemljama dadoše na proučavanje pitanja društvenog poretka prema direktivama iznešenim u papinskim enciklikama o uređenju ljudskog društva.

Ovogodišnji hrvatski socijalni tjedan, koji se je održavao od 23. do 29. listopada 1938. godine bavio se je pitanjem društvenog poretka. Posjetiocima su razloženi najglavniji smjerovi uredenja društvenog poretka kao i filozofske osnove na kojima ti smjerovi nalaze svoje uporište. Održana su slijedeća predavanja: Dr. Stjepan Bakšić: Liberalizam i individualizam kao filozofski osnovi kapitalizma. Dr. fra Bonifacije Perović: Kapitalizam. O. Dr. Franjo Šanc: Filozofija marksizma. Prof. Konstantin Rimarić-Volinski: Socijalizam i komunizam kao socijalni i gospodarski sistemi. O. Dr. Hijacint Bošković: Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma. Prof. Dr. Juraj Šćetinec: Socijalni i ekonomski sistem fašizma i nacionalnog socijalizma. Prof. Dr. Andrija Živković: Osnovi i ideje kršćanske socijalne filozofije o društvenom poretku. Dr. Stjepan Podolšak: Reforma društva u duhu kršćanskih socijalnih načela. Prof. Dr. Milan Ivšić: Posljedice liberalizma i kapitalizma u hrvatskom društvu (anketa). Dr. Antun Dabinović: Staleške organizacije u hrvatskoj prošlosti. Ivo Lendić: Prodiranje marksizma kod nas (anketa). Prof. Dr. Eugen Sladović: Današnji oblici korporativne organizacije kod nas. Prof. Dr. Juraj Šćetinec: Korporativno uredenje društva po kršćanskoj socijalnoj nauci. — Sva predavanja izaći će tiskana u posebnoj knjizi.

Dr. P.

Medunarodni pogledi

MEDJUNARODNI RAZVOJ NAKON MÜNCHENA

Bečka arbitraža

Madžarsko-slovački i ukrajinski prijepor o njihovim granicama nije se mogao, kako je poznato, riješiti medjusobnim pregovorima izmedju zanimanih stranaka, pa je na prijedlog praške i peštanske vlade došlo do arbitraže Njemačke i Italije, koje su po svojim ministrima vanjskih poslova dne 2. XI. 1938. u Beču u palači Belvedere donijele odluku, koja glasi:

I. Krajevi, koje Čehoslovačka treba ustupiti, obilježeni su na karti, priloženoj toj odluci. Točno povlačenje granice na licu mjesta ostavlja se posebnoj madžarsko-čehoslovačkoj komisiji.

II. Evakuacija krajeva, koje Čehoslovačka ustupa i njihovo zaposijedanje od strane Madžarske počinje 5. studenog 1938. i treba biti završeno do 10. studenog 1938. Posebni madžarsko-čehoslovački odbor će smjesta odrediti pojedine etape, kojima će se izvršiti evakuacija, odnosno zaposijedanje kao i ostali modaliteti.

III. Čehoslovačka vlada će se pobrinuti da krajevi koji se ustupaju prilikom evakuacije budu ostavljeni u urednom stanju.

IV. Posebna pitanja koja nastaju iz ovog ustupka teritorija, a napose pitanja državljanstva i opcije raspravit će posebni madžarsko-čehoslovački odbor.

V. Isto tako će posebni madžarsko-čehoslovački odbor propisati pobliže odredbe o zaštiti osoba madžarske narodnosti, koje ostaju na čehoslovačkom teritoriju, kao i o zaštiti osoba čehoslovačke narodnosti, koje žive u ustupljenim krajevima. Ovaj odbor trebat će se posebno pobrinuti, da se za gradjane madžarske narodnosti, koji žive u ČSR osigura isti takav položaj, kakav uživaju i ostale tamošnje narodnosne grupe.

VI. U koliko bi uslijed ustupanja ovih krajeva Madžarskoj nastale nezgode i poteškoće gospodarske i prometno tehničke prirode za krajeve koji ostaju Čeho-Slovacima, kr. madžarska vlada učinit će sve što je u njenoj moći da bi takve nezgode i poteškoće otklonila u suglasnosti sa čs. vladom.

VII. U koliko bi se pojavile poteškoće ili sumnje u načinu izvršenja ove arbitražne osude, kr. madžarska vlada i čs. vlada će se o tome neposredno sporazumiti. Ako se pak pri tome o nekom pitanju ne bi mogle sporazumiti, to će pitanje podnijeti radi konačne odluke njemačkoj i kr. talijanskoj vladi.

Nova granica izmedju Madžarske i Čehoslovačke ide u glavnom ovako: Nova pogranična linija polazi od stare granice južno od Bratislave, povlači se sjeverno od željezničke pruge Bratislava—Nyirehasa, sjevero-zapadno od nje skreće na sjeveroistok, te sjeverno od Vrable izbija na samu željezničku prugu Leva—Osay. Gradovi Ersek, Ujvar i Leva pripadaju Madžarskoj. Istočno od Leve nova pogranična linija prolazi nekih 30 km. sjeverno od dosadašnje granice i obuhvaća gradove Losonc i Nagysalo, koji se prema tome ustupaju Madžarskoj. Granica zatim skreće na sjeveroistok i obuhvaća grad Joldavu, te nedaleko Rožnja dopire u neposrednu blizinu njemačkih naselja. Zatim granica skreće na sjever te ostavlja Madžarskoj grad Košice, pa se po tom povlači u jugoistočnom pravcu do nekih 30 km. sjeverno od željezničkog čvora Satoraljaujhel, koji se nalazi na dosadašnjoj madžarsko-čs. granici. Od spomenute točke pogranična linija povlači se u istočnom pravcu do točke, koja se nalazi neposredno sjeveru od Užhoroda, koji se grad ustupa Madžarskoj. Odatle granična linija naglo skreće na jugoistok i u svom daljem toku prolazi sjeverno od Munkačeva. Pogranična linija odatle povlači se dalje u sjeveroistočnom pravcu, te kod Rumunjske pogranične stanice Halmej izbija na dosadašnju čs.-madžarsku granicu. Po tome Bratislava ostaje Slovačkoj kao njezin sadašnji glavni grad, biskupsko sjedište Njitra, a Karpatskoj Ukrajini, koja se prema odluci svoje vlade ne zove više Prikarpatska Rusija, ostaje grad Sevljuš i okolne općine. Madžarska dobiva gradove: Ersek-Ujvar, Leva, Losonc, Košice, Užhoder i Munkačevo.

Volja je Njemačke, da nije došlo do zajedničke granice izmedju Madžarske i Poljske, jer Njemačka ima tendenciju da preko Karpatske Ukrajine sebi ostavi slobodan prolaz prema Ukrajini za stvaranje buduće Ukrajinske države, i ako je Italija evidentno podupirala nastojanje Madžarske, da ova dobije zajedničku granicu sa Poljskom. Slovaci su izgubili 276.000 svojih sunarodnjaka ovom arbitražnom odlukom u Beču, zadovoljavajući time, dakako, djelomično teritorijalne aspiracije Madžarske, ali Madžarska nije dobila Karpatsku Ukrajinu, kao što je vjerovala da će je dobiti. Predsjednik vlade Karpatske Ukrajine Brody držao je da će u izvršenju münchenskih zaključaka doći do plebiscita u samoj Karpatskoj Ukrajini i da će taj plebiscit po svom rezultatu ispasti u korist Madžarske, ali do plebiscita uopće nije došlo uslijed njemačkih ciljeva u budućnosti. Uslijed ovako povučene granice došlo je do više pograničnih sukoba s jedne strane izmedju Poljske i Karpatske Ukrajine i s druge strane izmedju Karpatske Ukrajine i Madžarske, koji su dakako svi svršili mirnim putem bez rezultata po obje države, jer je volja Njemačke osujetila svaku provokaciju o reviziji bečke osude. Cijela kampanja madžarske štampe u korist promjene bečkog statusa Karpatske Ukrajine morala je prestati uslijed jakog otpora Njemačke, koja je jasno dala znati da ne će trpiti nikakve daljnje promjene čs. granica. S time u vezi odmah su likvidirane poljske ustaške čete i madžarska propaganda.

Karpatska Ukrajina

Karpatska Ukrajina je jedan od najzapuštenijih krajeva Evrope južno od Karpata u području tijeka rijeke Tise, daleko od historičkih puteva. Tijekom svjetskoga rata ruska vojska dva put je osvojila Karpatsku Ukrajinu i vršila politički pritisak na stanovništvo. U g. 1918. stvorena su tri revolucionarna narodna vijeća u Hustu, Užhorodu i Prijaševu, od kojih je svako tražilo različito riješenje za budućnost svoga naroda. Karolyjeva vlada dala joj je čak i autonomiju. Poslije puča Bele Kuna g. 1919. priključila su se sva tri narodna vijeća Čehoslovačkoj, te je Saint Germainski ugovor u članku 53. od 10. IX. 1919. opredijelio položaj ove zemlje, a čl. 48. Trianonskog ugovora priznao joj je sva prava kao i češka konstituanta, koja je u § 3. ustava označila ovu zemlju kao nedjeljivi sastavni dio republike, dajući joj na papiru autonomiju, koja je tek danas provedena. Ogromni veleposjed grofa Senborna od 230.000 hektara kupilo je francusko-švicarsko društvo, šume iskr-

šilo i zemlju dalo u zakup češkim kolonistima. Položaj u zemlji pogoršalo je vjersko i jezično pitanje. Modus vivendi sa Vatikanom onemogućio je otudjenje imetka grko-katoličke crkve i za slučaj, da pastva napusti tu vjeru. Poslije rata prešlo je navodno oko 120.000 grkokatolika na istočno pravoslavnu vjeru, čiju je organizaciju proveo zagrebački episkop (prije niški) Dositej. Jezično pitanje zadaje ozbiljne poteškoće zato, jer se u školama predaje ruski i ukrajinski, već prema tome kako je opredijeljena inteligencija dotičnog kraja. Danas je predsjednik ukrajinske vlade grkokatolički svećenik i Ukrajinac Vološin, koji je na ukrajinski preveo sve školske udžbenike. Zanimljivo je ovom prilikom napomenuti, da je ministar Revay dao dne 24. XI. 1938. izjavu o tome da je senat odobrio odluku parlamenta po kojoj Kar. Ukrajina dobiva sličnu autonomiju kao Slovačka i da to praktički znači da ukrajinski narod novim ustavom dobiva mnogo više prava nego što su predlagali svi dotadašnji projekti opozicije, pa šta više nego i što je sadržavala hrvatska autonomija, koju su pristaše opozicije, kako veli Revay, njima predstavljali kao uzor savršenosti. Dodajemo, da se iz te izjave vidi, kako su politički krugovi čak i sa područja bivše Ugarske obmanuti madžarskom propagandom o tobožnjem velikom značenju hrvatske autonomije, dok govore čak o njezinoj savršenosti.

Kako je tragičan duhovni razvoj Kar. Ukrajine, pokazuju slijedeći podatci, koje crpimo iz čeških izvora. Poznato je, da je baza za popis stanovništva u Austro-Ugarskoj monarhiji 1910. bila govorni jezik, a ne narodnost stanovništva, pa su zato svi Židovi i Ukrajinci, koji su znali madžarski označeni kao Madžari. Takvih je bilo u Užhorodu 65 posto, a u Munkačevu 75 posto i to u god. 1910. Značajno je da se 1844. na gimnaziji u Užhorodu predavalo isključivo ruski, a 1848. poslije ožujske revolucije u košičkoj županiji bio je odredjen kao nastavni jezik ruski. Do 1850. bila su imena ulica u Užhorodu označena ruski, do 1860. vlada čisto ruska Ćurgovićeva era i postoji rusko društvo »Vasilije Veliki«, a 1867. osnovan je klub mjesne ruske inteligencije »Ruska Besjeda«. Do 1880. predaje se ruski, kada ovaj prestaje biti obvezatnim jezikom, i tek 1906. ruski jezik se potpuno zabranjuje u školama, od kada se provodi žurna madžarizacija.

Čehoslovačka danas obuhvaća 102.530 km² i 9,800.00 stanovnika. Češka je izgubila 16.309 km² i 2,435.000 stanovnika, Moravska i Šleska izgubila je 8.853 km² za Njemačku i 805 km² za Poljsku, te 1,234.000 duša, Slovačka je izgubila 10.420 km² i 895.000 stanovnika, dok je Karpatska Ukrajina izgubila 1.580 km² i 181.000 stanovnika.

Novi položaj u Češkoj

Kako je poznato, sve češke stranke same su se raspustile. Dne 17. XI. obrazovana je opće narodna stranka nacionalne unije na čelu sa Rudolfom Beranom, koji je nakon izbora Dra Hahe za predsjednika republike postao predsjednikom vlade. Karakteristična je proklamacija te nove stranke od 17. XI., koja iznosi i ove interesantne misli:

U život naroda ulazi veliki narodni pokret Stranka Nacionalne Unije. To je pokret plodonosnog nacionalizma. Stvara ga narodna vjera ljudi sela i grada, polja i tvornica, obrta i trgovine, škole i pisarne, laboratorija i vojske. Zadaća toga pokreta je izgraditi novu državu, provesti preporod narodnog života i voditi narod napretku. Novi pokret želi vladu naroda, ali i vladu discipline i poretka. On želi koncentrirati i usmjeriti narodne snage i tu volju ispoljiti putem autorativne demokracije: brzom i djelotvornom, tvrdom prema onome, što je podbacilo i oslabilo, demokracijom djela, a ne riječi. Novi pokret hoće odgovornost, vladu puka i zavadjanje odgovornosti svakoga: radnika za rad, ratara za kruh, poduzetnika za proizvodnju, duhovnog radnika za moralnu i kulturnu vrijednost, državnika za državu. Novi narodni pokret će primiti odgovornost za politički život i za vodjenje nove države. Odgovornost i brzina odlučivanja će ukloniti bivši vladin koalicijoni sistem. Pokret će koncentrirati sve gradjanske narodne snage, te će biti vodeća

državna stranka, koja će stajati za narodnom vladom. Tim novim političkim prilikama će odgovarati izborni zakon, koji će onemogućiti cijepkanje političkog života i stvaranje novih stranaka. Temelj prava i dužnosti će biti samo ono, što je korisno po narod i državu, a što škodi ne će se trpiti. Novi pokret će se brinuti za brzu izradbu ustava, koji će osigurati život Čeha, Slovaka i Karpato-Ukrajinaca. Svakoj komponenti naroda osigurat će se zaštita i pravednost svih privilegija. Javna uprava će biti brza, pravedna i štedljiva, bez protekcije i korupcije. Vanjska politika će se brinuti da republika slobodno živi i u miru suradjuje sa svima državama, prije svega sa najbližim susjedima. Stara vanjsko politička direktiva pripada prošlosti. U privredi ćemo braniti princip privatnog vlasništva i privatne djelatnosti, te ćemo uvesti sklad između proizvodnje i potrošnje, poljodjelstva i industrije itd. Škola će biti narodna i religiozna. Odgoj i život ćemo prožeti duhom sveto-vaclavske tradicije. Obitelj će postati pouzdan temelj narodnog života. Ženama će biti vraćena njihova funkcija: materinska sreća, miran dom i radini muž. Djeci ćemo osigurati sretniju mladost i moralni odgoj. Gradimo narodnu državu i zbog toga ćemo spriječiti tudji elemenat da štetno utječe na formiranje novog života. Brzo ćemo riješiti pitanje emigracije, napose židovske. U javni život ne ćemo unositi stare manire, mržnje i političke osvete. Novi pokret ne stvaramo na staroj bazi društva, već na bratskom poretku. U njemu će doći do riječi sve narodne komponente. Gajit ćemo plemeniti razvitak staleških službi bez povlastica i zaštićivanja. Želimo da naš pokret ima ustavom određene dužnosti i prava. Neka se i sankcijama onemogući da stranka postane gospodar, već da bude sluškinja naroda i države. Pazit ćemo na čistoću javnoga života. Funkcioneri našeg pokreta će biti samo ljudi čisti, moralno besprikorni, narodno i državno pouzdani.

I kada danas čovjek, na pr. čita šta je prije godinu dana pisala naša ljevičarska publicistika o tome, kako se o čvrstoću Čs. demokracije, čije izgrađivanje pomažu i njemačke aktivističke stranke, lome sva koplja Henleina i Goebelsa, i kako ČSR nije osamljena, jer je osigurana nizom čvrstih saveza, privredno i politički sposobna za život, razvoj i snažan otpor, te da danas pretstavlja neosvojivu tvrdjavu i najjaču zapreku pangermanskim planovima u Podunavlju i Balkanu, onda se možemo tek sjetiti, da je »Hrvatska Smotra« imala pravo u svom prikazu političkog položaja ČSR, u 11. broju od 1936. godine.

Preokret u vanjskoj politici Poljske i Njemačke

Uslijed nastojanja Njemačke, da ne dodje do zajedničkih granica izmedju Poljske i Madžarske i da Njemačka zadrži otvorena vrata na istok preko Krpatske Ukrajine došlo je do naglog i dubokog preokreta u poljskoj vanjskoj politici. Tako je koncem studenog Poljska tiskovna agencija objavila komunikej o razgovorima izmedju Litvinova i poljskog poslanika u Moskvi Grzbovskog, koji su ustanovili da kao baza odnošaja između Poljske i SSR-a i nadalje ostaju svi postojeći ugovori, zajedno sa paktom o nenapadanju, koji je produljen sve do 31. XII. 1945., te koji pruža dovoljnu bazu za osiguranje nepovrijedivosti miroljubivih odnošaja izmedju oba naroda, te da obje države uzajamno povećavaju trgovački promet i da se slažu u tome da pozitivno treba riješiti razna tekuća pitanja kao i likvidirati incidente, do kojih je došlo u posljednje doba. Službeni komentar ovog komunikeja pretstavlja izraz trajne i nepromjenljive volje obih vlada da svoje uzajamne odnošaje urede na temelju dvostranih ugovora i njihovom lojalnom održanju, i da ta obostrana tendencija stvara dovoljnu garanciju za stabilizaciju na poljsko-sovjetskim granicama.

Svjetska javnost je prilično iznenađena zbog ovog držanja Poljske, jer znade da je Poljska do nedavno ustajala protiv tog istočnog pakta, odbijala ga, kao i suradnju sa Sovjetskom unijom, držeći da postoji poljsko-njemačko prijateljstvo. Poljska je u zadnje vrijeme doduše podupirala politiku Berlina, ali njezino držanje ovisilo je o tome, da li će London i Paris znati energično postupati i nametnuti

joj svoju volju. Poljska je dodušo ustala protiv ČSR tražeći ispravak granica stičući Tješin, ali je daljnje jačanje njemačkih pozicija gledala sa strahovanjem za svoju budućnost. Njemačko jačanje u Srednjoj Europi utjecalo je na Poljsku da traži protutežu i pokušava demonstrativno naći potpore na istoku, kad je već njena politika na zapadu davno izazvala nepovjerenje. Varšavska štampa trudi se da pokaže kako inicijativa Poljske ide za tim, da osigura Europski mir, drugim riječima to znači da više ne dozvoljava jačanje svoga zapadnog susjeda prema istoku. Nesumnjivo je da se jasno osjeća oštrica uperena protiv ukrajinskog autonomizma, čiji su predstavnici odmah nakon bečke arbitraže digli glavu i postavili svoje zahtjeve za zakonodavno reguliranje ukrajinske autonomije za 7,000.000 Ukrajinaca u Poljskoj republici, koja se protivi ma kojima planovima o samostalnoj Ukrajini, i ako je još svima u sjećanju da je baš ta Poljska bila ona, koja je operirala sa stvaranjem samostalne ukrajinske države, ali danas, kada bi Ukrajinci neminovno podlijegali dinamici njemačkog Reicha, Varšava ustaje protiv te koncepcije uz tešku bojazan, promatrajući sve jači nacionalni i politički pokret u ukrajinskoj Galiciji. Jedino time može se tumačiti da poljska štampa donosi danas oduševljene naslove i slike sovjetskih državnika, i ako je za Litvinova i SSSR do neki dan imala samo prezirne i posprdne riječi. Poljska se trudi da normalizira i svoje odnošaje sa Litvom, koja je unatoč toga raspustila Savez za oslobođenje Vilne, koji je postojao 20 godina u Litvi.

Sa razvojem vanjske politike Poljske značajno je snažno pojačavanje djelatnosti njemačke narodne manjine u Poljskoj nakon Hitlerovog govora u Sportskoj palači u Berlinu. Izravna posljedica toga govora bio je stav nacionalno socijalističke stranke »Mladonjemačka stranka« u Poljskoj, koja je uputila na adresu Poljke vlade zahtjev, da se izmjene zakoni koji ograničavaju slobodan razvoj njemačke manjine u Poljskoj. Taj zahtjev tumači glavno glasilo stranke »Deutsche Nachrichten«, donoseći tekst govora bivšeg senatora Wiesnera, koji je održao na kongresu u Poznanju i Bithoštu, a izjavio je da njemačka manjina u Poljskoj nije više slobodna zajednica ljudi, koji govore njemački, nije slučajno samostalno tijelo u tudjoj državi, koje sa maticom njemačkog naroda vežu samo zajednički jezik i zajednička kultura. Njemačka manjina je neodjeljivi dio njemačkog naroda, te je pozvana da odigra ulogu sutvoritelja odnošaja izmedju Poljske i Njemačke. Mladonjemačka stranka ne ograničava se na obranu prava njemačke manjine u Poljskoj, već za nju traži toliko, da se može učvršćivati, razvijati i rasti. Nijemcima se medjutim radi ovdje o nečemu višem, o pravu nacionalne individualnosti, koja će sama na sebe primiti zaštitu pojedinca, kao i garancije za njihov život, kulturu i opstanak. Poljaci osjećaju navlas sličnot ovih zahtjeva s onima, kakve su svojedobno postavili Sudetski Nijemci. Slično kao u Sudetima Nijemci u Poljskoj zahtijevaju priznanje njemačke narodne grupe kao objekt javnoga prava. Traže poništenje direktne ovisnosti njemačkog stanovništva od poljske države i zamjenu te ovlasnosti od vlade narodne grupe, koja opet želi taj odnošaj prema državi osloniti momentano na široku autonomiju.

Iz svega toga evidentno je, da će u skoro vrijeme doći do slične napetosti izmedju Njemačke sa Poljskom, kakvu smo proživili u rujnu 1938. izmedju Njemačke i Češke.

Kod Nijemaca u Rumunjskoj postojala je disparatnost izmedju evangeličkih Sasa i katoličkih Švaba, koji su se za madžarske ere lakše madžarizirali od protestantskih Sasa, a u zadnje doba su se i politički razilazili. Postojala je jaka struja sa očiglednim nacionalno-socijalističkim tendencijama, koja je pomagala skrajnje desničarske grupe u Rumunjskoj držeći, da će ove doći na vladu i okrenuti pravac rumunjske vanjske politike prema Njemačkoj. Ukidanjem političkih stranaka u Rumunjskoj prestale su postojati njemačke političke grupe, uslijed čega su nastale i njihove razmirice. Pod utjecajem velikih uspjeha nacionalnog socijalizma u Njemačkoj ponovno su se pojavila u rumunjskim-njemačkim kru-

govima nastojanja, te je pod tim utjecajem sazrela mogućnost ujedinjenja svih Nijemaca na jedinstvenoj političkoj osnovici. Tako je u Rumunjskoj u Temišvaru formirana njemačka narodna zajednica, što je izazvalo priličan nemir rumunjskih političkih krugova, koji se žale na Nijemce, jer da ih nitko nije mogao optuživati do sada zbog nelojalnosti i da su postigli do sada najveći uspjeh u zadovoljavanju svojih nacionalnih kulturnih zahtjeva. Rumunjska štampa predbacuje Njemačkoj, da su oni samo kolonisti u rumunjskim zemljama i da nisu gospodari zemlje od pamtivijeka. Politički prvaci rumunjskih Nijemaca — tako piše rumunjska štampa — moraju znati da razumni i praktični njemački kolonisti u Dobrudži, Besarabiji i Bukovini ne gaje pangermanske tendencije, jer da su svijesni, da one nisu ostvarljive.

Početkom prosinca sastao se u Varšavi poljski Sejm, te je donio novi zakon o zaštiti države, raspuštajući slobodne zidare, zabranjujući štrajkove i druge radničke demonstracije. Izbornim zakonom bio je onemogućen pristup opozicionim strankama u parlamentu. Vladina stranka »Logor nacionalnog jedinstva« ima apsolutnu većinu tako, da je stanje jedne stranke u zemlji praktički skoro u cijelosti provedeno, pa je time legalno sankcionirano postojeće stanje odredbama predsjednika republike. Smatra se, da treba opoziciju iz političkog života zemlje potpuno isključiti i likvidirati, ali da treba u samom logoru provesti razne potrebne reforme i to iz razloga, što je zamjenik predsjednika vlade sa većinom kabineta protivan totalitarističkom kursu vladine politike. Uslijed ovog novog držanja vladine stranke dolazi do preorijentacije državne politike prema manjinama zato jer Poljska u usporedbi sa drugim totalnim državama nije nacionalno homogena zemlja, budući da Ukrajinci, Židovi, Bjelorusi, Nijemci i Litavci predstavljaju jednu trećinu pučanstva. Od njih naime Ukrajinci kompaktno su naseljeni u Galiciji, i postavljanje pukovnika Kostek-Bjernackog za guvernera Galicije znači uvodjenje jake ruke u politiku prema Ukrajincima. Poljska politika nalazi se na teškom raskršću u svom odnošaju prema ukrajinskom nacionalističkom pokretu, tako da zaoštrenost u ukrajinskim domenama Poljske postaje sve komplikovanija. Značajno je nadalje i to, da poljska država formira poljsku pravoslavnu crkvu sa poljskim crkvenim jezikom za 5,000.000 pravoslavnih, želeći na taj način osigurati sebi utjecaj na vodjenje poljske pravoslavne crkve u Poljskoj.

Talijansko-engleski sporazum i talijansko-francuski sukob

Dne 16. XI. potpisan je akt o stupanju na snagu sporazuma, sklopljenog izmedju Italije i Engleske 16. travnja 1938. Taj pakt sastoji se iz 22 posebna dokumenta. Time su riješena ova pitanja:

Potvrdjen je sporazum o držanju status quo u zapadnom Sredozemlju, kojim se Italija obvezala, da ne će anektirati ni jedan dio Španjolske, tj. Baleare, a niti Maroka; da će se obaviješćivati o vojničkim odlukama na području Sredozemlja i Crvenog mora, i da ne će trpiti, da bilo koja druga država dodje do utjecaja na istočnoj obali Crvenog mora, tj. u Arabiji i Jemenu, po kome sporazumu južni dio Arabije, tj. Hadramaut dolazi pod vlast odnosno utjecaj Engleske. Obje sile odriču se propagande, napose Italija radiopropagande protiv Engleske u korist Arapa u Palestini. Tim sporazumom osigurana su britanska prava na Tsana jezeru time, da je Italija svijesna svojih obligacija prema Britaniji i da ih ne kani ignorirati ili zabacivati, i da će ova deklaracija biti dostavljena i egipatskoj vladi, pri čemu se radi o tome, da Italija ima dužnost puštati vodu za pritoke Nila. Italiji je zajamčen prolaz kroz Suez u svako doba, a snizit će svoju vojsku u Libiji na polovicu. Italija pristupa londonskom pomorskom sporazumu od 1936. Isto tako Italija ne će zasizati u suverenitet strateških otoka na Crvenom moru, a u Abesiniji ne će uvoditi stalnu vojnu obvezu.

Do gornjega sporazuma došlo je na taj način da je Vel. Britanija izdala nova akreditivna pisma svome ambasadoru u Rimu lordu Perthu sa naslovom na kralja

Italije i cara Abesinije, čime je priznala svršenu činjenicu osvajanja Abesinije po Italiji. Dne 2. XII. održao je talijanski ministar vanjskih poslova grof Ciano u fašističkoj komori govor, u kome je kazao na zadovoljstvo Njemačke o bečkoj arbitraži i to, da su Italija i Njemačka bile mišljenja, da se granica, koja je utvrdjena u Beču prije 20 dana i svečano prihvaćena, ne može podvrći diskusiji, čime se Italija nesumnjivo odrekla svoje nakane za zajedničkim granicama izmedju Poljske i Madžarske. Ciano je u svom daljnjem govoru rekao, da će talijanska vlada neustrašivo dovesti do ostvarenja i interesa narodnih ciljeva talijanskog naroda, nakon čega je došlo do ogromnih spontanih manifestacija kako u samoj komori tako i u cijelom Rimu i u čitavoj Italiji, koje su našle izražaja u povicima »Tunis, Korzika, Nica« i »Tunis, Džibuti, Korzika«, čime se htjelo dati na znanje, da Italija nije ostvarila svoje nacionalne aspiracije u ovim dijelovima francuskog teritorija, koji su napučeni Talijanima. Uslijed ovoga govora grofa Ciana došlo je do protudemonstracija u Parisu i u Francuskoj, a Daladier je putovao čak i na Korziku. Novi francuski poslanik Poncet za vrijeme demonstracija u parlamentu ostentativno se digao iz diplomatske lože i napustio kuću. Na traženo razjašnjenje talijanska vlada dala je izjavu, da su to zahtjevi i demonstracije neodgovornih masa, a ne izražaj zahtjeva talijanske vlade. Činjenica je, da je sa ovim govorom postavljeno na dnevni red pitanje talijanskih nacionalnih i teritorijalnih revindikacija protiv Francuske, i da će uslijed toga biti jako otešćano raspravljanje svih spornih pitanja izmedju Italije i Francuske, jer Italija stoji na stanovištu, da je ne veže više Lavalov ugovor od 1935, koji je regulirao sporne odnošaje izmedju dviju zemalja.

Par dana kasnije došao je u Pariz njemački ministar vanjskih poslova von Ribbentrop i sklopio sporazum sa francuskom vladom. Za taj sporazum dao je inicijativu francuski diplomat Poncet sredinom listopada u razgovoru sa državnim kancelarom i vodjom Hitlerom, i taj sporazum od 6. XII. 1938. po priznanju samih stvaralaca istoga znači prvi okušaj u njemačko-francuskoj povijesti da dodje do definitivnog izmirenja izmedju vodećih dvaju naroda zapadne Evrope. Taj sporazum glasi: »Njemačka i Francuska vlada potpuno su uvjerene, da miroljubivi odnošaji kao i odnošaji dobrog susjedstva izmedju Njemačke i Francuske sačinjavaju jedan od bitnih elemenata konsolidacije Evropske situacije i održanja općeg mira. Prema tome obje vlade učinit će sve napore u cilju održavanja takvih odnošaja izmedju njihovih zemalja. Obje vlade konstatiraju, da izmedju dviju zemalja ne postoje nikakva neriješena teritorijalna pitanja i priznaju sadašnje granice izmedju dviju zemalja konačnima. Obje su vlade odlučile, čineći rezerve, što se tiče njihovih odnošaja sa trećim silama, da budu u stalnom dodiru što se tiče svih pitanja, koja se odnose na njihove dvije zemlje i da se kasnije medjusobno konsultiraju u slučaju, ako bi kasniji razvoj ovih pitanja mogao dovesti do medjunarodnih poteškoća. Ovaj sporazum stupa odmah na snagu.«

Na koncu navodimo, da predstoji vjerojatno nova četvorna konferencija u Rimu, kamo dolaze dne 10. siječnja 1939. Chamberlain i Halifax, te da bi na isti sastanak mogao doći Ribbentrop i Daladier. O tom po tom.

Dr. Franjo Dujmović

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mate Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 48. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 48.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 2 VELJAČA 1939. GOD. VII.

BILJEŠKE O NAŠEM ČOVJEKU

»Skupno mjerilo predstavlja bivstvo svake kulture, jer ako se mišljenja i djelovanja uređuju po različitim zakonima, njihovo tvorstvo nema više razumljiva smisla, pa im presahnjuju izvori. A lako nam je uvidjeti, da istinska kultura vlada posvuda, gdje vlada skupno mjerilo. Bez toga mjerila nema veličine, pa zato ni vrijednosti.« (Denis de Rougemont).

U članku »Traženje Hrvatske«, koji nije mojom krivnjom pretvoren u torzo (Broj 1. »H. S.«), htio sam upozoriti na bitnu značajku naše kulture, kroz koju nam je naći i produbiti onu našu unutarnju neizbrisivu liniju, od koje se može časovito udaljiti, ali kojoj se uz cijenu spasenja treba opet vratiti.

Treba naći skupno mjerilo! Bivstvo svake, pa i naše kulture. Promatrajući u toj perspektivi intelektualni život naše sredine, naše male i velike ljude, koji od položene velike mature do gotovih intelektualnih položaja osciliraju između skupnoga mjerila hrvatske kulturnosti i individualno-anarhičnih parola, a još više između rada i nerada, vrijedn' je zabilježiti nekoliko opažanja.

Počnimo s akademičarima. Svake godine se stotine mladih ljudı upisuje na sveučilište. Dolaze većinom puni idealizma. Slutnje, da će u slobodnom radu lakše i dublje prodrijeti u zadnju istinu, istinu o čovjeku i smislu ljudske kulture, ispunjaju ih tajnovitom radošću i ponosom kao u onim srednjoškolskim danima, kada im je sijevnula u duši iznenada, možda samo začas svijest o intelektualnom pozivu. U toj slutnji se tajnovito krije sav onaj čar stvaralaštva, neisporedivi duhovni užitak, da čovjek kao misaono biće može i mora da misli. Uvjeren sam, da je svaki od tih mladih ljudi, barem u jednoj sekundi svoga pristupanja u intelektualni sloj svoga naroda, osjetio u duši radost filozofa. Filozof je čovjek, koji traži istinu, koji je nemiran u tom traženju, a još nemirniji, kada je nađe, u prirođenoj težnji, da je objasni i proširi. Odatle kod naših akademičara u prvim danima njihova dolaska, kao u početku svakoga odgoja i predanja duše njenu bitnom pozivu, toliko udivljenja, respekta, entuziazma. Iz tih mladića kao da vapije nešto: nije nam do

toga da naučimo nešto, što nismo znali, nego da postanemo nešto, što nismo bili. Kao da je svakoga okrijepila ona Pascalova misao: »Čovjek je stvoren da misli; to je sve njegovo dostojanstvo; a sva je njegova zasluga i sva njegova dužnost, da misli kako treba. A red misli jest, da se počne od sebe ... «

Najedanput se događa prolom: duša se mlada čovjeka nađe osamljena, plamen njezina entuziazma nitko ne podržava, svatko ga gasi. U vijeku humanizma nigdje naći učitelja humanizma, drugim riječima nigdje poticaja, oduševljenja, duhovne, čovječanske okrepe. Osjećaj pustinje među živim ljudima. Mladost u prvom poletu ne nailazi na inspiraciju, nitko joj ne impregnira duh i srce idealom. Sav zanos i ljubav za istinom počnu joj ubijati pedantizmom i scientizmom namjesto da je liječe od jednoga i od drugoga; glad i žeđu za moralnom veličinom udovoljavaju dilentantizmom i onim rafiniranim egoizmom, koji katkada rezultira baš iz intelektualnih zvanja. Nigdje udivljenja, po kojem bi se duh davao bez osvrtanja, nigdje kritičkoga smisla, po kojem bi se prosuđivale vrijednosti i relativna vrijednost stvari i provodila autokontrola. Nigdje razvoja senzibilnosti, u onome, gdje je ona najduhovnija, ni razuma, u onome, gdje je on najuniverzalniji.

U tom užasnom prolomu zbiva se svake godine na hrvatskom sveučilištu jedna nevidljiva, ali zato duboka duhovna revolucija: omladina se osjeti prevarenom u najintimnijoj slutnji svoga poziva; ona je htjela naći čovjeka, da postane čovjek; hrvatskoga čovjeka, da postane hrvatski čovjek, (a to znači prema definicijama svih hrvatskih filozofa historije — čovjek pravde, etičnosti, idealizma i zapadnjačke kulturnosti); a kad tamo predoče joj dva tipa čovjeka: tip e r u d i t e (stručnjaka) i tip m a l o g r a đ a n s k o g a m a t e r i j a l i s t e. U prvom naletu razočaranja nastupa apatija i dezorijentiranost, a onda zdraviji elementi preuzimaju inicijativu u svoje ruke i mi onda imamo ovakovu situaciju: najmlađi sloj intelektualaca najmanje vjeruje najstarijemu sloju, taj najmlađi sloj via facti preuzima ulogu učitelja i vođe, svijestan istine, da ljepota i veličina čovjeka nije na vršku erudicije nego u živoj realnosti pune ljudske ličnosti i da tajne svih uspjeha leže pohranjene u entuziazmu, u vječno novim udivljenjima, u idealizmu. Jer entuziazam predpostavlja vjerovanje u jednu moguću realizaciju ideala, aktivno vjerovanje, koje se manifestira u naporu i borbi; još više vjerovanje u istinu, koja oslobađa, u integralnog čovjeka, kojemu je na srcu primarno problem humanizma a ne mehanička erudicija; problem idealizma, a ne materijalističko plivanje niz vodu oportunizma, afarizma, obogaćivanja i malograđanskoga racionalizma. Dakle obrnut red: namjesto velikih učitelja, mi imamo velike učenike. Međutim u takovom poretku, koji

zapravo ne može predstavljati normalno stanje nego nered intelektualnoga sloja naše sredine, i leži opasnost za skupno mjerilo naše kulture. Ono se u političko-kulturnim previranjima posljednjih pedeset godina nije normalno naslijeđivalo od starije generacije na mlađu, nego se neprestano trgalo i komadalo bilo u izdajama starije, bilo u nezrelim inicijativama i zaokretima mlađe generacije. Skupno je mjerilo, koje bi imalo biti norma, ideološka jezgra izvan diskusije, duhovna baština, nacionalni amanet svakoga hrvatskoga kulturna čovjeka, nastupom svake generacije na sveučilište doživljavalo nove korekture i nove potrese. Događalo se čak, da je to skupno mjerilo hrvatske kulturnosti bilo smrtno ugroženo baš od intelektualnoga sloja naroda u tolikoj mjeri, da su se pojavili oni široki, konzervativni, mudri čuvari narodne duše, bez erudicije i bez materijalističkih oportunizama, da kao seljački elemenat pouče intelektualni o bivstvu naše kulturnosti. I opet obrnut red uz cijenu najtežega poniženja inteligencije, ne samo u njenim pokvarenim pojedincima, nego u principu njezina intelektualnoga poziva uopće.

Za sve su to krivi i odgovorni mnogi naši »učitelji« na katedrama biskupova sveučilišta. Doći će vrijeme, kada će se o tome moći govoriti slobodno i dokumentarno, a dotle sebi otvarajmo oči kako znamo i možemo.

*

Iz toga općega stanja, kojemu smo tek nabacili glavne konture, formira se tip našega akademičara. Pri tome mislim dakako na onaj postotak »zdravijih elemenata«, u kojima klija entuziazam, taj blagotvorni sok svake genijalne plodnosti, prema onoj Descartesovoj, da je »nedostatak entuziazma znak mediokriteta«.

U prvom redu i po, već decenijama, uvriježenom ususu naš akademičar politizira, zatim stiče potrebitu erudiciju, a istom onda i to u rijetkim zgodama, povremeno i diletantski filozofira. I opet se sasvim obrnutim redom izmjenjuju faze humanističkoga razvoja naše inteligencije, a ako se nadoda, da je to politiziranje do pred nekoliko godina bilo vođeno i inspirirano svom negativnošću i ekskluzivnošću strančarskoga mentaliteta i bez ikakovih dubljih univerzalno-ideoloških principa zdravo shvaćenoga nacionalizma, onda nismo daleko od fatalne konstatacije, da je taj razvoj bio negativan.

Svi ti naši »veliki učenici« uz male učitelje izgubiše ozbiljnost i osjećaj odgovornosti, jer kada se diplome spreme u džep ili uokvirene povješaju po privatnim kancelarijama, politikanstvo poprima elastičnu formu kojekakovih »realizama«, erudicija služi tek za posao, u nekim slučajevima i za sticanje, jer se »riječ ozbiljnost aplicira jedino u pitanjima novca« (P. Valery), a čovjek filozof, mislilac, zabrinuti tragalac

istine, intelektualac u humanističkom smislu riječi, stvaralac, ličnost u moralnoj čistoći, duhovna snaga, pokretač plemenite senzibilnosti, radost i utjeha naroda, nezainteresirani kulturni faktor — sve se to rasplinjuje, gubi, smrzava i iskrivljuje u stotinu varijacija.

Istina je, ima za to stanje bezbroj vanjskih i unutrašnjih faktora, ali u dnu svega leži onaj jedini, glavni, centralni razlog: primat efemernih, partikularnih, dnevnih interesa, ljubav prema svemu, što rasipa i ubija duh, urođeni nered impresijâ, koje ponižavaju intelekt, nemoć za produženu pažnju, za studij, za unutarnji, intelektualno-meditativni život.

Na taj način se sve pretvara u neku da tako kažem tehničku, racionaliziranu inteligenciju, dok se sve više gubi iz vida tip kulturne, stvaralačke inteligencije. Gomila se doduše jedna akcija na drugu, dotjeruje se jedna tehnička metoda za drugom, ali sve više iščezava cilj tih akcija, sve više se ispoljava težnja, da se nešto vanjsko posjeduje, a ne da se nešto u sebi bude. Malograđanski kriteriji postaju svemoćni. Skupno mjerilo kulture izblijeđuje.

*

»Kultura je neka vrsta pokućstva našega duha. Ne sastoji se toliko u mnoštvu preciznoga znanja koliko na neki način u općoj atmosferi duha, rekao bih radije, duhovne klime.« (J. Benda).

Ima u našoj inteligenciji znanja, mnoštvo preciznoga znanja, ali nema humaniteta. A to treba naučiti razlikovati. S t u d i r a t i, to znači pripraviti se stručno za jednu socijalnu aktivnost; to znači naučiti pisati, čitati, računati, specijalizirati se za posao, za profesiju; to znači, u najeksaktnijem smislu riječi, postati šegrt, dakako specijalista. H u m a n i z i r a t i s e, to znači razvijati duh u razmišljanju iznad akcije, u kritici, u profinjenom osjećanju, u principima. Ukratko opskrbiti čovjeka duhovnom supstancom života, onom subjektivnom formom, koja nije svima zajednička kao objektivirana suma znanja.

Iz te male distinkcije bi se mogla razviti čitava filozofija života i obilježiti točno pojam humanizma i pojam kulturno-stvaralačke inteligencije, koja spasava svijet, dok ga ona tehnička, prepuštena sama sebi, uništava.

Da li se na našem sveučilištu i u našim intelektualnim krugovima može reći: intelektualac, to je »humanist«, to jest osoba, koja posjeduje opće i bitne pojmove o svim životnim problemima hrvatskoga naroda: o religiji, o moralu, o politici, o sociologiji, o pedagogiji u perspektivi jednoga skupnoga mjerila, fundamentalna za sudbinu čitavoga naroda? Pođimo još dalje, pa se zapitajmo, da li u našoj sredini intelektualac

znači čovjeka distingvirana duha, sposobna da se približi i da kombinira misli, da ispravno prosuđuje, da uravnoteži svoje spoznaje i da se očuva od pogubna zla: jednostranosti, prosuđivanja s visoka, cinizma i sveznadarstva? Intelektualac, je li to u našim kulturnim razmjerima čovjek, koji se trudi da uspostavi ljestvicu vrijednosti i da distingvira onu vrijednost, koja je apsolutnoga karaktera od onoga, što je prolazno i akcidentalno?

Intiman i iskren odgovor na ova pitanja teško da bi bio pozitivan. Kod nas kao da se izgubio ključ solidne kulture, to jest ona unutarnja, spontana volja ka koncentraciji. Koncentrirati se, to znači ostati uvijek vjeran jednome te istom idealu, kojemu se može služiti najrazličitijim sredstvima; idealu, kojemu se mora vjerovati.

Odatle tako nevjerojatne pojave kod naših intelektualaca, često na najodgovornijim položajima: potpuna neprincipijelnost, kad uopće nema hijerarhije principâ, jer kad bi bila hijerarhija principâ, postojao bi i prvi princip; komotno separiranje istinâ jedne od druge, kao da jedna istina, kakvagod reda bila, nije u odnosu sa svim ostalim istinama, naročito na moralnom području; totalna ignorancija kršćanstva, zbrka i diletantizam u filozofsko-pedagoškim principima; primitivna naziranja na umjetnost; pomanjkanje filozofskoga mišljenja uopće, jer »filozofski misliti, to uvijek znači o jednom problemu, o kojem se radi, misliti apsolutno a ne sa ovog ili onoga gledišta ili s obzirom na ovaj ili onaj neposredni cilj i lične obzire.« (Charmot).

Eto, zašto naši intelektualci nasjedaju liberalizmu, masonstvu i marksizmu, zašto rastaču svoju snagu eklektički švrljajući po svim zabludama i žonglirajući sada sa Marksom, sada sa Gideom, sada sa Sinclairom, sada sa Thomasom Mannom, za čas ih se odričući i hvatajući se prve knjige, koja im dođe pod ruku.

*

Iskreno govoreći sva se naša životna problematika izražavala zadnjih tridesetak godina kroz literaturu. Centralna funkcija literature i jest da oplođuje naše biće. Roman, novela, lirska pjesma i drama kondenzirala je u sebi mnogo naših likova i naših istinâ, i naših tragedija, i naše ljepote i naših težnja. Ali kolikogod vrijedi estetski aksiom, da literatura i život nisu u kontradikciji, pače da su najintimnije povezani i da jedan drugoga bezgranično trebaju, to se ipak mora reći, da su i oni najjači bili često u kontradikciji sa bivstvom naše kulturnosti i da je njihova imaginacija napustila granicu dobra i zla, prezrela tradiciju i izgubila rođeno tlo pod nogama. Istina, u njoj se odrazilo nezadovoljstvo i nemir, koje je naročito poslije rata pritislo naše duše, ali osim u nekoliko

lirskih pjesama nije se do nedavna kroz našu literaturu javio novi duhovni čovjek. Stalno je u toj našoj literaturi živio, i još uvijek u mnogih pisaca živi, stari racionalistički i naturalistički tip čovjeka, drugim riječima osciliralo se između dvije zablude: larpurlartizma, koji je nesmiljeno podredio život nekom apsolutnom fantomu umjetnosti, i t. zv. socijalne, utilitarističke literature, koja je opet nekritično podredila umjetnost tendenciji, geslu, jednom racionalističkom nazoru.

Ni u jednoj ni u drugoj fazi nije hrvatska duša došla do punoga izražaja, a u jednoj i u drugoj se preziralo, zanijekalo i iskrivljavalo skupno mjerilo naše kulturnosti.

Danas se, izgleda, našlo čvrsto tlo. Umjetnost je opet dobila časnu autonomnu ulogu i zauzela u našem općem organizmu svoje mjesto, slobodna kao estetska pojava, vezana na život kao istinski izraz života, što ga umjetnik živi i što ga njegova sredina živi.

Ali budući da ne stojim na stajalištu, da samo inspiracija stvara umjetničko djelo, to se svi nedostaci našega intelektualca, koji su prije izneseni, osjećaju i u literarnom stvaranju. Imamo mi velikih talenata, vrsnih pisaca, inspiriranih ljudi, ali osjeća se slabost duha, pomanjkanje dublje kulturnosti, pomanjkanje onoga živoga nemira, koji prodire u tajne života i koji se grabi u koštac sa Počelom kosmosa. Uvijek u nekoj površnosti iznose naši pisci svoje tipove. Moderna tehnika pisanja, stilske smionosti i izvjestan napredak u tom pogledu vješto skrivaju spomenute nedostatke.

Začudo, skoro svi su socijalni odnosi više manje obrađeni: i grad i selo, i obitelj, i radnik, i sve varijacije problema žene, i malograđanin, i vojnik, i aristokratsko društvo, i bohemsko. Ali dva tipa još ne ulaze u našu literaturu: — tip intelektualca (ne u socijalnom stradanju i površnoj malograđanštini nego u stvaralačko-kulturnoj problematici modernoga humanizma) i tip religioznoga čovjeka (barem u smislu Dostojevskijeva bogotraženja, ako i ne u smislu Bernanosovih analiza svrhunaravne milosti, ili Mauriacove borbe između principa zla i dobra, ili Jammesove lirske slivenosti naravnoga i nadnaravnoga svijeta).

Dakle niti kroz umjetnost se kod nas još nije osjetio dodir sa mističkom sferom života. Na Zapadu je to već u punom jeku (Claudel, Chesterton, Huxley, Ramuz). **D. Žanko**

»Oportunizam nije nipošto identičan s realizmom, premda se oportunisti time tješe ili možda čak i diče. Za pravi i zdravi realizam treba imati snage i nekog osobitog »talenta« za dosljednost i izdržljivost«.

† Dr Avelin Čepulić

GLAGOLICA I SV. JERONIM

U ovogodišnjem »Hrvatskom narodnom kalendaru«, što je izdalo Hrvatsko kulturno društvo »Napredak« u Sarajevu, nalazi se na strani 25.—29. članak g. Marka Perojevića pod naslovom »Glagolica i sv. Jeronim«. Taj je članak osebujan, jer se u njem hoće da riješe nekoji historijski problemi, što do danas nije još nikomu uspjelo.

Historijske istine sebi pomalo krče put, ali konačno pobjeđuju. Nekoji naši učenjaci jednostavno su se izrugivali tvrdnji da je Venecija plaćala Hrvatima danak za nesmetanu plovidbu našim arhipelagom, a danas je to sveopće vjerovanje. Bilo je doba kad je nama, đacima u talijanskoj gimnaziji splitskoj, koji profesor dobacio da su nam narodni kraljevi bili čobani, pa eto danas se pišu goleme rasprave o kraljevskom dvoru u Hrvatskoj. Bilo je doba, kad su »učenjaci« prisizali i zaluđivali neuke, da je Grgur Ninski bio slavni branitelj glagolice protiv latinskih biskupa, dočim mu se danas ta aureola s kompetentne strane oduzima, budući da se on nije nikad zalagao za glagolicu već za teritorij svoje dieceze.

Kao što su te historijske istine postepeno prodirale u mase, tako će doći doba kad će se priznavati i to, da je glagolica staro hrvatsko pismo, da su Hrvati imali davno tim pismom napisane svoje liturgijske knjige, i prema tomu da oni nemaju nikakve veze s Moravskim vjerovjesnicima sv. Ćirilom i Metodom, budući da je temelj kulturi Hrvata postavljen bez ikakova njihova uticaja, mnogo prije negoli su se oni pojavili.

»Hrvatska Smotra« donijela je u dvobroju za srpanj-kolovoz prošle godine nekoliko tuceta dokumenata, za ljude misaone i dobre volje, da se dokaže kako hrvatski narod nije diljem stoljeća pojma imao da ga išta veže s uspomenom sv. Solunske Braće, najmanje pak postanak njegova narodnog pisma, glagolice, a g. Perojević veli, obzirom na spomenute dokumente: »Danas nema učenjaka koji ne bi s posmjehom slušao priču o sv. Jeronimu Hrvatu »glagolašu«, naime izmišlja ono što nije nitko ustvrdio, da je sv. Jeronim bio Hrvat i k tomu glagolaš! Ali, trebalo je da se takova nešto insinuira, da se uzmogne, reflektirajući na tu vlastitu izmišljotinu, protivniku narugati, pred neukima, dakako. Neka se s tim učenjacima smije slobodno i gosp. Marko Perojević!

Gosp. Perojević, nakon što je utvrdio, da glagolica nije narodno pismo hrvatsko, hoće da naznači doba kad su se Hrvati upoznali s glagolicom i kad su oni dobili dozvolu od sv. Stolice za svoju liturgiju u narodnom jeziku. Dva pitanja vrlo zanimljiva, koja on riješava vrlo jednostavno, kad bi argumentacija počivala na historijskoj istini. Gosp. P. veli,

da je godine 880. bio u Rimu ninski biskup Teodozije i da se je sastao sa sv. Metodom, koji bijaše došao da se opravda od objeda njemačkih biskupa. Taj sastanak je urodio time, da je »Teodozije tada, u Rimu, vidio, da je glagolica u Moravskoj bedem protiv njemačkih biskupa, pa se je i on sam htio na isti način ograditi protiv sile dalmatinskih biskupa, koji su pristajali uz Fotija.«

To je, očito, vrlo zabavan »novum«! Eto znademo kada i gdje su doznali Hrvati za glagolicu! Još je zabavnije ono što gosp. Perojević veli dalje: »Uviđavni Ivan VIII., koji je uvažio Metodove zasluge za Moravsku, nedvojbeno je, saslušavši izvješće Teodozijevo o stanju u Hrvatskoj, dozvolio glagolicu i hrvatskoj crkvi«. — Eto riješeno i drugo pitanje o dozvoli sv. Stolice! Ali, gosp. Perojević odmah dodaje ove značajne riječi: »Istina, Hrvati nemaju pismene dozvole papine, odnosno, ona se nije sačuvala, ali to još ne znači da je nijesu dobili«. — Najzabavnije je pak kad gosp. Perojević nastavljajući veli: »Teodozije se je u Rimu upoznao s glagolicom i prijevodom sv. knjiga, koje je od Metoda dobio, i na povratku u Hrvatsku doveo je neke svećenike iz njegove pratnje, vješte glagolici«. — Eto sad znamo i od koga su Hrvati dobili glagolske liturgijske knjige i koji su bili prvi učitelji Hrvata u glagolskoj vještini! Samo bismo trebali znati, koji je dotle bio liturgični jezik Hrvata od doba kad su sklopili svoj poznati pakt sa sv. Stolicom pa do sastanka Teodozija s Metodom u Rimu. Radi se o kakvih 200 godina, pa je morala postojati nekakva liturgija kod krštenih Hrvata! Hijerarhiju su imali, što dokazuje živi biskup Teodozije, pa su sigurno imali i liturgiju u nekakvom jeziku, a taj jezik, prema pisanju Perojevića, još nije bio narodni, jer su tek svećenici iz pratnje Metodove imali da počnu obučavati Hrvate u čitanju i pisanju glagolice!

Iz svega toga javlja se još jedan novum, koji bi nam mogao razjasniti samo g. Perojević, naime: kako je ninski biskup Teodozije, koji je prigrlio glagolicu i širio je po Hrvatskoj, da se njezinom pomoću ogradi »protiv sile dalmatinskih biskupa«, kako je, pitamo, taj zaguljeni glagolaš godine 886. (6 godina poslije rimskoga sastanka) mogao biti izabran, od romanskoga svećenstva u Splitu i njegova latinskoga svećenstva splitskim nadbiskupom? Bit ćemo pak pogotovu zahvalni gosp. Perojeviću, ako nam kaže otkud znade da je Teodozije, kad je postao splitskim nadbiskupom, »nastavio širenjem glagolice i u latinskom Splitu i njegovoj okolici?«

Mjesto odgovora na takvo pitanje, koje se nameće samo po sebi, g. Perojević unaprijed napominje, da »ima jedna važna bilješka, da je Teodozije, kao solinsko-splitski nadbiskup dao prepisati glagolski psaltir«. Takva bilješka, autentična, ne postoji, već postiji jedna mistifikacija, na kojoj počiva aureola glagolaštva splitskoga nadbiskupa Teodozija. Evo o čemu se radi.

Izvrsni vještak u glagolskom pismu zadarski nadbiskup Karaman u svome spisu, na talijanskom jeziku, »O porabi glagolice dva stoljeća prije sv. Ćirila« veli: »U tom istom jeziku, Jeronimovom azbukom, Teodor, zadnji salonitanski biskup, dao je napisati Psaltir po prijevodu svetoga Jeronima, dvije stotine i više godina prije nego li je sv. Ćiril počeo propovijedati, kao što proizlazi iz izvornih rukopisa P. Rafajela Levakovića. Žakan Nikola Rabljanin god. 1222. učinio je prijepis toga Psaltira, a taj je prijepis imao u rukama spomenuti Levaković, kojemu ga bijaše za četiri mjeseca posudio bosanski biskup Ivan Tomko Marnavić. Nikola Rabljanin iz Psaltira je prepisao i bilješku, koja je glasila, da je prijepis izvršen po nalogu i troškom Teodora zadnjega salonitanskoga biskupa. To bi bilo oko godine 640. kad je Teodor vladao salonitanskom crkvom. Prema tomu glagolica je postojala čak god. 640.! — To je bilo neprilično za slaviste, pa su jednostavno proglasili, da Nikola Rabljanin, mjesto da napiše Teodozij nadbiskup napisao je Teodor zadnji salonitanski biskup. — I tako krivnjom tih pet slova, kojima počimaju imena Teodor i Teodozije, izvedena je mistifikacija, koju danas brane svi oni koji ne priznaju da je glagolica starija od sv. Solunske Braće i da je ona staro narodno pismo Hrvata.

Ma, kaže Talijan, il tempo è galantuomo!

B. Poparić

SIJEČANJ

Zima je kosu nabijelila,
porušila međe i granice.
Pod snježnim biljcem snivaju
pašnjaci i oranice.

Živine su se zavukle
u tihe, skrovite stanice.
A šume su obukle
bijele kabanice.

Ovo je novo proljeće...
Zemlja je gruda šećera.
Sve cvjeta. Snijeg dolijeće
od jutra do večera.

Gabrijel Cvitan.

SIMBOLU

Ta zastava sjajna ko blistava dûga
Kad se iza crnih oblačina javi
Kliče nam, da nismo rod vječitih sluga,
Već narod što živi u borbi i slavi.

Kroz ravnice plave i vrhove gorske
S pobjedama sjajnim ona se je vila.
Ko anđeo bijeli iznad pjene morske
Čuvarica mora hrvatskog je bila.

Prskala je po njoj rujna krv junaka
Što su slavno za dom boreći se pali.
Iz njezinih svijetlih i prozirnih traka
Grumeni su krvi ko dragulji sjali.

Ta zastava naših kraljeva i bana,
(Sjajna kao sunce što gori vrh njiva),
Od ljubavi žarke vezena i tkana
Trgana je dugo, ali sveđ je živa.

I živjet će, živjet, sve slavnija, jača.
Kolijevka je njena u srcu nam svakom;
Ta sestrica vjerna hrvatskoga mača,
Obrubljena zlatnom i srebrenom trakom.

Branko Klarić

KLICANJE ŽELJA

Osamljenost danas žudi
za stazama punim gostiju dragih.
Šutnja bi rado dala mjesto
žamoru prijatelja.

Želje ko lastavice traže krovove sjenica
da se odmore.
Tri puta kliču:
Dođite, dođite, dođite.

Vinko Kos

PROBLEM RAZLIČITIH SISTEMA

Svako stanje u nekom vremenu [illegible] u
pojava, događaja, inicijativa, djela i ljudi [illegible] i
s i s t e m. I u takvom sistemu opažamo [illegible] ga
svojstvena. Druga nekakva zakonitost [illegible] a
sistemu. Tako, na primjer, odnos [illegible] su
drugu zakonitost, negoli odnos poslije [illegible] titi
ovaj odnos poslije Krista, ovu zakonitost [illegible]
Isto tako društveni red iza feudalnoga [illegible] žni
zakonitost, negoli u feudalnom vremenu [illegible] ljno
očevidno, da se život ljudski [illegible] ovo,
sistemima, u kojima vlada zakonitost [illegible] vost
Dakako da bi bilo sasvim krivo [illegible] re-
neredovnosti u jednom sistemu, za [illegible] voga
postoji u ljudskom društvu.

*

U ovome članku razmotriti [illegible] su
važne pojave pri promjeni sistema. [illegible] dni
Svaki p r o s j e č n i čovjek [illegible] bili
sistemu redovno predstavlja [illegible] alni
stacije, koje ne dovode ni u [illegible] ne
Postoji neka harmoničnost [illegible] za
ili bolje reći: sistem je taman [illegible] aju,
osjećao u njemu. O ovoj [illegible] ovi
što reći. Što da kažemo o [illegible] siji.
doktrini, pa niti on svojim [illegible] udi,
ona njega uzbuđuje; što da [illegible] oni
prigovoriti konjunkturnom [illegible] ojim
toga umjetnika; što da kažemo [illegible] nači,
tičke odnose sistema; što da [illegible] njiva.
trgovaca, činovnika, radnika [illegible] novoga
smatrajući da baš tako [illegible] a. Takvi
jer svi oni sami nemaju [illegible] u svojega
renje u jednome sistemu [illegible] om, jer su
malih dimenzija. U [illegible] je prvenstvo
pada, to ponajčešće [illegible]
da se izgovore, i da [illegible] vljenost u stari
čovjeku. [illegible] koji su se izgubili

Sasvim je [illegible] na i organizacijska
izviru mogućnosti [illegible] borbi za novi sistem,

razmotriti tri vrlo važne: jedna inicijativa ide zatim, da u sistemu izvrši velike popravke ljudi, zakona, institucija i t. d., tako zvana reformna inicijativa; druge dvije inicijative hoće oboriti sistem i postaviti drugi; obje su revolucionarne: umjerena i radikalna.

Sa psihološkog gledišta vrlo je važna ona reformna inicijativa i orijentacija. Čak što više, ona je najvažnija.

Uzmimo, na primjer, boljševičku Rusiju, zemlju potpuno zatvorenu za izvanjski politički i kulturni život. U njoj je mnogo nezadovoljnika. Evropljani izvan Rusije misle, da svi ovi — mnogobrojni — nezadovoljnici žele potpunoma ukloniti boljševički sistem. To, međutim, nije istina, jer je i u tom sistemu (boljševičkom) golemi broj ljudi sa psihom reformnih inicijativa i orijentacija. U boljševičkom sistemu mnogo je progonjenih, zapostavljenih, poniženih, koji — kraj velika nezadovoljstva — misle, da treba ukloniti recimo ove ili one ljude, udesiti ovakvu ili onakvu izbornu reformu, gospodarsku reformu, industrijalizaciju i tako slično. U cjelini, oni su — makar nezadovoljni — pripravni braniti taj sistem.

Što se tiče konkretno boljševičke Rusije, više je važnih uzroka takvoj inicijativi. Prvi je taj, što je Rusija zatvorena zemlja, i što se u nju ne može ulaziti, niti iz nje izlaziti; komunikacija ideja i spoznaja onemogućena je za čitavu Rusiju. Sasvim je prirodna stvar, da prosječni nezadovoljnik ne dolazi na pomisao, da bi sve trebalo srušiti, jer to ne odgovara njegovom intelektualnom kapacitetu i hrabrosti pomisli, jer je to za njegovu snagu utopistički i nemoguće, jer on konačno i ne zna, što bi mjesto svega postavio, — nego se, sasvim naravno, njegova psihološka orijentacija upravlja na neposrednost, na ono što njemu smeta i ne valja, a što konačno u popravljanju i promjeni ne obara sistem. Čovjek, koji ne pozna druge sisteme, ideje i spoznaje osim onih, koji su mu pod nosom, i koji nije sam sposoban izbaciti ih, a nezadovoljan je, psihološki je reformno orijentiran.

Drugi je uzrok taj, što se nasuprot boljševičkom sistemu ne postavlja naročito pozitivna ideja od onih, koji žele srušiti taj sistem. Stariji ljudi pričaju reformistima o bivšoj Rusiji, u kojoj je bilo bolje. Mislim da nema nijednoga čovjeka, za kojega bi ovakve riječi imale karakter revolucionarnog impulsa, koji bi mase mogao pokrenuti za obaranje sistema. Konačno, teško je, uz pripovjest o starim dobrim vremenima, dokazati, — zašto je onda nastala krvava revolucija, koju osim toga vrlo lako i neprestano opravdavaju boljševički vlastodršci brojnim primjerima i bivšim nepravdama. Pripovjesti socijalista mogu se više manje svesti u reformnu kolotečinu, te tako utvrđujemo jednu temeljnu stvar,

da oni, koji su najbliže ruskoj zemlji i ruskom narodu, nemaju pozitivnu ideju, s revolucionarnom snagom, koja bi mogla biti psihološki nosilac novoga sistema, a rušilac staroga sistema.

Povijest nas uči, da sistemi bivaju oboreni idejama pretvorenima u pokrete, a nezadovoljstva u jednom sistemu samo su nužni historijski preduvjeti, da bi se na širokoj osnovi mogao prihvatiti novi sistem nošen tim idejama i tim pokretima.

Treći uzrok uopće može biti i u tome, što i oni, koji su snažni u novim spoznajama i za potpuno obaranje sistema nemaju dovoljno duševne izdržljivosti i ustrajnosti, da bi se borili za ostvarenje njegovo, nego klonu i popuste, ako stari sistem pokaže malo jaču žilavost i vremensku trajnost. Ovakvi ljudi postaju praktičnim nosiocima reformnih inicijativa, makar čuvali u sebi idejnu koncepciju novoga sistema, kojega su prestali ostvarivati uslijed duševne klonulosti.

Što se tiče boljševičke Rusije, ona nije propala tako brzo, kako su neki očekivali, posebno emigranti, i među njima su mnogi klonuli. Jedni su se povratili, drugi bi htjeli izvjesne promjene, a mnogi su se izgubili u onoj sredini, u koju su emigrirali, pogotovo, ako su se materijalni uslovi pokazali povoljnima.

Ovakva duševna klonulost obuhvaća posebno starije ljude, koji ne mogu lako podnositi sve posljedice u borbi sa starim sistemom, a za novi sistem. Najmanji sirenski poziv omekšava ih i oni se pokoravaju, uz mnoge isprike, da treba unutar sadašnjega sistema pripravljati novi sistem etapnim promjenama. Mnogi ovakvi izgubili su glavu u Rusiji.

Kao četvrti uzrok mogli bi spomenuti želje uglednih ljudi, obično prvaka u jednome sistemu, da sistem ostane barem dok su oni živi, jer osjećaju, da su oni nesposobni za jedan drugi sistem po svojim navikama, pogledima i odnosima, i da se u njemu ne bi mogli snaći, nego bi bili izgubljeni. Njihova inteligencija i sposobnost je nesumnjiva. Oni pače vrlo vidovito opažaju rađanje i strahovito postajanje novoga sistema, pače jasan im je novi sistem kao i njegovim nosiocima. Takvi opominju, takvi čak i nekom plemenštinom žele ublažiti oštricu svojega sistema samo da bi mu produžili život, no s malim uspjehom, jer su nemoćni i jer su izvan historijske određenosti, koja daje prvenstvo onim ljudima, po kojima sistem mora ići svome kraju.

Ovo nesnalaženje u jednome novome sistemu i uživljenost u stari sistem djelomično se vidi po ruskim emigrantima, koji su se izgubili psihički izvan svoje sredine.

Dakve ova četiri uzroka: neznanje, slaba idejna i organizacijska vrijednost novoga sistema, duševna neizdržljivost u borbi za novi sistem,

pa psihička nesposobnost za novi sistem, čine psihološke osnove reformnih inicijativa u starome sistemu.

Obrnuto: znanje o značenju konkretnoga sistema prema svima ostalima u svijetu, jaka idejna i organizacijska vrijednost u ostvarivanju novoga sistema, zatim golema duševna izdržljivost, pa potpuni psihični prekid sa starim sistemom čine osnove revolucionarnih inicijativa prema starome sistemu.

Rekao sam već, da u inicijativi za novim sistemom opažamo dvije orijentacije: jednu umjerenu, a drugu radikalnu.

Umjerena nastoji legalnim putem doći do potrebnih mogućnosti za postavljanje novoga sistema. Na primjer Hitler dolazi do vlasti potpuno parlamentarnim i demokratskim putem, da onda postavi novi sistem i izvrši revoluciju.

Lenjin pak u Rusiji postavlja novi sistem radikalnom orijentacijom, izvan svakoga parlamentarnog i demokratskog puta.

Jasno je, da su vladavinom Hitlera i Lenjina postavljeni novi sistemi, koji predstavljaju skupove pojava, događaja, inicijativa, djela i ljudi, za koje vlada jedna zakonitost, prirodna i nužna za te sisteme.

Jasno je i to da se iz jednoga svijeta (sistema) prelazi u novi svijet preko snažnih ideja i pokreta (pozitivni organski čimbenik), kao i širokih nezadovoljstava (negativni organski čimbenik).

Kretajući se u jednom sistemu, koji je klimav, društvo traži č o v j e k a, kojega je duševni kapacitet toliko snažan, da je on u stanju dati i d e j u, koja djeluje kao psihološki ventil, koja usmjeruje sve male, sitne misli i kapacitete u pravcu novog nadanja, očekivanja, novoga stvaranja, novog svijeta pojava i odnosa, što sve skupa definira jedan novi sistem, u potpunoj bitnoj isključivosti sa ondavremenim sistemom. Iz te ideje razvija se pokret, koji stvara sve više tehničke i neposredne mogućnosti za uspostavu novoga sistema.

Čovjeka, koji je dao takvu historijsku ideju, ideju, koja organički nosi neki novi sistem, i koji ju je u starome sistemu snažno zastupao, moramo smatrati genijalnim; samu pak takvu ideju moramo označiti revolucionarnom.

Bez svake sumnje, ljudi, koji su čovječanstvu dali nove osnove života, jesu genijalni, a ideje, koje su pokrenule narode i svjetove jesu revolucionarne.

U ostvarivanju novoga sistema ističu se također i snažni nosioci metoda, neposrednog zahvatanja ljudi, sredstava i ciljeva. I njihova je genijalnost očevidna. Sv. Pavao je genijalan čovjek. Lenjin je genijalan čovjek.

Dakako, da osim ovakvih genija postoje i mnogi drugi, no ja sam htio istaći genijalnost u onakvih ličnosti, koje nose i ostvaruju društvene sisteme.

Mi znamo za genije na području prirodnih nauka, književnosti i umjetnosti, no i za njih vrijedi opća kvalifikacija: postavili su snažno revolucionarnu ideju, ili je izvanredno ostvarivali kao sistem.

Iz ovoga razabiremo, da nam nije moguće ispitivati neki stari sistem bez idejnog nosioca sistema, bez ostvarivača sistema i bez revolucionarne ideje, a isto tako i pojavljivanja nekoga novoga sistema.

Dakako da čitav jedan društveni sistem nije iscrpljen samo ovim faktorima: ideje, metode i čovjeka, nego i mnogim drugim, vrlo važnim, na svim mogućim područjima društvena života. No zakonitost, koja se manifestira na svim tim različitim područjima vuče svoj korijen, svoju prirodnost i nužnost iz idejne armature, po kojoj je sistem jedna očevidna činjenica. Drugim riječima, u društvu se pojavljuju nužnosti i zakoni, koji imaju svoju historijsku relativnost, i koji nestaju sa nekim novim sistemom. I tu se ne radi samo o pisanim zakonima, koji nekom očevidnom logikom izlaze iz jezgre sistema, nego se radi o svim mogućim osjećajima u čovjeku, o duševnim nitima, koje čine neku standard psihu čitavoga sistema, a koja prožima sve misli, djela, privredne, političke, književne, naučne inicijative i reakcije. U toj standard psihi iživljava se čovjek, zakoni, institucije i sav društveni život.

I zbog toga je pojam revolucije usko i bitno vezan na to da se pokoleba, uništi i razvije ova standardpsiha sistema, i to onda, kad ona u sebi izgubi čvrstinu i svježinu, kad se osjeti nemoćna, nezadovoljna, sama u sebi nedostatna (bez životnog samozadovoljstva). Historijski je čas za revolucionarno i psihološko rušenje standardpsihe jednoga sistema, kad se živi ljudi u njemu, njegovi nosioci i podržavatelji osjete mlitavo i beznadno u njemu. Do takvog časa nikakvi ljudi i nikakve ideje ne mogu razbiti organičku protkanost standardpsihe sa svim političkim, kulturnim i privrednim ispoljavanjima nekoga sistema. Carska Rusija, kao sistem, nestala je u jednom času beznadne životne nemoći sistema. Demokratska Italija klonula je pred Mussolinijem u času zbunjenosti i organske mlitavosti.

U takvom historijskom času novi sistem je nastupio sa svojim ostvarenjem, sa stvaranjem jedne nove standardpsihe. I sad nije najvažniji razgovor o tome, da je revolucionarna ideja dugo pripremama, da je oko nje bilo dosta pristaša i slično tome, nego je važno utvrditi genijalnost ostvarenja i zahvata (Lenjin, Mussolini) u tome, što je jedan čovjek shvatio historijski čas, kad je standardpsiha jednoga sistema pokolebana

u svojim političkim, ekonomskim i inim izrazima, pa se historijski moglo postaviti drugu psihu u revolucionarnim idejama. Dakle bitan je historijski čas, bitna je genijalnost čovjeka, bitna je snažna revolucionarna idejnost.

Dakako, da je bilo važno sve ono revolucionarno dugogodišnje pripremanje, no ono je moglo još i dalje biti pripremanje, da je recimo carski sistem imao u onim ratnim časovima životnu čvrstinu i da se nije našao čovjek, koji je snagom svojega sistema znao zahvatiti u slabost protivničkoga sistema. I kuća od karata može stajati, dok netko ne puhne.

Mogao je možda carski sistem i pobijediti, pomoću svojega i stranoga oružja, ali standard psiha staroga sistema bila je uništena, a revolucionarna psiha bi čekala povoljni čas, da se ostvari kao sistem.

Prema tome, jedna od najvažnijih strana u problematici promjena sistema sastoji se u standardpsihi, koja predstavlja životni dah jednoga sistema. Revolucionarcem postaje onaj čovjek, koji se izdvoji iz ove standardpsihe jednoga sistema, te se postavi u svojim osjećajima, mislima i djelima u ostvarenje neke ideje, koja po svojoj naravi određuje jezgru novoga sistema i nove standardpsihe.

Hitler i njegove pristaše bili su revolucionarci, jer su se izdvojili u kulturnim, političkim i moralnim manifestacijama izvan postojeće standardpsihe.

Sam pak put do vlasti nije bitan, da se definira revolucionaran odnos, jer taj put odgovara najvažnijim dijelom prilikama.

Hitler je mogao u prijašnjoj Njemačkoj umjerenim putem postati stvaratelj novoga sistema, makar se ne smije zaboraviti, da je on minhenskim pučem htio upotrijebiti radikalan put, koji se pokazao neuspješniji od umjerenoga puta. Lenjin nije ni pokušao sa umjerenim putem, nego u povoljnom času radikalnim, i taj se pokazao vrlo uspješnim.

*

Revolucija stvara, dakle, novu standardpsihu u jezgri jedne ideje i bogatstvu djela, koji čine novi zatvoreni sistem.

Upravo zbog te nove psihe, svaki novi sistem biva nošen i ostvarivan novim ljudima, a kadkad i starim, koji se umiju snaći u novom duhu. To već ide teže, jer svaka standardpsiha ima svoju organsku magnetsku snagu, koja privlači čvrsto, pa i kad nestane staroga sistema, mnogi još žale dugo vremena za njim, jer su u njem bili čvrsto satkani. Zato se otkidanje od konkretne psihe i uživljavanje u budućnost, u budući sistem i smatra revolucionarnim stanjem.

U standardpsihi jednoga sistema kreće se čovjek vrlo jednostavno i vrlo komotno, s uvjerenjem i osjećanjem, koje se čini najprirodnijim i najrazumnijim na svijetu.

Pomisliti na stvaranje sistema, početi obarati neki sistem, stvarati novu psihu, izvoditi revoluciju — u slučaju nezadovoljstva i nevaljalosti — može samo heroj, i rijetki, vrlo rijetki pristaše. Prosječnost je — u slučaju nezadovoljstva i nevaljalosti — na razini, više manje, umjerenih ili radikalnih reformnih inicijativa.

Pri tome u prosječnost ne spadaju samo smetlari i skretničari, nego svi ljudi jedne zajednice ili jednoga sistema.

Zbog ove privlačne snage standardpsihe, u kojoj se golemi broj ljudi jedino dobro snalazi po svojem duševnom kapacitetu, prosječna sredina usred jednoga sistema i ne zapazi kadkad genija kao takovog, nego ga takvim ocijeni tek onda, kad se nađe u novom sistemu kao običnoj neposrednosti. Otkud, konačno, može prosječni čovjek opaziti (izmjeriti) genija, kad ovaj govori i misli »kao budala« o budućim vjekovima, i u sistemu jedne nove jezgre, drukčije negoli što je ona, u kojoj živi taj prosječni čovjek. Zar se može lako, preko pečenog pileta, kao sadržaja i simbola jednog prosječnog života, preko jedne »divne neposrednosti« ili barem snošljive, opaziti genija, kojega genijalnost gleda realizacije tek u dalekoj budućnosti?

Smiješni su zbog toga oni cmizdravci, koji češće jadikuju nad sredinom, što ona ne zna dovoljno cijeniti glave iznad sebe, a pogotovo genije. Tako to mora biti, — i zato nema ničega neprirodna i bolesna u tome, što jedna nova sredina diže, bogzna kada, ovim svojim genijima spomenike, i slavi ih (često i mrtve). Kad sredina dođe u one realizacije (i za života velika čovjeka), što ih je nekada prvi gledao, postavljao i htio genije, ona se divi njemu i slavi ga. — Sada, jer prije nije naprosto bilo psihološke mogućnosti.

U ovome ispitivanju reformnih i revolucionarnih orijentacija nije se vodilo računa o tome, da li čovječanstvo baš mora proslijeđivati proces promjena kroz reforme ili kroz revolucije.

Ja vjerujem, da je svijet slika revolucija, a ne reformi, no naravno da ne niječem bezbroj reformi izvršenih u svijetu.

Psihološki je, međutim, mnogo zanimljivije ispitivanje o odnosu standardpsihe jednoga sistema prema obadva puta u promjenama sistema: umjerenom i radikalnom.

U tom pogledu potrebno je razlikovati društvene sisteme, koji su spoznajno lijeni (statični) i spoznajno živahni (dinamični). Uzmimo, na primjer, život jednoga divljeg plemena. Standardpsiha toga

sistema vrlo je troma u spoznajnom pogledu, t. j. u otkrivanju novih istina, pogleda, inicijativa, uređenja i svemu tome sličnome (primitivna kultura). No predstavimo li si život jednoga razvijenog evropskog naroda, moramo utvrditi vrlo veliku spoznajnu živahnost, t. j. otkrivanje novih istina, pogleda i inicijativa (visoka kultura).

Promjena standardpsihe u nekoj novoj revolucionarnoj ideji lakše se vrši u onoj sredini, koja je spoznajno živahna, i zbog toga se promjene umjerenim putem postizavaju u takvim sredinama, a promjene radikalnim putem u sredinama spoznajno lijenim.

Kemal Ataturk je radikalnim putem izvodio promjenu standardpsihe, što se za Hitlera ne može reći. Prilike dakle, koje organski nameću neki put u izvođenju revolucionarnih promjena definirane su sposobnošću sredine za spoznavanje i da tako kažem kritičko ispitivanje svojega stanja, nezadovoljstva i budućnosti. Drugim riječima, kulturnije sredine su sposobnije za umjereni put u promjeni svojega stanja od manje kulturnih. U tom pogledu Europa prednjači kao kulturni kontinent. Zbog toga se u njoj sve promjene ne vrše u strahovitim lomovima, kako je to, na primjer, u Južnoj Americi, gdje se i obične promjene vlada vrše vrlo radikalno. Naravno, da ni čitava Europa nije naročita slika kulture i kulturnih procesa, razvijanja i napredovanja. Pače u Španjolskoj vidimo, kako se promjene stanja vrše na užasan način, a za Španjolsku se ne može reći, da je osobito živahna zemlja u spoznajnom pogledu, kad ima još oko 50% nepismenih. Uza sve to europska kultura predstavlja područje najjače spoznaje živahnosti, najjače progresivne dinamičnosti i najbolje uslove za umjerene revolucije.

Krivo bi ipak bilo smatrati, da se umjereni način u promjenama može shvatiti sasvim jednostavno u današnje vrijeme. Tko se ne pokori, i tko se u konzervatizmu tvrdoglavo suprostavi, taj stradava potpuno. U novoj standardpsihi i njenim emanacijama na kulturnom, privrednom, političnom i moralnom području teško je ostati živ, pogotovo kao pojedinac. Novi sistem ili odstranjuje ili isključuje ili uništava osobe staroga sistema, a to nije jednostavno ni u najumjerenijim promjenama. Može se smatrati, da je promjena u Čeho-Slovačkoj izvršena na vrlo umjeren način, no ipak je to strašno. Dakako, kad se pomisli na užase, uz koje su izvršene promjene u boljševičkoj Rusiji, nakon carskoga sistema, onda su promjene u Čeho-Slovačkoj udobne i daleko kulturnije.

U svemu ovome ne treba zaboraviti, da je bit revolucije u nastajanju nove standardpsihe, novoga sistema, a samo mijenjanje (umjereno ili radikalno) ovisi o prirodi sredine, u kojoj se vrši promjena stanja.

Važno je shvatiti, upravo zbog ove spoznajne živahnosti, da **revolucije nastaju u kulturnijim sredinama više organski, a u nekulturnijim više nasilno**. U kulturnijim više iz naroda, iz sredine, a u nekulturnijim proti narodu, proti sredini. Kad u Europi konstatiramo, da treba nešto mijenjati, onda vidimo u narodu impulse, koji se sve više šire u pokrete, i koji (organički) zrelo određuju zahtjev za promjenom sistema. Kad pak utvrdimo za nekulturne i zaostale sredine (u ekstremu ljudoždere) da treba nešto mijenjati, onda nam je jasno da se sistem i nova standardpsiha nameće, u neku ruku proti sredini. Eto iz te organičnosti dolazimo do umjerenoga i radikalnoga puta.

Kad misionari odlaze među divljake, da u njima **izazovu** organički proces u promjeni standard psihe, onda ti misionari najčešće postaju mučenicima; kad pak bijela vojska i industrija dođe, onda divljaci postaju mučenicima. Svakako i prvi i drugi put revolucionira divljake, tako da nakon dvije tri generacije steknu toliku sposobnost, da mogu pomišljati na svoju samostalnost, i pripadnost kulturnoj zajednici.

Dakle u kulturnim sredinama nije standardpsiha toliko ukočena i uniformna, makar postoji. Pače ona je tako bogata u svojim ispoljavanjima, u jednoj narodnoj zajednici, da se čini, kao da i nema neke standardpsihe, nekoga sistema, nego je zajednica atomizirana i razbijena.

U naročito istaknutoj eri liberalizma činilo se da jedinstva i nema, t. j. da nema standardpsihe, što nije istina. Danas se, naime, pojam standardpsihe gleda pomalo krivo. Vođa, totalitarni sistem i t. d. postali su simboli za jedno standardno stanje, a to je neispravno.

Liberalizam i individualizam predstavljali su i bez vođe i totalitarizma jedan sistem sa svojom standardpsihom, koja se ispoljavala na privrednom, političkom i kulturnom području kroz svakoga čovjeka, čitava društva i zajednice. I idejni revolucionarni udar na liberalizam i individualizam postavljen je i izvršavan s ciljem, **da se promjeni jedna standardpsiha, jedna historijska epoha**. Prvi revolucionarni udar, idejni i sistemski, sa novom standardpsihom (klasnom svijesti) izvršava Marks, proleterstvo, komunizam i kolektivizam direktno proti liberalizma i individualizma. Ako se uspjeh komunizma pokazuje sve manjim, to je i zbog toga, što su slobodni zidari i Židovi učinili od komunizma oruđe svojih ciljeva, često potpuno disparatnih sa temeljnim ciljevima komunizma.

Drugi revolucionarni udar na liberalizam i individualizam izvršen je nacionalnim totalitarizmom.

No zato se ipak ne smije zaboraviti, da je epoha liberalizma i individualizma bila i nužna i korisna (historijski), i ne može se cijeniti tek po svojem degenerativnom svršetku. Konačno, ni sadašnja epoha tota-

litarizma ne će ostati trajni izraz jedne standardpsihe, bez svoje degeneracije i bez svršetka, jer bi u protivnom slučaju imali zadnju standardpsihu, što nije baš jako vjerojatno. Nužno je da se svaka standardpsiha historijski iživi, da dođe do stadija suvišnosti, da postane mrtva za nove generacije i nove potrebe i da ne može postati dinamički nosilac života. Tako se liberalizam i individualizam u Europi prilično osušio, i sad je historijski nužno, da ulazimo u epohu (dakako opet prolaznu) druge standardpsihe, koja će isto tako doživjeti jednom svoju degenerativnu fazu. Europa će opet jednom doći u novi oblik liberalizma i individualizma, sa drukčijom standardpsihom, nego što je to bilo u 19. vijeku.

Tako smo utvrdili u nezadovoljstvu s jednim društvenim stanjem tri psihološke orijentacije: reformnu, revolucionarno-umjerenu i revolucionarno-radikalnu.

Dakako jedno stanje, jedna standardpsiha vezana je na jednu zajednicu ljudi, a druga standardpsiha na drugu zajednicu, pa prema tome revolucije nemaju isti sadržaj i istu narav u svim zajednicama i svim vremenima.

Promotrimo li nacional-socijalističku revoluciju opazit ćemo da je ona, da tako kažem, c e n t r i p e t a l n e n a r a v i, t. j. njome se hoće svesti sav život zajednice odnosno svakoga čovjeka na nešto jedno te isto, na jedan nazivnik, na nešto bitno i invarijabilno, a što se ipak dade usavršavati, — na krv koja vuče svoju vrijednost od pradavnih vremena. Boljševička revolucija je c e n t r i f u g a l n e n a r a v i, t. j. ona hoće da sve izbaci što čini konkretnu i zateklu narav čovjeka i zajednice, čak što više ona ubija staru generaciju, ne bi li s njome sve nestalo.

Praktički dakle, nacional-socijalistička revolucija provodi b i o l o š k i odgoj, a boljševička m e h a n i č k i odgoj.

Isticanjem ove dvije revolucije jasno se uočava da revolucije po svojoj naravi nijesu iste, nego ih ima svakakvih, a s v a k a u s v o m e o s t v a r e n j u n o s i s v o j e p o s e b n e z a k o n i t o s t i, s v o j u p s i h o l o g i j u, s v o j e l j u d e i d o g a đ a j e. Na ovaj način se razvija narodna zajednica, kultura, povijest, život. Svaki slom sistema znači slom pokreta, slom ideje, a onda dolazi do obnavljanja u novoj ideji, novom pokretu, novom sistemu i novim zakonitostima.

Ako pak jedna zajednica nije sposobna izbaciti novu ideju, obnoviti si dušu, ona nestaje, makar ljudi ostajali. Jedna zajednica može u povijesti nestati fizičkim i psihičkim putem. Ako bude fizički pobijeđena ili pomre uslijed kakve velike bolesti, ona nestaje. No nestaje i onda, ako postane nesposobna za psihička obnavljanja, ako u degeneraciji jedne standardpsihe, jednoga sistema nije sposobna izbaciti novu ideju, novi sistem, novu standardpsihu. U ovoj perspektivi revolucija se dakle može

pojaviti kao nuždan i koristan proces za jednu zajednicu, jer se u njemu pojavljuje skup pojava, ljudi i ideja, koji u jednoj zajednici mogu obnoviti život. Ako u ovim mislima gledamo, recimo, Francusku, onda bismo gotovo mogli zaključiti, da bi njoj bila i nužna i korisna jedna revolucija, jer ovako izgleda vrlo slabo. Reformne inicijative su goleme, no, čini se, da je jasna uloga produžavanja jednoga rđavoga sistema, a nikako obnavljanja jedne zajednice.

Kako Francuska spada, bez sumnje, u red spoznajno živahnih zajednica, visoko kulturnih, moglo bi se očekivati, da bi takva revolucija mogla biti umjerena.

No, očevidno, manjka ideja, u prvom redu.

U ovakvim časovima, kad u jednom stanju zajednice nije sve jasno vlada nemir i nervoza, groznica na kulturnom, političkom i privrednom području. Nova orijentacija se organski razvija u staroj standardpsihi i zbog toga je psihološki sasvim jasan nemir u čovjeku. Lijevo, desno; staro, novo; lično, opće; naše, tuđe, i t. d. predstavljaju nemir i tjeskobu u ekstremima.

Na ovakvom nemiru započinje strujanje novih inicijativa, koje se sve mogu smjestiti u tri već spomenute kategorije.

Ivan Oršanić

LEDENA OKNA

Došla je nenadano u suton siv
Daleko odnekud iza planinâ
Svud se je slutio pogled tugaljiv
I čuli su se jecaji kraj mlina.

U noć su pahulje krupne padale
Kradom, tiho, da ih niko ne čuje
Gole grane plačno su se jadale
Nad vjetrom što studeno popuhuje.

Na strehama već je šubara bijela
I ledeno cvijeće cvate u oknima
Ljudi se zavlače u trošna odijela
Govore: Došla je, došla je zima!

U kući je hladno, leden je stan
Nema drva i otac gorko psuje.
Ja da ga ne slušam idem tiho van
Da mi uho riječi bolne ne čuje.

Gledam: Obzorje smiješno se muti
Gospoda se po brdima skijaju
— — — Tamo je radost i niko ne sluti
Kako se srca za oknima svijaju.

Stjepan Jakševac

BISERI

I.

Ko bi znao, kako to krivudaju, i gdje se sve križaju nedogledni putevi naših nestalnih života! Ide to u beskraj; beskrajne su tajne. Ko je zagledao u dno opasnih morskih vrtloga? A bilo bi očajno živjeti, kad ništa ne bi bilo sakriveno ispred očiju: čovjek bi morao postati demon ili samoubojica, rijetko anđeo. Nenadan događaj poremeti dušu, uzbuni svaki živac, ali ima barem tu prednost, da jedan komad života ostane pošteđen. A svaka gorka sadašnjost nosi sa sobom makar malo nade u bolje svijetlo. Tako to ostavio Bog, najbolji psiholog i liječnik.

Sigurno Mišo nikada nije ni pomislio na to. A i gdje bi on mislio o takim stvarima? Imaš zemlju, vrijedne sinove, paroka, crkvu, imaš mir u kući, onda lulu i pun mjehur duhana, pa šta? U Bosni se i onako malo misli na budućnost. Možda je i to stara baština, kovana u čemernom iskustvu? Ni na što on nije mislio ovoga časa, ovoga nenadoknadivog časa pod guravim cerom na vratinama svoje barice, dok dimovi pletu fantastične vijence oko glave, i požudna ljetna svjetlost rasipa se po rutavim razgaljenim prsima, a odnekle, tu odmah izbliza, opaja miris novoga ljeta i zrele pokošene trave. Eto, ljudi kô ljudi, kažu: nikad se srce ne može zadovoljiti. A njegovo, sve mu se čini, danas je tako puno, da upravo ništa više ne bi moglo u njega stati. Tako mu se čini. Bog milostivni, kô Bog, on to sve nekako zgodno udesi. A zna kako su ljudi mušičavi, i da ih je teško zadovoljiti: neki se raskidoše tražeći, kako bi se smirili, neki bježe s jednog zemaljskog kraja na drugi, samo da nijesu na jednom mjestu. A nekad ti, opet, sreća iznikne pred nosom, eto, tako kako samo Bog može dati, zablistaju se biseri ko sunce nebesko, odrastu uza te, razviju se, pa eto ti, Mišo, živi po drugi put ko momak i delija! Ja, ja, tako je to. Pa ti onda uzmeš, ko biva, kakav posao, latiš se čega bilo — a sve znaš, šta će se dogoditi, i zato i radiš, jer znaš — a onda ti dođe onaj moj Ilica, pa ti otme onaj posao iz ruke, lijepo ti ga otme, i tobože je ljut.

— E, nećeš, vala, dada, ti više, pa makar. Dosta si ti radio, nas si uzdigao i othranio, pa — dosta je! Sad je tvoje, da zimi čuvaš zapećke, a ljeti probireš hladove. To je tvoje, a drugo je sve naše!

Tako ti on rekne, a ja, na moju dušu, ne mogu biti da ga ne izljubim svega, rasplačem se i pomladim za pola vijeka!

— Biseri moji! Biserni moji biseri!

Raskomotio se sasvim pod guravim cerom, otakaljio kamiš sve do nogu, pa ih samo pije očima. Četvorica ih, četiri sina nije šala! A sve ko direci, ko hrastovi u mojim krčevinama!

I gleda on: padaju otkosi ko ništa, pršte srebrne kapljice jutarnje rose na nježnim vlatima. Vidiš ritmičke sagibe u leđima, zamah ruke, i kosa sijevne... Ko nenadana misao u glavi... Osjećaš kako te opaja neodoljivi zadah njive.

— ...Biseri moji biserni!

— ...A gledaj ti alčaka, pa ti oni stavili Ilicu za kosbašu! Ko biva, najmlađi je brat, ali osnažio je, radnik čitav ko i drugi, treba mu uliti ponosa, onog težačkog ponosa kad se nalazi na njivi. Bez toga nema ništa. To stvara radnika i daje snagu u kosti. Pa eto, kosbaša, gotovi kosbaša, na moju dušu! Zamomčio se i jest! I kako ti on sve ono lijepo oko mene i oprezno ko mačka, a valjda se i stidio, šta bi, dok jednom ipak ne prekide:

— Vala, dada, eto... tako i tako.. ode se u šumu, pa zatreba špica, pa kandžilište, pa tako... baš se ne može bez noža...

— E, pa dobro, dobro, sine, kupit će tebi dada dobru čakiju, onu sa mnogo nožica i nekakvih drugih kerefeka, onu, znaš... I pogledam ga ispod očiju...

— Ih, neću ja to, dada... Ti upravo kao da ćeš me sad spremati u školu. Nož ti meni kupi, onaj naš, brčanski, onaj široki, što ima zagasite rožnate kamze, znaš...

...Znam, znam, kako ne bih znao... Drugim riječima: prosi ti meni, dada, curu, a nož — eto samo tako, da ga u nedjelju zataknem za pas, s lijeve strane, znaš kako to ide, nek i drugi znaju, da sam već momak. Običaj je to, i ti si ga nosio kad su ti brkovi počeli nicati... Znam, znam... I već kosbaša! O biseri moji!

Bježi sunce preko neba, upravo kao da ga netko goni. Trebalo bi i ručati, ja. Ništa, on će svakako kući, pa će reći jednoj od snaha, da se požuri. Tako ti ide. Gladni su ljudi, izvuče kosa sve, samo što krvi ne može. Podiže se vrlo lagano; danas je uopće lagan ko leptir. Tako, odo[illegible] ja mojim koscima reći, da idem kući, pa i šta bih ovdje samo zije[illegible] a ručak će brzo, još koji otkos.

Oni se i ne obaziru na njega, ne primjećuju ga. Gotovo polegl[illegible] njivi, i kao da ni daha nemaju. Samo vidiš kako se zasvijetli [illegible] svjetlica na oblačnom nebu, a rukovet trave složi se ko živo [illegible]. Gledaj ti samo, kako to lijepo i slatko škaklji, ko svila je to, [illegible] bi je jeo, a kamo li tvoja Ljuba, i tvoja Šarinka, i tvoja Plavulja [illegible] će one tebi dati, Mišo, biće kajmaka i pite na Iličinoj svadbi! [illegible] Bog da...

Nisu ga ni zapazili, kad je došao do njih, i promatrao [illegible] usta. Tek kad je stao uz Ilicu, ovaj ga primijeti i naglo [illegible] zdravo momačko rumenilo, koje ga oblilo svega, pokaz[illegible]

uživio u posao, i da se u tom poslu zaboravi sve... sve... i šum kose... koja je za petama... Samo što je Mišo zazinuo, da mu nešto rekne, kraj njega se prolomio užasan bolni krik, i Ilica se sruši pred njega... Vršak Stjepanove kose bio je u njegovoj nozi, odmah iznad zglavka... Mišo u jednom času spazi krv... kosu... Ilicu pred sobom... i najedamput mu se učini, da oko njega sijevaju sve same gole kose, i da se cijeli svijet pretvorio u jedno ogromno more krvi, koje se puši, i guši... guši... Sa strahovitim, gotovo smrtnim hropcem strovali se na zemlju kraj sina.

II.

Kad se osvijestio, opazi, da leži na krevetu, u sobi, u njihovoj staroj sobi, s čađavim drvenim gredama na stropu. Noć je bila, bogzna koje doba, mala zamazana petrolejka žmirila je škrto, kao da joj je žao, što mora bdjeti ovako kasno... Dva najstarija sina sjede uz krevet, podbočili glave rukama, možda i spavaju, a možda samo tako... Ipak je to sasvim jasno, što se danas dogodilo, sasvim jasno ko na dlanu. To prvo dođe čovjeku na pamet. A strašno je to, oslobodi Bože, i nehotice, brzo ko udarac groma, proleti mu mozgom misao, kako bi bolje bilo, da se ni probudio nije... Odmah se udari cijelom pesnicom u prsa, i glasno zijevnu. Kao da ovaj čas i nije mogao ništa drugo.

— A to se ti probudio, dada?

— Ja... ovaj... nego, gdje mi je dijete?

— Odvuko ga Stjepan u špitalj. Nekako mu povezali nogu, i odmah ga odvuko u špitalj.

— Ma kakav špitalj... gdje... koji špitalj...?

— Najprije tu u grad... a onda... ako bude opasno... bogzna kamo. Pozajmio je negdje mnogo para i smjesta otišao.

Hm, u špitalj, i ako bude opasno... On nimalo ne sumnja, da bi to zbilja moglo biti opasno. Tako, stara gvožđurina, mlado meso i mlada krv, nije obajatilo u svakom čemeru, lako se to zatruje... A opet špitalj... Zaboga, tamo se vode ljudi, koji se ne misle vratiti... Čast i doktorima, svemu čast, ali eto, ne znam kakvo je to najednom novo vrijeme. Dosad to ovako bilo: ako nekog odavle povuku, onako zamotana i kako to sve ide, gotovo je, ne nadaj mu se više. Učini se i to, i to najzadnje, ne radi zdravlja, nego da se, kad čovjek umre, ne bi mogao potužiti čak i na drugom svijetu... A tu nema spasa. Sve dok se vidi, da bi se još moglo poživjeti, to se lijepo ostavi kod kuće. Pa ja, ko će njega bolje poslužiti od njegove rođene majke? A prova je uvijek berićetnija od onog njihovog samunčića, suhog ko prlad. I onda najedamput — s djetetom u špitalj. Ali, prosječena noga, stara gvožđurina, otrov... možda

je i bolje? No špitalj, špitalj, eeej ... Osjetio je potrebu da nekako vara sam sebe i sve oko sebe.

— E, nikako mi to nije drago, što ste mi dijete odveli, nikako, pa eto. Kvrcneš ga samo malo po nozi, ko kad se teke na čakiju nagrdi, pa odmah ... Ko je to vidio? Odmah u špitalj ...

Tako govori Mišo, jer jednostavno mora tako govoriti, a sve sigurno zna da nije tako.

A Stjepan se najedamput nađe u nekom velikom gradu, i kako si prije nije mogao ni zamisliti nešto takoga, zamalo da se ne izgubi. Sve mu je tu nekako tuđe, sve ko od kamena, i — čudno, pa eto. Smjestiše mu brata u nekoj ogromnoj zgradi, u jednoj bijeloj sobi s bijelim krevetima i mnogo bolesnih ljudi. Razumio je toliko, da će tu trebati nešto rezati, tako ... A jedan ga gospodin sa zlatnim naočalama izgrdi na pravdi Boga pred onolikim svijetom, i čudnim, nepoznatim svijetom, da se čudi, kako odmah nije propao kroz pod.

— I uvijek vi tako. Sve radite ko volovi i s volovima. Rasjeci nogu, pa onda zatrpaj s blatnim krpetinama. Tačno ko s volovima ...

Stjepan tada prvi puta u životu osjeti, da mu je pretijesno na jednom mjestu, i da bi trebao mnogo, mnogo zraka, onoliko zraka kolika je kosa Majevice nad njihovim selima! Ni sam ne zna kako je poljubio Ilicu i čisto izletio napolje.

I Ilici je ovaj neugledni mali gospodin sa zlatnim naočalama bio nesimpatičan odmah od onog časa sa Stjepanom. I dalje. Držao se nekako tako, kao da uopće nitko i ne postoji na svijetu osim njega. I kadgod naiđe kraj kreveta, mora nešto dobaciti, nešto što reže dušu jednog osamljenika. Ništa mu nije pravo i za sve ima gotovu primjedbu. A jednom — e, ovo se ne zaboravlja! — jednom tako prije podne, ide s još nekim gospodinom, sve od kreveta do kreveta. Gledaju nešto one tablice i papire nad glavom, promumljaju štogod, i sve tako redom. Ilica je, iza bezbroj nekih pregleda i operacija, imao strahovite bolove u nozi, i kad je onaj gospodin dolazio njegovom krevetu, on je najvolio zatvoriti oči, grčevito ih zatvoriti, da ga uopće ne vidi. Ali ne da šejtan, Bože mi oprosti, i tako jednom, upravo ga pregledaše i pođoše dalje, a nešto govore. Ilica se okrene sasvim na drugu stranu, tobože da se jedamput smiri od tih neprestanih pregleda, a naćulio uši, da mu ne izmakne ništa, upravo ništa, na naglasak.

— Ništa, znaš, to ti je tačno marvenski život. Rodi se u blatu, živi u blatu i umre u njemu. Ko marva. Upravo šteta ovako krasnih mladića. Meni se čini da bih na njegovom mjestu bio najnesretniji čovjek na svijetu. To ti u životu ne osjeti nikakve ljepote: radi po jednom kalupu,

jede tako, miče se ko automat. Oženi se, da gotovo i ne zna, kako i s kim. Nimalo nježnosti, ni od koga...

Čuo je dobro svaku riječ, i bilo mu je tako vruće u krevetu, da je načas zaboravio i svoju nogu, i sve oko sebe. Zbacio je pokrivače i pokušao da nešto rekne. Došla je, onda, časna sestra i sve ponovo, s blagim ukorom, stavila na staro mjesto. On se neprestano vrtio, kao da traži nešto, i sestra primjeti, da bi joj želio govoriti. Sagne se povjerljivo do njegovog uzglavlja, a on je upita tiho, sasvim tiho i drhtavo, da je samo ona mogla čuti.

— Reci ti meni, sestro, molim te, šta je to automat? — On je ponavljao u sebi tu riječ, i bio je siguran, da ju je pravo zapamtio. Treba mu za razumijevanje. Sestra je u prvi mah bila iznenađena, a onda mu pokuša objasniti.

— To ti je, znaš Ilija, nešto ovako: kad na kakovom potočiću napraviš malu vodenicu od kukuruzovine, pa se ono uvijek okreće, ko samo da se okreće... Bila je zadovoljna što je nenadano našla ovako zgodnu prispodobu.

— A što je to nježnost? — priupita on odmah, čim je sestra odgovorila na prvo pitanje. Ova riječ nije onako strana kao ona prva, zvuči nekako po naški, ali je on nikada nije čuo. A i ona mu treba za razumijevanje, više nego prva. Sestru očito začudi i ovo pitanje, i bila je u velikoj neprilici kako da mu odgovori.

— E, znaš, Ilija, to ti je opet ovako. Imaš li majku? Jesi li vidio kako majka voli dijete, pa mu tepa, pa mu govori najmilija imena, pa... eto tako nešto...

Opazila je, da je sav crven, i bila je na čistu, da mu nije dobro. Te nesretne i neprestane vrućice i temperature! Ali, kud će mu sad najedamput te riječi u glavu? Naučena oduvijek, da svakome misli dobro, instinktivno poželi, da sazna za tu tajnu... Suzdrža se, jer nikad ne bi htjela da bude upadna. A tu tajnu, uza sve nastojanje, ovaj čas i ne bi mogao nitko doznati.

— ...Pa, ko biva, živiš ko marva, uvijek isto, bez ikakve ljepote, ko onaj njegov automat, ko ona sestrina vodenica... Rodiš se u blatu, živiš i umreš u njemu. Ko marva... On će to reći, on koji zna samo za ovaj bolnički smrad, a ne zna kako se njive pune cvijećem, i kako niču gljive po šumama... A ne zna kako je, kad se zaplavi Majevica iza kiše, i kad se razbije pjesma uz sokake... E, ne zna to on! Pa, ko biva, oženi se, pa nimalo nježnosti, ni od koga... To ti je ta nježnost, ono što sestra kaže. A dada, moj dada, kako ono pade onda uza me... Biseri moji... Pa onda... pa onda...

Cijelu je noć proveo u groznici. Nije ga mučila noga, nije ga ništa toliko mučilo, kao osjećaj potpune osamljenosti i velike uvrede. I ne zna, nikako ne zna kako je to bilo. Ali kad se sutradan isti onaj gospodin sa zlatnim naočalama, i u isto vrijeme, pojavio kod njegova kreveta, njega kao da sasvim nešto deseto, nevidljivo i jako, podiže s kreveta, zamračiše mu se oči... i u skrajnjem naporu osjećaja i volje (toliko je još bio svijestan) sruši se opet natrag. Bio je iznemogao, iscrpen, i opet se osjeti nekako lakšim... Nenadano i brzo. Jedna seljačka zaušnica imala je da plati za sve uvrede i njegovu unutarnju borbu, i tu zaušnicu nešto je spriječilo u njemu, u zadnjem času, u jednoj sekundi, nešto što on nikada ne bi mogao predvidjeti ni zamisliti sebi. To leži zapretano negdje u duši, negdje duboko dole u duši, u jednom kutiću na kojega nitko ne misli, a iskrsne naglo... ko iskra iz kremena... Da li osjećaj neke nadmoći, koja stišava, ili bojazan, ili sažaljenje, ili osjećaj gađenja, strahoviti osjećaj gađenja? On to neće i ne bi mogao ispitivati, jer je toliko umoran, da mu se evo oči same sklapaju. Lijepo će zaspati; olakšalo mu je nešto na srcu, jest olakšalo, on je toga potpuno svijestan.

— Neka ga nijesam, baš mi je drago. Eno onda Stjepan, mogao ga je samljeti u zubima, pa samo što izleti, kô pametan. Baš mi je drago, što ga nijesam... A ja ostajem ja, a moja Stjevkovica ostaje moja Stjevkovica, a moj dada ostaje moj dada, a doktor ostaje doktor. On će i dalje isto govoriti, a sve će opet biti ko i prije. Pa eto.

Nije ga časna sestra probudila ni na ručak; odavno nije ovako mirno i slatko spavao. I onda, gleda on, tačno vidi. Ko došao on kući, ozdravio, a dada se živ razletio od veselja. I onda, Bog s nama, što mu je, uzeo šargiju i viče: Na noge, biseri moji, na noge, svi u kolo, svi, nek se zna što je veselje! Tamo na meraji, za kućom. I hvataju se njih četiri brata, igraju i zemlja se pod njima uvija, i on upravo nikakvih bolova ne osjeća u nozi, igraju oni, a dada se raskide udarajući u šargiju... Gleda posebno u njega kako zdravo i momački izgleda i igra, i ne može da odoli veselju, nego lupa šargiju i nekakav direk... a njega ljubi, svuda ga ljubi i ljubi...

Prene se od sna, a to nad njegovim očima nadvili se bujni Mišini brkovi, a oči zadovoljno škilje ispod fesa omotanog starinskim crvenim šalom. U Ilici se ukoči radost, pa kao da i ne vjeruje pravo, i ne može da progovori.

— Baš si mi, baš si mi, biseru! Pa lijepo spavaš, samo malo ko blijed, a momak! Dok zaraste to nožice...

Ilica ga grli grčevito i samo muca, da će pobjeći kući, što prije, svega je poželio, i njiva i šuma, i jaraka kraj njihova puta, osobito je poželio braće i majku...

— Znam, znam, biseru moj! Kazivao Stjepan: Kaže, nijesu ti nikako ljudi ko kod nas u Stjevkovici, i Prijedoru, i Doljanima... Nego nekakvi... pa eto. A onda dada lijepo kamiš za vrat, put pod noge, pa u mašinu, pa svom biseru... Da ja to vidim na svoje oči, kako ti to meni živiš. A tamo kod nas sve u redu. Ona tri dukata, biseri moji, sve poradiše i pospremiše. Samo još ti! I svi te u selu spominju, i pozdravlja i živo i mrtvo, i govori se o ovoj jeseni... E, bit će pjesme, dok zaraste to nožice...!

Oko njih pogledi začuđeni i zadah bolnice.

Augustin Augustinović

RIBAR

Razbij koru i uroni u sredinu
preko sfera, preko forma, u dubinu, u dubinu.
Nije ovo, zemljo, tvoje pravo lice,
sjeme je unutra, napolju su klice.

Nema zime ni starosti, nema boli, niti jada,
nema mržnje. Izvan ovog kruga vječno dobro vlada.
Svaka rana ima lijeka, za sve gladne ima hljeba
samo srca, srca, srca mnogo treba.

O jecajte forme, o plačite gladni,
propali i grešni, prezreni i zadnji,
tvrdokorno, dušo, bori se i buni
neka zvuk naš glasom rupe sve napuni.

Nek volumen prepuni se plavog nebosklona
nek zazvone zašutjela zvona.
Sutoni su divni. Proljeća su čarna.
Priroda je svome dobrotvoru harna.

Ljubice su plave, tako divno mire,
sfere vidu horizonte šire.
Negdje na vrh brida jedna zraka pjeva,
u kristalnu čašu zvukove nalijeva.

Vinko Kos

EROTIČKA ANARHIJA I BRAK

Duboki, iskreni eros čovjeka, oplemenjen i dopunjen instinktom stvaranja i altruizmom odgajanja djece, uključuje u sebi totalno medjusobno pripadanje bračnih drugova, a baš to isključuje poliandriju i poliginstvo, t. j. poligamiju. Kad Bleubtreu i Charpentier tvrde, da ljubav može maksimalno trajati 3 godine i da se u životu može samo pet puta opetovati, t. j. kad nešto, što je tako individualno i prevalentno psihičko, nastoje vezati šablonom, onda sami sebe kao nepsihološki posmatrači stvari na svijetu diskvalificiraju, jer ljubav nije samo libido (neni' več pohlavmi — Masaryk), a brak je duša (manželstvi jest duše — Masaryk). A začudna je i kontradikcija Mollova, koji tvrdi da vjernost žene u monogamiji nije emanacija etike — htijući time oduzeti duh braku — već emanacija pravne svijesti o pripadnosti mužu kao stvari, ma da prije toga tvrdi, da je poligamija nenaravna, budući radja ljubomorom. Simptomatična je konstantna kontradikcija u svim definicijama i tvrdnjama znanstvenjaka smjera historijskog materijalizma, ali naročito je ta pojava napadna u Fouriera kad enfatički podvlači, da čast ženidbe nastaje zapravo iz dviju prostitucija — misleći valjda pri tom na »buržujske« ženidbe u kojoj, drži on, nije baza ljubav, već utilitaristički farizeizam, a za čas sa svim žarom kiti proleterski brak pravom dubokom ljubavi kao jedinom bazom proleterskog braka, kako bi podigao proleterstvo na neki visoki piedestal. To je za Fouriera, francuskog komunistu, u ostalom razumljivo, pogotovo kad on i onako priznaje brak samo u t. zv. etimološkom smislu, t. j. kao temporeran, omedjen vremenom u kome se ženidbeni drugovi snašaju. Isto pesimističko, ironično i sarkastičko stigmatiziranje monogamskoga braka opaža se kod svih pesimista filozofa, sociologa i pravnika, koji u braku a prirori presuponiraju temporernost ljubavi i požrtvovnosti s jedne strane, a s druge strane predpostavljaju utilitarizam, hedonizam i anarhiju erotike. U toj apsolutnosti libida kao regulativa svega pa i braka vidio je Schoppenhauer neki polutitanizam čovjeka, pa je tu apsolutnost tako i filozofski formulirao. Masaryk takovo naziranje naziva romantičkim dekadentstvom, koje su najjače osim filozofa i seksuologa popularizirali dekadentni pjesnici: Bourget (prije obraćenja), Björnsen, Maupassant (u mladosti) i Tolstoj (Kreutzerova sonata).

Svi oni učenjaci, koji u težnji da se domognu argumenata za anarhiju erotičkih impulza i emanaciju libida, tvrdeći, da su poligamija (poliandrija i poliginija) u primitivnim narodima bile u cijeni kao najnormalniji oblik braka, sasvim zaboravljaju, da su poligini bili većinom samo uglednici, poglavice i vladari u primitivnom a i civilizovanom razdoblju ljudske povijesti. U Eskima su muškarci samo jednoć u životu, a i tada temporalno

poligini, t. j. dok traje blagostanje ribolova i lova na sobove, a poslije otpuštaju suvišne žene, pa ostaje samo prva. U cvatu materijalne i vojničke kulture bijahu poligini Hebrejci, stari Indi, stari Germani, stari Slaveni, a u novije doba i kršćanski sektarci Mormoni — pa i kod muhamedanaca, tvrdi Moll, mišljenja su o poliginiji odviše hiperbolična i vrijede samo za moćne i imućne kao kaprica mekušaca. Poliandričnost Tibetanaca himalajskih plemena, crnaca s Nila i Indijanaca u Pandžapu kao i poliandričnost Ostjaka, Korjaka, Irokeza, Abesinaca, Melanezijaca, Maora, Toda plemena, Indijaca sjeverne i srednje Amerike, te Brita za cezarskih vremena pokazuju, da su uzroci poliandrije slični uzrocima poliginije: ne elementarna stalna, prirodna, hereditarna fiziološka težnja već kojekakovi kulturni i politički razlozi. I zato općenita poligamija i poliginija nekog naroda nije etična, moralna erotična emanacija čovjeka, već povremeni uzus, koji se rijetko mijenja. Poliginiju je u glavnom stvorila obijest obilja, hedonizam i favoriziranje socijalne nejednakosti kasta, a poliandriju osim toga svega negdje još i premoćni broj muških (u Tibetu), te vjerski fanatizam. Navoditi poliandriju i poliginiju kao jedine uzroke ekonomsko-utilitarističkih interesa takodjer je nelogično, jer su moralne i materijalne obveze u poligamiji tek progresivni teret kao što se to najbolje vidi kod nekih plemena, koja razrješuju poligamske veze čim ove odviše pritištu materijalnim obvezama. Ali najglavniji je uzrok poliandrije i poliginije brza psiho-fizička prezasićenost čovjeka, kao posljedica reagiranja na svaki podražaj svake nove spontane i nametljive psihičke i fizičke dopadnosti i vrijednosti, a u tom i jest bit erotičke anarhije.

Tipični kupovni brak (Kaufehen) kod crnačkih plemena Patagonaca, Meksikanaca, Turkmena, Kurda, Kirgiza, Staroindijaca, Asiraca, starih Hebreja i Germana do srednjega vijeka (Forel) sigurno su dekadentni vanjski motivi braku, jer je za sklapanje takovih brakova većinom bila isključena svaka psiho-fizička težnja ženidbenih drugova, što više te su brakove sklapali većinom roditelji, rodbina i ostali mešetari, a bračni drugovi najčešće stupahu u takve veze kao u kakav teški jaram, bez prava na odlučivanje i bez aspiracija na svoje težnje. Moderni kupovni brak je u svojoj moralnoj vrijednosti posve analogan onome kupovnom braku primitivaca, tek je u njemu više cinizma. A i gdje su bračni drugovi svijesni nemoralnosti, bijede i kupoprodajnosti takova braka, sigurno je to znak potpune dekadanse i moralne depravacije.

T. zv. sajmovski brakovi (Marktehen), Babilon (po Herodotu) i brakovi djece (Wotjaki, Kavkazci, Bataku na Sumatri) sa svim svojim današnjim ostacima, u formi neizbježivih miraza, samo su još potencirania dekadansa ljudskog altruizma i spontane erotike. Koliko je mizerna

moralna baza miraza, naročito onih »bezuvjetnih«, vidi se po tome, što ga idealni, altruistički čovjek prima samo u potrebi, te s osjećajem dubokog moralnog poniženja. Princip bezuvjetnog miraza, kad ne bi bio općenito kao baza i motiv braku principijelno osudjivan, bio bi zaista najjači argumenat u rukama pristaša historijskog materijalizma. Umjesto da se brak smatra duševnom i materijalnom arhitekturom i neprestanom životnom dinamikom, on se smatra od nekih nekom obećanom zemljom, u kojoj miraz stvara sve uvjete lagodnosti i nerada. Nerazumljiva i nerazumna je podvojena borba pristaša historijskog materijalizma proti principu braka uopće, a napose protiv monogamije. Dok jedni, ne zabacujući apsolutno monogamiju, glorificiraju poligamiju resp. poliginiju i poliandriju, držeći u današnjem monogamskom braku taj službeni bračni farizeizam i hipokriziju dostatnom emanacijom od buržujstva, dotle drugi (naročito Reich, Malinovski, Angels, Morgan) vide više mogućnost socijalne rehabilitacije čovjeka i potpune ekonomske emancipacije od buržujskog socijalnog poretka tek u potpunoj erotičkoj nevezanosti i anarhiji ne samo spolno zrelih, nego i najsitnije mladeži, tvrdeći, da je već najprvotniji motiv trajnijeg vezanja bračnih drugova nekom uzuelnom ili pravnom vezom, bio ekonomski egoizam i zarobljenje. I zato ovi posljednji najavljuju povratak »arkadijskoj« prirodi erotike tipa Irokeza i Trobrijanaca. Ima tolikih drugih uzroka ekonomskog zarobljenja kao što su: častohleplje, puzavost, vulgarna i virtuozna kradja, razne prevare, trgovina i rat, pa onda nejednakosti uma u umjetnosti, u znanosti; konačno individualizam uopće. U ime ove socijalne emancipacije od buržujskog braka podiže se rat do istrage svim najjačim potpornjima monogamije i braka uopće, buržujskoj državi i Crkvi; prvoj zato, jer zakonima o braku »terorizira« svoje gradjane, a drugoj, jer je čuvarica i vrhovni pedagog bračne i erotičke etike — u uvjerenju, da će do spontane erotičke i bračne anarhije doći tek na ruševinama Crkve i buržujske države. A to je fatalna zabluda borbenih marksističkih ideja, jer ako i dopustimo, da je ekonomski utilitarizam u braku našao jaku sporednu komponentu, ipak niti prosječnom braku općenito i u glavnom ne manjka čistoća altruizma, iskrenog erotičkog nagnuća, težnje za vjernošću i estetičnošću, niti je brak kao sredstvo za razvijanje ekonomskih utilitarizama jedino sredstvo, kako smo to gore vidjeli. I zato je prihvatljivo mišljenje suvremenog sociologa i odrješitog zagovaratelja monogamije T. G. Masaryka: .... »da bude moguća prava monogamija, veoma je potrebno mnogo gospodarskih i ćudorednih reforama na cijeloj liniji«.

Proti nerazriješivosti braka gomilaju zvani i nezvani malo opravdanih a najvećma neozbiljnih argumenata. Ellen Key tvrdi, da je doživotnu vjernost u braku isto tako besmisleno zahtijevati, kao i garantirati

doživotno zdravlje čovjeku, a Havellok Ellis uporedjuje monotomiju nerazriješivog braka sa užitkom vječno istih jela. Od 17. stoljeća bijaše moguća rastava po državnim zakonima: A) u Engleskoj, ako je muž u brakolomstvu još i zlostavljao ženu i napustio je; B) u Švicarskoj, ako su bračni drugovi živjeli 2 godine rastavljeno; C) u Rusiji, ako su bračni parovi živjeli jednu godinu rastavljeno; D) u američkim nekim državama jest liberalizam za rastavu tolik, da su motivi rastave često i najobičnije razmaženosti i egocentrične kaprice. Austrija nije dozvoljavala u svojoj Njemačkoj polovini razriješenje braka s mogućnošću ponovne ženidbe. Opći Austrijski gradjanski zakon od 27. XI. 1852. navodi važne uzroke radi kojih se presudom dozvoljava rastava: presudjena krivnja preljubočinstva ili kojeg zločinstva uopće, ako je drug druga pakosno ostavio, ako je tako neuredno živio, da je dospio u pogibelj znatniji dio imovine tuženog, ako dobri običaji porodice trpe, ako je koji bračni drug pogibeljno zasjedao životu i zdravlju drugoga ili ga teško zlostavljao, nanašao veoma teške žalosti i konačno, ako je imao koji od bračnih drugova tjelesne nedostatke s pogibelji zaraze. Ove indikacije za rastavu s nekim eliminacijama te dopunama akceptirala je katolička crkva u Austriji, a i ostale nekatoličke vjeroispovijesti (§ 115.). Uzroci radi kojih se dogadjaju više puta najdramatičnije rastave po mišljenju Havellok Ellisa jesu: brakolomstvo, surovost, medjusobno zlostavljanje, napuštanje bračnoga druga, no pored tih i sterilnost. Prema tvrdnji mnogih autora Ahilova peta nerazriješivosti braka bila bi: 1) hipokrizija i farizejstvo presićenih brakolomaca, 2) teška nezadovoljstva, duševne boli i neuroze i onih, koji respektiraju brak u smislu kanonskoga prava, a ponestale su im sve veze sa bračnim drugom; 3) visoki etički prezir prema braku, koji je prestao biti duševno kongenijalan (Sjedinjene Američke države); 4) navodna stalna pratnja nećudorednosti nerazriješivih brakova; 5) integritet libida u braku. Erotičke hipokrizije i farizejstva bijaše, imade i bit će i izvan bračnih veza, jer vazda je mogućnost, da jedna strana u slobodnoj ljubavi hini bračnu ljubav i vjernost, te erotičku integralnu pripadnost, dok je druga strana puna idealnog zanosa, altruizma i poštivanja. U erotici je najuzvišenije karakter, težnja za etikom i vječnošću ljubavi! Najveći dio današnjih nekatoličkih liberalnih autora pledira za potpunu rastavu braka ondje, gdje oba druga ozbiljno i decidirano ističu posvemašnji nestanak ljubavi. Pojmljive su stoga sve poteškoće, što ih katolička crkva, pa čak i židovi, te gradjanski zakonik u §-ima 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135 i 136, stavljaju u formi rastavbenih kompliciranosti i dugotrajnih procedura pred rastavnim procesom kao i u samom procesu. Jaka inteligencija, visoki religijozni i opći etički princip, te žilava ustrajnost svećenika, koji izvodi trokratne opomene i apele na zavadjene bračne drugove ipak će

mnogo puta potaknuti negdje savjest, razum i srce kandidata rastave, razviti možda u njima duševni preporod, reviziju svjetovnih nazora, a negdje opet odluku da se uklone sve umišljene i realne ispraznosti u životu. Katolička crkva paralizira sve dosjetljivosti kandidata rastave, pa ne dozvoljava, kao ni gradjanski zakonik, rastavu ni onda, ako je samo jedna stranka katolik, pa ni onda, ako su obje stranke prije pokusa rastave prešle u koju drugu vjeroispovijest (§ 111 o. g. z.). Težnja katoličke Crkve i zakonodavstva u katoličkim državama za što većom harmonijom i erotičnom ravnotežom ljudstva odrazuje se i u §-u 118. o. g. z., kojim se ponovno združivanje jednom rastavljenih bračnih drugova gerira kao faktični ponovni ritualni bračni akt i ponovna ženidbena pogodba — a i §. 119 o. g. z., koji ne aprobira brak sklopljen medju partnerima, od kojih je jedan prouzročio sudbeno dokazanu krivnju rastave bračnih drugova preljubom ili inim potkapanjem. Nu najteža je provedba takovog rastavbenog procesa najviše zato, što je dosta malo ozbiljnih i razumnih motiva rastave i što bi mnogi takovi procesi trebali završavati iskrenim priznanjem obiju strana: »Krivi smo oboje što nemamo odgoja, autodiscipline, niti opće sposobnosti za brak«. Danas se kod rasprava za rastavu čuju tolike blaziranosti, razmaženosti i gluposti, da bi često zavadjene kandidate za rastavu trebalo direktno slati u zavode i popravilišta ad hoc organizovana, gdje bi trebali učiti i poznavati ozbiljan život, prolazeći postepeno razne životne poteškoće. Vrlo je malo brakova, koji dolaze pred brakorazvodni tribunal, koji bi zbilja bili ireparabilni, t. j. takovi da bi motivi rastave bile uistinu toliko teški, ozbiljni i istiniti. Gradjanski zakonik razumno sekundira ovoj dubokoj i strogoj crkvenoj disciplini u §-u 97: »Muž i žena, ma da bili o tome oboje složni, ne mogu nikako samovlasno ukinuti ženidbenog saveza, i to tvrdili oni da ženidba ne valja ili tražili raspust ženidbeni ili samo rastavu od stola i postelje«. S druge strane sud organizuje sam fiskalni ured ili ljude povjerenja i morala, koji nakon točnog proučavanja bračnog incidenta imadu da brane brak.

Brak nije i ne može biti tek neka privatna svjetovna pogodba i sporazum (Vertrag), ne samo zato, jer se mladencima prigodom vjenčanja tobože ne može nikad dosta razjašnjavati, kakove su obveze preuzeli, nego i zato, što bračni drugovi kojima je ljubav inspirirala brak njihov ne mogu i ne imadu što da cincare, jer samo sve daju i daruju nadajući se sreći za vazda. A utilitaristi ulazeći u brak i onako ulaze cinički pred oltar ili pred bračnog suca baš kao na burzu, gdje se danas dobiva a sutra gubi, a vazda špekulira i računa s prevarom. I ako baš Crkva kroz višekratne poduke i ispitivanja pripravlja kandidate bračne i upoznaje ih sa biti braka, ipak bi bilo odviše naivno vjerovati, da bi mlada zaljubljena srca ma i na čas mogla osjetiti, da njima ne bi bilo moguće kroz cio život

živjeti tako, da ne tangiraju juridičke preskripcije o braku. Brak je životna drama sa svojim uvodom, porastom, peripetijama, dramatskim krivnjama, katarzama i tragedijama — brak je institucija za koju treba mnogo srca i razuma a i širokogrudnosti, a najvećma požrtvovnosti i osvjedočenja, da je brak kao cijeli život uopće ne lijet lakoumne jednodnevne mušice, već sinteza slave i Golgote, pelina i ruža. I kad čovjek iza antičkih stupova kojega visokog suda sluša one grozote bijesa, pokvarenosti, duševne indolencije i zlobe bračnih drugova, koji se rastavljaju, biva mu sve jasnije, da je princip nerazriješivosti braka u katoličkoj Crkvi tek maksimalistička principijelna brana, preko koje se ne može lavina ljudske gnjilobe lako razlijevati na nezaražene i zdrave. U mnogim brakorazvodnim parnicama je sadržan čitav pakao! Dok je u srednjem braku otac čuvar obitelji, osnivač i graditelj budućnosti djece, uspinje se na branik obitelji i oltar žrtava majka rastavljena od muža, slučajno osiromašenog i fizički skršenog (§-a 139, 140, 142—169 o. g. z. Austr.). Već zakonskim priznanjem jednakovaljanosti majčine ingerencije na djecu razbijaju se sva sablažnjiva tumačenja o natražnoj crkvenoj i juridičkoj konzervativnosti naziranja o ženi. Zakon dapače nezakonitu djecu daje isključivo pod majčinu skrb (ime, vjera i odgoj) uvjeren, da je za siroče neposvećeno bračnim ritualom toplije majčino srce, koje mu je dalo i krv i tjelesno skrovište nego očevi osjećaji. Arhitektura ljudskog društva ne može se održati u ravnoteži, ako se iz te arhitekture izluči najčvršće temeljno kamenje — trajan, nerazrješiv brak. To svjedoče i najnoviji neuspjeli pokusi u Rusiji! U glavnom se ipak nazrijeva, da se većina autora stidljivo odlučuje za kanonsko shvaćanje braka.

Ako se remizira teze učenjakâ komunističkog nazora o braku, dolazi se neminovno do zaključka, da su sva nastojanja oko toga da se ljudsko društvo vrati u anarhične erotične veze bez svake bračne etike najpogubnije naučne zablude. Vraćanjem u Malinovskijev erotički »arkadizam Trobrijanaca« nastala bi užasna i katastrofalna zbrka radi kolizije novo pridošlog divljačkog morala sa svom kompliciranom današnjom kulturom i njenom etikom. I ako je čovjek diljem historije živio prividno u kontradikciji sa vječno etičkim zasadama, ipak je svako haotično erotsko stanje razrješavao pozitivno onaj vječni temeljni prirodni moral, koji je pokretao srce i um pračovjeka i historijskog čovjeka. Konačno ubrzo anulirani i napušteni pokusi erotskog »arkadizma« u Rusiji, najjači su argumenti proti učenju Morgana, Engelsa i Malinovskoga o braku i erotskoj etici.

Dr. Juraj Hrenčević

GLUMICA

Cvijeće i pljesak, pljesak i cvijeće.
S pljeskom i cvijećem njena slava raste.
Njena duša tada ko ptica slijeće
i sretna je, što je druge duše časte.

Ona, uzbuđena kroz sne ružičaste,
voli naše sklono, veselo vijeće.
I kao što nema proljeća bez laste —
bez cvijeća, pljeska život proći ne će.

A kad sve se svrši, ko suvišne uze
vraća tuđi nakit, haljine od svile.
Oborivši glavu, poput male vile

među dlanovima roni vrele suze.
I ostavši sama, iza mnogih rola,
sakrivena od svih, zadrhti od bola.

Zvonko Kuhar

SAMOME SEBI

Ne muče me misli, je li život zao
i da li je samo sjena tuđe sjene.
Je li išta mojim zanosima dao
i zašto me peku rastužene zjene.

Ne pitam se, otkud žalost uspomene
i kad sam s vrhunca svojih snova pao.
Jao, život gazi druge, uz to mene.
On ubija polet srca, što je cvao.

Život razgrađuje, ali vječno zida,
stvara nove rane, stare rane vida.
Život oslobađa i najljuće veže.

Život osljepljuje kraj zdravoga vida.
Uzalud u meni sputan čovjek rida:
volim ovaj život, što me smrću steže.

Zvonko Kuhar

MISAO NA GRAD

Zašto tuga kuca na uspavano srce
Dok (u virovima slutnja) mislim na grad —
Na blistave večernje ulice (rijeke nemirne)
Na lijepe žene, kićene riječi i osmjehe
Otmjene kretnje, šminke, maske i laži
Pijane plesove i suze umrlih snova?
Ko sad u gradu misli na proljeće?
Zvone li zvona ljubavi i ko ih sluša?
— — — Teče rijeka sve dalje od izvora. Sve mutnija.
O, shvaćam tugu zemlje za sinovima odbjeglim! —

Stjepan Jakševac

POHOD RADOSTI

Danas je opet na stolnjaku lanenom
(što ga je moja mati ljetos otkala)
list neispisan — nedopjevana pjesma.
Nad stolom lik moj pognut blago.

Onda najednom oblaci nebom pređoše,
a sunce sjajem neviđenim zasja
nad brdom i nad dolom.
Kroz prozor — nenajavljena ni od koga —
ušla je radost nošena blistavom zrakom
i raskošno zasjala nad stolom.

U meni snage mladosti plimom zanosa rastu.
Bacam pero i list i pjesmu nedopjevanu
i žurim u polje (sunce me zamamno zove).
Gle! kokoš se raskokodakala na plastu!
Sunčanim nebom bezbrojne lađe plove.

Idem zanesen obasjanom stazom.
Putem hihoću djevojke rumene od sreće
što sunce tako toplo sja u kasnu jesen.
Jedna, u bijeloj haljini, strastveno zabaci glavu.
Gle, sunce sja — ko u rano proljeće! — —

U očima djevojaka more se nemirno ogleda.
O, ja sam opijen od njihova pogleda! — —

Danas me je radost nenajavljena pohodila
i cio dan svijetlim jesenjim stazama vodila.
O pijmo, pijmo, čašu žuđene radosti!
Pjevajmo, pjevajmo, radost je zastava mladosti! . . .

Stjepan Jakševac

L I S T A K

Književni prikazi

ALDOUS HUXLEY: GIOCONDIN POSMIJEH

(Suvremena knjižnica »Matice Hrvatske«)

»I kad raspravlja o apstraktnim stvarima, kad raspreda svoje misli iz psihologije, sociologije, estetike, sve to teče prirodno i zanimljivo, jasno i prozirno, jezgrovito i dotjerano, a opet živo kao pjesma i široko kao pričanje na tenanu. A sve to bez ikakove retorike, bez čuvstvene govorljivosti i romantičkih doskočica, priprosto, stvarno, kako i doliči zbilji suvremenih prilika, s mirnim cinizmom, s prigušenim čemerom i ustezljivom ironijom, kojima su našle oduška tolike prevarene nade poratnog vremena.« Ovako o A. Huxleyu u klasičnom predgovoru »O piscu ovih pripovijesti« njihov prevodilac Dr. Vinko Krišković. Koliko li divnih autoportretskih poteza u ovoj kritičkoj analizi! Tko poznaje Kriškovićev književni rad, lako će osjetiti duhovnu srodnost, koja između pisca i prevodioca provejava skoro sa svake stranice ove jedinstvene knjige. I Huxley i Krišković su prirodni, zanimljivi, jezgroviti, dotjerani, priprosti, stvarni, prepuni mirnoga cinizma i ustezljive ironije. Ne ustručavam se ove poredbe, makar Huxleya čitaju svi kontinenti, a Kriškovića ni Hrvati. Ima nešto univerzalno, neutrudivo, nemirno, vidovito u tom našem starom profesoru, koji se nije ogradio samo časnom starošću nego i dalekim, višim svjetovima misli i ljepote, neprestano tragajući za njima nekim nezainteresiranim mirom, ne toliko hladno koliko skeptično, ne toliko bezlično koliko beživotno u socijalnom smislu. Zamislite onaj bajoslovno golemi šekspirološki posao u potpunoj samoći, bez odjeka i najsitnijega pokreta, a kamoli književne uzbune; pa onaj prevodilački, koji oduzima toliko dragocjena vremena i toliko naprezanja u oblikovanju tuđega izraza u svome jeziku; pa esejistički, koji zahtijeva uvijek budno oko i neprestano čitanje bezbrojnih novih knjiga — a sve to bez truna patosa, nadimanja, isprsavanja i nadmudrivanja, ali uvijek sa žalcem skepse i nekim bespomoćnim slijeganjem ramena.

Krišković je za ovu novu Matičinu knjigu proučio sve novele, sve eseje, sve romane i sva najnovija pacifistička djela ovoga danas najčitanijega a vjerojatno i najuniversalnijega Engleza. Iz te goleme riznice odabrao i preveo blistavim i osebujnim jezikom šest najboljih pripovijesti, kojima se danas može pohvaliti Engleska i napisao o piscu esej, zapravo čitavu jednu knjižicu od 50 stranica, kakove se ne čita uvijek ni u velikim evropskim književnim edicijama sa pretenzijom prvorazrednoga. Sve je to, pa i u Kriškovićevim intelektualnim i drugim mogućnostima, tako zamašan i delikatan posao, da ga može preuzeti i obaviti samo čovjek duhovne srodnosti.

Tri skoro samostalna dijela ima ova značajna knjiga. Jedan se nalazi u Kriškovićevoj znalačko-umjetničkoj analizi cjelokupnoga Huxleyjeva rada, drugi u Huxleyu umjetniku i pripovjedaču, a treći u Huxleyevim dubokim razmišljanjima nad sudbinom moderne evropske kulture. Sve je to doduše jedno isto genijalno pletivo u traženju istine, bilo kroz strogu logiku, bilo kroz umjetnost.

»U dobre je umjetnosti neka vrst nadistine, koja je vjerojatnija, može se prije prihvatiti i više uvjerava nego činjenica sama. Prirodno, jer umjetnik ima dara osjetljivosti, snage kazivanja, sposobnosti »prevesti preko, što ih događaji ni ljudi, kojima se dogode, ponajvećim dijelom nemaju.« (Uvod, str. 43.) Krišković je čitavome djelu stavio za motto Preradovićeve stihove o poetskom dvoboju između uma i srca. Uistinu u tom dvoboju se nalazi čitavi Huxley, i čitavi Krišković!

Kriškovićev uvod o piscu je remek djelo književnoga eseja. Sažetost, obuhvatnost, analiza, jezgrovitost i stil ne ostavljaju ni jednu jedinu prazninu, ni što se tiče ličnosti, ni što se tiče djela ovoga toliko kompleksna i toliko kontradiktorna Engleza, koji je proputovao ne samo sve dijelove zemlje i svijeta nego i sve stavove duha od materijalizma do mistike.

Šest prevedenih pripovijesti znači šest umjetničkih događaja na hrvatskome jeziku. Tu je Huxley čisti umjetnik i treba svakako reći bez one toliko razvikane tehnike njegova romana, po kojoj se pobrkalo vrijeme, zapravo vremenski red događaja, što je zbunilo čak i neke francuske kritičare. Nema tu ni cinizma, ni intelektualizma u borbi »s barbarskim«. Ali zato superiorno umjetničko zrenje engleskoga i talijanskoga svijeta, ljudi malih i velikih, realističkih zbivanja čak i oko neznatnih sitnica, iz kojih se osvjetljuje čovjek, još bolje istina o čovjeku. Tek što se osjeća golemo znanje i poznavanje svijeta, sveznadar, magična inteligencija, a uokolo svega struji blaga ironija, humor, nadmoć, dosjetka, nipošto toplina, ni tračak kićenosti, ni jedan suvišan atribut. Te pripovijesti otkrivaju nove svjetova: »Stric Spencer« na pr. Belgiju u njezinu najintinmnijem provincijalnom genreu, »Mladi Arhimed« i »Liječenje mirom« Toskanu oko iznajmljenih vila za engleske aristokrate, »Polublagdan» londonsku subotu popodne, »Monokl« razmaženo englesko društvo intelektualaca i plutokracije, »Giocondin posmijeh« englesku ženu kad ljubi i kad se osvećuje.

Za intelektualne krugove će svakako biti od najvećega interesa obilan ekscerpt iz najnovije Huxleyjeve knjige »Svrhe i sredstva«, 1937. (Na punih šest stranica uvoda). Poznato je naime, da je Huxley u ovo nekoliko zadnjih godina prekinuo svoje književne radove i da se svom snagom bacio na djelo mira. Ovaj skeptik u ironiji, od koje je vrlo malo istina ostalo pošteđeno; ovaj kritik amateur, koji se naslađivao čitanjem najrijeđih pjesnika; ovaj unuk i brat slavnih biologa, koji se i sam upušta u teški znanstveni posao, kroz zadnje tri godine kao da ima jednu jedinu strast i jednu jedinu vjeru: m i r. Htio bi u djelo mira upregnuti sve duhovne vrijednosti, svu snagu žrtve, koja počiva u čovjeku; sav onaj heroizam, svu onu v r i j e d n o s t, kako se nekoć govorilo, i svu onu veličinu i odricanje, koje se ispoljilo na bojnom polju, sve bi on to htio staviti na raspolaganje najtežemu od svega: miru. Huxley misli da protiv rata ima preventivnih metoda i vjeruje u moć pasivne rezistencije. Ali on preporuča i druga, skoro bismo rekli kršćanska i asketična sredstva: molitvu, meditaciju i odricanje. — »H. iznosi sve prepone u spomenutim područjima ljudske djelatnosti na putu do tih ciljeva, pa kazuje kako se mogu ukloniti. A mogu se ukloniti jedino načinom, što se zove »non-attachement«, ne prijanjanjem k svojim tjelesnim osjećajima i požudama, k želji vlasti i znanja, srdžbi i mržnji, k svojim omiljelim stvarima, bogatstvu, slavi i društvenom položaju, pa i k znanosti, umjetnosti, spekulaciji i filantropiji. Sebičnost, osebnost, klasa i nacionalizam su najgrđi oblici prepona, koje sa sobom nose oholost, zavist, pohlepu i mržnju, a u današnjim su novim i opasnim oblicima jake uništiti kulturu...« (Uvod, 38.) Svojoj majčici Engleskoj dijeli H. ovakovu lekciju: »Rat se može ukloniti samo ne-silom, pacifizmom. U tome je na priliku i engleska politika naopaka. Kad je imala neosporenu vlast na moru, mirila je mišljenje svijeta, ostavljajući vrata svojih naseobina širom otvorena svjetskoj trgovini. Sad kad je gospodstvo na moru izgubila, zatvorila je ta vrata. Drugim riječima, Engleska izaziva neprijateljstvo svijeta baš u času, kad je prestala biti jaka, da mu odoli. Veće ludosti čovjek ne može zamisliti. Za državu s tako neznatnim

žiteljstvom, a koja je modernom tehnikom oružja prestala biti otok i vojnički je tako ranjava, imperijalizam je politika luđačka.« (Uvod, 39.) Ima tu sijaset interesantnih i originalnih, dobrih i loših sredstava za uspjeh. Spomenimo još samo ovu ideju, koja sigurno za moderni svijet predstavlja najveći užas i za marksistoidnu omladinu najveću sablazan: »Zato H. traži najstroži lični moral, naročito seksualni moral, jer samo njime može se čovjek osloboditi od neprimjerena prianjanja k zemaljskim stvarima. Energija stvorena seksualnim ustezanjem pokretna je sila, koja nas navodi, da dokučimo poželjne svrhe i izmislimo sredstva, da ih oživotvorimo. Jedino je pravo rješenje seksualnoga problema ono, što prihvaća, barem od strane klasa, koje vladaju, prijebračnu čistoću i apsolutnu monogamiju, jednoženstvo, s potpunim zakonskim izjednačenjem muža i žene.« (Uvod, 42.) Vidi se, da Utopija sv. Tome Morusa još uvijek nije prestala uznemirivati srce mnogih Engleza. Uza sve to nam se čini previše skeptičan uzvik Dra Kriškovića, kad veli: »Najuzvišeniji moral, što ga je igda bilo, bio je moral Kristov, pa tko je na Zapadu igda u nj vjerovao? Nije li sva ta zapadnoevropska kultura sazdana upravo na protivnome od njega?« (Uvod, 42.) Mi bismo rekli, u koliko je na Zapadu bilo i ima kulture, sve to duguje ovome Kristovu moralu, a otkada je njega napustila i ironizirala, sigurno putuje u dekadencu tragičnom akceleracijom od rensanse do boljševizma. Huxley bi htio iskreno zaustaviti tu propast, pa se na putu svojega misaonog dovijanja popeo do mudrosti najsitnijega »provinclerskoga kapelana« (kako se to nekad Krleža narugao Meštroviću), ali mudrost ga napušta taman pred vratima Istine. Njemu je konačna realnost nelična, a tu padaju svi njegovi hvalospjevi misticizmu, koji su u svijetlu teoloških principa skroz nekritični; njemu se »Budhizam u svom ozbiljnom pregnuću vidi viši od kršćanstva« (Svrhe i sredstva, 208.); njemu je starozavjetni Bog »ličan, despotski, strastveno besvijestan bog« itd.

Sav taj opasni mutež vrlo dobro zapaža i Dr. Krišković, pa će na koncu svoga eseja upozoriti ovako: »Hrvatski narod, koji se bori za svoj politički i kulturni bitak... iako se ne može priljubiti svemu, što je Huxley u svom umnom razvitku i duševnom pročišćavanju dokončao, ni napustiti puno toga, što on ne mari ili osuđuje, a što je idealna i etička baština našega samosvojnoga bitka, opet može od njega naučiti nebrojene nove i dragocjene istine. Treba da ga svagda sasluša, makar ne valja da ga svagda i posluša.« D. Žanko.

MILE BUDAK: DIREKTOR KRIŽANIĆ

(Redovno izdanje Matice Hrvatske za 1938.)

Tek što se hrvatska književna kritika počela intenzivno baviti velikim Budakovim romanom »Ognjištem«, i dok se još hrvatska javnost nije dobrano ni snašla u tom kvalitativno i kvantitativno velikom djelu, možda i najvećem, što smo ga dobili na području romana, M. H. eto već stizava i kritiku i javnost sa novim Budakovim djelom, a najavljeno je već i drugo. Umjetnička snaga i karakter »Ognjišta«, piščeva plodnost i izdavalačka aktivnost Matice Hrvatske učinili su, da je čitava ova godina što se tiče književnoga interesa u Hrvatskoj koncentrirana oko Budakova imena kao što je prije desetak godina bila oko Krležina.

»Ognjište« je prodor duhovnoga karaktera tolike vrijednosti, da će se tek za nekoliko godina vidno osjetiti zaokret u mentalitetu mlađe književne generacije. Taj zaokret nazrijevam u napuštanju dekadentno-materijalističkih strujanja stranih izvora, u napuštanju snobizma i više ili manje vještog prepisivanja Evrope, a nasuprot tome u traženju vlastite duše u njenoj iskonskoj i golemoj ljepoti. Kao što je Meštrović u likovnoj umjetnosti uspio svratiti poglede Evrope na malu Hrvatsku kao izvor najviše umjetničke inspiracije, tako će i »Ognjište« s vremenom

postati literarno objavljenje hrvatskoga sela, jer se već sada može utvrditi njegova nesumnjiva nadmoćnost nad popularnim i nagrađenim Reymontovim »Seljacima«. Ono je tako rijetkih kvaliteta, da se s pravom može posumnjati, da li će Budaku ikada uspjeti umjetnički nadmašiti ga drugim djelom, kako je to zgodno primijetio jedan ozbiljan kritik.

Stoga je možda sa višega umjetničkoga gledišta bilo da tako kažem neoprezno žuriti se sa izdavanjem »Direktora Križanića«, koji je napisan mnogo godina prije »Ognjišta« i u jednom naročitom, lično-afektivnom stanju sa precizno postavljenom tezom i jasnim biografijskim karakterom. Ali baš ovo posljednje je možda prevagnulo u odluci, da se bez obzira na išta izda i »Direktor Križanić«, jer na koncu konaca umjetnik, koji je stvorio »Ognjište« ne mora biti u strahu za svoj umjetnički renomé i može sebi dopustiti malu digresiju biografskoga karaktera, to više, što je ona neizrecivo bila potrebita u sadašnjem času i kao dokumenat i kao kulturni protest uime najviših vrijednosti čovjeka.

Budak je napisao »Direktora Križanića« u punoj čovječanskoj i ličnoj zainteresiranosti, sa užasom i odvratnošću u duši, upravo kao neki krik prezira i očajan poziv na uzbunu svega, što još moralna i čovječna leži u našoj političko-socijalnoj sredini. S te strane je »Direktor Križanić« pravi antipod »Ognjištu«, ali u obadva djela pisac unosi čitavu dušu u njenoj osnovnoj intonaciji, a to je visoka etičnost, idealizam, vjera u čovjeka i ljubav za svoje.

U »Direktoru Križaniću« autor biografijskim potezima crta razvoj svoga Miceka od mladih nogu, dok je kao seljačko dijete trčkarao za hodočasnicima u Mariju Bistricu, da isprosi i uštedi koji dinar, pa preko početnih koraka trgovačkoga pomoćnika, pa trgovca, političara, narodnoga zastupnika, novčara sve do direktora banke. Micek je od prvoga početka tipični, rođeni lihvar, koji u potpunoj amoralnosti prelazi i zaobilazi sve životne vrijednosti čovjeka i kao individualnoga i kao socijalnoga bića, te nalazi jedini smisao života u novcu, i to u nekoj patološko-monstruoznoj isključivosti. Novac je norma njegove ljubavi, njegove politike, njegova socijalnoga života uopće, a to zapravo nije ni ljubav, ni politika, ni socijalni život nego lihvarstvo i opet samo lihvarstvo, i uvijek i u svemu samo i jedino lihvarstvo, neko apsolutno lihvarstvo, koje dehumanizira svaki trunak čovještva. — A kako je biografija u umjetničkom stvaranju mač dvorezac, kojim se lako razdire tajnovito tkivo čiste imaginacije (isto vriedi i za historiju), to i ovo Budakovo djelo ima sve mane i odlike jednoga biografijski koncipirana romana.

U prvom redu prejako se ispoljava intenzivna obrada Micekove figure. Pisac ne štedi ni na čemu, e da bi u sitnice obradio u svim mogućim životnim situacijama Micekovo reagiranje. Prati ga tako reći stopu u stopu, ne propušta mu ni najneznatniji pokret, a da ga ne osvijetli pod lećom psihološkoga razrađivanja. U toj napetosti oko Miceka, jer se zapravo u čitavom romanu radi samo o njemu, pisac zapušta ostala lica. Ukoliko su tu, ona su radi Miceka, bilo kao objekt njegove lihvarske aktivnosti, bilo kao svijetla pozadina za jasnije konture njegove mračne osobe, bilo kao jasno formulirana osuda njegovih principa i makinacija. U svakom slučaju uvedena na scenu radi njega i okolo njega. Zasebno ne predstavlja svoj vlastiti život kao što je to slučaj skoro sa svim licima u »Ognjištu«. Tek se u Barici, ženi Micekova gazde, a kasnije njegovoj ženi, javlja na momente proplamsaj ličnoga života kao i u nekim scenama iz ratnoga života u zarobljeništvu, u kojima se lako nazrijevaju autobiografijske crte samoga pisca. Možda je najslabije prošla Milica, Micekova ljubovca, tipična ideološka žrtva čitavoga romana, u punom neskladu između svoga visokog idealizma i slijepe zaljubljenosti, koja čak prelazi ogradu grješnosti. Ovako koncipirana Milica nije bila u stanju dati romanu završni udar, koji joj je bio povjeren.

Ali mimo svega toga čitanje ovoga romana, napisana u povišenu stanju afekta i ogorčenja, koje nosi u sebi karakter ličnoga obračuna, vuče čitaoca za sobom u mračnu jazbinu jednoga nečovjeka i u još mračniju atmosferu čitave jedne sredine,

koja nemoćna stoji pred ovakovim pojavama u javnom životu, vuče ga sve dublje i sve jače, dok na koncu ne provali krik probuđena čovještva, krik protesta i krik samoobrane.

S ovog gledišta ovo Budakovo djelo napisano usput, da odvali težak kamen sa srca, znači jedinstven kulturno-moralni događaj u hrvatskom javnom životu. Treba lične čistoće i muževne odvažnosti da se napiše ovakovo djelo.

D. Žanko.

Dr. MILAN IVŠIĆ: GOSPODARSKI ŽIVOT NA SELU.

Izvanredno izdanje Društva sv. Jeronima za g. 1939.

Sve brojnije rasprave o seljačkom pitanju u Hrvatskoj pokazuju, da je to pitanje shvaćeno danas kao naše ne samo političko ili kulturno, nego i socijalno te ekonomsko narodno pitanje. Seljačko pitanje smatrano prvenstveno kao političko svodilo se u glavnom na to, da seljaštvo učestvuje u političkom životu razmjerno svojoj brojčanoj snazi; na kulturnom polju postavljeno je načelo »Ne docirati nego interpretirati« uz istodobni zahtjev za potpunom preorijentacijom kulturnog shvaćanja odnosno duhovnog stvaranja.

Istom kasnije postavljeno je seljačko pitanje i kao važan socijalno-gospodarski problem s naročitim obzirom, da je temelj naše narodno-gospodarske strukture seljačko gospodarstvo, čije poboljšanje i sređenje predstavlja uslov za rješavanje svih naših ostalih socijalnih, ekonomskih odnosno imovinsko-pravnih odnosa.

Među brojnim raspravama o tom kompleksu pitanja ističu se radnje dra Milana Ivšića, koji je nakon duže stanke pokrenuo u našoj pravnoj literaturi pitanje imovinsko-pravnog reguliranja seljačkih odnosa. Dr. Ivšić je kao temeljnu ustanovu tog rješenja zatražio donošenje posebnog seljačkog zakonika, po kojem bi se na poseban način reguliralo pitanje seljačkog vlasništva, seljačkog nasljednog prava i spriječilo cijepanje seljačkog posjeda, sve to na zasadama narodnog pravnog shvaćanja, a ne na individualističkim načelima o. g. z. a.

Polazeći od tog svog zahtjeva i proučavajući seljačko pitanje isključivo sa stajališta, da se temeljni imovinsko-pravni odnosi seljaštva moraju urediti takovim posebnim seljačkim zakonikom, dr. Ivšić razvija svoje misli o uređenju ostalih seljačkih (prosvjetnih, gospodarskih, socijalnih) pitanja, obuhvatajući gotovo sve grane seljačkog života.

O tom je napose pisao u knjigama što ih je izdalo Jeronimsko društvo (»Diljem sela«, »Seljačka politika«, »Društveni život na selu«), od kojih je sada izašla zaključna (4.) knjiga pod naslovom »Gospodarski život na selu«.

Iako pisana popularnim stilom ipak se i ova knjiga odlikuje ozbiljnošću i potpunim poznavanjem materije iz koje je sažeto prikazano sve najbitnije. Dakako, sva ova razlaganja ostaju za sada teorijom, jer nema mogućnosti da ih se provede u život, no tim nije umanjena njihova vrijednost, jer će zdrave misli izrečene u ovoj knjizi biti dragocjene za sav naš budući rad na gospodarskom razvoju hrvatskog seljaštva.

Raspravljajući o smjernicama gospodarskog života i napretka postavlja pisac prije svega tvrdnju, da se gospodarska proizvodnja našeg seljaka ne kreće danas više samo u zatvorenom kućnom krugu, već je namijenjena za tržište, pa i za proizvodnju našeg malog i srednjeg seljačkog posjeda vrijede danas zakoni svjetskog tržišta. Stoga i seljačko gospodarstvo mora i te kako paziti na to, da njegovi produkti uzmognu uzdržati veliku konkurenciju na tržištu, mora paziti na sve što djeluje bilo pozitivno bilo negativno na prođu seljačkih proizvoda na svjetskom tržištu. Potrebno je stoga provesti što rentabilnije i racionalnije gospodarenje, na što se kod nas malo pazi. Kao što je pogrješna indolencija naših gospadara, konzervativnost i rasipanje radne snage, baš tako je pogrješno primjenjivati na naš mali

posjed onakovo gospodarenje kakovo se obavlja na golemim posjedima Amerike. U tom pravcu iznio je pisac izvrsna opažanja, a na jednostavan su način prikazani zakoni tržišta, što je bilo naročito potrebno, kako bi se uklonilo krivo shvaćanje da — recimo — par kotareva u Hrvatskoj može diktirati cijene bilo kojim proizvodima, ne obazirući se na prilike svjetskog tržišta.

Smjernice seljačke politike formulira pisac ovako: Potrebno je 1. smanjivati troškove proizvodnje do najniže granice primjenom naročito kulturalnih melioracija; 2. povećavati proizvodnju, no bez povećanja proizvodnih troškova; 3. usavršavati vrste proizvoda, da se uz iste proizvodne troškove postigne što bolja cijena; 4. urediti carinsku politiku da se njom ne čini zapreka rentabilnosti seljačkoj proizvodnji; 5. urediti financijsku politiku, da porezno opterećenje seljaka odgovara čistom prinosu poljodjelstva; 6. stvoriti narodno školstvo za seljačko gospodarstvo; 7. organizaciju seljaštva u zadrugama i ostalim organizacijama. Sve to, dakako, uslovljeno je posebnim zakonodavstvom, koje ima svrhu očuvati nedjeljivi seljački dom.

Posebno je poglavlje posvećeno zakonodavstvu, koje uređuje razne gospodarske odnošaje (zakon o zaštiti poljoprivrede), a zatim se pisac kritički osvrće na probleme seljačke vjeresije i osiguranja, govoreći i o dva veoma važna pitanja: komasaciji i unutrašnjoj kolonizaciji.

Poznato je, kakove štete trpi seljačko gospodarstvo od razbacanih čestica, te bi provedenom komasacijom bilo i te kako unapređeno gospodarenje naročito na malim posjedima. No danas je komasacija vezana s prevelikim troškovima i zato pisac predlaže financiranje komasacije pomoću dugoročnih beskamatnih zajmova i aktivnijim učešćem države. Zato se danas komasacija češće i obavlja u bogatijim krajevima, a u siromašnim, gdje su posjedi još rasparčaniji, ne može se provesti.

Pitanje pako kolonizacije veoma je važno ne samo s ekonomskog već i s opće narodnog stajališta, koja se baš kod nas potpuno poklapaju. Pisac navodi mnogo praktičnih savjeta i prijedloga za provođenje kolonizacije, koju bi trebali provoditi posebni zavodi tako, da bi se jedni zavodi bavili samo idejnom stranom kolonizacije, sabiranjem podataka i samim tehničkim izvođenjem, dok bi se drugi zavodi bavili samo financiranjem kolonizacije. Svakako smo mi danas u nemogućnosti da provedemo unutrašnju kolonizaciju onako, kako to odgovara našim potrebama, no ova razmatranja dra Ivšića mnogo doprinašaju ispravnom shvaćanju tog nesumnjivo jednog od naših najvažnijih općenarodnih pitanja.

Na koncu je prikazan položaj radništva na selu, koji zahtijeva također pravedno reguliranje.

Ovim je djelom — kako je rečeno — dr. Ivšić dovršio studij o seljačkoj politici odnosno zaokružio niz pitanja, koja sačinjavaju srž i okosnicu čitavog kompleksa raznih problema našeg sela. Naša još dosta oskudna ekonomska literatura obogaćena je solidnim prilogom. Iako pisac očituje veliku ljubav za selo i seljaštvo, ipak ne zapada u neiskreno glorificiranje, već realno gleda na postavljene probleme. Ivšićevi pogledi na seljačko pitanje rezultat su savjesnog studija, a po mnogostrukosti, uslijed koje nije bilo moguće razgrađivanje svakog pitanja, poslužit će kao izvrsni putokaz u daljnjem, specijaliziranom radu na tom području.

Dragutin Gjurić

»Uostalom ako netko misli, da će nas omalovažiti time, što nas smatra romanticima, to se on vara. Naša naime romantika nije ništa drugo nego principijelnost ili načelnost. Ima određenih principa, koji su nepovredivi i vječni«.

† Dr Avelin Čepulić

Kulturna kronika

J. BUTORAC: KARTA ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE

Prije nekoliko godina izdao je Krunoslav Draganović crkvenopolitičku i crkvenohistorijsku kartu Bosne i Hercegovine. Pored ostalih kvaliteta ona govori rječitije nego kakovo pisano djelo kako je katolička vjera bila općenito raširena po Bosni i Hercegovini, i kako je prema tome današnji raspoređaj kršćanskih konfesija na tom teritoriju posljedica seoba s jugoistoka, koje su se zbivale tokom posljednjih stoljeća. Uz autohtoni elemenat (katolički i muslimanski) naselili su se brojni doseljenici, pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti, i to gotovo najkompaktnije na teritoriju Turske Hrvatske (sjeverozapadne Bosne).

Butorčeva karta Zagrebačke nadbiskupije imade sličnu namjenu kao i Draganovićeva. Veliki broj propalih župa, crkava, opatija i samostana na teritoriju nekadašnje Vojne Krajine pokazuje, da su se i ovdje u povodu turskih provala znatno izmijenili konfesionalni odnosi. Katoličko je stanovništvo izginulo ili se iselilo u druge krajeve, a njegova su mjesta zaposjeli doseljenici s jugoistoka. Slika se o tim promjenama dobiva, ako se usporedi glavna karta sa sporednom konfesionalnom karticom.

Karta donosi inače sve potrebne podatke o današnjem raspoređaju arhiđakonata, dekanata, župa i samostana. Crkvene institucije u Zagrebu označene su detaljnije na posebnoj kartici, pa su ovdje označene i granice novoosnovanih župa.

Karta je izrađena pregledno i čitljivo u velikom mjerilu (1 : 200.000). Kad je već označen relijef, valjalo je zelenom bojom obilježiti cio teren do visine od 200 m, kao što je to općenito običaj. Time što je zelenom bojom prikazan samo teren do visine od 100 m, slika nam se ovog dijela Banske Hrvatske prikazuje drukčijom, nego što smo je inače navikli gledati na kartama.

Na omotu je u kratko navedena povijest zagrebačke dijeceze, no pri tom se potkrala tiskarska pogreška u godini osnutka nadbiskupije.

Za hrvatsku je kartografiju Butorčeva karta Zagrebačke nadbiskupije bez sumnje vrijedan prinos. Ovom se prilikom može spomenuti da je god. 1822. izdao Josip Szemán, rodom iz Košica, vrlo lijepu kartu zagrebačke biskupije (izrađenu na 8 listova u mjerilu po prilici 1 . 155.000) nastojanjem i troškom biskupa Maksimilijana Vrhovca.

Dr. Z. D.

REFORMA PRAVNOG STUDIJA NA ZAGREBAČKO SVEUČILIŠTU

U »Službenim Novinama« od 31. XII. 1938. godine, broj 301-LXXXVIII, objavnjena je »Uredba pravnih fakulteta univerziteta u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani«. Tom Uredbom izdani su jedinstveni propisi o predmetima studija i ispita, te o načinu polaganja ispita na ovim fakultetima. Time je izvršena temeljna reforma dosadanjeg sistema studija i ispita na zagrebačkom pravnom fakultetu, pa donosimo kratak prikaz ove reforme. Po novim propisima predavat će se pravno-povijesni predmeti (u koju grupu spada i rimsko i crkveno pravo) samo jednu godinu dana, a do sada su se predavali dvije godine. Današnje (pozitivno) pravo, te ekonomske i financijske znanosti predavat će se tri godine, dok su se do sada predavali samo dvije godine. To je najvažnija strana ove reforme, koja je zaista bila potrebna, jer je druga grupa predmeta i znatno važnija i opsežnija od prve.

Namjesto dosadanja četiri diplomatska ispita uvedeno je 8 diplomatskih [illegible]. Time je načinjeno dvostruki broj ispitnih grupa, pa se može reći, da će u [illegible] svaki ispit obuhvaćati otprilike polovicu predmeta od onoga, što su obuhvaćali prijašnji diplomatski ispiti. Time je studentima znatno olakšano polaganje [illegible] a pad na takovom (opsegom predmeta manjem) ispitu znači mnogo manj[illegible] nego pad na prijašnjem diplomatskom ispitu. U savezu s ovim olakšica[illegible]

potrebno, da profesori uvedu detaljnije i strožije ispitivanje, što će im sada biti više moguće nego prije, a kod ispitivanja manje grupe predmeta mogu s pravom od studenta i više tražiti. Potrebno je uvesti takav kriterij za ocjenjivanje na ispitima, da mogu ispite položiti samo oni, koji doista četiri godine studiraju, jer kod nas doista postoji hiperprodukcija diplomiranih pravnika, ali pokraj svega toga imamo premalo sposobnih pravnika u javnom životu.

Za doktorat prava traži se, da student prava nakon studija od 4 godine i položenih svih osam diplomskih ispita polazi godinu dana jedan specijalni kurz za doktorat. Kurzeva za doktorat ima pet, po jedan za svaku grupu predmeta. Te grupe jesu: pravno-povijesna, privatno-pravna, krivično-pravna, javno-pravna i ekonomsko-finansijska grupa. Doktorski ispit je usmeni i pismeni (dizertacija) s obranom dizertacije. Usmeni ispit može polagati onaj kandidat, koji je godinu dana polazio koji doktorski kurz i u seminaru izradio dva povoljno ocijenjena pismena rada, a polaže dotičnu grupu predmeta, koju je slušao u doktorskom kurzu. Nakon položenog usmenog doktorskog ispita mora kandidat predati dizertaciju o temi, koju je izabrao u sporazumu s profesorom, pa ako dizertacija bude povoljno ocijenjena, onda je kandidat usmeno brani pred fakultetskim savjetom. Prema tome je za postignuće doktorata potreban doktorski kurz od jedne godine dana, te usmeni ispit i dizertacija s obranom dizertacije. Kako vidimo spremanje za doktorat prava znači specijalizaciju iz jedne grupe predmeta, koji se uče na pravnom fakultetu.

Konačno su Uredbom predvidjeni pored seminara i znanstveni instituti i to za svaki fakultet posebno, pa su na zagrebačkom pravnom fakultetu predvidjeni ovi instituti: 1. kriminalni institut, 2. institut za komparativno pravo, 3. sociološki institut, 4. institut za gradjansko procesno pravo, 5. institut za administraciju, 6. institut za nacionalnu pravnu povijest i 7. institut za proučavanje medjunarodnih odnošaja. Pitanje je samo, da li ima preduvjeta za osnutak i rad ovih instituta, a napose, da li će za njih biti budžetske mogućnosti.

Dr. M. L.

Socijalni pokreti

OSIGURANJE OBRTNIKA

Kapitalistički gospodarski sistem i izumi raznih strojeva, koji su doveli do velikog zamaha industrije i fabričke proizvodnje već od svoga početka utjecali su na razvoj obrta. Velika produkcija različitih proizvoda, koje su do tada izradjivali isključivo obrtnici, izvršena u mnogo kraće vrijeme i uz mnogo jeftinije proizvodne troškove pomoću strojeva, potiskivala je sa tržišta sve više obrtničke proizvode, koji nisu mogli odoljeti tvorničkoj proizvodnji. Jeftiniji tvornički produkti, koji su često puta bili lošiji od obrtnih, jer su radjeni po tipu konkurirali su uvelike obrtnim proizvodima, te su ih pomalo istiskivali sa tržišta tako, da se danas u mnogim granama rabe gotovo isključivo tvornički proizvodi. Pribrojimo li k tome još i to, da su potrošači uslijed sve veće krize i padanja plaća i nadnica bili prinuždeni da kupuju što jeftinije proizvode, pa makar i kvalitativno slabije.

Stoga je razvoj tvorničke proizvodnje iz spomenutih razloga tečajem vremena nepovoljno djelovao na razvoj obrta, a mnoge obrte je već i posve isključio. Dakako, da ne možemo reći, da će daljnji razvoj postepeno potpuno uništiti svu obrtnu proizvodnju. Neki će obrti ostati unatoč sve većeg usavršenja strojeva i konkurencije u cijenama, jer se tvornički proizvodi neće moći tako precizno individualno izraditi kao obrtni. Borba će se voditi, ali pobjede jednih nad drugima neće biti. Jedino je sigurno, da obrtnici kod cijena svojih proizvoda moraju uzimati u obzir i cijene tvorničkih proizvoda, te im je čista zarada manja.

U takovim prilikama teško je mnogim obrtnicima smoći toliko, da si pod stare dane ili u slučaju iznemoglosti u potpunosti osiguraju egzistenciju. To je potaklo obrtnike, da po uzoru radnika i namještenika i u svojim redovima provedu socijalno osiguranje. Ova namisao došla je do izražaja u obrtnom zakonu iz 1931. g. (§ 384.), gdje je predvidjeno u roku od dvije godine donošenje uredbe o organizaciji, načinu i uvjetima provadjanja ovog socijalnog osiguranja. Sve do nedavna ovo je pitanje mirovalo, premda su svi sastanci i kongresi obrtnika u svojim rezolucijama tražili uvodjenje ovog osiguranja donošenjem uredbe koju je predvidio obrtni zakon.

Koncem 1938. donešen je nacrt uredbe o osiguranju obrtnika. U nacrtu uredbe predvidjeno je, da će osiguranje početi od 1. I. 1940., a do ovog vremena imaju se izvršiti sve potrebne pripreme.

Nacrt uredbe predvidja osiguranje svih obrtnika, koji u smislu obrtnog zakona obavljaju obrt. Ako obrt vodi javno trgovačko društvo ili komanditno društvo, tada su obvezani na osiguranje kod javnog trg. društva svi članovi, a kod komanditnog svi članovi sa neograničenim jamstvom i to bez obzira, da li imaju spremu za vodjenje obrta. Jedino su izuzeti t. zv. obrtnici pokućarci, koji obrt obavljaju bez stalnog lokala kao i seoski obrtnici, koji se uz svoj obrt pretežno bave poljodjelstvom i to ako im godišnji iznos zemljarine i kućarine prelazi iznos tečevine za obrt. Predvidjeno je osiguranje za slijedeće slučajeve.

1. za slučaj bolesti, 2. za slučaj nezgode i 3. za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti.

U grani osiguranja za slučaj bolesti predvidjeno je pravo na liječenje, lijekove, pomoćne sprave, na bolničku njegu, kupališno i sanatorijsko liječenje, zubnu njegu i njegu za slučaj poroda. Sva ova prava uživat će osiguranici u slučaju potrebe ili besplatno ili uz popust ili uz djelomičnu naknadu troškova, već prema tome, koliki će biti prinos i broj osiguranika, a prema tome i mogućnost davanja pogodnosti. Za sprovedbu ove grane osiguranja predvidja se osnivanje bolesničkih blagajni. O osnutku blagajne i njihovom broju odlučuje ban po saslušanju obrtničkih komora. Prema tome je predvidjena mogućnost osnivanja i više blagajni po pojedinim područjima. Na kojem se području osnuje blagajna obvezne su sve osobe na osiguranje, koje po njezinim odredbama potpadaju pod osiguranje. Članovi blagajne koji prestanu obavljati obrt mogu i nadalje ostati dobrovoljni članovi blagajne. Pored pravih osiguranika, pravo po ovoj grani osiguranja uživaju i članovi obitelji, koji žive u zajedničkom kućanstvu, a nemaju vlastitih prihoda ili ako nemaju pravo na liječenje kod drugih ustanova.

Uprava bolesničkih blagajni vršit će se preko glavnih skupština, koju će sačinjavati delegati obrtničkih udruženja iz područja blagajne. Skupština izabire upravni i nadzorni odbor blagajne. Bliže odredbe bit će propisane pravilnikom blablagajne.

U grani osiguranja za slučaj nezgode i u grani osiguranja za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti predvidjeno je davanje invalidske ili starostne rente, a obitelji osiguranika davanje udovičke i siročadske rente, odnosno otpremnine udovici i djeci ili siromašnoj djeci kad osiguranik umre.

Pravo na invalidsku rentu, radi invalidnosti, koja je nastupila uslijed bolesti ili nezgodnog slučaja izvan obrtnog poslovanja stiče se nakon 5 godina plaćanja uloga. Minimalna invalidska renta predvidjena je do uključivo devete godine uplaćivanja premija mjesečno Din. 200.—, od desete godine dalje Din. 250.— uplaćivanja mjesečno. Od jedanaeste godine povisuje se renta godišnje za Din. 10.—. Starostna renta stiče se navršenjem 65 godina starosti i ako je osiguranik uredno plaćao prinos ovog osiguranja najmanje 10 godina.

Visina starostne rente predvidjena je sa Din. 250.— mjesečno i do maksimalnog iznosa poslije 30 godina osiguranja sa Din. 450.—. Ovo još nije definitivno, te će zavisiti o visini mjesečnih premija. Za ovu alternativu iznosila bi mjesečna premija

Din. 10.—. Kod starostne rente, predvidjene sa Din. 500.— i maksimalne iznosom od Din. 900.— poslije 30 god. osiguranja, premija bi iznosila Din. 140.— mjesečno. Sve će ovo zavisiti o materijalnoj mogucnosti obrtnika. Pravo na udovičku rentu ima udovica osiguranika i stiče je navršenjem 65 god. starosti, ako je osiguranik plaćao osiguranje najmanje 5 god. Prije 65 godina starosti udovica stiče pravo na rentu samo u slučaju ako nastavi obrt pokojnog muža ili ako se ne bavi nikakvim samostalnim privrednim radom, koji podleži godišnjoj tečevini u visini mjesečne rente, koja joj pripada. Ako je udovica sklopila brak s osiguranikom godinu prije smrti osiguranika, kao i u slučaju ako osiguranik sklopi brak poslije 50 god. starosti, udovica nema prava na rentu. U prvom slučaju ipak se priznaje udovici pravo na rentu, ako osiguranik umre uslijed nezgode. Udovička renta iznosi polovinu rente osiguranika.

Pravo na siročadsku rentu imaju djeca osiguranika, koja na dan smrti nisu navršila još 17. godinu života i to ako je umrli roditelj na dan svoje smrti uživao invalidsku ili starostnu rentu ili je na takvu rentu stekao pravo. Nezakonita djeca imaju pravo na rentu samo ako su pozakonjena. Ako su djeca starija od 17 god. imaju pravo na rentu samo u slučaju svoje nesposobnosti za privredni rad i to do svoje punoljetnosti. Ženska djeca kad se udaju izgube pravo na rentu. Za svako pojedino dijete siročadska renta iznosi $^{1}/_{10}$ rente osiguranika, ali zbroj udovičke i siročadske rente ne smije biti veći od $90^{0}/_{0}$ rente umrlog osiguranika.

Otpremnina pripada udovici, ako osiguranik nije uplaćivao premiju pet godina i nije umro uslijed nezgode i to pod istim uvjetima pod kojima ima pravo i na udovičku rentu. Ako umrli osiguranik nije ostavio udovicu otpremnina pripada djeci osiguranika na jednake dijelove. Ako umrli osiguranik nije ostavio ni djece pravo na otpremninu pripada siromašnoj majci osiguranika, ako ju je pomagao. Visina otpremnine predvidjena je udovici i djeci u iznosu četrdeseterostrukog, a majci u iznosu dvadesetostrukog mjesečnog uloga umrlog osiguranika.

Za slučaj neplaćanja uloga ili ako se isti ne mogu prinudno naplatiti predvidjeno je u uredbi mirovanje osiguranika i to najdulje kroz 5 godina. Za to vrijeme ne mogu se steći niti ostvariti nikakva prava iz ovog osiguranja. Nakon isteka ovog vremena osiguranje prestaje, te se može u roku od dva mjeseca nakon prestanka dobrovoljno nastaviti. Ako je osiguranik bio osiguran najmanje 10 godina i uredno plaćao uloge, pa nakon toga vremena prestane biti obvezan na osiguranje može svoja prava sačuvati, ako za priznanje prava bude plaćao odredjenu godišnju taksu. Ako udovica poslije smrti osiguranika nastavi obrt može produžiti osiguranje umrlog muža.

U slučaju prelaza iz druge ustanove kod koje je osiguranik bio osiguran za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti (primjerice kod SUZORA kao pomoćnik, pa poslije nastavi samostalni obrt), smatra se osiguranje po ovoj uredbi nastavkom prijašnjeg, te će se ovo vrijeme osiguranja računati, a svaka će ustanova platiti samo odgovarajući dio rente.

Uredbom je predvidjeno i dobrovoljno veće osiguranje, ako osiguranik želi osigurati sebi i svojoj obitelji veću rentu. Za vodjenje osiguranja uredba predvidja osnivanje posebnog samostalnog obrtničkog penzionog zavoda, a sjedište će mu odrediti Ministar trgovine i industrije. Penzioni zavod može osnivati i svoje poslovnice. Penzioni zavod bit će juridička osoba i javno-pravna samoupravna ustanova, te će se upravljati po statutu, koji će odobriti Ministar trgovine i industrije.

Imovina ovog penzionog zavoda ulagat će se u drž. vrijednosne papire, kako je to već propisano posebnom uredbom za sve socijalne ustanove, u dionice Narodne banke, u hipotekarne zajmove do $35^{0}/_{0}$, prometne vrijednosti nekretnina na koju se stavlja hipoteka i koje služe za industrijske i obrtne svrhe, u uloge kod drž. hipotekarne banke i Poštanske štedionice i kratkoročne uloge kod zanatske banke.

Dr. P.

Umjetnost

POLA VIJEKA HRVATSKE UMJETNOSTI

U novom umjetničkom pavillonu održaje se još sada izložba »Pola vijeka hrvatske umjetnosti«. Izložba treba da ima reprezentativni karakter tj. da prikaže hrvatsku umjetnost (slikarstvo, grafiku, kiparstvo i arhitekturu) kroz posljednjih pedeset godina.

O pojedinim pojavama na toj izložbi nemoguće nam je zasebno govoriti. Masa izloženih stvari i najsuprotniji smjerovi u umjetnosti, koji se na tim stvarima očituju, onemogućavaju jednu kratku ocjenu i kritiku. Jedno je sigurno, da su uz najbolje stvari izložene također i takve, koje ne bi smjele doći na jednu reprezentativnu izložbu, koja treba prkazati umjetnost Hrvata kroz pola vijeka.

Uz samu izložbu mogli bi staviti neke primjedbe. Ako se je tom izložbom htjelo pokazati, kako se je razvijala hrvatska umjetnost u izvjesnom periodu i kakve je rezultate dala, onda je trebalo izložiti stvari samo onih umjetnika, koji su faktično pridonijeli nešto razvoju te umjetnosti. A ovako je izložila svoje stvari i masa umjetnika, koji za razvoj hrvatske umjetnosti ne znače savršeno ništa. Ovakvo shvaćanje cilja ove izložbe bilo bi najispravnije. Međutim, kad se već pošlo s drugog stajališta, tj. da se publici prikažu svi naši umjetnici tog perioda, onda se nije nikako smjelo dogoditi, da mnogi naši slikari i slikarske grupe (važne u razvoju našeg slikarstva) nisu na ovoj izložbi reprezentirane. Međutim, kod nas je uvijek bilo tako: lični interesi i lične zadjevice igraju svuda važnu ulogu, pa tako i u stvarima, gdje toga nikako ne bi smjelo biti. Stavit ćemo još jednu primjedbu. Uglavnom, od svakoga su se umjetnika — s neznatnim izuzecima izložile po tri stvari. Taj je gest možda jako demokratski, ali je sigurno neispravno, što je — recimo — Robert Auer zastupan na toj izložbi s isto toliko platna kao i Becić.

Izložba se ova održava u Novom umjetničkom pavillonu, koji je izgrađen po nacrtima Meštrovićevim. Savršena jednostavnost linija i materijala tipična je za taj pavillon. Ništa nas ne uznemirava na tim mirnim plohama, koje se monumentalno dižu pred nama. Rasvjeta nutrine provedena je genijalno. Jednolično indirektno svijetlo, koje dolazi kroz okrugla okanca na niskoj kupoli daje plastikama meku i finu sjenu, a jednako je tako to svijetlo zgodno i za platna. Čitava zamisao pavillona tendira prema kontemplaciji, a ta je doista i postignuta. Zagreb je tim novim pavillonom dobio jednu doista evropejsku izložbenu zgradu, kojom bi se mogli ponositi i drugi zapadni narodi.

Mirko Šeper.

Međunarodni pogledi

MJESEC DANA EUROPSKE POLITIKE.

Madžarski odnošaji.

U nizu putovanja svakako se mora zabilježiti posjet grofa Ciana u Budimpešti madžarskim državnicima. Ovi razgovori imali su potvrditi talijansko-madžarsko prijateljstvo i sadašnje stanje granica izmedju Čeho-Slovačke i Madžarske, pa zatim punktiranje odnošaja prema ukrajinskom pitanju kao i Rumunjskoj, te produbljenje odnošaja dviju zemalja na kulturnom i gospodarskom području. Poznato je, da je izmedju Slovačke i Madžarske te Karpatske Ukrajine i Madžarske došlo do mnogobrojnih teških incidenata (oko 19) na njihovim granicama, ali su svi ti incidenti obostrano likvidirani a da nisu ozbiljno ugrozili sadašnje stanje granica, utvrdjenih bečkom arbitražom. U vezi sa boravkom grofa Ciana u Pešti korisno je napomenuti, da povećana Madžarska svakako želi održati što je moguće intimnije

odnošaje sa Trećim Reichom, pa je u tu svrhu putovao u Berlin novi madžarski ministar vanjskih poslova grof Czaky, zbog reguliranja mnogih neriješenih pitanja, koja postoje izmedju Njemačke i Madžarske.

Prije par mjeseci nije se ni sanjalo, da bi Madžarska mogla načiniti bilo kakve koncesije njemačkoj manjini, koja broji 600.000 Nijemaca. Osim njih ima isto toliko i Slovaka. Zakonom o Židovima i oni postaju posebna narodnosna grupa, čiji broj iznosi 2,100.000, a to je preko 20% svega pučanstva Madžarske. Na čelu novo osnovanog saveza Nijemaca u Madžarskoj nalazi se Dr. Franjo Basch, onaj isti, koji je prije godinu dana od madžarske vlade bio osudjen na 5 mjeseci zatvora zbog protivljenja madžarizacije švapskih imena. Od godine 1905. do danas u Madžarskoj nije postojala ni jedna prava manjinska škola, a Nijemci dobivaju sada vlastite škole sviju stupnjeva osim sveučilišta. Njemačka djeca spadaju u njemačku školu po izjavi samog predsjednika vlade za razliku od dosadašnjeg »slobodnog odlučivanja roditelja«. Nijemci dobivaju za najmanju djecu dječje vrtiće, pučke i gradjanske, te srednje i stručne škole. Otvorit će se poljodjelske škole za gospodarski napredak njemačke manjine, a za školovanje učitelja njemačka preparandija. Nijemci će imati pravo upotrebe njemačkog jezika pred madžarskim državnim oblastima. Za odgoj njemačkog klera osnovat će se njemačka sjemeništa. Glede štampe u Madžarskoj će izlaziti posve slobodno njemački listovi i ostala periodička štampa u duhu nacističke ideologije Trećeg Reicha. Takodjer je dozvoljeno i sabiranje dobrovoljnih prinosa za njemačke institucije. Njemačka manjina izražava zahtjev, da je se smatra posebnom narodnom individualnošću i jurističkom osobom sa pravom na svoju autonomiju. Njemačke škole imat će posebne samostalne njemačke školske zgrade. Njemačkih odgojnih zavoda bit će oko 600 u Madžarskoj. Time je stvarno dosadašnji madžarski sustav postupka s manjinama doživio potpuni slom, a sve ove koncesije još do neki dan izgledale su prava nemogućnost. Razumljivo je, da i Slovaci traže slična prava povodeći se za Nijemcima.

U duhu nove politike Imredyeve vlade prema Njemačkoj valja napomenuti da je u Madžarskoj donesen novi židovski zakon, po kome se Židovom smatra potomak roditelja, od kojih je bar jedan izraelićanin. Kod mješovitih brakova pravi se izuzetak, koji se obazire na to, da li su polukrvnog Židova rodili roditelji vjenčani prije 1. I. 1938. i da se pri tom jedan roditelj prije vjenčanja pokrstio. Zakon se ne odnosi na Židove ratnike i odlikovane raznim odlikovanjima te 50%-ne invalide. Židovskim poduzećem smatra se ono poduzeće čiji su vlasnici ili ravnatelji ili intelektualni radnici izraelićani. Zakon ovlašćuje ministra policije na ukidanje državljanstva. Pravo glasa Židovi će vršiti u posebnim izbornim žarama i to najkasnije 30 dana poslije općih izbora, te ne mogu imati više od 6 mandata. Židovi ne mogu biti državni ili ini javni namještenici. U odvjetničkim, liječničkim i inžinjerskim, filmskim i kazališnim komorama uvodi se numerus clausus, koji iznosi 6% za Židove. Židovi ne mogu biti urednici i izdavači novina, a ni saradnici, koji daju pravac lista osim za židovska glasila. Oni ne mogu biti ni kazališni, umjetnički ravnatelji ili saradnici niti sastavljati kazališne i ine programe. Ne mogu dobivati ni zastupstva državnih monopola, a ove i slijedeće godine mogu dobiti najviše 20 javnih nabava. Postotak od 6% uvodi se i u obrt. U privatnim poduzećima može biti zaposleno 12% Židova. U poduzećima se ne može isplaćivati plaće Židovima više od 6% cijele isplate. Židovi ne mogu biti ni suci, javni bilježnici ni sudski tumači, te ne mogu stajati na čelu radničkih ustanova. Zakon ovlašćuje vladu na podupiranje židovske emigracije. U vezi sa ovim madžarskim židovskim zakonom napominjemo da je i talijanski zakon od 14. X. 1938. predvidio na pr. zabranu sklapanja ženidbi talijanskih arijevaca sa drugim rasama, te se ženidba u protivnom smatra ništetnim. Pripadnici židovske rase ne mogu vršiti vojnu službu ni biti skrbnici malodobnim arijevcima, te ne mogu biti voditelji poduzeća, koja zasijecaju u narodnu obranu, a niti oni koji imaju više od 100 na-

mještenika. Oni ne mogu posjedovati nekretne objekte na ladanju u vrijednosti od preko 5.000 lira, a u gradovima preko 20.000 lira. Židovske obitelji ne mogu imati arijevsku poslugu. Iz svih javnih ureda isključuju se židovski namještenici, osim onih koji su bili ratni dobrovoljci u Tripolisu, Španjolskoj i svjetskom ratu. Doseljenici poslije 1. I. 1919. ispod 65 godina moraju napustiti Italiju do 12. III. 1939., kao i Libiju i Dodekanez. Iz svih škola u Italiji isključuju se nearijevski nastavnici. Židovska djeca dobit će posebne razrede pučkih škola u mjestima, gdje ima najmanje desetero židovske djece.

Židovsko i ukrajinsko pitanje u Poljskoj.

Danas u Poljskoj živi 3,500.000 Židova, koji u nekim predjelima republike predstavljaju kompaktne mase. To pitanje postojalo je još prije rata u Poljskoj, a danas poslije uvodjenja antisemitske politike u Njemačkoj i Italiji postalo je ovo pitanje i u Poljskoj aktuelno, to više, što su progoni Židova doveli do njihovog bijega iz drugih zemalja u Poljsku. Borba protiv Židova, po ugledu na vanjske uzore, prenosi se sa dosadašnjega gospodarskog terena i na političko područje. Tabor nacionalne unije (OZN), koji je novi oblik starog legionarskog tabora voditelja Poljske od 1926., uzeo je u svoj program antisemitska gesla, kako bi bio ravan i na tom polju natjecanju sa oporbenim strankama. Šef tabora general Skvarcinjski iznio je antižidovski program u slijedećim točkama: I. Iseljenje Židova razmjerno opterećenju Poljske sa drugim državama; II. Osiguranje područja za židovsko iseljivanje i III. Nabavu medjunarodnih fondova za financiranje židovske emigracije. Ovo stajalište parlamentarnog kluba tabora primorat će vladu da zauzme odredjeno stajalište i poduzme mjere, kako bi riješila nezgodno pitanje smanjenja židovskog broja u Poljskoj.

Još je važnije od židovskog pitanja u Poljskoj ukrajinsko pitanje, koje postaje iz dana u dan sve akutnije, dok ne dodje do svojega vrhunca. Činjenica je, da poljska javnost preko svih tih teškoća šutke prelazi i ako je ukrajinsko pitanje isključiv predmet interesa vlade i vodećih političkih krugova u Poljskoj. Poljska štampa u koliko i piše o ukrajinskom pitanju veli, da su ukrajinske centrifugalne težnje umjetne i izvana nametnute pojave. Poljaci smatraju da ukrajinske mase nisu neprijateljski raspoložene prema Poljskoj, i da se ne žele boriti protiv poljske države, te da ne teže ni za kakvom autonomijom. »Gazeta Polska« šta više piše, da je uopće teško govoriti o autonomiji tamo, gdje su tri četvrtine teritorija, koji ta autonomija treba obuhvatiti, kraj sa narodnosno čistim stanovništvom. Organ ministra Poniatovskog priznaje doduše, da je poljska politika na istoku države bila nevaljala i da sudbina nalaže Poljskoj da podupire Ukrajince pri osnivanju velike ukrajinske države, ali da poljski Ukrajinci onemogućuju ostvarenje te misli.

Roman Dmowski.

Poljska je zabilježila smrt svoga političara i publiciste Romana Dmowskoga, jednoga od najznačajnijih pojava poljskog javnog života, koji je umro 2. I. 1939. Rodjen je 9. V. 1864. u Varšavi. Od rane mladosti bavio se politikom i bio jedan od osnivača narodne demokratske stranke. Njegova ideja bila je uskrsnuće poljske države. Prema Pilsudskom bio je čist antipod, jer je htio ostvariti poljske zahtjeve pozitivnom politikom, dok je Pilsudski bio revolucionarni socijalista. Poslije rata izmjenio je svoje ideje o parlamentarnoj ideologiji sa poljskim nacionalističkim pokretom, vodeći borbu protiv slobodnih zidara i židovskih utjecaja. Njegov nacionalni pokret imao je ići samostalno bez suradnje sa taborom maršala Pilsudskog. Stranci je htio dati revolucionarni karakter sa antisemitskim parolama. Novi pokret formiran je militaristički i s odorama. Njegova nacionalna demokracija želi u budućnosti izvojevati pobjedu sama.

Dmowski je napisao mnoštvo rasprava i knjiga o budućnosti Poljske, radničkom pitanju i poljskoj politici.

Dr. Franjo Dujmović.

odnošaje sa Trećim Reichom, pa je u tu svrhu putovao u Berlin novi madžarski ministar vanjskih poslova grof Czaky, zbog reguliranja mnogih neriješenih pitanja, koja postoje izmedju Njemačke i Madžarske.

Prije par mjeseci nije se ni sanjalo, da bi Madžarska mogla načiniti bilo kakve koncesije njemačkoj manjini, koja broji 600.000 Nijemaca. Osim njih ima isto toliko i Slovaka. Zakonom o Židovima i oni postaju posebna narodnosna grupa, čiji broj iznosi 2,100.000, a to je preko 20% svega pučanstva Madžarske. Na čelu novo osnovanog saveza Nijemaca u Madžarskoj nalazi se Dr. Franjo Bascu, onaj isti, koji je prije godinu dana od madžarske vlade bio osudjen na 5 mjeseci zatvora zbog protivljenja madžarizacije švapskih imena. Od godine 1905. do danas u Madžarskoj nije postojala ni jedna prava manjinska škola, a Nijemci dobivaju sada vlastite škole sviju stupnjeva osim sveučilišta. Njemačka djeca spadaju u njemačku školu po izjavi samog predsjednika vlade za razliku od dosadašnjeg »slobodnog odlučivanja roditelja«. Nijemci dobivaju za najmanju djecu dječje vrtiće, pučke i gradjanske, te srednje i stručne škole. Otvorit će se poljodjelske škole za gospodarski napredak njemačke manjine, a za školovanje učitelja njemačka preparandija. Nijemci će imati pravo upotrebe njemačkog jezika pred madžarskim državnim oblastima. Za odgoj njemačkog klera osnovat će se njemačka sjemeništa. Glede štampe u Madžarskoj će izlaziti posve slobodno njemački listovi i ostala periodička štampa u duhu nacističke ideologije Trećeg Reicha. Takodjer je dozvoljeno i sabiranje dobrovoljnih prinosa za njemačke institucije. Njemačka manjina izražava zahtjev, da je se smatra posebnom narodnom individualnošću i jurističkom osobom sa pravom na svoju autonomiju. Njemačke škole imat će posebne samostalne njemačke školske zgrade. Njemačkih odgojnih zavoda bit će oko 600 u Madžarskoj. Time je stvarno dosadašnji madžarski sustav postupka s manjinama doživio potpuni slom, a sve ove koncesije još do neki dan izgledale su prava nemogućnost. Razumljivo je, da i Slovaci traže slična prava povodeći se za Nijemcima.

U duhu nove politike Imredyeve vlade prema Njemačkoj valja napomenuti da je u Madžarskoj donesen novi židovski zakon, po kome se Židovom smatra potomak roditelja, od kojih je bar jedan izraelićanin. Kod mješovitih brakova pravi se izuzetak, koji se obazire na to, da li su polukrvnog Židova rodili roditelji vjenčani prije 1. I. 1938. i da se pri tom jedan roditelj prije vjenčanja pokrstio. Zakon se ne odnosi na Židove ratnike i odlikovane raznim odlikovanjima te 50%-ne invalide. Židovskim poduzećem smatra se ono poduzeće čiji su vlasnici ili ravnatelji ili intelektualni radnici izraelićani. Zakon ovlašćuje ministra policije na ukidanje državljanstva. Pravo glasa Židovi će vršiti u posebnim izbornim žarama i to najkasnije 30 dana poslije općih izbora, te ne mogu imati više od 6 mandata. Židovi ne mogu biti državni ili ini javni namještenici. U odvjetničkim, liječničkim i inžinjerskim, filmskim i kazališnim komorama uvodi se numerus clausus, koji iznosi 6% za Židove. Židovi ne mogu biti urednici i izdavači novina, a ni saradnici, koji daju pravac lista osim za židovska glasila. Oni ne mogu biti ni kazališni, umjetnički ravnatelji ili saradnici niti sastavljati kazališne i ine programe. Ne mogu dobivati ni zastupstva državnih monopola, a ove i slijedeće godine mogu dobiti najviše 20 javnih nabava. Postotak od 6% uvodi se i u obrt. U privatnim poduzećima može biti zaposleno 12% Židova. U poduzećima se ne može isplaćivati plaće Židovima više od 6% cijele isplate. Židovi ne mogu biti ni suci, javni bilježnici ni sudski tumači, te ne mogu stajati na čelu radničkih ustanova. Zakon ovlašćuje vladu na podupiranje židovske emigracije. U vezi sa ovim madžarskim židovskim zakonom napominjemo da je i talijanski zakon od 14. X. 1938. predvidio na pr. zabranu sklapanja ženidbi talijanskih arijevaca sa drugim rasama, te se ženidba u protivnom smatra ništetnim. Pripadnici židovske rase ne mogu vršiti vojnu službu ni biti skrbnici malodobnim arijevcima, te ne mogu biti voditelji poduzeća, koja zasijecaju u narodnu obranu, a niti oni koji imaju više od 100

mještenika. On [illegible]
preko 5.000 [illegible]
arijevski posjed [illegible]
onih koji [illegible]
bjenu pos[illegible]
kao [illegible]
Židovska [illegible]
manje [illegible]

[illegible]

Danas [illegible]
predstav[illegible]
a danas [illegible]
pitanje [illegible]
bijega [illegible]
uzore [illegible]
Tabor [illegible]
telja [illegible]
ravan [illegible]
Skvar[illegible]
dova [illegible]
za židovsk[illegible]
ske emigr[illegible]
zauzme [illegible]
manjeg[illegible]

Još je [illegible]
u dana [illegible]
poljsk[illegible]
[illegible]
štampe [illegible]
težnje [illegible]
nisu [illegible]
poljske [illegible]
piše, [illegible]
koji [illegible]
Organ [illegible]
države [illegible]
ostvaren[illegible]
renje je [illegible]

[illegible]

Pojam je [illegible]
jedinoga od [illegible]
Bočjen je [illegible]
od osnivača [illegible]
države. Prema Pi[illegible]
pozitivnom politi[illegible]
zamijenio je svoje [illegible]
pokretom, vodeći [illegible]
nalni pokret imao [illegible]
Stranci je htio dat[illegible]
kret formiran je [illegible]
šeli u budućnost[illegible]
Dmowski je [illegible]
kom pitanju i [illegible]

[illegible]e
[illegible]ža
[illegible]m te
samog
[illegible]vo. Smisao
[illegible]a generacija
[illegible]ost. Priroda i
[illegible] zadružnoj svi-
[illegible] su potpuno pro-
[illegible] mlađoj generaciji.

[illegible]eduvjetima predstavlja
[illegible]nicu [illegible] U formi-
[illegible]a: bogatstvo šuma, znatne
[illegible]stra klima i dugotrajna zima
[illegible] Ona se formira u riječnim
[illegible] tome i drugi ciljevi privrede.
[illegible]šumski rad, kojim se bavi od
[illegible]a svoje domovine.«

Narod pak, — autohtona zajednica, živi svojim *spontanim, organskim životom*, bez *organiziranja*, ili barem bez nekog naročitog obrazloženog, sigurnosnog i napadnog organiziranja, ukoliko se ističe vojska. Danas je to sve manje, i zbog toga mi danas i ne možemo govoriti o nastajanju asimilacionih zajednica, nego je tako bilo prije svjetskog rata za asimilacione zajednice, koje su nastale.

Asimilacione zajednice postajale su organiziranijima od same autohtone zajednice, pa čak i u onim narodima, koji su organizirani. Nijemci su narod, koji ima smisla za organizaciju, no Židovi su bili još organiziraniji u Njemačkoj. Nijemci u Hrvatskoj su organiziraniji od Hrvata. I uvijek je asimilaciona zajednica organiziranija od autohtone. Zato je uspijevala. To je tako išlo u eri demokracije, kad je asimilaciona zajednica mogla u principu i oblicima demokracije naći punu pravnu i društvenu mogućnost, da svoju organizacijsku prednost ispolji kao nadmoć na svim područjima kulturnoga, ekonomskoga i političkoga života nad spontanom, organskom i malo organiziranom autohtonom zajednicom.

Tako je princip demokracije došao u sukob sa prirodnom zakonitošću, koja vlada među zajednicama, — autohtonom i asimilacionom, jer na istom teritoriju *n e m o g u* postojati i djelovati (formirati povijesni kontinuum) dvije jednakopravne nacionalne svijesti o sebi, t. j. zajednice.

Danas nije moguć postanak asimilacionih zajednica, jer nema ni principa, ni pravnih i društvenih mogućnosti, koje bi dopuštale, da se [illegible] jednoga naroda presele u zemlju drugoga kojega naroda, zatim [illegible] princip jedinstvenog teritorija, vlasti i naroda, sa svim posljedicama na kulturnom, političkom i ekonomskom području, tako da se [illegible] zajednice zapravo i ne smiju suviše organizirati (pogotovu [illegible]). Autohtone zajednice ne daju više mogućnosti za [illegible] asimilacionih zajednica, ne priznaju princip jednakopravnosti, [illegible] i društvene mogućnosti organiziranja i razvijanja.

[illegible] autohtoni narodi, dovedeni do velikog stupnja nevolje, [illegible] asimilacionih zajednica, žele ne samo *o b r a n i t i s e*, [illegible] asimilacione zajednice, gdje se to može. Gdje se to pak [illegible] istjerivanje, izmjene, ili slobodni život [illegible]

[illegible] razvijanju ka sukobu, nesvijesni [illegible] asimilacione zajednice [illegible] postanka pribjegavati [illegible] autohtoni narod nosi *s v o j u* [illegible] samo uz prilično [illegible] o stupnju organi[illegible] zajednicu. Eto zato [illegible]

hi[illegible]
ili [illegible]
nove[illegible]
i kultu[illegible]

Eko[illegible]
cijama Nje[illegible]

»U engle[illegible]
sekretar minis[illegible]
mačku ekspanziju[illegible]
s Njemačkom i usp[illegible]
dašnje trgovinske po[illegible]
Balkanu. On tvrdi, d[illegible]
da će se Engleska supr[illegible]

»Taj govor naišao je[illegible]
izvodi Hudsona nelogični i o[illegible]

se asimilaciona zajednica iskazuje prema autohtonom narodu spretnijom, uspješnijom i slično tome; ona je organiziranija, a takva je morala postati, da bi se održala. — No čim se autohtona zajednica organizira, ona pobjeđuje, jer ima prednost u broju, t. j. u fizičkom, materijalnom i duševnom kapacitetu, što sve nose živi ljudi u organiziranoj brojnoj nadmoći.

A ovakvo organiziranje autohtone zajednice redovno počinje, tek kad dođe pritisak asimilacione zajednice do krajnje granice samoobrane.

Kad autohtona zajednica usmjeri svoje organizirane sile za obranu i uništenje asimilacione zajednice, onda obično nema umjerenosti, nego se tjera iz krajnosti samoobrane u krajnost potpune pobjede. U takvim slučajevima (konkretnim) obje zajednice nastupaju kao neprijatelji, puni mržnje i osvete, i nikakvi principi nisu u stanju zadržati prirodni tok obračuna.

Moguće je izbacivati sažaljenja, ali jedini je izlaz u prirodnom rješenju i rješavanju.

Univerzalni zakon pravednosti nije moguće ostvariti na glupim i neprirodnim društvenim odnosima.

Zar je, na primjer, mogao biti ostvaren zakon pravednosti nekada u Austro-Ugarskoj, kada je asimilaciona zajednica (germanska) pokušavala potiskivati svijest autohtone zajednice (hrvatske)?

U sukobima autohtonih i asimilacionih zajednica opaža se još jedna vanredno važna i zanimljiva pojava psihološke naravi. Naime, ne radi se samo o organiziranju, nego i o ideološkim koncepcijama, što ih zajednice nose i izbacuju, da bi bile sigurnije i uspješnije.

Tako, na primjer, Židovi su izbacili, usvojili ili kako tko hoće (ovdje nije riječ o tome) koncepcije komunizma, internacionalizma i demokracije, kao svoje životne stvari, s kojima oni padaju ili rastu u svojem prirodnom sukobu sa autohtonim zajednicama. Ta, konačno Židovi nijesu pri tome bili, u golemoj većini, i nijesu ni sada ni internacionalci, ni demokrati ni komunisti. Naprotiv, Židovi su s oružjem internacionalizma bili puni židovske svijesti, suosjećanja, brige i pomaganja. Židovi su, kraj komunističkih fraza, dizali velebnu zgradu kapitalizma u svojim (židovskim) rukama; oni su kao komunisti bili sposobni za propovijedanje slobodne ljubavi i rušenje obitelji, ali su židovsku obitelj čuvali čvrstu i zatvorenu od svakog arijskog komuniste, koji bi pomislio, da se doista radi o komunizmu, a ne o oruđu za samoobranu (u kojoj ne može biti uništena obitelj). Židovi su se toliko povezali sa kapitalizmom, komu-[illegible]ternacionalizmom i demokracijom, da udarajući po ma čemu [illegible] i na Židove, ili obratno. No židovstvo nije u svojoj [illegible]ništeno, nego je naprotiv pomoću ovoga oružja

Kazalište

ANTE DEAN: MALI LJUDI 1918.

Kazališna uprava je iznijela ovo prvo scensko djelo g. Deana u nekoj posebnoj rubrici »mladih autora« kao što su to nekada književne revije imale odjelite stranice za »liriku mladih«. Time se htjelo upozoriti publiku, da stvar ne mora uzeti previše ozbiljno, jer mladost ispričava sve, čak i nedostatak dramskoga talenta. Znati još k tome da je g. Dean prešao sa knjige na scenu i da u književnom svijetu ne pada nikome napamet. da ga strpa u rubriku mladih, znači i nehotice pojačati nepovjerenje prema njegovoj prvoj predstavi. Ali sve bi to bila igra riječi, da je Deanovo djelo uspjelo. Kudikamo mlađi autor, student Bonefačić, stvorio je lanjske godine u đačkom domu snažan komad »U vrtlogu« i nitko nije lijepio ispričnice za autorovu mladost. Talenat je bio tu, predstava je bila snažna, puna dinamike i upravo prejakoga dramatskog efekta, uspjeh nije izostao i djelo je s pravom nagrađeno.

Međutim sa Deanovim komadom treba, ako baš hoćemo, i kad nam je već nametnuta rubrika, postupati sa mnogo obzira, jer su što se tiče domaćega repertoira i onako nastupila teška vremena.

»Mali ljudi 1918« htjeli bi oživjeti na sceni uzbuđenje prevrata u bosanskoj provinciji, zapravo u obitelji jednoga pučkoga učitelja, koji ima okretnu i snalažljivu ženu i četvoro odrasle, neopskrbljene djece. Kako se u te dane pljačkalo i kralo gdje je tko stigao, to je i učiteljev sin Stevo donio jednoga dana u kuću svakome ponešto. Obitelj se brzo snašla, okrenula sliku na zidu i na račun crvenoga krsta za školsku djecu opskrbila i sebe. Najedanput vlast šalje žandarmeriju da premetne stan, jer je Stevo optužen kao pljačkaš, ali obitelj se i tu snalazi, opija žandarskoga narednika, koji na koncu i sam prizmaje, da je on najviše opljačkao.

Skroz naskroz kolektivna igra. U sva tri čina su skoro sva lica na pozornici, ne izdvaja se nitko, ne radi se uopće ni o jednome posebno, nema ni jedne izrađene unutrašnje fizionomije, nema sudbine, nema radnje, nema sukoba, onoga za svaku dramu bitnoga unutarnjega sukoba ličnosti. Glavno lice je obitelj kao kolektiv, obitelj, u kojoj se na najpovršniji način tapka na mjestu hvatajući se svih sitnica kućnoga života, a da se nikada ni jednom od tih pustih lica ne otrgne iz usta barem po koja duhovitost, kad već ni u prevratu nemaju nijedne jedine ozbiljnije ideje. Sva komičnost je iscrpena učiteljevim tepanjem i Stevinim naivnim marširanjem po bini. Nigdje zaći u duše ni jedan centimetar ispod površine. Moraliziranje oko krađe također je namješteno tapkanje i opet kao i uvijek na jednom te istome mjestu. Ali jer vrijeme ne stoji kao Deanovi ljudi, moralo se doći i do trećega čina i tu se uza svu iskonstruiranu ljubav između učiteljeva sina Pere i kćerke penzioniranoga poreznika Filipa, iznenada pojavila sretna kombinacija situacione komike, koja je uza svu neuvjerljivost, u dobroj režiji g. Mesarića i izvrsnoj igri naših glumaca, zainteresirala publiku i zarazila je burnim smijehom i neobičnim bljeskom uspjele slike, koja je kao grom iz vedra neba upalila upravo u zadnjoj minuti.

Sve u svemu nekoliko slika, fragmentarnih i površnih, uspjela nušićevska slika pri koncu, dobra maska g. Nučića i rutinirana igra gđe Dimitrijević, koja je svojom vlastitom snagom stvorila svoju Filku; teška muka simpatičnoga Laurenčića i Maričića, te g. Gizele Huml i Paule Hercberger, da iz ništa naprave nešto — eto to je sve, što se može reći o ovom prvijencu »mladoga« autora. **D. Ž.**

CH. DE PEYRET-CHAPPUIS: POMAMA.

U početku je predstave izgledalo, da opet imamo posla sa Freudovim eksperimentom u licu stare gospođice Esther, kojoj je četrdeset i dvije godine i koja nekim zagonetnim reskim tonom secira Martu, kad ova napušta muža, a zatim toga njezina muža, kad mu to u prigušenoj hladnoći neposredno poslije Marthina bijega saopćava. Esther je u razgovoru sa Marthom i sa Etienneom u nekoj povišenoj temperaturi od prvoga časa. U njoj, inače inteligetnoj, duhovitoj i pronicavoj ženi, kao da leži neki uvrijeđeni demon, prikriven i zagušen. Ostarjela je, a ljubavi nije imala. Ima sve odlike superiorne žene, a ostala je sama sa majkom.

U času, kad je Martha pobjegla sa ljubavnikom, taj demon se budi, oživljava, smije neku žestoku provalu nagona i čitavi drugi čin je u znaku te strašne erupcije, koju nagoviješta Estherino psihopatološko uzbuđenje. Situacija se razvija tako, da će se ostavljeni Etienne zaljubiti u Esther, ali Esther je već otprije ludo zaljubljena u Etiennea. To je ona međutim toliko prigušila u sebi, da i sada, kada dolazi prilika da se to ispolji, ispoljava se u patološkim grčevima kontradiktornih nastupa bijesa, samoponiženja, gordosti, pomame i neke uvrijeđene ženske ponositosti. Sve je to u tolikoj mjeri tobože psihoanalički iscizelirano, da Etienne od svega toga ne razumije ništa, ni publika ne razumije, ali Esther svejednako bijesni, plače, smije se, zapada u grčevita stanja neuravnoteženih uzbuđenja, koja ne popuštaju ni u Etienneovu zagrljaju.

Konačno u odsudnom času, kada stara djevojka osjeti da je ljubljena i kada se sva preobrazila u očekivanju ljubljenoga, vraća se siromašna, mala Marija i moli da je njezin muž primi natrag i da joj oprosti.

Nalazimo se na rubu srca i pameti. Tko će u tom užasnom dvoboju pobijediti. Riječ ima Etienne, inače slabić i kukavelj. Esther se kao demon propinje nad Marthu i nad njega, nad ta dva sitna i bijedna bića, koja su u životu toliko atrofirana nedostatkom životne energije i uzvišenijega smisla života, da u čitavom trećem činu dominira ne samo superiornom inteligencijom nego i dubokom snagom zaljubljena bića, kojemu je smisao života u velikoj ljubavi.

Sve bi to u suštini moglo biti jako dramatsko djelo, to ono mjestimično i jest, ali autor nije majstor scene. Njegovi likovi su više eksperimenti nego živa bića. Situacije najednom zastanu, pa čekaju, dok se ne razvije čitavo klupko dotjerane konverzacije, iz koje se ne pomiče naprijed.

Najveći nedostatak ove drame, za koju se ne zna, da li je treba igrati u tragičnom ili moderno-ležernom stilu (tu g. redatelj Delak nije ništa riješio), leži u potpunoj amoralnosti općega problema. Prema tome lica ne doživljavaju istinsku tragiku nego nelogično psihopatološko uzrujavanje, koje pada u prazno.

Gđa Podgorska je igrala Esther. Bezuvjetno, leži joj ovaj tip tragično superiorna bića i stvorila je u trećem činu jezovitu napetost između dva moguća rješenja: ili dobiti ili izgubiti ljubljenoga čovjeka. U spoznaji, da taj čovjek nije dostojan njene ljubavi, razvila se osebujna skala stvaralaštva povrijeđene žene, koja je u četrdeset i drugoj godini osjetila ljubav. Ali u prvom činu, pa i u drugom gđa Podgorska je stalno bila u napetom uzbuđenju puštajući da je vodi i zanosi njezin inače reski i glasni organ. G. Rakuša od svoje uloge uz neprestani prasak i superiornost Esthere nije ni mogao stvoriti bogzna što. Najpametnije mu je bilo sjediti, spustiti glavu i šutiti. Gđa Dragman isto tako. Uloga gđe Mihičić (Estherina majka) bila je jedina na visini i u stanju odoliti za čas Estherinoj praskavosti. Gđa Krleža je marljivo izradila tip svoje uloge u granicama svoje sposobnosti.

Soba u trećem činu je nemoguće postavljena, a kostim Estherin je previše krčljivo odudarao od čitavoga, inače preskromnoga milieua trećega čina.

S ovim komadom se nije obogatio novi repertoir, a bilo bi uistinu vrijeme, da se već jedanput prestane sa patološkim tipovima.

Ipak treba istaći odličan prijevod gđe. Božene Begović, koji je u punoj ljepoti došao do izraza u finom dijalogu.

D. Ž.

F. MOLNAR: DALILA

Ovaj put nije Molnaru uspjelo da kao obično, zaokruži cjelovitu igru finim tkivom duhovitosti i postepenim gradacijama napetosti i iznenađenja. Dosta prozirna »Dalila«, u jako nategnutoj stilizaciji jednoga bračnoga para, koji bi imao biti slika »višega društva« izigravajući stoički mir i usiljeni raffinement, ne može se ničim ubrojiti u ozbiljan repertoir.

Muž se u postarijim godinama zaljubi u svoju konobaricu, a žena poput Dalile vješto oduzima mužu uložnu knjižicu i dariva je siromašnom konobaričinu zaručniku. Konobaricu Ilonku ipak više privlači novac i ona bez sentimenata napušta svoga »visokoga« ljubavnika, koji iza ove teške operacije ponižen ipak ostaje uz svoju mudru ženu.

Sva bi originalnost ovoga komada imala ležati u finom načinu rješavanja bračne rastave: bez scene, bez optuživanja, bez gromoglasnih zapomaganja i grubosti. Virag i njegova žena Marianne nose u sebi kao krvnu baštinu otmjen postupak, jer su nekada služili u aristokratskoj kući u Londonu i to prividno dostojanstvo i mir bi htjeli pod svaku cijenu zadržati i u najkritičnijem času života. Odatle mučna stilizacija, koja je naročito smetala g. Grkoviću, impulzivnu i realistički disponiranu glumcu. Gđa Kraljeva se bolje držala kao stoička Marianne, makar je nagla izmjena smijeha i suza previše raskidala njenu ujednačenost i ton igre. Treći čin je najslabiji, jer se tu razrađivalo na dugo i na široko konačni efekt prelaza uložne knjižice iz jednoga džepa u drugi, a to je dugim manevriranjem gđe Marianne u drugom činu bilo već kao na dlanu.

Konobaricu Ilonku je igrala nevjerojatnim temperamentom gdja E. Dragman, koja makar je potencirala amoralnost svoje uloge, što je mjestimično i neugodno djelovalo, ipak je poput odlične Petrunjelice divnom lakoćom i totalnim glumačkim instinktom osvojila publiku.

Komičnost je čitavoga komada imao da stvara pipničar Janos, koji je prisluškivanjem i neprestanim intervencijama pomagao svojoj gospodarici. Ponešto maskom a ponešto neprirodnim držanjem stvarao je šaljivu situaciju pri svakoj pojavi, ali taj komični rekvizit stare škole nije mogao spasiti cjelinu, kojoj je manjkala dublja invencioznost i psihološka uvjerljivost.

Na koncu se pokazalo, da kazališna rutina i jeftini uspjesi nijesu jedini faktori za stvaranje, pa makar se radilo o zabavnom i modernom komadu.

Publika je uistinu reagirala kritično, makar se radilo i o samom Molnaru.

D. Ž.

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 3 OŽUJAK 1939. GOD. VII.

† PAPA PIO XI.

Cijeli svijet je priznao ovih dana, na različite načine, značenje pape, glave universalne, katoličke Crkve.

Dobiva se dojam, kao da je cijeli svijet sretan, što može pisati o nekome sa poštovanjem slobodno, bez sile i naređenja; što u tome pisanju može naglasiti princip jedne moći, koja vlada sa silnim autoritetom, a bez ikakva nasilja; što može istaći jedan pozitivan universalizam, koji ne uništava vrijednost i značenje nacionalnih individualizama; što može spomenuti borca za mir na osnovima socijalne i političke pravednosti; što može pokazati nosioca moralnih zakona, koji vrijede uvijek i neprestano za sve ljude i sve narode jednako, bili mali ili veliki; što može manifestirati duhovni karakter u životu čovjeka nasuprot bijedi i teoretskog i praktičkog materijalizma; što može u svemu ovome direktno i indirektno izmjeriti sve ljude i ideje, u koje svijet danas gleda; što može pokazati da je vjera u Boga sigurniji temelj svekolikog ljudskog života od ma koje druge vjere i povjerenja.

Očevidno, u ovaj čas, jedva je bilo neko područje života, o kojem se nije imalo što reći u vezi sa smrti Pape Pia XI.

No svakako je najznačajnija činjenica u tome, što je kulturno čovječanstvo osjetilo vrijednost jedne sile, — bez nasilja i vrijednost jednog načela — pravednosti, a to valjda zato, što toga najmanje ima, i što se kultura evropska počela razvijati sve od 1914 pa dalje bez ikakve pravednosti i u strašnim oblicima nasilja.

Demokracija, kapitalizam, internacionalizam, totalitarizam ne predstavljaju oblike zadovoljstva, duševne ravnoteže i kulture, nego perspektive rata i strahovitog razračunavanja.

Deklamacije o miru zapravo su rafinirane skrivačice za rat, koje se puštaju u svijet uz silno stvaranje ratnog materijala. Da bi se umirila savjest čovječanstva, izmišljena je genijalna fraza »oružani mir«.

I u ovoj frazi postignuto je jedinstvo svih blokova i popularnih ideologija: svi su za oružani mir, — — koji se može u sekundi pretvoriti, s najvećom jednostavnošću, u oružani rat. A u ovome je tragedija i realnost toga oružanoga mira.

Teško je doista biti papa, propovjedati ljubav i mir među ljudima i narodima, usred oblika i ideologija oružanoga mira, i spašavati temelje evropske kulture.

Svakako je jedno sigurno, da je Papa Pio XI. bio nesumnjivi faktor kulture, koja se osniva na vječnim zakonima pravde i morala, i izvori svih njegovih odnosa i borbi stvarno bili su kršćanski i katolički.

O TUĐINCIMA

U suvremenim događajima vrlo često se obračunava sa tuđincima, pa je svakako zanimljivo promatrati problematiku tuđinaca. Konačno, treba znati, tko je to i što je to zapravo tuđinac, i odakle dolaze organski porivi za neprijateljske i neharmoničke odnose prema tuđincima.

Iz same riječi tuđinac nužno zaključujemo na nešto, što je drugo, tuđe, a ne naše, na nešto, što se vidi i osjeća, i što ne treba mnogo dokazivati. U dnu svega opažaju se dvije svijesti, dva interesa, dva oblika, — jedan definiran pojmom naš, a drugi pojmom tuđin. Fizički, masovni, individualni nosioci tih svijesti, interesa i oblika jesu zajednice, odnosno narodi.

Dakle tuđinac je nosilac jednog određenog skupa tendencija za sva područja života. I u iskazivanju i oblikovanju tih tendencija, tih namisli, spontanih ili organiziranih aktualizacija, mi vidimo i spoznajemo jednu različnost, neharmoničnost i suprotnost.

Tuđinac je nosilac svijesti, koja je upravljena u svojim životnim manifestacijama jednoj drugoj zajednici, a ne onoj, u kojoj on živi kao tuđinac. Tuđinac u ispoljavanju ove svoje tuđinske svijesti više misli o svojoj zajednici, više osjeća za svoju zajednicu, više zna o njoj, više se brine za nju, jače reagira na njene muke i nevolje, ponosi se i veseli u njenu dizanju, uokviruje se u njene privredne, kulturne i druge organizacije, žrtvuje za njenu korist, i t. d. Evo, sve su to oblici života, u kojima tuđinac nedvoumno utvrđuje pripadnost jednoj drugoj zajednici, jednoj drugoj, tuđoj svijesti.

Nasuprot tome, tuđinac je mlitav i ponajčešće ravnodušan za sva ovakva ispoljavanja one zajednice, u kojoj se nalazi. Niti veselje, niti muke, niti rad, niti organizacije ne nalaze, u njemu prirodni, organski odziv. Sve on to ne razumije i ne osjeća, jer je on svojim životnim bitkom kapacitiran u svijesti druge zajednice.

I sve je dobro, dok ovakva tuđinska (asimilaciona) zajednica živi u harmoničnom ili bolje reći neizraženom dodiru sa autohtonom zajednicom.

Takav odnos, stvarno neproblematičan, moguć je samo dotle, dok se autohtona zajednica ne nađe u velikoj, odlučnoj nevolji, za koju nalazi ili djelomične ili potpune uzroke u asimilacionoj zajednici, i dok autohtona zajednica ne upravi odgovornost, naravno s posljedicama, na asimilacionu zajednicu.

Narav i oblici te nevolje mogu biti vrlo različiti i na različitim područjima: političkom, kulturnom, ekonomskom ili moralnom, — no uglavnom problematičnost, u smislu odlučnog sukoba, dolazi do izraza tek onda, kada asimilaciona zajednica uspije svojom moći i snagom zavladati i rastrovati autohtonu zajednicu u tolikoj mjeri, da ova više nije sposobna i moguća u punini svoje svijesti i svojih zahtjeva vladati, napredovati i uspijevati, t. j. biti zadovoljna i zadovoljena u svojim elementarnim i višim osjećanjima i spoznajama.

Teško bi bilo dokazati, u čemu se mora najjače osjetiti nezadovoljstvo i nezadovoljenost. No sasvim je sigurno, da materijalni momenti igraju važnu ulogu. Osjeti li narod u dovoljnoj širini, da se nikako ne može materijalno (ekonomski) srediti, zadovoljiti i napredovati, — krivnjom asimilacione zajednice, problem odnosa je očevidan. Dakle, materijalni činilac može biti vrlo odlučan, samo je od bitne važnosti, da se on ispolji kao narodna nevolja, a ne tek možda nevolja jedne, recimo i veće skupine ljudi; važno je da pogađa čitav jedan stalež, seljački, radnički, ili posebne grupe zanimanja, trgovce, industrijalce, advokate i t. d., ili konačno sve uzduž i poprijeko.

Nezadovoljstvo i nezadovoljenost se može osjetiti i na političkom području, izvan materijalnih činilaca; dakako i opet je bitno nužna dovoljna širina, dovoljna mjera (nevolja), pa da odnos postane problemom.

Najčešće pak problematika u odnosu autohtone i asimilacione zajednice nastupa na svim mogućim područjima protkano, a ne u odsječenim i izoliranim područjima (recimo samo privrednom, ili kulturnom, ili političkom ili moralnom).

Težište je svakako u širini i mjeri, t. j. u narodnoj nevolji, a ne tek u području. Dakako, da jače čovjek osjeća udar po džepu, nego po kulturi, već iz jednostavnog razloga, što u konačnom bez kruha i života ne dolazi u obzir ni kultura, ni moral ni politika.

Osim toga odnos se ne postavlja kao sukob po tome, što obje zajednice hoće i žele svijesno sukob, nego sukob dolazi prirodnom nuždom, organskom posljedičnošću iz naravi i oblika svijesnih (svojih) zajednica na istome području: zemlje i teritorija, vlasti i interesa, uspjeha i napredovanja, zadovoljstva i sigurnosti.

Nije dakle u pitanju problem krivnje i odgovornosti sa sociološkog gledišta, nego problem društvene zakonitosti, logike i nužnosti. To je u

svojim temeljima društveni problem, problem zajednica u međusobnom životu, u našem slučaju problem autohtone i asimilacione zajednice.

Po naravi stvari, pravo, životno pravo pobjede i nadmoći pripada autohtonoj zajednici, a krivnja i odgovornost, kao i posljedice asimilacionoj zajednici.

I eto zbog ovoga razloga, isključivo zbog ovoga razloga, princip samoodređenja autohtonih zajednica je i princip moralnoga reda, jer on direktno određuje pravo i vlast, apsolutnu primarnost jedne, autohtone zajednice, na jednom određenom prostoru zemlje.

Takve zajednice nose u svojoj prirodi sukob i obračun, — no taj se manifestira tek u slučaju napred navedenih uslova.

Svaka zajednica — kakvagod ona bila — živi u nekim načelima: načelu samoobrane, načelu sigurnosti, kao primitivnim i prirodnim načelima, zatim u načelima višega reda: načelu smisla (povijesnog cilja), načelu vlasti (upravljanja i određivanja), načelu ekspanzije (kulturne, političke, materijalne ekspanzije i nadmoći).

Jasno je, da dvije svijesti u navedenim načelima ne mogu biti *jednakopravne* u suverenim manifestacijama na istom području života i zemlje.

Otuda sukob znači u svojoj bitnosti prirodni zahtjev za uništenjem, za uklanjanjem druge zajednice. Nikada i nikako nema zahtjeva za dizanjem te druge zajednice, jer je to neprirodno.

Tako se, sasvim prirodno, asimilaciona zajednica pokazuje, *kao zajednica*, činiocem razaranja i izvorom nevolje za autohtonu zajednicu. Ta asimilaciona zajednica u prirodnim načelima samoobrane, sigurnosti, smisla, vlasti, određivanja, upravljanja, nadmoći i pobjede hoće da autohtona zajednica bude u svima ovim načelima slaba, neizražena i neorganizirana, i ona je slabi i degenerira, što svijesno što nesvijesno, u svemu onome u čemu je sama najjača, najorganiziranija i najvještija (na kulturnom, ekonomskom ili političkom području).

U tom prirodnom procesu sukobljavanja dviju zajednica ni jedna ne nosi svijesni — negativni — cilj o uništenju druge zajednice, nego ga sve više oživotvoruje samom dinamikom usavršavanja i razvijanja svoje svijesti i svojih načela zajednice.

Autohtona i asimilaciona zajednica se moraju jednom sukobiti u smislu obračuna, i to onda, kad u zajednici bude izazvano temeljno načelo — načelo samoobrane, jer zajednica se može uništavati i u smislu, i u vlasti, i u ekspanziji i u sigurnosti, pa da ona još ostaje pasivnom, bez otpora, ali u načelu samoobrane sadržan je krajnji životni otpor zajednice, koja još osjeća zadnju mogućnost da ostane živa. Sve do tog načela može asimilaciona zajednica jačati svoje snage, oblike i interese,

razvijati nezadovoljstvo, ali onda nastupa samoobrana u sukobu na život i smrt.

Kako je brojčani odnos daleko povoljniji za autohtonu zajednicu, to u fazi borbe na život i smrt autohtona zajednica ima neku brojnu prednost. No dakako ova prednost nije dovoljna, ako nema sposobnosti u organiziranju svih ostalih materijalnih, moralnih i duhovnih sila, koje mogu suzbiti i uništiti — kako se to kaže — negativno djelovanje asimilacione zajednice, pa i samu zajednicu.

Kad ovo utvrđujemo, onda je jasno pitanje, a otkud je neznatna manjina asimilacione zajednice mogla toliko uspjeti, da u autohtonoj zajednici izazove nezadovoljstvo, nacionalnu nevolju, pa čak i borbu na život i smrt.

Da bismo ovo shvatili, moramo se podsjetiti na postanak asimilacionih zajednica, jer u njihovu postanku naći ćemo i rješenje njihova uspjeha i postepene nadmoći.

Asimilacione zajednice nastaju na taj način, da se, bilo zbog kojih uzroka, odvajaju pojedinci, veće ili manje skupine ljudi od svoje matične (autohtone) zajednice, te odlaze u krajeve drugih autohtonih zajednica, s ciljem, možda potpuno i zamagljenim, da tamo i ostanu. Sad se dešava dvoje: pojedinci i skupine se asimiliraju novoj zajednici i nestaju, pa o ovima nemamo što govoriti, jer su se uklopili u svijest autohtone zajednice i u njen povijesni kontinuum; druge skupine zadržavaju svoju matičnu svijest i po naravi načela samoobrane i sigurnosti udružuju se i organiziraju. Dakako ovo organiziranje dobiva sve konkretnije, više i diferenciranije oblike. To organiziranje vrši se u početku zbog primitivnih načela samoobrane i sigurnosti, a kasnije iz kulturnih, ekonomskih i političkih razloga, i t. d. No na ovu zajednicu, ma kako se ona štitila i organizirala, djeluje: tlo i klima; djeluje dodir običaja, jezika, pisma i svih mogućih prilika, i zbog svega ovoga nazivam takvu zajednicu asimilacionom. Ona je po mnogome različna — nakon 10, 15 ili sto godina prema svojoj matičnoj (autohtonoj) zajednici, makar u svijesti neprekidno teži ovoj matičnoj zajednici. Za to asimilaciono razlikovanje vanredno je zanimljiva činjenica, da Židovi skupljeni u Palestini počinju među sobom pronalaziti velike razlike (njemački Židov, poljski Židov, rumunjski Židov, engleski Židov, — makar uvijek Židov i makar jedna svijest).

No bez obzira na naziv, mi utvrđujemo sve više ovu asimilacionu zajednicu, kao organiziranu cjelinu. Da bi se pojedinci i skupine održale, organizirali su se; jednom organizirani nastavljaju svoj razvitak u djelokrugu svojih fizičkih, duševnih i materijalnih sila, a vrlo često uz pomoć svoje matice.

Narod pak, — autohtona zajednica, živi svojim spontanim, organskim životom, bez organiziranja, ili barem bez nekog naročitog obrambenog, sigurnosnog i napadnog organiziranja, ukoliko se isključi vojska. Danas je to sve manje, i zbog toga mi danas i ne možemo govoriti o nastajanju asimilacionih zajednica, nego je tako bilo prije svjetskog rata za asimilacione zajednice, koje su nastale.

Asimilacione zajednice postajale su organiziranijima od same autohtone zajednice, pa čak i u onim narodima, koji su organizirani. Nijemci su narod, koji ima smisla za organizaciju, no Židovi su bili još organiziraniji u Njemačkoj. Nijemci u Hrvatskoj su organiziraniji od Hrvata. I uvijek je asimilaciona zajednica organiziranija od autohtone. Zato je uspjevala. To je tako išlo u eri demokracije, kad je asimilaciona zajednica mogla u principu i oblicima demokracije naći punu pravnu i društvenu mogućnost, da svoju organizacijsku prednost ispolji kao nadmoć na svim područjima kulturnoga, ekonomskoga i političkoga života nad spontanom, organskom i malo organiziranom autohtonom zajednicom.

Tako je princip demokracije došao u sukob sa prirodnom zakonitošću, koja vlada među zajednicama, — autohtonom i asimilacionom, jer na istom teritoriju ne mogu postojati i djelovati (formirati povijesni kontinuum) dvije jednakopravne nacionalne svijesti o sebi, t. j. zajednice.

Danas nije moguć postanak asimilacionih zajednica, jer nema ni principa, ni pravnih i društvenih mogućnosti, koje bi dopuštale, da se skupine jednoga naroda presele u zemlju drugoga kojega naroda, zatim je istaknut princip jedinstvenog teritorija, vlasti i naroda, sa svim posljedicama na kulturnom, političkom i ekonomskom području, tako da se asimilacione zajednice zapravo i ne smiju suviše organizirati (pogotovu politički i ekonomski). Autohtone zajednice ne daju više mogućnosti za postanak asimilacionih zajednica, ne priznaju princip jednakopravnosti, isključuju pravne i društvene mogućnosti organiziranja i razvijanja.

Čak što više, autohtoni narodi, dovedeni do velikog stupnja nevolje, uz istodobni uspon asimilacionih zajednica, žele ne samo obraniti se, nego onemogućiti asimilacione zajednice, gdje se to može. Gdje se to pak ne može, tamo se nastoji izvršiti istjerivanje, izmjene, ili slobodni život u načelu samoodređenja naroda.

Očevidno je jasno, da u prirodnom razvijanju ka sukobu, nesvijesni i logički izazov prvenstveno nose i ispoljavaju asimilacione zajednice. To je s toga razloga, što su one prisiljene od svojega postanka pribjegavati organiziranim oblicima na svakom području. Autohtoni narod nosi svoju svijest bez naročitog organiziranja, a asimilacioni samo uz priličnu organiziranost. Drugo je pak uspjeh. Uspjeh ovisi o stupnju organiziranosti, kako za autohtonu tako i za asimilacionu zajednicu. Eto zato

se asimilaciona zajednica iskazuje prema autohtonom narodu spretnijom, uspješnijom i slično tome; ona je organiziranija, a takva je morala postati, da bi se održala. — No čim se autohtona zajednica organizira, ona pobjeđuje, jer ima prednost u broju, t. j. u fizičkom, materijalnom i duševnom kapacitetu, što sve nose živi ljudi u organiziranoj brojnoj nadmoći.

A ovakvo organiziranje autohtone zajednice redovno počinje, tek kad dođe pritisak asimilacione zajednice do krajnje granice samoobrane.

Kad autohtona zajednica usmjeri svoje organizirane sile za obranu i uništenje asimilacione zajednice, onda obično nema umjerenosti, nego se tjera iz krajnosti samoobrane u krajnost potpune pobjede. U takvim slučajevima (konkretnim) obje zajednice nastupaju kao neprijatelji, puni mržnje i osvete, i nikakvi principi nisu u stanju zadržati prirodni tok obračuna.

Moguće je izbacivati sažaljenja, ali jedini je izlaz u prirodnom rješenju i rješavanju.

Univerzalni zakon pravednosti nije moguće ostvariti na glupim i neprirodnim društvenim odnosima.

Zar je, na primjer, mogao biti ostvaren zakon pravednosti nekada u Austro-Ugarskoj, kada je asimilaciona zajednica (germanska) pokušavala potiskivati svijest autohtone zajednice (hrvatske)?

U sukobima autohtonih i asimilacionih zajednica opaža se još jedna vanredno važna i zanimljiva pojava psihološke naravi. Naime, ne radi se samo o organiziranju, nego i o ideološkim koncepcijama, što ih zajednice nose i izbacuju, da bi bile sigurnije i uspješnije.

Tako, na primjer, Židovi su izbacili, usvojili ili kako tko hoće (ovdje nije riječ o tome) koncepcije komunizma, internacionalizma i demokracije, kao svoje životne stvari, s kojima oni padaju ili rastu u svojem prirodnom sukobu sa autohtonim zajednicama. Ta, konačno Židovi nijesu pri tome bili, u golemoj većini, i nijesu ni sada ni internacionalci, ni demokrati ni komunisti. Naprotiv, Židovi su s oružjem internacionalizma bili puni židovske svijesti, suosjećanja, brige i pomaganja. Židovi su, kraj komunističkih fraza, dizali velebnu zgradu kapitalizma u svojim (židovskim) rukama; oni su kao komunisti bili sposobni za propovijedanje slobodne ljubavi i rušenje obitelji, ali su židovsku obitelj čuvali čvrstu i zatvorenu od svakog arijskog komuniste, koji bi pomislio, da se doista radi o komunizmu, a ne o oruđu za samoobranu (u kojoj ne može biti uništena obitelj). Židovi su se toliko povezali sa kapitalizmom, komunizmom, internacionalizmom i demokracijom, da udarajući po ma čemu od ovoga, udaramo i na Židove, ili obratno. No židovstvo nije u svojoj integralnoj svijesti uništeno, nego je naprotiv pomoću ovoga oružja

jačalo, d o k s u s v e a u t o h t o n e z a j e d n i c e u i s t o j k o n c e p c i j i s l a b i l e i n a z a d o v a l e. Ja ne mislim, da su Židovi, da tako kažem, izumitelji kapitalizma, internacionalizma, komunizma ili demokracije, jer to nije konačno istina, nego hoću istaknuti činjenicu (nema diskusije), da su Židovi u svojoj borbi, za sačuvanje i razvijanje sebe kao historijske zajednice, ispoljili svoj najveći uspjeh kroz koncepcije kapitalizma, internacionalizma, komunizma i demokracije nad autohtonim zajednicama. Nitko u kapitalizmu nije bio tako organiziran kao Židovi, nitko u internacionalizmu, nitko u komunizmu, nitko u demokraciji. Kapitalizam, komunizam, internacionalizam i demokracija ispoljili su se kao n a c i o n a l n i interes židovstva, kao interes svijesne zajednice. Možda ima i dublji uslov za čudan vez između ovih izama i židovstva. Pokušat ćemo i to razmotriti.

Prije svega jasno je, da su kapitalizam i komunizam u dnu svega materijalističke koncepcije, blize svima onima, koji se odvoje od historijske svoje podloge (zajednice i tla), pa počnu lutati kao tuđinci u novim sredinama. Po naravi stvari, tuđinac, hoteći makar sačuvati i svoju svijest i tijelo zajednice, mora više misliti na materijalno sređivanje i sigurnost, nego li autohtoni živalj.

U tom materijalnom zbrinjavanju i organiziranju idejni i diferenciraniji duhovni i umjetnički elementi kržljaju, suše se, i čitava svijest i savjest naginje koncepcijama, da tako kažem, ovozemaljske, vulgarne, neidealistične naravi, kao što su kapitalizam, komunizam i slično. U ovome gledanju prirodno je vezivanje Židova sa kapitalizmom i komunizmom. Načelo demokracije nije usvojeno iz materijalističkih razloga, nego zbog toga, što je demokracija u svojim oblicima o jednakopravnosti č o v j e k a dala pogodno tlo, da se razvije preko s l o b o d n o g čovjeka o r g a n i z i r a n a asimilaciona zajednica.

Sklonost materijalističkim koncepcijama došla je od naravi života, trajne borbe i samoobrane u najprimitivnijim manifestacijama života, sklonost internacionalizmu i demokraciji također u razlogu samoobrane i sigurnosti. No upravo zbog toga što je sve ovo (kapitalizam, komunizam, internacionalizam) služilo u biti svojoj z a s a m o o b r a n u jedne svijesti, jedne historijske zajednice, upravo zbog toga je zajednica i očuvana.

U historijskoj činjenici židovstva mi opažamo jednu fenomenalnost, kako jedna zajednica, da bi se održala, usvaja i nosi najinferiornije materijalističke i moralne koncepcije, no ipak plaća to gubitkom duhovnih vrednota i u svojoj svijesti.

Ako danas židovstvo gubi, nije to stoga, što bi ono kao nosilac materijalističkih koncepcija bilo slabo, nego naprotiv stoga, što je vanredno uspjelo, što je u svojim organiziranim snagama postiglo toliko veliku

nadmoć i prednost, što je s onim istim oružjem svoje samoobrane protivnika slabilo u dovoljnoj širini i dubini, da je izazvalo samoobranu autohtonih zajednica i udar po svim koncepcijama, koje na kojim načinom koriste židovstvu.

Uspjeh židovstva izvor je njegovoj nesreći.

Istina, teoretski je smiješno brkati židovstvo i demokraciju, ali u praksi se moralo konačno otkriti, da je sasvim nešto drugo dostojanstvo i jednakopravnost čovjeka (kršćanski i demokratski princip), a sasvim je opet drugo sukob autohtone i asimilacione zajednice. Kad se članovi asimilacionih zajednica ne bi organizirali, da bi se sačuvali prema autohtonoj zajednici, i kad ne bi time postavljali sasvim novu društvenu pojavu i odnos, nego živjeli kao pojedinci istim životom, organizacijama, običajima i izrazima autohtone zajednice, onda bi vrijedio princip demokratski. No kad se tuđinac ispolji kao organizirana posebna svijest na istom teritoriju, onda tu demokracija nema nikakva posla, nego je moguć samo sukob, pobjeda i rješenje.

Demokracija je u svojim konsekvencijama moguća i među ljudima pojedincima i među zajednicama samo do granice samoobrane, a onda dolazi obračun. U ime demokracije, samo se luda može dati uništiti, — a međutim tragedija i jest u tome, što se u prečestim konkretnim prilikama htjelo, da demokracija i glupost bude jedno isto, pa su se onda u obaranju gluposti počele obarati vrednote, koje vrijede za čovjeka.

Ovako isto kao što asimilacione zajednice ispoljavaju i prihvaćaju ideologije, koje njima osiguravaju život i uspjeh, tako i autohtone zajednice ispoljavaju svoje koncepcije.

Tako smo danas svjedoci naročito ispoljenog nacionalizma, koji ima svoj najdublji izvor u društvenom zakonu samoobrane, kao zakonu prirođenom svakoj prirodnoj i historijskoj zajednici.

Mnogi prigovaraju ekstremizmu nacionalizma, i htjeli bi, da on bude umjeren. Međutim, nacionalizam je u svojoj naravi isključiv za umjerenost. On je i postao, da ne bude umjerenosti, jer je ona neprirodna za bit, za pravu prirodu onih pojava, koje se moraju rješiti nacionalizmom. Nacionalizam proizlazi iz sfere životnih sukoba, gdje vlada potpuna ekstremnost u izazovu, pritisku, mržnji, izrabljivanju i razaranju, gdje je sve u kulminaciji. Tako, na primjer, nacionalizam autohtone zajednice, izazvan na granici samoobrane od nadmoći asimilacione zajednice, ne može biti umjeren, jer u tim granicama sve vrije, kuha, reži, bjesni, mrzi, sve je u naravi sukoba, obračuna i pobjede.

Doista, javljaju se prečesto ljudi i u autohtonim i u asimilacionim zajednicama, koji pravovremeno upozoravaju (prorokuju), da se treba

čuvati ovoga i onoga, da treba urediti ovo ili ono. Međutim, to su izvanredne spoznaje pojedinaca, koje u najviše zajednica nitko ne sluša i ne slijedi, jer se u vrijeme objavljivanja smatraju mudrolijama, utopijama i slično, a u vrijeme aktualnosti, kad je svakoj budali sve jasno, proroštvima, uglavnom suvišnima, jer sada sve mora ići kako mora.

Narodne zajednice su takva elastična bića, koja se vrlo teško i sporo dovode do ekstremnog istezanja. No kad se jednom istegnu i više ne mogu dalje, onda se vraćaju u ravnotežni položaj sa treskom, lomljavom i svima oblicima ekstremnosti. Tu sada više nije područje umjerenosti, makar inače bilo jasno, da bi za mnoge stvari trebalo mnogo umjerenosti.

Tek visoko razvijene zajednice mogu posjedovati takav stupanj svijesnog društvenog života, da brzo spoznaju potrebu reformi i nužnih preokreta, t. j. da uopće izbjegnu granicu istezanja, i da se kreću u području životnih umjerenosti, a ne ekstremnih lomova.

Međutim, najveći dio današnjih sukoba vrši se u lomovima, u ekstremima, kad riječ umjerenost zvuči doduše lijepo, ali suho i neživotno.

Današnja pojava nacionalizma predstavlja sferu ekstrema. Današnji odnos između autohtonih i asimilacionih zajednica kreće se i likvidira u sferi ekstrema.

Različite ideologije, koje su na površini, u koliko predstavljaju organske manifestacije, zajednice su proizvele iz onih aktualnih nužnosti, koje diktira zakon samoobrane.

I te ideologije imaju svoju prirodnu vrijednost, dok ih zajednice trebaju, a onda postaju suvišne, naročito u svom ekstremizmu.

Dakako, ovakve ideologije zaostaju, jer su ostali ljudi, koje je narod izbacio u ono vrijeme, kad su upravo takvi ljudi bili potrebni. To su oni ljudi, za koje je nastala uzrečica, da revolucija guta svoju vlastitu djecu. Kad su ovi ljudi nuždom prilika i ideologija došli do uspona, bilo je to prirodno; kad su se htjeli održavati, postalo je to neprirodno, jer nove prilike, nove nužde izbacuju novu ideološku aktualnost i zahtjev za novim ljudima.

To je dinamika aktualnosti, koja se ogleda i u ljudima i u ideologijama.

Prema tome, sukob autohtonih i asimilacionih zajednica ne pokazuje se površnom oku kao borba u zakonu samoobrane, nego kao borba različitih koncepcija i ideologija. Uostalom teško je opaziti u vrevi književnih, kulturnih, vjerskih, ekonomskih i političkih nadmetanja, koja se isprepliću u odlučnosti sukoba, da se na kraju krajeva radi o intelektualnim, moralnim, fizičkim, ekonomskim i političkim eksplikacijama jedne svijesne zajednice, koja se brani i koja hoće pobijediti.

Naročito površni ljudi mudruju oko ideologija, kad se radi o sukobu, **organskom** i prirodnom sukobu između autohtonih i asimilacionih zajed**nica**, zaboravljajući, da samo jedna ideologija ima svoju vrijednost, a to **je ona**, koja izvire iz naravi sukoba, iz dna sukoba. — Svaka asimilaciona zajednica, kojoj je sukob označen sferom ekstrema mora biti uništena, kao zajednica, kao posebna i nadmoćna svijest, u svim izraženim i istaknutim područjima života, — od autohtone zajednice, — ili mora biti rastavljena od nje, ma kojim načinom: istjerivanjem, izmjenjivanjem ili teritorijalnim otcjepljenjem.

Ivan Oršanić

HTIO BIH...

Htio bih svu snagu dušinoga vrutka
Da raspem ko požar vihor vasione
I da moje pjesme jednoga trenutka
Jeknu kao silna zvona, kad zazvone.

Da uništim bijedu nedoglednih bura,
Neodlučnost kobnu svakidašnjih jeza,
Da izbrišem mrlje sramotnoga mura,
Ko što kidam konce pokvarenog veza.

Htio bih svom snagom, što sapeto grca,
Da demona srušim s prijestolja i vlasti,
I da novim žarom pročišćena srca
Uskladim sav odnos razuma i strasti.

Da zbacim težinu sumnja, koje guše,
Kao rob umorni kada breme skida,
I da novom snagom probuđene duše
Zderem tamni veo sa dušinog vida.

Da životnu sreću oslobodim sloma,
I pročistim vidik što se tamom svodi,
Tada moja pjesma bit će odjek groma
I radosni pozdrav nadošloj slobodi.

August Đarmati

GODIŠNJICA PROPASTI AUSTRIJE

Bella gerunt alii,
tu felix Austria, nube!

STARA AUSTRIJA

Dne 12. ožujka 1938. Austrija je postala dijelom velikog njemačkog Reicha i prestala postojati kao nezavisna država.

Danas je, dakle, Austrija prošlost. Njezina pozicija kao samostalnog političkog čimbenika u svjetskom razvoju pripada povijesti. Austrija je — ta vječna udavača — otišla u svoje posljednje svatove sa njemačkim Reichom.

Nas Hrvate, kao narod koji je s Austrijom imao uske vjekovne međudržavne odnošaje zanima razvoj i konac toga tako dugo premoćnog partnera, koji je dovršio svoju političku ulogu uklapanjem u sferu svoga općenjemačkog bivstva.

Naši odnošaji sa Austrijom teku neprekidno od 1. siječnja 1527. pa sve do 29. listopada 1918. Na samu Novu Godinu 1527. sastali su hrvatski staleži i redovi na Hrvatski Sabor na Cetinu, gdje su »sasvim slobodno i bez ičijeg utjecanja« izabrali »kralja češkoga i nadvojvodu Austrijskoga« »Ferdinandum in verum, legitimum et naturalem nostrum et tocius hius regni Croatiae regem et dominum, nec non... Anam in veram... tocius regni Croacie reginam...« naglašujući time slobodan izbor, nezavisan od ugarskoga izbora za kralja od 17. XII. 1525.

Tim izbornim činom Hrvatskog Državnog Sabora postali su Habsburgovci i kraljevima hrvatske sredovječne države. Teške prilike hrvatskog naroda u borbi za opstanak protiv Turaka silile su Hrvate na ovaj korak. Ali Austrija nije ispunjavala preuzete obveze za turske ratove. Tako već za Leopolda I. (1657.—1705.) dolazi do tragične urote Zrinsko-Frankopanske, u kojoj pogibaju prvaci Kraljevstva Hrvatskoga. Već tada prozrio je ban Hrvatske Petar Zrinski zloću bečkoga dvora i u svojoj promemoriji poljskome kralju koncipiranoj na hrvatskome jeziku, piše: »Austrijska vlada... traži... u nesreći drugih svoju sreću a u istrijebljenju slobodština i u potpunom podjarmljenju Ugarske i Hrvatske svoju veličinu i slavu. Neima naime vlade na svijetu koja bi bila toliko pokvarena i koja bi gajila tako pogane osjećaje spram Boga i prava naroda kao što je ova, a kod toga najgore je to što nema nade, da će se to ikada popraviti«. U samoj osudi Petrovoj obrazlaže se, da je sagriješio više od ostalih zato, jer je htio da bude ono, što je Njegovo Veličanstvo, to jest nezavisni vladar hrvatski...

Uostalom, i ako teško, Hrvati su se ipak oporavili i od te skoro najteže katastrofe u svojoj povijesti. Kako je po smrti Josipa I., koji je ostavio iza sebe dvije kćeri, ostao Karlo III., brat Josipa I., kao jedini muški član habsburške obitelji, i bio određen za španjolskog kralja, to je u smislu zakona od 1687. imao nastupiti slobodan izbor novoga kralja za Ugre i Hrvate po izumrću muške loze habsburške. Zato je Hrvatski Sabor 9. III. 1712. donio hrvatsku pragmatičku sankciju po kojoj će se kruna povjeriti i ženskoj lozi austrijskog roda, koja će posjedovati osim Austrije i Štajersku, Korušku i Kranjsku. Spominjemo ovu pragmatičku sankciju već i zato, što ju je donio Hrvatski Sabor deset godina prije ugarskog sabora te zato što je saborska adresa, predana kralju Karlu doslovce izrazila: »Nije nas Ugrima podvrgla nijedna sila, nijedno ropstvo, već se sami od svoje volje pokorismo ne kraljevstvu, nego kralju njihovu. Njihova kralja također priznajemo, dok bude gospodar Austrije, a ako se dogodi, da to ne može biti, ne ćemo slušati zamamljivi glas slobodna izbora ni poruku, kao da smo dužni nerazriješivo slijediti Ugarsku; liberi sumus non mancipia — slobodni smo a ne robovi«.

Već nasljednici Ferdinanda I. bavili su se idejom, kako bi iz austrijskih, čeških, ugarskih i hrvatskih zemalja učinili jednu jedinstvenu državu. Dakako, da u tome nisu nikada potpuno uspjeli i na tim pokušajima Austrija si je morala skrhati vrat. To je ona misija, o kojoj su sanjali i državnici Austrije poslije svjetskoga rata, i koje se nikada nisu barem u duši odrekli. U starini ipak je postojao hrvatski i ugarski ustav, i ako okrnjen i slabo uvažen. Vladavina Marije Terezije predstavlja početak germanizacije i centralizacije. Njezin sin Josip II., poznati reformator, htio je provesti ujedinjenje i stapanje svih habsburških zemalja u jednu posebnu njemačku državu, pa je sve svoje reforme i prosuđivao prema tome, koliko odgovaraju ovoj konačnoj svrsi. Te reforme prisilile su hrvatsko i ugarsko plemstvo na vrlo usku suradnju i opet na račun popuštanja Hrvata Ugrima. Tada se sastao hrvatski sabor nakon v a k a n c i j e o d 35 g o d i n a 12. V. 1790. u Zagrebu, vrlo oslabljen, donijevši prvu realnu uniju u historiji Hrvatske s Ugarskom, spasivši latinski jezik kao službeni umjesto mađarskoga. Hrvatsko-ugarske borbe i popuštanja traju sve do 1848.

Te godine 1848., dne 12. ožujka započele su studentske demonstracije u Beču protiv Metternicha, koji je sutradan pobjegao iz Beča. Genijalni madžarski revolucionarac Košut zahtijevao je od Austrije samostalnost za madžarski narod i vlastito ministarstvo, na što je kralj Ferdinand i pristao. Međutim madžarski centralizam i nametanje madžarskog jezika Hrvatima izazvalo je rat sa Madžarima pod Jelačićem, koji je — konačno spasio bečki dvor od katastrofe.

Od tada pa do 1918. Austrija počima prema proročanstvu Dra A. Starčevića propadati polako ali sigurno. Na pozornici Austrije pojavljuje se 2. prosinca 1848. nadvojvoda Franjo Josip kao austrijski vladar. On uspijeva 21. svibnja 1849. izmoliti vojnu intervenciju ruskoga cara Nikole I. protiv Madžara tako, da je general Paskijević mogao nakon pada Vilagoša izvjestiti Gospodara Imperatora dne 13. kolovoza: »Ugarska pada pred noge carskoga Veličanstva Vašega«. Bojna sreća pomogla je Austriji u ratu protiv Italije i 30. VIII. 1849. uđe austrijska vojska opet u Mletke. Hrvatska je dobila 4. ožujka 1849. oktroirani ustav, po kome je Kraljevina Hrvatska i Slavonija uzdržala svoje posebne uredbe u potpunoj nezavisnosti od kraljevine Ugarske, ali to sve ostaje do 1. I. 1852., od kada Car i Kralj Franjo Josip I. vlada posve apsolutno udovoljivši prijedlogu svojih savjetnika da se ukine »ustav« (od 4. ožujka 1849.) svojim patentom od 31. XII. 1851. — Nastupa razdoblje Bachovog apsolutizma kao »nagrada« Hrvatima za njihovu lojalnost, a Madžarima kao kazna za revoluciju. Opet je na dnevnom redu pokušaj germanske asimilacije malih naroda putem centralističkog austrijskog apsolutizma. Tokom te vladavine zabranilo je bečko ministarstvo u Hrvatskoj — godine 1852. — upotrebu hrvatske narodne zastave.

Kad je Rusija godine 1854. ušla u krimski rat s Turskom, Engleskom, Francuskom i Sardinijom, Austrija je brzo zaboravila na ruske usluge pri ugušivanju madžarske revolucije i počela pregovarati sa saveznicima, te uspije prisiliti Rusiju na povlačenje njezinih četa iz Rumunjske. To je bilo dosta da se krvavo zamjeri Rusiji. Za uzdarje Rusija je pomagala austrijske neprijatelje napose Sardiniju. Viktor Emanuel II. nakani ujediniti Italiju uz pomoć ministra Cavoura. Piemont je primao madžarske i lombardske emigrante koji su bježali iz Austrije ispod njenog apsolutizma. Lombardija je jako žudila za oslobođenjem ispod austrijskog jarma i Cavour je ponudio Napoleonu III. Savoju, ako pomogne Sardiniji u ratu protiv Austrije. Budući da je Napoleon III. prihvatio ovu ponudu, došlo je 30. IV. 1859. do rata s Austrijom zbog Lombardije. Sam car Franjo Josip I. izgubi bitku kod Solferina 24. VI. i mirom u Zürichu ustupi Lombardiju Napoleonu III., a ovaj je zamijeni za Savoju i Nizzu sa Sardinijom.

Financijska kriza, u kojoj se carstvo nalazilo nakon Solferina, prisililo je cara, da izda manifest od 15. VII. 1859., kojim je najavio prestanak apsolutizma. Diobu Ugarske na 5 namjesništva je ukinuo i proširio carevinsko vijeće, koje je raspravljalo (22. IX.) o federativnom uređenju monarhije. U Hrvatskoj je Nijemca Coroninia zamijenio kao ban podmaršal Josip Šokčević, koji je 12. VII. uveo hrvatski jezik u život namjesto njemačkoga. Listopadskom diplomom od 20. X. 1860. vraća vladar

svojim narodima ustav! Orilo se zemljama Nj. Veličanstva »Živila konstitucija!«

Hrvatski državni sabor od 1861. imao je zadaću da donese prema kr. propoziciji od 12. III. 1861. zaključak o izašiljanju svojih delegata na carevinsko vijeće, jer su narodi trebali milom, kad već nije išlo silom, da surađuju na jedinstvenoj austrijskoj monarhiji. Ali Hrvati donesoše, na iznenađenje Beča, posve protivne zaključke, a napose na prijedlog Dra Eugena Kvaternika zakon, kojim se smatra svaki onaj saborski zastupnik veleizdajnikom, koji ode na bečko carevinsko vijeće. Saborski čl. 42. tražio je pak od Ugarske prije pregovora priznanje neovisnosti i samostalnosti trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. O samom čl. 42. imao je protagonista hrvatskog nacionalizma Dr. Ante Starčević svoje vrlo pokudno mišljenje, o kojem je napisao poraznu kritiku u studiji »Članak 42 : 1861.« (»Hrvat«, sv. II. 1868.). Rezultat saborskog držanja, da ne priznaje nikakvih zagrebačkih odnošaja s Austrijom, bio je raspust sabora.

Još 1862. Bismarck je težio za prevlašću Prusije u Njemačkoj. Uz Austriju su bile kraljevine Bavarska, Würtemberg, Saska i Hannover, vojvodina Baden i Hessen-Darmstadt, Nassau i kneževina Hessen-Kassel, dakle većina »njemačkog saveza«, koji savez htjede Austrija preustrojiti na štetu Prusije. Prusija izazove rat sa Danskom i u tom ratu sudjelovala je i Austrija kao saveznica Prusije. Porazom Danske dobiše Austrija i Prusija bečkim mirom (30. X. 1864.) Schleswig, Holstein i Lauenburg. Dok je Austrija težila za ostvarenjem nove države od tih zemalja, Pruska je išla za njihovim prisvojenjem. Ipak je nagodbom Austrija preuzela Holstein, Pruska Schleswig, a Lauenburg ustupila uz odštetu Pruskoj. Austrija nije priječila propagandu nesuđenog vladara Fridricha od Sondenburga u Holsteinu, te je odbila pritužbu Bismarkovu. Prusija je odlučila zaratiti proti Austriji tražeći za to povod.

Talijani su težili za svojim ujedinjenjem sa Mletačkom. Sardinija si je priključila 1859. Parmu, Modenu i Toskanu, te Romagnu, dio papinske države, a 1860. Garibaldi zauzme Siciliju. Napuljski vladar Franjo II. nađe utočište u papinskoj državi i uslijed toga se Sardinija zarati sa papom Pijom IX., kome preostane samo Rim. Sardinski kralj Viktor Emanuel II. sazove prvi talijanski parlamenat, koji ga 17. III. 1861. proglasi kraljem Italije. Austrija nije htjela prodati Mletačku Sardiniji i Bismarck nađe saveznika u Italiji protiv Austrije.

Na prijedlog Bismarcka sazvan je sabor Njemačkog saveza u svrhu reforme, po kojoj se parlamenat više ne bi sastojao od delegata zemaljskih sabora već od izravno izabranih zastupnika. Austrija dakako nije

želila izbora u Češkoj i ostalim nasljednim zemljama već da parira Pruskoj predlaže saboru, da odluči o pripadnosti Schleswiga i Holsteina, u kojima da se provede plebiscit. Austrija je doista sazvala sabor staleža u Holsteinu i to je bilo dosta, da Prusija umaršira u Holstein radi »zaštite« svoga suposjeda. Kako je to Austrija smatrala povredom ugovora, predložila je saboru rat protiv Prusije, a Prusija je izjavila da je savez njemačkih zemalja utrnuo. Franjo Josip I. upustio se u novi rat sa Prusijom, a Italija s Austrijom. Prusiju su podupirale Oldenburg, Mecklenburg, Brauenschweig, Hamburg, Lübeck i Bremen. — Austrijanci potukoše Talijane kod Kustozze, i kod Visa (Tegetthof), gdje su uvelike učestvovali Hrvati. Na sjevernoj fronti sjaj austrijskog oružja je potamnio. General Benedek molio je cara, da sklopi mir radi neizbježivog poraza, koji stigne Austrijance 3. VII. 1866. kod Sadove i kraljičinog Graza. Prusija je praškim mirom (23. VIII.) isključila Austriju iz Njemačke, ukinula njemački savez, dobila Schleswig i Holstein, predala Mletačku caru Napoleonu III., koji ju nakon plebiscita predade Italiji. Bismarck je triumfirao priključivši Pruskoj Hannover, Hessen-Kesel, Nassau i Frankfurt na Majni. (Dr. Horvat: Najnovije doba hrvatske povijesti, str. 224 i sl.).

Nakon ovakve vanjske situacije propali su apsolutizam odnosno centralizam, te je preostao još samo dualizam ili federalizam, o čemu se govorilo od 1860.-66.

Prema jednoj političkoj kronici federalizam je spriječila urota Dra Eugena Kvaternika, za koji se zauzimao Beust (Sas). Ovaj se posredovanjem Julija Andrašija nagodio sa Deakom na bazi dualizma. Tek tada se Deak odrekao vođe madžarske revolucije Lajoša Košuta, koji je jedini od madžarske emigracije odbio pomilovanje i umro u progonstvu u Italiji. Franjo Josip I. primio je madžarske zahtjeve o vlastitom ministarstvu 17. II. 1867. i imenovao prvim ugarskim ministrom predsjednikom grofa Andrašija 20. II. 1867.

Hrvatski Sabor od 1865. stajao je na principima Sabora od 1860. i za to je 25. V. 1867. — raspušten. Madžarski sabor primio je austrijsku nagodbu 21. XII. 1867. Ban Šokčević je odstupio, a naslijedio ga je Levin Rauch, koji je na osnovu oktroiranog izbornog reda (20. X. 1867.) proveo izbore za sabor od 8. I. 1868., u kome su od 66 zastupnika njih 34 bili činovnici. Prijedlog nagodbe kraljevinskog odbora sa Madžarima sabor je primio bez rasprave od 21. do 24. rujna 1868. Nagodba je ostala uz male preinake u kreposti do 29. listopada 1918.

Sudbina Austrije bila je zapečaćena.

OBITELJ ZADNJEGA CARA

Sin Franje Josipa prijestolonasljednik Rudolf počinio je u 31. godini života 30. I. 1889. u zajednici sa Marijom Večera samoubojstvo. Liječnici su ustanovili, da bi vjerojatno bio za godinu dana umro od paralize. Drugovao je sa Sepszom, urednikom »Neues Wiener Journala«, posjećivao bečke krčme, rado se opijao i još rade dobro jeo. Sa suprugom Stefanijom živio je nesnosno. Bio je filosemita. Mrzio je uhode i policiju.

Carica Elizabeta, koja je obožavala sina, nakon njegova samoubojstva lutala je svijetom, dok je nije anarhista Luccheni umorio 10. IX. 1898. u Ženevi. Redovito je trošila 16.666 forinti i 66 krajcara mjesečno, a kad je putovala još 30.000 forinti mjesečno.

Zingareli veli za Franju Josipa, da je uvijek živio i radio prisiljavajući svoju osobu da se prilagodi pojmu Veličanstva i uvijek podvrgavao sve svoje čine i mišljenje zakonima forme i discipline. U dnu svoje duše on je mrzio parlamenat i njegov antiparlamentarizam proizlazio je iz uvjerenja, da je u Austriji, državi mnogih naroda prava parlamentarna vlada nemoguća. On nije bio poslovan vladar. Kad mu je jedanput belgijski kralj Leopold, poznati burzijanac ponudio da nabave Stock dionica jednog poduzeća u Kongu, jer bi to bio izvrstan posao, njegov carski austrijski kolega odbio je to sa prezirnom hladnoćom. Tajna zaradjivanja nije se slagala s njegovim carskim pozivom. Na manevrima njegov drugi kolega Vilim II. ponudio mu je cigaretu, ali mu je Franjo Josip odgovorio, da vojnik, dok je u službi, ne smije pušiti, tako da je i kajzer odustao od pušenja.

Franjo Ferdinand, kao prijestolonasljednik, doveo je 1907. za šefa glavnog štaba Konrada Hoetzendorfa. Poznato je, da je Konrad smatrao aneksiju Srbije monarhiji, kao konfederirane države, najboljim rješenjem za obje stranke, jer da bi se srpski narod mogao slobodno razvijati politički i vojnički, ali je Srbija te sirenske glasove lagano odbijala. Car Vilim je uvjeravao Konrada, da ostale velike sile nisu spremne za rat i da će Njemačka marširati zajedno sa Austrijom protiv Srbije. Kad je objavljen rat Srbiji nije bilo doduše straha od Srbije, već od toga, da će Monarhija uopće nestati i kad je nestala uzaludna nada, da će Rusija ostati neutralna, Franjo Josip zabrinuto je rekao Konradu, ako je dakle sudjeno da se monarhija mora raspasti, neka se barem časno sruši. Za vrijeme rata Nijemci su pokušali da austrijske čete pretvore u svoj armijski korpus, ali je car imao snage, da odbije »svog milog Vilima«. Šef njemačkog glavnog štaba pisao je Konradu o ulasku Italije u rat: »Izdajstvo Italije imat će u povijesti svoju osvetu. Bog dao, da pobijedite kako biste mogli kasnije obračunati s ovim prostacima«. Poslije aneksije Bosne

Austriji Konrad je predlagao kao jedini put spasa preventivni rat protiv Italije i Srbije i rekao caru: »Ako Vaše Veličanstvo ne učini sada ono što odavna svjetujem tada srljamo u propast. Ako Austrija u zadnjem času ne riješi jugoslavensko pitanje doskora će biti riješeno na štetu Austrije. Od Velike Austrije tada će ostati samo Beč sa predgradjima, a dinastija će morati seliti«. (Zingarelli).

Kad je jednom prilikom uoči svjetskog rata predstojnik glavnog štaba bio u audijenciji kod cara nekoliko sati bez prekida, znatiželjnici su se interesirali za rezultate toga dugog razgovora, pa su saznali, da su car i šef razgovarali — o uniformama, gumbima i sedlima.

Dne 19. XI. 1916. Nj. Veličanstvo car austrijski, kralj ugarski i hrvatski preminuo je u 21. sat i 20 minuta.

Zingarelli se pita (Stara Austrija, str. 146.) da li je car predviđao katastrofu monarhije? i odgovara, da je car 1901., kad su odnošaji sa Rusijom bili mutni, napisao četvrti članak za fideikomis i napisao: »Ako bi tijekom događaja i historičkom evolucijom državni oblik Austro-Ugarske Monarhije morao pretrpjeti promjenu, i ako kruna, što ne dao Bog, ne bi više pripadala našem domu, tada neka se kod nasljedstva fideikomisa... primjene načela građanskog prava na temelju građanskog zakonika od 1. VI. 1811.« — iz čega se može zaključiti, da je stari tiranin bio svijestan sudbine svoga carstva...

Car Karlo Posljednji bio je epizoda. On je svršio kao prognanik na Madeiri.

KONAC NOVE AUSTRIJE

Bitka od pet godina

Ni Dollfuss ni Schuschnigg nisu bili toliko hrabri da kažu svojim zemljacima da su samo Austrijanci, a ne i Nijemci. Dotle je Hitler grmio iz Bavarske, da su Austrijanci samo Nijemci i ništa više.

Ogledavajmo te osobe koje su potpisale austrijski korporativni ustav:

Dollfuss — umoren je 25. srpnja 1934. po nacistima.

Fey, podkancelar, umoreni su, on i žena mu i 19-godišnji sin u noći od 11. na 12. ožujka 1938., jer je htio organizirati vojnički otpor Austrije protiv Njemačke u času odlaska Schuschnigga sa vlasti.

Schuschnigg, ministar pravde u Dollfussovoj vladi, nalazi se u palači Gestapo-a (Belvedere) na životu zahvaljujući intervenciji Mussolinija.

Neustadter-Stürmer, predstavnik Heimwehra u kabinetu, počinio je samoubojstvo u času preuzeća vlasti po nacistima.

B u r e s c h, ministar financija, počinio je samoubojstvo 1936. iz privatnih razloga.

K e r b e r, predstavnik veliko-Nijemaca u kabinetu, gurnut je u stranu, i ako je mislio da je pozvan upravljati Austrijom.

E n d e r, tvorac novog ustava, u čiju trajnost nije ni sam vjerovao — navodno je nestao dolaskom nacista.

S c h m i t z, ministar rada, zatim bivši bečki gradonačelnik umro je u koncentracijskom logoru u Dachau.

Svi ti ljudi počinili su pogrešku, tešku za političara, jer nisu znali predviđati, iako nijedan od njih nije bio izdajica Austrije.

Austrijski socijalista Renner pravio je poslije rata propagandu za Priključak. Već 3. travnja 1938. daje u bečkim novinama izjavu odanosti Hitleru, jer je, veli, uvijek radio za Anschluss, te da će kao soc-demokrata i pristaša teorije o pravu naroda da sam sebi odluči, kao prvi kancelar njem. austrijske republike i bivši predsjednik delegacije na mirovnoj konferenciji — na plebiscitu glasati sa »da« — jer on smatra, da je perioda austrijske povijesti od Sadove do mira u Saint-Germainu »žalosni međučin«.

Nacional-socijalizam kroz tih 5 godina građanskog rata pomogli su: nepredvidljivost austrijskih političara i izdaja Karla Rennera. Taj rad seže čak i do 1925., od kada su se zemljom razmilili agitatori nepoznata podrijetla. Njihova je zadaća bila počiniti što više atentata u Austriji, da se oslabi moral puka i zavara vlast o njihovoj stranačkoj snazi u Austriji.

Padanje Austrije potječe od časa kad je Dollfuss odlučio silom obračunati sa socijalistima. Patriotizam puka stavljen je na kocku, kad su se vladini topovi okrenuli proti radničkim naseljima. Nacionalna ideja je građanskim ratom postala ugroženom. Socijalna demokracija je i sama tome kriva, ne samo Dollfuss, jer je gledala na svoje stranačke interese. Od 1918. broj njihovih pristaša je neobično porastao. Dugi rat i opća oskudica poslije njega natjerali su radništvo u ljevičarski ekstremizam, te je ono vjerovalo da će socijalna revolucija izliječiti sva zla.

Buresch koji je bio kršćanski socijal razdijelio je Donju Austriju na pokrajinu i grad Beč, i omogućio socijalistima upravu glavnog grada, zašto su oni bili kasnije zahvalni razvijajući plodnu komunalnu politiku, što je dovelo konačno do samoubojstva jednih i drugih. Dakako da je buržoazija prigovarala radništvu na njihovom fiskalnom režimu na njezin račun. Schuschnigg je ovaj fiskalni režim zadržao i onda kad je on preuzeo vlast nad Bečom. Socijalisti su poput gradjanstva prešli na poluvojnu organizaciju »republikanski zaštitni savez« (Schutzbund), dok se na protivnoj strani organizirao Heimwehr (zavičajna obrana), koji je

vodio major Fey, a poslije njega princ Starhemberg. Obje organizacije iskušavale su svoju snagu, dok nije došlo do krvavog sukoba, koji je bio preludij pravog građanskog rata. Heimwehr je uvjerio vladu o opasnosti, koja se krije u socijalističkoj općini Beča, koja je imala ogromne zgrade kao radničke stanove sagradjene od betona i armiranog cementa, postavljene na strateškim točkama glavnoga grada. U tim je pravim tvrdjavama našlo mnogo hiljada ljudi utočišta. Tako je došlo u veljači 1934. do gradjanskog rata sa socijalistima. Vlada je izgubila 130 mrtvih i 409 ranjenih od kojih je trećina Heimwehrovaca i katoličkih formacija (»napadnih jata istočne marke«), osnovanih po Schuschniggu, koji je u to doba bio ministar pravde. Socijalisti su pretrpili 193 mrtva i 300 ranjenih. Postojala je opasnost općeg ustanka radničkih masa. U Dollfussovoj odsutnosti major Fey i princ Starhemberg upotrijebili su i same topove da svladaju buntovnike. Dollfuss se bojao da će buržoazija u slučaju njegovog sporazuma sa radnicima listom prijeći u nacionalne socijaliste. Ovim građanskim ratom učinjen je težak napadaj na austrijsku nacionalnu ideju. Sutradan poslije bitke vođe socijalista pobjegli su u inozemstvo, bojeći se daljnjih represalija. Schuschnigg je vjerovao u iznadstranačku formulu, kad je raspustio sve stare stranačke organizacije. Austrijski socijalizam bio je kula radništva čitave Austro-Ugarske i predstavljao je za radnike politički ideal. Time što je ovaj uništen bio je otvoren put propagandi nacionalnog socijalizma među radništvom. U pitanju radničkih sindikata socijalističke stranke Schuschnigg je stvorio svoj savez sindikata, koji je bio dakako sumnjiv radnicima. Schuschnigg je bio uvjeren u vrijednost svog korporativnog sistema kao nove političke vladavine određene da zamijeni demokraciju, ali je samo on u to vjerovao.

Hitler je osnovao 29. kolovoza 1926. odsjek svoje stranke za Austriju na skupštini u Münchenu i odredio je ljude koji su postali njegovi misionari u Austriji. Nakon nešto manje od 12 godina Hitler je došao u Beč da proglasi ujedinjenje austrijske »provincije« u Velikoj Njemačkoj. Tokom tih 12 godina austrijski nacisti, pomagani od Berlina, provodili su jednu podzemnu akciju kao i javnu, a bečke vlade bile su samo izvidljivi promatrači. Pristaše nacista u Austriji nisu doduše predstavljali jednu homogenu masu, već niz nezadovoljnika. Austrijski nacizam podupirali su i intelektualci učenici Schenererove škole, kojega i sam Hitler svojata, to su oni nacisti doktrinarci, koji bi postojali, da i nije bilo Hitlera. Drugu mnogobrojniju grupu sačinjavali su studenti, bez orijentacije pred životom, koji su znali, da im slobodna zvanja ne će moći dati uposlenja. Oni su bili najpouzdaniji misionari i najveći fanatici jedne religije u kojoj su mislili ostvariti sve svoje nade. Medicinari i pravnici slušali su rasističke doktrine sa najvećim oduševljenjem, jer je taj program osigu-

ravao njihovu profesionalnu budućnost. Nacistička propaganda našla je laganu klijentelu u maloj buržoaziji, vječno nezadovoljnoj, u malim posjednicima, kojima se obećavalo povećanje prihoda i seljacima, koji su vjerovali, da će ih Hitler osloboditi carina. Svi su se ti priklonili u ožujku novome režimu. Još je jedna kategorija ljudi, koji su se u najvećoj iskrenosti priključili nacizmu i koji su bili duša ovoga pokreta. To je masa očajnika, koji se poslije rata nisu priključili ni jednoj stranci, a bili su mnogobrojni u Austriji. Stari časnici carske vojske, upropašteni aristokrati i građani bez novaca i društvenog položaja, svi oni koji nisu imali ništa izgubiti nadali su se naći u nacizmu svoje utočište.

Psihološku stranu austrijskog problema nisu shvatili ni Dollfuss ni Schuschnigg a nacisti su je izvrsno izrabili za sebe. Pred svim tim ljudima, koji su imali nostalgiju za starom Austrijom nacisti su občarali mase prestižom Velike Njemačke, obećavajući im nagrade i časti. Zato nije nikakvo čudo da je nacizam imao snagu atrakcije. Jedina ideologija koja se mogla suprotstaviti nacističkoj jest austrijska tradicija monarhije. Schuschnigg pripovijeda u svojoj knjizi »Dreimal Oesterreich« (izašla 2. V. 1937.), da ga je pola u šali, a više u zbilji u Ženevi upozorio tadašnji francuski ministar vanjskih poslova Barthou: »Ne restaurez pas les Habsbourgs«, smatrajući tim upozorenjem da je to pitanje uvijek otvoreno. Dotle i Guido Zernatto otkriva zanimiv detalj iz Schuschniggove političke karijere par dana prije sloma Austrije u svojoj knjizi »Wahrheit über Oesterreich« (New York 1939.), da se Schuschniggu ponudio za kancelara mladi nesuđeni pretendent na austrijsko prijestolje Dr. Otto Habsburg, jer je predosjećao da je zadnji čas za spasavanje njegova prijestolja, ali dakako da je Schuschnigg to odbio, iako je i sam bio legitimista, uvjeren da je to jedina brana nacionalsocijalizma. Prilike u Austriji razvijale su se neprestano tako da nije bilo momenta, u kojem bi se mogao dovesti pretendent na prijestolje. Dne 11. ožujka 1938. Seiss-Inquart nije imao ništa drugo nego samo da pripali žigicu na barutu.

Poznato je, da je von Papen nagovorio Schuschnigga da ide mjesec dana prije katastrofe u Berchtesgaden, navodno na vrlo prijateljski razgovor, koji je prošao sve prije nego prijateljski, nakon kojega je mjesec dana kasnije Austrija bila napadnuta i osvojena.

U razgovoru Hitlera sa Schuschniggom Hitler mu je kazao, razgovarajući za vrijeme ručka o vanjskoj politici Njemačke, da želi čvrsto držati prijateljstvo s Italijom i da je Mussolini na to prijateljstvo upućen. Mussolini se ne može odreći prijateljstva s jakom Njemačkom državom ni na kakav način u oslabljenom položaju, u kakvom se nalazi Italija nakon abesinskog rata i španjolskih razmirica. Hitler je izjavio da cijeni izvanredno slabom talijansku armiju i kaže da bi u jednom slučaju

sudara 100.000 njemačkih vojnika bilo dovoljno da sruši talijansku armiju. Inače po njegovom mišljenju njemački narod je najsposobniji i najjači na svijetu. Nakon Berchtesgadena primio je jedan austrijski diplomata dužnost da podnese izvještaj o razgovoru u Berchtesgadenu Mussoliniju. On je predao jedan promemorij Mussoliniju o tom razgovoru, te je ovaj dokumenat učinio na talijanskog šefa vlade najveći dojam. Hitlerov sud o talijanskom položaju, o kvaliteti talijanske vojske ukazao se njemačkom savezniku nenadano. U Berchtesgadenu ništa se nije govorilo o zajednici ideologija ni o nepovrijedivosti osovine. Naprotiv, ovdje je bila došla do izražaja njemačka snaga volje, iskorišćivanje slabijeg, u kojem ima da trpi fašistički imperij. Mussolini je bio svjestan da osvajanje Austrije po Njemačkoj donosi njemu novo slabljenje. Talijanska pozicija u Srednjoj Evropi koja je dugo i teško s velikim žrtvama i mnogo godina izgrađivana prijetila je da bude izgubljena. Mussolini je znao da se na zapadu računa sa ovom opasnošću za Italiju. On je znao da je pritisak Njemačke na Austriju jedan pritisak na njega, koji ga je vodio k tome, da u pregovorima s Engleskom i kasnije s Francuskom bude popustljiv. On je doduše vidio da su francuske pozicije u Srednjoj Evropi kao i interesi Engleske uslijed Hitlerovog ulaska u Austriju ugrožene. Mussolini je pod svaku cijenu htio spriječiti osvojenje Austrije, izoliranje Ugarske i direktne granice Njemačke i Jugoslavije.

To je dakako danas riješena stvarnost i taj intermezzo sa Austrijom Njemačka je izgladila, te je Hitlerov govor od 31. I. 1939. demantirao sva ta očekivanja o slabljenju osovine Rima i Berlina.

Par dana prije katastrofe raspisao je Schuschnigg poznati plebiscit, te je 9. ožujka u Innsbrucku patetički pozvao sve Austrijance da glasuju za jednu Austriju, slobodnu, njemačku nezavisnu i socijalnu kršćansku, i jedinu. Kancelar je još i danas uvjeren da bi plebiscit ispao u njegovu korist, a i Zernatto drži da bi Schuschnigg dobio barem 60 posto glasova. Međutim ne treba zaboraviti da su Austrijanci u isto doba imali dvije legitimacije i to jednu Schuschniggove patriotske fronte, a drugu nacional socijalističke stranke. Oni nisu čekali ništa drugo nego sudbinu bitke da definitivno glasuju. Najavljeni plebiscit izgledao je ne samo opasnost za austrijske naciste, već i za Hitlera. Prema »Mojoj borbi« (Hitler) priključak je predstavljao prvo mjesto u ciljevima vanjske politike Hitlera, te bi plebiscitna pobjeda Schuschnigga morala biti osobno težak udarac za gospodara Njemačke. Hitler je u Berchtesgadenu kazao Schuschniggu da je još u veljači htio umarširati u Austriju, ali su ga od toga odgovorili da ne dođe do prolijevanja krvi, te je zato dao rok od mjesec dana Schuschniggu da rekonstruira vladu i da dade Inquartu ministarstvo unutrašnjih poslova. Kad je bio poznat datum plebiscita, u cijeloj zemlji se

je skupljao s velikim elanom trošak za propagandu. Tvorničari i trgovci davali su dobrovoljne prinose, ali na žalost lista darovatelja našla se u kancelariji patriotske fronte kad su nacisti ušli u Beč. Svi koji su bili na listi postali su naravno žrtve nesnosnih progona. Kad su u Berlinu saznali za nakanu Schuschniggovu da priredi plebiscit nastao je opći izraz negodovanja. Njemačka je štampa pisala da je ova inicijativa protivna sporazumu u Berchtesgadenu i da je ona bila boljševička inspiracija, pišući o pokušaju austrijskih akstremista da zauzmu vlast i uvjeravajući ujedno da se na bečkim ulicama svuda vikalo živila Moskva, iako su sve te informacije bile čiste izmišljotine, jer u cijeloj Austriji nije bilo revolucionarnih manifestacija, i komunistička opasnost nije postojala na cijelom federalnom teritoriju. Moskovska opasnost bila je uvijek vjetrobran (paravent) Hitlerovog pangermanizma. Najava plebiscita bila je povod oružanoj intervenciji Njemačke, koja je prije odluke kancelara odlučila vojnički zauzeti Austriju. Znalo se je već prije nekoliko nedjelja, da se redovite trupe Reicha koncentriraju na austrijsko-bavarskoj međi. U jednoj službenoj noti Berlin je formalno opovrgao ovu vijest izjavljujući, da se radi o alpinskim manevrima predviđenim još po starom datumu, ali kasnije su njemački časnici izjavili, da je 8. ožujka dobiven nalog za mobilizaciju za vojno osvajanje Austrije. Seiss-Inquart i Gleise-Horstenau bili su obavješteni u toku vladine namjere o organizaciji plebiscita od jednog sekretara Guide Zernatta, iz čega se dakle vidi kako su Schuschnigg i njegovi suradnici sa malo razbora birali svoje suradnike.

*

Nakon Berchtesgadena von Papen je još jedanput putovao u Berlin i nenadano se vratio u Beč. Javilo se, da je kanio odgoditi plebiscit, ali ta misija nije bila njemu povjerena. Oko podne tajnik njemačke države Keppler došao je iz Beča noseći ultimatum, koji je tražio odgodu plebiscita, ostavku kabineta Schuschnigg i zamjenu sa kabinetom Seiss-Inquarta, te na koncu saziv izbornog tijela tri tjedna kasnije. Tu su bili Seiss-Inquart i Gleise Horstenau, koji su posjetili Schuschnigga zahtijevajući odgovor u prisutnosti predsjednika Miklasa. Schuschnigg se nije ni stavio u dodir sa svojim ministrima, ali je odbio da da demisiju, ne smatrajući se na to obvezanim, no ni njegovi ministri nisu znali šta se je dalje od 5 sati poslije podne radilo. Schuschniggova odgovornost izgledala je vrlo teškom jer je on morao predusresti svojeg drž. tajnika u ratnom ministarstvu, koji je 7 sati prije njega priredio plan o vojnom otporu Austrije. Taj plan sastojao se u tome da zaustavi njemačke trupe u pokrajini Salzburg, Gornjoj Austriji i Tirolu. Sutradan u jutro redovne savezne trupe borile bi se na povlačenju u brdima na određenim točkama. Beč bi se pretvorio u novi Madrid i borio sa svojim radničkim stanovništvom.

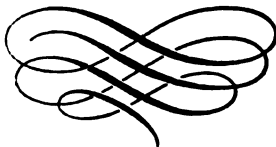
Moglo se računati na borbu od tri nedjelje i Austrija bi bila spašena, kako si zamišljaju neki Francuzi, jer da Evropa ne bi dozvolila da Njemačka nastavlja svoju kampanju više od 3 dana. Tvrde dakle, da je Berlin primio ultimatum da dovuče svoje trupe u Austriju i Hitler se tome pokorio! Sa samilošću ovaj nemir mjerit će Schuschniggove uspomene pred historijom. Nacistička delegacija dala je kancelaru rok od 2 sata, kao i državnom predsjedniku da dadu svoj odgovor. Schuschnigg je u 14 sati i 30 minuta otkazao svoj plebiscit, pod uvjetom da bude sačuvan red, uz potporu javne redovite sile. Taj izvještaj je saopćen vodstvu stranke nacista, ali ga je ovo našlo nedovoljnim, tražeći Schuschniggovu demisiju i novu vladu na čelu sa Seiss-Inquartom, t. j. prihvat svit uvjeta postavljenih dopodne. U 5 sati poslije podne njemački vojni ataše general Muff tražio je da bude primljen od saveznog predsjednika i kancelara noseći drugi ultimatum toga dana od strane vlade Reicha, po kome je kancelar morao ustupiti svoje mjesto Seiss-Inquartu, jer bi u protivnom za 2 i pol sata najkasnije dvijesto hiljada njemačkih vojnika prešlo austrijsku granicu. Na to je odgovorio predsjednik Miklas, da će popustiti pred silom i pasti, ali ne će učiniti što se od njega traži, jer ne će prekršiti zakletvu, koju je dao, primajući se povjerene mu dužnosti. Svi ministri su se sastali na vijeće kod Schuschnigga, raspravljajući o onome što se je dogodilo toga dana. Schuschnigg je izlažući tok događaja izrazio svoju nakanu, da dade ostavku, iako je to za njegove najbliže suradnike značilo iznenađenje. Nakon toga došli su u palaču vlade dva emisara nacističke stranke Dr. Rainer i Globočnik, potvrđujući deklaracije generala Muffa. Miklas je odbio da Schuschniggov nasljednik bude jedan nacista, predlažući im za kancelara Endera. Ovom razgovoru bio je prisutan Gleise Horstenau i Guido Schmid, koji su pokušali uvjeriti Miklasa ako bude ustrajao u svojoj odluci da bi Beč i čitava Austrija prije noći bili žrtva građanskog rata. Unatoč svojoj volji savezni predsjednik je nagovoren po Schmidu trebao birati dilemu: rat ili mir. U 19 sati i 30 minuta ultimatum je imao isteći. Tada je Miklas izjavio: »Ja se pozivam na svijet, ja ne mogu imenovati nacionalnog socijalistu saveznim kancelarom, neka mi Bog dođe u pomoć.« Dr. Rainer napustio je kancelarstvo u svrhu davanja instrukcija svojim ljudima. U isto vrijeme uputilo se je na trg Balhausa šest hiljada S. A. trupa i 800 S. S. Na ulicu je izašla sva mladež manifestirajući zastavicama sa kukastim križem. U to je došao na mikrofon radia kancelar u ostavci Schuschnigg, izjavljujući, da je »današnji dan nas stavio pred jednu tešku i odlučnu situaciju o kojoj mora izvijestiti svoje sunarodnjake«. Kancelar je dalje rekao, da je njemačka vlada stavila saveznom predsjedniku ultimatum sa vrlo ograničenim rokom prema kojemu savezna vlada mora postaviti na mjesto

kancelara, koji je njoj predložen i sastaviti kabinet prema prijedlozima Berlina, jer u protivnom je predvidjen ulazak njemačkih trupa u sam ovaj sat. »Ja konstatiram pred svijetom da su širene vijesti u Austriji prema kojima su najavljeni nemiri, da bi krv imala poteći potocima, da vlada nije više gospodar situacije i da ne bi ona mogla praviti u svojim vlastitim silama red, neistinite. Schuschnigg je dalje izjavio, da ga je savezni predsjednik ovlastio da saopći narodu, da on popušta pred silom, jer ne želi da se u ovaj čas prolijeva njemačka krv, te da je dao nalog austrijskoj armiji, da se u redu povlači bez velikog otpora u času kad njemačke trupe uđu na austrijski teritorij i da očekuje odluke daljnjih sati. Izjavio je, da je predsjednik države imenovao vojnog zapovjednika pješadijskog generala Šilhavskoga glavnim nadzornikom trupa. Schuschnigg se oprostio od austrijskog naroda sa njemačkom poslovicom: »Neka Bog čuva Austriju«.

Jasno je, da su nakon ovih riječi austrijski patrioti bili zabrinuti i uplakani. Narodna himna od Haydna zadnji put se svirala. Austrija je bila mrtva. Poslije toga je 40 članova SS. trupa zauzelo kancelarstvo, očekujući dolazak pojačanja, a dotle je vodstvo nacističke stranke dalo nalog za zauzimanje svih javnih zgrada po članovima hitlerovskih formcija. U 9 sati na večer, dok je još predsjedništvo vlade bilo pretvoreno u kasarnu i dok Seiss-Inquart nije bio imenovan kancelarom brzojavio je Hitleru slijedeće: »Provizorna austrijska vlada nakon demisije Schuschniggove vlade smatra da njezina misija sastoji u tome da uspostavi mir i red u Austriji. Molim, na jedan hitan način njemačku vladu u ispunjenju svoje zadaće da pomogne izbjeći prolijevanje krvi. U tu svrhu moli njemačku vladu što je brže moguće njemačke trupe«. Odašiljanje ovog brzojava bilo je predvidjeno prema napadnom planu, jer je to potrebni dokumenat da njemačka vlada ostane nevina. Taj brzojav je omogućio prodor na austrijski teritorij. Uostalom mir i red u Austriji nisu bili narušeni kad je brzojav bio Hitleru poslan. Reich je namjestio austrijsku aneksiju kao potrebu međunarodne intervencije. U pol 10 na večer Miklas i Schuschnigg tražili su da izadju iz kancelarske palače, u kojoj su bili samo zarobljenici, ali im je to bilo odbijeno. U 22 sata ustaške trupe zauzele su radio stanicu, patriotsku frontu i palaču sindikata. Na kancelarstvu visila je zastava kukastog križa. U 11 sati na večer predsjednik Miklas bio je prisiljen popustiti, te je imenovao Seisa-Inquarta za kancelara prihvativši Schuschniggovu ostavku, a Seiss-Inquart je već vršio kancelarsku dužnost nekoliko sati. U Beču je doskora osvanuo šef njemačkog tajnog redarstva Himmler prije nego što je podlegao Miklas. Bečka mladež je uživala u triumfu, manifestirajući čitavu noć ulicama. Beč je bio okićen sav zastavama kukastog križa i pretvorio se u jedan

veliki vojnički logor. Nad Bečom je zujalo 180 velikh zrakoplova, koji su aterirali sa zračnog pristaništa Aspern, iako se govorilo da ih je 500. Letjeli su do 50 m nisko. S druge strane nastala je opća pometnja, i bijeg preko granice je započeo. Židovi, političari, viši činovnici, vođe domovinske fronte htjeli su izbjeći istrazi Gestapa. Od vlade su pobjegli Zernatto i Stockinger. Češka i ugarska granica bile su zatvorene, bježalo se samo u Švicarsku i Italiju. Nadvojvotkinja Adelaida i nadvojvoda Feliks brat i sestra Otona imali su najvećih poteškoća pri bijegu, iako su živili kao mirni građani u Beču, odakle su pobjegli u automobilu mađarskog poslanstva, praćeni u društvu grofa Aleksandra Palaviccinia. Dok je carinik, koji ih je zaustavio, došao do telefona da pita Beč za slobodan prolaz, dotle je drugi carinik doviknuo šoferu »vozite«, te je prešao granicu. U Beču su lišeni slobode mnogi ministri i političari, načelnik Beča, viši činovnici i bogati bankiri da se osigura čist prolaz za dolazak Hitlera u Beč u roku od 48 sati. Iako se Schuschnigg povukao bez otpora, u Austriji je bilo mnogo mjesta, koja su dala otpor, naročito u radničkim četvrtima Beča, zatim u izvjesnim selima Tirola i Donje Austrije bilo je dosta krvavih incidenata izmedju austrijskog naroda i njemačkih vojnika. Bilo je na desetke mrtvih u tim sukobima. U Innsbrucku, u Salzburgu, Burgenlandu vojničke jedinice nisu htjele položiti zakletvu vjernosti Hitleru. Čete vjerne Austriji bile su prevezene u istočnu Prusku i sjevernu Austriju. Tako je 60% časnika uklonjeno iz austrijske vojske pred bojazni, da se ovi događaji ne ponove kao i zbog sumnje od legitimizma. Njemačka štampa je podcrtala ogroman entuzijazam o dočeku Hitlera u Beču. Austrijski narod je pokazao više vrijednosti u tim tragičnim danima od svojih pseudo šefova, koji su bili u odlučujućim trenutcima zakazali i podbacili. Među njima bilo je navodno i izdajica. Tako je teško n. pr. razumljiv gest kardinala Initzera, koji se podvrgao odmah novoj situaciji, ali se njegov stav tumači time, što je on sudetski Nijemac.

Dr. Franjo Dujmović

LJUDSKE ZAJEDNICE

Ljudi su po svojoj naravi upućeni na društvo, a uvjete i razloge zbog kojih moraju živjeti u društvu nalazimo u svakoj ljudskoj vlastitosti i djelatnosti: nagon, osjećaj, čuvstvo, volja, razum, um, ama jednom riječju sve na nama i sve u nama sili nas da živimo u društvu. No, dok nas na ljudsko d r u š t v o upućuju ove s v e k o l i k e ljudske vlastitosti i djelatnosti, na — ljudsku z a j e d n i c u upućuju nas samo neke i nekoje. Razlozi, koji ljude upućuju na društvo — neiscrpivi su, dok se naprotiv razlozi, koji ljude upućuju na zajednicu mogu — nabrojati.

Jedan selfmademan, jedan skorojević mora živjeti u ljudskom društvu i izvjesnim ljudskim zajednicama, kao na pr. državi, ali ne mora živjeti u braku ili bilo kojem drugom organiziranom obliku ljudskog društva. Isto tako svaki narod i svaka država moraju živjeti u čovječanstvu, u ljudskom društvu, ali ne moraju živjeti u ljudskoj zajednici, u organiziranoj formi ljudskog društva, u realnoj uniji, federaciji, konfederaciji ili personalnoj uniji. Docet: Evropske nezavisne države naprama saveznim državicama Sjedinjenih američkih država.

Iz potpunog neosjećanja svoga vlastitoga Ja, svoga individualiteta i personaliteta, naprama onome koji se osjeća sasvim zreo, individualan i potpuno svijestan svoga jastva, mnogi su pojedinci i mnoge su mase unišle ili su pak uvedene iz ljudskog društva u ljudsku zajednicu. Tako na primjer, mnoga plemena i narodi još i danas žive u engleskoj imperiji kao u nekoj vrsti ljudske zajednice, iz totalnog neznanja, neosvješćenosti i nezrelosti o tome što gube, a što dobivaju, kako su došle i zašto su uopće došle u državnu zajednicu kao specijalnu vrst ljudskih zajednica. Isto je tako, na primjer, u Američkoj Uniji i Sovjetskoj Uniji kao državnim zajednicama u vidu ljudskih zajednica — slabost i slabićstvo jedini razlog njihovoga zajedničkog života.

Iz uvjerenja da će za svoju pojedinu saveznu državicu imati veće i više koristi u sklopu i okviru Sjedinjenih Američkih Država, nego bez toga sklopa i okvira, makar i uz žrtvu svoje vlastite individualnosti, omogućio se savez, državna zajednica, federacija država, koja se običava nazivati Američkom Unijom. Prema tome, iz podsvijesnog osjećanja slabosti i pomanjkanja samopouzdanja da se i sam može izvršiti i postići onoliko, a kadkada i više izvan zajednice, nego u zajednici, uvjetovano je pristupanje pojedinih državica Sjeverne Amerike federalnom savezu Sjevero-američkih država.

Međutim za Sovjetsku Uniju, kao Savez socijalističkih i sovjetskih republika, razlozi, koji su uvjetovali zajedničarski život i ljudsku zajednicu u obliku državne zajednice, jedino su slabićstvo i mekuštvo. Na-

siljem nad zrelim i svijesnim narodima, koji su znali što gube ulaženjem u zajednicu, ali nesposobni da se odupru sili i nasilju komunista, komunisti su ostvarili Sovjetsku Uniju.

Tako je Veliku Britaniju omogućila u većini slučajeva totalna nezrelost i neosviješćenost plemena i naroda, koji još i danas žive u engleskoj imperiji.

Obzirom na vlastito stanje, u kakvom se nalazi pojedinac ili ljudska skupina, kada radi navedenih razloga ulazi u ljudsku zajednicu, svaka je zajednica, dakle i državna, potpuna ili djelomična žrtva sebe samoga, svoga vlastitoga Ja i jastva. Čak i u najosnovnijem obliku ljudske zajednice, kao što je na pr. brak ili bilo kakvo drugo organizirano društvo, bitan momenat je žrtva svoga vlastitoga Ja. Od svoje dojakošnje mladićske pustopašnosti ili djevojačke nezavisnosti, tako reći, od svoje svakako veće individualnosti i autonomnosti treba odstupiti i djelomično se žrtvovati zbog braka, t. j. jedne vrste ljudske zajednice. Isto tako, i u svakoj drugoj ljudskoj zajednici, koja je u vezi s organiziranim odnosima ljudi ne isključuje se momenat lične žrtve. Program izvjesnog društva kojega treba usvojiti, obveze proistekle iz učlanjenja kojih se treba pridržavati u takvim su vrstama ljudskih zajednica momenti koji iziskuju izvjesnu vezanost, odgovornost i pripadnost, a koji nisu vezali i obvezali pojedinca prije učlanjenja.

Prema tome, u takovim slučajevima ljudskih zajednica žrtve su nužnost, zapravo bitan uslov za opstanak zajednice i pripadnost zajednici. Ne obveže li se itko na zajednicu, t. j. ne žrtvuje li za zajednicu išta od svojega, ne izvršava li ništa što zajednica iziskuje, t. j. ne žrtvuje li ništa od sebe, ljudska zajednica ovakve vrste ne može opstojati.

Na isti način niti u ljudskim zajednicama, koje se tiču većih organiziranih odnosa ljudi, kao što su na pr. državne zajednice, također nije izuzet taj momenat individualnih i personalnih žrtava. Realna unija, federacija, polufederacija, konfederacija, personalna unija i autonomija ne mogu opstojati bez uključivanja toga momenta žrtava svoga vlastitog bivstva i jastva.

Gubeći samostalnost, a usvajajući zajedničarstva, uvijek se potpuno ili djelomično žrtvuje individualnost i personalnost, te samostalnost i nezavisnost. Čak i u nezavisnim državama, kao vrstama ljudskih zajednica, pripadnost državi i obveze koje proističu iz pripadnosti također su u mnogočem žrtve. Tako, na primjer, vojska, kao izvjesna žrtva lične slobode ili porez, kao novčana žrtva državljana zbog opće dobrobiti države svakako su nužni momenti žrtava državljana.

Očevidno je momenat žrtava nuždan momenat svake zajednice, makar te žrtve baš i ne bile kod svih članova jednake.

I kako će tko u ljudskim zajednicama proći, obzirom na taj momenat učinjenih žrtava, sve ovisi o jednom drugom momentu, momentu prevlasti u ljudskim zajednicama, koji je isto tako neophodan i nuždan, obzirom na odnose članova u ljudskoj zajednici, kao i momenat žrtava, obzirom na stanje članova u zajednici. Drugim riječima to znači, kao što među ljudskim zajednicama nema zajednica, u kojoj članovi ne bi nešto žrtvovali stupanjem u zajednicu, tako među ljudskim zajednicama nema niti zajednica, u kojima ne bi bilo članova p r e v l a s n o g, dominantnog, prepotentnog ili hegemonskog položaja. Postojanjem ljudskih zajednica bilo koje vrste: brak, stranka, država, unija, federacija, konfederacija, personalna unija ili autonomija, bitno se uključuje momenat prevlasti.

Tako, na primjer, ljudskih zajednica uopće nema bez vrhovnog autoriteta i vrhovne uprave, kao prvotnih afirmacija prevlasnog momenta u ljudskoj zajednici. Bez njih nema zajednica, jer tamo, gdje svi i svatko vlada i upravlja, redovito ne upravlja i ne vlada — nijedan i nitko. Čak što više, taj momenat prevlasti sa svojim prvobitnim afirmacijama — autoritetom i upravom s momentom žrtava, kao uslovima organizirane forme ljudskog društva — bitne su osebine, koje svaku ljudsku zajednicu razlikuju od svakog ljudskog društva.

Sasvim je jasno da zbog toga prevlasnog momenta u ljudskim zajednicama u braku mora biti ili muževa ili papučića, t. j. ili brakova u kojima su u prevlasnom položaju žene ili muževi. Isto tako, u nezavisnoj državi mora biti strana koja vlada i strana koja sluša. Slično u Američkoj Uniji taj prevlasni položaj zauzimlju Anglosaksonci i bijelci, a u Sovjetskoj Uniji komunisti i Rusi.

Prema tome nema nikakvih oblika i vrsta ljudskih zajednica, u kojima ne bi moralo biti samo po sebi — p r e v l a s t i, d o m i n a n c i j e, p r e p o t e n c i j e i h e g e m o n i j e, t. j. p r e v l a đ i v a n j a j e d n i h n a d d r u g i m a i l i v l a d a n j a j e d n i h s d r u g i m a.

U momentu potpunog oslobođenja sudetskih Nijemaca ispod gospodstva Čeha, i Slovaci su, u težnji da se isto tako oslobode, usvojili, kao oblik svoga oslobođenja — federaciju ili tako nešto slično. U prilikama, u kakovima se momentano nalaze Česi, i Česi su usvojili takve težnje Slovaka.

Uz žrtvu obostrane individualnosti i personalnosti neko nužno mora biti povlašćen, a netko podvlašćen. U svim prošlim, sadašnjim, a sigurno i budućim federacijama, kao vrstama ljudskih zajednica, taj prevlasni momenat, koji se iskazuje u oblicima dominacije i hegemonije, redovito ima tendenciju t o t a l i t e t a i u n i f i k a c i j e. Tako, na primjer, u

Njemačkoj, koja je prije Bismarcka isto kao što i prije Hitlera bila federacija s prevlasnim položajem Prusa, prevlasna tendencija se ubrzo za Bismarcka i Hitlera evolvirala i afirmirala po centralizmu i militarizmu u totalitetu i unifikaciji. Slično je bilo u Austro-Ugarskoj. I u njoj je prevlasnički položaj Austrije i Ugarske uvijek težio za centralizmom i totalitetom. No ni u bivšoj, kao i u današnjoj Rusiji, također nije bolje. I za ruskih careva isto onako kao i za Lenjina i Staljina prevlasnički položaj se također afirmirao kao integralnost i totalitet.

Prema tome u federacijama, konfederacijama, personalnim i realnim unijama, kao ljudskim zajednicama mora se neizostavno računati s momentom prevlasti, kao i s njegovom tendencijom, u tzv. zajedničkim poslovima.

Tako, na primjer, u personalnoj uniji taj se prevlasni položaj isčahuruje iz persone cara ili predsjednika republike, u konfederaciji iz zajedničke ličnosti ili vanjske politike, u federaciji iz zajedničke ličnosti, zajedničke vanjske politike, zajedničke vojske ili zajedničkih financija. Zbog svega toga nije nimalo rijedak slučaj u historiji, da se personalna unija ubrzo preobratila u realnu uniju radi toga momenta prevlasti. Slučaj zajedničkog života Hrvatske i Mađarske od 1102. god., pa skoro bi se moglo reći sve do 1918. godine — najrječitije svjedoče o tome. Isto tako nije rijedak slučaj, da se zbog momenta prevlasti i federacija preobraćala u realnu uniju, a zatim u totalitarnu državu. Slučaj Bismarck-Hitler u Njemačkoj.

No isto tako u historiji nije nimalo neobičan slučaj, u kojemu se totalni i integralni prevlasni položaj morao povratiti u dominantan i hegemoničan. Kad otpor, na koji nailazi totalitarna i integralna strana, prevrši mjeru u državnim zajednicama, mora se totalitarni i integralni prevlasni položaj obrnuti i povratiti u dominantan i hegemoničan, ako se hoće uzdržati zajednicu. U ljudskim zajednicama ovakva periodičnost momenta prevlasti vrijedi kao zakon.

U konkretnom slučaju slovačkog pitanja u Čeho-Slovačkoj, Česi su toga svega potpunoma svijesni; i Slovaci također. To znači preuređenjem države Slovaci su ostali — direktno — u zajednici sa Česima. Indirektno, iz smisla ljudskih zajednica, dakle i federacije, proističe, da je i u toj zajednici uključen momenat žrtve i momenat prevlasti.

Prema tome, obzirom na momenat žrtava, Slovaci su žrtvovali samostalnost i nezavisnost. Česi isto! Obzirom na momenat prevlasti, po novom uređenju države, Česi su zbog momentanih međunarodnih prilika, bolje neprilika, morali svoj totalni i integralni prevlasni položaj povratiti u dominantan i prepotentan.

Dakle, nužnim i neophodnim momentima žrtava i prevlasti s tendencijama: kad moraš — popusti, a kad ne moraš pritegni, ne može nitko izbjeći, pa to nijesu mogli ni Česi ni Slovaci. Razlozi su sasvim jasni i očevidni.

Po nijednom historijskom zbivanju, iz područja ljudskih zajednica, koje se tiču međusobnih odnosa članova zajednice, ne može se poreći momenat prevlasti, a još manje zakon periodiciteta prevlasnog momenta u ljudskim zajednicama, jer su jedna nužda, jedna neminovnost, koja nikoga nikada i nigdje ne mimoilazi.

Česi, a osobito Slovaci jamačno su potpuno svijesni što sa zajednicom gube, a što dobivaju, budući da su Slovaci federaciju tražili, a Česi im dali, t. j. dok su i jedni i drugi odlučili ostati zajedno.

Ante Oršanić

SPORAZUM

— Dragi kum, mili kum,
Poveč, kaj je s p o r a z u m?

— Če ti negdo obećaje,
Ali tebi niš ne daje.

— Če je sladek: cigu, migu,
Ali v žepu kaže figu.

— Če te ima rad kak brat,
Al' te hezne od odzad.

— Če ti duge zube dela,
Al' je negva puna zdela.

— Če pokazat farbu neće
I navek za nos te vleče.

— Dragi kum, mili kum,
Onda to je s p o r a z u m.

— On je kakti morska kača
Il' nebeska pak repača.

— Če si vučen kak si lep,
Zgrabit ne mreš ga za rep.

— Čas zgledi kak bela brada,
Bela, kakti sneg, kaj pada.

— Čas je črn kak noćne kmice,
Kakti jedno črno lice.

— Vre je tu i pâk ti zgine
Iščeju ga vse novine.

— Dragi kum, mili kum,
Čudna stvar je sporazum.

Dragutin Domjanić, 1925. godine.

OKUPACIJA BOSNE I HERCEGOVINE

II.

Između Austrije i Rusije došlo je do potajnog sporazuma g. 1876. u srpnju u pogledu rješenja bosanskog pitanja. Sporazum je sklopljen u češkom dvorcu Reichstadtu i to u ovim točkama:

1 Ako Srbija i Crna Gora budu potučene u ratu s Turcima, njihov se odnošaj prema porti i teritorijalni posjed ne smije ništa promijeniti.

2. Ako Turska bude potučena, onda će pri sklapanju mira Srbija dobiti dio Bosne uz Drinu, a Crna Gora pograničnu čest Hercegovine; ostalo će zapasti Austrougarsku.

Srbija je iz rata s Turcima izašla pobijeđena.

U Carigradu se dogodi promjena na prijestolju, jer je Murat V. bio svrgnut, a mlađi njegov brat Abdul Hamil II. proglašen sultanom. Srpski knez Milan nakon izgubljene partije, koncem kolovoza g. 1876. obrati se Rusiji za posredovanje. Rusija uspije te sklopi s Turcima, koji već bijahu ušli u Aleksinac, dvomjesečno primirje.

Tada zareda više raznih konferencija, konačno buknu i rusko-turski rat, a događaji od tada slijeđahu kako smo najprije iznijeli.

Uoči same okupacije zavlada u Bosni i Hercegovini prava anarhija. Pri koncu mjeseca svibnja muslimani potajno sastave adresu (itifakmane) u kojoj traže: 1. da se ujedine svi Bosanci i Hercegovci u svrhu obrane svojih zemalja i 2. da se uvede autonomija te pomoću sabora uzmogne nadzirati omražena turska vlada u Bosni i Hercegovini. Karakterističan je ovaj akt za mentalitet bosanskih muslimana. No njihove želje ostadoše bez rezultata. Adresa je predana valiji bez uspjeha.

Muslimani se zatim obraćaju na portu iznoseći svoje zahtjeve. U posebnom spisu iznose sve nepravde i nevolje narodne.

Istovremeno je međutim zasjedao evropski kongres u Berlinu, koji konačno dade Austriji slobodne ruke.

Austrougarska se poče marljivo pripremati za ulazak u Bosnu Vijesti o dolasku austrougarskih četa uzbudiše duhove u cijeloj Bosni i Hercegovini. Prestade privredna i svaka druga djelatnost, nastade zastoj u trgovini i sarajevski muslimani izabraše trgovca Salih ef. Hadži-Loju za svoga vođu čvrsto riješeni da ustanu na obranu zemlje.

Među prvim vođama, koji ustadoše na obranu Bosne i Hercegovine bio je istaknuti ustaša, musliman Hadži Lojo, čovjek koji je znao imponirati govorom i gromkim glasom oduševiti i onako uzrujane duhove. Priprost čovjek, inače slabo pismen i divlje naravi, Hadži Lojo razvi 21. srpnja zastavu bašibozuka u Begovoj džamiji, te se stavi na čelo frontu za obranu zemlje.

Značajno je, da su u tim danima katolici bili većinom za okupaciju, dok su pravoslavci bili protiv nje zajedno sa muslimanima, kojih se jedan dio držao pasivno. U narodnom odboru za obranu zemlje bijahu samo muslimani, združeni s pravoslavcima, među kojima se spominju J. Bakrač, R. Hadžičuković, braća Gl. Jeftanović, Petrokrija i još neki.

Rad i nastojanje sastavljenog narodnog odbora, inspirirao je najviše sam Hadži Lojo, koji, kao znak časti i ugleda, obuče zlatom vezeni ćurak.

Ovaj odbor sastavi vladu na čelu sa Hafiz pašom, a zatim se poče grozničavo pripremati za rat, nametnuvši Židovima kontribuciju od 1 milijun groša.

Previranje u Sarajevu nađe odjeka u Mostaru i Livnu, gdje je već prije toga bila zavladala depresija. Narod se stade spremati za borbu dan i noć. Ovome se pokretu najslabije odazvala Posavina, naročito Tuzla i Travnik.

Svi ovi nemiri i uzbune ubrzaše pripremanje austrougarske za prijelaz Save.

U međuvremenu je bečka vlada nastojala pribaviti što podrobnije podatke o stanju u Bosni i Hercegovini, osobito što se tiče terena i komunikacija. Kriomice putovahu posebni vojnički izaslanici po Bosni i Hercegovini, izrađujući potrebne planove. O tome dr. M. Mandić u svojoj knjizi »Okupacija Bosne i Hercegovine 1878«, govori slijedeće:

»Najviše truda uložili su časnici u što savijesnije i točnije proučavanje komunikacija i turske vojske.

1. komunikacije bijahu u vrlo lošem stanju. Još najbolje ceste (svega 900 km) bile su od Broda preko Vranduka i Busovače u Sarajevo i Stambulska poštanska cesta Sarajevo—Višegrad—Sjenica—Novi Pazar—Mitrovica, a i te nijesu na mnogim mjestima valjale, jer su vodile skoro zračnom linijom onih mjesta koja su spajale, te su građene bez obzira na terenske zapreke usponima i slazovima kao i jedina željeznička pruga Doberlin—Banja Luka. Stoga je pošta išla jedino na konju. Brzojavnom žicom bilo je spojeno Sarajevo s Carigradom, a preko Mostara s Metkovićem i svim znatnijim mjestima u zemlji.

2. Gradovi su imali čisto orijentalni karakter: ulice im uske, krive, rđavo popločane, a groblje je bilo svuda usred varoši.

3. Vojničkih utvrda bilo je silesija, ali većinom starih i zapuštenih, ipak su mnogo vrijedile zbog svoga položaja kao na pr. Zvornik, Klobuk i t. d. Uz među srpsku i crnogorsku bilo je i utvrda novijeg sistema.

Čudnovate su utvrde bile »kule« i »karaule«. Sagrađene većinom od kamena, a po gdjegdje i od drveta zaposjednute od nekolicine »zaptija«, služile su u mirno doba putnicima za obranu od lupeža i razbojnika, a u ratno za očuvanje komunikacija. Prizemlje, uređeno poput štale, upotreb-

ljavalo se je za čuvanje municije, a prvi kat za stanovanje i obranu (hodnik poput balkona). Kule su većinom okrugli tornjevi za municiju, ali bez hodnika za obranu. U karaulama je bilo smješteno deset do dvadeset, a u kulama 60—80 ljudi.

4. Vojsku su sačinjavale u Bosni i Hercegovini muslimanske čete, te je bilo pri kraju lipnja 1878. oko 40 hiljada momaka i to: 41 batalijun pješaka, nekoliko stotina okonjenih zaptija i 77 topova.

U Bosni je bilo: 5 batal. rizama (redovnih četa), 130 i po batal. redifa (pričuvnih četa), 8 i po batal. mustahfiza (domobranaca), ukupno 27 batalijuna. U Hercegovini je bilo 3 batal. nizama, 3 i po redifa i 7 i po mustahfiza, što ukupno iznosi 14 batalijuna.

30 batalijuna bilo je sastavljeno od domaćeg elementa, 6 od azijatskog, a 5 od arnautskog. Svaki nizamski bataljun sastojao se od 600 do 800, redivskih od 1100—1200, a mustahfiskih od 1400—1800 momaka u Bosni, a u Hercegovini je bio manji. Najviše su se cijenili Arnauti.

Vojska je bila oboružana većinom puškama Henry-Martini sistema. Topovi bijahu Kruppova sistema, organizovana povoza nije nikako ni bilo, već se je u potrebi uzimala u tu svrhu raja. Opskrba vojske nije bila redovita, događalo se često da su vojnici ostali bez ikakve hrane i plaće, pa su se zato morali sami brinuti. Ali uza sve to bijaše turski vojnik od navade poslušan, pobožan, zadovoljan i ustrajan u podnašanju oskudice i napora, a upravo to ga je i činilo hrabrim. Vojnička obvezatnost bila je općenita samo za muslimane. Druge su konfesije bile isključene od vojničke službe, ali su morale platiti vojničku pristojbu. Muslimani su služili u nizamu šest, u redifu šest, a u mustahfu osam godina. Bašibozuci spahije i Čerkezi bijahu dobrovoljci. Tursko topništvo se približavaše evropskim četama, ali zaostajaše u manevriranju za njima.

Vrhovni zapovjednik vojske bijaše paša, a najviši pretstavnik političke oblasti Valipaša ili kraće valija (generalni guverner, poglavar zemaljske uprave). Uza nj stajahu vladini funkcionari i nekakvo upravno vijeće.

Politički bijaše zemlja razdijeljena u okružja, kotare i nahije (općine, kojima upravljahu mutesarifi, kajmekani i mudiri).

Stanovništvo je za posljednjih godina osmanlijske uprave bilo vrlo osiromašilo. Pa baš se to siromašno gradsko i seosko muslimansko pučanstvo, strogo konzervativne ćudi, spremaše najviše na otpor.«

Za okupacione svrhe opremi Austrougarska 82 hiljade ljudi, a na čelo vojsci postavi Franc Jozef tadanjeg vojničkog zapovjednika Praga Josipa baruna Filipovića. Kao glavnog pomoćnika Filipovićeva odredi Stevana baruna Jovanovića, koji je sa osamnaestom pješačkom divizijom imao upasti u Hercegovinu. Koncem srpnja (29.) pređoše austrijske čete

na šest mjesta u Bosnu. U početku je sve išlo bez većih borbi. Filipović se s četama pomicao naprijed veoma oprezno, a istovremeno uputi u Sarajevo i na ostale strane proglas da ulazi u Bosnu kao prijatelj naroda, s namjerom uspostavljanja reda i pravde.

U Sarajevo stiže vijest da je narodni odbor protjerao austrougarskog konzula i prisilio na ostavku Hafiz pašu.

Austrijske su čete na svim linijama polagano napredovale. Kod Maglaja im pružiše ustaše otpor i ovdje poginu oko 40 ljudi. Istovremeno se ustaše žestoko opirahu i u Gračanici. Do žestokog boja dođe u blizini Varcar Vakufa, gdje pogibe oko sto ustaša i 12 austrijskih vojnika.

Kod Maglaja 6. kolovoza osudi Filipović dvadeset zarobljenih ustaša na smrt strijeljanjem.

Kod Jajca dođe do žestokog boja i ovdje pogibe 70 ustaša i 21 vojnik, a 250 je ustaša teško ranjeno. Zatim dođe do veće bitke kod Žepča, a u isto vrijeme počeše se buniti jugoistočni dijelovi Bosne. U Brčkome organizirao je ustašku pobunu Mehmed beg Čemerlić, ali je ovaj otpor brzo ugušen.

Plevljanski muftija sa hiljadu Arnauta i s mnoštvom ustaša htjede zauzeti cestu, koja vodi dolinom Bosne u Sarajevo i tako presjeći Filipoviću vezu s monarhijom. Ovaj smioni pokušaj propade, no da je uspio mogao bi biti za cijelu akciju austrougarske vojske fatalan.

Do žestokih borbi dođe kod Travnika, Stoca, Ravnice, Crnića i Pašina Hana.

Iz Sarajeva stiže Filipoviću deputacija sarajevskih građana, te ga zamoli neka obustavi prodiranje u Bosnu. Filipović ovu molbu odbija. Konačno 19. kolovoza pade i Sarajevo. I Filipović svečano uđe kao pobjeditelj uz pucnjavu topova, zvonjavu zvona i sviranje glazbi.

Nakon zauzeća Sarajeva postepeno bijahu zauzimana i sva ostala mjesta. Borba s ustašama, koji napadahu redovito iz busije, bijaše ponegdje mučna, jer se ovi pojavljivahu na stotinu strana s namjerom da ometaju napredovanje austrijske vojske, u čemu su i uspijevali.

Okupacija cijele Bosne i Hercegovine je izvršena u 3 mjeseca. Na dan 20. studena bijaše joj kraj. Najveće gubitke pretrpjela je Filipovićeva vojska kod Maglaja, Jajca, Tuzle, Banje Luke, Doboja, Sarajeva, Bihaća, Ključa, Izačića, Brčkog i Šenkovića. Kod nekih je mjesta dolazilo i do više bitki. Navedena mjesta jesu ona kod kojih je bilo najviše žrtava. Ukupno je u cijelom okupatorskom razdoblju palo 5.198 ljudi, od toga 5.020 vojnika i 178 časnika. Ustaša je palo moguće i tri puta više.

Vojnička vlast, koja je preuzela upravu u Bosni i Hercegovini, odmah je pristupila izgradnji najnužnijih komunikacija, pa je tako izgradila već prvih mjeseci 1500 km putova i 2000 km brzojavne žice.

Od pohvatanih ustaških vođa mnogi su tada posmicani. Legendarna ličnost Hadži Lojo, ranio se pri jednom vojnom pohodu u nogu i njega kasnije zarobiše (2. studena 1878.), a nakon što je ozdravio bi osuđen na pet godina robije. Iza isteka kazne bude mu zabranjen povratak u Bosnu i on ode u Meku sa ženom i kćerkom, gdje je umro oko g. 1888.

Nakon završetka vojničkih operacija u Bosni i Hercegovini izdade »previšnji« Franc Josef »ukaz«, kojim izrazi vojnicima hvalu za sve napore.

*

Narodna svijest u Bosni i Hercegovini bijaše na veoma niskome stepenu u vremenu prije okupacije. Kod pravoslavnih bijaše nacionalna svijest u srpskome duhu mjestimično spominjana tek oko god. 1862., kada se samo ugledniji pravoslavci počinju zvati Srbima. Fra Grga Martić u svojim »Zapamćenjima« ističe, da se još g. 1848. uopće nije u Bosni znalo za ime Srbin (str. 10). Žitelji Bosne bijahu Bošnjaci, a istom od god. 1860. otpoče nacionalna diferencijacija i od toga doba stade se naročito jačati hrvatska nacionalna svijest kod svih katolika Bosne i to zaslugom svećenstva.

Aspiracije Srbije na Bosnu bijahu najozbiljnije shvaćane i tumačene. a srpski su agenti živo radili na spriječenju okupacije od strane Austrije. Protivan namjeri austrijskoj bijaše i Strossmayer, koji je smatrao, da Austriji ne će poći za rukom okupirati Bosnu, a kasnije nakon okupacije nije skrivao svoje izljeve negodovanja i ogorčenja.

Drukčije je na tu stvar gledao Starčević, koji je s naročitom pomnjom pratio tok berlinskog kongresa. U negativnom izražavanju o politici Austrije ima mnogo zajedničkog kod obojice ovih naših velikih ljudi, ali osnovni stav i političke koncepcije kao posljedica rješenja bosanskog pitanja bijahu kod njih suprotne. Što se tiče samog izvršenja okupacije, kad je to pitanje bilo već svršena stvar, Starčević je rekao: »Tako ja smatram taj korak s kojega mu drago stanovišta protuzakonitim i on zbilja nikakova dobra ne obećaje ni dinastiji ni narodu. Jer dok je Turska tako slaba ja ne znam, ko može pomisliti, da će Crna Gora i Srbija pod ovim uplivom pod kojim su, ikada dopustiti, da itko drugi ove zemlje dobije. Da bude na onu mojih prijaelja ili na moju, dakako da bi stvari drukčije stajale. Dok je bilo vremena, mi smo gledali da se u našoj domovini zakonito stanje povrati i samo kraljevina Hrvatska ima pravo na one pokrajine. Ali pošto nema u međunarodnom pravu kraljevine Hrvatske zato nema osebna kralja Hrvatske.«

Ne dugo iza okupacije uprava je Bosne i Hercegovine bila povjerena zajedničkom ministru financija u Beču, koji je sve do uvođenja ustava neograničeno gospodario u pogledu ovih pokrajina.

Ne može se ne priznati Austriji, da je ue zemlji nastao mir i red, a u takvom stanju bilo je moguće izgraditi mnoštvo komunikacionih objekata, kao što su mnoge službene zgrade i putovi. Sve se ovo uglavnom nalazi u ovim krajevima i danas u dobrom, uščuvanom stanju. Razumljivo je, da je nasuprot tome nastojanju vršena eksploatacija narodnih dobara, navlastito šume i rudače.

Manjih pobuna bilo je doduše stalno. Nezadovoljstvo je dolazilo naročito sa strane pravoslavnog življa, a i muslimani također sudjelovahu u kasnijoj hercegovačkoj pobuni, zatim u agrarnim pokretima u Brčkom, Bijelini, Prnjavoru i još nekim mjestima.

Odgovarajućeg broja intelektualaca, koji bi ma gdje zastupali Bosnu i Hercegovinu, nije skoro sve do dvadesetog vijeka niti bilo. Zbog toga je narod bio dosta osamljen i ostavljen na milost i nemilost okupatorskim vlastima.

Jedno vrijeme je bosanski narodni život ispitivao i češki profesor Masaryk, pa je i on (a i još neki), dizao žučne optužbe protiv nasilja i nepravde. Češki »Narodni Listy« često ustaju u obranu Bosne. Razumije se, da je akcija Čeha, kojih je tada bilo u Bosni povelik broj uvijek išla uporedo sa gledištem i stavom Srbije, koja Austriji okupaciju nije nikako mogla oprostiti. Ministar Kallay imao je u saboru ponekad velike muke da otkloni oštru kritiku s raznih strana. Kad je g. 1882. u Boki i nekim dijelovima Hercegovine izbila uzbuna prikazali su je vladini krugovi bečkim delegacijama kao posljedicu rovarenja od strane Crne Gore i Srbije, a mađarski opozicionalci zahtijevahu da Austrougarska napusti Bosnu. Istovremeno u peštanskom saboru govori Polit Desančić i dokazuje nesposobnost monarhije da izvrši berlinski mandat. »Kraljevina Srbija, kaže Desančić, bez Bosne, nema za Srbe vrijednosti. Okupacija Bosne i Hercegovine mora dovesti do velikog rata. Interes same Mađarske zahtijeva da se B. i H. što prije oslobode!«

Radilo se tada na izglasavanju kredita za pacifikaciju Hercegovine i prilikom glasanja 118 glasova je bilo za, a 76 protiv, dok su se 252 poslanika ustegla od glasanja.

Stanje iza god. 1892. karakterizira Masaryk ovako: »Vlada se Turaka boji, Srbima ne vjeruje, a za katolike misli da su i onako pokorni. Zato se ona Turcima klanja, Srbe tlači, a katolici lako dolaze do svojih prava, jer je cio činovnički aparat u katoličkim rukama.

God. 1894. poslali su Mlado-Česi u Bosnu dr. Slanu da ispita životno stanje i ovaj iznosi u crnim spisima bijedu bosanskoga građanina i seljaka. Navodi, da stranci u Bosni narodu krv sisaju, a u Hercegovini kruha nema, nego narod s brašnom jede travu kozlac (arum maculatum) i još miješa borovu koru. Naročito ističe veliko pustošenje bosanskih šuma i iznosi

primjer gdje je ministar Kallay prodao firmi Marpurgo Iparente 75 hiljada komada hrastova od 40 cm širine pa na više, uz cijenu od 4—5 forinti po komadu i ako mu je jedan bosanski konzorcij trgovaca pravoslavaca i muslimana nudio trostruku cijenu, koju je ponudu odbio. Iznosi da u Palama seljaci dovode djecu kotarskom predstojniku i viču: »Evo ti ih, hrani ih sam, jer mi nemamo više šćime!«

Što se tiče hrvatskog jezika, Austrija je stajala na stanovištu, da je u Bosni bosanski jezik (kako je to tumačio i dr. Vatroslav Jagić), dok su Česi pokušavali dokazivati protivno, to jest, zalagati se za srpski jezik.

Težnja Austrougarske je stalno išla zatim da se izvrši aneksija Bosne i Hercegovine, no u tome je nailazila na mnoge zaprijeke. Vršen je i pokusni tajni plebiscit, no ne zna se kako je ispao.

Uloga Čeha u borbi protiv Austrougarske obzirom na Bosnu nije neznatna. Protiv Monarhije stoje Strossmayer i Starčević boreći se svaki na svoj način, svaki sa svog polaznog stanovišta. Interesi su stalno ukršteni, i želja Srbije izbija putem agitacije u raznim formama. U to vrijeme, kao i uopće za svih četredeset godina, koliko je Bosna i Hercegovina bila pod vlašću monarhije, te su zemlje kamen spoticanja, svađe, diplomatskih spletki i zapletaja različite vrste.

Ivo Balentović

KRUGOVI NA VODI

Krugovi na vodi sad su oku svježa kaplja
usred žeđe, smiraj misli u širini,
tihi tor kud veče stada orošena tjera,
al u času tvojih riječi tako čvrste stegnut znadu,
da se ponor kopa ispod svijetla koji vodi k mraku.

Tvoje riječi tako zovu glasom jakim
da se skida sve što kruni cvijet na suncu.
Tvoje riječi čežnjom zovu.
Put je kratak što smo prošli,
još dužinu pravu nismo shvatit mogli.
Riječi nisu vrijedne šutnje,
nit vječnosti život jedan.

Vinko Kos

L I S T A K

Javni život

GOSPODIN Dr MILAN STOJADINOVIĆ BIVŠI PREDSJEDNIK VLADE

Svaki čovjek u svojem javnom radu nosi neke lične kvalitete, po kojima se označava njegova vrijednost i sa kojima ulazi u povijest.

Gospodin dr Milan Stojadinović je bio cinik, i to je jedna od najbitnijih njegovih vlastitosti, koju je cijeli hrvatski narod gledao i osjećao.

Nije on bio visoka kulturna, filosofski, umjetnički obrazovana ličnost, prema kojoj bi čovjek osjećao poštovanje, bez obzira na mnoge druge stvari.

On je smatrao, da sva vrijednost dolazi od vlasti i moći, i zbog toga ništa drugo nije bio u stanju ni pokazati.

Bez vlasti i moći nije ni političar, ni umnik, ni filozof ni učenjak, ni poštovana osoba.

Vele da je bogat, i sposoban za bogaćenje.

Takav čovjek ne može nestati u 20. vijeku tako jako kao na primjer Jeftić, no svakako je vrijedno utvrditi, da smo gledali tri i pol godina čovjeka, a da nismo baš ništa vrijedno mogli ugledati.

Bio je cinik, — što očevidno nije dosta snažna »vrlina«, da bi čovjek mogao postati vođom i kraj vlasti i kraj novca, pa zato i nije postao vođom, — jer eto već dugo nismo nigdje pročitali, da bi ga ma tko od njegove »oduševljene« štampe oslovio sa vođa, a još manje pozdravio, poželio i nekuda pozvao.

Možda se on sam bio obmanuo od službenih dočeka, možda mu se učinilo, da je on više nego što jest, da je višim božanskim silama određen za velike stvari i tako slično, međutim, — on je bio samo cinik i ništa drugo i ništa više.

Naravno, ne bi u tome bilo ništa strašno, da on taj svoj cinizam nije proživljavao obzirom na nas Hrvate.

Z a m i s l i m o s e, — i t a k a v g o s p o d i n j e p o s t a o d i j e l o m n a š e p o v i j e s t i.

Možemo biti uvjereni, da njemu to nije neugodno, ali nas je toga stid.

Bez svake više duhovne i kulturne kvalitete i ući u našu povijest, to je ipak previše. Dok mi nijesmo smjeli ni pisati o tako velikim i vrijednim ljudima, kao što je Starčević, dotle se gospodin dr Milan Stojadinović usudio smatrati našim vođom.

On se također volio prikazivati nacionalistom, no za njegovo vrijeme nismo smjeli donijeti ni informaciju, da je, na primjer, u Čeho-Slovačkoj ukinuta komunistička stranka, a naš list — očevidno nacionalistički — je cenzuriran, čak i u onim člancima, koji su se pozitivno — bez ikakvih vulgarnih napada — suprostavljali marksizmu.

Cinizam dr Milana Stojadinovića nije birao sredstvo, da se izdovolji na Hrvatima. Htio je da svi misle kao on. No onaj, tko je slušao njegove govore ili čitao »Samoupravu«, pa »Balkan«, taj je temeljito mogao upoznati svu bijedu male kulture njihovog vlastodavca.

S v i j e t s e, s a s v i m s i g u r n o, m o ž e o s j e ć a t i b o l j i m, š t o j e n a j e d n o m d i j e l u p r e s t a o b i t p r e d s j e d n i k o m i v o đ o m v l a s t i d r M i l a n S t o j a d i n o v i ć.

I. G. O.

Književni prikazi

JEAN DAYRE: DUBROVAČKE STUDIJE.

(Matica Hrvatska, 1938.)

Istraživanja stare hrvatske književnosti daleko su da budu završena, pa s vremenom dolazimo do svježih i novih rezultata, koji nekada iz osnove mijenjaju dosadašnja gledanja. Nije ni čudo. Vremenski razmak u kom je proučavana nije tako velik, da bi se mogli nadati obilnijim rezultatima. U vrijeme hrv. preporoda nije bilo zapravo kritičnog istraživanja, nego se zanosilo mišlju, da je postojala književnost bez dubljeg poznavanja njezina opsega i umjetničke vrijednosti. Istom šezdesetih godina počinje intenzivniji rad, a početak Akademijinih izdanja znači faktični početak kritičnog proučavanja dotada zaboravljenog materijala. Dosada postignuti uspjesi ipak su utješni, jer nam omogućuju barem odrediti neke konture opsega, historijske važnosti i umjetničke vrijednosti. Daljim istraživanjima ostaje još mnogo posla: provjeravanje na temelju novijih izvora i traganje za neistraženim oazama. Uloženi trud bio je golem, te moramo odati duboko poštovanje marnim učenjacima, koji su uz teške okolnosti ipak dospjeli do zamjernih pronalazaka. Istina, bilo je negda i površnih gledanja i prenaglog zaključivanja, ali je i razumljivo uočivši nesiguran teren na kom su se kretali. Općeno rečeno njihov je pionirski posao uspio.

I na ovom području osjetili smo terete sudbine maloga naroda, čiji su se preći naslanjali na velike susjede, pa se danas mora proučavati književnosti velikih naroda, da mognemo u svim sitnicama razumjeti našu, a učenjaci velikih naroda istražuju naravno svoju književnost, a tek kasnije njene odjeke u tuđim književnostima. Tako su nam stranci malo koristili i zapravo samo prigodom stručnije ulazili u područje naše književnosti. Osim toga veoma je teška stvar proučavanje naše stare književnosti za strance, kad i mi sami nekako zaziremo od onih debelih svezaka akademijskog izdanja, gdje su nam kao na dlanu dati rezultati dugotrajnog rada pojedinih izdavača. I koliko je od nas pročitalo do kraja dvadeset pet svezaka starih pisaca, koja su dosada izišla? A koliko je onda teže ući u svu problematiku stare hrvatske književnosti, pitanje utjecaja i t. d.?

Stoga smo ispunjeni udivljenjem, imajući pred očima radove prof. J. Dayrea, koji je s ljubavlju i besprimjernim ustrpljenjem tragao po talijanskim arhivima iznoseći nove momente, popunjujući stara mišljenja ili otkrivajući posve nove činjenice. Zaista težak i mučan posao, kojemu je prof. Dayre pristupio s ljubavlju, koja zaslužuje puno poštovanje. U ovih šest studija sabrani su upravo njegovi uspjesi, do kojih je došao tijekom proučavanja naše stare književnosti. Upada u oči u ovim studijama suverena okretnost u raspravljenim pitanjima, blistav i tečan način izražavanja, što nas ugodno iznenađuje u usporedbi s našim piscima, od kojih nas odbija akademijska hladnoća i suhoća iznesenog materijala. Kako su duhovita opravdanja, koja Dayre iznosi u vezi s pripremanom bunom u Dubrovniku po šaljivdžiji Marinu Držiću ili u vezi sa neskrupuloznim postupcima Frana Lukarevića Burine! Prof. Dayre je morao u toku svoga istraživanja popraviti mnogo krivo mišljenje, ali način njegova korigiranja može služiti za uzor svim našim istraživačima, jer se ne ističe lično, ne pripisu e sebi goleme zasluge, iako ih stvarno ima, jednom riječi oprovrgava uvriježena kriva mišljenja ne svojom ličnošću, nego dokumentima, čuvajući tako simpatične crte galskog humanizma.

Prva studija o dubrovačkoj književnosti upravo je programatska radnja i nacrt za istraživanje dubrovačke književnosti. To je po sebi, s naučne strane, pravo remek-djelo, gdje je jasno iznesena problematika i smjer, u kom bi se imala kretati istraživanja. Bez pretjerivanja ovo je dosada najbolja sintetička studija o metodi proučavanja dubrovačke književnosti. Da smo prije imali ovakovu studiju,

možda bi istraživanja bila sistematičnija nego su uistinu bila. Iznio je poteškoće u istraživanju: kronološke i biografske, te napokon pitanje kritičnih tekstova odnosno identifikacije djela. Kronološke i biografske poteškoće nastale su zbog neimaštine suvremenih svjedočanstva o pojedinim književnicima 16. i 17. v. Vrlo su škrti podaci (Razzi, N. Gučetić), a o nekima nema ništa. Istom kasnije pisahu svoje neke vrsti povijesti književnosti, Đurđević, S. Crijević i Sladović. K tome dolaze nepouzdani izvori kao Appendini, koji nikada ne pada u nepriliku, da nešto dokaže. Svi ovi biografi živjeli su mnogo kasnije, pa nijesu bili u mogućnosti točne podatke prikupiti, a nekada se nijesu ni trudili. Na njihovim škrtim podacima gradili su kasnije domišljati historici, koji su jednostavno kitili biografije bez trunka kritičnosti. Tako su nastale romansirane biografije o S. Menčetiću, Cvijeti Zuzorić, Lukareviću, Ranjini, Zlatariću i drugima. Naročito je iskićena legenda o odnošajima Cvijete Zuzorić sa Zlatarićem. Kako je tek s onima, o kojima znamo vrlo malo (Čubranović)? U tome je pomogla legenda. Još viša je poteškoća s kritičnim tekstovima, jer je većina d ela došla k nama u rukopisima. Tako je u 16. v. štampano svega sedam svezaka. Naravno da se je mnogo djela izgubilo, a sačuvani prijepisi često puta pobuđuju sumnju u autentičnost. Mnoga su djela ostala krnja (M. Držić). Kolike su poteškoće za identifikaciju odnosno pripadnost pojedinih djela, prof. Dayre spominje kao primjer autorstvo kanconijera Nikše Ranjine. Na kraju iznosi problem dvojezičnih pisaca te razne utjecaje. Sve ove književnopovjesne probleme trebalo bi raščistiti, da se dadne konačni sud o dubrovačkoj književnosti. U tom pitanju Dayre preporuča oprez, da nas skora budućnost ne demantira (slučaj Ranjine!). S obzirom na kulturno-historijsku važnost, pisac odaje puno priznanje dubrovačkim trudbenicima i njihovu stvaranju, ističući njihovu »visoku ljudsku vrijednost«, jer je »stara dubrovačka književnost lijep primjer noblese duha u borbi s vanjskim neprijateljem, materijalnim zaprekama i nedaćama«. Ovdje treba spomenuti još jednu činjenicu. Dubrovački pjesnici sigurno nijesu pisali bez veze jednih s drugima, te sviju s talijanskom književnošću. Stoga bi trebalo proučiti ne samo pjesničke utjecaje, nego i literarno-teorijske utjecaje, koje je imala recimo poetika cinquecenta na naše pisce. Ne smije se zaboraviti, da je Franjo Petrić bio u središtu polemika među platonovcima i aristotelovcima i u književnim pitanjima. Miho Monaldović piše u duhu galantnog humanističkog doba o ljepoti (della bellezza), a sve to nije bez veze s književnim shvatanjima. Napokon i među našim književnim radnicima bilo je kritike barem salonske ili, kako bi Thibaudet rekao, društvene. Zar nije neki neznani pjesnik nazvao Jeđupku Miše Pelegrinovića »krpljenom haljinom«, a značajna je upravo aristofanska polemika Savka Bobaljevića u talijanskoj poslanici Monaldoviću, u kojoj imamo oštar i jedinstven primjer obračuna s kritičarima. To je neke vrste poetika iako oštra i paprena. Osim toga kod naših historiografa imamo dragocjenih sudova, koji nijesu uvijek pohvale, pa bismo morali i njihova kritična izdanja imati (S. Cerva: Bibliotheca Ragusina!). Sve ovo čeka na istražitelja, pa će se istom onda moći dati stručna estetika umjetničkog stvaranja naših književnika.

Iza ovoga članka redaju se druge studije gotovo kao ilustracija prijašnjem. Obično se nagađalo, da je komediograf Držić bio prostodušni komedijaš i u životu, ali zaslugom Dayre-a doznajemo, da je prokšeni i službeni dubrovački zabavljač imao i opasnijih osnova, hoteći oboriti aristokratsku vladu i zavesti više pučku upravu. Kušao je predobiti u tu svrhu Cosima I. Naivni planovi njegovi propali su, ali ova činjenica unosi mnogo svijetla u karakter pisca, koji eto nije uvijek bezazleno nasmijavao. Rešetar je Dayre-ova otkrića upotrijebio u svome izdanju Držića. Najviše svijetla unio je Dayre u dosada malo poznatu ličnost Savka Boboljevića nazvanog Glušac. Malo je pjevao na hrvatskom, ali zato više na talijanskom. Sigurno je nešto i izgubljeno, a ovaj nemirnjak imao je u svojim pjesmama iskrenih ličnih akcenata. Sudeći po sudbenim raspravama čitava je ova obitelj bila agresivne naravi, te su često navaljivali na pučane, napadali druge, često izvukli i sami batina, a Savko je bio među braćom prvi. Stoga je više puta osuđivan na

tamnicu i progonstvo. Životne nedaće kao posljedica nemirne ćudi učinili su ga pod starost stoikom, koji se ruga sa svojim tjelesnim slaboćama. Nove podatke donosi i za život D. Ranjine, kao i Zlatarićeva rektorovanja u Padovi, te odlikovanja, koje nije uslijedilo radi zasluga u stišavanju đačkih buna, kako se dosada mislilo, nego zbog položaja. Inače je branio rektorsko pravo precedencije u procesijama protiv liječničkih dostojanstvenika. Dayre se pozabavio još jednim manje poznatim piscem Franom Lukarevićem Burinom. U njemu nam je dao naročit tip dubrovačkog pisca-trgovca, poduzetnika, u kome je trgovački duh otupio književničku savjest pa nije udovoljavao obvezama, te je postao i uhoda. Na kraju donosi malu dopunu Deanovića raspravi o radovima Antuna Gleđevića, čiji je rad sveden na marljiv posao lošeg prevodioca osrednjih talijanskih modela.

Svi ovi radovi izišli su prije u raznim periodicima, ali je Matica dobro učinila, što ih je pružila na dohvat svima. Osim svoje naučenjačke novine interesantni su pogledi jednoga stranca na našu književnost, u koju se uživio kao u svoju i neobičnim poštovanjem prevrtao svaku stranicu, e bi našao štogod o njoj. Unio je — kako rekoh — i naročit način prikazivanja u studije izrađene sa svom učenjačkom akribijom, a to je uvjerljivo govorenje dokumenata. S iskrenim željama javnost čeka dalje njegove radove iz područja još neproučene dubrovačke literature.

A. R. Bucrov.

DR. DRAGO RUBIN: MILAN OGRIZOVIĆ.

Milan Ogrizović spada u red književnika, koji su svoje stvaranje tijesno povezali sa životom. Možda, osim Matoša, nijedan nije toliko stojao u središtu ondašnjeg zbivanja kao on. Razlika je u tome, što je Matoš bio više kritik, pa je naravno jače zasjecao u život, a Ogrizović je to činio ne samo u kritikama nego i u umjetničkim djelima. Borben po prirodi, sklon idejnom razračunavanju i opredjeljivanju držao je naravnim, da se život u književnom stvaranju miješi i kristalizira. Stoga mu je rad mnogostruk. Piše u dnevnim listovima, ponajviše literarno-kritičke članke, prati savremeno pisanje, ulazi veoma aktivno u kazališni život, a što je najglavnije, politički se opredjelio za najradikalniji hrvatski politički pravac, te dolazi u sukob s okolinom. Stoga su ga napadali kao umjetnika, što u područje književnosti unosi politiku. Zakulisna kazališna politika nije mu uvijek sklona, a u kreševu među starima i mladima zauzima stanovište, koje zbunjuje i jedne i druge. Tako je »Ogrizina« — kako ga nazva Matoš u polemici — ostao do smrti u borbenom stavu dajući dojam čovjeka, koji od borbe živi. Objektivno gledajući na ličnost mora se priznati, da je bio jaka individualnost, koja se nije vezala za neku kliku ili društvo, nego je kao samostalna ličnost sve promjerio i ocjenjivao, prije nego li je zauzeo određeno stanovište. Razumljivo je, da je tako psihološki građena ličnost iskrsla i u djelima. Stvaranje nosi sve karakteristike piščeve ličnosti i Rubin je istakao kao osnovnu crtu stvaralačkog rada Ogrizovića: sukob pojedinaca, izgrađene individualnosti s okolinom (Dah, Hasanaginica, Prokletstvo, Banović Strahinja, Car Dukljanin, Vučina i t. d.). Dr. Rubin je dao iscrpnu i preglednu radnju o M. Ogrizoviću kao književniku i čovjeku uopće. Istakao je životne komponente, koje su unišle u njegovo stvaranje, a samo stvaranje obradio je u nekoliko poglavlja odlučivši dramatsku djelatnost od ostaloga rada kao najvažniji i najznačajniji u životu pisca. Kod podjele dramatskog djelovanja nije se držao dosadašnjih dioba: originalne drame, dramatizacije i prigodnice ili one Gudelove, nego ga prati u stvaranju historijski od prve do zadnje drame, koja podjela ima opet svoje nedostatke kao i svaka zbog manjka sintetiziranih zaključaka, jer Rubin daje kod svakoga djela odjelne sudove. Stoga ličnost ne ispada toliko cjelovita i jedinstvena. Bilo bi poželjno, da je spojio poglavlje »Ogrizovićevi politički i književni pogledi« s poglavljem »Književni lik Ogrizovićev«. Tako bi Ogrizović i kao čovjek i kao umjetnik jače odskočio.

Ovdje je suvišno nabrajati sudove do kojih je pisac došao proučavajući Ogrizovića, te ukoliko nije mogao primiti dosadašnja mišljenja. To je pisac rekao kod svakoga djela, dajući i svoje opravdane razloge. Tako je uvjerljivo ustvrdio, da imamo dobru narodnu pjesmu Hasanaginicu i dobru umjetničku dramu Hasanaginicu, dok su »Smrt Smail-age Čengića« i »Banović Strahinja« samo dramatizacije istina uspjele, ali ne Ogrizovićeve umjetničke drame. S time je Rubin unišao u bit umjetničkog stvaranja ovoga pisca, koji uza svu svoju razvijenu ličnost nekada postaje neobično elastičan i prilagodljiv uzorima ili jasnije rečeno, Ogrizović je u svim redovima gledao dati svoj lični problem, unijeti u lica vlastiti život i gledanje, makar prerađivao drugoga ili pozajmljivao sujete, jer prema njegovu mišljenju predmet je irelevantna stvar, a glavna je piščeva dispozicija, koju samo on doživljuje. To mu je negdje pošlo za rukom (Hasanaginica), a negdje je ostao rob i vezan za uzeti sujet (Banović Strahinja i Smrt Smail-age Čengića). U ovim posljednjima, iako uspjelim dramatizacijama, kreativna ličnost pisca nije došla toliko do izražaja koliko možda tehnička rutina u građenju drame. U vezi s ovim problemima Ogrizović je sigurno najkarakterističnija ličnost naše književnosti i zaslužuje poseban studij jednog književnog teoretika. Rubin je problem načeo i naglasio ga kod svakoga djela, a moglo bi se dalje staviti nekoliko pitanja i stvar načelno razviti. Činjenica je, da je Ogrizović u većini drama pozajmljivao sujete odnosno prerađivao gotova umjetnička djela. Literarno-teorijski stvar je nevažna, jer gledamo, da li je pisac uspio dati svoje djelo ili je ostao privezan uz tuđe i u tom začaranom krugu izgubio lični dah. Izgleda, da je Ogrizović ipak podlegao uzorima, izgubio vlastito gledanje, iako se pokazao virtuoz u tehničkom sklopu, pa se i drame scenski doimaju. Dakako u svima nije jednako podlegao i Hasanaginica spada među uspjelija djela, u kojoj osjećamo piščevo bilo. I drugi se problem nadovezuje na ovaj baš kod Ogrizovića, a to je stvaralačko zajedništvo. Prokletstvo je pisao s Milčinovićem, Propast kraljeva hrvatske krvi s Marijom Kumičić, Hrvati na Karpatima i Trgovinu ideje s Vukelićem i t. d. i nastaje pitanje, koliko su ova djela uspjela. Nas ovdje ne zanima, što je čije, nego da li je djelo postiglo zaobljenost i cjelinu ili je ostalo razbijeno na dva autora. Jesu li ta djela jedinstvene i harmonične cjeline. Rubin je kod Prokletstva u Tomi našao podvojenost — dva Tome: jedan Ogrizovića, a drugi Milčinovića, a to se nekako osjeća i u drugim djelima. U svjetskoj književnosti kao i u domaćoj, čini mi se, ovakovo stvaralačko zajedništvo ne uspijeva, jednostavno iz razloga, što su stvaralačke ličnosti zasebne ličnosti, pa je nemoguće bilo kakovo stvaralačko amalgamiranje. To je jedan interesantan literarno-teorijski problem u koji je dirnuo i Rubin, a koji bi se mogao još podrobnije analizirati. Nije sasvim slučajno, da su nadopune nedovršenih djela po drugim piscima obično neuspjele, drugim riječima dvije umjetničke individualnosti ne mogu se sasvim poklapati u jednom djelu, makar su njihove dopune svaka za se uspjele (Mažuranićeva dopuna Osmana!). Uzevši sve ovo u obzir može se baš kod Ogrizovića postaviti u tom smislu ozbiljno i naučno-teorijsko pitanje, koliko je bio individualno-stvaralački jaka ličnost i nije li mu bila kao neka sudbinska nužda naslanjanje na drugog u čitavome njegovu radu. Ovdje nije mjesto, da se o tom raspravlja, ali bi se došlo do zanimivih rezultata.

Ogrizović je stupio u život s određenim pogledima i u politici. Politika je za nj rodoljublje, i u mutnom predratnom vremenu, te idejnim strujanjima nazrijevao je vrlo opasne posljedice za hrvatski narod. Stoga se priključio najradikalnijem političkom pravcu videći u njemu jedini spas pred sablasnim konturama balkanizacije Hrvata, kakovu je pripravljala hrvatsko-srpska koalicija. Nije mrzio nikoga, kao što je i zasvjedočio djelom u času, kad je mogao na protivniku iskaliti bijes, ali se bojao za karakter i individualnost hrvatskog naroda. Stoga se odalečio od naprednjaka. Ovdje treba ispisati nekoliko njegovih riječi kao obrazloženje pristajanju uz pravaštvo: zato rad stranke, koja se nadovezuje na tradicije starine, koja njeti i dalje plamen ljubomornog čuvanja rodne grude, njene samostalnosti i neovisnosti, bolje budućnosti svojih sunarodnjaka — ne može se nazvati poli-

tikom nego patriotizmom... jer — pazite dobro — u budućnosti Hrvatske bit će moguće samo dvije stranke, samo dvije vrste ljudi: jedni koji budu iskreno htjeli i iskreno radili za očuvanje hrvatskog karaktera, te hrvatskog samostalnog gospodarenja u ovoj zemlji, a drugi, koji će voliti služiti tuđinskim idejama u našoj kući i nad njom« (Mlada Hrvatska 1911.). Na drugom mjestu tuži se na nenarodni odgoj: Odgoj, odgoj u našim školama jedan je od glavnih krivaca, da srbijanska misao dočekuje ljude u najljepšoj dobi kao svoje odvažne borioce, dok hrvatska misao dobiva, uz časne iznimke, bezbojne a više puta i cinične ljude, koji će na blistavu frazu o »slavi« i »kulturnom zbliženju« žrtvovati svoje ime, a s njim budućnost i sreću svoga naroda. Samo tako se može razumjeti, da ta žalosna — ovako odgojena — hrvatska inteligencija prigodom proglasa aneksije, nema nijedne riječi u odbranu hrvatskog imena, dok se u Srbiji digao svatko: od gimnazijalca do akademičara. To su bile misli Ogrizovića 1910, a 1920, kad su mu predbacivali frankovstvo, odgovorio je: Za mene je frankovstvo uvijek značilo hrvatski individualitet — inače i moj umjetnički »Credo«. Ove riječi moraju se dovesti u vezu s njegovom polemikom s naprednjacima, koji su iz književnosti htjeli izbaciti domovinski osjećaj. Iz gornjih navoda izlazi jasna slika Ogrizovića kao čovjeka i kao književnika. Koliko god se moglo postavljati pitanja u vezi s njegovim umjetničkim stvaranjem on ima nedvojbenu literarno-historijsku važnost, jer se nalazio u najopasnijim virovima u strujanju svoga vremena. G. Rubin je sve ovo imao na umu u knjizi, te je hladno bez zagrijavanja i pristranosti pristupio k Ogrizoviću. Veoma je dobra i korisna stvar kao opomena budućim piscima monografija, što nam je dao popis Ogrizovićeva rada i k tome članke o Ogrizoviću, jer je to dragocjen prilog i neprocjenjiva usluga budućim istraživačima Ogrizovića. **A. R. Bucrov.**

VUK-PAVLOVIĆ PAVAO, SPINOZINA NAUKA

(»Tipografija« d. d. — Zagreb 1938.)

Dva su razloga, zbog kojih ova najnovija publikacija g. Vuka-Pavlovića zahtijeva našu pažnju. Jedan je predmet, što ga obrađuje, a drugi stav samoga pisca prema nekim opće važnim i zanimljivim pitanjima, koji se očituje u načinu kako svoj predmet obrađuje.

Predmet studije jest bez sumnje markantni i zanimljivi lik filozofa Židova Barucha Spinoze (1632—1677), čiju je tristogodišnjicu rođenja slavio znanstveni svijet prije kakovih sedam godina. Tom je zgodom izašlo više raznih studija o njemu — kod nas na pr. studija fra Krste Kržanića (R. B. Spinoze: Život i filozofija, Šibenik 134 — među kojima se naročito ističe svojom temeljitošću djelo o Stanislava Dunin-Borkovskoga D. I. G. Vuk-Pavlović držao je jubilarne godine predavanja o našem filozofu na zagrebačkoj radiostanici. »Od onda je, veli pisac, prošla mnoga godina, a rezultati su se toga dugogodišnjeg (t. j. od 1932. ovamo!) ispitivanja i proučavanja« pokazali vrijednima, da se objelodane. A takovima su se pokazali stoga, što su se »u mnogome koječemu razlikovali toliko od shvaćanja, kojemu su se priklonili drugi prikazivači Spinozine filosofije«.

Valja naime znati, da se već od Spinozinih vremena kao crvena nit povlači kroz sve interpretacije toga filozofa misao, da je on prilično izraziti zastupnik još i danas jedne od najomiljelijih herezija, naime — panteizma! Za to govore naročito ovi razlozi: a) Spinoza tako definira supstanciju (»ono, čega pojam ne treba pojma druge stvari, pomoću kojega bi se formirao«), da onda izvodi, e mora biti neuzrokovana, neizmjerna i jedna. Prema tome postoji samo jedna jedina supstancija i to Božja, koja ima atribute, a ovi opet načine (modi), s kojima formiraju kao neki pripaci svu realnost. — b) svijet ili »natura naturata« potječe od Boga nužno, jer je nemoguće, da Bog drugačije djeluje, nego što djeluje, te je prema tome nemoguće i to, da bi postojao kakav drugačiji svijet od ovoga, što postoji. Nema nikakove sumnje, da je teško uvidjeti, kako se kraj ovih

premisa može ugnuti konzekvenciji panteističkoga monizma pogotovu, ako se uzme u obzir, da se odnos »nature naturatae« (prirode) prema »natura naturans« (Bog) jedva može prema izvodima Spinozinim shvatiti kao odnos učinka prema tvornom uzroku (causa efficiens), nego je puno sličniji odnosu tvarnog (c. materialis) i oblikovnog uzroka (c. formalis).

I g. V. P. veli za pokušaj »prikazati sustav Spinozin kao filozofičku koncepciju izvedenu na principu emanacije... treba priznati, da u samome sustavu Spinozinu ima dosta momenata, koji na takav pokušaj potiču, i koji ga ne čine baš sasvim bezrazložnim« (str. 97.) Uostalom jak je historijski dokaz u prilog monističke interpretacije i osuda sinagoge, jer pokazuje shvaćanje Spinozinih misli kod najbližih savremenika, što ga Spinoza nije demantirao, nego povukao iz njega konzekvencije.

G. Vuk-Pavlović međutim ipak zastupa mišljenje, da nije opravdano Spinozu gurati među moniste. »Spinozina se nauka prikazuje, tako čitamo na jednom mjestu (str. 42), kako je poznato, ponajčešće upravo kao primjer monističkoga sustava. Ipak su neki njegovi interpreti... vidjeli u njemu pluralista. Zapravo nemaju ni jedni ni drugi sasvim krivo, ali jednako stoji, da su i jedni i drugi savršeno jednostrani i da samome Spinozi pripisuju jednostranost, kakve u njega stvarno nema. Ako dosadašnjemu razlaganju, zaključuje g. V.-P., ima opravdanja, onda bi se sustav Spinozin morao označiti kao dualistički usmjeren, kao dualno ili dvojno određen monopluralizam(!) ili i, ako se hoće, monopluralistički fundiran dualizam.«

Mora se priznati, da je studija g. V.-P. učinila više momenata u Spinozinu sistemu reljefnijima, da je upozorila na razne razloge, koji govore za to, da sam Spinoza barem svijesno nije učio otvoreni monizam. Ali se isto tako mora priznati i to, da je baš studija g. V.-P., još jače izradila one momente što smo ih naveli gore i zbog kojih je — kako se nama čini — upravo logički nemoguće izbjeći monizmu kao zadnjem sadržaju Spinozizma. Iako je vrlo lijepo i hvale vrijedno nastojanje Spinozino filozofijski uskladiti odnos između »prirodoznanstveno i religiozno usidrene kulture«, ipak to nastojanje nije moralo roditi i dobrim istinitim skladom, te se bojimo, da »monopluralizam« kao odgovor na pitanje: »monizam ili dualizam?« ne znači praznu riječ bez sadržaja, upravo kontradikciju kao recimo »drveno željezo!« Može Spinoza biti bolji poznavalac skolastičkih mislilaca negoli Descartes, kao što je uistinu i bio, te se počesto kretati misaonim stazama, što uporedo teku sa stazama kršćanske filozofije, ono ipak njegova filozofija kao cjelina ne daju dojam kršćanske s nekim stranim elementima, nego obratno dojam nekršćanske s natruhama kršćanske filozofije. Odatle možda i nije razumljivo, da je sinagoga udarila Spinozu najvećim prokletstvom i žigom »bezbošca«, ali je razumljivo, da je katolička Crkva stavila na indeks »Tractatus theologico-politicus« i t. zv. »Opera posthuma« (t. j. De emendatione intellectus, Ethica more geometrico demonstrata, Tractatus de Deo, homine eiusque felicitate«; ovim dvjema posljednjima obilno se služio i g. V.-P.).

Studirajući Spinozu g. V.-P. upravo se oduševio za nj, a jedan od razloga očite simpatije jest i taj, što je Spinozu stiglo prokletstvo sinagoge sa svim svojim posljedicama. To dolazi do izražaja odmah na početku metnutim mottom: »Progonjeni su bolji od progonitelja«, koji uzet općenito i bez ikakovih ograda ne bi uostalom bio ni opravdan. Kroz retke probija poimanje religioznosti, koje malo previše odmišlja objektivni religijski sadržaj (dogme), zastupa ili svakako simpatički prikazuje »slobodu mišljenja«, a, ako se ne varamo, isto tako iznosi i razliku između vjere i konfesije. Čini nam se stoga, da ne će biti suvišno upozoriti na to, da i sam Spinoza vrlo povezuje religiju u objektivnom i subjektivnom smislu, kao na pr. kad veli, da ima »o bogu i prirodi sasvim drugo mišljenje, negoli što ga zastupaju suvremeni kršćani«, pa makar pri tom naglasak padao na riječ »suvremeni«. Jer ta razlika znači »sasvim drugo mišljenje«, prema

kojemu je Bog »imanentni«, a ne »izvanjski uzrok svih stvari«. Osim toga valja primjetiti i to, da praktički razlika između vjere i konfesije ne može imati pravoga značenja, kolikogod teorijski i bila opravdana kao razlika između generičkoga i specifičkoga pojma. Jer u praksi svatko, tkogod ima vjeru, mora imati i neku konfesiju, ako ne koju od onih, koje već postoje, a ono svakako onu, koju je sebi sam stvorio.

Ako dodamo, da se u drukčije dosta jasnom stilu znaju naći preduge rečenice (por. str. 48-9.), i da enklitike kadikad dolaze na nepravo mjesto (por. »I s obzirom je na tu svrhu...«, str. 25.; »...s obzirom će na to...«, str. 37.) onda smo rekli i za formalnu stranu ono, što se u kritičkom prikazu ovoga opsega moglo reći o djelu g. V.-P. Djelo je sigurno originalno i traži čitaoca, koji će mu prići kritički, a ne možda dati se naprosto voditi. Ističe to i sam pisac, kad veli u »Predgovoru«: »Već i postanak ove radnje, a i vrijeme na nju utrošeno pokazuje, da joj nije namjera popularizirati možda ili propagirati prikazanu nauku, pa je i ne treba s toga stajališta prosuđivati«. S toga stajališta prosuđivati značilo bi u našem slučaju gotovo isto što i osuditi je, dok ovako radnja traži stručno obrazovane čitače, koji mogu procijeniti, koliko se izvodi g. V.-P. mogu smatrati historijski istinitima i ispravnima. Dr. K. G.

Kazalište

MIROSLAV FELDMAN: U POZADINI.

Rat je duboko morao rasjeći duhovnu ranu u duši autorovoj, kada se još uvijek, iza dvadeset i više godina, te iza već jedne drame (»Zec) i »Ratne lirike«, opet inspirira na toj rani, još k tome punim osjećanjem, svježinom i skroz realistički disponiran. Feldmanov realizam, to je baš ono, što je izdiglo ovu njegovu najnoviju dramu i iznad svih njegovih dosadašnjih komada, (u kojima je konstrukcija i parola više pokvarila nego koristila), i iznad nekih domaćih stvari, koje je prošle sezone iznijelo zagrebačko kazalište, naročito iznad Deanovih »Malih ljudi 1918.«

Taj realizam krije u sebi iskren doživljaj, dubok čovječanski stav prema životu, te prema pojmovima časti i poštenja, a nadasve mogućnost oblikovanja našega malograđana u provinciji, »u pozadini«. U Feldmanovu realizmu ovoga komada nema nikakovih pretencioznih stilizacija, ni fikcija, na kojima je počivao na pr. Čapekov komad »Bijela bolest«, ne radi se toliko ni o nekom doktrinarnom pacifizmu nego o živim našim ljudima u našoj stopostotnoj sredini za vrijeme svjetskoga rata.

A ti se naši ljudi u praznoj nadutosti ponose herojstvom »naše« vojske (odvjetnik Goranin) i deklamiraju o časti i pobjedama, dok im sinovi ginu na frontama, a žene zacenuta srca bez riječi i bez daha umiru i strepe u tom ludom paradoksu ratnoga pokolja, od kojega one ne vide ništa nego krv rođene krvi (Vera, njegova žena) i kao okamenjene sfinge konkretizirane boli kontrastiraju blebetavim i nacifranim »oficirovicama«, raznim majoricama i barunicama, predsjednicama bolničkih odbora i liferantima pokvarena brašna i t. d. U bezbroj varijacija je ratna literatura skupa sa filmom obradila sve ove motive, naročito motiv majke, te najveće mučenice rata, ali eto uza sve to i u priličnoj udaljenosti od punih dvadeset godina, stvar iskrena doživljaja može na sretno postavljenoj sceni izazvati interes i toplinu.

Feldman je ovaj put svoju dramu dobro postavio. Od prvoga čina, u kojem se unutarnja napetost počela dizati od sukoba Goraninove apstraktne fikcije o časti i ponosu pobjedonosne armije sa konkretnom boli njegove žene Vjere i prijatelja liječnika, pa preko odurne brbljavosti gospođe »Majorice« i lopovskih po-

slova ratnih bogataša, do oštra nastupa Goraninova sina Kamila, mladoga oficira, koji se vratio sa fronte i koji ideološki poentira dolazak zelenoga kadera — dramatski tempo, jedrina katarze i scenski uspjeh sve više raste i uzdiže se u moralnoj atmosferi, u kojoj na koncu konaca počima i svršava svako dobro kazališno djelo.

Tek se može spomenuti, da je liječnik, kojemu je inače g. Dujšin odličnom igrom udahnuo životvornu uvjerljivost i konkretiziran tip dobričine, koji inače uvijek dobro rezonira, makar i previše rezigniran i flegmatičan, često previše govorio u ime autora, a poznato je, da takovi ideološki posrednici i kod većih majstora (na pr. Pirandello) mogu nanijeti više štete nego koristi.

Goranin, koji je u prvom činu izvrsno koncipiran, što dalje sve više gubi na snazi, dok se njegova žena i liječnik sve više dižu. G. Nučić je uza sve to sigurnom rutinom održao liniju svoga Goranina doklegod se dalo, a gđa. Podgorska je stvorila sa vrlo malo riječi i vrlo malo gesta, koje ona inače voli, divan lik ponešto idealizirane majke, što u ovakovim slučajevima ne može naškoditi komadu, makar su neki kritičari istaknuli tehniku »crno-bijelo«.

»Majorica« gđe Kernic je uistinu zasebna pojava glumačke virtuoznosti i neodoljiva tipska figura, koja je svojim vlastitim životom u stanju ispuniti i zasjeniti čitavu scenu, u neku ruku glavna uloga, kadgod se pojavi. Kratku, ali simpatičnu ulogu mladoga oficira skladno je u vrlo otmjenoj pojavi i muževnom držanju odigrao g. Afrić. Verlijev rad je naišao na opće priznanje, jer je i ostalih devet uloga vanredno uskladilo čitavu predstavu, koja uistinu, ostaje kao dobar domaći uspjeh. D. Ž.

Socijalni pokreti

ETAŽNO VLASNIŠTVO NA ZGRADAMA.

Velika koncentracija pučanstva u gradovima izazvala je poskupljivanje stanova, te je time za radnike i namještenike kod ionako niskih plaća nastao nesrazmjeran izdatak za stanarinu. Nije pretjerano, ako se ustvrdi, da stanarina u gradovima kod većine radnika i namještenika iznosi više od jedne trećine mjesečne plaće. Iz podataka Međunarodnog ureda rada, koje je objavio koncem prošle godine, vidi se, da je kod nas stanarina u usporedbi sa gradovima u drugim državama, pa i u mnogo većim od naših, vrlo visoka. Tako, na primjer, iznosi mjesečna najamnina za stan sa dvije sobe, bez posebne kupaone, zajedno sa nuzprostorijama i tekućom vodom u pojedinim gradovima kako slijedi (brojevi znače iznose u švicarskim francima. 1 švic. franak iznosi otprilike 10 din.)

Austrija	
Graz	21,15
Linz	38,15
Danska	
Kopenhagen	26,25
Finska	
Helsinki	42,10
Francuska	
Pariz	20,00
Lille	22,00
Engleska	
London	48,65
Glasgow	35,90
Mađarska	
Budimpešta	32,45
Holandija	
Amsterdam	59,75
Švedska	
Stockholm	79,90
Česko-Slovačka	
Prag	31,00
Jugoslavija	
Zagreb	60,00
Ljubljana	50—60
Beograd	60,00

ispitati narodno pravno mišljenje i shvaćanje. Postoje za to dva puta. Neposredni ili anketarni način, t. j. ispitivanje narodnog pravnog shvaćanja na terenu, te ispitivanje narodnog prava na temelju narodnih umotvorina koje sadrže pravna mišljenja naroda. Za sakupljanje narodnog prava u samom narodu postoje osnove dra Ante Radića i dra Ivana Strohala, po kojima se kod nas već radilo.

Po drugoj metodi sabrao je niz pravnih mišljenja dr Ferdo Čulinović i objelodanio ih u svom djelu »Narodno pravo«, izdanom uz potporu akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Postavljajući smjernice svog rada ističe pisac funkcije prava u ljudskom društvu i odnos prava prema sili. Hoće li pravo normirati odnose u ljudskom društvu, moraju mu se pripadnici tog društva pokoravati, a to će biti onda, ako iza prava stoji izvjesna sila koja prisiljava na pokoravanje pravnim normama. No pravo i sila nijesu identični pojmovi. Oni samo mogu, ali ne moraju biti zajedno. Pravo uređuje društvene odnose, a sila je sredstvo da do tog dođe. Pravo osigurava interese svih pripadnika ljudske zajednice, a potonja ima opravdanje samo onda, ako jednako postupa prema svakom svom članu. Osnovni zadatak društva je baš u stalnoj težnji pravednosti, a tu pravednost mora ostvarivati u životu pravo, ono mora biti pravedno, a idealno će biti ljudsko društvo onda, kada to pravo ne bude više trebalo sile za provođenje svojih norama, nego kad pravo bude u svijesti svih pripadnika ljudskog društva. Pravo je odraz shvaćanja ljudske zajednice, »iz prirode prava proizlazi, da se njegovi osnovi potraže u shvaćanju i potrebama sredine za koju ono ima važiti«. Potrebno je da se zakoni prema tome saglase s narodnim shvaćanjem o društvenim vrijednostima. Kad to bude, onda će se narod zakonu pokoriti jer će u njemu vidjeti izraz svoje volje, jer će tada zakon biti rezultat narodnog iskustva o socijalnoj nužnosti konkretne odredbe. Da se to uzmogne provesti treba ispitivati narodno pravno shvaćanje, kao prvi preduvjet za ostvarenje suglasnosti između narodnog i zakonskog prava.

U ispitivanju tog prava pisac se poslužio posrednim putem, odnosno ispitivanjem narodnih umotvorina: pjesama, poslovica, zagonetaka, običaja itd. te iz njih sabrao narodno mišljenje o pravnim odnosima. U tom svom djelu nije sabrao moguće neke do sad nepoznate ili neobjelodanjene narodne pjesme ili običaje, poslovice i ostale narodne umotvorine, niti mu je to bila namjera. On je iz već sabranih i izdanih narodnih spomenika upozorio na svakom mjestu na pravno mišljenje koje je tu sadržano. Velika i iscrpiva literatura svagdje je navedena, a kod svakog citata odmah spomenuto vrelo, tako da je čitav rad osnovan na potpuno kritičkoj i znanstvenoj bazi. Dok se do sada napose narodne pjesme ispitivalo samo s njihove pjesničke strane, po prvi put se nastoji iz njih sažeti i prikazati ono, što u njima može zanimati i pravnika i u čemu se odrazuje narodno pravno shvaćanje, pa je ovo djelo doista novum u nastojanju za upoznavanje narodnog prava. Građa je poredana sistematski i nakon uvoda o pravu i pravednosti uopće te o ličnosti odnosno o pravnim činjenicama i okolnostima relevantnih po pravnu i djelatnu sposobnost, slijedi najprije javno pravo. Ono je razdijeljeno na odsjeke o državi, općini i crkvi, a zatim slijede opsežni prilozi za upoznavanje narodnog shvaćanja o kaznenom pravu. Napose su obrađena kaznena djela proti javnog morala, proti života i tijela, proti časti, pa imovinski delikti, a zanimljivi su prikazi o postupku. Zatim slijedi odio privatnog prava i to najprije bračno pravo, pa obiteljsko te stvarno, nasljedno i obvezno pravo. Na koncu je navedena bogata literatura kojom se pisac služio. Sabrano je tu doista obilje građe i pravnih razmatranja na potpuno novi i osebujan način, koja će biti od velike i dragocijene važnosti za proučavanje cijele problematike narodnog prava.

Pitanje je samo, da li za upoznavanje hrvatskog narodnog pravnog shvaćanja i narodnog prava mogu služiti kao izvor oni narodni spomenici i umotvorine, nastali u krajevima, gdje se pravni, duhovni i gospodarski život razvijao posve

drugačije nego u Hrvatskoj. Pravo je socijalna tvorba, pa i pisac ispravno tvrdi da je ono »razvijano kroz generacije i proizlazi iz narodnog osvjedočenja... narodno je pravo izraz opće volje... u narodnom pravu leži očit izraz narodne volje i njegovog uvjerenja o pravu i pravednosti.« Prema tome svaki narod očituje u pravu svoju volju, a nema nikakove sumnje, da ta volja i pravno shvaćanje ovisi o tome kakova je duhovna struktura dotičnog naroda, njegove životne prilike uuopće, tako, da svaki narod unaša u to pravno shvaćanje nešto zasebno svojeg i da pravna mišljenja svih naroda nijesu identična te da za njihovo ispitivanje mogu služiti samo one narodne umotvorine nastale baš u dotičnom narodu čije se pravo ispituje. Zato i za ispitivanje hrvatskog narodnog pravnog shvaćanja mogu služiti samo hrvatski pravni spomenici, a takovi nijesu svakako Dušanov zakonik, slovenske narodne pjesme itd. koje mogu služiti samo u svrhu komaparacija, a ne u svrhu samog upoznavanja narodnog prava, jer su ti spomenici nastali i razvijali se u drugim prilikama i pod različitim okolnostima od pravnih spomenika nastalih u Hrvatskoj.

Kod pitanja primjene pravnog shvaćanja iz pravnih spomenika valja nadalje voditi računa o tome, da su se mnoga pravna načela i evoluirala i da nijesu onakova, kakova su bila u doba postanka dotične narodne umotvorine, pa treba ispitati, da li shvaćanje izraženo u tim umotvorinama odgovara današnjem narodnom pravnom shvaćanju. No ovakovo sabiranje ima ipak veliku važnost, jer nam najbolje prikazuje razvoj i modifikaciju pravnog shvaćanja naroda, a to je naročito potrebno poznavati kod ispitivanja narodnog pravnog shvaćanja uopće.

Konačno jedna mala primjedba. Neke riječi neuobičajene u hrvatskom književnom jeziku a upotrebljene u tom djelu smetaju, makar se radi o naučnom i pravnom djelu. N. pr.: posmatrač, realizovana, manifestovana, identifikujući sudija, druželjubiv, netrpeljivost itd.

Međutim, svakako je ovaj zbornik pravnih misli veliki i neprocjenjiv dobitak za našu pravnu literaturu. Taj rad dra Čulinovića predstavlja izvanredno savjesno, temeljito i ozbiljno znanstveno djelo svoje vrste, mimo kojeg se ne će moći prijeći kod rješavanja problema sukoba narodnog i pisanog prava. Prava riznica narodnih misli o pravu i pravednosti, sadržana u tom zborniku, nije samo dokaz narodne kulture i društvene visine, nego i neophodno potreban priručnik za svaki ozbiljniji rad na upoznavenju narodnog pravnog shvaćanja.

Dragutin Gjurić.

Međunarodni pogledi

Palestinsko pitanje

Dne 6. veljače o. g., u Londonu započela je konferencija okruglog stola o Palestini. Arapi su predali britanskoj vladi na prvoj sjednici konferencije memorandum sa ovim zahtjevima: I. Priznanje potpune nezavisnosti Palestine; II. Zamjena mandata britansko-palestinskim ugovorom; III. Poništenje Balfurove deklaracije; IV. Neposredna zabrana židovskog useljivanja u Palestinu i V. Predaja zemlje Arapima. Arapi su spremni raspravljati o palestinskom pitanju tek nakon priznanja ugovornih a ne mandatnih odnošaja po Velikoj Britaniji.

Arapski delegati nisu pristali da vijećaju zajedno sa židovskim delegatima, jer prvo ne žele nikakvog kontakta sa Židovima, a drugo ni sami nisu u cijelosti jedinstveni. Na konferenciji sudjeluju delegati arapske umjerene stranke, arapske obrane, koji ne odobravaju politiku Emin el Huseini bivšeg velikog muftije u Jerusalimu, sada u Bejrutu. Drugi arapski delegati izjavili su naprotiv da ne će zajedno sudjelovati sa umjerenjacima. Kompromis je ipak uspio tako da londonska vlada posebno vijeća sa umjerenjacima, a s druge strane sa ostalim arapskim dele-

Nedostaju podatci za dvije velike susjedne zemlje, Italiju i Njemačku, ali već iz ovih nekoliko podataka razabire se, da je kod nas najamnina za stanove u velikim gradovima vrlo visoka i u usporedbi sa drugim zemljama nadmašuje sve ostale.

Pitanje pojeftinjenja stanova moguće je uspješno riješiti samo promicanjem izgradnje kuća u gradovima.

S druge strane treba uzeti u obzir, da je izgradnja malih stambenih kuća u gradovima vrlo skupa, a takve se kuće mogu graditi samo daleko od središta grada, gdje se redovito nalaze poslovnice i uredi, te se mora uz rentabilnost uračunati dnevno putovanje do ureda, i uz to znatan gubitak vremena. Uzevši sve ovo u obzir, mnogi se radnici i namještenici teško odlučuju na gradnju malih stambenih zgrada daleko izvan grada. Da se ovom pitanju barem donekle postavi riješenje i oživi građevna djelatnost u gradovima, da veći broj ljudi dođe do vlastitog doma i, s druge strane, da se postigne pojeftinjenje stanova, pledira se za uvođenje instituta etažnog vlasništva. Ovaj institut uveden je u nekim zemljama, te je pokazao povoljne rezultate u riješavanju stambenog pitanja u gradovima.

Rimsko pravo i na njemu utemeljeno građansko pravo ne poznaju ovog instituta vlasništva na dijelovima zgrada. Institut etažnog vlasništva sastoji se u tome, da netko može biti vlasnik stanovitog dijela zgrade (kata, stana, prostorije za poslovnicu i trgovinu i sl.), te s tim svojim vlasništvom dijela zgrade i raspolagati. Današnje naše građansko pravo pozna samo suvlasništvo na idealnom dijelu zgrade, dok t. zv. realnog suvlasništva na zgradama ne pozna. Institut etažnog vlasništva uveden je u građansko zakonodavstvo u Engleskoj, Francuskoj, Belgiji, Italiji, Bugarskoj, gdje je pokazao dobar uspjeh pri rješavanju stambenog pitanja. Tim institutom omogućeno je, da manje imućni ljudi (radnici i namještenici) dođu do svog vlastitog krova..

U svrhu uvedenja etažnog vlasništva potrebno je, da se ono regulira posebnim zakonom. Taj bi zakon sadržavao okvirne odredbe, koje bi uređivale odnose vlasnika dijelova zgrade. Dijelovi zgrade, koji služe svima vlasnicima (zidovi, stubišta, krov itd.) bili bi zajednički svim vlasnicima pojedinih dijelova zgrade (stana, kata i sl.), te bi se za uzdržavanje ovih dijelova imali brinuti svi vlasnici u razmjeru vrijednosti njihovog vlasništva na zgradi. Posebne odredbe sadržavao bi ovaj zakon glede otuđenja i zabilježbe pravnih odnosa u gruntovnici. Ostale detaljnije odredbe bile bi normirane u posebnom pravilniku ili u ugovoru o suvlasništvu, a koje bi ovisile o konkretnoj podjeli odnosne zgrade. Za uzdržavanje zajedničkih dijelova zgrade imao bi se redovito ustanoviti poseban fond, tako da ne bi nastala šteta uslijed toga što neki vlasnici ne bi mogli ili ne bi htjeli na vrijeme dati svoj prinos za popravak zajedničkih dijelova zgrade.[1])

Dakako da bi s ovim slučajevima bilo i komplikacija — posebno u slučajevima različnih otuđenja i opterećivanja, pa se baš s te strane prigovara nepraktičnosti instituta etažnog vlasništva, jer bi na taj način u praksi mogao izazvati mnogo sporova unatoč svih detaljnih odredaba o pravima i dužnostima vlasnika.

Međutim, držimo, da bi pri izradbi novog građanskog zakona trebalo predvidjeti i vlasništvo na dijelovima zgrada u većim gradovima, kad znamo, da se u zemljama, gdje je ovaj institut uveden, podiže građevna djelatnost, i pučanstvo, baš ono najpotrebnije, dolazi na lakši način do jeftinijih i vlastitih stanova, jer od dobrog stana vrlo često zavise i zdravstvene prilike mnogih obitelji. Favoriziranjem izgradnje kuća sa etažnim vlasništvom pala bi cijena stanovima i u ostalim zgradama. Prilike u svim gradovima u tom pogledu imaju jedne s drugim više manje sličnosti, pa nije na uštrb, da se i kod nas o tome povede diskusija.

Ipak, držimo, da bi ovaj institut etažnog vlasništva trebalo uvesti samo u velikim gradovima (na pr. u gradovima sa preko 100.000 stanovnika), a kojih je

---

[1]) A. Kemura: Ekonomsko-socijalni značaj etažne svojine. — Beogradske opštinske novine br. 10., 1938.

kod nas vrlo malen broj, budući da bi se u manjim gradovima stambeno pitanje moglo bolje riješiti putem izgradnje vlastitih kuća na zadružnoj bazi ili omogućavanjem kredita za ovu svrhu. Velika je prednost vlastite kuće, pa makar i nešto malo skuplje, od vlasništva stana u gradu. Uz vlastitu kuću nalazi se uvijek i malo prostora za vrt, što je osobito važno za obitelji s djecom, jer je poznato, da djeca iz velikih kuća u gradovima nemaju često puta nikud izaći osim na ulicu, te su uslijed toga izvrgnuta opasnosti od tuberkuloze. Trebalo bi, dakle, institut etažnog vlasništva provesti samo ondje gdje drugačije nije moguće povoljno riješiti stambeno pitanje.

Dr. P.

Dr. FERDO ČULINOVIĆ: NARODNO PRAVO.

Zbornik pravnih misli iz naših narodnih umotvorina. Izdano potporom Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Problem narodnog prava postao je ponovno aktuelan u našoj pravnoj literaturi. Činjenica, da između kodificiranog prava, zapravo pozitivnog zakonodavstva s jedne strane, a narodnog shvaćanja o pravu i pravici s druge strane postoji nesklad, pa i sukob, nameće sama po sebi zadaću, da se taj nesklad ukloni. Praktično značenje ima taj problem naročito na području imovinsko-pravnih odnosa našeg seljaštva, gdje se on najbolje i očituje.

Ne samo šira javnost nego i pravnici upravo su navikli da pravne oblike vide sadržane jedino u zakonima, odnosno postoji kod nas identifikacija prava i zakona, smatra se dapače da je nešto pravo jedino zato, što to zakon određuje. Međutim svrha je prava ostvarivati pravednost, a zakoni koji to ne čine dolaze u neminovan sukov s narodnim pravnim shvaćanjem koje smatra da zakoni moraju biti pravedni, da moraju ostvarivati pravednosti, a ne da se temelje samo i isključivo na sili koja iza zakona stoji i koja je potrebna svakom zakonu da omogući pokoravanje zakonskim normama.

U narodnom shvaćanju razlikuju se pojmovi prava i pravednosti. Pravednost je osjećaj usađen u narodnoj duši i svi odnosi u ljudskom društvu trebali bi se uređivati na bazi pravednosti. Pravo je pak pozvano da tu pravednost ostvaruje. O tom, kako se pojedini odnosi in konkreto imadu urediti postoji u narodu mišljenje te to mišljenje sadržaje narodno pravo, koje narod očituje i po njemu se ravna. Po narodnom shvaćanju ne može se ni zamisliti da bi pravo moglo ostvarivati nešto što se temelji na pukoj sili i nepravdi, pa otuda i potječe identifikacija prava i pravednosti.

Historijskim razvojem postao je zakon isključivim oblikom prava, ne dopuštajući primjenu nepisanog prava koje živi u narodu, odnosno, ono se može primjenjivati samo u toliko, koliko to zakonsko pravo izričito dopušta. Rekli smo kako narod identificira pravo i pravednost, pa prema tome i zakon, kao najuobičajniji oblik prava, s pravednošću, pa kad se dogodi da zakon određuje nešto što ne odgovara narodnom shvaćanju pravednosti, mogu nastati sumnje u opravdanost zakona, a to pak nepovjerenje izaziva nesigurnost u cjelokupnom narodnom javnom životu.

I kod nas je provedena potpuna kodifikacija prava, te običajno odnosno narodno pravo uopće ne može doći do riječi. Na naše prilike primjenjivalo se a i primjenjuje i danas strano, ponajviše austrijsko zakonodavstvo, bez obzira da li pojedina načela tog zakonodavstva, temeljena u glavnom na rimskim pravnim načelima, odgovaraju našem pravnom shvaćanju i potrebama. Stoga nije ni čudo da se i kod nas pojavio sukob između narodnog i pisanog prava, a u zadnje vrijeme prevladava mišljenje da se taj sukob ima riješiti primjenom narodnog pravnog shvaćanja u pozitivno zakonodavstvo. Ne traži se dakle povrat nepisanom pravu kako bi se moglo u prvi mah shvatiti.

No da bi se načela narodnog prava mogla primjeniti u zakonodavstvu potrebno je prije svega dobro poznavati to narodno pravo, potrebno je potpuno i temeljito

gatima. Predsjednik engleske vlade otvorio je konferenciju najprije sa Arapima, a da Našašibijevi delegati kod tog primanja nisu bili prisutni obzirom na zahtjev ostalih arapskih delegata. Chamberlain je istu konferenciju otvorio i sa židovskim delegatima, koji su posebno vijećali. Prije početka vijećanja svaka je delegacija obavila molitve za što bolji rezultat vijećanja. U arapskoj delegaciji zastupane su grupe egipatska, iračka i transjordanska. Na čelu židovske delegacije nalazi se Dr. Veitzmann sa delegatima iz cionističkog i novo-cionističkog odbora i raznih židovskih grupa iz svih krajeva svijeta, a napose iz SDA. U britskoj delegaciji sudjeluju Chamberlain, Halifax, MacDonald i Butler. Arapi smatraju svojim uspjehom odsutnost svojih umjerenjaka. Chamberlain je u svom govoru izjavio, da je podloga vladine politike razvijanje mira ne samo sa europskim vlastima već i u mandatnim zemljama. Zagovarao je riješenje ovog problema na bazi kompromisa na pravednoj osnovi, koji da nije neriješiv. Na Chamberlainov govor odgovorio je u ime Arapa princ Abdul Monej sa željom, da rezultati konferencije dovedu do pravičnog riješenja ovog pitanja.

Uzrok neprisustvovanju predstavnika umjerenjačke obranbene stranke na konferenciji jest nesporazum između šefa iste Fahri-beja Našašibija sa pristašama velikog muftije. Značajno je da je arapski odbor za Palestinu u Egiptu tražio takav ugovorni odnošaj sa Engleskom kakav postoji između Iraka i Egipta, te sastav odgovorne vlade za Palestinu. Razlog ovim nesporazumima treba tražiti u tome, što ni sve arapske grupe nisu suglasne obzirom na riješenje palestinskog pitanja. Tako veliki muftija, koga podupire i Jemen i Irak, traži potpunu nezavisnost Palestine, ali se na pr. Egipat tome protivi zbog »slabosti« toga budućeg susjeda, kao i Saudijska Arabija. Namjera da se stvori federativna arapska država sa židovskim dijelom Palestine i kršćanskim Libanonom nije naišla na potporu kod Francuske zbog njenih interesa u Siriji.

Pada nam na pamet veliko razočaranje, koje su doživile slične konferencije okruglog stola sa indijskim delegacijama, pa je vjerojatno da ni ova konferencija za riješenje palestinskog pitanja ne će biti bolje sreće. Istina je da Arapi nisu bili do sada uopće saslušani o Balfurovoj deklaraciji, kao ni o mandatu, pa je svakako korisno da se izmjene mišljenja Arapa i Židova o izmjenama mandata. Arapsko javno mnijenje sastoji se slično kao i kod Židova iz domaćih Arapa u Palestini i arapskih susjeda Palestine. S druge strane ni Arapi nisu bili voljni priznati židovsku agenciju kao predstavništvo židovskih interesa u Palestini, iako ova agencija predstavlja najviđenije vođe cionizma. No ni Arapi iz Sirije nisu skoro uopće zastupani na londonskoj konferenciji. Svakako predstavlja uspjeh britanske diplomacije da na konferenciji sudjeluju predstavnici ostalih arapskih država Iraka, Saudijske Arabije, Jemena i Egipta po svojim istaknutim državnicima. Londonska vlada već iz početka je izjavila, da ne može uzeti učešća na konferenciji bivši veliki muftija, ali zato da mogu doći njegovi predstavnici. Veliki muftija je doduše poslao svoje delegate i snabdio ih potrebnim instrukcijama. U obrambenoj stranci koju vodi anglofil Rageb Našašibi zaključilo se da prisustvuje na konferenciji unatoč svim osobnim protivnostima. Arapi stoje na stanovištu da su naseljeni Židovi manjina i da im pripada ako ne već iseljenja, a ono ustavopravno osiguranje njihove egzistencije i njihovih manjinskih prava. Časovito su po strani interesi sviju kršćanskih naroda na svetim mjestima Palestine. Englezi teže za tim, da budu strateški interesi britanskog imperija zaštićeni. U koliko bi se Arapi i Židovi, što je dakako teško vjerojatno, mogli sporazumjeti u »zajedničkim« interesima, ograničila bi se britanska vlada na održanje pravnog poretka. Nakon same konferencije doći će do jednoga riješenja koje će odrediti buduću sudbinu Palestine, na što se može računati i bez pristanka Arapa ili Židova, a londonska konferencija poslužit će kao važan materijal za buduće engleske odluke.

Palestina je već godinama krvavo razbojište između oba naroda i mandatne vlasti Engleske. U Palestini još uvijek praskaju bombe i vodi se ubojita borba

između arapskih terorista i engleske regularne vojske, a dotle je predstavnik umjerenog krila Arapa Našašibi protiv ukidanja engleskog vrhovništva, jer je pristaša Engleske. Problem se postavlja na dozvolu daljnjeg useljivanja Židova u Palestinu, na što opet ne će pristati Židovi.

»Muslimanska Svijest« iz Sarajeva piše o problemu konferencije u Londonu među ostalim, i ovo: »Kako god bilo, Palestina se čak ni oružjem, ni dinamitom ni vješalima ne može smiriti. Arapi su odlučni ustrajati u borbi do pobjede ili propasti, makar da im službeni pretstavnici islamskih država ne pružaju nikakve pomoći i makar su se uhvatili u koštac s dva najjača faktora na svijetu: s Britanskom Imperijom i međunarodnim židovskim velekapitalom — cionističkim finansijerima.«

Zaoštrenje irskog problema

Nakon dosta dugog razdoblja mira između nezavisne države Irske i Velike Britanije došlo je neposredno poslije srednjo-europske krize i nakon minhenskih događaja do novog zaoštrenja irsko-engleskih odnošaja. Stara ranjava peta britanske imperije ponovno je počela krvariti uslijed zahtjeva predsjednika irske vlade De Valere (čitaj De Velira), koji je izrazio dne 17. X. u govoru na konferenciji svoje stranke, da se u vezi s općim položajem u Europi mora učiniti definitivan korak za sjedinjenje Irske i Ulstera. De Valera smatra, da se šest grofovija sjeverne Irske politički ima pripojiti irskom parlamentu s tim, da Ulster dobije autonomiju za lokalne poslove, jer dok postoji današnja podjela Irske, vrlo su mali izgledi za suradnju slobodne države Irske i Velike Britanije u slučaju jednog svjetskog rata.

Irska je izrabila krunsku krizu u Engleskoj donijevši novi irski ustav, koji je ukinuo položaj kraljevskog guvernera u Irskoj. Poslije te krize sklopljen je sa Engleskom englesko-irski ugovor od 25. IV. 1938., a zatim je u jeseni prošle godine nakon Münchena postavljen zahtjev za ujedinjenje sjeverne i južne Irske. U mjesecu siječnju iskrsla je nova velika serija terorističkih čina irske republikanske armije, kako se zove irska buntovnička organizacija, koja broji oko 3.000 članova, potpuno nezavisnih od irske vlade, kao i od engleskih vlasti. Ta ista organizacija poslala je 13. siječnja engleskom ministru vanjskih poslova ultimatum sa rokom od 3 dana, da se imaju povući iz Irske sve britanske vojne trupe. Dne 16. siječnja započela je serija mnogobrojnih atentata na javne ustanove u Engleskoj i u sjevernoj Irskoj, a da se prije toga uopće nije pomišljalo da je Irska republikanska armija još uvijek aktivna. Sva svjetska štampa bila je u nedoumici, tko je uzročnik tih terorističkih čina u Engleskoj. Pomišljalo se na Mosleyevu fašističku frakciju, zatim na komuniste i na domaće nezadovoljnike, dok se nije ispostavilo da je uzročnik tih čina ova irska organizacija. Tako novine javljaju da je 11. veljače došlo do novih atentata bombama, koji se pripisuju Ircima. Jedna bomba je eksplodirala u luci Portsmut a da nije bilo nikakve štete, tri bombe u ljetovalištu Skegnes. Ogromni aparat engleskog Skotland Jarda od 10.000 ljudi bio je danima na nogama čuvajući sve javne ustanove, a da nije mogao ući u trag atentatorima. Najobjesniji takav čin bio je atentat kraj hotela u jednom irskom mjestu, kamo je došao sin engleskog predsjednika vlade u lov. Atentati su se događali i na tamnicu u Liverpoolu, tako da se je eksplozija čula 20 kilometara daleko. U toj tamnici nalazi se nekoliko Iraca pod sumnjom da su sudjelovali u atentatima u Liverpoolu i Manchesteru. Ta je tamnica bila sjedište irskih utamničenika iz vremena irskog građanskog rata. Porazan je bio i atentat na londonsku podzemnu željeznicu kod Ceringkrosa u samom centru Londona. Tip bombe je isti kao i onaj, koji je par dana prije eksplodirao na drugim mjestima u Londonu. Nije stoga nikakvo čudo da englesko redarstvo čuva stan predsjednika vlade, njegovo ljetovalište, kraljevski dvorac Windsor, engleski parlamenat, narodnu banku itd. Svi Irci u Engleskoj nalaze se pod oštrom kontrolom. Prilikom jedne racije u Londonu

pronađen je jedan točan popis redarstvenih časnika posebnog odsjeka Skotland Jarda sa takvim sadržajem, da ga je mogao sastaviti samo takav službenik, koji je sam u službi tajnog redarstva. Nije nikakvo čudo da je London intervenirao u Dublinu i da je De Valera na jednu interpelaciju u senatu morao izjaviti, iako je sam stari atentator, ali danas aktivni državnik irskog naroda, da irska vlada žali što je došlo do tih atentata i da ih ona ne želi. Što se tiče diobe Irske izjavio je, da je za tu nepravdu odgovorna jedino engleska vlada. Dioba Irske je nepravedna i ona bi opravdavala i primjenu sile, kad bi bilo izgleda na uspjeh, ali o tome da ne može biti ni govora. Engleska sprječava prirodan razvoj događaja i kad ne bi bilo engleskih posada u sjevernoj Irskoj onda bi se narod sjeverne Irske sjedinio slobodnom voljom sa južnom Irskom. Irska je vlada spremna učiniti koncesije u nekim pitanjima, ali napose ne će biti popustljiva u pitanju ponovnog uvađanja irskog jezika u škole u Belfastu. Ne može biti ni govora o ustupcima na štetu samoodređenja irskog naroda.

Belgijska kriza

Liberalni ministri u belgijskom kabinetu izazvali su krizu na imenovanju Dra Martensa za člana medicinskog odsjeka novoosnovane flamanske akademije. Kao što je poznato Dr. Martens je bio poslije rata osuđen na smrt zbog suradnje sa neprijateljem kao flamanski aktivista, ali je pred izvjesno vrijeme bio amnestiran. Ovdje se doduše ne radi o samom osobnom pitanju već o sukobu između flamanskog i valonskog naroda, koji je sukob ponovno zaoštren. Valonci i Flamanci imadu slične vjerske i prosvjetne osnove, ali različnu historiju i separatistička nastojanja postoje na obim stranama. Centralisti doduše tvrde da je većina pučanstva nastrojena belgijski, ali je činjenica da Flamanci žele jednu Veliku Nizozemsku. Izvjesne grupe na flamanskoj strani ističu svoj zahtjev za saveznom državom sa autonomijom za obje narodnosti. Bivši predsjednik vlade Spaak htio je izbjeći u sadašnjoj mutnoj međunarodnoj situaciji postavljanjem problema državnog jedinstva na dnevni red. Vladajući krugovi pokušavaju oslabiti svaku napetost čuvanjem kulturne autonomije u želji da pomire Flamance sa državom i uklone sjećanje na prijašnju prevlast Valonaca. Pitanje amnestije dovelo je do zaoštrenja. Spaak nije mogao odoliti navali saveza valonskih boraca sa fronte i u ovom pitanju nada sve radikalnoj liberalnoj stranci. Spaak je kako je poznato bivši radikalni socijalista ali se korektno držao i u španjolskom pitanju. Spaak je na pitanju Dra Martensa pao, jer ga je označio načelnim i nije mogao povući više svoju odluku. Isključujući sama nacionalitetna pitanja u belgijskoj unutrašnjoj politici pojavile su se tolike napetosti i suprotnosti da je zajednički rad triju vladajućih stranaka liberalne, katoličke i socijalističke sve teži. To su pitanja odnošaja sa Burgosom, pa gospodarska, financijska i socijalna politika, u kojoj se konzervativci i socijalisti razilaze, onemogućuje im zajednički rad. Novi izbori ne bi unijeli mnogo dobra u raščišćenju situacije i ako bi mogli otkriti novoga čovjeka u vodstvu državne politike pogotovu, kad se postavljaju i narodnosna pitanja na dnevni red.

Ustavni problemi u Čeho-Slovačkoj

Pravni stručnjaci u ČS. državi razmatraju karakteristike novog ustavnog stanja obzirom na postanak novih dviju državnih tvorevina Slovačke i Karpatske Ukrajine. To novo stanje praški ministar Dr. Havelka smatra autonomizacijom, koja se odrazuje u vlastitim vladama i samostalnim saborima ovih zemalja, dok sama Češka kao stara historička zemlja toga nema, jer za Češku je praški parlamenat jedino predstavništvo češkog naroda, pored koga rade parlamentarne komisije za kontrolu i štednju i državno gospodarsko vijeće. Značenje slovačkog i ukrajinskog sabora je veće nego bivšeg parlamenta. Slovačku vladu imenuje predsjednik republike na prijedlog predsjedništva slovačkog sabora. Današnji položaj predsjednika

republike znatno je pojačan obzirom na ovlaštenje parlamenta, da može mijenjati ustavne zakone dakako uz pristanak vlade. Vlada može pak objavljivati zakone uz privolu predsjednika države.

Slovački i ukrajinski ustav može mijenjati samo dotični sabor, a u Češkoj ustav se može mijenjati bez parlamenta. U postavljanju vlade u Slovačkoj i Ukrajini predsjednik je ograničen sa prijedlogom zemaljskih sabora. Predsjednik vodi nadalje sa svojim aparatom evidenciju slovačkog i ukrajinskog zakonodavstva. Građanska prava ostala su netaknuta. Interni politički položaj u Češkoj obilježen je doduše sa jednom strankom, iako izgleda kao da postoje dvije stranke, a prva jest ujedno politički nosilac vlade, koja ima oslonac u stranci narodnog jedinstva. Kontakt postoji u osobi središnje vlade, koja je ujedno predsjednik stranke. Političko vodstvo u državi dakle nije više u parlamentu nego u vladi. Ta okolnost postoji ne samo u totalitarnim državama, već i u demokratskim. Ideja današnje češke države jest za sada održanje naroda i narodnog karaktera.

Godišnjica fronte nacionalnog preporoda u Rumunjskoj

Dne 10. veljače o. g. navršila se godišnjica novog stanja u Rumunjskoj, od kada je pod direktivama samoga kralja osnovana fronta nacionalnog preporoda u Rumunjskoj. Poslije neuspjeha liberalne stranke na izborima 1937. kralj Karol je likvidirao parlamentarni poredak i uspostavio novi unutrašnji politički sistem. Nedavno je nakon ostavke vlade patrijarha Mirona kabinet rekonstruiran, te je za podpredsjednika vlade postavljen Armand Calinesku, novi jaki čovjek Rumunjske, bivši ministar unutrašnjih poslova. Pokušani atentat Gvozdene garde na njega nije uspio. Na čelu ove nove državne stranke nalazi se upravni odbor od 24 člana, od kojih je osam poljodjelaca, osam trgovaca i tvorničara i osam umnih radnika. Ovaj upravni odbor sa članovima vrhovnog vijeća stranke imenovan je dekretom kralja Karola na dvije godine. Stranka ima namjeru stvaranja jedne unitarističke političke fronte, te je jedna vrsta unije svih političkih stranaka.

Dr. F. D.

Kroz revije i listove

Hrvatski Narod u uvodniku prvoga broja (9. veljače) donosi među ostalim: »Svaki se pošteni posao obavlja po jasnim i određenim načelima i pravilima, pa ne može biti drukčije ni s ovim našim narodnim radom i nastojanjem.«

»Svaki pojedinac treba u svome životu određene svetinje kao izvorne snage za borbu, a isto tako ih i treba i ima cijeli narod kao živi organizam.«

»Hrvatski narod danas vjeruje — navodimo primjerice! — u Gubca, u Zrinskog i Frankopana, u Starčevića i Kvaternika, u Antuna i Stjepana Radića, pa pametan Hrvat ne će dirati ni u jednu tu narodnu svetinju — od kojih svaka ima svoje posebno značenje!«

»Temeljni nam je zakon u radu — poštenje, koje je i privatno i javno samo jedno; jedini nam je cilj — sloboda, blagostanje i zadovoljstvo našeg hrvatskog naroda.«

»Tko nam se na tom putu isprijeći, naš je neprijatelj i mi njegov, bez ikakova obzira, da li je građanin ili seljak, da li je član ove ili one ili nijedne stranke ili grupe.«

»Ako ne razbistrimo, zamutiti ne ćemo!«

*

U članku »Naši veliki susjedi« (Slavko Kvaternik) piše među ostalim:

»Kulturni je upliv i jednog i drugog našeg velikog susjeda na nas znatan i posve naravan, a napose je talijanska književnost uplivala na naše Dubrovčane, kao što je njemačka materijalna kultura dala svoj jak pečat našem svagdanjem životu. To će sigurno tako biti i u budućnosti, jer je posve prirodno i neizbježivo.

U političkom životu mi idemo svojim samostalnim putem, potpuno svjesni svoje, historijske misije na ovom raskršću svjetova i vjera i državnih sistema. Već smo! za tu službu dobili papinski časni naslov »Antemurale Cristianitatis«. Svemogući sam zna, kakav nas naslov čeka u budućnosti, ali će on u svakom slučaju biti i častan i dostojan naroda, pa bio i malen kao što smo mi. Medjutim, mi sa simpatijama pratimo velike uspjehe naših velikih zapadnih i sjevero-zapadnih susjeda!«

Ekonomist, broj 1 donosi zanimljive informacije o dogadajima s druge strane oceana (Panamerička konferencija u Limi — Dr. M. Lamer). Tako medu ostalim veli:

»Osma panamerička konferencija, što je bila održana u decembru 1938. u glavnome gradu Peru-a u Limi, bila je od daleko većeg interesa za svjetsku politiku i svjetsku privredu, nego li sve dojakošnje konferencije, koje su bile samo izražaj dobrih formalnih susjedskih odnosa. Na toj su se pak konferenciji ukrštavala dva ideološka fronta na teritoriju Južne Amerike, s jedne strane anglo-američki demokratski blok država reprezentiran Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike, a iza scene je opet blok autoritarnih država, Njemačke i Italije, pokazivao velik interes za ishod te konferencije.«

»Interes obaju blokova je nesamo političke, već moguće još više ekonomske prirode. Zemlje Južne Amerike predstavljaju još velikim dijelom »djevičansko tlo« za modernu ekonomiju, u njima postoje još bezbrojne mogućnosti za investicije kapitala, za izvoz proizvodnih sredstava u svrhu izgradnje industrije i za izvoz gotovih industrijskih artikala, a takoder i velike mogućnosti za emigraciju iz prenapučenih krajeva Europe, a u daljoj budućnosti i Sjeverne Amerike. Onaj, koji uspije da priveže blok od 21 države južno-američke hemisfere uza se, imade otvorene izglede za razvitak vlastitog gospodarstva.«

»Velika Britanija je bila prvi veliki investor u Južnoj Americi, ali doskora je zamjenjen američkim kapitalom, koji imade danas dominantan položaj u javnim financijama južno-američkih država, kao što i u privatnim investicijama i cjelokupnoj vanjskoj trgovini. USA imade više uloženog kapitala u Južnoj Americi nego li u ikojem drugom dijelu svijeta, više nego li u Europi, Aziji i Africi, jedino manje nego li u Canadi. Samo investicije u južno-američkom rudarstvu, metalurškoj industriji i drugim industrijskim granama iznose oko jednu i po milijarde dolara. USA interesi u industriji Chile iznose oko pola milijarde dolara, u argentinskoj industriji oko 350 milijuna, u brazilskoj oko 200 milijuna, a u venezuelanskoj oko 180 milijuna dolara. Volumen vanjske trgovine s južno-američkim državama iznosio je u god. 1938. oko 750 milijuna dolara, te je porastao prema 1937. za 56%. U svim tim državama stoji USA na prvome mjestu u vanjskoj trgovini osim Uruguaya, gdje je mexički petrolej zapremio prvo mjesto.«

»U posljednjih nekoliko godina razvila je Njemačka živu konkurenciju Sjevernoj Americi na tome teritoriju. Za Njemačku, siromašnu mnogim sirovinama, od neprocjenjive su važnosti brazilski pamuk, argentinska kava, uruguayska stoka, zatim kaučuk, bakar, cink i mnoge druge potrepštine, koje se nigdje drugdje ne mogu tako lako nabaviti i u tolikim količinama, a s druge pak strane ovaj teritorij s još nedovoljnom industrijom predstavlja sjajne izglede za veoma razvijenu njemačku industriju gotovih industrijskih produkata. Vanjska trgovina Njemačke s Argentinom, Brazilijom i Chileom podvostručila se od 1933. do 1937. od 422,5 milijuna RM na 843,1 milijuna RM. Nijemci su povezali svoju zemlju s Južnom Amerikom redovnim parobrodarskim i uzduhoplovnim linijama, kako bi se što regularnije taj promet razvijao. Ipak sjeverno-američka je trgovina zadržala svoj primat, te je pače još brže rasla od Njemačke, jer se je nakon depresije naglo i veoma snažno povećavao volumen sveukupne vanjske trgovine Južne Amerike.«

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 4 TRAVANJ 1939. GOD. VII.

O NARODNOSTI

U posljednjim burnim političkim događajima u Srednjoj Evropi i opet se jednom očitovala iskonska snaga narodnoga principa kao uzročnika i činioca povijesnoga zbivanja. Ključ razumijevanja, a ne samo znanja ovih zbivanja leži u poznavanju bića i prirode naroda, ljudskih zajednica, oblikovanih na narodnome principu.

Te zajednice nijesu — kako mnogi laici misle — skupine ljudi istoga podrijetla, jer struktura gotovo svih naroda pokazuje njihovu složenost od dijelova različitih i po rasi i po prijašnjoj etničkoj pripadnosti. Strana prezimena u nekom narodu svjedoče i o najmlađim asimilacijama tuđih dijelova narodnome organizmu, a gdje se hoće zamesti trag ovom tuđem podrijetlu, tu se propagira ili naređuje ponarođavanje stranih prezimena.

Ali narodi nijesu ni skupine ljudi koji govore istim jezikom. Oni bi to bili, kada bi svaki narod govorio samo jednim, i to samo svojim jezikom. A to nije. Do oslobođenja samo je malo Iraca govorilo irski; oni su se većinom sporazumijevali engleskim jezikom. Koliko Židova govori hebrejski? Oni uopće ne govore jednim jezikom. Hiljade i hiljade Židova govore danas samo njemački. Zar su oni zato Nijemci? A jesu li jedno Danci i Norvežani zato, što imaju isti književni jezik? Ni Unioamerićani nijesu Englezi, premda govore engleski, kao što ni mlađi romanski narodi Južne Amerike nijesu ni Španjolci i Portugizi, iako govore njihove jezike. Narodi mogu i zamijeniti jezik, kojim govore, i primiti drugi, a da ipak ostanu što su i bili (Mađari, Bugari, Normani, Franci i dr.). Ukratko: jedinstvo naroda može postojati i bez jezičnoga jedinstva, dotično, jedinstvo jezika ne mora značiti i jedinstvo naroda.

Bit naroda nije ni u krvnom srodstvu, ni u jeziku; ono uopće nije u nečem vidljivom, konkretnom. Ono, što ljude povezuje u jednu narodnu zajednicu, nevidljivo je i leži u njihovim dušama. To su svijest o pripadnosti dotičnoj narodnoj zajednici, osjećaj za nju, i volja za njom. Otkad je E. Renan godine 1882. narod označio dušom, duhovnim principom, ovako spiritualno poimanje naroda dobivalo je sve više pristalica i ono danas dominira.

Po ovom osnovnom svome značaju narodne su zajednice slične drugim duhovnim zajednicama, na pr. vjerskim, jer je i za njihovu egzistenciju bitna svijest, volja i osjećaj članova koji im pripadaju.

Iz ove duhovne biti naroda slijede stanovite činjenice, važne i za ulogu naroda u političkom životu: Za egzistenciju, t. j. život jednog naroda mjerodavna je samo svijest njegovih članova, a ne dopuštenje i priznanje drugog naroda ili drugih naroda. Kaošto sama negacija egzistencije ne bi jednog živog čovjeka makla sa svijeta, tako ne bi ona mogla ništa promijeniti ni na činjenici postojanja jednog naroda, koji sam hoće da postoji. Mađarski političari prije rata nijesu priznavali slovački narod. On je uza sve to postojao i možda su ti isti političari nedavno s njim vodili diplomatske pregovore. Dalja posljedica: svijest i osjećaj nijesu kod svih članova nekoga naroda jednako jaki i duboki; kod nekih oni mogu posve nedostajati, a kod drugih mogu biti toliko potencirani, da takovi pojedinci i sami sebe prinose kao žrtvu za dobro zajednice. Kako se svijest i osjećaj pojedinih članova sintetiziraju u kompaktnosti kolektiva, nijesu ni ta jednaka kod svih naroda, a prema tome ni njihova čvrstoća, otpornost i životna sposobnost. Posljedica je duhovne prirode naroda i to, da su oni pristupni samo duhovnim utjecajima, koji opet mogu djelovati u pozitivnom i negativnom smislu. Od svih sredstava i metoda hotimičnoga utjecaja narodi su najnepristupniji sili, dotično nasilju koje dolazi od drugog naroda, i ono uvijek rađa protivnim učinkom.

Kako i zašto nastaju narodi? Na njihovu oblikovanju rade dvovrsni činioci, koji djeluju u prostoru i vremenu. Jedni su prirodni, isti, koji stvaraju i nove vrste u svijetu organizma, a drugi su kulturni. Narodi su prema tome koliko prirodne, toliko i kulturne tvorevine, kojih zametak, razvitak i izgradnja ima svoju povijest. Ovaj razvojni proces obavlja se po utvrđenom, prirodnim etnobiologijskim zakonima, prema vječnoj Promisli. Mi bismo uzalud tražili neki nama shvatljivi razumni razlog postojanju ovih narodnih tvorevina, baš kaošto ne znamo zašto je stvoren cvijet u polju ili jelen u gori. Zato se pojedinci i ljudske skupine i ne mogu slijevati u jedan narod po nekim zamislima i odlukama ljudi, pa ma te zamisli bile i najpametnije. Po svrsi svoga postanka i postojanja narodi su iracionalne tvorevine kao i cio život uopće.

Narodi su životni oblici, bića, slična pojedinačnom ljudskom individuu. Kada je završen proces stvaranja takovog individua, javlja se u njemu primarna potreba da se ograniči i odijeli, t. j. raspoznaje od drugih, susjednih istovrsnih individua. Ova spoznaja i svijest članova jednog naroda, da su oni »nešto drugo« nego njima prostorno blizi ili

daleki članovi drugoga ili drugih naroda, vrlo je često jača od same spoznaje i svijesti njihove pripadnosti vlastitom narodu. Kako je ova pripadnost utemeljena samo u nutrašnjem, duševnom stanju (svijesti, osjećaju, volji) i prema tome sama po sebi nevidljiva, moraju narodi kao vidljivo sredstvo razlikovanja uzimati i neka vidljiva vanjska obilježja. To mogu biti različiti, često posve vulgarni produkti materijalne kulture: nošnja, kroj odijela, jedan jedini odjevni predmet, obuća, slaganje boja u tkivu i t. d. Običnije su to vredniji proizvodi duhovne kulture u najviše slučajeva jezik, vrlo često religija, običaji ili samo jedan običaj, melodije, ples i t. d. Ovakovi proizvodi narodne kulture, koji općom upotrebom ili isticanjem dobivaju značaj vanjskog obilježja naroda, postaju tako njegovim simbolima; oni time dobivaju osobitu vrijednost i cijenu u narodu, članovi ih naroda svijesno upotrebljavaju u tu svrhu i na simbole prenose i svoje osjećaje, koje imaju za svoju narodnu zajednicu. Simboli postaju narodnom svetinjom; oni se često i čuvaju, a omalovažavanje i povreda simbola osjeća se kao povreda narodnoga bića. Neki se simboli i svijesno stvaraju (zastave, himne). Od svih simbola, najveću vrijednost imade ime. Ono je daleko više od običnog simbola, jer je identično s postojanjem, sa životom naroda. Narod može izgubiti kompaktnost, domovinu, slobodu, jezik, uopće sve, a ipak on postoji i živi, ako mu ostaje ime. Tek s nestankom imena nestaje i naroda. Narod čine prošle, sadašnje i buduće generacije, koje su živjele i koje žive pod istim narodnim imenom. Ako nestaje imena, dotični narod »umire«, premda se i dalje rađaju generacije iste populacije, ali one postaju sada dijelovi ili pokoljenja drugog, novog naroda, onog, pod čijim imenom dalje žive. Zdravi i za život sposobni narodi zato se drže svoga imena, to čvršće i jače, što više se ono progoni ili ugrožava. Na neuspjeh su zato osuđene i političke koncepcije, koje se temelje na zatiranju ili odbacivanju narodnoga imena.

Narodna bića imaju kao i svi organizmi svoja individualna obilježja, ali imaju i zajedničkih karakteristika svoje vrste. Glavno im je obilježje da su oni prije svega nagonska i osjetna bića, pa se u cijelu njihovu životu ispoljuju prije svega nagoni i osjećaji, dočim razum ima tek drugotno značenje. Među nagonima je na prvom mjestu nagon za životom i održanjem. On je vrhovni životni zakon, jer narodi kao živa bića hoće prije svega da žive. Taj se instinkt opire napuštanju svega, što slabi životnu sposobnost i mogućnost naroda. On se opire i odbacivanju simbola, osobito imena, jer bi napuštanje imena značilo dobrovoljno samoubijstvo, a toga nema među narodnim orgnizmima. Ovaj vrhovni zakon ujedno je glavno mjerilo za sve, što se dešava u nekom narodu i oko njega; u skladu s njim narod udešava

svoj odnos prema pojedincima i drugim narodima. Prijatelj je narodu svak, tko olakšava ili barem ne ugrožava njegov život; tko to čini, neprijatelj mu je. Pri tome je posve irelevantno, je li na pr. neprijateljski narod inače srodan po jeziku i podrijetlu. Zato i nemaju nigdje praktične vrijednosti različite panetničke koncepcije (panslavizam, pangermanizam, panromanizam) sentimentalnih teoretičara, jer se međunarodni odnosi u životu ravnaju jedino po ovom vrhovnom životnom zakonu.

S nagonom za životom u najtješnjoj je vezi nagon za jačanjem, rastenjem i širenjem. Svaki zdravi narod ima tendenciju da se neograničeno širi. Ova se tendencija sukobljuje sa analognom težnjom susjednih naroda, a životni prostor, koji neki narod zaprema na Zemlji, rezultat je onda mnogih činilaca, uvjetovanih u okolini, prirodi teritorija i unutrašnjoj snagi i sposobnosti samoga naroda.

Prirodna je biološka posljedica ovih dvaju nagona i nagon za slobodom, jer je samo u slobodi osiguran i nesmetani razvitak naroda. Nagoni za životom, širenjem i slobodom nijesu svojstveni samo narodnim bićima; oni se očituju u svakoj organskoj vrsti, u svakom individuu, pa i u čovjeku. Nagonska priroda čovjeka izbija elementarnom snagom kod čovjeka primitivne kulture, koji stoji u neprestanoj izravnoj borbi za održanjem života. U uređenoj ljudskoj zajednici nagonska priroda čovjeka nije tako očita, jer su tu osigurani život, razvitak i lična sloboda, ali ona ipak postoji i dalje, a javlja se snažno kada popusti društveni poredak ili kada su uopće u opasnosti život i sloboda. Iako je pravo na slobodu prirodno pravo svakog čovjeka, ono je ipak i poslije pojave kršćanstva moralo čekati još punih 18 vijekova na svoje priznanje. Prirodno pravo naroda na slobodu, t. j. na samoodređenje, priznato je tek za vrijeme Svjetskog Rata, a formulirao ga je Wilson u jednoj od onih čuvenih četrnaest točaka.

Iz nagonske prirode narodnih bića slijedi jedno dalje njihovo osnovno svojstvo: oni su bezgranični sebičnjaci ili egoiste u odnosu prema drugim narodima. Altruizam dolazi do izražaja samo u unutrašnjem životu naroda između njegovih članova ili u odnosu pojedinca prema narodnoj cjelini. Narodi kao cjeline poznaju samo svoje interese; ti su interesi jedino odlučujući kod određivanja odnošaja naroda prema pojedincima ili prema drugim narodima. Kada se radi o vlastitom interesu, egoizam onemogućava narodima objektivno spoznavanje dobra i zla, prava i neprava. Svaki narod ima svoje poimanje dobra i zla, prava i neprava. Nije tragičnost u tome, što su narodi uvijek vršili, te što i danas vrše zla i nepravde prema dru-

gim narodima, nego u tome, što su ti narodi duboko uvjereni, da je ono, što su radili i što još rade, dobro i pravedno.

Ova nesposobnost objektivnoga shvaćanja kao i sva prije ocrtana nagonsko-osjećajna priroda narodnih bića, dolazi do izražaja u odnosima između naroda, bilo unutar jedne države ili u međudržavnom životu, pa ova svojstva najočitije karakteriziraju narode kao političke činioce.

*

Da se mogne posve uočiti značenje naroda kao faktora političkoga života, valja još istaći i ove dalje činjenice: 1. Čovjek je po svojoj prirodi i individualno i kolektivno stvorenje; on mora da živi zasebnim i skupnim životom, kao član neke zajednice. 2. Primitivan čovjek zadovoljava svoju potrebu kolektivnoga života u rodbinskim zajednicama (obitelji, zadruzi, bratstvu-klanu, plemenu). 3. Kulturan čovjek postaje članom zajednica, obrazovanih na duhovnom principu (staleškom, vjerskom, socijalnom, narodnom). Kolektivna stvaralačka snaga različitih duhovnih principa mijenja se u tijeku historijskog razvitka i prema stepenu kulture dotične sredine. 4. Ono, što stvara, dotično održava ovakovu duhovnu zajednicu, uvijek je svijest, osjećaj i volja njenih članova. Punovrijedni su članovi zajednice samo oni pojedinci, kod kojih postoje svi psihički elementi. 5. Pojedinac može u isto vrijeme da bude punovrijedan član i dviju ili više duhovnih zajednica, na pr. narodne i vjerske. Djelovanje se dotičnih principa onda usklađuje, među sobom popunjava i jača. No dva principa mogu djelovati i u oprečnom smjeru. Oni onda mogu dovesti do unutrašnjeg sukoba i duševne borbe o nadmoć jednoga od konkurentnih principa. 6. I država može biti princip, osnov oblikovanja duhovne zajednice ljudi. Ovaj je momenat osobito važan u političkom životu naroda, pa o njemu treba nešto više reći.

Može biti država, u kojima su državljani, ili barem većina njih, samo broj, skupina ljudi u nekom posve indiferentnom odnosu prema državi. Takove su države bile i pravilo u doba, kada široke vrste državljana nijesu imale aktivnoga udjela u životu države, jer je ona bila stvar maloga broja odabranih, ili samo dinastije, dotično jedne jedine vladarske ličnosti. (Louis XVI.: L'état c'est moi). Možemo zamisliti i drugi slučaj, državu, koju većina državljana svijesno ne će, pa je otklanja i samo je protiv svoga osjećaja i svoje volje prisiljena da u njoj živi. U oba ova slučaja država od svojih državljana ne može oblikovati produhovljenu zajednicu. Ta može da bude samo u državi, koju državljani sami spoznaju kao čuvara i sigurnu obranu svojih ličnih dobara (lične sigurnosti, slobode, imovine, privredne djelatnosti) i svojih kolektivnih

interesa (staleških, društvenih, vjerskih, narodnih). Gdje dolazi do takova spoznavanja, tu državljani svoju državu svijesno hoće i oni za nju osjećaju. Time su realizirani oni psihični elementi, koji su bitni za postojanje duhovnih zajednica; državljani u takovoj državi prestaju biti samo jednostavna skupina ljudi i postaju jedna unutrašnjim duhovnim vezama povezana ljudska zajednica. Ta je zajednica slična drugih duhovnim zajednicama, napose narodnim, jer država svojim odijeljenim teritorijem i jednolikim sistematičkim utjecanjem na razna životna područja pokreće one faktore, koji oblikuju i narode. Ipak, uza svu svoju sličnost, državne i narodne kolektivnosti nijesu identične i između njih ima bitnih razlika. Razlika je već u samom principu, na kome su oblikovane: ovdje etnički, narodni, a tamo državni princip. Narodi su iracionalne tvorevine prirodnih, etnobiologijskih zakona, države su razumno djelo ljudi, a i državne kolektivnosti imaju početak u razumnom spoznavanju države. Ovo razumno spoznavanje odlučno je i za cio kasniji opstanak te kolektivnosti. Da narodna i državna kolektivnost nijesu identične vidi se i po tome, što se ne moraju poklapati opsegom; na području jednog naroda može biti više državnih kolektivnosti, a opet jednu takovu kolektivnost može sačinjavati više naroda. Baš nam ovakovi slučajevi i najočitije pokazuju, da kolektivnosti u državnom principu doista postoje, i da one nijesu isto što i narodi. Za njih se u naci predlaže oznaka »nacija« (Nation, nazione, nation), dočim se etničke kolektivnosti označuju s imenom »narod« (Volk, popolo, peuple, people). Tako na pr. njemački Geopolitik Maull ova dva pojma ovako razlikuje: Eine Nation ist ein durch Nationalgefühl und Nationalbewusstsein zusammengeschlossenes Stück Menschheit; sie ist eine durch den Willen zum Staate zusammengeschlossene Menschengruppe, wobei unter der Gruppe ein Volk, mehrere Völker oder Teile von Völkern verstanden werden können.

I u ovom se razmatranju s imenom nacija označuje samo državna kolektivnost.

Svaka bi država htjela stvoriti od svojih državljana produhovljenu zajednicu, naciju. Time država, kao tvorevina, dobiva ne samo razumno opravdanje svoga postojanja (raison d'être), nego i jedan viši, etički sadržaj. Država po naciji dobiva i veću čvrstoću i jakost, jer su državljani, koji svoju državu spoznaju kao zajednicu interesa, koji je hoće i koji za nju osjećaju, pripravni i na dobrovoljno podlaganje njenim zakonima u miru, a na podnošenje i najvećih žrtava u ratu. Svijesno idu danas za tim ciljem države, koje svojim utjecajem obujmljuju sve državljane već od ranog djetinjstva i zahvataju kao vrhovni regulator u sva područja njihova materijalnog i duhovnog života.

Lako je državama postići taj cilj tamo, gdje svi državljani pripadaju jednom narodu. U takovim čisto narodnim državama opsegom se poklapaju narod i nacija, pa je to bio i glavni razlog, da se ove dvije kolektivnosti nijesu ni razlikovale (na pr. u Francuskoj, Norveškoj, Švedskoj, predratnoj Italiji).

Kod Nijemaca je mnogo širi opseg narodne zajednice. Na njenom području bile su do nedavno tri nacije: reicha (reichdeutsche Nation), austrijska i švajcarska, jer dvije trećine i ove nacije čine Nijemci. Austrijska je nacija nastala u predratno doba. Ona je imala pripadnika i drugih naroda, ali su je uglavnom sačinjavali Nijemci. Stara Austrija nije uspjela da obrazuje austrijsku naciju i od većine drugih naroda, i to je baš i bio glavni uzrok njene propasti. Austrijska je nacija nastavila život i u novoj Austriji. Svi su njeni upravljači uvijek isticali svoju pripadnost njemačkom narodu, ali i svoje pripadanje austrijskoj naciji. Ali stara generacija, nosilac te nacije, sve se više prorjeđivala, a novog podmladka nije bilo, jer novi naraštaj nije mogao naći razuman razlog postojanja takove Austrije, koja je svoj raison d'être imala u tome, da sprečava Anschluss i tako ometa jačanje vlastitog njemačkog naroda. Prije ili poslije takova bi država morala doći u položaj, da njenu egzistenciju brane vanjske sile protiv vlastitih njenih državljana. U njoj je dakle nastala klica njene propasti već kod samoga rođenja. Anschluss je samo nastavak (ne kažem završetak) ponovnog d r ž a v n o g, a n e n a r o d n o g u j e d i n j e n j a Nijemaca, započetog 1871. Narodno jedinstvo oblikovalo se postepeno, davno prije, i ono postoji otkako svi Nijemci za sebe i svoj jezik upotrebljavaju ime d e u t s c h, već u vrijeme svetog rimskog carstva n j e m a č k e nacije, za Martina Luthera, koji prevodi Sv. Pismo na n j e m a č k i jezik, za Fichtea, koji piše pisma n j e m a č k o j naciji, a kako se tome nije protivio narodni osjećaj, izvršeno je lako i brzo djelo d r ž a v n o g u j e d i n j e n j a. Godina 1938. samo je korak dalje u tom procesu. Na dlaku su iste prilike bile u I t a l i j i, gdje su već davno prije 1870. postojali svijest, osjećaji i volja narodnog jedinstva i gdje je t a k o đ e r t r e b a l o s a m o s v l a d a t i d r ž a v n i, eventualno nacionalni p a r t i k u l a r i z a m, ako su uopće postojale posebne nacije sardinska, napuljska, toskanska i t. d. Kardinalno g r i j e š e s t o g a s v i, k o j i u d r ž a v n o m u j e d i n j a v a n j u N i j e m a c a i T a l i j a n a g l e d a j u n a r o d n o u j e d i n j a v a n j e i otuda izvode krive zaključke.

Nijemci su glavni dio švajcarske nacije. Ta bezuvjetno postoji, jer većina Švajcara (i njemačkih) svijesno hoće svoju domovinu i za nju osjećaju. U ovom slučaju imamo primjer, gdje j e d n u n a c i j u sastavljaju članovi v i š e n a r o d a. Ti narodi žive s onu stranu švajcarskih

granica i imaju svoje moćne, ugledne i napredne države. Na prvi mah izgleda neobično, da narodni osjećaj i narodna svijest nijesu Švajcare odvukle u njihovo narodno jato, u države njihovih naroda. Tumač je ovoj pojavi ipak lak i jednostavan: Švajcari su bili već gotova nacija u vrijeme, kada je u Evropi tek započelo doba narodnoga principa. A da je njegovo centrifugalno djelovanje ostalo do danas slabije od centripetalnoga djelovanja nacionalnoga principa, ima se pripisati činjenici, da ostali kolektivni principi, osobito vjerski i narodni, ne nastupaju kao suparnici nacionalnome. Postignuto je to federativnim državnim uređenjem, koje većinu javnih poslova, osobito pitanja duhovne kulture (jezika, školstva, prosvjete i sl.) prepušta lokalnoj, kantonalnoj kompetenciji. Državno uređenje udara tako brane nagonskoj prirodi udruženih naroda i onemogućava rastenje, širenje, jačanje i presizanje jednoga na štetu drugoga. Pa ipak ima danas već Švajcara, koji ćute u svojim dušama sukob narodnoga i nacionalnog osjećanja. Osobito će to biti među mlađim pokoljenjima. Ovom je sukobu dao lijepo izražaja njemački Švajcar, pjesnik Gottfried Keller, koji, boraveći u starodrevnom Bonnu na Rheini, izriče svoje zadovoljstvo, što nepoznat i nesmetan smije da bude i Švajcar (po naciji) i Nijemac (po narodnosti). On pjeva naime:

Wohl mir, dass ich dich endlich fand,
Du stiller Ort am alten Rhein,
Wo ungestört und ungekannt,
Ich Schweizer darf und Deutscher sein.

Ovakove pojave, koje u Švajcarskoj nijesu osamljene ni u znanstvenim polemikama, opravdavaju pitanje, ne će li ipak jednom snaga narodnoga principa nadjačati nacionalni.

Danas se u Evropi sigurno ne bi mogao ponoviti primjer Švajcarske, t. j. ne bi se mogli odvojiti od više naroda teritorijalno s njima vezani dijelovi i od tih dijelova obrazovati jedinstvenu naciju!

Na sjeveru su se Evrope također u prednarodno doba udružili u jednu državu ne dijelovi naroda, nego tri cijela naroda: Englezi, Škoti i Irci. Naciju su — britsku — obrazovali Englezi i Škoti. Ircima je to priječio — uz ostalo — najprije vjerski, a onda narodni princip. Iz novijega je vremena (1830.) državno ujedinjenje Flama i Valona. Proces stvaranja nacije (belgijske) prekinut je ratom, a poslije rata zapao je u krizu. Upravnim i drugim reformama suzbita su uglavnom presizanja Valona na štetu Flama, otupljene su oštrice sukoba interesa obaju naroda, i proces stvaranja nacije navraćen je opet u povoljniji tijek. Ovo uklapanje i izmirivanje djelovanja nacionalnoga i drugih kolektivnih

principa, prije svega narodnog, nailazi često na nesavladive zapreke, koje onemogućavaju stvaranje nacija složene etničke strukture. Te zapreke uglavnom izviru iz prirode narodnih bića: iz njihova nagona za održavanjem, za rastenjem i za slobodom, pa iz njihova egoizma. Ova priroda lako dovodi do sukoba narode, koji žive u jednoj državi i koji bi se imali sliti u jednu naciju, dotično ona dovodi u sukob narodni i državni princip. Kako su narodi produkti od Boga danih prirodnih zakona, a države tvorevine ljudi, koje moraju imati shvatljivi raison d'être, a taj je danas prije svega u službi narodnog principa, ovaj kao primarniji i jači redovno pobjeđuje u ovakovom sukobu. To potvrđuje i povijest, osobito najnovijega vremena.

Osim narodno čistih i narodno složenih država tipa Belgije, Velike Britanije ili bivše Čehoslovačke, ima u Evropi mnogo država, gdje jedan narod tvori apsolutnu ili barem relativnu većinu stanovništva. Taj je narod tvorac države, a ostalo stanovništvo pripada t. zv. narodnoj manjini ili narodnim manjinama. Ovakovih manjina ima u Evropi još uvijek oko 60 milijuna, i njihov sukob s državnim narodima danas je jedno od glavnih vrela političkim trzavicama u ovom dijelu svijeta. Na očigled tih prilika nameće se pitanje, mogu li se i te manjine s državnim narodima sliti u nacije? Odgovor nije tako jednostavan kao u prije pomenutim tipovima država, jer izgledi za stvaranje nacije zavise od mnogih činilaca: položaja narodnih manjina u državi; državnog uređenja; brojnog omjera narodnih manjina i državnog naroda; stepena njihove narodne svijesti; njihovoj ekonomskoj snazi i organizaciji; kompaktnosti ili rasijanosti narodnih manjina; području, koje nastavaju narodne manjine; imaju li te manjine s onu stranu državne granice svojih sunarodnjaka i koliko; imaju li svoje narodne države; kakove su one po političkoj i ekonomskoj snazi i t. d. U svakom pojedinom slučaju valjalo bi dakle uočiti sve relevantne momente i onda prosuditi stepen vjerojatnosti ulaženja narodnih manjina u jednu naciju s državnim narodom. Ipak se svi pojedinačni slučajevi dadu svesti na manji broj tipičnih slučajeva, poređanih u niz prema većoj ili manjoj vjerojatnosti stvaranja nacije. Kao krajnji član u tome nizu s najmanjom vjerojatnosti stoji država tipa stare Čehoslovačke (veliki broj manjina, njihovo kompaktno periferno stanovanje, veliki stepen narodne svijesti, dobra ekonomska i kulturna razvijenost, sunarodnjaci s onu stranu granice s jakim vlastitim državama). Tu je od prvog početka bilo sigurno, da se na pr. Nijemci nikada ne će s Česima i Slovacima sliti u jednu naciju. Odvajanje manjinskih područja moglo se očekivati od prvog časa života ove države. Na protivnoj strani ovoga niza, s najvećim izgledom na ulaženje manjine u naciju, bila bi država s malobrojnim, nekompaktnim manjinama, rasijanim

u moru glavnoga naroda, koje nemaju u susjedstvu vlastitih narodnih država, dotično, koje su od svojih naroda prostorno udaljene. Tip su ovakove države U. S. A. Tamo se sitni dijelovi mnogih naroda brzo slijevaju s Unio-američkom nacijom. Pri tome još dugo ostaju dijelovi svoga naroda.

prof. Stjepan Ratković

NJENA PISMA

Nemiran i zbunjen i način bez daha,
čitam sitna slova, zbijena u retke.

Drage su mi ove male zagonetke
i nad njima strepim poput siromaha.

Njeno pismo na me vedar je trenutak
u tuzi, kad nemam baš ništa do hljeba.

Njeno pismo za me blizina je neka
i otvara moga srca skriven kutak.

Tajne njene duše! Čežnje njena bića!
O poleti njenih uzavrelih noći!

Tješite me, njena pisma, u samoći
i budite maštu za nova otkrića.

Jer vi ste klonuće djevojačke ruke
i skrivena suza zaljubljene zjene.

O, te ruke i te suze uznesene!
Digo bih nad njima cvjetne slavoluke.

Najmilija pisma, tiha ko cvijeće,
snivajte pod vrpcom u staru ormaru.

K vama pristupam u zanosu i žaru
i pun neke sreće, koja doći ne će.

Zvonko Kuhar

RACINE, PJESNIK TRAGEDIJE

I. NJEŽNI ILI TAMNI RACINE?

»Nous voici donc, hélas! à ce jour détestable«...
Thébaïde, I, 1

Racine, čiju 300-godišnjicu slave Francezi, makar da nije prodr'o u svjetsku književnost, spada među velike duhove čovječanstva. Njegovi zemljaci spremaju se da ga proslave u ovoj »Racine-ovoj godini«. Da proslave svog Sofokla, svog pjesnika tragedije u dane, kad se i francesko i evropsko i svjetsko nebo bljeska i grmi od strijela, koje mogu i nas povući u tragediju. I kao dijelak kulturne Evrope i kao sudoživljači evropske oluje treba da se zabavimo malo Racine-om. U današnje vrijeme, kad treba da si dozivamo u pamet veliku istinu, središnju istinu evropske kulture i kršćanske civilizacije, kojoj prijeti opasnost da se potopi u uzburkanom oceanu nazora i nauka još od unatrag par stoljeća i najnovijeg poganstva raznih ideologija s desna i s lijeva. Svi smo jedna velika obitelj ljudska; i da je biju nevolje, boli, da je baštinica jada i suza, čak kletve i prokletstva, grijeha (kako uči kršćanstvo), to je danas za slijepce postalo možda malo jasnije. I baš to naše bijedno čovječanstvo je predmet Racine-ova kazališta; njegove tragedije su krikovi nesreće i grijeha čovječjega, vapaji iz bijede i tame, trzanje takmaca Božanskoga, Čovjeka-Prometeja, koji se uzalud upinje, da na ljestvama zloće, zločina i prkosa bogovima i pravdi juriša na Nebo: čeka ga tragedija. Velik je tu Racine; i ako njegovo kazalište ima neke nedostatke svog stoljeća (a koji se i ne odnose toliko na sliku naše bijede, koliko na tehniku, na prikazivanje na pozorišnim daskama) on je ipak nastavljač velikoga djela grčkih Dionizija, idejni potomak Eshila, Sofokla, Euripida i baštinik njihovih visokih zaleta u ljudsku Sudbinu. Katastrofa, krv, zločin — ta mučna hrana čovječanstva nije ni nama ušteđena, i ne bih znao, koliko nam pojedincu prija. Rousseau, idejni začetnik t. zv. Velike Revolucije, učio je, da je čovjek dobar, i vjerovao u čovjeka, posvema vjerovao; kršćanstvo manje vjeruje u čovjeka, jer uči, da je istočnim grijehom sklon zlu, ali ono tvrdi, da imade i lijek za zlu krv čovjekovu. Šta to koristi međutim, ako se zla krv kultivira i veliča kao postelja, leglo novog čovjeka, genija s onu stranu dobra i zla, Nadčovjeka, Novog Čovjeka, Svjesnog Proletera, Beskompromisnog Nacionalistu. Jedina luka Čovječanstva stoga je — etika. I čovjek ima da samo čini svoju dužnost, jer ostalo je sve stvar Providnosti. Danas više no igda, sred evropske oluje, sred svjetskog orkana zabluda i zloće treba da vjerujemo u Vrhovni Smisao povijesti

i života, i nikakva tragedija ne smije da u nama pomuti vjeru u Providnost. Joseph de Maistre, dubokoumni metafizičar krvi i rata, nije u tim pojavama gledao samo posljedice ljudskog nesporazuma; ne, ne, mnogo dublje tu treba zaći. Krvlju se plaća zlo, tragedijama grijeh, olujom onaj vjetar nepromišljenih ili ludih ili čak bogumrskih riječi, ideja, koje smo sijali, kao da se od vjetra ne žanje oluja, i kao da se na čičku beru smokve. Ko ne misli metafizički, ne misli realno. I nema diplomacije protiv ove metafizike Kazne. Njena je moć samo ograničena i unutar granica i zakona ove metafizike, nama sakrivene. Zadnju riječ nema ni dinamizam ni pacifizam, već Onaj, koji veli o sebi: »Moji puti nisu vaši puti, i moje misli nisu vaše misli.« Više ima tajna između neba i zemlje, nego to telale u svijet materijalističke trubente i pozitivističke harmonike. »Ja stvaram plod usnama: mir onomu, ko je daleko i ko je blizu, veli Gospodin, i iscijelit ću ga. A bezbožnici su kao more uskolebano, koje se ne može umiriti, i voda njegova izmeće nečistoću i blato. Nema mira bezbožnicima, veli Gospod Bog« (Izaija).

Stari su Grci vjerovali u Usud. Mojra, nezavisna od ljudi i bogova, nad njima, određuje svemu tok i izlaz. Taj Usud, Sudbina dolazi do riječi i u grčkoj tragediji. Misao, da ne ravna slijepa Sudbina, već misaona, božanska Providnost tješi, ali tragedija ostaje, kao što i predslutnja i tjeskoba, a i sama sudbina, ono naime, što će se dogoditi, i mi ljudi svejedno moramo biti udešeni na melodiju boli, krvi, tragike... Ljudi govore: suđeno je, sve je suđeno. Oni misle: nismo se ni rodili, kad smo htjeli. Niko nas nije pitao, da odaberemo roditelje i slično. I često smo se našli usred događaja, za koje ne možemo reći (kao ni za sve ovo, što nas okružuje fizički i moralno) da je to naše djelo ili da smo to mi htjeli ili prouzrokovali, ili čak samo i znali za to. Odlučeno, određeno, »sudbinom« ili Providnošću, o meni to ne ovisi nikako. Svi to znamo. I jer imamo svi osjećaj, da ima i Jače nad nama, da mi sve ne određujemo, ni čak unutar našeg života, kad i najviše mozgamo, brinemo se, slažemo, raspoređujemo i određujemo, zato jer nas nitko nije pitao, hoćemo li da pođemo u svjetski rat, niti će nas itko pitati, niti čak cijelo čovječanstvo ne će konačno odlučivati o budućem ratu i miru, jer dakle imamo uvijek osjećaj Jačega nad nama, to, eto, pjesnički i onaj Fatum (Usud) i Providnost ima nešto, što se srodno estetski doživljuje. Kao što sve vjere imaju zajedničko to, da se klanjaju Višemu Biću. Zato je Racine odmah u početku svog stvaranja odabrao za temu svoje prve tragedije sudbinom gonjenu rasu Lajovu, antikni predmet, koji ima da tragički uzbudi na samilost i strah dušu gledaoca svega tog zla: rodoskvrnuća, mržnje, borbe, ambicije, krvi... Racine-ova Thébaïde obrađuje borbu sinova Edipa

i Jocaste, poroda rodoskvrna, koji će se otimati o vlast mržnjom, kojoj je izvor u nesrećnoj — sudbini, u zločinu roditelja. Mi sad možemo dakako filozofski razglabati, nije li ovdje po srijedi, što drugo nego sudbina, i što se »sudbini« podmeće, nazvati to sad krivnjom, sad baštinjenjem, sad boleščću, sad Voljom Božjom, svakako onim časom, kad se nešto surva na nas, to je »jače« od nas, hoću reći: mi to nismo željeli i htjeli, nesreća je, silna muka, koja ispunja strahom i samiloščću i gledaoca, a može da istim osjećajima ispunja i samog stradaoca, te je prema tome nešto tragično, nešto **objektivno**, ili **objektivno i subjektivno tragično**. Sudba se dakle survala nad braću, mi ih pratimo osjećajima straha i samilosti, oni su objektivno tragični, ali majka njihova Jokasta kao i Antigona i Kreon jesu i subjektivno tragični. Majka vidi, da je ta tebanska vladarska katastrofa neizbježiva, ona će i sama u smrt pohitati. »Nadvisite, ako je moguće, zločine [illegible]h otaca. Pokažite, ubijajući se međusobno, da ste braća. N[illegible] rodio vas je na svijetlo dana, pa vam ga [illegible] [illegible] zločin«. (IV, 3)

Katastrofa je [illegible] ide za Kreona, ujaka – [illegible] ljubi Antigonu, [illegible] ovu tragediju, [illegible] potrebno bilo, [illegible] on i kasnije [illegible] vjetlija boja, [illegible] lačine, pune [illegible] tlo munje- [illegible] komada je [illegible] g glumca, [illegible] najtra- [illegible] ti, da se [illegible] ka bude [illegible] doista [illegible] to što [illegible] najcr- [illegible] ktivu [illegible] biva, [illegible] iji

Prostor za saopćenja

Ovaj dio ostaje kod Poštanske štedionice i na njemu se ne više saopćenja vlasniku čekovnog računa.

[illegible] d- [illegible] a [illegible] u
A [illegible] i veli ovako:

»Oh, dođi, dođ',
Ukaži se sudbe mi najljepši
Ti čase, što svemu donosiš kraj.«

Kod toga ga *zbor* sjeća, da je sve suđeno.

»Ne želi sada ništa! Što je *suđeno*
Smrtnikom jada, to ih ne mine.«

Ali Sofoklo je u svom shvaćanju sudbine postao prema preteči Eshilu već čovječniji; kod Sofokla imamo prema dosele ispravniju me-fiziku i teologiju, te vidimo, da Kreon strada, jer se ogriješio o bogo kad je Antigoni zabranio, da pokopa smrtne ostatke brata Polinika k buntovnika. Tragediju Antigonu završuje zbor stoga ovako:

»Da, prvi je sreći čovječjoj teg,
Da razborit budeš: *o bogove si*
Ne ogrješuj duše!«...

(Prijevod F. Miler

Kako rekosmo, pjesnik daje tragično pjesnički, ali zato baš nema pravo, kako to čini Thierry-Maulnier (na što ćemo se još vratiti) govori o tome, da je Racine nastavljajući grčke Dionizijske predstave, te don-seći »izuzetne« oblike čovječanstva, ne konfekcijsku robu, »civilizova instinkte«[1]) bio iznad našeg običnog buržujskog morala ili, ničeanski r-čeno, iznad ropskog morala, koji luči dobro i zlo, te bi tako Racine, n-stavljač Grka, došao u društvo modernih rušilaca morala. »Racine-ova j umjetnost iznimno tvrda, surova, jedinstvena u ono vrijeme svoj divljaštvom«, veli.[2]) Jest, ni ja ne držim da bi »*nježni* Racine«, ne Chopin tragedije, igda zaslužio veće pažnje, da on zapravo nije b *tamni* Racine, tamni, ali ne »surovi«, s onu stranu ljudskih osjeća dobra i zla. Ne stoji, da Racine ne pozna etike, premda je suvišno i go-voriti o tome, da pjesnici nisu propovjednici ni profesori. Thierry Maul-nier nalazi, da se R. »obraća na čovječanstvo, koje nalazi, da su strast bol i smrt dosta lijepe i same po sebi, te im ne treba tražiti drugog opravdanja ili nezakonitog podređenja.«[3]) Zato da je Racine-ovo kazalište skroz pogansko, zemaljsko, gdje grijeh odnosi pobjedu, i svi »ti delegati patnje i smrti«, sav »taj tragički puk«[4]) samo srlja u destrukciju i auto-destrukciju, odbija drugu sudbinu, jer su to očito »viši« oblici čovječan-stva, za koje je »put spasenja zatvoren, i zašto put spasenja otvarati

---

[1]) Thierry Maulnier, Racine, Paris 1935, str. 27.
[2]) ibid. str. 185.
[3]) ibid. 13.
[4]) ibid. str. 113.

[illegible]nima, koji se želi biti shvaćen[illegible]. [illegible] nije ništa drugo ne-
kutim nego jedan [illegible] [illegible] Ra-
ne-ovom djelu. [illegible] Thierry Maulnier [illegible] [illegible] [illegible]
problemom i [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Ra-
ne-a, on izlažući Racine-a svoje ideje [illegible] [illegible] se ne [illegible] [illegible]
u temu Racine-ovu ne [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]eansko-stendhalovskom [illegible] [illegible]. [illegible] i [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]dije govoriti da i se Racine [illegible] [illegible] [illegible]. Ali [illegible] on nam
svima blizu. I da meni nije sada [illegible] ne bih bio [illegible] [illegible] počeo o
[illegible]nu pisati. Kad su nas sve više [illegible], pa i mene, počele stizati
[illegible]ijele iz pakla, u kome živimo, [illegible] su mi i [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]om sada kao da sam ih osjetio posvema u svoj njihovoj veličini i
[illegible]zi! Nisu to više bile riječi, ne, to nisu riječi, to su krikovi naše duše,
[illegible]jedno isti, vapaji čovjeka i čovječanstva. Vječna poezija, što drugo da
[illegible]e tu kaže! »Les chants désespérés sont les chants les plus beaux« roman-
[illegible]tičarski rečeno. Iste te munje ljudskog očaja, te bljeskove našeg bolnog
udesa, koji trzaju sad jače sad slabije nebom čovjekova života, ne samo
da ga rasvijetle nego da nas napune prepasti, to daje i Racine. Sad sve
[illegible] razumijeh. Ne znam ipak, za koga bi mogli biti utješni pogledi Thier-
ry Maulniera; ja naprotiv vidim, da se čovječanstvo i danas buni protiv
nepravde, nezaslužene boli i besmislena mučenja. Ja tako tragiku ne
mogu ni zamisliti. I sva veličina tragedije iščezava s materijalističkim
pogledima na svijet. Da li je dakle utješno, i je li ispravno reći, je li
uopće moguće reći, da se Racine »dobro osjeća samo u svijetu, koji je
dosta bolan, divlji i tvrd, da nesreća u njemu ne bude hir, bludnja ili
kazna, nego da ona bude oblik ljudskog udesa, sam cilj života.«[6])
To će biti među ostalim predmet našeg ispitivanja. Zaista bismo zapali
u okrajnju tamu pesimizma, kad bismo morali ustvrditi, da nad svijetom
ne sije Sunce Pravde, te ga ne grije, jer bi nam zaledila srce misao, da
je sve besmisleno i nema Vrhovne Promisli. Za Thierry Maulniera »bo-
govi Racineovi samo dodaju okrutnosti svijeta, oni su gluhi za sve, što
nije prokletstvo.«[7]) Tako bi dakle očaju samo dodavali... Za nas nije
tako. Kao i kod Sofokla tragedija ima i kod Racine-a svoj dublji meta-
fizički smisao.

[5]) ibid. 204.
[6]) ibid. 258., 259
[7]) ibid. 217.

II. PORT-ROYAL

Racine je proizašao iz janzenističke sredine. Genij je dakako genij, i kao takav ne da se »protumačiti« nekom sredinom, jer je dar Božji. Ali sredina upliva na svakoga, u većoj ili manjoj mjeri. Na Racine-a, na njegov život i na njegovo djelo, janzenizam je imao mnogo utjecaja. Kod kolijevke njegove stajahu janzenistički prvaci, kad se skloniše 1638. za svog progona u njegovih bližnjih rođaka, Vitartovih, Lancelot, Le Maître te u njih nađoše zaštite. Kao siroče bez roditelja odgajala je pjesnika baka, sestra gđe Vitart, čija kćerka je bila opatica u Port-Royalu. Ta tetka, majka Agneza, uvijek se i poslije za nj brine t. j. za njegov spas, jer su pjesnici, koji pišu »komedije« (t. j. dramatska djela) ljudi, koji su đavlu zapisali dušu po računu ove prestroge kršćanske sekte, koja se je u krilu katolicizma XVII. stoljeća dugo koprcala ne htijući priznati, da uči nauku nepriznatu od univerzalne Crkve. Odgojen je Racine u školama Port-Royala. Tu je naučio odlično grčki, koji je bio inače skoro nepoznat, ali u školama janzenista bio je glavni predmet kroz par godina. Važno je to; Racine je mnogo čitao grčki, tako tragedije Euripidove. Poslije je prevodio Platona, bilješke pravio o Eshilu, Sofoklu, Euripidu, komentirao Odiseju, Pindara... Janzenistička škola bila je škola, u kojoj je mogao naučiti i logičku i moralnu analizu. Ti moralisti bili su zabavljeni slabostima ljudskog srca, posljedicama istočnoga grijeha; od njih je mogao naučiti ispitivati nutrinju čovječju. Oni su imali o čovjeku poslije grijeha mnogo pesimističnije poglede nego ostala Crkva, i to tako p e s i m i s t i č n e, te su na koncu zbog svojih teza bili izlučeni iz katol. Crkve. Što se tiče pjesnika Racine-a, može se utvrditi, da je njemu takovo gledanje moglo otvoriti oči za slabosti čovječje, ali samo djelo pjesnički dakako nigdje ne nosi tragova kakove posebne nauke, jer on stvara samo kao pjesnik. Ipak gleda na čovjeka na dosta, na vrlo pesimističke [illegible]. Svoj mladi život sprovodi on poslije nauka veselo, s glumicama, prijatelj je La Fontaine-u. Šalju ga na jug, u Uzès k ujaku svećeniku, ne bi li se odlučio u svećenike i došao do prebende. No on [illegible] s abbé le Vasseur-om, jednim od onih galantnih abbé-a, [illegible] o ljubavi i [illegible] o sv. Tomi [illegible] u Parizu, od 1664.—1677. [illegible] kao [illegible] kazališta s [illegible] — se povlači. Razne su uzroke [illegible] za to [illegible] je, da je jedan vrlo važni uzrok njegov [illegible].

Janzenisti su [illegible] gledali, što se on dao u pisce kazališne. Treba znati, da su u XVII. [illegible] gledali na kazalište s nepo[illegible] i [illegible] kao nemoralno društvo. U prosuđivanju su [illegible] nepravedni, [illegible] za nas upravo neshvatljivo, kako je

Bossuet mogao zvati Molièrove stvari nećudorednima i obasuti ih strašnim epitetima. Nicole, jedan od najglasovitijih janzenista, napisa tada ove riječi: »Kazališni pjesnik je javni trovač, ne tijela, već duše vjernika, zato se može smatrati krivcem bezbrojnih duhovnih ubivstava (homicides spirituels).« Ali je ipak istina i to, da je pjesnik Des Marets prvi napao janzeniste. Janzenisti su uzdišući govorili tada o svom negdanjem pitomcu Racine-u. On je pak malo mario za njihovu teologiju. Gotovo da nije postao zastupnik isusovaca, janzenističkih protivnika i neke vrsti Anti-Pascal. Jer on se je svojim finim stilom stao rugati janzenističkim ozbiljnim, ali učenim i baroknim doktorskim »pisanijima«. »Ne može sav svijet pisati protiv jezuita, može se k slavi doći i drugim putem,«[9]) dobacuje on njima. »Mogli ste upotrebiti blaže izraze od onih »javni trovači«, »strašni ljudi u kršć. sredini. Što mislite, da Vam se vjeruje? ... Već 10 godina dnevno govorite, da se onih 5 propozicija[9]) ne nalazi u Janzeniju, pak Vam se ipak ne vjeruje.«[10]) Vrlo oštro eto odgovara on Nicole-u, autoru pisma Hérésies imaginaires. Dakle hereza janzenistička nije za Racine-a »imaginarna«. Racine im dobacuje, da oni nemaju što da prigovaraju isusovcima, jer i oni, janzenisti, tretiraju ljude prema tome, da li ih hvale ili ne, te bi se mogle tu nadovezati »iste refleksije, koje ste vi toliko puta činili o jezuitima«. Da im se naruga, iznosi još konkretni primjer, kako je majka Angelika postupala s nekim kapucinima putnicima, kojima je odredila da se dade fini kruh i odlično vino, ali čim je čula, da je jedan od njih protivnik janzenista, dala im je donijeti prosti kruh i jabukovaču. Janzenistički pisci bi, veli dalje, htjeli biti ravni Pascalu. Ali one lakoće (»enjouement«)

---

[9]) Janzenizam je nazvan po Janzenu, biskupu u Ypernu, koji je ostavio iza smrti djelo o milosti »Augustin«, koje naučava jedan strašni pesimizam o čovječjoj prirodi. Po istočnom grijehu je čovjek, naučava Janzen, tako neslobodan, te je pod neodoljivim uplivom konkupiscencije (požude), težnje na zlo, grješne slasti, tako dugo dok ga ne svlada težnja k dobru, slast kreposti, koju daje »milost« Božja. Dakle čovjek nije slobodan, da čini dobro, nego samo jača slast pobjeđuje. Katolička nauka naprotiv uči, da svaki čovjek prima »dovoljnu milost«, da može sagriješiti i ne sagriješiti, prihvatiti tu milost ili odbiti. Janzenizam uči, da te milosti nema, a pravoj, djelotvornoj se ne može oprijeti. Janzenisti su bili rigoristi i protivnici česte pričesti.

I katolici mogu imati o čovjeku poslije grijeha više ili manje pesimističko gledište, ali čovjek ostaje slobodan. Neki misle, da su darovi prirodni u »paloj« prirodi »umanjeni«, narav je vrlo pokvarena, ali treba se čuvati, da se tu ne prijeđe granica zbog opasnih konzekvencija. Ovo je važno znati, da se poslije vidi, zašto su janzenisti bili zadovoljni s Racine-ovom Fedrom, koja je crna slika čovječje slabosti, te su kazali, da je Fedra kršćanka, kojoj je uzmanjkala — milost. Tako su se približili Racine-u.

[10]) Grands Ecrivains, Racine, 2. izd. 1912., str. 285., sv. 4.

nemaju. Eto, u Franceza se radi o tom, kako vidimo, ko zna lijepo pisati. »Zabarikadirajte se opet, veli im stoga, za ozbiljan ton. Ispunite Vaše listove dugim i učenim periodama... Sipajte često grdnje... Vi ste pozvani na taj stil.[11]) Eto, znade se Racine i rugati, vidi on i komično i tragično; i oboje je blizu, kako dokazuje i njegova komedija »Plaideurs«, koja se odnosi na mladenačke doživljaje, kad je tražio da se domogne kakve crkvene prebende i vidio svu komiku sudbene procedure. To je crna slika ljudske sudbenosti, »komedija jednog tragika.«[12]) »Malo bi trebalo, da Dandin iz Plaideurs-a postane tragičan: namjesto procesa s psom, trebao je samo suditi u stvari, u kojoj se radi o časti i životu ljudi.«[13]) Život nas uči, da se čuvamo i budala i zločinaca, i ne znam, koga da se više čuvamo. Plaideurs su pisani 1668. Dugo je već od one polemike; vrijeme prolazi, Racine radi revno, godinu za godinom, skoro uvijek iznosi neko novo djelo, dok se napokon ne zaustavi u stvaranju s Fedrom. Ali tada smo već u god. 1677. Tu je Racine na kraju svoga stvaranja, i sad će se on izmiriti s Port-Royalom. On je već za one polemike predbacivao janzenistima s pravom, da Crkva nije protiv poezije. Dobio je za odgovor, da samo kazalište truje. »Ali se vidi, da ste Vi pjesnik kazališta.«[14]) I jer je Racine bio okružen janzenističkom sredinom, on se odmah povukao iz te polemike. Ipak je do Fedre radio na kazališnim djelima. Sada se dakle povukao, i zašto, zašto baš sada?

On se oženio, posve se predao mirnom, buržujskom životu. Njegova korespondencija otsele odaje zaplašenoga kršćanina, koji se brine samo za spas duše svoje brojne obitelji, od koje su 3 kćerke otišle u opatice. Racine je bio razdražljiva, nervozna priroda, pa su ga pomalo borbe, naposе neuspjeh Fedre raskuražile. Neki misle, da se već od nekog vremena otuđivao svijetu i kazalištu. Došlo je razočaranje s glumicom Champmeslée. Zato se oženio, čak je isprva htio u kartuzijance. Mi danas ne znamo, dokle je išao R. u svojim ljubavima. »Dokle je išao, ne znamo. Niko nije znao bolje sačuvati svoju tajnu od njega... Ali ne valja... zamijeniti riječ »slatki« sa riječi »strašni« Racine. Ne radi se ni o tigru, ni o janjetu, ni o zločincu ni o nevinome.« Tako sudi o njegovu životu kroz onih deset godina (1667.—1677.), u kojima je bio u naponu svoga stvaranja, o njegovim ljubavima s glumicama Du Parc i Champmeslée Gonzague Truc.[15]) Ali mi nismo naumili ispitivati, koliko je život Racine-ov u vezi s njegovim stvaranjem. Thierry Maulnier tu vezu niječe,

---

[11]) ibid. str. 295. sv. IV.

[12]) Dubech: Histoire gén. ill. du théâtre, III str. 204.

[13]) ibid. 214.

[14]) Grands Ecrivains, str. 297., sv. IV.

[15]) G. Truc: Le Cas Racine, Garnier 1921. str. 41.

za njega je Racine uvijek onaj isti zaplašeni janzenistički buržuj, koji piše na pr. sinu Jeanu-Baptisteu, neka uvijek misli na svoju dušu da je spase, te on, negdanji čovjek kazališta, veli: »Znate, što sam Vam rekao o operama i komedijama ...«[16]) Boli ga, kad govori o zadnjim časovima svoje negdanje ljubovce Champmeslée, ona »tvrdoglavost, kojom ova nesretna sirota odbija, da se odreče komedije«[17]) i veseli ga, da se konačno ipak odrekla.[18]) Ali sad je Racine kraljevski historiograf; on se bavi vojničkim operacijama Luja XIV., koga prati na osvajanjima, bavi se osvojenim trofejama, trupama, vojvodama ... Povijest Port-Royala, koju piše, odiše simpatijama za janzenizam. Posve običan buržuj, veli Thierry Maulnier. Djelo književno je za njega van toga okvira. Niti onim ljubavima s glumicama ne daje važnosti. No bili ti doživljaji kakove mu drago prirode, geniju dostaje, da i malo zagleda u čovjeka, u sebe i u drugoga, pa da otkrije jedan univerzum, kako ga je Racine otkrio u svojim tragedijama. Racine se očito plašio čovjeka, pa u tom se može reći, da se podudara njegov život i njegovo stvaranje. On već u mladenačkim onim vedrim pismima s Juga piše, kako su »tamo sve strasti nesrazmjerne (démesurées)«,[19]) kako »ljudi tog kraja tjeraju sve strasti do krajnosti (au dernier excès«.[20]) To se tiče jednog lijepog, mladog, strastveno zaljubljenog čovjeka; »u ovoj zemlji, veli, nema osrednjih ljubavi«,[21]) jedne djevojke, koja se u svojoj egzaltaciji za osvetu ocu otrovala arsenikom. Život dakle kao i lektira grčkih tragika, iskustvo srca kao i nauka janzenistička, sve je upućivalo Racine-a na jedno tamno pesimističko gledanje čovjeka. Stvaranje dakako ostaje stvaranje i konačno je tajna. Je li stoga istina, što piše Truc: »Može se dakle reći sa gđom Sevigné, da je Racine pisao svoje tragedije za Champmeslé i jer je bio zaljubljen?«[22]) Bit će to preusko rečeno; nije Racine najveći, jer ljubi, nego više zato, jer vidi tragično. Nije li on čak precrno gledao, i zato se tako plaho povukao i javio se poslije sporadično samo pobožnim djelima za djevojački zavod Saint-Cyr: Esterom i Atalijom, na izričitu molbu gđe Maintenon?! Dok je prije od god. 1664. gotovo svake godine iznio po jedno kazališno djelo sve do Fedre, kad se povukao.

(Svršit će se)

Dr. Dragutin Čepulić

---

[16]) Grands Ecrivains, sv. VII., str. 151.
[17]) ibid. str. 255.
[18]) ibid. str. 276.
[19]) Grands Ecriv., VI. str. 480.
[20]) ibid. str. 485.
[21]) ibid. 480.
[22]) G. Truc: op. cit. str. 85.

SUEZKI KANAL

U zadnje doba izgleda kao da bi se pitanje Suezkoga kanala moglo izvrći u jedan međunarodni sukob, kojega se posljedice nikako ne mogu predvidjeti. Da naši čitatelji budu donekle upućeni u to pitanje, ovdje donosimo nekoliko povijesnih podataka o tom kanalu, koji ostaje za sva vremena divan spomenik čovječjega uma, najdivnije djelo te vrste u XIX. stoljeću.

Historija toga kanala siže mnogo dalje od historije bilo kojega modernoga naroda Evrope! Egipatski vladari bili su odlučili čak trinaest stotina godina pr. Kr. da se izgradi kanal, koji će spojiti vodu »svetoga oplođujućega« Nila s Crvenim morem. Nije se onda naglašavalo da bi po Nilu bilo spojeno Crveno sa Sredozemnim morem, jer Egipćani nisu u davno doba gojili simpatije za Sredozemno more, u kojem »sveti oplođujući« Nil nalazi svoju grobnicu! Trebalo je stoga da proteče prilično vremena, pa da se Egipćani sprijatelje s narodima na obalama Sredozemnoga mora, i da oni to more zavole: interes je naime i u davno doba, kao i danas, odlučivao u pitanju međunarodnih odnošaja, pa se i danas ljuto varaju svi oni koji nastoje protumačiti i osvijetliti te odnošaje nekakvim osjećajima, a nipošto interesima dotičnih naroda.

Prvi egipatski kralj, koji se bio svojski zauzeo da ostvari taj kanal, bio je Ramses II., ali je naišao na tolike poteškoće, da se morao okaniti te osnove, ne samo on, već i njegovi nasljednici za čitavih 700 godina. A nije ni čudo, jer je trebalo izdubsti kanal gotovo u samom pustinjskom pijesku, trebalo ga je zaštititi protiv zasipanja pustinjskih vjetrova, a što je bilo najvažnije i najteže, trebalo je odoljeti i poplavama Nila, te omogućiti da i u doba poplave kanal bude uporabljiv!

Da sve to izvede, da ostvari dakle osnovu Ramsesa II., odvažio se je istom poduzetni kralj Neko II. (oko god. 600 pr. Kr.). Ipak je i on naišao na velike poteškoće, jer se veli da je pri tom poslu izgubio 120.000 ljudi, pa je njegovo djelo dovršio istom kralj Darije Histaspes, kad je Egipat izgubio svoju slobodu i dospio pod perzijskoga kralja. Taj kanal nije bio izveden na prevlaci, koja dijeli Sredozemno od Crvenoga mora, već se izvijao od grada Bubastisa u Egiptu prema istoku do Krokodilskoga jezera, a odanle prema jugu do Crvenoga mora. Nesretne političke prilike prouzrokovale su da je taj kanal bio zanemaren, te djelomice i zasut, pa ga je istom oko polovice trećega stoljeća pr. Kr. dao konačno urediti kralj Ptolomej II. Sad je istom bila osigurana veza između Crvenoga mora i Nila, odnosno između Crvenoga i Sredozemnoga mora. Širina mu je bila tolika, da su mogle uporedno ploviti po njem dvije trijere* opruženih

* Trijera = brod na tri reda vesala.

vesala. Po tom je kanalu umaklo Kleopatrino brodovlje poslije poraza kod Akcija.

Kad je Egipat dospio pod Rimljane, već su prvi carevi zanemarili uzdržavanje kanala, koji se je opet zasuo. Istom kad su došli na čelo carstva Trajan, pa Hadrijan, oni su ga dali pročistiti, pa je veza Sredozemnog s Crvenim morem bila uspostavljena. I tako je ostalo sve do dolaska Arapa u Egipat. Nasljednici kalifa Omara, jer nisu shvaćali važnost kanala za promet i kulturu, sasvim su ga zanemarili, pa ga je s vremenom zasuo pustinjski pijesak, a učinile su svoje i Nilove naplave, tako da mu se je konačno i trag zameo.

Poslije toga, u čitavom Srednjem vijeku nije nitko više ni pomišljao, da bi se taj kanal obnovio. Istom, kad su Portugalci sretno oplovili Rt Dobre Nade, i po tom našli morski put u Istočnu Indiju, te kad su tom morskom, vrlo jeftinom svezom ugrozili Veneciji opstanak, jer su mogli indijsku robu dobavljati za neizmjerno nižu cijenu od one, što je ta roba stajala Mlečane — dokle bi je oni iz Indije karavanama dopremili u luke Sredozemnoga i Crnoga mora, gdje su je krcali na svoje brodove, — u Veneciji su se silno zabrinuli i stali proučavati, kako bi se što uspješnije oprli portugalskoj utakmici. Nisu Mlečani mogli ni pomišljati, da pošalju i oni svoje brodove kroz Gibraltarska Vrata u ocean, pa da oplove Afriku. Plovidba od Jadrana do Atlantika značila je, u najboljem slučaju 2 do 3 tjedna gubitka vremena; a moglo se je izgubiti i mnogo više, ako je brod primoran da pred Gibraltarom čeka dok atlantsku, gornju struju, zamijeni sredozemačka, dočim je položaj Portugalske isključivao upliv tih struja. Povrh svega pak Venecija nije ni imala toliko pomoraca vještih oceanskoj plovidbi na početku četrnaestoga vijeka, a ni velikih jedrenjaka prikladnih za tu plovidbu, jer mletačke galije, na vesla, nisu za tu svrhu dolazile u obzir.

U toj nevolji mletački je senat prihvatio osnovu, koja bi bila za više stoljeća osigurala Veneciji monopol indijske trgovine na evrposkim tržištima da mu je Portugalci ne pomrsiše. A ta osnova spada svakako u predhistoriju Suezkoga kanala. Sami mletački historičari priznaju da su Portugalci za dukat dobivali u Indiji robu, koju su Mlečani na obalama Levanta morali plaćati po 60 do 100 dukata, obzirom na mnogobrojne carine i oružanu pratnju karavana po dalekom putu od Indije do evropskih mora. Stoga je Venecija sad bacila oko na Egipat i ugovorila savez s tada vladajućim egipatskim kraljem, koji dopusti Mlečanima, da na obali Crvenoga mora sagrade trgovačko brodovlje, kojemu će pristanište ili baza biti u Suezu, kuda će prevažati i skladištiti robu iz Indije. Iz Sueza bi se ta roba karavanama prenašala na obalu Sredozemnoga mora, gdje bi se krcala u mletačke brodove. Tako bi prijevoz od Indije, morskim

putem, bio daleko brži, nego li je bio onaj Portugalaca oko Rta Dobre Nade, a trošak bi se obalio na polovicu.

Da ostvare tu osnovu, trebali su Mlečani najprije sagraditi u Suezu brodovlje, a građevno drvo dopremiti iz svojih posjeda. Eto tako su se na prevlaci Suezkoj nagomilala golema brda drvlja, pa su tada sasvim opustjele i šume Dalmacije i njezinih otoka. Ali kad su Portugalci proniknuli tu osnovu, opremili su oko Rta Dobre Nade nekoliko ratnih brodova, koji su oplovili Afriku i doprli do Sueza, porazili egipatsko brodovlje i zapalili sav naslagani građevni materijal, pa se je mletačka osnova izjalovila.

Kad je krajem XVIII. stoljeća Napoleon pošao da zauzme Egipat, da kao gospodar Crvenoga mora osujeti Englezima indijsku trgovinu, imao je na umu još smjeliju osnovu, da dade naime prokopati Suezku prevlaku i tako spojiti Crveno sa Sredozemnim morem. Prekratki njegov boravak u onom kraju, a i nepovoljno mnijenje njegovih stručnjaka, koji su izjavili da se razina onih dvaju mora ne slaže, osujetiše ostvaranje te doista velike i smjele osnove. Naprotiv, godine 1835., Englezi osnovaše redovite parobrodarske pruge između Sueza i Indije s opskrbnom postajom u Adenu, i tako ostvariše nekadašnju osnovu Venecije.

Prvu osnovu za izgrađenje d a n a š n j e g a Suezkoga kanala izradio je austrijski inžinir, po narodnosti Talijan, Negrelli. Ali on nije naišao na potporu svoje države, jer se Austrija nije ni znala ni mogla zagrijati za takvo poduzeće, dok Italija, kao kraljevstvo, nije tada jošte ni postojala. Negrelli-evu je osnovu stoga preuzeo Francuz Lesseps, kojemu je uspjelo, da za njezinu izvedbu složi akcijonarsko društvo »Compagnie universelle du canal maritime de Suez«, pa se je s prokapanjem počelo 25. travnja 1859., a otvorenje kanala je slijedilo 10 godina kasnije, na 16. studenoga 1869., u nazočnosti vladara svih pomorskih država. Kanalom je prva zaplovila yachta carice Eugenije, žene tada još moćnoga Napoleona III. Po ugovoru sklopljenom između Egipta i spomenutog društva, ovo je postalo vlasnikom kanala za 99 godina, kada to vlasništvo prelazi automatski na egipatsku državu. Duljina kanala, od Port-Saida na Sredozemnom do Port-Teufika na Crvenom moru, iznosi 162 km.

Kako je uvodno spomenuto, pitanje Suezkoga kanala moglo bi dovesti do velikih međunarodnih komplikacija. O tom su pitanju pisale novine glavnih pomorskih država, koje su interesirane u prometu tim kanalom, napose talijanske i francuske. Pitanje je potakla talijanska štampa, a rasprava se pomalo izvrgla u polemiku, iz koje se razabire kod stanovite štampe često površnost i slabo poznavanje historije.

Suezki kanal se nalazi isključivo na egipatskom zemljištu. Ali kad je god. 1922. Velika Britanija priznala nezavisnost Egipta, pošto ga je

držala skoro 30 godina zaposjednuta, a 8 godina pod svojim protektoratom, ona je to priznanje nezavisnosti vezala uz nekoje uvjete, a jedan se od tih uvjeta odnosi na sami kanal, koji se smatra najosjetljivijom točkom obrane britanskoga carstva. To se je najbolje vidjelo u velikom svjetskom ratu. Da su se Nijemci dosjetili, i odmah u početku potopili u kanalu nekoliko svojih većih trgovačkih brodova bili bi onemogućiti promet i saobraćaj tim kanalom i zadali za dulje vremena jaki udarac Englezima i Francuzima, koji ne bi mogli dobavljati ni ljudski ni kakav drugi materijal iz svojih istočnih posjeda. Uz to na kanalu je trebalo odbiti i tursku vojsku, koju su, slabo opremljenu, bili prekasno poslali iz Carigrada. Upravo stoga su Englezi god. 1936. i 1938. posebnim nagodbama zaštitili svoje interese glede gradnje kasarni na području kanala. Tako se kanal danas nalazi pod suverenitetom egipatskim, koji dopušta i neko britsko uplitanje za osobitu žaštitu britskih interesa, ali s njim neograničeno raspolaže spomenuta Kompanija.

Što se juridičke situacije tiče, ta je jasna. Plovidba je kanalom juridički uređena fermanima negdašnjega podkralja od god. 1854. i 1856., koje je fermane Visoka Porta potvrdila god. 1866. Ali sve su te odredbe bile proglašene prije negoli je slijedilo otvorenje kanala, 16. XI. 1869.

Vođeni su dugi pregovori glede juridičkog uređenja kanala, pa je konačno proglašena 29. listopada 1888. carigradska konvencija, kojom se je utvrdilo, da je plovidba kanalom slobodna u svako doba, mirno i ratno. Ta se je konvencija opslužila u svim međunarodnim sukobima, što su slijedili do velikoga svjetskoga rata, kad se je Kompanija ipak stavila u službu zapadnih saveznika protiv centralnih vlasti i Turske. — Kad je izbio sukob između Italije i Abesinije, i kad su se redom proglasivale sankcije protiv Italije, počeli su nekoji protivnici Italije raspravljati, ne bi li se moglo zapriječiti talijanskom brodovlju prolaz Suezkim kanalom, ali se nitko nije usudio da takova šta i zaključi, pa je ostala u punoj snazi konvencija od godine 1888. Na tu se konvenciju pozivaju i sporazumi talijansko-britanski od 16. travnja 1938., i tako ta konvencija, dokle se bude poštivala, bit će uvijek juridičkom zaštitom svjetskomu prometu na onom moru.

Kako je u Suezkom kanalu danas u velike zainteresirana Italija, to ona i zahtijeva, da se revidira statut Kompanije u dva pogleda:

a) da se ustanovi na kanalu potpuno međunarodna uprava, koju ne će monopolizirati samo dvije države, kao što to izgleda danas; i

b) da se ustanove takve tarife za robu i ljude, koje će olakotiti promet kanalom i ne će teško opterećivati nikoga.

Upravno vijeće, koje danas odlučuje o svemu na kanalu sastoji se od 32 člana: 10 Engleza, 2 Egipćana, 1 Holandez i 19 Francuza. U prvom

početku to se je vijeće sastojalo od 21 člana Francuza i 3 Engleza. God. 1883. broj članova Engleza bio je povišen na 10. God. 1884. i Holandija je dobila 1 člana, budući da je pod Holandskom zastavom prolazio toliki broj brodova, da je ta zastava bila na trećem mjestu. God 1899. dobila je i Njemačka jedno mjesto u tom vijeću, ali ga je izgubila 1914. godine. God. 1937. poslije pregovora između Egipta i Kompanije, Francuzi su ustupili dva mjesta Egiptu. Francuzi sa svojih 19 članova mogu sami odlučivati o sudbini Kompanije!

To je onaj veliki razlog zašto Italija danas traži reviziju statuta Kompanije, koja treba da dobije međunarodnu upravu, a sve da se provede u sporazumu s egipatskom vladom. Pogotovu kad se uvaži, da je još godine 1874. lord Derby zagovarao da se kanal preda jednoj međunarodnoj upravi. Time se ne bi diralo u prava posjednika kompanijinih dionica.

Francuzi vele da bi to bilo protuzakonito i nemoralno. Oni vele da je kanal izgrađen umom, radom i glavnicom francuskom, pa da se ne smije danas oduzeti probitke jednomu poduzeću, koje se je izložilo golemom riziku. Na to odgovaraju Talijani, da je Suezki kanal bio zamišljen kao međunarodno djelo evropskoga genija još prije negoli se je osnovala današnja Kompanija; dapače idejni je nacrt dao baš jedan Talijan (Negrelli), dočim su za materijalnu izvedbu kanala doprinijeli svojim radom baš Talijani i Egipćani mnogo više od Francuza. Dapače je i uložena glavnica egipatska bila u prvom početku veća od francuske. Naravski, ne može se ne priznati odvažnost svima onima koji su prvi potpisali dionice, ali sami posjed dionica ne može vrijediti kao razlog, da se izvlači korist golema i do krajnosti pretjerana. Egipatski podkralj Said pokazao se u tom obziru najodvažniji, jer povrh 64.000 dionica, što je odmah potpisao, Lesseps mu ih je bio naprtio još 177.642 komada, jer je neophodni uvjet glasio, da Kompanija ne može da počme djelovati prije nego li budu potpisane s v e dionice. Ove je dionice od Saida prekupila Velika Britanija, pa je uslijed toga god. 1875. dobila u upravnom vijeću t r i predstavnika, dočim ih je Francuska imala 21!

Od god. 1870. do 1912. porasla je vrijednost dionica kanala za 2.300%. Nije ni čudo, jer u samoj godini 1895. primici Kompanije dosegli su 80,702.787 Frs. a izdaci tek 25,635.307 Frs., tako da je čisti dobitak predstavljao ništa manje od 55,067.480 Frs.

God. 1924. svaka dionica (od 500 Frs.) bila je prepolovljena u dvije, svaka po 250 Frs. Ali i ta polovica prvobitne dionice vrijedila je god. 1933. petnaest hiljada franaka, a četiri godine kasnije, dakle 1937., 25 hiljada, a to znači da je bila stoput veća realna od nominalne vrijednosti!

Od godine 1870. do 1932. Kompanija je imala čistu dobit od kakvih tri i po milijarde franaka, a od tih dvije i po milijarde primili su dioničari! Same godine 1933. dobitak je Kompanije nadmašio pola milijarde, od čega su dioničari dobili ništa manje od 370 milijuna, tako da je na svaku dionicu nominalne vrijednosti 250 Frs. otpalo 525 Frs. dividende. Slijedećih se je pak godina dividenda samo penjala, dok nije god. 1937. dosegla 820 Frs. Talijani tvrde, da se takva situacija ne smije održati, pogotovo se ne smije održati još 30 godina, jer će Kompanija prestati istom god. 1968., kad kanal postane vlasništvom Egipta.

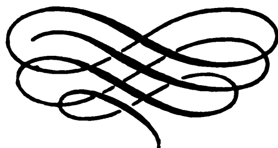
Na prigovor, da su tarife bile snižavane, Talijani odgovaraju, da goleme dividende dokazuju da se mogu još znatno sniziti, da promet ne bude toliko opterećen.

Netko je predlagao, da bi se Kompanija trebala obvezati, da će sniziti tarife svaki put kad dividenda jedne godine dosegne stanovitu svotu. Dioničarima je doduše desetak puta povraćena uplaćena svota za izgradnju kanala, pa neka oni i nadalje vuku primjerenu korist, ali neka odlučuju o tarifama predstavnici svih pomorskih naroda, koji uplaćenim pristojbama pune blagajne Kompanije. Prekomjerno plaćanje pristojba ne osniva se na nikakvom pravu, pa kao u svemu treba da je i u ovom pitanju mjerodavna latinska riječ: Est modus in rebus!

Kad se je ostvarilo osmo čudovište svijeta, svečano otvorenje Suezkoga Kanala na 18. studenoga 1869., Ante Starčević je zabilježio u »Hervatskoj«, uz tu vijest, ove riječi: »I hrvatske su se zastave veselo vijale na rodoljubivih hrvatskih brodovih tom sjajnom prigodom«.

Tu vijest treba shvatiti tako, da su se na svim brodovima svijeta taj dan vijale zastave u slavu velikoga, dotle ne viđenoga događaja, pa su uz veliku galu hrvatski trgovački brodovi razvili na svojim jarbolima hrvatske trobojnice. Ali nije isključeno, da je u Port-Saidu prisustvovao i koji hrvatski brod, koji nije došao navlaš iz Evrope u Port-Said, već je doplovio iz Aleksandrije egipatske, gdje je redovito bivalo hrvatskih trgovačkih brodova, koji su istočnu robu vozili u razne evropske luke, pa se je našlo rodoljubnih hrvatskih kapetana, koji su htjeli da se kod slave najveće kulturne stečevine XIX. vijeka afirmira pred licem svijeta i hrvatski narod, jedan od najstarijih kršćanskih pomorskih naroda.

Bare Poparić

UKRAJINA

Časovito aktualiziranje ukrajinskog pitanja, pa njegovo skidanje s dnevnog reda evropske politike, kako se to naizmjence desilo nekoliko puta u posljednjih dvadeset i nekoliko godina nije ništa drugo nego politička igra trojice partnera Njemačke, Poljske i Rusije.

Nema sumnje, da će rješenjem toga pitanja nastati zamašne perturbacije u odnosima snaga srednje i istočne Evrope. Netko će se svakako osjetiti prikraćenim, možda i u svojim vrlo važnim interesima (Rusija ili Poljska), a s druge će se strane njegovim rješenjem koristiti možda i još koji partner osim Ukrajinaca (eventualno Njemačka), no kod određivanja principijelnog stajališta ne može ni jedan od tih momenata imati presudne uloge. Svaki kulturni narod ima prirodno pravo da živi i da samostalno odlučuje o vlastitoj sudbini na svom životnom prostoru, pa mu se to pravo ne da zanijekati ni onda, kad se radi i o »životnim« »interesima« drugih. Spomenuto prirodno pravo je summum ius, a ako bilo koji narod smatra, da mu je životni interes da vlada nad drugim narodom, mora barem priznati, da za to ne može naći opravdanja na području etike i prava, nego na onome sile.

Kod Ukrajinaca nalazimo sve atribute, koji neki narod čine narodom, u prvom redu svijest o vlastitoj samostalnosti. U koliko ta svijest nije kod jednog dijela naroda dovoljno razvijena, pitanje je samo vremena i kulturnog razvoja, da se to zbude, a međutim ne dolazi uopće u obzir mogućnost, da bi se ovdje razvila neka druga nacionalna svijest, osim ukrajinske. Uz ovaj subjektivni momenat, koji je jedan od najvažnijih, razvijeni su i objektivni atributi, kao zasebni kulturni razvoj, zasebno ime i jezik pa nastojanje, da se stvori zasebna država, kad god se za to dala u historiji mogućnost.

Budući da je kod nas poznata povijest Ukrajinaca u velikoruskoj interpretaciji, nije na odmet da se ona skicira u ukrajinskom duhu.

Osnivanje države među istočnim Slavenima poteklo je od normanskih Varangijaca, koji su se nazivali i Rusima. Oni su početkom X. stoljeća osnovali Kijevsku državu. Kijev je na antropogeografijski važnoj granici šumskog i stepskog područja. U stepi se država dosta brzo širila ne nailazeći nikakovih prirodnih prepreka, dok je širenje prema sjeveroistoku u šumskom području išlo nešto sporije. — Među slavenskom masom nije se mogao trajno održati tanki gospodujući sloj Normana. Oni su se rasno i jezično izgubili među svojim podanicima, a uspjeli su im nametnuti jedino svoje ime i državnu organizaciju.

U drugoj polovici XI. stoljeća, iza kneza Jaroslava, država se raspala na niz udjelnih kneževina, nad kojima je kijevski veliki knez

imao vrlo malo vlasti. Ovako podijeljena pala je Kijevska država pod udarom Tatara (1240.), pod čijom je vlašću ostao znatan dio Ukrajine kroz nekoliko stoljeća. Političko se težište Ukrajinaca prenijelo tada na zapad. Tu je nastala Galičko-volinjska država, a jedan od njezinih vladara Danilo primio je od pape (1253.) kraljevsku krunu pristavši ujedno na uniju s Rimom. No sredinom XIV. stoljeća postala je ova država žrtvom svojih susjeda. Najprije je Poljska anektirala Galiciju, a nekoliko decenija iza toga zavladala je Litva Volinjem i Kijevom. U Litvi je ukrajinski narod imao radi brojčane snage zamašnu ulogu u državnoj upravi, pa se neko vrijeme činilo, da će Ukrajinci postepeno apsorbirati gospodujući litavski elemenat. No kad je Litva stupila s Poljskom u personalnu uniju (1386.), potpala je i pod njezin kulturni utjecaj. Nakon gotovo dva stoljeća (1569.) pretvorena je unija u realnu, pa su tom prilikom dospjele ukrajinske zemlje neposredno pod poljsku upravu. No polonizacija nije u istočnoj Ukrajini nikada toliko uznapredovala kao u Galiciji, koja je bila mnogo dulje vremena pod neposrednom poljskom vlašću, a niti je poljska državna vlast bila u jugoistočnom pograničnom području osobito jaka.

U stoljetnim borbama s Tatarima i Turcima stvorila se oko srednjeg i donjeg Dnjepra osebujna vojničko-politička formacija ukrajinskih kozaka. Odupirajući se također prevlasti Poljske postali su kozaci nosiocima ukrajinske državne misli. Vrhunac otpora predstavlja ustanak hetmana Bogdana Hmeljnickog (1648.), koji je odcijepio Ukrajinu od Poljske i proglasio je samostalnom državom. Nakon šest godina borbe s Poljacima potražio je Bogdan Hmeljnicki oslonac kod ruskog cara Alekseja. Po Perejaslavskom ugovoru (1654.) primio je car štitništvo nad Ukrajinom, ostavljajući joj atribute suvereniteta: državnog glavara — slobodno izabranog hetmana, vlastitu vojsku i državnu upravu. No Rusi su doskora počeli sužavati samostalnost Ukrajine. Najteže je bilo razočaranje, kad je car već nakon desetak godina mirom u Andrušovu (1667.) odstupio Poljskoj zapadnu polovicu Ukrajine s desne strane Dnjepra (izuzevši Kijev). Nezadovoljni vladom ruskih careva traže ukrajinski hetmani potporu kod Šveđana, Turaka, pa i kod Poljaka. No porazom švedskog kralja Karla XII. i hetmana Mazepe kod Poltave (1709.) sve su se nade u vanjsku pomoć izjalovile, i otpor je Ukrajinaca faktički bio skršen. Petar je Veliki ostavio doduše Ukrajincima neku ograničenu autonomiju, no ta se održava samo nekoliko decenija. Za Katarine II. Rusi su osvojili centar ukrajinske slobode zaporošku Sič, kozaštvo je u Ukrajini bilo ukinuto, a seljaci su postali kmetovima. Tako je Ukrajina bila pacificirana i potpuno utjelovljena Rusiji. Diobom

Poljske pao je pod rusku vlast u isto vrijeme i zapadni dio Ukrajine (osim Galicije i Bukovine).

Ukrajinci su u svakoj prilici prosvjedovali protiv nasilne centralizacije i tražili da se uspostave stara prava pozivajući se na činjenicu, da »Ukrajina nije bila osvojena silom oružja, nego je dobrovoljno primila štitništvo moskovskog cara na osnovu dogovora« (kako se veli u predstavci, koju su ukrajinski delegati podnijeli god. 1767. carici Katarini II.). No svaki je ovakav zahtjev bio žigosan kao separatizam i ugrožavanje jedinstva ruskog naroda i države.

U takovim prilikama koncentrirala se djelatnost ukrajinskih patriota na kulturnom polju, dok i ta nije bilo onemogućena ukazom god. 1863., koji je bio uperen protiv upotrebe ukrajinskog jezika. Mjere su još pooštrene god. 1876., kad je bilo zabranjeno tiskanje knjiga na ukrajinskom jeziku izuzevši historijske izvore i beletristička djela, posljednja ruskim pravopisom i uz prethodnu cenzuru. Tim je bilo načelno onemogućeno izdavanje novina i znanstvenih djela. Izrijekom je bilo zabranjeno držanje kazališnih predstava i predavanja na ukrajinskom jeziku. Uvoz ukrajinskih knjiga iz inozemstva bio je dozvoljen uz odobrenje vlasti. Smatralo se da i sam ukrajinski književni rad ugrožava makar neizravno jedinstvo Rusije.

Tako se u drugoj polovici prošlog stoljeća prenosi težište kulturne i političke djelatnosti u Galiciju, gdje je bilo više političke slobode. Galicija postaje ukrajinskim Pijemontom, dok je u granicama Rusije bio moguć samo podzemni rad. Cio niz političkih i kulturnih radnika bio je suđen na tamnicu ili na prognanstvo u Sibiriju, dok su se drugi spasavali bijegom u inozemstvo. Najveći ukrajinski književnik Taras Ševčenko bio je suđen, da kao običan vojnik služi deset godina u Centralnoj Aziji i pri tom mu je bilo izričito zabranjeno svako pisanje. — Tek iza poraza u rusko-japanskom ratu i revolucije g. 1905. popustio je nešto politički pritisak, pa je zabrana upotrebe ukrajinskog jezika bila povučena.

Slom carstva u veljači 1917. dao je priliku Ukrajincima, da istaknu svoje političke zahtjeve, pa je vlast preuzeo revolucionarni parlamenat — Ukrajinska centralna Rada. Kad su u Rusiji zavladali boljševici, proglašuje se 22. siječnja 1918. potpuno suverenost i nezavisnost Ukrajinske Narodne Republike. No našavši se iza svršetka svjetskog rata između dva protivnika, carističkog generala Denjikina i crvene vojske, bila je Ukrajina krajem 1920. okupirana od boljševika. — U Lvivu je nakon sloma Austro-Ugarske bila proglašena Zapadna Ukrajinska Republika, ali ni ta se nije dugo držala, jer je doskora bila anektirana Poljskoj.

Prvotno su se kao Rusija smatrale Kijevska, Černigovska i Perejaslavska oblast. To je bila prava Rusija (Rus') još u XII. i XIII. stoljeću, i

ako je širenjem vlasti Rurikovića počelo već u X. i XI. stoljeću rusko ime prodirati prema sjeveru. Ovdje se nakon pada Kijeva stvorio (pored Galičko-volinjske države) drugi centar političkog života među istočnim Slavenima, naročito otkad se i kijevski metropolit preselio najprije u Vladimir Suzdaljski, a onda u Moskvu (1326.). U to je doba i moskovski knez Ivan Kalita uzeo kijevski naslov »velikog kneza sve Rusije«. Budući da je baš u to doba počela propadati Galičko-volinjska država, politička je baština Kijeva prešla posve na Moskvu.

Nazivi Mala i Velika Rusija potječu iz bizantske crkvene terminologije. Bizantinci su kijevsku metropoliju nazvali Malom (t. j. glavnom, matičnom) Rusijom, a moskovsku metropoliju Velikom (t. j. novom) Rusijom. To je primljeno i kao politički termin, pa se već god. 1335. galički knez Juraj II. Boleslav naziva »knezom sve Male Rusije«.

Vrlo se rano javlja i naziv Ukrajina kao istovjetan onome Rusije (u prvotnom značenju). Počevši od god. 1187., kad je prvi spomen imena zabilježen u Ipatjevskom ljetopisu, javlja se ono često u izvorima XII. i XIII. stoljeću, a da se i ne spominju oni kasnijih stoljeća. Stare narodne pjesme upotrebljavaju gotovo isključivo ukrajinsko ime. I stranci se služe tim nazivom, pa se na geografskim kartama XVI. i XVII. stoljeća navodi Ucraina, a sjeveroistočno od nje Moscovia. I ruski carevi upotrebljavaju u XVII. i XVIII. stoljeću iza perejaslavske unije pored naziva Male Rusije također ime Ukrajine. U doba, kad se javlja moderni nacionalizam afirmirala se u tom imenu individualnost ukrajinskog naroda pred težnjama službene ruske politike, koja mu je priznavala tek položaj jednog ruskog plemena. Stoga je god. 1863. bilo s ukrajinskim jezikom proskribirano i ukrajinsko ime.

Malorusko ime nije nikad u narodu uhvatilo dubljeg korijena, iako je bilo propagirano sa službene strane. Stariji jezični oblik »Rusini« sačuvao se kao narodna oznaka jedino u istočnoj Galiciji, Bukovini i Volinju. I ako je u prvim dvjema zemljama služio kao službena oznaka (njemački Ruthenen) sve do pada Austro-Ugarske, dobilo je i ovdje u zadnjim decenijima ukrajinsko ime odlučnu prevagu.

U polemikama između zastupnika općeruske i ukrajinske ideje kušali su jedni drugima poreći pravo na ime. Ukrajinci su predbacivali Velikorusima, da su nepravom prisvojili njihovo rusko ime, no takova je objekcija bez važnosti, jer su ga i Ukrajinci primili od Normana. Rusi su opet tvrdili, da Ukrajina ne znači drugo nego pogranična zemlja (kao kod nas Vojna Krajina), te da su tom imenu dali nacionalno-političko obilježje Poljaci odnosno Austrija. No kao što je irelevantno pitanje podrijetla nekog nacionalnog imena, tako je i s njegovom etimologijom, pa su Ukrajinci s pravom mogli dati prednost drugom narodnom ne

manje starom imenu nakon što je rusko ime za njih izgubilo funkciju diferenciranja prema ostalim istočnim Slavenima. Da je ukrajinsko ime zaista oličenje nacionalne samobitnosti, pokazuje i činjenica, da je zapostavljeno od onih država, koje su vladale ili vladaju nad Ukrajincima. U Rusiji je bilo favorizirano ime malorusko, u poljskim se statistikama nailaze Malorusi, Rusi, Poliščuki pored Ukrajinaca, a u Češko-Slovačkoj je do nedavno bio u upotrebi naziv Podkarpatska Rusija, a tek preuređenjem države uvedeno je bilo ime Karpatska Ukrajina.

Već je Miklošić tvrdio, da je ukrajinski zaseban jezik, a ne tek narječje nekog općeruskog jezika. To je priznala i carska ruska akademija u Petrogradu, kad se radilo o tome (god. 1906.), da se opet dozvoli upotreba ukrajinskog jezika: »Povijesni život tih narodnosti (velikoruske i maloruske) nije im stvorio općeg jezika, on je naprotiv pojačao one dijalektičke osobitosti, s kojima nastupaju pređi Malorusa s jedne strane, a Velikorusa s druge u početku naše historije« (cit. po A. Čigirinu). Priznajući znatne razlike između oba jezika ne treba ipak primiti ekstremna mišljenja kao što je ono, koje ističe P. Camena d'Almeida u svojoj geografijskoj monografiji o Rusiji, kad veli, da je ukrajinski jezik od ruskog gotovo toliko različit kao i poljski. Kao što su radi političkih konsekvencija dokazivali Rusi postojanje općeruskog jezika, kojega je ukrajinski samo narječje, tako je zbog istih razloga bilo i kod Poljaka pokušaja, da se ukrajinski proglasi narječjem poljskog jezika.

Premda nije bitno za činjenicu, da su Ukrajinci zaseban narod, može se spomenuti, da su se oni formirali od drugih rasnih komponenta nego Rusi. Kod Ukrajinaca pretežu elementi alpinske, dinarske odnosno mediteranske rase, pa su brahikefalniji, tamnije kompleksije i višeg rasta od Rusa. Fizički i etnički (a i jezično) stoje oni bliže Hrvatima i Srbima nego Rusi. Kod Rusa ima više nordijskih i istočnobaltičkih elemenata kao i uralsko-finskih oznaka.

Homogeni ukrajinski teritorij obuhvaća 760.000 km², pa je prema tome daleko veći i od Njemačke i od Francuske. Taj čini u najvećem dijelu geografijsku cjelinu, od koje je Karpatskim gorjem odvojena Karpatska Ukrajina, a zasebnim se značajkama ističe i Kubansko-manićko područje na podnožju Kavkaza. Ukupni broj Ukrajinaca na svijetu iznosi 43 milijuna, a od tog živi na spomenutom homogenom teritoriju 34 milijuna. Dakako da u graničnim predjelima žive izmiješani s pripadnicima drugih naroda. Najvažnije ovakovo mješovito područje jesu jugoistočna vojvodstva današnje Poljske, gdje postoje brojčano jaki jezični otoci unutar ukrajinske mase (oko Lviva i Ternopila). U granicama SSSR nastavaju Ukrajinci ne samo sovjetsku Ukrajinu, nego i njezina pogranična područja pa teritorij između donjeg Dona i Kavkaza. Oni su se kolo-

nizirali i duž sibirske željeznice sve do Vladivostoka, te ih u Ruskoj Aziji imade 2,3 milijuna. U Americi ih ima oko jedan milijun.

Ukrajinci su u glavnom seljački narod, pa im je socijalna nadgradnja slabo razvijena. Na hogomenom etničkom području čine Ukrajinci samo 38.8% od cjelokupnog gradskog stanovništva. Od većih gradova imadu apsolutnu većinu jedino u Poltavi, dok u Kijevu, Harkivu i Dnjepropetrovsku čine samo relativnu većinu. Na istoku imadu relativnu, a gdjegdje i apsolutnu većinu gradskog stanovništva Rusi (Odesa, Taganrig, Staline, Mikolaiv), a na zapadu Poljaci (Lviv, Peremišlj), dok su Židovi brojno zastupani u svim gradovima (21,6% svega gradskog stanovništva).

U prošlosti su Ukrajinci bili pod pretežnim utjecajem istočne kulture, no bilo je i izrazitih zapadnjačkih utjecaja. Upravo oni Ukrajinci, kod kojih su posljednji utjecaji bili najjači, jesu danas kulturno najrazvijeniji i nacionalno najsvijesniji. To su grkokatolički Ukrajinci u istočnoj Galiciji. Imponira njihova prosvjetna i zadružna organizacija, pa zamašna književna, znanstvena i publicistička djelatnost, a sve pod vrlo nepovoljnim političkim prilikama.

HOMOGENI UKRAJINSKI TERITORIJ

	Površina	Ukupno stanovništvo	Ukrajinci	Rusi	Židovi	Poljaci
	1000 km²	u	milijunima			
u SSSR	595	39.1	29.9	5.0	1.9	0.6
od tog Sovjet. Ukrajina	(452)	(29.0)	(23.2)	(2.7)	(1.6)	(0.5)
u Poljskoj	132	9.2	6.1	—	1.1	1.8
u Rumunjskoj	18	1.2	0.8	0.1	0.1	—
u b. Čehoslovačkoj	15	0,7	0,5	—	0,1	—
ukupno	760	50.2	37.3	5.1	3.2	2.4

Glavni dio Ukrajine je izvanredno plodna stepa pokrita crnom zemljom, pa je taj kraj bio prije svjetskog rata nazivan žitnicom Evrope. U normalnim prilikama daje ona ogromne količine raznovrsnih žitarica, naročito pšenice i raži, šećerne repe i krumpira pa lana i konoplje. Stočarstvo imade prema ratarstvu podređenu ulogu, danas pogotovo, kad je broj stoke još uvijek manji od onog prije revolucije. Što dalje prema istoku imade sve manje šuma i to radi presuhe klime. Od ukrajinskog područja u Poljskoj pokrito je šumom 24.8%, dok taj postotak iznosi u sovjetskoj Ukrajini samo 7.3%. Veliko je bogatstvo ruda. Donjecki bazen (Donbas) daje tri četvrtine ukupne proizvodnje ugljena, a vrlo je dobra kakvoća (antracit i kameni ugljen, god. 1932.: 45 mil. t.). U istom se području kopa i željezna rudača, no najvažniji su ležaji kod Krivog Riga,

koji daje 70% cjelokupne ruske proizvodnje željeza (god. 1932.: 10 mil. t). Rudnici mangana kod Nikopilja idu među najveće u Evropi. Rudna se sol dobiva kod Bahmuta (Artemivske) pa u limanima crnomorske obale (jedna trećina ruske proizvodnje soli), a velikih nalaza soli imade na ukrajinskom etničkom području s jedne i druge strane Karpata. Na ukrajinskom se teritoriju nalazi i veći dio galicijskih izvora petroleja (u okružju Drohobičkom i Stanislavivskom). Prirodno je bogatstvo veliko, pa nije čudo, da se prije svjetskog rata ruski izvoz osnivao u glavnom na proizvodima Ukrajine.

Od industrije su jače razvijene u sovjetskoj Ukrajini samo neke grane. Od 300 ruskih tvornica šećera prije svjetskog rata bilo je dvije trećine u Ukrajini. Metalurgijska se industrija razvila u većem opsegu iza revolucije. Velike talionice željeza nalaze se u Dnjepropetrovskom i tu se izrađuju gospodarski strojevi i željeznički vagoni. Harkiv je centar industrije traktora, automobila i lokomotiva. Manje je razvijena kemijska industrija te razne vrste poljoprivredne industrije. Za daljnju industrijalizaciju Ukrajine imade veliko značenje Dnjeprostroj, koji daje velike količine hidroelektrične snage, a pored toga je omogućio neprekinutu plovidbu na Dnjepru. U ukrajinskom dijelu Poljske razvijena je industrija u mnogo skromnijim dimenzijama. Ovdje valja istaći rafinerije nafte i mlinarstvo.

Koliko se može predvidjeti, tri su mogućnosti za rješenje ukrajinskog pitanja. Stvaranje potpuno samostalne države jest konačni cilj većine Ukrajinaca, koji politički misle. No takav bi pokušaj naišao na složan otpor Rusije i Poljske, pa bi se vlastitim ukrajinskim snagama u današnjim prilikama jedva mogla takova država ostvariti. Poznati interes Njemačke mogao bi ipak ovu misao znatno približiti ostvarenju.

U izgledu su i druga dva rješenja i to poljsko-ukrajinska ili rusko-ukrajinska federacija (ne samo formalno kako je danas u SSSR) uz istodobno okupljanje homogenog ukrajinskog područja u jednu političku cjelinu. I za jedan i drugi slučaj mogle bi se naći analogije u historiji ovih triju naroda. Poljsko-ukrajinskom federacijom stvorila bi se državna zajednica, koja brojčano ne bi bitno zaostajala za zapadnim i sjeveroistočnim susjedom. Unutar te državne zajednice bili bi Poljaci i Ukrajinci po svom broju u ravnoteži, što bi bila jedna od garancija, da će se ugovoreno stanje održati. Pilsudski je također snovao o Velikoj Ukrajini u vezi s Poljskom, ali tako da bi ova imala nad Ukrajinom protektorat.

Rusko-ukrajinska federacija (uz ostale članove federacije) bila bi lakše ostvarljiva, jer je najveći dio Ukrajine u sklopu Rusije, a pored toga je federativno uređenje načelno već priznato, pa bi se s normalizacijom političkih prilika u Rusiji moglo dalje izgraditi.

L'Ukraine a toujours aspiré à être libre, napisao je već Voltaire (u historiji Karla XII.), a tim je možda najbolje karakterizirao vjekovne težnje Ukrajinaca.

Bilješka. Između nekoliko djela i studija, na osnovu kojih je izrađen ovaj članak, valja istaći ovdje dvije reprezentativne ukrajinske publikacije: 1. V. Kubijovič, Atlas Ukraini i sumežnih kraiv, Lviv 1937., 2. I. Rakovskij, Ukrainska zagaljna enciklopedija, I.-III., Lviv.

Dr. Zvonimir Dugački

ODJEK GOSTIONICE

Tko će unijeti sunca i vedrine
u tu kuću mraka, gdje se dnevno gine?

Tu prolaze čežnje uz suzu, što vrca,
tu uz pjesmu kliču otrovana srca.

Tu se vedri snovi za uvijek ruše
i uz vino plaču prevarene duše.

Noć je. Tko da mi je skrati dugu, dugu?
Razbit ću sve čaše, kad ne mogu tugu.

I tražit ću ljubav, tražiti ću sreću,
ali tebe nikad zaboravit ne ću.

Razigran sam. Tonem. Klone glava vruća.
O, tko mi odjednom vrati sva čeznuća?

Tko će da me popne na zelenu granu?
Tko će da me gane u novome danu?

Jecam . . . dok nad gradom drhti mjesečina.
O, kada bih umro uz zvuk violina!

I kada bih nesto ispod nebosklona!
Tužno. Lupa čaša. I daleka zvona.

Zvonko Kuhar

Bretonci nisu neprijatelji Francuza, kao što ni jednog drugog naroda. ...ni samo konstatiraju nezakonitost vlasti francuske države nad njihovom ...mljom, koja im je nametnuta 1790. godine, bez pristanka naroda, a ...ogazivši ugovor od 1532. godine. Bretonci se bore protiv francuskog ...entralizma, jer ih on tlači, oni su se borili protiv njezinog imperijalizma, ...oji ih je izlagao ratovima za interese, koji nisu bili njihovi. Oni se ...žu protiv ravnodušnosti Francuza na njihove potrebe u ekonomskom ...votu, na nerazumijevanje njihovih kulturnih potreba i zahtjeva, a naj...avnije, protiv zabrane upotrebe bretonskog jezika. Bretonci naglašuju, ...a Francuska nije nastanjena od jednog naroda, nego da je država, koja ...adrži izvjestan broj narodnosti. Bretonci ne prihvaćaju, da se njihovim ...ahtjevima suprotstavlja s francuske strane mistička dogma o »jednoj i ...edjeljivoj naciji«, koja je danas napuštena od svih prosvjećenih naroda na zemlji.

Incidenti i polemike u vezi s kongresom godine 1928. mnoge opomenuše, da unatoč službenih tvrdnja francuske vlade postoji medju Bretoncima snažan pokret za automoniju. U polemikama se posvuda sa službene strane isticalo, da se radi o pokretu bez korjena u narodu, pokretu, koji je mnogo pod utjecajem dogadjaja u Elzasu, a možda čak i potaknut od elzaških agitatora. Medjutim autonomistički pokret Bretonaca vuče svoj korjen iz daleke prošlosti.

KROZ BRETONSKU POVIJEST...

Dugo se naučavalo, da Bretonci vuku porijeklo od galskih plemena, koji se skloniše u Armoricu. Oduprijevši se četama Cezara, izbjegoše općoj romanizaciji. Bretonski bi jezik prema tome bio uzorak jezika, koji se nekoć govorio u Galiji, a Bretonci bi tako bili dvaput Francuzi, jer su autentični potomci velikih ratnika plave kose, plavih očiju, koje službena mitologija označuje kao daleke predke zajednici ljudi, koji stanovahu izmedju Atlantika, Rajne i Alpa.

Medjutim porijeklo Bretonaca treba tražiti na drugoj strani. Poznato je naime, da je onaj krajnji sjeverozapadni dio Galije pokoren na kopnu od Crassa, a na moru od Decima Bruta. Armoricu bijaše zadesila sudbina ostale Galije. Historijska je kolijevka Bretonaca današnja Engleska ili bolje Britski otok (Ile de Bretagne), gdje je medju ostalim narodima živio jedan, govoreći jezik sličan onom kontinentalnih Kelta, ali se fizički po stasu mnogo manjem, crvenkastoj kosi, okruglom licu, razlikovao od njih. Ovaj narod, Bretonci, gonjen od ostailh prema zapadu, nastanio se u glavnom u Wallesu i Cornwallu, gdje još i danas žive njihovi potomci. Odavde su pojedine grupe emigrirale na susjednu obalu

... svojim pejsažom bila slična njihovoj do-
... stoljeća učestaše ove seobe, mnoge se grupe
... svoj jezik i običaje. Odatle i sličnost jezika
... Bretagni, Wallesu i Cornwallu. Ovdje otpoče
... i susjednim pokrajinama; razlike na početku
... povijesti.
... je rano otpočela. Već u VIII. stoljeću uspije
... im suzerenstvo (nadlensko gospodstvo). Ali ne
... a Bretonci pod Nominoé-om suzbiše vojsku
... je sve do zidina Chartresa. Prisiliše franačkog
... njihovu nezavisnost. Ova će potrajati još šest
... nezavisnosti, sve tamo do 15. stoljeća jesu godine
... Bretonci su se razvijali i obogatili, bretonski su
... velikom napredku. Ropstvo je bilo ukinuto,
... samoupravu. Škole bijahu brojne, a tiskare rade
... sukobima Francuza i Engleza, bili su čas na jednoj,
... Unutrašnje trzavice, uslijed bolesti bretonskog
... pobudu Karlu VIII., da udari vojskom na
... Franjo II. prepusti svoj prijesto malodobnoj kćeri
... staratelji, u cilju da zemlji pribave moćnog
... Maksimilijanom Austrijskim. Međutim Karlo VIII.
... a Ana, da bi zemlji prištedila grozote rata,
... s Maksimilijanom, i da se uda za kralja
... odmah nakon smrti Karla, Ana se vrati u
... čete, objavi nove zakona, uzme vrhovnu
... potporu svih Bretonaca. Louis XII. uoči, da
... i ponudi Ani francuski prijesto, otjeravši
... Ana se i po drugi put žrtvuje, ali postavi
... osigura Bretoncima nezavisnost tako, da
... postati njihov suveren. Tek smrt Anina
... Klaudija, odgojena francuski, prenese svoja
... muža Franju I., što je bilo u opreci s ugo-
... zapravo politika Ane Bretonske bila
... skupljeni godine 1532. u Vannes-u, dadoše
... Bretagne i Francuske. Nezavisnost je
... autonomija, a u zemlji je najvišu vlast imao
... vrhovni organ za zakone, bez njega se nije
... zemlji. Bretonci nisu bili dužni vršiti
... svojih ranijih granica. Napokon, staleži
... zemlje, te su sami mogli donijeti izmjene

Ovo novo stanje u Bretagni pogoršalo je znatno njezino materijalno bogatstvo. Bretanci su radi francuskih interesa morali otkazati mnoge trgovačke ugovore, a Engleska je od tada njihove trgovačke brodove smatrala francuskim. Zajednički život Bretagne s Francuskom učinio je, da je državni budget od 400.000 livri u jednoj godini, skočio na 839.000.

Od godine 1578. morala je Bretagna na svakih 20 stanovnika uzdržavati jednog činovnika. Blago, nagomilano u Bretagni dugim i napornim radom, pomalo je oticalo u Francusku. Zahtjevi Francuske postajahu sve veći, a Bretonci nastojahu bunama dokončati iscrpljivanje zemlje. Bretagna se baci u prve pokrete Revolucije, nadajući se, da će preko nje doći do priznanja svojih prava.

OD REVOLUCIJE DO DANAS...

U noći od 4. kolovoza 1789. zastupnici se odrekoše svojih prava, tako i autonomije. Jedna delegacija bretonskog sabora pohita da protestira kod Assemblé Nationale, ali ih riječi Mirabeau-ove: »Jeste li vi Bretonci? Francuzi zapovijedaju!« — bolno poučiše, šta će biti sudbina Bretagne. Izgledalo je, da je ona nestala i utopila se u unitarističkom režimu, koji je uvela Revolucija. Godine 1790. podijele Bretagnu na pet departmana, htijući ovom diobom uništiti svaki trag prijašnjih tradicionalnih podjela. Tada postadoše Bretonci po prvi put »Francuzi poput ostalih«.

Međutim bretonski partikularizam nije nestao. Kult prošlosti, literatura i lingvistika, poslužiše, da ne iščezne sve iz uspomene naroda. Napisana je gramatika, rječnik i razni prevodi na bretonski, izdane su zbirke narodnih pjesama. Mnoge knjige ugledaše svijet, javnost se poče opširno baviti bretonskim problemom. Među knjigama, koje se bave pitanjima Bretagne ističu se na prvom mjestu putopisi i historijske bilješke.[1] Osim izdavanja knjiga, osnovana su razna društva poput »Association Bretonne«[2], koje su okupljala naučenjake sa zadaćom, da skupljaju dokumente prošlosti, i da se brinu za njihovo čuvanje.

---

[1] Tako u knjici Pitre-Chevalier-a »Stara i moderna Bretagna« (izašla 1844.) nalazimo i ovakove rečenice: »Odupirući se iz svojih sila Francuskoj kroz jedanaest stoljeća, Bretagna joj je ustupala svoju krv i svoje zlato, svoje proizvode i svoju djecu... Kad bismo imali čast, da nas slušaju naše zakonodavne skupštine, mi bismo rekli: Francuska je, posinivši Bretagnu, preuzela obveze, koje nije izvršila... Francuska je vidjela, kako nestaju bretonske utvrde i luke, gradovi i sela, a da im nije pritekla u pomoć; pustila je Bretagnu, golu i izgladnjelu, na njenom krevetu od stijenja i vrijesa... neka Francuska nikad ne zaboravi, da sve slobode, što ih je dala Armorici, ni iz daleka ne dosižu one, koje joj je oduzela. Neka po našoj povijesti što je protekla, prosudi, šta može biti naša sudbina u budućnosti«.

[2] Ovo je društvo bilo zabranjeno za vrijeme Second Empire radi sumnje na separatizam, ali je opet obnovljeno dolaskom Treće Republike.

Za preporod Bretonaca značajna je godina 1898. Te je godine utemeljena »Kevregidez Broadus Breiz« (Pokrajinska bretonska zajednica). Prvi joj je temelj udaren u vezi s prikazivanjem jednog misterija na bretonskom jeziku, »Sant Gwenole«, prigodom kojeg prikazivanja, zastupnik departmana Finistère održa govor, u kojem je iznio smisao rada K. B. B.: »Želimo iskoristiti ovaj pokušaj obnove bretonskog kazališta, da sazovemo sve one naše sunarodnjake, koji se zanimaju za stvaranje grupe bretonskih regionalista.. Pokrajinski je život, doista, sve više ugrožen u Francuskoj. Njezinim prirodnim formacijama, koje se zovu pokrajina i općina, oduzeta je svaka inicijativa. Isti gospodarski režim vlada na svim krajevima, usprkos raznolikosti interesa i potreba...«.

Iz prvašnjeg programa K. B. B.-a — koji nije išao dalje od administrativne decentralizacije — razvi se pomalo zahtjev za punom autonomijom Bretagne. Godine 1911. rascijepa se K.B.B., te nastade novo društvo »Unvaniez Arvor« (Pokrajinska federacija Bretagne). Uz ova društva treba spomenuti »Collège des Bardes«, osnovano 1900. godine, u statutima kojeg čitamo slijedeću zadaću članova: »Bardi, od svog primanja u kolež, obećavaju da će braniti keltsku rasu, tradicije i jezik. Bardi hoće, da bretonski jezik bude poštovan i upotrebljavan, da se njime poučava u školama uz francuski. Oni se zauzimaju za proučavanje keltske umjetnosti, literature i muzike...«. Godine 1911. utemeljena je »Strollad Broadel Breiz« (Bretonska nacionalistička stranka) sa zadaćom, da se bori protiv »francuskog tlačenja, koje oni podnose već 4 stoljeća«, objavivši pri osnutku manifest na svoje sumišljenike[3].

Nakon Svjetskog rata poče taj radikalizam Bretonaca popuštati. Proporcionalno uzeto, izgubila je Bretagna dvaput toliko ljudi, koliko ostala Francuska (na svakih 14 stanovnika ubijen je ili nestao jedan). To se pripisuje okolnosti, da je Bretagna radi manjeg denataliteta, prema ostaloj Francuskoj, dala veći broj vojnika, a osim toga, Bretonci kao dobri i čvrsti vojnici, vršili su zadaće najteže naravi. Situaciju nakon rata opisuje M. Duhamel ovako: »Položaj, u kojem su se, napokon, našli Bre-

[3] Navodimo nekoliko rečenica iz tog manifesta:

...»Nije smisao i namjera stranke, da gradi kule u oblacima, nego samo da pripravi uskrsnuće Bretagne, stvarajući široki pokret protesta i osuđivanja, prema francuskom narodu, koji s nama vlada i koji nas nepravedno lišava nacionalne nezavisnosti, na koju imamo pravo... Misli se da smo razbijeni, uništeni, asimilirani, francizirani. To je zabluda!... Mi ne priznajemo ni »velike« ni »male« domovine, nego samo jednu domovinu: Bretagnu. Mi smatramo, da je Bretagna, ne jedna pokrajina francuskog teritorija, nego jedna zasebna nacija, iscrpljena i potlačena, poput Poljske i Irske... Dakle, mi mislimo, da je prva dužnost jedne nacije, princip svake narodnosti, njegova nezavisnost, treba jedinstveno nastojati, da se je opet dobije i da se nikad ne prestane zahtijevati je... BREIZ D'AR VREIZIZ!... (Bretagna Bretoncima!)«.

tonci, sutradan nakon rata, morao je proizvesti neugodan dojam na njih. Reklo im se, da su se borili za nezavisnost malih naroda, za njihovo pravo, da sami raspolažu svojom sudbinom. Iskazivala im se počast, što su sudjelovali u oslobođenju Srbije, Češke, Poljske. Ali, šta vidješe oni između njih, koji izbjegoše puščanim kuglama i vratiše se na svoja ognjišta? Njihovom zemljom upravljaju činovnici iz Gers-a ili Lot-et-Garonne (deparmana), koji ih mrze, njihov jezik još uvijek zabranjen u upravi, sudstvu i školama, kažnjavaju njihovu djecu, kad bi govorili bretonski. Podizahu li oni glas, da traže svoja prava nacionalne manjine? Odgovaralo im se, da su i oni »Francuzi poput ostalih«, da imaju ista prava kao i svi Francuszi, što nepobitno dokazuje činjenica, da je 250.000 njihovih »palo za Francusku«. Tako im se, zazivajući žrtve, koje su im nametnuli, velikom sadističkom ironijom hoće začepiti usta...«[4].

Međutim autonomistička propaganda nije zaspala. Dva mladića počeše izdavati list vrlo malenoga opsega pod naslovom »BREIZ ATAO« (Bretagna uvijek), koji kasnije postade organ Bretonske nacionalističke stranke. Ispočetka su »stariji« nepovjerenjem gledali na rad »djece«, ali se »Breiz Atao« pomalo razvi u veliki tjednik. Vlada je činila sve moguće, da onemogući izdavanje i prodaju lista, progoneći saradnike i zabranjujući prodaju lista. Pod utjecajem pisanja ovog lista osnuje se g. 1927. »Strollad Emrenerien Vreiz« (Bretonska autonomistička stranka) u prisutnosti irskih, walleskih, alzaških, flamanskih i korzičkih delegata. Ova stranka okupi oko sebe elitu bretonskih javnih radnika, i postavi odlučan zahtjev za federaciju unutar »francuskog okvira«.

NA PUTU FEDERACIJI...

Ukratko bi se moglo reći, da je cilj Bretonaca autonomija Bretagne u Francuskoj, ali ne sa unitarističkim nego s federalističkim ustavom. O tom ćemo više kasnije spomenuti u vezi s Deklaracijom od 1928. Bretonci zamišljaju dobiti autonomiju sličnu onoj, koju uživaju kantoni u Helvetskoj konfederaciji. Ponajviše se drži, da je Francuska danas u pogledu narodnosti homogena, sa istovjetnom kulturom i tradicijom. Međutim unatoč 150-godišnjeg jedinstvenog režima nad svima pokrajinama, rezultat je taj, da na 40 milijuna Francuza, njih 14 milijuna imaju materinski jezik — njemački, talijanski, bretonski, flamanski, baskijski i t. d. — dakle drugi nego francuski. Ne samo jezik, nego i [illegible] način izražavanja misli, reagiranja, sve je to isto tako različito kao i jezik. Francuska prema tome sadrži više etničkih grupa, koje su [illegible] jedna drugoj.

[4]Maurice Duhamel: »La Question Bretonne dans son cadre européen. [illegible] Breiz Atao, Rennes.

U stvari dakle uopće ne postoji neko »francusko jedinstvo« i homogenost Francuza. Dakako, da ovo ne će priznati francuska vlada, isto tako kao što su i upravljači iz Madrida, u ime »400 godina starog španjolskog jedinstva« nijekali, da postoji katalonsko ili baskijsko pitanje.[5] »Bretagna posjeduje sva obilježja jedne narodnosti, koja odgovaraju modernim definicijama. Ona čini savršeni geografsku cjelinu. Njezin narod, po svom jeziku, bliskom walleskom i irskom, po svom karakteru jasno ocrtanom, svim svojim tradicijama, svojim nacionalnim osjećanjem, koji živi sve do krajnjih međa njezinih historijskih granica, čini uvijek, na teritoriju Francuske zaseban (ličnost) narod. Isto kao i drugi, ima pravo raspolagati sam sa sobom.«[6]

BORBA ZA JEZIK

Ako po ničem drugom, a ono po jeziku, može se najlakše zapaziti posebnost jednog naroda. Držalo se, da je bretonski jezik samo narječje francuskog, ali to pobija činjenica, da Bretonci prije razumiju »engleski«, koji se govori u Wallesu — nego francuski. Razumljivo, kad se zna, da su emigranti sa Britanskog otoka, donijeli u svoju novu postojbinu — Bretagnu — sa sobom i svoj jezik. Bretonski jezik jest jedan od šest keltskih jezika, koji su se očuvali do danas, a pripadaju indoevropskoj jezičnoj grani. Ovi se keltski jezici raspadaju u dvije velike grupe: celtsku — koja obuhvaća jezike, kojima govore u Irskoj, Škotskoj i na otoku Manu; britoničku — koja obuhvata jezike u Wallesu, Cornwallu i u Bretagni. Da bi se uočila velika razlika izmedju francuskog i bretonskog jezika, navodimo niže u komparaciji jedan tekst na bretonskom, zatim njegov doslovni prijevod na francuski, te konačno pravi smisao na francuskom (izvadjeno iz prikaza Oliera Mordela u »Breiz Atao«).[7]) Držimo, da je isto

---

[5] Osim dakako, kada su lični interesi Francuza tražili drugi način postupanja. Tako su za vrijeme Svjetskog rata svi proglasi, koji su po Bretagni pozivali narod, da upisuje ratni zajam ili da izmjenjuje zlato, bili napisani na onom bretonskom jeziku, za koji vlada službeno »ne zna«, i koji zabranjuje na svakom koraku.

[6] Deklaracija iz god. 1928. sa Kongresa autonomista u Châteaulin-u.

[7]) Na bretonskom: »Me a zo bras breman va breur yaouank, a vez graet Erwan anezan. Hen kas em boa c'hoant d'ober ganin war droad evit mont da welet fest ar ger. Eun dewez'zo avat eo chomet klanvig. Ne gredan ket mont va unan d'en em dihuedi. Chom a rin evit ober war e dro...«

Doslovan prevod na francuski: »Je suis grand maintenant mon frère jeune, (qui) est fait Yves de lui. Lui envoyer j'avais désir de faire avec moi sur pied pour aller à voir fête la ville. Une journée est, mais il est resté petit malade. Je ne crois pas aller mon un à s'amuser. Rester je ferai pour faire sur son tour...«

Stvarni smisao na francuskom: »Il est grand, maintenant, mon jeune frère qui s'appelle Yves. Je désirais l'emmener à pied voir la fête de la ville. Mais voici un jour qu'il est tombé assez malade. Je n'ai pas envie d'aller seul m'amuser. Je resterai le soigner...«

tolika razlika izmedju francuskog i njemačkog, dok je, naprotiv, ona izmedju talijanskog i francuskog daleko manja.

Ima li smisla braniti Bretoncima upotrebu njihovog jezika? S moralne strane, nema se pravo ukinuti jedan jezik u školama, ponizujući ga na »neko narječje«. Oduzeti jezik narodu, znači lišiti ga prirodnog orudja za izražavanje misli. S praktične strane, odgajati djecu jezikom, koji njima nije materinski, nego ga moraju najprije u školi učiti, jest apsurdno. Francuska se zgražala, kad su Nijemci uveli njemački kao isključivi jezik i za učenike svoje poljske manjine. Francuska je potpisnica ugovora od 1919., koji obvezuje deset novih, ili na novo organiziranih država, da moraju u svim oblastima, gdje stanuje kompaktna narodna manjina, ostaviti joj njezin jezik. Francuska je dakle sama odbacila ove principe, koje je željela, da drugi provedu. Zabrana bretonskog jezika vodi često paradoksnim rezultatima. Bretonci govore rdjavo francuski, a to ih opet priječi, da ispravno govore bretonski.[8]) Autonomisti traže, da se bretonski jezik dopusti u javnom životu posvuda, gdje je on materinji jezik, a pored njega se može kasnije u školi učiti i francuski, isto kao i engleski. Naročito ovaj potonji im je potreban radi živog saobraćaja i trgovine sa susjednom obalom Engleske. Slično ovom jezičnom pitanju, jest i ostali problem nastave, bilo to u poučavanju povijesti, geografije ili književnosti.

Kulturne revindikacije Bretonaca formulirao je prema Deklaraciji iz 1928. godine M. Duhamel ovako:

»Mi ne pristajemo na to, da francuska država, pod izgovorom da ih podučava, deformira našu djecu, da ograničava njihov horizont u okvir svojih sadašnjih granica, iskorišćuje školu, da propagira svoj imperijalizam i dogmu svog lažnog jedinstva.

Mi hoćemo, da škola kod nas bude prilagodjena potrebama bretonskog života.

Mi hoćemo, da posvuda, gdje je bretonski uobičajeni jezik, obuka bude na bretonskom, a njegovo poučavanje da bude upotpunjeno francuskim, te ako je moguće, engleskim jezikom.

Mi hoćemo, da naša djeca, poučena o vlastitoj povijesti, kojoj će se dodati poznavanje svjetske povijesti, polaze od jedne bretonske baze uzdižući se do svijesti o ljudskoj solidarnosti«.

---

[8]) Anatol Le Braz je zabilježio nekoliko interesantnih slučajeva, kvarenja jezika. Tako bretonsko dijete ne znajući reći francuski: »J'ai cassé mes sabots«, a ne usudjujući se reći na bretonski: »Torret meus ma botou«, pomiješa oba jezika i čudesnom mješavinom kaže: »J'ai torré mes botés«.

EKONOMSKE PRILIKE

Svakom narodu, koji ne upravlja sam sobom poznato je, kako njegova zemlja brzo nazaduje pod upravom tudjina. Tako je bilo i s Bretagnom. Nekoć najbogatiji dio Evrope, danas je siromašan, zanemaren i zapušten. Francuska nije nikad pokazivala za Bretagnu većeg interesa, osim koliko zahtijeva njezin ekscentrični položaj jedne strateške zone ili kolonije za eksploataciju. Trgovina je danas u Bretagni osrednja, industrija je u zaostatku, a ni prirodna bogatstva nisu iskorišćena u dovoljnoj mjeri. Isto tako, u poredbi s ostalom zemljom, bretonske ceste i željeznice su daleko od onih francuskih. Danas zapravo Bretagna živi od pomorskog ribarstva i zemljodjeljstva. Bretagna je 16 puta manja od Francuske, a 13 puta manje nastanjena, pa ipak ona proizvodi devetinu pšenice, desetinu zobi, petinu krompira, osminu mlijeka i četvrtinu maslaca, od one količine, koja se ukupno troši u Francuskoj. Tri petine sardina i tri četvrtine tunine, od količine iskrcane u francuskim lukama, uhvaćeno je od bretonskih ribara.

Pariška bi štampa digla veliku graju na Bretonce, kad bi ovi svoje prvo povrće i voće vozili ladjama u Englesku, dok su u isto vrijeme ovi proizvodi poskupili u Parizu. Tada bi često ministarstvo izdalo nalog, da se ovakovi transporti zaustave. Zašto im se ne isplati voziti u Paris? Ponajprije skupa željeznička tarifa, rdjave pruge, a ponajviše radi udaljenosti, ne može Paris biti glavno tržište za bretonske proizvode. Tamo ovi, naime, često stižu pokvareni, a uslijed troškova podvoza vrlo su skupi. Stoga Bretonci gledaju u susjednoj Engleskoj mnogo bolje tržište. Ne imajući industrije, nije mogla Bretagna zaposliti sve svoje sinove, te je upućena na emigraciju. Mnogi traže zarade izvan granica svoje zemlje, gdje obično u tudjem svijetu teško životare.

ZAHTJEVI BRETONACA

Sa službene se strane najviše prigovara Bretoncima, da šta će im autonomija, kad imaju »ista prava« kao i ostali Francuzi. U istinu je tako. Naime oni imaju ista ona prava, koja su Francuzi smatrali, da su dostatna za njih same, te prema tome, a fortiori, moraju biti dostatna i za druge. U stvari pak za narodnu manjinu imati »ista prava« kao i gospodujuća narodnost, znači ne imati nikakvih prava. Ovako su mislili i Poljaci, koji su kroz 120 godina uživali »ista prava kao i drugi Rusi«. Isto bijaše sa Česima, koji kroz 300 godina uživahu »ista prava kao i ostali Austrijanci«.

Godine 1928. na kongresu Autonomističke stranke Bretonaca u Châteaulin-u, objavljena je deklaracija, u kojoj su sažeti zahtjevi Bretonaca.

Naglašuje se, da su oni autonomisti, a ne separatisti. Francuska ne bi ništa izgubila na ugledu, ako bi dala Bretoncima autonomiju. Da bi pak pokazala privrženost Bretagne Francuskoj, ova često zaziva 250.000 Bretonaca palih za Francusku.*) Protivnici bretonske autonomije tvrde, da oni traže autonomiju samo iz taktičkih razloga, a da je njihov konačni cilj zapravo potpuno nezavisna i suverena Bretagna. Kad bi i bilo ovako, i u tom bi Bretagna imala pravo, da sama odluči, jer je ona posebna nacija. Zadržat ćemo se na čas na definiciji nacije po Renanu, velikom sinu Bretagne. Po njemu ne ovisi nacija bitno o tlu(koliko se granica promijenilo!), niti o interesima (carinska unija nije domovina!), ni o rasi (ni jedna se nacija ne može pohvaliti, da su svi njezini pripadnici istog porjekla!) ni o vjeri(razne vjeroispovijesti medju jednom nacijom), pa čak ni o jeziku (Romanska Švicarska i Valonska Belgija govore francuski, a nisu dijelovi Francuske!). Iz toga Renan zaključuje, da jedna nacija nema drugog temelja do volje svojih članova, da žive zajedno. Znači, da ljudi, kojih je život u zajednici podredjen njihovoj volji, mogu željeti jednog dana da razbiju uniju u kojoj su do tada živjeli. Ne može se usvojiti paradoks, da je neka narodna skupina samo sposobna stupiti s nekim u zajednicu, a da nije sposobna, po istoj toj svojoj volji, izaći iz nje! Slijedi dakle, da je i separatizam jedna teza apsolutno zakonita u samoj sebi, te prema tome pristaše separacije nemaju potrebe skrivati svoje misli. Tako Bretonci, izvodeći zaključke iz misli svog velikog zemljaka Renana izjavljuju, da ipak nisu separatisti, ali samo zato ne, jer im se separacija Bretagne ne čini korisna ni poželjna — to jest narod neće separaciju.

Bretonci traže administrativnu i političku autonomiju, modaliteti koje se imaju utvrditi slobodnim ugovorom. Reprezentativni organ Bretagne imao bi biti Sabor, izabran po Bretoncima, koji će nadzirati djela izvršne vlasti. Ovaj bi Sabor imao riješiti poglavito slijedeća pitanja: Organizaciju javne obuke — uvesti kao nastavni jezik bretonski, te se brinuti za odgoj mladeži, kako to traže prilike i potrebe Bretagne. Pospješiti preporod bretonskih tradicionalnih umjetnosti. Osloboditi općine vladinog golemog tutorstva koje onemogućava svaku inicijativu. Administrativno reorganizirati Bretagnu na bazi njezine stare geografske podjele. Imenovati sve više i niže činovništvo. Uvesti zakone potrebne Bretagni, a naročito donijeti novo socijalno zakonodavstvo. Utvrditi u sporazumu s vladom u Parisu proporcionalni udio, kojim će Bretagna sudjelo-

*) Po istoj bi se onda logici moralo zaključiti, budući da pali Bretonci nisu bili dobrovoljci, da je i Elzas sa Lotringijom privržen Njemačkoj, jer su hiljade i hiljade elzašana i lotarinžana poginuli u njemačkim uniformama.

vati u vojničkoj i pomorskoj obrani Francuske. Odredjivati visinu poreza. To bi bili u glavnom njihovi zahtjevi.

*

Deklaracija iz godine 1928. završava ovim riječima:

»Na Francuskoj je da kaže, je li voljna dati zadovoljštinu našim zakonitim zahtjevima, ili ona samo prosipa principe slobode, koje je i sama širila po svijetu.

Na Francuskoj je da kaže, da li smo imali pravo imajući povjerenje u njezine snage obnove, ili pak, da mi možemo ostati Bretonci jedino onda, ako prestanemo biti francuski gradjani«.

Francuska nije ništa kazala... To potvrdjuju bombe i atentati Bretonaca, koji protestiraju u ime viših principa, ponajviše onih, bačenih u svemir od samih Francuza.

To je Francuska, kakvu nismo poznavali...

Stipe Mosner

Literatura za pokret Bretonaca: Artur Le Moyne — »Histoire de Bretagne«; Charles de Gaulle — »Les Celtes au XIX-e siècle«; — Camille Le Mercier — »Les origines du Nationalisme Breton«; De L'Estourbeillon — »Le Regionalisme et la France de demain«; Maurice Duhamel — »La Question Bretonne dans son cadre européen«; Déclaration adoptée a Châteaulin le 18 aout 1928, par le Congrès du Parti Autonomiste Breton; godišta lista »Breiz Atao« (na francuskom i bretonskom).

ZAGORSKI S. O. S.

Predragi nemiri, sveta uzvišenja,
ja ljubim plač tužnih zanešenja.
Traženje tužno. Tugaljiva, snena
kopreno vida.
Lutnjo besciljna nepoznatih sjena,
osjećam jauk golih brdina,
tutanj oluje i jeku planina.
Plačljivi romor neznanih potoka
i šumorenje bolesnih oblaka
razbija misli
tužne,
usidrene
u crnoj luci gustog zaborava.
Ja ljubim plač i jeku planina,
pijev i sažaljenje,
sumorni S. O. S. Zagore drage,
Zagore tužne.

Ivan Krolo

L I S T A K

Književni prikazi

Dr. STJEPAN ZIMMERMANN: RELIGIJA I ŽIVOT
(AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI, ZAGREB, 1938.)

Danas, kad odasvud iskrsavaju različite ideologije, koje se ne tiču možda samo ovog ili onog detalja politike ili ekonomije, samo neke metode, kojom da se ide k nekom utvrđenom cilju, već kad ideologije znače čitavi svjetovni nazor, kad one drmaju temeljima starog kršćanskog društva, treba se odista pitati, i kamo sreće, da se napose mnogi mladi ljudi pitaju, koji je životni nazor ispravan, i je li kršćanstvo i uopće vjerski nazor o svijetu danas postao nemoguć, zastario, u sukobu s političkim ili socijalnim idealima i slično. Koja li sreća, rekoh, da se pitaju, jer znamo, da čovjek napose današnji, voli slušati svoje strasti, svoje interese, svoju »materiju«, hoću reći sve, što nas veže uz sjetilni svijet, nego da se iskreno i mučno digne na jedno više stajalište, koje je konačno ipak i stajalište njegove sreće i mira. Na to pitanje, koji je životni nazor ispravan, daje odgovor, odgovor pisan u jeziku suhe logike, koja se danas ne voli, ali je ipak jedini jezik istine, g. prof. Zimmermann u knjizi »Religija i život«.

»Nijedan se nazor o životu ne može opravdati bez kritike o religiji. Prema tomu nije u pitanju samo kršćanski nazor o životu ili kršćanska religija, nego se i protureligijski nazori mogu opravdati samo na osnovu kritike o religiji« (str. 1.). Dakle se radi o nazoru životnom, jer g. Zimmermann s pravom veli: »Što o tom nazoru ovisi?? — Sve! sav naš život!« Dabome, s tim se nazorom ne će dati složiti proleterska boljševička ideologija, koja uči klanje klasa, moral terora, svrhu života materijalističku, naturalističku. Ali je s tim nazorom nespojiva i ideologija, koja smatra svijet pozornicom klanja raznih rasa, viših i nižih (mi smo pri tom »niža« rasa!), ideologija, koja u povijesti ljudskoj daje »krvi« takovo mjesto, da kršćanin tih teorija ne može prihvatiti, jer krv ne priječi nikome ulazak u kraljevstvo nebesko, gdje nema više i niže krvi, a i po prirodi (krvi) su ljudi za kršćanina braća od Jednog Oca. Tenor je knjige logičko-dokazni, i ako nešto daje boju knjizi, to je ta logika dokazivanja. Doista, naše je uvjerenje, naša je vjera odviše visoka kula, a da bi bili potrebni (u tako mirnoj knjizi, koja nas vodi kroz zemlju regbi Golu Logiku) jači akcenti efekta. Jer eto boljševizam pomalo gubi, njega skoro ne će ni biti, a istina i s njom vjera će ostati. Izgleda kao da je boljševizam jedini savremeni neprijatelj. Malo loša perspektiva, jer knjiga je naših dana, a ne može se reći, da možda druge »ideologije« nemaju dodira s pitanjem životnog nazora. Što međutim ne umanjuje dakako vrijednost jezgre ove knjige, koja leži u opravdanju vjere.

Ta »defensio fidei« ima tri glavna dijela. »Kritika će biti dijelom historijska, kad se radi o historijskim religijama, dijelom filozofska, u koliko razumski ispituje stvarne osnove za religiju. A kako je nosilac religije čovjek u osobnom (razumno-voljnom) odnosu prema Bogu (božanstvu), filozofijska je kritika u opravdanju religije stavljena prvenstveno pred zadatak, da ispita opstanak religijskog predmeta (Boga)« (str. 12.). Zato se najprije bavi s činjenicom vjere

kroz vremena i narode, gdje se svuda susrećemo s pojmom nekog »božanstva«, svuda se kriju tragovi vjere. Historija dokazuje, da je — naravno vjerovati, a bezboštvo je »protunaravno« (str. 123.). Tu je »razumska prirođenost religije« (str. 125.) ono, što garantira vrijednost tom »historičkom« dokazu o Bogu. Drugi dio dokazivanja sačinjavaju tomističko-skolastični dokazi t. zv. teodiceje (naravne teologije), dokazi, koji na temelju samog razumnog ispitivanja svijeta, života, čovjeka... dokazuju, da Bog postoji. Na teodiceju, koju g. pisac lijepo, opširno, razumljivo izvodi, slijedi opravdanje nadnaravne vjere. To je treći glavni dio knjige, ali kao nadogradnja naravnoj vjeri kraće izveden. Da ima religija i takova, kakova izvire u »objavi« Božjoj, to se može dakako dokazati istom iza solidno dokazane teodiceje. Treći je dio dakle najkraći, tek u glavnim crtama izveden; drugi je najopsežniji, uz dodatke kao pitanje noetičko, da li je moguća spoznaja istine, ima li besmrtna duša; prvi, onaj historički je možda preblijed. Osjeća se, da je jačina piščeva na terenu filozofskog stvaranja i razglabanja pojmova, suđenja, zaključivanja. Problem kršćnstva zaprema tek 40 zadnjih stranica, a ostalo su zapremila druga dva dijela (i plan knjige i pitanja, koja se uz ona dva dijela nadovezuju). To su dakle preambula fidei, opradanje uvodno ili pripravno, naše vjere koje se nalazi na području — filozofije, što je i »zadatak ove knjige« (str. 101.).

Onaj dio o »Bogu u historiji čovječanstva« (str. 102.—133.) nije domena našeg pisca, jer je on filozof, a ne etnolog. Istina, on treba historičku činjenicu, da na njoj pokaže, da je u naravi razumnog čovjeka zaključivati, da — Bog postoji, i da čovječanstvo svuda ima pojmove o božanstvu i božanskom... Ta činjenica je ujedno dokaz, »da uistinu Bog postoji i da to možemo razumski spoznati, a otuda izvire naravna obaveza na religioznost« (str. 117.). Taj je dokaz ovdje stavljen sprijeda, a tek kasnije se ređaju, u odlomku »Od svijeta k Bogu« drugi dokazi. Premda dakle pisac treba činjenicu povjesnu samo za svoju filozofsku argumentaciju, i premda pisac nije sam etnolog, ipak bi se knjiga ugodnije čitala, da on tu nije odviše sematičan i suh i — da to nje tako zbito, ako je uopće jasno. On govori vrlo zbito o tom, kako je »etnologija ustanovila« (str. 113.), da su »narodoslovci (etnolozi) ustanovili« (str. 102.) kod najprimitivnijih plemena baš monoteizam, a ne politeizam. O tom se vrhovnom Biću u primitivaca ustanovilo 1) da je jedno, 2) da nije isto, što je svijet, 3) da je osoba. Stvari vrlo zanimive, i šteta, da se g. pisac tu ne zaustavlja dulje i daje konkretnije podatke, a ne da samo navodi ove suhe rezultate za dokazivanje svoje teze. Jer knjiga bi po mom mnijenju najbolje mogla služiti mladim ljudima, koji danas nisu vični logici (pa će im zato biti odlična škola), ali bi morala voditi i o tom računa, da živimo u vremenu, koje voli činjenice i izlaganje činjenica. Kako je došlo do religije? pita se pisac i obara kratko magizam, animizam, totemizam, pozitivizam, psihologizam, socijologizam, evolucijonizam — »suvremena je etnologija takve teorije oborila« (str. 121.). Uvjeren sam, da bi knjiga silno dobila na privlačivosti, da je sve to izvedeno jasnije i podrobnije (ne samo ovako zbijeno, koliko je to najnužnije da se prijeđe odmah na logičko izvođenje). Pisac govori o raznim starim religijama. O brahmanizmu, koji je zapravo panteizam, kaže se na koncu, da je to sve fantastična religija jedne kaste« (str. 106.). Međutim to i nije religija, jer je panteizam. Tu u brahmanizmu ima više sistema, više tih produkata filozofiranja o raznim filozofskim pitanjima, koja se još danas javljaju u filozofiji, kao na pr. pitanje subjekt-objekt (koje se niječe t. j. nema »subjeka« spoznaje ni od njega različnog objekta, kako to i neki moderni filozofi uzimlju), pitanje noetičko, spoznaje, pitanje jedinstva ili mnoštva bića, stvaranja ili evolucije... Sve je to utoliko vezano uz religiju, što se postavlja pitanje »spasenja«. Ali to pitanje ovdje je filozofsko: ulazak u kozmički svijet, uništenje pojedinačne egzistencije. Zašto g. pisac uz Upanišade i Vedantu ne spominje na pr. i Samkhya-sistem? Panteizam nije vjera.

tu nema božanstva različnog od svijeta, a u Samkhya-sistemu Bog se izravno negira. Ne kažem, da bi g. pisac morao tu iscrpivo prikazivati brahmanizam, ali se tu u Samkhya-sistemu susrećemo s jednim problemom, koji g. Z. u čitavoj knjizi propušta uzeti u obzir(i ako ga s par riječi dodiruje). To je problem zla u svijetu, problem, koji i te kako — i danas kao i prije — muči ljudsku religioznu svijest. Po Samkhya-sistemu nema Boga, jer bi inače Boga morali nazvati okrutnikom. On bi morao odgovarati za zlo, jer je Stvoritelj i Podržavatelj Svega. Pitanja zla samo dotiče se g. pisac (str. 244, 259.). Ovaj indijski sistem razlikujući onda dva principa i duh i tijelo (puruša, prakriti) uči, da se zlo tiče samo tijela, a to se vraća u pramateriju. Svagdje se u brahmanizmu čovjek sam spasava — spoznajom! Panteizam, spasenje po spoznaji — sve to ne govori o religiji. Stvaranje se niječe, Samkhya upravo i Boga niječe. I budizam, kako ga je stvorio Buda, je ateizam. Istom poslije je postao vjera. Buda je postao božanstvo, nirvana je postala neke vrsti raj. Brahmanizam je panteizam i idealizam ujedno (svijet je idejno samo tu), te pesimizam i jedan »naturalistički pseudomisticizam« (Maritain: Elem. filozofije, str. 13., Paris, 1921.). Budizam je pak postao religijom, kad je htio da živi u narodu. G. Zimmermann ne dijeli dosta oboje, što bi trebalo, barem preglednosti radi, u knjizi, koja ima popularnu svrhu. On piše u istom stupcu: »Bogoštovlja nema.[1]) Namjesto krvnih žrtava daje se cvijeće kao počast Budi i drugim velikanima. Molitve su mehanizirane... Dopušteno je i kumirstvo...« Bogoštovlja nema, veli, pa što su molitve, darovi...? Zato treba lučiti budizam kao djelo Sakija Munija i kao vjeru puka. G. pisac kaže, da »su se budisti uopće vrlo udaljili od prvotne nauke...« (str. 107.) Ne, to dvoje valja rastaviti: jedno je ateistička filozofija, drugo je — religija. I nikako se ne može govoriti, da nema bogoštovlja, a da

Zato su vrlo lijepo izneseni dokazi o Bogu u poglavlju »Od svijeta k Bogu«. To može odlično poslužiti onima, koji žele ozbiljno naučiti filozofski misliti. Pregledno, opširno, jasno — g. pisac vodi svog čitaoca pomoću analize pojmova od svijeta — k Bogu. Prvi dokaz obuhvaća put od a) promjenljivosti, b) uzročnosti, c) od nenužnosti do Boga. Drugi put vodi od zakonitosti, i savršenog reda u svijetu. Treći od moralnog reda u savjestima i od težnje za srećom. G. pisac lijepo tumači, što znači nenužno egzistirati — primiti egzistenciju, i tako na primjer lijepo vodi od Kontigentnog bitka do nužnog Bitka. Ima jedno poglavlje posvećeno noetici, gdje pobija skepticizam (počevši od skepse, koja se tiče našeg jastva, str. 279.), metalogički subjektivizam, pokazuje, kako je moguća prekoiskustvena (metafizička) istina o uzročnoj ovisnosti, opravdava spoznajni intelektualizam protiv senzualizma i racionalizma, te otvara put objektivnoj spoznaji. Jer noetika je — temelj teodiceje, dakako!

Knjiga se g. Zimmermanna zove »Religija i život«. Sav život ovisi o odgovoru na pitanje, ima li Bog. Treba još dokazati, da ima i duša i da je svrha čovjekova u drugome svijetu. Lijepo pisac pobija aktualističku teoriju u pitanju jastva; psihički akti i istota jastva traže jedan supstancijalni, »samostojni« uzrok, dušu. Nije li Bog toj duši odredio i nadnaravnu svrhu, gledanje Božjeg Bitka? To se pita i to se pozitivno rješava u zadnjem dijelu knjige, koja opravdava kršćansku vjeru (predzadnje i zadnje poglavlje). Knjiga je dakle odgovorila na pitanje: Kako da živimo? Jesmo li dužni živjeti po vjeri, i koji su glavni čini bogoštovlja Na sve to, daje odgovor. Ali »život«, da li ova riječ označuje samo dužnost? Da, dužni smo udesiti svoj život po vjeri, i o tom sav život ovisi, naša moralnost, i postignuće prekogrobne svrhe, kako se to sve tu dokazuje. Ali ne znači li život za

---

[1]) Kad nije vjera! Ali što se odmah nadovezuje, govori, da bogoštovlja — ima! ima — molitava. I u Kini se prvotna religiozna misao konačno materijalizirala, i Nebo je zamijenilo Boga. Konfucije je materijalistički moralista, Laotse filozof panteista.

nas i svu našu duševnost, ne samo kao rezultat vršenja dužnosti, nego nažalost danas i — lutanje, odvraćanje čak od Boga, prezir i proklinjanje... Da, nažalost, to znači danas život. Zato držim, da je knjiga mogla posvetiti nešto pažnje i psihologiji čovjeka, koji religiju treba da primi u svoje srce. Jer današnji je čovjek daleko, vrlo daleko od onoga: »Pripravno je srce moje...« Njegovo je srce vrlo, vrlo nepripravno! Evidencija metafizička nije jednaka matematičkoj evidenciji. S druge strane i kršćanska vjera uči, da je čovjeku po istočnom grijehu otežčan pristup istini: jer mu je razum potamnio, a volja oslabila i naginje zlu. Trebalo bi biti slijepac kod očiju, kad danas ne bismo vidjeli na svakom koraku, da posljedice istočnog grijeha tako iskaču, te se možemo pitati, je li čovjek još slobodno i razumno biće? Ja ne ću da tu dalje moraliziram i prepuštam svakome, tko nije točnije te stvari motrio, da ih stane pomnije opažati. Ne valja doći u sukob s kršćanskom istinom, ali onako u obliku paradoksa držim da je moguće reći, da istini često ne preostaje nego da — očajava.... Ne, i ne ću doći u sukob s kršćanskom istinom. Zato baš hoću, da se govori i o psihološkim predispozicijama za primanje vjere u srce: kao što je Pascal htio da čovjek počne križati se, padati na koljena, vjera hoće, da naša volja bude spremna na istinu, da naša pamet bude pamet pristupačna objektivnoj istini. Zato se, nadovezujući na to, moglo u knjizi govoriti takodjer o Milosti, koju nam Bog daje, ako smo očistili srce svoje. Milošću se pamet prosvjetljuje, volja jača: vjera postaje lakša, bolje shvaćamo, dublje, sve više vidimo i uviđamo. Jedno poglavlje o Milosti i životu u Milosti, koji sve više raste, dok ne kulminira u odabranicima u mističnom sjedinjenju. Mističko znanje o Bogu je nešto novo, novo znanje, mistik Boga kuša u »vršku« svoje duše, iskustveno Ga doživljuje. Mistično znanje Boga, scientia experimentalis Dei je danas predmet, koji vani u svijetu na veliko proučavaju i vjernici i nevjernici, i to znanje hoće Bergson u svom djelu o »dva izvora vjere i morala« da je izvor prave nadnarodne (=kršćanske) vjere. Jer onoj narodnoj pridaje socijalni izvor. Za Bergsona mistici mogu biti jedini dokaz vjere. To je stajalište naopako, kako je i g. Z. spomenuo u jednom članku u Hrvatskoj Reviji. Neki su kršćanski pisci više manje skloni poslužiti se Bergsonovim priznanjem vjere i priznanjem mistika kao vrhunac čovječanstva, no Pinedo je dobro pokazao u svom djelu »Bog u bergsonizmu«,[2]) da se osebujne Bergsonove teze ne dadu složiti s kršćanstvom. I ako doživljavanja mistika imadu da budu dokaz vjere, jer su oni vrhunci čovječanstva, pita se, ne moramo li prije dokazati, da mistici nisu žrtva iluzije. Dakako, ko jednom vjeruje, tome i ovaj život mistika u Boga postaje rekbi novi dokaz, to više, što svaki, koji stane s Bogom srdačnije živjeti, iskušava na putu svog života dokaze Božje brige za njegov život, Božjeg prijateljstva, dobrote Onog Oca, koji ne može ne brinuti se za čovjeka, kad se brine za ljiljane u polju i vrapce... Čovjek iskušava u raznim prilikama, ko mu je prijatelj, vidi, ko mu daje, ko ga vodi... G. pisac u početku svoje knjige piše u prvim recima, da su za kršć. vjeru dali i živote mučenici, ali to — nije opravdanje vjere. Dakako! Ali kad se jednom uvjerimo, da je vjera istinita, onda vrijedi ona: exempla trahunt! Zato bih ja volio, da u eventualnom slijedećem izdanju ove knjige ili slijedećoj sličnoj knjizi uzme u obzir i psihologiju i život Milosti, jer samo tako, držim, odgovara knjiga potpuno naslovu, koji ističe vjeru i život. Čovjek je — Dieu à l'envers, prazninu njegove duše može ispuniti samo Bog, a sve strasti su samo provizorni i varavi krpež, da se začepi dubina čežnje, da se utiša glas Božji. Ne mogu duljiti. I g. pisac pomalo psihologizira, premda rijetko. Tako se pita više puta, zašto ima skeptika. Katkad u obzir dolaze logički prigovori. Stilizacija nije uvijek najtočnija, tako kad se kaže, da je »najobičniji razlog...

---

[2]) Dieu dans le bergsonisme, Paris, Desclée.

nepripravnost odgovoriti na razne prigovore...« (str. 259.). To ne će biti »najobičniji« razlog, pa ni manjak »pameti«... (ibid.).

Knjiga, koja služi popularizaciji, odlično brani i tezu: »extra ecclesiam nulla salus«. »Izvan« crkve nisu ni nekatolici, ni nekršćani, čak ni politeisti ni fetišisti, koji su dobre volje, svuda struji život Milost kroz Nevidljivu Crkvu: u svim religijama ima tračak istine i ta ih veže s Katol. Crkvom. Zato katolici imadu »dužnost, da poštuju svaku vjeru« (369. str.) I tako knjiga lijepo vodi, opravdava, brani vjeru »najveću silu životnu« (333.). Ma da ima neravnoteže i neizjednačenosti dijelova u pogledu savršenosti obradbe, ma da ima tu i tamo i hrapavosti stila, manjka glatkoće, knjiga je potrebna kao kruh našemu vremenu, jer ono treba logike i vjere. Da bude bliže vremenu, ja bih želio, da ima u njoj i psihologije pripravljanja vjere, života u vjeri sve do mistike. Posve sumarno. Ali i bez toga knjiga je velik i značajan prilog našoj filozofskoj literaturi.

Ja želim uspjeh toj knjizi, premda znadem, da su danas intelekt kao i intelektualni produkti u krizi; danas se kod nas nađe za proizvode više naobrazbe slabo prođe. G. Zimmermann ima sreću barem u tom, da mu knjige štampa Akademija. U svakom pogledu treba im željeti veći uspjeh od onoga, da ostanu — u podrumu Akademije. Sasvim ispravno i za nas sudbonosno kaže se na str. 42.: »Narodu, kome treba kultura, treba i takva knjiga«. Treba, dakako, ako mu treba kultura. Zato je napose na mladima, na kojima svijet ostaje, da ne dadu da se duh kulture kod nas gasi. Znači, mi trebamo intelektualce i mi moramo znati cijeniti njihove radove, inače nas nikakove mase ni »kolektivi« ne će spasiti...

Dr. Dragutin Čepulić

Dr. VILIM KEILBACH, UVOD U PSIHOLOGIJU RELIGIJE

Knjižnica »Života« niz III., knjiga I., Zagreb 1939.)

Već je i banalno reći, da naše doba voli psihologiju negoli logiku. Očituje se to ne samo na području t. zv. duhovnih znanosti, kao na pr. u filozofiji, teologiji ili pravu, nego i na domenama prirodnih znanosti. Ništa danas nije tako objektivno i ništa nije današnjem čovjeku tako uzvišeno, a da ne bi pokušao gledati i jedno i drugo kroz prizmu svoje vlastite duševnosti, te mu osluškivao odjek u vlastitoj nutrinji. Ima to bez sumnje svojih i dobrih i loših posljedica, a zadatak je školovana razbora, da razluči dobro od zla te ga iskoristi.

Iz te »opće znanstvene situacije«, da upotrijebimo jedan od izraza, koji se češće vraća u Keilbachovu »Uvodu«, valja razumjeti i zanimljivu pojavu mlade psihologije religije, koja se ozbiljno nastoji afirmirati kao punoljetni građanin sa svim pravima i dužnostima u velikom kraljevstvu znanosti. Kakogod i bili neposredni povodi, što daše impulza istraživanju religijskopsihologijskom u pojedinim zemljama i na pojedinim kontinentima različit — tako na pr. u Americi više praktički pedagogijski, u Francuskoj medicinskopatologijski, u Njemačkoj iskustvenopsihologijski — ipak su svi oni tek prilika za to, da donese svoj plod opća snaga, a ujedno i slabost m o d e r n o g a čovjeka, koji takovim ostaje i onda, kad se bavi znanošću, naime — psihologiziranje!

Psihologiziranje preneseno na religijsko područje spojeno je s posebnim opasnostima, a i s posebnim poteškoćama. S opasnostima, jer je relativiziranje istine, ta stalna napast, koja prati psihologiziranje, naročito sudbonosna na tom području, a s poteškoćama opet, što se sve one teškoće, s kojima se mora boriti metodika iskustvene psihologije, teškoće tako velike, da je na pr. A. Comte u svoje doba smatrao psihologiju uopće nemogućom, na istom području još potenciraju. Uzme li se k tome u obzir, da kraj svega zaziranja od »metafizike« ipak ne može nijedan istraživalac kod znanstvenoga rada svojih nazora s kaputom objesiti na klin, razumjet ćemo, s kolikim se poteškoćama mora boriti ozbiljna psihologija religije. Uostalom, kako pokazuje i njen historijski razvitak, pojedini

istraživači znali su i svijesno unositi u novu nauku svoje evolucionističke, po
tivističke, naturalističke i subjektivističke zasade.

Velika je stoga zasluga onih ljudi, koji su bilo s protestantske strane, s ko
je psihologija religije i došla, kao na pr. Girgensohn ili s katoličke kao na
Isusovac Pinard de la Boul'aye u Francuskoj ili dr. Wunderle u Njemačkoj svoj
pozitivnim radom i razboritom kritikom navodili mladu znanost na pravu sta
Svojom zdravom kritikom stekao je zasluga i Isusovac Fröbes, dok su Lindwors
Raitz von Frentz i Willwoll nastojali iskoristiti za katoličku teologiju (akse
rezultate psihologijskih istraživanja na području religioznosti.

O svemu tomu nam govori dr. K. kao siguran vodič u svojem »Uvodu
psihologiju religije«, u kojem prati kritičkim okom razvitak nove znanosti
njezine kolijevke na prvim joj nesigurnim koracima, kojima još traži svoj p
Svoje prikazivanje svršava s konstatacijom: »Pratili smo razvitak metodičk
rada na području psihologije religije od njegovog postanka do danas. Ustanov
smo da je psihologija religije vrlo mlada nauka. Ona se još uvijek bori s mnog
poteškoćama. Ali da je ona kao specijalna disciplina opravdana, o tom danas v
nema sumnje.« Pa kako je monografija dra Keilbacha prva te vrste kod nas
osim radnje g. Slankamenca u »Radu« Jugoslavenske akademije, »prve domaće
na ovom specijalnom području«, nema kod nas nijedne publikacije, koja bi
bavila izravno i jedino tim predmetom — to ona predočuje pionirski rad u p
hologiji religije kod nas i zaslužuje svako priznanje. Dr. K. G.

DR. ANDRIJA ŽIVKOVIĆ: OSNOVNO MORALNO BOGOSLOVLJE.

(Zagreb, 1938. Vlastita naklada.)

Poznat i uvažen pisac moralističkih problema, profesor na bogoslovskom fak
tetu zagrebačkog sveučilišta, dr. A. Živković, odlučio je izdati na hrvatskom jezik
čitavo katoličko moralno bogoslovlje. Koncem 1938. godine izašao je prvi sve
ovoga grandioznoga djela pod gornjim natpisom. U našoj bogoslovskoj literat
uistinu događaj prvoga reda, naročito ako se uzme u obzir da do danas nis
imali ove teološke discipline obrađene na hrvatskom jeziku. Sam pisac veli u uvod
svoje knjige: »Što smo od osnutka sveučilišta do danas imali pisano na polju mo
ralnog bogoslovlja, to su osim pojedinačnih monografija samo nekoliko udžbeni
za srednje škole i jedna pučka moralka. I ako smo malen narod, valja nam izgr
đivati svoju kulturnu i naučnu fizionomiju, čak bih rekao baš zato, jer smo mal
narod! A pogotovo to vrijedi za ovo polje rada, kad nam pogled u povijest na
bogoslovske knjige pokazuje, da su nas naši stari prije osnutka Strossmayero
sveučilišta u tom poslu zadužili i pokazali nam način i put kako valja izgrađiv
narodnu kulturu.«

U ovom aspektu ovo djelo dobiva još veće značenje: ono je u našoj naučno
literaturi prva velika sistematika morala, značajan doprinos našem općem kulturno
stvaranju, siguran odraz tradicije i smion korak u stopu evropskoga stvaralačko
niveau-a.

Djelo je zasnovano na temeljima klasične tomističke teologije i svim tekovinam
modernoga stvaranja moralističke nauke, a živo se osjeća, kako pisac budno pa
na sve pojave i strujanja života u moralnom pogledu. Upravo radi toga je i sa
pisac upozorio, da daje »u ruke i naobraženim laicima djelo, koje će im ne sam
sistematski objasniti mnogu potrebnu stvar u moralnim pitanjima sadašnjice, ne
će im moći dati i potrebnu argumentaciju za obranu mnogo napadanoga i mnog
iskrivljivanoga katoličkog morala.«

Objašnjenja, jasnoće, čvrste temelje, sigurne argumentacije u najbitnijim
najosjetljivijim točkama narodne kulture, u žarištima moralnoga života — toga na
više danas treba hrvatskim intelektualcima, naročito onima, koji dolaze. Jer tre
se dnevno uklanjati napasti: da se damo voditi valom razvitka, namjesto da

duhom svladamo; da se omičemo »niz razinu povijesti kao lako lišće ili trušće [illegible] vodi« zaboravljajući prve uvjete, uvjete posvema duhovnoga rada, za praktične uspjehe. Najviše je taštih neznalica, koji ništa ne prosuđuju nego neprestano kompromitiraju istinu sa promjenljivim, pomodnim oblicima zablude (od liberalizma do boljševizma). A nigdje se to krvavije i životvornie ne odražava kao na praktičnom svakodnevnom životu, koji je sav uronjen u sferu moralnoga. Tu su ljudi najosjetljiviji, svima je na ustima moral, svi bi htjeli prosuđivati sa moralnoga gledišta, ali izgubio se zlatni ključ znanja i principâ. Zavladala je zbrka sistema, iz koje rezultira zabluda, da je moralni zakon, moralna norma, moralni red samo tvorevina ljudskog duha, pojmovi koje je čovjek iz sebe i prema sebi stvorio bez [illegible] ikakova principa iznad sebe.

Pisac obrađuje sve te sisteme (eudajmonizam, utilitarizam, evolucionizam, progresivizam, moralni intuicionizam, secesionizam, emocionalna etika, str. [illegible]), ukazuje im izvor i cilj, razotkriva slabost i utvrđuje kriterij, po kojem [illegible] poplavi ispravno prosuđuje.

To je samo jedno zrnce u golemoj riznici osnovnih moralnih problema [illegible] su: ljudska djelovanje uopće, slobodni voljni čin, zapreka slobodnom ljudskom djelovanju; bitnost i izvori moralnosti, zakoni i obveze; savjest, moralni [illegible] grijesi i t. d.

Djelo dra Živkovića je uzor jasnoće, sistema i finog rasporeda [illegible] građe. Argumentacija je provedena strogo naučno i sveobuhvatno, a [illegible] tezulji tomizma vagnuti su svi teži problemi sa svim metodama klasičnoga [illegible] koji uvijek iznosi pro i contra.

Osobitu pažnju zaslužuje obilna moralna bibliografija od patrističkoga do modernoga doba (str. 30—45), a specijalno hrvatska moralna književnost od glagoljskih rukopisa do Marka Marulića, pa od Marulića, Vetranića, Šime Budinića [illegible] Kašića do biskupa Verhovca, Pavla Štoosa, Franje Markovića i dr. (str. [illegible]).

Ne ulazeći u teološku ocjenu Živkovićeva djela, mi ga od srca pozdravljamo sa gledišta naše kulturne orijentacije u uvjerenju, da je ovim velikim [illegible] evropskoga naučnoga formata hrvatska inteligencija dobre volje dobila [illegible] vodič kroz sve probleme morala i savjesti.

[illegible]

BOLJŠEVICI KAO STVARAOCI

Staljinovo nebesko porijeklo. U moskovskoj reviji »Za[illegible]« šef jedne sekcije za komunističku propagandu piše, da u Sovjetskoj Rusiji [illegible] građani pridaju nebesko porijeklo Leninu i Staljinu, »ocima radnog čovječanstva«. Pučka mašta stvorila je legendu, prema kojoj je Lenin sin jedne zvijezde [illegible] Za Staljina se priča, »da se mjesec sreo iznad vrhova Kavkaza sa svojim [illegible] suncem, i da se iz ovoga braka in excelsis rodio mali Staljin«. Ovo [illegible] rođenje »bijaše oglašeno svijetu preko srebrene ptice, koja je otkri[illegible] knjigu sreće, gdje je godine 1879. upisano novorođenče, imenom Josip [illegible] ovih legendi tvrdi, da su one čisti proizvod narodne mašte, te da su [illegible] samo sabrali, ništa im ne dodavši na obliku ili sadržaju. — Šta je [illegible] legendama bujne mašte, postanak grčkih bogova i sva grčka mitologija [illegible] sakrije u zapećak . . .

Staroruska Glinkina opera »Život za cara« [illegible] godini 1939. »senzacionalni umjetnički doživljaj [illegible]skoj Rusiji«. Poznato je, da boljševička revolucija nije uspjela [illegible] dva decenija dati ni jedno reprezentativno umjetničko djelo. Ov[illegible] nica nastoji u nekoliko pokušaja ispraviti kompromisom, da se [illegible] Rusije prilagode i »prerade« na »boljševičku«. Moskovske novine [illegible]

najavljuju, da će Veliko kazalište u Moskvi doskora izvesti rusku nacionalnu operu »Život za cara« od Glinke, što će biti »senzacionalan doživljaj u 1939. godini«. –

Odakle najednom, da se u današnjoj boljševičkoj Rusiji prikazuje stara nacionalna ruska opera, koje se ujedno proglašuje sovjetskim standard-djelom? Ova se opera u carskoj Rusiji prikazivala kod svih javnih svečanosti u Petrogradu i Moskvi počam od 1836. pa sve do 1916. godine, kada je posljednji put izvedena. Prikazivanje je postalo tradicionalno, jer opera veliča apsolutnu odanost cijelog ruskog naroda caru. Boljševici su je odmah po svom dolasku na vlast stavili na indeks. Stoga sve mora iznenaditi okolnost, da djelo mora opet — u Staljinovoj eri — zauzeti počasno mjesto na moskovskoj pozornici. U dva smjera se može tumačiti ova činjenica: ili Sovjeti namjeravaju postati ruska nacionalna država, ili se glorifikacija u djelu odnosi mjesto na cara — na Staljina. Stvarno je međutim slijedeće:

Nekoliko za to imenovanih umjetnika, podvrgli su operu temeljitoj operaciji, ispuhali joj carističku dušu, te na staru glazbu, napisaše posve novi staljinistički tekst, davši ujedno autentično obrazloženje svojim kirurškim zahvatima nad operom »Prepjevači djela na boljševičku« otkrili su naime, da je opera u svom izvornom obliku kao naslov nosila ime jednog čovjeka iz naroda: Ivana Suzanina, u čiji je lik Glinka htio simbolički uliti vrline, ne Mihajla Romanova — kako se to u carskoj Rusiji »pogrešno shvatalo« — nego one, ruskog naroda. »Prepjevači« nadalje tvrde, da je opera, kakva se prikazivala gotovo stotinu godina, bila iskrivljena po nekom prerađivaču, i da su tek oni sada uspjeli postaviti djelo u njegovu izvornu formu, koja se »poklapa s današnjim idealima radnog naroda«.

Da stvar ipak »dobije nešto više na vrijednosti«, dobio je ovaj »originalni« sastav opere još jedan »veličanstveni dodatak« sa zadaćom, da izrazi »domovinsku ljubav boljševičkih patriota«. Taj dodatak ima simbolički karakter: na sceni tri velike dekorativne slike dominiraju pozornicom: jedna prikazuje pobjedu Aleksandra Nevskog nad teutonskim konjaničkim četama, druga uzmak pobijeđenih Poljaka, a treća je reprodukcija spomenika na Crvenom trgu u Moskvi, u pozadini s tornjevima Kremlja. Pred ovim slikama iz herojske povijesti nacije, pjevat će zbor »himnu snazi i veličini ruskog naroda«. Tako ćemo još doživjeti, da će sada obljubljeno djelo autokratske epohe, postati reprezentativno djelo Unije Sovjetskih Socijalističkih Republika, veličajući snagu i sposobnost ruskog naroda, uzdižući njegovu sjajnu povijest ponovno pred oči naroda. Sve u duhu diktature proletarijata...

Priopćio St. M.

Kazalište

EMIL VACHEK: NA PEĆI

(Komedija u 3 čina)

Čitava ova komedija počiva na krivoj predpostavci, da primitivni ljudi imaju iskrivljenu moralnu svijest, te da je za njih sasvim prirodno ono što je za kulturni svijet sramota i grijeh. U ovom slučaju se radi o kulturnom i »moralnom« Čehu i o nekulturnom i »nemoralnom« Ukrajincu. Ta se dva svijeta sukobljuju u izprevrnutom životu svjetskoga rata, pa će mlad zarobljenik Vaclav biti dodijeljen na rad osamljenoj ukrajinskoj ženi Marfi, kojoj je muž na fronti. Razvija se usiljeni i odvratni »komični« dvoboj između Vaclava i Marfe: sve što je animalnoj ženski Marfi prirodno i jednostavno (laž, preljub, varanje muža), sve je to kulturträgerskom Vaclavu i neprirodno i opasno. Doduše sve on počinja skupa s njome, ali uvijek u granicama svoga »morala«.

Kad se vratio Marfin muž Griška (do banalnosti otrcan motiv), kojega je autor prikazao u potencirano primitivnoj divljini (ukrajinske »rasnosti«), »moralni«

se Vaclav pokazao kukavicom, a »nemoralna« Marfa snalažljivom i prevejanom ženkom. Vrhunac neukusa leži u tobožnjoj Griškinoj amoralnosti, koji puškom u ruci hoće da prisili Vaclava na preljub u ime neke časti pred selom.

Stvarati komediju na krivim, neuvjerljivim i kulturträgerskim predpostavkama znači sniziti kazališnu umjetnost na praznu zabavicu sumljive kvalitete i ponižavati čovjeka tamo, gdje on ni u prirodi nije ponižen. Osim toga Vachekova Marfa nije žrtva moralnoga neznanja, ni ljubavi, ni bijede, ni zavodništva nego potpunoga animalnoga nagona. Njena komedija ne uključuje u sebi ni trunak čovječnosti, ni prije ni poslije Vaclava, ni prije ni poslije muževa dopusta. Kad i jedan i drugi odu, ona se penje na peć da nastavi prljavim životom u društvu sa pojcem Čučkinom.

Ona ne može izazvati ni samilost, ni simpatiju, ni divljenje osim u rijetkim prizorima, koji su u bitnoj kontradikciji sa ostalim prizorima, a tri muškarca oko nje, lutke su jednoga komediografskoga hira, koji je u Češkoj iz razumljivih razloga mogao i draškati ponos kulturnoga centruma, koji je tobože iznad ukrajinske džungle u osnovnim pojmovima morala. Ali u hrvatskom kulturnom centrumu nije trebalo prodavati rog za svijeću, pa makar u prijevodu Dra Branka Gavelle i u izvrsnoj igri gdje Babić i gg. Afrića, Beka i Ilića.

D. Ž.

PETAR PRERADOVIĆ ML.: ČOVJEK BEZ SVJEDODŽBE

(Komad u 3 čina)

I ovaj put je Preradović ml., renomirani kazališni autor, ostao na terenu suvremene društvene teme, kojoj prilazi sa finom i uobičajenom satirom. Radi se zapravo o jednoj kolektivnoj mani, o mentalitetu malograđanske sredine, koja čovjeka i svu njegovu vrijednost prosuđuje po formalnim kvalifikacijama, izraženim u propisnim školskim svjedodžbama.

Naš čovjek bez svjedodžbe, to je već uvaženi doktor prava, glavni ravnatelj velikoga industrijskog koncerna Dr. Homo, intelektualac i aktivna ličnost u privrednom svijetu. Ali kao za napast, taman u času proslave 50-godišnjice života otkrije se, da Dr. Homo nema maturalne svjedodžbe. Sva njegova realna vrijednost, učinjeni posao i dokazana sposobnost padaju u vodu. Formalističko društvo više cijeni propisni papir njegove mature nego sve to skupa.

Autoru je naročito uspjelo u figurama upravnoga vijeća prikazati sve odlike toga društva: praznu nadutost, formalističku i birokratsku superiornost, kojoj je do svega stalo samo ne do čovjeka, beživotnu komotnost, zlobu i sitničavost. Doktora napušta i njegova žena, kojoj je bilo stalo samo do položaja, dakle totalno prezren i odbačen čovjek.

Dovle je sve još išlo u običajenim obratima, ali u trećem činu čitavi komad skreće u nove vode. Dr. Homo je jači duh, on se ne da slomiti od društva, još k tome od ovako bijedna društva: odlazi na selo, napušta grad i njegove intrige, i njegove forme, koje ga i samoga koče i izjedaju, te na selu uživa slobodu i mir, čak i ljubav svoje tipkačice, koja ga jedina nije u kritičnom momentu napustila. Dakako ne bi to bilo nikakovo riješenje dostojno solidna dramskoga komada, da se ne događa nagla rehabilitacija odbačenoga ravnatelja. Zavedeni krivotvorenom maturalnom svjedodžbom, do koje se na vlastitu ruku dokopao neki advokat Dr. Adam, a sve bez znanja doktora Homo, članovi upravnoga vijeća dolaze u selo i ponovno ga uspostavljaju za glavnoga direktora, prelaze preko svega, jer svjedodžba je tu. Satira je našla svoje žrtve, ali najednom Dr. Homo iza kako ih je vješto zapleo u vlastite mreže, superiorno se izdiže, odbija ponudu, prezire malograđansku formalistiku i sav život, koji na njoj počiva, a da udarac bude strašniji iznosi na koncu konaca autentične dokaze, da je on uistinu položio

onu maturu, koju su mu osporavali, a da je ova svjedodžba od Dra Adama, votvorena, te da trajno ostaje na selu, u carstvu slobode.

Po svemu se osjeća majstorska konstrukcija, koja ne ostavlja od početka kraja nijedne scenske praznine, ali dalje od te konstrukcije, izgleda da au ovaj put nije uspjelo poći. Naročito je bombastično konstruiran prvi čin, u ko se sve akumulira oko ravnateljeve proslave, da se baš usred te proslave rasprši viješću o svjedodžbi. U životu to biva, a osobito u formalističkom druš malo elastičnije. Scena sa ženom je također plod dobre konstrukcije, a rastan pomalo i stereotipan.

Bijeg na selo i definitivno napuštanje grada najkrupnija je slabost autoro konstrukcije u ovom novome komadu, naročito kad se uoči intelektualna i moral snaga glavnoga junaka.

Sve to još ne znači, da komad nema scenskoga života. Pače, autor je toli izbrusio svaki prizor i svaki dijalog, da su svi ti detalji za sebe male majstori prepune izvjesnoga intelektualnoga šarma; a sigurnost, kojom autor ne puš publiku iz ruku sve do posljednjega prizora, odaje nesumljiv kazališni talenat. Ka rakteriološka zapažanja su odlična: četrnaest muških uloga je našlo svoj tip kao dvije žene. Najteži je posao imao g. Grković kao Dr. Homo, ali mora se prizna rijetko je tome finom i inteligentnom glumcu tako savršeno ležala jedna ulo kao ova. U prvom dijelu igre defenzivno suspregnut i iznenađen, a u drugo dijelu ofenzivno borben i nadmoćan, g. Grković je u svakom slučaju bio savrše u intonaciji i odmjeren u gesti. Sve su ostale uloge miniaturnoga karaktera, al odlično izrađene od gg. Jovanovića, Mirjeva, Nučića, Rakuše, Martinčevića, Ra paka, Beka, Leljaka, Pukšeca, Ilića i dr. U ulozi supruge gl. ravnatelja nastupi je iza duge stanke kao gost gđa Vera Hržić, a sentimentalnu tipkačicu je bez većih napora odigrala gdjica Nadja Grahor.

D. Ž.

TEATRO DI VENEZIA U ZAGREBU

Specijalisti Goldonijeva teatra, kojemu je genijalno uspjelo umjetnički sintentizirati barokni život na lagunama, kad je taj bio u punoj zrelosti svoga iživljavanja, prikazali su nam u Zagrebu (13. i 14. ožujka) dvije njegove komedije »Le baruffe chiozzotte« te »I rusteghi«. Bio je to uistinu rijedak i jedinstven kazališni doživljaj na dvije tipične goldonijevske varijacije: ribarskoga puka (»čozoti«) i buržujskoga sloja ljudi. Dva su to svijeta sa svojim pogledima, sa svojom filozofijom, sa svojim jezikom, sa svojim naglaskom i kretnjama, sa svojom utvrđenom tradicijom i navikama, od kojih se ne ustupa ni u najsitnijoj kretnji. A sve to skupa nedostiživo ujedinjeno i sliveno u dva komada kao u dva živa spomenika stare Venecije.

»Le baruffe chiozzotte« pisane čak i dijalektu i kao rijedak primjer skupne igre, stavljaju na glumački ansambl velike zahtjeve. Tu je sve jednako važno i u svemu živi jedan duh, pokrenut istim temperamentom i jednakim tempom. Svađa ribarskih žena u svim varijacijama i obratima najtemperamentnijega elementa u Evropi, svađa u šali, svađa u zbilji, u komičnom i tragičnom, svađa oko svega i u svemu, usađena, prirođena i instinktivna svadljivost brbljavih i lukavih žena, to je glavni motiv, koji se provlači kroz čitavu komediju od prve do posljednje slike. U to svadljivo klupko upleteni su svi muževi i svi zaručnici, sudbena vlast, čitava ulica, komšiluk, skoro bih rekao, čitavo mjesto. Divnim komičnim situacijama ni kraja ni konca. Tko je ikada imao prigode upoznati po mediteranskim zakutcima »čozotski« mentalitet, taj je u ovoj komediji uistinu mogao upoznati svu snagu Goldonijeva teatra i prepustiti se punom umjetničkom užitku.

Ansambl je savršenom kolektivnom igrom, prirodnom slivenošću i istančanim umjetničkim oblikovanjem najskrovitijega duševnoga pokreta, koji se u ovom

a Evrope izražava uvijek adekvatnom vanjskom plastikom, koju nitko nije anju reproducirati, — ovakav ansambl je osvojio zagrebačku publiku, koja reagirati na umjetničke događaje u svome kazalištu.

»I rusteghi« su u drugom ruhu oblikovali identičan mentalitet: svadljivost du muževa i čitave njihove ženskadije u kući. Grubijani, instinktivno terori- u kuću; četiri su na broju, sva četiri različita temperamenta, ali jednako ostrušena prema ženama. Žene, lukave, lakomislene i čestite istodobno ne čaju svoje grubijane previše ozbiljno, udružuju se pače i kao svijet za sebe vode svoje nedužne zabavice i na svoj način pomažu mladome paru, da se e mimo sve strogosti i grubijanskoga ceremonijala njihovih muževa i padrona. ome vječnom ratu između muškoga i ženskoga svijeta Goldoni majstorski izrab- e svaku priliku da umjetnički prikaže zavist, mrzovolju, ljubomoru, naivnost, tkarstvo i ljupkost svojih suvremenika.

Tu su glumci mogli individualno jače doći do izražaja nego prve večeri i rija tipova je bila šarena, savršena i skladna do svakoga pokreta maloga prsta.

Najizrazitija umjetnička figura svakako je Cesco Baseggio, glumac inantne snage, komičar nevjerovatno širokoga registra. Od ženskih uloga, dvije večeri se najjače ispoljila Andreina Carli, tip temperamentne vke. Ali ponovno moramo istaći, da je čitavi ansambl u svim pojedinostima prvorazrednoj visini.

D. Ž.

Socijalni pokreti

MIROVINSKO OSIGURANJE NOVINARA

10. III. 1939. poblicirana je uredba sa zakonskom snagom o proširenju mirovinskog osiguranja namještenika na novinare. Novinarima se po ovoj uredbi smatraju oni namještenici kojima je stvaranje sadržaja listova tekstom, izvještajima ili slikama stalno zanimanje i glavna zarada.

Mirovinsko osiguranje novinara bilo je predviđeno uredbom o novinarima još 1926. god. ali nije do sada provedeno. Država će isplatiti mirovinskim zavodima iznos od 12 milijuna dinara za vrijeme od 1. I. 1927. do 31. III. 1939. za naknadno osiguranje. U tu svrhu uplatit će se i glavnica Penzionog fonda novinara, koji će time likvidirati, a osiguranje će preuzeti nadležni penzioni zavodi.

U slučaju, da ova novčana sredstva zajedno ne budu dostajala za uplatu potpunog prinosa zajedno sa kamatama proteklo vrijeme ipak će se uračunati, ali samo sa razmjerno manjim prinosom od onoga koji će biti ustanovljen na dan 1. IV. 1939. prema plaći novinara. — Ovo vrijeme naknadno uplaćenih prinosa smatra se prema uredbi obligatnim mirovinskim osiguranjem, a imaju se uplatiti ovi naknadni prinosi za sve novinare koji nisu 1. I. 1927. navršili 55 godina starosti, a još su sada novinari. Oni su obvezani na mirovinsko osiguranje i tada ako su 1. IV. 1939. već navršili 55 godina starosti.

PRED MIROVINSKIM OSIGURANJEM TRGOVAČKIH NAMJEŠTENIKA

U financijski zakon za 1939.-40. unešena je odredba, da ministar socijalne politike može donijeti uredbu kojom se mirovinsko osiguranje proširuje i na trgovačke namještenike. Kako je poznato, mirovinsko osiguranje privatnih namještenika, koje je bilo provedeno na bivšem austrijskom području još 1909. god. t. j. u Dalmaciji i Sloveniji, prošireno je počevši od 1. I. 1938. na teritorij cijele države. Također je uvedeno u život i osiguranje za iznemoglost, starost i smrt od 1. IX. 1937. po zakonu o osiguranju radnika.

Zakon o mirovinskom osiguranju privatnih namještenika od 1909. god. predviđa mirovinsko osiguranje znatne kategorije privatnih namještenika, a k su inače u svemu izjednačeni sa ostalim namještenicima (Tako na pr. u obrtu zakonu). To su trgovački pomoćnici uposleni u trgovinama. Trgovački su pom nici za sada obvezani na mirovinsko osiguranje po zakonu o osiguranju radni (osiguranje za iznemoglost, starost i smrt) a koje osiguranje provodi Središnji u za osiguranje radnika.

Razlika između osiguranja po zakonu o mirovinskom osiguranju namješteni i osiguranja po zakonu o osiguranju radnika jest prvenstveno u tome što je re po zakonu o mirovinskom osiguranju mnogo veća od one koja je predviđena zakonu o osiguranju radnika. S druge strane veći su i prinosi za osiguranje mirovinskom zakonu. Dakako, da namještenici radije uplaćuju nešto veći doprin kad su obvezani na plaćanje tog osiguranja, da im pogodnosti budu veće. U zako o mirovinskom osiguranju namještenika iz 1909. nije predviđeno osiguranje tr vačkih pomoćnika i to na zahtjev njihovih organizacija. Prvobitni projekt to zakona obuhvaćao je i osiguranje trgovačkih namještenika. Zahtjev za izuzeće tr vačkh pomoćnika za ono doba bio je razumljiv, budući da je tada većina trgovačk pomoćnika nakon izvjesnog vremena provedenog u trgovini otvorila svoju vlasti trgovinu. Danas, nakon trideset godina od donošenja ovog zakona situacija se je mnogočemu promijenila. Velika većina trgovačkih pomoćnika neće nikada doći svoje samostalnosti, do vlastite trgovine.

Pravilno shvaćeni interesi socijalne politike traže, da se zahtjevi trgovački pomoćnika što prije udovolji, pa da se i na njih proširi mirovinsko osiguranje p zakonu o mirovinskom osiguranju namještenika, te da se i u toj grani osiguranj izjednače s ostalim namještenicima.

Držimo, da je neopravdan prigovor trgovaca — njihovih poslodavaca — da se osiguranje ne provede, jer da je to za njih veliko opterećenje, to tim više kad i sami trgovci već iznose zahtjev da se i za njih provede mirovinsko osiguranje.

Prema popisu osiguranika Središnjeg ureda za osiguranje radnika od 30. VI. 1936. bilo je na cijelom teritoriju države namješteno u trgovini ukupno 55.261 osi- guranih osoba. Od toga broja otpada na činovnike u trgovini 7.981 osoba; na kvali- ficirane namještenike 21.683 osoba (18.666 muških i 3.017 ženskih osoba); na naučnike (šegrte) 12.314 i na nekvalificirane namještenike 13.283.

Prema ovim podatcima dobili bi mirovinski zavodi proširenjem mirovinskog osiguranja na trgovačke pomoćnike ukupno preko 20 tisuća novih osiguranika, ako se ne uzmu u obzir naučnici i nekvalificirano osoblje namješteno u trgovinama.

Prema statistici SUZOR-a bilo je na teritoriju savske, primorske i vrbaske banovine 17.969 osiguranih osoba namještenih u trgovini od ukupnog broja, koji iznosi 51.149. (Radnička Zaštita 1936. god. str. 61.; Br. Haberle: Položaj trgovačkih namještenika). Analogno statistici trgovačkih namještenika iz 1934. god. potpalo bi pod mirovinski zavod u Zagrebu otprilike jedna trećina od ukupnog broja na osi- guranje obvezanih trgovačkih pomoćnika. Dr. L. P.

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 5 SVIBANJ 1939. GOD. VII.

MARKIZA JULIJA ANA FRANKOPANSKA

Uvod

Češki velikaš Većeslav Franjo Eusebius knez Lobkovic spada među najodurnije tipove u čitavoj tragediji roda Zrinjsko-Frankopanskoga. On je u 60. godini života postao ministar plitkoga, lakomoga i sadizmom zadojenoga licemjerca cara Leopolda I i tako je, što no riječ, našao lonac svoj poklopac. Samo prvi ministar takova vladara mogao je začeti osnovu, i provesti je do kraja, da treba iskorijeniti rod Zrinjsko-Frankopanski, muško i žensko, pa i nedužnu djecu. Za tu mu je svrhu dobro poslužila misija bana Petra Zrinjskoga u Carigradu, kad je onamo poslao svoga kapetana Bukovačkoga u interesu osiguranja kraljevine Hrvatske, za koju se u Beču nitko nije brinuo, a u kojoj su carevci zlostavljali ljude kao da su u neprijateljskoj zemlji. Za uspjeh te misije bana Zrinjskoga doznao je Beč, odnosno knez Lobkovic, prije od samoga bana, pa je odlučio, da izrabi priliku, a u prvom redu da izrabi dobroćudnost i povjerljivost hrvatsku koja drži svakoga poštenim, dokle se o protivnom ne osvjedoči.

Svrha kneza Lobkovica bila je, rekosmo, iskorijeniti rod Zrinjskih i Frankopana, eda se zapljenom njihovoga golemoga pokretnoga i nepokretnoga imanja ukloni zadah praznine iz blagajna njegova carskoga gospodara. Znao je on, da će odmah predobiti za sebe lakomca Leopolda, kad mu razloži tu svoju konačnu svrhu, i da će mu ovaj slijepo potpisivati sve, što mu on ikad predloži. To nije nikakva izmišljotina. To se dade dokazati autentičnom ispravom, koja se čuva u bivšem c. i k. državnom arhivu u Beču, a nosi nadnevak 20. ožujka 1670.

»Tajno povjerenstvo«

Po zakonima obih kraljevina, Hrvatske i Ugarske, i to po zakonima izdanim od kraljeva Matije Korvina i Vladislava II., na koje se zakone Petar Zrinjski i poziva u svojoj drugoj obrani (mjeseca ožujka 1671.) velikaše naše, ako nisu prije pozvani na sud i sudbeno osuđeni, nije mogao progoniti ni zatvorit nitko, pa ni sami vladar, ni na teritoriju kraljevstva, kamo li izvan njega, bez savjeta i odluke domaćih prelata, velikaša i dostojanstvenika. Lobkovic je pogazio sve te zakone skopčane

povlastice, pa je složio jedno »tajno povjerenstvo« od stranih velikaša, kojemu je povjerio i najveću vlast, da caru naime sugerira, što i kako ima u nazočnom pitanju postupati. Pročelnik toga povjerenstva bio je sam knez Lobkovic, a vrijedni su mu članovi bili grofovi: Schwarzenberg, Lamberg i Montecucoli, te baron Hocher. Povjerenstvo je imalo dva tajnika: jedan se zvao Dorsch, a drugi Abeles. Zapisnici toga povjerenstva su danas štampani. Iz prvoga od njih proizlazi, da je Lobkovic sa svojim vrijednim drugovima dokazao caru, kako on može, dapače mora, prevariti bana Petra Zrinskoga, i domatiti u Beč, poslužívši se kao nesvijesnim ratilom, dobroćudnim zagrebačkim biskupom Borkovićem, koji se je te dane desio u Beču. Da se pak navede car na takav zločinački čin, u zapisniku se naglašuje, da je i francuski kralj Henrik IV. prevario vojvodu Vendomskoga, poslužívši se pri tome rođenim vojvodinim bratom; pa kad je eto brat mogao da prevari brata na Božju vjeru, »quod bona fide fratrem deceperit frater« zašto ne bi mogao da, na zadanu vjeru, i Zrinjskoga prevari vladar, čiji je život ravan životu naroda, »cujus vita, vita est populi?« Pogotovo kad se iz imetka buntovnika može izvaditi mnogo novaca jer kad je novaca lako se nađe i vojnika, budući da se veli: »Wo Geld ist sind auch Soldaten«. Ta se misao u istom zapisniku u posebnoj alineji ponovno naglašuje, gdje stoji doslovce: »Vaše carsko veličanstvo može, Božjom pomoću (sic) kod Zrinjskoga. Nadaždi-ja i ostalih ortaka naći obilje izvanrednih sredstava, kojima može opremiti i uzdržavati čitave armade i još podmiriti mnoge dugove«.

Lakomi car je prevario Zrinjskoga zbog novaca

Ovaj zadnji argumenat bio je za lakomca Leopolda najmjerodavniji! Tu je ključ, zašto je on spremno potpisivao sve, što mu je Lobkovic na potpis predlagao. Samo za ljubav novcu Leopold je propustio, da domami u Beč i kneza Rakocija, jer je stara njegova majka izjavila, da je za to spremna platiti veliku svotu novaca. Ta je svota, kako javlja 18. veljače 1671., papinski poslanik kod bečkog dvora nadbiskup Antonio, iznosila petstotina tisuća forinti! I dok to poslanik javlja u Rim, dodaje, da dvoru nije neugodno takvo riješenje, pa bi mu se možda svidjelo, kad bi se i svi ostali osumnjičeni s veleizdaje tako nagodili!

Lakomi car, netom je doznao da bi mogao dobiti silne novce, ako prevari Zrinjskoga, odmah je, slijedeći dan, izdao ručno pismo biskupu zagrebačkom Martinu Borkoviću, u kojem veli, da može zajamčiti grofu Zrinjskomu »securumu reddere«, da će mu on, car, činom dokazati svoju dobrohotnost, »nostramque benevolentiam factis demonstraturos«. Bojeći se pak, da Zrinjski ne povjeruje usmenoj poruci po Borkoviću, isti dan, 21. ožujka, šalje car svoje ručno pismo i banu Petru, u kojem ga upo-

orava da može pokloniti punu vjeru svemu onomu, što će mu reći biskup Borković. Pismo počinje slatkim riječima: »Care comes a Zrin« (Dragi grofe Zrinjski), a svršava »De caetero gratia mea caesarea et regia vobis propensus permaneo« (u ostalom ja vam ostajem sklon svojom carskom i kraljevskom milošću).

Ne obazirući se na ta dva carska pisma, knez Lobkovic, 27. ožujka, ponovno saziva na sjednicu članove spomenutog povjerenstva, koji jednoglasno zaključuju, da car treba da ostane kod svoje »veledušne« odluke, pa da Zrinjskoga, na bilo koji način, »quocunque modo«, lukavošću ili silom, »arte vel marte«, ulovi živa ili mrtva; da vojska provali u Međimurje i da ga popali u ime Božje (sic!), dok on (Zrinjski) imade još malo četa, a Turčina kod sebe nijednoga, i to prije nego li on pobjegne k Turcima ili k zetu Rakociju.

Kako je postavljena stupica?

Na tom temelju 29. ožujka izrađuju se u Beču isprave, kojima se skida s banske časti grof Petar Zrinjski, a imenuju se banski namjesnici biskup Borković i grof Nikola Erdödi. Osim toga potpisuje car — osam dana poslije onih svojih ručnih pisama za Borkovića i za bana! — proglas na narod u kojem veli: »Njegovu (Zrinjskoga) personu bantisamo i proskribujemo, dajući ovlast vsem i slednjim na nju tak, da ga slobodno umori, ali uhiti; da još k tomu vsemu obećamo onomu cesarski kraljevski dar, koteri njega ili živoga ili mertvoga nam da vu ruke. Imanje pak njegovo i blago vse da se obrne za našu komoru kraljevsku, hoćemo i zapovedamo«.

Taj isti dan car nalaže, da se taj proglas rasturi, da se provali u Međimurje, i da se uapsi i žena Zrinjskoga, banica Katarina. Ali sa svim tim, tri dana poslije toga 2. travnja knez Lobkovic piše banu prijateljsko pismo u kojem naglašuje, neka ne dvoji o prirođenoj carevoj dobroti, i neka se pouzda potpuno u njegovu golemu blagost. A taj isti dan vojno vijeće u Grazu izvješćuje cara, kako će se zaposjesti gradovi Bakar, Bakarac, Novi, Ozalj, Bosiljevo i ostali, te kako će se carski proglas rasturiti u narod. Za tu je osnovu doznala u Novom Frankopanova žena markiza Julija, koja bijaše kći jedne sestre rimskoga kardinala Barberinia. Ona se posavjetova sa Orfeom Frankopanom, koji bijaše rodom iz Furlanske i nećak konta Ivana Franje Valvasona, gospodara grada Rosacis[1] i odlučiše, da će Orfeo smjesta pisati svome ujaku Valvasonu u Rosacis, da je markiza Julija odlučila ukloniti se opasnim prilikama, koje prijete u Hrvatskoj, da već priređuje i ukrcava svoju prtljagu, i da će, netom

[1] Orfeo bijaše sin veleposjednika Petra Urbano, koji je oženio sestru konta Ivana Franje Valvasona, a posinak kneza Frana Krste Frankopana.

bude s time gotova, otputovati u Rosacis. Tu da će se zadržati samo kratko vrijeme, budući da namjerava čim prije nastaviti put u Rim. Orfeo stoga moli svoga ujaka, da primi u svom gradu na konak markizu Juliju, naročito istaknuvši, da ona želi, da sve ostane stroga tajna, da ne bi doživjela kakvu neugodnost kad bi se za njezino putovanje prerano u javnosti doznalo.

Međutim se u Beču neprestano snovalo, kako će Zrinjski i Frankopan dospjeti u najgoru stupicu. To dokazuje i pismo, koje je 3. travnja pisao Dorsch, tajnik više spomenutoga povjerenstva knezu Lobkovicu, u kojem upozorava svoga čestitoga gospodara, da treba ostati kod prihvaćene odluke, da se Zrinjski i Frankopan ulove živi, da im se zaplijeni imetak i svi gradovi, da tako dospiju u položaj, u kojem više ne će moći naškoditi.

Dok je Lobkovic primio to Roschovo pismo, odmah slijedeći dan, 4. travnja, car mu je potpisao jednu zapovijed za generala Spankau-a, neka smjesta nastupi vojskom protiv Zrinjskoga, a drugu za generala Herbersteina, neka zaposjedne primorska dobra Zrinjskoga i Frankopana.

Bijeg markize Julije

Taj isti dan, 4. travnja, Orfejev je poslanik već bio u Rosacisu, gdje je izručio njegovo pismo kontu Valvasonu, koji je smjesta izvijestio o stvari mletačkoga namjesnika u Furlanskoj, Benedetta Giustiniani, a ovaj poslao izvještaj dalje u Veneciju.

Julija je pametno odlučila, da čim prije treba preći na teritorij republike, da je ne bi iznenadile carske čete u Novom. Ona je taj isti dan, 4. travnja, ostavila Novi i pošla u Bakar, gdje je prenoćila. Slijedeće se je jutro ukrcala na veliki jedan jedrenjak, banovo vlasništvo, i otplovila put Pirana, gdje je prispjela treći dan. Tu je dala prekrcati svoju prtljagu na dva manja broda, dvije »peote«, s kojima je sretno doplovila do Tržića (Monfalcone). Ona nije htjela da na banovom brodu plovi dalje od Pirana, da ne bi putem, u zalivu Tršćanskomu naišla na koji brod s carskom zastavom; dočim carevci ne bi smjeli da zaustave »peote«, na kojima se vije zastava sv. Marka. U Tržiću je otpustila 19 članova svoje pratnje, nalogom da se vrate u Novi, a pridržala je kod sebe 5 ženskinja, kapelana, paža i dva dvorjanika.

Mletačke su oblasti bile susretljive prema Juliji. Znale su da je ona na moru, pa su lako mogle upozoriti na nju carevce, tim više što je od Novoga do Tržića ona trebala skoro dva tjedna. Ta se duga plovidba može protumačiti samo tako, da su je na moru sprječavali vjetrovi. U ono je naime doba jedrenjak rano poslije podneva tražio zgodno noćište; ako li su pak duvali protivni vjetrovi, on se iz svoga zakloništa nije

kojiput više dana uopće micao. Julija je naravski bila vrlo žalosna. To nam potvrđuje i Giustinianov izvještaj, gdje veli, da joj se na licu odrazuje golema tuga, što je daleko od svoga supruga i što je morala ostaviti svoje gradove. Uz to on obaviješćuje vladu da joj se prtljaga sastoji od 20 bala, što srebrnine, što skupocjenih oprema.

Da je Julija bila žena pronicava, da je bila u sve upućena i da ona Beču nije mogla nimalo vjerovati, dokazuje ne samo njezin bijeg, već i sve ono što je pripovijedala kontu Valvasonu i što nam se je u ispravama sačuvalo, jer je Valvason o svemu pismeno izvješćivao mletačke vlasti. Ona je dakle kazala, da je »grof Zrinjski bio vrlo ozlojeđen na postupanje bečkoga dvora. Kad se je za to njegovo raspoloženje doznalo u Ugarskoj, predstavnici 13 ugarskih županija, koji su već prije gojili mutnih osnova protiv austrijske kuće, a poticala ih je i grofica, supruga bana Petra, koja je punica ugarskoga kneza Rakocija, te koja je i sama neko vrijeme boravila u Ugarskoj, dakle ovi su predstavnici u ime čitavoga kraljevstva poslali svoga punomoćnika grofu Zrinjskomu, nudeći mu kraljevsku krunu, a oni da će žrtvovati krv i imetak svoj, da ga podignu na prijestolje. Kad se je to doznalo u Beču, porodile su se velike sumnje, uslijed kojih su razni vojnički zapovjednici u Hrvatskoj dobili nalog da imaju vrlo oprezno nadzirati kretanje grofa Zrinjskoga. Ovaj se je pak bojao upliva svojih takmaca u carskom dvoru, pa je najzad odlučio poslati u Carigrad svoga čovjeka, kojemu će Turci vjerovati. Taj je poslanik brzo utanačio ugovor, koji je ponajprije potpisao sam sultan, a onda su ga poslali u Kandiju, da ga supotpiše i prvi vezir, koji je doista i supotpisao. U tom ugovoru, Turci da su se obvezali pomagati grofa Zrinjskoga, dokle on ne zagospoduje u čitavoj Ugarskoj i Hrvatskoj. Zrinjski bi zato bio obvezan da plaća sultanu danak, koji se je već dugo vremena plaćao, i koji još i sada car plaća, a to je 12 tisuća talira svake godine. Inače, prema tom ugovoru, grof Zrinjski i njegovi podanici imaju uživati sve one povlastice, što su nekoć bile podijeljene gradu Galati. Što se pak tiče molbe Zrinjskoga, da se knezu Palfy-u oduzme njegova kneževina, i da se podijeli knezu Rakociju, zetu Zrinjskoga, sultan će odlučiti kasnije. Inače, grof Zrinjski ne će biti obvezan da služi sultanu i ičemu, osim u obrani svoga kraljevstva. — Kad su Turci otpremili banova poslanika s tim pogodbama, on se je zadržao u Bosni da uredi sve što treba za izvršenje ugovora. Ali, kad se je za to prije vremena doznalo u Beču, naložili su odmah vojnom zapovjedniku u Hrvatskoj, koji boravi u Karlovcu, neka sabere čim više vojske, i neka provali u posjede grofa Zrinjskoga i markiza Frankopana. I doista, carske su čete odmah zaposjele dva njihova grada, koji nisu od osobite važnosti, i koji su se predali bez otpora.

»Grof Petar — veli nadalje Julija — i markiz Frankopan povukli su se u Čakovec. To je tvrd grad, okružen dvostrukim jamama, koje su pune vode, i jakim bedemima, koji su dobro opskrbljeni topovima. Posada broji oko 3600 momaka, koji su valjano svim i svačim opskrbljeni. U blizini grof Zrinjski imade još jedan grad, u čvrstom položaju, a zove se Legrad. Brani ga junačka posada, koja broji oko 1500 vrsnih vojnika. Eto u kakvom se položaju sad nalaze grof Zrinjski i markiz Frankopan. Na ostalim njihovim posjedima nalaze se njihovi zapovjednici. Ali to su ponajviše jednostavni »kašteli«, koji ne bi mogli odoljeti podsjedanju, izuzevši grad Bakar, koji je pri moru i prilično utvrđen, pa bi se mogao održati dulje.«

»Pripovijedaju — završuje Julija — da dogovaranja zametnuta s Bečom imaju svrhu da se dobije vremena, dokle ne dođe doba prikladno Turcima za vojevanje. Stoga, ne bude li car širokogrudan i prema grofu i markizu, posve je moguće, da već za koji tjedan Turci poplave Hrvatsku, a u Ugarskoj će planuti buna. Što pak ovaj čas izgleda da su svi ostali, osim spomenute dvojice, Zrinjskoga naime i Frankopana, vjerni, to je stoga, što ovi još nisu dobili pomoći. Ali, netom se pojave prve pomoćne čete, nastat će golema promjena, jer se općenito čvrsto vjeruje, da će se protiv cara podići ne samo ugarska i Hrvatska, već i Štajerska, Koruška i Kranjska. Što su pak već zatvorili Tatenbacha, to je slijedilo stoga, što se je prebrzo doznalo da on sprema ustanak u jednoj od tih pokrajina. Ali grof i markiz su u Čakovcu, i oni se nimalo ne boje, budući da ta tvrđava nije udaljena od Kaniže više od 12 talijanskih milja, a tu je na okupu kakvih 20 tisuća Turaka, pa će stoga carske čete morati svladati velike teškoće, ako se odluče da podsjednu Čakovec.«

Sve se ovo pripovijedanje markize Julije nalazi u izvještaju Benedetta Giustiniana, koji je na kraju dodao, da je konte Ivan Franjo Valvasone oprezno predočio kneginji Frankopanki, svojoj gošći, da ne bi bilo uputno, da se ona duže vremena zadržava u tolikoj blizini carske granice; a ona da mu je odgovorila, da će pričekati na poruke svoga supruga, pa će tada odlučiti.

Očito je, da Julija nije još tada znala, da su i Zrinjski i Frankopan progutali carevu i Lobkovicevu udicu, baš kad je ona plovila oko Istre, i da su 7. travnja poslali caru »bijeli list«; nije znala da je Zrinjski odmah zatim poslao svoga sina Ivana Antuna u Beč kao taoca, pa da su i oni, u noći 13. travnja, na carevu i Lobkovicevu riječ ostavili Čakovec i pošli u Beč; gdje su oni, kako smo u početku kazali, već 20. ožujka bili osuđeni na smrt; gdje je car bio već izdao proglas na narod, da ih može ubiti svatko, i da će onaj koji ih ubije, dobiti cesarski i kraljevski dar! Julija nije ni slutila, da je car 19. travnja, dakle sjutradan poslije njezina dolaska u Rosacis, potpisao zapovijed, da se ima uapsiti

i Orfeo Frankopan. Vojno ga je vijeće gradačko već tražilo, pa kad je doznalo, da je on na mletačkom teritoriju, pisalo je u Beč, neka se zahtijeva od mletačkoga poslanika kod dvora, da ga republika izruči.

Juliji, koja o svemu tome nije ništa znala, bilo je vrlo teško, što ne dobiva glasa ni od supruga, ni od grofa Zrinjskoga, pa je stoga 29. travnja pisala Benedettu Giustinianu u Udine, moleći ga za »putni list« za dva njezina čovjeka, koje ona namjerava poslati prama Kaniži, ne bi li doznali gdje se nalaze njezini mili. Razabire se na prvi mah, da ona nije ni na kraj pameti imala, da su Zrinjski i Frankopan mogli povjerovati caru i Lobkovicu, pogotovo nije mogla sanjati, da su oni pošli u Beč!

Sve što je ona poslije dolaska u Rosacis doznala, pripovijedao joj je istom 25. travnja jedan Frankopanov vojnik, koji je krenuo iz Novoga 22. travnja, i već treći dan bio kod svoje gospodarice. On je kazao, da su još 14. travnja, dakle 10 dana po njezinu odlasku iz Novoga, pod razvitim zastavama uz tutanj bubnjeva, doplovila pod Novi 22 oboružana broda iz Senja, da se je iskrcao senjski podkapetan Gal, koji je prije, po kopnu, poslao svoje pješake, da podsjedne taj grad. Nije, naravski, naišao na nikakav otpor jer su se Novljani dobrovoljni podložili. Gal je iz Novoga krenuo dalje, da zauzme gradove Zrinjskoga. Ovi su se čitav dan držali neodlučno, jer nisu imali nikakve upute. Ali kad je slijedeći dan pukao glas, da se približava i karlovački general sa svojim četama, sami su mu građani pošli u susret, noseći ključeve Bribira, Grižana, Drvenika, Hreljina, Kraljevice, Bakra i Grobnika, a pratili su ih svi Vinodolčani. Spomenuti general da ih je primio uljudno, pa su tada svi, zajedno s njime, krenuli da zaposjednu Bakar. Tu da se je general zadržao tri dana. Sva su se spomenuta mjesta predala bezuvjetno, a sve su se tobožnje operacije pobjeditelja ograničile na pljačkanje, pa su odnijeli sve oružje i pokućtvo, tako da su preostala tek dva ili tri topa, koje ne bijaše zgodno prenašati. Kad je karlovački general otišao, — reče nadalje vojnik — ostao je u svojstvu zapovjednika grof Paradaiser, koji sad boravi u Bakru. Njemu da dolaze u pohode Riječani i drugi ljudi iz okolice; a on pušta da se i dalje pljačka po miloj volji, tako da građani javno jadikuju, da su se nadali, da će ih minuti tolika strogost, kad su se dobrovoljno predali.

Benedetto Giustiniani doduše je proslijedio Julijinu molbu za putni list dvojice njezinih ljudi, ali je nije preporučio, jer — upozoruje on mletačku vladu — kad bi kojim slučajem carevci tu dvojicu ulovili, potvrdila bi se time glasina koja kruži naokolo, da Serenisima podupire pokret Zrinjskoga.

Doista je neshvatljivo, kako se je još 13. travnja moglo znati u Udinama, da je Petar Zrinjski svrgnut s banske časti i da su mu imenovani

pasljednici u toj časti, a on o svemu nije pojma imao, pa je baš te iste noći krenuo s Frankopanom iz Čakovca u Beč! Još manje je shvatljivo, da je knez Lobkovic tri dana poslije odlaska banova iz Čakovca, dakle 16. travnja, više od dva tjedna poslije potpisanoga onoga proglasa, kojim se obećava nagrada onomu, koji izruči bana živa ili mrtva, — pisao banu iz Beča, oslovljavajući ga »Presvijetli gospodine grofe, vrlo ljubljeni rođače!« i priopćio mu da će od patra Forstalla doznati za preblage nakane njegova carskoga veličanstva!

Početkom svibnja se je po čitavoj Europi već znalo za neuspjeli pokret Zrinjskoga i Frankopana. Kardinal Barberini, Julijin ujak, požurio se je da pošalje svoga pouzdanika opata Tisotti s pismom za Petra Zrinjskoga. Taj se opat nadao, da bi još mogao zateći Zrinjskoga u Čakovcu; ali, kad je u tom gradu našao careve čete, nastavio je put u Beč, gdje je imao predati pisma za cara i caricu Eleonoru. U tim pismima kardinal je molio da se blago postupa i prema grofu i prema markizu. Nije ni čudo: Frankopan je po Juliji bio rođak kuće Barberini, a za Zrinjskoga je taj crkveni knez gojio staru privrženost poradi golemih njegovih zasluga za katolicizam. Opat se je Tisotti zadržao u Beču do konca lipnja, kad je njegovo zauzimanje za hrvatske velikaše preuzeo bečki nuncij, da ne bi udarilo u oči, što se za tu svrhu drži u Beču posebni predstavnik. Tisotti je otputovao iz Beča točno 28. lipnja.

Pismo nesretne markize Julije

Nesretna je Julija istom u početku lipnja sve doznala, pa je pisala iz Venecije 10-toga mjeseca knezu Lobkovicu, na talijanskom jeziku, ovo pismo:

»Iznemogla od žalosti i u neprestanoj uzrujanosti poradi svakojakih nedaća, ne preostaje mi da se snađem i da se utješim, već da se utečem prirođenoj dobroti vaše preuzvišenosti. Suvišno je da pismeno ističem, koliko sam žalosna poradi svega što se je dogodilo, jerbo ja to svaki Božji dan svojim suzama oplakujem. Ako rečem, da bih žrtvovala svoju krv i da bih pregorjela svoj život, da ublaži n srce Njegova Veličanstva, to bi bili čisti osjećaji moje duše, i to bi bila lična moja željena slava. Ali budući da je razglašena blagost, kojom Nj. Vel. znade dobrostivo obasuti i veledušno počastiti svoje podanike, to mi nadahnjuje nadu u nekakvo olakšanje moje žalosti. Međutim, ako bijedne moje prilike, koje svi sažaljuju, mogu da zavrijede kakvu milost kod Preuzvišenosti Vaše, ja Vas ponizno molim, da me obavijestite o prilikama moga markiza. Smetnju, što Vam ovim nanosim, znam da će mi Preuzvišenost Vaša oprostiti, jer sami znate da je to plod one ljubavi, koju treba da žena goji prema svome suprugu, a ja Vas uvjeravam, da ću tu počast zapisati kao

svoju vjekovitu obvezu, te podlažući Pr. V. svoju prepokornu službu, ostajem P. V. preponizna, preodana i preobvezana.

U Veneciji, 10. lipnja 1670. Julija Ana Frankopana

Staromu sadisti Lobkovicu valja da je ovo pismo dobro došlo, da može i opet zadovoljiti svojoj gadnoj strasti, jer ga je ostavio u svojem arhivu bez odgovora.

Beč je želio istrijebiti sve baštinike Zrinjskoga i Frankopana

pa je stoga carsko poslaništvo u Veneciji međutim nastojalo, da mu republika izruči Orfea Frankopana. Nisu marili da traže izručenje i markize Julije, jer ona kao supruga nije mogla zahtijevati baštinu Frankopanovu, ali Orfeo, kao posinak, mogao se ipak pozvati na svoje pravo. A vrhovni cilj lakomca Leopolda, i njegova vrijednoga prvoga ministra Lobkovica, bijaše maknuti sve one, koji bi bilo kako mogli spriječiti, da sva dobra Zrinjskoga i Frankopana pripadnu carskoj komori. Stoga je republika okolišala, samo da Orfeo dobije vremena da umakne s njezina teritorija. Samo se tako može shvatiti, da je namjesnik Benedetto Giustiniani istom 16. srpnja odgovorio na nalog primljen 12., dakle poslije četiri dana, da je on bio sve udesio, kako će Orfeo biti uhićen odmah slijedeće noći poslije primljena naloga. Nadao se je da će ga uloviti ili u njegovoj očinskoj kući u Udinama, ili na imanju njegova oca u sv. Vidu. Oblasnom izaslaniku da je dapače dodijelio jaku konjaničku stražu, ali bez uspjeha. Potražili su Orfea i u stanu Markize, ali badava. Giustiniani stoga primjećuje, da je svakako netko morao upozoriti Orfea, da ga potražuje tajnik carskog poslaništva, pa je on odmah otputovao možda u Rim, ako nije preko Piemonta, uopće ostavio Italiju. Markiza, završuje Giustiniani, ostala je u Sv. Vidu.

Ali Beč je htio pod svaku cijenu imati i Orfea. Stoga je 19. srpnja došao u mletačko vijeće glavom tajnik carskog poslaništva i tu pročitao posebnu spomenicu glede Orfeova izručenja. U odsutnosti dužda ustao je najstariji senator i rekao, da u tom poslu nije senatorima ništa poznato; neka on stoga tu spomenicu ostavi, pa će ju senatori proučiti i nastojati da carevoj želji zadovolje. Na kraju te spomenice bilo je naglašeno, da je na granici sve priređeno, kako će carski organi preuzeti Orfea Frankopana.

»Plemeniti« je car bio vrlo nestrpljiv što ne može dobiti u očinske svoje ruke i Orfea, pa je zapovjedio i svome namjesniku u Trstu, da ga dade uhvatiti; ali mu je taj namjesnik, Giovanni Paulo Comelli de Stackenfeld, 27. srpnja, odgovorio iz Trsta, da Orfea u Trstu nema; a kad dođe da će ga uhvatiti.

Kad se je Julija preselila iz Venecije u Rim, ne znamo. Bit će da je pošla odmah, poslije nego je nestao Orfeo s mletačkog teritorija. U Rimu je njezin ujak kardinal Barberini mogao doznati, prema vijestima nuncijature bečke kako se razvija proces proti njezinu suprugu; a bit će da joj je u tom pogledu bio pri ruci i mletački poslanik u Rimu.

Na 21. travnja 1671. sastali su se kod kneza Lobkovica gospoda grofovi: Schwarzenberg, Lamberg, Martinic, Nostic, Montecucoli, Sintzendorf te barun Hocher i tajnici Dorsch i Abelles. Vijećali su od 7 sati izjutra do jedne i po poslije podne pa su nastavili u 4 popodne do 9 navečer. Zaključili su, da se Nadaždi, Zrinjski i Frankopan osude na kaznu smrti, pooštrenu odsječenjem desne ruke i na gubitak imetka.

Kad je Frankopanu ta osuda bila priopćena, on je svojoj Juliji upravio opširno oprosno pismo, na talijanskom jeziku, iz kojega priopćujemo nekoje stavke:

»Premila i vrlo ljubljena Julijo, moja draga! — Kad eto po Božjoj odredbi moram zamijeniti ovaj s drugim životom... htio sam da te s ovo nekoliko redaka od srca zagrlim, i da Ti rečem za zadnji put Zbogom, moleći te, Julijo moja draga! za ljubav Kristovu, da mi kršćanskom samilosti oprostiš, ako si poradi moje nepromišljenosti morala pretrpjeti i uvreda i patnja. Također, Julijo moja draga! molim Te najodanije, da mi oprostiš svaku i najmanju uvredu, koju sam Ti u doba našega braka nanio. Od svoje pak strane, ja Ti iz svega srca i sve duše opraštam svaki povod neugodnosti, što si mi možda dala, akoprem je sve to bio samo žarki osjećaj Tvoje čiste i prave ljubavi prema meni. Opraštam se sa svom rodbinom i sa svim prijateljima, i preporučujem se za jedan »Pokoj vječni« mojoj duši, koja se milošću i pomoću Božjom nada, da će do koji sat uživati vječno gledanje Njegova Presvetoga Lika. Julijo moja draga! Htio bih svim žarom svoje duše, da Ti ostavim zadnju uspomenu svoje prežarke ljubavi, ali sam go i previše siromašan... Opraštam se i s Orfeom Frankopanom, te ga molim da mi oprosti, ako sam mu ikada što nažao učinio... neka mi ne zamjeri, ako mu ne iskazujem svoju zahvalnost kakvom uspomenom, kad ničim ne raspolažem, što bi se njemu pristojalo. Završujem Julijo moja draga! s Bogom! Svijete! s Bogom! Na ovom sam Ti svijetu bio preodani suprug, a na drugom ću biti Tvoj najvjerniji zagovaratelj kod Božjega Veličanstva. Ostajem zauvijek, Julijo moja draga, Tvoj preodani i najvjerniji suprug.

U Bečkom Novom Mjestu, 29. travnja 1671.

Franjo Frankopan

P. S. Ako se, Julijo moja draga! navrati k Tebi paž Bernardin, neka Ti je preporučen za ljubav moju i za vjernu službu, koju mi je iskazao.

Natpis: Presvijetloj gospođi

Markizi Juliji Frankopan

Je li treba spomenuti, da je i to pismo bilo zadržano u Beču kao i ono što je Zrinjski pisao svojoj Katarini u Zagrebu? »Premilostivi car« nije dopustio da nesretne udovice pročitaju i zadnji pozdrav svojih supruga!

Kad je Julija doznala za smrt svoga supruga, odrekla se svijeta. Stupila je u samostan sv. Terezije u Rimu i u njem je sveto preminula, onako, kako je sveto preminula u samostanu u Dubrovniku hrvatska kraljica Margarita, udova kralja Miroslava, oko 970., i druga hrvatska kraljica Jelena, šest godina kasnije, kao »majka sirota i zaštitnica udovica« u Solinu, kako svjedoči njezin divni nadgrobni natpis, koji nam, jer je iz X. vijeka, mogu zavidati svi narodi svijeta. Taj je natpis neoboriv dokaz naše milenijske kulture, koju samo neznalica ne može ili zlobnik ne će da shvati!

Treba li jošte istaknuti, da je kardinal Palavicini zamolio »premilostivoga cara«, da udovici Juliji Frankopanki doznači iz pokojnikove ostavštine ono, što joj kao udovici pripada, ali da kardinal nije dobio ni odgovora na svoje pismo?

Dodati se svakako mora, da je ban Zrinjski, još 5. rujna 1670., pisao caru iz zatvora pismo u kojem ističe »carska riječ mora biti sveta i postojana, jer pogaženu vjeru makar i Turcima i nevjernicima zadanu, nije Bog tek jednom strogo kaznio. Na tom počiva međunarodno pravo i snošaj čitavoga ljudskoga roda. — A 8. listopada 1670. pisao je Zrinjski i knezu Lobkovicu: »Pouzdao sam se u Tvoju riječ. Ne mogu ni pomisliti, da će se na meni prvom pogaziti careva riječ i riječ Tvoje preuzvišenosti!«

Ali ova dva zločinca, car i knez, ne samo što su pogazili zadanu riječ, već su dali banovu ženu Katarinu zatvoriti, zajedno s 10-godišnjom kćerkom Zorom Veronikom u Štajerskom Gracu pod jakom stražom. Da pak ugrizu za srce jadnu majku, otrgli su od Katarine i njezino dijete, na što je ona poludjela i od žalosti umrla 11. studenoga 1673. Malenu Zoru Veroniku primile su u svoj samostan Uršulinke u Celovcu, gdje je ona uslijed nespretno izvedene operacije na očnoj mreni oslijepila, i tako živjela do 29. siječnja 1735. Sina banova, mladoga Ivana Antuna, trideset su godina vucarili od zatvora do zatvora, dok nije od pustoga stradanja i on poludio i u ludilu umro u zatvoru u Grazu 11. studenoga g. 1703. Druga kćerka banova Judita Petronila sama je zarana stupila u samostan zagrebačkih Klarisa. Jelena pak, najstarija banova kći, po općem mišljenju najljepša žena u Europi, svršila je svoje dneve u Maloj Aziji u gradu Nikodemiji 18. veljače 1703.

Sad je car, kojega su onodobni puzavci proglasili »velikim«, mogao doista uživati imetak Zrinjskih i Frankopana, ali kad je protekla 248 godina od zadnjega čina strašne tragedije u Bečkom Novom Mjestu, kad

je, kako je prorekao Zrinjski, Bog odlučio da kazni pogaženu vjeru, oskvrnjenu pravdu i pravicu, kucnuo je kobni čas, te je godine Spasa 1919. potomak Leopoldov morao bježati s prijestolja u inozemstvo, baš onih dana, kad su Hrvati, uz dotle neviđeno slavlje prenijeli kosti svojih slavnih Mučenika u svetu Hrvatsku Zemlju. Da pak kazna bude potpuna, godine 1938. izdana je tjeralica — ironija sudbine! — od njemačkih oblasti protiv habsburškoga pretendenta! — Bog nikomu dužan ne ostaje!

Bare Poparić

KAD SUNCE KRVAVO TONE...

Kada se magleni veo daljinom zrenika sprema,
Da sunce krvavo skrije u zapadno oblačje neba,
Čežnje se usnule bude za srećom, koje već nema,
A duša žudi za snima ko prosjak za korom hljeba.

Kad sunce krvavo pada u tmurnu neizvjesnost: sutra,
Ko skršeni ratnik sa silnim mnoštvom krvavih rana,
Čine se večernje boje slične bojama jutra,
Početak je noći onda sličan početku dana.

Kad umire krvavo sunce, ko srce dana, što gine,
I rudi obzorje cijelo plamenom njegove vatre,
Osjećam, kako će zorom u istom sjaju da sine
I tamu, koja ga guta, kako će moćno da satre.

O, smrt je slična životu! Krvavo sunce, što tone,
Sutrašnje svoje rođenje slavit će istim sjajem.
Svuda je tako! Zvona, što danas opijelo zvone,
Sutra će novi život pozdravljat veselim krajem.

August Darmati.

FENOMENOLOŠKA FILOZOFIJA

Povodom obljetnice smrti Edmunda Husserla (1859.—1938.)

Naučni je svijet prošle godine izgubio čovjeka, koji je bez sumnje bio jedan od najistaknutijih i najzaslužnijih mislilaca našeg stoljeća: Edmunda Husserla*. Na samom početku tog stoljeća znatno je izmijenio fizionomiju njemačke filozofije dajući joj nekoliko značajnih crta.

Pobjeda nad psihologizmom.

U svojim prvim publikacijama Husserl je pokušao dati filozofsko opravdanje i tumačenje matematičkih, naročito aritmetičkih vrednota[1]. U njima uočuje pitanje matematičke teorije i metode, te filozofski raščlanjava osnovne matematičke pojmove kao, na pr., »mnoštvo«, »broj«, »cijelo« itd. Svoju analizu zapravo daje sa stanovišta ondašnje, uglavnom Wundtove psihologije, jer je u ono vrijeme prevladavalo mišljenje da se logika temelji na psihologiji, pa da prema tome i logika deduktivnih znanosti nalazi svoje filozofsko opravdanje u psihologiji. Međutim, Husserl se često nije mogao zadovoljiti takvim psihološkim »fundiranjima«. Naročito kad se radilo o »prijelazu od psiholoških suvislosti mišljenja na logičko jedinstvo misaonog sadržaja«, nije se pokazao pravi kontinuitet niti je bilo prave jasnoće. Time se Husserlu ukazala potreba

---

* Najglavniji podaci iz Husserlova života:

Rodio se 1859. u Prostejovu (u Moravskoj). Gimnaziju je pohađao i svršio u Olomoucu. Na sveučilištima u Leipzigu, Berlinu i Beču studirao je prirodne nauke, astronomiju, matematiku i fiziku. Doktorirao je 1883. u Beču, a habilitirao se 1887. u Halleu. Od 1901. je vanredni sveučilišni profesor u Göttingenu, a 1916. naslijedio je Rickerta na katedri za filozofiju u Freiburgu i. Br. Kasnije, 1923., dobio je poziv na sveučilište u Berlinu, gdje je imao naslijediti Troeltscha, ali je taj poziv odbio. Umirovljen je 1928. (njegov je nasljednik Martin Heidegger), ali je sve do 1933. bio vrlo aktivan. Umro je 1938. u Freiburgu i. B.

Husserlova glavna djela:

Logische Untersuchungen (2 sveska, drugi svezak u 2 polusveska) 1900/01. (drugo, prerađeno izdanje 1913/21., treće i četvrto izdanje 1922. i 1928.). — Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie 1913. (i noviju izdanja). — Formale und transzendentale Logik 1929. — Méditations Cartésiennes 1931. — (Za ostala djela i spise poredi: W. Illemann, Husserls vor-phänomenologische Philosophie. Mit einer Monographischen Bibliographie Edmund Husserl. Leipzig 1932.)

[1] E. Husserl, Ueber den Begriff der Zahl. Halle a. S. 1887. To je njegova habilitaciona radnja. — E. Husserl, Philosophie der Arithmetik. Band I.: Psychologische und logische Untersuchungen. Halle a. S. 1891.

da privremeno ostavi po strani svoja filozofsko-matematička istraživanja i da se posveti ispitivanju logičkih problema, u prvom redu pitanja o odnosu između subjektivnosti spoznajnog čina i objektivnosti spoznajnog sadržaja. Tako su nastala njegova »Logička ispitivanja«[2].

U prvom izdanju ovog znamenitog djela Husserl ide za tim da čisto deskriptivno ispita spoznajne doživljaje. Stoga otklanja od sebe »teoretsko-psihološke« tendence. To očito čini pod uplivom Brentana, koji je razlikovao »deskriptivnu ili fenomenalnu psihologiju« od »genetičke psihologije« u tom smislu, što prva samo pokazuje i prikazuje činjenice, dok druga ispituje svoj predmet prema zakonima psihičkog zbivanja odnosno pod vidom uzročnih i drugih odnosa. Deskripcija ovdje znači jednostavno pokazivanje i prikazivanje »pojava« ili »fenomena«, to jest činjenica i činjeničnih nalaza, ali bez teoretskog tumačenja. Tek iza takvog nepristranog i svestranog opisivanja slijedi teoretsko tumačenje; dakako, kao novi metodički postupak. Važno je da Husserl u prvom izdanju svojih »Logičkih ispitivanja« upotrebljava riječ »fenomenološki« i »deskriptivno-psihološki« u istom značenju. S Brentanom se poziva na introspekciju i refleksiju. Mogli bismo njegovim »Logičkim ispitivanjima« dati naziv i naslov deskriptivne ili »fenomenalne« psihologije u Brentanovu smislu. Koliko je to opravdano, vidi se iz toga, što Husserl s Brentanom zabacuje pojam »nesvijesno-psihičko« i što, obratno, u svijesnom psihičkom doživljaju s Brentanom razlikuje čin od sadržaja, što prihvaća njegov pojam intencionalnosti i što se s njim poziva na neposrednu evidenciju nutarnjeg opažanja. Glavna je Husserlova teza u »Logičkim ispitivanjima« ova: Logički zakoni nisu apstrakcija psiholoških funkcija i ne mogu se izvoditi iz činjenično-psiholoških zakona; logički zakoni nisu činjenični zakoni, oni se konstituiraju na svoj način, neovisno o bilo kojim iskustvenim naukama; logički zakoni izriču apsolutnu istinu, istinu kao takvu; logički zakoni imaju objektivno-idealnu vrijednost, to jest vrijede neovisno o našim subjektivnim (psihološkim) činima, i to ne samo »činjenično« ili de facto, već »idealno« ili de jure — apsolutno.

U principu je to značilo pobijanje i svladavanje psihologizma, koji načelno ignorira logičke probleme svodeći ih na čisto psihološko pitanje spoznavanja. Savjesna analiza spoznajnih činilaca pokazala je da zakonitost spoznajnog čina nije istovjetna sa zakonitošću spoznajnog sadržaja, nego da postoji red spoznajnih sadržaja kao svijet u sebi, koji ne nalazi svoje opravdanje u zakonima psihičkog zbivanja odnosno spoznavanja, već u samom sebi. Drugo je psihološki sud, to jest sud

---

[2] E. Husserl, Logische Untersuchungen. Halle a. S. 1900/01. U drugom, prerađenom izdanju (1913.) Husserl je znatno promijenio svoje misli.

kao konkretna psihička pojava, a drugo je logički sud, to jest istovjetno značenje predicirane stvarnosti, koja usprkos psihičkoj raznolikosti različnih konkretno izrečenih sudova ostaje ista. U svom odnosu prema psihičkom doživljavanju spoznajni nam se sadržaj očituje kao »normativan«, kao nešto što duševnim doživljavanjem pronalazimo i intencionalno razrađujemo. Tim je Husserl opravdao »čistu logiku« protiv »psihologističke logike«. U tom opravdanju spoznajno-teoretski objektivizam nalazi svoje premise za dokazivanje svog načelnog stanovišta. Sam Husserl, kako ćemo vidjeti, ne povlači ove konsekvence, već ide svojim putem. Ali psihologizam odnosno skeptički relativizam gubi tim svoje glavno uporište.

U drugom, prerađenom izdanju »Logičkih ispitivanja« Husserl u mnogom pogledu zastupa novo stanovište. U svoje analize unosi nove (spoznajno-teoretske!) misli, za koje, doduše, drži da se donekle nalaze već u prvom izdanju i da ih se tamo dotaknuo. Njegove analize kao da ne pokazuju samo običnu »psihičku« strukturu svijesti, nego kao da vode do »ontološko-eidetičke« strukture svijesti, do »apsolutne« ili »transcendentalne« svijesti. Da se tačnije razumije smisao tog novog predmeta, treba uočiti osnovne misli Husserlove »fenomenologije«, kako su sadržane u djelu »Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie« (1913.), prema kojem je i spomenuto drugo izdanje »Logičkih ispitivanja« prerađeno.

Filozofija kao »eidetska« znanost

Dosljedan u svojoj načelnoj zabrinutosti oko opravdavanja logike, Husserl je pošao tako daleko da je ponovo iznio na dnevni red pitanje o opravdanosti filozofije kao prave znanosti. U onoj dekadentnoj duhovnoj situaciji, kojom je urodio pozitivistički psihologizam kao i pozitivizam uopće, pitao se Husserl poput Kanta da li je filozofija kao znanost, naročito kao »prva nauka«, uopće moguća odnosno već opravdana. Njegov je odgovor bio kategorički negativan: »Ne kažem da je filozofija nesavršena znanost, nego kažem jednostavno da ona još nije znanost... Sve je tu prijeporno... Ovo se uvjerenje mora opet jednom energično i pošteno izreći...«[3].

Prema subjektivističkim sistemima nije se zapravo moglo govoriti o »normama«, nego je u svemu bilo mjerodavno »lično uvjerenje« ili »stanovište«. Protivno tome Husserl ide za tim da utemelji filozofiju kao nauku koja bi imala pravi normativni značaj, kao nauku koja bi imala

[3] E. Husserl, Philosophie als strenge Wissenschaft. (Logos. 1, 1910., str. 290.)

opću i nužnu vrijednost. Njegove se osnovne misli mogu ukratko ovako prikazati:

Filozofija se dosad nije razvila u pravu nauku, jer nije poznavala ni svoj predmet ni svoju metodu. Između njenog predmeta i njene metode vlada taj odnos, da se njen predmet upravo određuje njenom metodom. Prava filozofska metoda mora biti »f e n o m e n o l o š k a«. Što to znači? U odgovoru na to pitanje sastoji se osnovna poteškoća svega filozofiranja. Fenomenologija je, naime, nauka o »fenomenima« ili pojavama, ali ona radi o njima u naročito modificiranom smislu. Ona ne radi, kako bi se u prvi mah moglo činiti, o jednostavnom opisivanju psihičkih doživljaja: o činjenicama i o stvarnom zbivanju. Naprotiv, fenomenologija treba da bude nauka koja se nikako ne bavi »činjenicama«, već koja mora imati tu jedinu zadaću da ustanovi »spoznaje bitnosti«: ona je »apriorna« odnosno »e i d e t s k a« nauka ili — kako Husserl češće pleonastički kaže — »eidetische Wesenwissenschaft«. Kod toga treba spomenuti da Husserl u svojim razlaganjima upravo izbjegava riječi »a priori« i »a posteriori«, jer s pravom drži da su one terminološki višeznačne, a uz to i historijski opterećene. Njegovim izrazom »eidetski« treba da je istaknut osnovni značaj čiste fenomenologije. U čemu se sastoji taj značaj? U tom da fenomenologija ne radi o ontološkom smislu stvari, već jedino pita kako se stvari (ili ono o čemu sudimo bilo na koji način) konstituiraju u našoj svijesti. Fenomenologija, drugim riječima, pita kako postajemo svijesni onoga o čemu sudimo i što nam je u svijesti »originarno dato«. Ona ispituje polje transcendentalno čiste svijesti, i to »čisto deskriptivno« i »u čistoj intuiciji«, čime je na dva načina ali u istom smislu naglašena takozvana originarna samodatost predmeta. Osnovno je pravilo fenomenologije: Ne služiti se ničim drugim osim onim što možemo eidetski učiniti jasnim na samoj svijesti. Fenomenološko ispitivanje ima, naime, tu svrhu i zadaću, da pojmovno ili terminološki odredi ono što je sadržano u čistoj svijesti.

U shvaćanju fenomenologije kao prave filozofije Husserl pokazuje izvjesno srodstvo s Descartesom, Leibnizem i Spinozom. Kao ovima tako i njemu imponiraju matematika i geometrija kao egzaktne nauke, koje dokazuju svoje teoreme pravom jasnoćom i apsolutnom sigurnošću. Dugogodišnjim proučavanjem matematičkih problema došao je Husserl do uvjerenja da bi jedino jedan analogon matematici mogao spasiti znanstvenost filozofije. Iz tog je razloga nastojao izgrađivati fenomenologiju kao »eidetsku« znanost, to jest kao znanost koja ne vodi računa o egzistencijalnim sudovima i o iskustvu kao takvom, nego koja se bavi samo čistim bitnostima pojedinih stvari.

»Eidetska redukcija«

Za utvrđivanje ili dokazivanje prvih principa ne dolazi u obzir iskustvo, ma da jedno od osnovnih načela fenomenologije glasi da se treba vratiti na same stvari. To će reći da treba početi s takozvanom fenomenolokšom ἐποχή, to jest sa sferom čistih sadržaja naše svijesti. Tim je naglašena potreba jednog naročitog osnovnog stava pri fenomenološkom ispitivanju, koji se razlikuje od stava što ga čovjek zauzima u ostalim naukama. Do njega se dolazi »eidetskom redukcijom«, procesom kojim se stavljaju u zagrade sudovi o egzistenciji i sve ono na što se sudovi u ontološkom smislu odnose. Tim se po Husserlu ne niječe egzistencija, kako to čini sofist, niti se o njoj sumnja, kako bi htio skeptik, nego se čovjek jednostavno poziva na jedno naročito, »fenomenološko« stanovište: s tog stanovišta nije moguće suditi o prostorno-vremenskoj egzistenciji, sve je stavljeno u zagrade odnosno izvan snage i važenja. Izvođenjem »eidetske redukcije« fenomenolog se odriče svakog naučnog i naravno-spontanog suda te bez ikakve predrasude jednostavno promatra i opisuje svoju svijest u naprijed spomenutom modificiranom smislu, to jest kao polje transcendentalnog iskustva. Različni nazivi kao »phänomenologisches Residuum«, »reines Bewusstsein«, »transzendentales Bewusstsein«, »Bewusstseinsapriori« i sl. označuju predmet o kojem radi fenomenologija. Taj predmet za fenomenologa nije apstraktan pojam, nego je sadržaj naročite konkretnosti, sadržaj koji navodno ima veću savršenost nego ovaj naš iskustveno pristupačni svijet. Zadaća je fenomenologa da se uživi u taj novi svijet svijesti i da pronađe novi stil znanstvene metodologije. Husserl drži da je »čista intuicija« osnovni princip spoznavanja, koji se ne može dokazati iz drugog izvora. To je princip svih principa, po kojem jednostavno prihvaćamo stvari u njihovoj originarnoj samodatosti, i to strogo u onim granicama u kojima nam se stvari same pokazuju. U tom se konačno i sastoji zadnje opravdanje spoznaje kao takve. »Čista intuicija« i »čista deskripcija« imaju otprilike isto značenje: to su sinonimni izrazi za direktno iskustvo.

U unakrsnoj vatri kritike

Na ovom mjestu nije moguće detaljnije prikazati [illegible] nološke filosofije. Neke će crte biti jasnije, kad [illegible] fenomenologije budemo gledali u svijetlu njene kritike. [illegible] mativnom pogledu preporuča studija Zagorke M[illegible] dobila »prva uputstva pri studiranju fenomenologije [illegible] osnivaoca« kao i »kontrolu osnovnih shvatanja [illegible] je napisao predgovor Husserlov najbliži [illegible]

preporuku ističe slijedeće: »Prikazivanje Zagorke Mićić odlikuje se odlučnim pokušajem da se prikaže karakter fenomenologije iz njene centralne problematike. Dugim intenzivnim studiranjem pod ličnim uputstvom profesora Husserl-a stekla je ona neobično poznavanje fenomenološke misli i uz to sposobnost samostalnog fenomenološkog razmišljanja...«

Mnogo je pisano o Husserlovoj fenomenologiji: priznanja i kritike. Priznanje se uglavnom odnosi na Husserlovu pobjedu nad psihologizmom. Kritika, naprotiv, u različnom pogledu prigovara fenomenologiji bilo kao metodi bilo kao sistemu. Husserlu je, kako se čini, najneugodnija bila kritika novokantovskog kriticizma u duhu Rickertove škole, koja je u mnogo varijacija dokazivala da Husserlova fenomenologija nikako ne pruža ono što obećaje, naime da bude prvi temelj svega filozofiranja. Kriticizam se u tom pogledu pozivao na Kantovu »transcendentalnu metodu«, jer da je samo ona stvarno oslobođena od svake psihološke komponente. Tako je, dakle, fenomenološkoj metodi pridavao samo sekundarno i podređeno značenje. Husserl dugo nije reagirao na kritiku. Konačno je njegov učenik i asistent Eugen Fink u njegovu obranu napisao raspravu, koja je prvo izašla u časopisu »Kant-Studien«, te kasnije također kao posebna knjiga[5]. U predgovoru kaže Husserl da uglavnom zato nije reagirao na kritike, jer da sve te kritike, ma da citiraju njegove riječi, ipak nisu pogodile osnovni smisao njegove fenomenologije. Priznaje da je bilo nejasnoća u njegovim djelima, ali to pripisuje okolnosti što se radi o novim mislima za koje da je morao tražiti nove riječi. (Međutim, J. Geyser je već 1916. u svojoj kritici rekao da Husserl više nego što bi bilo potrebno naglašuje sadržajne poteškoće svojih spisa, jer da bez potrebe oteščava razumijevanje čestim i katkad neobičnim stranim riječima. Tako, na pr., za »Wesensschau« često kaže »Ideation« i »ideierende Abstraktion«; izrazi »iterieren«, »adjungieren«, »reelle oder intentionale Dabilien« i sl. suvišni su, jer za njih ima njemačkih riječi.) Nadalje kaže da je Fink na njegovu želju napisao obranu, a da je za tu zadaću i pozvan, jer da je kao njegov učenik i petgodišnji asistent dobro upućen u fenomenologiju, a osim toga da ima skoro »svakodnevnu vezu«

---

[4] Z. Mićić, Fenomenologija Edmunda Husserla. Studija iz savremene filozofije. IV-176 strana. Izdanje knjižare F. Pelikan. Beograd 1936. Stoji 40 dinara. Knjiga nažalost vrvi tiskarskim pogrješkama, a i u pogledu citiranja literature ima nekoliko manjih netočnosti. Tako se, na pr., na str. 23., 27., 36. i 37. citira Husserlov spis »Nachwort zu meinen Ideen«, po drugim mjestima u tekstu obično »Nachwort...«, a na str. 171. u popisu literature »Nachwort zu den Ideen«.

[5] E. Fink, Die phänomenologische Philosophie Edmund Husserls in der gegenwärtigen Kritik. Mit einem Vorwort von Edmund Husserl. (Kant-Studien. 38, 1933., str. 319—383.) Kao posebna knjiga pod istim naslovom: Berlin-Charlottenburg 1934.

s njim: »Na taj se način potpuno uputio u moje filozofske intencije, pa i u glavni sadržaj mojih neobjelodanjenih konkretnih istraživanja. Na želju poštovanog uredništva ‚Kant-Studien' tačno sam prošao ovu raspravu, i radujem se što sad mogu reći da u njoj nema rečenice, koju ne bih potpuno usvojio, koju ne bih izričito mogao priznati svojim uvjerenjem.« Dok su glavni kriticistički kritici (R. Zocher i Fr. Kreis) mislili da se Husserl približio kriticizmu, Fink još jedanput ističe da je osnovna metoda fenomenološke filozofije jedino i isključivo »fenomenološka redukcija«: ona je jedini spoznajni put koji vodi u transcendentalnu subjektivnost, u kojoj su uključeni svi problemi fenomenologije i metode kojima se oni mogu specijalno istraživati. Kriticistička je kritika po Finku zato pogrješila što nije uočila ovu centralnu točku, već one formule što ih Husserl daje u svojim »Logičkim ispitivanjima«, kad još nije bio otkrio »fenomenološku redukciju«. Po Finku, nadalje, nikako ne stoji da se Husserl svojim djelom »Ideen ... « približio kriticizmu ili od njega udaljio: između fenomenologije i kriticizma postoji »dubok jaz«.

Najsolidniju kritiku Husserlove fenomenologije s neoskolastičkog stanovišta napisao je J. Geyser[6]. Njegovi glavni prigovori odnose se na čisto formalno shvaćanje logike, na nauku o intuiciji, na shvaćanje svijesti te na fenomenologiju kao »prvu« filozofiju.

Čini se da je najteže razumjeti smisao Husserlove »transcendentalne svijesti«, pa se prema tome mnogo i raspravljalo o tom da li Husserl zastupa idealizam ili objektivizam. Njegova eidetska redukcija sa stavljanjem u zagrade svakog egzistencijalnog suda imala bi da nadomjesti aristotelsko-tomističku apstrakciju. Razlika je ipak u tom što se u apstrakciji zanemaruju ne samo egzistencija, nego s njom također svaka konkretnost i individualnost. Husserlova »transcendentalna svijest« kao rezultat eidetske ili fenomenološke redukcije imala bi biti stvarnost naročite konkretnosti. U toj »sredini« između iskustvene egzistencije i logičke apstrakcije mnogi su vidjeli insinuaciju objektivizma, ali su također mnogi bili uvjereni da je Husserlov način mišljenja idealistički. Ovo zadnje mišljenje zastupao je i Geyser, i to s pravom, kako sad znamo iz Husserlovih »Méditations Cartésiennes«. U petom razmatranju ovog djela Husserl radi o smislu objektivnog svijeta uopće. Svi se pojedinačni subjekti u svom zajedničkom iskustvu slažu u tom, da je svijet »objektivan«. Ali tim se sa stanovišta svakog pojedinog subjekta ujedno nameće pitanje o smislu »drugih« subjekata. Kako se konstituira smisao tih drugih subjekata? To je sad pitanje. Odgovor na njega bit će ujedno ključ za

[6] J. Geyser, Neue und alte Wege der Philosophie. Eine Eröterung der Grundlagen der Erkenntnis im Hinblick auf Edmund Husserls Versuch ihrer Neubegründung. Münster i. W. 1916.

rješavanje pitanja o smislu objektivnog svijeta. U mojoj svijesti nalazim, naime, iskustvo o svijetu i o drugim subjektima, i to kao da oni egzistiraju izvan mene i u sebi. Subjekti nastupaju kao psiho-fizički predmeti svijeta, ali oni nisu samo stvari, nego baš subjekti. Kao takvi imaju i oni iskustvo o svijetu i o drugim subjektima. Ali s druge strane svaki se smisao zajedno sa svojom egzistencijom konstituira mojim konstitutivnim sintezama, pa se stoga čini da on uopće ne može u sebi (to jest izvan mene) egzistirati. Zato se pita: kako može moje ja »u sebi« konstituirati druge subjekte kao nešto što izvan njega egzistira? — Pri rješavanju tog pitanja Husserl provodi jednu redukciju, koja prelazi opću fenomenološku εποχη: sve se reducira na specifičku sferu pripadnosti, to jest isključuje se svaka konstitutivna intencionalnost koja bi bila upravljena na nešto izvan-subjektivno. Zauzima se, dakle, takav osnovni stav koji se odnosi samo na »ja« i na ono što njemu pripada. Na taj način po Husserlu još uvijek preostaje jedan transcendentalni korelat mog iskustva o svijetu, jèdna vrsta svijeta i života, samo što je sad sve reducirano na to svojstvo da je predmet moga »ja«; utoliko se i može smatrati njegovim konkretnim sastavnim dijelom. Među svim tijelima reduciranog svijeta naročito mjesto zauzima moje vlastito tijelo, kojim se služim pri svom djelovanju. Štoviše, moja je duša s njim spojena u psiho-fizičko jedinstvo i u tom jedinstvu dolazim do svoje individualne osobnosti. Protivno tome tijela drugih subjekata imaju za mene samo smisao običnih materijalnih tjelesa. To je negativna karakteristika spomenute sfere pripadnosti. Uočujem li sad sam objekt koji pripada meni kao subjektu, onda mi se obzirom na reducirani svijet otvara novi vidik: mogu, naime, opisati sva njegova svojstva, koja se već od početka u njemu nalaze, ali koja nisam odmah otkrio. Tu moram prije svega ustanoviti da cijeli svijet nekako ulazi u sferu navedene pripadnosti: cijeli svijet nekako sačinjava dio konkretnog sadržaja mog »ja«. Prema tome moje »ja« nosi u sebi jedan svemir, do kojeg dolazim »originarnom eksplikacijom« moga »ja«: to je prvobitni svijet i njegova imanentna transcendenca, koja je tek pred-oblik prave transcendence, prave objektivnosti. — U toj »imanentnoj transcendenci« opet imamo onu teško shvatljivu sredinu između konkretno-egzistentnog i apstraktnog reda. Usprkos svim suptilnim razlaganjima ne vidimo kako je prema fenomenološkoj metodi moguća prava objektivnost svijeta.

Dobri poznavaoci Platonove nauke ustanovili su da između Platonovih i Husserlovih »ideja« ima mnogo sličnosti, štoviše, da im je značenje često istovjetno[7]. Husserl to poriče. Da li s pravom, o tom je teško suditi.

---

[7] C. Ritter, Platon. Sein Leben, seine Schriften, seine Lehre. II. München 1923., s. 313—315. H. Meyer, Geschichte der alten Philosophie. München 1923., s. 163.

Prigovaralo se također da je fenomenologija konačno ipak samo psihologija. To, naravski, ne stoji. Ma da Husserl uglavnom radi samo o svijesti, ipak mu nije stalo do opisivanja psihičkih čina i činjenica. On upravo zanemaruje značaj svijesti kao činjenice te uočuje samo još »smisao« njenih čina i značenje upravljenosti tih čina na određeni sadržaj. Stalo mu je, dakle, samo do logičkog aspekta svijesti.

Problem Boga spominje Husserl samo kao »pogranično pitanje« fenomenologije. Zagorka Mićić veli da taj problem uopće ne spada u fenomenologiju: »Ne postoje nikakvi specijalni metodski razlozi da fenomenolog ispituje božanstvo i zato ga on potpuno isključuje iz svojih istraživanja« U tom pitanju vodio sam 1930. godine korespondenciju sa samim Husserlom, a plodove svog istraživanja objelodanio sam u časopisu »Philosophisches Jahrbuch«[8]. Ovdje spominjem samo da Husserl brani takav pojam spoznajnog subjekta, da se već ne vidi kako bi u fenomenologiji bilo mjesta za jedan teistički pojam o Bogu. Teistički Bog ne spoznaje »reflektivno«! Osim toga je i Husserlov pojam uzročnosti problematičan, očito uslijed svoje novokantovske orijentacije.

U znaku sudbine

Značajno je, da se oko Husserla skupljao veliki broj mislilaca, ali da se zato ipak ne može govoriti o pravoj fenomenološkoj školi. Uz svu originalnost svojih ideja i usprkos svom velikom ugledu u filozofskom svijetu, Husserl je uglavnom ostao bez škole. Najistaknutiji »fenomenolozi« znatno su se od njega udaljili.

Fenomenologija je, doduše, još i danas na glasu kao metoda, ali je zato kao teorija (u duhu idealističkog filozofiranja) uglavnom napuštena. Zanimljivo je čuti kako o tom sudi D. von Hildebrand, koji je pored M. Schelera najvažniji i najzaslužniji fenomenolog na području etičkih istraživanja. On kaže među ostalim ovo: Izraz »fenomenologija« danas je opet višeznačan; današnje spoznajnoteoretsko i metafizičko shvaćanje Edmunda Husserla već nema skoro ništa zajedničkog s fenomenologijom njegovih »Logičkih ispitivanja«, na koju se nadovezao fenomenološki pokret, i koja je najčišće došla do izražaja u spisima A. Reinacha, A. Pfändera, gospođe Conrad-Martius i D. von Hildebranda[9].

Mi smo naprijed istaknuli da je glavna Husserlova zasluga u pobjedi nad psihologizmom. Taj se uspjeh ima pripisati njegovoj fenomenologiji kao metodičkom postupku, po kojem je Husserl neovisno o bilo kojim

---

[8] W. Keilbach, Zu Husserls phönomenologischem Gottesbegriff. (Philosophisches Jahrbuch. 45, 1932., str. 203—213.)

[9] D. von Hildebrand, Zeitliches im Lichte des Ewigen. Gesammelte Abhandlungen und Vorträge. Regensburg 1932., str. 357.

pretpostavkama i predrasudama uočio stvari onako kako su se one same pokazivale. U domeni njemačke idealističke filozofije značilo je to dalekosežan preokret, jer je pozornost filozofa time bila upravljena na »stvari« ili »objekte«. Stoga se fenomenološko istraživanje sasvim naravno u mnogom pogledu približilo aristotelsko-skolastičkom objektivizmu. Uz to je primjenjivanje fenomenološke metode na probleme aristotelsko-skolastičke filozofije značilo njihovo oživljavanje i produbljivanje, kako to najljepše pokazuju radovi D. von Hildebranda. Ali i bez obzira na ove dodirne tačke fenomenologije sa skolastikom valja priznati da fenomenologija kao metoda ima svoje neprolazno značenje, koje je nažalost dugo bilo zaboravljeno ili zanemarivano. No zato ipak nailazimo skoro kod svih većih filozofa na neku vrstu »intuitivnog spoznavanja« ili svestranog i donekle iscrpnog prodiranja u same stvari.

Husserlova tragika nije toliko u tom, što je zadnjih godina svoga života bio takoreći zaboravljen, koliko u tom, što je fenomenološku metodu svojih »Logičkih ispitivanja« razvio u filozofsku teoriju, koja je našla puno kritika, ali malo pristaša. Oni koji su Husserla u tom pogledu načelno slijedili, udaljili su se od njega toliko, da već nisu njegovi. Tako, na pr., M. Scheler, taj strasni filozof života, koji je u svojim zadnjim spisima najbolje snage čovjeka vidio u onom što je »nagonski vitalno«, a ne u duhovnom djelovanju. Zatim, možda kao najklasičniji primjer, sam Husserlov nasljednik na freiburškoj katedri, Martin Heidegger, koji je postao originalnim egzistencijalnim misliocem i pobornikom nihilističke metafizike.

Dr. Vilim Keilbach

TIHI HOD

Ti počivaš
u dugoj sjeni čempresa, u selu.
A život te nije umorio.
Ja za tobom pjevam pjesmu, neveselu,
bolni psalam 129.
Palim svijeću da te ogrijem
a tvoje su oči tamne, zastrte.
Ustani, dođi do moga sela.
Put ti je pripravljen, kroz šumu.
Gustu šumu borovu.
Do zore će trava narasti,
mjesečina posuti put
i sakriti trag.

Rajko Valerijev

Racine je dakle bio uvjeren o slabosti ljudskoj, on ju je zamijetio u svom i u tuđem srcu, i ta slabost srca ljudskoga i sklonost na zlo, koja je stjerana u pesimističke teorije janzenističke teologije zaokupljala mnoge duhove XVII. stoljeća i sred katol. Crkve mnogo bura i oluje podigla, ta je slabost srca ljudskoga predmet Racine-ova kazališta.

III. ČOVJEČANSTVO ISTOČNOG GRIJEHA I JUNACI MORALNE SLABOSTI.

De ce sacré Soleil dont je suis descendue.
Misérable! et je vis! et je soutiens la vue Phèdre; IV, 6.

Jer je dakle ta slabost predmet Racineova kazališta, zato je to kazalište čovječje tragike, ne samo tragike ljubavne, kako se često kaže, nego uopće tragike. Kazalište katastrofe i krvi, gdje čovjeka mrvi i ljubavna strast i ambicija. Ali ne samo to dvoje, nego i strast zbog strasti, zlo zbog zla samoga, jer u njem čovjek kao Neron uživa, u njem on sebe nalazi i takova hoće. Fedra je slaba, ona sebe osuđuje, ali Neron ne, on sebe hoće onakvim, kakav jest. Analizirat ćemo malo neke tragedije.

Svakoga zla, boli, krvi i katastrofe ima u Racine-a na pretek. Vidjeli smo u Tebajidi onaj kobni »ogavni« dan bratskog pokolja, koji znači početak njegova kazališna stvaranja. »Ah eto dakle, jao! onog ogavnog dana ... Ni molbe ni suze nisu mi ništa pomogle, i srdžba sudbine hoće da se iskali. O sunce, koje daješ dan svijetu, zašto ga nisi ostavilo u dubokoj noći! Zar ti sipaš svoje zrake na ovakove crne zločine? I možeš li ti bez groze gledati, što mi gledamo? No ove strahote, jao, tebe ne plaše, jer ih je Lajev porod uobičajio. Bez strahote možeš da gledaš zločine mojih sinova, iza onih strahota, koje su počinili otac i majka. Ti se ne čudiš, što su moji sinovi izdajnici, oboje opaki, proljevači rođene krvi, ti znaš, da su se rodili od rodoskvrne krvi ...« (I, 1). Ovako uzdiše bespomoćna Jokasta. Laj, kralj tebanski, njen muž i otac Edipov, pao je od ruke sina Edipa, koji ga nije prepoznao. A onda je Edip uzeo vlastitu majku za ženu. Ali kad je saznao stanje stvari, iskopao si je oči. Jokasta se brani, da je ona počinila rodoskvrnuće bez znanja i svaljuje krivnju na bogove: »Vi ste mi ga sami u naručaj doveli ... Zar bogovi uživaju dakle u tome da nas učine zločincima, da onda od zločinaca budu glasoviti bijednici?« (III, 2). Ona bi htjela izbjegnuti zločinu, ali njeni sinovi, ne traže li oni zločin zbog zločina? Ona se pita: »Ne mogu li ti bogovi tražiti u svom bijesu radije takove zločince, kojima je zločin sladak?« Nažalost, njeni sinovi razdiru se tako. Polinik je na vlasti, on je u ovaj čas kralj. Ako ne će da siđe s vlasti, da redom dijeli vlast s bratom, kako je htio

otac Edip, veli mati, neka barem zajedno vladaju, tako neka se nagode. Ali da! »Ja se i opet varam: ni vaš rang nije ono, što vam se mili —

Et le crime tout seul a pour vous des appas«. (I, 3).

Majka vidi, da ih obojicu izjeda čudna ambicija: »Čudna ambicija koja teži samo za zločinom« (IV, 3). Uzalud se majka nečemu nada od sastanaka obojice braće:

Montrez en vous tuant, comme vous êtes frères (IV, 3).

Druga tragedija po redu Aleksandar (Veliki) je posve promašena. Vidjet ćemo poslije, da u Tebajidi ima salonske galanterije. Ta roba, koja potiče od trubadura, te »pastirskih« salonskih romana (Amadisa, Astreje) nikako ne spada u ovakovo kazalište, kakvo je Racine-ovo. U svojoj drugoj, promašenoj tragediji, prenesene su »viteške ideje« u nemogućim proporcijama u stari svijet. Aleksandar je u borbi s vladarima Taksilom i Porom. Aksiana ne će da uzima Taksila, jer umuje ovako: Tko mene hoće i vrijedan je mene, taj »treba da ljubi slavu (gloire), koliko i mene« (IV, 3), a Taksilo se ogriješio o slavu, kad je išao s Aleksandrom i nije mu se suprotstavio poput ponosnog Pora. Zato mora Taksilo u boj, da tamo »slavno« pogine, a ona dobiva ruku Porovu.

U Andromaki Hektorova udova ima da bira između vjernosti mužu i ljubavi prema djetetu: ako ne pođe za sina Ahilova Pira, čeka je smrt njena djeteta, koga će Piro predati grčkom poslanstvu, koje traži njegovo izručenje. Andromaka će poći za nj, da spasi sina, ali će se pred oltarom ubiti. Ljubomorna Hermiona, koja voli Pira, tražit će od Oresta, koji je voli, da ubije Pira. On to i učini. Ali zar je ona to ubistva htjela, makar ga je naručila? Što znači htjeti, kad strasti govore!? S gnjušanjem odvraća se od Oresta, vođe grčkoga poslanstva, koji završava u ludilu.

Boja Andromake još nije tako crna, kako će biti boja slijedeće tragedije Britanika i onda najcrnije drame Racine-ove, Fedre. Djelomice je to tamnilo ublaženo time, što Racine nije radio po romantičkom i realističkom pravilu »lokalne boje«, tako te se nama dvor Pira, sina Ahilova i kralja epirskoga, čini pomalo dvor Luja XIV. po svojoj uglađenosti i finoći vanjskih manira, koje tu vladaju. Strašno je kad Piro traži od nježne majke, koja mu veli, da ide pogledati dijete, kako joj je dozvolio jednom dnevno,

Je ne l'ai point encore embrassé d'aujourd' hui! (I, 4) — strašno je, kad od nje traži ženidbu ili smrt najmilijega joj od svega, onoga, što joj je jedino preostalo od muža Hektora i propale domovine.

Uglađeno, vrlo uglađeno znade postupati i govoriti Piro. Tek što je ugleda u ovom četvrtom prizoru, u kom se nalazimo, on je vrlo gospodski tretira, ne kao ropkinju:

— Me cherchiez vous, madame?

Un espoir si charmant me serait-il permis?

Dobro je, da Racine nije išao dalje od ovoga uglađenog i galantnog govora, i da nije podlegao sugestijama savremenika, za koje veli u predgovoru svoje tragedije, da bi bili htjeli Celadona. »Ali što ćemo? Piro nije čitao naših romana«. Racine je išao do granice, genij ga njegov vodio, i da je ljubav Pirova postala »savršena ljubav« Celadonova, ova tragedija bila bi izgubljena. Okrutno je zato pak, uza svu uglađenost, čuti iz ustiju Pirovih, okrutno je, ali odlično za tragediju, u dobar čas za onaj tamni svijet, u koji nas imade doskora uvesti Britanik i Fedra, kad čujemo:

Pour savoir nos destins j'iras vous retrouver:
Madame, en l'embrassant, songez à le sauver.

Ako majka grleći svoje dijete, jedinu svoju ljubav, jedini trag sve svoje propale sreće, svoje i čitave domovine, ima da misli samo na to, da će mu glavu regbi odrubiti onaj, koji joj nuđa svoju — ljubav, to je doista muka, koju može zadati samo biće bez osjećaja, i to biće nuđa joj — ljubav... Koliko li mačeva boli i kakovih sve mora da para srce jedne nježne majke, vjerne udove i kćerke unesrećene domovine, kad ovaj put dobije u zagrljaj svog Astianaksa, sliku svoju, svog muža i svoje domovine i — možda posljednji put... Da li je taj Piro, kad tako govori, još čovjek?

U Britaniku vidimo seksualne i političke strasti na djelu. Agripina, majka Neronova, podigla je ovoga na prijestolje, premda je ono ono po pravu pripadalo Britaniku, koji je pravi sin pokojnoga cara Klaudija i njegove žene Mesaline. Neron bi se morao pokazati zahvalan majci, što je za njega sve učinila, da razbaštini pravog baštinika krune. No Neron se već boji za svoju vlast i sa strane majke i sa strane Britanika, koji hoće da vjenča Juniju iz carske krvi. Zato on dade ugrabiti Juniju i zatvoriti je u carskoj palači. Njena plemenita ljepota raspali njegovu krv. On je »zaljubljen«. Neron tako nuđa svoju divlju ljubav Juniji i traži od nje, da se rastavi od Britanika. On sakriven sluša razgovor oboje dragih, jer od Junije traži, da čuje, da ona ne ljubi Britanika. Tako on nju na muke udara. Na koncu dade uhapsiti Britanika. Agripina se gradi zabrinutom za krunu svog sina i nuka ga na pomirenje s Britanikom. Neron poziva ovoga na gozbu pomirenja, na kojoj mu međutim pruža čašu otrova... Mi prisustvujemo strahotama, koje počinja jedan »monstrum koji se rađa« pred licem Božjega Sunca, da pomrači ljepotu Njegova svijeta, sreću plemenitog mladog para: Junije i Britanika. Neron je sadista, boje tragedije su tamne. »Vi ste još mladi, dajte se podučiti«, ruga se Britaniku. »Zar Rim u red vaših prava stavlja sve, što ima okrutnoga u nasilju i nepravdi, trovanja, grabež vjerenice, bračnu rastavu?« Bagatele za Nerona: Rim nije znatiželjan, on šuti — pa neka šuti i Britanik.

Britanik: — Ainsi Néron commence à ne se plus forcer.

Néron: — Néron de vos discours commence à se lasser (III, 8).

Znade Neron, što naučavaju kodeksi tipova, kakav je on: »Der Einzige und seine Eigentum« zove se djelo Stirnerovo. — Što je naše, ako ne naša strast; kad sam ja — ja, svoj; kad sam ja upravo ja, osim onda, kad sam u elementu svojih strasti?! Da počinjam zločine, da li je to važno, ili to, da ja uživam?! Ako uživam u zlu, u krvi, u vašoj muci, što se to mene tiče, ili bolje reći — ne, nije tako! Ja hoću vaše zlo, vašu muku, jer je glavno, da ja zadovoljim sebe, a u tom upravo da činim zlo, zadovoljujem sebe. Ako se svladavam, onda više ne živim — ja! Glavno je, da sebe zadovoljim; tu sam — ja, i moje strasti, moje opačine, to treba da iživim, da živim — ja, inače nisam živio — ja, i vaša muka i sve, što ja želim, to je jedino moje vlasništvo, to je ono, što se može zvati »moje«. U askezi ne nalazim — sebe... Néron tvrdi, da i on ljubi, pače »obožava« Juniju. »J'aimais jusqu'à ses pleurs que je faisais couler« (II, 2).

Ifigenija nas uvodi u jednu tragičnu grčku obitelj, obitelj Atrejevića. Klitemnestra se protivi Agamemnonu, da se žrtvuje kćerka za volju politike: »Vi ne demantirate kobnu rasu Atreja i Tiesta. Kao krvniku vaše kćeri preostaje vam samo da njenoj majci priredite jednu strahovitu gozbu«. Hoće reći gozbu, kakva je bila, kad je Atrej dao bratu Tiestu poručati (pojesti) vlastitu djecu za osvetu (IV, 4).

I Fedra je iz jedne posve opterećene rase, gonjena od ljubavi. »O haine de Vénus! o fatale colère!« (I, 2). Kći Minosa i Pasifaje se smrtno zaljubila u Hipolita, sina svoga muža, i ona je protiv te ljubavi — nemoćna. To je moglo goditi janzenistima, da je nemoćna, jer su oni tvrdili, da je čovjek po naravi protiv grijeha nemoćan, premda Racine dabome nigdje ne govori teološkim jezikom o nekoj apsolutnoj nemoći naravi uopće, niti u ovom konkretnom, recimo abnormalnom slučaju. Valja reći, da tu vlada strašna tama strasti i da se pitamo, je li Fedra još — normalna? Ili to je već bolest, koju Fedra zove »nebeskom osvetom« njene neprijateljice Venere? Ona se sama nuđa Hipolitu, da je ubije i sama sebe zove »strašnom nakazom«, monstrumom.

Kod toga valja primijetiti, kako ta lica Racine-ova u skladu sa svečanim tonom lucidno sebe analiziraju, te je to doista jedno civilizirano divljanje. A psihoanalisti neka primijete, kako bi Fedra smrt rukom ljubljenoga Hipolita smatrala užitkom (un supplice si doux).

»Voilà mon coeur: c'est là que ta main doit frapper.
Impatient déjà d'expier son offense,
Au-devant de ton bras je le sens qui s'avance.
Frappe: ou si tu le crois indigne de tes coups,

Si ta haine m'envie un s u p p l i c e s i d o u x,
Ou si d'un sang trop vile ta main serait trempée,
Au defaut de ton bras prête-moi ton epée:
Donne.«

I tu staje: Neka joj dade barem svoj mač (II, 5), da se njime udari u srce, jer smrt tim mačem bit će sigurno srcu slađa...

Psiho- i seksolozi imadu materijala u Racine-a, po kome mogu s pravom tvrditi, da je on poznavao čovjeka, čedo istočnog grijeha. I ako Racine nije realista, otkrivamo u njega duboke poglede u ljudsku prirodu, možda i dublje nego u mnogih »realističkih« brbljavaca. Ona je Hipolita izbjegavala, veli mu, čak ga otjerala, samo da se oslobodi more svoje požude. »Da ti se bolje oprem, tražila sam tvoju mržnju... Ali što si me više mrzio, ja te zato nisam manje ljubila, i t v o j e n e v o l j e (m a l h e u r s) s u t i p o d a v a l e s a m o j o š v e ć e č a r e« (II, 5). Uzalud se Fedra bori, jeca, osuđuje sebe i sudbinu. »C' est Vénus t o u t e e n t i è r e à sa proie attachée« (I, 3).

U I. činu 3. prizora ona se sjećala svoje majke, u koje li je jade nije bacila ljubav, onda sestre Ariane i uzdahnula tako zvučno, kobno i moderno neodređeno:

Ariane, ma soeur, de quel amour blessée,
Vous mourûtes aux bords où vous fûtes laissée!

Čudi se Enona: Aimez-vous? (U početku drame Enona još ništa ne zna). I dobiva odgovor: De l'amour j'ai t o u t e s l e s f u r e u r s (I, 3). Ona hoće da se sada sakrije pred svemirom, ali kuda, kad je cio svemir pun njenih pređa: na nebu Sunce, pod zemljom sudac Minos (IV, 6). Valja priznati, da je tragika tu izražena pjesnički nedostiživo, u stihovima, za koje ne znaš reći, da li su ljepši sa svog zvuka, sa svoje harmonije ili sa svoje crne boje muke i očaja čovječjega.

E s t e r a sadržaje plan jednog golemog pogroma, no svršuje utješno: Providnost Božja bdije i provodi svoje vječne namjere, i tako je dražesnoj Esteri uspjelo, da odvrati od svog naroda taj naumljeni pogrom.

Zadnja drama A t a l i j a uzima radnju iz jednog poglavlja židovske povijesti, koje je krvavo do koljena. Atalija je dala poubijati svu zakonitu kraljevsku obitelj, tako da ona uzurpatorka, idolopoklonica može sigurno vladati. Još da makne dijete Joasa iz roda Davidova! A sama je kćerka Jezabele, koja je krvavo gonila proroke! Ne može se dakle reći, da je Biblija stidljiva, kad se radi o krvi, što ju je čovjek znao liti kao posve ravnodušnu tekućinu. Veliki svećenik Joad potiče sve na obranu, oruža levite: »Okupajte se u nevjernoj krvi bez groze, ne štedite« (IV, 3). Ali on lije tu krv u obrani: »anđeo uništenja s nama je — l'ange exterminateur est debout avec nous« (V, 4).

IV. RACINE KAO TRAGIČAR STOLJEĆA LUJA XIV. I TRAGIČAR UOPĆE

Ali Racine nije sama tama. Nikako ne stoji, da on svoje junake baca u propast, da se oni sami bacaju u lavu svojih strasti naučavajući neku moralnu filozofiju s onu stranu dobra i zla à la Nitzsche, à la Stendhal, à la Montherland u naše dane. Niti to oni naučavaju, niti to hoće kazati Racine. On je bio čovjek svog vremena i kršćanin, i on nije bio zlopogleđa na način modernih filozofa pesimista, kojima je dobro i zlo jedno, a opća propast ili posvemašnja ravnodušnost lijek svemira.

Bio je dijete svog vremena. Zato ne manjkaju ni vedra lica u tom kazalištu. Ima tu sad više, sad manje i svijetla. Svijetla su lica Britanik i Junija. — Svijetlo je biće i Monima u Mitridatu, jer ona se opire svojoj ljubavi prema sinu Mitridatovu. Ona je izgrađena od svijetla, delikatnosti, osjećaja, finoće. Dala je vjeru Mitridatu pa sad ne može vraćati ljubavi Ksifaresu, sinu Mitridatovu. Ali znade svuda pravo ocijeniti, kako da se vlada i prema budućem mužu i prema njegovu sinu, koga ipak u duši voli. Ima dakle u Racinea bića izgrađenih od nježnosti i finih treptaja duševnih i plemenštine, te se ne veli uzalud »nježni« Racine. Ksifares je isto tako plemenit, i na smrti otac će njemu opredijeliti svoju vjerenicu Monimu. — Svijetlo je ljubav Hipolita i Aricije u Fedri. — Cijela »tragedija« Bérénice bolje se može s V. Hugo-om nazvati čarobnom elegijom. Da opravda naslov »tragedija« u predgovoru veli Racine, da ima tragedija i »bez krvi«. Jer tu naprosto rimski car Tito, nakon petogodišnje ljubavi prema židovskoj kraljici Berenici, ovu ostavlja za volju »slave« t. j. kraljevstva, da može postati rimski vladar i naslijediti umrlog vladara. Ta rastava ne ide bez lomljave srdaca, ali se ipak konačno zbude.

Dva se draga vrlo milovala...
I rastave i milo i drago.
Dragi dragi po zvijezdi poruči:
Umri, draga...

Doista, Tito je ipak već htio i da se skonča, da dokaže kraljici svoju ljubav, ali ona to ne će. »Barbarinom« ga ona zove, kad joj srce kida, ali smrti njegove ne će. Antioha kralja srce ne može da prihvati, jer ga ne ljubi. I on je dakle žrtva, nekrvna žrtva ove »tragedije«, koja približava Racine-a njegovu rivalu Corneille-u, jer ovdje politika nadvladava ljubav: »dužnost« i »slava« su pojmovi, koji su prejaki u svijesti Rimljanina, a da ih samo onako mimoilazi. Bérénice nalazi rješenje: sve troje se rastavi, da »služe svemiru za primjer najnježnije i najnesretnije ljubavi« (V, 7).

Racine je bio čovjek vremena Luja XIV. Pojam »slava« igra važnu ulogu i inače, u drugim dramama. Tako je predmet Bajazetu uzet iz savremene otomanske povijesti. I taj Bajazet, kome Roksana, sultanija favoritka Amuratova, nuđa ljubav ili smrt, smatra, da može reći Roksani, koja ga je digla do moći: »Da, ja sve vama zahvaljujem. I držao sam, da je za vas dovoljno velika slava videći preda mnom sve carstvo na koljenima, da priznajem, da to sve vama dugujem« (II, 1). Tako govori Bajazet, sultanov brat sred istočnjačkog saraja, ali Racine-u se ne radi o »lokalnoj boji«, nego o čovječanskoj istini. Ipak vidimo i tu i inače prečesto, da se nalazimo u vremenu Luja XIV., a često nam izgleda, da se nalazimo gotovo na dvoru Luja XIV. Tako u Andromahi, nježnoj majci, s kojom Piro znade govoriti u tonu vrlo salonskom. Ifigenija kao da se zbiva 50% na dvoru Luja XIV. Zato je Ifigenija konačno onako pokorno spremna da vrši odredbu očevu. »Srca isto tako podložna, lica isto tako zadovoljna, kao kad sam primala muža, kojeg ste mi obećali« (IV, 4). Ona se nećka još jedino zbog Ahila i matere. No sve to ne smeta onoj istini, za kojom ide klasični pisac, ljudskoj, općeljudskoj istini, te on ni ne traži romantičarske »lokalne boje«, niti realističke tehnike. Tu se radi o jednom višem »realizmu«, o velikoj ljudskoj istini boli, tragike, svuda i vječno istoj. Tek u prvim djelima Racine je mogao predaleko poći i dati se zavesti svojim galantnim stoljećem. I Boileau je nalagao, da Ahil ne smije da bude Tirzis, sladunjavi salonski »pastir«. S te je strane prva tragedija Tebajida griješila. Hemon, koji voli Antigonu, je pravi Celodon, galantni uzdisač, pokoran »gospođi«, na koljenima pred njom »ljubavnik koji smije umrijeti samo na koljenima pred Vama« (II, 1) veli on sam Antigoni, te je on pristao uz brata Polinika, jer mu je to ona naredila »par un ordre absolu« (II, 1). S istog razloga je druga po redu tragedija Racine-ova Aleksandar, kako smo već izložili, posve promašena, ali ostalo djelo Racine-ovo tih pogriješaka više ne ima.

Bilo je to stoljeće Luja XIV. stoljeće galantnosti, pompe, perike, krinoline; stvari su to nama danas sve tuđe, neprirodne, nemile. »Kralj-Sunce« bio je stvarno više: »Kralj-Pompa«. Jer Sunce je život, sjaj, ne Pompa. Od njeg život i bogatu i siromahu, a za vremena Luja XIV. pisac La Bruyère opisivao je seljaka kao zgrbljenu životinju, koja za plugom zuri u tle; gladan, a vadi kruh iz zemlje za drugoga. Racine se je klanjao, ali poput Molière-a samo u predgovorima. U prologu Esteri poklonio se i suviše. Boileau, čovjek kome je razum značio sve, puzavo je pisao, »da i pećine trče, da ga slušaju«, kad hvali Luja XIV. (VIII. epistula). To više treba da cijenimo Racine-ovo djelo, koje je niklo u to vrijeme, jer ono ne nosi mana nenaravnosti, mode tadanjeg vremena već je prirodno,

veliko, doista ljudsko uz neke crte, koje su bile regbi neizbježive i čine tek posebni stil. Smisla za prirodu to stoljeće nije imalo, zato i Racine-ovi mladenački opisi opatije Port-Royala ne spadaju u liriku, kako je mi danas shvaćamo. To su deskripcije, a nema tu one »proosjećanosti«, koju mi od lirike tražimo. No lirika njegovih harmoničkih — često za dramu i predugih — »tirada« u tragedijama, zvuk tih uzdisaja, krikova: to je vječna poezija. I da su ga stješnjavala t. zv. tri jedinstva u drami, stoji, ma da se može reći, da se on nije tužio na njih. Jedinstvo i mjesta i vremena čini, da se radnja velikim dijelom mora referirati, odatle razni izvještaji, razgovori s osobama pratnje, muške i ženske. K tome svaka jača kretnja, gungula, napose svako ubijstvo mora tu da se zbiva iza pozornice, jer tako hoće estetika toga stoljeća. Neron je priredio banket, da se izmiri s Britanikom, ali ga na tom banketu zaista otruje. Mi ne prisustvujemo banketu i saznajemo od Burusa, da Britanik izdiše. Tako slušamo u dugom izvještaju u Fedri, da je Neptun uslišio oca i dao da morska neman rastrga Hipolita. R a c i n e-ov s t i l je stoga elegantna, logična dikcija i analiza, koja ide i na uštrb dramatskog gibanja. U Esteri i Ataliji upotrijebio je čak i korove, pa se po tom može reći, da se približuje stilu grčke tragedije. Tako on sam ističe u predgovoru Estere, da mu je taj »plan često prošao glavom«, i u predgovoru Atalije veli, da je korovima, koji su u vezi s radnjom »pokušao imitirati onu neprekidnu radnju u starih, koja čini, da kazalište nigda nije prazno«. Racineova tragedija nije kopija stvarnosti, on ima veće umjetničke aspiracije. Istina, baš ta 24 sata i jedno mjesto imadu da radnju približe realnosti, zato Racine uvijek traži i j e d n o s t a v n u radnju, i u početku drame dolazi već sa svim datima radnje, tako te se otsele radnja odvija samo i z n u t r a, psihološki, u d u š a m a, ali smo ipak daleko od realizma i realističke tehnike. Sve je tu nekud svečano, te bismo mogli reći s Tierry Maulnierom, da se radnja kao u Grka više celebrira (poput religiozne ceremonije) nego igra, te »dikcija i mimika nemaju svrhu, da imitiraju život nego da dadu sjajnu, utvrđenu i svečanu sliku o njemu«[33]). Nema tu koturna, ali mjesto maske imamo često masku klasične mitologije i povijesti. Ona biblijska lirika korova (zborova) nije onako živa, rastrgana,

---

[33]) Op. cit. str. 126. — Radnja je jednostavna, ali to ne znači, kako se katkad sumarno kaže, da je predmet Racineove tragedije samo ljubav. Jest, R. je u prvom redu pjesnik ljubavne strasti, ali se mora utvrditi i to, da su uvijek posrijedi i politički i državni interesi. Tako se već u T e b a i d i braća kolju onog »kobnog dana«, jer oba hoće vladati. Eteokle je časovito kralj, a njega ima da zamijeni u vlasti Polinik, da tako redom vladaju, kako je odredio otac Edip. — A l e k s a n d a r (Veliki), A n d r o m a k a, B r i t a n i k, B e r e n i c a, B a j a z e t, M i t r i d a t, I f i g e n i j a, F e d r a, E s t e r a, A t a l i j a: eto sve drame Racine-ove redom

kao što je original svetih knjiga, već stilizovana u duhu cijele tragične ceremonije. Sve su to simfonije, djela klasična, ne muzika za masu, već muzika odjevena u svečano ruho izgrađenih motiva i njihove igre za izobraženo, kultivirano uho, drama izdignuta u sferu Parnasa, za jednu elitu, duhovnu elitu. Zato je i jezik nekud apstraktan, jezik regbi filozofski u službi psihološke analize i utvrđenja ljudske sudbine i istine. Nema tu one šekspirske bujice riječi i misli, one mašte, one igre mislima i izrazom, kao što tu nema ni druge igre događaja do li one nutarnje; radi se o sudbini ljudske duševnosti, i tu da ocrta, pjesnik smatra, da je treba uhvatiti gotovo na meti, na cilju njena putovanja. Tako je Racine stvorio modernu dramu, unutarnju, psihološku, ali ta se onda emancipirana od umjetnih jedinstava mjesta i vremena ne će trebati držati više tih pravila klasične drame. Racine prema tome ima svoj posebni stil, ali u svome on je velik. Nije stvarao za svagdanju i svačiju porabu, već za onoga, koji je sposoban da razumije. »Svojstvo je Junaka, da ljubi Junake... Ima jedna srodnost srdaca i genija«, pisao je u svom »Dvorskom čovjeku« Baltazar Gracián, španj. jezuita XVII. stoljeća, koga je proučavao i Nitzsche.

Isti taj Racine napisao je i jednu komediju, kako rekosmo. Pisana je ta supstancijalno, sočno, stručno t. j. u stručnom, sudačko-procesualnom žargonu, živo, u Rostandovskom ritmu i vrevi, kao da je i nije napisao taj svečani Racine. E, vidi se, da se Racine-u radi o posebnom stilu tragedije, pa tako treba dakle da i sudimo prema onome, što je on htio stvoriti: nije htio dati samo »realne« slike ove ili one sudbine, kakovu daju možda naši realisti, već nešto drugo, simfoničku pjesmu, koje harmonija, lirika, patetika, analiza, misao — sve zadire u sferu smisla ljudskog života uopće. Znao je on u onoj komediji dati jednu stvarnu, više »realističnu« sliku, nego su slike njegovih tragedija, sliku korupcije, formalistike i budalaštine iz tadanjeg Svijeta Pravde. Ali nije odgovaralo uzvišenosti koncepcije ne stilizirati tragediju. I slika Temide ljudske u »Plaideurs« je u biti svojoj crna, ali to nije ona svečana tragedija. Dandin, bivši sudac, ne može biti bez procesa. Taj korupcijonaš i sadista sada je

---

nose u sebi i neku političku notu, svuda se radi i održavnim poslovima i stvarima. Grci se boje vlade Andromakina sina, ako je oženi Piro, sin Ahilov. Neron se boji rivalstva. Tito iz državnih razloga ostavlja židovsku kraljicu Berenicu, jer rimski car ne može ženiti vladaricu, i još tuđe krvi. Bajazet je politička intriga u saraju. I tako redom. Zato pravo piše Dubech u svom djelu, u kome s te strane analizuje Racine-ovo stvaranje, da je franceska tragedija »un drame au sommet de l'Etat« (Racine politique, Grasset 1926., str. 9). Dakle su doista dva ona La Fontaine-ova pokretala, ljubav i ambicija, i ovdje pokretala radnje. Radnja se zbiva na vrhuncima čovječanstva, jer je to svečana igra.

spao na to da sudi psu, koji je pojeo purana. Odsudit će ga ga bez skrupula i radikalno — na galije! A da se radilo o čovjeku?? Blago vama, koji niste imali posla s Dandinom i njegovim srodnicima!... »Bagatela, mi znamo, da na svijetu ima svega«... Znao je dakle Racine pisati i »realistički«, ali stil tragedije, koji je već pred sobom našao, duh, kojim je on svoje tragedije prožeo, sve je to tražilo onu formu, koju je on njima dao: klasičnu, veliku, simfoničnu formu, formu Beethovena i Mozarta...

V. SMISAO RACINE-OVA KAZALIŠTA

»Njihovo kazalište (t. j. staro klasično) bijaše škola, u kojoj se krepost naučavala ne manje dobro nego u školama filozofa«.

Predgovor Fedri.

Ovako govoriti (kao ovaj predgovor) značilo je za pristaše čiste umjetnosti negda odmah sebe osuditi. Danas i ljevičari i njihovi »socijalni« pisci brane tedencioznu umjetnost. Naopako je i stanovište onih hiperesteta i stanovište »socijalne« književnosti. Niti je umjetnost bez svake veze s etikom, niti je opet sve dobro umjetnički, što ima tendenciju, koja je opravdana. Ja se usudim, da budem nesavremen te nisam ni »larpurlartista« (da tako barbarski napišem ispišem ovu riječ kod nas uvedenu) niti sam poklonik tendencije. Umjetnost govori bez propovijedanja, i naopako, ako propovijeda. Stvari suvišne da se ponavljaju, ali je potrebno, da se reče, da kazalište Racine-ovo ima svoj viši smisao.

Njegovo kazalište nije »d o m o v i n a č i s t o ć e« u modernom rječniku Thierry Maulniera. Nije to palestra strasti, koje tu igraju i izgaraju pred božanstvom Besmisla. Nisu tu strasti prikazane zato, da zasjaju u »čistoći« ničeanskoj, stirnerskoj, diderotovskoj, stendhalovskoj, montherlanskoj, gideovskoj, u »čistoći« Nerona ili Cesara Borgie, da budu same sebi svrhom, ciljem i božanstvom. Racine to izričito kaže na pr. u gornjim riječima iz predgovora Fedri, no ako bi se reklo: predgovori su tu, da stvar prikriju, onda je tu samo kazalište, sama djela, koja drukčijim jezikom govore. Posve je izvještačeno nalaziti u njemu takova poganina nad poganima, kome je »čistoća za čovjeka oslobođenje od svega, što koči, slabi ili kvari njegove osnovne osjećaje«[24]). Jest, strasti vode divlje kolo u toj valpurginskoj noći naše tragike, mi smo sred oceana u buri i oluji i bez zvijezda nad nama, ali sve to tragično zbivanje, to mučenje čovjeka i svijeta, ta krv i samo prokletstvo ima svoj s m i s a o, kao što i nad vratima Danteova Pakla stoji: »Vječna me Vlast, Mudrost i Ljubav sazda« (Uvod III. pjev.).

---

[24]) Thierry Maulnier op. cit. str. 203.

Boileau, prijatelj Racine-ov, ne smatra da se Fedra odrekla svakog veza sa svijetom etike. Ta žena stenje pod jarmom, i kad hoće da sebe osudi i da se odvrati od Hipolita, onda joj je potrebna potpora Enone, koja je potstrekava. Ona sama toliko plače i nemoćno uzdiše, te je njezina pjesma složena po romantičkom Mussetovu receptu od »čistih jecaja« (de purs sanglots). Boileau to zove »kreposna bol Fedre, koja je protiv volje vjerolomna rodoskrvniteljica« (epist. Racine-u). I Tezej na koncu tragedije žali, »zašto ne može s tako crnim činom izdahnuti i spomen na nj?« (V, 7). Sam Racine (u predgovoru) misli, da »nije napisao djela, u kome bi krepost bila više osvjetljena nego u ovom«, i zato se nada, da bi ta činjenica možda mogla »biti sredstvo, da pomiri tragediju s mnogim osobama glasovitim sa svoje pobožnosti i svoje nauke, koji su je osudili u posljednje vrijeme«. Dakle se eto radi o tom, da se izmiri s janzenistima. Nije zato manje crna ta slika, pače Fedra je najbolje ali i najcrnije djelo Racine-ovo. Racine se sam međutim i odviše brine u predgovoru za svoju obranu, jer Fedra nije feministička propovjednica moderne »čistoće« strasti. Fedra je za Thierry Malniera »najpoganskije djelo« Racine-ovo »pobjeda, ne poraz Zemlje«[25]). Niti ovo međutim niti druga djela nisu uistinu pobjeda Zemlje. Mogli bismo naći na izbor stihova i iz prijašnjih i iz ovog djela, koji govore u smislu naše stare etike, koji govore istim jezikom, kojim i Pakao velikog firentinskog prognanika Dantea. U prvom predgovoru Britanika kaže za Nerona: »Ja sam ga uvijek smatrao za monstrum«. A ovdje je to »monstrum, koji se rađa«. Ako, nadalje, Enona daje Fedri totalnu apsoluciju u ime Strasti, ne daje je ni ona sama sebi, niti joj je daju druga lica osim Enone. Tako je i inače u drugim djelima, svud je pakao kazna čovjekova, pa bi duljiti bila stvar mrska, napose u današnje dane, kad se mirisu etike pretpostavlja svaki drugi parfum. Zato je i ovoliko dosta. »I najmanje grješke tu su oštro kažnjene«, veli se u predgovoru Fedre. To danas i ne traži nitko. Pjesnik nije propovjednik, još manje aspirira na sudačku stolicu Božju; on ne treba da izvikuje moral, dostaje da on nije naturio sebe za propovjednika nemorala, a stvar neka sama govori. Pjesnik nije konkurencija ni moralistima ni sudačkoj vlasti Božjoj. Ali Atalija na pr. donosi na koncu istu nauku, koju i onaj u početku citirani kor iz Antigone, malo drugim riječima:

Que les rois dans le ciel ont un juge sévère,
L'inocence un vengeur, et l'orphelin un père[26]) — (V, [illegible])

---

[25]) Ibid. 270.

[26]) Nauka je posve ista u plemenitog Grka i u Francuza XVIII. [illegible] situacija. Tamo pada kralj Kreon, jer griješi, kad Antigoni brani [illegible] ovdje pada kraljica Atalija, jer griješi protiv Božjih planova s izabranim [illegible]

Čovjek mora znati također prkositi svome vremenu i njegovoj modi, pa zato sam se morao odvažiti i na ovo moraliziranje. Jer svečana simfonija, jer tragična ceremonija Racine-ova ima svoj viši smisao. Nije to pusta elegancija i ceremonioznost kakove dvorske etikete, ne, ne; za tim plemenitim zvucima, za tom logično odmjerenom igrom jezične glazbe i ljudskih pokreta krije se smisao jedne metafizike ljudskoga zbivanja. Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis. Mi smo s Racine-om u XVII. stoljeću, u kršćanskom stoljeću, koje vjeruje još u Viši Svijet, nismo izvan, nego unutar, Smisla, i Racine, »nježni« i ujedno »tamni« Racine, koji duboko gleda u rane zadane čovječanstvu prvim grijehom, u sve boli, krv i katastrofe, koje ističući iz našeg srca poplavljaju tlo, koje gazimo, orao je, koji se diže... kome krila još nisu polomljena. Njegova tragična simfonija ne propovijeda s katedre, ali se ta liturgija ljudske krvi i njenih rana odvija u skladu s vječnim istinama čovječanstva, govor je to svima razumljiv, makar i uzvišen, »pjesništvo filozofije od povijesti.« Tragika se nalazi u dubinama života, nju više ili manje, ovako ili onako svaki doživi, ona je i kazna i plemstvo života. Vrijeme, koje tragiku razumije i voli, vrijeme je čovječansko, čovječno, vrijeme koje je za tragiku gluho, barbarsko je. Koliko tragiku volimo i kultiviramo, toliko smo ljudi. Kad ne bude više ljudi, nego samo ljudskih životinja, koje se samo kolju prema rasama, klasama i interesima, čovječanstvo će biti krdo barbara i barbarskih čopora, koje za tragiku ne će imati smisla, jer ona uključuje samilost, ljubav kao i uvjerenje o višem smislu života.

Tragedija uključuje u sebi, u svom pojmu oboje: i viši smisao i samilost, te je o onom višem smislu ovisna, u koliko samo onda možemo govoriti o samilosti, ako taj viši smisao života postoji, a s druge strane bez samilosti, koju osjećamo s junakom tragedije, nema tragedije. Jer dakle nema tragedije bez osjećaja, samilosti, a osjećanje samilosti ima smisla samo ako postoji viši smisao života, to je tragedija škola visokog morala. Ako naime nema dobra ni zla, ne znamo doista zašto da žalimo onoga, koji strada: svejedno propada li Britanik, Fedra ili Neron. Propao i — propao. Ali Racine smatra, da je baš taj viši smisao »prava namjera (intencion) tragedije« (konac predg. Fedri) i zato je umjesna i samilost. Žalimo junaka, što je stradao, jer je u nečem barem malo pogriješio, (premda i nevini može stradati), ali ga žalimo, jer smo svi ljudi i s njim sucsjećamo zbog vlastite slabosti. U skladu s Aristotelovom poetikom — koja tako govori — i Racine hoće da »osobe tragične, znači takove, čija nesreća čini katastrofu tragedije, ne budu ni posve dobre, jer bi kazna dobra čovjeka prije izazvala ogorčenje negoli samilost u gledaoca; ju pretjerano zle, jer ne možemo imati samilosti sa zločincem« (prvi pred-

govor Andromaki). Ne ćemo ovdje istraživati ispravnost ove teorije. Vidi se, što je za nas važno, da Racine luči dobro i zlo. Nerona ne možemo žaliti kao ni općenito čovjeka, koji ne će da ima išta zajedničko s etikom, s dobrom i zlom, s višim svijetom. On s tim svijetom prekida, a samilost u svijetu paklenog carstva nema više rezona. Zato se i meni danas čini, da samilost za naših danas pomalo postaje tako reći staro gvožđe. Ponajprije, jer treba znati biti i tvrd. »Ich liebe nicht das Land, wo Milch und Honig fliessen, pisao je Nitzsche. Gelobt sei, was da hart macht.« Hoćeš, ne ćeš, u interesu dobra često treba moralne tvrdoće. No konačno nema ni smisla samilost, kad se netko definitivno odriče veze sa svijetom, u kom ima dobra i zla. Jer on sam dobra ne će, i sva naša samilost ne će ga ni dobru privesti ni za dobro spasiti, ako on baš definitivno i radikalno s tim svijetom prekida. Protiv svoje volje nitko ne može biti usrećen. Jasno je eto dvoje, što smo htjeli utvrditi, da nema tragedije bez višeg smisla, koji je i »prava namjera« tragedije, jer nema mjesta samilosti, gdje se taj viši smisao niječe. Zato tragedija i znači školu etike i samilosti, školu čovječnosti, ona je djelo čavjeka kao čovjeka, kao m o r a l n o g bića, bića koje nadvisuje fizički svijet i hoda uspravno, pogledom na one zvijezde, u koje upiru oči Dante i Virgil na izlazu iz pakla i čistilišta, č o v j e k a-a n t h r o p o s a, koji uspravno hoda. Tako je Bog i u poeziji jači od onih junaka pera i tinte, koji ga iz ovog svijeta tjeraju; jači je on od veličanstvenih mozgovnih njihovih kućica od karata, makar bile i indološke provenijencije...

Da živimo sred strasti, živinske borbe i zato međusobna nepovjerenja, znade svako dijete. Odista smo predugo živjeli od teorije, da je čovjek životinja, a nažalost od tog su načela onda povučene i posljedice u javnom i privatnom životu i sada beremo plodove. A znade li strast konačno, kuda ide? I kad dočekamo, što smo htjeli, što ćemo onda reći? Ne vidimo, da sami sebe tučemo. Što znade međutim paroksizam strasti? Racine ga je često crtao. Imamo na pr. Hermionu. Da li ona u paroksizmu svoje strasti znade, što zapravo hoće, kad zbog ljubomore traži od Oresta, neka Pira ubije. Ona to od njega traži i Grci ubija Pira, kod oltara svadbenoga kad dolazi da se vjenča s Andromakom. No kad Orest dolazi da primi za nagradu srce Hermionino, ona se s grozom od njega odvraća kao od monstra: »Barbare, qu'as- tu fait?... Qui te l' as dit?« (V, 3). Tko mu je naložio da ubija?! Hermiona je dakle zaboravila, da je ona to naložila. Ne, nije, nego strast ne zna, što hoće, i ne će ono, što hoće. Tako nas može strast voditi onamo, kamo ne ćemo.

Drugda bismo htjeli putevima ravnim, otvorenim, svjetlim, sunčanim, utrtim, ali život nas ne pita za savjet, već nalaže, i okrutno znade nalagati, te nam ići osamljenim putevima, gdje led bije naše srce, gudurama

i tjesnacima tjeskobe života i savjesti. I svaki više il manje treba da okuša gorke plodove ovog lažnog svijeta. I pojedinci i narodi i čovječanstvo, svi tako putujemo, natovareni bremenom boli i tragike. Da li sve ovisi o nama? Ne, jer priroda nas za mnogo što ne pita, pa ne mogu ni racionalistički materijalisti reći, da sve o čovjeku ovisi. Ako u Boga vjerujemo, dobro, ali i On nas ne pita, makar da nas više ili manje i sluša. Jer On veli: »Moji puti nisu vaši puti, i moje misli nisu vaše misli«. Dakle On sudi, i suđeno treba prihvatiti. Dakako, razno čovjek može reagirati na život. On se može vladati prema životu, kao da taj mora imati u sebi ili van sebe svoj smisao. A ako ga može imati samo u sebi (jer je dotični čovjek materijalista), onda će konačno ili reći, da mu naći smisla ne može ili će neki smisao tražiti. Ali ga ipak ne će naći, tako da bi doista i trajno mogao zadovoljiti. Ideja naprotiv, da je smisao u drugom životu, ideja, da Providnost sve sudi i određuje, ispunja čovjeka mirom. Nitko ne može svih borba predvidjeti, što ga čekaju, ali i sred topovske i avijonske vatre, tko vjeruje, taj će imati mir. Vanjski mir nije u našoj moći, ali unutrašnji mir dolazi od uvjerenja, da Providnost ne može nama zlo htjeti i da je sve dobro, što se zbiva. Ako se dakle radi o nama, treba sačuvati mir. Ali ako katastrofa kruži i možda ruši u našoj okolini, što onda? Kad je Racine pisao svoju Fedru, Pariz je doživio veliku senzaciju. Markiza Marie-Madeleine de Brinvilliers, glasovita trovačica, višestruka, počevši od oca, koga je otstranila na drugi, bolji svijet, spaljena je na trgu Grève (1676). Ljudi su sad bolji, sad gori, ali zato zla svagda ima. Jean Cocteau daje sada u pariškom kazalištu Ambassadeurs svoju dramu modernih Atrejevića: Les Parrents terribles. Nama, našem vremenu, ne manjka zla, katastrofa, zle krvi. No radi se ovdje o tom, da li znamo ili ne znamo gledati očima tragedije, t. j. tako kako je već Aristotel govorio, da nas hvata strah i samilost za čovjeka. Ova refleksija na to cilja, da se pitamo, znademo li cijeniti tragiku? Jer bez kulta tragičnoga ugasla bi u nama ljubav prema čovjeku. Životinja nije kadra da osjeća tragično. Ne, tragično uključuje u sebi viši Smisao, i samo čovjek je kadar da osjeća tragiku, jer je — čovjek. Bez čovjeka nema tragedije, i tragično je prazna riječ, prirodni fenomen kao sve drugo. Bez kulta tragičnoga ugasla bi u nama ljubav prema čovjeku, a onda nužno, kao posljedica toga, i ljubav prema Bogu »Ako ljubavi nemam, ništa nemam« S njom se gasi Sunce moralnog Univerzuma, sve se zaleđuje i nastupa totalna duševna Smrt. Kult tragike jamac je, talac veličine čovjekove. Kao što se luč zapaljena u Olimpiji prenosi po svim krajevima iz grada u grad, onamo gdje se održava t. zv. Olimpijada, tako treba da se prenosi luč kulta tragike kroz sva srca, od čovjeka do čovjeka, od naroda do naroda, jer o tom kultu ovisi život

čovječanstva. Bez toga kulta ne zaslužuje nitko uzvišenoga imena čovjek, pa nalazio se na ne znam kome položaju i nosio ruho sveto ili profano.

Dvoje želimo istaći, što smo ovdje utvrdili. Prvo: sred zla i boli ovoga svijeta, treba da sačuvamo vjeru u Providnost. Drugo: smisao za tragično ne smije u čovjeku otupiti, jer se inače poživinčuje. Ono prvo ilustriraju obje biblijske Racine-ove tragedije. Estera, mila djevojka ali jaka žena, odvratila je od Židova krvavi pogrom, jer Providnost bdije nad svojim izabranim narodom. Atalija zbog toga propada, jer se ne mogu neizvršiti planovi Božji, da se od rase Davidove jednog dana ne rodi Mesija. Ono drugo htio je Racine, jedan od najodličnijih Genija tragedije, čitavim svojim djelom, u kom se svuda osjeća ona »veličanstvena žalost, tristesse majestueuse, koja čini sav užitak tragedije« (predgovor Berenice). Htio je ne svijesno, kao da bi pisac tragedija bio propovjednik ili profesor filozofije, nego indirektno: zato koga privlači tragično u svijetu, kome je ona dostojanstvena tuga, kome su osjećaji straha i samilosti »sav užitak tragedije« taj je svećenik ljubavi prema čovjeku i čovječanstvu. Taj kult tragedije nitko nije u Franceza divnije i snažnije razvio, i luč tragedije, zapaljena na starim grčkim Dionizijskim svečanostima i predana čovječanstvu po Eshilu, Sofoklu, Euripidu, nije se nigda jače razgorjela i silnije svijetlo i toplinu od sebe rasprostrla u Franceskoj nego u rukama Racine-ovim. Ta luč nigda ne smije ugasiti, i sreća je za čovječanstvo i za narode, kad se u rukama čovječanskih i narodnih genija ona razgori, kao što se razgorila raspirena silnim dahom genija Racine-a, i rasvijetli svojim idealnim svjetlom samilosti, dakle ljubavi, Zemlju, znojem, bolju i krvi i danas kao gotovo uvijek ne malo natopljenu . . .

Pogani, koji hoće da svijet bude klaonica bilo individua, bilo rasa, bilo klasa, kao i kršćani bez srca i duše ili svijesti, makar i u svetom odijelu, više ili manje su gluhi za tu glazbu samilosti,[27]) slijepi za liturgiju tragičnog čovjeka. U prvim redovima ove duhovne amfiktionije prisustvuje toj liturgiji elita čitavog čovječanstva, plemstvo uma i srca, vjernici one »veličanstvene tuge, koja čini sav užitak tragedije« — »de cette tristesse majestueuse qui fait tout le plaisir de la tragédie«.[28])

Dr. Drago Čepulić

---

[27]) Samilost nije milostinja farizeja, koji kao da se u samilosti snizuju: »Mi nepogrešivi, mi veličine . . .«, nego suosjećanje.

[28]) Predgovor tragediji Bérénice.

IVAN ŠIROLA I NJEGOVI PRIJEVODI FRANCUSKIH PEDAGOŠKIH KLASIKA

Ivan Širola (1847.—1910.) je jedan od najobrazovanijih i najplodnijih hrvatskih pedagoških pisaca druge polovice 19. vijeka. Taj muž visoke kulture i svestrane obrazovanosti bio je učiteljem visokih pučkih škola i pravim članom Hrvatskog Pedagoško-Književnoga Zbora u Zagrebu U svome živom nastojanju da što više podigne hrvatsku pedagošku znanost, I. Širola je preveo na hrvatski gotovo sva djela francuskih pedagoških klasika, pa je vrijedno da se o tom zaslužnom hrvatskom pedagogu i njegovu djelu progovori nekoliko riječi.

Godine 1880. objelodanio je Širola u Bakru prvi svoj prijevod. Bilo je to djelo »Ob uzgoju djevojaka« (»Sur l'éducation des filles«) od Fénelona, nadbiskupa cambrais-kog i velikog francuskog pedagoga. Iza toga slijedio je prijevod pojedinih izvadaka iz »Essais«-a čuvenog francuskog pisca Michel-a Montaigne-a, koje je Širola preveo na hrvatski i objelodanio god. 1883. u Bakru pod naslovom »Misli ob uzgoju djece«. Zatim je god. 1887.—1889. izašao u Zagrebu troškom Hrvatskog Pedag.-Književ. Zbora njegov prijevod Rousseau-vljeva »Emila« u tri sveska, a god. 1894. »Misli ob uzgoju« od François Rabelais-a, sadržavajući glavne pedagoške ideje iz poznatog Rabelais-ova romana »Gargantua et Pantagruel«.

Nije ovdje mjesto i predaleko bi nas odvelo da dademo iscrpivu kritičku ocjenu svih tih prijevoda s pedagogijskog i filologijskog gledišta, pa ćemo se stoga ograničiti na neke generalne opaske da istaknemo vrijednost i važnost toga posla. Svi ti prijevodi plod su savjesnog i napornog rada jednog ozbiljnog i dubokoumnog pedagoga visoke erudicije, i tim se prijevodima ni danas, poslije 50 godina ne može naći težeg prigovora sa filologijskog, a ni s pedagogijskog gledišta.

Što se tiče filologijske strane tih prijevoda, treba uzeti u obzir, da u vrijeme, kad su ti prijevodi bili izrađivani, nije postojao još francusko-hrvatski rječnik, a nema još ni hrvatskog pravopisa, jer je prvi, maleni Brozov »Pravopis« izašao tek godine 1892. No ipak su spomenuti prijevodi za svoje vrijeme jezično tako pomnjivo i savjesno izrađeni, da su, unatoč manjih i neznatnih griješaka, u svakom pogledu posve jasni, te se njima može još i danas svaki iskusan i potpuno obrazovan pedagog služiti. Svi su ti prijevodi izrađeni točno prema originalu i posvuda se jasno vidi, da je Širola izvrsno poznavao francuski jezik. Nije mu čak bilo ni potrebno da isporeduje svoje prijevode s njemačkima, a tome je najbolji dokaz i činjenica, da u svim tim prijevodima nema ni traga germanizmima. Tko pak samo donekle poznaje znanstveni jezik naših učenjaka iz toga

vremena, lako će spoznati osobitu vrijednost Širolina rada s jezične strane.

Što se pak tiče pedagogijske strane, istaknuti nam je na prvome mjestu, da je I. Širola uza svu svoju duboku prirodnu inteligenciju i visoku obrazovanost imao i zdrav instinkt samostalnog hrvatskog pedagoga. On je svojom dalekovidnom pronicavošću dobro primijetio, da bi slabo poslužio hrvatskoj pedagogijskoj znanosti, kad bi ta djela francuskih pedagoga, koja su pisana u posve različnoj sredini od hrvatske i za posve drugačije prilike, naprosto presadio na hrvatsku njivu. On je instinktivno osjećao, da nama valja stvarati posebnu, našu hrvatsku pedagogiju, koja treba da bude u potpunom skladu sa duhovnom tradicijom naše hrvatske kulture i koja treba da se razvija u skladu sa našim prilikama, kulturnim, religioznim i socijalnim, a ove su posve drugačije unatoč povezanosti hrvatske kulture sa kulturom i civilizacijom evropskog Zapada. Zato Širola za svaki svoj prijevod izrađuje opširan kritički komentar ili pak opširnu kritičku raspravu, tumačeći u njima, zašto mi ne možemo prihvatiti u cijelosti pedagoške ideje jednog Rabelais-a ili jednog Rousseau-a. Upravo u tim preciznim kritičkim komentarima, raspravama i znanstvenim kritikama stranih pedagogijskih sistema jest glavna i najveća zasluga Širolina rada.

Širolini kritički komentari, kojima su popraćeni njegovi prijevodi francuskih pedagoških klasika, vrlo su iscrpivi i čestoput opsežniji od samoga prijevoda. Tako na primjer, komentar i kritika Rabelais-ovih »Misli ob uzgoju« obuhvaća gotovo pet puta više stranica negoli sam prijevod. U tim svojim kritičkim komentarima Širola se doduše nije posve oteo utjecaju raznih liberalnih naziranja, koja su se u to vrijeme bila pojavila u Hrvatskoj kao neka moderna, pomodna struja, slično kao u naše vrijeme različiti oblici marksističkih i materijalističkih obmana i zabluda. No unatoč toga Širola je, kritički ocijenjujući vrijednost i značenje djela francuskih pedagogijskih klasika, svojim razboritim prosuđivanjem i svojom pronicavošću znao pogoditi pravu mjeru ističući ono što je zdravo i dobro, a osuđujući i zabacujući sve nastrano i pretjerano, a napose pak ono što nije u skladu sa našom hrvatskom i katoličkom kulturom. Tako u svojoj originalnoj kritičkoj biografiji Fénelona, objelodanjenoj uz prijevod djela »Ob uzgoju djevojaka« Širola izvrsno crta ličnost i karakter ovog francuskog prelata. Prikazuje točno njegovo nastojanje u miroljubivom obraćivanju francuskih protestanata, a zatim njegove odviše slobodne, kvietističke nazore (le quiétisme de Fénelon), koji su bili djelomice osuđeni od samoga Pape Inocenta XII. No s druge strane opet ispravno ocjenjuje veliku vrijednost pedagoških i političkih ideja Fénelonovih, koji je stekao velikih zasluga za odgoj francuskog

Dauphina (prijestolonasljednika i unuka Ljudevita XIV.). Širola citira Fénelonovo pismo upravljeno vojvodi od Chevreuse: »Vanredna nevolja*), što ju je sad Francuskoj pretrpit, zahtieva vanredna sredstva; čovjek se mora junački odreći navadnih forma vlade, koja se ne može više uzdržat ni branit. Čas je kucnuo, gdje valja dati, da i narod sudjeluje u upravi države. Narod je u pogibelji, valja se dakle s narodom svjetovat; narod plaća porez, valja ga dakle pozvati da ga odobri; narodom hrdjavo vladaju, nek dakle u vladanju sudjeluje«. Na te riječi Fénelonove Širola nadovezuje: »Te misli bijahu za tadanje doba posve nove, kralj ih smatrao za uvredu, a i dobro misleći građani, kojim još oči nisu bile otvorene za slobodu puka, smatrahu ih za tlapnju«. A zatim, da se uvidi sva dubljina i dalekosežnost Fénelovih riječi, Širola citira Aimé-Martina, jednog modernog biografa Fénelonova, koji riječi Fénelove upravljene vojvodi od Chevreuse ovako komentira: »Pa ipak dođoše te misli u dobri čas po dobro Francezke. Sloboda bi se bila malo po malo svjetini dopustila; ne bismo trebali Voltaire-a, Diderot-a, ni Helvecija, a mi narod od 1789. i 1793.*) ne bismo bili doživjeli toli strašna probuđaja; sve blagodati naše revolucije bismo i bez revolucije postigli bili«.

Da pokaže kolikom je brigom, savjesnošću i revnošću Fénelon odgajao onoga, koji nažalost nije zbog prerane smrti nikad stupio na prijestolje francusko, Širola ovako opisuje Fénelona kao pedagoga: »U kašnjih godina nastoji (Fénelon), da ga valjano pripravi za vladu svoje zemlje listovima i nacrtima osnovâ za vladu, što ih je u tu svrhu izradio bio. Tih listova ne možeš čitat van najtoplijim saučešćem. U njih otkriva svu svoju narav: svoju ljubav i ozbiljnost, koja sve namjenjuje Bogu, sve prepušta njegovoj volji te ništa ne želi, što nije na čast Bogu, a na dobro ljudem. Veličajan je list u kojem piše o pravom načinu molitve, krasno, jednostavno i izvrsno, te onaj, gdje ga opominje, nek sliedi krieposti Ljudevita Svetoga. Prvi tih listova zaključuje ovimi nesebičnimi riečmi: »Ja Vam govorim samo o Bogu te o Vas, a o meni se ne radi. Bogu hvala, ja sam miran, nu najokrutnija mi je kazan, što Vas ne smijem vidjet, ali ja Vas vodim k Bogu, pred pritomnost, koja je mnogo srdačnija

---

* Fénelon je, videći kakve sve nevolje biju narod pod konac vladavine Ljudevita XIV., jasno opazio, da zemlja srlja u skoru propast. Svojom pronicavošću, on je 80 godina unaprijed predvidio rasulo države i revoluciju. U to vrijeme (oko 1710.) on je još očekivao spas od kraljeva unuka, mladoga prijestolonasljednika, odgoju kojega je Fénelon bio posvetio gotovo cijeli svoj život i svu svoju duhovnu snagu. No na najveću žalost Fénelonovu, a možda na najveću nesreću francuskog naroda mladi je Dauphin god. 1712. naglo umro.

*) Najstrašnija godina Francuske Revolucije.

od pritomnosti ćutilâ. Dao bih hiljadu životâ kao kaplju vode, da Vas vidim onakova, kakova Vas želi imati Bog. Amen, Amen!«

Isto je tako izvrsno izrađena biografija Rabelais-ova uz prijevod njegovih »Misli ob uzgoju«. Čitava bujna i fantastična ličnost Rabelais-ova tu je prikazana do pojedinosti, tako da čitalac dobiva pravu sliku tog osebujnog i zagonetnog čovjeka, koji je pod maskom lakrdijaša, rugalice vješto sakrivao svoju nutarnjost i svoju dušu, koja je bila puna ljubavi prema svojim bližnjima i prema svome narodu. U današnje vrijeme, kad se s raznih strana i s raznim tendencijama pokušava težište uzgoja prenijeti na intelektualnu stranu, vrijedno je citirati mišljenje Rabelais-ovo o tom problemu. Div Gargantua u brizi za odgoj svoga sina Pantagruela piše mu pri koncu opširnog pisma od kojih desetak stranica slijedeće (po Širolinu prijevodu): »No pošto polag riječi mudroga Salamuna mudrost ne dolazi u zlobnu dušu i pošto znanje bez savjesti nije drugo van propast duše: valja da Bogu služiš, da ga ljubiš i da ga se bojiš, te k njemu okreneš sve svoje misli, sve svoje nade, i da mu budeš odan s vjerom, punom kršćanske ljubavi, tako da te nikada više grijeh ne odijeli od njega. Ne vjeruj bludnjama svijeta. Nek ti srce bude prosto od taštine, jer je ovaj svijet prolazan, no riječ Gospodova ostaje do vijeka. Budi uslužan svim svojim bližnjima, pa ih ljubi kao samoga sebe. Štuj svoje učitelje, izbjegavaj društvo onih ljudi, na koje nećeš da nalikuješ, a nastoj da milosti, koje Ti je Bog dao, nijesi primio uzalud. A kad vidiš, da si osim toga stekao sve znanje, povrati se k meni, da te vidim i da ti dadem svoj blagoslov prije nego umrem. Sinko moj, mir i milost našega Gospoda budi s tobom. Amen. Tvoj otac Gargantua«. Ovaj tekst iz Rabelais-ova djela Širola ovako komentira (strana 145): »Rabelais je ovim Gargantuinim riječima u istinu divno očitovao svoju religijoznost, vjeru u Boga, u vječni život i svoje pouzdanje u Stvoritelja«. No da tko ne bi shvatio, da u Rabelais-ovu djelu nema i slabih strana, Širola odmah dodaje: »Ipak moramo dopustiti da se (Rabelais) u svome djelu prečesto služio božanskom riječju, i to ne uvijek posve dostojno, a to mu je puno škodilo kod njegovih neprijatelja, a i kod prijatelja« (F. Rabelais »Misli ob uzgoju« str. 145 pri koncu).

Stoga je Širola kao iskusan pedagog vrlo kritički postupao uzimajući pojedine misli o uzgoju iz Rabelais-ova romana. On je naime iz tog ogromnog djela izvadio i preveo u svemu samo oko 25 stranica, a onda je tom prijevodu dodao, kako smo već spomenuli, oko 120 stranica svojega kritičkog komentara, uračunavši ovamo i životopis Rabelais-ov.

Da rečemo sada još nekoliko riječi o Širolinim prijevodima Rousseauvljeva »Emila«. Ti prijevodi nažalost ne sadržavaju detaljnog kritičkog komentara, koji bi im bio potreban, nego je Širola na koncu trećeg sveska

dodao svoju opširnu kritičku raspravu. U toj raspravi, koja obuhvaća 65 stranica, Širola je polazeći s gledišta znanstvene pedagogije podvrgnuo temeljitoj kritici Rousseau-vljeve pedagoške ideje i iznio mnoge mane i zablude kojima obiluje ta pedagogija. Moramo odmah primijetiti, da je Širolina kritika Rousseu-vljeve pedagogije izrađena vrlo savjesno i s velikim poznavanjem stvari, ali nije dovoljno potpuna, a na nekim mjestima i premalo radikalna prema raznim utopističkim idejama toga genevskoga sanjara i fantaste.

Općenito je poznato, da je Rousseau-vljev »Emile« bio osuđen ne samo od Crkve i od države nego i od protestantske vlasti grada Ženeve, rodnog mjesta autorova. To sve ističe i Širola odmah na početku svoje rasprave i dobro uspoređuje to djelo sa pletenom vrpcom, na kojoj su uz neke bisere »nanizani i mnogi krivi dragulji, kojih nevješto oko ne može tako lako razlučiti od pravih«. Stoga treba »Emila« smatrati knjigom, kojom se korisno može poslužiti samo iskusan, zreo pedagog, a nikako početnik ili nestručnjak. Širola dobro ističe, da Rousseau-vljevo djelo nema pravog biljega znanosti. »No uza sve to (nastavlja Širola) valja nam »Emila« ocjenjivati prema strogim zahtjevima znanosti, ako hoćemo, da pravo ustanovimo, što u njemu valja, a što ne valja«.

Govoreći o religioznim i filozofskim idejama Rousseau-vljevim Širola točno konstatira:

»Prema tomu je jasno, da se Rousseau podnipošto ne može uvrstiti među materijaliste i ateiste. Ali otud ne slijedi, da se je njegovo filozofsko stanovište slagalo s kršćanskom naukom, jer on je bio pristaša deistâ i naturalista, naime onih, koji priznavaju doduše, da Bog postoji kao osobno biće, ali vjeruju samo ono, što mogu umom dokučiti, a odbacuju svaku pozitivnu religiju, osnovanu na Objavi božjoj«.

Zatim Širola kritizira Rousseau-vljevo mišljenje o prvotnoj nepokvarenosti ljudske naravi ističući, da je to mišljenje posve pogrešno i da se protivi ne samo nauci kršćanskoj nego i svakidašnjemu iskustvu kao i znanstvenim razlozima i činjenicama. Širola je podvrgnuo temeljitoj kritici i moralni odgoj Rousseau-vljeve pedagogije, kojega Rousseau odviše zanemaruje ili odviše nerealno shvaća, pa Širola dobro opaža, da je bezuvjetno potrebno, da se uzgajanik osim dobrim primjerom poučava još i valjanom moralnom poukom.

Što se tiče religijske obuke Rousseau je posve krivo smatrao, da se ona može odgoditi do mladenačke dobi, naime sve do 18 godine. A i u toj dobi Rousseau daje Emilu neku zamršenu religijsku pouku, neku mješavinu deističkog i naturalističkog oblika, koju je iscrpivo opisao u posebnom poglavlju IV knjige »Emila« pod naslovom »Ispovijest savojskog vikara«. Poznati francuski kritičar Jules Lemaître dobro je istaknuo

u svojoj studiji o Rousseau (str. 243) svu nemogućnost i pogrešnost tog liberalnog i posve krivog religijskog odgoja: »Što bi se dogodilo s jednim narodom, ako bi se svakom djetetu ostavilo na volju, da prosuđuje život i da si samo stvara religiju i moral? Emil je dobar, vrlo dobar, no što bi rekao njegov učitelj, ako bi ga Emil u 18 godini otjerao zajedno s njegovim deizmom i »ispoviješću savojskog vikara«? Kakav bi nitkov mogao postati Emil, da nije iz dobre obitelji i da nema zapravo jednog od najstrožijih uzgajatelja. Postao bi anarhista ili najniži zločinac; to je sudbina djeteta, koje bi bilo odgojeno točno po Rousseau-vljevim nazorima«.

Širola je dakle imao posve pravo, što potpuno zabacuje takvu religijsku obuku ističući u svojoj raspravi (str. 257): »Otud se ujedno vidi, da je čovjeku nužna pozitivna religija, inače mora bluditi, pošto njegov razum nije nikad toliko zrio, da bi mogao pravo proniknuti u vjerske tajne bez Objave božje. Čim ranije, to bolje. To pravilo vrijedi osobito za religijski uzgoj; jer prvi su utisci najjači i najtrajniji. Ako pojmovi o Bogu i ne budu odmah posve razgovijetni i savršeni, oni će se malo po malo čistiti i ispravljati, kao što to biva i u drugim naucima«. No Širola nije dosta iscrpivo prikazao svu zabludu i pogrešnost Rousseau-vljevog religijskog odgoja, kako se to vidi i iz prednjeg citata franc. književnog historika Jules Lemaître-a. No inače je Širola uz neke manje nedostatke dosta točno protumačio sve slabe strane Rousseau-vljeve pedagogije, a prikazao je i neke njezine dobre strane, koje je i pedagogijska znanost bila prihvatila. I najoštriji pedagoški kritici nalaze u toj pedagogiji neke pozitivne strane: Rousseau je jedan od prvih pedagoga koji su isticali, da dijete valja uzgajati prema posebnoj, dječjoj psihologiji, a ne prema općenitoj. Treba proučavati narav i prirodne sposobnosti djeteta te ih razvijati i oplemenjivati. Uzgoj mora da bude udešen prema dobi i stupnju razvitka djeteta, jer dijete ne osjeća i ne misli kao odrastao čovjek. (No i ovdje valja istaći, da se većina pedagoga ne slaže s diobom uzgojnih etapa, kako ih je označio Rousseau). Rousseau je jedan od glavnih propagatora stvarne i radne obuke, a valja mu upisati u zaslugu, što je već onda upozorio na razne mane u odgoju, osobito kod nasljedno opterećene i boležljive ili slabunjave djece, koja uslijed pogrešnog odgoja mogu postati pravi mučenici.

Kako se iz tog malenog prikaza vidi, Ivan Širola bio je vrlo obrazovan i vrlo zaslužan hrvatski pedagog, koji je cijeli svoj život radio na promicanju hrvatske pedagogije u skladu sa tradicijom hrvatske kulture.

Ivana Širolu treba dakle ubrojiti među one naše uzorne muževe, koji su, duboko prožeti duhom hrvatske tradicije, znali taj duh prenijeti na nove generacije posvećujući sve svoje snage odgoju mladeži i bu-

dućnosti Hrvatske. Da ne segnemo u dalju prošlost, spomenut ćemo samo neke od tih muževa, nekoliko svijetlih imena, tako na pr. I. Filipovića, S. Fabkovića, I. Tomašića i A. Truhelku, koji spadaju među osnivače i pionire Hrvatskog Pedagoško-Književnog Zbora, pa onda F. Markovića, J. Jurkovića, H. Badalića, I. Divkovića, Đ. Basaričeka, Đ. Arnolda, S. Bosanca, a među ženama, vrsnim i uzornim pedagoškinjama, Mariju Jambrišak, Milku Pogačić, Jagodu Truhelku i mnoge druge manje poznate ali također vrlo zaslužne pedagoge i pedagoškinje.

Među muževe takova kova valja ubrojiti i Ivana Širolu, čije smo ime uzalud tražili po raznim našim enciklopedijama, a to je bio i jedan od razloga, da smo napisali ove retke.

Hrvatska pedagogija ima vrlo staru i vrlo visoku tradiciju. Budući historičar hrvatske pedagogije morat će segnuti daleko u prošlost da prikaže rad pojedinih crkvenih redova, koji su bili prvi pioniri na promicanju hrvatske kulture i pedagogije. A za novije vrijeme dosta je da čovjek samo prolista 80 godišta naših pedag. revijâ ili samo nekoliko svezaka Hrvatske Pedagogijske Enciklopedije, koja je izlazila pri koncu 19. vijeka, pa da se uvjeri o značenju i veličini rada hrvatskih pedagogâ.

Današnji hrvatski pedagozi, hrvatski učitelji i profesori duboko svijesni svojeg visokog poziva i svoje odgovornosti dobro znaju i osjećaju, da im je nastaviti tim putevima, koje su izgradili naši pređi, neumorni i zaslužni hrvatski pedagozi.

Đuro Arhanić

PJESMA O MOJOJ TUZI

Tamni, neprozirni zastori u noći opijevaju tugu.
Tugo moja, ja o tebi snivam, snivam priču dugu.

Znam da me često žudiš kada i ne mislim na to.
O ti mi nikada, nikada nećeš darovati zlato.

Rastačeš drage čežnje, žuđenja i tihe sanje,
dok vani žalobno šumi uvelo, suho granje.

O zašto gledaš jedljivo na stvari okolo sebe?
Kako bi lijepo, tugo, živjeti bilo bez tebe?

O tugo moja, drugo dugih dana, svitanja i noći,
o kad ću slobodno bez tebe, kad ću živjeti moći?

Zacviliš često zlobna, vjetar ti raznaša kose
i misliš kako me nose, daleko, daleko nose...

Ivan Krolo

L I S T A K

Književni prikazi

HRVATSKO KOLO

(Književno-naučni zbornik. Uredili B. Livadić i F. Jelašić. Knjiga XIX. Redovno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1938.)

— Proći ćemo vjerojatno još mnoge godine teških kriza i nevolja, ali neka nas ne ostavi vjera, da će doći vremena, kad će se cijeniti sretnima oni narodi, koji ni u najgorčim krizama nisu napuštali zastavu slobode.

(Dr. J. Makanec, Kolo 236.)

U danima pokolebane vjere i teških, svakidašnjih kriza, koje ne prestaju zapljuskivati našu jadnu današnjicu, koja ne prestaju prijetiti totalnom katastrofom i lomljavom, potrebno je više nego ikada istaknuti primat duha, slobodu ličnosti i slobodu naroda kao prve i najviše vrijednosti čovječanstva.

Mi smo Hrvati bili i bez slobode, ali nikada nismo bili protiv slobode. Nama su gospodarili drugi, ali mi nismo nikada drugima otimali slobodu. Nas su progonili, zlostavljali, mučili i ubijali, mnogo naših velikih ljudi su poubijali, ali mi nikada nismo napuštali zastavu slobode i naš duh je uvijek bio, danas je, a i bit će uvijek slobodarski. U tom je naša snaga i naša veličina. I zato je naša budućnost otvorena i jasna.

I nehotice mi se nameću ove misli poslije čitanja ovogodišnjeg Kola, koje doduše nema eseja kao što je prošlogodišnji esej dra Torbarine o Aldousu Huxley, ali uvodnik dra K r i š k o v i ć a »Rat ideologija« i esej dra J u l i j a M a k a n c a »Ličnost u današnjem svijetu« mogu se sasvim slobodno i sigurno staviti o bok eseju dra Torbarine, jer su to dva eseja nesumnjivo najvredniji prilozi novoga Kola.

Problem ličnosti valjda nikada nije bio tako aktuelan kao danas, kada se rijetko susreću velike, integralne ličnosti. Naš vijek prijeti ličnosti potpunim uništenjem, jer je sa svojim totalitarnim i kolektivističkim sistemima zapravo suvremeni apsolutizam, koji je za razliku od staroga apsolutizma uveo »pored izvanjskoga i filozofijski teror«. (235.)

Današnje nepoštivanje ličnosti skrivio je u najvećoj mjeri marksizam, koji uopće ne vjeruje u ličnost, nego samo u stvari i procese i zato sasvim ispravno kaže Makanec »triumf marksističke lifozofije značio bi duhovno samoubojstvo čovječanstva«. (228.) Esej dra Makanca »Ličnost u današnjem svijetu«, kao i njegova knjiga »Marksistička filozofija prirode«, koju je izdala Matica Hrvatska u svojoj Maloj knjižnici, nesumnjivo će pridonijeti svoj dio, da ne dodje do katastrofalnog triumfa marksističke filozofije i duhovnog samoubijstva u mnogim mladim dušama.

Naš najbolji politički eseist dr. Vinko Krišković postao je redovni uvodničar Kola već kroz nekoliko godina. Jedna od najvažnijih i zato najsimpatičnijih karakteristika njegovih političkih eseja je nesumnjivo rijetka objektivnost i visina s koje Krišković promatra i procjenjuje i najaktuelnije dogadjaje, koji su nam tako blizu, da ih mnogi ljudi ne mogu redovno ni slijediti, a kamo li procjenjivati.

Kriškovićevi eseji »Zar sumrak demokracije?«, »U poratnoj Evropi« i sada »Rat ideologija« gotovo bih rekao nužno slijede jedan iz drugoga, jer su povezani tako, da stvaraju pravi ciklus eseja o problemima suvremene politike i suvremenog života.

Kao nitko ranije Krišković je u tim esejima protumačio neke pojmove, koji su bili prilično mutni i zamućivani samo radi toga, da se u mutnome lakše ulove nove žrtve. Velika šteta što ti eseji ne prodiru dalje od čitača Matičinih knjiga, jer su vrlo svijetle i vrijedne stranice naše inače oskudne političke literature.

Kriškovićev »Rat ideologija« u mnogo čemu popunjuje Makančevu »Ličnost u današnjem svijetu« i obratno, možda još više obratno. To su dva vrijedna priloga, koja se čitaju na dušak i koja ostavljaju tragove kod svih, jer su toliko općenita, da mogu zanimati i zadovoljiti svakoga.

Kriškovićeva sumnja u mogućnost ideloškog rata je stvarna i opravdana. Ali to još ne znači, da se eventualni novi ratovi ne će voditi pod krinkom raznih ideologija i lijepih fraza, kako je to redovno bivalo dosada u povijesti čovječanstva, pa i u posljednjem Svjetskom ratu, koji je donio i ove rezultate:

»... novcem, što se je potrošio, da Versailleski ugovor nametnu Njemačkoj, čovjek bi mogao kupiti sa svime, što imadu pet zemalja velikih kao Francuska i pet drugih velikih kao Belgija. Da bi nametnuli taj isti Versailleski ugovor, bilo je ubijeno ravno trihaest milijuna ljudskih bića, a od prilika ratnih bila je smrt još mnogih milijuna. A posljedak?«

Sveučilišni profesor Antun Dabinović piše o »Sedamdesetgodišnjici hrvatsko-ugarske nagodbe« vrlo opširno, iscrpno i dokumentirano. Pitanje nagodbe je u našim današnjim prilikama osobito važno. Svi mi moramo pogledati kako je prošla hrvatsko-ugarska nagodba u ono vrijeme, kada je zadana riječ značila ipak više nego danas, premda je već onda Andrassy rekao u vezi s obećanjima Hrvatskoj i Hrvatima: »Lako je poslije, kad imamo vlast u rukama, da im oduzmemo sve, što im budemo davali na papiru.« (153.) Povijest se ponavlja i — poučava mudre, da ne idu tragovima ludih.

Zanimljivo, no možda malo preopširno i školski piše dr. Nikola Peršić o temi: »Države na bliskom Istoku«, a dr. Rudolf Horvat na svoj poznati način objavljuje članak »Hrvatski sabori u 17. vijeku«.

Emilij Laszowski tumači podrijetlo Veronike Desiničke s čestim digresijama, koje su možda zanimljivije od same teme, a objavljuje i originalno pismo Ivana sina Petra Zrinskoga.

Boljem upoznavanju đakovačkog biskupa Strossmayera, pomalo jednostranom, može poslužiti ulomak iz studije dra Josipa Nagya »Strossmayer i Francuska«, u kojem ima zanimljivih podataka, ali premalo i zapravo nimalo kritike samoga biskupa, koja je svakako i vrlo potrebna.

Ernest Bauer, koji održava kulturne veze između nas i Njemačke, donosi članak »Prvi koraci moderne publicistike«. Šteta što se je u članku potkrala nerazumljiva tiskarska pogreška, koja mnogo smeta, jer se riječ »mnijenje« svaki čas pojavljuje i kao »mijenje«.

Najbolji literarni esej ovogodišnjeg Kola je Barčevo »Selo u djelima hrvatskih realista«. Profesor Barac je obradio ovu temu tako solidno i iscrpno, da bi to gotovo moglo biti i naša posljednja riječ o tom tako zanimljivom problemu i o našim realistima, koji su zaslužni i radi toga: »... što su spontano osjetili, da se samo na taj način (umjetničko pristupanje problemu) može stvarati umjetnost, koja će biti i istinita, i aktuelna, i socijalna, ali ujedno i u prvom redu umjetnost.

jer će u njoj slobodno doći do izražaja sve golemo bogatstvo životnih oblika, sve manifestacije ljudske duše.«

U povodu tristote godišnjice Gundulićeve smrti piše dr. Ljubomir Maraković o Gundulićevu preokretu, koji ne mora biti neko obraćenje. Maraković piše vrlo toplo i zanosno o Gundulićevu geniju i podvlači tragiku naših velikih književnika, koji su umrli prerano i ne dovršivši posao.

»Školovanje Ljudevita Gaja u domovini« dra Ferde Šišića malo je preopširno i prepuno opazaka, ali je važno i radi toga, što ističe nehrvatsko porijeklo Gajevo, koje mnogo govori i koje se osjeća u cjelokupnom djelovanju ilirca Gaja.

Estetik Albert Haler priopćuje esej »Gabriele D' Anunzio« u kojem osvjetljuje D' Anunziev lik kritički i svestrano kako kod nas još nitko nije učinio, jer nitko nije ni prilazio tom problemu objektivno.

Ivo Šrepel piše o »Religioznoj umjetnosti Ivana Meštrovića« i dokazuje u svojem članku, da je zapravo čitava Meštrovićeva umjetnost religiozna, što se opet ne bi moglo i moralo shvatiti bukvalno. Valjda u vezi s ovim člankom i ovogodišnji umjetnički prilog donosi samo reprodukcije Meštrovićevih radova i to: »Blagovijest«, »Isus i Samarićanka«, »Gospa s djetetom«, »Rođenje«, »Oplakivanje«, »Sv. Marko«, »Madona« i »Pieta«.

Lijepa književnost je, po običaju, prošla slabije i to jednako proza, kao i pjesme. Usprkos obilnog i vrijednog književnog stvaranja Kolo nikako ne može okupiti najbolje naše književnike, pa tako sve više gubi literarno obilježje, a poprima naučno-političko.

Novele ima zapravo samo dvije i sreća što su obadvije vrijedne. Ivo Kozarčanin je daleko veći umjetnik u svojem »Susretu« nego Josip Tabak u »Mehegi«, koji je zato vrlo realan i svakidašnji motiv naše Bosne. Inače »Susret« je tipična Kozarčaninovska novela sa svim originalnim osobinama njegova stila.

Novak Simić je dao sretan ulomak iz svojeg posljednjeg tmurnoga romana »Voćnjak« pod naslovom »Neželjena sestrica i suvišni brat«, a Vjekoslav Majer se često ponavlja u svojem proznom prilogu »Pjesnik u devetom nebu«.

Kolika šteta, što u Kolu nema nijedne novele našeg najboljeg proznog pisca Mile Budaka, ali vjerojatno nije bilo ni moguće štampati njegove radove u prošlogodišnjem Kolu, koje je završilo redakciju još u svibnju.

Od pjesnika zastupani su Antun Bonifačić, Božo Lovrić, Rikard Nikolić, Vjekoslav Majer, Frano Alfirević, Vladislav Kušan, Vinko Nikolić, Vlado Vladsavljević, Ivo Balentović, Ivo Ladika, Dinko Štambuk, Zvonko Kuhar, Stjepan Jakševac i Marko Fotez, ali nema Ujevića, Tadijanovića, Delorka, Kovačevića i Nizetea, a ni ponekih drugih.

Uopće velika je šteta što Kolo nema suradnje svih hrvatskih reprezentativnih i priznatih kulturnih radnika i književnika, pa da bude zbilja ono najbolje što mi imamo i što možemo dati sebi i drugima, da i po tome ocjenjuju našu snagu i našu vrijednost. Ovako, Kolo mnogo znači, ono je steklo izvjesnu visinu, koju ne napušta, ali se ne bi moglo reći niti da napreduje, a moralo bi napredovati, jer svaka statika nije daleko od nazadovanja.

Ovogodišnje Kolo su uredili, kao i prošle godine, B. Livadić i F. Jelašić, a posvećeno je uspomeni zaslužnog Miroslava Čačkovića.

Marko Čović.

MAJEROV ŽIVOTNI KRUG

(Vjekoslav Majer: Život puža. Roman. Izdanje Društva hrvatskih književnika—Savremeni hrvatski pisci, knj. 64. Zagreb 1938.)

U zadnje su se vrijeme dva naša prominentnija pjesnika, Tin Ujević i Vjekoslav Majer, predstavili hrvatskoj kulturnoj javnosti i s knjigama proze. Nekako u isto vrijeme su im izišle po dvije knjige proze u izdanjima Društva hrvatskih

književnika i Hrvatske književne naklade neovisnih književnika. Osim toga izdala je i Matica Hrvatska 1935. godine prvu knjigu romanskoga ciklusa »Pepić u vremenu i prostoru« od Vjekoslava Majera, pa uz zbirke pjesama imamo točan uvid u Majerov šaroliki i raznovrsni književni rad. Majerova kvantitativnost nas ispočetka malo fascinira, pa uz plodnu produktivnost, marljivi i pošteni književni rad, djela mu stoje na visini, bogata su invencioznosti, zadahnuta lirizmom, ispremiješana sentimentalnom sklonosti, poetičnim zanosom i dramatskim zamahom. Uvijek svjež i nov, invenciozan i zanimiv prikazuje nam se Vjekoslav Majer u svojem literarnom stvaranju, pa takve atribute možemo primijeniti i na njegovo zadnje prozno djelo, na »Život puža«, roman svakidašnjih muka i nevolja koje pojedinci provode u svojoj životnoj realnosti bez obzira i nekih skrupula.

»Život puža« bio bi presjek naše socijalne strukture. Bez uljepšavanja, Majer se lagano promiče kroz vitalnu kompliciranost poput samoga puža i personificirajući iznosi svoje dojmove i impresije uglavnom o životu. Iz puževe perspektive promatra ljudski život u prerazličitim varijacijama, pa kako puž ne može nikuda iz svoje kućice, tako ne možemo ni mi nikuda iz svoje kože. Svatko život mora živjeti onako kako mu je odredjen i dan po višim, nadnaravnim zakonima i uvjetima. U tom shvaćanju i naziranju, u zalaženju u najminucioznije manifestacije života, u iznošenju pojedinih zgoda i situacija življenja, u pronicanju iživljavanja naše svakidašnjice očituju se Majerovi nazori, literarno oblikovanje i umjetničko intuiranje. Svakodnevne zgode i prigode pružaju Majeru surovu gradju i uobičajeni životni tijek, koje on umjetničkom rezonancom formira, kleše, cizelira i u sublimnoj kristalizaciji pruža poput dnevnika u interesantnim i ljupkim fragmentima, pa makar u puževoj jednostavnosti i sporosti.

Vjekoslav Majer nam prikazuje životnu stvarnost onakvu kakva uistinu i jest. Nemiri, ideološki sukobi, trzaji i grčevito takmičenje svega čovječanstva odrazuje se na pojedincu, individuu, milieu i ambijentu, pa je potom subjektivno živovanje suprotno od kolektivnoga, u čemu se baš i ispoljuju razlikosti. Majerov puž lagano puzi životnom stazom punom peripetija i duhovnih kataklizama. Životni detalji, fragmenti ili naturalistčki odresci i istrišci nisu ništa drugo kod Majera nego sitni odbljesci svjetskih idejnih strujanja i odsjevi viših životnih postulata u refleksu malih i neznatnih želja onih, koje samo fizičko iživljavanje premara. Služavkin ljubavnik u smočnici operne pjevačice, iznenadjenje i radoznalost djece, papiga stare žene, čovjek s putujućom panoramom, ludjak, pijanac, smetlar itd. nisu ništa drugo, nego izuzeci iz šarenoga svijeta, koji se ni u čemu drugome ne razlikuje u načinu provodjenja života od svoje krvne subraće. I njih ne muče dublji problemi ni životna filozofija, već se nesvijesno pokoravaju primarnome zakonu prirodnoga bivstvovanja. Možda taj mali, sitni, neznatni i bezimeni svijet i ne zna drugo, ne osjeća nekih viših duhovnih potreba, kad mu je društvenim poretkom dodijeljeno takvo mjesto i položaj. Osim brige i borbe od danas do sutra, on ni na što drugo ne misli, jer osjeća da je zato drugi zvan, već svoj život ispunja dnevnim brigama, tricama i jeftinom, uličnom razonodom.

Roman »Život puža« Majer je sačinio od dvadeset i četiri zasebne i cjelovite literarne slike. To su zapravo samostalni feljtoni medjusobno skladno i ukusno povezani oko jednoga lica. Razabire se, da Majer ima smisla za kompoziciju romana. Osnov romanskoga gradiranja u »Životu puža« nije se ispoljio, jer su to pretežno dnevnički zapisi u feljtonskoj formi (kao takvi su pojedinačno i objavljivani), puni lirske mekoće i sentimentalnih zanosa s nabacanim refleksijama bez produhovljivanja i psihologiziranja lica, tipova, karaktera. Lica su donesena točno i realno kakva jesu. Majer se ne upušta u analiziranje, crtanje karaktera, postavljanje tipova, nego ih reda kako dolaze, pušta ih da sami govore zbog čega je kod Majera dijalog tečan i koncizan, prilagodjen licu i situaciji. (U tome nas podsjeća na Janka Veselinovića.) U sam predmet Majer nije dublje zašao, postavljeni problem ne filtrira, ne produbljuje i ne prekapa, već se zadovoljava s njegovom

vanjskom, uočljivom stranom. Psihološka strana svih ljudskih uzbudjenja i nemira obuhvaćena je više s narativne, galerijske strane, jer je Majerov puž na svome dugome gmazovskom putu susreo mnogo raznovrsnih ljudskih temperamenata i karaktera. Njihov vanjski, manifestacioni sloj Majer je dobro zapazio i uvjerljivo iznio, a na ostale pojave se nije skoro ni osvrtao. U tom se ispoljila Majerova pjesnička intuicija s obilnim lirskim raspoloženjem i uvjerljivim zanosom. Opservacije su duhovite i žive, lica plastično ocrtana i prilagodjena životnoj realnosti. U lakom karikiranju i blagom ironiziranju lica odskače Majerov naravan i neusiljen humor, koji opet resko zadire u našu socijalnu strukturu i potencira razlike koje su nastale same po sebi. Neprestano kretanje u tome životnom krugu dovodi, da zapažanja i opaske postanu jednolične i jednostrane, a prema tome i monotone, jer nastane circulus vitiosus. Do osobitog zamaranja u »Životu puža« ne dolazi, jer se šarene, žive i interesantne slike brzo redaju i isprepliću. Govor mu je lijep, lak i prirodan. Osim dijaloga ima nešto opisa s kojima je Majer dosta škrtario. Roman je pisan pravilnim i skladnim književnim jezikom, pa Majerov roman »Život puža« je lijepi i utješni doprinos suvremenoj hrvatskoj beletristici. Preko njega se pjesnik Vjekoslav Majer afirmirao kao dobar prozaista i moderni humorista od koga se možemo nadati još dobrim i solidnim literarnim djelima, ako mu kvantitativnost ne bude išla na uštrb kvalitativnosti. **Branko Krmpotić.**

IZNAKAŽENA BOSNA

(Nekoliko refleksija uz »V o ć n j a k« Novaka Simića)

> »Sela u Bosni! Sela u Bosni! Gdje su te riječi, da ih opišu, gdje je taj otrov, taj jad i čemer, da iznesu svu gorku istinu o vama, o tebi Bosno.«
>
> Novak Simić: »Događaji ispod Krujina« (u zbirci »Nepoznata Bosna«, Zgb. 1937.).

Stavio sam ove riječi na pročelje, jer mi je prvotno stalo do konstatacije, da ni g. Novak Simić nije rekao istinu o Bosni. Najžalosnije je, da on uopće nije pokušao, niti htio, da je rekne. Naprotiv.

Ne radi se ovdje o tome, da li Novak Simić ima kakovog talenta za pisanje, ili ga nema. U stvari, on ga u nekoj mjeri ima, i bilo bi ga nepravedno nijekati. Ima kod njega nekih stvari, koje se mogu dopasti, i koje djeluju: osjećaj za malog prezrenog čovjeka — dok ne pređe u demagogiju ili prozirnu propagandu; bliskost, sraštenost s prirodom, izražena katkad u divnim poredbama s bezbroj varijanata — dok se ne izrodi u afektiranje; dinamičnost, prozračnost i svježina izraza, možda najličnija crta autorova. O originalnosti je uopće opasno govoriti, kad je riječ o Novaku Simiću, bar s obzirom na bitne osebine njegova pisanja. Upadno grubi naturalizam, koji se čisto nameće na svakoj stranici, očito je pozajmljen iz treće ruke (i može djelovati samo na one, koji nikada ništa nijesu čitali); u crtanju »potsvijesnog« i analiziranju strasti (što Simić naročito voli!) i previše je direktan trag Ive Andrića... itd.

Nas na ovom mjestu više zanima n a č i n, kako se govori o Bosni. Da li je to legendarna zemlja »istoka« i prašume po kojoj krstare životinje svih mogućih vrsta, ili u njoj ima i l j u d i?

Izuzev dvije-tri bolje i pristojnije stvari, Simić je u zbirku »Nepoznata Bosna« skupio samo talog provincijskog podzemlja, sadržaj najtamnijih birtija, najnečistijih štala i »spelunka«. I pored svega, i nad svim — seksus kao spiritus movens. Bludnici i bludnice, profesionalne i tajne, životom i željama. To je Ida, to je lugar Novarić, to je Stjepan Obrdalj (sa svojom neprirodnom ljubavlju prema junici Rumenki), to je efendija Bahtijarević i njegov sin Šefkija, to su uopće sva lica ove inferiorne i nepodnosive zbirke sa dna života. Sve se promatra pod vidom seksualnog problema i loma strasti. U pozadinu su potisnute sve druge,

duševne potrebe čovjeka kao razumnog, višeg bića. Pisac im na silu nije dao doći do izražaja, tako da mjesto ljudi, promiču svuda samo gole životinje, s izbuljenim očima i spremne na napad. Nekad je to moglo biti »à jour« (ljudi su i previše nestalni u svojim simpatijama!); danas i u buduće, vjerujem, (naročito poslije Budakovog »Ognjišta«, koje mora izvršiti svoju misiju u hrv. književnosti!) može biti samo kod onih, koji sebi već unaprijed postavljaju jasne ciljeve s ovakovom »literaturom«...

Svoj stav o našem čovjeku precizirao je Novak Simić u »Voćnjaku«, najnovijoj svojoj knjizi (Zagreb, 1938). Jasno i izravno: »... Taj dragi narod sastavljen od našeg Brkana i njemu sličnih, niti je lijep, niti dobar, niti se može pohvaliti nekim naročitim sposobnostima, jer od svih sposobnosti samo je jedna jaka kod njega: lukavost (da me drugi ne prevari) i samo jedan osjećaj razvijen: samoživost... Taj narod... prljav je siromaštine radi, lukav i samoživ kao i svaka druga životinja (mi podcrtali, o. p.), koja teži, da se održi i da ne propadne kao vrsta: drži se sebe, misli samo o sebi, pa mu ni najmanje nije stalo do onih lijepih i kićenih fraza o dužnosti, pravu, Bogu i sličnom« (str. 38.).

U tom smislu i napisan je »Voćnjak«, koji bi imao biti roman jedne bosanske katoličke porodice. Tu je brojna obitelj Brkića, koja se rasipa postepeno neumoljivim sticajem prilika. Ostaje stara naherena kućica, s nešto starog života u njoj, a kadkad, tu i tamo, pokaže se slika voćnjaka iza nje: simbol obnove. Propada staro i trune, trebalo bi doći novo — (svakako na starom garištu...)

Knjiga nema jedne jedinstvene radnje i cilja. Tu su svojevoljno nabacane epizode iz svakidašnjeg života, nekad uspjelije, nekad ispod kritike. Jezik je na mjestima toliko banalan i vašarski, da i nehotice potsjeća na »hamale« i »besprizorne« po željezničkim čekaonicama. Ideologija je i previše očito »ljevičarska«, da bi nekoga mogla dovesti u sumnju. Valjda je radi toga i proskribirano cijelo jedno poglavlje, u kojem bi se, po svim znacima, imala riješiti konačna sudbina dvaju lica ovog romana.

Opet je glavno pitanje na ovom mjestu: Ima li u »Voćnjaku« ljudi? Vrlo malo. Ljudi su brat Drago, i sestra Zorica. Invalid Milan mogao bi to biti, kod Simića je ispao idiot. Drago je čovjek upravo po onom svom neobično toplom odnosu prema prezrenoj sestri Zorici, koja je došla na svijet, kad su joj roditelji već bili zašli u starost, »dočekana od sviju nerado, sa srdžbom, osjećajem sramote i stida« (S tim u vezi i onaj uistinu divni prizor, kad se Zorica utapa, trčeći za malim zlatnim pačićima, koji plivaju po rijeci...). Drugo je sve luda kuća i pakao. Starac Brkan bio je za Zoricu »teško, mrgodno božanstvo, nedokučivo i ledeno daleko« (121). To je on bio i za svu drugu svoju djecu. Okrutan i bez milosrđa, neuravnotežen i grub, nepristupačan patološki tip, bez traga ičeg roditeljskog, kojem bi pravo mjesto bilo u bolnici za umobolne, a nikako u jednoj normalnoj sredini. Njegova žena, koju on naziva svakakvim imenima, ne zaostaje mnogo za njim. Bez imalo ljubavi i materinske susretljivosti, ta žena, koja se opija »do grla« i tada čita pobožne stvari iz Glasnika, premda je majka mnoge djece, ipak nije smatrana majkom. I sve je prije nego majka. I tako dalje. Ova obitelj iznosi na površinu još nekoliko bludnica i jednog revolucionarnog sanjara. Čovjek se kaje, što je uzeo u ruke ovu knjigu, i teško čeka da je zatvori, da se jednom završi ova žalosna tragedija savjesti i morala.

* * *

Posebno poglavlje jednog opširnijeg osvrta trebala bi sačinjavati Simićeva »nauka« o obitelji, o obiteljskom životu i vezama, o obiteljskom moralu, o braku. O tome rade tri stranice »Voćnjaka« (»Porodica i muhe«, 50—53). Ne usuđujem se citirati. Glavno je u tome, da je Novak Simić ogorčeni protivnik braka, a pristaša slobodnog iživljavanja i seksualne anarhije. Prema njemu, čovjek zavidi mušicama, kokošima i drugim životinjama na njihovoj sjajnoj slobodi. Brak je neprirodan, i znači nasilno oduzimanje lične slobode. »Kad jedno drugom dojadi, svako

na svoju stranu« (177). Roditeljska ljubav, obiteljska ljubav, uopće onaj bliski i topli odnošaj među članovima jedne porodice, jest neprirodna i nasilno stvorena forma, prema »nauci« Novaka Simića — koju on, međutim, sasvim jasno pobija cijelom ličnošću svog Drage Brkana, i ovim izričitim priznanjem: »On je (Drago) mazio sestricu (Zoru), da tako ispolji roditeljstvo surovo potisnuto u potsvijest« (207) (Mi podcrtali, o. p.). Ovakovih temeljnih psiholoških omašaka — možda bolje rečeno: neslaganja između doktrine i života — ne fali i na drugim mjestima. Na račun jednog nazora! Jedne »ideologije«!

Augustin Augustinović

PEARL BUCK: MATI

Binoza, Svjetski pisci.

Prijevod ovog djela odlične američke spisateljice, dobitnice Nobelove nagrade, je dobitak za našu moralnu sredinu. Kćerka se američkog misionara u Kini, istakla brojnim djelima, ali i ovo svjedoči o prvorazrednim kvalitetima: ističe se finim stilom, analizom duševnosti, čovjekoljubivošću, samilošću, gledanjem stvarnosti u onom bijednom, bolnom i tako čovječanski velikom... I ovo se djelo zbiva u Kini. Ali je to sve, što je dano, tako prvorazredno, klasično, te bi čovjek s par riječi izmijenjenih tu i tamo sve mogao prenijeti i u našu sredinu ondje, gdje je bijedna, ali čovječanski velika.

Meni se čini, da je ovo djelo dobitak za našu sredinu i zato, da naši pisci uvide, da i djela pisana od Amerikanaca, kao što i gotovo sve, što je veliko i snažno napisano, nose na sebi trag neke literarne askeze, hoću reći, izgrađenoga jezika i stila kao što i mjere u gomilanju jezičnog materijala, koji ima zadaću da slijedi inspiraciju, i ne zapada u verbomotoriku naših literarnih klišejišta i žonglera suvišnim riječima, akrobata blagoglagoljive brbljavosti bez sadržaja. Tako dakle ni literarni bludnici ne ulaze u ono kraljestvo književno, koje nije samo od jednoga dana poput efemernih leptira. Ali nekome je sudbina zavidna za svaki redak i za svaki komadić papira, drugi čaraju po miloj volji... Budimo zahvalni sudbini, da ne zavidi našoj spisateljici i da je već dala mnoga djela svijetu pa i ovo o jednoj »Majci« iz nekog bijednog kineskog sela. I u romanu dolazi uvijek izraz Majka, kao što taj izraz i cijela tehnika daje u djelu nešto opće, klasično, mirno, goethe-ovski naivno. Sve je tu bijedno i jadno, ali zdravo, u moralnom smislu riječi, jer sve ono regbi životinjsko u čovjeku, grubo, tako grubosti u braku — kao da čine neophodno nužnu komponentu normalnih ljudskih odnošaja. Sve je gledano primitivno — zdravo, nisu to osjetljive moderne lutke, to su ljudi, muževi, žene, koji znadu prelaziti preko stvari, kako to traži zdravi život. Životinje tu žive u zajednici s čovjekom, skoro ko na našem selu, nema tu komfora: životinje su u istoj sobi s čovjekom, i čovjek je zdrav kao životinja, pa opet je i — čovjek! Mnogo ima tu ipak i lirike, i vidi se, da sve to piše ženska duša. Onda, kad muža Majčinoga napast odvede u grad, napast finog svilenog, plavog odijela i kad on ostavlja ženu i djecu, Majka započinje Golgotu, koju naša spisateljica dijeli u dva dijela: jedan tragikomičan, drugi tragičan. Ali i opet sve svršava u konsonanci života, optimističnom notom života, koji se uvijek i na novo obnavlja i pomiruje nas sa sudbinom. Tragikomični dio je u tome, da Majka izmišlja pisma, koja tobože od muža dobiva i samo zato izmišlja, da sakrije pred svijetom svoju muku. A onda dio tragični: odnošaj s upraviteljem zakupničkim (jer to su seljaci zakupnici), pobačaj, prezir upraviteljev prema žrtvi svoje jednodnevne strasti...

Onda majka prenosi svoju ljubav sa muža, koji ju je odbjegao, na mlađeg sina, koji je živahnošću ćudi slika oca, dok se stariji ženi i priljubivši se ženi dabome nije više Majci ono, što samo Majku pozna. Ali stariji sin k tome nema djece, mlađi se bavi »knjigama«, t. j. zašao je u komuniste, i ne će da se ženi.

Mati se utiče bogovima i božicama, smatra sve zlo, koje je bije, posljedicom svojih grijeha (onog laganja i onog pobačaja) — sve kao da se survalo na jadnu Majku: slijepa kći, koju je dala na Sjever za nekog blesana, u neku prljavu i zločestu kuću, umire, prije nego je majka stigla da je pohodi. Sin komunista je strijeljan, a zašto, to jadna Majka slabo shvaća. Majka se vraća iz grada, gdje je sin strijeljan, i upravo plače kod kuće na jednom grobu, da joj bude lakše, kadno dolazi sin i javlja, da se rodilo njeno — u n u č e, zdravo je i »d e r e s e k a o d a j e s t a r o v i š e o d g o d i n u d a n a«. To pomiruje Majku sa životom. »Više ne držim, da sam tako griješna, pogledaj mog unuka«, veli bratićevoj ženi.

Evo, tako traži život i zdravlje, da se pomirimo s bolju, da sve uzmemo, kako jest, jer život se obnavlja, oduzima, ali i — daje, život je nešto pozitivno. Optimističkom notom svršava ovo homerski objektivno, goetheovski naivno, pa opet i lirski pisano djelo klasične ravnoteže. Vrijeme zadaje boli, vrijeme ih liječi, i u ovako zdravom, premda tako bijednom ambijentu nema pesimizma rafinirane kulture, sve opravdava Providnost.

Doista lijepa knjiga, pisana sub specie aeternitatis. Zbiva se u Kini, ali bi se mogla zbivati i u kom našem bijednom selu... I čovječanska i čovječja, klasično velika.

Dr. D. Čepulić

PRIKAZ STRUKTURE FAŠIZMA

Na sama tri arka, koliko sadrži nedavno izašla brošura »Fašizam osvaja proletarijat« donijet je kratak uvid u samu bit i strukturu fašističkog talijanskog državnog uređenja. Knjiga je prevedena sa talijanskog, a pripremili su te kratke ilustrativne bilješke, kako to kaže motto na naslovnoj stranici, talijanski industrijski radnici, kako bi se radnici drugih zemalja upoznali sa današnjim socijalnim radom fašističke Italije.

Danas, kada se toliko raspravlja o fašizmu i kada ga se suprotstavlja demokraciji, te je svijet gotovo raspolovljen među ta dva socijalna i politička državna uređenja, kako se to često nabacuje u dnevnim diskusijama, štampi i u t. zv. ozbiljnim političkim tretiranjima i naučnim raspravljanjima, dobro je upoznati u samoj stvari, dotično praksi, novo socijalno i državno uređenje Italije. Knjiga će u tu svrhu biti vrlo prikladna, jer premda je pisana od pripadnika tog novog socijalnog pokreta, ipak ima i objektivno točnih informativnih prikaza novih organizacija i stvarnih brojčanih podataka.

Knjiga je podijeljena na pet dijelova. U prvom dijelu iznosi se prelaz od poslijeratne anarhije do novog socijalnog uređenja. Prikazane su tu prilike u Italiji u god. 1919., zatim potreba fašističke akcije i narodni značaj toga pokreta. Zatim nacionalizam u suprotnosti sa internacionalizmom, te nova socijalna politika, sindikalno uređenje, radno poglavarstvo, fašistička stranka u odnosu prema radnicima i korporacije te njihovo djelovanje i zadatak.

Drugi dio govori o sadašnjem položaju radnika u Italiji. Iznosi se radnički sindikat i prikazuje se radnike kao dobrovoljce. Nadalje se govori o plaći prividnoj i efektivnoj, te slijedi prikaz glavnih socijalnih ustanova, koje stoje na ispomoći talijanskom radniku.

Treći dio ima naslov »Imperij rada«, a odnosi se na Abesiniju. Četvrti dio prikazuje glavnoga neprijatelja talijanskog proletarijata u međunarodnoj plutokraciji. Završni, peti, dio prikazuje razvoj socijalne revolucije fašizma. Daje se prikaz bankarske reforme, novih odredaba konzorcija, vanjske trgovine, koja stoji pod kontrolom države, pa korporativnu ekonomiju i završava se sa poglavljem »Prema cilju«.

M. B.

RANKO MARINKOVIĆ: ALBATROS

(Groteskna drama u tri čina)

Tipični početnički rad mlada čovjeka, koji misli, da mora najednom izreći svu skalu svojih filozofsko-literarnih zaliha, da mora frapirati načitanošću, smionim balansiranjem životnih problema i žongliranjem literarnih tekstova i literarnih tipova, da mora ulaziti više u »unutrašnji dramatski sukob« nego u vanjsku i prirodnu akciju, koju zahtijeva svaka dobra scena.

Ne mislimo time reći, da g. Marinković nema izvjesnih književnih kvaliteta, ali one su se u ovom konkretnom slučaju raspršile u bezbroj duhovitih, literarnih i lijepih fraza, kojima su njegova lica vodila beskrajne diskusije, a da se one osim u nekoliko rijetkih scena nisu kondenzirale u radnju i jasan dramski sukob. Možda bi ovaj literarni, većinom knjiški materijal našao svoju sretniju formu u noveli ili u romanu, ali ovako se mora ponoviti ono, što je uglavnom rekla sva kritika, da je prilično talentiran književnik napisao neuspjelu dramu.

Neki bivši profesor logike, Ciprijan Tamburlinac, otpušten i desperaterski raspoložen kao »pojava blijeda, zgužvana i kratkovidna«, nekadašnji »ultraničeanac«, propalica i »hiperkulturni causeur« vraća se na otok i na parobrodu susreće tri lica: bivšega grobara i mornara, kojemu je ime Orne Popere, gvardijana samostana konventualaca o. Bonaventuru i posjednika autonomaša Zandu Rotte-a.

Tri susreta, tri čina, tri literarne diskusije nepovezane jedna s drugom, nejasno smještene u cjelinu, nelogično isprepletene i knjiški garnirane autorovom lektirom, što uostalom dolazi do izražaja i u samom naslovu djela, kojega može shvatiti samo poznavalac jedne Baudelaireove pjesme, a i taj teško može smisao Albatrosa dovesti u vezu sa Marinkovićevim komadom.

U prvom susretu bijedni Ciprijan diskutira sa gvardijanom u ljutitom tonu, a da publika ne može saznati ni u čemu je gvardijanova krivnja, ni u čemu je Ciprijanovo uzrujavanje i vrtoglavost. Taj neugodni dijalog svršava tragično. Ciprijan vadi revolver, a o. Benaventura bježi na palubu, s koje ga Orne Popere baca u more.

Kao sablast se javlja taj crni mornar, bivši grobar, koji čak nastupa kao novinar, makar nije moguće proniknuti u tu zagonetnu karijeru. On prezire Ciprijana i njegovim bolesnim živcima pridodaje strah od gvardijanove smrti, za koju ga optužuje. Ali opet ostaje tajnom Orneov odnos prema Ciprijanu i prema gvardijanu. Orneova satanska pojava uopće. Sve su to literarni rebusi Marinkovićeve »groteske«.

Jedino realno i »normalno« biće je stari »bodul« Zande Rotte i njegov dijalog ima najviše zrelih scenskih efekata, jer iz njega struji realan život, koji se objašnjava unaprijed i unatrag. Jedino lice, koje je jasno, dramatski dinamično i stilski obrađeno u detalje, čak sa jezikom dalmatinske talijanštine. Međutim Ciprijanovo herojstvo vis-a-vis staroga Zande djeluje deplasirano, jer to herojstvo ne počiva na čvrstu tlu nego i opet na literaturi.

Bez dvojbe bi Ciprijan kao tip mnogoga našega intelektualca liberalnoga dekadenta, u novelističkoj obradbi dobio plastičnu i obuhvatnu formu, iz koje bi se moglo shvatiti njegovu kompliciranu i tragičnu ličnost. Za Ornea je izgleda i to nemoguće. Ali ovako se nije moglo doći do uspjeha, nego tek do eksperimenta.

Ciprijana je igrao g. Janko Rakuša sa mnogo volje i ambicije da stvori svoju »veliku« ulogu, ali uslijed fortissimo početka osjećao se napor i rastrganost. G. Jovanović je svojom stoičkom igrom htio dati pirandelovski lik svome Orneu, i on nije kriv, da je Marinković samo Marinković. Najbolji je bio g. Mirjev kao Zande

Rotte. Ovo je uistinu novi lik g. Mirjeva, potpuno uspio u svome čistom realizmu, naročito uspio u adekvatnom izgovoru i naglasku. Gvardijan g. Grkovića je bio relativno dobro izrađen, makar je visio u »zrakopraznom« prostoru Ciprijanove dijalektike.

Režija g. Ferde Delaka ne bi bila tako loša, da se nije književno zaljubio u svaku riječ autorova teksta. D. Ž.

GENO SENEČIĆ: NEOBIČAN ČOVJEK

(Tragikomičan događaj u šest slika)

Najnoviji Senečićev komad, kojim je istodobno g. Cilić u glavnoj ulozi proslavio 25. godišnjicu svoga glumačko umjetničkoga djelovanja, ostaje i svojom fabulom kao i umjetničkim izrazom u krugu dosadašnjega rada g. Senečića: domaća zagrebačka sredina i u njoj kontrast onih malih i onih velikih (mali su većinom pošteni i skromni, a veliki su pokvareni i naduti), a sve u razini više manje uspjele novinarske reportaže bez dubljega zahvata u duhovno zbivanje, kao i bez umjetnički jačega oblikovanja karaktera. Svi nedostaci posljednjega Senečićeva komada »Radnički dol« osjećaju se i u »Neobičnu čovjeku«: samoograđivanje u male i uske ideološke i umjetničke horizonte, psihološka plićina i pomanjkanje komediografskoga talenta.

Prednost je »Neobična čovjeka« tek u sretnoj kompoziciji komada, iz koje se, da je bilo snage, mogla razviti interesantna i duhovita domaća satira. Prve tri slike su u gradaciji novih iznenađenja i u križanju »poštena čovjeka« sa nizom oprečnih naziranja njegove malograđanske okoline obećavale uspjelu predstavu, ali onda se počelo tapkati na mjestu, dok sve nije skrenulo na plićine neke pučke glume, u kojoj su svi glumci bez ikakove ambicije postali dobri statisti.

G. Cilić nije mogao svojim talentom u ovoj predstavi načiniti bogzna što, jer uopće nije imao mogućnosti komičnoga izraza, budući da se Senečić zadržava u sentimentalnim vodama polutragičnoga više nego u duhovitoj i zdravoj komici. Baš ta sentimentalna nota, koja kao ukleta prati sve Senečićeve komade, radi čega su oni možda i imali uspjeha kod šire publike, razbija umjetničku snagu njegovih likova, koji se gube u pasivnosti, samooptuživanju i priznanju vlastite gluposti, namjesto da reagiraju aktivistički, psihološki zdravo i uvjerljivo, što bi pojačalo i satiru, kojom se inače Senečić voli služiti, makar u dosta naivnim klišejima. Stoga je i Gustl Tonković g. Cilića izgubio čistu nutarnju osovinu, jer nije lako kretati se na granici polutragičnih i sentimentalnih psiholoških zona, a pri tom zadržati jasan umjetnički profil komičara.

Ostali ansambl nije imao težega posla, pa je bez ambicije odigrao svoju igru, osim ako ne uzmemo u obzir, da je za umjetnike (gđe Babić, Grahor, gg. Petrović, Mirjev, Kukić) najteže igrati ovakove komade, u kojima autor misli uglavnom samo na glavno lice.

Redatelju g. Marku Fotezu je uspjelo sa svojim kulisama pojačati prazninu scene. D. Ž.

Socijalni pokreti

PRIJEDLOG ZA OSNIVANJE JEDINSTVENIH SINDIKATA!

Po zakonu o zaštiti radnika, koji je donešen 1922. god. ustanovljene su »kao klasna predstavništva radnika i namještenika radničke komore«. Zadaća je radničkih komora, da štite ekonomske, socijalne i kulturne interese svih radnika i namještenika na svom području.

Radničke su komore pravne osobe i upravljaju se po načelu samouprave. Svi radnici i namještenici, koji su obvezani na osiguranje u bolesti i nezgodi izabiru 30—60 članova radničkih komora i isto toliki broj zamjenika, kojih mandat traje tri godine. Ovi članovi sačinjavaju skupštinu, koja izabire upravni odbor.

Tako je po zakonu.

Posljednji izbori za radničke komore obavljeni su u rujnu 1933. god. i tada hrvatski radnici i namještenici nisu bili pripušteni izborima. Njihove su kandidatske liste bile poništene, te su u radničke komore unišli predstavnici socijalističkih radničkih organizacija. Nije potrebno posebno isticati njihov rad u tim »klasnim predstavništvima radnika i namještenika«. On je dobro poznat, a hrvatski radnici i namještenici na svim svojim skupštinama traže, da se za ove ustanove obave slobodni izbori kako bi bio omogućen ulazak u iste pravim predstavnicima radnika i namještenika. Premda socijalisti neprestano ističu demokraciju i demokratske principe u svim socijalnim ustanovama, ipak, uza sve to njihovi predstavnici prihvaćaju imenovanje nakon isteka mandata, te ovo odstupanje od principa očito pokazuje, da imaju interesa, da se bilo kako održe u radničkim komorama.

Za vrijeme Stojadinovićeve ere pojavila se je nova radnička organizacija pod imenom »Jugoslavenski radnički savez« ili skraćeno »Jugoras«.

Ovaj Jugoras trebao je, kao tadašnja režimska organizacija među radništvom, da se afirmira, a kako bi to mogao drugačije, nego da uđe u »klasna predstavništva« radnika, t. j. u radničke komore — imenovanjem.

Kada se je Jugoras tako afirmirao, onda je počeo razvijati svoju djelatnost, te mu je uspjelo na sjednici centralnog sekretarijata radničkih komora, koja je održana od 24. i 25. ožujka 1939. god. u Skoplju, a na kojoj je prisustvovalo 14 delegata radničkih komora, od kojih je 10 bilo imenovano od Stojadinovićevog režima, donijeti zaključak u kojem se traži, da centralni sekretarijat radničkih komora organizira akciju za postignućem jedinstvenog radničkog socijalnog pokreta. Drugim riječima to znači, da se imaju osnovati jedinstveni (državni!) radnički sindikati, u kojima bi, kao i u svim na nalog odozgor osnovanm ustanovama, glavnu i isključivu riječ vodili predstavnici režima, a u konkretnom slučaju to bi bio Jugoras. U tu svrhu donešen je i zaključak, da se reorganiziraju centralni sekretarijat i same komore, kako bi se pod jednim vodstvom mogle voditi sve socijalne ustanove.

Primjeri u drugim državama pokazali su, da je vrlo teško, gotovo nemoguće pobuditi interes radnika za sindikalne organizacije, koje se osnivaju jedino po nalogu vlasti.

Osim toga, kod nas se ide za tim, da se vlast u socijalnim ustanovama dade jednoj određenoj organizaciji, koju je stvorio režim, koji je vodio najžešću borbu protiv pravednih zahtjeva hrvatskog radništva i namješteništva. Umjesto zaključka o slobodnim izborima u svim socijalnim ustanovama dobivamo od klasnog predstavništva radništva prijedlog za jedinstvene sindikate. Dobro su poznate sve unifikacije i njihove smo posljedice teško iskusili, te nema vjere, da će i ova posljednja donijeti štogod dobra, pogotovu kad znamo od koga dolazi.

Ako se to kadgod ostvari, tada su za sve posljedice moralni krivci socijalistički predstavnici, koji su sva imenovanja od režima sa zahvalnošću primali i vjerno mu služili, i na taj način stvorili praksu za imenovanja, koja režim obilno upotrebljava.

Stoga je razumljiv stav hrvatskih radničkih i namješteničkih organizacija, da svako imenovanje otklanjaju, stojeći na stanovištu, da se s onim na što imaju pravo ne smije i ne može mešetariti, kako to u našim socijalnim ustanovama rade socijalisti i doživljuju, da ih njihova vlastita praksa pobija. Nije teško pogoditi, da će unificirani sindikati u današnje vrijeme unijeti još veće nezadovoljstvo i kaos u naše socijalne ustanove, koje bi već odavno trebalo srediti. **Dr. P.**

Kroz revije i listove

NATALITET U ZAGREBAČKOJ NADBISKUPIJI G. 1928.—1938.

Katolički List, broj 9 donosi vrlo zanimljiv pregled o natalitetu u Zagrebačkoj nadbiskupiji (J. Bc.).

»Zagrebačka nadbiskupija ima površinu od 22.795.5 km² i 1,775.000 stanovnika«

»Iz matica krštenih vidi se ne samo, koliko se u kojoj župi rodi djece, nego i to, kako se praktički shvaća zadaća obitelji, i da li narod ima svoju budućnost, ili nema.«

»Uz pomoć i suradnju mnogih izrađen je u Centrali Katoličke Akcije pregled nataliteta u Zagrebačkoj nadbiskupiji kroz posljednjih deset godina. Pregled je sastavljen na temelju matica krštenih i statističkih iskaznica, što ih voditelji matičnih knjiga šalju statističkom uredu. Kod većine župa uzete su uključivo godine 1929.—1938., a samo kod nekih uključivo g. 1928.—1937. Deset godina uzimamo zato, jer broj rođenih samo u jednoj godini za pojedinu župu katkad znači malo ili ništa.«

Zagrebačka nadbiskupija ima vrlo povoljan natalitet (40‰ i više) u 8 župa, povoljan natalitet (30—39‰) u 96 župa, nepovoljan natalitet (20—29‰) u 185 župa, a vrlo nepovoljan (ispod 20‰) u 76 župa. Ili kraće: povoljan i vrlo povoljan u 104 župe, a nepovoljan i vrlo nepovoljan u 271 župi. Prema tomu preko dvije trećine župa u nadbiskupiji ima nepovoljan i vrlo nepovoljan natalitet.

Osam župa s vrlo povoljnim natalitetom jesu male osamljene oaze: dvije u Slavoniji, ostale u užoj Hrvatskoj.

Župe s nepovoljnim natalitetom preplavile su cijelu Posavinu, Podravinu od Ludbrega do Kloštra, Turopolje, Moslavinu, Križevačko i Jastrebarsko Prigorje.

Vrlo nepovoljan natalitet (ispod 20‰) imade 18 gradskih župa (Zagreb, Karlovac, Križevci, Sisak, Bjelovar) i 58 seoskih.

Prema tomu bijela kuga neisporedivo više hara u užoj Hrvatskoj nego li u zapadnoj i srednjoj Slavoniji, koja pripada Zagrebačkoj nadbiskupiji. Još pred kratko vrijeme govorilo se samo o »pokvarenoj Slavoniji«. Ona se doduše nije popravila, te bi se o njezinoj pokvarenosti moglo i ubuduće govoriti, ali bi danas u prvome redu trebalo ispitati, zašto je uža Hrvatska u pokvarenosti daleko nadvisila i čak toliko ozloglašenu Slavoniju.

»Protiv bijele kuge potrebna je odlučna borba cijele hrvatske katoličke i rodoljubne javnosti. Tražimo ponajprije, da preporodni vjersko-moralni rad Katoličke Akcije pod vodstvom Crkve ne bude spriječavan ni s koje strane, već naprotiv i moralno i materijalno potpomognut, jer su nadnaravna sredstva najuspješniji lijek protiv bijele kuge. Zatim tražimo, da na hrvatsku zemlju naseljuju samo hrvatski sinovi, koji se guše od prenapučenosti, a ne tuđinci pod kojekakvim izlikama. Tisućugodišnji hrvatski posjed treba da bude u hrvatskim rukama. Mi ne tražimo tuđega, a svoga ne damo nikome. Tražimo nadalje, da se svaka javna i tajna propaganda protiv naravnoga prirasta hrvatskog naroda (pornografska štampa, prodaja sredstava za profilaciju i abort, nesavjesne primalje i liječnici, izrugivanje obitelji s brojnom djecom) zakonski najstrože kazni. Konačno tražimo, da kod namještanja činovnika i različnih službenika prednost imadu oni, koji potječu iz obitelji s brojnom djecom. Takvi su redovito u službi savjesniji i požrtvovniji.«

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 6 LIPANJ 1939. GOD. VII.

SAMOODREĐENJE I ŽIVOTNI PROSTOR

Svjetski rat se završio sa isticanjem načela samoodređenja, ali ga nije proveo tako, da bi Evropa mogla živjeti u uvjerenju, kako se postiglo savršenstvo, da se u tom pogledu nema više što učiniti.

Doista, isticano je načelo, ali pobjeda je donijela sa sobom i osvetu, koja je na mnogim stranama zasjenila princip samoodređenja.

Kako ovo načelo nije umjetne naravi, nego izraz organskog evropskog razvitka, to ono nije moglo biti ugušeno i zatomljeno ni pobjedom ni osvetom, nego je prikupljalo snage, da se oživotvori i tamo, gdje je svjetski rat zakazao. I zadnjih desetak godina pokazivalo se sve jače izražavanje toga načela u očekivanju, da se pobjedničko-osvetnički sistem ispravi i izmjeni. To je unijelo u evropski život izvjesni idealizam i pravac ka usavršavanju evropskoga života, jer se imao jednom postavljeni princip poopćiti i dovesti do punog ostvarenja.

Ovaj je princip uhvatio dubok korijen u Evropi i izgledalo je, da će on dobiti universalni evropski karakter, da će postati temeljem reda, kojega će svatko morati poštivati. Princip samoodređenja počeo se nametati kao objektivni direktiv velikima i malima, moćnima i slabima. Po tome principu imalo je biti jasno, da Evropa ne može biti kolonijalnim područjem ni na kojem svojemu kraju.

Zemaljska kugla je velika, bogata i dosta rijetko naseljena, i pruža dovoljno mogućnosti da gusta Evropa nađe rješenje svih svojih teškoća. Zbog te činjenice bilo je lako očekivati, da će princip samoodređenja dobivati u Evropi što potpuniju objektivnu vrijednost i universalnost, a da će impuls životnog prostora bivati realiziran na prostoru najmanjega objektivnoga i životnoga otpora, t. j. izvan Evrope.

Međutim, mi smo svjedoci, da je princip životnog prostora istaknut nad područjem Evrope, čime je implicitno pricip samoodređenja izgubio svoju superiornost i objektivnu normativnost.

Činjenica je, da sve evropske zemlje nijesu jednako gusto naseljene, ali se mora smatrati srećom, ako u Evropi ima zemalja, koje su tako rijetko naseljene, da im njihov prostor može pružiti obilje mogućnosti, da zadovolje svoje životne potrebe. Takve sretne uslove sigurno nema

smisla uklanjati. Na žalost ima zemalja, koje su u tako nesretnom položaju, da njihove životne potrebe zahtijevaju nove prostore, zbog velike gustoće. Pa sad, ili će se gustoća umanjiti na račun evropskih rijeđih zemalja, ili na račun naseljavanja ili iskorišćavanja izvanevropskih zemlja.

Zbog diferenciranog evropskog narodnog života, koji je dobio svoj principijelni izraz u činjenici samoodređenja, logično bi bilo upravljanje životnog prostora na izvanevropsko područje.

No one zemlje, koje drže ovo izvanevropsko područje nijesu voljne odstupiti nijedan komad toga područja i tako stvaraju prvi fizički i principijelni otpor svakom drugom iskorišćavanju tih područja. Time postaju prvotnim krivcima, što se u Evropi ne može ustaliti princip narodnog samoodređenja.

Dok se u Evropi govori o vrlo različnim faktorima, malo se govori o gustoći Evrope kao o jednom važnom i opasnom faktoru. A ta je gustoća, bez sumnje, izvor ne samo materijalnih potreba, nego i različitih psihičkih pojava. Možda se smije ovu veliku evropsku gustoću usporediti sa gustoćom u jednom stanu. Posljedica ovakve gustoće je osjetljivost, zagrižljivost, nervoznost, što nameće misao da čovjek, kao duševno biće, treba prostor kao sastavni dio svojega boljega osjećaja i duševne sređenosti. Evropa se ne osjeća dobro iz mnogih razloga, ali svakako je jedan opasan razlog u njenoj gustoći. A, čini se, da postoji neka prostorna granica, unutar koje se ljudsko biće osjeća u svom ličnom životu pritisnuto. Po svemu izgleda da Evropa živi unutar takve granice, koja je naprosto škodljiva ljudima i narodima Evrope. I drugog izlaza nema, nego da si Evropa traži izlaz u izvanevropskim zemljama. Drukčije se nikako ne može spasiti za Evropu apsolutno živi i stvarni činilac narodnog samoodređenja, kao neki apsolutni kriterij međunarodnog života.

Što će biti od Evrope, ako ona postane područjem principa životnog prostora, ne može se smatrati nikakvom tajnom. Ili će ratovati, što se ne može smatrati genijalnim rješenjem, ili će načelo samoodređenja postati jedna pripovijest, koju se ne bi moglo nikome ozbiljno propovjedati.

Kako je međutim narodna svijest u Evropi vrlo živa i u sebi pozitivna, to se rušenjem principa samoodređenja stavljaju u pitanje mnoge narodnosne jedinice, a time i rezultat dugogodišnjeg evropskog razvitka

Još više, Evropa želi time anulirati vrijednost i korisnost takvoga svojega razvitka, ona postaje protuevropskom, proti samoj sebi, t. j. nosi u sebi razloge vlastitoga uništenja.

Očevidno je, dakle, sukob načela narodnog samoodređenja i načela

životnog prostora vrlo duboke naravi i u svojim je posljedicama protuevropskog razvojnog smisla, bolje reći katastrofalnog smisla.

Mislim, da bi Evropa odahnula i da bi spasila mogućnost svojega normalnoga razvitka, kraj svih još mnogih drugih problema, k a d b i p r i n c i p n a r o d n o g s a m o o d r e đ e n j a p o s t a o i z v a n r e d n o u č v r š ć e n, a k a d b i s e p r i n c i p ž i v o t n o g p r o s t o r a p r o t e g a o n a i z v a n e v r o p s k a p o d r u č j a. Obrnuto, — držim, da Evropa mora proslijediti katastrofalan put, ako izigra i dovede do apsurda princip narodnog samoodređenja, a isključi izvanevropsko područje od evropskih zahtjeva za životnim prostorom. — Tko tu može biti kriv?

Najgore bi bilo tražiti dlaku u jajetu, kad je očevidno, da u takvoj krivnji sudjeluje čitava Evropa.

No, ako je Evropa vrhunac ljudskog stvaranja i uspjeha prema ostalim kontinentima, i ako ona na tom vrhuncu ne može naći izlaz izvan i osim krvavog obračunavanja, onda je to svakako znak, da Evropa više ne raspolaže sa takvim moralnim i intelektualnim silama, da bi izdržala, sačuvala i obogatila svijet daljnjim razvitkom, pa i treba da propadne, kako bi se težište svijeta pomaknulo na drugo mjesto, ili kako bi se javio na ruševinama ovoga evropskoga svijeta novi svijet, koji će moći nastaviti, gdje današnje generacije ne znaju što bi započele.

Evropa, gusta, osjetljiva i mrzovoljna može opstojati kao nosilac svjetske misije samo u tome slučaju, ako posjeduje neke zajedničke principe za svoj u n u t r a š n j i evropski život i za svoj i z v a n e v r o p s k i odnos. Bez ova dva činioca nema zapravo Evrope kao jedne zajednice, nego samo kontinent kao prostor.

A sasvim je sigurno, da to zajedničko, evropsko, ne može biti nešto, što ne bi moglo biti i svakoga Evropljanina i svakoga evropskoga naroda.

Pa upravo je princip samoodređenja ima biti taj evropski faktor, — ne azijski, afrički, amerikanski, n e g o b a š e v r o p s k i, koji je organski, historijski, suvremeno imao definirati u n u t r a š n j i evropski red i život.

Internacionalizam je kratkotrajno uspio poremetiti organsko manifestiranje ovoga principa, a sad se javlja opasnost od životnih prostora.

Istina, organička snaga Evrope se odhrvala internacionalizmu i materijalizmu, no to ne znači, da ovaj nije imao baš nikakvih stvarnih podloga za svoje postojanje. Da je pak pobjedio taj internacionalizam i materijalizam Evropa bi plivala u krvavim revolucijama i razbojstvima. Ipak se spasila, što je očevidni znak, da je u njoj bilo zdravih snaga, a sad je pitanje, hoće li preboljeti izražavanje životnog prostora, koji također ima svojih stvarnih podloga.

Ivan Oršanić

NEŠTO O PORIJEKLU HRVATA

Zadnjih se godina u nas češće raspravljalo pitanje o porijeklu Hrvata, ali, ma da se izrazila po koja zanimiva hipoteza, sâmo je pitanje ostalo još uvijek neriješeno, a ne može se ni lahko riješiti, jer ono zalazi u pradavno doba, iz koga nam, bar do sada, manjkaju sve pisane vijesti, a u narodu ostade samo po koja maglom zastrta reminiscencija na ona davna vremena, po koji tračak u etničkoj substrikciji naroda, koji valja pomno proučavati da se dođe do onih elemenata, koji će se među sobom uskladiti i opreznom njihovom sintezom dati ispravni konačni rezultat. Čitajući orijentalne tekstove i listajući leksikografskim materijalom palo mi je u oči, da današnji perzijski jezik, dakle direktni derivat staroiranskog jezika, imade mnogo riječi, koje su istog zvuka i istog značenja sa odnosnim hrvatskim riječima, a kako je jezik jedno od najbitnijih obilježja naroda te se u njemu odrazuju sve bitne faze njegovog kulturnog i historičkog razvitka, namiče se samo od sebe pitanje, ne će li se komparacijom leksikografskog materijala iranskog i hrvatskog jezika doći do rezultata, koji će, iako pitanje o porijeklu ne riješi u tančine, ipak pokazati put, kojim bi se moglo doći do njegovog rješenja. Komparativna filologija doduše je teška i nada sve delikatna nauka; ona nas često zavodi na stramputicu, ali služeći se njom obzirno i oprezno, ona nas dovodi do mnogo važnih znanstvenih rezultata, do kojih drugim putem ne bismo dospjeli i obzirom na tu mogućnost ne će biti beskorisno iznijeti neke podatke, što sam ih na tom području sabrao.

Naše jezične paralele između hrvatskog i perzijskog jezika početi ćemo sa nekim iz područja narodne mitologije, jer temeljne vjerske predodžbe spadaju među najbitnije emanacije narodne duše. I tu ćemo naići na neke hrvatske riječi, koje nas nesumnjivo upućuju na iransko porijeklo. Tu su najprije oni divovi, kojih su pune naše narodne priče, a njihovo ime div u današnjem perzijskom i u hrvatskom jeziku označuje biće neobične tjelesne veličine i snage. Ti divovi ili devi bili su mnogobrojni pomoćnici Zoroastrovog Ahrimana, koji predstavlja princip zla, a žive u duzahu, t. j. paklu. Po imenu su perzijskog porijekla i aždaje naših priča, jer se i u perzijskom jeziku imenom aždерha označuje zmaj. Na isto porijeklo valja svesti i riječ davor, kojim usklikom završavaju često strofe narodnih pjesama koledarka, a pravo njeno značenje sačuvano je u današnjem perzijskom jeziku, gdje daver znači boga i gospodara, vladara. Od iste riječi izveli smo i riječ davorija u značenju himne ili slavospjeva, pa je time jače naglašeno njeno nekoć sakralno značenje. Poznato je, da I. dio Zendaveste sadržaje zbirku t. zv. gatha to jest molitava i slavospjeva, a ta

riječ očito je korjen hrvatskom g a t a t i, i današnje g a t k e i g a t a l i c e, nama često nerazumljive, u neko pradavno doba bile su nesumnjivo molitve, kojima se vremenom izgubilo značenje.

Iz iranskog jezičnog područja dospjelo je i u druge indoevropske jezike neko nazivlje, kojim se izražavaju razni stepeni obiteljskog srodstva. Latinsko p a t e r nastalo je od perz. p e d e r, njemačko B r u d e r i T o c h t e r je perz. b i r a d e r i d u h t e r, a Hrvati ponijeli su iz svoje istočne pradomovine riječ m a t e r, koja i po glasovima i po značenju odgovara današnjem perzijskom m a d e r.

Do sada se uzalud kušalo protumačiti porijeklo i značenje riječi b a n, kojom Hrvati od pamtivijeka označuju svog najvišeg dostojanstvenika i državnog predstavnika. Taj ban je specifično hrvatski dostojanstvenik, a banstvu izvan hrvatskog etničkog teritorija nigdje nema traga, a gdje ga ima, to je pusti plagijat. I tumačenje ovoj riječi naći ćemo opet na iranskom jezičnom području, gdje je b a n vezan uz pojmove vladanja, upravljanja i čuvanja te služi za slaganje riječi, koje izražavaju ove pojmove. D ž i h a n b a n je u perzijskom g o s p o d a r s v i j e t a, dakle b o g, m e r s u b a n je zapovjednik pogranične krajine, a na području profanog života ima brojnih složenih riječi, koje sve izražavaju pojam čuvanja kao b a g u b a n = vinogradar, b a g č e b a n = vrtljar, č o b a n = pastir, k a r b a n = čuvar robe, m i h r i b a n = ljepotica (kao sunce). Po dosadanjim hipotezama držalo se, da je riječ b a n došla k nama preko Avara, međutim ni samo ime Avara nije avarskog, nego iranskog porijekla, jer u perz. a v a r e znači s k i t n i c u, dakle je to doslovni prijevod starog imena S k i t a; pa kada Avari u Evropu nisu ponijeli ni svog vlastitog narodnog imena, teško je vjerovati, da bi oni Hrvatima dali ime državnog poglavice, bana.

Na zajedničko iransko jezično područje upućuju nas i neki b r o j n i c i hrvatskog jezika, koji su vrlo srodni današnjim perzijskim. To su j e g a n = jedan, d u = dva, č e h a r = četiri, šeš = šest. I ako je u njih po jedan konzonant izmijenjen, srodnost je očita i kudikamo veća, nego u odnosnih riječi romanskih i germanskih jezika. Najzanimivija je brojka p e t, jer je ono »e« u staro doba kao i danas u poljskom jeziku bilo nazalirano, te se tako vrlo približuje današnjem perzijskom p e n d ž ili starogrčkom p e n t e. Perz. p e n d ž e opet znači r u k a, koja ima pet prsti i tumači nam ujedno porijeklo brojčanog sistema, a sačuvala se u nas u riječi p a n d ž a, koja ima također pet prsti. Nešto slično opažamo i kod brojnika d e s e t. Perzijski jezik imenom d e s t e označuje množinu od 12 (= Dutzend), ali i rukovjet i snop koji se može obujmiti sa dvije ruke dakle sa d e s e t prsti.

Konačno je vrlo zanimiva starokajkavska brojka j e z e r, koju su i Madžari preuzeli od Hrvata (a ne obratno!), jer ona posve odgovara perzijskom h e z a r = tisuć.

Od dosta mnogobrojnih riječi dnevne uporabe, koje u obje jezične grupe imadu isti zvuk i isto značenje navodim za sada samo ove: k i l a r (kiljer), š i n i k, b e k a r (bećar), j a g m a, p l a č k a, g a v g a (kavga), v i š n e (višnja), ž i v a, s a m u r, h a r m a n, u r u (urija), l e v e n d (leventa), č e s m e, s i r k e (sirće), č a r d a k, š a b (šap), k e s e, k a f e z, h o r o z, d e s t e r e (testera), l e n g e r, č a d i r (čador), n i š a n, č o b a n, š i r e (šira), d i v a r (duvar), d a n e (tane, zrno). Moglo bi se doduše pomišljati na to, da su ovake riječi dospjele u hrvatski jezik preko turskoga, ali ta predpostavka svakako ne vrijedi za sve, te je dobar dio u doba, kada su Hrvati živili u susjedstvu Irana, preuzet neposredno od perzijskih susjeda. Koje su to riječi, pokazat će tek pomnija analiza i dalje proučavanje. Iransko porijeklo svakako se ima pripisati onim riječima, koje su preuzete promijenjenom vokalizacijom kao m u š = miš, l a š e = leš, z e m i n = zemlja, zemni, š e r m = sram, d e r = dver, h a z a n = jesen, k e b e n g = kepenek, a jednako i onima, gdje je glasovni poredak ostao isti, ali se značenje donekle promijenilo. Takove su riječi k e l e = ćela, koja u perzijskom znači lubanju, u nas ćelavu glavu, b u t u perzijskom označuje kumira, a naše p u t čovječi lik ili tijelo. Od perzijskog b a z u = krilo, rame, postalo je naše p a z u h, od perz. p e r = krilo, naše p e r o, od perz. l a n e (gnijezdo) naše lane t. j. mladunče. P. č i r a k = svjetlo preuzeli smo u značenju svijećnjaka, a p. š i m š i r = mač u nas označava čempres, jer je ovaj izrasao usko i ravno kao mač.

Jedna stara, tipno hrvatska i do sada neprotumačena riječ je porodično ime T u š k a n i naziv šume T u š k a n a c na sjevernom rubu starog Zagreba. I njemu nalazimo tumača u perzijskom jeziku, jer tamo je t u š k a n = zec; a da je Tuškanac još u drugoj poli prošlog vijeka bilo dobro lovište za zeceve, toga će se sjećati još mnogi stari Zagrepčani.

Naše jezične pozajmice se međutim ne ograničuju samo na substantiva, nego i na neke glagole, izvedene od perzijskih substantiva, a da potonjih nismo preuzeli. Tako je od perz. l a f = riječ nastalo naše l a n u t i, l a f n u t i, od č i r k = strvina c r k n u t i, od k i n = mržnja k i n i t i s e, od d a d = d a t i, a od ovog opet d a d a = d a d i l j a.

Perzijsku riječ h a n e = kuća upotrebljavali su već Turci obilno za razne složene riječi kao m e j h a n e = vinara, k u t u b h a n e = knjižnica, d i v a n h a n e = dvorana a ovo posve odgovara našem nastavku a n a u sličnim složenim riječima kao d v o r a n a, s o l a n a, c i g l a n a, s t r e l j a n a itd.

I perzijski prefiks na ima analogije u našemu ne, kojim neka riječ dobiva negativno značenje kao: napak = nečist, našad = neveseo, nahoš = neugodan, namerd = nečovjek. To ne je iranskom na glasovno mnogo bliže nego romansko in, germansko um ili grčko α.

Perzijski jezik ima neke sufikse, koji se dodaju riječima te im se time značenje donekle mijenja. Takovi sufiksi su +nak, +kar, +an. S njima postaje od derd = briga derdnak = zabrinut, zeher = otrov, zehernak = otrovan, čemu odgovara naš dodatak +njak u riječima prednjak, imenjak, južnjak i sl.

+kar u perzijskim složenicama ziankar, tamahkar, medetkar analogija je našemu +ar u spletkar, mesar, zidar, a među mnogobrojnim složenicama načinjenim sa ovim nastavkom +kar najzanimivija je perverdikar čija osnova perver izražava dva zasebna pojma: hrane i obrane, odnosno zaštite, te je to dvojako značenje i uzrok, da je perverdikar postalo božanskim atributom, jer nas bog hrani i čuva, a upravo je frapatna analogija, da i naše hraniti ima isto dvojako značenje, jer ono označuje i fizičko hranjenje i obranu čovjeka ili stvari od svakog zla te pohrana, pohraniti znači i u nas čuvanje.

Nastavkom an, ane tvore se u perzijskom jeziku od substantiva, adjektiva i adverba upravo onako kao i u nas sa istim nastavkom: keriman = veledušan, zaliman = okrutan, zarifan = ukusan, akilan = pametan, pa i u perzijskom se većinom za ovakove izvedene riječi upotrebljavaju strana, većinom arapska substantiva, baš kako to i mi činimo (sa moderan, kulturan i sl.).

Konačno je vrijedno spomenuti i neke sitnije jezične srodnosti. Tako perz. adjektiv nev ima sličan zvuk kao hrvatsko nov, kao nevruz = nova godina; kod perz. adverba bari od sebe se namiče sličnost sa hrvatskim bar(em), a prepozicija ez očito je srodnog porijekla kao i naše iz kao što i perzijski veznik *u* odgovara našemu *i*. Vjerojatno je, da ni perzijsko če = šta nije tek slučajno srodnog zvuka sa čakavskim ča.

Nabrajanjem jezičnih analogija sa dva tako razdaljena jezična područja, kao što su danas hrvatsko i iransko, moglo bi se još dalje nastaviti, ali držim, da nas i ovo malo, na što sam se ograničio, nuka na misao, da sve te sličnosti nisu tek slučajne, nego da se osnivaju na nekadanjoj jezičnoj srodnosti, te potvrđuju, da su Hrvati, u doba prije negoli su se pojavili u Evropi, živjeli u prednjoj Aziji, negdje na jugoistočnom rubu Kavkaza u neposrednom susjedstvu iranskih visočina, gdje su preko saobraćajnih veza, a i uslijed simbioze primili mnoge iranske jezične ele-

mente, te ih prema duhu svog jezika asimilirali. Daljnje proučavanje u ovom pravcu vjerojatno će to još jače potvrditi i u pitanje o porijeklu Hrvata unijeti još više svjetla.

Predpostavka, da su nekoć Iranci i Hrvati živjeli u tiješnjim odnošajima, koja proizlazi iz gornjeg razmatranja daje nam najbolji tumač, zašto se praslavenska religija razvijala u duhu dualističkog svjetskog naziranja, koje odgovara posvema onomu Zoroastrove nauke i zašto se je, u srednjem vijeku, bogumilstvo, koje je u svojoj srži također dualističko, a razvilo se preko manihejizma iz istog praizvora u Bosni tako snažno napredovalo i kroz stoljeća održalo, našavši tu na čisto hrvatskom etničkom području povoljno tlo, na komu su došle do uticaja atavističke reminiscencije iz pradavne dobi.

Dr. Ćiro Truhelka

SUTON U DOLU

Sipi sumrak kroz poleglo granje
besprekidno, besprekidno u dugim modrinama...
Razliva se tišina poljima i stazama.
Cakle se zvijezde u dalekim visinama.
Tiha je aleja u dolu,
tiha aleja, a u njoj tvoji krotki koraci.
— Smiraj misli u tvojim očima.

Mjesečev srp se otpleo iz granja
i zaplovio
i zaplovio
u beskrajno krilo ovog širokog sutona;
tako je i neka mekana plima
otplavila tvoje srce
daleko,
daleko,
u ovaj dugi čas, u ovaj puni čas...

I da ti sada priđe bilo tko,
— samo u dugom pogledu ispovijedi ti bol
ova blaga mekoća zalila bi tvoje oči
i drhtava dobrota obasjala bi
utihli dol.

Branko Fučić

KARAKTEOROLOGIJA JUNAKA U ROMANU »OGNJIŠTE«

Pjesništvo u Marsovoj dvadesetgodišnjoj atmosferi, deprimirano i terorizirano i samo je prečesto na svoje nježno čelo navuklo tešku Marsovu kacigu i pasalo mač, prečesto srtalo na revolucionarne barikade, kiteći se srpom i čekićem na demagoškim govornicama. Slijedeći makiavelizam diplomacije, politike i socijalnih vrenja i samo je postalo utilitarističkim u njihovoj službi. Ratna i poratna književnost je pretežno dekadentno apoteotiziranje krvavih demagoških ostvarenja revolucionarnih socioloških doktrina kao znak potpune nerezistentnosti i nelogičnosti duha, znak površnog sentimentalizma i sugestibilnosti — znak snobizma. Jer nikakovih stvarnih i pozitivnih rezultata toga sentimentalnog, često izvještačenog psihologiziranja u pjesništvu, filozofiji i politici nema. Utilitarističko pjesništvo je u svojoj inferiornoj ulozi zaista dokazalo da prava:

pjesma ne poznaje zapovijedi
slobodna je — svoje glasu slijedi.
(Preradović)

a ujedno, da socijalne, kulturne i političke pojavnosti u najosnovnijim poletima i pojavama mogu biti možda inspiracionim momentom, ali ne pomodnim diktatom pjesništva. Hrvatska beletristička književnost u glavnom (ako se isključe »Bijeli grijesi« Hanžekovića, pisac Miškina, te simboliste Krklec i Cesarec kulminirani u Krleži) nije bila dublje dotaknuta tim dekadenstvom. No kako mali narodi, dakle i hrvatski, uvijek nekim stalnim etapnim zakašnjenjem slijede književna stvaranja »velikoga svijeta«, nije isključeno, da će i ovo dekadentno razdoblje svjetske književnosti naknadno po zakonu dosadanjeg slijeda naći odjeka i u našoj književnosti.

Roman Dra Mile Budaka »Ognjište« preugodno iznenađuje baš najvećma zbog toga, što prekida taj kronički slijed, a predstavlja sintezu dvaju najvećih romanopisaca: psihologa Dostojevskoga i Zole, s našom folklorom, dakako u oplemenjenom smislu. Ličnosti sociološko-bioloških romana porodice Rougon i junaci Karamazova, »Bijesova« — »Zločina i kazne« — »Bijednih ljudi« — u svakom su krvnom tjelešcu Budakovih junaka u »Ognjištu«. Budak je sigurno htio u svome romanu demonstrirati pozitivno rasne odlike najkršnijeg dijela hrvatskog naroda, podcrtati prevalentne ekonomske značajke našega naroda, uzdići do apoteoze etičnost i estetičnost najosnovnije ustanove ljudskog društva — braka. Njegov kulturni i socijalni »credo« posvuda je posijan i baš taj credo uzdiže »Ognjište« i njega samoga do ideološke veličajnosti. Budak je svojim romanom isklesao ogroman obelisk na kome su urezani pozitivni

značajevi, uzori, po kojima bi pjesnik želio da se razvije ideal i moral čitavoga naroda.

Budak je u život i djela svojih junaka postavio dvije silnice, dva elementarna motiva: elemenat kućnog ognjišta, obitelji, tradicije i elemenat erotičke etike i braka. Ovi elementi bitno ne kolidiraju i ako se tangiraju u dramatskom odvijanju radnje romana — oni svaki oko sebe razvijaju zasebne dramatske akcije, zasebnom plastičnošću i ako oba harmonično daju jedinstven efekat.

Neobično je plastički Budak ocrtao elemenat seljakove ljubavi za zemlju, kao vlasništvo i ljubav za domaće ognjište. I kakovo je čudo, da je realizam seljakove ljubavi za rođenu grudu »najrealniji« od sviju analoških instinkata posjedovanja kod drugih staleža, kad zemlja svojim klicanjem, cvatom, zrelenjem i mirisom brazda, borbom s elementima klime pokazuje opipljivi najdinamičniji život, kakvoga ni jedna prirodna i produktivna pojava ostalih staleža nema. »Panem quotidianum« seljak upravo obožava, jer »kad bi ona (prva žena Lukanova Anica) prije na priliku miješala palentu, osjećala je svaki put živo i svijesno, da se to pod kližajom, koji ona čvrsto drži u svojoj ruci okreće i prevrće kao dar Božji — kao hrana nebeska, kao kruh anđeoski, kao mana Božja ... « Život na grudi jest neopisivom poezijom isprepleten. Seljak je sav prionuo uz tu grudu, jer zaista korjenitom seljaku, koji se ne laća nikakovih neseljačkih poslova, i jest rođena gruda uvjet života. Za to otac tragične obitelji Lukan i osjeća: »da se njega cijeli svijet ne tiče ni malo«, u koliko nema izravno veze sa srećom ili nesrećom ognjišta. On ne živi za drugoga, već za svoje ognjište — zadrugu. Svaki čustven čovjek može proživljavati duboke poetične emocije inspiracijom elemenata koji mogu zazujati na žicama latentne sveljudske poezije, tako i seljaka inspirira na proživljavanje nepisane poezije njegov najjači elemenat — zemlja. Isti tragičan seljak Lukan priželjkujući kupnju susjedne krasne njive zvane »Katalinka«, osjeća, da »i nije uno da mirliši cviće trava i tako, man' upravo zemlja, a takav j' da bi je se naije«. I kad Lukan uza najprepredenije armature opreza i postigne kupnju »Katalinke«, baca se na zemlju i upravo idolatrijski ljubi tu svoju zemlju, »i kako ga na dodir s tom dragom, tom svetom, tom njegovom grudom obuzela neka drhtavica, kao neki strah Božji« ...

Ova terrolathria jest pojačan instinkt posjedovanja, koji je atavistički usađen u duši svakoga čovjeka u stanovitom intenzitetu, instinkt, koji često hipertrofičnom elementarnošću izaziva najteže tragedije. Genuini, nepokvareni seljak ne pozna sve ono mnoštvo umjetnoga pribavljanja pravde, za to on ugroženu grudu brani golim grudima i otvo-

renim napadom. Nepravedan zahtjev na njegovu grudu i ognjište brani najelementarnijim bijesom i bez povlačenja. Onoga koji nema grude, koja ga hrani i na kojoj žuljevima zarađuje, Budakov seljak i ne drži sebi ravnim te kao sažalno veli: »... druga su stvar ka' uni, koji živu u gradu. Gospoda ne živu u svojim žuljima pa im onda zemlje i ne treba. Ne bi ni znali što bi s njom počeli, kad je ne mogu jesti ni pečene i varene ni sirove«. I kolika je samo svijest čovjeka, koji posjeduje nerazorivu, vječno živu grudu vidi se iz riječi: »... ne znate (što je rođena, gruda), jer nemate svoga ognjišta. Di vam je une nekoliko kuverića, tu vam je ognjište i groblje, tu su vam pradidi i unuci«. Vanredna je ovo plastika Budakova pera, no sigurno je, da on nije ni pomišljao, da se »žulje« stiče samo na plugu i brazdi, jer ima žulja i krvavih, naročito onda, kad škripi i puca kičma a uzalud, kad putovanje »kuverića« zapravo i nije drugo no kalvarija značajnika do konačnog »groblja« i zapretalog tuđeg »ognjišta« daleko od »pradida i unuka«. Pisac je konačno pisao realističku dramu svoga ličkoga kršnog sela, a ne možda pristranu apologiju ikojem od pojedinih staleža, pa se monolozi njegovih junaka ne smiju i ne mogu pripisati piscu kao jednostrani socijalni »credo«. Kao što je duša seljakova upravo organski čvrsto prionula uz grudu, tako seljak žarko poput orla čuva stražu nad ognjištem — kućnim gnijezdom. Plamsaj kućne vatre je za njega oltarska obožavana tradicionalna svetinja, koja ne smije ugasnuti, a ni tuđim rukama biti podjarivana. I zato je sretan novi porod kao pravi misterij ognjišta — neprocjenivo blago, a smrt djece prava je kazan Božja i beskrajna nesreća. Unutrašnji solidarizam pojedinog ognjišta-zadruge seljaka je daleko isključivije, nekompromisniji no i kojeg drugog staleža i zato je ambicija stvaranja, sticanja i rađanja u zadruzi izvanredno pojačana. Upravo je u »Ognjištu« apoteotiziran arhaički atavistički instinkt samoodržanja onog dijela naroda, koji je kičma autohtone nacionalno-političke eksistencije. Izvanredno je piscu uspjelo ocrtati dubinu i elementarnost organske simbioze seljaka sa grudom i ognjištem, predočiti utjelovljenje organske etnografske povezanosti naroda s njegovim vlastitim teritorijem, na kome taj narod stvara materijalnu i duhovnu kulturu, nacionalno politička prava i tradicije, na kome se taj narod očituje kao nacionalno-politički autohtoni individuum. Mislim, da je to bila tendencija piščeva, pa držim, da je u takovom prikazivanju i zanosnom pjevanju svome kršu potpuno uspio i sam sebe dotadašnjega nadvisio.

No u tako obilnom sadržaju i temperamentnom odvijanju radnje nalazimo još veoma zanimljivijih, biološko-filozofskih temata. Sigurno je pisac temeljito informiran o zakonima biološkog nasljeđa, »miješanja

krvi«, sigurno je proučio karakterologiju, jer psihološki portreti njegovih junaka tako su vjerno i jarko ocrtani, a znanstveno kritički motivirani. Majstorski tako izvajane karaktere povezao je Budak u duboku i tešku dramu u kojoj se protagoniste divovskim gestama i duševnim mukama sve više bliže kalvariji užasne tragedije. Kolizija onih zdravog mesa, a nezdrave animalne duše s onima nezdrave krvi i Božje duše toliko je dramatski napeta i potresna, da čitaoc sav uznemiren i pokrenut u čitavoj duši i sam suučestvuje u radnji, koja je zapravo drama pisana u četiri knjige.

U malom ličkom selu Sv. Rok, a u obitelji Zekana i Lukana uvukla se u ognjište teška fizička degeneracija bolesne neotpornosti, te psihopatoloških stigmata. Među potomcima Lukana i Zekana ponagrizla je bolest i krv i mozak i generativne stanice njihove, pa se eno daleko od otrovnog debla na dalekim pupovima zacarila nakaza degeneracije, te djeca predobroga, upravo svetoga čuvara ognjišta Lukana zaklapaju svoje zjenice jedva suncem dana nadražene. Žena Lukanova izrodi mnoštvo djece što rano umrle, što mrtvo rođene, što pobačene — pa i sama prekinuta poput usahle grane izrađale voćke klone i usahnu. A kao teška morija i užasni memento ostaje Lukanov jedini degenerirani sin Ducina živ, pa dovodi u kuću ženu s kojom rodi jedino dijete, što naskoro umire od epidemijske bolesti. Sam mladi Ducina u cvatu i naponu fizička snage klone shrvan od juvenilne demencije. Brat Zekan uz svoju bučnu i žučljivu drugu ženu rezignira na ulozi paritetnog reprezentanta i čuvara ognjišta, koje je odjeljeno, a pod jednim krovom; postaje pasivna olina i grude i ognjišta, a mukotrpni Lukan uspinje se ka vrhuncu i svoje tragedije, primajući mističnu požrtvovnu zajednicu prekrasne i kriieposne, stoičke Anere za regeneraciju pustog ognjišta. Kao munja koja para fosforescentnim bljeskom i tutnjem nebesa, osvjetljujući sve vidljivo — drma i potresa, blješće i zbunjuje, demonski i satanski »Blažić« ovaj tragični dom i ljude — zadire preko svih svetinja, zakona i običaja, preko najtužnijih i intaktnih žrtava tragedije do srdaca ovih patnika, te animalnom, egocentričnom životnom filozofijom navaljuje neminovnu katastrofu na njih i na sebe. Oko tri stožerna individua Lukana, Anere i Blažića savilo se je more napora, žrtava, dobrote i svetosti, ali i zla i prokletstva. Do upravo šekspirske jezovite tragičke kulminacije. Pa roman »Ognjište« uistinu i jest prekrasna drama, tek je treba formalno i tehnički transformirati u dramu. Da se uzmogne shvatiti tragička krivnja u ovoj tragediji, nužno je analizirati svu etiku glavnih junaka, a specijalno etiku erotike.

Folkloristički su zanimivi zakoni i običaji braka u Budakovoj domaji. On su doduše u kardinalijama opće ljudski, no njihov folkloristički speci-

fikum daje temperamentniji kolorit i izaziva jaču dramatičnost. Prekrasno je i plastično idealiziran sastanak mladog Lukana i djevojke Anice, na kome se uz najestetskije nježnosti bez namještenog i nenaravnog patosa zavjeruje oboje mladih za brak usprkos najvećih zapreka. U opisu toga sastanka na ličkom gorskom pašnjaku, uz veličanstven mir prirode nema ni traga uzuelnoj hipertrofiji senzibilnosti današnje književnosti, nego se osjeća da strast i inferiornost fiziologije ljubavi miruje duboko u srcu i fizičkoj prirodi, zauzdana svetošću predstojećeg braka. Već u tom najslađem i najromantičnijem trenutku sastanka dvoje mladih ljudi izgovara djevojka onu konzervativnu dogmu za ženu koja čuva ognjište i drži svom svojom duševnom i tjelesnom snagom obitelji: »'Oću (poslušati i činiti), što god ti rečeš sada i do vika!« Žena sela je vestalinka domaćeg ognjišta, pelikan obitelji i mučenik volje muža. Takova žena je tip seoske obitelji. I ako se uz abundantnost životnih dobara i protekcionizam povoljnije socijalne pozicije sve to češće javlja tip pseudoemancipirane seljačke žene, brakolomke i čedomorke, kao stigmat moralne depravacije i degeneracije, ipak to nije prosječni moralni tip žene na selu. Kakva je erotska etika ženske mladeži ličke, autor je baš ovim prizorom ilustrirao, a običaj da se »curu dirne, čak uhvati, ogrli, povali je i prokomuša« su zapravo narodni folklor, koji doduše ledira finu estetiku erotike, ali etički ne ostavlja u mladeži nikakovih dubokih erotičkih potresa. I da su to zbilja samo neki folkloristički običaji sela i da svaki momak pozna erotske šale i draškanja, podcrtava to pisac prikazom degeneriranog mladoženje Ducine za koga općenito drže »... sad zna koljko bi zna' i da mu je trideset, dok se ne oženi. Duge su noći, a štala prostrana, pa će naučiti«. Uza sve to u tom zdravom realističkom spoznavanju erotike na selu ipak imade dostatno t. zv. internog psihičkog stida (za razliku od bračne istine. »Ja sam si upravo mislije, da bi rekla maloj ... tako. Reci joj! Dica su uno još«. (Roditelji se dogovaraju kako da reknu svojoj kćerci, da bi već jednom trebalo rađati nakon godine braka.) Budak krasno crta onaj jedva primjetljivi prelaz od t. zv. »Kaufehe«-braka po izboru i pogodbi roditeljskoj do braka ljubavi. Subordinacija muške djece prema roditeljima kod izbora mlade za ženidbu još je tolika, da i srce preza pred roditeljskom zabranom, pa je razumljiva izjava Lukana dobroj svojoj majci: »Kako bi' joj reka' dok ti ništa ne kažeš«. Ali kad je roditeljska riječ tvrda, negativna i sebična: »Onda se to rješava tako, da momak curu dovede na sijenik, a otac je jut tjedan dana, možda i mjesec, pa se odljuti«. A takovih pojava imade u svih naroda i u svim vremenima. To je diktat srca nad racionalnošću roditeljskih koncepcija i sufliranjem okoline. Seljak kao realista, tvrđi i otporniji i direktniji od građanina i u ljubav

do braka gleda racionalno i oprezno te vazda ovako umuje: »Triba, dico moja, dobro otvoriti oči, pa sve dobro razgledati do deset kolina i do kureja u plugu, pa kad sve dobro vidiš, unda jope' otvoriti oči, zaviriti čeljadetu u džigericu i unda — ako š' moreš i zavoliti«. Ovo je hiperbolički realizam i hiperkriticizam — no ljubav je zaista često prejako opojno piće za neiskusnu mladost, da je sreća braka mnogo puta ovisna osim o objektivnim optimalnim psihofizičkim svojstvima partnera još i o dozi potrebne objektivne kritičnosti te o instinktivnom dobrom izboru. To dokazuju tolike besmislene disharmonije, tragedije i nenužne rastave u brakovima. Za brak t. zv. erotske rezignacije i za promašene ljubavi u komu muškarac očekuje samo ova tri svojstva buduće bračne drugarice: »da je žensko, da je marljiva, i da je zdrava — poštena je svaka u puku« — potreban je ili cinizam ili duboka bolna rezignacija ili hladni racionalizam. Utilitarizam i materijalizam egocentrika je zaista u ovim ledenim kondicijama posve zadovoljen. No jedva je moguće pojmiti da bi duša rastužena od odbite, prezrene ili prevarene ljubavi bila ovako trajno zadovoljena. No cinizma je mnogo više u izopačenom kulturnom, hiperkulturnom, neurotičkom čovjeku grada. Tamo se nalazi Babilon utilitarističkih brakova, koji svojim polimorfizmom zabrinjuju crkveno i građansko pravo, a kod laika stvaraju jedan specifični nazor, da je brak utilitarističko prelazno i privremeno stanje podvrženo prekidima i anuliranju po miloj volji. Iz ovog nazora slijedi drugi logički zaključak, da su ovakovi brakovi u mnogo slučajeva nepotreban teret, luksus, mučenje, gubitak ambicije i energije, a u još više slučajeva međusobno nametništvo, duševno i materijalno iskorišćavanje, zaštićeno od kažnjavanja. U modernom građanskom braku često ne dostaje ni tipične ženskosti u žene-majke, ni tipičnog muškarca u mužu-ocu. Niti je otac prava kičma te fizička i intelektualna osovina i vitez obitelji, niti je žena srce i ljubav djece i muža; a u obojice nema ni sposobnosti ni volje, tegobe i prozaičnosti života te međusobne slabosti konzekventno i iskreno snositi, a životne užitke uživati toliko i tako, koliko i kako je duši i tijelu za ravnovjesje potrebno.

Vrlo je rijetka žena, koja odlažući svadbeni vijenac, praćena svečanom pjesmom polazi i dalje u radost, harmoniju, ljubav i svaku sreću kroz brak. Životne povoljne i nepovoljne komponente udešavaju njeno držanje i stav prema okolini, pa se prečesto dešava, da je ispravna psihologija Budakova o Mari, drugoj ženi Zekana: »... i dolazi ona stidljiva i oborena pogleda, meka kao vuna, krotka kao janje, blage ćudi kao golubica, i to sve ide prilično, pa i lijepo, dok se ne okruži sa dvoje troje djece. i poslije ona ćuti, jer ne smije ni mokrom glavom, ali ćuti previše. Nako-

struši se kao prase na sjekiru, kad joj planinka što god šapće — a vazda šapće u njedra, pa joj nikad ne znaš je li psuje ili blagoslivlje. A istom po noći, kad je s čovjekom na slami i na samom i u tijesnu — tada istom počne nabrajati«. Karakter žene i sve ostale komponente oko nje »aranžiraju« njen odnos prema laičkom svijetu, pa sam brak dobiva time neminovnu svoju fiziologiju. Naročito tragičnu fizionomiju imao je brak Mande, žene strašnoga Blažića. I sama oduvijek impulzivna, zajedljiva i »uglata« pošla je za živog đavla, čovjeka amoralna, surova, koji poteže sve najslabije i najimpulzivnije iz te nesretne Mande, kako bi se survao bijesan na nju. Najzad i to je bio nekoć ipak brak ljubavi. Ljubav, ona prva žedna, ničim utažena, umjesto da se pod psihičkim i fizičkim spoznanjem preobrazi u duboko prijateljstvo i poštivanje, pretvarala se sve većma u neobuzdanu anarhiju instikata nedisciplinovanog, negativnog temperamenta, pa se ređahu kratkotrajni intervali erotičke opojenosti sa sve češćim neugodnim i odvratnim osjećanjem presićenja i nitima odbojnosti. To je psihologija mnogog braka osuđenog na atrofiju auksiliatornih elemenata za vitalnost braka, — braka osuđenog na potpuno mrtvilo i leđenost. Pa ipak dosta je bogat onaj prelazni stadij iz sadržajne erotike i duševnosti u atrofiju, jer: »slama sve izbriše, noć sve pojede i uljepša«. Blažić je ipak često našao razloga da se na Mandu obori. U braku primitivnih ljudi je zlostavljanje žene neki atribut muškosti, surova simbolika autoriteta i bračnog primata (patriarhata), pa piščeva slika: »Blažić nije nikad metnuo ruku na nju (Mandu), dok je bila u blagoslovenom stanju«, nije baš nikakova hiperbolija. Ovih erupcija primitivnog i materijalističnog naziranja o ženi kao objektu libida i aparata za rađanje nalazimo veoma često i u domovima ljudi koji se geriraju intelektualcima, a cinički gledaju na ženu: »ka' na ždribicu«. Poslije je Blažić Mandu mazio i tetošio i valjao po slami kao mače, te bi ona sve zaboravila. I dalje ga je voljela. Najzad nije mu to više ni zamjerala«. Pravo je čudo koliko može mnogo podnositi i praštati žensko srce psihičkog i fizičkog terora muža i tko bi znao granice gdje prestaje ono obilje toga srca, koje se direktno od udaraca poganim jezikom i krutom šakom muža vraća k zagrljaju i dubokoj istini. Negdje tu granicu širi prirođena veličina duše i mekoća srca ženinog, njena bespomoćnost, plahost, veoma konzervativni odgoj, a negdje tome pripomažu jake pozitivne psihičke i fizičke odlike muža: talenat, ljepota, površno viteštvo i kavalirština, a negdje neka posve erotička jaka fascinacija. Pa i Mandu je Blažić privlačio specifičnim svojim smiješkom praćenim sa žarom velikih njegovih očiju. Ona se sva previjala, »sva bi se uleknula pod tim smiješkom i pod milovanjem toga pogleda«. I eto Manda i ako od Blažića krutog srca uvr-

jeđena jednom generalnom ciničkom iluzijom na tuđu ženu: »Al njoj mirlišim ka' dunja ...« — rezonira mudrom poukom nekoj mladoj ženi: »muško ti je vrag, a čudljivo ka' kljuse — ako se vladaš drugačije može pomislit, a i pomislit će: gle, gle gospojice! Kobiletina jedva j' dočekala!« Ipak tu istu izdevetanu ženu tješi Manda: Muči jadna sada! Ne cmizdri! Nije ti glave odsika. A kad se do veče' sastanete na slami, unda ćeš mu i opet oprostiti i sve zaboraviti. Slama ti je prilika za sve nevolje među čovikom i ženom!« Jest moguća i sigurna je u neku ruku takova psihologija intime svake žene u čijem srcu nije još utrnuo i onaj posljednji žižak dublje simpatije k oporom mužu. Ali srce u komu više nema atraktivnog mističkog fluida, ne može stvarati intimnu toplinu vječnih onih sitnih i velikih bračnih izmirenja, koja su životni eliksir braka. Jer ima psihologija »slame« u kojoj se frigidno arteficijelno i lažno zasićuje fiziologija erotike, kako bi se samo protrahirao modus vivendi utilitarističkog i farizejskog braka.

Neizmjerno je mnogo varijanata bračnih incidenata kriza i solucija — skoro toliko koliko i brakova, ali je dosta često onaj tip žene potenciranog ponosa, patetičnih životnih poteza i velikih gesta, tip žene, koja prvu jaku povredu odbija potpunim povlačenjem u sebe i lomom svake dublje psihofizičke bračne veze, pa više nije moguće reparirati afektom, nepromišljenošću i toksičnošću alkohola prouzročenu averziju. No ovakovi slučajevi. čini se, ipak se dešavaju gotovo isključivo kod individua, gdje je primarna sklonost mužu bila minimalna, ili možda sugerirana. To su fatalni incidenti u braku, koji zapravo bijahu potpuna zabluda. Oscilacija atraktivnih i odbojnih erotičkih osjećaja Mande, Blažićeve žene, sve je užurbanija. ali su amplitude sve sitnije — srce sve neznatnije pozitivno reagira, jer spoznaja đavolskih pogleda Blažićevih deponira iz svijesti sve više žući u srce, pa u njemu frigidnost i konačno mržnja sve više supstituiraju libido I Manda resumirajući intimu svoga braka povjerljivo se izjada najprominentnijoj ženi romana Aneri: »Vaik je un (Blažić) bio naopak, al' dok smo bili mladi, ja mislim, da me je volije — a znaš praštala sam mu i zaboravljala. U mladosti se u slami sve zaboravi. Sad više ne voli mene ni mrve. Ja mislim, da on ne voli ni sebe. Ruga se svemu i na nebu i na zemlji!« Evo to je točno prikazan klimaks ovih erotičkih oscilacija, a još pregnantnije riše pisac riječima: »On (Blažić) ne mrzi Mandu kao čeljade, već mu je ogavna kao žena, on je više ne podnosi, on je ne želi, on je ne treba. Što više gdjekad ga obuzme bjesnilo na tu ženu — i onda je udari — pa bi je mlatio u navali bjesnila i umlatio kao mačku«. Karakter i temperamenat Blažića ću poslije razraditi, ali već je ovdje nužno radi organske cjeline ovog dijela studije zapaziti, da je on tip onoga muškarca

kod koga se čuvstvo relativnog erotičkog frigiditeta i odvratnosti graduira silno akcelerantno do paroksizma, bjesnila u fizičkom nasilju za to što je u njegovom srcu, silno forsirano simpatiju i toleranciju spram vlastite žene eksprimirala griješna ljubav spram druge mnogo mlađe žene — ljubav bičevana i raspaljivana činjenicom, da je realizacija te griješne ljubavi bila skoro nemoguća. Takav muškarac u Tantalovim mukama između veza nesnosna braka i nedozvoljene pohote surovo odbija intimu u vlastitom braku, cinički joj se ruga (Mandi): »Kad me poželiš, Rankane, samo ti meni namigni!« gaseći kulminiranu napetost na irealni subjekt transferirane pohote sigurno onanistički erotskim surogatima u prljavom paklu svoje depravirane mašte. Osim toga Blažića ispunja vrenje rastuće tragične kolizije s Lukanom tako vehementno i elementarno, da satanizam u njem sve druge instinkte potiskuje i sad njima visoko prominira. Svako približavanje osobe — žene na koju je takav čovjek bio kakovom normom i obvezom vezan izaziva u njemu animalni bijes. »Došla je (Manda pred Blažića) zamazanih ruku, kako je prije gniječila rukama krumpir za prasad. Kad mu je pogled na nju pao, u glavi mu je sjevnula misao, da je mora tući do mile volje«. Komuliranje takovih paroksismalnih incidenata idiosinkratičke osjetljivosti nužna je posljedica kod partnera, koji se ne raskrštavaju za vremena, već se nuždom ili nesretnim slučajem i dalje razdražuju — dovodi do najkrvavijih katastrofa i junak tragedije skršene kičme u svojoj mizeriji na prepuknutom nasipu stoji pred zakonom ne uspijevajući da se pribere i da motivira svoj zločin. Kao palucavi i drhtavi plamičak dogorijevajuće svijeće uzdigne se u mekanijoj ženskoj duši prinuđenoj odgojem i uzuelnim bračnim terorom na čist erotski život i apstinencu, još gdje koji put mučenička ruka na milovanje i zadrhće glas u nježnosti, pa i ako je bezbroj puta cinički i sarkastički odbita surovošću muža, ona ipak nalazi riječi za svoju utjehu i prikrivanje nesreće prema vani: »Bole ga kosti još iz vražije Amerike, pa mu nikakav benać ka' j' i sam reka', da j' za tu bolest dobro, pa spava u štali uprav med blagom, a un man posluša«, tako ispričava Manda muža Blažića, koji već ni zajedničke izbe sa ženom ne podnosi, već radije noćiva u jaslama upravo pod slinavim volujskim gubicama. Ali onda konačno s uzdahom: »kad god un (Blažić) ima posla s vragom, vaik to zapiše na mojim plećima« — zatvara Manda svoju prezrenu intimu u svoje grudi i rezignira na svem, što je još kao ženu u »najlipšoj snazi« može u braku pripadati »uprav kunda je ona već sagnila u Mrkobraduši (groblju)«. Koliko kreposnih žena i požrtvovnih majki vapi ovako pod križem svojih muka u braku! Muško ljudsko srce vječno žedno mladosti i novih svježijih užitaka, bez autodiscipline, bez profinjene estetike i pozitivne etike odvodi muža i naraštaj

liberalne djevojke brakolomke, ili bludnice, dok se zdvojne grudi plodne majke, vjerne žene na ognjištu lome i nariču i suzama, kojim se hlade i stišavaju plameni očajnog erosa. Posebno je tragična psihologija izigravanja, prikraćivanja i odricanja žena, koje su u svoj brak ušle kao u deveto carstvo iz koga se polazi samo pod ledinu. Ovakav tip žene postoji i na selu i u gradu i pod čađavim tremovima, kao i u najblještavijem salonu. Ti su tipovi najrječitiji argumenti za sakrosantnost ustanove braka i rezon autodiscipline erotike.

Ali da bude udes Mandin još većma zagorčen: »osmjehnu se Manda (kad se činilo kao da će ona voditi kuću udovca Lukana, čovjeka vanredno poštena i meka), kad je osjetila zadah drukčiji, dostojnijeg, udobnijeg i slađeg života —«, jer se to nije ni moglo ispuniti, jer je to bilo posljednje razdraživanje od strane njenog prokletog muža, guranje u grijeh, baš kao razdraživanje gladnog šteneta mirisavim zalogajem. To je slika žene koja je za vazda promašila život, a prokletstvo joj je nasilno demarkiralo sve puteve erotike i kojoj nije nastalo odahnuće ni ponovnim stupanjem u novi brak, već nedođe nova kalvarija. To je sterilan život žene, koja se uzaludno rodila, jer nema ni u što na tom svijetu pa ni na djecu svoju, ni zvanje svoje, ni umjetnost, ni znanost, ni u što živo ni u što mrtvo porazdijeliti svoje još živo srce.

Dubinom, a još više plastikom tragedije lik divne žene Anere podsjeća na najetičnije žene grčke i rimske antike i neoklasicizma novovjekih tragičara. Kad bismo abstrahirali samo ovaj prekrasni plastički »monolit« iz čitavog romana, Budak bi kao esteta i psihološki majstor bio već izvanredan. Ali pojava Anere prominira to većma, što više tangira radnje svih situacija i ljudi u romanu. U Aneri je pisac personificirao klasičnu ljepotu karaktera, prirođenu savršenu etiku i najveće bogatstvo srca. Ona već kao djevojče postaje tragično lice, ni ne sluteći, da je subjektom elementarnih erotičkih instikata Blažićevih. I kako je njegova subjektivna sreća rasla: romantična ljubav s Mićom, brak s otmicom, rađanje dvoje lijepe zdrave djece i sustavno podizanje ognjišta, tako reći iz ničesa, tim je većma perverzna satanistička fantazija Blažićeva oblijeće, okružuje, dira, napastuje, i u fantaziji siluje i erotički mrcvari. Neobičnom je plastičnošću Budak opisao psiho-patološke erotičke halucinacije Blažićeve, koje dr. S. Freud naziva neurotičkim danjim sanjama. Te halucinatorne danje sanje upravo su već savršeno modelirani monolozi u budućnosti dramatizovanoga romana »Ognjište«, sa svim cizelerskim detaljima finog psihološkog opažanja. Ali Anera se tek podiže kao centralna dramatska figura onim časom, kad ona, ostavljena od muža, otrgnutog u grozni svjetski rat, ostaje u bijednoj, ali dragoj kućici sa dvoje sinčića. Naskoro uvidi

Anera strašnu realnost, da svekar njen Blažić posiže pohotljivu ruku za njenom dušom i njenim tijelom. Strašno je razočaranje njene svijetle duše, kad ga opazi u noći odmicati od njena prozora i doma koga je upravo evo čuvala sjekirom bojeći se nečije muške provale u kuću. No ova prva užasna sablazan stvara u njoj ženskog junaka, heroja čuvara svetinje u svom srcu za svoga Miću. Protrahirana ratna nevolja i s njom dugo rastavljanje muževa od žene stvaraše desorijentaciju erotske etike, razapinjaše duboke i vjerne duše, depraviraše krhke i hiperlibidinozne, demoraliziraše siromašne i gladne. Stvarala se »erotska etika ad hoc«, — etika, kojom su ljudi ušutkavali svoju savjest — etika, pred čijom realnosti svijahu šiju skoro svi, koji se vratiše na ognjišta zaprljana preljubom. Događahu se i tragedije, jer su ljudi ostavili nerve u rovovima, i jer se mnogi vraćahu s propuklim simptomima novih latentnih psihoneuroza i najrazličnijih degeneracija. Takvi su reagirali strašno na novu uzuelnu etiku. No u srcu, u kome je opravdanog ljubomora, nalazi se i ljubav, koja teško pregori žudnju za ljubljenim stvorom, ta ljubav pretapa ljubomoru svojom toplinom i prašta, zaboravlja barem toliko, da se može stvoriti modus vivendi za tu neutaživu ljubav. A onda »psihologija slame« svojom neumoljivom privlačivošću i fascinacijom najvećma otupi oštrice ljubomora. I konačno djeca — najutješnija krvna ambicija roditelja stoje poput vječnih čuvara protiv strahovitoj erupciji ljubomore. Takova bijaše — »aurea mediocritas« ratne i poratne erotičke etike ali bijaše i mnogo varijanata, najrazličnijih tragedija, ciničkih rastava brakova, pa i idiotskih primanja rogova. Aneru nije uzbuđivala njena erotička intima, ona je »prolazila između njih (skupova ljudi iza mise pred ckvom) vazda uzdignute glave, vitka kao djevojka, obraza malko utanjenih, očiju zasjenjenih, noseći na svetoj plitici svoje čiste duše svojega Miću kao Gospa od sedam žalosti svojega Boga«. Nju je tek potresla po gdjekoja prevarena nada, da će eto njen Mića doći, ili barem pismo od njega — a njega nema i nema. I kad se ponovno uvjerila, da njega već živog i nema, ne zdvaja, diže dušu do Boga, smiruje se i prenaša se sa svim duhom nad zemlju, te s Mićom govori i sanja nadzemaljskim, transcendentalnim dijalozima, »dok se opet ne sastanu za vijeke, vjekova Amen«. A poruka u zarobljeništvu umirućeg Miće po živom bratu Josi: »... i reci joj, da sam je u svojoj duši ponije u nebo«, mogla je svojom neumrlošću uistinu hraniti tu veliku dušu Anere, i fascinirati je više od svih napasti vlastite krvi i laskavih ponuda ženidbe, te joj stvoriti u skromnoj njenoj izbici tajni oltarić na kome se neprestano žrtvovala svome »Mići u nebu«. Da čovjek doprinosi žrtve etici erotike, bilo radi same fascinantnosti kreposti, bilo radi ikakovih principa bilo radi potenciranoga ponosa i poštivanja

samog sebe, nužno je neprestano pojačavanje tih motiva, a Anerin motiv bijaše silno uzvišen i fascinantan. No ovako se mogu žrtvovati samo jake, silne duše i plemenita srca, velike estete. Pomišljam sada na Freudovu sublimaciju, transformaciju erotskih impulza u formi umjetničkih, znanstvenih, političkih, strateških stvaranja, te sublimaciju erotike kao u neku ekvivalent neuroze sa kaleidoskopski šarenim simptomima. No jer uistinu erotika čovjeka ne može bez neke stanovite sublimacije biti kao resorbirana u svoja psihofiziološka ishodišta, da se tamo razvodni i nestaje, to je osim transcentedentalnih motiva potreban posebni psihofizički odvodni sistem i realni objekt na kome će se nerealizirani erotički impulsi transformirati. Na pr. asketa će svoju nerealizovanu erotiku transformirati u intenzivni »caritas«, socijalno-kulturnog i religijoznog karaktera, a umjetnik i znanstvenjak, strateg, političar u epohalna djela svih disciplina. Gdje je i zašto je uopće moguća interna inicijativa u čovjeku da sublimira — transformira erotiku — da li neuroza ili genij, to su pitanja koja su Freud i Adler (osim mnogih drugih učenjaka) naročito obrađivali. Granice između neuroze i genijalnosti, t. j. psiho-patoloških simptoma i potencirane nadarenosti i nijesu baš tako oštro demarkirane, već su to zapravo jedva primjetljivi nijansirani prijelazi i varijante. I Anera je svoju erotsku intimu sublimirala »prama nebu k Mići«, a prema svijetu u neizmjernu altruističku djelotvornu ljubav prema svima oko sebe. Njegovano djetešce Lukica, koje svojom pojavom u Anerinoj mašti upravo vizionarno dočarava majku njegovu Barušu, upravo na Anerinoj toploj mučeničkoj duši odnjihano otprhava u smrt. Prekrasan taj opis podsjeća na vibriranje i strujanje duša u metempsihozi. I neomeđeni protektorski psihički sugestivni upliv Anerin na psihopata Ducinu mučenog satirijazom, koji nalići u svojoj degeneraciji na hiper-erotičkoga komičnog pijetlića i mladog satira, klasičan je prizor sugestibilnosti neuropata i prominencije zdrave velike duše. Anera u svoju sublimiranu tugu erosa prima i ovu smrti predanu obitelj iz koje jednog šalju u žutu luđačku kuću, a jednog sahranjuju u Mrkobradušu. Toliko Anera ulazi u svačije brige, muke i boli, da svi s nekim sigurnim pouzdanjem ištu i primaju od nje pomoć, utjehu, utjecaj i vodstvo uz stalni refren: »Sve će to Anera urediti«. Anerina se duša toliko odijelila od erotike i realnoga braka, da i Josu, donositelja duševne oporuke brata Miće na samrti, kad je on zamoli za ruku, odbija i ako dobro vidi, da Joso moli za njezinu ruku u namisli, da vrši time zavjetnu dužnost riječima: »A ja ne bi mogla s tobom živiti; kako bi s bratom!? A ti si misliš da moreš, potle bi vidije, da je među nami naš Mićan«. Sada Anera posve mrtva ze erotiku, čak i ne osjeća ništa od svoga tijela, kao da se odvojila duša i srce od tijela,

pa ona koja je odbila ponude iza kojih bijaše obilje mladosti, ljubavi i strasti, najtragičnijem junaku romana Lukanu nudi i daje ruku na njegovo neopisivo iznenađenje: »Miliji si mi i bliži od svih, i što nikom ne bi bila mogla učiniti, tebi mogu. Mogu ti roditi dite... Uno što j' moje i moga Miće, uno (ljubav i užitak u erotici) ti ne tražiš. Poslije svega što si učinije za me i za dicu, otkad nema mog Miće, ja bi tebi takovomu mogla roditi sina i kad un dođe. I un bi to razumije...«

Pisac je ovako Aneru postavio na piedestal ženskog bića, koje žrtvom svoje neinteresirane erotike podiže opustjelo sterilno ognjište ostarjelog Lukana. Anera postaje žrtvom, ali i uskrisiteljicom ognjišta na kome već davno nema ni prave žare. Anera svoju krv, iz koje je Mićin i svoj dio posvetila nebu, daje poput biblijskih žena za kalam novoj lozi »ognjišta«. I ako se zanos pisca uzdigao skoro do irealnosti, ipak je to prekrasan uzor idealizma za kakvim podižu oči i oni čisti i oni iz blata. Tko je sa iskrenim psihološkim shvaćanjem dublje zavirio u tragedije onih čistih žena, koje pokraj nesreća, prljavština, i neizlječivih bolesti svojih muževa ipak herojski, tek jedva primjetljivo stisnutih vilica, kroče kroz život bez znaka utučenosti, a potpuno svijesno, da su vestalinke svoga razorenog ognjišta, potpuno svijesne, da to ognjište postoji, samo ako se one žrtvuju kao Decieri, taj će u tim ženama vidjeti Aneru. A pisac je poradi estetskih motiva ovu ženu kao ideal žene patnje i duševnog herojstva prije njene krvave tragedije povjerio čistom čovjeku Lukanu, koji na prljavu aluziju njegovih veza s Anerom odpovraća: »... 'ko j' pod mojim krovom, taj je miran i siguran, kun da j' u crikvi — a kad je još sirota ka Anera unda j' u mojim nidrima, ka' u onoj kućici u koju plovan zaključa Presveto«. Takvim je orisom pisac konvergentne puteve ovih dvaju pozitivnih idealnih karaktera podigao na najviši etični piedestal romana. Budak ne bi u svome romanu postigao ni dostatnu dramatičnost, a kamo li ovu duboku tragičnost, kad ne bi stvorio tipa Blažića, koji zapravo i jest diabolus rotae, čija inferiornost kao duboka sjena svojim kontrastom tek pravo pojačava uzvišenost ostalih svijetlih, pozitivnih, tragičnih karaktera.

Etika Blažića zapravo je užasna sinteza morala starog Karamazova, Raskoljnikova, i ničeovštine. To je zpravo strahoviti konglomerat životne filozofije, koji razvija oko sebe patnje, nemir i nesreću. Blažić je zapravo čovjek »jenseits des Guten und Bösen«. Možda se Blažićeva zloća i pokvarenost ne bi nikad tako strašno manifestirala, kad njegovu bolesnu [illegible] ne bi pokrenulo i uznemirilo ono griješno nagnuće — movens [illegible] tragedije. Blažić se zagledao u prekrasnu mladu žetelicu Aneru, [illegible]

kroz prozor duše, već kroz intimne obrise njenih razgoljenih grudi, kad se sagibala na brazdi k vrču vode. Dakle inspiracija i zametak te ljubavi bijahu karnalni. A tako postaju ogromnim dijelom griješne ljubavi.

(Svršit će se)

Dr. Juraj Hrenčević, liječnik

ČASOVI KLONUĆA

Negdje se u meni već kajanje budi
Kao predznak novom bolu, što dozrijeva
U nutrinji punoj vihora i studi.

Sa plamsanjem zadnjim sreća dogorjeva,
A slutnja se s nadom zaostalom bori
I misao svaku u tugu odijeva.

Nešto teško na dnu razara i mori,
Osjećam, da očaj, koji žarko peče,
Danas će u tužnu pjesmu da se stvori.

Kao dim rasplinut dio stare sreće
Nestaje s posljednjom nadom u bestragu
Ko zvjezdano nebo u oblačno veče.

Ni jačina volje nema staru snagu,
Besmisao znači uzaludna mašta,
Pokopo sam sreću ko i svoju dragu.

Lutao sam svijetom, a da neznam zašta,
Svaki osmjeh usne sada napor traži,
Sada u sve sumnjam i vjerujem svašta.

Pokraj svake čežnje crna dvojba straži,
Radosni vidici kriju se u tami,
Gdje je svijetli polet da im nadu snaži!

O srce, o dušo, sad smo opet sami! . . .

August Đarmati

STREPNJA

Kiša je nekoliko dana neprestano pljuštila i omekšala zemlju u Primorju. Iza nje su se, kao nabujali slapovi s velebitskih vrleti, survali naleti bučnog sjevernjaka, te oštricom studeni pritisnuli zemljinu površinu, koja je naglo otvrdla i ukomadala se.

Visoki pocrnjeli seljak obilazi poljem i, kročeći, udara o otvrdle gromade koje se, uz mukli jecaj, rasprskavaju na sitne grumene. Na sve se to ne obazire. Upitljivim pogledom osmatra plavet u visinama: hoće li produžiti sjevernjak i izoštriti svoju dugu kosu ili će ponovno topli južnjak doplaziti s mora u vunenom ogrtaču surih oblačina. — S tom zabrinutošću približava se svakom lozinom čokotu i promatra mu ogoljeno razgranje.

Tmurna prokisla jesen ožutila je i smežurala lozovo lišće. Iščezlo je ko u selu nemoćni starci. Za njima su tugaljivo jecala zvona u pribrežju i siroče u zakutku, ali su se veselile oslobođene duše. Smrt je preporod i novi život! Tako je i sagnjila lozovina oporavila istrošenu zemlju i izgladnjelo blago.

Međutim seljak brižno razgledava pupovlje po »matracima« koje će ovih dana, možda već sutra obrezivati. Koracajući od loze do loze, dođe do kamene ograde vinograda. Preko je sagnut susjed, kome je pogled dugo uprt u matrac, kao da nastoji prozreti tajnu budućeg zbivanja. Podigne se. Obrne mu lice i spazivši ga reče:

— Hm, hm, naslućujem zlo, Kreše!

— Kakvo zlo! Zar da ga osjetimo i prije nego što nas snađe. Ako ima nadoći, ne će nas mimoići — ali manje bi bilo čemera i boli u životu, kad bismo na nj mislili tek onda kada nam u meso zadre svoja izoštrena klliješta.

— Ja strahujem od — od — studeni, tvrdo i snažno se odruni s Markovih usta.

Prene se i ukoči krupni seljak, na čijem licu kao da je dosad poigravao dašak veselja. Oko mu se smiri i zaledi, kao da se upiljilo u neku grdobu pred sobom, koju je sa strahom naslućivalo. Crte lica se iskrivile od bojazni — briga i strepnja su ih razvlačile. Iščekivanje jače raskida srce, nego li nadošla bol... I kao da sam sebi opravdava i obrazlaže susjedovu bojazan, stade lagano razlagati:

— Prošle je godine bila topla jesen. Već su i pupovi pod njenim daškom počeli dozrijevati. Polako se razmicali, rastvarali. Iza toga su nagle snažne bure kršile i raznosile granje, a ujutro je mraz ocaklio zemlju i stabljike. Ofurio je i zaledio pupovlje na matracima. U Konjevratima su od sto »barila masta« jedva našli po — deset.

Zadnje riječi izgovori povišenim drhtavim glasom, kao vjerenik kad pripovijeda o odbjegloj zaručnici, mornar o iznevjerenom moru ili trgovac o propaloj trgovini. Prizvuk riječi izražavao je sućut ovog seljaka za nepoznata brata, o čijoj je nesreći samo slušao pripovijedati, i bojazan pred zastrtom sudbinom.

— Mraz uništi sve.

— Jedva preturili prošlu godinu.

— Kukuruz brzo prođe kroz grlo, pivnicu ispraznila žedna usta, a — novca ni otkud.

— A, eto, i ove se godine jesenska toplota navukla dugo po Svim-Svetima.

— Ta već jabuke i bajame po drugi put procvjetale.

— A juče naglo zahladilo, jutros prilegla slana na lišće. Sačuvaj Bože od gorega — zavapi Marko.

Oštra suden udarila odjednom, — doda Kreše — pa bi mogla mnogo toga uništiti. A što ostavi, to će na proljeće: jer ako se otegnulo ljeto, odužit će se i zima.

Naglo su ušutjeli, a susretoše im se jednako upitljivi i prestrašeni pogledi. Izjadali se i tako lakše dočekali prvu navalu bolne strepnje. Sada će duhom nade i iščekivanja nastaviti svoj rad, da, prignuti majci zemlji, upiju iz njezinih pričuva snagu za ovaj patnički život.

Zaredaju »matracima«. Kreše ogledava pupove, a u grudima mu nešto dršće kao majci koja opipava smirivanje djetetova bila.

Možda će, ipak, izostati mraz: smilovat će se dobri Bog — ponada se seljak. Ta mu misao prostruji mozgom i svim žilicama opala tijela kao osvježujući eliksir, pa je brže i čilije zaredao, te prispio na raskop između svog vinograda i oranice. Nju je već sin raskidao prvim brazdama, i sad mu volovi kroče novom. Za njima on svojom nategnutom mišicom zadire rale u toplu dubinu. Utabana, tvrda zemlja ostaje iza njegovih nogu razmrvljena i omekšana kao hrpa pšenice. Iz razmaknutih grumena slobodno diše izorana njiva kao osvješten čovjek. Lice očevo zri od miline, dok promatra dah svježih brazda i osmjeh zažarenog lica mladićeva.

— E, lijepo je živjeti, oduševljeno klikne. Zatim naglo zastane i zamisli se pognute glave.

— Ala on će se mučiti, a oni u gradu plandovati... Ogromna je to razlika života... Ipak su oni uvijek mrki, puni jeda na svakojake trice i umišljene poteškoće. Moj rod će, pak, u srcu nositi neku tajnu silu, skriveno sunce, koje će napore osjajivati, a patnje otapati. Da, i njega će snažiti vjera kao i sve nas, sinove i čuvare ove drage, svete hrvatske seljačke grude.

Tako se zanosio razboriti seljak, dok su mu noge bile [illegible] raskopanu među vinograda i oranice. Jutarnja mu studen [illegible] lice, zatvarala usta, silila na disanje kroz nos i izoštrila još [illegible] ističući obrise dalekih predmeta. Krene sinu, dok su mu iz [illegible] smotke koluti lagano kružili oko lica.

— Da te smijenim, Ivo. Ded, otpočini malko.

— Ne, oče. Ne umara ovo — a ja sam mlad. Vi ste stariji [illegible] gledajte samo.

Njegov čisti, veseli glas je odzvanjao i poigravao okolinom [illegible] kovi mladosti što prodiru iz snažnih mišićavih prsiju.

Očevo divljenje oda uzdah: Bog ga sačuvao kršna i poštena [illegible] rakne sinu. Prihvati desnu ručku pluga, da se mlade žile odmore [illegible] ugriju.

Brazda se rastvara pod njihovom snagom kao pšenični [illegible] izoštrenim nožem. Šarki i Zori ne treba uzvikivati, jer vuku [illegible] čitavog mišičja da bi nadvladale studen, koja duboko zadire u [illegible] ljeno meso. Sunce toplim ručnikom otire orošene bregove na [illegible] njihova lica jedva golica mekim dlanom i splinjuje im sapu.

Svi rade mučke. Sve se pokreće i napreduje, kao da su [illegible] u taj nepomućeni prirodni sklad, čijeg Zakonodavca poznaju, pa [illegible] podvrgavaju. Ko zna: možda ih je blažila misao o toj povezanost[illegible] razbi tišinu očev glas:

— Mi sada oremo, trudimo se...

— A kad preoremo i izravnamo sve, posijat ćemo pšenicu [illegible] izgovori mladić pogledom izgubljenim u daljinu, kao da je [illegible] ritmom i bljeskom pšeničnog valovlja.

— Posijat ćemo sine. Kratko otpovrne otac.

I sin gleda u duhu kako će na proljeće krstariti bijel[illegible] doseljene laste nad punim prignutim klasjem, kako će ga [illegible] poleći k zemlji, kao što tišina ljetnih večeri ulegne valove [illegible] pšenično klasje zanosilo mu je mladenačku dušu kao što [illegible] ushićuju preosjećajnog pjesnika.

Otac je shvatio njegovo oduševljenje, ali ga je bojazan [illegible] sustezala da mu se pridruži. I kao s razmaknutih [illegible] starčevih grudiju:

— Ako Bog da, urodit će!

Ubrzo svlada vlastitu slabost, osnaži se nadom, [illegible] pripravljati na prve životne udarce:

— Ne izbija stabljika iz svake, u zemlju bačen[illegible] ni djeca iste očinske pažnje ne izkazuju jednaku [illegible] put, sine, ista »pošta« ne obiluje kovinom. Tako [illegible]

darežljivo otvara bujne majčinske grudi, a drugi put škrtari. Ako li bi prosijano sjemenje zarana proklijalo pod ovim blagim jesenjim suncem, pa ga iza toga naglo pritisla slana i led — smrzlo bi se i uništilo. Ako li ostane pod zemljinim gunjcem, zaštićen roditeljskim dahom, istrgnut će ga tek proljetno sunce i nježno ga, kao maleno dijete, obasipati toplim poljupcima.

Mladić je već ranije u selu slušao tihe, drhtave razgovore o mrazu i sjemenju; opažao kako tada ljudi i žene obilaze utrenicima teških, pognutih glava, razgovaraju raširenih očiju i pohađaju Majku od Milosti s toplim pogledima i molitvama. Sve mu je bilo poznato, ali nekako nerazumljivo, dok nije sam osjetio kako bojazan navlači na oči tamnu mrenu, a u prsa i sve žile ubrizgava srp malaksalosti i oštrih iglica.

Kad je primjetio trepet očevih kapaka i drhtanje vlastite ruke, razotkrila mu se slika ljudske nemoći i ovisnosti. I u tim časovima strepnje na prvoj brazdi djedovske njive, kao da je proživio bol i radost, snagu i slabost čovječjega života.

— Mi ćemo orati i sijati, pa — čekati Božji blagoslov. Ta misao osnaži obojicu i ralo se dublje zarinu u zemljine grudi.

Zvonimir Malić

PROSTOTA OČIJU

Kroz prozor gledam u srca na cesti:
Srca se okreću i pomiču u času.
Niko ne umije da se snađe i smjesti.
Hatovi pogleda glupih jure u kasu.

Kroz ljubavi prozor u svilenom gradu
Prolaze legije hromih skitalica.
Oni ljepotu plačem i očima kradu
I nose bezbroj mrtvih pitalica.

I tonu u zamišljenost zemlje i ruža
Bježeći od sjaja što u zlatu kuca,
A sjena je prozora tamnija i duža
I u njoj nemir srebro srca kljuca.

Bezbroj je malih, produhovljenih tijelâ
Što idu naprijed cestama ko mumije:
Uzroci ljepote zavijeni u vela
Prostote koja ih pozlatiti ne umije.

Branko Klarić

NEGATIVNI TIPOVI JAVNIH RADNIKA

Proučavati pojedine značajne tipove u privatnom i javnom životu nije samo zanimivo već i vrlo korisno za praktičan život. Upoznati takve pojedince znači imati pred duhovnim očima vjerno fotografiranu njihovu nutarnjost sa svim osobinama uma, naravi i značaja. To je prilično slično liječničkom rentgeniziranju bolesnikove nutarnjosti. Imajući dobar rentgenski snimak liječnik može lako postaviti točnu dijagnozu i propisati ispravan lijek.

Ako se zavučemo u dušu pojedinaca s kojima dolazimo u važne dodire u javnom radu (narodnom i društvenom), pa potanjim raščlanjenjem njihovih osobina upoznamo sastav njihove individualne bitnosti, ne ćemo doživjeti nejasnost, dvoličnost i iznenađenja od tih osoba. Iza svake njihove riječi i djela možemo otkriti pozadinu, bit, namjeru i ostale okolnosti tih riječi i djela. Svagdje možemo lako uočiti njihovu dobronamjernost ili zlonamjernost, iskrenost ili laž, pravilnost i ispravnost ili nepravilnost i neispravnost. Time nam nije teško zauzeti pravilan stav prema svakome njihovom potezu kako ne bismo i sami pogriješili.

Ako promotrimo najznačajnije pojedince iz društvenoga života, moći ćemo lako upoznati duh toga istoga društva. Nama je dovoljno pročitati nekoliko dobrih socijalnih psiholoških romana, vidjeti takvih drama, komedija, tragedija, pa da proživimo u sebi čitav duh stanovite sredine, političke organizacije, pokreta, ideologije, stranke, struje, i t. d. (n. pr. Šenoini i Đalskijevi romani i pripovijesti, Nušićeve komedije i t. d.).

Ako još k tome dobro upoznamo suvremene okolnosti u kojima živimo, onda ćemo moći pomoću toga kao i uz pomoć logike, zakona društvene i narodne psihologije, filozofije, povijesnog i vlastitog iskustva, jasno osjetiti diše li to stanovito društvo, pokret... ispravnim duhom i ide li njegov rad pravilnim putem k svrsi. Po tom ćemo moći i prema tim pokretima zauzeti svoj praktičan stav: ili ćemo se priključiti toj zajednici, pokretu ili struji (kad smo svijesni i uvjereni da je ispravan) ili ćemo se izdvojiti ne htijući ići složno u propast (kad smo uvjereni da je taj pokret društvo i sl. neispravno, ili da ide krivim putem).

No pođimo korak dalje od proučavanja individualne i socijalne psihologije, pa bacimo pogled na suvremeni međunarodni život i proučimo njegove najznačajnije predstavnike. U riječima i djelima tih odgovornih pojedinaca obično diše duh njihovih naroda. Prema tome, ako hoćemo upoznati duh suvremenih političkih, ideoloških i kulturnih borbi u međunarodnom životu, moramo, osim ostaloga, što temeljitije proučiti duh ideologa i vođa pojedinih pokreta. Tako ćemo moći lakše upoznati na oko nerazumljive njihove poteze. Moći ćemo unaprijed logično zaključiti njihovu orjentaciju prema novim gotovim činjenicima. (Mnogima su

potpuno nejasni potezi Hitlera, Mussolinija, Chamberlainea, Daladiera, Roosevelta i ostalih u novijoj svjetskoj politici zbog toga, što ne poznaju psihu tih predstavnika, psihu nove Njemačke, nove Italije, Francuske, Engleske, Amerike i t. d.) Prema tim pojedincima ili pojedinim pokretima ili pojedinim političkim blokovima moći ćemo onda i mi zauzeti svoju pravilnu orijentaciju.

Jasno je dakle, da nije samo zanimivo već i korisno proučiti i upoznati psihu nosilaca duha i rada u javnom životu.

Kategorije tipova

Svaki javni radnik (narodno politički, društveni i prosvjetni) svojim radom i svojim osobinama sačinjava određenu, zasebnu individualnu jedinicu. Kod svakoga se od njih u javnom radu odrazuju tri bitna faktora javnoga rada — um, volja i značaj — s posebnim njihovim osobinama. Ti se faktori na svojim narodnim poljima (teoretsko i praktično) često isprepliću dvostrukim ili zajedničkim ulogama pojedinih funkcija tih faktora.

No ipak kod svakoga se javnog radnika u njegovu javnom radu za opće dobro odrazuje jedan od triju spomenutih faktora kao najznačajniji. Drugim riječima: kad se sjetimo neke značajne jedinice u javnom radu (bilo bivše ili sadašnje) onda se ujedno sjetimo i onoga što je u radu te jedinice bilo ili jest najodlučnije (bilo pozitivno ili negativno). Tako na pr. pri razmišljanju o Starčeviću pred očima nam neprestano lebdi dosljednost njegovih načela i granitni lik njegova političkog značaja. Pri pomisli na Šuflaya i A. Radića odmah nam iskrsne pred očima njihov naučni, teoretski rad, umni rad (prvi faktor). Naprotiv sjetimo se Kvaternika i S. Radića pa će nam mah pasti na pamet njihova voljnost, osobine njihove naravi i praktičan rad, (kod prvoga borbenost, kod drugoga organizatorski rad).

Što se tiče djelokruga rada, javne radnike možemo podijeliti uglavnom na nosioce duha i na nosioce rada. Među prve ubrajamo t. zv. narodne učitelje, ideologe, teoretičare (Starčević, Šuflay, A. Radić i t. d.). U drugu vrstu svrstavamo narodne borce, organizatore, praktičare, ostvaritelje ideologije, radnike (Kvaternik, S. Radić, i t. d.). Naravna stvar da ni tu nema uvijek oštre razlike. Često naime oni prvi igraju ujedno ulogu onih drugih (Starčević, Supilo, Trumbić . . .), kao što i obrnuto, oni drugi vrše uloge prvih (Kvaternik, S. Radić, Pavlinović, Prodan i neki od Iliraca).

Kod prvih je bitna umnost u tezama (prvi faktor), i moralnost u načelima (treći faktor). Kod drugih je, naprotiv, bitna voljnost, praktičnost (drugi faktor), a moralnost u jav-

nom životu (opet treći faktor). Kako se vidi značaj je odlučan faktor kod svih javnih radnika.

Imajući u vidu tu diobu javnih radnika na nosioce duha i na nosioce javnih radnika, te razdiobu njihova rada na rad i ulogu ovih triju bitnih faktora (um, volja, značaj), možemo među njima naći raznolike tipove, bilo loše bilo dobre. Kao najupadniji i najopsežniji tipovi javnih radnika jesu pozitivnost ili negativnost onih triju faktora javnoga rada. Tako na pr. s obzirom na nosioce duha (bitna je umnost!) imamo na jednoj strani ispravne ideologe, oštroumne teoretičare, dalekovidne političare i t. d. To su oni kod kojih je umnost na visini pa ih nazivljemo intelektualcima (ne po svjedodžbi, nego po prirodi!). Na drugoj strani nalazimo nedosljedne ideologe, površne, plitke teoretičare i kratkovidne političare. Kod njih je umnost negativna pa ih obično nazivljemo mediokritetima.

Među »nosiocima rada«, kod kojih je bitna volja sa ostalim osobinama, nalazimo na jednoj strani odlučne i borbene vođe, ustrajne i marljive radnike, stručne organizatore i iskusne predvodnike. Kod njih je voljnost vrlo pozitivna kao što i značaj. Obično se teoretski nazivlju »vođama«, a u praksi često ih nazivljemo »narodnim mučenicima«. S druge strane imamo kukavice i plašljivce u vremenima odlučnosti i hrabrosti; slabiće, i kompromisne šeprtlje; besprogramatske lutavce i sebične, koristoljubive demagoge. Onima prvima možemo zahvaliti za mnoge uspjehe u narodno-političkoj borbi. Ovi pak drugi snose odgovornost za neuspjehe kad se moralo i trebalo uspjeti.

S obzirom na treći faktor javnoga rada, t. j. značaj, politički moral, koji je zajednički i nosiocima duha i nosiocima rada, mi nalazimo u svojoj sredini i u narodnoj prošlosti s jedne strane t. zv. uzor-značajeve, čelik-karaktere, učitelje nesebičnosti, pravičnosti, čovječnosti, čestitosti, skromnosti i samoprjegora (uzor je svakako Starčević), a s druge strane sebičnjake, »slavoserbe«, »pokvarenu gospodu«, korupcionaše, prevrtljivce, plaćenike, klikaše, klevetnike i najpodliju »pasminu« među javnim radnicima — zlobne spletkare.

Za sreću hrvatski je narodni značaj više pozitivan, nego negativan. Zbog toga smo imali među našim narodnim nosiocima duha, rada i borbe više dobrih, nego loših značajeva. U nekoliko hrvatskih narodnih velikana iskristalizirale su se najljepše osobine značajeva uopće.

Dovoljno je promotriti n. pr. Gubca, Zrinjskoga, Starčevića, Kvaternika, Šuflaya, Prodana, Pavlinovića, A. Radića, Bulića, Trumbića... pa da uočimo neke skoro zajedničke značajke hrvatskoga značaja. A

prođimo tragom pa ćemo naći te značajke kod mnogih hrvatskih banova, knezova, biskupa, velmoža i narodnih kraljeva koljena Trpimirovića.

Taj hrvatski značaj definirali su naročito Starčević, te donekle Šuflay i A. Radić, ne osjećajući da time zapravo ocrtavaju svoju dušu, svoj značaj koji se razvio na soku hrvatskoga narodnog značaja.

Mi se time ponosimo.

No ne ćemo se samo sentimentalno ushićivati nad tim primjerima dobrih značajeva. Naprotiv ćemo savjesno, strogo i nepristrano uprijeti prstom u negativne tipove odgovornih javnih radnika, na beznačaje i negacije hrvatskoga narodnog značaja, na krivce mnogih neuspjeha. Pače ovom prigodom osvrnut ću se samo na negativne tipove javnih radnika. Svijesni smo da savjestan, ozbiljan i koristan rad zahtijeva analizu rada, ozbiljnu kritiku i iskorjenjivanje zla. Među samim negativnim tipovima javnih radnika izabrat ću ovaj put tri naročito negativna tipa. To su: mediokriteti, demagozi i spletkari. Smatram da su nametljivi mediokriteti najnegativniji tipovi među nosiocima duha — inteligentima. Oni su obično uzrok krivih orjentacija i metoda. Koristoljubljivi demagozi među nosiocima rada svode nesebičnu narodnu borbu na sebični rad za vlastite svrhe. Oni uništavaju idealnost i idejnost, a naglašuju materijalnost i vlastitu osobnost. Što se tiče značaja javnih radnika smatram najnegativnijim tipovima one zlobnike, kojima se čitav rad sastoji u klikaškom podvaljivanju, rovarenju i rušenju drugih. Običavamo ih nazivati zlobnim spletkarima.

Da što bolje upoznamo te negativne tipove među bivšim i sadašnjim javnim radnicima, te da po tom povučemo prema njima svoj praktičan zaključak, ja ću ih ovdje pokušati ocrtati — fotografirati.

Mediokriteti

Po vulgarnom tumačenju pojma »mediokritet« shvaćamo one ljude, koje je »priroda udarila po mozgu«. Ni jedna funkcija uma kod njih nije na naročitoj visini. U mutnim vremenima oni uopće ne razumiju zakone zbivanja niti pronalaze bit činjenica i pojava. Neko uvriježeno »uvjerenje« postavilo je neprozirnu koprenu između mediokritetove spoznaje i činjenica u vanjskom svijetu. Oni zbog toga vrlo teško shvaćaju nešto što nije u skladu s tim »uvjerenjem«. Utiske iz vanjskih činjenica i pojava mediokritet prima kao nešto materijalno. Oni ne ulaze u njihovu bit i značenje. Mediokritet može znati da nešto jest, ali teško zna zašto i kako nešto jest. Zbog toga on često krivo rasuđuje i zaključuje, ukoliko mu um uopće radi na tomu polju.

I pamćenje je u mediokriteta obično slabo. U gomili činjenica mediokritet je nepristupačan stranac. Budući da je u narodno-političkom, društvenom i kulturnom radu potrebno temeljito poznavanje prošlosti, sadašnjosti, osoba, djela i sistema... a to se temelji uglavnom na dobru pamćenju, mediokritet je tu neznalica, pa nema ni temelja za javni rad u narodu.

O naučnom, teoretskom oštroumlju i kulturno-političkoj vidovitosti kod mediokriteta nema ni govora. Oni u tom pogledu stoje ispod svake kritike. Na toj domeni mediokriteti najjače ispoljuju svoje mediokritetstvo. U tome dapače često poprimaju osobine nesposobnjaka (kretena) kao što su u pogledu pamćenja i znanja često neznalice (idioti).

Osim negativnih funkcija uma, mediokriteti su negativni i u metodama rada. Oni su daleko od mudrosti, razboritosti, lukavosti, meditativnosti, logičnosti i poznavanja zakona društvene psihologije. Mediokritet nema povijesnog iskustva niti čuje diktat suvremenih prilika. Kao ideolog, on nema jedinstvenosti, dosljednosti, pa ispravnosti u načelima. Njegova teorija ima mnogo protuslovlja, obiluje i naučnom površnošću. Mediokritet ne uviđa put u budućnost niti išta predviđa. Stoga njegove metode vrlo često odvode od pravilna puta k svrsi na krivudanje i lutanje kao kroz besputnu šumu.

Mediokriteti vrlo teško nalaze pravilnu i stalnu orjentaciju, jer im je zbog slabih funkcija i metoda uma kriva spoznaja, a spoznaja je — kako znamo — bitni dio orjentacije. Mediokritet vrlo često stoji prikovan uz načelnost ondje, gdje bi se morao služiti korisnom taktikom. Naprotiv u nekim radovima, koji se temelje strogo na načelnosti, mediokritet obično vječno »taktizira«.

No dok je mediokritet samo mediokritet po svojoj prirodi, on još nije opasan za sredinu u kojoj živi. On je ograničen i slab samo za sebe. Ali kad je mediokritet još i umišljen, onda je za svoje društvo mnogo štetniji. Umišljeni mediokritet prezire svoje prirodno radno polje (na kojem bi uz marljivost ipak mogao nešto postići). On se radije daje na pitanja kod kojih staje mozak darovitih mislilaca. Tako mediokriteti vrlo rado govore (čak i pišu!) o postanku i razvitku misli o božanstvu, o postanku i filozofiji čovjeka i svijeta, o kulturnom razvitku čovječanstva, o psihologiji i filozofiji suvremenih i povijesnih duhovnih pokreta, o svjetskoj političkoj, duhovnoj i gospodarskoj krizi, mogućnosti uspostave svesvjetske zajednice i svesvjetskog kolektivnog mentaliteta (!), o budućnosti svijeta i t. d....

Zbog umne ograničenosti, zaslijepljenosti i umišljenosti mediokriteti smatraju svoje mišljenje jedino ispravnim, pa ga često nastoje u javnosti nametnuti i patentirati.

No ni umišljeni mediokritet još nije najopasniji za svoju sredinu. On je za razliku od običnoga mediokriteta vrlo odvratan i nesnosan. Međutim najopasniji je nametljivi mediokritet. Oni mrze kritiku, meditativnost i skromnost. Vrlo se rado služe položajem, silom i vlašću što su ju stekli sticajem prilika, e da time prikriju svoju prazninu i nesposobnost kao i da učvrste svoj položaj. Nametljivi mediokritet izbjegava svaki susret s umno jačima. On ih prezire, mrzi i kleveće. Upotrebljava sva sredstva da se nametne kulturnoj sredini u kojoj radi. Nametljivi mediokritet ima sve osobine običnih i umišljenih mediokriteta, a opasniji je od njih što je nametljiv.

Mediokriteti inače vole jednoličnost, a mrze zapletenost u kojoj se ne mogu snaći. Oštroumni ljudi, naprotiv, često i sami stvaraju zapletenost, jer u takvim prigodama obično izvuku najviše koristi.

Zbog tih i drugih loših osobina mediokriteta njihova je teorija u najviše slučajeva neispravna, njihov rad nepravilan, pa je ujedno neuspješan i štetan.

Demagozi

Riječ »demagog« u prvotnom svom značenju — voditi puk (demon agein) ima dobre osobine. No danas u rječniku javnoga života riječ demagog sadrži pogrdna, prezrena i pogubna svojstva. Demagozima mogli bismo nazvati »one koji upotrebljavaju sva sredstva, naročito laž i obećavanje, da se domognu i uzdrže na čelu množtva«. Što se tiče umnih sposobnosti demagog može biti sposoban, pače vrlo sposoban. On je obično nadaren rječitošću, lukavošću i dosjetljivošću. U tomu svijetlu mislimo i na rimske pučke tribune, koji su puku sve moguće laskali i obećavali samo da ih izaberu za svoje magistrate. Danas se demagozima konkretno smatraju oni narodni vođe, prvoborci, parlamentarci, predstavnici, zastupnici, izbornici... koji se služe spomenutim demagoškim sredstvima, e da se popnu na položaj i na njemu zadrže.

Demagog ima dvostruki rad: rad za uspon na položaj i rad za održanje na položaju.

Da uspije u prvom dijelu rada, demagog se služi obećanjima kao najglavnijim sredstvima. Za drugi pak dio rada najprikladnijim sredstvom smatra on laž.

Promotrimo pitanje: demagog po prirodi u početku djelovanja razmišlja, kako bi se popeo na položaj. Dok mu to ne uspije, on je neobično marljiv. Neprestano je u pokretu. Obilazi ljude, društva, uprave organizacija, te izlazi pred mnoštvo da se s njime upozna. Traži veze i preporuke gdjegod stigne. Da to postigne, demagog se prikazuje mnoštvu i

uticajnim osobama vrlo uslužnim, prijaznim, iskrenim, odanim,... i nesebičnim (!). Po tom, ako je već nešto uspio, on izlazi pred mnoštvo. Obasiplje ga medenim riječima, suosjećajem, ljubavlju, požrtvovnošću i obilatim obećanjima. On obećaje i ono za što je uvjeren da je nemoguće. Demagog pred mnoštvom vrlo rado iznosi svoje tobožnje odlike u radu i javnom moralu. On se u govorima prikazuje kao žrtva rada i borbe za narod. On sve radi i obećaje samo da ga mnoštvo izdigne.

Ako to demagogu uspije (što često i biva), onda mu je odlanulo.

Osjeća se sretnim. Upravo se iživljava u svom sebičnom zadovoljstvu.

Odmah po uspjehu daje se na posao: pobire sve plodove i koristi svoga položaja. Ideje podvrgava svojim računima. Proces daljnjega duševnog razvitka je ovaj: demagog, pošto se popne na položaj, vrlo brzo promijeni svoje lice pred mnoštvom. On nije više skromni patnik i molilac. Osjeća se moćnim i sigurnim. Diže glavu, pun ponosa i oholosti. Više ne gleda na nisko mnoštvo. On se smatra pravim gospodinom, a ne više »seljakom«, »proleterom«, »beskućnikom«, »bijednikom« i t. d. Zasluge za svoj uspon na položaj pripisuje isključivo svojim sposobnostima. O zahvalnosti onome mnoštvu, koje ga je podiglo mrsko mu je i misliti. Postaje i drzak: zaboravlja na obećanja i izbjegava mnoštvo, kojemu je još dužan. Prezire onoga s kim se prije svoga uspona grlio, ljubio i bratimio...

...Međutim prolazi vrijeme, a položaj demagoga malo pomalo slabi. Mnoštvo u početku šuti i nada se. Zatim mrmlje, glasno prosvjeduje, pa viče i pozivlje na odgovornost demagoga za svoj dug i obećanja. A demagog se sve jače osjeća uzdrmanim. Nemoguće mu je zamisliti svoj pad. Svoj položaj smatra ostvarenjem svojih želja, svrhom svoga života. Ipak uviđa da je mnoštvo uzvrpoljeno, uznemireno, možda čak i revolucionarno. Demagog traži sredstva da umiri to mnoštvo. Tada metodički upotrebljava drugo sredstvo nasuprot obećanjima, a to je laž.

Demagog opet izlazi pred mnoštvo. U prvom redu naglašava svoje tobožnje uspjehe u povjerenom odgovornom radu. Time želi učvrstiti svoj autoritet i položaj. Zatim, ako je to uspjelo, demagog javlja mnoštvu senzacionalne vijesti samo da mu skrene pažnju na drugu stranu. Te se vijesti u kratko vrijeme pokažu izmišljotinama i lažima. Zatim demagog govori o svojim odnosima prema zainteresiranim krugovima onako kako to može zadovoljiti mnoštvo. I u tome demagog naprosto laže. Demagog upotrebljava sva sredstva da sruši onoga tko bi mogao lako njega srušiti, a o komu mnoštvo ima dobro mišljenje. I u tome demagog laže. On o svojim neprijateljima govori i najpodlije političke laži. A mnoštvo često zbog neupućenosti povjeruje lažima svoga demagoga, pa se zbilja privremeno umiri. Demagog je dakle i opet

uspio to pomoću laži, kao što je prije uspio pomoću obećanja, koja su također u stvari bila laži.

Laž je, dakle, najbitnija i najgora oznaka demagoga.

I demagoge možemo dijeliti na častohlepne i na koristoljubive demagoge. Prvima je samo do naziva, časti i ugleda. Oni uživaju, ako se o njima govori i raspravlja. I sami nastoje oko populariziranja svoga imena. No oni ipak obično ne iskorišćavaju svoj položaj i opće dobro u vlastite svrhe.

Oni drugi, koristoljubivi demagozi, mnogo su gori. Oni su lopovi. Iskorišćavaju dobro mnoštva, društva ili cijeloga naroda.

Spletkari

U mediokriteta su sposobnosti ograničene (negativan prvi faktor), ali značaj i volja mogu biti pozitivni. U demagoga naprotiv sposobnosti mogu biti pozitivne, ali psihološke osobine su negativne, a u koristoljubivih demagoga i značaj je negativan. Međutim u spletkara je prvi faktor — umnost često na visini kao što i drugi faktor voljnost. No značaj je kod spletkara apsolutno negativan.

Riječ spletkar danas se često čuje u javnom životu. Pod njom se razumije onaj koji svoj rad posvećuje rušenju svih i svega što mu nije poćudno. Oni, što se veli — u mutnome love, — pa vrlo rado mute i ondje gdje se mora samo bistriti. Zato ih se nazivlje »mutivodama«, a čuju se često za njih i pogrdni sinonimi »klikaš«, »kuhar«, »podvaljivač«, i t. d.

Spletkar ima mnogo dodirnih točaka s koristoljubivim demagogom. Oni su slični u naravi i u metodama rada. Oznake spletkara jesu: bolesna ambicioznost, umišljenost, nametljivost, prezir, mržnja, zloba, laž, prevrtljivost, podmitljivost, kleveta, ulizivanje, servilnost, nepoštenje, isključivost i cinizam.

Spletkar je umno sposobniji od mediokriteta, a često i od demagoga. No njegova sposobnost ipak nema znakova vidovitosti niti autokritičnosti u metodama rada. Spletkar je u prvom redu prepreden, lukavi bizantinac. On nikad ne istupa javno protiv nekoga niti se dade uhvatiti za riječ pred svjedocima. Njegova metoda spletkarenja je obično ova: stvoriti i raširiti u javnosti loše mišljenje, a zatim uzeti nečiju ruku i oboriti svoga neprijatelja. Zatim se spletkar skriva kao da ne zna ni zašto. Pače, on se prikazuje prijaznim prema oborenom neprijatelju. Toliko je dvoličan, da mu zna čak iskazivati tobožnje suosjećaje, sažaljenje i utjehu.

Zašto je spletkar spletkarom? Razlog je u prvom redu psihološki, a onda moralni: spletkar je vrlo ambiciozan. Njemu je kao i demagogu glavno postići nekakav uspjeh i zauzeti ugledan položaj.

On je nametljiv pa ne bira sredstvo da mu uspije spletka. Slično demagogu i on u radu za uspon obilazi uglednije i uticajne osobe, društva, organizacije, uprave, uredništva i t. d. Pred njima se prikazuje idealnim, nesebičnim, požrtvovnim, skromnim i poslušnim. Njegova ambicija prelazi u strast. Neprestano govori, trči, obilazi, ispipava, radi, piše, da postane prvo ugledan, zatim uticajan, onda odlučan i napokon gospodar položaja. Da to postigne spletkar zna upotrijebiti i metode najpodlije servilnosti, ulagivanja i pretvaranja.

Ako je to postigao, onda spletkar počinje svojim diktatom. Od tada radi da ruši druge, kao što demagog da se održi na položaju. Spletkar je umišljen pa prije svega traži apsolutnu suglasnost svih s kojima radi čak i u sporednim pitanjima. On je totalitarist. Ne dozvoljava kritika protiv sebe. Makar bio površan i plitak, on sebe smatra jedinim pozvanim da tumači sve i svakoga. Spletkar vrlo rado radi s poluinteligentima i mediokritetima samo da ih ima za što ropskije sredstvo u svojim rukama. On se boji duhovno jačih i duševno zdravijih. Svim sredstvima nastoji ih ukloniti iz svoje sredine, u kojoj hoće postati jedinim ideologom i apsolutnim vođom.

Pošto se spletkar popne na neko mjesto ili se zavuče u neko društvo, odmah počne spletkariti. On ima vrlo smišljene metode: one koje smatra jačima od see, u početku nastoji pridobiti za sebe. Ako mu to ne uspije, onda gdjegod stigne nastoji umanjiti priznate vrijednosti svoga protivnika. Spletkar spriječava svaku prigodu gdje bi se njegov protivnik mogao istaknuti. Ako taj drugi stvarno u nečemu uspije, naročito u akciji i organizaciji, onda spletkar pripisuje sebi sve zasluge za taj uspjeh. Ako naprotiv netko ne uspije u radu sa spletkarom, spletkar silno uvećava neuspjeh drugoga, a otklanja svaku odgovornost od sebe, makar bio potpuno odgovoran za neuspjeh. Spletkar u svakom razgovoru, kulturnom raspravljanju i slično, hoće sve »reasumirati« i »rekapitulirati«. On mora svagdje reći svoje mišljenje.

Ako mu ne uspije srušiti svoga protivnika, onda se laća najpodlijih sredstava: laži i kleveta. Spletkar ima za to cijeli nacrt: dobro pazi na kretanje svoga protivnika. Zatim tiho ubaci u javnost lažnu klevetu o njemu. Spletkar svagdje postavi svoje »eksponente«, preko kojih širi te zlobne klevete. Zatim huška međusobne prijatelje svoga neprijatelja, samo da ovaj ostane sam. Klevete se prošire u jav-

nosti. Spletkar obilazi sve kružoke i daje svoje tumačenje klevetama. Tako rade i njegovi pomoćnici. Pošto spletkar uvidi da mu je spletka uspjela zbog neupućenosti javnosti, onda se on povlači kao puž u svoju kućicu. On se čuva da ne bi snosio možebitne posljedice zlobnih kleveta.

Dok se spletkar vrti oko nekoga da stekne njegovu naklonost, on ga javno poštuje. Ako mu to ne uspije, već dobije po nosu, onda ga javno potcjenjuje i kleveće. Spletkar je pun prezira i mržnje. On prezire sve druge. Mrzi okolinu, ako mu ona nije servilna. On đavolski mrzi idealne, nesebične i jake intelektualce. Njemu »svrha posvećuje djela«. On i svoga prijatelja napada i svoga neprijatelja brani, samo ako to služi za nekakvu spletku.

Spletkar je u duši tipičan cinik. Vrlo je sebičan, a moralno nizak i u privatnom životu. Spreman je preokrenuti načela i odnose kao kabanicu. Njemu je spletkarenje ugodan posao. On nema smisla za etiku, estetiku, i prave vrijednosti iz narodno-političkog rada narodnih velikana i ideologa. Spletkara je često lako i iz vana prepoznati. On je cinik i u fizionomiji. Zažmirene oči, dvolične riječi i podrugljivi posmijeh očituju njegovu umšljenost i cinizam. Laskanje je odličan znak spletkarove servilnosti.

I spletkare možemo dijeliti na psihološke i moralne spletkare. Psihološki spletkari spletkare, jer nisu sposobni za nešto drugo. No moralni spletkari, u stvari nemoralni i zlobni, spletkare iz zlobe, pa im je najbolji naziv »zlobni spletkari. Oni su najbeznačajniji, najpokvarenija »pokvarena gospoda«, duhovno i duševno bijedni »malograđani«.

Utjecaj mediokriteta, demagoga i spletkara na javni rad

Mnogi se često pitaju: kako to da mnogi pothvati nisu uspjeli, da u društvu ima previše zla, da osjećamo nepovjerenje, pad idealizma, pogreške i neuspjehe?

Tko dobro pozna odgovorne pojedince, nosioce duha, rada i borbe pravilno će odgovoriti: ne uspijeva se, jer na mnogim odgovornim mjestima stoje nametljivi mediokriteti, koristoljubivi demagozi i zlobni spletkari.

Povijesno iskustvo uči da su veliki pozitivni pojedinci doveli mnoge narode, pokrete, borbe u »obećanu zemlju«. I obrnuto negativni su odgovorni pojedinci skrivili da se mora jadikovati i ponavljati »Propast je tvoja u tebi Izraele«. Kad na intelektualnom, kulturno-naučnom polju vode riječ mediokriteti, onda mora doći do zabluda, krivih spoznaja i orijentacija. Što je mnoštvo neprosvjećenije, to je uticaj de-

magoga jači. Koristoljubivi demagozi svode narodnu borbu na sebičan rad za učvršćenje svoga položaja. Uticaj je demagoga mnogo jači na selu, negoli u gradu. Naobraženi građani i intelektualci ne dadu se vući za nos od demagoga. Međutim dobra, naivna, neupućena i često lakovjerna duša seljaka mnogo puta vjeruje sugestijama rječitih demagoga. Naprotiv uticaj je spletkara mnogo jači u gradu, negoli na selu. U većem gradu ima mnogo društava, organizacija, grupacija, raznolikih glasila i slično, pa spletkari samo ruju između jednih i drugih. Oni stvaraju nepovjerenje, prezir, mržnju i međusobnu borbu. Oni ubijaju polet, idealizam, nesebičnost, a stvaraju žustro u nakostrušeno strančarstvo, defetizam i podmukla neprijateljstva. Spletkari su često uzroci neuspjeha.

Zaključak

Nije dovoljno samo ocrtati negativne tipove javnih radnika. Treba povući i zaključak. To traže s v i j e s t o d u ž n o s t i m a i s u v r e m e n e p r i l i k e. Bez obzira na ikoga i išto mediokritete treba udaljivati s nepozvanih mjesta. Intelektualni rad trebaju voditi samo za to pozvani intelektualci. Demagoge treba naprosto bojkotirati. Sa spletkarima čovjek mora biti vrlo oprezan — ako ne želi i sam biti žrtva spletke. Preostaje ili ne dolaziti ni u kakav dodir s njima, ili ih za vrat zgrabiti, pa ih javno ožigosati.

Komu milo, komu drago, a komu neugodno, — to je istina i pravo. A mi smo učili u latinskoj vježbenici: l a u d a m u s l a u d a n d a, v i t u p e r a m u s v i t u p e r a n d a (hvalimo što treba hvaliti, a kudimo što se mora kuditi).

Frane Sulić, st. iur.

KIŠA

Tko se to tako skruši, stiša?
Tko me to prenu ko oda sna?
Čija me pjesma tiša, tiša
uzbuni kao jeka kasna?

Oživljuje u meni basna
i ljubav moja sve je viša.
I svaka stvar mi biva jasna.
Otvaram prozor. Slušam. Kiša.

Šušti i pljušti tamna, siva.
U romonu se niz krov sliva.
Čas jeca, čas je tužna, tiha.

Gdje moje srce sada sniva?
Lomi me čežnja. I za živa
past ću pod žrvnjem svoga stiha.

Zvonko Kuhar

LEGENDA O VELIKOM RABINU

Golema dvorana Papinske palače u početku noći.

Na prostranom crnom stolu srebrena uljanica s tri stijenja teškom mukom probija velike naslage sjene u dvorani.

A za stolom — sjedeći na nekom nevidljivom stolcu — mali starac, sav bijel. Blijeda mu je ćelava lubanja i mršavo lice, oči su mu jasne, a odjeća bijela. To papa Celestin VI., sam, čeka.

U dnu se otvore vrata. Jedan čovjek u ljubičasto obučen uvede očekivana posjetnika i iščezne.

Sabbatai ben Shalom, Veliki Rabin u Izagnanstvu, približi se laganim i sumornim koracima stolu i svijetlu.

Na pragu je starosti, ali još uspravan i jak. Plavocrvenkasta kosa pokriva mu šiju; a još crvenija brada spušta mu se do polovice prsiju. Na licu, koje je u svom bljedilu malo potamnjelo, sjaje mu se crne oči kao dva bisera. Dominantan mu se nos savija nad debelim usnama, što se ističu među kovrčastim dlakama. Lagani plašt od neobojene vune, dug gotovo do nogu, obavija veličanstveni stas Velikoga Rabina.

Došavši do pape zaustavi se i kao da će pokleknuti, ali sagne samo glavu i ne izusti ni riječi.

Celestin VI. ga gleda svojim bistrim samotničkim očima, podigne ruku, kao da će ga blagosloviti, ali ne dovrši kretnje.

Tada će on:

— Rekli su Nam, da odavna zaklinješ, da te pred Nas puste, da u ime svoga naroda dojaviš neku veselu vijest. Htjeli smo uslišati tvoju želju, jer Kristov namjesnik na zemlji, mora primiti sve one, koji se na nj obraćaju. Govori dakle. Slušamo te.

— Svetosti — reče glasno Sabbatai ben Shalom — iz dna srca zahvaljujem vam za vašu uviđavnost. Ovo je najstrašniji i najsretniji čas mojega života. Očekujem ga sedmicama i godinama u jecanju i molitvama. Vi ne možete ni zamisliti, što sam sve morao svladati i pobijediti, u sebi i oko sebe, da dođem do ovoga časa. Zapad i Istok su vidjeli moje suze i čuli moje molbe. Sumnje su mi razderale srce, učenici su me pokušali ubiti. Ipak je iz noći samrtne borbe svanuo veliki dan pobjede. Pošlo mi je za rukom da pobijem sofiste, da prodrmam oklijevala, da zapalim mlake, da skršim tvrdoglave. Sada su svi židovi, raspršeni po svim krajevima zemlje, prepoznali svijetlo i govore vam na moja usta. Sva će moja braća spremno priznati, da je Isus Krist pravi Mesija, Davidov potomak, jedinorođeni sin Božiji. Svi čekaju nestrpljivo čas, kad će biti primljeni u Crkvu, koju je On osnovao, i kad će, sveti Oče, postati vašim sinovima.

Sabbatai ben Shalom ušuti i pogleda Celestinovo lice, kao da od njega moli ili očekuje jednu riječ. Ali stari papa ostane nepomičan i šutljiv, zaduben u svoje misli, kao da nije čuo.

Nato Veliki Rabin nastavi još tiše:

— Možda vam se ova vijest čini tako nevjerojatna, te u strahu mislite, da se pred vama nalazi neki hvalisavac ili luđak. Istinu vam kažem: dodijalo nam je, što nas preziru i odvajaju, mrze i gone, prekoravaju i tjeraju. Poslije toliko vjekova, osjećamo i mi živu želju, da ne budemo više kao gubavci u tuđoj zemlji, kao potomci Kainovi i Judini ortaci. Osjećamo potrebu da stisnemo bratsku ruku, da ugledamo posmijeh gostoprimstva, da osjetimo na svom licu poljubac oproštaja, da ljubimo i da budemo ljubljeni. Sva je naša nada u vama, Svetosti. Naša srca skaču od veselja, kad se sjete onoga dana, gdje ćete vi razriješiti bogoubice i blagosloviti proklete. U sporazumu sam sa svojom braćom odredio ceremonijal pomirenja. Na dan, koji vi izaberete, gomile će Židova dohrliti iz svojih geta i iz sinagoga svih krajeva svijeta. Beskrajna će procesija proći Rimom pjevajući pokorničke psalme i skupit će se pred Svetim Petrom. Svi ćemo na sebi imati crn ogrtač i pepeo na glavi. Usred trga postavit ćemo sve prijepise Talmuda i Midrašima, što nam ih bude moguće sakupiti, i ja ću vlastitim rukama zapaliti vatru. Čim se ugasi lomača laži, zvuk će truba stišati narod. Dvanaest će rabina, po jedan od svakoga plemena, glasno pročitati, jedan za drugim, svečano odricanje u ime mnoštva, koje će poslije svake stanke odobravati povikom a m e n. Tada će se vaša Svetost, okružena kardinalima, vladarima i vojvodama, pojaviti na vratima bazilike. Mi ćemo svi na koljenima pjevati psalam najviše molbe — D e p r o f u n d i s c l a m a v i — a naši će očajnički glasovi uzdrmati svod nebeski. Čim se opet uspostavi mir, vi ćete izreći, po vlasti, koju imate od Krista i Petra, riječi, koje razrješuju i čiste i podijelit ćete Abrahamovim sinovima blagoslov Duha Svetoga. Tada ćemo ustati, strest ćemo pepeo s glave, bacit ćemo na zemlju crne ogrtače i ugledat ćete nas u bijelim katekumenskim tunikama. Za vama će ući naša beskonačna povorka, da napuni veliki hram, pjevajući himne zahvalnosti i ushićenja. Na vama će biti da odlučite, u kojem ćemo času primiti vodu spasenja i kojega ćemo dana i mi moći zasititi dušu transupstancijalnim mesom Uskrsloga Boga.

Veliki Rabin umukne i još jednom upre svoje crne munjevite oči u nježno, prozirno i bjelokosno lice, što je pred njim stajalo. Za vrijeme Sabbataj-eva govora papa nije pokazao nikakva znaka čuđenja i veselja. Ali u času, kad se spremao da odgovori, kao da je neka nenadana koprena tuge prekrila njegove blage modrolike oči:

— Ako je istina sve ono, što si kazao, — reče spokojnim strpljivim glasom, — zahvaljujem Svevišnjemu, što je izabrao baš mene, nedostoj-

noga slugu, da vidim toliko čudo i da primim toliko očekivanu utjehu. Ako je pastir sretan, kad pronađe jednu svoju izgubljenu ovcu, njegovo će veselje biti tisuću puta veće, kad otkupi cijelo stado, što se bilo izgubilo. Vi ste bili prvijenci obećanja, a uvijek ima mjesta na Očevu stolu za zalutale sinove, koji su opet ugledali svijetlo duha. Ali odgovornost, koju nam je Providnost htjela dodijeliti, vrlo je teška, mnogo teža, nego li je ti možeš uopće zamisliti. Prije nego izgovorimo riječ, koju očekuješ, dužnost nam je da pitamo i razmislimo. Kršćanski svijet, a naročito Bog, ne bi nam mogli oprostiti nepromišljenu i naglu odluku. Moramo dakle potisnuti prirodne porive našega duha i ispitati još potanje tvoj duh. Ne čudi se ovome oklijevanju i ne uvrijedi se zbog pitanja, koje ću ti postaviti. Dobro poznam Židove i znam, da rade po načelu d o u t d e s. Reci mi slobodno, što tražite u zamjenu za svoje obraćenje. Ako je to opravdano i ako je u mojoj moći, s veseljem ćemo ti to dati.

Na ove zadnje riječi Sabbatai ben Shalom je jako problijedio, a usne su mu stale drhtati.

— Sveti Oče, vidim, da ste uistinu nadahnuti od Duha Svetoga i da vam je dana milost, po kojoj prodirete u duhove. Po svojoj ste nadahnutoj mudrosti znali prozreti tajnu u mojoj duši. Moram priznati, da mi je moj narod stavio u dužnost da nastojim od vas isposlovati jednu milost kao uzvrat za naše pokajanje i za naš povratak. Nijesam se usudio to reći, ali sada vjerujem, da će me vaša očinska dobrota uslišati. Mi molimo samo jedno: da se iz crkvene godine ukine Velika sedmica. Prošlo je već mnogo stotina godina od zločina naših otaca, a i za najgore zlodjelo mora ipak jednom doći dan kad će zastarjeti. Uspomena na ubijanje Boga ostat će, ali samo u knjigama. Ne tražimo od vas da okrnjite ili iskrivite Evanđelja, nego samo da ukinete Veliku sedmicu, t. j. da slavite samo svetkovinu Uskrs, uspomenu na Uskrsnuće. Kad postanemo kršćani, ne ćemo moći podnijeti, da se svakoga proljeća u svim kršćanskim crkvama ponavlja pripovijest o našoj sramoti. Otac iz one znamenite priče ne ponavlja svake subote rasipnom sinu, pošto se vratio, povijest njegova bijega.

— Sabatai ben Shalom — prekine ga punim i odlučnim glasom Celestin — tvoji oci nijesu znali što čine, ali ti ne razumiješ što govoriš. Kako bismo se mogli skupa veseliti na dan Uskrsnuća, ako nijesmo skupa plakali u samrtnim trzajima Muke? Kako se uopće može shvatiti neizreciva žrtva Otkupljenja bez Getsemanskog vrta, bez židovskog i rimskog sudišta, bez Kalvarije? Misliš li ti, da bi Crkva, pa makar se radilo o tome, da primi pod svoje okrilje Marijin i Pavlov narod, mogla izbrisati ono što čini krunu njezinih pjesama i molitava?

— Moglo bi se — odgovori Veliki Rabin — smisliti neki kompromis: sačuvati liturgiju Muke Isusove, ali ne spomenuti Židove. Samo Pilat i Rimljani bi imali biti krivci i bogoubice.

— Ti huduješ, Sabbatai. Taj tvoj ludi prijedlog bi bio povreda pravde i istine. Rimljani su bili samo materijalni vršioci. Bili su vojnici i morali su slušati. Na njima nema krivnje. A Pilat je bio samo žrtva vaše uporne tužbe i vaših prijetnja. Da ga nijeste prevarili, ne bi nikada bio dopustio Isusovu smrt. Židovi, samo Židovi su smislili i htjeli ubiti Boga.

— Pa neka bude. Primamo na se svu težinu krivice. Naši su oci htjeli, da krv Kristova padne na njih, i ne ćemo ih se odreći. Pogledaj našu kosu i još ćeš naći koju kap krvi Isusove. Ali ovo sramotno krštenje ne smije biti zapreka novom krštenju, koje od vas tražimo. Spremni smo iskupiti krv, što je prolio naš narod. Za svaku ćemo kaplju platiti basnoslovnu cijenu. Sveta Stolica je siromašna. Ona mora slati apostole među pogane, graditi crkve, hraniti svoje službenike, pomagati svoje siromahe. Dat ćemo vam sve, čega nemate. Crkva nije nikada bila tako bogata, kao što će biti poslije našega povratka. Položit ćemo pred oltar Svetoga Petra, kao prinos za ispaštanje, sve zlato, što budemo mogli sakupiti u našoj općini. Donijet ćemo pred vaše noge vreće pune svih vrsta novaca na svijetu, a ako to ne bude dosta, zlatne svijećnjake, zlatne vrčeve, zlatne kipove, zlatne nakite, zlatne šipke.

Ljudske oči nijesu nikada vidjele, kako se toliko brdo zlata na okupu bljeska. Tisuće milijuna: recite samo jednu riječ i bit će vaši.

Bjelokost Celestinova lica pobijeli i postane mramorom.

— Sabbatai, ti huliš! Ti bi htio platiti božansku krv, krv Sina Božijega, krv Božiju, s nekoliko karata kovine. Ti ne znaš ili se ne sjećaš, da jedan atom one krvi više vrijedi nego sve zlato sakriveno u utrobi zemlje?

— Sveti Oče, ne prezrite dara našega. Prije nego ga odbijete, sjetite se svega onoga što biste mogli učiniti s tim blagom; spasiti nesretnike, otkupiti robove, izliječiti bolesne, obući gole, utišati neprijateljstva. Odasvud će narodi dolaziti, da padnu ničice pred vaše noge: caritas je najmoćnija od svih apologija. A Krist će u nebeskim visinama biti sretan gledajući kako s ljubavlju primate njegove siromahe, t. j. Njega samoga.

— Ne misli, da ćeš me zavesti. I caritas može biti sotonina zamka. Ne daj da kažem da u svakome Židovu živi Juda. Gospodina ste prodali za trideset zlatnika, a danas biste ga htjeli iskupiti s plodovima, koje ste vjekovima gomilali na sitne krađe vaše lihve. Ti trabunjaš, rabine. Crkva ne preprodaje ni uz koju cijenu svoga Boga.

— Pa ipak htjeli bismo učiniti ono što je sam Krist zapovjedio bogatima. Odričemo se našega zlata, postajemo siromašni za ljubav Njegovu.

Što možete više zahtijevati? Može li se naša poslušnost prema Evanđelju nazvati đavolskom?

— Zaboravljaš, da je vaša ponuda povezana sa simonijskim ugovorom. Nije to spontano darivanje, nego plaćanje za koje tražite nešto ludo i neprihvatljivo. Ne možemo ispustiti ni slova u tragediji Muke Isusove, ni onda kad bi ti zakopao Rim pod brdom zlata. Rado ćemo dati sve oproste, ali ne smijemo ukinuti ni ispustiti ni jednoga slova kršćanskoga obreda. U zamjenu za naš oprost tražimo samo iskreno djelo pokajanja. Da dobijete Kristovo oproštenje, nije dovoljna samo grižnja savjesti, što može biti posljedica straha, ni pokornost Crkvi, što može biti iz računa. A najmanje zlatna žrtva, po kojoj biste htjeli kupiti nebo s žutim nabreklinama zemlje. Krist je ljubav i traži samo ljubav. A vi i danas govorite kao povrijeđeni duhovi i kao trgovci. Vi ste još oni iz Sinajske pustinje i mislite kao Simon Mago. Vaše se srce nije promijenilo. Ili vam je dodijalo ili želite mir, pa se hoćete podvrći Crkvi; ali uistinu ne volite Krista, jer nijeste spremni na patnju da zaslužite njegovu ljubav.

— Sveti Oče, — prekine ga ljutito Sabbatai, — nijesmo li dosta trpjeli? Naš je sveti grad zapaljen, židovske su majke bile prisiljene hraniti se mesom svojih sinova, oduzeli su nam domovinu, u svim nas krajevima zemlje desetkuju, plijene i gone. Zar toliki vjekovi muke i poniženja ne mogu ublažiti Onoga, koga su ubili?

— To bi dovoljno bilo, da ste mučenje primili sa zahvalnošću, kao što zločinac, kad je uvidio, prima pravednu kaznu. Ali u svojim ste srcima, koja su zatrovana mržnjom, osjetili te progone kao osvetu, a ne kao plod i lijek za krivicu. Zato vam se ni patnja ne može ubrojiti kao zasluga. Vi imate samo zlo protiv zla, a činite dobročinstvo za dobročinstvo: nemate one navalne snage čiste ljubavi, koja nalazi veselje i u mučenju, koja darežljivo daje sve onome koji ukrade jedan dio, koja strostruko plaća zlo dobrim. S takvom se ljubavi može samo predobiti Krista. Ako ne dokažete, da je imate, ne će vas moći primiti u svoju Crkvu.

— Sveti Oče, ljubav ne sluša ni volje ni razuma. Mi shvaćamo, da treba ljubiti i želimo ljubiti onako, kako to vi kažete. Ali zamislite samo, kakav je bio naš život prije nego što smo Boga ubili i poslije toga. Dajte, da i mi uđemo u Kristovu Crkvu, pa ćemo s vremenom i mi možda moći ljubiti Krista onako, kako mora biti ljubljen. Zar ova želja, da se spojimo s onima koji u Nj vjeruju, nije već znak i početak ljubavi? Nijesmo li iz ljubavi prema Njemu spremni odreći se bogatstva, koje je naš život? Ako se najviši vrh evanđeoskoga zakona sastoji u opraštanju uvredâ, znajte da smo spremni i oprostiti!

— Oprostiti? Vi, priznati krivci neoprostive krivice? Tä komu biste vi htjeli oprostiti?

— Sjetite se. Otac nas je pritisnuo svojim Zakonom i predao nas bez obrane tlačiteljima. Sin je dopustio, da svi kršćanski narodi osvete njegovu smrt na našem golorukom narodu. I jedan i drugi, različite osobe jednoga jedinoga Bića, htjeli su i dopustili su naše muke i nevolje. Bog je vjekovima bio naš najveći neprijatelj. I to nevelikodušni neprijatelj: vladar svemira koji bjesni protiv jednoga nomadskoga stada. Ali On je rekao da moramo oprostiti neprijateljima, mi sagibamo glavu u poslušnosti. I Njemu opraštamo, Njemu prije nego ljudima. Ubili smo Boga, to je bila naša užasna krivica, ali danas Bogu opraštamo; to je krajnji napor, koji može učiniti naše srce ranjeno i zatrovano. Ponavljam vam, u ime svih Židova, da opraštamo našemu progonitelju, da opraštamo i Kristu. To se nitko nije usudio reći, ali vi znate, da smo drukčiji od svih ostalih ljudi. Ako vam je malo i ova zadnja žrtva, što još od nas hoćete? Hoćete li odbiti ovaj dokaz ljubavi, kao što ste odbili naš novac? Hoćete li nam još zatvarati vrata u lice?

Sabbatai umukne i pogleda Papu. Opazi onda, da Celestin plače. Iz njegovih jadnih očiju djeteta, koje je u molitvi ostarjelo, tekli su mlazovi suza; potoci milosrđa u brazdama njegovih bora.

— Vi plačete! — poviče Veliki Rabin u slavlju. Milosrđe je dakle pobijedilo svaku sumnjičavost! Hvaljen budi Svevišnji, sada i u vijeke vjekova! Mogu li vas zaista zvati Ocem? Odgovorite! Recite!

Papa je plakao još uvijek i šutio. Sabbatai se baci na zemlju vičući:

— Recite dakle riječ koju očekujem već toliko tisuća dana! Kristov Namjesniče, Petrov nasljedniče, oče sviju ljudi, evo me pred vašim nogama. Odgovorite u ime Boga Abrahamova i Jakobova!

Celestin, još uvijek plačući, makne se sa svoga mjesta i koštunjavom bijelom rukom pridigne Židova. Ali ne izusti ni riječi. Suze su i dalje tekle po obasjanoj bjelini lica.

Sabbatai je šutke promatrao ove suze i napokon je razumio: Papin je odgovor u tom plaču. I on bi htio plakati ali ne može: osjeća neki čvor u grlu, ali mu se samo u suhim očima sjaji odraz gorke tuge. Poslije nekoliko časova duboko se pokloni i brzim koracima otrči k vratima.

U golemoj mračnoj dvorani čuo se glas Pape, koji je šaputao molitvu Velikoga Petka: Oremus et pro prefidis Judaeis; ut Deus et Dominus noster auferat velamen de cordibus eorum... Molimo i za nevjerne Židove, da Bog i Gospodin naš ukloni koprenu s njihovih srdaca.

(Preveo: Dr. K. S.) Papini

ODA PROLJEĆU

Rijeka sjaja
Sve opaja.
Topli lahor dolijeće.
Dođi, moje proljeće.

Slavićemo dvije slave,
Mlado sunce,
Cvijeće, trave
I odlazak stare tuge
Zaliće nas slap toplina
Miris pjesme,
Zlato česme
I još Uskrs
Božjeg Sina.
Već su jutra osvanula
Topla, nježna,
Rujna, meka
I svaka je zvijezda kao
Dobra, mala,
Vjerna seka.
Sve te žarko voljeće
I za tobom gorjeće.
Dođi, moje proljeće.

Branko Klarić

TUGA

Cijelu je večer u granju blistala zvijezda...
Gledali smo se dugo, dugo
u mraku...
Milo mi se je ona smješkala
svojim modrim osmijehom
kao siroti
da mi je lice nagnuto na moj stari prag
bilo obliveno suzama.

Tiho su u žitu zazričali zrični
kad sam tu večer zaboravio
govor ljudi.

Branko Fučić

DAR VJEČNOSTI

O jutro ljubavi Božje,
Razgali lice sjaja
Nad umorom
Šuma.

Zvijezde srca su mrtve.
Zvijezde srca su žrtve.

Za vječnost čuvaru
Dragi kamen
Uma.

Branko Klarić

L I S T A K

Književni prikazi

ANTUN BONIFAČIĆ: MLADICE

(Redovito izdanje Matice Hrvatske)

Moram odmah reći, da ovo najnovije djelo g. Bonifačića nosi sa sobom paradoksalan udes: trebalo bi ga pročitati što više ljudi, a pročitat će ga vrlo malo njih. To je uostalom sudbina svih djela, koja kriju u sebi objavu nekog ideala, još k tome ideala kao načela djelatnosti u ovom našem zakukuljenom hrvatskom intelektualnom životu, pored toga svih onih djela, koja su pisana sasvim novim načinom, kojim se prekidaju sve navike čitanja, naročito čitanja romana, što je u našoj sredini postalo neko zabavno draškanje dangubnih i sentimentalnih ljudi, još više žena.

Bonifačićeve »Mladice« su suočenje hrvatskoga intelektualca sa samim sobom. To je primarno duhovan posao višega reda i poradi toga vrlo težak posao i za pisca i za čitatelja. Na stranicama ove teške i duboke knjige nalazi se umjetničko traženje zakona, nutarnjega sklada, reda, kojim bi se zakonima , skladu i redu, trebao vratiti hrvatski intelektualac, eda bi mogao biti jedno sa samim sobom i sa svojom narodnom cjelinom kao najprirodnijim duhovnim organizmom. »Mladice« su objava ideala u našem životu, umjetničko izjavljivanje svih naših intelektualnih tipova, od konzervativne desnice i liberalne sredine do skrajnje komunističke ljevice. U tom mučnom i iskrenom traženju smisla našega života i svrhe, za kojom uopće ide ljudski život, Bonifačić je pošao putem modernih evropskih pisaca, koji pojam vremena i sve stare pojmove o kompoziciji romana stavljaju u pitanje. Kao vjeran učenik svojih velikih evropskih učitelja Prousta, D. H. Lawrence-a, André Gide-a i Huxleya hoće da sasvim novom tehnikom prikaže ili barem obuhvati ono, što je Huxley nazvao »cijelom istinom«.

»Umjetnost cijele istine plovi preko granica tragedije i kazuje nam, iako tek nagoviješćivanjem i izvođenjem mućke, što se je dogodilo, prije nego se tragična priča počela, što će biti, kad se svrši, i što se ujedno događa drugdje (a »drugdje« obuhvata sve one česti duša i pobornika, koji nijesu neposredno upleteni) u tragičnu borbu.

Tragedija je samovoljni vrtlog na površini silne rijeke, koja teče veličanstveno, neodoljivo naokolo, dolje i na svaku stranu. Umjetnost cijele istine nastoji, da bi obuhvatila bitak čitave rijeke kao i vrtloga ... Književnost cijele istine, jer je kemički nečista, ne može da nas pokrene tako brzo i živo kao tragedija ili koja druga vrst čiste umjetnosti« (A. Huxley).

Ovo navodim, ne bi li mi kakogod uspjelo opravdati tehniku, koja mnoge čitatelje odbija od »Mladica«. Bonifačić je čovjek moderne evropske književnosti i on je poput mnogih u Evropi htio u svome djelu obuhvatiti cijelu istinu — onaj silni ocean neznatnih stvari, događaja i misli, što se bez kraja prostire u nama i oko nas u svakom smjeru.

•

Iz nejasnoga muteža jednoga akademskoga kluba na zagrebačkom sveučilištu, u kojem se već u klici nalaze budući nosioci ideologija, intelektualnih i moralnih svijetova te vođe generacija, iščahuruju se u jednoj slici za drugom svaki sa svojom dušom i sa svojom akcijom glavna lica romana: Konrad, fanatičan poklonik komunističke doktrine; A d e l a, medicinarka bogatih roditelja uzalud zaljubljena u Konrada; L a l e v i ć, od početka otmjeni estet i evropski snob; M i j o, konzervativni liberalac; Š a l j e v i ć, materijalista i komunistički mučenik, P e r o B i š ć a n, medicinar, kasnije Adelin muž, praktičan buržujski tip; M i r k o K o l o v i ć, srednjoškolac, junior kluba, Konradov prijatelj a kasniji glavni nosilac centralne ideje romana.

Sva ta nabrojena lica, koja pisac unosi u radnju odmah u početku, ne zastajkujući ni časka na pojedinačnim karakteriološkim detaljima, što uvelike smeta snalaženju i toga odmah iza prvih stranica odbija od knjige, sva ta lica predstavljaju u cjelini knjige zasebne komplekse, zapravo svako je lice u sebi novi problem, zaseban, u sebi cjelovit, tragičan i potpun. »Mladice« su prema tome radnje, a ne radnja, romani, a ne roman, sudbine, a ne sudbina. Komunistička staza Konradova sa svim odjecima u našoj sredini, srednjoškolskoj, akademskoj, građanskoj, nacionalnoj i internacionalnoj velik je problem za sebe i kao takav on živi u romanu zasebno u nekoliko njemu posvećenih slika, koje ga obrađuju u Zagrebu, na granici, u komunističkoj centrali u Berlinu i u Rusiji. Lalević je opet problem za sebe. Negativan tip hrvatskoga intelektualca, koji se veže s Evropom i živi od sublimiranoga estetskoga svijeta u tuđem krugu stranih lordovskih familija, ali koji kao pronicav i fin mediteranac u duhovnom srodstvu sa svim starim i novim kulturama »traži svemu onaj pravi unutrašnji smisao« i na koncu duboko pati.

Treći tip je Mirko Kolović. On je ipak centralni problem, najdublji i najteži. Predstavnik je naše suvremene srednjoškolske i akademske omladine, koja mora proći trnoviti i blatni put svoga sazrijevanja kroz laži i nemoralnu baruštinu našega obiteljskoga i javnoga, čak i političkoga života, dok konačno ne nađe svoj ideal i dok ne postane mladica na grudi svoje dobre majčice zemlje, u okrilju starih zakona i staroga reda.

Zaseban je svijet Adela, prirodno vezana za zakone svoga bića, tajna onoga realnoga ženskoga duha, koji se ne gubi u Konradovim apstrakcijama i koji, kad je u pitanju bitno i nebitno, točno pogađa ono pravo. Borba njezine ljubavi za komunistu Konrada divan je motiv borbe bitnoga i nebitnoga u ljudskom životu.

Skoro sasvim izolirano živi u »Mladicama« lik staroga profesora Jermana, koji u religiji nalazi smirenje i istinu. Čak se javlja i njegov poginuli sin Henrik sa svojim duboko religioznim shvaćanjem života kao neka sjena svetoga Alojzija.

Naša trula politička problematika je također našla svoje mjesto i svoje lice u osobi Mirkova oca Zvonimira Kolovića, pokvarenoga gospodina i narodnoga zastupnika, koji policijom uništava svoje vlastito selo, a nemoralnim životom svoju obitelj.

Na koncu se u »Mladicama« veličanstvenom plastikom zrela umjetnika javlja u osobi Mirkova djeda, seljaka i velikoga učitelja kuma Stipana (Stjepan Radić) spasavajuća dubina i širina hrvatske narodne duše, koja kao ugaoni kamen nepomično strši usred nezdrave i fatalne atmosfere naše inteligencije i o koju se na koncu mora spotaknuti svatko te krenuti putem Lalevića i Zvonimira Kolovića, i Konrada, i Šaljevića u propast, samoubistvo i smrt ili putem Adele, Bišćana, a nadasve putem Mirka, i profesora Jermana u život, u smisao i red.

Sve ove problematike leže u Bonifačićevu romanu za nevješta čitaoca nesuvislo razbacane, nepovezane, neslivene, do kraja neriješene i čestito ne započete, fragmentarne i odijeljene, ali za onoga, tko se priviknuo spomenutim evropskim piscima i kome nije do »zabave« i sentimentalne razonode u umornim

časovima dana i noći, tko zna shvatiti umjetnika i skupa s njime u askezi sabranja i misaonoga napora slušati tihu muziku nutarnjega monologa, taj će u »Mladicama« otkriti neslućenih perspektiva za jedan novi oblik života, za sasvim novi stil čovjeka, za jedan novi duhovni svijet, za transformaciju hrvatskoga intelektualca iz površnosti u dubinu, iz praznoga malograđanskoga trčkaranja za položajima i novcem u humanističku ozbiljnost i religiozno uznesenje, iz strančarskoga politikantstva u smirenu nacionalnu jezgru duhovnoga kvaliteta, iz komunističke laži u tradicionalne istine.

»Mladice« su knjiga, koju treba znati čitati, a vjerujem, da to nije lako ne samo s obzirom na kompoziciju nego i s obzirom na intelektualni niveau. Ljudi tamo govore jezikom intelektualaca, jer to je roman o najdubljoj moralnoj, intelektualnoj i religioznoj problematici hrvatskoga čovjeka. Ima momenata, gdje treba sa Konradom debatirati o najzakučastijim stvarima iz Marksovih i Lenjinovih djela, gdje treba sa Lalevićem slušati najsuptilnije fraze o slikarstvu i literaturi, gdje treba sa Mirkom gutati čitave stranice o parasitizmu i mikrobima, gdje treba sa Jermanom ulaziti u daleke svjetove kršćanske askeze i teologije i t. d. Dakako, da to kadšto kvari estetski užitak i oteščava razumijevanje kao kod Huxleya, koji je »neka osebna smjesa znanosti i poezije, znanstvene kulture i pjesničke prirode« (Krišković). Pače često se osjeća, kako Bonifačićevi ljudi govore iz knjiga i rasiplju svoju obrazovanost i tamo, gdje to ne treba i kako se to u životu u njihovim situacijama ne radi, ali uza sve to ideološka atmosfera ovoga romana zaslužuje najveću pažnju.

Uza svu disparatnost motiva i nepovezanost radnje, sve naslage »Mladica« kao u književnosti cijele istine obuhvataju bitak čitave rijeke hrvatskoga života kao i sve vrtloge hrvatskih intelektualaca, napose hrvatske omladine. Neke od tih naslaga su u našem književnom stvaranju »mots rares«, kako bi rekao Sainte Beuve.

*

Od svih nebrojenih motiva, kojima Bonifačić pristupa jednakom snagom umjetničkoga zrenja, najopsežnije je zahvaćen motiv moralnoga sazrijevanja, koje se može nazvati i tjeskobnom borbom sa samim sobom u humanističkom smislu, uklopljen je u širi plan veličanstvenoga motiva naše spasavajuće tradicije.

Mirko Kolović je srednjoškolac, koji je kao mali maturant upoznao svu bijedu života. Morao je uhodariti vlastitoga oca, koji se zavlačio u rusko zabavište i trovao razbludnim životom sebe i obitelj. Konrad ga je spleo u svoje drugarske mreže. »Svakog dana je sve jasnije osjećao, kako gubi čvrsto tlo pod nogama i svoju čuvenu sigurnost... A tko će ga sada razumjeti?« On se rastvarao, blažen i bijedan u isti mah, »polako se je rastvarao, odkrivajući milijarde zvijezda« i tražio je u sebi onaj pravi, veliki život.

A gdje je počivao taj život? U komunističkom vođi zanesenih snova Konradu, ili u prljavštini pokvarenih drugova u razredu, ili u Adeli, ili u Verici, maloj židovki, u koju je zaljubljen, a koja će krenuti tragom svoje rasne sklonosti, ili u djedu, koji ga u selu ispituje o svemu?

U Mirku živi majčina religija. »Mirko je znao, da treba reći sve na ispovijedi. Oduvijek je majka molila s njim večernju molitvu, i usprkos svega oko sebe Mirko je osjećao nad sobom blagu majčinu ruku. Majka Božja i majka još su uvijek u sumraku dolazile iznad postelje, dok su anđeli čuvari obilazili kao vjerni drugovi čitave noći oko kuće. Djetinjski svijet bio je daleko jači od mutnih i blatnih utvara«. Ne znači to, da nije počinjao gluposti i da se u njegovoj mladoj duši nije za vrijeme srednje škole nakupilo i previše taloga. Od male do velike matur[illegible] »proveo je verući se kroz ponore zabranjenog i dopuštenog, skrivajući svoje vl[illegible] misli i osjećaje u časovima, kad je osjećao, da mora vikati i da se mora bun[illegible]

to doba pada i politička diktatura, — »strah đaka i profesora pred nevidljivim ušima i doušnicima, značili su mnogo više u oblikovanju njegove ličnosti od svih podataka i prirodnih aksioma«.

Od oca se odijelio dubokim jazom, gutao je suze nad samim sobom i svojim udesom. Činilo mu se, da je osamljen i ostavljen od svih. »Ta misao kozmičke osamljenosti hvatala ga je sve više, od kad je izostajao od ispovijedi i varao kateketu«. Sve se rastvaralo kao grob i Mirko je zaronio u »osjećaj noći i mraka«. Metafizičke sumnje rušile su majčinu zgradu. Ostao je još jedino djed, koji je čuvao »neugasivu vjeru u čovjeka i njegovo pravo na sreću i slobodu«. I Mirko je uistinu kroz djeda došao do narodne duše. »Sve njegovo znanje i rad ići će odsada za tim, da tu dušu otkrije i da je prikaže svima onima, koji su se poput njega gušili u stravi samoće i duhovne klonulosti«.

Bonifačić je u momenat Mirkova duhovnoga otkrića istine u dodiru sa narodnom dušom izlio neki neofitski žar i prosuo toliko svijetlih boja, da sve poprima neki divan poetski čar usklika, kao da se našao i otkrio tajni ključ, koji je sve objašnjavao i mjerilo, kojim se sve mjeri. To su najjače stranice romana, koje same u sebi imaju puno opravdanje i zasebnu ljepotu. »Drugovi više nijesu bili osamljeni otoci nego jadni, zalutali bokci, koje treba uputiti, osvijestiti i pokazati im put. Čak i slavni Konrad i divna Adela i mudri Lalević i veleučeni Pero (Bišćan) samo su tapali u mraku ...«

Mirko je obuzet nekom demonskom spoznajom narodne duše. Sve mu postaje jasno. Otkrivaju mu se svi neprijatelji, puca »beskrajno obzorje s neizmjernim izvorima svjetlosti , radosti i života«, ukazuje mu se laž komunizma, praznina Lalevićeva traženja apstraktnoga čovječanstva, on se čak zaklinje kumu Stipanu, da će, makar u smrt, poći njegovim stopama.

»Iz magluštine, bure, meteža, vidio je već pred sobom sliku budućega svijeta, što ga nosimo u sebi začahurenog i zapredanog, što ga guše i pritištu, ali se on ne može ni prigušiti ni uništiti, jer je vječan kao i njegov Stvoritelj«.

I tako ta ispovijest ide u povišenoj temperaturi kao u groznici kroz sve varijacije misli i srca Mirkova. Prava objava ideala. Mirko bi kao nadahnuti apostol već htio vikati, da svi saznaju. »Kako da nađe riječi, koje još nitko nije izrekao, da uvjeri svoje drugove? Kako da objasni Konradu i Laleviću, da su na krivom putu, da su ostavili dom za volju oblaka i vjetrova? Kako da majku uvjeri i starca Jermana, da je i on otkrio Boga preko svega, što stvara oko nas i u nama samima?«

Dakako Mirko će ostati slabiji nego što je mislio u svijetlom času prvoga otkrića, on će se još dugo boriti za ljubav židovke Verice, on će čak sagriješiti sa udatom Adelom,još uvijek će nositi svoj vlastiti sustav mjesto stvarnosti. Njegov život je još bio pun klonuća i slabosti. To njegovu liku daje punu životnu reljefnost i uvjerljivost. Iza gruboga pada sa Adelom, usred razbludne atmosfere ljetnoga Raba, »u tom svijetu uživanja, estetike i pohlepe u kojem je vladao zakon džungle« — Mirko je bio duboko svijestan, da u njegovu budućem svijetu, koji je zasada bio samo iskonska potreba njegove duše, život mora biti »pročišćen, uzdignut i oslobođen pada i nečistoća«. I dok su rapski zvonici zvonili Zdravomariju, Mirko je u strašnom kontrastu rapskih samostana i hotela — divna Bonifačićeva vizija — bio već za sebe siguran, da ne smije dopustiti, da i njegov život postane životarenje. »Taj uspon bio je smisao njegova života, njegov najdublji sadržaj, koji ga je jedini približavao onome, koji je svemu dao smisao i cilj«.

Mirkov put je bio dug i težak, potresan i nov u našoj literaturi. Kroz »zakone zemlje«, kojima nije moguće nekažnjivo izmaći, kroz djedovu logiku i veličajnu nauku kuma Stipana, kroz tradiciju i »zakone pravoga života« Mirko će u laboratoriju za bakterije konačno usidriti svoje biće u istini, koju formulira ovako:

»Najveće izdajstvo i grijeh prema Stvoritelju nastaje onoga trenutka, kad se odričemo vlastite biti«.

Završna scena romana, u kojoj se Mirko definitivno ukopčava »u zakone djedovskoga iskustva i majčine vjere«, podsjeća na najdublje metafizičke zalete A. Huxley-a (koji je uostalom i rekao: »Nemoguće je živjeti bez metafizike«) kao i na najsuptilnije monologe Dostojevskoga, kroz koje čovjek nalazi sebe pred licem Istine.

*

Bonifačićeva intelektualna nota često guši njegovu poetsku prirodu, koja inače nema sklonosti prema dosljednom obrađivanju fabule u smislu »romana rijeke« (kao na pr. Budak). Ali to ne znači, da Bonifačić nema talenta za književno oblikovanje svojih motiva. Naprotiv, treba se diviti, kolikom lakoćom uspijeva ovaj pisac stvoriti živu sliku zbivanja, plastičan i pokretan scenarij, drhtavu i intimnu vanjsku i nutarnju atmosferu oko svojih lica i stvari. To se najbolje osjeća pri naglim prijelazima iz jedne slike u drugu. Tek što smo u punom suosjećanju sa jednim prizorom, nemilosrdno ga treba napustiti i prelaziti u drugi. Time se doduše postizava hvatanje cjelokupnoga života kao u filmu, čitalac se neizmjerno obogaćuje novim svjetovima i zagrljajem čitavoga svemira najednom, ali to je nova neka askeza, koju nam nameće moderna umjetnost i koja će biti glavni krivac nepopularnosti ove knjige.

U »Mladicama« ima trideset slika. Neke su lako mogle izostati, neke pače smetaju kao balast, a najljepše su one, koje se zbivaju na Jadranu i Bonifačić je pjesnik mora i naših divnih obala, Bonifačić je pjesnik mora i naših divnih obala, u kojima on intuitivno a dakako i kroz bogatu mediteransku erudiciju dohvaća sve slojeve kulturnih epoha, koje su se tu naslagale od Feničana do Hrvata. Arheološki ostaci klasičnoga svijeta navode ga na fine impresije i duhovita opažanja u vezi sa našim siromašnim seoskim svijetom, koji živi oko tih spomenika sa drugom dušom i drugim idealima. Izrabljuje svaku prigodu za inteligentno ulaženje u probleme Dalmacije i Hrvatskoga Primorja; usput njegova lica diskutiraju o Peristilu, o Grguru Ninskome, o Buliću, o rapskim zvonicima i samostanima, o patrijarhalnom kršćanskom umiranju starih ribara, o ribolovu, o internacionalnim plažama stranoga svijeta i t. d.

Čini se, da je danas Bonifačić najpozvaniji, da stvori jednu epopeju jadranske obale kao što je Budak stvorio epopeju Like. Na toj obali je stvorena sva naša duhovnost, kulturnost, državnost i umjetnost. Preko te obale smo ušli u srce Evrope i ostali u njemu do dana današnjega.

»Mladice« su obuhvatile čitavu hrvatsku zemlju i cjelovitu hrvatsku dušu sa svim grijesima suvremene generacije i sa svim duhovnim zakonima prošlih generacija, ali uza sve to poetska snaga Bonifačićeva najviše dobiva u dodiru sa Jadranom.

D. Žanko

Kazalište

STEFAN ZWEIG: JANJE SIROMAHA

(Tragikomedija u 8 silka)

Stefanu Zweigu se mora priznati poznavanje historijskih ličnosti, ali isto tako i živahne imaginacije i blagorječivost kao i strastvena zaljubljenost u Freudove psihoanalitičke metode. Jedno s drugim nikad on nije u neprilici za sliku, za frazu, za efektnu riječ. Kad je iskren, uistinu osvaja, makar se njegove stranice teško čitaju po drugi put. Poznat je i kao novelist, ali da se upustio u ovaj tragikomični posao sa dubljom unutrašnjom umjetničkom dispozicijom, da objasni

jednu karakternu crtu intimnoga Napoleona, u to je lako i opravdano posumnjati. Jer da je Zweigu bilo do toga, taj bi Napoleon bio velika kompleksna ličnost, koja i ako nije bila ni božanska ni monstruozna, ipak nije ni ovako siromašno i klišírano jednostavna kao u ovoj predstavi. Zweig je najjači u najzamršenijem klupku psiholoških zagonetki i u galeriji njegovih likova nalaze se baš oni najteži slučajevi (Erazmo Roterdamski, Marija Stuart, Marija Antoineta, Joseph Fouché), stoga je na prvi mah upadna Napoleonova jednostrana i prazna figura. Fabula ovoga komada je Zweigu trebala za nešto drugo, i tu je ključ tajne, da ova »aktuelna« drama nije umjetnički aktuelna. A tko je imao prilike proučiti odličnu knjigu »Napoléon intime« od Arthura Lévy-a, osjetit će, kako je ovaj Zweigov dramatizirani Napoleon ne samo psihološki nego i historijski iskrivljen statista, da bi se njegov poručnik Faures mogao do mile volje izvikati protiv diktature. Ne braneći Napoleona (Lévy pače nabraja pet šest njegovih maitresses-a i nekoliko afera) pače odobravajući sve Fauresove inkriminacije protiv nasilja i nemorala drskoga silnika, ne možemo Zweigu priznati umjetnički uspjeh pri ovom djelu. »Janje siromaha« je vještina, efekt, po pravilu udešen komad sa više manje uspjelim dijalozima, sa dobrom gradacijom ideološke napetosti prema koncu, ali ništa više. U tom poslu je Zweigu ipak uspjelo udahnuti dušu samo jednome licu, a to je poručnik Faures. Napoleon mu je u Egiptu oteo ženu i prisilio ga na rastavu. Faures je žrtva nasilja, ali ne miruje nego uznemiruje i Pariz i Napoleona. Treba ga ukloniti i onemogućiti. To Fouché-u uspijeva, ali nikome ne uspijeva da ušutka Fauresa. On je izrekao sve.

Izvrsno igrana, ova uloga je u izvjesnim dijelovima jedina nosila opravdanje ovoga komada, koji inače ima karakter dobro udešena operetnoga libretta. Faures g. Jovanovića je imao mjestimično puni umjetnički život i baš radi toga je to veća šteta, što je cjelina izrađena tek da se u aktuelnom času istresu sve parole.

Napoleona je igrao g. Laurenčić. Kako je uloga pisana jednolično, tako je i ovaj inače izvrsni glumac morao na jednoj te istoj noti ostati kroz čitavu predstavu trudeći se tek da podržava grub i oštar ton silnika. Fauresovu ženu »janje siromaha« kreirala je gđa Nadja Grahor također na pola puta. U ostalim ulogama su se dobro snašli gg. Rakuša (kao Fouché), Ilić i Maričić (kao Napoleonovi oficiri).

Redatelju g. Mesariću bi se moglo prigovoriti jedino za skupine, koje su rastrganom, indiferentnom i hladnom igrom, prilično nemarno maskiranih statista pojačavali dojam operetnoga štimunga.

Čudimo se, da g. Strozzi kao prevoditelj, za kojega držimo da poznaje suvremenu evropsku pozornicu, nije našao umjetnički suvremeniju dramu. D. Ž.

ALDO DE BENEDETTI: »TRIDESET SEKUNDA LJUBAVI«

(Komedija u tri čina)

Talijanski komediograf De Benedetti postao je u Zagrebu popularan preko svojih »Crvenih ruža«, u kojima je uistinu bilo duhovitosti i zdrave satire na živce modernih žena. I u ovoj drugoj komediji je udata žena u središtu njegova interesa, ali na posve nov i neočekivan način. Postavljena usred kompletne rodbine svoga prezaposlena i ponešto naivna muža, dolazi u sukob sa svima, makar je čestita, vjerna i dobra ženica, a taj sukob je izbio s nezauzlana jezika brbljave i zavidne šogorice Geltrude, koja se brže bolje požurila da informira familiju, kako je vidjela bratovu ženu Graziju sa nekim mladim čovjekom u autu. Svi su prebrzi da bace na nju kamen i još prije nego se vratila kući stvoreni su po diktatu strogoga oca familije, generala Sirianija planovi, po kojima Graziju treba baciti iz kuće. A kad tamo, Grazia se učila šofirati, da svoga muža izne-

nadi šoferskim ispitom. Ali treba to nečim dokazati. Grazia se začas našla na ulici, sjela u auto i pogazila gospodina Guarandija. Prije ovoga nagloga obrata čitave radnje, imali smo odličan prvi čin. Fina satira je okupila skoro sva lica, čitavu obitelj, čak i goste, da ih odmah u početku izloži svim pojedinačnim manama, svim sitnim i krupnim nedostatcima, te sa općom i zajedničkom manom, od koje boluje čitavo malograđansko društvo, a to je: lakovjerno osuđivanje svoga bližnjega bez ikakovih sigurnih podataka. U toj vanredno uspjeloj ekspoziciji, u slici jedne malograđanske obiteljske sredine, u kojoj su sva lica izrađena jednakim umjetničkim intenzitetom, naročito se ističe strogi terorista, pater familiae, Siriani, pa gospođa Siriani, pedantna domaćica; zatim šogorica Geltruda; dobri muž Tullio i gosti iz provincije — teta Eleonora i njezin muž Gustavo, kojima je stalo samo do toga, da što bolje upoznaju Rim i sve njegove starine.

U drugom činu autor skreće radnju u novu neočekivanu zonu napetosti. Pogaženi Guarandi traži odštetu od 150.000 lira. Grazia pokušava na sve moguće načine da ublaži taj preveliki zahtjev. Guarandi je spreman odustati od svega, ako dobije samo jedan poljubac, koji još k tome ima trajati 30 sekunda. Grazia je indignirana ovakovim zahtjevom, tjera Guarandija napolje, makar joj je ovaj izjavio, da već dane i dane gleda u njene prozore i prati svaki njezin pokret baš s onoga mjesta trotoira, gdje mu se dogodila nesreća.

Makar je dijalog između neobično mirnoga i lukavoga Guarandija i naivne, čestite Grazije komediografski majstorluk prvoga reda (naročito u superiornoj igri gđe E. Dragman i g. Strahinje Petrovića), ipak se Guarandijevim zahtjevom uvlači u čitav komad banalna neukusnost i kao mora ga prati do konca. To više, što će oko toga poljupca, na koji će siromašna Grazia, prisiljena od čitave hipokritske familije, na koncu ipak morati pristati, biti spleten čitavi treći čin, neuvjerljiv, nategnut i slab.

Kod svega je najgore to, da će autor (pored banalnosti glavnoga motiva), na koncu žrtvovati i poštenje Grazijino, da se efektnijom satirom oduži »strogoj« familiji. Stoga je svršetak kulminacija jeftinoga riješavanja teatarskih rebusa za ljubav praznoga efekta.

Dokaz da Benedetti uza sav kazališni talenat nije dovoljno ozbiljan pisac, a da bi ga se kao takvoga moglo favorizirati. **D. Ž.**

Socijalni pokreti

OSNIVANJE SOCIJALNOG INSTITUTA

U financijskom zakonu za 1939.-40. god. dato je i ove godine kao [illegible] — ovlaštenje ministru socijalne politike i narodnog zdravlja, da [illegible] brenju ministarskog vijeća donijeti uredbu sa zakonskom snagom [illegible] institutu. U tome amandmanu kaže se, da će Socijalni institut [illegible] kao samoupravno tijelo pri ministarstvu socijalne politike i [illegible] a bit će mu zadaća, da se bavi proučavanjem socijalnih pitanja.

Sredstva za uzdržavanje ovog instituta davat će: Središnji [illegible] radnika, Mirovinski zavodi namještenika, Glavne bratimske [illegible] fond državnog prometnog osoblja, Centralno tajništvo radničk[illegible] komore 3‰ (tri pro mille) od svojih prinosa.

Naglašeno je, da će se Socijalni institut baviti pr[illegible] nja, pa će prema tome biti naučna ustanova. Ka[illegible] ovaj institut biti slobodan, i kad je već naglašeno [illegible]

bi njime upravljati samouprava radnika i namještenika, a ne pridijeliti ga ministarstvu i tako ga učiniti što više ovisnim od ministarstva socijalne politike odnosno od vlade, jer samouprava pri ministarstvu vrlo je problematična samouprava. Poznato je i to, da se pod naučnim rezultatima mogu iznositi kojekakove teze za posebne ciljeve, pa gdje nema slobode i garancije za objektivnost ti tobožnji naučni rezultati još su uvijek vrlo problematični i od njih stvarno nikakve koristi.

Proučavanje socijalnih pitanja nije samo u interesu radnika i namještenika nego čitave zajednice, pa tako isto i privrede, jer ako su oni koji daju svoj rad slabo plaćeni i slabi konzumenti onda od toga trpi i privreda.

Stoga je za uzdržavanje ovog instituta trebalo odrediti, da i privredne poslodavačke ustanove sa svoje strane dadnu svoj prinos, a ne samo radničke i namješteničke ustanove.

Sjedište toga instituta moralo bi biti u Zagrebu, gdje se nalazi vrhovna ustanova radničkog osiguranja (Središnji ured za osiguranje radnika).

Socijalni institut kao takav za svoja istraživanja morat će se obilno služiti i podatcima svih radničkih i namješteničkih ustanova i sindikata, pa je najprirodnije da bude ondje, gdje su ove ustanove raširene, da bude ondje odakle neprestano dolaze inicijative i prijedlozi za sve napredne socijalne reforme.

Dr. P.

Međunarodni pogledi

DVA ŽIDOVSKA SHVAĆANJA O PALESTINI I ŽIDOVSTVU

Prošlo je vrijeme sigurnosti i židovskog gospodstva u Evropi i cijelom svijetu. Došao je red na Židove, da počnu malo ozbiljnije i temeljitije razmišljati o sebi. Ne može se, naravno, reći, da su na taj put razmišljanja došli dobrom voljom, nego naprotiv nevoljom. Prije dvadeset godina židovski su prvaci morali vršiti propagandu, oduševljavati se međusobno predavanjima i idealiziranjem, da bi dobili pristaše za naseljivanje Palestine. Današnje prilike su sasvim drugog karaktera, i označene su nuždom, koja ne dopušta Židovima, da prolaze mimo kraj svojih općih židovskih problema.

Hrvatska Smotra je ukazala već prije par godina na židovski problem u vezi sa Palestinom, ustvrdivši, da ono što se tamo događa nije prolaznog već trajnog karaktera, nasuprot nekim izvjestiteljima štampe u Jugoslaviji, koji su neistinito, sa terena, slali izvještaje, koji su imali davati utisak, da problem Arapa, Židova i Engleza u Palestini ne treba suviše ozbiljno uzimati. Onda smo istakli, da ne želimo ulaziti u nutrašnju problematiku samoga židovstva, a danas bi htjeli istaći upravo jedan važan faktor iz tog područja.

Židovi, stavljeni pred odlučne orijentacije, podijelili su se u dvije velike struje: starocioniste i novocioniste. O manjim strujama ne treba mnogo govoriti. Starocioniste predstavlja tako zvana Židovska Agencija sa gospodinom Weizmannom na čelu, a novocioniste gospodin Žabotinski.

Starocionisti su uglavnom stari, ugledni Židovi, kapitalisti i slobodni zidari, zajedno sa rabinima i marksistima svih boja. Njima pripada službeno svjetsko predstavništvo, vlast i novac. Novocionisti su omladina, nacionalisti i sirotinja, i oni predstavljaju opoziciju svima onima prvima. Borba između ove dvije struje vrši se na cijelom svijetu, a naročito u Palestini, gdje dolazi i do krvavih sukoba.

Stajalište starocionista sastoji se u tome, što oni misle, da je pojava antisemitizma prolazna, barbarska, i da će ona nestajati što se više bude čovječanstvo razvijalo u pacifističkom, liberalnom, demokratskom duhu, odnosno u socijalističko-komunističkom.

Na nama nije da obrazlažemo otkud su u jednoj torbi i komunisti i socijalisti, i starovjerci i kapitalisti i demokrati i rabini. To je činjenica, koju mi iznosimo našim čitateljima zbog informacije.

Ova lijevičarsko-demokratsko-rabinsko-kapitalistička orijentacija ne želi napuštati svoje pozicije u svijetu i, prema tome, je njena orijentacija prema Palestini dosta neodlučna, a prema Engleskoj prilično popustljiva.

Dakako ne može se reći, da ona nije ništa do sada postigla u Palestini, no činjenica je, da ovu grupaciju nazivaju novocionisti izdajicama Herzla i židovstva. To je zbog toga što je Herzl ustvrdio da će židovska bijeda rasti, a ne opadati i proći, kako su to principijelno shvaćali i još shvaćaju starocionisti, i da je cilj židovstva stvaranje države, o čem vrlo malo vode računa starocionisti, po tvrđenju novocionista.

Dakle, u k r e š e v u između ove dvije struje i međusobnim prigovorima može se točno opaziti pravo značenje i jedne i druge struje.

Novocionisti, pod vodstvom Žabotinskog, dobivaju sve više maha, naročito u Istočnoj Evropi i Palestini, i to iz čisto historijskih razloga. Oni ističu, da se Židovi trebaju iseliti iz Evrope u najvećoj mjeri, jer se ne može računati na takvo stanje napredka, u kojem bi se Židovi mogli smjestiti kao dosada, oni su nacionalisti i odbijaju klasni internacionalizam i, dosljedno tome, žele iznad svega osnivanje Židovske države u Palestini.

Zbog ovog nacionalističkog stajališta starocionisti ih nazivaju fašistima i ne će da imaju s njima nikakva posla ni suradnje, a njihove postupke smatraju sramotom za židovstvo.

Razumljivo je da u današnjem vremenu obračunavanja sa marksizmom, pa židovskim kapitalizmom, teorije starocionista gube na vrijednosti, a dobivaju zamah židovski nacionalisti.

Može se reći, da se ove dvije grupe u svemu bitnom razlikuju, i u odnosu prema Arapima, i prema Englezima, i na unutrašnji život židovstva. Jedan od najaktuelnijih prigovora starocionistima iznose novocionisti na njihovo držanje prema Arapima i Englezima. Prigovaraju im da se židovski problem ne može riješiti pregovaranjima, apelima, molbama i sličnim sredstvima, nego jedino vojničkom snagom. Tu se sukobljava pacifističko starocionističko shvaćanje sa militarističkim novocionističkim shvaćanjem.

Ovo svoje militarističko shvaćanje obrazlažu novocionisti tvrdnjama, da Englezi ništa ne drže do onih koji moljakaju, nego samo do onih, koji su u stanju vlastitim silama nešto napraviti i stvoriti, a zatim upiru na historijske činjenice, da se države mogu stvarati samo sa žrtvama i vojskama.

Zbog ovoga novocionisti smatraju svojom najvažnijom suvremenom zadaćom stvarati židovske legije po cijelom svijetu i u Palestini.

Starocionisti pak smatraju svojom najvažnijom zadaćom pregovarati sa Englezima i nekako se nagoditi sa Arapima, obrazlagajući to time, da se danas drugo ništa ne može učiniti.

Novocionisti optužuju Weizmanna, da je u tim svojim pregovaranjima toliko popustio, da to predstavlja potpunu izdaju i likvidaciju židovske nacionalne misli.

Kako Weizmann i starocionisti nijesu uspjeli sa svojom koncepcijom, to novocionisti traže njegovu bezuslovnu kapitulaciju, kako bi vođa cijeloga židovstva postao Žabotinski, koji bi novim metodama i svim sredstvima imao stvoriti židovsku državu.

Novocionisti optužuju starocioniste da su uveli javno glasanje u organizacijama, da kupuju glasove, da vrše teror i da su korupcionisti, i nasuprot tome traže tajno i neposredno glasanje.

Sasvim je prirodno, da se borba najjače vodi među istaknutim kapitalistima, [illegible] iz Evrope, marksistima, koji sanjaju o svjetskoj proleterskoj revoluciji, nasuprot nacionalistima, ili kako ih starocionisti nazivaju fašistima, iako oni ne poriču da se radi o židovstvu, nego ističu da traže jedinstvo svih Židova, ali pod drugim vodstvom, drugim ciljem i drugim metodama.

Novocionisti se najviše oslanjaju na omladinu, i moglo bi se reći, da je novocionizam zapravo židovski omladinski pokret. Doduše oni ističu, da zapravo predstavljaju sve Židove, što bi se lako vidjelo, kad bi postojalo tajno pravo glasa, a starocionističke vođe došle su na vlast korupcijom i terorom.

Starocionisti su danas najviše zbog toga u stisci, što ne znaju, kako bi riješili problem svih onih Židova, koji odlaze iz različitih zemalja, kad Englezi moraju umirivati Arape i muslimane zbog svoje situacije, koja im je, naravno, mnogo važnija od Židova, koji i onako nemaju danas ono svjetsko značenje, kakvo su imali 1914 godine.

U takvoj situaciji ističu novocionisti, da kad bi Židovi bili vojnici, kad bi Englezi znali da su Židovi pripravni na borbu, da bi onda i vodili računa o Židovima, i njima se prilagođivali, a ne Arapima. Novocionisti ističu, da bi Englezi sasvim drukčije promatrali židovski problem u Palestini, kad bi znali, da bi tamo mogli imati milijunsku židovsku vojsku, a ne pacifiste, ljevičare i kupce zemlje, koji moraju slušati što im se odredi, jer su bez vlastite snage.

Starocionisti se pak oslanjaju na to da će evropske fašističke i antižidovske zemlje izgubiti rat, do kojega računaju da će svakako doći, a onda će već biti lakše, i Engleska će im tada izaći ususret u Palastini, što danas ne može. Starocionisti umiruju svoje pristaše zbog današnjega neuspjeha time, da je glavno, što su uspjeli do sada stvoriti i sačuvati kulturne pozicije u Palestini, čime se naravno novocionisti obilno rugaju.

U vjerskom pogledu vlada paradoksalno stanje. Novocionisti ističu, da su oni za vjersku i nacionalnu obnovu cijele Palestine, i da nemaju ništa protiv vjere, no ipak je najveći dio vjernika i rabina uz starocionističko vodstvo. Ipak se opaža izvjesno prilaženje novocionističkim nacionalistima, a to zbog ljevičarskog, protuvjerskog nastupa, makar se ljevičari služe taktikom, da ne bi povrijedili svoje stare, čije nazore smatraju da će biti najbolje likvidirani njihovim izumrćem.

Postoji razlika u shvaćanjima i prema Arapima. Ljevičari bi najradije, da čitav arapski svijet predobiju za marksističke tendencije, i da se na tom stajalištu riješi čitav problem, dok je za novocioniste sve to utopija i oni zastupaju mišljenje, da se taj problem može riješiti samo borbom, golemim useljavanjem i organiziranjem države. Što se tiče useljavanja, novocionisti smatraju da Palestina može primiti golemu većinu Židova iz cijele Evrope, i ne žele se pomiriti s time, da bi Palestina bila sužena ili dijeljena na arapsku i židovsku, a još manje s time, da bi Židovi činili neku autonomiju u arapskoj državi ili pače manjinu, koja ne bi smjela preći stanoviti postotak (33%).

Iz ovoga je jasno, da su novocionisti u najoštrijem sukobu i sa arapskim i sa engleskim stajalištem.

Temelj njihovog shvaćanja jest vojnička borba, i zbog toga se oni rugaju starocionistima, koji sve polažu na novac, moć u svijetu, kupovanje zemlje i socijalističku izgradnju.

U ovom isticanju vojničkog karaktera novocionisti žele pokazati svijetu, da su oni jednakopravni svim drugim evropskim narodima po svojoj hrabrosti, ponosu

časti. Dosljedno tome ističu imena onih, koji su u različnim borbama poginuli, ›kazujući njihov primjer kao putokaz, kojim se dolazi do uspjeha, što staro-cionisti izrugivaju i čega se stide.

Zanimljiva je pojava, da novocionisti se napadaju nacionalističke evropske ržave u tolikoj mjeri, kao što to čine starocionisti i bezbrojni emigranti, koji ačunaju, da bi mogli opet doći za svoje stare pozicije.

Novocionisti nastoje u svim državama doći u vezu sa odgovornim vladama, ako bi ih uspjeli nagovoriti, da što više podupiru planove o što jačem useljavanju u Palestinu, predočujući im time olakšanje u broju Židova u njihovim emljama. U tome se razlikuju od starocionista, koji bi pod svaku cijenu htjeli ›stati u zemljama, u kojima već jesu i u pozicijama, koje drže. Na ovaj način novocionisti oslabljuju oštricu prema sebi, dok starocionisti izazivaju oštricu prema sebi. Osim toga novocionisti se upućuju na sebe, odnosno na Palestinu i principijelno isključuju sebe iz utjecaja na javni život zemalja, u kojima se nalaze, dok se starocionisti uvlače u javni život država, nastojeći stvarati povoljne političke, stranačke i vladavinske situacije za održanje stanja, koje njima odgovara.

Grgur Ivanović.

Kroz revije i listove

Napredak (časopis za pedagogiju) u ožujskom broju donosi zanimljive podatke o školskim prilikama (Grgur Karlovčan: Materijalno stanje naših škola). Među ostalim veli: »Naši teoretičari vrlo slabo poznaju prilike u našim školama. Oni skoro redovito olako prelaze preko materijalnih činilaca, koji za praktičara znače pomoć ili zapreku od prvorazredne važnosti. Učitelji se često tuže na teško stanje današnje škole: na velik broj djece po odjeljenjima, na nedostatak učila i knjiga, namještaja i drugog ... No preko svega se prelazi konstatacijom da je to, možda, osamljen slučaj, ili pak da je to isprika za učiteljevu neaktivnost.

Da bi dokazali osnovanost tvrdnje o niskom materijalnom nivou škola i da bi pobili priče o osamljenim slučajevima, mi ćemo donijeti rezultate ispitivanja na 7 škola u srezovima: stolačkom (2 škole), ljubuškom (3 škole), mostarskom (1 škola) i benkovačkom (1 škola)«.

»Kako mi stojimo u pogledu obućnih sredstava ...«.

Posljednja godina nabavke jest 1929 (1 globus u 7 škola). Većina učila nabavljeno je još prije rata i većina ih je u slabom stanju. Naročito padaju u oči fizikalni aparati od kojih ni jednog nema dobrog, svi su nabavljeni još prije rata... Pada u oči također da su slike nabavljene isključivo prije rata. Poslije rata nabavljene su samo 22 slike. Nešto više na poslijeratne nabavke odpada na zemljopisne karte, što je posve razumljivo (izmijenjene granice, nazivi, banovine itd.).«

»Kako mi stojimo u pitanju broja djece i prostora ...«.

»Na jednog učitelja otpada 170 djece maksimalno, ili 4 puta više od normale; minimalno djece na jednog učitelja odpada u Stocu, te se približava normali; prosječni broj za sela prelazi 120, što znači da je tri puta veći od normale«.

»Na mjesto u klupi, koje je određeno za jednog učenika odpada prosječno 1,82 djece. I tu se Stolac najviše približuje normali sa 1,2, a najslabije stoji selo Gradnići sa 2,5.«

»Kako se praktički rješava problem: manje mjesta — više djece? Tako da u klupi za dva učenika sjede 3 ili 4, a u klupi za 4 učenika sjedi 6 ili 8 djece. Osim toga ima slučajeva da djeca moraju sjediti i izvan klupe, na podu, a poznato mi je to da po koji učitelj zna (ili mora) »udariti namet na vilajet« i tražiti od učenika da donesu u školu i — klupu«.

»Ako pogledamo procente nepismenih za srezove na koje se odnosi naše ispitivanje, mi ćemo uočiti golemu zaostalost u tom pogledu. Tako u srezu mostarskom ima 72,7% nepismenih, u srezu benkovačkom 67,3%, a u srezu stolačkom 65,5%.«

»Ako dijete još u školi ne nauči služiti se knjigom, onda, kad napusti školu, zaboravi brzo i ono malo znanja, koje mu je današnja škola kadra dati. Nakon kraćeg vremena po izlasku iz škole, jedino što još djetetu ostane, to je da se umije podpisati. I tako se, eto, stvaraju t. zv. ‚školovani analfabeti'. Kako školska knjižnica pomaže odgoj, a specijalno materni jezik, vidi se iz ovoga: dječjih knjiga vrlo je malo, na selima ima samo 24 knjige u dobrom stanju, golema ih je većina u neupotrebljivom stanju (76), ni jedno seosko dijete ne čita, a Stolac stoji opet u povoljnijem položaju (189 knjiga, čita 40 djece).«

»U rad koji djeca obavljaju prije obuke spada i hodanje do škole«.

Na ukupno 1156 učenika 378 učenika je u udaljenosti preko 1 km, 266 učenika u udaljenosti preko 2 km, 172 učenika u udaljenosti preko 3 km, 164 učenika preko 4 km, 129 učenika preko 5 km.«

Ekonomist, broj 4-5 donosi vrlo poučan i suvremen članak »Totalni rat i vojna ekonomija« (Dr Mirko Lamer). Među ostalim veli:

»Vojna ekonomija imade za zadaću, da već u vrijeme mira postavi nedvoumne temelje jednom gospodarskom sistemu, koji će funkcionirati u vrijeme rata na takav način, da može snabdjevati najvećom brzinom i u najvećoj potrebnoj količini samu vojsku kao što i građansko pučanstvo.«

»Budući da vojna ekonomija utječe na uklanjanje liberalističkih načela iz gospodarstva, teško je zamisliti, da bi liberalistička načela onda mogla preživjeti dalje u političkoj sferi društvenoga zbivanja, pošto se obje međusobno proniču. »Obrambeno zakonodavstvo« mnogih demokratskih država steže vlast parlamenta u slučaju rata, iako ga ne eliminira, ali daje silne ovlasti izvršnoj vlasti tako, da uloga parlamenta ostaje donekle više »paradne naravi«. To obrambeno zakonodavstvo gotovo svih država, stvoreno u posljednjim godinama, pokazuje nam konture, koje su gotovo u svim demokratskim državama mnogo sličnije autoritarnim režimima nacionalističkoga tipa, negoli socijalističkoj. Ta se osnovna razlika pokazuje u tome, što sve zadržavaju načelo privatnog vlasništva, iako ga na razne načine stežu i podređuju državnoj gospodarskoj upravi.«

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 7 I 8 SRPANJ-KOLOVOZ 1939. GOD. VII.

MALE I VELIKE DRŽAVE

U posljednje vrijeme postavlja se vrlo često pitanje o mogućnosti postojanja, održavanja i nastajanja malih država.

I u suvremenom osjećanju, u aktualnoj suvremenoj psihozi opaža se naklonost stvaranju i održavanju velikih država.

Svakako je vrijedno utvrditi osnovni razlog ovakvoj naklonosti. Mislim, da danas moramo gledati razlog u strahu; strah je onaj činilac, koji određuje stajalište o malim i velikim državama. Smatra se, naime, da su samo velike države u stanju pružiti dovoljan vojnički otpor neprijateljskim napadima. I to je, svakako, točno.

Sad se, naravno, nameće pitanje, da li se iz ovoga elementa straha mora povući kao jedino pravilna principijelna orijentacija formiranje velikih država i dosljedno tome uklanjanje odnosno likvidiranje malih država.

Time se mora misliti barem na države, kao što su Belgija, Nizozemska, Danska, Švicarska, Grčka, Bugarska i Baltičke države.

U principijelnoj orijentaciji morala bi se promatrati evropska karta i razvitak evropskoga života bez tih država.

Za naše razmatranje nije važan pogled kud bi koja od ovih država nestala.

U dosljednom pogledu, na izvoru straha, ovakve bi države nestale u okviru većih država, u kojima je nosilac državne moći onaj narod, koji je imao moć i mogućnost, da sebi kao veći namakne ovakvu malu državu, odnosno mali narod. Time utvrđujemo ulazak maloga naroda u predominantnu sferu velikoga naroda, koji posjedom vlasti i veličine određuje i nameće novi povijesni put malom narodu.

U principijelnom pogledu nestanka malih država, kojima su nosioci mali narodi, logično bi bilo gledati u krajnjoj liniji i nestanak malih naroda, jer — ako se smatra, da je nemoguć narod sa svojom državom, onda je logično očekivanje, da je u još nemogućnijem položaju narod bez svoje države.

Dakle suvremena psihoza straha, kad se kristalizira principijelno, predstavlja u svojim posljedicama najprije pristajanje na likvidaciju malih država, a onda i na li-

kvidaciju malih naroda i malih narodnosti, kao bespomoćnih faktora u borbi i životu narodâ.

Prirodno bi bilo, međutim, da se na faktoru straha izgrađuje koncepcija samoobrane, no u suvremenoj psihozi straha iskače koncepcija bespomoćnosti i rezignacije, t. j. psihološki uslov za principijelnu orijentaciju nestanka. Drugim riječima, mjesto odvažnosti kukavičluk.

Nije, naime, jasno, da li psihoza straha, u kvalifikaciji, da se male države nikako ne mogu obraniti od velikih država ima doista potpuno opravdanu i apsolutnu vrijednost.

Treba imati na umu jednu stvar: rat u svojoj biti nastaje u razlozima između velikih država, i prema tomu, uvijek mora biti među izgubljenima i pobjeđenima i velikih država, čime je jasno utvrđeno, da za podređen položaj i gubitak nisu uključene tek samo male države i mali narodi, nego isto tako i još više svaka od velikih država.

Uzmimo da danas nastupi rat. Svakako je razumljivo, da na kojojgod strani bude izgubljen rat, da bi na toj strani bilo i velikih država.

Kakvog sad ima principijelnog razloga, da male države budu nosioci psihoze straha u bespomoćnosti i rezignaciji, kad je savršeno jasno, da u položaj izgubljenoga može, i mora doći, i velika država.

Teza potpune izgubljenosti za male države i male narode mogla bi imati samo u tome slučaju apsolutnu i trajnu vrijednost, kad bi postojala mogućnost, da se sve velike države dogovore i usklade za trajnu likvidaciju malih država i malih naroda.

Međutim, isključujući teoretsku mogućnost ovakvog sklada i dogovora među velikim državama, a gledajući historijski i praktično, potpuno je nemoguće, da bi se sve velike države trajnije sporazumile u ovakvom gledištu. A neka se samo jedna velika država nađe izvan mogućeg dogovora, oko nje su sve male države.

Po ovome je jasno, da u suvremenoj psihozi straha nema dovoljno logičnog razloga za razvijanje teza o bespomoćnosti i rezignaciji malih država i naroda, nego naprosto razvijanje teza o samoobrani.

Treba se sjetiti, da su veliki svjetski rat vodile velike države, a nastala je sva sila malih država.

Ne moraju, dakle, nestati ni mali narodi ni male države, — makar je točno, da se mali narod ne može oprijeti jednakim uspjehom velikom narodu, — a to zato, što je sasvim krivo i neispravno postaviti historijski skup događaja u suprotnost velika država — mala država; velika država mora uspjeti — mala država mora izgubiti.

Ništa to ne znači, što pojedine male države i mali narodi povremeno gube, jer se to događa i velikim državama i velikim narodima.

Ovim je, mislim, jasno pokazano da je nevažno i nevaljalo stajalište, kako se male države moraju plašiti za svoj opstanak zbog toga, što se ne mogu spasiti u sukobu sa kojom velikom državom.

Mnogo je, međutim, opasniji za male narode i male države ekonomizam, a osobito u shvaćanju internacionalnoga kapitalizma i marksističkog materijalizma.

Jer na koncu konaca, postojanje naroda, bogatstvo naroda, potpuno svijesnih i izgrađenih, predstavlja viši stupanj kulturnoga i diferenciranoga života.

Otuda je duh Evrope, ili ono što bi mogli nazvati evropeizam: kulturnost, tradicija, bogatstvo razvijenih individualizama, ličnih i narodnih, nasuprot, recimo, amerikanizmu, koji je u biti svojoj ekonomizam.

Ako dakle išto prijeti i malim i velikim narodima, i malim i velikim državama, onda je to duh ekonomizma, nasuprot duhu kulturnosti, tradicije i općeg i pojedinačnog individualizma.

Taj duh ekonomizma pojavljuje se pod različitim oblicima, kao što su nedovoljna prosvjećenost širokih masa, težnja visokom standardu života jedino u izrazu veće potrošnje materijalnih dobara, i pojava materijalističkih koncepcija u izrazu marksizma i kapitalističke korisnosti.

Prema tome neprijatelji evropske kulturnosti i tradicionalnosti jesu neprosvjećenost, malograđansko uživanje visokog standarda života, kapitalizam i marksizam, i u ovim elementima je nužno tražiti opasnosti, koje se pojavljuju za unutrašnji život Evrope, pa prema tome i male i velike narode i države Evrope.

Ako jedan, na primjer, Englez želi uzdržati standard života deset puta viši od nekog drugog Evropejca, onda Evropa ne može biti mirna, jer konačno niti Evropa niti itko drugi ne prima ništa u zamjenu za tako visoku plaću, koju ima prosječni Englez. Kad jedan liječnik liječi i puno zarađuje, tu se vidi neka izmjena vrijednosti: novac i liječenje. No u konkretnom slučaju Engleza nema izmjene nikakvih vrijednosti, nego samo jednostrano uzimanje. Sasvim je razumljivo, da se na ovakvom stanju korisnosti ne može razviti nikakva etika dubljeg i universalnijeg značenja, a kulturnosti zapravo i nema bez etičnosti.

Isto tako i marksizam sa svojom tezom o borbi klasa ne razvija nikakvu podlogu za kulturnost Evrope. Klasa je jedan potpuno zatvoreni psihološki kolektiv i po svojoj dinamici, a dakle i etici teži uništenju druge neke klase, odnosno svojoj diktaturi. Kako je bitni nosilac klasne

svijesti ekonomski činilac, naravno je, da se izvan toga faktora niti traže niti priznaju neki drugi bitni faktori.

Dakle, ovaj duh ekonomizma, koji konačno počinje borbu za različite rude, petrolej, životne prostore, a ne ideje, polako počinje dovoditi do apsurda shvaćanje u nekim malim narodima i državicama. U tom duhu se čini mnogima smiješan neki mali narod i neka mala država, a nikako u duhu evropske kulturnosti, tradicije i etike. I taj se duh ne može nikako drukčije suzbijati, do li intenzivnim prosvjećivanjem masa u vertikalnom smislu (ne do osnovne škole), do li uklanjanjem marksističke doktrine, do li podrivanjem kapitalizma i nekultiviranog malograđanskog života.

To što je Evropa nacionalna, svakako je dobro, ali nacionaliziranost je ta suviše neduhovna, neetična, nekulturna, suviše simplicistička i totalitarizirana. Najveći dio Evropljana proživljava ideje propagandistički, površno i komotno, malograđanski.

Veliki znanstvenjaci vrijede toliko, koliko unose korisnost, a ne koliko otkrivaju prirodu života, veliki književnici i umjetnici toliko koliko zabavljaju, bolje reći razonođuju, a ne koliko razotkrivaju bogatstvo ljudske duševnosti. Jednom riječi, tragedija Evrope je u tome, što je površno kršćanska u svojoj borbi za pravdu, slobodu i različite principe i što je površno filozofska, kulturna.

Duh ekonomizma je plitak duh, horizontalan, dok je duh kulturnosti vertikalan duh.

Meni još uvijek više imponiraju sve one mnoge stare borbe, negoli borbe za petrolej, jer su bile na ljestvici kulturnog upinjanja čovječanstva, dok je, na primjer, svjetski rat bio u svojoj biti ekonomski, kapitalistički i posve bezidejni rat, koji se nije ni mogao drukčije završiti, do li stvaranjem jedne reakcionarne kapitalističke ustanove, kakva je Liga naroda, i jednim smiješnim ugovorom i reparacijama, kako je načinjeno u Versaillesu.

Španjolski građanski rat je užasno krvav rat, ali nitko ne može negirati, da je to i idejni rat, i veliki dio od onih, koji su tamo ginuli, poginuo je u nekom idejnom opravdanju, što se ne može reći ni za najmanji dio onih, koji su poginuli u svjetskom ratu. Za kakvu su ideju, na primjer, ginuli austrijski vojnici? — Za cara! — smiješno.

Ako bi mali narodi i male države htjele vidjeti svoj neki principijelni spas, onda je to moguće, meni se čini, samo u slomu kapitalističkog internacionalizma i kapitalističkih država, u slomu marksizma i boljševizma, i u regeneraciji kršćanstva i kulturnosti Evrope.

Inače se svi računi svode na to, tko umije bolje pogoditi ratni ishod, i orijentirati se na »pravu« stranu, kao što je to bilo za vrijeme svjetskog rata. Pa tko bude na »pravoj« strani, ostat će, bio mali ili veliki, a tko na »krivoj«, izgubit će.

Da je, na primjer, gospodin Beneš kalkulirao svoj apsolutni odnos na Poljsku mjesto na Rusiju, možda bi bolje prošao. No on je govorio, da mu nema smisla biti s Poljskom, jer će između Poljske i Njemačke sigurno doći do rata zbog Koridora, a za Češku nema nikakva smisla da se svađa s Nijemcima zbog onoga, što se Čeha ništa ne tiče.

Očevidno je, dakle, da se problem malih naroda i malih država svodi ili na »n o v i« duh ili n a b o l j u k a r t u.

U problemu malih i velikih država nije opravdano gledati sve prednosti i vrijednosti u velikim državama i narodima.

Konačno, ako isporeďujemo i današnje male države s velikima, i sadašnje velike države sa njihovim stanjem od prije pedesetak godina, morat ćemo doći do rezultata, koji malim državama daju smisao prednosti u mnogim stvarima.

Smatram, da pitanje treba postaviti sasvim jednostavno: u kojim se državama narod osjeća zadovoljnijim? Ako bi se išlo od države do države, male države bi u Evropi odnijele pobjedu. To je svakako činjenica, koju ne može oboriti dokazivanje, da je jedna velika država bogatija od svih malih država zajedno. Istina je, da je prosječni nivo bogatstva u velikim državama vrlo visok, no to je imaginarni, računski nivo, dok je takav prosječni nivo u malim državama stvarni životni nivo. Naime, u velikim je državama akumulacija kapitala u rukama manjine golema, pa je onda naravno, da prosječna brojka iziđe imaginarna. No u malim je državama novac bolje raspoređen, pa je prosječna brojka realna. To dokazuju skoro sve male države. Ako se uspoređuje ma koja velika zapadnoevropska država s ma kojom malom zapadnoevropskom državom, bolje je u maloj državi; ako se uspoređuje ma koja istočnoevropska velika država s ma kojom malom državom, bolje je u maloj državi.

Bolje je u Nizozemskoj, Danskoj ili Švicarskoj, negoli u Njemačkoj ili Francuskoj; bolje je u Finskoj, Litvi i Madžarskoj, negoli u Rusiji ili Poljskoj. Bolje u osjećanju naroda, bolje u ekonomskom pogledu, bolje u kulturnom pogledu, bolje u moralnom pogledu.

P r o s j e č n i č o v j e k u m a l i m d r ž a v a m a b o l j e s e o s j e ć a o d p r o s j e č n o g č o v j e k a u v e l i k i m d r ž a v a m a, — i zbog toga je apsolutno čudno, otkud ljudi dolaze do besmislenih teorija proti malim državama, kad ove činjenično dokazuju vrijednost i opravdanost svojega opstanka. Nutrašnja vrijednost malih država apsolutno je nesumnjiva, a nema inače nikakvoga općega i objektivnoga

dokaza, da su takve države besmislene, suvišne, nemoguće i tako slično. To, što nekakvim kapitalističkim koncentracijama smetaju nekakve carinske i novčane barijere, ili što marksistička doktrina ne može organizirati diktaturu od nekoliko ubojica nad cijelim svijetom »slobodnih« republika, to nisu nikakvi argumenti. Dvije hiljade godina evropskoga života pokazalo je, da se moralo srušiti silno rimsko carstvo, Napoleonovo carstvo, tursko carstvo, austrijsko carstvo, rusko carstvo sve sa moćnim oružjem u ruci na onome, što ne će da bude zajedno i jedinstveno.

Niti danas ne će uspjeti ni kapitalističkim, ni marksističkim, ni životnoprostorskim, ni imperijalističkim tendencijama oboriti vrijednost i mogućnost opstanka malim narodima i malim državama.

Moć i moćnost velikih država služi, htjele one ili ne, i zato, da obaraju i ruše trulost onih veličina, koje su zato sazrele. U velikom svjetskom ratu srušena je moćna i trula Austro-Ugarska, moćna i trula Turska, moćna i trula Rusija.

Zašto, dakle, da strah i bespomoćnost pripadaju samo malim narodima i malim državama?

No, istaknuvši unutrašnju vrijednost malih naroda i država, ne može se povući zaključak, da bi veliki narodi i velike države bile bez vrijednosti. Ja sam naročito istakao, da se prosječni čovjek u maloj državi osjeća bolje od prosječnoga čovjeka u velikoj državi, upirući na činjenično stanje.

Međutim, velike narode i velike države treba gledati u sasvim drugoj perspektivi, i onda ćemo dobiti odgovor i razumijevanje za takvo stanje.

Danas je sasvim jasno, da ono što se zove stvaranje svjetske povijesti, nošenje sudbine čovječanstva, pripada velikim narodima i velikim državama. Oni su nosioci ideja, oni su imperijalisti duha i odluka. Pogledajmo sadašnje stanje. Zar pada na pamet Belgijancima, Holanđanima, Dancima, Fincima, Portugižanima ili Bugarima i njihovim vođama, da se ističu vođama svijeta, kontinenata, i kormilarima međunarodne povijesti? Ni najmanje, — oni, ako nešto hoće, mogu sve svoje snage uložiti u prosječni nivo svoga naroda: kulturni, ekonomski i politički. Vođe velikih naroda, državnici velikih naroda, duhovi velikih naroda ističu apsolutno svi svoje svjetsko misionarstvo i poslanje. I taj osjećaj imperijalističkog idejnog poslanja, odlučivanja i vođenja svojstven je ne samo možda vođama, nego svakom malom čovjeku u velikim narodima. Prema tome, osjećanje velikih naroda pokazuje upinjanje u vođama, da se izvrši neka misija, koja uvijek zahtijeva izuzetne i velike napore, koji čine sasvim nužno, da se prosječni čovjek osjeća lošije od onoga, koji pripada malom

narodu i maloj državi, a koja je izvan funkcije, osjećanja ovakvog misionarstvo. Francuski se čovjek vrlo loše osjećao u misionarskoj funkciji Napoleona. Tako je i danas.

Istina je doduše, da se, na primjer, engleski prosječni čovjek ne osjeća loše u svom imperijalizmu, a to je stoga, što on i ne vrši nikakvo misionarstvo, nego tek pljačku.

Nitko ne može tvrditi, da bi misionarstva velikih naroda i država ostajala bez posljedica.

Ideje, duh, uredbe, utjecaj se širi, pa zato, na primjer, i govorimo o istočnoevropskoj i zapadnoevropskoj kulturi. No, ipak, rimskog i bizantskog carstva nema.

Ako bismo, dakle, htjeli naglasiti veliku razliku između malih i velikih naroda i država, pogotovo danas, onda moramo istaknuti naglašeni karakter centripetalnoga pogleda u malih država i karakter imperijalističkog misionarstva u velikih država. Naravno, da se iz ovog ne može zaključiti, da i male države ne vrše nikakvu kulturnu, ekonomsku i idejnu misiju, ali je ipak ovo nešto drukčije od stvaranja historijskih epoha, koje definiraju veliki narodi i velike države.

Toga se misionarskog utjecaja ne može nikada osloboditi nijedan mali narod i nijedna mala država, jer ga se ne mogu osloboditi ni velike države. Utjecaj francuske revolucije na velike i male države je nesumnjiv.

Dakako, u tome misionarskom imperijalističkom nastupu velikih država može doći i do zauzimanja teritorija malih naroda, no povijest pokazuje, da na takvom nestanku malih država nije moguće izgraditi teoriju o besmislenosti, bespomoćnosti i principijelnoj suvišnosti malih država jer se one ponovno pojavljuju na raspadu i trulosti tako zvanih velikih država.

Prema tome, suvremeni strah ne može biti temelj nikakvoj principijelnoj orijentaciji u pogledu malih naroda i malih država.

Ivan Oršanić

PODNE U MASLINIKU

Zvone motike maslinikom
tužne napjeve pjeskovitih njiva,
marni težaci prebiru zemlju
kao da — zlato skriva.

Sunce se diglo visoko,
na njivama umiru zvuci . . .
težaci na go sjedaju kamen
s kruhom i smokvama u [illegible]

Jerko [illegible]

POVODOM STOGODIŠNJICE PRVE PLOVIDBE PAROBRODA IZ EVROPE U AMERIKU

Prvi hrvatski parobrodi

(G. 1838.—1938.)

U koliko povijest ljudskoga roda bilježi uspjehe pojedinaca na moru, dva su imena u njoj zapisana kao najslavnija: ime Krištofa Kolomba i ono Roberta Fultona. Prvi se je drznuo, da s tri neznatne karavele, koje, sve tri zajedno, nisu nosile ni 300 tona, zaplovi nepoznatim Oceanom, namjerom, da ploveći, po kompasu, put Zapada, dospije u Istok, zapravo u Indiju, pa je usput nesvijesno, na međi dvaju oceana, otkrio Novi Svijet. Po tome su otkriću one tri malene karavele postale za ljudski rod daleko znamenitije od bilo koje ratne eskadre poznijih vremena, kao i od svih trgovačkih superatlantika našega doba, zvali se oni »Normandie«, »Queen Mary«, »Bremen« ili »Rex«. Dapače, bez onih triju karavela, koje je Kolombo, teškim, predugim ali i ustrajnim naporima, izmolio od španjolskoga vladarskog para Ferdinanda i Izabele, sva je prilika da bi Novi Svijet bio još dugo vremena »terra incognita«, jer o tom golemom kontinentu ni sam Kolombo nije uopće sanjao. Vrijedi, da se i ovom prilikom naglasi, da se Kolombo ne bi bio odvažio da zaplovi put Zapada, da nije, kad je računao kolika bi mogla biti udaljenost od Pirenejskoga poluotoka do Istočne Azije, pogriješio za svu širinu Tihoga Oceana, dakle po prilici za 24 tisuće kilometara![1] Bez te »sretne« pogreške, ne bi se bio odvažio na takvo poduzeće ne samo Kolombo, nego ni nitko drugi, jer se ne bi mogao opskrbiti ni vodom, ni hranom nužnom da preplovi tri četvrtine ekvatorske duljine, a ne bi bio našao ni potrebitu brodsku momčad.

Spomenute tri neznatne karavele, kojima treba svakom prilikom spomenuti imena: »Santa Maria«, »Pinta« i »Niña«, kao i ime prvoga parobroda »Clermont«, kojim je slavni Fulton inaugurirao doba parobrodarstva, i po njem konačno pokorio čovjeku bijes morskog elementa, to su četiri najslavnija broda u povijesti ljudskoga roda. Prva su tri donijela iz »Novoga Svijeta« krumpir i kukuruz,[2] dok je parobrod, 300 godina poslije otkrića Amerike, dokinuo sve oceanske udaljenosti. Kad je pak parobrodarstvo rodilo željeznicu, nestale su i kontinentalne udalje-

---

[1] Na 5° sjev. širine, između Kolumbije i Filipinskog otočja, udaljenost iznosi po prilici 17500 km; a na 25° iste širine, rt Bojader u Africi udaljen je od Matamorosa u Mejiku oko 8300 km.

[2] Krumpir je donesen u Evropu polovicom XVI. stoljeća. Njegova je kultura postala u Evropi sveopća istom koncem XVIII., u Dalmaciji početkom XIX. stoljeća. — Kukuruz je donesen u Evropu oko g. 1500. Njegova se je kultura brzo raširila po Južnoj Evropi i Maloj Aziji.

nosti, pa se je s takva dva golema izuma lako mogao suzbijati u svijetu bič gladi, budući da u raznim stranama Zemlje uvijek rodi toliko žita, koliko je dovoljno da se prehrane svi Adamovi potomci. Eto kako su one neznatne Kolombove karavele i Fultonov parobrod, tijekom stoljeća, proizvele najveću gospodarsku revoluciju, i kako su ta dva velika mučenika znanosti, Kolombo i Fulton, postali najveći dobrotvori ljudskoga roda u pogledu materijalne kulture svijeta. Kamo li pak sreće, da se je u svijetu, uzastopce, razvijala i kultura duše! Jer, žalibože, avet gladi se je više puta javila i u XIX. stoljeću, pa i u naše doba, u raznim krajevima svijeta, uza sve nebrojene parobrode, koji neprestano krstare morima i Oceanima, često puta prazni, i uza sve beskrajne željezničke pruge, koje, kad bi se dovezale jedna do druge, mogle bi svojim željeznim tračnicama mnogo puta opasati Zemlju na ekvatoru. Spomenuta naime dva slavna dobrotvora ljudskoga roda, iako su mogli osigurati i nužnu količinu i prijevoz hrane iz plodnih i bogatih krajeva u manje rodne i prenapučene krajeve starog kontinenta, nisu mogli spriječiti da sebičnost ne omogući siromašnima emigraciju u Novi i Najnoviji Svijet, pogotovo da pakost i nezasitna gramzljivost ne nadahnu bezdušne gavane, da kod velikog priroda ne potope u moru i ne spale pod kotlovima hiljade vagona kave i raznih žitarica, samo da se održe visoke cijene tim plodinama! Takva se špekulacija ne smije nazvati drugačije do li zločinačkom, i takve bi zločince u staro pogansko doba Grci i Rimljani najkraćim putem bili istrijebili; a jednako bi s njima postupali i u omraženom Srednjem vijeku, samo što bi ih prije smaknuća »pomilovali« torturom; dok u naše hvalisavo doba, koje rado ističe i kulturu i plemenštinu, baš takvi zločinci, jer raspolažu materijalnim sredstvima, stvaraju po svojoj miloj volji javno mišljenje, oružaju narode jedan protiv drugoga, narušavaju međunarodni mir, a sve samo s toga, što oni predstavljaju zlatno tele, kojemu se ljudi u ovako golemoj većini, i u tolikoj mjeri nisu jošte klanjali, koliko baš u žalosno doba, u kojem mi živimo.

Eto, kakav bijedni i žalosni prizor pruža hvastavi, lakoumni i naduti naš XX. vijek, koji se nikako ne može mjeriti s predšasnikom svojim vijekom XIX. Jer, dočim je XIX. vijek bio doista slavan poradi mnogobrojnih izuma, koji su ponajviše blagotvorno djelovali, bilo promicanjem zdravlja svakog pojedinca, bilo ublaživanjem posljedica neotklonivog ratovanja, bilo unapređivanjem blagostanja i sreće općenitosti, bilo opsluživanjem međunarodnih propisa i uopće podizanjem morala, — u XX. stoljeću, život pojedinca, pa i životi masa, nemaju nikakve cijene; brakovi se sklapaju da se čim prije razore, a bračna svrha im se zločinački mu- jećuje, pa bi, bez priliva sa sela, gradovi brzo opustjeli; a te, kao i svaku ljudsko naselje, može pak avijatika, — divan ali najviše zlorabljen izum

— da pomoću eksploziva i otrovnih plinova, redom opustoši i srazi s licem zemlje. Doduše, i u XIX. su se stoljeću narodi vježbali u baratanju oružja, ali samo za slučaj da treba braniti domovinu, pa se je u isto doba nastojalo ucjepljivati svakom pojedincu i čovječnost i plemenitost, dok današnje mase, uključivši starce i starice pa i netom rođenu dječicu, upućene su da se moraju skrivati po podzemnim skloništima, i vježbati u primjenjivanju protuplinskih maska, ako žele spasiti bijedne gole živote pred najmodernijim izlivima ljubavi bližnjega u obliku prosipanja najubitačnijih eksploziva i otrovnih plinova. U XIX. vijeku, da bude nekakva reparacija za eventualne zloupotrebe tada izumljenoga dinamita, osnovana je (po izumitelju Nobelu) zaklada za nagrađivanje onih javnih radnika, koji će se odlikovati u unapređivanju duhovnoga i fizičnoga napretka pojedinih naroda, dakle općega dobra, dok se u XX. vijeku zlatni potoci redovno slijevaju u bezdan žepova onih, koji su najsretniji i najveseliji, kad se u ratnom bijesu ljudski rod stane klati, te koji znadu taj bijes umjetno izazivati; a kad je jednom izazvan, zločinački ga, zlorabeći štampu, dalje raspaljivati, bilo to i do konačnoga zatora. Ali, tomu se nije baš toliko i čuditi u doba, kad se patriotizam smatra ludom zanesenošću, kad se iz zraka ne uništavaju samo utvrde već i bijedna sela; kad se uspjele prijevare i pronevjerenja zaradom nazivlju; kad se lažna dobrotvornost blati najnižom spekulacijom, te se njome zarobljuju savjesti pojedinaca; kad se kreposno djelovanje samo na oko hvali, a u istinu ismijehava; te kad se smiju kupovati i prodavati duše nekažnjeno, tako da smo u mnogočemu dostigli pogansku razvraćenost prvih stoljeća carskoga Rima.

Kad se čovjek sjeti svega toga, s kolikim udivljenjem treba da spominje ima slavnoga Roberta Fultona, koji, poslije dugih i golemih napora, poniženja i stradanja, neshvaćen od onih, koji su mu jedini mogli pomoći u Evropi, kad se je povratio u Ameriku, gdje je naišao na ozbiljnije shvaćanje i izdašniju susretljivost, pa mu je uspjelo sagraditi spomenuti prvi parobrod »Clermont« nazvan, i na njem, bez ijednog putnika, g. 1807. prvi put zaploviti rijekom Hudsonom, tom pravom američkom Rajnom«, iz New-Yorka put grada Albany.[3]

Poslije sretnoga uspjeha te prve plovidbe »Clermontom«, parobrodarstvo se počelo naglo razvijati u Novom, a donekle i u Starom Svijetu.

---

[3] Rijeka Hudson imade tako neznatan pad, da se na njoj osjeća morska plima sve do grada Albany, premda je taj grad kakvih 200 km. udaljen od New-Yorka. Danas, naravski, ta se udaljenost svladava skoro neosjetljivo, jer su izgrađene željezničke pruge i na desnoj i na lijevoj obali te rijeke, i jer je na njoj vrlo živa plovidba. Grad Albany je uz to glasovit po svojoj iz mramora sagrađenoj gradskoj kući i katoličkoj crkvi Svih Svetih, iz doba holandeskoga gospodstva u onom kraju Novoga Svijeta.

Već je nakon 25 godina Amerika imala oko 470 parobroda, dok se u Evropi taj pokret razvijao sporije. Amerićani naime, poslije rata za oslobođenje, osjećali su u sebi svu žilavost mlada naroda, koji se ne boji za svoju slobodu, dok su se narodi stare Evrope osjećali, poslije Napoleonovih ratova, potpuno iznemogli; našli su se u golemoj gospodarskoj krizi, i k tomu zasužnjeni od Svete Aliance, koja je u sebi imala toliko svetosti, da joj nije htio pristupiti ni sami Sultan, kamo li rimski papa! Pravili su se u Evropi razni pokušaji gradnje parobroda, ali ti su bili često puta slabe sreće. Uz to su se zlonamjerno širile i uveličavale vijesti o nekim incidentima i nesrećama na Američkim parobrodima. Našao se pače i nakladnik, koji je tiskao i širio popis o katastrofama 12 američkih parobroda u samih 6 tjedana, sa 118 ljudskih žrtava!

Uza sve te nepovoljne prilike, poslovnom se svijetu uporno nametala prednost plovidbe na paru, pa se je u samoj Engleskoj, do god. 1820. sagradilo 57 parobroda, od kojih je većina, 34, plovila po engleskim vodama, dok su ostala 23 podržavala promet samo u Sjevernom moru i na Baltiku. Dotle je na Jadranskom moru, i to u Sjeverozapadnom njegovu zalivu, plovio jedan jedini parobrodić, vlasništvo engleskoga konzula u Trstu, Johna Allena, koji je od austrijske vlade dobio povlasticu da prevozi putnike između Trsta i Venecije.

Međutim nije nitko mogao da se odvaži, dugih 12 godina, da parobrodom preplovi Atlantik, niti iz Amerike u Evropu, kamo li obratno, s obzirom na gore istaknute razloge. Istom g. 1819. izvršen je prvi pokušaj preplovljenja Atlantika na paru, i to — zvuči doista paradoksalno! — jedrenjakom, koji se je zvao »Savannah«, kojemu su dodali pomoćni parni stroj. Taj je stroj okretao dva pobočna kotača na lopate. Kotači su se mogli izdići nad vodu, kad je brod imao povoljne prilike da plovi na jedra, a mogli su se lako i sasvim demontirati. »Savannah« je dobio ime po istoimenoj rijeci u sjeveroameričkoj državi Georgiji, i po gradu osnovanom na njezinoj obali g. 1733. Taj je brod nosio 350 tona, te je čitavi svoj prazni prostor napunio ugljenom. Prije nego li je otplovio put Evrope, pregledao ga je i sam, peti, predsjednik Udruženih Sjedinjenih Američkih Država, glasoviti Monroe.

»Savannah« je otplovio 20. lipnja 1819. put Liverpoola. Plovidba je trajala 21 dan, od kojih se je 18 dana plovilo na paru, potrošnjom od 10 tona ugljena svaka 24 sata. Brod je doduše sretno prispio u Liverpool, ali taj uspjeh nije zadovoljio pomorske krugove, pa je izostalo svako oduševljenje. A nije ni čudo, jer su veliki brzi jedrenjaci, tako zvani »clippeprs«, prevaljivali taj put u znatno kraćem razmaku vremena. Pogotovo je porazno djelovala činjenica, što je eto parobrodu trebao čitavi njegov prazni prostor za ugljen, ako se je radilo o duljoj plovidbi, pa stoga nije

preostajao ni pedalj prostora za drugi kakav teret. Ali, iako je izostalo oduševljenje, ljudi su ipak hrlili da pogledaju brod, koji se je usmjelio, da prvi, na paru, preplovi Ocean! Stoga je »Savannah«, kao nekakvo čudo, za radoznali svijet, otplovio iz Liverpoola da posjeti nekoje luke Baltičkoga mora, pače je zašao sve do Petrograda. Odanle se je povratio u Ameriku, gdje su mu stroj demontirali, te je opet, kao obični jedrenjak, plovio sve do g. 1822. kad je nestao u brodolomu.

Drugi parobrod, koji je, opet iz Amerike, preplovio Atlantik, nosio je ime izumitelja parnog morskog stroja. »Robert Fulton« bio je porinut g. 1820. Četiri je godine podržavao prugu New-York—Habana—New-Orleans. Kad se u Grčkoj raspalio ustanak za slobodu, kupilo ga je g. 1824. jedno američko filhelensko društvo, nakrcalo živežem, oružjem i municijom i otpremilo ga preko Atlantika, da ponese pomoć otadžbenicima, koji su ginuli za slobodu grčke domovine. Nitko iz Amerike nije mogao »upozoriti« Visoku Portu na njegov dolazak u grčke vode (jer je trebalo da proteče manje od 33 godine da se počne polagati prvi kabel na dno Atlantika!), pa je stoga »Robert Fulton« mogao nesmetano ući u Sredozemno more sa svojim ratnim kontrabandom, i da se opet bez neprilike povrati.

Uza svu sustezljivost evropskih brodovlasnika i njihovu konzervativnost, ipak je parobrodarstvo počelo i u Evropi preotimati mah. Već se god. 1822. osnovalo u Engleskoj »Parobrodarsko društvo za promet s Indijama«, a parni morski stroj počeo je sebi krčiti pomalo put i u ratnim mornaricama, premda su se njihovi časnici tome opirali, jer »strojevi zapremaju puno prostora u brodu«, a k tomu, »ugljen silno praši i zablaćuje«, te neizbježivo »od dima sve pocrni«.

G. 1835. uvedena je parobrodarska pruga Bombay—Suez, i tada su direktori željeznice »Great Western« odredili, da se osim željezničke pruge London—Bristol imade sagraditi i parobrod, koji će spajati zadnju postaju te pruge s New-Yorkom. Taj parobrod nosio je ime svoga društva »Great Western«. Dimenzije su mu bile: 80 m dužine, 12 m perne širine, gazio je 5 i pol m, a mogao je ukrcati 1340 tona robe. Stroj mu je mogao razviti 750 konjskih sila, a kotlovi su mogli primiti 80 tona vode. U skladištima za ugljen moglo se smjestiti 600 tona uglja, što je, dnevnom potrošnjom od 30 tona, moglo dostajati za 20 dana plovidbe; ali se je ipak za svaki slučaj, smjestilo u stivama još 200 tona. Taj je parobrod stojao 50 tisuća funti, od čega je otpadalo na sam parni stroj 13.500 funti.

Polazak u Novi Svijet društvo je oglasilo za 8. travnja 1838.

Nije nikakvo čudo što je »Great Western« postao odmah predmet velikih simpatija i zanimanja čitavoga javnog mišljenja na Starom i No-

vom kontinentu. Kako i ne bi? Evropa je prije kakvih 346 godina bila opremila s Krištofom Kolombom tri male karavele u nepoznati Ocean, i one su prve pristale uz obalu američkih Antila. Razvio se kasnije najživlji saobraćaj između Staroga i toga Novoga Svijeta, ali samo jedrenjacima. Vidjeli smo da je god. 1819. Novi Svijet poslao u Evropu parni brod »Savannah, a 1824. »Roberta Fultona«, pa je bio red na Evropi da te posjete uzvrati također parnim brodom, i eto se Evropa odvažila da tu časnu dužnost izvrši istom 19 godina poslije dolaska »Savannah-a« u Liverpool, a 15 godina poslije tajnoga dolaska »Roberta Fultona« u grčke vode. Stoga je sve nestrpljivo čekalo da svane urečeni dan 8. travnja 1838.! Nervoza u nekojim pomorskim krugovima bila je tolika, da su nekoji brodovlasnici odlučili opremiti u Novi Svijet drugi jedan parobrod, još prije nego li krene »Great Western«. Za tu su svrhu unajmili u Liverpoolu parobrod, koji se je zvao »Sirius«. Taj je bio znatno manji od »Great Western-a«, jer je nosio samo 700 tona, a stroj mu je mogao razviti 330 konjskih sila. Nakrcali su ga ugljenom i 5. travnja 1838. uputili u New-York. »Sirius« je vozio i 40 putnika, koji su pokrili dio troška.

Kad je »Sirius« isplovio iz luke irskoga grada Cork, naišao je na jaki vjetar od zapada, koji mu je usporavao plovidbu, pa stoga, u početku, nije mogao da suče više od 136 morskih milja u 24 sata, dakle ne punih 6 milja na sat; ali kad je protivni vjetar prestao, i kad je poradi potrošnje dijela ugljena parobrod postao lagljí, prevaljivao je do 218 milja na dan, dakle obilatih 9 milja na sat.

»Great Western« otplovio je, kako je bilo određeno, 8. travnja, dakle tri dana poslije »Siriusa«. Već je slijedeći dan mogao sukati 10 milja na sat, inače je dnevno prevaljivao poprijećno 211 milja. Na »Sirius-u« je zapovijedao poručnik R. Roberts, dočim je na »Great Westernu« tu čast obnosio kapetan bojnoga broda James Hosken. Plovidba tih dvaju parobroda izgledala je kao nekakva utakmica na Oceanu, pa se dolazak njihov očekivao velikom napetošću.

U jutro 23. travnja 1838. signali upozoriše new-yorške građane da je na vidiku parobrod iz Evrope! To je bio »Sirius«, koji je nakon 18 i pol dana plovidbe i kratkotrajnoga nasukanja na prudu pred ulazom u New-Yoršku dragu, prispio, i spustio sidro u North Riveru. Iz Corka je otplovio s 453 tone ugljena, a sad nije više imao ni trunka. Do kraja plovidbe trebale su mu još 23 tone goriva. U toj se je nevolji, zadnja 24 sata, njegov zapovjednik pomogao time, da je žrtvovao od tereta 43 bačve smole!

Nisu se još bili stišali veseli pozdravi i radosno klicanje građanstva na adresu zapovjednika i putnika »Sirius-a«, kad novi signal najavi dolazak drugoga parobroda iz Evrope! To je bio »Great Western«, koji je preplovio Atlantik za 14 dana i po. Kad je pridošli parobrod izmijenio

pozdrave sa »Sirius«-om, obalne su baterije počele paliti »salve«, a građanstvo je udarilo u još oduševljenije poklike! Novi parobrod uniđe u East Rivier. Putem je potrošio 656 tona ugljena, tako da mu ih je preostalo još 145.

»Sirius« oglasi povratak za 1. svibnja, a »Great Western« za 7. svibnja. Prvi je otplovio ravno u London. Vozarina je za I. razred iznosila 140, a za drugi 80 dolara. Na »Great Westernu« vozarina za prvi razred iznosila je 50, a za drugi 30 gineja.[4]

Tako eto godina 1838. bilježi ipak znamenitu epohu u povijesti parobrodarstva. Evropa je konačno probila led i inaugurirala novo doba u oceanskoj plovidbi. — Koliki je pak napredak polučen u ovih 100 godina u parobrodarstvu možemo sebi lako predočiti kad uvažimo, da je tada, g. 1838. Engleska posjedovala 810 parobroda, koji su svi zajedno imali nosivost od 157.840 tona, t. j. koliko danas nose dva najveća superatlantika: »Normandie« i »Queen Mary«! A ostale evropske države?

Francuska je ratna mornarica tada imala cigla dva parobroda: jedan se zvao »Phaeton«, a drugi »Meteore«. Strojevi im nisu mogli razviti više od 160 konjskih sila.

Njemačka nije prije 100 godina imala nikakova parobroda.

Rusija se pogotovo nije tada ni zanimala za parobrodarstvo.

Napuljsko je kraljevstvo istom godine 1834. nabavilo za svoju ratnu flotu tri prva parobroda, i to iz Engleske; a Sadrenjsko je kraljevstvo također iz Engleske, iste godine nabavilo maleni jedan avviso, dok je g. 1837. bio porinut u Genovi parobrod »Icknusa«, ali s engleskim parnim strojem, koji je mogao razviti 120 konjskih sila.

Prvi trgovački parobrod Ligurije zvao se »Carlo Alberto«, koji je g. 1832. ukrcao u Livornu vojvotkinu De Berry sa 12-godišnjim sinom Grofom Chambord, koji bijaše pretendent na francusko prijestolje. Kad se taj parobrod vraćao iz Španjolske, ulovio ga je jedan francuski ratni brod.

G. 1838. Raffaele Rubattino nabavio je prvi svoj parobrod, koji se je zvao »Dante«, a mogao je nositi 78 tona.

U Veneciji je g. 1838. plovio po lagunama tek koji čamac na paru.

G. 1837. osnovano je u Trstu na čvrstoj podlozi društvo »Tršćanski Lloyd«. To se društvo tako naglo razvijalo, da je sprječavalo dugi niz

[4] Nekadanji zlatni engleski novac, koji se je počeo kovati g. 1662. od zlata donesena se Guinejske obale, pa mu odatle i naziv »Guineja« (engl. izg. »Ginni«). Vrijednost mu je iznosila 21 šiling. Od g. 1816. taj se novac nije više kovao.

godina svaki takav pothvat u Veneciji. Već g. [illegible] Lloyd je posjedovao 6 parobroda, koji su svi zajedno nosili [illegible] tona.[5]

Ostale evropske države nisu prije [illegible] godina imale mnogo parobroda.

Ovih 100 godina, otkad je prvi evropski parobrod zaplovio u Atlantik, nastao je u čitavom svijetu golem prevrat u gospodarstvu, industriji i trgovini. Bogatstvo se naroda znatno povećalo, a s njime i blagostanje. Izmijenili su se mnogi običaji i navike. Svima se narodima, koji raspolažu morskom obalom, pa i onima koji su podalje od mora, otvorilo novo polje djelovanja, a time se je pojačala i težnja za slobodom i svakim napretkom.

Prvi hrvatski parobrodi

Mi Hrvati dobili smo prvi parobrod istom god. 1872. Ta slava pripada isključivo slavnomu uskočkom gnijezdu, krševitom Senju, gdje je god. 1867 bilo osnovano prvo hrvatsko brodarsko društvo s glavnicom od 400.000 forinti. U programu toga društva bila je brodogradnja uopće, dakle i jedrenjaka i parobroda. To je društvo imalo u svojem pečatu hrvatski grb s napisom »Senjsko brodarsko društvo«, a osnovale su ga ugledne trgovačke senjske tvrtke Krajač, Olivieri, Bontić i Cikota. Društvo je imalo vlastito brodogradilište t. zv. »Škver«. To je brodogradilište uživalo lijep glas i u inozemstvu, tako da je dobilo narudžaba i za Veneciju. Treba spomenuti, da je društvo tu sagradilo četiri velika krasna jedrenjaka od 500—1.000 tona, i to bark »Hervatska«, koji je bio najveći, pa još tri, od kojih je jedan nosio ime »Grad Senj«, drugi »Grad Zagreb«, a treći »Trojednica«.

Kad je poradi neizbježivog razvitka u pomorstvu jedro počelo uzmicati pred parobrodom, senjsko je društvo povisilo svoju glavnicu emisijom novih dionica za daljnjih 200.000 forinti i odmah je pristupilo gradnji svoga prvoga parobroda željezne konstrukcije, god. 1872. na brodogradilištu »Stabilimento Tecnico« na Rijeci. Taj je parobrod imao tek 93 brutto reg. tone, a nosio je slavno ime »Hrvat«. Tim je parobrodom mjeseca kolovoza 1872. zametnuta redovita pruga obalne plovidbe između Senja i Rijeke, tičući sve međuluke hrvatskoga primorja.

Slijedeće godine, 1873. na istom brodogradilištu na Rijeci sagrađen je drugi hrvatski parobrod, znatno veći, od 158 brutto reg. tona, koji je dobio ime »Vinodolac«, a podržavao je plovidbu uz istarsku obalu sve do Trsta. Oba ta hrvatska parobroda bila su lijepo sagrađena i vitke linije. Ali »Austrijski Lloyd« bio je zaveo redovitu obalnu prugu Trst—Rijeka—Senj—Zadar, i njegova je konkurencija, uz neizbježivu hrvatsku

[5] G. 1843. tršćanski je Lloyd posjedovao 14 parobroda ukupne nosivosti 4987 tona, a koncem godine 1853. imao je 38 parobroda sa 22.146 tona. Te je godine, na 30. svibnja, položen temelj velikom arsenalu u Trstu, gdje se danas grade golemi trgovački, a i ratni brodovi.

neslogu između dioničara, dovela do likvidacije društva, koja se je god. 1877. obavila u Zagrebu. »Vinodolac« je bio prodan u Napulj, dočim je »Hrvat« bio otkupljen po novo stvorenom konzorciju, koji su zastupali Ivan Krajač, Bontić i Olivieri. Tako je »Hrvat«, mezimče Primoraca, bio spašen, a novi konzorcij je odlučio pokušati novu sreću. Prigodom likvidacije društva, s onim što su dioničari izgubili na temeljnoj glavnici, kao i s onim što nisu dobivali dividende i što je propalo na kamatama, gubitak je dosegao pola milijuna forinti.

Novi konzorcij se zvao u početku »Uprava parobroda »Hrvat« u Senju«, a »Hrvat« i sam je nastavio prugu Senj—Rijeka, dotičući među-luke: Novi, Selce, Crikvenicu i Kraljevicu.

U ovo isto doba Kraljevčani su dobavili svoj parobrod »Primorac«, a Bakrani »Bakar« i nastala je utakmica, tijekom koje su Senjani otkupili od Kraljevčana njihov parobrod »Primorac«, kojemu su promijenili ime u »Vinodolac«, a društvo je uzelo naslov, po najstarijem i najzaslužnijem članu »Parobrodarstvo Ivan Krajač i drugovi u Senju«.

Madžarska pomorska oblast, dosljedna madžarskim metodama protiv Hrvata i hrvatskih poduzeća i da bolje zaštiti »Austrijski Lloyd«, stala je proganjati na sve moguće načine senjsko društvo, u prvom redu izmišljajući zaostatke poreza, koji su s kaznama iznosili više hiljada forinti. Hrvatima nije preostalo već da obustave plovidbu svojih parobroda. Taj je »štrajk« trajao 40 dana. Tad su istom poreske vlasti opozvale gornju izmišljenu tražbinu, ali su nametnule pristojbu od 10% na promet putnika, a 3% na promet robe. Te su pristojbe god. 1887. povišene od 10 na 15% i od 3 na 5%.

Društvo je god. 1884. sagradilo svoj treći parobrod »Nehaj«, i to u Trstu kod »Stabilimento Tecnico Triestino«. »Nehaj« je bio porinut na 2. srpnja 1884., plovi još i danas, ali ne u redovitoj pruzi, već kao ribarski parobrod, a pripada »Jadranskoj Plovidbi«.

»Austrijski Lloyd« smatrao je svojom svetom dužnošću da čim više naškodi hrvatskom društvu senjskomu, te je podržavao redovitu sedmičnu prugu između Trsta—Rijeke—Senja—Zadra, akoprem mu se taj posao, odviše birokratski vođen, kao i sve u Austriji, nije rentirao. Ta je pruga bila »Lloydu« pasivna, ali ga to nije smetalo, jer je pomagao škoditi interesima jednoga hrvatskoga poduzeća, koje nije milovala ni ugarska vlada. Da se pak prikrije evropski škandal, da same vlade pomažu uništavati poduzeća što ih hrvatski otadžbenici stvaraju na moru da podignu narodno blagostanje, društvo je dobilo subvenciju od 11.000 forinti za prijenos pošte! To je bila smiješna svota, na kojoj nije mogao zavidati nitko, tko je uopće imao najsitniji pojam o izdacima za podržavanje triju parobrodarskih pruga.

Kad se doznalo za spomenutu »masnu« subvenciju, koja bijaše tek neznatna odšteta za usluge učinjene državnoj vlasti, po bijednom našem narodnom običaju stalo se ogovarati sve u šestnaest, predbacujući članovima društva izdajstvo narodne stvari i zahtijevajući da se osnuje novo društvo. I doista osnovao se god. 1888. novi konzorcij u Senju, i taj je kupio u Trstu parobrod »Intrepido«, koji su prekrstili u »Senj«. Zametnula se konkurencija s Krajačevim društvom, pa je konačno »Senj« prešao u posjed konzorcija »Švrljuga et Co« na Rijeci.

Nastale su trzavice i u Krajačevu konzorciju i mijenjali su se članovi ravnateljstva, dokle konačno ne izabraše predsjednikom Ladislava Krajača, koji je proveo fuziju s riječkim društvom »Švrljuga et Co«, i tako je nastalo na 3. svibnja 1891. »Ugarsko-Hrvatsko Parobrodarstvo Društvo« (Ungaro-Croata) sa sjedištem na Rijeci. Ministarstvo je doznačilo tome društvu veliku subvenciju, s kojom je brisana u istom društvu svaka hrvatska oznaka, a u društveno uredovanje uveden talijanski jezik. Sad su se počeli graditi veći i udobniji parobrodi, koji su dobili tuđinska imena, dok su ostali manji imali prvobitna hrvatska. Pojavilo se odmah veliko nezadovoljstvo, pogotovu u Senju, starom hrvatskom gnijezdu. U nazivu novoga društva riječ »ugarsko« naši ljudi nisu mogli probaviti, pa su s obzirom na visoku subvenciju, ravnatelje toga društva prozvali »prodane mješine« i »kukuruzni špekulanti«, a istodobno se počelo raditi na osnivanju novoga parobrodarskoga društva, sa sjedištem u Senju, koje će biti čisto hrvatsko, te ne će ni tražiti ni primati kakve subvencije od madžarskoga ministarstva, već će, bez subvencije, apelirajući na svijest primorskih trgovaca, zametnuti borbu s »Ungaro-Croatom« u hrvatskom primorju. »Hrvatsko parobrodarsko društvo« doista se je osnovalo sudjelovanjem najširih slojeva pučanstva, i nabavilo je tri lijepa i čvrsta parobroda, od kojih se je jedan zvao: »Hrvatska«, drugi: »Ante Starčević«, a treći »Petar Zrinjski«. Ta su imena bila program novoga društva. Ti su parobrodi bili dočekivani u svakoj našoj luci velikim manifestacijama, bilo u redovnim prugama, bilo kod blagdanskih izleta. Ali dok je to društvo imalo zaleđe samo u patriotskom oduševljenju siromašnih masa, dotle je »Ungaro-Croata« imala golemo zaleđe i u Beču i u Pešti, a uz to je uživala milijunske subvencije, pa je mogla tijekom godina, tarifalnim ratom, da po malo slabi svoga malenoga protivnika, dokle nije »Ante Starčević« sa svojom drugaricom »Hrvatskom« prešao u park »Jadranske Plovidbe«.

Bare Poparić

HRVATI U KOMPARATIVNOJ POVIJESTI EVROPSKIH NARODA

Spoznavši i konstatirajući sposobnost i vrijednost pojedinog naroda u njegovu vlastitom životu, trebamo sve komponente njegova razvoja, koje su odlučne za ulogu i smještaj pojedinog naroda u povijesti čovječanstva, usporediti s tekovinama i promjenama ostalih naroda. Služeći se dakle komparativnom metodom možemo odrediti mjesto nekog naroda u povijesti čovječanstva. Uočivši naime zajedničke momente u životu i razvoju raznih naroda, možemo odrediti pravo mjesto svakomu od njih, a ujedno istaći upravo ono, što je bitno, i što je pojedini narod pridonio zajednici kao »svoje«. Možemo odmah naglasiti, da uspoređujući život i događaje kod raznih naroda, nailazimo često na neke općenite pojave, od kojih jedne proizlaze iz sličnih ali neovisnih izvora i uzoraka, a druge nastaju oponašanjem (imitiranjem) jednog jedinstvenog uzorka, što ga je negdje stvorio samo jedan narod. Dakako da ove pojave, jedne i druge, obuhvataju sva područja života jednog naroda — sve one grane ljudskog zanimanja i djelovanja, koje su inače predmet posebnih i specijalnih razmatranja u obliku političke povijesti, ekonomske politike, povijesti društva, umjetnosti, književnosti, nauka, vjera itd. Promatrajući razvoj ovih grana ljudskog zanimanja kod raznih naroda, možemo najlakše ustanoviti, u kojem je razdoblju i na kojem području, pojedini narod dao snažnija i veća djela od ostalih, gdje je on zaslužio da bude naveden kao stvaralac onoga, što su drugi preuzeli u istom ili preinačenom obliku od njega. U razvoju odnosno transformaciji svih mogućih vrsta životnog djelovanja naroda, možemo u glavnom istaći dva razna porijekla onih promjena, kojima je uvjetovan sam razvoj. Jedne su nastale sticajem niza neovisnih događaja u jednom času — tako ratovi, revolucije i reforme, a ishodište im ponajčešće bijaše u inicijativi čovječanstva. Druge su promjene bile uvjetovane opstojnošću prijašnjih tekovina, iz kojih su se one po nužnom slijedu razvile, kao što je to slučaj kod razvoja tehnike, nauke i slično.

Gledamo li na motive ljudskih čina i akcija, koje izvršiše promjene u povijesti, došli bismo do mnogostrukih konstatacija; pa ipak ponajčešće, bijahu to misao na prošlost (na kojoj se osniva tradicija i stvaraju pravila života) i misao na budućnost (koja je bila onda pokretač novih pothvata i napretka). Postavljajući povijest na ove temelje, i gledajući je iz perspektive motiva koji uzrokovaše promjene u njoj, ukazuju nam se mnoga područja, koja bi inače u suhoparnom nizanju činjenica, ponajviše političke naravi, ostala nevidljiva i nezapažena. Nameće nam se sada pitanje, na kojem je području najpotrebnije istaknuti promjene? Koje su važnije,

i koje zavrijeđuju našu veću pažnju? Teško je odgovoriti na ovo pitanje, ali ako uočimo, naročito za vrijeme svjetskog rata i nakon primirja, kolikom su snagom političke promjene utjecale na sva ostala područja ljudskog zanimanja, držimo, da bi najprije trebalo promatrati političke režime, ratove i revolucije, a zatim bi došla područja razvoja ekonomskih, socijalnih odnosa, napretka tehnike, nauke, trgovine. Dakako da se ovamo moraju uključiti i one pojave i promjene intelektualnog života čovječanstva, u koje bismo mogli ubrojiti sve manifestacije duha (nazori o vjeri, odgoju, moralu, zatim umjetnost, književnost i sl.). Dakako, da povijest pisana i gledana, a naročito ocjenjivana u raznim razdobljima po gornjim kriterijima promjena na svim područjima ljudskog života, dobiva drugo i ispravnije značenje i vrijednost od one, koja se ponajčešće iscrpljuje u nizanju političkih promjena (nizanjem godina, promjena dinastija i režima i sl.).

Značajna je stoga i potrebna obrada pojedinih grana, i služeći se radovima specijalista, može se za svako pojedino područje, a onda i za skupnost, utvrditi, kada, uz koje promjene i kojim intenzitetom bijahu tekovine jednog naroda, prihvaćene od drugog, kojim zakašnjenjem jednaki ili slični fenomeni uhvatiše korijen u raznim krajevima. Često je slučaj, da se uloga i značaj pojedinog naroda u poredbenoj povijesti bilo precjenjuje, bilo potcjenjuje — a što je redovno posljedica pomanjkanja sustavne obrade povijesti razvoja pojedinih područja ljudske djelatnosti.

Ako mi Hrvati još danas nemamo posebno obrađena sva ona područja, koja su odlučna za svrstavanje i određivanje uloge našeg naroda u životu i razvoju zajednice narodâ, to još ne mora značiti, da nemamo zasluga i kvaliteta, koje nas trebaju s pravom staviti u isti red s daleko većim (brojčano!) narodima. Mi dakle možemo spoznati i znati, koliko smo i kako sudjelovali u razvoju čovječanstva, šta smo pridonijeli zajednici narodâ, ali da zauzmemo mjesto, koje nam pripada u poredbenoj povijesti evropskih naroda, potrebno je ove naše spoznanje konstatirati, naročito pak publikacijama i na stranim jezicima. Priznati povjesničari i naučenjaci, u pomanjkanju izvora, naravno da prelaze preko mnogih činjenica, za koje držimo, da bi i te kako bilo potrebno i korisno istaći, pa smo često svjedoci priznanja i samih autora, gdje obično u uvodu svojih djela ističu, kako su tek površno mogli obraditi pojedino područje ovog ili onog naroda, ne imajući boljih ili nikakvih izvora i priručnika. Ponajviše [illegible] ovakovih priznanja čitali, a i čitanjem djela uvidjeli, na račun Sl[illegible]

Koliki nas ponos i zadovoljstvo ispunja, kada čitamo o svom [illegible] i njegovoj ulozi u razvoju čovječanstva u djelima priznatih [illegible] koliko smo naprotiv ojađeni i nezadovoljni, kad nas ispuštaju [illegible]

prikazuju tamo, gdje bismo morali biti spomenuti ili drukčije prikazani! Držimo, da je naš narod radi mnogih tekovina nastalih u njegovu krilu, kao i radi naročito karakterističnih transformacija nekih tekovina drugih naroda na našem tlu, zavrijedio bolje mjesto, nego mu se obično daje u komparaciji s ostalim narodima. Koje su pak to tekovine, bilo originalne ili transformirane, nije nam namjera ovdje iznositi.

*

Gornje nam se misli nameću čitajući Seignobosov »Pokušaj komparativne povijesti evropskih naroda«*. U ovom je djelu autor, kako to sam navodi u uvodu knjige »pokušao sjediniti u jednom svesku komparativnu povijest svih naroda Evrope od najstarijih vremena do danas«. Veliki zadatak, s obzirom na preobilje građe, a na skučeni opseg, u kojem je autor htio sve iznijeti. Zaista, od prvih početaka povijesti, tumačeći pojam Evrope u najranije doba, iznoseći razvoj na svima područjima ljudske djelatnosti, preko Grka, Rimljana, Germana i Slavena, materijalnu i duhovnu kulturu, sve do Svjetskog rata i njegovih posljedica, sve je dao autor u zbijenom, ali jasnom i preglednom obliku. Sam pisac ističe, da su u djelu dva nedostatka, dvije lakune: manjim narodima nije dato odgovarajuće mjesto (ponajviše radi pomanjkanja izvora — među ove se broje i Hrvati), a drugo, što nije dao dosta mjesta običajima dnevnog života, odjevanja, stanovanja, obiteljskog života, društvenih odnosa, što je često bilo vrlo karakteristično za pojedini narod.

Spominjući na ono nekoliko mjesta Hrvate, iznosio je tada u glavnom događaje, koji su se ticali redovito političkih momenata. Tek na dva tri mjesta spominje Hrvate u vezi s vjerskim problemima. Nije teško u kratkom pregledu navesti ona mjesta, na kojima spominje i naš narod, a ovo može poslužiti kao mjerilo, šta je uvaženi autor smatrao vrijednim istaći kao naročitu značajku ili vrijednost hrvatskog naroda.

»Južni Slaveni, po prvi put spomenuti godine 627., bijahu se smjestili počevši od VII. stoljeća u Iliriji, zemlji gotovo nenapučenoj. Oni se zatim prošiřiše gotovo po cijelom Balkanskom poluotoku, prodirući sve do rubova, na Peloponez ... « (p. 69).

» ... Sjeverna zemlja (misli dio krajeva naseljenih Južnim Slavenima) pod srpskim gospodarima, zatim pod vlašću hrvatskog kralja, postade mala nezavisna država, pod imenom Bosna.

Na zapadu, plemena nazvana Hrvatima (gorštacima), koja su se smjestila između Alpa i Jadrana, — nakon što bijahu podloženi vlasti avar-

* Charles Seignobos: Essai d'une histoire comparée des peuples de l'Europe. Éditions Rieder, Paris 1938.

skih konjanika, a zatim franačkih kraljeva — stvoriše ratnički narod podijeljen među 14 vođa (županа), koji se ujedini pod jednim kraljem na koncu XI. stoljeća«. (p. 112, 113)

»... Slaveni na obalama Jadrana bijahu počevši od IX. stoljeća kršteni od misionara, koji su došli iz Italije i od biskupa u gradovima na obali, koji su ostali podanici bizantinskog cara; oni u unutrašnjosti pokrstiše se mnogo kasnije. Ali vođe ovih naroda dugo su oklijevali između dvije Crkve, a definitivna podjela se zbila tek u XII. stoljeću. Hrvati i Slovenci uniđoše u rimokatoličku crkvu; Bugari, Srbi (a također i Rumunji) ostadoše (!?) u pravoslavnoj crkvi«. (p. 122)

»... Staro krivovjerstvo katarâ (patarenâ) protegne se u XV. stoljeću (!?), usprkos krstaškog rata, na teritorij vladara Bosne.« (p. 248)

»... Ugarska bijaše gotovo sva podvrgnuta sultanu... Kralj je u njoj zadržao samo jednu usku zonu u susjedstvu Austrije, i dva privjeska slavenskih naroda, na sjeveru Slovaka, na jugu Hrvatske.« (p. 248)

»Njemačka, Italija i Poljska bijahu razdijeljene među više država: naprotiv Austrija je u jednoj državi okupila više nacija stranih jedni drugima, Nijemaca, Mađara, Čeha, Poljaka, Hrvata, Talijana...« (p. 350)

»Austrijska vlada dopusti mađarskom saboru, da uzme kao službeni jezik mađarski. Nacionalni osjećaj se poče buditi u Češkoj i Hrvatskoj putem novina na slavenskom jeziku...« (p. 354)

»Stvorila se između Ledenog mora i Mediterana, širom Evrope, jedna zona potlačenih i nezadovoljnih narodnosti, Finaca, Estonaca, Letonaca, Litvanaca, Poljaka, podvrgnutih Rusiji, Čeha, Ukrajinaca, Slovaka, Slovenaca, Hrvata, Srba, podvrgnutih vladi Beča i Budimpešte, Srba, Bugara, Makedonaca, Grka, pod vlašću sultana (k tomu još Poljaci i Danci pripojeni Njemačkom carstvu). Oni su se žalili, da su lišeni mogućnosti obučavanja na materinskom jeziku, udaljeni gotovo od svih položaja, vrlo često progonjeni radi vjernosti svojem jeziku ili svojoj vjeri...« (p. 404, 405)

»Autoritativni režim, u ublaženom obliku apsolutne vlasti vlade, bijaše uveden, ali samo kao privremen i bez oslona na jednu doktrinu, u većini novih država... u Jugoslaviji kao sredstvo, da se zaustavi borba između srpskog i hrvatskog naroda...« (p. 450)

I to je sve! Dakako da ima još nekoliko mjesta — u vezi s provalom Avara, invazijom Turaka, Napoleonovim osvajanjima, revolucijama 1848. — čisto općenite naravi, koja se također odnose i na Hrvate, ali ni ona ne mogu popraviti dojam o našoj ulozi prema Seignobosu. Najznačajnije doba srednjeg vijeka, kada je Hrvatska kao izgrađena država, jaka na kopnu i moru, pod domaćim vladarima, igrala odlučnu ulogu na obalama

Jadrana — zatim preko junačkih borbi i otpora protiv Turaka, obrane Zapada i Kršćanstva (»antemurale Cristianitatis!«), koja uloga imađaše i te kako važno značenje radi našeg smještaja na ovoj raskrsnici, preko sijanja hrvatskih kostiju stoljećima za strane dinastije, preko Jelačića i oslobodilačke akcije Kvaternika — sve do najnovijih nastojanja za uspostavu narodnih prava u punom opsegu, sve to nije našlo mjesta niti spomena u ovom djelu. Prikazan je razvoj i procvat gradova — naši primorski gradovi, posebno pak Dubrovnik, nisu značili u tom razvoju ništa. Niti jedno ime hrvatske književnosti, umjetnosti ni hrvatskog naučenjaka, nije zabilježeno, pa čak ni jedan elemenat onoga, za što dnevno čitamo u novinama, kako nam širi glas po svijetu i čemu se on divi, a što se običava nazivati našim »autohtonim«.

Nije nam namjera ovdje iznositi nedostatke ili netočnosti odnosno prigovore autoru. Njemu doduše i nije bila svrha, da stvar prikaže tako, da bi se u djelu mogla razabrati posebno povijest svakoga naroda, on je išao više za tim, da postigne skupan učinak. Htjeli smo ipak istaći, kako se gubimo u poredbi s ostalim narodima, pogotovo kada nije o nama izneseno niti ono, što je objektivno utvrđeno, a i po našem dubokom uvjerenju zavrijedilo, da bude istaknuto.

Znamo, da smo u ranijim stoljećima »kasali« za naprednijim narodima po pedeset i više godina, ali se ovaj interval zaostajanja sve više smanjivao, tako da danas u kratkom vremenskom razmaku primamo korisne tekovine drugih naroda, a sami odmah spremno predajemo zajednici ono »malo«, što se kod nas izvorno stvara. Stoga bi nam bar u prikazivanju novijeg vremena trebalo dati dostojnije mjesto, jer držimo, da i Hrvate treba spomenuti tamo, gdje se spominju i drugi, a koji ništa više ne pridonijeće čovječanstvu od nas.

Konačno danas, kada se tolika važnost polaže i na glas, što ga pojedini narod uživa u svijetu radi svoje političke i kulturne zrelosti, kada poznavanje prošlih odnošaja može i mora imati utjecaja na današnje formiranje nazora na svim područjima narodnog života, ne smije nam biti svejedno, kako se i što se o nama piše i govori. Ponajprije moramo sami biti svoji vlastiti odvjetnici i reći o sebi sve ono što je potrebno — pa da bar sa sebe otklonimo ono malo krivnje, ako se može tako nazvati, za pojave kad nas nikako ili, što je često gore, u krivom svijetlu prikazuju.

Stipe Mosner

KARAKTERIOLOGIJA JUNAKA U ROMANU »OGNJIŠTE«

Kad bi svi akteri griješnih i liberalnih ljubavi ostavljali iza sebe iskrene memoare svojih erotičkih digresija, i kad bi bilo moguće te iskrene ispovjesti proučiti, moglo bi se objektivno razmotriti, da li su te digresije spontana »nadahnuća« proti kojima se etika buni, ili su to plodovi i bolesti defektne i nedisciplinovane auto-kritike, baš tako kao što su bolesti svih prekomjernih i higijenski-zabranjenih užitaka. Da erotičke digresije promjenjuju psihu čovjeka — u mnogom slučaju i bitno — nepobitna je stvar, a Blažićev je sve većma depraviran karakter to gradualno pokazao. Blažić, krijući razlog, zabranjuje prvijencu svome Mići ženidbu s prekrasnom Anerom s dva razloga. Pisac je duboko psihološki obradio oba razloga, koji sigurno nalaze mnoštvo analogija u svakom namjeravanom pokušaju i realiziranju preljuba. Ne da Blažić da mu Anera postane snahom, jer mu se sve snažnije žudnje za Anerom pričinjahu odviše teški grijeh u takovom budućem rodbinskom snošaju; a ne da on toga ni zato, jer je sljubovan na sina. On hoće Aneru samo za sebe. Ali sin Aneru uzima otmicom za ženu, podupiran bratom Jozom, koji mu onemogućivanjem očevih spletaka pomaže da savije skromno gnijezdo. U Blažiću se propela sva strast i bijes i on zatvara u sebi i zadnji osjećaj za sina s deveterim zaporima i nastoji ga čak na perfidan način u šumi smaknuti. I gotovo onemogućene njegove erotičke žudnje provociraju toliku mržnju i na vlastitu ženu, da se on iza jedne noći, u kojoj je žena pretrpjela smrtni strah »od đavla, koji se u njemu silno bunio« preselio u staju među marvu. Pisac je dubokom logičnošću, izvanrednim psihološkim znanjem opisao telepatsku jezu žene Mande pred furioznom krizom, strašnom požudom pobjesnjela muža. To su psihološke situacije tolikih žena i matera, koje u strašnim noćima i ne mogu osjetiti toliki intenzitet ljubomore, pred užasnim strahom od erupcije nevjernog muža, pobješnjelog na lancu bračnih veza. To je psihologija brakova u kojima je zavladao teror grješne požude. I ako Blažić ne može realizirati svojih erotičkih planova, on danju hodajući i radeći najplastičnije dočarava u fantaziji u najbiza[illegible] nijim situacijama, najperverznije odjevenu, halucinatorno je krsteći naj[illegible] maznijim imenima (kraljica u vilinskoj košuljici), njome se zabavlja, [illegible] je, uživa je, — tako je njome obuzet i danju i noću, da i kod [illegible] susjedove žene za nj nije postojala »ni ta duboka grobna jama [illegible] njima s visokim vijencem zemlje na rubovima, — on je osjećao [illegible] svojoj neposrednoj blizini, svega ga je obuzela. Čutio joj je [illegible] osjećao toplinu njezina tijela, i u svojim žilama osjećao struj[illegible] opojne snage. Jedva se svladavao, da ne počini (tu na sprovodu [illegible]

nepromišljenost«. Jest ljudska plastična kreativna fantazija, koja čak i hiperbolizira, sugerira, fingira i halucinira, u čovjeku krhka karaktera, zapravo je najgrozniji Mefisto erotike. Ona gradi do maglovitih visina i hrani neugasivim ognjem. Zato su najbolnije, i najtragičnije erotičke digresije fantasta, neurotičara, za koje su one već spomenute sanje po danu karakteristične. A da je Blažić mogao zasnovati umorstvo prvijenca svoga Miće, skovao je on posebnu svoju raskoljnikovsku filozofiju o napoleonskim ljudima. I ako je monologiziranje i dialogiziranje Blažića seljaka o toj filozofiji odviše arteficielno, ipak je logično, sa namjerama i djelima demonskog Blažića. To je mješavina nekog plahog ateizma i cinizma starog Karamazova (»lako bi ja s Bogom, da nije unije anđela čuvara [žandara]) i anarhizma začinjenog filozofijom nadčovjeka: »Koji se boji mora ih (t. j. zakone) držati, jer će ga ubiti, a tko se ne boji, *kroji* sve zakone, pa ako je jači, onda nji' strpa pod te svoje paligrave«. Dakako da je Blažić s ovakovim etičkim nazorima neke vrste liberalac i ateista po receptu prerevolucionarnih filozofa i ako poradi tradicionalnih uzusa, s obzirom na okolinu, polazi u crkvu na drijemanje i kao neko instinktivno prikriveno nutarnje polemiziranje s Bogom i plovanom, jer: »plovanova je pravda drugačija, a moja drugačija. Tako da znate!«. Veoma je plastično Manda, žena Blažićeva, orisala liberalizam i ateizam mužev riječima: »Ništa j' njemu Svemogući ... un se s vragom ruga ka' s krepanim paščetom i pomokrije bi mu se un da prosti Bog i tvoj obraz, ravno među oči — a da siromaški Vrag ne bi zna', s koje to strane curi... Kad se čuje s njegovih usana 'valjen Isus! — ni tada to ne govori čovjek, no zvijer, koju naučiše, koju prisiliše, da spominje to sveto ime!«

Ali Budak svoga Blažića istesava i dalje. Njegov Karamazov, ne samo da ne priznaje kulturnih, moralnih i socijalnih zakona, — regulativa života, on sam gradi svoj kodeks u smislu Raskoljnikovu: »Za to ja sam pravim zakone svojoj zadruzi, a vi i' morate slušati, jer ja sam jači. Tu nema spasa i zakon je zakon ... !« I pored one očite raskoljnikovske ničeovštine naglasio je pisac sakrosanknost apsolutnog autoriteta poglavara zaduge, za kojom skriven pokvaren čovjek može počinjati najveći teror i demoralizaciju. Da li su to aluzije na pseudodemokracije, autoritativne i totalitarne političke režime — eksploataciju apikalnog autoriteta zemaljske vlasti, nije evidentno, ali bezuvjetno je prekrasna analogija, na primitivnom domaćem ognjištu, gdje su zapravo primarna sociologija i moral u svom originalnom obliku autohtoni.

A da bi demonski Blažić mogao motivirati namjerno smaknuće svojih sinova: prvoga radi nuzljublja, a drugoga radi sazrelog rivaliteta u primatu na ognjištu, komponirao je on za sebe specijalnu biološku etiku:

»... Tko je upamtio, da bik mora skupljati po selima i općinama svoju telad? Tko je ikad rekao, da su njegova? On je učinio svoje i s tim je njegov posao svršen. Samo je jadnoga i kukavnog čovjeka stegao lanac (t. j. zakon), pa mu onda veli: Tvoja su! Sad neka te biju!« I toj svojoj satanističkoj filozofiji je Blažić umijesio logičan a strašan čisto ničeovski apendiks: »Da j' pravi' ljudi, načinili bi takvi zakon i za čeljad, pa čim vidiš, da je bolesno ili drukčije da ne valja, a ti zakonu sikirom po glavi«. Blažić ovakve motive treba, da uzmogne podići sjekiru na svoje sinove, gonjen anarhijom svoje erotičke požude. A zar u najrazličnijim varijantama i nijansama i danas i najcivilizovaniji i najkulturniji čovjek ne savija svoje gnijezdo po toj erotičkoj etici!? Danas se pred sudskim tribunalima gomilaju strašni efekti takove hedonističke filozofije, tek se današnji delikvent erotske etike ne usuđuje ni priznati, a ni braniti tu etiku. Kriminalni abortus redovito apsolvira kukavičluk erotičke anarhije i depravacije — on je branič i spasitelj neotpornosti toga morala. I kad se duša Blažićeva sva zaplela u toj strašnoj anarhičnoj etici i kad je drama tih ognjišta ratnim okolnostima upravo podražila tu etiku na aktivnost i realiziranje njeno, popinje se Anera vođena udesom na svoju Kalvariju — a Blažić za njom. Jer inkarnirana etika nije mogla ispod ruku antietičnog demona proći bez krvi, pogiba Anera zagušena Blažićevom rukom u svome kućerku, gdje zapravo čeka svoga Miću, na [illegible] pukli zamamni glas o možebitnom njegovu povratku. Izdiše zag[illegible] jer se nije podala zvijeri koja je mislila, da je eto upravo na [illegible] svojih uzavrelih halucinatornih žudnja. Ali pakosno razdražena [illegible]nost Blažićeva juriša sada na viteza Anerina Lukana i domam[illegible] živopisnim čarobnjačkim makinacijama na brdo izvan sela u [illegible] ga smakne. I ako u gradaciji tih dramatskih slika imade odviše [illegible] skokova, nespontanosti i arteficielnosti — naročito za to, što [illegible] pripremanom čarobnjačkom ceremonijalu Blažićevu vidi stup[illegible] će da joj se makne, kao da zbilja nikakvog izlaza od te katast[illegible] bijaše, pa tako možda realističkom karakteru romana po nješto [illegible] ipak ona teatralna poza Lukanova i viteška patetičnost prizora [illegible] gdje on igra ulogu nekog Božjeg osvetnika, i ono dnevno [illegible] žićevo do pod srce Lukanovo, i ona vrijeđanja svih svetinja [illegible] su se tužno naberili svježi križevi u Mrkobraduši, te nepre[illegible] ćeva psihologiziranja o sikiri i njenu moralu, te posuđeno[illegible] kao sugeriranje preljuba, silno presićuju atmosferu dola[illegible] ćom katastrofom, krvlju. Pisac je ipak stvorio dispoziciju [illegible] kao da i ne može ni lijevo ni desno, nego ravno na br[illegible] duševna borba Lukanova, silno izoštreni oprez i [illegible]

vremeno digoše Lukanovu ruku i ćuskiju na demonsku Blažićevu lubanju. Šteta, što je pisac Lukana, realizatora opravdane »Nemeze« otisnuo u Velebit poput kakova vulgarnog ubojice, a nije ga postavio pred lice sela i vlasti u prirodnoj dramatskoj patetici. I ako je zabuna »Raskoljnikova« u krčenju i niveliranju socijalne pravde daleko veća od Lukanove realizirane Nemeze, Dostojevski Raskoljnikova uz duge i velike psihičke muke stavlja pred priznanje i šalje ga na ispaštanje objektivnog grijeha, a to je onaj logični i nužni dramatski zahtjev katarze, koji djeluje lako, ugodno i estetski. Orijaška je dramatičnost, kojom se sukobljuju konačno dva elementa »Zločin i kazna« — Blažić i Lukan — nakon što se sva interesna sfera Blažićeva sasvim smirila pod ledinom Mrkobraduše. Tu elementarnost sukoba pisac je prekrasno, s toliko finoće opažanja, psihološkog znanja i plastičnosti prikazao, da sa najvećom sigurnošću možemo učiniti konkluziju: Budak je naš najjači reprezentant novog psihološkog romana folklorističkog genrea! Roman je prepun plastične romantike, sentimenta, duboke dramatičnosti i tragike, pa su na pr. prizori oproštaja Matije kćerke Lukanove sa nesuđenim, a već oženjenim dragim — Mićom — na samrti upravo uzor dramatičnih slika i dikcije, prefinih gradacija, tako da iluzioniraju patos eposa.

I kad se čovjek dublje zamisli, te kao s neke povišene točke analitički prosuđuje dramu u tom ličkom selu, onda mu Adlerova nauka o individualnoj psihologiji rasvjetljuje svaku pojedinu dramatsku akciju pojedinih lica. Samo psihički i fizički najzdraviji individui ne stvaraju specijalne zaoštrene životne pozicije — zaoštrene stavove vis à vis okoline, ljudi i događaja u formi neke hiperbolične obrane, impulzivnih prkosa i napadaja ili hotimičnih pasivnih povlačenja iz životnih akcija. Jaki karakteri — normalni ljudi se ne savijaju niti lome, oni korigiraju bez velikih i tragičkih duševnih kriza nekorektnosti života i situacija — i kad se sami orijentiraju i akomodiraju vis à vis životnih poteškoća, još daju iz sebe svu rezervu onima oko sebe. Da je Budak još opisao psihološke uzroke, koji su negativnosti i satanizam Blažićeva karaktera formirali (jer tolika genuina, spontana pokvarenost čovjeka bez degenerativnih uzroka i nije moguće), mi bismo imali pred sobom i znanstveno motivirani karakter psihološkog romana pripravljenog za psiho-analizu. No taj roman je i onako uzor, kako se psihološki roman piše, jer konačno razumije se samo po sebi, a i po generalnim aluzijama kod ostalih degeneriranih lica u romanu, da je i Blažićev karakter imao degenerativnih crvenih niti kod svojih predа.

Dr. Juraj Hrenčević

TUŽNE MINUTE

O kako ovo vrijeme bezbrižno kraj nas prolazi,
o zašto nebo tuga oblaka gustih oblazi?
Minute tužne smolavo puze,
nebesa plaču, skrušeno suze.

Zar su nestali s neba anđeli,
o dragi Bože, zar su nestali?
Ili su možda skršeni prestali
rajski mirisi, cvjetovi bijeli?

O svi će svjetovi, svi će svjetovi
spoznati sanju nemirnu, krutu
istine žive na svome putu,
i svi će lažni klonuti letovi.

Zašto su sive naše kuće male,
zašto su crni naši grobovi?
Samrti u nama tjeskobno žive,
užasno naši udesi pale.

Robovi duha nehajno šute,
pokraj nas puze teške minute.
Žalosno puze minute duge,
minute pune plača i tuge.

Ivan Krolo

UMORNE OČI SE MOLE

Blagoslovi, Gospodine, naše napore nevrijedne
što osjetimo ih nad knjigama viseći svakoga dana:
neka trudovi naši donesu plodova mnogo
njemu da budu hrana.

Jer on je, Gospodine, veoma, veoma dobar,
i pita nas često, jesmo li umorne bijedne,
a mi mu za odgovor ljubimo koščunjave ruke
jer njegova smo zadovoljstva žedne.

Pa blagoslovi, Gospodine, naše [illegible]
da on osjeti blagodat tegot[illegible]
a uz blagoslov trudova naš[illegible]
da svakog dana snaga nas [illegible]

[illegible]

NAČELO SUDJELOVANJA U RADU U SOCIJALNIM USTANOVAMA

Sve su naše socijalne ustanove organizirane na načelu javnopravne samouprave, uz proporcionalno sudjelovanje predstavnika poslodavaca, te predstavnika radnika i namještenika, izuzevši čisto staleške socijalne ustanove, kao na pr. komore, kod kojih sudjeluju samo predstavnici odnosnog staleža. Tako se primjerice u radničke komore izabiru samo predstavnici radnika i namještenika.

Žalibože, kod nas se za ove ustanove nisu još dosada provodili izbori, nego su se svi članovi samouprave postavljali dekretom odozgor, prema političkom ključu, bez obzira na raspoloženje članstva odnosne ustanove. To je s obzirom na sve ostale prilike razumljivo, i tome ne treba nikakovog posebnog komentara. Ali to se opravdati uopće ne može uvjerljivim argumentima, jer za to nema nikakvog razloga, a da ga je i bilo ne bi došlo do uzakonjenja spomenutog načela.

Stoga se problem rada i izbora predstavnika članstva tih institucija nije kod nas u javnosti uopće pokretao. Tek su se u štampi samo registrirali opetovani zahtjevi radničkih i namješteničkih sindikalnih organizacija za provedbom izbora. Ali kad-tad, ako do ovih izbora dođe, treba i tu postaviti načelo, po kojem se ima postupati, da ne dođe do još većih neprilika, nego sa imenovanim predstavnicima.

Ovo pitanje pokrenuto je u Merkurovu Vjesniku, glasilu »Merkur«, društva trgovačkih i privatnih namještenika u Zagrebu, br. 5—6 str. 99. u članku pod naslovom: »Neovisnost Merkura.« Kako su u ovom članku postavljene neke zasade, koje bi u konkretnom slučaju mogle imati i nezgodne posljedice za rad u socijalnim institucijama, ako bi do izbora došlo, to ćemo se na stajalište izneseno u spomenutom članku osvrnuti bez namjere polemiziranja sa bilo kime i neupuštajući se u ocjenjivanje eventualne druge tendencije toga članka.

U članku se u prvom redu ističe, da je borba, koja se je vodila za upravu društva Merkur prije 6 godina, kada su se na upravi toga društva nalazili predstavnici, rekrutirani većinom iz marksističkih sindikalnih organizacija, bila u biti svojoj borba za program: »Merkur Merkurašima.« Da li je ova krilatica bila obična demagoška parola, kojom se nastupalo u borbi protiv marksističkih predstavnika i njihova vodstva društva Merkur ili je zbilja bila postavljena kao načelo u to se danas više ne isplati upuštati, jer su političke prilike u doba kada se je ona pojavila bile očajne (godina 1933.!). Hrvatski privatni i trgovački namještenici nisu u ono doba imali svoje nacionalne sindikalne organizacije, a bolnim srcem gledali su kako predstavnici marksističkih sindikata vode

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] — [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] kojima [illegible] [illegible] [illegible] radnika i [illegible] [illegible] koja [illegible] [illegible] [illegible] grupe [illegible] [illegible] drugih [illegible] [illegible] osiguran [illegible] Jedan [illegible] rada, a [illegible] i [illegible] — [illegible] nove. Kad [illegible] ustanova. Pojedinim [illegible] tacije nije moguće [illegible] i [illegible] [illegible]

* Pod [illegible] politički-sindikalni [illegible] sindikat, koji [illegible] vrh na [illegible] [illegible] [illegible] rom na [illegible] sindikate [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] njegov politički [illegible] [illegible] [illegible].

sobno ih koordinirati, ako bi se spomenuta krilatica prihvatila kao načelo. Moglo bi se, dapače, očekivati, da bi se razvila nepotrebna borba između pojedinih ustanova, koja bi načinila više štete, nego koristi, a pogotovu bi se to vrlo vjerojatno dogodilo, kad bi razne grupacije nejednako bile zastupane u ustanovama koje stoje jedna prema drugoj u odnosu nadređenosti i podređenosti. Reforme, koje bi se ukazale potrebnim bilo bi vrlo teško provoditi u slučaju, kad bi se reformom jedne ustanove zadiralo u kompetenciju druge ustanove, ako bi u pojedinim ustanovama upravljale različite grupacije, koje bi isključivo po izloženom načelu gledale možda i posve dobronamjerno interes svoje ustanove i njezina usavršavanja na korist interesenata, koje one predstavljaju, ali bi im zajednički interes sa drugim ustanovama koji bi u danom slučaju bio bolji i za njihove interesente bio dalek, i u odlučnom času neshvatljiv. Socijalni život je dinamičan, on traži uvijek nove reforme i nove oblike u skladu sa stupnjem svoga razvitka. Nije potrebno isticati, da je i kod nas baš poradi toga bilo nepotrebnih sukoba, a na opću štetu interesenata — članova socijalnih ustanova.

Kako izložismo, ovako postavljeno načelo moglo bi imati dalekosežne posljedice, kad bi se ono konzekventno u praksi provelo, a svako načelo treba u praksi što konsekventnije provoditi, jer za to se i postavlja načelo, da praksom upravlja.

Zato nasuprot ovom načelu, postavljamo drugo načelo: Radom u svim socijalnim ustanovama upravlja sindikalna organizacija preko svojih predstavnika. Sindikat bilo radnički ili namješteniči, već prema profesiji svog članstva jest središte, u kojem se izrađuju gledišta na razne socijalne probleme, imajući pred očima člana kao takovog, sa svim njegovim odnosima i povezanošću s različitim socijalnim ustanovama. Sindikat izrađuje idejne osnove, koje njegovi predstavnici provode u pojedinim ustanovama na način, kako je to u pojedinoj ustanovi i u (izvjesno vrijeme), s obzirom na sve prilike i okolnosti najzgodnije. U ovom slučaju bit će osnovno gledište jedne veće skupine u svim ustanovama harmonično. Reforme će biti mnogo lakše provesti, jer je gledište predstavnika pojedinih institucija u sindikatu postavljeno na najširu bazu, koja obuhvaća sve ustanove. Nije ova misao za naše današnje doba nova.

Sasvim je druga stvar, ako se pojedini sindikati međusobno bore. To su veće organizacije, kod kojih lični momenti ne dolaze tako mnogo do izražaja, kao kod pojedinih manjih grupa. Prestiž jedne veće organizacije nasuprot drugoj, ne može se braniti osobnim momentima, nego ideološkim gledištima, koja su često puta vrlo oprečna. Primjerice gledišta marksističkih i nacionalnih sindikata. Još je važno istaći i pitanje odgovornosti za rad u socijalnim ustanovama. Drugačije, sigurno, tu odgovor-

nost shvaća [illegible]
u sklopu [illegible]
bez ikakvog [illegible]
neposredne [illegible]

Ko[illegible]
ustanove [illegible]
svakog [illegible]
se [illegible]
a to [illegible]
time za [illegible]
vrela [illegible]
dr[illegible]

Po[illegible]
o tuto[illegible]
nutom [illegible]
đenim [illegible]
tiču više [illegible]
samo gore [illegible]

Obje[illegible]
sumnje, da [illegible]
socijaln[illegible]
s usjeho[illegible]
i ono treba [illegible]

Iz[illegible]
lišta, koje [illegible]
lište [illegible]
i sa gledišta [illegible]
načelom [illegible] — [illegible]
nas nije [illegible]
kura, te naše [illegible]
nizacije.

Dr. L[illegible]

NOSTALGIJA . . .

Bura se danas [illegible] s [illegible]
I bijesnom pesnicom rasprsla meke talase
Fijučuć, zviždeć i hujeć moje je čežnje od[illegible]
do moga mirisnog otoka vitlajuć oblake lake
zapjenjenih akorda . . .

A. Milićić

LITICE

Vjekovi prošli su mnogi vrh njihovih glava.
slali su na njih vjetrove, oluje, bure, —
gledam kako preko njih od jučer u vječni sutra
nebrojeni valovi Jadrana bijesnog jure.

Trzali su ih vjekovi, gulili, tresli,
svaki je atom njihov odraz divovske snage,
kose su njihove oštre, obrazi prepuni bora,
odniješe zadnje im ruho, ostaše posve nam nage.

One prkose oštro vjekova stosjeklom maču
i dižu umorne glave svakog dana sve više;
dođite, ljudi, i vidite čudo na otoku našem:
što jači je bijesovi muče, litica zdravije diše.

Jerko Skračić

MOJA KUĆA

Stala je uz more,
u uskoj uličici, iza dvorišta, i sunča se.
Sunce obilazi strop (uvuče se ispod crijepova)
pa zatim predsoblje sa stolom, štivom i majčinom škrinjom,
a posjeti, ako dospije, i majčinu sobu.
S poda se spusti u konobu,
dotakne se bačava i hambara.
A onda obiđe dvorište i kuhinju,
gdje obično zateče majku
gdje kuha nešto za večeru.
Sunce se zatim povuče, malo se provoza lukom,
poljubi vrhove jarbola
i spusti se za Veli Vrh.
A kuća zaljubljeno gleda za njim
i šalje mu posljednji cjelov tog dana.

Jerko Skračić

RUSKA EMIGRACIJA

Historijat — Suština — Rad — Značenje

1919—1939

Ruska emigracija, koja ove godine navršava dvadeset godina svoga opstanka, predstavlja u mnogom pogledu sasvim izvanrednu pojavu, koja nema sebi ravne u svoj dosadašnjoj povijesti čovječanstva. Brojčano golema, raznolika po svom socijalnom sastavu, kulturnoj razini, profesionalnom zanimanju, općenitim političkim uvjerenjima i stranačkoj pripadnosti, ruska emigracija ipak predstavlja jedan jedinstveni cjeloviti politički organizam, čvrsto povezan **idejnom i stvarnom nepomirljivošću prema boljševicima i sovjetskoj vladi.** Po svojim ciljevima, po svojoj suštini, karakteru i zadatku emigracija je **odlomak, nasljednica i zastupnica nacionalne i državne Rusije.** To je nekakva fantastična država-sablast, bez teritorije i vlasti, ni od koga službeno priznata, a ipak stvarno postojeća, koja živi svojim samostalnim i bujnim političkim i umjetničko-kulturnim životom. Polje rada emigracije je mnogostrano i opširno, te obuhvaća sa raznim stepenom intenzivnosti gotovo cijelu zemaljsku kuglu, i time značenje ovoga rada daleko prekoračuje granice interesa same emigracije i poprima karakter međunarodnog faktora od historičkog značenja.

Ruska emigracija kao takva pojavila se godine 1919. No prvo brojčano znatnije no neorganizirano iseljenje pojedinih grupica Rusa iz domovine u inozemstvo počelo je odmah iza februarske revolucije god. 1917., kada je sa ruskog prijestolja bila skinuta vladalačka kuća Romanovih, a s njome uopće i monarhistički režim. Pojedini zastupnici aristokracije, a naročito ljudi velikih materijalnih bogatstava, predosjećajući sve neizbježive i različite poteškoće revolucionarnih dana, otišli su u inozemstvo, misleći uglavnome na vlastite udobnosti i zanemarujući interese domovine, koja je upravo tih dana ulazila u najtragičnije događaje. Ovi su ljudi bili samo **izbjeglice** bez ikakve političke ideologije, barem bez želje da tu eventualnu svoju ideologiju brane. Oni su se preselili u Skandinavske zemlje, u Francusku, u Ameriku, kasnije u Njemačku. K ovim srazmjerno malobrojnim prvim lastavicama sadašnje ruske emigracije moramo pribrojiti ostatke ruskih **zarobljenika iz svjetskog rata**, a također i ostatke onih **vojnih jedinica** (uglavnom francuskog i solunskog fronta), koji se nisu htjeli vratiti u Rusiju, okrvavljenu revolucijom.

Da se shvati karakter i suština emigracije, koja je, uz zadivljujuće šarenilo svog sastava, ipak ujedinjena odlučnošću negativnog stava prema

boljševicima, valja znati vanjski uzrok i ideološku osnovu njezina postanka. Boljševici su, čim su u listopadu 1917. prevratom došli na vlast, uz vješto iskorišćavanje sveopće umornosti i pogoršanja materijalnih prilika, odmah izbacili lozinku neodgodivog potpisivanja separatnog mira u svrhu dokrajčenja rata, koji je uistinu znatno iscrpio Rusiju. No golema je većina ruske inteligencije svih mogućih političkih struja i pravaca jednodušno i odlučno ustala protiv ovog demagoškog plana, koji je u onim prilikama i moralno i materijalno bio vrlo štetan po Rusiju. Morao se odmah spriječiti taj izdajnički pothvat boljševika i zato je grupa viših vojnih načelnika na čelu sa dvojicom bivših vrhovnih komandanata — generalom L. G. Kornilovim i M. V. Aleksejevim — ustala protiv boljševika. Ali tokom ovog vremena boljševici su već dospjeli potpisati zlokobni mirovni ugovor u Brest-Litovsku. Kornilov i Aleksejev su na jugu Rusije, u oblastima naselja Donskih i Kubanskih kozaka, osnovali posebnu Dobrovoljačku Armiju, te su počeli vojne operacije protiv boljševika u ime zaštite po boljševicima pregaženih časti i dostojanstva nacionalne Rusije. Postepeno su se pojavile i u drugim mjestima Rusije nove organizacije dobrovoljaca, koje su od boljševika dobile zajedničko ime »bjelogardista«, a kasnije i »bjelobandita«. Zakipio je okrutan i krvav građanski rat, koji je trajao nekoliko godina. Ali poradi brojnih i različitih uzroka unutarnjeg i međunarodnog karaktera boljševici su ipak nadvladali »bijeli« pokret. Postepeno je počelo likvidiranje pojedinih dijelova dobrovoljačkih antiboljševičkih frontova, a zajedno s time je bila organizirana i postepena masovna evakuacija civilnih pripadnika antiboljševičkog pokreta, a zatim i vojnih jedinica, jer je postala sasvim očigledna nemogućnost daljnje oružane borbe sa boljševicima na ruskom teritoriju.

Organizirana i masovna evakuacija je počela u siječnju 1919. godine, kada je iz Odese (velika ruska trgovačka luka na Crnom moru) bilo izvezeno nekoliko hiljada građanskog stanovništva, a također ranjenih i bolesnih vojnih osoba svih rangova. U studenom iste godine bila je također prisiljena na odstup tako zvana Sjevero-zapadna Armija, koja je vodila operacije u pravcu i području Petrograda pod vodstvom proslavljenog vojskovođe iz svjetskog rata generala N. N. Judenića. A pri samom svršetku iste godine bila je u Sibiru razbijena i armija admirala A. V. Kolčaka, koji je imao zvanje Vrhovnog Guvernera (Verhovnoga Pravitelja, — kako se reklo ruski) Rusije. Ovaj sibirski čin ruske tragedije bio je znatnim dijelom izazvan ponašanjem čeških legiona. U veljači 1920. evakuira se i Sjeverna Armija, koja je operirala u području Bijelog Mora pod zapovjedništvom generala E. K. Millera (kojega su 1937. u

Parizu oteli boljševici). Tragična smrt admirala Kolčaka, kojega su strijeljali boljševici, nanijela je težak i nepopravljivi udarac cijelom protuboljševičkom pokretu i ubrzala njegovu potpunu likvidaciju, koja je sada postala sasvim neizbježiva. Sva istočna fronta, koja se već iz Sibira pomakla do Volge, srušila se, razdijelivši se na niz pojedinih i vojnički osamljenih grupa i odreda, kojih je jedini cilj bio samo što jače zadržavanje neprekidnog napredovanja boljševičke vojske i bez ikakve nade u konačnu pobjedu nad njima. Počelo je, uz golemo junaštvo duha i fizičke napore upravo legendarno odstupanje dobrovoljačkih vojnih jedinica u svim pravcima. Jedni su išli preko zloglasne sibirske tundre prema Vladivostoku, drugi preko kaspijskih stepa — u Mesopotamiju, treći preko Mongolske pustinje — u Kitaj i Mandžuriju. Ove divlje i fantastične krajeve slikovito je opisao A. Ossendovsky u svojoj čuvenoj knjizi »Bogovi, ljudi i zvijeri«. A opis odstupanja spomenutih vojnih odreda kroz ove krajeve dao je I. I. Serebrennikov u knjizi »Velika defenziva« (Velikij othod. Harbin, 1936.). Ova ispravna, objektivna i ozbiljna knjiga, pisana na osnovu ličnih dojmova i službenih dokumenata, od velike je važnosti i vrijednosti kao historički dokumenat, a čita se s najnapetijim interesom, jer obiljem visokih junačkih podviga i najkompliciranijih dogodovština često nadmašuje mnoge pustolovne romane.

U isto vrijeme u Evropi je ostala od svih protuboljševičkih snaga samo južna Dobrovoljačka Armija, koja je već primila ime Ruske Armije. Ona je također bila prisiljena da se sakupi na malom poluotoku Krym, gdje je pristupila temeljitom preuređenju pod vodstvom svog novog vođe generala baruna P. N. Vrangela. Ovaj lijepi poluotok, pun sanjarskih mašta, opjevan od mnogih ruskih i stranih pjesnika (spomenimo samo Puškina i Mickiewicza), postao je mjesto krvavih i odlučnih događaja nove ruske povijesti, koji su bili od golemog međunarodnog značenja. Od ožujka do listopada 1920. dobrovoljačka je vojska vodila junačku borbu sa boljševicima, često postižući važne taktičke, a katkada i strateške pobjede, ali je ipak konačno uvidjela potpunu nemogućnost momentane konačne pobjede nad boljševicima, koji su u ovo vrijeme već imali pod svojom vlašću gotovo cijelu Rusiju. Međutim, postepeno je raslo i međunarodno političko značenje Sovjetske Rusije. Prisiljen da prekine borbu i ostavi Krym, a s time dakle i uopće Rusiju, Vrangel je svojoj armiji i svemu civilnom pučanstvu uputio čuveni nalog-proglas, gdje je otvoreno i točno opisao vojnu i političku situaciju. Svakome je stavio na slobodni izbor: ili ostati u Sovjetskoj Rusiji pod vlašću boljševika ili otići s njim iz domovine, uzimajući pri tome u obzir da nijedna država ne želi primiti ruske emigrante, tako da će ruska flota krenuti

doslovce u nepoznato. No uručujući svoju sudbinu i sam život slijepom slučaju, svaki od novih emigranata mora zapamtiti, da je svoju nacionalnu svijest i lično dostojanstvo sačuvao neokaljenom, jer se proti internacionalno orijentiranim boljševicima borio do posljednje granice fizičkih mogućnosti. Ovaj historički važan, nalog-proglas, pun plemenitosti, visokog humanizma, političke pronicavosti, muške odlučnosti i svjesnosti od goleme moralne odgovornosti, jasno i nedvojbeno je potcrtao uzvišenu ideološku osnovu cijelog protuboljševičkog dobrovoljačkog pokreta, a time i same emigracije. Ujedno je i dao snažnu moralnu podršku svim idejnim »bjelogardistima«, bliskim očaju.

Od 31. listopada do 3. studenog trajala je čuvena evakuacija iz svih krymskih luka u najvećem redu. Onih mirnih i nježnih jesenjskih dana ova fantastična armada, koja je uskršavala veličanstvene događaje biblijskih vremena, otišla je iz domovine, koja je neočekivano postala nerazumljivo okrutna prema svojim najodanijim sinovima. Flota je bila sastavljena od 126 ratnih i trgovačkih brodova i nosila je sa sobom preko 100.000 vojnika (u širokom smislu) i blizu 50.000 civilnih osoba, od kojih je bilo približno 20.000 žena i 7.000 djece. Od 4. do 7. XI. stajala je ova mornarica bez riječi na ulazu u Bospor, kao izrazita opomena bezdušno-suhoj Evropi, koja je materijalnim interesima dala prednost pred ideološkim motivima. A u isto je vrijeme Vrangel sa mnogim državama vodio napete i dramatske pregovore. Konačno je sporazum bio postignut. Oko 60.000 vojnih osoba bilo je smješteno u posebne logore: Gallipoli (25.000 pod zapovjedništvom generala A. P. Kutepova, kojega su 1929. boljševici oteli u Parizu), Čataldža (15.000 donskih kozaka pod komandom generala N. F. Alramova) i otoka Lemnosa (15.000 kubanskih kozaka). Znatni dio civilnih i vojnih osoba bio je smješten u brojnim logorima blizu Carigrada, od kojih spominjemo samo San-Stefano, Tuzlu i otoke Principo. Zatim je 22.000 otišlo u Jugoslaviju, 4.000 u Bugarsku, po 2.000 u Rumunjsku i Grčku. Oko 30 ratnih brodova sa svojom momčadi, oko 6.000 ljudi, otišlo je u sjevernoafričku francusku luku Bizerta.

No i poslije potpune likvidacije ruskih protuboljševičkih armija u Evropi nije sasvim prestala naoružana borba s boljševicima; nju su i dalje vodili ostaci dobrovoljačke vojske u Sibiru pod vodstvom brojnih vođa, od kojih ćemo spomenuti samo ove: general Kappel, general barun Ungern-Sternberg, general Diterichs, ataman (general) Semenov. Oni su ratovali s boljševicima još potpune dvije godine; 22. listopada 1922. otišla je iz Vladivostoka također bez točno određenog pravca ratna mornarica pod zapovjedništvom admirala Starka, noseći ostatke vojske. A drugi dio vojske otišao je u Kitaj i Mandžuriju. No i poslije toga borba je i dalje trajala iako u znatno manjem opsegu. Tako je bila osnovana godine 1921.

posebna »Sibirska dobrovoljačka družina«, koja je operirala u području Jakutska i Ohotskog mora. No uskoro je i ona bila nadvladana i u rujnu 1923. godine ostavili su Rusiju ostatci ovog odreda pod komandom generala Višnjevskoga na privatnim brodovima i ušli u redove emigracije. Rujan 1923. je datum konačnog završetka naoružane borbe ruskih nacionalnih snaga sa boljševicima na teritoriju Rusije.

Točan broj ruskih emigranata nije poznat unatoč toga što kod Lige Naroda u Ženevi postoji poseban glomazan ured, za uzdržavanje kojeg svaki ruski emigrant godišnje plati 5 francuskih zlatnih franaka. Prema podacima svakojakih službenih ureda ovaj se broj koleba između 850.000 i 1,200.000 ljudi.

Moramo primjetiti da broj Rusa, koji žive izvan SSSR, goji ljubav prema velikoj nacionalnoj Rusiji i nepomirljivost prema boljševicima, a također brižno čuva odanost vjekovnoj ruskoj kulturi, ne ograničavajući se samo na službenu emigraciju. Mislimo na ruske nacionalne manjine, koje su se pojavile na osnovu novog međunarodnog stanja, stvorenog mirovnim ugovorima poslije svjetskog rata. Ove ruske manjine Finske, Estonije, Latvije, Litve, Poljske i Rumunjske nadmašuju golemu brojku od 10,000.000 ljudi.

Ruska je emigracija izravno ili indirektno povezana sa »bijelim« dobrovoljačkim protuboljševičkim pokretom, koji je vodio dugačku i napetu naoružanu borbu sa boljševicima. A to već odmah opredjeljuje opću i osnovnu političku poziciju emigracije, koja je principijelno antiboljševička. U svojoj ogromnoj većini emigracija zauzima nepomirljivo neprijateljski stav prema ideologiji boljševizma, s jedne strane, i radu sovjetske vlade, s druge. A ovo daje naročitu unutarnju silu i jedinstvo emigraciji, stvarajući od nje politički faktor golemog međunarodnog značenja, koji, ma da ne posjeduje službenog priznanja ni političkih ili još manje diplomatskih krugova, ipak vrši stalan i osjetljiv utjecaj u pogledu političkih ideja i djela stranačkih a donekle i državničkih funkcionara. Emigracija je u očima mnogih stranaca neslužbeni zastupnik ideologije, politike i interesa nacionalne državne Rusije nasuprot boljševika, koji preko SSSR stvarno zastupaju klasnu III. Internacionalu, koja se brine samo za pripravljanje svjetske revolucije. No izvan ove nepokolebive ideje principijelnog antiboljševizma, koja poput željeznog lanca čvrsto veže u jedno cijelu emigraciju, ona je u svakom drugom pogledu neobično šarolika i različita. A to je, kako sam to već rekao, izazvano samim karakterom i uzrocima postanka emigracije.

Politička djelatnost emigracije

Poradi nedovoljne upućenosti o gore iznesenim činjenicama na Zapadu postoji pogrješno uvjerenje, da se ruska emigracija sastoji isključivo od politički reakcionarnih elemenata ili prema raširenoj terminologiji — »carista«. Međutim je stvarno i politički i socijalni spektar emigracije vrlo širok i raznolik s bezbrojem nijansa. Emigracija se sastoji od zastupnika svih brojnih političkih pravaca i stranaka, kojima je bio toliko bogat legalni i podzemni politički i društveni život doboljševičke Rusije. Iznesimo samo nekoliko najizrazitijih primjera. Tako, na primjer, od prvih dana postanka sadašnje emigracije u njezinim se redovima našao vođa i teoretičar suvremenog ruskog liberalizma sveuč. profesor, parlamentarac i publicista P. N. Miljukov, ministar-predsjednik prve ruske revolucionarne vlade 1917. godine A. F. Kerenskij, zatim predsjednik prve ruske Ustavotvorne Skupštine 1917. god. V. M. Černov, poznati prvaci stranke socijalista-revolucionaraca — N. V. Čajkovskij, N. D. Avksentjev, V. M. Zenzinov, a također poznati terorista Boris Savinkov. I to je sasvim razumljivo, jer je »bijeli« pokret, uz svu maglovitost svog političkog programa, kao glavni, a u stvari i jedini svoj cilj imao naoružanu borbu sa boljševicima. Isto tako je beskrajno širok sastav emigracije sa socijalnog i kulturnog gledišta. U emigraciji se nalaze zastupnici i stare visoke aristokracije, i industrijsko-financijskih krugova, i besklasne inteligencije tako zvanih slobodnih profesija, i srednjeg i nižeg državnog i privatnog činovništva, i kozaci, i seljaci, tek gotovo sasvim nema zastupnika proletarijata. Ali moramo dodati, da je emigracija,prisiljena da se uveliko bavi fizičkim radom, stvorila iz vlastitih redova novi i brojni proletarijat. No ovi su novi radnici, makar stvarno (fizički) i službeno i pripadaju proleterskim redovima, ipak sačuvali kulturno-duhovne interese i potrebe svojih prijašnjih socijalnih krugova. U pogledu vojne hijerarhije emigracija se sastoji u golemoj većini od oficira svih grana i rangova sa minimalnim brojem običnih vojnika, jer je na žalost bio takav sastav »bijelih« armija, stvorenih na načelu dobrovoljaštva.

Unatoč toga što je gotovo sva emigracija neslužbeno ujedinjena jednom zajedničkom političkom idejom (nepomirljivost prema boljševicima i odanost n o v o j još nepoznatoj nacionalnoj i državnoj Rusiji), emigracija nema jedne jedine političke organizacije ili organa, koji bi u tom pogledu vodio život emigracije i mogao je zastupati pred vanjskim svijetom. Tokom minulih dvadeset godina mnoge najrazličitije organizacije i krugovi pa i pojedine osobe činili su pokušaje da stvore jedan takav jedini i vodeći centrum ili organ. Kao rezultat svih takvih napora pojavio

se niz najrazličitijih organa i grupacija raznih pravaca, opsega i značenja, a i vijeka, no pravo na zastupanje interesa cjelokupne organizacije nijedan nije dobio. No ipak postoji jedna najstarija i najkrupnija politička organizacija, koja uživa u emigraciji najveći moralni autoritet. To je — »Ruski opći vojnički savez« (Russkij opšče-voinskij sojuz, ili skraćeno: ROVS). Njegov autoritet se osniva ne samo na tome, što on sakuplja u svojim redovima sve aktivne učesnike »bijelog« pokreta, nego u glavnom na tome, što on stvarno zastupa ideologiju emigracije u njezinim osnovnim linijama.

Kada je na koncu 1920. dobrovoljačka vojska bila prisiljena ostaviti Rusiju i kad je došla u inozemstvo, u političkim krugovima emigracije odmah je bio zametnut vatren spor o tome, da li u onim vojnim jedinicama, koje su bile smještene u posebne logore, treba sačuvati makar i nešto promijenjenu vojnu organizaciju ili držati da je borba s boljševicima definitivno dovršena i sve vojne jedinice potpuno likvidirati, prepustivši njihovim članovima da se brinu samo o korici nasušnog kruha. Ovo potonje gledište zastupao je ljevičarski dio emigracije na čelu sa P. N. Miljukovim. General Vrangel je opet pokazao oštru političku pronicavost i odabrao je put kompromisa, koji je bio najbolji u novo stvorenim prilikama. On je odlučio da sačuva onaj uzvišeni moralni duh i raspoloženje, kojim je bila prožeta »bijela« armija i osnovao je spomenuti ROVS. U njega su bilo automatski bilo slobodnom odlukom ušli svi članovi bivše dobrovoljačke vojske. ROVS nije profesionalno ili klasno-staleško udruženje penzioniranih ratnika. To je vrsta viteškog reda, koji je ujedinio sve one, koji su sačuvali odanost nacionalnoj historičkoj Rusiji i želju da u odgovarajući čas ponovno stupe u aktivnu borbu za njezino oslobođenje. Osnovna je lozinka ROVS-a: »Sve za domovinu, ništa za sebe!«. A ideologija njegova može biti izražena u slijedećim postulatima: »Beskrajna odanost vječnim vrednotama vjere i duha. Potpuna i beskompromisna nepomirljivost prema komunizmu i sovjetskoj vladi«. Sav ROVS je bio podijeljen na nekoliko odjeljenja, prema onim državama u kojima su se nalazile glavne mase emigracije, t. j. Jugoslavija, Bugarska, Francuska i Njemačka. Ova odjeljenja su se također dijelila na još manje dijelove prema krupnijim gradovima. Na čelu svih tih čestica bili su posebni načelnici, postavljeni naredbama glavnog načelnika ROVS-a. Na čelu ROVS-a je stajao ispočetka general Kutepov, a poslije njega general Miller. No kako sam već spomenuo, i jedan i drugi su bili u Parizu oteti po boljševicima. Oba ova slučaja, naročito posljednji, bila su rasvijetljena na sudskoj raspravi u Parizu 1938., i jedini od učesnika ovih otmica (poznata pjevačica ruskih narodnih pjesama N. V.

Plevickaja) bio je od francuskih porotnika osuđen na doživotnu robiju. Ova rasprava, koja je izazvala golem interes čitave svjetske štampe, jasno je pokazala, kako se boljševici boje moralne snage (jer druge i nema) ROVS-a, a s time dakle i same emigracije.

ROVS je sagrađen na zdravim i dalekosežnim temeljima i odgovara suštini i organskoj potrebi emigracije i zato nepokolebivo stoji već dva decenija, — upravo toliko koliko i sama emigracija. Doduše i u njemu se katkada događaju prolazne nesuglasice, ali su ove potpuno neizbježive u takvoj glomaznoj organizaciji. Uz bok ROVS-a moramo postaviti Ruski Sokol.

Ruski Sokol je organizacija patriotska i široko-nacionalna, bez ikakvih klasnih tendenca, prožeta idejom prave slobode, i zato se još u Rusiji odmah pripojio oslobodilačkom »bijelom« dobrovoljačkom pokretu. A već od prvih dana pojave emigracije sokolstvo je u njoj duboko pustilo svoj korijen. Karakteristično je, da se već na Gallipoli u novostvorenoj gimnastičko-mačevalačkoj školi obuka vršila po sokolskom sistemu. Zatim su se počele otvarati brojne (nekoliko stotina!) sokolske organizacije po cijeloj emigraciji, koje su se sjedinile u »Savez ruskog sokolstva u inozemstvu« sa sjedištem ispočetka u Pragu, a kasnije u Beogradu. Tehnička strana rada Ruskog Sokola nalazi se na zavidnoj visini, naročito ako se uzmu u obzir skromne materijalne mogućnosti, kojima raspolaže emigracija. Ruski Sokol vrši javne vježbe, priređuje vlastite sletove svih opsega, sudjeluje u svesokolskim sletovima, često odnoseći i počasne nagrade. Ali još je mnogo važniji i vredniji nacionalno-kulturni rad Sokola, jer on neumorno podržava u svojim članovima duhovnu bodrost, goji ljubav prema svojoj domovini, koja pati pod internacionalnim boljševičkim jarmom i dosljedno bori se sa neizbježivom denacionalizacijom ruske omladine, od koje se veći dio rodio u inozemstvu i lišen je neposredne veze sa svojom domovinom barem u obliku vlastitih uspomena. Brojčano Ruski Sokol možda i nije toliko velik, koliko bi mogao i morao biti ,ali je principijelno-ideološko njegovo značenje ipak golemo. Šireći misao o domovini i potlačenom narodu, koji vapi za oslobođenjem, propovijedajući ideje ljubavi, jednakosti i bratstva, Sokol podsjeća emigraciju na jedan od putova za uspostavu nacionalne Rusije. Ruski Sokol pruža živi primjer aktivnog nacionalnog odgoja, naročito važnog u ove teške godine prisilnog prebivanja izvan predjela uvijek ljubljene i nikad nezaboravne domovine.

No i ROVS i Sokol imadu donekle pasivno ideološki karakter. Oni naime govore o ljubavi prema domovini i o potrebi da u odgovarajući čas ustanu na njezinu obranu. Ali ništa konkretno ne govore o tome,

kakva će biti ona nova Rusija, oslobođena od boljševika. I svakako ništa ne radi u tom smislu da lik buduće Rusije preudesi prema svojim planovima (doduše možda zato što u sadašnjim emigrantskim prilikama zapravo i ne mogu ništa stvarno učiniti u tom pravcu). Osim toga obadvije su ove organizacije osnovane i vođene uglavnome od ljudi starijeg pokoljenja. I zato su se paralelno s njima, i možda baš zbog njih, pojavile dvije velike političke organizacije emigrantske omladine.

Prve godine prebivanja izvan domovine ruska emigracija bila je sva obuzeta dubokom tugom za nestalom nacionalnom Rusijom i mržnjom prema boljševicima, koji su ovu katastrofu izazvali. Ali i ova tuga i ova mržnja imale su tek općeniti karakter jednog raspoloženja, jednog širokoprincipijelnog stajališta i ideologije bez konkretizacije oko jedne jasne političke doktrine. Aktivnost su pokazivali tek stari prokušani političko-stranački radnici najrazličitijih uvjerenja i pravaca. Tako je, na primjer, već 1921. u Reichenhallu bio otvoren prvi monarhistički kongres, na kojemu su se sakupili reakcionarni zastupnici starog pokoljenja, za koje je monarhizam više bio historička tradicija negoli živa politička ideja. Na ovom je kongresu bio izabran Viši monarhistički savjet, koji postoji i danas, i koji je samo mrtvorođena birokratska ustanova, gotovo bez ikakvog realnog značenja. U isto vrijeme i na protivnom političkom polju pojavilo se nekakvo kretanje. Od različitih grupa ovog karaktera spomenimo samo »smjenovjehovce« i »evrazijce«. Prvi su se utaborili u Berlinu. Oni su izdavali vlastite novine pod simboličkim naslovom »Nakanunje« (U oči dana). Oni su zvali emigraciju da temeljito pregleda i ispita svoj odnos prema boljševizmu, da se odreče mržnje prema njima i da u sovjetskoj vladi gleda pravu općerusku vladu. Ovu je grupu vodila šačica pripadnika stare ruske napredne inteligencije na čelu sa sveučilišnim profesorima J. Ključnikovim i N. Ustrjalovim i piscem Aleksejem Tolstim, koji su se uskoro poslije toga povratili u SSSR, a njihov je pokret brzo ugasnuo. »Evrazijci« su također pozivali na priznanje sovjetske vlade, i u dokaz ispravnosti ovog svog stajališta stvorili su cijelu i kompliciranu naučnu teoriju o prirodi i suštini Rusije, koja je u sebi sjedinila Evropu i Aziju, Zapad i Istok. Sa tog gledišta boljševizam je bio historički potreban i neizbježiv, i zato je mržnja prema njemu i nerazumljiva i bespredmetna. Od ideologa ovog pokreta moramo spomenuti sveučilišne profesore P. N. Savickoga, G. V. Vernadskoga i kneza G. N. Trubeckoga. Ovaj je pokret bio sa idejnog gledišta dosta originalan i interesantan, ali uskoro se pokazalo da su boljševici preko svojih agenata vješto rukovodili radom i »smjenovjehovaca« i »evrazijaca«, što je izazvalo njihov raspad, jer su idejni osnivači ovih pokreta

(sva gore spomenuta imena) odmah istupili. No ove brzo nestale organizacije ipak su odigrale i pozitivnu ulogu, jer su oživjele politički život emigracije, ubrzali kristaliziranje njezinih političkih nazora, ojačali nacionalni osjećaj, a također i pomogli formiranje idejnog aktivizma. Suštinu ovog unutarnjeg procesa, koji je bio izazvan između brojnih drugih uzroka i od ova dva spomenuta pokreta i koji se završio 1925./1926. god., dobro je izrazio jedan emigrantski publicist, rekavši, da je njegov rezultat bio prijelaz »od amorfnog nacionalizma k aktivizmu«. I onda je upravo u ovaj čas izašla na političku arenu emigrantska omladina.

Mlađe pokoljenje emigracije bilo je potpuno nezadovoljno radom starijeg pokoljenja, koje je zauzimalo vodeće mjesto gotovo u svim granama emigrantskog života. Ovo nezadovoljstvo je prije svega bilo izraz vječnog neprijateljstva između »očeva« i »djece«, a bilo je i stvarnih razloga, od kojih je glavni taj, što starije pokoljenje — kako sam to već prije rekao — nije konkretno izrađivalo svoj ideal buduće nove Rusije, koja će nesumnjivo doći poslije pada boljševika. Omladina je htjela ne samo da shvati suštinu one tajanstvene nove Rusije, koja se sada u mukama izrađuje pod strašnim sovjetskim režimom, već i da vrši utjecaj na njezino formiranje; ona također hoće i da se dostojno spremi za službu u njoj, čim se stvori za to bar nekakva mogućnost. Tako je emigrantska omladina stvorila novi i originalan — ideološki aktivizam. Ovaj je pokret zahvatio cijelu emigrantsku omladinu na svom beskrajnom prostoru zemaljske kugle i trajao je nekoliko godina. Za ovo vrijeme on je poprimao različite forme, dok se nije konačno konkretizirao u obliku dviju organizacija, a te su: Nacionalno-radni Savez Novog Pokoljenja (Nacionalno-Trudovoj Sojuz Novago Pokoljenija — kako se on zove ruski, ili skraćeno: NTSNP) i Savez Mladorusa (ili ruski: Sojuz Mladorosov).

NTSNP se pojavio 1928. god. i nakon višegodišnjeg pripravnog rada primio je karakter dobro promišljene i vješto izrađene organizacije, na čelu koje stoji sada u svojstvu predsjednika ing. V. M. Bajdalakov, a u svojstvu generalnog tajnika i ideologa sveučilišni docent M. A. Georgijevskij. Središte NTSNP-a je u Beogradu, a njegova odjeljenja pokrivaju gustom mrežom sva mjesta prebivanja emigracije. NTSNP ima točno izrađenu ideologiju. Njezina osnovna lozinka glasi: »Nama je potrebna velika Rusija — moramo je biti dostojni«. A osnovna njezina načela su slijedeća: »Idealizam, nacionalizam, aktivizam«. NTSNP vrši sistematski rad u pogledu političke naobrazbe svojih članova, a također i u pogledu širenja svoje ideologije putem predavanja, referata, diskusija prema planu, teme-

ljito izrađenom od naročitog odbora. NTSNP ima svoj polumjesečnik u obliku novina, koje izlaze već osmu godinu (sada u Sofiji), — »Za Domovinu« (ruski: Za Rodinu; — prije: Za Rusiju). Izdaje također brojnu političko-udžbenu i propagandističku literaturu u obliku opsežnih knjiga, malih brošura i letaka. Dio te literature potajno se šalje i u SSSR. Unatoč brojnih mana, naročito taktičkog karaktera, NTSNP uživa simpatije većine emigracije, u kojoj igra ulogu aktivnog političkog faktora.

»Savez Mladorusa« je počeo svoju djelatnost 1930. bučnim podcrtavanjem svog strogo monarhističkog karaktera. On je zvao na formiranje jedine emigrantske fronte, u koju bi ušli emigranti svih političkih uvjerenja. Ovaj šareni i magloviti program Mladorusa izazvao je odmah kod većine emigracije opravdane sumnje. Temperamentni vođa Mladorusa A. L. Kazem-Bek na sve moguće načine potcrtavao je veze i svoje lične i svoje organizacije sa službenim predstavnikom dinastije Romanovih, pa je sa prećutnim pristankom ovoga izbacio čak apsurdnu lozinku — »Car i Sovjeti«. Poradi toga se emigracija udaljila od Mladorusa, koji su se međutim znatno približili sovjetima i ideološki i stvarno, tako da su sada Mladorusi dobili od emigracije neslužbeni naslov »Druge sovjetske stranke«. Počevši toliko efektno svoj rad Savez Mladorusa sada preživljava teško doba svog neslavnog života, jer ga je emigracija s prezirom odbacila, a ni Sovjeti ga nisu prihvatili.

Ideološki aktivizam ima u glavnom teoretski karakter poradi samih uslova života i rada emigracije. Svi interesi i sva pažnja emigracije koncentrirana je na tri osnovne ideje: nacionalizam, boljševizam i monarhizam. No dok prva ideja uživa odanost i svakako simpatije već gotovo cijele emigracije, koja svoj nacionalizam suprotstavlja internacionalizmu boljševika i Sovjeta, ideja monarhizma, a u posljednje vrijeme i boljševizma izaziva u mnogom pogledu oštre debate. Za većinu emigracije monarhizam je tek historička tradicija i on za život same emigracije nema ni realnog značenja ni aktuelnosti uopće kao i za buduću Rusiju. I to je vrlo karakteristično i važno za upoznavanje prave političke ideologije emigracije. Tako, na primjer, kada je 1922. god. stariji član dinastije Romanovih veliki knez Kiril, bratić pokojnog i posljednjeg ruskog cara Nikolaja II., sam sebe proglasio čuvarom carskog prijestolja, a kasnije (1924.) i ruskim carem, taj su nepromišljeni čin priznali tek malobrojni i suho-formalni legitimisti, dok većina emigracije je ostala sasvim ravnodušna, a mnogi su ga čak i osudili kao apsolutno nesuvremen. Što se pak tiče boljševizma u odnosu prema njemu postoji nekoliko momenata. Emigracija oštro osuđuje boljševičku ideologiju i boljševike, koji su orobili i ponizili historičku Rusiju. Ali postoje prilike, u kojima

sovjetska vlada i nehotice zastupa državne interese, i to ne prolazne i privremene SSSR, već Rusije kao takve, — recimo za vrijeme rata, kada Sovjeti budu napadnuti ili izazvani na rat. I u shvaćanju ove situacije emigracija se dijeli, jer ima i takvih emigranata, za koje je SSSR u svim prilikama samo internacionalna klasna organizacija tek sa vanjštinom i aparatom države. Ima i takvih grupa emigranata, koji glorificiraju svaku eventualnu stranu intervenciju u SSSR, zovući emigrante da aktivno i ličnim učešćem pomagaju tu oružanu borbu. Ovo gledište zastupaju u glavnome emigrantske organizacije na Dalekom Istoku, naročito postojeći u Harbinu »Ruski Fašistički Savez«, na čelu kojega se nalazi K. V. Rodzajevskij.

Kulturna djelatnost emigracije

Uz sve materijalne poteškoće, većinom naporan teški fizički rad i bezbrojne druge različite neprilike, ruska se emigracija ipak nije pretvorila u glomaznu skupinu politički bezličnih apatrida, već je naprotiv sačuvala svoje nacionalno, političko i kulturno lice sa dosta čvrstim duhovno-ideološkim jedinstvom. Bez ičijeg vanjskog pritiska, svojom slobodnom vlastitom inicijativom, emigracija je uvela tri datuma, koje svake godine svečano slavi, organizirajući svoj politički, društveni i kulturni rad. Ta tri svečana godišnja datuma jesu: Dan ruske prosvjete, Dan ruske kulture i Dan nepomirljivosti.

Dan nepomirljivosti se slavi na historički datum 7. studenoga (25. X. po starom kalendaru), kada su 1917. god. na ovaj dan boljševici došli na vlast u Rusiji. Na ovaj se dan priređuju komemorativne sjednice, na kojima se u posebnim predavanjima analizira suština boljševizma, s kojim se ni stvarno ni ideološki emigracija ne može pomiriti. Nepomirljivost emigracije prema boljševizmu ima karakter problema ne samo političkog već i moralnog. O ovoj temi stvorena je u emigraciji opsežna i neobično interesantna literatura, od koje ćemo spomenuti samo brojna djela bivšeg profesora moskovskog sveučilišta I. A. Iljina, koji je dubok i nadahnut ideolog antiboljševizma.

Dan prosvjete i Dan kulture su bliski po svojim ciljevima, te uzajamno nadopunjavaju jedan drugoga. Slave se pak posebno samo zbog toga, što su povezani sa samostalnim događajima, jednako važnim i značajnim. Dan prosvjete se slavi 25. (12.) siječnja na dan sv. Tatjane, pokroviteljice moskovskog sveučilišta. Ovaj »Tatjanin dan« postoji već mnogo decenija i slavio se je u Rusiji na najsvečaniji način, ali je bio povezan samo sa moskovskim sveučilištem. No emigracija mu je dala općeniti karakter i značenje. Za emigraciju je ovaj dan ne samo histo-

rička tradicija, već ima i neposredno aktuelno značenje. A na slavljenje tog općenitog »Dana ruske prosvjete« u svojim redovima emigracija ima potpuno moralno i stvarno pravo. — Boljševici su kroz dugi niz godina oštro proganjali staru »buržoasku« nauku i uopće prosvjetu, trudeći se uzalud da stvore neku novu »proletersku« ili »crvenu« prosvjetu. A emigranti štuju prosvjetu kao takvu i odano njoj služe. I u tome je smisao, značenje i opravdanje ovog emigrantskog »Dana prosvjete«.

Djelatnost emigracije u pogledu prosvjete je neobično živahna, mnogostrana i plodna. Emigracija je prije svega osnovala golemi broj škola i naučnih ustanova svih rangova, razreda, struka i grana. Otvoreni su dječji vrtići, pučke, građanske i srednje škole. Većinu ovih škola emigracija sama uzdržava iz vlastitih sredstava, i samo u Jugoslaviji i do nedavna u Čehoslovačkoj ove su škole imale državnu potporu. Broj nižih i srednjih škola dosiže nekoliko stotina. Obuka u njima stoji na toliko visokom stepenu da izaziva opravdano divljenje stranaca i zato usporedo sa ruskom emigrantskom djecom ove škole pohađaju i strana djeca. Od emigrantskih viših škola spomenut ćemo barem ove: Ruski pravni fakultet u Pragu, pravni fakultet u Harbinu i Ruski viši tehnički institut u Parizu. U svim ovim višim školama (a naravno i nižim i srednjim) profesorski zbor se sastoji skoro isključivo od ruskih naučenjaka, od kojih mnogi uživaju svjetsko priznanje i slavu. Pravni fakultet u Pragu, koji je vodio kao rektor glasoviti filozof prava, bivši profesor moskovskog sveučilišta, sada već pokojni P. N. Novgorodcev, vrlo je uspješno radio kroz nekoliko godina, ali je kasnije ipak morao biti zatvoren zbog toga, što ruski pravnici ne mogu naći praktičnu primjenu svojeg znanja. Isto je tako nakon nekoliko godina uspješnog rada bilo zatvoreno Rusko slobodno sveučilište u Pragu, čiji je rektor bio bivši profesor moskovskog sveučilišta M. M. Novikov. Interesantna je i poučna sudbina spomenutog Višeg tehničkog instituta u Parizu (dalje ćemo ga skraćeno zvati RVTI). On se pojavio 1921. god. u Berlinu, kao dopisna Ruska politehnička škola, koja je zatim 1924. god. preseljena u Pariz, gdje je 1931. dobila svoju sadašnju organizaciju. RVTI se sada dijeli na nekoliko odjeljenja raznih struka. Osim toga ima dva fakulteta prema načinu obuke: Akademski sa običnim sistemom predavanja i Dopisni — za vanjske studente. Broj studenata na Akademskom fakultetu koleba se obično između 150 i 160. Većina njegovih studenata su tvornički radnici ili šoferi (naravno sa potpunom maturom). Na dopisnom fakultetu koleba se broj studenata između 180 i 190, a sveukupni njihov broj za cijelo vrijeme postojanja ovog fakulteta već je prekoračio 11.000. Ovi studenti žive ukupno u 62 države, raširene po svim konti-

nentima. Na Akademskom fakultetu dobilo je inženjersku diplomu tokom posljednje tri godine 35 studenta, od kojih je već 20-torica dobilo namještenje. RVTI ima također ove jednogodišnje tečajeve: mjerničko-građevinarski, elektro-mehanički i za radiofoniju. Od profesora RVTI-a najpoznatiji su slijedeći: D. P. Rjabušinskij (svjetski autoritet na području aeronautike), A. N. Ancyferov, V. P. Aršaulov, N. P. Bjeljajev, V. V. Peresvjet-Soltan. RVTI uzdržava isključivo emigracija svojim sredstvima. Zatim se u Parizu nalazi Bogoslovski Institut (pravoslavni bogoslovski fakultet). Od njegovih profesora ističemo S. N. Bulgakova, N. A. Berdjaeva, G. N. Fedotova V. N. Iljina, F. F. Zjenjkovskoga. Dalje postoji u Parizu Ruski konzervatorij, a u Beogradu Viši vojno-naučni tečaj generala sveuč. prof. N. N. Golovina. Posebno moramo spomenuti Viši policijski tečaj, koji skoro već deset godina radi u Beogradu. Iako je i pedagoško-naučno stanje ovih policijskih tečajeva i njihovo praktičko značenje više no skromno i makar oni ne spadaju u niz viših škola, ipak sam ih spomenuo uglavnom zbog toga, da pokažem opseg kulturno-prosvjetnog rada emigracije.

Od naučnih ustanova spomenut ćemo samo slijedeće. U Beogradu je 1928. god. bio otvoren Ruski naučni institut. On se dijeli na pet odjeljenja i ima nekoliko seminara, u kojima se neumorno vodi intenzivan naučni rad. Održavaju se i javni sistematski tečajevi i pojedina predavanja iz svih naučnih disciplina. Sada je predsjednik ovog Instituta sveuč. prof. A. I. Ignatovskij, a članovi su učenjaci-emigranti, od kojih spominjemo samo najpoznatija imena, a to su: P. B. Struve, S. I. Metalnikov, D. P. Rjabušinskij, N. O. Losskij, I. I. Lapšin, I. I. Lappo, S. L. Frank, a od pokojnih: F. V. Taranovskij, A. A. Kizevetter, E. F. Šmurlo, E. V. Aničkov, koji su svi aktivno sudjelovali u naučnom radu Instituta. Za 11 godina svoga postojanja Institut je pod općom redakcijom sveuč. prof. V. D. Laskareva izdao na ruskom jeziku 15 opsežnih svezaka svojih »Zapisaka«, koje sadrže ukupno preko 5.200 stranica radova iz svih područja nauke. U Pragu postoji i vrlo uspješno radi već mnogo godina tako zvani »Seminarium Kondakovianum«. To je naučni institut, stvoren od učenika i sljedbenika glasovitog ruskog naučenjaka N. P. Kondakova, koji je kao emigrant umro u Pragu 1925. god. Ovaj se institut bavi obrađivanjem svih pitanja bizantijsko-rusko-slavenske povijesti i arheologije. Prošle (1938.) godine je izašao već deseti debeli svezak stalnih naučnih zbornika ovog instituta. Od suradnika ovih zbornika spominjemo imena svjetskih autoriteta — M. I. Rostovceva i A. A. Vasiljeva, a također manje poznata, no solidna imena — N. M. Bjeljajeva, N. T. Bjeljajeva, N. L. Okuneva, G. A. Ostrogorskoga, G. V. Vernadskoga, N. P. Savickoga,

A. V. Solovjeva. Seminarium Kondakovianum ima veliko naučno značenje, priznato od stručnjaka ostalih naroda.

Zatim moramo spomenuti veliki broj društava i organizacija akademskog karaktera, koja posvećuju svoj rad različitim naučnim zadaćama i ciljevima. Kronološki prvo mjesto zauzima Rusko arheološko društvo u Jugoslaviji, osnovano u Beogradu 1921. god. Od njegovih aktivnih suradnika spominjemo sveuč. prof. A. L. Pogodina i A. V. Solovjeva i docenta M. A. Georgijevskoga. Ovo društvo intenzivno radi i već je izdalo dva sveska naučnih radova svojih članova, između kojih se nalaze i strani učenjaci. U Pragu su emigranti osnovali 1923. svojim sredstvima Ruski historički arhiv u inozemstvu (Russkij zagraničnyj istoričeskij arhiv — kako se on ruski zove), kojega je uzdržavanje kasnije preuzela na sebe bivša Čehoslovačka. Cilj i rad ovog zavoda je slijedeći: »Arhiv sakuplja, čuva, klasificira i naučno obrađuje dokumente iz najnovije povijesti Rusije i njezinih naroda«. O golemoj vrijednosti materijala, kojim već sada raspolaže Arhiv uvjerljivo govori opsežna knjiga (446 str.), koju je 1938. izdao sam Arhiv. To je »Bibliografija ruske revolucije i građanskog rata (1917.—1921.)«, koja predstavlja tek prvi svezak na široko zasnovane serije. Arhiv ima karakter ozbiljne naučne institucije, koje se materijalima već sada ozbiljno koriste učenjaci sa cijele zemaljske kugle. Stvarni nadopunak ovog Arhiva je Ruski kulturno-historički muzej, koji je na inicijativu praškog Ruskog slobodnog sveučilišta otvoren u Pragu 1935. Kustos ovog muzeja je V. F. Bulgakov, posljednji lični tajnik Lava Tolstoja. Cilj ovog muzeja je sakupljanje svega, što se odnosi na život, stvaranje i rad ruske emigracije. Muzej posjeduje vrlo obilan materijal, koji stvarno govori o mnogostranom i bujnom kulturnom radu emigracije, o kojoj će ispravnu i dostojnu ocjenu moći dati tek budući povjesničari.

Ruski učenjaci-emigranti rade ne samo u ruskim školama svih rangova i struka i naučnim institucijama, već i u bezbroj stranih školsko-naučnih ustanova obiju polutaka. No održavajući akademska i javna predavanja, oni također rade i na strogo naučnim istraživanjima, i njihovi se rezultati objavljuju u naučnim radnjama, koje izlaze na svim mogućim jezicima. Samo nabrojiti, i to tek približno, sve što su napisali ruski učenjaci-emigranti vrlo je teško, a u jednom članku čak i nemoguće. No i u tom pogledu je emigracija učinila prve korake. Tako je na primjer »Odbor ruske knjige«, osnovan 1924. u Pragu, izdao već slijedeće godine bibliografski pregled naučnih i umjetničkih knjiga emigranata. Premda ova knjiga obuhvaća tek kratki period od 1920. do 1925. ipak broj naučnih radnja doseže nekoliko stotina. Ruski naučni institut u Beogradu je

izdao debelu knjigu pod naslovom »Građa za bibliografiju ruskih naučnih radova u inozemstvu (1920.—1930.)«. Ova je knjiga samo prvi svezak na široko zasnovanog izdanja za registraciju i sistematizaciju stručno-akademskih radova ruskih učenjaka-emigranata. Ovdje je iznesena *samo* 7.038 radnja od 472 pisca. Unatoč teških materijalnih prilika, koje se k tomu još neprekidno i dalje pogoršavaju, naučni rad emigranata se nastavlja, a upravo uz heroičke napore bore se oni i sa izdavačkim poteškoćama. Tako je na koncu 1938. grupa učenjaka osnovala u Parizu na ruskom jeziku »Rusku naučnu biblioteku«, te je uputila na emigraciju apel da pomogne tom pothvatu. Odziv je bio dobar, jer je već ovih dana izašla prva knjiga najavljene interesantne serije. Kao spomenuta prva knjiga izašla je radnja poznatog ruskog filozofa S. L. Franka — »Nepostižno. Ontologički uvod u filozofiju religije«.

Većina se učenjaka-emigranata sastoji od pripadnika srednjeg i starog pokoljenja, od kojih već mnogi rade po nekoliko decenija na naučnom polju. No postoji i naučni podmladak, koji je najvećim dijelom započeo svoj naučni rad tek u emigraciji, a mnogi su dobili i svu svoju naobrazbu u inozemstvu. Ova mladež dostojno zastupa rusku nauku. Od njezinih istaknutih zastupnika spomenimo samo nekoliko imena, — na primjer: L. Žardeckij (redovni profesor beogradskog sveučilišta), grof I. N. Goleniščev-Kutuzov (docent istog sveučilišta), D. N. Stremouhov (profesor sveučilišta u Strassburgu), od kojih su posljednja dvojica dobili svoju akademsku naobrazbu na zagrebačkom sveučilištu.

Posebno moramo zabilježiti znatan uspjeh, koji su emigranti postigli na području tehničkih izuma svih mogućih vrsta. Tako se je, na primjer, istaknuo dr. ing. V. K. Zvorykin sa svojim radovima naročito u televiziji, ing. I. I. Sikorskij je znatno obogatio aeronautiku, ing. V. I. Jurkevič uspješno radi na području brodogradnje.

Dan ruske kulture emigracija je uvela 1925. i slavi ga 8. VI. — na Puškinov rođendan, jer se genijalni pjesnik Puškin smatra već odavna ocem nove ruske kulture uopće. Na ovaj dan slavi sva ruska emigracija stare stvaraoce ruske kulture u svim njezinim granama, a također daje pregled kulturnog rada emigracije. Ovaj dan ima značaj prave nacionalne svečanosti od dubokog principijelnog i ideološkog značenja. To je svoje vrste ispit emigracije. Ona tu polaže račun o svojim osjećajima, mislima i radu, dokazujući, da je dostojna sljedbenica velikih stvaralaca moćne ruske kulture. Kultura je po svojoj prirodi stvaralačka pojava, koja u političkom pogledu sadržava klicu državnosti i zato ova svakogodišnja svečanost još više potcrtava nerazdjeljivu povezanost ruske emigracije sa vjekovnom državno-nacionalnom Rusijom, nepomirljivo protivnoj ideji

klasne Internacionale, kojoj služe Sovjeti. Na ovim svečanostima daje se pregled i onog sitnog svakodnevnog kulturnog rada emigracije, koji je vanjski skroman, ali je važan po svojoj unutrašnjoj idejnoj snazi, koja ga vodi. U okvir takvih radova spadaju na primjer one male crkvice i kapelice, koje je emigracija sagradila u dosta velikom broju za svoje vlastite potrebe, a koje uvijek predstavljaju prava umjetnička djela, u lijepom starom ruskom stilu, inače malo poznatom Zapadu. Spomenimo barem crkve-spomenike u Beogradu, Bruxellesu, kapelicu na zagrebačkom Mirogoju, ili tek ovih dana dovršenu crkvicu, koju je sagradio glasoviti ruski arhitekt i slikar A. N. Benois na groblju ruskih vojnika u spomen onih vojnika, koji su pali u svjetskom ratu na francuskoj fronti u Champagneu blizu Reimsa. Godišnji svečani pomeni, koje emigracija daje na tom groblju, uz sudjelovanje bivših francuskih kombatanata, a katkada i francuske vlade, pretvaraju se u dirljive manifestacije u počast nacionalne Rusije. Moramo spomenuti i impozantan »Dom ruske kulture posvećen imenu imperatora Nikolaja II.« u Beogradu, koji je sada žarište svih grana kulturnog rada beogradskog dijela ruske emigracije. Amo spadaju i brojne institucije i organizacije profesionalnog, socijalnog i dobrotvornog karaktera, kao i sistematski tečajevi i pojedina predavanja o povijesti, životu i radu stare i suvremene Rusije. Nabrojiti sve što emigracija čini na svim raznovrsnim kulturnim poljima, potpuno je nemoguće. No moramo potcrtati, da se u tom svom teškom, napornom i neumornom radu emigracija strogo drži lozinke, koju je formulirao jedan od istaknutih emigrantskih intelektualaca, da — »Kultura počiva na trim načelima: Bog, tradicija i slobodno stvaranje«. I to je geslo i temelj cijelog rada emigracije.

Djelatnost emigracije u oblasti književnosti i kazališta također je vrlo zanimljiva. No mi ne ćemo ulaziti u ocjenu uspjeha emigracije u tim područjima sa čisto umjetničkog gledišta, jer bi nas to preveć daleko povuklo, nego ćemo se dotaknut u općim crtama tek osnove i suštine tog rada, zadovoljivši se samo činjenicama i brojkama. Zavirimo najprije u pitanje periodičke štampe. Ona se pojavila u isti čas, kada se pojavila i sama emigracija. Prema samim osnovnim svojsvima svog nacionalnog duha i karaktera, čim se negdje pojavi mala grupica Rusa sa svrhom da se tamo zadrži neko vrijeme, onda se odmah otkriva crkva, zatim kazalište i konačno — novine. To su tri temelja i izvora ruskog karaktera i života. Naravno da prve emigrantske novine nisu u početku bile savršene, naročito sa tehničkog gledišta. Sada pak izlazi u emigraciji preko 200 novina (većinom tjednika) i blizu 100 revija i almanaha. Ali uzimajući u obzir, da su mnoga emigrantska izdanja poradi raznovrsnih uzroka bila kratkog vijeka i da su isto tako brzo nestajala,

kako su neočekivano nicala, ukupni njihov broj doseže u ovih dvadeset godina postojanja emigracije nekoliko hiljada. Periodička izdanja različitog karaktera — ali uvijek protuboljševičkog — pojavljuju se od 1918 godine poput gljiva poslije kiše na svim kontinentima — od Skandinavskih zemalja preko Sirije, Palestine i Egipta do Transvala, od Londona preko Balkana i Male Azije do Dalekog Istoka; preko dviju Amerika do Australije i egzotičnih otoka Pacifika. Oni su raznog kvaliteta, vanjštine i tehničke opreme, i tiskaju se svim mogućim načinima — od rotacije do šapirografa, a ima i rukom pisanih. Navedimo tek nekoliko primjera: »Glas Domovine« (Golos Rodiny; Haag, 1918—1919), »Izbjeglica« (Bježenec; Rotterdam, 1918), »Jeka Rusije« (Eho Rossiji; Stockholm, 1918), »Rus u Argentini« (Russkij v Argentinje; Buenos Aires, od 1930), »Ruski Glas« (Russkij Golos; Beograd, od 1931), »Nova Riječ (Novoje Slovo; Berlin, od 1932), »Mač« (Meć; Varšava, od 1933), »Rus u Engleskoj« (Russkij v Angliji; London, od 1936). To su tjedne novine, a »Rus u Engleskoj« izlazi čak dva puta mjesečno. Od dnevnih novina moramo istaći »Krmilo« (Rulj, Berlin, 1920.—1931.) i »Novo Vrijeme« (Novoje Vremja). Ove su posljednje novine izlazile preko deset godina u Beogradu pod redakcijom M. A. Suvorina, trudeći se uzalud kako bi nastavile tradiciju poznatih svjetskih novina istog imena u Petrogradu. Još god. 1911. bile su osnovane u New Yorku novine »Nova Ruska Riječ« (Novoje Russkoje Slovo), koje su odmah poslije listopadske revolucije 1917 god. zauzele odlučan protuboljševički stav. Od ostalih emigrantskih dnevnih novina spomenimo slijedeće: »Danas« (Segodnja; Riga, od 1923), »Ruski Odjeci« (Russkije Otkliki; Vilna, od 1925), »Rusija« (Rossija; New York, od 1934), »Emigrantska Misao« (Emigrantskaja Myslj; Shanghai, od 1936). U Harbinu čak izlazi 7 emigrantskih dnevnika, od kojih dva večernja. To su: »Ruska Riječ« (Russkoje Slovo, od 1920), »Harbinsko Vrijeme« (Harbinskoje Vremja; u jutro i na večer), »Gun Bao«, »Zora« (Zarja), »Megafon« (Rupor) i »Naš put«. Ali sva spomenuta izdanja su više ili manje lokalnog značenja i karaktera. Cijelu emigraciju obuhvataju uglavnom samo dva dnevnika, koji izlaze u Parizu. To su: »Posljednje Novosti« (od 1920, pod uredništvom F. N. Miljukova) i »Preporod« (Vozroždenije; od 1925 — dnevno, a od 1936 — tjedno). Od revija i tjednika revijalnog karaktera nabrojimo samo slijedeće: »Za Domovinu« (Za Rodinu; Sofija), »Mladoruska Iskra«, »Nova Rusija« (Novaja Rossija, pod uredništvom A. F. Kerenskoga), »Novi Put« (Novyj Putj), »Socijalilstički Vijestnik««, »Vijestnik Socijalnog Demokrata«, »Ruski Invalid«, »Ilustrirana Rusija« (Illusrirovannaja Rossija) — svi u Parizu; »Ruski Pregled« (Russkoje Obozrjenije), »Osvit« (Razsvjet), »Kućni Liječnik« (Domašnij Vrač) — svi u Chicagu; »Austrolazija«, »Azija«, »Crkva i

Nauka«, »Rus u Australiji« (Russkij v Avstraliji), »Emigrantski put« (Putj emigranta) — svi u Australiji. Već nekoliko godina izlazi u Rigi »Ruski Godišnjak« (Russkij Ežegodnik), u Beogradu je kroz niz godina izlazila mjesečna revija na srpskom jeziku »Ruski Arhiv«. Zatim u raznim mjestima sporadički izlaze zbornici i almanahi posvećeni najrazličitijim pitanjima općeg i stručnog karaktera, i takvih knjiga izašlo je već nekoliko stotina. Posebno moramo istaknuti reviju »Savremennyja Zapiski«, koja od 1920 god. izlazi u Parizu u svescima od 350 do 400 strana, i takvih je knjiga izašlo već blizu 70. U Shanghaju je 1937 god. bila pokrenuta mjesečna revija »Russkija Zapiski«, koja je poslije bila prenešena u Pariz, gdje sada izlazi pod uredništvom Miljukova točno početkom svakog mjeseca u svescima od oko 200 strana.

U svim ovim izdanjima sadržan je golem materijal, koji nije samo dragocjen izvoz za proučavanje rada ruske emigracije, već predstavlja vrijedan doprinos u riznicu svjetske kulture.

Moramo također spomenuti i brojna izdavačka poduzeća na čelu sa takvim glomaznim poduzećima, kao što su »Riječ« (Slovo) i »Petropolis« (oba u Berlinu), »Preporod« (Vozroždenije, u Parizu), »Život i Kultura« (Žiznj i kultura, u Rigi). Oni izdavaju i naučnu i zabavnu literaturu, jednako prozu i pjesme i starih pisaca i suvremenih. Do sada je izdano nekoliko hiljada knjiga u nakladi od mnogo stotina hiljada primjeraka, čime se propagira ne samo ruska književnost, nego se pomažu i pisci, jer im se daje pobuda za stvaranje. Uzimajući u obzir prilike, u kojima živi ruska emigracija, može se mirno reći, da izdavački i knjižarski posao u emigraciji stoji mnogo bolje od sličnih poslova u nekojim malim državama. A razlog je u tome što emigrant, i pisac, i izdavač, i knjižar, i čitaoc ima jasni osjećaj nacionalne odgovornosti i vrši svoju dužnost sa pravom požrtvovnošću.

Emigrantski dio ruske književnosti obiluje mnogim i interesantnim imenima, od kojih stoji na prvom mjestu dobitnik Nobelove nagrade (1934 god.) Ivan A. Bunin. Moramo usput primjetiti, da je Bunin uopće prvi ruski pisac, koji je dobio ovo priznanje. Zatim se u emigraciji nalaze prvorazredni umjetnici, kao što su: D. S. Merežkovskij, I. S. Šmelev, B. K. Zajcev, A. M. Remizov, N. A. Teffi, Z. N. Hippius, K. D. Baljmont i nedavno umrli: A. I. Kuprin, E. N. Čirikov, A. V. Amfiteatrov, V. I. Nemirović-Dančenko. Od pisaca srednjeg pokoljenja moramo spomenuti V. F. Hodasevića, M. I. Cvjetajevu, M. A. Aldanova, a od mlađih: V. V. Sirina, I. S. Lukaša, L. F. Zurova, N. J. Roščina, N. N. Berberovu, M. A. Struve, V. A. Slomenskoga. Ovi pisci, nastavljajući tradiciju klasične ruske književnosti, unose u isto vrijeme i nešto *n o v o*, svoje, koje se osniva ne samo na individualnim značajkama pojedinih pisaca, već je

[illegible]

[illegible] emigrantskog [illegible] kazališta [illegible] emigracija [illegible] i [illegible] kazališ[illegible] [illegible] pitanja [illegible] za [illegible] emigrantska dramaturgija [illegible] dramskog karaktera [illegible] kazališnu [illegible] problem [illegible] i [illegible] socijalno-zabavne zahtjeve, ne [illegible] za [illegible] a ne prikazivanje. [illegible] kazališni [illegible] a u emigrantsk[illegible] [illegible] karakter. Karakteristično je [illegible] u emigraciji [illegible] mnogi pisci kazalištu [illegible] za primjer: M. A. Aldanov, [illegible] kazališta i mnogi pisci mlađeg [illegible] su čak postali i profesionalnim [illegible] a to je [illegible] vrlo rijetka pojava u ruskoj [illegible] predratna vremena.

No [illegible] emigraciji ipak postoji niz više ili manje [illegible] dramskih kazališta kao potpuno profesionalnih, ili napola profe[illegible] sa karakterom »studija«, po uzoru na one čuvene »studije« *Moskovskog* Hudožestvenog Teatra. U red profesionalnih kazališta spada u prvom redu »Ruski Dramski Teatar« u Rigi, koji je bio osnovan još *pred nekoliko* decenija, a sada je silom u glavnom međunarodnih prilika pretvoren u emigrantsku ustanovu. On se časno bori za interese ruske

[illegible] »Praška grupa« [illegible] trećoj [illegible] — [illegible] Tolstojeva [illegible] Moskovskog [illegible] Čerepnov. [illegible] 1933 god. — [illegible] — na čelu [illegible] »male« [illegible] obnovljene još i [illegible] Ptica« [illegible] i često [illegible] ipak [illegible] Mnogi [illegible] nom kao [illegible] P. P. Pavlov [illegible] A. P. Čerepnov [illegible] skoj Scali S. [illegible] man u Zagrebu.

Zna[illegible] [illegible] Scala i pariška [illegible] jalnim Šaljapinom [illegible] kidno po [illegible] emigracija nema, ali je god. [illegible] osnovao u Parizu »Rusku operu« [illegible] osnovao je »Rusku parišku operu« [illegible] D. Agrenev-Slavjanski, [illegible] putuju po svijetu [illegible] i nekoliko pjevačkih zborova, od kojih ćemo spomenuti zborove S. A. Žarova, N. F. Kostrjukova i N. P. Afonskoga, a također i vokalni kvartet N. N. Kedrova, koji je i ove godine imao i u Zagrebu [illegible] umjetnički uspjeh. U emigraciji se nalazi nekoliko kompozitora starijeg po-

koljenja na čelu sa takvim umjetnicima, kao što su: S. V. Rahmaninov, I. F. Stravinskij, A. T. Grečaninov, N. N. Čerepnin, N. K. Metner; od mlađih su već dobili priznanje Nabokov i I. Marković. Od virtuoza spomenimo N. Orlova, A. Borovskoga, A. Uninskoga (oni su već postali ljubimci i u Zagrebu), G. Pjatigorskoga, Irinu Eneri, Makanovickoga, zagrebačkog pedagoga E. Vaulina.

U brizi za stvaranjem muzičkog podmlatka i sistematskim širenjem i propagandom ruske glazbe emigracija je otvorila 1924 god. u Parizu Ruski Konservatorij, kojega je pokrovitelj S. V. Rahmaninov, a direktor N. N. Čerepnin. Među profesorima se nalaze prvorazredni ruski majstori. Umjetnička vrijednost ovog konservatorija toliko je visoka i tako je raširena, da među svoje učenike ubraja znatni dio stranaca. Zatim je bilo osnovano 1930. god. u Beogradu »Rusko muzičko društvo u Jugoslaviji«, kojega se vodstvo nalazi u rukama V. I. Bjelskoga, bliskog suradnika glasovitog kompozitora N. A. Rimskoga-Korsakova. Odmah iza toga bilo je osnovano 1931 god. u Parizu »Rusko muzičko društvo u inozemstvu«, a 1932. god. pojavilo se i u Pragu »Rusko muzičko društvo u Čehoslovačkoj«.

Istaknuto mjesto zauzima u emigraciji i balet. U emigraciji su se našle najsjajnije zvjezde ruskog baleta na čelu sa sada već pokojnom Anom Pavlovnom, a to su: T. P. Karsavina, A. M. Balašova, V. A. Trefilova, A. Spjesivceva, E. A. Smirnova, J. N. Sjedova, M. P. Froman, M. M. Fokin, M. M. Mordkin, L. Mjasin, B. G. Romanov. Svi su oni u početku svog emigrantskog života još plesali, a sada se većina od njih bavi isključivo pedagoško-režiserskim poslom. No njihov sljedbenik i mlađi drug Sergej M. Lifarj, koji je tek poslije revolucije ozbiljno pristupio baletu, sada se ubraja među genijalne zastupnike plesne umjetnosti i slovi kao najsjajniji plesač suvremenosti. S. Lifarj već deset godina stoji na čelu baleta pariške Grande Opera i stvorio je već cijelu plejadu mladih baletnih umjetnika, djelomično Rusa, koje je odgojio u tradicijama ruskog klasičnog baleta. U prvim godinama emigracije vodio je ruski balet u inozemstvu njegov neumorni reformator i veliki propagator S. P. Djagilev, koji je umro 1929 god. Njegov je posao preuzeo njegov suradnik, rođeni Rus, koji se sakrio pod pseudonimom De-Bazila, i koji je već nekoliko puta pobjednički prošao sa svojim savršenim družinama po cijeloj zemaljskoj kugli. Većina njegovih plesača sastoji se uglavnom od ruske mladeži, koja je obuku primila u emigraciji od svojih velikih učitelja i prethodnika, nastavljajući njihov rad.

Ruski emigranti zauzimaju istaknuta mjesta i u filmu. Naročito su imali uspjeh u vrijeme nijemog filma. Od tadanjih starova-emigranata spomenimo I. I. Mozžuhina, N. N. Lisenko, N. F. Kolina, N. A. Rimskoga,

V. Gajdarova. Kod zvučnog filma od glumaca sačuvala je svoje počasno mjesto Olga Čehova, a počeli su svoju sjajnu karijeru — Olga Baklanova, Akim Tamirov i Miša Auer. Od režisera treba spomenuti one, koji već decenijima rade, a to su: A. A. Volkov, V. K. Turžanskij i V. F. Striževskij, a od slikara — B. I. Bilinskoga i A. B. Kaminku.

Dakle evo u kratkim crtama i suhim činjenicama život i rad emigracije, čije je značenje golemo i mnogostrano. — Emigracija je prije svega stvarno oprovrgla raširenu legendu o tobožnjoj slabosti volje Rusa, koji da tobože nisu sposobni ni za što drugo osim samo za uzvišene razgovore i bestemeljna sanjarenja. Kako vidimo našlo se nekoliko stotina hiljada Rusa, koji su se latili oružja i odlučno ustali na obranu svoje nacionalne časti i dostojanstva i kroz nekoliko godina junački su vodili okrutnu i krvavu borbu. A kada su se našli u emigraciji, jasno su pokazali visoku nacionalnu svijest, osjećaj dužnosti, energiju, odlučnu volju, smisao i sposobnost za rad, čak i najteži fizički, premda je većina emigracije pripadala inteligentnim, a često i imućnim krugovima. Svojim vlastitim snagama emigracija se borila sa svim životnim poteškoćama a tek najmanji dio je klonuo. Službena francuska statistika veli, da je kriminalitet među ruskim emigrantima izvanredno malen unatoč najtežih materijalnih prilika. Emigracija u isto vrijeme odano vrši svoju nacionalnu dužnost. — Ona nastavlja svoju borbu sa Sovjetima i na taj način, što otkriva Zapadu na sve pristupačne načine groznu suštinu boljševizma i razorni rad sovjetske vlade. A usporedo s time emigracija svestrano razvija i kulturni rad, i to ne samo čuvajući i propagirajući staru rusku kulturu, već i stvarajući brojne i velike vrijednote u svim kulturnim područjima i granama. Da ispravno ocijenimo rad i tekovine ruske emigracije, moramo ga usporediti sa više no skromnim radom francuske emigracije XVIII. i poljske emigracije XIX. stoljeća. A pri tome moramo uvijek imati na umu, da su i francuska i poljska emigracija uživale najvruće simpatije ogromne većine evropskog društva, koje se prema ruskoj emigraciji drži uvijek rezervirano, često sa nepovjerenjem, a katkada i sa otvorenom mržnjom. A ipak — ruska emigracija mirno i dostojanstveno nosi svoj križ i vjerno čuva odanost izvanstranačkoj i nacionalnoj Rusiji i njezinoj vjekovnoj kulturi.

Nikolaj Fedorov

ETIKA PASIVITETA U SVJETLU ETIČKOG AKTIVIZMA

Od crvi samo u životinjskom carstvu postaju — leptiri. (A. O.)

Pojedinci ili narodi, općenito ljudi mogu se raznoliko odnositi prema sebi, prema drugome i prema svemu ostalome živome i neživome na ovome svijetu. Po etici pasivnosti treba se što više odricati svih životnih manifestacija i afirmacija, treba se što više klonuti svih sukoba i borbi. Po toj etici cio ovaj život i svijet je — *jedna velika nesreća*, a sve njihove afirmacije i manifestacije — *jedno veliko zlo*. Po etici pasivnosti živjeti životom ovoga svijeta, aktivno sudjelovati u svim njegovim životnim iskazima znači direktno promicati i sebi i svojima bližnjima i svemu svijetu — samo nesreću i bol.

Buddha, kao jedan od najizrazitijih predstavnika pasivističke etičke ideologije, veli: »porod je bol, starost je bol, bolest je bol, smrt je bol, s nedragim zajedno živjeti je bol, biti odvojen od onoga što se voli je bol, ne postići što se želi je bol; ukratko svih pet tjelesnih oblasti je bol, koje proizlaze iz želje za egzistencijom, zatim želje za uživanjem, želje za postojanjem, želje za moći i želje koje tu i tamo rađaju veseljem, a koje se uguše — *potpunim uništenjem požude, koju treba odagnati, odreći se, osloboditi se i ne dati joj mjesta*«.

Prema tome, po pasivističkoj etici udovoljavanjem svojih ličnih i ovozemaljskih potreba sa lastima i slastima ovoga života direktno se produžava — život, indirektno — bol, nesreća i grijeh. Uopće, po nazorima etičkog pasivizma *svaka borba*, koja ima cilj da uzdrži život i s njim podrži životne težnje, kojima treba udovoljavati, već je *sama po sebi — jedno zlo, jedan grijeh*, jer produžava život i na taj način stvara mogućnosti za — nove težnje, t. j. nova zla i nove bolove, koji se opet moraju udovoljavati s novim bolovima i novim grijesima.

Na taj način po etici pasivnosti jedina moguća životna aktivnost je — *odricanje i opiranje životu*. Doduše život se ne oduzimlje, iako katkada i to biva kod izvjesnih sljedbenika pasivističke etike, ali se zato u životu sve mora udesiti tako, da se po životnim težnjama, po težnjama tijela, čuvstava, volje i uma što manje teži. *Samo ona težnja, koja teži da se što manje teži, izvjesno je dobro.*

Prema tome, s obzirom na sva htijenja i želje, po etici pasivizma bitno je — *odricanje i smirenje*, a s obzirom na sve vanjske utiske i učinke bitno je — *neopiranje i mirovanje*. Radi toga među masama kao i među pojedincima, koji su prožeti etikom pasivizma —

samopouzdanje, poduzetnost, slobodoumnost, borbenost, buntovnost, pokretljivost, upornost, nesnošljivost, nezavisnost i dostojanstvenost — isključeni su već sami po sebi. Zbog toga u područjima takve etike među pojedincima nema naučenjaka, državnika, vojskovođa i osvajača, a među masama nema ratničkih i osvajalačkih naroda. Mase pasivistički uzgojene — robuju, a pojedinci — mudruju.

Dakle, po kakvoći sljedbenika takve etike među pojedincima su — neplodni mudraci, među masama je — plodno roblje. Po području, danas kao i prije tri tisuće godina, pasivizam je etika Azije, etika Indijaca i Kineza. Etika, koja Aziji daje njezin kulturni i civilizacijski ton u vidu mnogobrojnih slobodnih hramova i još mnogobrojnijih ropskih masa.

Po etici pasivizma nužno je samo da se postigne — nirvana, nešto što nije ništa. Zbog nirvane život treba prikraćivati i ograničavati samo na ono što je najnužnije, zadovoljavajući se najskromnijim načinom života. Prema tome, isključi li se u suvremenoj Aziji sve ono što je unazad par stotina godina Evropa unijela u Aziju, Azija je zemlja pagoda i populacije, zemlja, u kojoj je po prošlosti personifikacija njezina vjerskog osvjedočenja i moralnog djelovanja — Buddha, a po sadašnjosti — Ghandi.

Na taj način azijski je pasivizam (kao uostalom i svaka druga etika!) djelomično učinak pojedinca (osobito Buddhe, ali i Azije). U Evropi i Rusije (Tolstoja). To znači — plodno nizozemlje uvjetuje mlitavost i nepokretljivost, dosljedno snošljivost i pomirljivost, a u izvjesnom smislu i — čovječnost. Sa onakvih mjesta, koja svačim obiluju, ne mora se nikada seliti, ni s kim za bolje boriti, i nikome tuđe oduzimati. U onoj zemlji, koja obiluje svakakvim bogatstvima, do kojih se dolazi veoma lako, poduzetnost i borbenost ljudi je sigurno manja (slučaj Indije!), negoli tamo, gdje vlada sjever i vrlet (slučaj Engleske!). Osim toga, tamo gdje svi imaju svega u izobilju i za one, koji nemaju ništa, nađe se uvijek više, negoli tamo gdje neznatna manjina ima nešto malo, a svi ostali skoro ništa. Čovječnost, ghandijevska snošljivost, obzirnost i miroljubivost, koja je tako svojstvena sljedbenicima pasivizma, u izvjesnom smislu nastaje i po takvim prilikama.

S druge strane, takvo izobilje raznovrsnog zemaljskog bogatstva izazivlje — izobilje raznovrsnih zemaljskih užitaka, koji opet kod jednih izazivlju — izobilje bolova, a kod drugih — izobilje razočaranja. Zbog toga se i nije čuditi, što prolaznost zemaljskih užitaka i vremenitost zemaljske sreće, koje proisti[illegible]anja i boli, pora-

đaju kod najinteligentnijih pojedinaca ovakvih krajeva pomisli — o ništavilu zemaljskih užitaka i zadovljstava, o općenitoj mijeni ovoga svijeta, o ništavosti života uopće, izraženih u jednoj pesimističkoj religiji i pasivističkoj etici.

Prema tome, koliko je sasvim sigurno, da je svoj budizam Aziji dao Buddha, a svoj ghandizam Ghandi, toliko je također izvan diskusije i to, da je Buddhu i Ghandija dala — Azija, specijalno — Indija. Time je pasivizam prvenstveno etika Azije, kako po pojedincima koji etiku stvoriše, tako i po ambijentu, koji stvori pojedince, koji stvoriše tu etiku!

Međutim, Evropa kao najbliži i kopnom vezani susjed Azije je kontinent — isključive etike aktivizma. Osobito u današnje vrijeme. Izvor je u kršćanstvu. Doduše, u kršćanskoj etici, specijalno katolicizmu, ima i elemenata — pasivizma. »A ja vama kažem, veli Isus, da se ne opirete zlu. Nego, ako te tko udari po tvom desnom obrazu, pruži mu i drugi. I tko hoće da se parbi s tobom i tvoju košulju da uzme, pusti mu i kabanicu. I ako te tko potjera jednu milju, idi s njim i druge dvije« (Mt. 5, 39—41), ili opet »Ako tko dođe k meni, a ne mrzi na oca svoga i na mater, i na ženu, i na djecu, i na braću i na sestre, a i na sam život svoj, ne može biti moj učenik« (Lk. 14, 26.) No u principijelnim i direktnim povredama ovoga života kršćanstvo ipak prožimlje etički aktivizam. Kada trgovci napraviše od kuće molitve špilju razbojnika, Isus izgoni i bičuje prodavače i kupce, a njihove stolove i klupe ispremeta. (Lk. 19, 46). Prema tome, iako je po kršćanstvu konačna svrha nadzemaljska, a konačni cilj život vječni, kao jedina prava i zaista trajna sreća, po katolicizmu samo je za birane i savršene zemaljski život mržnja, odricanje, mirovanje i smirenje. Za sve ostale život je dobar, sve njegove želje dobre, a sve ostalo na svijetu također dobro, ukoliko služi za promicanje zemaljskog života i nadzemaljske sreće. Prema tome, po katoličkom svjetovnom nazoru na život i svijet pasivizam ima svoje opravdanje samo za izuzetne ljude, za birane i savršene. Za sve ostale aktivnost je pravilo, zakon kršćanskog, moralnog života. I kada Isus veli, da se ne treba opirati zlu i da treba pružati i lijevi obraz, ako te netko udari po desnom, onda to ne znači da se time ukida pravni poredak ili društveno kazneno pravo, nego to znači da se time samo osuđuje osveta, kada se ona tiče — ličnih pogrda, često gubitka imovine ili povreda ličnog prava i gubitka lične slobode. No kada osudu traži — slava

Božja, opće dobro, pravo domovine, porodice, staleža i ugleda vjernih, katolik se ima pravo opirati nasilju i mora zahtijevati da se zaštiti pravda. Čak što više, u specijalnim slučajevima, t. j. u slučajevima totalne opasnosti, po kršćanskoj etici opravdana je i totalna aktivnost, t. j. defenzivni ratovi.

S evropskim protestantizmom, ortodoksizmom i liberalizmom, a u najnovije vrijeme komunizmom, fašizmom i nacizmom, evropski etički aktivizam već se skoro obezgraničio. Zemaljski život je centar, jezgra života. Da se unaprijedi taj život, da se udovolji njegovim željama i težnjama i da ovaj život po kolikoći i kakvoći bude što viši i bolji, po izvjesnim sljedbenicima bezgraničnog evropskog etičkog aktivizma — bogovi se skidaju s neba, a konačni i »trajni« životni ciljevi postavljaju čak na zemlju (komunizam i nacizam!), dok je rat kao najizrazitiji iskaz aktivizma u Evropi već skoro običan i svakodnevan događaj! Prema tome, dok u Aziji vjernici pasivističke etike premišljaju, ima li smisla ili nema, hoće li ili ne će ubiti tele, da se nahrani čovjek, dotle u Evropi najsuvremeniji protagonisti etičkog aktivizma ovako umuju: »fašizam ne vjeruje ni u mogućnost, ni u korist vječnog mira; samo rat dovodi do najveće napetosti ljudske energije i udara biljeg plemenitosti na narod, koji ima srca da se u njemu ogleda« (Mussolini!) ili ovako: »u vječnom ratovanju čovječanstvo je postalo veliko; u vječnom miru bilo bi čovječanstvo uništeno« (Hitler!).

Prema tome, o trapljenju, o mirovanju, o odricanju, o suzbijanju i smirivanju životnih težnji u Evropi nema ni spomena. Po evropskom etičkom aktivizmu, po evropskoj etici, život s odgovarajućim željama i potrebama uzimlje se i shvaća kao nešto najvrednije i najviše na svijetu, a borba se usvaja kao osnovni element, prvobitni pokretač cjelokupnog životnog iskazivanja — afirmiranja i manifestiranja. Prvo, t. j. život, i drugo, t. j. borba neizostavno se uključuju po evropskoj etici. Jedno drugo nužno iziskuje: borba — život s odgovarajućim željama i potrebama, a život s odgovarajućim željama i potrebama — borbu.

I to prvo borbu sa samim sobom, po kojoj je rezultirala evropska ličnost, Evropljanin samopouzdan, poletan, poduzetan, aktivan u svakom smislu, borac, ratnik i osvajač; drugo borbu sa prirodom, po kojoj je po Evropljanima u Evropi rezultirala suvremena evropska znanost i umjetnost, a po njima i sve što danas čini evropsku kulturu i civilizaciju, zatim treće borbu i s ljudima izvan Evrope, po kojoj je rezultirala kulturna

prepotencija i ekonomska dominancija Evrope nad cijelim svijetom.

Prema tome, cjelokupni suvremeni evropski konkretni život je učinak etike aktivizma. Etike, koja zemaljski život cijeni možda i više, nego što treba, a životnim potrebama udovoljava možda i više, nego što bi bilo potrebno; etike, koja i pojedince i narode uzgaja, da u borbi za svoj vlastiti i samosvojni život, za njegovo usavršenje i napredak ljudi ne smiju mrziti takav život i da se ljudi radi takvoga života ne smiju odricati borbe sa samim sobom, s prirodom, pa i sa ljudima; etike, koja u suvremenoj Evropi, po svojem smislu života i svrsi života aktivizira cijeloga čovjeka, sve ljude, sve mase i sve narode. Tjelesni napor, napor duha, uma, volje svih Evropljana, da se na ovome svijetu udovolji životnim željama i stvori što više zadovoljstva i užitaka, a otkloni što više boli, nesreća i nezadovoljstava na ovome svijetu, životni je stav — suvremenih Evropljana.

Evropski nacionalizmi, imperijalizmi, socijalizmi, komunizmi, fašizmi i nacizmi, zatim evropska znanost, umjetnost, tehnika; uopće cjelokupna evropska duhovna i materijalna kultura najbolje svjedoči, koliko se troši aktivnih snaga evropskih pojedinaca i masa, koliki se aktivizam ulaže da se udovolji zemaljskom životu. Kod masa, udovoljavanjem nacionalnim i socijalnim težnjama, kod pojedinaca uklanjanjem bolova i stvaranjem što boljeg i višeg načina života.

Prema tome, Evropa je — kontinent — etičkog aktivizma, kontinent stvorova, kojima je sva zemlja dana da se njome manje više mudro služe i — tako u nebo dođu. U izvjesnom smislu čak i kontinent — gospodara, kontinent nosilaca suvremene kulture i civilizacije, kontinent kulturträgera, kontinent religijsko-etičkih uzora, nacionalno-socijalnih pogleda i kulturno-civilizacijskih ogleda. Zavidna znanost i umjetnost, zavidne tehničke tvorevine i kulturne ustanove, zavidan način života suvremenih Evropljana, koji su proistekli iz toga aktivističko-etičkoga vjerskog osvjedočenja učinili su svoje, te se danas u Evropu ugledavaju, i nju slijede i ostali izvanevropski pojedinci i narodi.

Na taj način, dok je u Aziji po etici pasivizma jedina »pozitivna« aktivnost odricanje života i životnih želja, te neopiranje bolu, zlu i sili, dotle je u Evropi po etici akti-

vizma opiranje bolu, zlu i sili, te promicanje i usavršavanje zemaljskog života — opći zakon i pravilo života. U Evropi se rane i boli liječe, dok se ne zaliječe, i — zemaljski život usavršuje kao da je vječan. Život sadašnjih generacija usavršava se radi budućih. Sadašnji se bore, žive i umiru radi budućih. Naprotiv, u Aziji, po etici pasivizma boriti se za zemaljski život i svijet znači, po nauci o seljenju duša, nakon smrti svoj život produžiti u životu recimo nekoga magarca, a život svojih potomaka u — bolu. Pa tako, dok se u Evropi po tome etičkome aktivizmu iz borbe za svoje individualno, nacionalno ili socijalno bivstvo izdiferencirao jedan neobično raznoliki individualni, socijalni, nacionalni, kulturni i ekonomski život, dotle se u Aziji, specijalno Indiji i Kini po njezinome etičkome pasivizmu, koji niječe život, niječe želje i težnje, niječe smisao svoga ja, niječe sebe i svoju borbu, nije mogla ni začeti diferencijacija u evropskom smislu riječi. Zbog toga pasivizam, koji već u zametku uništava individualiziranje u pasivističkim masama, nužno spriječava bilo kakvo diferenciranje i nužno uvjetuje svakakvo robovanje. »Tko nije svoj taj je svačiji, jer od njega ne ovisi čiji će biti« (Starčević!). Drugim riječima, to znači, ako na pr. Indija i Kina ništa ne usvoje od evropskog etičkog aktivizma, nego se i dalje budu držali svojega autohtonoga etičkog pasivizma, kao neosjećajna masa, kao nediferencirani kolektiv, oni mogu preživjeti i nadživjeti Engleze, Evropljane, no samo kao roblje. Mijenjom, zapravo nestajanjem i propašću starih gospodara, nestat će starih gospodara, no s pasivističkim masama, koje su nadživjele stare opet će zavladati novi, drugi. U konkretnom slučaju Japanci ili njima slični. Razlog?

U sukobu aktivizma s pasivizmom pasivisti ne mogu nigdje bolje proći. U borbi aktivističke Evrope s pasivističkom Azijom, pasivistička Azija uvijek će morati biti evropska kolonija, dominion ili nešto slično. Masa, kojoj je simbol i personifikacija oslobodilačke borbe — senilni starac, koji sjedi među četiri zida, pije kozje mlijeko i — prede, ne može likvidirati engleski imperij. Aktivizam se svladava samo aktivizmom svojim ili tuđim. Tank se ne svladava — kozom, niti avion — preslicom. Pasivist u sukobu s aktivistom mora podleći — aktivisti. U svijetlu konkretnog života, napose ovoga evropskoga takva sudbina pasivista u borbi s aktivistima — neumitni je zakon ovoga zemaljskoga života. Što se o tome misli na drugom

svijetu, ili pod vidom vječnosti za sadašnjost i bližu budućnost, te zemaljski svijet i evropski konkretni život, to malo znači.

U novije vrijeme, pod utjecajem Azije, a djelomično i evropskih izvjesnih krajeva (evropska ruska i panonska nizina!) i u Evropi je bilo par protagonista pasivističke etike (Tolstoj et co!). Čak što više, neki između njih, pa i sam Tolstoj, pokušavali su toj etici dati u Evropi i masovni karakter, t. j. da je konkretiziraju u masi, da u tome smislu mase uzgajaju, vode i s njima kao s nekim — izabranim i jedinstvenim narodom tu etiku pasivizma promiču i u evropskom konkretnom životu. Međutim pokušaj je sasvim neuspio. Zaslugama pasivističkog mentaliteta jednog naroda s tim su narodom po neumitnim zakonima afirmacije aktivizma zavladali još gori aktivisti (komunisti!), nego što su bili prije (caristi!). U ostalim krajevima isto tako. Pred vjernicima evropskog etičkog aktivizma bilo koje vrste evropski pasivisti isto onako kao i azijski moraju podleći. Etika, koja sama po sebi uzgaja ljenivce i mirotvorce, mora pokleknuti pred sljedbenicima etike, koja uzgaja ratnike i borce.

Prema tome, u svijetlu evropskog etičkog aktivizma pojedinci pasivisti kao i pasivistički narodi moraju biti pod aktivističkim masama: pojedincima ili narodima. Pojedinci kao i narodi, a narodi kao i pojedinci, koji već sami po svome začetku i poretku života isključuju individuaciju i diferencijaciju, t. j. uopće borbu za što većim individualiziranjem i diferenciranjem, zapravo oslobođavanjem i osamostaljivanjem, ti moraju biti podložni aktivistima, t. j. onima kojima je prvi i najvažniji cilj sloboda i nezavisnost, pa tek onda sve ostalo drugo. U evropskom aktivističkom konkretnom životu takvi upravljaju, vladaju i zapovijedaju. Svi ostali drugi, t. j. pasivisti samo rade, robuju, trpe i slušaju. Pod vidom vječnosti jedni su vječni kao i drugi. Razlika je samo u tome, što pasivisti historiju, svjetske događaje — podržavaju, a aktivisti stvaraju, i po tome, što pasivisti od zemaljskog života imaju veoma malo, a aktivisti od istog i istovremenog kudikamo više. O Etruščanima se zna po Rimljanima! Dakle, po drugome! O Rimljanima po njima samima. Slično, ni po kakvoj se argumentaciji ne može utvrditi, da suvremeni Indijci-pasivisti imaju od Indije više, negoli suvremeni aktivistički Englezi.

Pod vidom vremenitosti, kao i pod vidom vječnosti, na ovoj zemlji aktivisti su uvijek gore, pasivisti dolje. Na ovome svijetu život nikako ne nagrađuje pasiviste. Tako, na pr., Austriju nisu srušili pasivisti, a nisu je niti okupirali. Isto tako, prijeratnu rusku oli-

garhiju nisu srušili tolstojevci, kao što ne će srušiti ni poslijeratnu. Slično, engleski imperij gandizam nije stvorio, pa ga ne će niti srušiti. Kineski pasivizam ne može odoljeti japanskom aktivizmu! Kasnije, kada se i kod Kineza razviju etičko-aktivističke snage, snage nepokolebivog osjećanja svoga vlastitog Ja, te njegovih težnji za što većim osamostaljivanjem, te za što potpunijom slobodom i nezavisnošću, Japancima bi moglo biti kraj i tamo gdje danas sjedi japanski car; u budućnosti koja bi se razvijala u tome smislu mogao bi sjediti i kineski — kuli! Slično i u svim ostalim takvim sličnim slučajevima.

Prema tome, pod vidom evropskog konkretnog života, u svijetlu evropskog etičkog aktivizma, sljedbenici i vjernici etičkog pasivizma mogu na ovome svijetu živjeti samo kao plodno i pobožno roblje! Od crvi samo u životinjskom carstvu postaju — leptiri!

Ante Oršanić

BRŠLJANI...

Moje su oči tužne ko bršljani vedrom u jutru
kad im s tamnoga lišća sûze kapljice rose
Maglice meke ko nada sjetno se nad njima dižu
A svježi sunčani traci zlatne im haljine nose.

Moje su oči žedne ko bršljani sunčeva sjaja
Htjele bi opet da piju svijetlo njegovih zraka
Sjajne i svijetle da budu kako su nekada bile
I da ostanu tako, vedre, bez sjene i mraka.

A. Miličić

ŠETNJA NOĆNIM DRUMOM

Sva negdašnja radost previre i grca,
Već ne shvaćam čežnje za vrevom i šumom,
U noćnoj tišini tražim dio srca,
O kako mi godi šetnja noćnim drumom!

Kada će se nemir nutarnji da skruši,
Nemir, vječno hranjen i srcem i umom?
Da l' će se utjeha zovu da ogluši?
O kako mi godi šetnja noćnim drumom!

August Đarmati.

NOVA TALIJANSKA KOMORA I REFORMA NACIONALNOG VIJEĆA KORPORACIJA

Za dan 23. ožujka 1939. sazvana je vladarevim dekretom nova talijanska komora (cammera dei fasci e delle corporazioni), koja je pozvana da zajedno sa senatom sarađuje s vladom kod stvaranja zakona. Nova komora ne predstavlja u državno-pravnom smislu vodeći organ države ni isključivu manifestaciju narodne (državne) volje, nego ustavni organ države, koji je kao saradnik stalno vezan uz državu i pozvan da djeluje prema njezinim diktiranim (planskim) svrhama i uputama. Nova komora je u moralnom smislu surađujući politički organ vlade i šefa vlade (duce), koji su na vrhu države i iznad komore. Ovaj novi ustavni organ fašističke države sastoji od oko 700 imenovanih narodnih savjetnika. Članove nove komore ne bira narod u slobodnim izborima prema demokratskom sistemu, nego su imenovani, pa se za to odsad ni ne označuje nazivom »narodni zastupnici«, nego »narodni savjetnici« (consiglieri nazionali). Zbog toga ne predstavlja nova komora novo izdanje raspuštene prijašnje zastupničke komore, iako je znatan broj njezinih članova pripadao bivšoj zastupničkoj komori u svojstvu fašističkih zastupnika. Nova komora nastala je na ruševinama stare zastupničke komore, a usklađena je s novim fašističkim političkim i privrednim poretkom tako, da nema nikakve veze sa zastupničkom komorom u smislu demokratsko-parlamentarne koncepcije. Nova komora narodnih savjetnika predstavlja rezultat intenzivnih studija i iskustava, koja su stečena tečajem sedamnaestgodišnje fašističke vladavine u Italiji. Benito Mussolini opetovano je u svojim govorima raspravio pitanje o budućnosti nekadanje zastupničke komore. Zakonom od 17. V. 1928. uslijedilo je preformiranje zastupničke komore u korporativnom smislu, a pet godina nakon toga prelazi se na razvitak korporativizma. Dinamika fašizma provodila je svoj politički i privredni program prema stajalištu, da stvorene korporacije stvarno predstavljaju sav radni i stvaralački narod i da je prema tome postala suvišnom zastupnička komora sastavljena od zastupnika izabranih po narodu. Već četiri sedmice nakon rasprave u nacionalnom vijeću korporacija prihvatilo je veliko fašističko vijeće zakon (od 9. XII. 1933.) o sastavu i zadacima korporacija. Nakon što je odnosni zakonski nacrt opetovano izrađivan u različitim povjerenstvima i izmijenjen u neznatnijim pojedinostima, predložen je osobno po Mussoliniju u senatu i obrazložen govorom od 13. I. 1934., u kojemu naročito naglašuje, da taj zakon nije plod isključive teorije, nego i dvanaest godina živoga, proživjelog, dnevnog i praktičnog iskustva. Mussolini je iznesao tom prilikom osnovne premise toga zakona prema kojima zabacuje liberalistički kapitalizam i

komunizam i zauzima stajalište prema kojemu ne postoje nikakve privredne činjenice, s isključivim privatnim i individualnim interesima, a s druge strane od onog dana, kojega se pojedinac odlučio ili pokorio da živi u zajednici s drugim ljudima, ne počinje se, ne razvija ni ne zaključuje nikakva radnja, koju on vrši, u njemu samome, nego se reflektira i izvan njegove osobe; korporativna privreda respektira privatno vlasništvo, jer ovo usavršuje ličnost čovjeka, ali pošto mu pripada svojstvo prava, uključene su u njemu i dužnosti, odnosno važna socijalna funkcija; korporativna privreda priznaje i cijeni — kako je to istaknuto u Carta del lavoro — i individualnu inicijativu. Carta del lavoro, zaključena po velikom fašističkom vijeću dne 21. IV. 1927., a proglašena dne 30. IV. 1927., ne predstavlja zakon u tradicionalnom smislu, nego svečanu deklaraciju osnovnih ideja fašizma na području socijalnog života i narodne privrede, odnosno programatsku izjavu o socijalnoj reformi i izgradnji korporativne države. Država je pozvana na intervenciju tamo, gdje ne opstoji ili ne dostaje individualna inicijativa, prema načelu, da privreda predstavlja fenomen, koji se tiče zajednice sviju državljana. Već u tom govoru istaknuo je Mussolini, da će se potrebne reforme provoditi u tri etape i da će se ustavna reforma provesti tek u trećoj etapi, u kojoj će se odlučiti o sudbini zastupničke komore. Zakon o korporacijama usvojen je dne 13. I. 1934. u senatu, odnosno dne 18. I. 1934. u zastupničkoj kući, a sankcioniran je dne 5. II. 1934. Time je ostvareno zakonsko formiranje korporacija. Mussolini je opetovano istaknuo, da zakon o korporacijama nije završetak, nego ishodište.

U novoj komori potpuno je eliminirana demokratsko-liberalistička forma izbora individualnih ličnosti za narodne zastupnike, a provedeno načelo totalitarne države. U novoj komori zastupane su sve grane rada po zvanju, koje opstoje u narodu, i to putem korporacija kao velikih staleških organizacija radnika i poslodavaca, u formi nacionalnog vijeća korporacija. Na osnovi pomenutog zakona od 5. II. 1934. izradilo je ministarstvo za korporacije organičan plan za podjelu korporacija, koji je dne 9. V. 1934. odobren po korporativnom središnjem odboru. Prema uputama Mussolinija formirane su korporacije samo za veće privredne grane da se izbjegne organizatorno rasparčavanje i pojedinim korporacijama osigura zdrava podloga. Spajanje različitih saveza po zvanju vršilo se prema njihovoj povezanosti (uključenosti) s privrednim postupkom (ciclo produttivo). Na taj način osnovane su 22 korporacije, koje su podijeljene u tri skupine, i to: a) poljodjelsko-industrijalno-komercijalna skupina s osam korporacija za žitarice, povrće i voćarstvo, vinogradarstvo, uljarstvo, šećernu repu i preradbu šećera, stočarstvo i ribarstvo, šumar-

stvo i tekstil, b) industrijalno-komercijalna skupina s osam korporacija za prerađivanje metala i gradnju strojeva, kemičku industriju, industriju odijela, papir i tiskare, građevinarstvo, plin, vodu i elektricitet, rudarstvo, staklo i keramičku industriju, i c) skupina privrednih činidaba sa šest korporacija za osiguranje i kredit, slobodna zvanja i umijeća, pomorski i zračni promet, promet po kopnu, kazališta i hotelijersko-gostioničarsku industriju. Pomoću tih korporacija nastoji fašizam oživotvoriti saradnju između rada i kapitala u isključivom interesu naroda pod vodstvom države, i to pod rukovanjem nacionalnog vijeća korporacija, koje predstavlja generalni štop talijanske privrede, a preuzeto je u novu komoru kao organizacija. Ostali narodni savjetnici pripadaju novoj komori automatski kao ministri ili državni tajnici, odnosno radi svog položaja u fašističkoj stranci (stranački tajnik, članovi narodnoga stranačkog direktorija, nadzornici, župski vođe, predsjednici ratnih invalida i ratnika), ali moraju kao takvi biti formalno imenovani po vođi fašizma i vladinu šefu.

Sastav, područje rada i duh nove talijanske komore pod vodstvom ducea i vladina šefa formiraju prema tome dvije velike tvorevine fašizma, i to fašistička stranka (fasci) i korporacije. Nova talijanska komora fasci-a i korporacija sastoji za to: a) od članova nacionalnog vijeća stranke, b) članova nacionalnog vijeća korporacija, c) duce-a fašizma i vladina šefa, i d) članova velikog fašističkog vijeća. Nova komora bazira na načelu neosobnog rada svakoga njezina dijela i isključuje svaki personalni utjecaj pojedinih svojih članova. Na taj način osigurana je trajna stalnost zakonodavnog organa jednako kao i kod senata i velikog fašističkog vijeća tako, da je ne prewida (kao prije prema demokratsko-parlamentarnim praktikama) periodički vanjski događaji (kao primjerice izbori, narodno glasovanje i sl.), nego se trajno organički obnavlja novim svježim silama u vezi s osobnim promjenama, koje se zbivaju u fašističkoj stranci i korporacijama. Predsjednika i potpredsjednika nove komore postavlja vladar dekretom. Predsjednik komore imenuje narodne savjetnike za osobite službe i zadaće same komore tako, da se ni ovi više ne biraju, nego postavljaju, jer to odgovara duhu autoritativne države. Za imenovanje tih funkcionara snosi odgovornost predsjednik komore.

Plenum nove talijanske komore nadležan je za odlučivanje u ustavnim pitanjima (primjerice za zakonske prijedloge o nasljedstvu prijestolja, prerogativama krune, funkcijama velikoga fašističkog vijeća, senata te same komore fašista i korporacija, uredovnih dužnosti vladina šefa i ministra predsjednika itd.), stvaranju odluka sindikalnoga i korporativnog značaja, nadalje u odnosima između talijanske države i Citta

del Vaticano, međunarodnim ugovorima, odstupanju državnog teritorija metropole i kolonija, proračunskim nacrtima za državni proračun i za proračune sviju organizacija, koje ovise o državnom proračunu, zatim u pitanjima zakonskih prijedloga glede kojih duce fašizma i vladin šef izričito odobri da se ispitaju u plenumu komore ili u njezinim povjerenstvima. Glasovanje vrši se javno podizanjem ruke. Tajno glasovanje ukinuto je iz moralnih razloga da se učvrsti osjećaj odgovornosti. Povjerenstva komore bave se sa čitavim nizom važnih zakonodavstvenih dionih područja. Postavljena posebna komorska povjerenstva moraju zakonske prijedloge, koji su im dodijeljeni na proučavanje i konačnu izradbu, predložiti duce-u fašizma i vladinu šefu najkasnije u roku od jednog mjeseca u formi, koja je podesna za sankcioniranje. Nakon toga odlučuje duce da li će odnosni zakonski prijedlog predložiti vladaru na sankcije ili ne. Prema tome pripada plenumu nove komore normalna kompetencija u svim ustavnim pitanjima, zatim eventualna kompetencija u svim događajima, u kojima vlada traži da se u komori provede diskusija o određenim zakonskim prijedlozima, a duce i vladin šef odobri raspravu u plenumu. To vrijedi i za povjerenstva nove komore. No osim ove formalne zakonodavne djelatnosti spadaju na novu komoru i korporativna i sindikalna pitanja. Duce i šef vlade može odnosne zakonske prijedloge, koji se tiču potonjih pitanja, vlastitom odlukom proglasiti za državne zakone. To je važna značajka nove komore, jer po njoj vladin šef, koji se podjedno nalazi na čelu svake pojedine korporacije, postaje vrhovni upravitelj i harmonizator korporativizma uopće, a kompetentan je da prihvaćene zaključke komore svojom odlukom učini pravno-obvezatnima. Dvostruki položaj omogućuje duce-u i vladinu šefu da sam rukovodi rad komore, jer je on šef vlade, koja je nadređena komori, odnosno jer je vlada jedini vodeći organ fašističke države. Duce fašizma i vladin šef je u fašističkoj državi najviši organ, koji daje pravac radu, pokreće sve djelatnosti u državi i provodi potrebno izravnavanje, i to kako u pogledu zakonodavnog područja rada tako i u pogledu posebnih kompetencija nove komore. Duce i vladin šef obnavlja narodne savjetnike, predlaže vladaru saziv i zaključenje komorske sjedničke periode, on je podjedno vrhovni upravitelj djelatnosti komore i senata, i to upravo na osnovi spomenutoga njegova dvostrukog ustavnog položaja.

Zakonom od 5. I. 1939-XVII provedena je reforma nacionalnog vijeća korporacija. Nacionalno vijeće korporacija sastoji od članova korporativnoga središnjeg odbora i redovitih članova vijeća pojedinih korporacija (art. 1). Korporativni središnji odbor formira se od slijedećih članova, i to: ministara i državnih podtajnika; podtajnika i upravnih tajnika

fašističke nacionalne stranke; zastupnika fašističke nacionalne stranke u korporacijama, koji obnose službu potpredsjednika, predsjednika sindikalnih konfederacija poslodavaca, radnika i pripadnika slobodnih zvanja i umjetnika, te predsjednika fašističkoga nacionalnog ureda za zadrugarstvo. Duce u svom svojstvu kao predsjednik korporativnoga središnjeg odbora može odrediti, da na sjednicama odbora sudjeljuju i predsjednici korporativnih kolonijalnih vijeća (art 2). Vijeća korporacija sastoje od redovitih vijećnika, koji se imenuju kao reprezentanti fašističke nacionalne stranke, saveza po zvanju i fašističkoga nacionalnog ureda za zadrugarstvo u broju, koji je predviđen u posebnoj tabeli, koja sačinjava sastavni dio spomenutog zakona. Vijećima korporacija pripadaju i izvanredni članovi s odlučujućim glasom, koji se imenuju na prijedlog saveza po zvanju i drugih organizacija u broju, koji je za svaku korporaciju predviđen u istoj tabeli. Ova tabela može se promijeniti dekretom duce-a i vladina šefa na prijedlog ministra za korporacije. Tako sastavljena vijeća korporacija vrše funkcije, koje su im povjerene. Na osnovi spomenutih tabela iznosi broj redovitih članova vijeća korporacija ukupno 500, a isto toliki broj iznose i izvanredni članovi. Ovi brojevi podijeljeni su ovako: korporacija žitne privrede sastoji od 30 redovitih i 9 izvanrednih članova, korporacija za voćarstvo i povrtljarstvo (vrtljarstvo) od 31 redovitoga i 15 izvanrednih članova, korporacija za vinogradarstvo i uljarstvo od 31 redovitoga i 22 izvanredna člana, korporacija za stočarstvo i ribarstvo od 33 redovita i 16 izvanrednih članova, korporacija za šumarstvo od 19 redovitih i 19 izvanrednih članova, korporacija za tekstilne proizvode od 34 redovita i 36 izvanrednih članova, korporacija za tešku industriju od 14 redovitih i 35 izvanrednih članova, korporacija za proizvodnju strojeva od 20 redovitih i 38 izvanrednih članova, korporacija za kemičku industriju od 22 redovita i 46 izvanrednih članova, korporacija za proizvodnju papira i tiskare od 22 redovita i 18 izvanrednih članova, korporacija za građevinarstvo od 19 redovitih i 17 izvanrednih članova, korporacija za plin, vodu i elektricitet od 16 redovitih i 18 izvanrednih članova, korporacija za staklo i keramiku od 16 redovitih i 24 izvanredna člana, korporacija za kopneni promet od 15 redovitih i 38 izvanrednih članova, korporacija za pomorski i zračni promet od 20 redovitih i 14 izvanrednih članova, korporacija za kazališta od 10 redovitih i 25 izvanrednih članova, korporacija za gostioničarstvo i hotelijerstvo od 14 redovitih i 11 izvanrednih članova, korporacija za kredit i osiguranje od 47 redovitih i 37 izvanrednih članova. Pored toga spadaju na korporaciju za gorive tvari i motorna goriva 17 redovitih i 19 izvanrednih članova te na korporaciju za ekstraktivne industrije 14 redovitih i 19 izvanrednih članova.

Posebnim dekretima određuje se za pojedine korporacije od kolikog broja redovitih i izvanrednih vijećnika (prema spomenutim tabelama) sastoji njihovo vijeće. U tim dekretima navode se oni pravno priznati savezi po zvanju, a prema potrebi i konfederacije, koje su pozvane da stavljaju odnosne prijedloge, i postupak, koji pri tome moraju primijeniti (art. 4).

Duce i vladin šef ovlašćen je sazvati članove nacionalnog vijeća korporacije zajedno s izvanrednim članovima vijeća pojedinih korporacija na generalnu skupštinu korporacija u svrhu davanja uputa o sindikalnoj akciji u pogledu proizvodnog problema i u svrhu korporativne reglementacije (art. 5).

Vlada je konačno ovlašćena, da na osnovi članka 3, broj 1 zakona od 31. I. 1926. br. 100 izda odredbe, koje su potrebne za provedbu zakona od 5. I. 1939. i da provede reviziju zakona od 20. III. 1930. br. 206 o novom uređenju nacionalnog vijeća korporacija i zakona od 5. II. 1934 br. 163 o korporacijama tako, da sve odnosne zakonske i naredbene norme dovede u sklad s ovim zakonom i sa zakonom o ustanovljenju komore fašista i korporacija i o vršenju zakonodavne djelatnosti. Na taj način provest će se temeljita reforma nacionalnog vijeća korporacija u vezi s reformnom nove talijanske komore. Poznato je, da je vrhovni privredni sabor, koji je osnovan po fašističkom regime-u u vremenu od 1930. do 1934. (t. j. od njegova kreiranja do osnivanja korporacija) vršio vrlo važnu ulogu, a njegova je organizacija bila uređena tako, da je omogućila polagan i oprezan pokušaj u vezi s uvedenjem korporacija. Kad su osnovane korporacije i kad su ove počele funkcionirati, prestala je važnost spomenutog sabora. Zbog toga nije moglo nacionalno vijeće korporacija od toga momenta u svojem dosadanjem sastavu više izvršavati svoje zadaće u privrednom životu naroda. Nakon preuređenja, koje je provedeno spomenutim zakonom od 5. I. 1939. postalo je nacionalno vijeće korporacija ponovno sposobno za svoj rad tako, da ubuduće predstavlja organ, kojega posredovanjem sudjeluju korporacije u zakonodavnom radu te zajedno s nacionalnim vijećem fašističke stranke sačinjavaju harmoničku podlogu za novu komoru fašističke stranke i korporacija.

Korporativni središnji odbor nije tom reformom bitno izmijenjen u svom dosadanjem sastavu, ali se taj sastav odsad definira tako, da osim članova, koji vrše zastupanje ex officio (kao primjerice potpredsjednici korporacija i predsjednici konfederacija), obuhvaća i ministre, tajnika fašističke stranke i državne podtajnike. Time je korporativni središnji odbor dobio svoj konačni oblik i sastav tako, da će ubuduće moći [illegible]

autoritetom vršiti organizatornu i regulatornu djelatnost države unutar nacionalne privrede.

Kod toga posvećuje se naročita važnost imenovanju izvanrednih članova-vijećnika, jer je potrebno osigurati, da interesirane kategorije unutar vijeća pojedinih korporacija pridonose neposredan prilog od svog iskustva i tehničkog znanja, koji je osobito potreban i koristan za ispitivanje i rješavanje različitih privrednih problema. Na osnovi iskustva, koja su stečena na području korporativne djelatnosti, bilo je potrebno da se zastupstvo različitih kategorija nadopuni u pojedinim korporacijama, pa je zbog toga broj izvanrednih članova vijeća povišen na 500. Time je ukupni broj članova korporacija povišen na 1000.

Fašističkom velikom vijeću pripadaju u prvom redu tri još sad živa člana vijeća vođa marša na Rim (doživotni članovi), zatim ex offo (prema njihovu službenom položaju) predsjednik senata i komore, aktivni ministri važnih ministarstava, predsjednik talijanske akademije, generalni tajnik fašističke stranke, vrhovni zapovjednik milicije, predsjednik posebnog tribunala za državnu obranu, predsjednici sindikalnih konfederacija poslodavaca i radnika u industriji i poljodjelstvu, i nekoliko ličnosti, koje su vrlo zaslužne za narod i fašističku revoluciju, koje duce imenuje (u neodređenom broju) na tri godine. Sad se sastoji veliko fašističko vijeće od 24 člana, a predsjeda mu duce, koji ga svojom odlukom saziva, određuje dnevni red i zaključuje.

Nacionalno vijeće fašističke stranke spaja kao središnji reprezentativni organ vodeće snage čitave stranačke organizacije. Ovo vijeće sastoji od generalnog tajnika stranke kao predsjednika, članova sadanjega nacionalnog direktorija stranke od 14 lica, sadanjih 14 stranačkih nadzornika i tajnika od 92 stranačke federacije saveza ratnika. Članove nacionalnog vijeća stranke imenuje i opoziva duce na prijedlog generalnog tajnika.

Spomenuto nacionalno vijeće korporacija predstavlja središnji reprezentativni organ čitave fašističko-korporativne socijalne i privredne izgradnje, a sastoji od članova korporativnoga središnjeg odbora, koji se sastavlja unutar nacionalnog vijeća, i od redovitih članova korporativnih vijeća, t. j. od spomenutih kolektivnih organa za vijećanje i zaključivanje od 22 korporacije, koje su državni središnji spojni organ sindikalnih saveza poslodavaca i radnika koji opstoje u određenom proizvodnom ciklusu.

Prema tome predstavlja nova komora fašista i korporacija izvanredno veliki i reprezentativni sabor, kojeg se pretežna većina sastoji (pored članova vlade, velikoga fašističkog vijeća i stranke) od delegata sindikalnih organizacija poslodavaca i radnika, odnosno korporacija, koje su

na njima osnovane. To znači, da politička volja nove komore ne izlazi samo iz zastupstva državne eksekutive i fašističke stranke, nego pretežno iz zastupstva sindikalne i korporativne socijalno-privredne izgradnje države ili praktično od zastupnika staleških organizacija po zvanju. Članovi gube članstvo u komori automatski čim prestaje njihova služba uz koju se ono veže. Radi toga se komora neprestano obnavlja.

Fašistička stranačka organizacija, koja je provedena piramidalno, i korporacije, koje obuhvaćaju čitav privredni život naroda, predstavljaju prema tome osnovni stup nove talijanske komore fašističke Italije. Ova nova organizacija nastoji po mogućnosti ukloniti razlike između države i društva, jer država uključuje odsad u sebi sve elemente društvenog života. Pored toga zabacuje fašizam (jednako kao i njemački nacionalni socijalizam) odjeljenje privrede od politike tako, da privredu uključuje u politiku, a privrednu proizvodnju pod političko državno vodstvo.

U političkom smislu oduzet je novoj talijanskoj komori monopol zakonodavne funkcije, koja je karakterizirala parlamentarno-demokratski sistem. Usprkos toga zastupa fašistička doktrina shvaćanje, da državna izgradnja fašističke države, kako je sad provedena, ne predstavlja diktaturu, jer ne koncentrira svu državnu vlast u jednom jedinom državnom organu, nego poziva usporedno opstojeće organe kao saradnike vlade, koja se nalazi na vrhu piramide organičke fašističke državne zgrade.

Eugen Sladović

BONACA U VALI

... Mjesečina se rascvala:
po kamenoj obali malene vale,
po nizu dalekih otoka
i po mom čelu
blijede su latice pale.
Časkom se prosu po blistavim kapljama
do dalekih otoka i do mog srca
ko neki tajni srh, ko čežnja neka:
za obijesnim pljuskanjem po širokom žalu,
za prkosnim lupanjem o raspukle hridi,
za mahnitom jurnjavom lagane pjene,
za hukom, za borbom,
za divljim naletom bure ...
... pa opet tiho treperi
po mekoj pučini i po mom srcu
ljeskanje rascvale noći ...

Rajko V[illegible]

SJEĆANJE

Ivić se sjeća.

Proljeće u šarenilu svitanja i kristalnom prelijevanju kiše na mladom lišću. I ljeto sa svojim hladovima i travom na uvratinama. Šume se zakite baršunom i svilom, dok se kukuruzi spremaju da obrkate i puste bradu. A s prisoja se spušta u ravnicu miris pšenice: zrije i jedra... zrije i jedra... pjevaju popci na lanjskom ognjištu pod hrastom, i grahorika cvate. Popac, staro zvrndalo, i vječna skitnica sunce, što se prosipa u mlazovima. Mlijeko se u zrnu usiri, i njiva se probudi s valovitom zlatnom kosom: jesen će je pokopati golu i ošišanu.

Ivić se sjeća...

Jedan čupav oblačak, odvojen od svih ostalih. Lebdi i drhturi, približuje se zemlji... To je jedna glava, jedna draga mala glava, o kojoj si ti nekad počesto sanjao i grlio je po cijele ljetne noći, koje se toliko puta prespavaju otvorenih očiju. Pa kad ono u večer pogledaš u beskraj nedokučivih tamno-mliječnih daljina, najprije ništa ne vidiš, a onda se zagledaš još upornije, i najedamput izroni nešto iz bezdna, zatitra *jedna* namiguša i upilji se odozgor, a kraj nje odmah druga... Taman ko oči, ko nečije oči poznate i drage i željkovane, što no najprije *malo* zaškilje, a onda se prospu, zasmiju, zacakle... popio bi ih! Jel'de, Iviću!

E, pa davno to bi... davno, i previše daleko, Bože moj, previše! Tako, eto: čovjek se sjeti pojedinosti, pa mu se opet čini nevjerojatno drukčije. Mijenja se svijet kao proljeće što dadne nove izglede zemlji. Teško prepoznaš sam sebe.

Živjelo se još u zajednicama: nijesu njive bile izrezuckane plotovima kao danas, nego, zajuriš pogledom s jednoga kraja, pa kad *dođeš* na drugi! Drva su bila složena samo na jednoj kumuri. Gorjela je samo jedna vatra, i u jednom se kotlu kuhalo. He, kumane, pa je avlija bila puna djece, a za poslovima po nekoliko brkatih ljudi. Sobe zakočene od bešika i dubaka, a uz zidove oko ognjišta nanizane sinije velike i male, isprane pijeskom na bunaru i žute ko vosak. Sir se nije mjerio na komadiće, nego kačicama, i u nekoliko činija mreškao se kajmak prošaran masnim kapljicama, debo kao kora. Ja, pa uveče kao pir, svake večeri Božje. *Stariji* motaju cigare crnog duhana i otpuhuju: čeka se s nestrpljenjem dok se izvale vruće prove iz krušne peći i raskomadaju u mlijeko. Po jedan čanak na svaku siniju. Djeci napose, jer kod njih je i sve drugo napose: guraju se, i otimaju kašike jedno drugome. Da se što prije ugrabi koji gutljaj — pri svijetlu vatre iz kuće opažaju se zaostale mrvice na bradi. I ne brinu se, da ih obrišu rukavom. Iza večere se progovori koja o sutrašnjem danu, i još štogod, a onda se postepeno stišava. Po sobama hrkanje i prevrtanje u snu. Piskut dojenčadi. Mir. Dotle se iz šume za

kućom šulja lisica, obilazi na sve strane oko duda, i na mahove pobožno pogleda u njegovu krošnju: kako su se lijepo smjestile kokoši na granama! Dok se odnekle povrati šarov, stara bećarina, i ne digne uzbunu. Odazovu se svi drugovi iz sela. A onda dolaze vile, penju se na čardak i tkaju... do zore tkaju. Nitko nije vidio njihove zlatne kose i tijelo od pjene. Samo je pokojni Stotina najmenik imao snage doći do pred vrata da osluhne... da makar jedamput čuje šta li to vile govore... Jako srce je bio.

Nego, ono poslije večere. Znalo se za red i strogost. Takav je bio Ivićev otac Joko, starješina u svemu. Takav mu je bio i glas kad je određivao, kud će tko sutra na posao. Jedino, Iviću se znalo njegovo. Njemu i Peji stricu Marka brkatog: jedan krmke, drugi goveda pa u njive. Tako je otkako pamte. Odrasli su po šumama i njivama, tu se i zamomčiše. Na jesen ako bogda, pa se žene... Onda će na njihovo mjesto doći drugi, a oni za plug i za ostale muške poslove. I vrijeme je već jedamput. Kao da on ovih zadnjih godina nije mislio na to. I sanjao. Budan sanjao, ee! Kako no, kako, Iviću? Ono iza večere, kad se stric Marko izvali na leđa, a ona njegova piljež oko njega, pa jedno igra po njemu, drugo ga vuče za brkove i vrišti, treće... Kako no? A u tebi se, Iviću, nešto prevrće i okreće, i ti nehotice namještaš mjesto kraj sebe, kao da bi i tebi imalo doći koje čupavo... Da te ujede za ruku i škaklji po vratu, pa da onda s onom bezumnom cikom pomiješa: da-da, da-da, dada, Dada! A odnekle se ukaže jedna glavica, kakovu samo ti možeš zamisliti. Pa oči, što no najprije malo zaškilje, a onda se prospu, zasmiju, zacakle... popio bi ih! Kako no, Iviću?

Govorio je i majci, onako iz daleka. Trebali bi to i to. Re'ćemo, fermen. Nov, crveni fermen, prošaran zejom i gajtanima. Da se ima u čemu izaći među svijet. Sitnica je to, ali ipak: drukčije to izgleda kad ti budeš kod mise u običnom gunjiću, sasvim drukčije. Svraćaš pažnju na sebe, govori svijet: vidi, a gazdinski sin... Starac se i previše drži onog svoga: biva, šta se tu ima netko kititi? Nijesam se kitio ni ja, ni moj djed, pa se ipak zasitio i beg i gospodin, i opet su ambari bili puni. Svake godine. I onda: nema nikom, pa ni tebi. Kvit! Tako on zaintači, uvijek ono svoje. E, ali kad se čovjek, re'ćemo, zagleda, pa bi htio malo i progovorit s kim, vrijeme je...

Pejo je uopće vjetrenjast čovjek i voli ujesti na svakom mjestu. Ugursuz, eto, a nema zlobe ni truna. I onda, zna kvrcnuti u žicu [illegible] ondje gdje najbolje zuji... Sve polako u razgovoru, kad se [illegible] re'ćemo, igra kamenčića. Biva, Ivić danas naročito slabo igra, pa i [illegible] misli ni na što, ili možda misli na nekoga...

— Ne mislim, vala, na što ti ciljaš, nego tako... U kući, hvala Bogu, ima svega, a na nas lijepo kao da se i ne obaziru. Nije to samo da pojedeš i popiješ, valja i na drugo paziti. Eto, reć'ćemo, fermen. Kakva je to skupoća, jedan fermen, a ovako se stidim pokazati pred svijetom. Džaba ti sve, al' kad se danas na to gleda, pa hajde onda revi na stranu, ako možeš...

Pejo se savršeno slaže s tim mišljenjem, jer mu se oči smijulje, i kao da se povlače nekud nazad, da potpuno utonu, i da od njih ostane samo jedan trak, koji će se vječito smijuljiti...

— Taman ko da mi iz duše vadiš, ko da čitaš iz mene. Zar i ja ne sanjam o njemu, ko i ti, ee!? Onaj stari, ili je preveć škrt,titizina nekakva, ili nikako ne misli ko drugi svijet. Jedno jest. A i ti, biva... ko pametan, misliš na svašta; jesen je pred nosom...

— Ti opet zagrizaš ko i uvijek.

— Biva, nije istina da namiguješ na onu... A? I ja te nijesam vidio u nedjelju, a? Tucače, ni namignut ne znaš kako valja, već: žmir, žmir... Čudo što i kod vruće prove ne ostaneš gladan, čudo. A ja sam i sada nešto mislio, zapravo: mislim to već odavna. Vidiš onaj tavančić na salašu, pouzdan je prilično. Treba naći dvije-tri vreće, pa svako jutro zagrabiti po više žita i brašna nego obično. Znaš, nego što smo dosada uzimali... I to lijepo spremati u onim vrećama, nek čeka. Kad jedamput budu pune, onda začas pribaciti do Koste, pare u džep i fermeni su ko u ruci. Pa kad ih jedamput obučemo i zapitaju: otkud, zar je teško reći majci, i jednoj i drugoj: Izradila, pa eto. Na svojih deset nokata izradila, da i moje dijete bude kako Bog zapovijeda...

— Onda: po kile ti, po kile ja. Kilu ti, kilu ja. Pa kad se napuni...

— Tako. Pola ti, pola ja. I dijelit ćemo po pola. Pa ćemo i fermene obući, ako bogda. Nije to ni nepravedno, ni nepošteno, ni grijeh.

— Ma sad...

— Eto, zašto bi bilo nepošteno? Kuća će opet ostati puna, sve će ostati puno, ni zapazit se neće. A mi ćemo imati svoje. Pa kad ga obučeš nova novcata, da se župa za tobom okrene! Zašto bi to bilo nepošteno. Mi ne krademo; tko će reći da je to krađa? Ili mi jesmo iz one kuće ili nijesmo, a?

— Sve je to lijepo, ali ako tkogod nanjuši... šta će iza toga biti?

— Iza toga, iza toga — ne može to nitko nanjušiti. Tko ti ovamo dolazi, i tko će se popeti baš na onaj tavančić gore?

— Ali, ako ipak nesreća koga nanese... šta će iza toga biti?

— Iza toga, ona će nesreća reći starom, eto ti.

— A iza toga?

— Iza toga, stari će povileniti. To je ko dan.

— A iza toga?

— Iza toga — ti si ćalov kad to možeš pitati. Pokusat ćemo obojica po jednu vruću... i to je ko dan. Al' neće do toga doći!

Ivić je imao još nekoliko »iza toga« na ustima, ali ih prešuti. Sutra su već bile vreće na svom mjestu i u njih pohranjen prvi suvišak. Pejo je to učinio s mnogo pažnje i zadovoljstva, točno zadovoljstva: nepošteno nije, krađa nije...

— Čuj, Iviću, otiđider onamo u šumu, gdje no se nešto ko ziba... Biva, ti ko da vabiš krmke, tako se napravi. Sve mi se čini, da netko gleda i pomiče se na onom mjestu. Ko zna, mogla bi nesreća ne spavat...

Ivić ga uvjeri, da je to bio samo vjetar, ili možda fazan, koji je i previše daleko zalutao iz unutrašnjosti šume. I vreće se lijepo punile na tavanu. Svaki dan. Najprije su uredili jednu i dobro je zavezali kanafom pri vrhu. Onda drugu. Naskoro ih je trebalo pošteno prodati. Pa ako ne bude dosta, a nije, onda samo produži... Kad čovjek ne bi bio nesmotren i zaboravan ko ćola! I kud će baš starac da se nađe pred salašom, upravo kad je jednoga dana Pejo htio da sađe s tavana. Eto, kud će baš tako? I kud je baš taj čas Ivić morao da ode po vodu, a on da ostane sam. Joko se nije ni obazirao na to kad je ovaj skočio s tavana, i iz zapretane vatre izvadio žigu, te mu je stavio na lulu. Tek onda ga pogleda.

— Odbit ćeš ti, dijete, od sebe drob, ako budeš tako skakao.

— Ništa to, moj adžane, ništa. Nijesam jedamput. Velim, goveda su mi mirna, pa htjedoh malo zaspati gore...

To je da se unaprijed presiječe svako starčevo pitanje o tavanu. A ovaj položaj: ovako sam oči u oči nije mu nikako bio drag. One vreće još do sutra moraju bit u dućanu, to je prvo. Još do sutra; mogla bi nesreća ne spavat...

Stari je odbijao dimove: plavi, prozračni, nježno i elastično izvijeni, zapljuskivali su mu lice i zavlačili se u brkove, a onda se gubili u nevidljivim modrikastim prugama.

— Ja bio vam kod Barinih. Kose, pa se navratio, a onda usput i ovamo da ti kažem: sutra mi traže jednog poslenika, pa možeš baš i ti otići. Nek Ivić pripazi i goveda za jedan dan.

Podigao se i zaokružio pogledom: u šumi mrmori lišće, i vjetar se provlači između krošanja da dopuza čak do njega, i poigra se okrajkom crvenog šala na njegovoj glavi. Prijatan trzaj na licu, i odnekle [illegible] sočne otave. Samo nek on ide zasada odavle,a vreće će još danas [illegible] ondje, gdje i trebaju da budu. Samo nek on ide; mogla bi nesreća ne spavat... Da, ali se stari naglo povrati, kucajući se prstom po [illegible] [illegible] stara matora pamet. Zna on da mu nešto fali, radi čega je [illegible] došao ovamo, jer se ono drugo moglo i večeras urediti. Večeras [illegible] [illegible]

Bez riječi prihvati ljestvice, što su ležale prislonjene uz pleter, i uspravi ih ravno prema tavanu. Peji prosječe mozgom upravo onaj prvi dan, kad je spremao žito na tavan. Ono, kad se nešto u šumi zibalo... Onaj Ivičev vjetar... i fazan.... Vražji fazan. To mu nekako prvo dođe u glavu, premda je i on bio uvjeren, da tada uopće nije nitko mogao gledati. I zar bi stari dosada šutio?! Prije bi srušio pola kuće! Onaj ne šuti, nego *tu* je nešto drugo. Ali, trnci nekakvi prolaze i nogama i rukama i jezikom. Sve je kao ledeno i ukočeno...

— Ne idi, bolan odžane, puknut će to pod tobom... I pod je gore slab, adžane, zaboga... Evo ja ću se začas popeti...

Valjda je i sam opažao da muca. Sad mu dođe jedna misao: starom to nije nitko kazao, nije mogao nitko kazati. Nego, tako to biva: baš kad ti hoćeš, ono se omakne...

— Samo ti sjedi, dijete; i starac se još može micati. Samo ti sjedi. Znaš, traže mi Barini ovamo jedne grablje, pa mogu im ponijeti usput, jer sam još jesenas jedne zabacio gore. Na tavan, znaš. Uvijek to zatreba čovjeku, pa da ne mora klipariti do kuće.

Jest, vražje grablje, gore su! I to upravo iza punih vreća. Pameti njegove, ni pomislio nije, da bi ih trebalo skloniti nekamo na drugo mjesto. Sad je gotovo: grablje će svoje zagrabit... To je ko dan.

— A šta li je sad u ovim džakovima ovdje, a, sinak?

Čulo se lijepo kako stari kucka šakom, a odgovara mu dobro poznati zvek zatvorenog žita u vreći.

— U kojim to džakovima, adžane?

— Ev' u ovim, u ovim, šta se praviš budala?

— Znaš adžane... kako bi reko... Ja i Ivić... kako bi reko... trebali bi nam fermeni... pa tako...

— Biva, ti i Ivić, pa — sve na svoju ruku...

Uzeo je grablje, sašao i otišao bez riječi.

Ivić ga nije vidio, jer je staroga već bilo nestalo iza šume, kad se povratio.

— Gotovo je, Iviću! Taman će nam fermeni poletjeti na nos. Dolazio stari, sve našao kao da mu netko reče, a onda ode, napuhan kao ris. Samo što mu kreše iz očiju. Bit će popare, Iviću! Vražji fermeni, i tko ih izmisli...

Uvečer se dogodilo ono, što se moralo dogoditi. Stari je govorio o tom, kako se ne može ovako živjeti, ako neki misle krasti od onoga što drugi zarađuju. Ko je to vidio, čoče?! Biva, nek se svi raskidaju, a moj će Ivić puniti vreće i kupovati sebi fermene. Lijepo, bome. Nek drugima rastu i dalje zanoktice, i nek čiste zube s provom ko i dosada, a

moj Ivić može još samo počet kupovati samunčiće, pa živjeti ko beg. Lijepo, bome. A hoće se momak i ženiti!

Ivić je neopazice umakao u sobu. Kroz otvoren prozor uvlačilo se kasno proljeće i mirisalo je po skoroj kiši. Bio je satrven, ozlojeđen. Osramoćen. On zna da je Peji sve ovo sasvim svejedno, i da se sada po svoj prilici negdje smije i sebi i njemu. Samo nek ne dobije po glavi. Ali on nije takav, Ivić ne može biti takav. I taj fermen! Nikad ga on ne bi pokušao na taj način dobaviti, da ne bi onog ugursuza. Sad se on negdje smijulji ... Pa, Ivić vreće ... Ivić samunčiće ... Ivić beg ... A hoće se momak i ženiti ... A otac mu, i opet pred svima tako! Ni spomenuti Peje, sve Ivić, samo Ivić. Ženiti se hoće ... Jedna čupava glava ... pa oči ... Nestade svega. Eto, Ivić je lopov i kradljivac, krade ono što svi pribavljaju. A kad hoće to, onda hoće i drugo; treba čuvati pred njim, zaključavati treba. Ivić je, eto. lopov i kradljivac ... A otac mu! Pejo se sada negdje smije, i sigurno će o tome sutra pripovijedati kod Barinih. Da se i drugi smiju. Takav je on. A eto ... A Ivić je lopov i kradljivac ...

Negdje je oporo mirisalo po rakiji, po lanjskoj rakiji koja se čuva u najtamnijim kutevima udžera. Ona se uvečer donese u sobu, da se odmah izjutra ima stara s čime okrijepiti, kad nitko ne vidi. Začas: fildžan, pa u grlo, i — nema više, Bog te pitao ... Ako šta ostane u flaši, zar to ne treba i za druge dane, ima u Boga jutara! Mirisalo je po rakiji, i taj miris čudno se miješao s mirisom lipova cvata i prvih jabučnih zametaka. U njemu se gložile misli ... Oporo miriše po rakiji. Napipao je na peći flašu i potegao odjednom ... Stresao se i potegao još jednom, do dna. Bljesak očiju ... Stajao je jedan časak kao omamljen, a onda se okrenuo naglo i svom snagom tresnuo flašu kroz prozor na ploče. U avli[illegible] je nastao žamor, a on je zatvorio prozor, i zavukao glavu pod jastuk ...

Ujutro se probudio prije svih ostalih. On ne zna, kako bi kome mogao pogledati u oči. Težina u glavi. Ivić je ... kradljivac. Pejo će danas biti kod Barinih. Nebo je čudno prošarano, možda će i kiša. Otišao je mamuran prije svanuća. Ni jela nije ponio sa sobom, ni torbe, ništa. Čekat [illegible] do večeras. Trava je bila još položena na mjestima, gdje je prije [illegible] s Pejom. Vreće su sigurno još uvijek gore, a on bi ovaj čas najvolio [illegible] nema ni njih, ni salaša, ni ove njive, nikoga. Da mu nekako [illegible] ode u šumu i odsječe nekoliko mladih brestića. Zatim odloži vatru [illegible] ih »pariti«. Nikada prije nije svraćao pažnje na to, da sirovo [illegible] vatri cvrči, da mu postepeno kora crni, i ako je skineš, da ostane [illegible] glatka i masna površina ... Danas ga je to zanimalo, bogzna zašto [illegible] zatim stari kalup, koji je sam napravio. Namotat će na [illegible] štapa, i za nekoliko dana bit će sasvim gotovi: ispod kuke [illegible]

s donjim debljim krajem, zamašiti i pravi ko svijeća. Jedan će sebi, drugi Peji, treći ujaku, četvrti... kome bilo! Sageo se i radio s puno pažnje. Netko mu naglo, iza leđa, postavi ruke na oči. Čvorave stare ruke s vonjem zemlje i znoja. On se otrese i uspravi. Pred njim je stajao otac. Starac, s upiljenim očima u njega. Nikad ga prije nije ovakovog vidio.

— To i meni motaš jedan, a, sinak? Neka, neka, evo donio sam ti štogod za jelo. Biva, lako se digne nos i napuše. Ko da je otac drvo, a, sinak? Nije drvo, nije, nego je otac i starješina, pa zna šta radi. Na svoje se smije i zavikati, a da sam na onog aira, odmah bi drugi graknuli: ne će na svog, ne boj se... Tako se to radi, sinak, a nije otac drvo. Kupit će on i deset fermena ako treba, samo nek to ide svojim redom i kako Bog zapovijeda. Pa kad otac još tebe okući i učini čovjekom... onda mu samo zaklopi oči. Samo još to, ako bogda.

Ivić opazi, da su oči očeve sjajne, i da nikad u njima nije vidio ovoliko dobrote. Saznade tada, da ljudi redovito imaju dva lica: jedno koje mora da se smije i plače, da psuje i moli, koje može da bude zasipano poljupcima, ali također pljuvano i gaženo po blatu — i drugo, sakriveno i nepoznato, koje samo kadkada svjetlucne svojom izvornom ljepotom i sjajem, da se onda opet sakrije u tiho skrovište, gdje ga ne trebaju drugi gledati. I sve mu najedamput postade drukčije. Nije Ivić... *kradljivac*. Nije, nije! Još malo, pa će se i on okućiti, ako bogda. Odnekle izniknu jedna glavica... pa nečije male i drage oči, što no najprije malo zaškilje, a onda se prospu, zasmiju, zacakle... I kao da nečija nevidljiva ustašca šapću: da-da, da-da. Dada!

— — — — Davno to bi... Dosta je njih dada odbranio i uzdigao, Bogu hvala!

Sjećanje...

Netko je tiho zatvorio oči u sjećanju.

Augustin Augustinović

TUŽNO NESTAJANJE

Beskrajnost tajna, neznana
i let u više sfere,
klonulost bolna, besana
i zanos atmosfere.

Počiva duša svemira
u moru plavih visina,
mi smo čestice nemira
i žudnje bijelih daljina.

Obrisi sunca prestaju
u tuzi gustih oblaka,
osmjesi s lica nestaju,
nestaje radost svaka.

Ivan Krolo

NAŠE POGREŠKE

Mi Hrvati često grdimo druge i optužujemo zbog svoga položaja u koji smo zapali; mnogo toga predbacujemo, spočitavamo, zamjeramo i nabrajamo, a često zaboravljamo na sebe.

Mi se ponosimo tisućgodišnjom kulturom, vjekovnom borbom za prava i slobodu, ponosimo se velikom otpornošću prema tuđim navalama, velikom ljubavlju prema svojoj domovini i slobodi, ali usprkos svih tih i drugih pozitivnih strana mi u sebi, u svojoj psihi i životu imamo dosta negativnih strana i dosta pogrešaka.

Moramo priznati, da smo u svojoj prošlosti, a osobito u devetnaestom i dvadesetom stoljeću počinili mnogo pogrešaka, da smo se često u odlučnim časovima pokazali nedoraslima i da smo u romantičkom i sentimentalnom raspoloženju maštali o mnogim tuđim stvarima, a zaboravljali na sebe. Zar treba nabrajati tolike godine, u kojima smo se pokazali u izvjesnoj mjeri nesposobnima?! Zar treba spominjati 1102., 1527., 1848., 1868. i t. d.?

Godina 1848., kada je u buri europskih revolucija prepošteni i u vjernost caru zaljubljeni Jelačić išao spasavati najpodliju državu prošlih vjekova — habsburgovaca Austriju mjesto da oslobodi Hrvatsku, dokazala je sa mnogim drugim važnim godinama da smo bili premalo realni i da smo se malo brinuli za sebe.

Rodoljublje Hrvata u devetnaestom i dvadesetom stoljeću iživljavalo se najviše u sviranju, tamburanju i pjevanju, u plesovima, veselicama i nazdravicama. Hrvatski je pokret u prvoj polovici devetnaestog stoljeća sa svojim velikim zaslugama za budućnost Hrvatske donio u hrvatsku politiku romantiku i maglovito maštanje o mnogim stvarima. Takova romantičarska politika, koja je vođena kod Hrvata, sigurno nije mogla donijeti velikih uspjeha, nego više poraza. Nakon mnogih pogrešaka dolazi u politički život Hrvatske nova struja, zadojena skrajnjom ljubavlju prema Hrvatskoj, struja koja sa sobom donosi realizam, dolazi starčevićanstvo. Otac hrvatskog nacionalizma dr. Ante Starčević sa pravaškim pokretom udara temelje pravoj i ispravnoj borbi.

Poznata je stvar da se mnogi narodi prenu iz snatrenja i spavanja tek nakon svojih teških dana, patnja i tuđinskog kopita.

U hrvatskoj povijesti je isto tako bilo.

Mi smo Hrvati već svašta doživjeli, svašta iskusili, pa ipak [illegible] nismo okanili mnogih mana i pogrešaka.

Na jednoj hrvatskoj skupštini u Slavoniji rekao je jedan [illegible] političar među ostalim i ovo: »Pruži Hrvatu ruku i on će ti [illegible]boraviti«. Zar je potrebno raspravljati o značenju te rečenice?

Da, mnogi Hrvati sve zaboravljaju. Dosta je mnogima da se kakav grješnik pokajnički pokloni, pa mu Hrvati sve zaborave, zaborave da ih je taj iskorištavao i da je mnogo griješio. Miroljubivi i dobri Hrvati raširenih ruku primaju »izgubljene ovčice«. Ta koliko bi se tu još moglo pisati o toj našoj mani, da sve zaboravljamo i opraštamo.

Ima u nama još nešta što je često uzrok da nismo sposobni za realnije akcije. To nešto leži u nama, u našoj duši, izgrađivano kroz vjekove u teškim i krvavim časovima. To je ropsko čuvstvo, koje se u nama kroz vjekove kristaliziralo i tako pomalo dovelo izvjesni dio aktivnih i neaktivnih pripadnika naroda do neke inferiornosti i do toga da često puta ne znamo razlikovati dobro od zloga, nego u svojoj bludnji dalje ostajemo tvrdoglavi i tako škodimo narodnoj stvari. To ropsko čuvstvo, čuvstvo koje više puta prelazi u janjičarstvo, više puta toliko nadvlada u ljudima, da u velikim pogreškama vide izvrsne taktičke poteze, a u realnim i karakternim nastojanjima i u skrajnjoj ljubavi prema narodu vide izdajstvo i nepoštenje.

Duže kristaliziranje toga čuvstva bi nas dovelo do toga da bismo u svome radu nastupali kao Slovenci, za koje Lukas među ostalim kaže da ne posjeduju ni malo državnosti niti smisla za samostalni život (Lukas: Dr. Ante Starčević). Takovo čuvstvo, kad dođe do izražaja osobito u važnim i odlučnim vremenima, razvodni karakter narodne borbe i svede je na značaj običnog stranačkog natezanja, što samo znači kompromitiranje narodne borbe i narodnih težnja.

Mi inače imamo i izvanrednih osobina čvrstoće, borbenosti i junaštva, ali i ove pozitivne strane slabi još jedna naša velika pogreška — nemarnost za mnoge stvari. Često smo nemarni u najsitnijim stvarima, koje na oko nisu važne, ali isto tako i u velikim i važnim stvarima. Od najsitnijih čina, od neznatnih kulturnih predavanja, proslava i sličnog, pa do velikih i odlučnih djela nosimo tu svoju bolest, koja je za nas i te kako pogubna. Zar nije, na primjer, znak naše nemarnosti to, što kod gotovo svih zakazanih priredaba i svečanosti one uvijek započinju pol sata (što je još rijetko) ili jedan sat kasnije? Ako vidimo, na primjer, na nekom plakatu da ta i ta priredba počinje u 8 sati na večer, većina od nas u toj svojoj nemarnosti misli: »pa doći ću u pol 9 ili 9, sigurno se ne će prije sakupiti«, tvrdo uvjereni, da će i drugi isto tako uraditi. Pa koliko bi se tu još moglo nabrojiti stvari, u kojima smo jako nemarni... Zar treba, na primjer, naglasiti da u slojevima hrvatske inteligencije ima još mnogo ljudi, koji u današnjem vremenu nisu uvidjeli važnost štampe. Poznat je odgovor takovih nemarnjaka, da danas ima i previše tih novina. Nitko nije kriv, ako takovi inteligenti svaki list koji nekoliko puta u tjednu spomene ime Hrvat i pridjev

hrvatski, smatraju za hrvatske novine. O nemaru Hrvata za knjige ne treba suviše govoriti. Već su mnogi rekli: »Našeg čovjeka trebaš najprije naučiti čitati, zatim trebaš kupiti knjigu i sâm mu čitati, jer ovo dvoje zadnje on ne će tako lako učiniti.«

Veliki dio hrvatske inteligencije je rodoljub samo na riječima. Mnogi i mnogi Hrvati obećavaju svašta, no kad treba što dati, onda ne daju, nego se izgovaraju najsmješnijim izgovorima. Hrvati su prilično nemarni u davanju i materijalnom pomaganju (misli se naravski na one, koji to mogu). Baš s tim u vezi je i pitanje naklade hrvatskih knjiga. Hrvatska knjiga nailazi na nerazumijevanje i teško se prodaje. Naklada joj je jako slaba. Svakako je najzaslužnija uloga Matice Hrvatske, koja nosi rekord u broju izdanja, nakon svoje stoljetne prošlosti sa svojih sadašnjih 18 godišnjih izdanja, i po malo prodire u šire slojeve sa čistom hrvatskom knjigom. Ipak je to malo. Ako pogledamo na pr. na Slovake, vidimo da Matica Slovačka ima oko 35.000 članova, a književno Društvo sv. Vojtjeha 100.000 članova. Kakova razlika u broju članova kod naše Matice i Sv. Jeronima, premda nas ima dvaput više od Slovaka.

U samoj našoj književnosti u današnjim vremenima, koja su historijska za nas, osjeća se nedostatak izrazito nacionalnog duha. Ne traži se ni od kojeg hrvatskog pisca da piše propagandističke romane i novele, ali se traži od njega da u okviru umjetnosti dade što više nacionalnog duha. Naši književnici često pod izgovorom da hoće biti samo umjetnici ispuštaju gotovo svaki pojam i ideju, koja bi njihovu djelu mogla dati nacionalniji karakter. Oni se radije više puta izgube u socijalnom hohštapliranju ili opisivanju nečega, što je tobože moderno, dok izostavljaju naše motive, kojih ima jako mnogo, smatrajući ih suviše romantičkim i nerealnim. A koliko ima kod nas realnih doživljaja, događaja i motiva!...

Kod velikog dijela nekih slojeva našega naroda, a i kod širih slojeva ne opaža se nešto što je nama vrlo potrebno — disciplina.

Nesmisao za disciplinu opaža se kod nas u svim slojevima. U tom svom nemaru često se izgovaramo upravo naivno, pripovijedajući kako Slaveni nisu navikli na disciplinu, kako su oni uvijek bili slobodarci i nisu se nikom htjeli pokoravati. Takovo je izgovaranje u današnjm vremenima upravo smiješno.

U toj svojoj smiješnosti često slušamo druge i pravimo na svoju ruku razne nesmotrene kombinacije. Više puta ne damo ni vrlo talentiranim pojedincima da dolaze na površinu, ne damo ni najsposobnijima da se ma gdje iskažu i nešta naprave i, kod svakog njihova čina u svojoj nesmisli za disciplinu, govorimo za takove pojedince »da se prave važnima.« Posljedica toga je da na površinu dolaze ljudi slabih sposobnosti,

koji nisu u stanju riješiti ijedan važniji zadatak, nego svoj rad često nečasno svršuju i tako samo smetaju toku narodne povijesti. Dolazi tada i do kaosa, gdje se svaki hoće proglašavati vođom, svako hoće izdavati naloge, a nitko ne će da izvršuje naloge.

Uz lažnu ljubav prema selu i seljaku, koju vidimo kod mnogih pravih pravcatih buržuja i uz ostale vrste lažnog rodoljublja imamo mi Hrvati jednu veliku pogrešku, koja je raširena i u širim narodnim slojevima. Poznamo je vrlo dobro, a sigurno više puta i ne mislimo da je pogreška, jer nam je već tako svojstvena i jer je često držimo sastavnim dijelom naše narodne duše. Tu pogrešku — vinsko rodoljublje, smatramo nekim lijepim znakom, gledamo u njoj pojavu neke slavenske plemenitosti i lijepu stranu našeg mentaliteta, dok baš ona dokazuje našu neozbiljnost.

Vinsko rodoljublje je naročito rašireno u malograđanskim krugovima, a vrlo često i u »visokim« redovima. Javlja se u onim krugovima, koji u svome »rodoljublju« ne žele mnogo riskirati i izgubiti, nego ga izabiru kao najmanje pogibeljni način.

Hrvati uvijek piju; kod svake zgode i prigode, kod svakog čina Hrvati piju i opijaju se, i pri tome upotrebljavaju obligatne fraze svoga rodoljublja.

Kod svakog čina drže se zdravice, nazdravlja se domovini, ovome i onome, pjevaju se rodoljubne pjesme, uzdiše se nad starom slavom i pada u boležljivi sentimentalizam, koji samo umanjuje vrijednost narodne ideje.

Vinsko i nazdravičarsko hrvatstvo viđalo se osobito za prošlih diktatura; uz vino se pravili fantastični planovi, maštalo, plakalo, tugovalo, a nikada nije istinski radilo.

Takova vrst rodoljublja bila je poznata u svim zadnjim decenijama hrvatske povijesti i činila je vrlo jeftin način političke borbe, koju su mogli prihvaćati i najlojalniji građani austrijskog cara.

Danas pak moramo biti svijesni, da je nazdravičarsko hrvatovanje bez svake prave vrijednosti i da ga se treba okaniti. Moramo biti svijesni da je lagano i jeftino rodoljublje samo karakteristika mekušaca, nesposobnih ljudi i kukavica.

Danas, kada se od svakog pojedinca traži da žrtvuje i dade od sebe maksimum svojih sposobnosti za dobro općenite narodne stvari, kada se od svakog traži da sve svoje čine, zahtjeve, želje i interese pokori jednom cilju nužno je popravljati pogreške, koje naročito karakteriziraju zadnje decenije naše povijesti.

Jure Prpić, stud.

L I S T A K

Književni prikazi

SUVREMENA LIRIKA

Lirika hrvatskih sveučilištaraca. Izdanje sveučilišnog Pododbora Matice Hrvatske. Knjiga 2. Božena Begović: O životu, Ivanka Laszovski: Pjesme, Rajmund Kupareo: Pjesme i psalmi, Vinko Nikolić: Svijetli putovi, Ivo Balentović: Krvavi ples.

Sudeći po najnovijim izdanjima hrvatska lirika bujno cvate. Nedavno je Matica Hrvatske izdala dvanaest zbiraka poznatijih pjesnika, a poslije toga izišlo je možda još i više knjiga, pa se moramo začuditi nad tolikom obilnošću i ujedno zapitati, koliko je unutra trajnih elemenata ili barem zdravih klica, iz kojih će se razviti zdraviji i puniji plodovi. Teško je pisati o pojedincima kao pjesničkim ličnostima, jer još nemaju razvijene fizionomije, a koliko se može razabrati, suvremena lirika ima nekoliko atributa, koji se mogu otprilike podjednako pridati većini pjesnika. Zbog toga je uputnije promotriti zajedničke komponente i tek pripadom istaknuti lična izdvajanja. Lirsko zbivanje i stvaranje kod nas poprima neke značajke, koje je potrebno istaknuti. Ponajprije se osjeća dosta dobro jezično savršenstvo, i ako se na tu stranu pazi, lirski izraz suvremene generacije kao da je zasićen profinjenošću i traženjem dobre izreke. Nema više naporne borbe i usiljenog kalupljenja nego sve teče samo od sebe. Po tome bi čovjek zaključio, da je lirika poprimila savršene konture i definitivan oblik, ako je to uopće moguće, no mora se zagledati na drugu stranu i vidjeti u današnjem lirskom stvaranju osjetljive manjke. Izraz je istina dobar i dotjeran, ali je izraženi materijal oskudan i mršav. Već nekoliko godina lirika je prenatrpana ugođajima bez jače refleksivne ili druge boje životne potrebe. Bilo je vrijeme pejsaža, ideološkog razračunavanja, a danas osjećamo samo štimung-ugođaj u tisuće varijacija. Naravno da je i lirski izraz postao relativno savršen, ali se približuje opasnoj granici konvencionalnosti i kalupa, kakav vidimo, recimo, kod trubadurske poezije. To je činjenica, koja se ne da zanijekati, jer to vidimo dobro, kad pogledamo na misaoni inventar današnje lirske produkcije. Istom tada vidimo prilično siromaštvo i misli i izraza. Druga je činjenica iz ove kao izrasla, naime problem književne struje, škole, periode itd. U književnosti pa i u lirici ima razdoblja stvorenih od jakih pojedinaca, koji stvaraju čitavu školu nasljedovača. »Jaki pojedinci stvarali su doista iz života i iz srca, lirika im je bila nova i svježa, jer je iscijeđena iz životnog iskustva, ali epigoni više ne stvaraju na temelju života nego na osnovu već stvorenog i datog inventara. Već je Taine upozorio na činjenicu, da se i dobar književnik stvorivši jednom kalup u starosti samo ponavlja i daje po ustaljenom načinu bez životne svježine, a to posebno vrijedi za njegove nasljedovače, koji zapravo i ne daju ništa svoje nego preuzimlju i misli i izraz od drugoga. Rade po tuđim uzorima i često se nikada ne osove na vlastite noge, nego trajno ostanu u sjeni drugoga. Pod čijim je utjecajem današnja lirika, sporedno je istraživati, ali današnja izražajna monotonost pokazuje, da postoji doista naslanjanje na neku školu ili književno ime te trpi na svježini i originalnosti.

1. L i r i k a h r v a t s k i h s v e u č i l i š t a r a c a. Marko Čović magistralnim uvodom poslao je u svijet doživljaje najmlađih imena današnje lirike. Kao prvi

[illegible] je i preko očekivanja, jer iz knjige vidimo, da omladina [illegible] životom, i ako ćemo biti iskreni, nikada [illegible] nego [illegible]. Knjiga lirike daje dobar [illegible] je mnogo imena [illegible], ali u knjizi ima doista [illegible] pjesama [illegible]. To su imena najmlađih, koji se [illegible] pročitanoj lektiri i na [illegible]. Ima ih [illegible], koji su već poznati [illegible], koji istom pupaju. Ne [illegible] je [illegible], da su mlađi često zastupani veoma dobrim pjesmama, a [illegible] je [illegible] nijesu zastupana s više pjesama. Urednik je [illegible] je [illegible], da poznatijim ustupi više prostora. [illegible] je i [illegible] pjesma »Bijelo bogatstvo«, koja je [illegible] Magda Skarčić sakrila se iza nekoliko [illegible] da ih nema više. Problematika zbirke nije široka, ali je [illegible] generacije. Kao da su presahnuli vrući [illegible] sadržina. Pakost vremena zgrbila im je [illegible] dah i mušku riječ mladosti. [illegible] su svakome i omladinu treba [illegible] slučajeva inetuzivan život i junačko [illegible] pjesama, koje mogu izdržati i više [illegible] desetak pjesama dobrih, ona je uspjela [illegible] i više dobrih pjesama i to od raznih [illegible], Kljajo, Žunić i dr.). Bilo bi prerano tražiti apsolutnu [illegible], možemo tek pronalaziti poneka uspjela mjesta. Vrijeme će samo [illegible] selekciju, samo da ih vrijeme bez njihove [illegible].

2. Pjesme o životu Božene Begović kao druga knjiga društva hrvatskih književnica [illegible] u današnjoj lirici. Ime autorice već je davno postalo javnosti najviše po komediji »Lampeci«. Po dosadašnjem radu kao da je naklonjena drami lakoga daha ali evo zbirke pjesama, koja se odvaja od dosadašnjega rada pa nas upućuje na mogućnost da i drukčije sudimo o njenom talentu. Tanka zbirka pjesama o životu ima značajan naslov, koji pobuđuje i radoznalost čitaoca. Samim naslovom izdvaja se od većine današnjih lirika, jer uistinu daje svoj intimni subjektivni život, koji se u mnogo čemu razlikuje od većine drugih. Reklo se više puta da se pjesnici dijele na muške i ženske po osnovnim životnim nastrojenjima i karakteru stvaranja, ali lirika bi većinom spadala u ženski rod, no lirika Božene Begović ima sve oznake muškosti, ozbiljnosti i smjelog gledanja u pitanju života jednom riječi duševnost autorice nije presvučena nekim djevojačkim velom nego iskrsava u svoj jačini, nagosti pa iznesene misli doista svjedoče o dubokoj životnoj borbi i gledanju po svim pitanjima, koja danas mogu susresti čovjeka. Osnovni dojam pjesama jest težina vremena i života, koja često prelazi u misaonost i refleksiju (O životu, Pitanja, Samoća). Pjesnikinja sudeći po pjesmama gledala je dosta ozbiljno na život i u njem sretala samo crne boje. To ju je nagnalo na razmišljanje, a sukob sa svijetom podao je njezinoj riječi olovnu težinu pa i kada bi mogla zaodjenuti misli lakšim izrazom, nastoji da izraženo uistinu steče prvi izraz teškog životnog iskustva, kako se doista odigrava u njenoj duši. Nema unutra raznježenog lirizma i slađunjavog tepanja, i kad bi bila u prilici, da i tako zapjeva, misao joj ne da, nego stih pretvara u aforizam na oko opor i tvrd a u stvari prikladan i adekvatan. Begovićka više misli nego osjeća. To je osnovno obilježje njene poezije i njena izražaja, koji u više slučajeva postaje ukočen i odmjeren, akademski ali otmen i pjesnički.

I plamen svijeće tinja, pa ugasne.
Tek što je vatra, sjaj, toplina
Čas zatim eto — ništa... (O smrti).

Osjećaj ponosa prolazi čitavom zbirkom i kao samotna usamljenica autorica ne će da miješa svoj život tuđim. Ne treba joj naslanjanja, ona je ličnost za se i to je valjda najviše čudo današnje misaone žene:

Kad tvoje oko zablista, zaplače i moje,
Kad se smiješe tvoje usne, smijem se i ja.
A ipak su tvoje misli potpuno tvoje,
i naša su srca ostala dva. (Čudo).

Osjećaj odvojenosti i povučenosti dolazi do izražaja naročito u pjesmi »Noću«, koja je veoma jaka kontrastom osjećaja na početku i na kraju. Početak je mekan i majčinski.

Na jastucima bijelim tvoja glava
što govori to lice koje spava?

ali ta nježnost pomalo iščezava, blijedi i pretvara se u ponos i prkos:

Sama sam. Svatko je sam na kraju
Zadnje se tajne bića ne znaju

Teško je reći, u kojem će obliku nastaviti svoj rad: u pjesmi ili drami, jer će mnogo zavisiti od razvoja duševnog, ali ove pjesme premda teške i tmurne, bez ženske mekoće i podatljive riječi, doista su iskrene i kad se potpuno usavrši njen misaoni krug, bit će još životnije i dojmljivije.

3. Pjesme Ivanke Laszovski (knjiga treća Društva hrv. književnica) nemaju crnine, ali nijesu ni prpošne nego kao zavjesa, na kojoj se odražava najmanji dah vjetra. Laszovski zazire od pravog izraza dotično ne će da nas osvaja bujicom riječi nego češće tek natukne misao, zaobli osjećaj i prepusti sugestiji, da ona dalje radi u duši čitača. To je veoma dobar način pjesničkog djelovanja na okolinu, jer bi njen izraz mogao inače postati grub i naturalističan. Približila se nekim motivima, koji bi s malo neopreznosti mogli postati prilično otrcani, a ovako je ostala na visini pjesničke diskrecije. Takove su pjesme: Život samotnika, Idem kroz život, Pjesma, Život. Pjesnikinja je zamjernim oprezom dala samo dobre sugestije, koje svi razumijemo. Ne treba biti gatalica, da se odgoneta njen osnovni životni dah. Čitava zbirka ima u tom smjeru dosta uputa. Uopće njene pjesme nijesu preširoke tematikom: to su ili pejsaži ili lični doživljaji, čežnje i snatrenja. Ove su druge mnogo bolje i životnije i u njima se mora tražiti njen lični život, koji je nadahnuo nekoliko iskrenih pjesama. Ključ u njenu duševnost pružen je u pjesmi »Put u samoću«. Otišla je u samoću i odatle promatra svoje neispunjene želje. Sudeći po nekim pjesmama bilo je tih čežnja mnogo, jakih i potresnih, ali joj je riječ zapela u grlu, kad ih je htjela saopćiti.

Jučer si još bio blijesak mog radosnog oka,
topli drhtaj ispružene ruke
i neizgovorena riječ, koja je polako
natrag u dušu zašla. (Bez odgovora).

Bogat prošli život daje joj mogućnosti za iskrene [illegible] i čežnje bili jaki, pomalo su izblijedili te ih samo iz [illegible] boli, da sve nije okusila i doživjela. Negda je u [illegible] ima i biranih izričaja, ali je tako bolji dojam [illegible] koja bi profanirala njene uspomene. [illegible] poprima tok njenih negdašnjih želja. Pjesnikinja [illegible] iskusila.

4. Rajmund Kupareo: Pjesme i psalmi [illegible] ima sakralnu tišinu i čitava zbirka [illegible] Zapravo i nema pjesme bez religioznih [illegible] među ciklusima osjetljivih razlika. [illegible] nijesu duboko lični, ipak su um[illegible]

pjesnika, ali ima i njegovih izraza. To se isto može reći za ostale. Zbirka je tematski raznolika premda je sva religiozna, ali u nekim pjesmama nije posegnuo za novim osjećajima, kojih mora imati, samo ih nije izrazio. Kao cjelina zbirka bi bolja bila, da nijesu unišle neke pjesme, a to posebno vrijedi za ciklus »liturgijske meditacije«. Kao da u njima nema zanosa i kad je već dobro započeo, ne ustavlja na vrijeme pisanje. Tako je mogao u pjesmi Božić ispustiti kraj, jer prelazi u prozu pa i u pjesmi »Zvono za mrtve« svršetak ne harmonira s početnom intonacijom. Često puta ne pazi na pravi izraz (»gomila pustih njiva«) pa ne dobivamo dojam o dovoljno pročišćenom osjećaju pri stvaranju.

Kupareo je mnogo naučio od naših religioznih, te otvoreni i zanosni način pristupanja k temi podsjeća na Poljaka, ali još nije izraz obojen ličnim tonom. Ima zanosa, ali često ne dopušta staloženje i adekvatan izraz pa pjesmu nosi više usiljenim ushitom nego lirskim raspoloženjem. Pjesnik se po svemu tome nalazi u stadiju vrijenja i prekuhavanja i sigurno će naći s vremenom svoj ritam i riječ, kako je to uspjelo pokazao u pjesmama prvoga ciklusa.

5. V. Nikolić: Svijetli putovi. Nikolić je već poznato ime u mlađoj pjesničkoj generaciji. Istakao se pjesmama i motivima iz svoga kraja. Mora se priznati, da je dao pravih pjesama u tom području pa i ova zbirka nosi pečat njegova djetinjstva i mjesta, gdje je ugledao svijet. Međutim postoji opasnost, da se ne ponovi na više mjesta, jer i u ovoj zbirci ima tonova veoma sličnih prijašnjima. Naročito to vrijedi za pjesme epistularnog karaktera, koji oblik Nikolić s posebnom ljubavlju njeguje. Uspjelo mu je nekoliko doista iskrenih pjesama, ali nekada daje varijaciju na istu ariju. Premda se pjesnik vratio ponovno svome kraju i dao polovinu dijalekatskih pjesama u zbirku, ipak ima u njima svježine i jakosti (Stari kanpanjel), pa mu rodni kraj može još ostati vrelo za inspiraciju. Pjesnik se teško otkida od majčina krila rodnog kraja. On živi zaokupljen tim uspomenama i danas, pa će možda biti potrebno napomenuti, da zađe u svoj sadašnji život. Nikoliću ne fali izraz, počeo se njim i poigravati, toliko njim vlada (Osunčani grozdovi), ali upadno kopira Nazorovu glasovnu igru riječi. Nikoliću će trebati malo više tišine i povučenosti, da nam uzmogne u budućnosti dati pjesama manje rječitih, a više doživljenih i sugestivnih.

I. Balentović: Krvavi ples. Pogovor na kraju zbirke u mnogo čemu objašnjava postanak stihova. Kod njega se obistinila ona klasična izreka... facit indignatio versus. Pjesme su nastale u času protesta i srdžbe na okolinu i ljude. Razočaranje pjesnika nad dobrom voljom čovjeka diktiralo mu je sirove riječi, drastične asocijacije i na koncu nepočešljane stihove. Pjesnik je napravio čitav velik skok prema prijašnjim pjesmama, u kojima se odražavao mir rođene grude i njive. Istina mnoge pjesme vezane su i sada za zemlju, ali riječ postala vulkanska i neobuzdana; diktirao ju je bijes i očaj. Povratio se izražajno u poslijeratno doba ekspresionizma ili pak i otresao tog načina (Planino moja), ali zbirka kao cjelina podsjeća više na obračun nego na potrebu lirskog saopćavanja unutarnjosti.

A. R. Buerov.

LOUIS HÉMON: MARIJA CHAPDELAINE

(Izd. ARA. Sarajevo, 1936.)

Sudbina je ovoga romana, da je prekasno zapažen. Francuz Louis Hémon iz Kanade objelodanio ga je u feuilletonu 1913., taman u godini svoje smrti i tamo je ostao nezapažen i zaboravljen sve dok nije 1921. štampan kao knjiga. Tada su Francuzi zapanjeni otkrili ne samo jedno dražesno romaneskno djelo na svome jeziku, nego jednu svoju sredinu, svoj komadić narodne duše prenesen uz velika jezera hladne Kanade. U zadnje vrijeme raste u Francuskoj sve veći zanos za Louisa Hémona, jer im je Marija Chapdelaine otkrila francusku Kanadu i kao ništa dosada povezala te dvije zemlje preko oceana u jedinstvo duhovne kvalitete.

Slučaj »Marije Chapdelaine« je najbolji dokaz za vjekovnu misiju dobra umjetničkoga djela. Sva je njegova veličina i plemenitost u tajni, kojom ono spasava za vječnost duše naroda, dušu sredine, dušu grada, sela ili čovjeka, o kojemu se radi.

Kod nas je ovo djelo izlazilo u podlistku »Katoličkoga Tjednika« u Sarajevu, a onda je otisnuto kao knjiga, te je bez ikakova glasa i književne obavijesti otišlo skoro u zaborav, mislim u književnom svijetu i u javnoj kritici, jer se možda shvatilo, da se radi o pobožnoj lektiri osrednje vrijednosti.

Bilo kako bilo, kad je ovoj zlatnoj knjizi već suđeno, da zablješti u zakašnjenju, posvetimo joj pažnju sada, kada smo to propustili pred tri godine.

Roman obrađuje francuske seljake, koji kao kolonisti dolaze u divlje kanadske šume da »stvaraju zemlju«. Louis Hémon je u izraz »stvarati zemlju« unio svu apoteozu rada, osvajanja, napora i borbe čovjekove. »Ako ima išta«, reče majka Chapdelaine, »što bi me moglo utješiti, da ostanem tako daleko u šumi, jest to, što vidim svoje ljude, kako stvaraju lijepi komad zemlje... Lijepi komad zemlje, koji je pun debala, panjeva i korijenja, a za četrnaest dana ugledaš ga čista kao dlan i spremna za plug. Sigurna sam, da na svijetu ne bi moglo biti ništa ljepše i ugodnije od toga«. Radost rada, poezija stvaranja provijava čitavu knjigu.

U »Mariji Chapdelaine« je organski i prirodno niknuo još jedan fini problem nacionalne duhovne sljubljenosti ovih seljaka, koji su istodobno pioniri i sjedioci, što su došli iz Francuske i na »novom tlu nastavili svoj ideal reda i neprestanoga mira«, makar ih često uznemiruje prostranstvo divljeg kraja budeći u njima zaboravljeni atavizam lutanja i pustolovina. Ta nacionalna sljubljenost dolazi do izražaja u njihovu imenu. Oni se zovu Kanađani. »Bila bi čitav svoj vijek nesretna među svijetom, koji govori samo engleski«, objašnjava se majka Chapdelaine. Kada francuski Kanađani govore o sebi, kažu samo »Kanađani«, a za sve ostale narodnosti, koje su iza njih napučile zemlju sve do Pacifika, zadržali su, kad o njima govore, njihove iskonske nazive: Englezi, Irci, Poljaci, Rusi, i ne dopuštaju ni jednog časa, da bi im sinovi, makar tu bili rođeni, mogli pretendirati također na ime »Kanađani«. To je naziv, koji su oni zadržali za sebe posve prirodno i bez želje, da koga vrijeđaju, nego jedino zbog svojega junačkog prvenstva.

Srce tih Kanađana je francusko, cjelovito doneseno iz stare, tradicionalne Francuske i od te kolektivne duše se ne će moći otkinuti ljubav Marije Chapdelaine. »U pameti joj iskrsnuše sva imena njezina kraja, ona, koje je slušala svaki dan, kao i ona, koja je čula samo jednom: tisuću imena, što su ih pobožni seljaci, došavši iz Francuske, dali jezerima, rijekama, selima novoga kraja, što su ga postepeno otkrivali i napućivali... Jezero à l'Eau-Claire... la Famine... Saint Coeur-de-Marie... Sainte-Rose-du-Dégal... Saint-André-de-L'Epouvante...

Kako je lijepo slušati, dok se izgovaraju ta imena, kad se govori o udaljenim rođacima ili prijateljima, ili opet o dalekim putovanjima! Kako je to ugodno i bratski, kako to svaki put daje toplo osjećanje srodstva, kako to svakoga, kada ponavlja ta imena, potiče na misao: »U čitavu ovom kraju, mi smo na svom... na svom!«

Inače red i neprestani mir vladaju u Hémonovu djelu. To je roman avanture bez avantura, poetična slika sasvim izoliranih bića jedne patrijarhalno plemenite obitelji, koja »stvara zemlju« u divljoj osami, koja je šest mjeseci pokrivena snijegom. Marija je utjelovljeni lik metafizičke misije žene. Poezija njezine ljubavi, žrtve i ženstva tvori najdublji čar ovoga romana, koji je u cjelini umjetnička evolucija šutljivih energija jednoga staroga, velikoga, kršćanskoga naroda, koji živi sa svom strogošću i moralnom osjetljivošću svoga duha čak na granici civilizirana svijeta i u pustoši drugoga kontinenta.

Djelo je solidno i čistim jezikom preveo Slavko Šarić.

D. Ž.

Dr. JOSIP ANDRIĆ: NAJLJEPŠI MEĐU OTOCIMA

(Naklada »Dobre Štampe« — Slav. Požega)

Dr. Josip Andrić uživa već glas odlična putopisca. Sa izrazitim književnim talentom i jakom humorističkom kulturom bilježi on već skoro desetak godina dojmove i opise svojih brojnih putovanja po Italiji, Bavarskoj, Švicarskoj, Francuskoj, Engleskoj, Irskoj, Slovačkoj, Češkoj, Poljskoj i Palestini.

Prvi mu je veliki putopis o Svetoj Zemlji izdalo Društvo sv. Jeronima (1931.), a tri godine iza toga izlazi vanredno interesantan putopis »Na zelenom otoku«, u kojem opisuje putovanje u Irsku i Englesku.

Ovo je Andrićev treći veliki putopis, u kojem doživljava i opisuje Siciliju.

Pisac posjeduje sve odlike valjana putopisca: duhovitost, inteligentno prodiranje u prošlost, živo i dramatično pričanje, nenametljivo i fino objašnjavanje historijsko-umjetničkih pozadina pojedinih mjesta, vješto uplitanje ličnih reminiscencija iz vlastitoga života, iz lektire, iz suvremenoga života, a nadasve rado povezuje daleke i nepoznate krajeve s domovinom, bilo preko umjetničkih tragova naših ljudi, bilo preko slučajnih stjecaja prilika, u kojima susreće naš jezik i našega čovjeka.

Ova Andrićeva »lutanja po Siciliji« pružaju velik užitak inteligentnom čitatelju. Tu je sva historija, sva umjetnost, sva mitološko-legendarna čarobnost, sav kolorit i ljepota ovoga slavnoga otoka. Lagani literarno-kulturni repetitorij svega i svačega, krcat enciklopedijskih primjedaba i opaski. Čovjek upravo uživa otkrivajući u svakom poglavlju nova saznanja, jer je dr. Andrić kao putnik i kao putopisac upravo opsjednut nekom strašću sveznanja, radoznalosti, neumorna traganja za svim tajnama viđenih stvari. On putuje prema Messini, i čitalac iz njegovih brojnih asocijacija saznaje koješta o Schillerovoj i Fibichovoj »Messinskoj nevjesti« i o potresu iz 1908. U Sirakuzi autor pripovijeda o sv. Luciji, o Selmi Lagerlöf, koju je skandinavska popularnost sv. Lucije domamila u rodni grad te svetice, o Grcima i Alfeju i Aretuzi, o Voltaireovoj drami, koja obrađuje Teukrede i Ameneidu, o jeruzalemskom kralju Fridrihu II., o rimskim robovima i njihovu kralju Eunusu i t. d.

Naročito mu je uspio Palermo, jer je tamo našao udatu jednu Zagrepčanku, koja je postala siguran i inteligentan vodič. U palermskoj se katedrali događa na pr. ovakova scena:

»Stali smo u srednju od triju lađa, pa nam naša palermska zemljakinja reče: »Katedrala je posvećena Uznesenju Blažene Djevice Marije.«

»Kao i naša zagrebačka«, dodam poluglasno, da su to najbliži oko mene mogli čuti.

»Zar nije zagrebačka posvećena sv Stjepanu, kralju ugarskom?« upita me jedna između naših starijih zagrebačkih gospođa, koja je stajala nedaleko od mene.

»Nije«, odvratim. »Još prije kojih petnaest godina stari mi je Kršnjavi, koji je nekad radi svoje politike slovio kao madžaron rekao ovo: »Vidite, naša je katedrala bila od starine posvećena Uznesenju Marijinu, ali madžarski je utjecaj uspio, da joj mjesto toga nametne za titulara madžarskog sveca kralja Stjepana. To ne bi smjelo tako ostati, jer je to isto takav madžarski falzifikat, kakvima je obilovala sva madžarska politika...«. Od časa kad mi je to Kršnjavi rekao, nisam više vjerovao, da je on ikada bio pravi madžaron...«.

Posebno poglavlje je posvećeno Franji Vranjaninu, koji je kao Francesco Laurana svoja djela stvarao po Dalmaciji, Italiji, Siciliji i južnoj Francuskoj, a najznačajnija su mu djela baš u Siciliji, u Palermu.

Već se u početku čitanja opaža, da je Josip Andrić čisti humanista, stoga ga interes više zanosi u mitologiju, arheologiju, historiju i umjetnost, nego u suvremeni život, premda ni taj ne zapušta sasvim.

Tek se ne mogu složiti sa preoštrim sudom o Savonaroli, mislim da je pače neispravno slavnoga dominikovca ubrojiti sa Voltaireom i Fridrikom II. među »historijske cinike«.

Mjestimično se osjeća suvišna težnja za duhovitošću. Stoga je »Arhimedov šaraf« mogao sasvim lijepo izostati, a i ona »ljutina« autorova, koja se previše često javlja i gdje treba i gdje ne treba.

Da je knjizi priložena uz onih dvadesetak uspjelih ilustracija i jedna geografsko-topografska karta, bilo bi pojačano shvaćanje pojedinih dijelova kao i putopisni užitak.

D. Ž.

G. K. CHESTERTON: OTAC ZAPADNE KULTURE

(Naklada Istina, Zagreb 1939.)

Vrlo originalni, zbiti ali iscrpivi portrait sv. Tome. Portrait, u tim riječima krije se ocjena i pohvala ove knjižice duhovitog pisca, koji nije ni ovaj puta — pače obratno! — štedio svojim duhovitim pointama. Tako već sama stvar i počinje, i to jednom regbi vrlo profanom, pa opet tako naravnom, bolje reći odlično plasiranom pointom, pointom, koja pali, kad nam uspoređujući Franju Asiškoga i Tomu Akvinca, dakle mršavoga i debeloga, odmah u početku dozivlje u pamet: »Na pozadini plavog južnog neba pojavile se dvije spodobe u redovničkim mantijama. Debeli i mršavi, veliki i mali, Don Quihot i Sancho Panza, Pat i Patachon« (str. 8.) Tako nam lijepo, ljudski blizu, slika kontrast Tome i onog Franje, kome je već prije posvetio jednu knjigu, i gdje nam je tog Franju predočio kao poetu i Božjeg žonglera, žonglera, koji stoji na glavi i onda dakako sve stvari vidi, kako vise u zraku, i kao Božji žongler vidi, da one sve vise i ovise — o Bogu, o jednoj vlasi Božjeg milosrđa... Franjo se sam zvao »Božji žongler«. I on je Chestertona naučio sve pravo gledati, pravo i poetično! U novom djelu o sv. Tomi Chesterton nam tumači, zašto se sada laća portraita sv. Tome. Merkantilizam ere Viktorijine tražio je, da se iznese pred ljudsku tupu pamet lik asiškog siromaška, ali ovo naše doba, odlično karakterizovano s dvije crte (tek skica za jednu dublju filozofsku slikariju!), ovo doba »bolesnog bezumlja« (str. 12.) traži, da mu se pred oči dovede slika oca naše kulture, koja spaja s vjerom i razum, pače koja svoju vjeru utvrđuje razumom i s razumom počinje, premda zatim i razum nadmašuje, da mu se dovede pred oči slika Tome »učitelja logike«, koje danas nema ni za lijek (str. 12.). Plastično Chesterton iznosi poglavite crte iz života sv. Tome počevši od onog progona braće, kad Toma triumfira napokon i zasjede na svoju filozofsku stolicu, da se s nje ne miče: jer naš debeljko za nju je stvoren i tijelom i duhom, za tu stolicu, filozofsku stolicu, koja je »prijestolje mudrosti« (str. 46.).

Sv. Toma protiv platonizma i bizantizma daje i tijelu u filozofiji i životu mjesto, koje ga ide po razumu i kršć. vjeri: njegovo umovanje kreće se oko dvaju polova, t. j. realističkog aristotelizma i kršćanske dogme o Utjelovljenju. Za sv. Tomu je svijet djelo Umjetnika, ne iluzija kao za azijsku (indijsku filozofiju) i moderne njemačke sofiste (str. 130.). Zato treba da se vratimo logici i realističkom, zapadno-evropskom, gledanju svijeta. To hoće Chesterton. Luthera, koji je mrzio grčku filozofiju i uopće razum (str. 138.) te namjesto razuma postavio »sugestiju« ličnoga (str. 140.), koji je spalio Sumu i »započeo novu eru« (ibid.), koji dakle započinje eru nihilizma razuma i volje, dakle eru sadašnjice, zove naš pisac »prvim barbarizmom« (str. 139.). Tako pisac svim tim duhovitim izlaganjima, pointama, latinskim nijansiranjem i distingviranjem (možda za neke zastarjelim, ali neophodno potrebnim i svuda fatalnim, ako se propusti) vodi čitatelja do uvjerenja, da je doista otac naše kulture Toma, da je on predstavlja, i da kao što on jest »otac zapadne kulture«, ta zapadna kultura treba da se na njegova načela i vrati.

Vrlo simpatične misli, misli, koje su jedina medicina naših dana: portrait Tome u par crta, snažnih i bitnih — to eto sadržaje novo djelo Chestertonovo prevedeno na hrvatski. Pravo ima Francuz Ernest Seillère, kad svu modernu krizu datira od proskripcije razuma. Svuda se glorificira osjećaj, nagon i slično, sve, što je mutno, maglovito, iracionalno, a to sve onda ima razorne posljedice. Za Seillèra je ovo glorificiranje osjećaja, koje počinje od Rousseau-a, naturizam, u praksi isto što i imperijalizam. Samo razum vidi, sudi, kadar je, da izbjegava sukobe, a sile iracionalnoga elementa u čovjeku vode u krvave sudare i katastrofe. U evropskoj ludoj kući čini se da ne bi škodilo opet malo razuma! Na to nas poziva, da naime opet udomimo u našoj sirotici Evropi i razum, knjiga Chestertonova o sv. Tomi. **Dr. D. Č.**

ILJF I PETROV: JEDNOKATNA AMERIKA

(Binoza: Svjetski pisci, Zagreb 1939.)

Ova knjiga ruskih pisaca (»Ednoetažnaja Amerika«) je vrlo zabavna, jer iznosi, hoće da iznese budalaštine, protuslovnosti i nemogućnosti američke civilizacije. Ali ona hoće da bude i propaganda novog komunističkog svijeta, u čemu je promašena, jer posve izvanjski, bez organske i dublje veze i logike naturava svoje fantazije i laži iz novog Sovjetskog Edena. Pisci putuju od Atlantika na Tihi Ocean i natrag, onda idu na Jug. U okvir putovanja sa skeptičkim i vrlo zabavnim i šaljivim Amerikancem mister Adams-om naši pisci upliću sve svoje doživljavanje i prosuđivanje Amerike i njene civilizacije Oni putuju i malenim gradovima (= jednokatna Amerika), opisuju tamošnje apotekebarove, gdje se može i ručati, a svi im ti gradovi daju monotoni dojam »običnih željezničkih stanica«. Pisci se rugaju američkoj reklami, koja mjesto Amerikanca — misli; zabavljaju nas opisujući neki ekonomski moderni Schlaraffenland »električnu kućicu mistera Rupli«; rugaju se na pr. Fordu i njegovu ideologiziranju, niskom duševnom nivo-u Amerikanca i gangsterstvu. »Sva slava pripada bokserima, gangsterima i filmskim zvijezdama« (str. 428.), vele oni za Ameriku, i ako se sve ne uzme ozbiljno, ipak dvojim, da li bi ih Sveta Mati Demokracija dala kanonizirati na temelju tako duhovitog izrugivanja, a kad se vidi, da tu ima i ranjavih strana... (Što se toga tiče, ni ja nisam iluzionista, ali pisci baš nekako Ameriku ne štede...). Tu je onda za kontrast doveden i obojeni čovjek: Indijanac i crnac. Tad pisci zapadaju u stare teorije, koje su u francuskoj literaturi poznate već od Fenelona i Rousseau-a, teorije o »dobrom divljaku« (le bon sauvage), kao da je tobože »divljak« jedno biće, sraslo s prirodom, i zato dobro, moralno, bezgriješno regbi, jer ne pozna naše pokvarenosti. Oni posjećuju Indijance. »Kod njih (t. j. kod Indijanaca Navajo) nema uopće zločina« (str. 259.). U šaljivoj knjizi mogli bismo uz današnje naše znanje ovo smatrati samo šalom, ali pisci to hoće da tvrde ozbiljno! Za Crnce oni isto imaju samo simpatije. Rasizam je opaka nauka, ali zato ipak crnci ne će biti anđeli, kao što ni bijelci đavoli. Izgleda, da je za pisce i Amerika pod autoritativnim režimom. Jer tu je autoritet — novac (vidi: Morgan pred sudom senatske komisije). »A kad u Americi govori novac, on uvijek govori autoritativno« (str. 424./5.).

Djelo naših ruskih Dioskura je zabavno, vrlo zabavno, oni su dobri literati, ali kako se ono kaže: »Ein guter Mensch, ein schlechter Musikant«, oni baš nisu pozobali svu mudrost, pa zato i nisu dobri mislioci, i ako su dobri literati. Teorije o ćudorednoj nepokvarenosti i dobroti primitivaca približuju ih XVIII. stoljeću, a osuda demokracije kao i komunističke ideje XX. stoljeću.

Naši pisci hoće da i mali svijet ocrtaju, pa bismo zato mogli reći, da ova zabavna i šaljiva knjiga crta »veličinu i bijedu« Amerike, gledane iz jurećeg auta.

Dr. D. Č.

Kazalište

HELLA VOULIJOKI: ŽENA NA NISKAVUORIJU

Drama u četiri čina

Tek što nas je Gavella trgnuo iz otužne stagnacije sa »Zimskom pričom«, odjednom se kao nekim čudom pojavila na našoj sceni ova izvrsna drama čak sa snježnih poljana daleke Finske, da nas barem pod konac sezone okrijepi i utješi, i nas i naš dramski ensambl, koji je već postao neobičan sa našim neizbježivim »neobičnim ljudima« i praznorječiv sa nedokučivim tajnama nekih »Albatrosa« i zastarjelih ratnih tema. Je li to svježi umjetnički dah novoga ravnatelja drame g. Grkovića. Bez dvojbe! Jer samo pronicav i kulturan duh može otkriti biserje čak u zemlji, u kojoj se istom pred pedesetak godina počelo dramski stvarati i o čijim se umjetnicima u nas nije ni znalo.

Ime Helle Vuolijoki je za nas kulturno obogaćenje i drago otkriće ne samo jedne daleke umjetničke ličnosti nego i jedne pojave, vidimo naime, da nije u modernoj Evropi ugasnula sasvim iskra dramskoga stvaranja, toga jedinstvenoga ispita savjesti i suočenje čovjeka sa samim sobom u duhovnom smislu riječi.

»Žene na Niskavuoriju« nose u sebi duboku problematiku žene u odnosu prema mužu, koji ima u krvi luciferski aspekt traženja »slobode« i kidanja sa prazninom krutoga početka u njegovoj vlastitoj obitelji, koja je i sama sputana tradicijama i materijalijama na Niskavuoriju. Dakle ona poznata napetost između krute nužde ustaljenoga poretka s jedne strane i element ljubavi i težnje k slobodi s druge strane. Poznata naime napetost, koju su Ibsen i Strindberg obrađivali u svojim djelima strašću umjetnika i naučenjaka istodobno.

Poput Ibsenove Nore, hoće i Vuolijokin muž Arne da uzveliča pobunu bića, koje se najednom osjetilo da mu običaji, dužnosti i tisuću bračnih okova sa ženom Marthom i djecom uništavaju ličnost, čim se pojavila u selu nova učiteljica Ilona. On se vlada od prvoga časa i prema majci, i prema ženi, i prema društvenom moralu na Niskavuoriju kao neki magijom ljubavi obuzeti vitez, koji bi htio imati pravo na novu ljubav i novu slobodu sa Ilonom. On operira sa individualističkom optužbom protiv braka, jer mu se čini, da u novoj ljubavi spasava svoju ličnost i da vrši neku uzvišenu, herojsku dužnost prema sebi.

Osim toga Ilona je također u snažnom poletu ličnosti iz te ljubavi izronila kao neki bijeli leptir, obasjan unutrašnjom težnjom prema slobodi duha. Ona se ne plaši žrtava, ona ne preza pred katastrofom Arneove porodice, ne uzmiče pred moralnim sudom čitavoga sela. Uzdigavši se na visoko i plemenito stajalište u materijalnom ostvarenju svoga djela ona ne traži seksualnu nego moralnu slobodu svoje ljubavi.

A tu leži ibsenovska klica opasnosti, da se vrtlog strasti pomiješa sa ponorima srca i da se sroza sva čovječanska ljestvica vrijednosti.

Ibsen, Strindberg, Ellen Keyova i sva ta sjevernjačka filozofija i literatura, koja je strastveno pokušavala izmiriti ničeansko protestantski individualizam i humani socijalizam, propovijeda užitak života u snazi, u ljepoti, u ljubavi, čak u dobroti, koji je život samome sebi svrha.

Helle Vuolijoki je također izrasla u toj atmosferi, ali ona odmah od početka postavlja veliku figuru majke Ane, koja vrlo dobro vidi opasnost od te čarobne slobode, koja tobože »preporađa« ljude i gigantski se upušta u borbu sa sinom Arneom i sa tajanstvenom došljakinjom Ilonom. Bori se za obitelj, ali za tradiciju i čast porodice. U njoj nema ni truna romantičkoga elementa, sva je suha i tvrda u svojoj običnosti, lišena svake patetike i moralisanja. Ali nju baš ta njezina veća »obična« i nutarnja sloboda muka k plemenitijim vrijednostima života nego što su opojnost i momentani zanosi. A to daje njezinu biću nešto neobično dragocjeno i

lijepo, obasjano nekom svjetlošću, koja nije više zemaljska, nešto tako uzvišeno, čisto, spasavajuće.

U njoj su utjelovljene sve žene na Niskavuoriju, heroji života i spasiteljice bitnih vrijednosti života, kojima se ludo i ponižavajuće nedostojno poigravaju njihovi muževi opsjednuti atavizmom opisane individualističke bolesti duha.

U drami ima još jedna važna uloga, a to je Martha, žena u svome pravom elementu centripetalnoga shvaćanja života i spasavanja realnoga tla pod nogama, kojoj njezina misija žene i majke ne dopušta centrifugalne zalete u maglovito carstvo traženja ličnosti u oslobođenju od dužnosti.

Majku Anu je kreirala gđa Mihičić, Ilonu gđa Vika Podgorska, a Marthu gđa Bela Krleža.

Gđa Mihičić je dala možda jedan od najvećih svojih likova uopće. To nije više gluma, ni artizam nego najzreliji životni realizam uokviren scenom, do srži prožet genijem savršena uživljavanja u dušu dramske herojine. To nije više gđa Mihičić nego majka Ana, Mihičićkina majka Ana, koja je imala svoju dušu i organski, puni izraz same sebe tako savršen i velik, da u sebi i za sebe, bez ikakova obzira na zamisao same autorice, predstavlja veličanstven umjetnički organizam. Jednako velika u svome salonu, gdje nalijevajući čaj sluti tragediju svoga sina, ali uzdržljivo i mudro povlači konce čitave igre, kao i u vatri sukoba i sramote u Iloninoj sobi, gdje Martha pravi scene. Ovako uzvišena realizma zagrebačka pozornica nije imala u svojoj historiji. Gđa Mihičić je fenomen realističkoga teatra. Njezina majka Ana će ostati nezaboravna figura jednoga našega umjetničkoga triumfa.

Ilona Vike Podgorske nije prosječan tip ljubovce. U njoj titra duhovni plamen istinske tragedije, prirođena inteligencija velike ljubavi i polet. A sve su to bitni elementi ove naše velike umjetnice, stoga je duet majke Ane i Ilone u nekoliko prizora bio dragocjena sreća naše drame.

Nažalost uloga Marthe nije bila u odabranim rukama, tako da uzvišena bol siromašne žene, koja doživljava drugu ljubav svoga muža i oca svoje djece nije poprimila profinjen tragični karakter nego se pretvorila u uzrujano zapomaganje bez dublje rezonance.

G. Afrić je bio Arne. Također u svome elementu bespomoćne, ali energične muškosti, g. Afrić je u nijansiranom crescendu svoje fabule stvarao atmosferu strahovite napetosti u svakoj slici. Bio je neki tamni prijeteći oblak, koji se ruši nemilosrdno na tišinu Niskavuorija i utiskuje u duše duboke doživljaje.

U velikom ansamblu je vanredno dobro igrao Simolu g. Maričić, dok se župnik g. Mirjeva pretvorio sav u neku šećerastu afekciju.

Redatelj Ka Mesarić, koji je preveo komad, dao nam je jednu od najboljih svojih predstava. D. Ž.

MILAN OGRIZOVIĆ: SLAVA NJIMA

(Dramska ilustracija Bukovčeve zavjese).

Prigodom svečane predstave, koju je kazališno članstvo i zagrebačka filharmonija pod pokroviteljstvom dra Vlatka Mačka održala dne 19. lipnja, izvedena je u režiji dra Branka Gavelle ova simpatična i originalna dramska ilustracija poznate i popularne Bukovčeve zavjese.

Zamoljen od dra Andrića, da napiše neki proslov prigodom desetgodišnjice otvorenja nove kazališne zgrade, Ogrizović je na brzu ruku, rutinom kazališnoga čovjeka, napisao ovu prigodnicu. Bez veće umjetničke vrijednosti ipak je »Slava njima« toliko originalna, patriotski topla, iskrena i zahvalna scenska slika, da smo svi zahvalni dru Gavelli, što je sa vanrednim talentom za sretne grupacije i za poseban nutarnji elan, oživio ovu stvar i čini se definitivno je spasio od zaboravi.

U formi predstavljanja Gunduliću govore svi ilirski prvaci, a njihov govor i muzička pratnja uz to krasna je poetsko-historijska evokacija značajnih dana hrvatskoga preporoda.

Kako se mi danas nalazimo u fazi novoga preporoda, to nam ilirske popijevke i često puta naivne riječi naših »Iliraca« padaju svježe na srce i opet se ponovno doimlju, a Ogrizović je imao hrvatskoga srca, da njegova riječ eto i danas, pa makar u formi prigodnice osvaja i zanosi.

Inače je čitava ova proslava imala karakter »preporoda« hrvatskoga kazališta iz 1939. i to je možda najveći uspjeh novoga ravnatelja drame g. Mate Grkovića, čiji se nastup već vidno osjetio na repertoiru. Vivat! D. Ž.

Socijalni pokreti

PREDNOSTI KOJE RADNICIMA DAJE RADNIČKO ZAKONODAVSTVO U SOVJETSKOJ RUSIJI

Reforma za kojom teži marksistička nauka prvenstveno je usmjerena na poboljšanje životnih prilika radništva, koje se po toj nauci izrabljuje u kapitalističkom gospodarskom sistemu, poradi same njegove strukture. Zato se je marksizam svom žestinom oborio na ovaj sistem, tražeći njegovu potpunu preobrazbu u kolektivistički gospodarski sistem, u kojem će radnici, odnosno radnička zajednica biti gospodarem svih proizvodnih sredstava. Na taj način uređeni gospodarski sistem dat će sve prihode proizvodnje onima, koji daju svoj rad.

Kako cijelom proizvodnjom upravlja država, koja je isključivo proleterska i radnička, trebalo bi očekivati, da će to radništvo putem svoje države doći do onakovog socijalnog zakonodavstva, koje će mu dati veće i bolje pogodnosti, nego što ih radnicima daje socijalno zakonodavstvo u kapitalističkim državama. Sovjetska Rusija je bez sumnje jedna država, u kojoj je proveden kolektivistički gospodarski sistem u svrhu odstranjivanja izrabljivanja radničkih masa, kako se ono provodi u kapitalističkom sistemu. Međutim ovaj se cilj nije postigao, barem što se tiče položaja radnika.

Položaj radnika, općenito uzevši, mnogo je teži već poradi toga, što su sva poduzeća u vlasništvu države, pa ako radnik jedamput izgubi posao, onda ga vrlo teško ponovno dobiva, pogotovu ako je u jednom poduzeću bio otpušten zbog kazne, a treba znati, da su za samo najmanje zakašnjenje određene velike kazne. Tako je predviđena kazna, osim ukora i ukora sa opomenom o otpustu, i postavljanje na niži i slabije plaćeni položaj i konačno otpust. U tom smislu izdano je vrlo mnogo odredaba, te je upravo neobično kako se događa, da su radnici u tako velikoj mjeri nedisciplinirani u radu za isključivo svoje dobro, a ne kapitaliste!

Radnicima se onemogućuje da pređu iz jednoga poduzeća u drugo time, da im se stanovita prava zajamčuju služenjem u istom poduzeću.

U radničke knjižice, koje moraju imati svi radnici mora biti naveden razlog otpusta iz službe, pa je razumljivo da to ima odlučno značenje kod primanja u drugo poduzeće. A kako su ova poduzeća pod jednom upravom, nije teško pogoditi, kako dugo moraju mnogi radnici tražiti novo uposlenje.

Iznijet ćemo neke značajnije odredbe o pogodnostima radnika, koje im daje sovjetsko radničko zakonodavstvo, koje bi, uzevši u obzir što je gore rečeno, moralo biti najnaprednije. (Podaci su uzeti iz »Socijalnog Arhiva« god. 1939. br. 3—4. Al. Vegner: Najnovije mjere radničkog zakonodavstva u Rusiji str. 112 i sl.).

Pravo na rentu za slučaj iznemoglosti stiče radnik nakon određenog karenčnog roka, koji se određuje prema godinama starosti kako slijedi:

	Trajanje zaposlenja koje daje pravo na rentu: za muškarce	za ženske	za radove pod zemljom
20—22 god.	3 god.	2 god.	2 god.
22—25 „	4 „	3 „	3 „
25—30 „	6 „	4 „	4 „
30—35 „	8 „	5 „	5 „
35—40 „	10 „	7 „	6 „
40—45 „	12 „	9 „	7 „
45—50 „	14 „	11 „	8 „
50—55 „	16 „	13 „	10 „
55—60 „	18 „	14 „	12 „
preko 60 „	20 „	15 „	14 „

Rente iznose: Za radnike, koji su radili pod zemljom ili u poslovima štetnim po zdravlje, ako nemaju obiteljskih članova sposobnih za rad 50 rubalja; ako imaju jednog za rad nesposobnog obiteljskog člana 60 rubalja; za dva i više članova 75 rubalja. Za radnike, koji su radili u strojarskoj, topioničkoj, rudarskoj, električnoj kemijskoj industriji, industriji nafte, te vodnom i željezničkom saobraćaju: 40 odnosno 50, odnosno 60 rubalja, već prema gore označenom obiteljskom stanju.

Za radnike u ostalim granama industrije: 25 rubalja, bez obzira na obiteljsko stanje. Obitelji, koje su izgubile hranioca, a imaju jednog za rad nesposobnog obiteljskog člana dobivaju 30 rubalja, a ako imaju dva ili više ovakovih članova, dobivaju 40 rubalja.

Ove se rente povećavaju, ako je radnik bio zaposlen neko određeno vrijeme u istom poduzeću. Ovo povećanje iznosi 10—25% za vrijeme od 3 do 15 godina, već prema tome u kojoj je vrsti poduzeća radnik bio zaposlen.

Prema govoru Staljina na XVIII. kongresu kom. stranke u ožujku ove godine prosječna mjesečna zarada industrijskog radnika iznosila je 1938 godine 287 rubalja i 25 kop.

Uzmu li se pri tome još u obzir cijene živežnih namirnica, koje su vrlo visoke, tako primjerice kg crnog kruha stoji 0,85—1 rublja, govedsko meso 12 rubalja kg, onda je posve jasno, da su ove rente, koje radnici dobivaju vrlo malene, čak neznatne.

Ove se rente povećavaju, ako je radnik bio zaposlen neko određeno vrijeme prema tome u kojoj je svrsi poduzeća radnik bio zaposlen.

Pravo na hranarinu stiče radnik tek nakon 6 mjeseci neprekidnog rada, ako je otpušten iz posla radi prekršaja radne discipline ili ako je po vlastitoj želji napustio rad.

Kod nas po zak. o osiguranju radnika hranarina ne zavisi od trajanja zaposlenja. Pravo na hranarinu pripada radniku odmah kad je stupio u posao, po kojem je obvezan na osiguranje, makar da nije prijava na osiguranje izvršena. Hranarina iznosi dvije trećine osigurane nadnice koja se ravna po nadničkim razredima. Isplaćuje se za radnu nesposobnost, koja traje duže od tri dana. U Sovjetskoj Rusiji iznos hranarine zavisi od trajanja zaposlenja u poduzeću i to:

preko 6 god. 100% odraslima
od 3 do 6 god. 80% odraslima.
od 2 do 3. god. 60% odraslima
do 2 god. 50% odraslima

Nepunoljetnim radnicima iznosi ona od dvije godine do preko 6 godina uposlenja 80%, a do dvije godine uposlenja 600/0. Radnicima uposlenim pod zemljom iznosi hranarina od dvije godine pa do preko 6 godina uposlenja 100%, a do dvije godine 600/0. Oni radnici koji nisu začlanjeni u radničkim sindikatima dobivaju polovicu gore označenih iznosa.

Od rada se oslobađaju trudne žene 35 dana prije poroda, za koje im se vrijeme daju pogodnosti ženama, a poslije porođaja daju se pogodnosti ženama samo kroz 28 dana, i to nakon sedam mjeseci uposlenja za oba slučaja.

Po našem zakonu o osiguranju radnika daju se u slučaju poroda ženama pogodnosti 6 nedjelja prije i 6 nedjelja poslije poroda, i to nakon šest mjeseci uposlenja. Osim toga ima žena za ovo vrijeme poslije poroda po zakonu o radnjama pravo na punu plaću od svog poslodavca.

Pravo na plaćeni dopust pripada radnicima istom poslije 11 mjeseci neprekidnog rada. Prijelaz iz jednog poduzeća u drugo smatra se kao prekid. Kod nas po zakonu o radnjama nije predviđen dopust za radnike osim u zakonu o zaštiti radnika za radnike zaposlene nedjeljom i to za onoliki broj dana, koliko su tokom prošle godine bili uposleni nedjeljom.

Pravo na upućivanje u oporavilišta pripada radnicima, ako su u istom poduzeću radili najmanje dvije godine. Ova pogodnost nije bila predviđena radnicima sve do dekreta od 28. XII. 1938 god., koji je ovu pogodnost uveo.

Kod nas po zakonu o osiguranju radnika pripada radnicima pravo bolničkog liječenja odmah, dok se promjena boravka i sanatorijsko liječenje po liječničkoj preporuci daje u granicama financijskih mogućnosti.

Iz ovog pregleda vidi se, da unatoč svoj vlasti, koju »radnici« imaju u Sovjetskoj Rusiji njihov socijalni položaj s obzirom na radničko zakonodavstvo u mnogom zaostaje za manje naprednim državama, a šta bi tek rekli, kad bi ga usporedili sa drugim naprednijim radničkim zakonodavstvom. Uzmemo li još k tome u obzir, da radnici u Sovjetskoj Rusiji nemaju mogućnosti, da se za poboljšanje svojih socijalnih prilika bore sa onakovim sredstvima kao njihovi drugovi u ostalim državama, onda njihov položaj ni u tome pogledu nije nimalo zavidan prema položaju radnika u kapitalističkim zemljama.

Kolektivizacija odnosno podržavljenje svih poduzeća umjesto velikih uspjeha i blagostanja za radnike dovela je do tako velike birokratske ukočenosti, da upravo nastaje najvažniji problem svekolikog sovjetskog gospodarstva, kako da se riješi ovog velikog balasta, od kojeg trpi i privatno poduzeće, ako se u nj uvriježi, a kamoli to ne će osjećati zapravo jedno ogromno pduzeće — država.

Primjer Sovjetske Rusije pokazuje, da za uspjehe radnika na podizanju njihova socijalnog položaja nije dovoljno da se provede kolektivizacija i da je tim samim radnicima zajamčena ljepša i bolja budućnost, kako to marksisti govore neupućenim radničkim masama. **Dr. P.**

TEŽAK POLOŽAJ RADNIŠTVA

Ove godine navršava se deset godina otkako je nastala velika svjetska ekonomska kriza, koja je uzrokovala velike gubitke u svim granama privrede i veliku bijedu među radništvom. Njezine posljedice još uvijek traju. Tek djelomično se opaža, kao da je nastupilo samo neko malo olakšanje, ali je i ono vrlo relativno. Neuposlenost se je naime nešto smanjila, a porast radničkih nadnica nije gotovo ništa ili je tek vrlo malo krenuo naprijed.

Tako je kod nas gubitak na radničkim nadnicama za vrijeme od 1930. godine, pa do 1937 uključivo, dakle za 7 godina, iznosio 6,911,914.665. Prosječno godišnje skoro jednu milijardu dinara. Prema statističkim podacima Središnjeg ureda za osiguranje radnika broj na osiguranje prijavljenih iznosio je 1930 godine 631.194. Ovaj broj opadao je postepeno sve do 1934. godine, kada se počinje opet dizati tako, da je broj uposlenih 1937 iznosio 69.011 ili za 48% više nego 1930. godine.

Isto tako postepeno opadaju i osigurane nadnice, ali njihov pad ide sve do konca 1935 god. Tek 1936 god. neznatno se počinju dizati. 1930 god. iznosila je osigurana nadnica 26,56 din. 1935 din 21,65, 1936 god. 21,68 din i 1937 god. 22,71 din. Prema tome je bila osigurana nadnica još uvijek za 14,49% manja od one iz 1930

Realna nadnica za Zagreb iznosila je u ožujku 1934. din 23, 24., a 1938 u ožujku din 21,93, t. j. za 5,63% manje.

S druge strane, opet, troškovi života radnika neprestano su rasli. Tako su se troškovi života za radnika pojedinca u Zagrebu, izraženi u apsolutnim brojevima uzevši u pregled isto to razdoblje kao i za realnu nadnicu, povisili od ožujka 1934. od 100 na 110,11 u ožujku 1938, a za radnika sa obitelji na 11,78. Iako se povećava uposlenost, pale nadnice se vrlo teško dižu, što je znak, da je ponuda radne snage još uvijek velika. Uzmemo li u obzir, da troškovi života rastu poradi poskupljenja živežnih namirnica, dobrim dijelom i radi izvoza, položaj je i uposlenog radništva vrlo težak. Nastaje pitanje, odakle ovaj priliv radništva? Priliv radništva u industriju dolazi sve više iz redova seoskog pučanstva, koje je isto tako pogođeno krizom, te ne može na svom, u većini, malom posjedu prehraniti svoju brojnu obitelj. Pojedinci su prisiljeni, da odilaze, barem povremeno, na rad izvan sela u industriju. Broj ovakovih radnika povećava se, pa oni s jedne strane postaju ozbiljna konkurencija stalnom industrijskom radništvu, a s druge strane sve se više odalečuju od sela i seoskog života, što također nije bez posljedica, kako za njih same, tako i za selo. Ovom pitanju trebalo bi također posvetiti pažnju.

U velikom dijelu industrije postoji pravo izrabljivanje radništva, te su im nadnice vrlo niske. Posebno to vrijedi za šumsku industriju, u kojoj su nadnice vrlo malene, a ovu industriju vodi poglavito strani kapital, koji našu domaću radnu snagu nemilice eksploatira, iskorišćujući u obilnoj mjeri sve nedostatke radničkog zaštitnog zakonodavstva.

Dr. P.

Kroz revije i listove

Dr. JOSIP HAMM: POSTANAK GLAGOLJSKOG PISMA

»Nastavni Vjesnik« u br. 1.—5. 1938. donosni vrlo interesantnu paleografsku studiju, koja iz temelja mijenja dosadašnja mišljenja o postanku glagoljice

»Ja sam za svoja poređenja mogao upotrijebiti svega nekoliko dobrih faksimila, jer naše knjižnice nažalost ne obiluju gotskim djelima (ni faksimilima, a kamo li rukopisima). Ali i na osnovi ono nekoliko faksimila mogao sam poslije duljeg studija ustanoviti, da je glagoljica grafički kud i kamo bliža gotskom nego li grčkom ili bilo kojemu drugom pismu, koje je na Balkanu moglo biti poznato prije desetoga stoljeća. Detaljni studij oblika, duktusa i fonetske vrijednosti pojedinih glagoljskih i gotskih slova još me je više uvjerio, da glagoljici treba tražiti uzor u pismu, koje je sredinom četvrtoga stoljeća sastavljeno za arijanske Gote. Istom kad sam ovako, na osnovi paleografskog i gramatičkog istraživanja, došao do prvih jasnih rezultata, obratio sam ponovno svu svoju pažnju povijesti, da malo detaljnije ispitam historijsku pozadinu jedne eventualne goto-slavenske zajednice na Balkanu, koja mi se nekako sama od sebe nametala kao logična posljedica rezultata, do kojih sam došao na osnovi paleografske analize glagoljskoga pisma. I, kao što će se odmah vidjeti, nisam se u svojim predmnijevanjima prevario.«

»Uzmemo li k tome u obzir, da je glagoljica mogla biti nekoliko stoljeća starija od najstarijih pisanih ili klesanih spomenika, i da je svakako bila starija od sv. Braće, onda se i cijela ta teorija rasplinjuje u ništa, kao što su se u prošlosti rasplinule i tolike druge hipoteze o postanku glagoljskog alfabeta.«

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 9 | RUJAN 1939. | GOD. VII.

BILJEŠKE O NAŠEM ČOVJEKU

»Da li je mali narod u granicama svoje male zemlje, osuđen da ne upozna veličinu?«

Takvo je pitanje postavio u najnovijoj svojoj knjizi[1]) švicarski pisac C. F. Ramuz u ime svojih švicarsko-romanskih sunarodnjaka, to jest u ime pet ili šest kantona, koji govore francuski (oko 900.000 stanovnika).

Odgovor njegove knjige, dirljive i sugestivne, traži najprije čovjeka, velika čovjeka. To jest svijesnu duhovnu ličnost; zatim sa takovim čovjekom obilazi svoju malu zemlju ispitujući njezinu zatvorenost među planine, njezinu prirodnu ljepotu i njezin uski horizont »između dva neba« (jer se nebo odrazuje u jezeru); konačno se teško odlučuje na jasan odgovor. Ali njegov d a leži duboko sakriven u metafizičkoj vrijednosti čovjeka i naroda, maloga čovjeka i maloga naroda.

Ako taj čovjek i taj narod nije svijestan svoje metafizičke, duhovne i moralne vrijednosti on je uistinu osuđen, da ne upozna veličinu.

Dakle kondicionalan odgovor, u kojemu je pohranjena sva tajna veličine.

*

»Maleni krajevi imaju aktivnost prema svojoj mjeri, a to znači malenu aktivnost. Pa i misli se udešavaju prema tome. U malome ne mogu biti velike. I valovi su na Oceanu širi nego na Mediteranu«. (Ramuz).

U svakoj stvari za uspon treba imati uporište. Avion mora imati ravan teren, po kojem se mora koturati da postigne potrebitu brzinu za uspon. Velike misli su stisnute u malim mjestima: one bježe iz malih prostora, koji su osuđeni na male misli, koje svršavaju tako da i ne vide, da su malene. Ali to još ne bi bilo ništa, što mali krajevi ne bi po[illegible] veličine, kad oni ne bi vjerovali, da je imaju, ali oni se izoliraju i u njihovoj vlastitoj izolaciji svršavaju tako da nemaju više uopće [illegible]

---

[1]) »Besain de grandeur«. Ed Gresset. Paris, 1939.

racije. Pomiješaju konformizam sa redom, inerciju sa sigurnošću, rezignaciju sa pouzdanjem u sebe.

Pogledajmo kondicije, u kojima se nađu mladi ljudi na našem životnom prostoru, kad bace pogled na svoje buduće položaje i životni rad.

Najveći poticaj za rad je neka vjera u mogućnost uspona, u postepeno napredovanje, u proširenje djelatnosti, u sve širi zamah. To su neke vrsti stepenice više ili manje visoke, od kojih svaka predstavlja povećanje pažnje, prestiža, utjecaja, autoriteta, interesa. Kako je kod nas sa svim time? Naši usponi su kratki i dolazi se do kraja tek što se započelo. Student prava, koji želi napredovati nema pred sobom nego dvije tri etape ili stepena, dvije tri perspektive avancementa; a tada ima sve što uopće može imati i ono što je najteže. A najteže je to, da je on sasvim mlad zaustavljen i da se pred njim nalazi tek sumorno ponavljanje i tapkanje na istome mjestu. Student filozofije postane profesor na srednjoj školi i gotovo. Oko trideset i pet godina on točno vidi unaprijed sve svoje uspone, a to znači da vidi vrlo malo i da se pred njim nalazi uzak put sve do mirovine ili do smrti.

Osim toga svi ti naši mladi ljudi polaze na studij ne sa vjerom u veličinu nego sa strahom pred sitnim i bijednim činjenicama, koje ih okružuju: siromaštvo, malograđanska ravnodušnost na katedrama, nedostatak viših intelektualnih i duhovnih poticaja, nedostatak moderne stručne literature — sve su to zapreke, koje treba herojski svladati i koje ostavljaju dubokih tragova u dušama: onih najboljih. Ali od svega je najgore to, da kada se jedamput svršilo sa školom, dolazi život bez mjesta, ili mjesto bez ikakove materijalne i moralne mogućnosti za život.

Gdje je tu ravan teren, s kojega bi avion dobio potrebnu brzinu, da uopće može poletiti? A što je avion koji se ne može podići ni dva metra iznad zemlje?

Gdje je tu veličina?

*

Možemo li govoriti o »specijalistima«? Ima li na našem prostoru ljudi. Tko postaje kod nas na pr. astronom (a da i ne govorimo o velikim piscima)? Tko postaje arheolog, koji bi disponirao sa naobrazbom u Rimu, u Ateni, sa svim vrstama stipendija, sa stručnim publikacijama i svim potrebitim mogućnostima brzoga uvida u moderan rad i velika istraživanja? Tko postaje etnolog, kojemu bi bila moguća velika svjetska putovanja po Africi, Aziji i Australiji?

U maloj zemlji nema interesa da se upoznaju zvijezde, Kina, stari Egipat ili stari Rim. Mali, sitni razmjeri priječe da se i mala zemlja umiješa u svjetske poslove. Obično se kaže: »to je luksus«.

U maloj se zemlji može baviti samo sa jednim dijelom čovjeka. Ona može dati samo stanoviti intelektualni tip i to je sve. Taj tip je ograničen sa svih strana i iživljava se većinom u sitnom utilitarizmu liječničkoga, advokatskoga, profesorskoga i inženjerskoga svakodnevnoga posla. Zvanje i rad se ne uvjetuje ličnim stvaralačkim impulsima nego se ovi, makar kako bili veliki i vrijedni ograničavaju raspoloživim zvanjem i radom. Inspiraciji nema nigdje mjesta. Ona hoće da transformira. Tu se ne da ništa transformirati, bitno je rutina, a ta ne podnosi ličnih inicijatva.

*

Duh se međutm budi i buni. On trajno hoće veličinu. Samo to je njegova funkcija. On ne prestaje čuvati svoju nezavisnost. U njemu se i od same neaktivnosti stvaraju izvjesne rezerve: on rezignira, kad ne može da slijedi ostvarenjem svoju imaginaciju.

Ima kod nas nutarnjih i tajnih veličina, koje trpe što se ne mogu izraziti. Postoji nešto, što se ne manifestira i što je izgubljeno za svijet, ali ne za onoga, koji to posjeduje i koji vjeruje da posjeduje. Najbolji su kod nas najmanje aktivni.

Najveća opasnost za duh leži u zadovoljstvu sa polusnom i kada se on sam preda snazi navike. Nalazimo se izvan mogućnosti dati svijetu ono što bismo mogli, jer mnogo je naših organa atrofirano. Čovjek je sposoban dati više nego misli; ali mora pokazati samome sebi za što je sposoban i mora stvoriti svoje uzletište.

Mi smo postali ljudi, koji ništa ne poduzimaju za svoju sreću, dok veliki dio naše inteligencije karakteriziraju »kompleks inferiornosti« kako to kažu psihiatri. Jer nismo radili u pravo vrijeme, nalazimo se trajno nesposobni za rad. Plašljivost i indiferentnost vlada većinom, a čovjek se može naučiti da zadovoljno živi i u zapećku. Svemu tomu tražimo kompenzaciju u usavršavanju nutarnjega bića; ali to je lijepi perivoj ograđen zidovima, on se ne vidi i ne manifestira se očima, a izvan njega su široki prostori pustinje. Biti previše izoliran, znači biti bolestan.

*

Ima ljudi, koji su žrtve bijede, ali i takovih, koji su žrtve svoje v l a s t i t e bijede. Prava bijeda je nutarnja bijeda. Njezin uzrok ne mora biti materijalna bijeda, naprotiv materijalna bijeda se trpi i podnosi u koliko joj se opire nutarnja snaga: mladost ili nada, osjećaj nepravde, koji vapije za pravdom.

Žrtve vlastite bijede nijesu sposobne za afirmaciju. Moralna samoubistva pustoše našom zemljom. Stvara se i rastvara lažni kulturni sloj, previše tanak i premalo kritiziran, a da bi se mogla uočiti njegova opasnost.

Čovjek je nešto što nadilazi i njega samoga. Kod svakoga se radi o veličini: dobivenoj ili izgubljenoj. Po veličini se prosuđuje sve ljudsko. Čovjek je toliko čovjek, koliko teži k veličini, makar ga u našoj zemlji sve sprečava.

*

Ništa se velika ne čini bez nezadovoljstva: mi još nismo dosta nezadovoljni. Ništa nema velika u zadovoljstvu sa samim sobom. Iz nezadovoljstva i nemira raste svetac ili heroj; nezadovoljstvo istodobno stvara kršćanina i protukršćanina. Kršćanin je nezadovoljan sa svijetom; komunista je nezadovoljan sa svijetom kakav on jest.

Pogledajmo narode u susjedstvu. Skoro svi teže za velikim promjenama ne samo zakona i institucijâ nego za promjenom samoga društva. Prekida se sa prošlošću. Misao se pretvara u djelo. Nisu nemirni samo pojedinci nego i čitavi narodi.

Mi smo najmanje revolucionarni, kao da još nismo dosta nesretni? Šutnja je antirevolucionarna. Treba biti nezadovoljan, tako kažu revolucionarci. Zadovoljni ne teže za ničim.

Nas je mimoišao heroizam. Mi volimo naš mir, našu spokojnost, dakle naš mediokritet.

Uistinu, mi još nismo dosta nesretni.

D. Žanko

SUDBINA

Ima li sudbina, ona je raspeće.
Ja ne mogu, da joj s pjesmama ne priđem.
Oborene glave, u kaputu riđem
pred nju šutke stavljam najljepše svijeće.

— Ti, od koje nema moćnije i veće,
oprosti mi želju, da te zaobiđem.
Oprosti, što kulu snovâ smjelo ziđem,
majko moga bola, majko moje sreće.

O okrutna ženo, što mi koplja lomiš
i djevice mila, draga, blagooka.
Milosti ne tražim. Udari me s boka,

dok poleta moga sve grane ne slomiš.
I kad se u meni ko stranac udomiš,
budi ko dan vedra, kao noć duboka.

Zvonko Kuhar

GLAGOLJICA I SV. BRAĆA

Poslije Jagićeve Entstehungsgeschichte činilo se da su osnovna pitanja scslav. jezika i slavenskih alfabeta definitivno riješena: hipoteza o Ćirilovu autorstvu glagoljice i o macedo-bugarskoj osnovi scslav. jezika postala je credo u koje se dugo vremena nije diralo. Većina novijih studija pisana je u tom ortodoksnom duhu, a pojedina manja udaljavanja bila su obično toliko beznačajna, da se na njih u naučnoj literaturi nije mnogo obaziralo. Tako je na pr. Ogijenko mislio da je sv. Ćiril u Hersonu našao ne samo psaltir pisan ruskim (kijevskim) govorom, nego i ćirilicu, što međutim u nauci nije izazvalo nikakva naročita odjeka, prvo zato što se takvo mišljenje ničim ne da dokazati, a drugo zato što je ipak i Ogijenko mislio da je sv. Ćiril sastavio i glagoljicu. Slična je bila sudbina i različnih paleografskih rasprava i raspravica u kojima su se iznosile poteškoće koje se javljaju uzmemo li za bazu glagoljice grčko pismo: preko njih se također naprosto prelazilo, jer su se uglavnom ograničavale na negativnu kritiku grčke koncepcije ne dajući mjesto nje ništa što bi kao bolje i pozitivnije moglo zadovoljiti naučni svijet.

Tako je to bilo sve do nedavna, dok se nekako u zadnje vrijeme nije opet počelo na glas govoriti o tome da je duhovnim ocem i propagatorom glagoljice bio ne sv. Ćiril, nego sv. Jeronim, prevodilac Vulgate i jedan od najvećih crkvenih učitelja ranoga srednjega vijeka. Kako ovo mišljenje među Hrvatima dobiva sve više pristaša, a uza nj su mahom pristajali i stari hrvatski popovi glagoljaši, i ako je baš ovdje u Zagrebu polemika oko autorstva glagoljskoga pisma prešla okvir stručnih časopisa pa zašla i u širu javnost, ne će biti na odmet ako se obje ove hipoteze (i ćirilometodska i jeronimska) pobliže prikažu u jednom nešto oduljem članku. Pri tom ću se, kratkoće radi, osvrnuti samo na najvažnije historijske izvore koji se odnose na postanak jednog i drugog (glagoljskog i ćirilskog) pisma.

Ćirilometodska hipoteza

O Ćirilovu autorstvu i o grčkom podrijetlu glagoljice pisalo se tu i tamo već od kraja sedamnaestog stoljeća, ali sve što se o tome pisalo stalo je poprimati naučni oblik istom osamdesetih godina prošloga stoljeća, kada su Taylor, Amfilohij, Jagić, Běljaev i drugi pokušavali paleografski d o k a z a t i da je Ćirilova glagoljica sastavljena na osnovi grčkoga pisma devetog stoljeća. Do kakovih je pritom dolazilo poteškoća, vidi se najbolje pročita li se pažljivo Vajsova Rukověť, koja zacijelo svojim bogatim šarenilom nije povećala broj pristalica grčko-makedonske hipoteze, ma da uz nju pristaje i sâm Josip Vajs.

Budući da su sva ta paleografska izvođenja imala manje ili više se-

kundarno značenje, ne ću se ovdje na njih osvrtati, nego ću radije prijeći na kritički prikaz najvažnijih historijskih izvora.

Prije svega valja istaknuti da za autorstvo bilo glagoljskog bilo ćirilskog pisma nema n i j e d n e sasvim jasne i jednoznačne historijske potvrde. U svim najstarijim spomenicima i dokumentima govor je samo o j e d n o m pismu, a nigdje ne samo da se ne kazuje k o j e je to pismo, nego se uopće i ne spominje bilo kakvo drugo slavensko pismo, kao da je azbuka o kojoj pisac piše bila — barem u ono vrijeme ili barem za njega — jedino slavensko pismo ili, u najmanju ruku, ono slavensko pismo koje je svima, kojima je njegov spis bio namijenjen, bilo u tolikoj mjeri poznato, da ga nije trebalo posebno opisivati ili označavati. Na osnovi samih povijesnih podataka prema tome u pitanju o prvenstvu glagoljice ili ćirilice nije moguće doći ni do kakva konačna zaključka. Takav zaključak silom prilika može biti samo posredan, t. j. on mora počivati na premisama koje dolaze s nekog drugog područja na kojem se posebnim sredstvima dade postići jasnija spoznaja o tome, kojoj od ovih azbuka treba i po vremenu i po podrijetlu priznati prvenstvo. Nema sumnje da je od takvih područja najvažnija paleografija, kojoj je zadaća da objasni kako je i — ako je to moguće — kada je koji alfabet postao, i filologija, kojoj je opet zadaća da na osnovi svestrane jezične i stvarne (tekstovne) kritike najstarijih ćirilskih i glagoljskih spomenika utvrdi koji su od njih stariji, a koji mlađi. Na ovaj način uspjelo je Jagiću i drugima poslije iscrpnih studija nekako prije četvrt stoljeća tvrditi ne samo da su glagoljski spomenici stariji od ćirilskih (por. np. mlađe oblike u deklinaciji i u konjugaciji!), nego također da glagoljsko pismo treba držati starijim od ćirilice (palimpsesti, brojna vrijednost i sl.). Odavle pa do hipoteze o Ćirilovu autorstvu glagoljice (a ne ćirilice) nije bio dalek put, tim više što nam nije poznato nijedno drugo lice koje bi prije sv. Ćirila bilo sastavilo bilo kakav slavenski alfabet. Nadalje, budući da se u ćirilici nalaze neka slova koja su uzeta iz glagoljice, nije bilo teško doći i do slijedećeg zaključka, a taj je bio da je ćirilicu po svoj prilici sastavio jedan od Ćirilovih učenika ili saradnika, ako ne sv. Metodije, a ono vjerojatno sv. Kliment, najsposobniji učenik sv. Braće. Na ovaj je način stvorena jezgra ćirilometodske hipoteze koja, kako vidimo, počiva na sekundarnim izvodima iz suda po kojem je, navodno sv. Ćiril bio ne samo najstariji poznati sastavljač jedne od slavenskih azbuka, nego u isti mah i sastavljač najstarije slavenske azbuke (glagoljice). Je li takvo zaključivanje — koje se paleografski ne da dokazati — bilo barem historijski opravdano, vidjet će se iz izvora koje ću sada navesti.

Najstariji bi (po Kosu iz god. 871.) izvor bio Conversio Bagoariorum et Carantanorum salzburškog Anonima, u kojem se međutim slavenska

azbuka samo spominje, a da se o njenu autoru ništa određeno ne kazuje: Qui (sc. archipresb. Rihpaldus) multum tempus ibi demoratus est, exercens suum potestative officium sicut illi licuit archeiepiscopus suus, usque dum quidam Graescu Methodius nomine noviter inventis Sclavinis litteris linguam Latinam doctrinamque Romanam atque litteras auctorales Latinas philosophice superducens vilescere fecit (cap. XII). K o s s pravom izvodi da autor Konverzije »nikakor ne pravi, da je morda slovanske črke iznašel Metod«, nego da se ovdje slavenska azbuka spominje samo kao posebno sredstvo kojim se on u svojem radu poslužio. Teške optužbe koje ovdje čitamo — bez obzira na to jesu li one bile opravdane ili neopravdane — sasvim su u skladu s držanjem njemačkoga klera, koji je odmah poslije Ćirilove smrti (869.) protiv Metodija i njegova učenja poveo borbu u kojoj su sva sredstva bila podjednako sveta. Za slavensku je azbuku u Konverziji međutim zapravo važno samo ono n o v i t e r, koje dokazuje da je pismo kojim se služio Metodije bilo sastavljeno tek nedavno, áli ništa ne kaže o tome jesu li se Slaveni već i prije toga služili kojim drugim, starijim pismom; dapače, moglo bi se pomisliti — (dokazati se to ne da) — da se ovime »noviter« Metodijevo pismo htjelo odvojiti od kojeg drugog slavenskog pisma, koje je Anonimu otprije moglo biti poznato. Da je, naime, Metodijevim pismom bila glagoljica, koja se sama po sebi toliko razlikuje od latinskoga pisma, i da je to bio jedini alfabet kojim su se u ono vrijeme služili Slaveni, ne bi bilo pravoga razloga zašto da se ono »noviter inventis« posebno ističe, jer bi Anonimov spis za ono vrijeme i bez toga bio sasvim jasan. Time, naravno, ne želim reći da bih i ja sâm bio sklon takvu tumačenju, nego to ovdje iznosim samo zato da pokažem kako se Anonimove riječi mogu tumačiti i na jedan i na drugi način.

Drugo je, i svakako jedno od najvažnijih, ono mjesto koje čitamo u pismu što ga je papa Ivan VIII. upravio moravskom knezu Svatopluku (u lipnju 880. god.): Litteras denique Sclaviniscas a Constantina quondam philosopho reppertas, quibus deo laudes debite resonent, iure laudamus et in eadem lingua Cristi domini nostri preconia et opera enarrentur, iubemus.... nec sane fidei vel doctrine aliquid obstat sive missas in eadem Sclavinica lingua canere sive sacrum evangelium vel lectiones divinas novi et veteris testamenti bene translatas et interpretatas legere aut alia horarum officia omnia psallere...«

Ovdje se po prvi puta odobrava ne samo slavensko bogoslužje (uz rezervu da »sacrum evangelium et lectiones divinae novi et veteris testamenit« budu »bene translatae et interpretatae«), nego i slavenska azbuka koju je sastavio Konstantin Filozof (sv. Ćiril). Međutim i pored tako jasne potvrde ni Ivan VIII. nam ništa ne kaže o tome jesu li u ono vri-

jeme već postojale dvije slavenske azbuke ili je bila samo jedna, ona koju je sastavio sv. Ćiril. Moglo bi se prema tome i ovdje pomisliti da je Konstantinovo autorstvo možda samo zato tako naglašeno, da se njegov alfabet odijeli od koje druge slavenske azbuke koja je papi otprije mogla biti poznata, ali to se, naravno, ni u ovom slučaju ničim ne može dokazati.

Od ostalih spomenika najviše se važnosti pridavalo slavenskim izvorima, u prvom redu t. zv. Panonskim legendama i traktatu crnorisca Hrabra, koji su nekim slavistima (Vajsu i dr.) još i danas jedini važni i potpuno vjerodostojni dokazi za ćirilometodsko podrijetlo glagolskog alfabeta. Ja se međutim — barem što se tiče Panonskih legenda — s takvim mišljenjem nikako ne bih mogao složiti, jer im 1. ne znamo ni autora ni vremena kada su postale, i jer 2. objektivna kritika njihova sadržaja pokazuje veći broj krupnih netočnosti koje im umanjuju vrijednost stavlajući ih u kategoriju običnih sredovjekovnih žitija i pohvala, a ove su sve prije nego pouzdani historijski dokumenti. Primjera radi navest ću ovdje iz spomenutih legenda (po Lavrovu) samo neka važnija mjesta.

U Žitiju Konstantina Filozofa čitamo na pr. (u gl. XIV.) kako je Konstantin-Ćiril na molbu cara Mihajla III Pijanice pristao da pođe u Moravsku: »I trudenъ su têlomъ i bolenъ, radъ idu tamo, ašte imutъ bukvi vъ jazykъ svoi. I reče carь kъ nemu: dědъ moi, i otьcъ moi, i inii mnozi, iskavše togo ne obrěli sutъ. To kako azъ mogu obrěsti? Filosofъ že reče: to kto možeь na vodě besědu napisati? ili eretičьsko imę sebě obrěsti? Otъvěšta emu paky carь sъ Vardoju uemъ svoimъ: ašte ty hošteši, to možetь bogъ tebě dati... Šedъ že filosofъ po prъvomu obyčaju, na molitvu sę naloži... Vъskorě že sę emu bogъ javi, poslušajai molitvy rabъ svoihъ. I togda složi pismena i načě besědu pisati evaggelьskuju: iskoni bě slovo i slovo bě u boga, i bogъ bě slovo i pročęja«. Gotovo isto tako — samo znatno kraće — piše i životopisac Metodijev kada kaže (Lavrov: Žitije Methodija, gl. V.) da Bog objavi »filosofu slověnьsky knigy, i abije ustroivъ pismena i besědu sъstavlь, puti sę jatъ moravьskaago, poimъ Methodija«. Slavensko pismo Ćirilovo bilo je prema tome neposredan dar Božji ili čudo, a u njega ipak ni najvjerniji pristaše Ćirilovi ne vjeruju, nego ih većina misli da se Konstantin dao na sastavljanje svoje azbuke još prije nego što je Rastislavljevo poslanstvo došlo u Carigrad, a to znači, drugim riječima, da ni najvjerniji pristalice Panonskih legenda ne vjeruju u s v e što u njima piše.

Od svih je slavenskih izvora relativno najpouzdaniji crnorizac Hrabar, koji nam u svojem traktatu »O pismeněhъ« kazuje ne samo t k o je sastavio azbuku o kojoj piše, nego i k a k o i k a d a ju je sastavio, a što je još važnije, iz njegova se spisa posredno može zaključiti i k o j u

je on to azbuku imao na umu, glagoljsku ili ćirilsku. Zato ćemo se kod njegova traktata malo dulje zadržati.

Za nas je neposredno važan samo početak i svršetak njegova spisa, gdje Hrabar kaže: »Prěžde ubo slověne ne iměhǫ knigъ, nǫ čr̂ъtami i rězami čьtěhǫ i gataahǫ, pogani sǫšte. Krъstivše že sę, rimьskymi i grъčьskymi pismeny nǫždaahǫ sę (pisati) slověnьskǫ rěčь bezъ ustroenia. nǫ kako možetь sę pisati dobrě grъčьskymi pismeny: bogъ ili životъ ili zělo ili crъkovь ili čaanie ili širota ili jadь ili ǫdu ili junostь ili ęzykъ i inaa podobnaa simъ? i tako běše mnoga lěta.

Po tomь že člověkoljubьcь bogъ, stroęi vsě, i ne ostavlěę, člověča roda bezъ razuma, nǫ vьsę kъ razumu privodę i spaseniju, pomilovavъ rodъ slověnьskъ, posla imъ svętago konstantina filosofa, naricaemago kirila, mǫža pravedna i istinna. i sъtvori imъ pismena tridesęte i osmь, ova ubo po činu grъčьskyhъ pismenъ, ova že po slověnьstěi rěči...

Ašte bo vъprosiši knigъčię grъčьskyę glagolę: tko vy estь pismena stvorilъ, ili knigy preložilъ, ili vъ koe vrěmę? to rědьcii otъ nihъ vědętь. ašte li vъprosiši slověnьskyę bukarę glagolę: kto vy pismena stvorilъ estь, ili knigy prěložilъ? to vьsi vědętь, i otvěštavše rekǫtь: svętyi konstantinъ filosofъ, narycaemyi kirilъ, tъi namъ pismena stvori i knigy prěloži, i methodie bratъ ego. i ašte vъprosiši: v koe vrěmę? to vědętь i rekǫtь: jako vъ vrěmena mihaila cěsarě grъčьska i borisa knęza blъgarьska i rastica knęza moravьska i kocelě knęza blatьnska. vъ lěto že otъ sъzdania vьsego mira 6363«.

U rukopisu Moskovske duhovne akademije i u jednom mlađem hilandarskom rukopisu dolazi u zadnjem odlomku značajna rečenica »sǫtь bo ešte živi, iže sǫtь viděli ihъ«, koja bi se mogla odnositi na vrijeme postanka Hrabrova traktata, kada to — po Lavrovu — ne bi bila mlađa interpolacija. Međutim, sve da su se te riječi nalazile i u originalu i da su osim toga bile istinite, ne bi to još uvijek samo po sebi mnogo značilo, jer za Hrabrov spis svakako treba suponirati da je nastao u kraju u kojem prije Konstantinova pisma doista nije bilo nikakve slavenske azbuke. Ostavljajući dakle po strani vrijeme kada je Hrabrov traktat napisan (po Dielsu negdje najkasnije početkom X. stoljeća) valja istaknuti ono što je u njemu najvažnije, a to je: 1) da se i ovdje sastav jedne slavenske azbuke pripisuje sv. Ćirilu, 2) da se približno određuje vrijeme njezina postanka (šezdesetih godina devetoga stoljeća) i 3) da se sasvim izričito kazuje da je Ćirilova azbuka sastavljena na osnovi grčkoga pisma. Na temelju ovih podataka trebalo je onda samo utvrditi paleografsko podrijetlo obiju slavenskih azbuka, pa da se samo po sebi pokaže o kojoj je azbuci Hrabar pisao, o glagoljici ili o ćirilici. I da nije bilo različnih historijskih i pseudohistorijskih sugestija, od kojih je svakako

jedna od najjačih bila ta da je sv. Ćiril najstariji poznati sastavljač slavenske azbuke i da je glagoljica i jezički i grafički starija od ćirilice, zacijelo bi ovo pitanje već odavno bilo definitivno riješeno, tim više što se samo za ćirilicu može pouzdano dokazati da je sastavljena na osnovi grčkog uncijalnog pisma kakvo se u devetom stoljeću upotrebljavalo na području carigradske patrijaršije. Hrabrove riječi mogle su se, naime, odnositi samo na ćirilicu, kao što su se na ćirilicu odnosile i riječi Ivana VIII, dok je glagoljica odobrena — i to samo djelomično — istom godine 1248. Treba se samo sjetiti u kakvu su odnosu prema sv. Braći bili Ivan VIII i Hadrijan II, a u kakvu njihovi nasljednici, naročito Stjepan V, pa da se u promjenljivu držanju Rima prema ćirilici ne vidi nikakva suprotnost koja se historijski ne bi dala razumjeti i opravdati.

Kako je djelovanje sv. Braće u Moravskoj bilo razmjerno vrlo kratkoga vijeka, nije tamošnjem njemačkom svećenstvu bilo teško da zajedno sa slavenskom službom Božjom iskorijeni i Ćirilovo slavensko pismo, pa zato se nimalo ne treba čuditi što se na moravskom tlu nije mogla razviti nekakva posebna ćirilska recenzija starocrkvenoslavenskog jezika. Drugim riječima, činjenica što među najstarijim spomenicima slavenske književnosti nema ćirilskih rukopisa češko-moravske recenzije još uvijek ne dokazuje da u Moravskoj ni kroz ono nekoliko godina devetoga stoljeća nije bilo ćirilice. Onima koji u takvu mogućnost ne bi htjeli vjerovati mogu prizvati u pamet analogan slučaj na Balkanskom poluotoku, gdje se sve do naših dana nisu našli nikakvi gotski — upravo balkansko-gotski — rukopisi, ma da iz historije znademo da je baš ovdje bila kolijevka Ulfiline azbuke i gotske arijanske književnosti.

S druge strane, Kijevski i Praški listići sami po sebi još uvijek ne dokazuju da je na češko-moravskom području postojala neka naročito raširena glagoljska tradicija, jer — kao što se i prije s pravom naslućivalo — i jednima i drugima treba praizvor tražiti na slavenskom Jugu, odakle se glagoljica i prije sv. Braće mogla na mahove prenositi u Češku i u Moravsku. Napokon, pored toga što je sv. Braći grčko pismo bilo toliko priraslo za srce i za ruku, da se ne da ni zamisliti da bi oni mogli sastaviti bilo kakav alfabet u kojem ne bi bilo grčkih znakova i grčkih slova barem za one glasove koji su u grčkom i u slavenskom jeziku bili fonetski jednaki ili srodni, ima još jedan historijski dosta važan razlog koji govori u prilog hipotezi po kojoj su sv. Braća sastavila ćirilicu, a ne glagoljicu.

Kada je Metodije umro (885.) i kada su njegovi učenici bili protjerani, nisu se oni zadržali u našim krajevima, gdje se u ono vrijeme — sudeći po splitskim saborima iz X. stoljeća — već glagoljalo, nego su pošli i u

Makedoniju i Bugarsku, gdje im je i crkva i država pružila svoju pomoć, i gdje se nekako odmah po njihovu dolasku (oko god. 900.) glagoljica stala zamjenjivati ćirilicom, o čemu svjedoče brojni palimpsesti i ćirilski prijepisi starijih glagoljskih rukopisa. Sada, da je glagoljicu zaista bio sastavio sv. Ćiril, bilo bi sve to — uzme li se u obzir vrijeme i brzina kojom je u tim krajevima glagoljski alfabet zamijenjen ćirilicom — u najmanju ruku nerazumljivo, jer bi Ćirilovo djelo u Carigradu zacijelo bilo dobro poznato, a to bi kraj autoriteta što su ga uživala sv. Braća i kraj poznate crkvene konservativnosti u sličnim pitanjima bilo dovoljno da se Ćirilovo pismo (u ovom bi to slučaju imala biti glagoljica) u Makedoniji i u Bugarskoj barem još kroz nekoliko stoljeća dalje podržava, što se međutim ipak nije dogodilo. Zato ni ovo mjesto u grčkoj legendi o sv. Klimentu, koje je nekima dokaz da je on sastavio ćirilicu *(ἐσοφίσατο δέ καί χαρακτῆρας ἑτέρους γραμμάτων προς τό σαφέστερον ἤ οὓς ἐξεῦρεν ὁσοφὸς κύριλλος)* uopće ne znači da je on sastavio nekakvo novo pismo, nego se organski nadovezuje na Hrabrove riječi kojima priznaje da se Konstantinova slavenska slova »postrajaǫtь i ešte«, a to u najboljem slučaju može značiti da je i sv. Kliment tu i tamo pokušavao da neka slova Ćirilove azbuke pojednostavi ili modificira *(πρὸς τὸ σαφέστερον)*. Koja su to slova bila, ne bi se danas moglo sa sigurnošću reći, ma da za neka ćirilska slova ima poviše varijanata. Napokon, da je sv. Kliment — kako neki hoće — sastavio ćirilicu, on bi zacijelo bio zadržao barem istu brojnu vrijednost koju je imala azbuka njegova učitelja (što bi mu uvelike olakšavalo transkripciju glagoljskih knjiga), no i u tom se ćirilica više drži grčkoga pisma nego glagoljice.

Time bih uglavnom iznio sve što je u ovako kratku prikazu važno da se spomene, no prije nego što prijeđem na drugu hipotezu neka mi bude dopušteno da se sa nekoliko riječi osvrnem na jedno pitanje koje nam se iz svega ovoga samo po sebi nameće, a to je: je li sv. Ćiril sastavljajući ćirilicu poznavao glagoljsko pismo, i ako ga je poznavao, zašto se nije njime poslužio nego je išao stvarati nov alfabet.

Neposrednih historijskih podataka ni za ovo pitanje nema, no stanoviti paleografski i jezički momenti o kojima je već prije bilo govora nesumnjivo dokazuju da je sastavljač ćirilice morao poznavati glagoljski alfabet. Uočimo li ovo dobro i pretpostavimo li da je Konstantin poznavao glagoljsko pismo i glagoljsku književnost i da se njome obilno poslužio u svojem radu među moravskim Slavenima, doći ćemo do zaključka da je on zacijelo morao imati valjanih i važnih razloga koji mu nisu dali da to pismo u cijelosti primijeni na svoj rad u Moravskoj. Jedan od najvažnijih — ako ne najvažniji — razlog treba, po mojem mišljenju, tražiti u Konstantinovu strahu da pišući glagoljicom ne obrete »imę

eteričьsko«, jer je — kao što ćemo malo niže vidjeti — glagoljica u ono vrijeme (u IX. stolj.) iz stanovitih razloga bila zazorna ne samo Rimu, nego i Carigradu.

Jeronimska hipoteza

Ovdje treba razlikovati dvije koncepcije, jednu užu, koja u osobi sv. Jeronima vidi začetnika i propagatora glagoljice među Slavenima (Šegvić i dr.), i drugu širu, koja se ne veže uz samog sv. Jeronima, nego se zadovoljava time da na osnovi svetojeronimske tradicije sa manje ili više historijske spreme dokazuje da je glagoljica starija od sv. braće Ćirila i Metodija, koji su joj u najboljem slučaju mogli biti nastavljači (Bogusławski, Poparić i dr.), ali nipošto sastavljači. Ovu drugu koncepciju mogli bismo za razliku od prve nazvati antekirilovskom ili prekirilovskom. Ja ću se ovdje ukratko osvrnuti i na jednu i na drugu.

Historijski se ime sv. Jeronima po prvi puta dovodi u vezu s glagoljicom godine 1248., kada Inocentije IV. u svojem reskriptu senjskom biskupu Filipu izrijekom kaže: »Porrecta nobis tua petitio continebat, quod in Sclavonia est littera specialis, quam illius terre clerici se habere a beato Jeronimo asserentes, eam observabant in divinis officiis celebrandis«. Prije toga nigdje nema ni spomena o tome da bi sv. Jeronim bio sastavio neko pismo za Slavene, a od njegove je smrti (420.) do Inocentija IV. ipak bilo proteklo više nego osam stotina godina. Tzv. jeronimska tradicija, koja se među našim glagoljašima održala sve do devetnaestoga stoljeća i na koju se pozivaju pristalice i jedne i druge koncepcije (Poparić je za nju naveo blizu pedeset historijskih potvrda), nastala je zacijelo negdje potkraj jedanaestoga ili tijekom dvanaestoga stoljeća, a sasvim je sigurno da je sredinom jedanaestoga stoljeća još nije bilo. Arhiđakon Toma, koji je zabilježio važnije zaključke splitskih sinoda, nigdje u vezi s njime ne spominje sv. Jeronima, nego naprotiv neposredno iza zaključka (1059.): »ut nullus de cetero in lingua sclavonica presumeret divina misteria celebrare, nisi tantum in latina et greca, nec aliquis eiusdem lingue promovetur ad sacras (ordines) — kaže za slavensko pismo: Dicebant enim, goticas literas a quodam Methodio heretico fuisse repertas, qui multa contra catholice fidei normam in eadem sclavonica lingua mentiendo conscripsit, quam ob rem divino iudicio repentina dicitur morte fuisse dampnatus«. Iz ovih riječi možemo posredno zaključiti: 1) da taj »heretik« Metodije Tomi nije bio bliže poznat (»quidam...«!), ma da je on inače bio dobro informiran o svemu što se raspravljalo na sinodu kojemu je predsjedao opat Maynardo i 2) da njegove riječi očito sadrže jednostranu argumentaciju koju je latinski kler

iznosio protiv glagoljaša, dok nam o njihovoj obrani nije ništa pobliže napisao.

Dovedemo li ovo mjesto u bližu vezu s onime što smo u prvom poglavlju govorili, vidjet ćemo da se Tomina argumentacija gotovo na vlas podudara s onime što o Metodiju kaže Conversio Bagoariorum et Carantanorum, tj. da je bio heretik i da je, navodno, svojim slavenskim knjigama širio neku »krivu« nauku koja nije bila u skladu s učenjem Crkve (i. e. Rima). Ovo ne navodi na misao da je, možda, baš činjenica, da je Metodijeva nauka već u devetom stoljeću bila osuđena (Stjepan V.) i proganjana, mogla ponukati lukavi latinski kler da i našu glagoljsku službu u Rimu prikaže kao »heretičku« i metodijansku, ma da je jamačno dobro znao da joj s dogmatskog stajališta nije bilo nikakve zapreke da se, ako ne odobri, a ono barem tolerira. Karakteristično je naime da i Toma, i to na nekoliko mjesta, naglašava jedino heretičko podrijetlo slavenskoga pisma ne iznoseći međutim s obzirom na slavensku službu nikakvih konkretnih dogmatskih prigovora. Da su glagoljaši na splitskom sinodu tvrdili da je glagoljicu sastavio sv. Jeronim, Toma bi, obzirom na autoritet Jeronimov, zacijelo bio ma u kojem obliku zabilježio, a ipak on toga nije učinio. Prema tome, kako ni drugi spomenici prije XIII. stoljeća ne govore o sv. Jeronimu, a i Inocentijevo je odobrenje bilo samo lokalno (da ne kažem personalno) te se nije odnosilo na slavensku službu uopće, valja se pomiriti s time da je naša jeronimska tradicija nastala istom poslije spomenutoga sinoda, a to je još uvijek više nego šest stotina godina poslije Jeronimove smrti. Stvaranju takve tradicije moglo je baš u ono vrijeme biti više razloga, a jedan od onih koji su naročito mogli ponukati Hrvate da postanak svoga pisma vežu uz ime prevodioca Vulgate iznio je nedavno i Poparić tvrdeći da su »Hrvati pripisali, poslije svoga pokrštenja, izum glagolskih pismena svom slavnom zemljaku, svete Crkve Najvećem Naučitelju, svetomu Jeronimu, samo da njihov postanak bude ovjenčan najvećom slavom«, na što su ih posredno mogli prisiliti baš Latini svojim tvrđenjem da je glagoljica podrijetla heretičkoga. Drugi razlog treba, po mojem mišljenju, tražiti u dubokom uvjerenju hrvatskih glagoljaša da je njihovo pismo kud i kamo starije od vremena kada su živjela i djelovala sveta Braća. Ovo uvjerenje ni do danas nije izumrlo naprosto iz razloga što ni danas nije teško do njega doći, ako se uoči činjenica da je glagoljica zajedno sa slavenskom službom Božjom već u prvim godinama desetoga stoljeća na našem Primorju i na našim otocima bila toliko raširena, da se latinsko svećenstvo u obrani svojih interesa našlo ponukanim da na splitskom koncilu god. 925. donese karakteristični zaključak: »ut nullus episcopus nostrae provinciae audeat (quempiam) in quolibet gradu sclavinica lingua promovere; (potest) tamen

in clericatu et monacatu deo deservire. Nec in sua ecclesia sinat eum missam facere, praeter si necessitatem sacerdotum haberet, per supplicationem a romano pontifice licentiam eis sacerdotalis ministerii tribuat«. Uzmemo li na um da se spomenuti koncil održavao svega četrnaest godina poslije Metodijeve smrti (885.), morat ćemo priznati da je sasvim isključeno 1) da bi se osuđena nauka Metodijeva posredstvom njegovih protjeranih učenika za tako kratko vrijeme mogla u tolikoj mjeri raširiti u jednom kraju koji je već davno prije toga bio kršćanski i u kojem je već odavna postojala sasvim izgrađena kršćanska crkvena hijerarhija i 2) da se u to vrijeme kod nas više ne bi znalo za odobrenje Ivana VIII., da se ono doista odnosilo na glagoljicu, kad znademo da su se sva crkvena privilegija — i prava i kriva — oduvijek s najvećim konservatizmom čuvala (por. samo pseudoizidorijeva dekretalija!). Već iz ovoga se vidi da uz malo dobre volje ni danas nije teško naći dovoljan broj historijskih momenata koji su u prilog antekirilovskoj koncepciji, a u desetom i u jedanaestom stoljeću bilo je zacijelo i direktnih dokaza koji su postanak glagoljskoga pisma vremenski i genetički odvajali od svete Braće.

O jeronimskoj hipotezi se to međutim ne bi s toliko sigurnosti moglo reći, jer ne samo što nemamo nikakvih dokaza o tome, da je sv. Jeronim poznavao glagoljsko pismo, nego ne znamo ni to, da li je on uopće poznavao bilo koji slavenski jezik ili govor, a da i ne govorimo o tome da bi se, u slučaju da je on imao udjela kod stvaranja glagoljske književnosti, ovo vidjelo i u sclav. tekstu koji bi se više podudarao s Vulgatom nego s grčkim i kasnijim gotskim izvorima. Zato se jeronimska teza u užem smislu s našeg današnjeg stajališta još uvijek ne može držati rješenjem koje bi nas moglo potpuno zadovoljiti.

*

Prije nego što svršim prikazat ću u nekoliko riječi i t. zv. gotoarijansku hipotezu, po kojoj se postanak glagoljskoga pisma dovodi u vezu s djelovanjem arijanskih Gota u našim zemljama. Ni ova hipoteza, kao ni ono što sam prije iznosio o ćirilici, nije nipošto nova, pisao je o njoj i Bogusławski a pisali su i drugi, pa čak i Grubišić ispoređuje glagoljska slova s runama (1766.), ali ipak sve što se o njoj do sada pisalo nije bilo drugo nego manje ili više uspjelo nagađanje u koje često ni sami autori nisu ozbiljno vjerovali. Ja sam do ove koncepcije došao paleografskim istraživanjem, koje sam u skraćenom obliku nedavno priopćio u Nastavnom Vjesniku, i poređenjem gotskih i scslav. evanđelja koja u mnogome pokazuju zajedničke crte, tako da se — pored grčkoga originala iz koga su i jedna i druga prevedena — mora suponirati jedna uža veza koja je već u samom početku vezala najstarije sclav. tekstove s tekstovima kojima su se nekoć služili arijanski Goti. Daljnja istraži-

vanja u tom pravcu zacijelo će — naročito s jezičnog stanovišta — biti vrlo zanimljiva, no ja ću se ovdje, ostajući vjeran svojem zadatku, ograničiti samo na historijske momente po kojima se može zaključiti da goto-arijansko podrijetlo glagoljske azbuke u srednjem vijeku nipošto nije bilo nepoznato.

Prije svega držim da se i ovdje valja osvrnuti na Tomu Arhiđakona, koji nam je — oslanjajući se nešto na Dukljanina, a nešto na druge izvore — ljepše od ikoga drugoga prikazao polagani proces amalgamizacije do koje je među Slavenima i Gotima došlo negdje sredinom šestoga stoljeća, ako ne i prije, kada kaže (c. VII.): »Permixti ergo sunt populi isti et facti sunt genus una, vita moribusque consimiles, unius loquele. Ceperunt autem habere proprios duces. Et quamvis pravi essent et feroces, tamen christiani erant, sed rudes valde. Ariana etiam erant tabe respersi. Gothi a pluribus dicebantur, et nichilominus Sclavi, secundum proprietatem nominis eorum, qui de Polonia seu Bohemia venerant« ... Dalje se u istom poglavlju spominje »dux Gothus, qui toti preerat Sclavonie«, a u c. X. već se spominju »duces Gotorum et Sclavorum«, dok u c. XIII. kaže da za biskupa Ivana »duces Gothorum et Chroatorum ob Ariane hereseos fuerant contagione purgati«. Kako vidimo, riječi se Tomine odnose i na Gote i na Slavene, pa ako su ovi već u šestom stoljeću zajedno s ostacima Gota bili pristaše Arijeve herezije, dakle ipak kršćani, ništa nije prirodnije nego da su to kršćanstvo od njih primili, tj. da su Slaveni na Balkanu primili krst od ostataka onih arijanskih Gota koji su do Justinijana vladali Balkanskim poluotokom (Pavić, Kelemina i dr.). I toponomastika (Gacko, Onogošt) i arheologija (Breza) i povijest (Prokopije) upućuju nas na to da su Slaveni u VI. stoljeću u ovim krajevima zatekli ostatke Gota i drugih germanskih arijanskih plemena, a novija jezična istraživanja (Loewe, Kiparsky, Stender-Petersen i dr.) dokazuju da se u našim najstarijim crkvenim spomenicima nalazi cijeli niz izraza gotskoga podrijetla. Poredbenim proučavanjem gotskih i scslav. tekstova dade se isto tako utvrditi cijeli niz slučajeva u kojima scslav. tekstovi stoje pod utjecajem Ulfiline biblije (v. KZ. 67), a to je i opet bilo samo onda moguće ako su Slaveni stanovito vrijeme bili zajedno s Gotima i ako su od njih primili krst i s njime arijanstvo. Prema tome Tomine riječi u ovom prvom dijelu ipak treba uzeti doslovce, jer je istom mnogo kasnije, vjerojatno tek u vrijeme naših narodnih vladara, ili koje stoljeće prije njih, riječ Got dobila dva prenesena vjerska značenja, jedno oštrije — »jeretik ili neznabožac« (Šišić), i drugo blaže — pop glagoljaš. U ovom drugom značenju nalazimo je kod Tome istom kasnije, tako na pr. u citatu kojim papa (Aleksandar II) odgovara hrvatskom poslanstvu koje je došlo u Rim moleći ga da potvrdi slavensku službu Božju (c. XVI.

»Igitur dominus papa, consilio habito, taliter eis respondit: »Scitote filii, quia hec, que petere Gothi student, sepe numero audisse me recolo, sed propter Arianos inventores litterature huiusmodi eis licentiam in sua lingua tractare divina, sicut predecessores mei, sic et ego nullatenus audeo«. I Šišić — kojemu su papine riječi »u svojoj jezgri sasvim vjerno učuvane« — priznaje da se ovo mjesto ima tako tumačiti »da je u Rimu vladalo mišljenje, da je slavenska služba arijanskoga (dakle heretičkoga postanja), samo što on u tome vidi »tendencioznu informaciju dalmatinskih Latina«, a ja mislim da se papine riječi imadu uzeti doslovce i da se u jedanaestom vijeku nije tako razmetalo arijanizmom kako se to obično drži, nego da se pritom doista imala na umu Arijeva ili Arijevoj vrlo srodna nauka. Najbolji je dokaz za to i opet Toma, koji smrt Cededinu opisuje ovako (c. XVI.): »ecce repente divina ultio in ipsum manifestata est: nam cum nichil languoris, nichilque doloris in corpore pateretur, secessum petiit ex consueta necessitate nature; ibique subitaneo dolore correptus evulsis a corpore visceribus omnia intestina in secessum effudit. Et sic homo impius, arianam imitatus perfidiam, iusto dei iudicio ignominiosa Arii morte dompnatus est« — a to nije ništa drugo nego doslovni opis smrti Arijeve, što, dakako, ne isključuje da je Cededina smrt u svojim detaljima mogla biti i naknadno izmišljena, ali isto tako potvrđuje činjenicu da je Toma pišući o arijanizmu među Hrvatima u XI. stoljeću doista imao pred očima Arijevu a ne koju drugu herezinu. Ma kako se kod nas pojava nekog, recimo, neoarijanizma u XI. stoljeću činila čudnom, ne će biti na odmet ako spomenem da i Stefan Prvovjenčani u »Žitiju« svoga oca govori o tome kako se u vrijeme Nemanjino »neljubeštaja vĕra i trъkletaja jeres'ъ« ukorijenila u njegovim zemljama »hulu prinosešta na sveti duhъi razdĕljajušta nedĕlimoe božъstvo, ježe glagolaše bezumni Arii, prĕsĕkaje jedinosuštъnu troicu«. I ovdje je govor o Arijanstvu, ma da su neki (među njima i Rački) mislili da se ovo mjesto odnosi na naše bosanske bogomile, dok bi drugi (Šidak) Nemanjinu borbu protiv heretika najradije stavili u isti red sa »čudesima« koja je Stefan sâm izmislio samo da bi »u svojoj zemlji učvrstio kult Nemanje«. Treba priznati da je ovakvo tumačenje samo po sebi vrlo vjerojatno, ali mi je pritom ipak malo čudno da se i Stefan i Toma toliko obaraju baš na arijanstvo, kojega u ovo vrijeme (XI. i XII. stolj.) u Evropi više nigdje nije bilo. Interesantno je i svakako ne bez dubljega značenja da Split i Dalmaciju od Stefanove Raške rastavlja baš Bosna, koja u našoj povijesti sa svojom »bosanskom crkvom« zauzima mjesto koje još uvijek nije dovoljno jasno. Iz dosadašnjih studija — a tih je danas već lijep broj — moglo se za njezinu nauku utvrditi samo jedno, a to je da to nije bilo bogomilstvo u onakvu obliku kako ga nalazimo u

Bugarskoj i u drugim zemljama. Dovedemo li to u vezu s [illegible] gore rečeno, doći ćemo i nehotice na pomisao nije li naša »bosanska crkva« u svojoj prvotnoj jezgri bila nastavak srednjovjekovnog arijanstva koje je baš u Bosni za sobom ostavilo brojne arhitektonske spomenike. Tome u prilog moglo bi se na pr. navesti i to da su [illegible] spomenici »bosanske crkve« prepisani iz starih glagoljskih originala, [illegible] t. zv. bosančica pokazuje izrazite tragove glagoljskoga pisma, koje je opet sa svoje strane u srodstvu sa gotskim arijanskim pismom. [illegible] naravno, još uvijek nisu nikakvi d o k a z i, jer bi u ovom čisto vjerskom pitanju mogao biti odlučan zapravo samo bosanski simbol vjere, a [illegible] nam se nažalost ni u jednom spomeniku nije očuvao, no svakako mislim da bi bilo i zahvalno i zanimljivo kada bi netko od pozvanih htio problem »bosanske crkve« i s ove strane malo bolje proučiti. Nije isključeno, da bi ova perspektiva mogla dati bolje rezultate od onih do kojih su došli dosadašnji istraživači.

Ali vratimo se opet glagoljskom pismu. Ja njegov postanak zamišljam ovako: Slaveni su na Balkanskom poluotoku našli ostatke arijanskih Gota koji su ih stali krstiti i obraćati na Arijevu nauku. Uporedo s krštenjem dolazi do stvaranja najstarije slavenske crkvene književnosti pisane pismom koje je sastavljeno na osnovi gotskog i runskog alfabeta. To je pismo, koje mi danas zovemo glagoljicom. K a d a je došlo do sastavljanja ove naše azbuke, ne može se danas točno odrediti, no mislim, po paleografskim svojstvima bilo je to negdje potkraj VI. [illegible] sastavio ju je neki arijanski svećenik koji je pored gotskog i slavenskog jezika dobro poznao i grčki jezik. Ovo se dade zaključiti iz [illegible] najstarije scslav. knjige prijevodi iz grčkoga jezika, dok je [illegible] bio više posredan, vezan uz prevodioca kojemu je gotski [illegible] od grčkoga, ma da je — zbog autoriteta što su ga imali grčki [illegible] — prevodio iz grčkih originala. Ime nam se njegovo nažalost [illegible], kao što nam se nisu očuvala ni imena sastavljača tolikih drugih [illegible].

Iz svojeg središnjeg dijela, koji treba tražiti na području [illegible] Bosne i Hercegovine, stala se glagoljica zajedno sa slavenskom [illegible] širiti na Istok (Makedonija, zap. Bugarska) i na Zapad (Dalmacija i Hrvatsko primorje s otocima), gdje se tolerirala sve do početka [illegible], a to jamačno zato što je u tim krajevima za vremena [illegible] sklad s učenjem Zapadne crkve. Toma ovo obraćanje Slavena u katolicizam stavlja potkraj VII. stoljeća (po Buliću i Šišiću oko sr. VIII. stolj.) u vrijeme Ivana Ravenjanina, za kojega kaže (c. XI.): »[illegible] Dalmatie et Sclavonie regiones circuendo restaurabat ecclesias, ordinabat episcopos, parochias disponebat paulatium rudes populos ad [illegible]nem catholicam attrahebat« — i malo dalje (c. XIII.): »[illegible] autem

per predicationem predicti Iohannis ac aliorum presulum salonitanorum duces Gothorum et Chroatorum ab Ariane hereseos fuerant contagione purgati«. Istom za Ivana X., kada se među dalmatinskim Slavenima stala širiti nova »Methodii doctrina«, poveo je latinski kler zajedno s rimskom kurijom borbu ne samo protiv spomenutog »krivovjerja«, nego i protiv onoga što mu je olakšavalo širenje, a to je slavenska služba i slavensko pismo, koje je — barem u našem slučaju — doista bilo heretičkoga podrijetla. Zato papa šalje svoje legate Ivana i Leona s nalogom »cuncta per salonitanam terram audacter corrigere« zahtijevajući da se odsada svagdje služba Božja obavlja »in latina lingua, non autem in extranea«, a Tomislavu, ma da ga hvali kao vjerna i odlična sina svete rimske crkve, ne može a da ne prigovori što pristaje uz slavensku službu: »Quis etenim specialis filius S. R. E. sicut vos estis, in barbara seu sclavinica lingua deo sacrificium offerre delectatur«? Papin prigovor je, kako se iz daljnjih njegovih riječi vidi, više preventivan i formalan nego stvaran — isto kao što je bio formalan i gore citirani »vjerno učuvani« prigovor Aleksandra II. (»... propter Arianos inventores litterature huiusmodi« ...). Uzmemo li sve ovo u obzir, postat će nam razumljivija i daljnja sudbina glagoljice, koja je svijesna svojega pravovjerja pretrajala sve splitske sinode i odoljela svim progonima i formalnim zabranama dočekavši konačno da joj sredinom trinaestoga stoljeća gradatim bude dopušteno da se u duhu katoličke crkve slobodno razvija.

Prilike koje su potkraj IX. i početkom X. stoljeća vladale na Istoku već sam ukratko prikazao i ne bih svojim riječima imao mnogo dodati, osim, možda, to da je Bugarska već 870. god. definitivno pristala uz Bizant, a u susjednoj Bosni se od XII. stoljeća glagoljica zamjenjuje mlađom bosančicom u kojoj su se pored ćirilskoga ruha jasno očuvali tragovi starog bosanskog glagoljskog alfabeta. I ovdje je širenju ćirilske grafike pogodovala politička konstelacija koja je Bosnu i Hercegovinu kroz nekoliko stoljeća sad jače sad slabije vezivala uz Bizant i uz istočne zemlje, u kojima je u ono vrijeme sasvim suvereno vladala ćirilica.

Dr. Josip Hamm

VELEBIT

Maglom ovitih bokova,
Mračan i nijem gorostas stoji
Dok pod njim dahće nemirno more,
Trza se umorna Lika,
On, mrk i divlji
Broji ...

Tek katkad hukne zgaženim grudima,
I dok pod udarcem ledenog daha
Umiru cvjetovi,
Jecaju tiho napukle grane,
Lutaju nebom krvavi oblaci,
On, zguren i strašan
Čeka ...

A. Miličić

KONSTANTIN-ĆIRIL I IZVORI »GLAGOLICE«*)

Donosimo ovu historijsku studiju od Dra Ive Guberine o pitanju postanka **glagolice,** koja se u zaključivanju razilazi od mišljenja naših suradnika gg. Šegvića, **Poparića** i Dra Hamma. Time dajemo mogućnosti hrvatskoj javnosti, da temeljito **upozna** ovaj važan problem, a našim cij. suradnicima, da u naučnoj diskusiji **izvedu stvar** na čistac.

Ova studija ima za cilj da na osnovu povijesnih podataka [illegible] **odnošaj** filozofa Konstantina-Ćirila prama postanku hrvatskoga [illegible] **i njime** napisanoga bogoslužja, što je sve danas poznato pod imenom **»glagolica«.** Hrvatski narod potpunim pravom se ponosi [illegible] **brojem** malen, ipak u posjedu nekoga specijalnoga [illegible] **svojim.** Povijesni razvoj hrvatskoga naroda [illegible] **java, po** kojima on strši visoko i nad mnogim [illegible] **brojčano** jačim. Jedna takova pojava je i njegova glagolica.

Oko »glagolice« povezane su mnoge uspomene [illegible] **Hrvata.** Hrvatski narod, koji je baš sada upro se [illegible] **narod** Tomislava, Krešimira i Zvonimira [illegible] **ideala** imati jasne pojmove o postanku i [illegible] **rodnom** životu. U ovome članku želimo [illegible] **postanak** i izvore »glagolice«. Oni su vezani [illegible] **renju, sa** onom stvarajućom silom Hrvatske [illegible] **počecima:** kršćanstvom, a osobito onim [illegible] **svojem** početku imala tendencu protivnu [illegible] **su** formirale Hrvatsku Naciju — to su [illegible] **tendence** i s vremenom dale su glagolici [illegible] **radi** čega se glagolica s vremenom tako [illegible] nizmom i postala jedan od distinktivnih [illegible]

Suvremenici sv. Ćirila o njegovu [illegible]

Tu su u prvome redu životopis [illegible] legende«. Ćirilov životopis saopćuje [illegible] pošao moliti sa svojim drugovima. [illegible] uslišava molitve svojih službenika [illegible] počeo pisati evanđeoske riječi« [illegible] objavio filozofu slaven[illegible] pošao je s Metodom u Moravsku [illegible] »Nakon svega ovoga napustivši [illegible] te među učenicima izabravši [illegible]

*) Riječ »glagolica« uzimljemo [illegible] značenje ima, čitatelj će razabrati [illegible]

kroz kratko vrijeme od šest mjeseci, počev od mjeseca ožujka do dvadeset i šestoga listopada, prevede sa grčkoga na slavenski gotovo sve svete knjige, osim Mahabejaca... A prije je sa filozofom (Ćirilom) preveo samo psaltir i evanđelje sa apostolom i izabranim crkvenim službami. Tada također prevede nomokanon t. j. pravilo zakona i (izabrane) knjige svetih otaca« (Ž. M. 15).

Iz ovoga je jasno, da su solunska braća ne samo iznašli neka pismena nego i započeli slavensku književnost.

Povijesna je vrijednost ovih životopisa prvorazredna. To je danas jednoglasno mišljenje svih stručnjaka u ćirilo-metodskom pitanju. Sumnje starijih pisaca (Bartolini, Günzel, Snopek) kasnijim proučavanjem ili su razčišćene ili zabačene kao neosnovane. Donosimo za to dva svjedoka, kojih je auktoritet u ćirilo-metodskom pitanju priznat u naučnome svijetu. Njihova suglasnost u priznanju povijesne vrijednosti t. zv. »panonskih legenda« još više odskače, kada znamo, da se ta dva stručnjaka duboko razilaze pri samome tumačenju duha i tendenca spomenutih »panonskih legenda« (Cf. Les legendes, passim; Bog. Vesnik, 1933. (XIII.) s. 245—254; 1934. s. 188.).

Dvornik je 1933. g. izdao knjigu: Les legendes de Methode et Constantin vues de Bysance, u kojoj detaljnim analiziranjem vijesti ovih legenda i uporedjivanjem sa ondašnjim prilikama, osobito onim Bizanta dolazi do ovoga zaključka o njihovoj vjerodostojnosti: »Način, kojim pisci prikazuju stvari pokazuje, da se radi o savremenicima, koji prenose činjenice onako, kako su se razvijale i ne nagađajući o daljnjemu razvoju problema, koji su vidjeli da nastaje. Tu nema nikakove tendence ni u jednome ni u drugome smislu i samo nepoznavanje povijesnih odnosa između Rima i Bizanta u ovo doba moglo je poroditi nepovjerenje, koje se općenito pokazivalo prema informacijama, koje su nam oni dali. Daleko smo da ustrajemo u ovome nepovjerenju, naprotiv mi duboko poštivamo kritični duh pisaca Legendi. Dva životopisca, kojima smo mi posvetili ovu studiju, spadaju među najbolje historijsko-literarne slavenske i bizantinske dokumente IX. vijeka. Ovo su tekstovi prvoga reda, koji jasno svjedoče o civilizaciji Bizanta i centralne Europe u ovo doba. Dugo su se vremena zanemarivali; vrijeme je, da im se podijeli ono počasno mjesto, koje im se nepravedno zanijekalo i na koje oni imaju neprijeporno pravo« (s. 336).

God. 1936. sveučilišni profesor u Ljubljani, dr. Grivec, preveo je na slovenski ova dva životopisa: »Žitja Konstantina in Metodija«. U uvodu dr. Grivec ovo veli o njihovoj vjerodostojnosti: »Glavni su izvor životu i radu sv. Ćirila i Metoda dva staroslavenska životopisa: 1. Život Konstantina filozofa; 2. Život Metodov. Zadnjih je desetljeća povijesna vjerodostojnost obaju životopisa već tako općenito priznata, da stručnjaci više ne upotrebljavaju naslov legenda, što po svome današnjemu značenju izražava sumnju o povijesnoj točnosti i vjerodostojnosti; zato ih radije nazivaju po njihovu izvornom naslovu životopisi. Bogoslovna istraživanja su pak dokazala, da su oba životopisa bogoslovno vjerodostojna, t. j. da vjerno čuvaju duh i nauk slavenskih apostola. Tim je znatno podupria vjerodostojnost životopisa i podan važan potporanj za rješavanje teških povijesnih i slavističkih pitanja.« (Grivec, Žitja Konstantina in Metodija, Celje, 1936, s. 22.)

Prvoklasni povijesni dokumenti potvrđuju ove vijesti životopisa. Papa Ivan VIII. u svome pismu od 880. god. upravljenome knezu Svatopluku, izrično veli: »Napokon slavenska pismena, koja je nekoć iznašao filozof Konstantin i kojima Bogu dužna hvala odjekiva, potpunim pravom hvalimo«. (Prodan, Borba za glagolicu, B. s. 72.)

Još jedan savremenik solunske braće izričito veli, da od njih potječu slavenska pismena. To je t. zv. salzburški anonim, t. j. neki nepoznati svećenik iz salzburške nadbiskupije, koji je svojim spisom (pisanim među 871—3): »Obraćenje Bavaraca i Koruščana« branio salzburšku nadbiskupiju protiv nove panonske. Opisujući anonim historijat panonskih delegata salzburškoga nadbiskupa piše: »Koji je tu (delegat salzburškoga nadbiskupa) dugo vremena boravio obavljajući sa vlašću tu svoju dužnost, kako mu je dopustio njegov nadbiskup, sve dok neki Grk, imenom Metod, u najnovije doba iznašavši slavenska slova (noviter inventis sclavinis litteris) te latinski jezik, rimsku nauku i zajamčena latinska slova filozofski izbjegavajući (litteras auctorales latinaes philosophie superducens)...« (Prodan, ibid., B. si 64).

Smisao ovih svjedočanstava

Kada imamo ovako jasne izjave Ćirilovih suvremenika, koji ga meću u direktnu vezu s postankom slavenskih slova, to oni, koji Ćirilu taj izum niječu, moraju dokazati: ili da se tim dokumentima ne smije vjerovati, ili da im se mora dati drugo tumačenje.

Pokušalo se jedno i drugo. Protiv onoga, što pričaju »panonske legende« o postanku pisma iznosi se, da se to prikazuje kao nekakvo »čudo«, naime da je to Bog Ćirilu čudesno objavio, a to zaudara legendarizmom, dok »zdrava kritika ne može priznati kojekakove priče«, to više što, »u legendi italskoj nema spomena o tom da je sv. Ćiril izumio glagolsku azbuku, a ta je legenda jedina vjerodostojna« (Poparić, O postanku glagolskoga pisma, Hrvatska Smotra, 1938. br. 7—8. st. 339, 340).

Ovaj prigovor potječe odatle, što se ne uzimlje dovoljno u obzir način izražavanja onoga doba, posebno način ljudi, kojih je zvanje misionarenje. Sv. Ćiril je učio mlade Moravljane čitati nova slova. Učenici su ga sigurno pitali, kako je do njih došao. Karakteristika je svetih ljudi, da sav svoj lični uspjeh pripisuju direktno Bogu. Sigurno je Ćiril morao mnogo studirati i mučiti se, dok je kombinirao novu azbuku, a zato je imao i vremena i spreme za svoga školovanja kod Focija i svoga samotovanja na Olimpu i putovanju na Kavkaz.

No osim učenjaka sv. je Ćiril bio i svetac. Na spomenute upite svojih učenika on je po uzoru svih svetačkih tipova volio šutjeti o svome ličnome trudu i uspjehu, a radije sve pripisivati Bogu, valjda s izrazima: To je

djelo Božje; to mi je Bog sam kazao; to sam postigao po molitvi i t. d. Ovakovi izrazi nijesu nikakove »priče«, već čisti jezik duboko religioznih ljudi. Učenik Ćirilov, a pisac jednoga i drugoga životopisa, možda je te riječi shvatio doslovno i prenio ih u svoj životopis; a možda je i znao njihovo pravo značenje, ali nije smatrao potrebnim da ih razjašnjava, to više, što je njegov životopis bio namijenjen liturgičkoj upotrebi, in aedificationem vjernika.

Vjerodostojnost panonskih legenda ne može se pobijati t. zv. italskom legendom, jer ova spominje, da su solunska braća došla u Moravsku s »od rečenoga Filozofa na njihovu (slavenskom) jeziku prevedenim evanđeljem«, i čim su došli, dali su da se »jedina vjerodostojna legenda« pobija aksiom »da se sv. Ćiril prije odlaska u Moravsku sretno dosjetio... da narod Hrvata imade svojim vlastitim pismom napisane svete knjige, pa stoga ne treba nego da se te knjige prepišu, pa će njemu i bratu mu Metodu biti apoštolski trud u Moravi mnogo olakšan« (Poparić, Borbe Hrvata za Jadran, Zagreb 1937. s. 15). A ipak »jedina vjerodostojna legenda« ne govori o »prepisivanju« nego o »prevođenju sv. evanđelja«, a s pitanjem postanka slavenskog bogoslužja nerazdruživo je povezano i pitanje postanka slavenskoga pisma. A rimska legenda ipak govori o nekim »slovima«, koja su sveta braća učila slavensku djecu. Zar bi se moglo pretpostaviti da su ta slova bila hrvatskog podrijetla, a liturgija i prijevod sv. knjiga ne?!

Drugi bi se htjeli riješiti snage spomenutih dokumenata, što tvrde da latnski glagoli »reperire« i »invenire« ne znače nešto novo iznaći već staro gotovo naći, a »litterae« ne bi značilo slova, već književnost, jezik. Konkretno: dva latinska spomenuta dokumenta ne bi nam govorila, da je Ćiril (Metodije) izumio slavenska slova, već da je negdje (u Hrvatskoj) našao gotovu slavensku književnost sa glagolicom i prenio je u Moravsku. Šegvić, Jesu li Ćirilo i Metodije, prosvjetitelji Hrvata, Nastavni Vjesnik g. 1927. br. 5—6 s. 168—171; Bog. Smotra 1929, br. 4 s. 405—8).

No latinski rječnici vele, da »reperire« u prvome redu znači nešto novo iznaći, a »invenire« može i to značenje imati (Divković, Latinsko-Hrvatski rječnik, Zagreb 1900 st. 916; 557). Isto tako »littera« u svome običnome smislu nema drugoga značenja nego »slovo«, a tek u prenesenome može značiti književnost.[1]) Analiza samih navedenih tekstova i okolnost njihova vremena čine upravo nemogućim riječi »littera« dati drugo značenje osim »slovo«.

U rečenom pismu Ivan VIII. govori Svetopluku, da se svaki na crkvenom teritoriju njegove države mora pokoravati Metodiju, a ako bi tko

[1]) Ibid. s. 605.

prkosio, neka ga Svetopluk isključi iz Crkve i države. Zatim Ivan nastavlja: »Napokon slavenska slova, koja je nekoć Konstantin filozof iznašao i kojima Bogu dužna hvala odjekiva, potpunim pravom hvalimo«.

Iz svega se razabire, da su ovo »litteras« nešto novo i to baš ono, što je prouzročilo smutnju. Zatim Ivan kaže, da ih on hvali i da im se nitko ne može protiviti. Nije moguće zamisliti, da bi tko pametan tvrdio, da je zlo pred Bogom i pred Crkvom, što Slaveni imaju svoju književnost, dok je naprotiv bilo uvriježeno mišljenje, da u liturgiji ni jezik ni pismo — a ovo ni u građanskome životu — drugo nije dopušteno, nego grčko, latinsko hebrejsko. Ovo »litteras« pogotovu se ne može odnositi na strogo crkvenu liturgičku književnost, jer u njoj Ivan niže u istom pismu govori i tvrdi, da se ne protivi pravoj vjeri, »ako se u slavenskome jeziku pjeva ili sv. evanđelje ili božanska štivenja novoga i staroga zavjeta, ako su dobro prevedena, čitaju ili drugi božanski čini pjevaju, jer koji je stvorio tri glavna jezika, hebrejski, grčki i latinski, on je stvorio i sve druge na svoju hvalu i slavu.«

Ovdje Ivan vrlo dobro luči među »litteras sclaviniscas a quondam philosopho repertas« i cjelokupne crkvene slavenske književnosti. Osim liturgičkih knjiga i sv. Pisma u ono doba (880) uopće nije ni postojala nikakova druga slavenska, nama poznata, književnost.

A kod salzburškoga anonima još se manje »litterae« može uzesti za književnost, jer on isporeduje »litterae slavinae noviter inventae« (slavenska slova u najnovije doba pronađena) i »litterae latinae auctorales« (zajamčena latinska slova) i krivo mu je, da Metod ova zapostavlja prvim. Nadalje te litterae su noviter inventae, što iskujučuje pretpostavku, da su one staro hrvatsko pismo preneseno u Moravsku.

Svjedočanstvo Crnorisca Hrabroga

Ovim svjedočanstvima suvremenika moravskih apostola dodajmo ono suvremenika njihovih učenika: Crnorisca Hrabrog. Da je on suvremenik Metodovih učenika, vidi se po tome, što sam veli, da »su još živi oni, koji su ih (Ćirila i Metoda) vidjeli«. O slavenskim pismenima on piše: »Isprva sloveni ne imađahu slova, već crtama i rezama brojahu i gađahu, dok su bili pogani. Kad se pak pokrstiše, biše primorani rimskim i grčkim pismenima pisati slovensku riječ bez ustrojstva ... I tako bje mnogo ljeta, ali čovjekoljubac Bog, koji sve uređuje i roda ljudskoga ne ostavlja bez razuma nego sve privodi k znanju i spasenju pomilova rod slovenski i posla im svetoga Konstantina Filozofa nazvanoga Ćirila, muža pravednoga i istinita, te im stvori 38 pismena, jedna prema činu (redu) grčkih slova, a druga prema slovenskoj riječi ... u doba Mihaila

cara grčkoga i Borisa, kneza bugarskoga i Rastica kneza Moravskoga i Kocelja, kneza blatanskoga« (Šurmin-Bosanac, Čitanka iz književnih starina, Zagreb, 1923 st. 71, 73).

Čini se, da je konačno skinut veo sa misterioznoga imena: Crnorizac Hrabri. To bi po mišljenju najvećega bugarskoga povjesnika Zlatarskoga, imao biti sam car Simeon, a dr Sakač za Zlatarskog razloge veli, da je »d o k a z a o, da se pod tim imenom ne krije nitko drugi već monah Simeon«. (Što smo primili od sv. Braće Ćrila i Metoda III. O podrijetlu glagolice i ćirilice, Život, 1936. br. 6 st. 261). Ali u ostalome kada netko ne bi ni prihvatio razloge Zlatarskoga o simeonskome podrijetlu Crnorišćeva spisa, ovaj time ništa ne gubi od svoje povijesne vrijednosti, jer se iz samoga spisa razabire, da je savremenik Metodovih učenika. Hrabar, u dogadjajima, d i r e k t n o v e z u j e u z s v. Ć i r i l a izvor i početak slavenskih slova i književnosti, koja je u IX. i X. v. bila poznata Slavenima. On je tako kritičan, da odredjuje uz imena vladara i godinu, kada se to zbilo, t. j. »u ljeto od sazdanja svega svijeta 6373.« Zlatarski je ustanovio, da Crnorizac broji godine po bugarskoj eri i da je u originalu moralo stajati 6373. mjesto 6363., kako se čita u današnjem tekstu, tako da po Crnoriscu pojava slavenskoga pisma pada »od 21. maja 862. do 12. maja 863.« (Sakač, Što smo primili, Život br. 6 st. 261). O v a k o d e t a l j n o s l a g a n j e C r n o r i š č e v a p r i č a n j a s a s i g u r n i m p o v i j e s n i m č i n j e n i c a m i d a j e m u p r v o r a z r e d n u v r i j e d n o s t i o b a r a u p r a h s m i o n u h i p o t e z u o h r v a t s k o m p o d r i j e t l u g l a g o l i c e i s l a v e n s k o g b o g o s l u ž j a.

Crnorizac izričito tvrdi, da Slaveni prije Ćirila i Metoda »nijesu imali slovenskih slova (knjiga), već crtam i rezami brojahu i gatahu«. »Medju slovima«, koja je Crnorizac poznavao, a koja po samome njegovu pričanju ne mogu biti drugo nego ona, koja su poznata pod imenom »glagolice«, jer ona potječe od sv. Ćirila, i »crtami i rezami«, o kojima govori ima b i t n a razlika. Crnorizac zna,da su Ćirilova »pismena stvorena jedna prema činu grčkih slova, a druga prema slovenskoj riječi«, dok su »crte reze« vrijedile im za njihove poganske ere u svrhu »brojenja i gatanja«. Sa poganstvom nestalo je »crta i reza«, jer je nestalo njihova oslona, poganske religiozne ideologije. »Crte indi po Hrabru bijahu u poganskijeh Slovljenov za čisla, za brojeve; a iz riezah gatahu. S toga ni crte ni rieze ne bijahu »knjige, pismena t. j. ne bijahu fonetični znaci, već figurativni, simbolični, s kojima što brojahu, što jim u nabožnom životu mistično znamenovanje tumačahu t. j. gatahu«. (Rački, Slovljensko pismo, Zagreb, 1861, st. 42).

Pomnjiva analiza Crnorišćeva teksta dokazuje nam, da on pod »slavenskim pismenima« misli na »glagolicu« a nipošto »ćirilicu«. Tu je analizu proveo otac naše historiografije dr. Rački: »Uzmimo ko što se uzimalo, da sve ovo umstvovanje Hrabrovo tiče se grčko-slovenskoga pisma t. j. da Ćyrill tako zvanu ćirilicu obrete: koliko nepodobština nadjemo u cielom sastavku Hrabrovu! Kako bi bili mogli Grci spočitovati, da Ćyrillovo pismo nije od Boga, pošto bi bilo do ciela grčko, samo njekim pismeni za slovjenske glasove umnožano? K čemu bi bio trudio se Hrabar

dokazivati mudrost božju naprama raznim narodom, da bi bili Slovjeni prigrlili grčko pismo po Cyrillu? Je li bi bio mogao Hrabar Grkom predočiti Cyrilla, kao osobitoga božjega poslanika k Slovjenom, da im obrete pismo, iza kako bili bi pisali grčkim pismeni mnogo lieta? Kako bio bi mogao reći, da Cyrill obrete im 38 pismen, pošto u cirilici 24 pismen, uzetih iz grčkoga alphabeta, i to u onom obliku, u kom rabljahu je Grci u X. vieku? Kako bio bi mogao odvratiti Grkom, da Cyrillovo pismo ne samo je sveto, nego i svetije i čestitije; jer obreteno mužem svetim u kratki čas; dočim grčko obretoše učenjaci pogani i to kroz više viekov — da mu bijaše pismo s veće časti grčko?

Sve ove antinomie med žudinskim, grčkim i latinskim s jedne a cyrillovim pismom s druge strane neimaju nikakova znamenovanja, uzme li se, da se pod cyrillovim pismom ima razumievati grčko-slovjensko pismo ili naša cirilica. Naprotiv sva razprava Hrabrova jasna postane; svi njegovi razlozi osnivaju se o žestokom odporu Grkov, protegnuli se n a n o v o, Cyrillom obreteno pismo, tumače li se o glagoljici. Ova je doista naprama grčkomu pismu one dobe do ciela novo pismo; čega Hrabar u cieloj prepirci ne niječe; već mudrostju božjom opravdava, uslied koje razni narodi u razno vrieme pozvati su, da budu dionici prosvjete. Glagoljska pismena jesu prava »slovjenskaja pismena« sastavljena naročito za slovjenski jezik; jesu »svatjenša i čistijenia« od grčkeh; jer jih ne samo sveti muž stvori; nego namieni svetoj svrsi, službi božjoj njeka zahvalna ruka na ohridskom evandjelistaru. Napokon Hrabar Cyrillu glagoljicu pripisujući mogo je reći, da obrete Slovjenom trideset i osam pismen dočim naša cyrillica obsiže u svojoj azbuci sav grčki alphabet; pa u njoj nemože biti ni spomena o tvorbi 38 pismen.

Nu prem Hrabar dopušta i brani novost i različitost Cyrillova pisma naprama grčkomu, opazuje ipak i razlaže obiuh podobnost. Ali ko što mu je ona novost i različitost u obliku, tako mu je ova podobnost med grčkim i cyrillovim pismen u »činu« i »obrazu«.

Hrabar najme veli, da Grci u sastavljanju svoga alphabeta nasliedovahu Židove; »ovi bo prvo pisme imaju aleph i Grci naslidovavši jih rekoše (prvo pismo u svom alphabetu) alpha«. U čiem dakle po Hrabru stojaše podobnost med grčkiem i žudinskiem pismom? u glasovanju t. j. što Grci sastavljajuć svoj alphabet na prvo miesto staviše mu glasnik a, ko što bijaše u starijem židovskom alphabetu; te i na dalje u razriedjenju svojieh glasnikov uzeše si za uzor židovski alphabet. Hrabar podobu med grčkiem i žudinskiem alphabetom neopazuje toliko niti u istom nazivu pismen, koliko u njihovu glasu; pače isti naziv tumači drukčije u žudinskoma drukčije u grčkom, tako: a l e p h znamenuje mu u č i s e, a l p h a pako i š t i.

Ko što Grci nasliedovahu Žudije, tako i Cyrill po Hrabru nasliedovaše Grke. Ovi bo dotierahu svoj alphabet do trideset i osam pismen, dodavši najme k 24 samo — i suglasnikom još 11 dvoglasnikov (t. j. *αι, ει, οι, νι, αν, ην, ον, ϥ, η μ)* i tri brojna pismena (*Εαι* = 6, *Κοππα* = 60, *Εοαπι* = 900). Cyrill »tomu podobno i po istom primjerku stvori trideset i osam pismen«. On dakle ne samo nasliedovaše grčki alphabet glede na broj pismen; nego imaše ga takodje za formular i uzor u sastavljanju svojieh pismen, ko što ćemo nižje opaziti točnije.

Nadalje — Hrabar opazuje, da Cyrill 38 pismen »stvori ova po činu grčkieh pismen, ova pako po govoru. Od prvoga najme pismena počem po grčku; gdje bo oni alpha, ovi (imaju) азъ, od a (aza) počimlju oba. I ko što oni (Grci) stvoriše pismena nasliedovati židovska pismena, tako i ovi (Slovjeni) naslijedovahu grčka Židovi bo prvo pisme imaju aleph ... i Grci prilagodivši se tomu, rekoše alpha ... A tiem prilagodiv se (podobja) sv. Cyrill stvori prvo pisme az; nu pošto i je az

prvo (glavno) pisme, i od Boga dano slovjenskomu narođu na otvorenje ust ... oglasuje se velikiem otvaranjem ust, a ona pismena oglasuju se i izgovaraju se maliem otvaranjem ust«.

Iz ovieh riečih bielodano sliedi, da Hrabar Cyrillova pismena prispodablja s grčkimi samo glede na glas. Ko što najme Grci naslijedovače Židove uzeše u svom alphabetu a za prvi, osnovni glasnik (Grundlaut): tako i Cyrill nasliedovavši Grke stavi na čelo svoje azbuke pisme az, izgovarajući glas a, koj je osnovni u glasovanju, izgovarajući se cielim otvaranjem ust, bivši dan od Boga slovjenskomu jeziku. Uprav tako nasliedovaše Cyrill i ostale glasnike grčkoga alphabeta u stvaranju slovjenske azbuke, gdje se glasnici stiecahu u jednom i drugom jeziku; te slovjenska pismena u svojoj azbuci razredi »po činu t. j. redu grčkieh pismen«; gdje god to dopuštaše jednak glas pismen obiuh vrst. Nu Hrabar malo više bijaše Grkom opazio, da ima više glasnikov u slovjenskom jeziku, koje nemože izraziti nijedno pisme grčko; pa nješto nižje opisuje, da je takovih glasnikov u broju četrnaest, za koje Cyrill takodje stvori pismena posebna; i to ne »po činu grčkieh pismen«, po »slovjenstei rieči« t. j. po slovjenskom govoru, po glasovanju vlastitu slovjenskom jeziku. Ova pismena uvrsti u svojoj azbuci, kako mu se bolje cienjaše prema vriednosti glasnikov, koje prema ostroju slovjenskoga jezika izražuju.

Iz svega ovoga vidi se, da po Hrabru podoba med grčkiem i slovjenskim cyrillovim pismom bijaše u tom, što Cyrill uzev si za obrazac (obrazlj) grčki alphabet prema njemu sastavi brojem 38 pismen; u sastavljanju njekieh pismen ugleda se u nj; te pismena, koja izrazuju isti glas s grčkiem istim redom (čini) ponamiesti u svojoj azbuci, kojoj stavi na čela pisme азъ, glas a, dočim njeki alphabeti, kao ermanski futhorki, inače su razredjeni; a pismena izrazeća negrčke, slovjenske glasnike uvrsti u svojoj azbuci.

Dakle — polag Hrabra grčko i Cyrillovo pismo jesu si podobna po razredbi glasnikov, i formi nutarnjoj pismen. U cielom sastavku našega Črnorizca neima ni spomena o prispodobi Cyrillova pisma s grčkiem glede na izvanjski oblik (figuru) pismen tako, da se iz njega nemože izvesti bez samovolje, da po Hrabru Cyrill popuni i ustroji grčko slovjensko pismo, ili tako zvanu cyrillicu; ko što se negda obćenito držalo.

Dapače — gore vidismo iz čitave polemike i načina umstvovanja našega Habra, da on isto veli o Cyrillovu pismu, što i ostali njegovi predšastnici i suvremenici t. j. da Cyrill obrete Slovjenom milostju božjom novo, ne na tudjem temelju osnovano, od žudinskoga, grčkoga i latinskoga pisma različito pismo, okoristivši se ipak u sastavljanju grčkiem pismom.

S toga svi dojakošnji sviedoci, Cyrilli suvremenici ili bližji došastnici, imaju se smatrati kao sviedoci, da Cyrill obrete glagoljicu a ne grčko-slovjensko pismo, ne cyrillicu; jer o kakovim tretjem pismu ,niti glagoljskim niti cyrillskim, nemože nitko misliti, komu je slovjensku pismenost iole poznata. (Pismo Slovjensko, Zagreb 1861, s. 74—9).

»Slavistika je s uspjehom ustanovila, da je sv. Ćiril autor ne ćirilice već glagolice. Ali otkuda onda ćirilica? — Nejasnosti u tom pitanju znatno su umanjivale vrijednost dokaza o Ćirilovu autorstvu glagoljice, a dopuštale mogućnost, da je glagoljica ipak starija od sv. Ćirila. Nedavno je priznatom ruskom slavisti G. Iljinskome (Moskva), jednome od predratne ruske učenjačke garde, pošlo za rukom odrediti: »gdje, kada, od koga i s kakovim je ciljem glagoljica bila zamijenjena ćirilicom.« Rezultat svog istraživanja formulirao je ovim riječima: »Glagoljica je bila zamijenjena takozvanom ćirilicom na Preslavskom saboru g. 893. prezviterom Konstantinom na prijedlog kneza Simeonua, koji je nastojao da

s pomoću nove, mnogo jednostavnije i laglje prihvatljivije azbuke olakša i ubrza proces slavenizacije bugarske crkve i države«. Iljinski time ispravlja i popunjuje istraživanja bugarskog povjesničara V. N. Zlatarskog o djelovanju onih učenika sv. Ćirila i Metoda, što su nakon izgnanja iz Moravske našli utočište kod kneza Borisa u Bugarskoj, te o odredbama bug. narodnog sabora u Preslavi g. 893. A budući da je to »zadnja riječ« znanosti o problemu, koji nas se i te kako tiče, pogledajmo, kako je Iljinski došao do tog rezultata.

Profesor sofijskog sveučilišta Zlatarski unio je dugotrajnim istraživanjem i zamjernom obrazovanošću mnogo svijetla u bugarsku povijest. Među ostalim je dokazao, da je g. 893. stari knez Boris (852.—889.) sazvao narodni sabor u Preslavu i na njem mjesto otpadnika Vladimira, na čiju se korist bio g 889. odrekao prijestolja i zakaljudjerio, proglasio carem mladjeg sina Simeona (893.—927.). Tom je zgodom bio takodjer odredjeno, da mjesto starobugarskog odnosno grčkog jezika postaje službenim u državnoj upravi, crkvi i školi slavenski, a mjesto grčkog bogoslužja uvodi se slavensko.

Da ovo posljednje ustanovi, poziva se Zlatarski na rusku: »Povjest vremennih ljet« i na »Skraćeni Ljetopis patrij. Nicefora«, što ga je oko g. 894. preveo u Bugarskoj prezbiter Konstantin, a Rusi ga nešto prerađena unijeli u svoje ljetopise. U oba se ta ljetopisa kaže, da je od krštenja Bugara (g. 865.) do »preloženja knig« proteklo 30 godina, a od sedmog sabora 77, od Adama pak 6406. Zlatarski je razjasnio i utvrdio, da se tu godine broje po bugarskoj kronologiji prezv. Konstantina, te je prema tome »preloženje knig« bilo između 27. V. 893. i 15. V. 894., t. j. baš u razmaku vremena, kad se —negdje u jesen g. 893. — održavao preslavski sabor. U toj vijesti uzima on riječ »knigi« u običnom značenju za knjige, a »preloženie« i za »prevodjenje« i za »zamjenjivanje«, koja dva značenja doista ima, te onda iz svega izvodi: 1) da je do preslavskog sabora bio dovršen novi prijevod sv. Pisma i crkvenih knjiga, jer su učenici za progonstva u Moravskoj izgubili ćirilo-metodske prijevode; — 2) da su tada grčke crkvene knjige, koje su se od g. 870. upotrebljavale u Bugarskoj, bile zamijenjene slavenskima«. (Sakač, Što smo primili, Život, s 264-5).

Protiv Zlatarskoga tumačenja »knjig« Iljinski upozoruje »da ono »preloženie knjig« zapravo znači zamjenu glagolskoga pisma s novim, više grčkim, što su ga iznašli prezviter Konstatin zajedno sa Simeonom. Riječ naime »knigi« znači u jeziku ćirilo-metodske dobe također pismo, kako se može vidjeti iz mnogobrojnih primjera; što ih donose Miklosich i Sreznjevski s svojim rječnicima. Tako se n. pr. u Ostromirovu Evandjelju kaže, da je na križu bilo »napisanie napisano knigami jelinskami i rimskami i jevrejskami«. U izvještaju Žića Metodova o iznašašću slav. pisma »knigi« i »pismena« upotrebljavaju se kao sinonimi: »Javi Bog Filozofu slovenske knigi i abije ustroiv pismena i besjedu sstavlj, puti se jat moravskago«. Osim toga da se uistinu radilo o knjigami — bilo o prijevodu sv. Pisma bilo o zamjeni liturgijskih grčkih sa slavenskima — bio bi se ljetopisac bez sumnje jasnije izrazio te dodao ili »vetih« ili »grčkih«. Ta od jedne jednostavne riječi »knigi« do bogoslužja i to još grčkog distancija je silna razmjera. (Sakač, Ibid. 266-7).

Pristaše hrvatskoga podrijetla »glagolice« moraju ući sa Crnoriscem u boj na smrt i život i dokazati, a) da je on u zabludi, kada tvrdi, da prije sv. Ćirila nije postojalo n i k a k o v o »slovensko pismo« b) da on nije bio u stanju, da dozna, koje je pismo za njegova vremena bilo u Hrvatskoj, c) da nije mogao doznati, da su solunska braća i pismo u crkvenu slavensku književnost uzeli od Hrvata. D o k j e u o v o j b o r b i C r n o-

k o j i b i u s l a v e n s k o m e j e z i k u v r š i o c r k v e n e o b r e d e. c) Kada sve ovo uzmemo u obzir i usporedimo sa pismom Ivana VIII. Svetopluku od 880, o kome ćemo niže govoriti, moramo zaključiti, da je baš slavensko bogoslužje i njegovo pismo ono, što je prouzročilo nemir i da su r a d i n j e g a Metodovi protivnici ovoga kušali prikazati vjerski sumnjivim. I tako čak 879., čitavih 11 godina poslije negoli je Rim potvrdio glagolicu, nalazimo, da se njezina dozvoljivost i pravovjernost, m j e r i m j e r i l o m M e t o d o v e p r a v o v j e r n o s t i.

Metod se odazvao papinu pozivu. Rezultat papine presude opisao nam je sam Ivan u pismu na kneza Svetopluka od 880 g. Tu čitamo: »on (Metod) je ispovijedio, da vjeruje i pjeva prema evanđeoskoj i apostolskoj nauci, kako naučava sveta rimska crkva, a od otaca predano. Mi pako njega našavši u svima crkvenim naukama pravovjerna i korisna... Slavenska napokon pismena, obretena nekoć po filozofu Konstantinu, kojima se može Bog slaviti, zakonito hvalimo, pak zapovijedamo, da se istim jezikom i proslava i djela Gospodina našega Isukrsta propovijedaju; jer ne samo trim već svim jezicima Gospodina slaviti opominjemo svetom vlašću, koja nalaže, veleć: Slavite Gospodina svi narodi, a pohvalite ga svi puci. I apostoli prosvijetljeni Duhom Svetim proslaviše u svim jezicima veličja božja«. Da i isti Pavao, poput glasa nebeske trublje, zamnije, veleć: Svaki jezik neka ispovijeda, da je Gospodin naš Isukrst u Očevoj slavi... Ne protivi se naime niti pravoj vjeri niti nauci, da li se misa pjevala slavenskim jezikom, ili se sveto evanđelje ili sveta štivenja staroga i novoga zavjeta točno prevedena i protumačena čitala i časovi pjevali, jer koji stvori tri glavna jezika: židovski, grčki i latinski, On stvori i sve ostale na svoju hvalu i slavu; zapovijedamo ipak, da se po svim crkvama Vaše zemlje, radi većega počitanja, najprije čita evanđelje na latinskom jeziku, a zatim u slavenskom prijevodu, da ga sluša narod, koji latinski ne razumije, kako to jurve u nekim crkvama i biva; ako pak Ti i Tvoji plemići volite slušati misu u latinskom jeziku, to nalažemo, da Ti se ima latinski liturgisati.« (Prodan, op. c. B. s. 72—3).

Kada je Metod u vjeri ispravan, tada za papu nije nikakova poteškoća slavenska liturgija i pismo. A iz pisma se ovoga razabire, da su Metodovi protivnici razloge, da vjerski osumnjiče Metoda našli u njegovoj liturgiji (...i u svetoj misi pjeva...) Ivan VIII. u ovome pismu ostavlja nam prvu pisanu apologiju glagolice.

Sa trećim Ivanovim nasljednikom Stjepanom VI. ponavlja se ista pjesma. Metodovi protivnici ne miruju. Njima je do toga, da unište slavensku liturgiju, a jedina motivacija: to je u Crkvi n e č u v e n a n o v o t a r i j a. Pismo Ivana VIII. ih je ušutkalo, ali se smrvilo; oni čekaju novoga papu i povoljnije prilike, koje su im se pružile smrću Metodovom

i dolaskom Stjepana VI. na papin prijesto. Wiching i drugovi idu u Rim; prikazuju Metoda heretikom, a slavensku liturgiju od Crkve nedozvoljenom. Ova optužba uspijeva i Stjepan VI. šalje Svetopluku pismo, u kome optužuje Metoda, da se ogriješio o katoličku nauku o Presv. Trojstvu, da »se nije dao, da služi za uzor, da ne radi za mir nego za svađu, da je praznovjeran, a ako je tako, njegovo praznovjerje sasvim osuđujemo... A svete čine, božanske tajne i misne svečanosti, koje se [illegible] osudio se obavljati slavenskim jezikom, a što da ne će [illegible] na grobu blaženoga Petra, zgražajući se nad njegovim [illegible] neka se više nitko na to ne osudi« (Prodan, op. c. B. [illegible] papa poslao svoja tri delegata: Dominika, Ivana i Stjepana [illegible] sa uputama, u kojima ukratko ponavlja svoju poslanicu [illegible] G. 25—7).

Tri su pape za živa Metoda morali da rješavaju [illegible] koji su stvorili solunska braća uvođenjem slavenske [illegible] dimo, da u ovome pitanju rimska kurija nema [illegible] nikakova principa. Po svemu se vidi, da [illegible] nilo. Što jedan papa dozvoljava, drugi zabranjuje [illegible] VIII. susrećemo dvostruki postupak. A [illegible] VI.? Teško je vjerovati, da je Stjepanu [illegible] i njegovu djelu bio nepoznat. A ipak on [illegible] i žestoko se obara na Metoda. Sve nam [illegible] i Stjepan rješavali pitanje slavenske [illegible] pruženome materijalu i ličnome [illegible] stalnome prihvaćenome [illegible]

Kada bi pak slavenska [illegible] no živjela i razvijala se [illegible] drana, u toj neposredno[illegible] hvata, zar se time ne b[illegible] kriterij, kojega bi se [illegible] pape? Zar Ivan VIII., koji je [illegible] ne bi tu hrvatsku osebinu bio [illegible] Je li moguće da bi on još 879. g. [illegible] da »Crkva Božja po svem [illegible] skome ili grčkome jeziku [illegible] tra- kod Hrvata već puna dva [illegible] nego se Metod? A u pretpostavci da [illegible] ne redu lice u pismu od 880. g. [illegible] od doga- Ivan bi se bio pozva[illegible] [illegible]rđenim po- uvijek bio i najmiliji [illegible] dok u spomenutoj apolog[illegible]

rizac pobjednik, dotle teza o hrvatskome podrijetlu glagolice spada na nacionalnu romantiku, a ne na nacionalnu povijest.

Prof. Šegvić ovako kuša izbjeći dokaznu snagu svjedočanstva Crnorisca Hrabra »Za kaludjera (Crnorisca) Hrabra veli se, da je bio jedan od najstarijih Metodovih učenika, da je pisao u X. vijeku apologiju slovenskog pisma. Nu šteta je, vele, da baš ona mjesta, koja o postanku slovenskih pismena odlučuju, nisu dobro sačuvana u rukopisima. Ali, kad bi ova mjesta, i bila najbolje sačuvana, ona nam ne tvrde, da je Ćirilo izmudrio glagolicu. Naprotiv, iz Hrabrovih riječi se ne može zaključiti drugo, nego da je sastavio ćirilicu. On veli, da je Bog nadahnuo Konstantina rečenoga Kirila, da je Slovenima učinio, stvorio 38 slova, neka po formi grčkih pismena, a neka po slovenskoj riječi«. Svak vidi jasno, da se ovdje radi jedino o ćirilici. Tako shvaćaju ovaj ulomak svi autori od Jagića do danas«. (Nastavni Vijesnik: Jesu li Ćiril i Metod prosvjetitelji Hrvata? god. 1927. br. 5—6 s. 170).

Kako je primljeno slovensko bogoslužje i pismo?

Odgovor na ovaj upit može nam poslužiti kao sigurni putokaz o podrijetlu glagolice.

I

Prvi povijesni spomenik o radu Ćirila i Metoda u Moravskoj imamo u pismu pape Hadrijana II. sačuvanome u »Žiću Metodovome«. Upravljeno je knezu Kocelju, koji je tražio Metoda za biskupa na svome teritoriju. Papa mu tome udovoljava te posebno ističe: »A oni (Ć. i M.) kada su uvidjeli, da vaše pokrajine pripadaju apostolskoj stolici, nijesu ništa učinili protiv crkvenih kanona...« (Ž. M. VIII.). Iz ovoga se vidi, da su g. 867. Ćiril i Metod bili pozvani u Rim u prvome redu zato, da se razjasne, kojega patrijarke jurisdikciju priznaju nad Moravskom. Kada su se u toj stvari razjasnili, papa poručuje Kocelju, da mu pošto je stvar razmotrio, šalje Metoda... muža savršenoga znanja i pravovjernoga«, koji je »preveo svete knjige na naš jezik... onako, kako je to počeo milošću Božjom i sazivom sv. Klementa Konstantin filozof.« Ovim je pismom papa potvrdio slavensku liturgiju i pismo te »neka bude izopćen onaj, koji grdi slova vašega jezika« (Ž. M. VIII.).

Hadrijan potvrđuje slavensko pismo i bogoslužje, jer se uvjerio, da je Metod »pravovjeran«. Pravovjernost i dopuštenje glagolice mjeri se prema pravovjernosti onoga, koji ju propagira, a ne obrnuto. To znači, da glagolica nema svoje tradicije već da je uzročno ovisna o Metodu i Ćirilu kao svojim tvorcima, te se sasvim ispravno zaključuje, ako je pravovjeran tvorac bit će i njegovo djelo. Istim se kriterijom prema glagolici ravnao i Hadrijanov nasljednik Ivan

VIII. Hadrijan je 868. potvrdio slovensko bogoslužje i pismo, međutim 879. Ivan VIII. šalje Metodu ovo pismo: »Ivan biskup, sluga slugu Božjih, časnome Metodu nadbiskupu panonske crkve. Budući da Ti naukom svoga propovijedanja puk Gospodnji, koji Ti je kao duhovnome pastiru povjeren, moraš učiti i spasavati, to smo mi čuli, da Ti ne naučaješ ono, što je rimska crkva naučila od apostolskoga poglavice i dnevno naučava, te tako puk uvodiš u bludnju. Zato Ti ovim apostolskim pismom naređujemo, da se postaraš, da bezuvjetno odmah prvom zgodom dođeš k nama, te iz Tvojih usta čujemo i doznamo, da li onako vjeruješ i propovijedaš, kako si riječju i pismom obećao sv. rimskoj crkvi da vjeruješ, da upoznamo pravu Tvoju nauku. Još smo čuli, da misu pjevaš u tuđemu (barbara) t. j. slavenskome jeziku. Mi smo Ti već u pismu, koje Ti upravismo po Pavlu ankonitanskome biskupu zabranili, da u tome (slavenskome) jeziku pjevaš svete mise, nego ili u latinskome ili u grčkome kao što Crkva Božja po svemu svijetu i među svima narodima pjeva. Propovijedati ili držati govore narodu dozvoljeno Ti je (u slavenskome jeziku), budući psalmista opominje sve narode da Boga hvale, a apostol veli, neka svaki jezik ispovijeda, da je Isus u slavi Boga Oca« (Prodan, Ibid. B. 68).

Iz ovoga pisma doznajemo a) da je Ivan VIII. još prije 879 službeno zabranio Metodu glagoljati. Ali se iz same stilizacije pisma vidi, da papa u slavenskoj službi Božjoj ne vidi glavni Metodov grijeh, već u tome, što ne naučava »ono, što je sv. rimska crkva naučila od poglavice apostola i što svagdano propovijeda«. Ivan je 873. poslao Metodu pismo, da ne smije »glagoljati«, ali se iz pisma 879. razabire, da ga je u [illegible] ovoga neposluha bio pozvao na odgovornost u Rim i to [illegible] odmah prvom zgodom« (omni occasione posthabita), da se [illegible] prekršaju nijesu pridružile optužbe dogmatskoga [illegible] svjedoči i pismo Ivanovo poslano iste godine i [illegible] skome Svetopluku, u kome nema ni riječi o slavenskom [illegible], već je sav njegov tenor u tome, da se istakne [illegible] jete, kako je Sveta Rimska Crkva naučila od [illegible]. U tom smislu i pismo završava: »Jer smo [illegible] od našega predšasnika Hadrijana ređen i [illegible] je riječima i slovim ispovijedio pred [illegible], vrlo se čudimo. Zato smo mu naredili, da [illegible] k nama doći, da iz njegovih usta čujemo [illegible] kako je obećao«. (Prodan, Ibid. B. s. 69—70). [illegible] Slijedi i to, da je znao, da je Hadrijan [illegible], a on mu ipak zabranjuje. Zašto? »Jer Crkva [illegible] i među svima narodima u latinskome ili grčkome [illegible] Ivan pozivlje na disciplinu Crkve i ne [illegible] od [illegible]

protiv slavenskoga bogoslužja oštro nastupio Stjepan VI. A on je ipak imao nekih veza sa ninskim, a poslije splitskim, biskupom Teodozijem; hrvatske je prilike poznavao, a posebno, koje je tamo bogoslužje. Da je ovo bilo slavensko i iz Hrvatske preneseno u Moravsku, bi li se Stjepan VI. onako izrazio o Metodu i glagolici? Pa konačno: zašto onako drakonske mjere u Moravskoj protiv »glagolice«, a u Hrvatskoj taj isti Stjepan potvrđuje za splitskoga nadbiskupa bivšega ninskoga biskupa (Teodozija) i dok Stjepan u mnogo čemu zamjera Teodoziju, o glagolici ni slova? Odgovor je lak: Tada glagolice u Hrvatskoj nije bilo.

II.

Ivan VIII., rekli smo, ne pozivlje se na princip tradicije pri dozvoli slavenskoga bogoslužja. Dapače analizom teksta može se čak bjelodano dokazati, da se Ivanova apologija u pismu od 880. g. osniva isključivo na onim razlozima, koje su solunska braća u polemici sa neprijateljima glagolice iznosili.

Uzmimo na pr. XVI. glavu »Žića Konstantinova«, i usporedimo je sa Ivanovim pismom. U »Žiću« nam se priča, kako se Ćiril u Veneciji sukobio sa latinskim klerom zbog slavenskih slova. Prigovor je Venecijanaca glasio: »Čovječe, kaži nam, kako si sada Slavenima napisao slova i učiš ih (slova), koja nijedan drugi prije nije izmislio, niti apoštoli, niti rimski papa, niti Grgur, niti Jerolim, niti Augustin? Mi pak znamo, da se samo u trima jezicima u knjigama dolikuje častiti Boga, hebrejskim, grčkim, latinskim«. Ovdje životopisac ne luči dobro između »slovo« i »jezik«. »Jezik« u drugome dijelu navoda isto je što i »slovo«, tako da bi se taj pasus imao prevesti: »samo u trima slovima u knjigami dolikuje častiti Boga«. To traži kontekst, jer su Venecijanci napadali slavenska slova. Ivan VIII. kao da pred očima ima ovako stilizirani prigovor na koji odgovara: »Litteras denique sclaviniscas a Constantino quondam philosopho repertas, quibus Deo laudes debite resonent, jure laudamus; et in eadem lingua Christi Domini nostri praeconia et opera enarrentur jubemus« (Slavenska napokon pismena, koja je nekoć Konstantin filozof iznašao i kojima neka dužna hvala Bogu odjekiva, pravom hvalimo i naređujemo, da se istim slovima (lat. lingua) navješćuju slava i djela našega Krista Gospodina). Jasno je na prvi mah da Ivan ovim odgovara onima, koji su u stilu venecijanskoga klera napadali glagolicu. Kao i životopisac, Ivan u drugome dijelu ovoga pasusa uzimlje lingua (jezik) za litteras (slova), dok u ostalome dijelu svoje apologije »lingua« (jezik) uzimlje u njezinome prvotnome značenju. Za čudo taj isti postupak nalazimo i u životopisu (p. XVI.).

Dokazni materijal Ivanov je sasvim isti kao i onaj u životopisu. Filozof protiv »trojezične hereze« navodi na dugo i široko citate iz sv. Pisma. Navodi ih in extenso 13. Ivan navodi 4 citata, od kojih su 3 među onih 13; dok se samo navod iz Acta Apostolorum (»apostoli napunjeni Duhom Svetim govorili su u svim jezicima veličanstva Božja«) ne nalazi kod životopisca. Ovaj u cijelosti navodi I. Kor. 14, 5—25 i ovome citatu pripisuje najveću vrijednost. Isto čini i Ivan. Poslije nego je naveo razne skripturističke citate, da se Bog može slaviti i u drugim jezicima, a ne samo u grčkom, latinskom i židovskom, veli: »O kojim također jezicima u prvoj Korinćanima (Pavao) dovoljno i jasno nas opominje, da govoreći (raznim) jezicima Crkvu Božju izgrađujemo«. (Prodan, op. c. B. 70—3).

Ova gotovo identičnost misli i argumenata ne može se pripisati slučaju. Ona nas ovlašćuje, da držimo, da je Ivanova poslanica, ako ne direkte i sasvim, a ono svakako pod kontrolom sv. Metoda stilizirana. U tome pismu možemo naći samo Metodovo priznanje, da slavensko pismo i bogoslužje *nije nigdje gotovo našao*, a najmanje u Hrvatskoj. Da je Metod došao do glagolice onako kako to hoće Šegvić-Poparićeva romantična teza, to bi *bez ikakove sumnje bilo istaknuto u ovom papinu pismu*. A time postaje sasvim jasno, da »repertas litteras« u Ivanovu pismu znači »obretena pismena«, a nipošto gotova »nasašta«.

Na spomenuti prigovor Venecijanaca Ćiril prije nego im je odgovorio navodima sv. Pisma, ovako rezonuje: »Kako se ne sramite samo tri jezika veličati, a svima drugim narodima i plemenima velite, da budu slijepi i gluhi? Recite mi, da li mislite, da Bog toga ne može dati ili je zavidan, da toga ne će dati. Mi poznajemo mnogo naroda, koji su vješti u knjigami i Bogu daju slavu svaki u svome jeziku. To su: Armenci, Perzijanci, Abasgi, Iberci, Sugdi, Goti, Obri, Turci, Kozari, Arapi, Egipćani i Sirci i mnogi drugi«. (Z. K. XVI.). *Zar bi Ćiril Venecijancima nabrajao sve ove daleke i nepoznate narode, a zaboravio spomenuti susjedne Hrvate, kada bi i oni imali svoju narodnu liturgiju i od njih je suviše pozajmio Ćiril?*

Tradicija o glagolici

Pristaše hrvatske autohtonosti glagolice misle, da imaju najveći dokaz za svoju tezu u hrvatskoj tradiciji, koja tobože, pripisuje postanak glagolice sv. Jeronimu, a ne sv. Ćirilu.

Svaki objektivni istraživač istine mora doista voditi računa s tradiciji, koja gotovo uvijek prati razne povijesne pojave. Ali prije nego se misli pripisati neka objektivna vrijednost tradiciji, to u prvom redu valja provjeriti, koliko su prvi tragovi takove tradicije daleko od događaja o kome pričaju; zatim koliko se slaže ili razilazi sa utvrđenim povijesnim datama; odakle je njezin izvor i t. d.

Ako t. zv. »jeronimsku tradiciju« o glagolici promotrimo u svijetlu povijesnih principa o tradiciji, to ćemo vidjeti, da ona sadrži u sebi sve one oznake po kojima joj se ne smije dati upravo nikakova povijesna vrijednost.

Udaljenost od događaja

Prvi se put susrećemo s ovom tradicijom g. 1248. Te je godine papa Inocent IV. senjskome biskupu Filipu poslao ovo pismo: »Predana nam tvoja molba je sadržavala, da je u Slavoniji posebno pismo (jezik), za koje tvrde klerici one zemlje, da ga imadu od sv. Jerolima, pa ga rabe, kada obavljaju sveto bogoslužje. Da bi ti njima postao istovjetan i da se prilagodiš običaju zemlje, u kojoj jesi biskupom, zatražio si u nas dopuštenje, da obavljaš sveto bogoslužje u tom pismenu. Mi dakle na umu imajući, slovo stvari, a ne stvar slovu da je podložna, zatraženu ti ovim listom dozvolu podjeljujemo, i to u onim krajevima, gdje vlada gore spomenuti običaj, samo da se smisao (nauka) ne bi povrijedila razlikom u pismu (jeziku). Dano u Lyonu 29. ožujka 1248. god. (Jelić, Fontes Liturgiae Glagolitae-romanae, Veglae, 1906. XIII. s. p. 9).

U ovome odgovoru papa veli, »da je u Slavoniji (Hrvatskoj) posebno pismo, za koje tvrde klerici one zemlje, da ga imadu od sv. Jeronima«. Iz ovoga se vidi, da se papina tvrdnja o jeronimskome podrijetlu glagolice osniva na pukim informacijama senjskoga biskupa Filipa. Van Hrvatske u XIII. v. nitko ništa nije znao da bi sv. Jeronim bio obretnik nekakova pisma. A sv. je Jeronim ipak bio u to doba i te kako čitan i cijenjen, te kada bi tradicija o njegovu nekome izumu pismena datirala od daleke starine (Šegvić, Jeronimska tradicija u djelu Hrabana Maura, Nastavni Vjesnik 1931. sv. IX.—X. s. 189—196; Dr. R. F.: Je li sv. Jeronim mogao izumiti glagolicu? Hrvatska Smotra, 1938. br. 10 s. 494-6) to je isključeno da bi se u XIII. v. ona bila zatvorila među neke granica »Slavonije« (Hrvatske).

Naprotiv u samoj Hrvatskoj za doba Inocenta IV. nalazimo dva mišljenja o postanku glagolice: jedno ga pripisuje Ćiril-Metodu, a drugo Jeronimu. Govoreći o splitskome saboru 1059. Toma nas Arhiđakon izvješćuje: »U vrijeme pape Aleksandra i predhodnika (splitskoga) nadbiskupa Lovre Ivana, bi od gospodina Majnarda, nekoć pomposijskoga opata, a kasnije biskupa kardinala, svečano obdržan sinod svih prelata Dalmacije i Hrvatske, na kojem bijaše stvoreno mnogo kapitula. Među ostalim bi određeno i naloženo, da se nitko u buduće ne usudi vršiti bogoslužja na jeziku slovenskom, nego samo na latinskom i grčkom, niti da bi itko od toga jezika promaknuo koga na svete redove. Govorahu naime, da su gotička pismena pronađena od nekoga heretika Metodija, koji je

mnogo lažna protiv katoličke nauke napisao, zbog čega je Božjim sudom, kako kažu, naglom smrću bio kažnjen. (Historia Salonitana, izd. Rački, 1894. Zagreb, p. 49).

Ne ćemo ovdje istraživati, da li je zabrana slovenskoga bogoslužja na ovome saboru uslijedila onom motivacijom, koju u usta sabornih otaca meće Toma, naime, da je glagolica, »gotična pismena pronađena od nekoga heretika Metodija«, ali ne može biti sumnje, da je to mišljenje za vrijeme Tomina pisanja bilo rašireno u Hrvatskoj. Toma često Hrvate zove Gotima, a osobito baš ondje, gdje opisuje raskol, koji je nastao u Hrvatskoj povodom spomenute zabrane glagolice na saboru 1059. Za našu je stvar sasvim irelativno, da li je ova gotomanija osvojila i Tomu ili on samo reproducira svoj izvor, koji je zaražen gotomanijom i u kome bi bilo rašireno mišljenje, da je on našao, da su saborski oci osudili glagolicu, jer je ona »pronađena od nekoga heretika Metodija«. Z a n a [illegible] j e d i n o v a ž n o, d a j e 1248. »n e k i M e t o d« o b r e t [illegible] g o l i c e.

Ova Metodijska tradicija o glagolici nije nikakova [illegible] v., već njezine niti u Hrvatskoj sežu čak u početak X. [illegible] u pismu Ivana X. dalmatinskim biskupima g. 925., u [illegible] da su glagolicom prešli k »nauci Metodijevoj«. (Ši[illegible] hrvatske historije, Zagreb, 1914. s. 215). Prema To[illegible] oci od 1059. znadu da je glagolica djelo »nekog[illegible] Neki koruški anonim pisac XII. v. piše: »Po[illegible] vrijeme nadođe iz dalmatinskih i istarskih stra[illegible] M e t o d i j e, koji i z n a đ e (adinvenit) slaven[illegible] sveto oficije, a latinsko dade preziru« (Pro[illegible] XII. v. ostala je živa uspomena, da je na [illegible] »uveo slavensko sveto oficije« i »iznašao [illegible] boravili njegovo podrijetlo i narodnost [illegible] menik Metodov, znade, da je on »Grk« [illegible] sunarodnjak XII. v. kaže za njega, da [illegible] skih strana«. Ovim doznajemo, da [illegible] »dalmatinskim i istarskim strana[illegible] obretnik glagolice. Hrvatsku tra[illegible] nam jače ističe anonimni duklja[illegible] Dukljanina«. Imamo dvije redak[illegible] Obe su redakcije za prvih 23 [illegible] prijevod latinske (Šišić, Ljetop[illegible] 154 s.). U latinskome origina[illegible] redi svećenike, sastavi slova [illegible] delje, psaltir i sve svete knjig[illegible]

slavenski...« (Itaque Constantinus vir sanctissimus ordinarit presbyteros, et litteram lingua sclavonica componens, commutavit Evangelium Christi, atque psalterium et ommes divinos libros veteris et novi testamenti de graeca littera in sclavonicam... c. IX.). Iako je po općemu priznanju historičara ovaj ljetopis sasvim nepouzdani izvor za utvrđivanje samih povijesnih fakata, to ipak ovo njegovo pričanje o Konstantinu možemo uzeti kao odraz hrvatsko-dukljanske tradicije XII. v. o postanku slavenskih slova i bogoslužja.

I tako mi nalazimo hrvatsku tradiciju od početka X. v. pa sve do poznatoga pisma Inocenta IV. u svome nikad prekinutome kontinuitetu, da je glagolica Ćiril-Metodovo djelo, d o k p r i j e t o g a p i s m a n e m a n i t r a g a, d a b i b i l a J e r o n i m o v o. S p i s m o m I n o c e n t a IV. r a đ a s e j e r o n i m s k a t r a d i c i j a. Da je njezino rođenje ovo papino pismo, vidi se i po tome, što i nakon njega u najčišćim hrvatskim krajevima živi uspomena, da je glagolsku knjigu u Hrvatsku donio sv. Ćiril. Klasični nam je tome dokaz t. zv. hrvatska redakcija dukljanskoga ljetopisa, koja se obično zove: H r v a t s k a k r o n i k a. Tu čitamo: »I tako sveti muž Kostanc naredi popove i knjigu hrvacku i istumači iz grčkoga hrvacku i (na) knjigu hrvacku istumači evangelja i sve pistule crkvene« (IX.).

Na prvi se mah vidi, da je ovaj pasus prijevod navedenoga latinskoga. Po nekim sigurnim oznakama se razabire, da je hrvatska redakcija morala nastati najkasnije u XIV. v. (Klajić: N a r o d n i s a b o r i k r u n i s a n j e k r a l j a n a d u v a n j s k o m e p o l j u, Zbornik Matice Hrvatske, Zagreb 1925. s. 6; Šišić, Ljetopis, s. 162) a nastala je u srednoj Dalmaciji (Klajić, Ibid. s. 6. Šišić, Ibid. s. 157 ss). Hrvatski prevodilac ne drži se ropski latinskoga teksta, već svoj prijevod prilagođuje prilikama i mentalitetu svoga kraja. Tako n. pr. tvrdnju originala, da je Konstantin »naredio misu po o b i č a j u G r k a« (missam eis ordinans more Graecorum) prevodilac ono »po običaju Grka«, što je odgovaralo prilikami XII. v. u Duklji ispušta, jer to ne odgovara misnoj liturgiji XIV. v. u Dalmaciji, gdje je u slavenskoj liturgiji vladao rimski obred. I ostali dio latinskoga originala, koji smo gore naveli, prevodilac prilagođuje svome mentalitetu. Ovu latinsku riječ »sclavonica« (slavenski) prevodi sa »hrvacki«. Ovakovim prijevodom dalmatinski glagoljaši XIV. v. očitovali su svoju ispovijest, da pripadaju jednome određenome nacionalnome kolektivu, h r v a t s t v u, a ne neodređenome »slovenstvu«. Ali ova razvijena hrvatska svijest, ne smatra glagolicu svojom nacionalnom svojinom, već je pripisuje »svetome mužu Konstancu, koji istumači iz g r č k o g a hrvatsku knjigu«. Da je jeronimska tradicija u XIV. v. bila općenita, prevodilac Popa Dukljanina bio bi i ime Konstantina akomodirao svome mentalitetu

i preveo, »presveti muž Jeronim«, kao što je činio i na drugim mjestima svoga prijevoda.

Jeronimska je tradicija još u XIII. v. jako bojažljiva. To se razabire iz već analiziranih vijesti Inocenta IV. senjskome biskupu Filipu, ali osobito iz pisma od 1252. istoga pape krčkome biskupu Fruktuosu, koji traži dozvolu, da mogu glagoljati samostanci sv. Nikole u Omišlju. Tu se veli: »Ljubljeni sinovi... tvoje biskupije ponizno su nas zamolili, da njima, koji su Slaveni i slavenska pismena imaju, a latinska slova ne mogu naučiti, dozvolimo, da slavenskim slovima mogu obavljati božanske čine prema obredu rimske Crkve. Imajući puno povjerenje u Tvoju uviđavnost (circumspectione) ovim Ti dozvoljavamo, da time učiniš, kako znaš, da je bolje« (Jelić, op. c. XIII. s. 10). Ovdje mi imamo »slavenska pismena« a ne »jeronimska«. Papa o tome nikakovo rješenje ne donosi, već za to ovlašćuje krčkoga biskupa. Ali on je već pred četiri godine susjednome biskupu u Senju bio dao dozvolu, da može upotrebljavati u liturgiji »posebno pismo« za koje tvrde klerici one zemlje, da ga imadu od sv. Jeronima«. Zašto se u pismu od 1252. papa ne pozivlje na ono od 1248. i u svijetlu ovoga rješava slučaj omišaljskih monaha, kao što je to bio redoviti običaj rimske kurije? Svakako činjenica, da se u pismu od 1252. glagolica nazivlje »slavenska pismena« daje nam pravo da zaključimo, a) da je molitelj glagolicu papi prikazao kao »slavensko« a ne »jeronimsko pismo«. Iz odgovora papina se razabire, da on tu stvar nije znao riješiti, već je za to ovlastio biskupa Fortunata; papa nije znao, da je **isto** pismo »jeronimsko«, o kome on govori u pismu 1248. i »slavensko«, o kome govori četiri godine kasnije. Nije znao, jer ga molitelji na to nijesu upozorili, b) omišljanski monasi nijesu smatrali glagolicu »jeronimskim pismom«. Da su je takovom smatrali, bili bi to istakli u svojoj molbi. Ako uzmemo u obzir blizinu Senja i Krka te raznoliko nazivanje glagolice sa strane Inocenta IV. u pismima od 1248. i 1252., kao i način, kojim Inocent IV. pripisuje glagolicu sv. Jeronimu (»za koje tvrde klerici one zemlje, da ga imadu od sv. Jeronima«), **možemo sa velikom vjerojatnošću zaključiti, da je tradicija o jeronimskome podrijetlu glagolice nikla na početku XIII. v. u Senju.**

Nije teško odgonetnuti, zašto su se Senjani dali na stvaranje onakovih argumenata za obranu sebi omiljenoga pisma. Iz pisanja Tome Arhiđakona lako možemo zaključiti, da se baš u XIII. v. digla hajka na glagolicu kao djelo »nekoga Metodija heretika«, po kome je ona nazvana »gotska pismena« (c. XVI.). Da ova objeda na glagolicu i Metoda nije vezana uz gotomaniju nekih naših starih pisaca, imamo eklatantan primjer u Popu Dukljaninu. I on je zaražen gotomanijom, ali to ga ništa ne smeta, da oca glagolice smatra apostolom Hrvata i veliča slavensko bogoslužje

(c. VIII. i IX.). Isto vrijedi i za mletačkoga kroničara Ivana Dandola, koji je pisao u sredini XIV. v. i zaražen je gotomanijom s obzirom na našu povijest. I on priča, da je »Svethopluk kralj Dalmacije potekao od Ostroila brata gotskoga kralja Totile«. Njega je pokrstio »Konstantin, po narodnosti Solunjanin, katolički muž, poučen u božanskim pismima i vješt u raznim jezicima... Ovaj blaženi Ćiril nazvan je apostolom gotovo svih Slavena, koje je priveo k vjeri, a na slavenski im je jezik preveo božansko činomolje«. I tako dva glavna pisca, koji kroz naočale gotomanije gledaju na početku naše povijesti, jedan prije, a drugi poslije XIII. v. u slovenskome bogoslužju i njegovu početniku ne vide ništa heretično, naprotiv: za njih je sve to sveto. Ovaj momenat odskače toliko više, što ovu vijest o sv. Ćirilu i glagolici donosi Dandolo po Dukljaninu. Ali »Dandolo nije onako bezsvesno prepisivao svoje izvore, kao drugi letopisci onoga vremena, nego je pravio čak naučne kombinacije, naročito u pitanjima kronologije i kod imena papa, episkopa i različitih vladara. Preuzimajući tako iz kronike đakona Jovana, vijest, kako je oko 830. došao u Veneciju poslanik neretljana, da s duždom Jovanom Partečipacom utanači mir, Dandolo domeće ovako: »Nuncius autem qui infidelis erat, hortatu ducis baptismum suscepit. Erant enim Sclavi adhuc gentiles, quia a Gothis originem traxerant« (Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina, Beograd, 1928. s. 55). Ove druge rečenice nema u Dandolovu originalu Ivanu. Dandolo je to umetnuo kao svoj komentar, jer je iz Dukljanina doznao, da su prvi Slaveni bili Goti (Šišić, Ibid.). Dandolo ovako popunja i razjašnjava svoje izvore ne na jednome mjestu (Cf. Šišić, Povijest, s. 471 n. 14; 488-9 n. 54). Kada bi Jeronimska tradicija, kako to hoće prof. Šegvić bila čitava tri vijeka starija od Dandola (Nastavni Vjesnik 1931. br. 9—10 st. 190 ss: Jeronimska tradicija u djelu Habana Maura), kada bi ona u doba pisma Inoncenta IV. bila opća svojina hrvatskoga klera, teško je pretpostavljati, da ne bi bila doprla do tako blizoga susjeda, Dandola. Sudeći po spomenutoj Dandolovoj metodi, morali bismo očekivati u njegovu izvještaju o Ćirilu i glagolici, da će svoj izvor, Dukljanina, ispraviti i popuniti prema mišljenju jeronimske tradicije, kada bi ova u njegovo doba bila dominirajuća. Budući da Dandolo o toj tradiciji ne zna ništa, to s pravom možemo zaključiti, da ona tada nije bila poznata u Veneciji. A kada bi bila općenita u Hrvatskoj, doprla bi bila i do Venecije.

Da ni u vrijeme Dandolovo, t. j. prvoj polovici XIV. v. jeronimska tradicija nije bila sveopća, možemo razabrati iz tradicije, koju u ovo doba nalazimo u Češkoj o glagolici. Godine 1346. 9. V. papa Klement VI. piše praškome nadbiskupu Arnestu, da na molbu cara Karla dozvoljava hrvatskim redovnicima glagoljašima, kojih su »samostani zbog nevolja i ratova u onim krajevima porušeni« a oni ostali bez

krova, da osnuju svoje samostane u Češkoj, »u kojima i oko kojih će moći stati i govoriti Misu prema ritu i običajima onih strana« (Hrvatske), jer »ljubljeni sin i plemeniti muž Karlo Moravski označio nam je, da u Slavoniji i nekim krajevima, gdje je slavenski jezik, misa i druge kanonske ure čitaju se na slavu Krista u njihovom pučkome jeziku dozvolom i indultom sv. Stolice« (Jelić, op. cit. XIV. s. 4).

U ovome pismu, koje je sastavljeno na sugestiju cara Karla, papa nigdje ne nazivlje glagolicu djelom sv. Jeronima niti ovoga uopće u pismu spominje. No međutim u fundacijalnome pismu cara Karla, kojim ovaj provodi u djelo dozvolu pape Klementa i osniva glagoljaški samostan Emaus u Pragu, sa nekim osobitim akcentom ističe se, da će se u tome samostanu »božansko činomolje samo u slavenskome jeziku zbog poštivanja uspomene slavnoga ispovjednika bl. Jeronima, vrsnoga stridonskoga naučitelja, divnog prevodioca i tumača sv. pisma sa hebrejskoga na latinski i slavenski jezik, od kojega je, naime slavenskoga jezika, jezik našega češkoga kraljevstva proizašao i prve početke primio« (Jelić, op. c. XIV. s. 5).

Ova jeronimizacija u pismu cara Karla bez sumnje je djelo hrvatskih monaha, kojima car diže samostan. Taj hrvatski duh osjeća se i u onome pasusu, da je i češki jezik »proizašao i prve početke primio od slavonskoga« t. j. onoga sv. Jeronima. Kako se ova jeronimizacija ne pojavljuje ni u pismu Klementa VI. od 9. V. 1346. kao ni u onome cara Karla od 26. VII. 1356. (Jelić, op. c. XIV. s. 6), u kome ovaj određuje godišnju dotaciju samostanu Emaus u svrhu uspješnijeg podržavanja slavenskoga kulta i pjevanja, to njezinu pojavu u pismu Karla IV. od 21. XI. 1347. možemo smatrati skretanjem od dosadašnje češke tradicije o izvorima i postanku slavenskoga bogoslužja i pisma.

Nije puki slučaj, da baš u to doba nastaju u Češkoj t. zv. »Češka legenda« i »Moravska legenda«, koje veličaju solunsku braću i njima pripisuju sve ono, što pismo cara Karla od 21. XI. 1347. pripisuje Jeronimu. »Češka legenda« baca sv. Ćirila u doba sv. Augustina (Prodan op. c. B. s. 20). Zar tu ne smijemo gledati tendenciju, da se Ćirilu i njegovu djelu dade pečat starine odgovarajuće sv. Jeronimu? »Češka legenda« ovako izvješćuje o postanku glagolice: »Iznašavši nove znakove ili slova stari i novi zavjet i mnoge druge stvari sa grčkoga ili latinskoga prevede na slavenski, ustanovivši da misa i ostale kanonske ure u crkvi se pjevaju slovenskim jezikom, što se sve do danas u Bugarskoj i više slavenskim krajevima održaje« (Prodan op. c. B. st. 20), dok »Moravska« izvješćuje da »pošto su božji ljudi (Ćiril i Metod) vjerskim marom kralja sa pukom preveli k svijetlu vjere, te brižnim marom protumačili im stari i novi zavjet, te ih poučili, a više stvari sa grčkoga i latinskoga preveli, odredili su da se kanonske ure i misa u crkvi Božjoj javno pjeva slavenskim jezikim« (Prodan op. c. B. s. 14). Iako se ovim legendama ne može pripisati nekakova veća povijesna vrijednost, to one ipak mogu poslužiti kao svjedok vjere i tradicije čeških zemalja XIV. vijeka o postanku slovenskoga pisma i bogoslužja. Na jeronimsku novotariju prenesenu iz Hrvatske zemlje, u kojima su živjeli i radili sveta braća, odlučno reagiraju i dozivaju u pamet svome narodu vjekovne tradicije, koje ni krv ni mač nije mogao izbrisati iz narodne duše. Još u XI. v. češki je narod bio uvjeren, da je »biskup Ćiril nekoć iznašao i utvrdio slavenska slova«, kako se izrično veli u povijesti sv. Prokopa i sazovskoga samostana. (Prodan op. c. B. s. 98). G. 1080. češki kralj Vratislav traži od Grgura VII. da dozvoli po cijelome češkome kraljevstvu glagoljati. Papa mu to ne dozvoljava s razloga, što »kolikogod se čita sveto pismo ono voljom božjom postaje na nekim mjestima tamno, da ne bi razumljivo svima izgubilo na

(c. VIII. i IX.). Isto vrijedi i za mletačkoga kroničara Ivana D·· je pisao u sredini XIV. v. i zaražen je gotomanijom s obz: povijest. I on priča, da je »Svethopluk kralj Dalmacije poteka brata gotskoga kralja Totile«. Njega je pokrstio »Konstant.. nosti Solunjanin, katolički muž, poučen u božanskim p.. u raznim jezicima... Ovaj blaženi Ćiril nazvan je apostolom Slavena, koje je priveo k vjeri, a na slavenski im je · veo božansko činomolje«. I tako dva glavna pisc naočale gotomanije gledaju na početku naše povijesti, jedan poslije XIII. v. u slovenskome bogoslužju i njegovu poč: ništa heretično, naprotiv: za njih je sve to sveto. odskače, toliko više, što ovu vijest o sv. Ćirilu i glagolici .. po Dukljaninu. Ali »Dandolo nije onako bezsvesno prepisiv.. kao drugi letopisci onoga vremena, nego je pravio čak na cije, naročito u pitanjima kronologije i kod imena papa, e: čitih vladara. Preuzimajući tako iz kronike đakona Jovan je oko 830. došao u Veneciju poslanik neretljana, da s d. Partečipacom utanači mir, Dandolo domeće ovako: »Nu: infidelis erat, hortatu ducis baptismum suscepit. Erant e: gentiles, quia a Gothis originem traxerant« (Šišić, Ljetop nina, Beograd, 1928. s. 55). Ove druge rečenice nema u : nalu Ivanu. Dandolo je to umetnuo kao svoj komentar, jer doznao, da su prvi Slaveni bili Goti (Šišić, Ibid.). Da : popunja i razjašnjava svoje izvore nena j stu (Cf. Šišić, Povijest, s. 471 n. 14; 488-9 n. 54). Kad tradicija, kako to hoće prof. Šegvić bila čitava tri · Dandola (Nastavni Vjesnik 1931. br. 9—10 st. 190 ss: tradicija u djelu Habana Maura), kada bi o Inoncenta IV. bila opća svojina hrvatskoga klera, te vljati, da ne bi bila doprla do tako blizoga susjeda, D· spomenutoj Dandolovoj metodi, morali bismo očekivati štaju o Ćirilu i glagolici, da će svoj izvor, Dukljanina, : prema mišljenju jeronimske tradicije, kada bi ova u · dominirajuća. Budući da Dandolo o toj tradiciji ne zna možemo zaključiti, da ona tada nije bila poznata u · bi bila općenita u Hrvatskoj, doprla b. necije.

Da ni u vrijeme Dandolovo, t. j. prvoj polovici XIV. v. nije bila sveopća, možemo razabrati iz tradicije, koju u ovo do o glagolici. Godine 1346. 9. V. papa Klement VI. piše praškom: da na molbu cara Karla dozvoljava hrvatskim redovnicima »samostani zbog nevolja i ratova u onim krajevima poruš·

a
vo-
nos
jelo
1059
našao
suđen
ovoga
zauzel
macije
On ta
lio nje
donos
Gotima
čiti tako
kst svoga
lagoljaša
rao znati
onima, o
o heretik

skim kraje
agolicu. O
tsko pism
ze i heretik
da se je oč
strane pap
žemo zaklj
tkom XIII.
velika i usp
enciju papi
letodu hereti
ronimu kao
i u svojoj p
rijanskom i
svoj placet i
ocenta IV. O
i vremenom
ca kao hereti

Izgleda, da smo na putu da doznamo, koji je protuglagolski spis XIII. v. o kome smo govorili. Ljetopis popa Dukljanina u glavi IX., poslije nego je opisao rad i uredbe duvanjskoga sabora i kralja Budimira, dodaje: »Mnoge zakone i dobre običaje uveo je, koje tko želi upoznati, neka čita knjigu Slavena, koja se zove »Metodije« i tu će naći kakova je dobra uveo preljubezni kralj«.

Mnogo se raspravljalo, koja je to misteriozna knjiga »Metodije« o kojoj govori Dukljanin. Prof. Šišić nabraja sva razna mišljenja i podvrgava ih uspjeloj kritici (Ljetopis, str. 126—138). On donosi novo mišljenje, da je spomenuti pasus »docnije umetnút pripis (glosa) u tekst popa Dukljanina« što »očigledno izlazi kad malo pomnije čitamo ono, što je pred tim riječima i neposredno posle njih« (str. 127). On sasvim ispravno utvrdjuje, da riječ Methodius, Μεθόδιος grčki, nema drugo značenje nego kao vlastito ime Metod. Zato mislim da je spomenuti pasus o knjizi Methodius umetnuo kakav prepisivač XIII. v., a da je pri tome mislio na t. zv. panonsku legendu »Život sv. Metodija« (str. 135).

I mi se slažemo sa prof. Šišićem, da ovaj pasus nije izišao iz ruke popa Dukljanina, već da je to kasniji umetak, ali nas nikako ne može uvjeriti, da je glosator mislio na »Žiće Metodovo«. I to zato, što nam glosator govori da knjiga »Methodius« sadrži »mnoge zakone i običaje koje je uveo predobrostivi »kralj«. Iz ovoga bi svakako slijedilo, da se u tome »Methodiusu« mora naći neka zbirka zakona i običaja, i ako ne kao glavni predmet, a ono barem kao neki ulomak. Naprotiv »Život Metodov« nema ni traga kakovim zakonima i običajima. Ako je glosator uistinu poznavao »Život Metodov« tada o Svetopluku nikako nije mogao reći, da je velika »dobra uveo«, niti ga je mogao nazvati »preljubezljivi kralj« (benignissimus rex), jer takovu sliku o Svetopluku u »Životu Metodovu« ne može naći ni najveća simpatija. Citat iz gl. X. što ga navodi dr. Šišić ne dokazuje upravo ništa, jer ni najbujnija mašta iz njega ne bi mogla izvesti, da je Svetopluk »uveo mnoge zakone i dobre običaje«. Nadalje u tome se citatu označuje točno, kako se zove država i narod, gdje je vladao Svetopluk: Moravska i Moravci. A teško je doista i u XIII. v. naći prepisivača kodeksa, koji barem ne bi znao, da Dalmacija i Hrvati nijesu Moravska i Moravci.

Umetnuta glosa o knjizi »Methodius« slijedi kao neko razjašnjenje pripovijedanju Dukljanina o duvanjskom saboru i njegovim institucijama. Tu Dukljanin priča, kako je uređena crkvena hijerarhija, podijeljena Hrvatska na Bijelu i Crvenu, na razne provincije, kojima su starješine banovi itd. Glosator je po psihološkome principu »associatio idearum«, kada je metao ad marginem onu glosu o knjizi »Methodius« u ovoj morao gledati analogni sadržaj (barem djelomično) pripovijedanju Dukljaninovu. I u knjizi »Methodius« moralo je biti govora o nekom saboru, crkvenoj hijerarhiji, crkvenim kanonima i uredbama.

Govoreći o antiglagolskome izvoru XVI. gl. Tome Arhiđakona mi smo istakli, da je sudeći po svemu on nastao početkom XIII. v. Pisac je htio da diskreditira glagolicu. Za bazu je uzeo akte sabora od 1059. godine i povijest borbe Krešimira I. i splitskoga biskupa Pavla oko ustanove hrvatskoga biskupa i još možda kakav stariji spis, koji je govorio o gotstvu Hrvata. Na toj historijskoj bazi izgradio je svoju zgradu o gotstvu i heretičnosti glagolice i sv. Metoda.

Ovome spisu dat je naslov »Methodius«. Dukljaninov glosator imao je pred očima ovaj »Methodius«, kada je pisao poznatu glosu. To slijedi odatle: a) što glosator tvrdi da je »preljubezni kralj mnoge zakone i dobre običaje uveo«, a sabor od 1059. god. uistinu je bio reformatorski. Njegovi »zakoni i dobri običaji« su nam djelomično i poznati (Šišić, Priručnik s. 236—38). Kralj Krešimir je svom dušom stao uz reforme i bio je njihov glavni nosilac. Poznate su njegove veze sa

Latinima (Šišić, Povijest, s. 499 ss). Toma Arhiđakon o saboru 1059. god. veli: »Bio je za vrijeme pape Aleksandra neki velikom slavom održani sabor (multum sollemniter celebrata) svih prelata Dalmacije i Hrvatske (st. 49). Ovu pompoznost sabora sigurno je istakao i pisac »Methodiusa«. Ovo veličanstvo i uloga slavnoga kralja Krešimira IV. odgovarala je stilu duvanjskoga sabora, kako nam ga opisuje Dukljanin. Zato nikakovo čudo da je glosator mislio da se tu radi o istome saboru. Držeći tako glosator je opazio, da Dukljanin u svome izvještaju govori samo o državno-pravnim ustanovama i zakonima sabora, dok onim vjersko-moralnoga sadržaja šuti i ako se je »na saboru osam dana raspravljalo o božanskome zakonu, sv. pismu i stanju Crkve« (Dukljanin c. IX.). Zato glosator čitatelja, za kojega misli da bi možda mogao ostati zapanjen nad ovakovim izvještajem, opominje da će one »zakone i dobre običaje«, koje je donio Dukljaninov sabor naći u knjizi »Methodius«. Glosator u Dukljaninu nije čitao, da je sabor ustao protiv glagolice i sv. Metoda; nije čitao da je ustao protiv ženidbe klera, protiv ženidbe laika u 4. koljenu, protiv nošenja brade sa strane svećenstva itd. (Šišić, Priručnik s. 237).

Zakone protiv glagolice nazvao je glasator »mnoge zakone« (multas leges), dok one o ženidbi i bradi »dobre običaje« (bonos mores). Okviru ovakova razjašnjenja doista u sitnice odgovara glosa nepoznatoga glosatora: »Mnoge zakone i dobre običaje uveo je, koje tko želi upoznati neka čita knjigu Slavenâ, koja se zove »Metodije« tu će naći, kakova je dobra uveo preljubezni kralj«.

Ovome se zaključku ništa ne protivi, što glosator knjigu »Methodius« zove »librum Sclavorom« (knjiga Slavena), jer taj izraz ne mora značiti »slavenskim jezikom napisanu knjigu« (Šišić, Ljetopis st. 126) već knjigu, koja govori o Slavenima, kako je dobro opazio dr. Barada (Episcopus Chroathensis, 1. s. 192 n. 129).

(Svršit će se)

Dr. Ivo Guberina

NOĆNI PLAČ

Kroz šaren prozor mjesečina siva
u crkvu slazi, po mramoru puze.
Stijene kiti poput skupa tkiva,
roni zvijezde, sedef i meduze.

A sve je tiho, nigdje stvora živa,
tek staru sliku novi žar obuze:
Madona plače ... i srebrne suze
u materinskoj zjeni skromno skriva.

O, tko bi znao: zašto tuži ona
i zašto joj se jecaj ko zvuk zvona
prostorom ovim, ko slap vode, sliva!

Gle, puna jada, Majka od svih veća,
u krilu drži Sina od Raspeća
i grozno tužna, sve tužnija biva.

Zvonko Kuhar

L I S T A K

Književni prikazi

O. DELORKO I A. NIZETEO: TALIJANSKA LIRIKA

(Jubilarna knjiga Zabav. Biblioteke)

Kako je urednik »Zabavne Biblioteke« Dr. Nikola Andrić došao na ideju, da 600. knjigu — dakle u našim kulturnim i književnim relacijama uistinu velik jubilej — posveti baš lirici nije lako pogoditi. Na vrh jednoga ogromnoga brda proze i romana polaže on jednu raskošnu, jubilarnu i delicioznu ediciju pjesama. Premalo mu je valjda bilo ono pet stotina svjetskih imena, što ih je preveo, pa je u jubilarnoj knjizi htio donijeti najedanput novih trideset i sedam imena, trideset i sedam ljupkih, divnih, čarobnih i zvonkih imena talijanske lirike.

Bilo kako bilo ovo je uistinu jubilarna knjiga! Ne samo za Zabavnu Biblioteku nego i za našu poeziju, za našu kulturu, za našu mediteransku tradiciju, za našu estetsku superiornost, za nutarnji titraj našega duha. U njoj je ispunjena stogodišnjica naše poetske srodnosti sa narodom Dantea i Leopardija, jer uz imena naših modernih pjesnika prevodilaca nalazimo i Stanka Vraza, Petra Preradovića i Ivana Mažuranića, pače i »jednog od najstarijih prevodilaca talijanske lirike Oracija Mažibradić, koji je — kao i toliki naši stari dalmatinski pjesnici — već u davnim stoljećima nalazio svojoj pjesničkoj duši zadovoljenje u kulturnoj zapadnjačkoj poeziji«. U njoj su pružena stoljeća talijanske pjesme, sve od trinaestoga do dvadesetoga. To je antologija, svakako najsmionija i najpjesničkija antologija na hrvatskom jeziku, svaka antologija nosi u sebi jubilaran karakter, književnu svečanost, pretenziju trajnosti, čar najboljega.

Imena prevodilaca, među kojima se nalaze Pavelić i Nazor, Kombol i Tresić Pavičić, odlični poznavaoci talijanskoga jezika i intimni prijatelji talijanske književnosti, jamče za dobar izbor i relativno najvišu mogućnost savjesna književnoga posla. Urednici pak, pjesnička imena — D e l o r k o i N i z e t e o — vele u svojim Napomenama, da su svijesni o selektivnosti svakog prijevoda, a pogotovo pjesničkoga djela, čuvali osobito neke elemente, koji čine pjesmu pjesmom. Spasili su svugdje r i t a m pjesama i što je najvažnije pustili su svojim prevodiocima s l o b o d u u metričko-formalnom pogledu. Time je u knjizi spašena poetičnost i »onaj neizrecivi poetski sok, osjećaj, koji nas vodi vrelu emocije i razlikuje u isti mah pjesmu od pjesme i pjesnika od pjesnika«.

Ako se uzme u obzir, da su Delorko i Nizeteo sami preveli trideset pjesama od osamdeset i pet što ih ima u knjizi, dakle trećinu, onda je jasno, da ova jedinstvena knjiga predstavlja veliku književnu vrijednost, jer se na svakoj stranici osjeća da je izborom odlučivala često i inspiracija i da to nijesu prijevodi nego zapravo prepjevi pjesama. Poezija je pretočena u poeziju.

Pored Delorka i Nizetea, to u prvom redu vrijedi za Vladimira Nazora, koji je sam preveo preko dvadeset pjesama.

Divno je promatrati u ovoj knjizi, kako se susreću, bore i stapaju u jedinstven izraz dva pjesnika, dvije umjetničke individualnosti, dva nadahnuća. Pa-

velić prevodi od Sv. Franje Asiškoga *Pjesmu suncu* i od De Todija *Kristovu tužaljku nad pjesnikom* i upravo se vidi, kako im se sav prepušta i predaje. Međutim Nazor se bori sa Carduccijem, Pascolijem i D'Annunzijem. Osjeća se njegova velika individualnost i on mjestimično daje sebe, naročito kod Pascolija, specijalno u »Pjesmi vrela«. To je potpuni Nazor. Ali ipak ga svladava Leopardi u pjesmi »Svojoj dragoj«, jednoj od najljepših ljubavnih pjesama na svijetu.

Kombolovi prijevodi Danteovih stihova prepuni su čvrstoće i umilne jasnoće, koja očarava i razotkriva misterioznu dubinu Alighierijeve »Komedije«, ali mora se priznati, da je Preradovićev prijevod »Smrti kneza Ugolina« iz *Inferna* vanredno književno iznenađenje.

Leopardija prevode pored Nazora Sibe Milčić, Stjepko Ilijić, Ante Petrović i Nizeteo. Od Begovića je Palazeschijeva »Bolesna česma«, a od Čerine Sofficijeva »Duga«.

Profesori talijanskoga jezika Lozovina i Deanović također su zastupani, njihovi prijevodi su solidni, ali hladni.

Svakako je dvadeseto stoljeće moralo dati autorima najviše posla. Tu je trebalo probrati biserje u još nesmirenim virovima stvaranja i pronaći bitno za one, kojima je od svih pjesnika prijašnjih vijekova najteže naći i spoznati sebe. Izbor pjesnika, izbor pjesama i izbor dobro prevedenih pjesama — trebalo je dakle svladati tri zasebna teška posla, od kojih je ovaj posljednji najviše uvjetovao.

Bilo bi bez ikakove koristi tražiti ovdje čvrst kriterij, po kojem su se urednici probijali kroz ta tri izbora. Izbor je već sam po sebi stvar relativna i subjektivna, kako to u inače vanredno pohvalnoj ocjeni ove antologije priznaje i Enrico Damiani u »Meridiano di Roma« (16. IV. 1939.), ali bitno je, da se u djelu ovakove vrsti osjeti sva raznolikost, bogatstvo, pjesnička individualnost, siguran književni ukus i barem približno da se napipa nutarnju jezgru jedne velike, bogate književne generacije kao što je talijanska prije i poslije rata; »dosta je da dadne adekvatnu ideju perivoja, iz kojega su ubrani pojedini cvjetovi.« (Damiani).

Zastupane su skoro sve struje moderne talijanske lirike: Krepuskolarizam (ili crepuscolo = suton) sa Corazzinijem, Gazzanom i Govonijem; Futurizam sa Marinettijem, »Čista poezija« sa Ungasettijem.

Tek bi se moglo pitati, kako to, da nema Bontempellijeva magičnoga realizma, a da je razvikani futurizam dobio samo jedan odlomak jedne Marinettijeve pjesme, da nema Martinija, Morrettija, Papinija i t. d., ali čemu, kad je odlično i mnogo ovo što smo dobili.

Ne može biti slučajno, što knjiga svršava sa odličnom pjesmom Eugenija Montale »Mediteran« (prev. Vida). U toj pjesmi kao narod najbliže osjećamo svu srodnost duha i sudbine, jer i mi ležimo na Mediteranu, i u nama je »usađen opasni zakon« Mediterana:

...biti prostran, promjenljiv i ujedno nepomičan;
i pročistiti se tako od svih nečisti kao što činiš ti, kad naplavljuješ žale —
među algama, plutom i zvjezdama morskim jalovim talogom svojega bezdna.

I mi imamo pred licem svojim divno lice mora, a s njime i prostranstvo duha i širinu horizonta, kojim smo uvijek darivali ljepotu zapadnih obala.

Narod smo, kojega počasti Dante i kojemu se u pohode spremao Michelangelo.

»Jer k vama doći bijeh naumio«.

Stoga je ova antologija divan *prepjev* sa dviju obala, na kojima se najdublje u Evropi doživljava »Pjesma suncu« i »Mediteran«.

D. Žanko

MEREŠKOVSKI O DANTEU

Nedavno je u talijanskome prijevodu (sa ruskoga) izašlo veliko djelo Merežkovskoga o »Danteu« u izdanju izdavača Zanichelli — Bologna, 1939. XVII.

Prije ove knjige poznati je ruski pisac napisao tri zapažene studije »Sveti Pavao«, »Sveti Augustin« i »Sveti Franjo Asiški«.

Ovo je dakle četvrta knjiga, kojom Mereškovski zalazi u srž Zapada i katolicizma. Posveta glasi: »Benitu Mussoliniju realizatoru proroštva ova knjiga o Danteu proroku.«

Djelo je podijeljeno u dva dijela: »Danteov život« i »Što je učinio Dante?« (U svakom dijelu preko 200 stranica). Osim toga u knjizi se nalazi vrlo interesantan predgovor pod natpisom »Dante i mi«, u kojem Mereškovski analizira pitanje: »Je li Dante za nas živ ili mrtav?«

»Da to dostojno prosudimo, veli Mereškovski, treba da se poslužimo ne svojom vlastitom nego Danteovom mjerom. Najviši cilj života za njega nije kontemplacija onoga što u činjenicama postoji nego akcija, koja stvara novu bit. U tome Dante nadvisuje sva tri majstora riječi, koji su mu snagom vizije slični — Homera, Šekspira i Goethea«.

Cilj Komedije jest (po Danteovim riječima) »pokrenuti ljude iz stanja bijede i povesti ih u stanje sreće.«

Glavni je Danteov cilj učiniti od ljudi nešto, preobraziti im njihove duše i sudbine svijeta, a ne reći im nešto. Po ovom mjerilu treba prosuđivati Dantea. Ako je Mefisto, govoreći da je »Trojica i Jedan laž«, imao pravo, onda bi Dante bio mrtav i nikakvo ga naše slavljenje ne bi moglo uskrsnuti.«

Mereškovski se zatim obara na izjavu talijanskoga filozofa i kritika Benedetta Croce, po kojoj je »sav religiozni sadržaj Božanske komedije za nas već mrtav«, pa nadodaje: »To je kao da kažemo: Dante je za nas mrtav; jedino u umjetničkom stvaranju, u kontemplaciji, on je uvijek živ i velik, dočim u akciji on više ne znači ništa«.

Nažalost ovu činjenicu nije teško dokazati. U XIX. stoljeću je jadikovao Alfieri: »Možda nas u čitavoj Italiji danas nema više od trideset, koji smo uistinu pročitali Božansku komediju«. Ali to što danas u Italiji čita »svetu pjesmu« možda i trideset milijuna, to bi vrlo malo značilo u oživljavanju Dantea, nadodaje pisac, koji je pesimista u toj stvari i koji utvrđuje, da za današnjega čovjeka Dante više nije živ i nema što od njega tražiti.

»Ipak Dante nije živio uzalud«, zaključuje Mereškovski i nadodaje — »Ako čovječanstvo odijelivši se od Krista ide ispravnim putem, onda Dante ne će uskrsnuti nikada; ako li je pak ovo stara zabluda, tada izgleda, da je dan njegova uskrsnuća bliže nego ikada. Dante će oživjeti, kad u ljudima oživi ne samo lična nego opća savjest, koja je još nijema i zanijemila.«

Mereškovski je mnogo zanimljivih stranica posvetio Mussoliniju, s kojim je u dva maha razgovarao o Danteu. Duce ga je toliko impresionirao, da piše, kako mu se čini, da je »Mussolini jedini čovjek na svijetu, koji mudro prosuđuje svjetsku važnost Dantea«.

»Je li samo slučaj, ili nešto više, činjenica, da baš u ovim za čitavo čovječanstvo strašnim danima, možda u vigiliji njegove najviše borbe za njegovu živu dušu — slobodu — jedan Rus piše o Danteu, jedan prezreni o prezrenome, jedan prognanik o prognanome, na smrt osuđeni o na smrt osuđenome?

Nitko od ljudi evropskoga Zapada ne će možda shvatiti, što hoću da kažem. Ali sve će shvatiti, kada vide — a možda i brzo — da od sudbine ruskoga Orijenta ovisi i sudbina evropskoga Zapada.

Dante, koji je bio slijep za Orijent umro je — iza kako je u posljednjoj viziji presvetoga Trojstva dovršio svoje glavno djelo Komediju — na pragu

Orijenta: u Ravenni, gdje je završavao Orijent, i Bizantisko carstvo a započinjalo ono Rimsko, zapadnjačko.

Može se predviđati, da će Dante biti shvaćen i prigrljen po prvi put na Orijentu okrenutom prema Zapadu, u budućoj slobodnoj Rusiji.«

D. Ž.

DR. RER. POL. VILKO RIEGER: DAS LANDWIRTSCHAFTLICHE GENOSSENSCHAFTSWESEN IN DEN KROATISCHEN LÄNDERN.

Liberalizam XIX. vijeka dao je mogućnost za široki zamah kapitalizma, sa svim njegovim dobrim, a pogotovo lošim stranama. Zato nije čudo, što se ubrzo stvara reakcija, prvo u teoriji političke ekonomije i filozofije, a kasnije u radničkim pokretima i organizacijama, koja postavlja ideal u socijalizaciji svih gospodarskih dobara i kolektivizaciji proizvodnje. U ogorčenoj borbi koja je tada započela izmedju ova dva protupoložena sistema socijalnih i gospodarskih odnosa, zadrugarstvo nastupa dosta rano, kao pomirljivi faktor, sa težnjom, da premosti jaz, koji se sve više proširivao izmedju rada i kapitala.

Ideju solidarizma koju je zadrugarstvo istaklo, nije u potpunosti ostvarilo. Kapitalizam i socijalizam nijesu potisnuti i onemogućeni. Sredstva kojima se zadrugarstvo služi, pokazala su se preslaba, da bi se samo njima mogao ostvariti jedan zadružni socijalni poredak. Ali ideja solidarizma, koja je vrlo stara i jedna od najetičnijih ideja, nije s time izgubila na svome sadržaju i aktuelnosti. Šta više mi smo svjedoci neke vrsti njene obnove i velikog proširenja. Mnogi socijalni i politički pokreti zadnjeg vremena, uklopili su je, na ovaj ili onaj način u svoj program.

Ipak se ne može preći preko pozitivnih rezultata, koje je zadrugarstvo do danas postiglo u radu na organizaciji i podizanju materijalnog i socijalnog položaja najsiromašnijih društvenih slojeva. Jedan puta formirana ideja samopomoći u zadružnom obliku, počela se širiti velikom brzinom po svim zemljama i postizava svojim radom priznate uspjehe, paralizirajući uspješno u izvjesnim područjima razorni uticaj kapitalizma. Udružene zadruge u svojim centralnim kooperativama, predstavljaju danas u pojedinim zemljama važan gospodarski faktor.

Dok je zadrugarstvo u velikom poletu u drugim naprednim gospodarskim državama, pojavljuju se kod nas prvi počeci, u vezi sa teškim političkim, gospodarskim i socijalnim položajem hrvatskog naroda.

Pod konac XIX. i početkom XX. vijeka, počeo se u hrvatskoj osjećati pored političkog pritiska sve više i gospodarski pritisak Madjara, koji su na gospodarskom području, putem raznih financijalnih mjera, našli uspješno sredstvo za političko podjarmljivanje i madjarizaciju hrvatskih krajeva. Široke hrvatske seljačke mase, na prelazu iz naturalne u novčanu privredu, zahvaćene donekle i svjetskom agrarnom krizom, koja je u to vrijeme vladala u Europi, bile su u vrlo teškom gospodarskom i socijalnom položaju. Znatan dio hrvatskih zemalja nalazi se još u to vrijeme pod režimom feudalizma, a u drugim posljedice prijelaza još nijesu sasvim nestale. Mnogi problemi s time u vezi, čekaju na svoje riješenje. Kao najprešniji pokazuju se, oslobodjenje naroda iz ruku zelenaša i stvaranje sredstvava za unutarnju kolonizaciju.

Da bi donekle doskočili tome i zaustavili zabrinjavajuću tendenciju pauperizacije i proletarizacije, koja je zauzimala sve većeg maha, hrvatska inteligencija pomišlja na osnivanje zadrugarstva. Tako se hrvatsko zadrugarstvo radja sve u težnji, da postane snažna brana gospodarskom propadanju hrvatskog sela, a zatim odmah, kao moćna podrška u očuvanju naroda od političkog podjarmljivanja.

Za ovo kratko vrijeme od svoga osnivanja do danas nije hrvatsko zadrugarstvo u potpunosti ostvarilo sve one intencije, koje su mu prilikom osnutka postavljene. Prilike u kojima se ono razvijalo i prepreke, koje je moralo svakodnevno

da savladjuje, bile su tako teške, da mu nikada nije bio omogućen podpun zamah. Iza kratkih perioda procvata, dolazili su teški udarci i duge periode pada i stagnacije. Prvo djelo koje se znanstveno i sustavno u cijeloj širini i kompleksu bavi pojavom, razvitkom i sadašnjim stanjem hrvatskog seljačkog zadrugarstva, je studija Dr. Vilka Riegera: Poljoprivredno zadrugarstvo u hrvatskim zemljama, koje je izišlo početkom ove godine na njemačkom jeziku u Berlinu, kao dizertaciona radnja na Berlinskoj Visokoj trgovačkoj školi.

U uvodu svoje radnje autor iznosi kratku povijest hrvatskih zemalja (Hrvatske, Slavonije, Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Istre i djela Vojvodine) prilažući jednu geografsku kartu. Zatim odmah prelazi na istraživanje općih preduvjeta, koji su pogodovali ili priječili ispravan i potpun razvitak našeg zadrugarstva. On opće preduvjete dijeli na nacionalno političke preduvjete, koji su sadržani u karakteru i psihi hrvatskog seljaka, te geografsko-historijske i gospodarsko socijalne preduvjete.

Naročitu pažnju poklanja autor nacionalno političkim momentima. Tako već u uvodu naglašuje, da je htio istražiti razvitak i sadašnji položaj seljačkih poljoprivrednih zadruga u hrvatskim zemljama i pri tome objasniti, kako je kriza hrvatskog zadrugarstva uvjetovana od gospodarskih socijalnih i političkih uzroka. On zastupa mišljenje, da će se ozdravljenje zadrugarstva u hrvatskim zemljama moći ostvariti, kada neprirodni državopravni položaj u kojemu se ove zemlje nalaze, bude ispravljen u korist hrvatskog naroda. Već po ovome svome uvodu, u povezivanju gospodarskih momenata sa nacionalno političkim, odrazuje se prednost ove odlične knjige, koju ona zadržaje do kraja.

Kako su nacionalno politički momenti utkani u cijelom radu hrvatskog zadrugarstva, pokazuje se već prilikom osnivanja Hrvatsko-Slavonsko gospodarskog društva 1841 god., kada osnivači izjavljuju da žele unaprediti poljoprivredu, a kasnije (1907) putem predajno-nabavljačkog posredovanja narod gospodarski učiniti nezavisnim i nacionalno politički otpornijim. Još veći nacionalno politički momenat dolazi kod osnivanja kreditnog zadrugarstva. Prvi počeci kreditnog zadrugarstva padaju za vrijeme banovanja grofa Kuena Hederwarya. U Hrvatskoj i Slavoniji počinju se osnivati od vlade u Pešti zavisne Vjeresijske udruge. Slobodnom hrvatskom zadrugarstvu pravljene su ogromne smetnje. Vjeresijske udruge nijesu uspjele radi otpora hrvatskog seljaka, kao što će neuspjeti kasnije po beogradskim vladama favorizirane poludržavne Zadruge za poljoprivredni kredit.

Radeći pod devizom, da nacionalna nezavisnost ne može biti bez gospodarske jakosti, hrvatsko zadrugarstvo pred Svjetski rat, već je važan faktor u borbi za slobodu, protiv madjarske hegemonije, austrijskog i srpskog imperijalizma.

Poslije Svjetskog rata počinje drugi period hrvatskog zadrugarstva. Prilike su se znatno promjenile. Medju povoljnim momentima, došle su i nove poteškoće i zapriјeke daljnjem radu. Već 1925 god. osniva se na temelju posebnog zakona organizacija privilegiranih državnih kreditnih zadruga. Godine 1929. položaj se još više pogoršava, te za vrijeme diktature i gospodarske krize, kreditno zadrugarstvo pomalo slabi i vremenom podleže. Nesumnjivo je, navodi autor, da postoje i drugi razlozi krize hrvatskog zadrugarstva, ali nesumnjivo je da nacionalno politički igraju glavnu ulogu.

Pored nacionalnih momenata, koji se javljaju prigodom osnivanja hrvatskog zadrugarstva, vrlo važni su i gospodarsko socijalni, koji su kočili prijeratni gospodarski razvitak hrvatskog naroda. Autor ih sistematizira u slijedeće grupe:

a) Prijelaz iz naturalnog u tržno i novčano gospodarstvo, koje je neorganski provedeno.

b) Neuredjeni i zastarjeli agrarni ustav pojedinih hrvatskih zemalja, koji više nijesu odgovarali novim životnim prilikama i potrebama puka, naročito neprovadjanje agrarne reforme u korist seljaka.

c) Kao potreba velikih kreditnih potreba, pojavilo se u velikom opsegu zelenaštvo, te

d) Strukturalne promjene u svjetskom gospodarstvu prouzrokovale su agrarnu krizu u hrvatskim zemljama, koja do danas nije izčezla.

Ako tome još pridodamo psihološke predispozicije, onda će nam biti donekle jasan brzi razvitak hrvatskog zadrugarstva. Naš je seljak prožet idejom zajednice, koju on u svome životu ostvaruje i manifestira na razne načine. Najviši produkt toga duha je seljačka kućna zajednica ili zadruga, koja je najizrazitiji tip našeg solidarizma i po tome vrlo slična modernoj zadružnoj ideji samopomoći.

U drugom dijelu knjige autor prikazuje organizacione oblike hrvatskog seljačkog zadrugarstva, kako su se vremenski pojavljivali, iznoseći povjesni razvitak pojedinih saveza i njihove karakteristike. Pored Vjeresijskih udruga, koje su se počele osnivati na temelju hrv. ugar. zakona od 1898. godine, sa centralom u Pešti, najjača i najstarija zadružna organizacija je Hrvatsko-Slavonsko gospodarsko društvo, koje se promjenom pravila god. 1907 pretvara u centralu predajno nabavljačkih zadruga.

Prvi poticaj za osnivanje kreditnog zadrugarstva daje Katolički kongres u Zagrebu god. 1900. Kratko vrijeme iza toga osniva se god. 1902. Hrvatska poljodjelska banka u Zagrebu, kao centrala kreditnog zadrugarstva u hrvatskim zemljama, koja i pored osnivanja Saveza hrvatskih seljačkih zadruga 1916 god., ostaje matica kreditnog zadrugarstva, sve do svršetka Svjetskog rata. God. 1919 nastaje prva samostalna centrala kreditnih zadruga pod imenom Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga u Zagrebu. Kratko vrijeme iza toga osnivaju katolički orijentirani intelektualci Zadružnu svezu u Zagrebu. God. 1925 dolazi do velikog sloma u hrvatskom zadrugarstvu. Hrvatsko-Slavonsko gospodarsko društvo zapada u krizu i likvidaciju, te 1928 nanovo obnavlja svoj rad pod imenom Hrvatsko gospodarsko društvo u Zagrebu. God. 1929 zapada u krizu i Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga u Zagrebu, čija sanacija nije do danas potpuno provedena. God. 1934 osniva se u Zagrebu novi Savez pod imenom Glavni savez hrvatskih privrednih zadruga

U Bosni i Hercegovini zadrugarstvo se počinje razvijati god. 1904 u vezi sa Hrvatskom poljodjelskom bankom u Zagrebu. God. 1919. osniva se Savez hrvatskih seljačkih zadruga u Sarajevu, kao centrala bosansko-hercegovačkog zadrugarstva.

U Dalmaciji prva zadruga se osniva god. 1896., a prvi zadružni savez nastaje god. 1907 pod imenom Zadružna sveza u Splitu, kao poslovna i reviziona centrala dalmatinskog zadrugarstva, koje se do rata vrlo dobro razvija. Poslije Svjetskog rata stupa i ovaj savez u krizu. God. 1929 nastaje u Splitu Zadružna matica, koju osnivaju katolički orijentirani krugovi i inteligencija.

U zadnjem deceniju osnovano je u Splitu nekoliko poslovnih centrala raznih vrsta zadruga.

Sve do god. 1922 položaj hrvatskog zadrugarstva odgovara predratnoj strukturi. Od 1261. — zadruge, organiziranih u 7 saveza, 462. — su prodajno-nabavljačke ujedinjene u Hrvatsko-Slavonskom gospodarskom društvu, a ostalih 799. — 90% su kreditne zadruge.

Pred gospodarskom krizom 1929 god. bilo je 6 saveza sa 844 zadruge. Od toga kreditnih 612, prodajno nabavljačkih 105, produktivnih 79, raznih 48. Usporedjeno sa 1922 god. broj zadruga je manji za 400 uslijed likvidacije Hrvatsko-Slavonskog gospodarskog društva.

Zadnjom gospodarskom krizom prilike su se u hrvatskom zadrugarstvu još više pogoršale. Kreditno zadrugarstvo koje je bilo najmnogobrojnije biva ukočeno i za dogledno vrijeme paralizirano u svome radu. Ali nezgoda kreditnog zadrugarstva nije mogla zapriječiti rad i razvoj na ostalim zadružnim poljima. Izlazeći iz krize zadrugarstvo u hrvatskim zemljama započinje novi odsjek u svome radu. Usprkos neuspjesima i zaprijekama, nalazi hrvatsko zadrugarstvo uvijek nove puteve i sredstva za održanje i nastavak rada.

Držeći se klasične podjele autor u trećem djelu knjige grupira i razvrstava zadruge po njihovoj funkciji izlažući sadašnje stanje kreditnog, nabavljačkog, predajnog i proizvodnog zadrugarstva. Naročitu pažnju autor posvećuje kreditnom zadrugarstvu, koje je za vrijeme zadnje krize zapalo u poteškoće. Kreditne zadruge se uspješno razvijaju i tamo, gdje druge zadruge radi stupnja gospodarskog razvitka još nemaju potrebnih preduvjeta. Potrebe za kreditom usprkos male intenziviranosti poljoprivrede velike su. Idealno bi bilo, kada bi seljačke kreditne zadruge bile tako jake, da zadovoljavaju cijele potrebe seljaka za kreditom. Medjutim kako se može razabrati iz ankete Agrarne privilegovane banke od cijelog zaduženja poljoprivrednika u visini od 6—7 milijardi dinara, na zadrugarstvo odpada svega 12.08%, a ostalo na druge kreditne izvore. Tako kreditni zavodi učestvuju sa 32.43%. Pab sa 7.25%. Držav. hip. banka 2.96% i privatni vjerovnici sa 45.28%. Teško je razjasniti, zašto je zadrugarstvo tako slabo zastupano u kreditiranju poljoprivrede. Najvažniji razlog bit će, navodi autor, u manjkavosti zadružne organizacije i otešćanom stvaranju kapitala u seljačkim gospodarstvima. Ipak se ne smije upliv zadrugarstva podcijeniti, jer i ako nije moglo podmiriti sve potrebe na kreditu, utjecalo je donekle na smanjenje kamatne stope privatnih vjerovnika.

Prema autorovoj procjeni god. 1929/30 bilo je kod 450 kreditnih zadruga 15 mil. zadružnih udjela, 230 mil. uložaka 23.mil. rezerve. To su bila uglavnom sredstva sa kojima je hrvatsko kreditno zadrugarstvo pred krizom raspolagalo. Protustavka ovih vlastitih i tudjih sredstava su zajmovi u visini od 240 mil. dinara. Iz ovoga se najbolje vidi, kako su bile velike potrebe za kreditom dok su sredstva sa kojima se raspolagalo bila ograničena. No ovaj »Kapitalknappheit«, koji ide do napetosti, pogoršava kreditna politika nekih saveza, koji su znatan dio vlastitih i tudjih sredstava plasirali u nerentabilna industrijska poduzeća i nelikvidne parcelacijone poslove. God. 1936 bilo je 605 kreditnih zadruga od toga učlanjeno u zagrebačkim savezima 421 — sarajevskim 60 i splitskim 124.

Hrvatskom seljaku su potrebni dugoročni i kratkoročni krediti. Radi pomanjkanje kapitala, a osobito rad naravi sredstava sa kojima raspolažu zadruge (kratkoročni ulošci), zadruge mogu u sadašnjoj organizaciji pružati samo kratkoročni kredit. Zato se dugo osjeća potreba jedne zadružne banke, koja bi vršila funkciju akumulacije i pravilne podjele zadružnih sredstava, a u drugom redu, da pronadje i omogući nove financijske izvore, koji bi se mogli staviti poljoprivredi na raspolaganje. Ova potreba za zadružnom bankom, porasla je osobito nakon likvidacije zemljoradničkih dugova, budući su nade, koje su polagane u PAB, propale. Tako je Privilegovana agrarna banka u 1936 godini imala podjeljenih 234 mil. dinara zadružnog kredita. Od te svote slobodno zadrugarstvo je dobilo 18 miliona dinara, a ostatak od 225 mil. podjeljen je privilegiranim poludržavnim zadrugama za poljoprivredni kredit.

Dosadašnji pokušaji sa osnivanjem hrvatske zadružne banke su propali. Tako 1924 god. osnovana je u Zagrebu Hrvatska seljačka zadružna banka, ali je radi pomanjkanja sredstava morala 1929. god. likvidirati. Ovoj likvidaciji je mnogo doprinijela i beogradska vlada, jer je banka bila otporna točka Hrvatske seljačke stranke. Istu sudbinu je doživjela i zadružna banka u Splitu.

Prodajno nabavljačko zadrugarstvo rašireno je u hrvatskim zemljama osim u Bosni i Hercegovini. Ovo je zadrugarstvo ujedinjeno u raznim poslovnim i revizionim savezima. Najčistiju formu ovih zadruga predstavlja Hrvatsko gospodarsko društvo u Zagrebu i Nabavljačko prodajna središnjica hrvatskih seljačkih zadruga. U Dalmaciji su dvije organizacije kao poslovne centrale i to Zadružna poljodjelska poslovnica i Zadružna matica. God. 1936 bilo je u hrvatskim zemljama 190 nabavljačko prodajnih zadruga, od toga članova saveza u Zagrebu 130., u Splitu 56 i Sarajevu 4.

Produktivne zadruge predstavljaju jedan viši gospodarski stupanj razvitka i zadružne svijesti. Kako je kod ovih zadruga pored toga potreban obično i znatan kapital za investiciju i skladišta, to se one mogu osnivati samo tamo, gdje zadru-

gari raspolažu sa dovoljno kapitala, ili gdje država, općina ili druge zajednice stavljaju potrebni kapital na raspolaganje. U hrvatskim zemljama bilo je 1936 godine 563 proizvodne zadruge.. Od toga u Hrvatskoj i Slavoniji 382, Dalmaciji 181. U ovome broju nijesu uračunate one zadruge koje nijesu registrirane i začlanjene u nekom savezu.

Najtipičniji predstavnik ovih zadruga u Hrvatskoj su razne stočarske zadruge. Tako postoji Savez stočarskih zadruga u Zagrebu, 112 članova zadruga. Savez selekcijskih zadruga za uzgoj svinja sa 48 zadruga. Zatim Središnja mljekarska zadruga sa 47 članova. U Dalmaciji su mnogobrojne ribarske zadruge, koje imaju centralu u Splitu sa 70 članova. Znatne su i zadruge za osiguranje stoke, koje su organizirane u Središnjoj zadrugi za osiguranje stoke sa 106 članova, te neke druge. Važnost proizvodnih zadruga biva sve veća. Posljednjih godina njihov razvitak dobio je veliki zamah, tako da se njihov broj od 1936 god. do danas znatno povećao. To znači da seljak uvidja i osjeća njihovu korist. One imaju veliki zadatak u budućnosti, da izvrše racionalizaciju i preorijentaciju u našoj poljoprivrednoj proizvodnji.

Posebni tip hrvatske zadružne organizacije je Gospodarska sloga, osnovana god. 1935. Pisac joj poklanja puno pažnje, informirajući po prvi puta opširno vanjsku javnost o ovoj značajnoj hrvatskoj gospodarskoj ustanovi. Unutarnja organizacija G. s. je provedena putem mjesnih općinskih i kotarskih povjereništava, sa izrazitom težnjom, da cjelokupno vodstvo ostane u rukama samih seljaka. Pisac povoljno ocjenjuje dosadašnji rad Gospodarske sloge, i navadja pojedine akcije, koje su do sada bile povedene, kao: podizanje cijena stoci, žitu, poljoprivrednih nadnica, mlijeku, zatim akcije na sniženju gradskih trošarina, unutarnjoj kolonizaciji i dr.

Da se Gospodarska sloga mogla u tako kratko vrijeme raširiti u najsnažniju zadružnu organizaciju, razlog je doduše u trideset godišnjem propagandističkom i organizacijonom radu seljačkog pokreta, ali je tek politički i gospodarski teški položaj hrvatskog naroda pridonio ovako brzom njenom razvitku.

Kao novi organizacioni sistem, G. s. ima sličnosti sa seljačkim sindikatom u zadružnom obliku. Svakako da to nije sindikat u klasnom socijalističkom smislu, nego je to više pokret masa, u kojemu narod sam zaštićuje svoje interese i ovom velikom organizacijom hoće da riješava svoje gospodarske probleme. Svakako da ona ima i izvjesnih manjkavosti i slabih strana. Najveća je opasnost, da G. s. izgubi svoju široku nacionalnu bazu i postane isključivo partijsko političko sredstvo. Zato bi bilo dobro, da se ova opasnost predusretne, jer bi partijsko političke tendencije mogle samo negativno djelovati. Pravac razvitka trebao bi ići u [illegible] saradnje sa ostalim zadružnim organizacijama dok bi G. s. u sadašnjoj [illegible] ostala vrhovna organizacija zadrugarstva, koja bi se imala brinuti i garantirati [illegible] se načela hrvatskog gospodarstva u svim područjima provode.

U zadnjem dijelu svoje radnje autor izlaže načela najnovijeg zadružnog [illegible] od god. 1937 i raspravlja o najvažnijim problemima zadrugarstva, kao i [illegible] reviziji, školovanju, specijalizaciji, organizaciji i suradnji. Autor se zalaže [illegible] kalnu organizaciju zadrugarstva, ali ne krutu mehaničku, nego baziranu [illegible] darskim prilikama i potrebama. Za uspješan razvitak potrebna je najprije [illegible] tracija, koja bi se mogla provesti na bazi i u okviru novog zadružnog [illegible] osnivanjem jednog Saveza hrvatskih zadružnih saveza.

Obradjujući gornji materijal u jasnom i pregnantnom stilu, autor se [illegible] svojom radnjom prikazao kao jedan od najboljih poznavalaca zadrugarstva [illegible] i udovoljio velikoj potrebi, za jednim sistematskim cjelokupnim [illegible] zadružnog pokreta. Ova knjiga je ujedno dokaz važnosti našeg zadr[illegible] prelazi uske granice interesenata i pokazuje se kao znatan nacionaln[illegible] socijalno politički faktor.

OSVRT NA »SEKSUALNE PROBLEME«

(Izdanje »Istina i Život«; preveo dr. K. Spalatin, Zagreb 1939.)

Knjiga četrnaestorice autora — zastupnika nekoliko narodnosti — »Seksualni problemi« — sasvim je nešto novo. Mnoštvo je autora do sada promatralo erotske manifestacije sa čisto anatomsko-fiziološkog stanovišta, prikazujući ih opširnom i bujnom deskriptivnošću ne zalazeći do njihovih originalnih ishodišta i ciljeva i ne poimljući njihove bitne moralne karakteristike: estetike i etike erotike.

Ambicija četrnaestorice autora, da tretiranja seksualnih problema istrgnu iz privilegirane, integralne domene liječnika i da se srž problema podigne u čisto filozofsko-moralističke sfere, potpuno je uspjela, jer su dokazali, da tek psiholog i moralista sa preciznim anatomsko-fiziološkim predznanjem može ispravno i meritorno vladati tim naučnim materijalom. Uostalom casus Freudove psihoanatičke doktrine najbolje dokazuje, kako liječnik ne-filozof, a neograničene filozofske ambicije može komponirati karikaturu »specijalne medicinske psihologije i logike« uz neizmjerno mnogo opće-filozofskih apsurda.

Andre Berge studijom o dječjim seksualizmima pokazuje savršeno poznavanje preraznolikih filozofsko-pedagoških teorija o predmetu zbijajući svoje raspredanje konačno u tvrdnju, da pedagogija dječje seksualnosti treba da bude individualno vođena i usmjerena — s puno obzirnosti, dubokog psihološkog poznavanja i shvaćanja djeteta. Osobiti psihološki novum — izbjegavanje Edipova kompleksa kod djece tako da se djeci iluzionira roditeljska pozicija — veoma je originalan, logičan i posve akceptabilan.

Xavier de Lignac izvrsno tvrdi, da se seksualno pitanje ili negira ili se opet panseksualistički promatra samo za to, jer ljudi to pitanje ne mogu uspješno riješiti. Upire prstom u tipični farizeizam građanskog erotskog morala, komu je cilj realizacija seksualnih nagona.

Theo Chentrier oštro, a ozbiljno i duhovito ironizira »vječni evolucionizam freudovštine«, koja i postaje u dobrom svome dijelu neozbiljnom samo radi neprestanog revizionizma samog sebe. Nada sve kritički odbija neopaganizam moderne eugenike, koja vođena današnjim etatističkim apsolutizmom, rođenim od nadhumanističkih ideja Bernharda Shawa i od filozofije o nadčovjeku (Nietzsche, Hegel, Anthony Ludovici) te antropolatrije i kratolatrije uopće (Jack London, Sinclair Upton, Edward Wiggam) i nije ništa drugo no neki novi »eugenički mentalitet« i religija po kojoj individuum postaje rasni objekt materijalističkog eugeničkog utopizma. Jetko persifliranje i plastička ironija, kojima pisac udara na taj neopaganizam — zapravo su malo hiperbolizirani ispravni sudovi te zabludjele kronične moderne utopije.

Veliki dio seksuologa ne priznaje fiksnih etičko-estetskih regulativa ljudske erotike, pa govore vazda o t. zv. uzuelnom moralu. Po takovom erotskom liberalizmu nije potreban seksualni moral, koji dirigira autodisciplinu i sprečava anarhiju erotičkih impulsa radi fizičke i psihičke ravnoteže — moral koji presuponira etičko zdravlje nad fizičkim i konformira u čovjeku t. zv. nutarnju slobodu, koja kulminira u askezi erotike.

Današnji erotički liberalizam koncedira svakom čovjeku ekstremno individualističko riješenje generativne zadaće — sve do uzakonjenja abortusa bez ikakovih medicinsko-etičkih indikacija — ma da u Rusiji glasno izjavljuje, da svaki pobačaj stvara po jednu doživotnu nemoćnicu (organološku ili psihičku!), pa takav abortus već od 1934. godine zabranjuju.

Pogledi Pierre Henri Simona na brak prema društvu unose uzvišeni transcedentalni duh u atmosferu braka. Pobija historijskim kronološkim slijedom »znanstvena« artificijelna istraživanja nekih učenjaka po kojima bi brak današnjeg kulturnog svijeta (monogamija patriarhalnog tipa) bio buržujska dekadanca i dege-

neracija navodne blažene i jedino normalne »arkadijske« erotičke anarhije primitivnih naroda. Gorko razočaranje nad posljedicama slobodne ljubavi boljševizma, za koju su ljudi poput Andre Gidea i Zetkinove lomili koplje, konačno je argumenat »transcedentalnom dinamizmu« braka za koji Henri Simon ističe, da se »čovjek ne vjenčava za to, da bude miran, ni da bude sretan u banalnom smislu riječi, nego da bivstvuje i stvara, jer nije mir svrha čovjekova života — i nema morala, koji dopušta, da se ličnost stvori bez boli i da raste bez napora!«. Razmatranje o braku inspirirano ovim filozofsko-religijskim idealizmom, zaista diže čovjeka na njegov pravi viši duševni piedestal, i honorira sve one drame i tragedije braka, kojima sitničav i pokvaren duh ne zna uzroka, cilja i rezona. Jedini liječnik među piscima ove knjige, Rene Biot, ne priznaje seksologije, koja ne bi u isto vrijeme bila i sociologija obitelji, moralna i ljudska. Jer seksualne funkcije čovjeka imadu radi svojih duševnih kolaboracija veliku prednost nad svim ostalim fiziološkim funkcijama čovjeka. Za to je prostitucija i svaka t. zv. slobodna ljubav veliko zlo s toga razloga, što se u njima čovjek odriče duše svoje pred tijelom svojim.

Neobično tumačenje sublimacije libida razvija Gustave Thibon — posve oprečno tumačenju Freudovom. Spiritualiziranje senzitivnosti do zanosa (pjesničkog i vjerskog) vrši t. zv. »eterični pročišćeni pol uživalačkog bića« i to ne nekom transformacijom seksualnog nagona nižeg — putenog pola, jer taj se libido ne može pretvoriti u ideal, nego ideal može zahvatiti libido i premjestiti ga u svoju sferu. Premda je manifestacija zanosa riječima slična erotičnoj ekstazi — radi oskudnosti plastičnosti ljudskog govora — nije ona ipak erotična, nego »okupana u nježnim titrajima što lebde u aureoli duha«. Ili jasnije, sublimacija, po smislu Thibonovu, nije puko potiskivanje libida, jer ovakova voljna akcija pravi neku preparaciju sklonosti k sublimaciji, koja »nema nužne korelacije s voljom«. Sublimirati mogu ljudi i slabe volje (sanjari), a ljudi silne volje mogu cijeli život uz najintenzivniju borbu sputavati libido, a da nikada ne budu slobodni od t. zv. nutarnjih sukoba (hiperintelektualizam, voluntarizam). Jer bit sublimacije jest »hipertrofična sposobnost spiritualizacije«. Ovako je autor otvorio nove i utješne vidike mnogim dušama, koje su ledirane krutošću erotskih realizama u životu, a još većma onima, koji imadu vrlo visoke stvaralačke ambicije, a erotska komponenta im je prejaka.

Kategoriziranje braka po autoru Rolandu de Pury (pastoru) podaje instituciji braka transcedentalni smisao, koji moralno silno podupire ljudski duh — poligamiji veoma sklon, te inspirira čovjeka na neprestano otkrivanje duševnih vrednota bračnog života. On distingvira u duševnoj osjećajnosti čovjeka t. zv. agapu, t. j. ljubav među ljudima radi primarne Božje ljubavi spram ljudi — ljubav iz najviših motiva, te Eros — ljubav ljudske pripadnosti, unifikacije tijela i svih ambicija. Eros mora ostati na svome prirodnom mjestu i ne smije biti diviniziran, a ni sublimiran u kategoriju »agape« (moderno diviniziranje Erosa u literaturi), a niti smije biti preziran (maniheizam). Brak je harmoničan tek kao idealna sinteza agape (ljubav u smislu odricanja sama sebe, praštanja, međusobnog snašanja) i erosa (unifikacije fizisa). Ovako produhovljen čovjek u neprestanom zanosu s pravom dovikuje svijetu erotski nižem: »uzalud ranite i dockan liježete i jedete kruh umornih. Bog daje isto toliko milome svojemu kad spava!«

Moderna feministička gibanja kritizirali su i ironizirali mnogi ozbiljni i ugledni, a i neozbiljni pisci, no rijetko je naći dostojno i decentno kritiziranje »ženskog pitanja«, koje postoji samo za one, koji ili ne poznaju ili ne priznavaju pravu životnu misiju žene. Peter Wust (njemački autor ove knjige, preveden na francuski) promatra ženu kao vestalku domaćeg ognjišta, koja muškarca kao centrifugalni (familiofugalni) elemenat privlači poput duše (anima) — sposobne za plemenitije vrednote života i za duboku religioznost. Glavni atribut i »privilegij« žene

jest »Služenje« t. j. ljubavna žeđa za apsolutnim i »univerzalnost materinstva«, koja se ne iscrpljuje omeđenjem ili nemogućnošću realiziranja fizičkog materinstva, jer »metafizičko materinstvo« stvara naročiti etos ženskog bića«. Zadnji cilj povijesne ambicije i dužnosti žene i jest ta uloga voditeljice čovječanstva.

Maurice Zundel poput Mantegazze i Tagorea ekstatičnom himnom uzdiže ljudsku ljubav do sakramenta. Čovjek to savršenije ljubi, što su dublje rane ljubavi, što je čovjek bliže božanskom shvaćanju svoje vlastite ljubavi, i za to je svetogrđe pristupiti tijelu i intimnosti neke osobe »tjelesnim očima« bez ljubavi. Stoga stidljivost bdije »nad svetištem tijela«, da bi u njemu uvijek svijetlila svjetiljka duha. To su sve sami aksiomi otkriveni dakako samo ljudima dobre volje i čista duha. Zundel otkriva magijskim načinom neizmjerje duševnog blaga ljubavi radi koga visoke duše vječno u prirodnom zanosu kliču božanski uživajući. Tjelesnost čovjeka se ovim mističkim spiritualiziranjem erotskih realnosti »interiorizira« (Zundel), jer se primarno najintimnije obuhvataju duše (duševna transfuzija). U svom mistično ekstatičnom poletu, Zundel kliktajući dospijeva u takovo psihogeno stanje, kamo se nemoguće dovinuti tjelesnošću — »tjelesa bi se mogla dodirivati (erotsko spolno zbivanje), ali ne bi bilo materijalna zbivanja; svijetlost duša bi ih spojila u djevičanskom susretaju, gdje bi se grlili iznutra«. Sveti zanos je Zundela upravo olujno zanio u neku nirvanu, autohipnozu. Slijedili smo ga sa zanosom i žarom i povjerenjem sve do svete sinteze primarnosti duševnog obuhvata nad erotskim fizičkim zbivanjem — no dalje ne možemo, jer tamo kuda je on poletio nije ni erosova sublimacija ni agapa. No mi se sa Zundelom opet konvergentno sastajemo nakon njegova lijeta iz »translucidne« hipnoze, kad prekrasno govori: »njihova (ljudi idealista) se pût interiorizira ,dok te misli podignu u njima neizrecivu „Prisutnost", koju oni gledaju u svom djetetu, — jer te su riječi i misli pojmljive za nas, normalne i dostižne. Kod ljudi ovako duboke ljubavi „ostajahu nepovređeni brakovi usprkos ludosti (nevjere i t. d.) drugog od supruga", jer su prevareni „slijedili nevjernika kao dušu, koja im je povjerena, kao sužanj Božji s čistim ljubomorom...«.

U ovim mislima je sadržana mistična tajna svih kalvarija varanih, napuštenih i mučenih u braku, koji ipak pelikanskom požrtvovnošću poje krvlju svoga srca »anemiju braka« i podržavaju vestalinsku vatru svoje duše u braku. Ovako divna theocentričnost kršćanskog braka daje naročiti granitni rezon, viši smisao i dignitet braku.

Daniel Rops konstatira paradoksalni trio: intelektualizam, seksualnu žestinu i želju za krvlju, kao sastavne dijelove, kojima se služe kao opojnim pićem one civilizacije, što su izgubile smisao života. Uistinu: klimaksi i katastrofe u historiji mezopotamskih naroda, Judeje, Periklove Atene, kasnocezarskog Rima, užasne francuske i nedavne ruske revolucije dokumentiraju najrječitije tu tvrdnju. Općem pak epikureizmu čovjeka imponira ljubav tek kao »nagonska fizička radost, a smrt mu je tek neka golema sjena, kojoj se muči okrenuti leđa«.

Ova knjiga (u izvrsnom prijevodu dra Spalatina) svojom dubokom ozbiljnošću, a diljem rasprava nekih autora dubokom filozofijom — vodi čitaoca — kao ono Eneja Dantea — paklom, čistilištem i nebom ljudske erotike — i jarko osvijetljuje posve nove perspektive pitanja, čije su riješenje tražili i još traže najvećma u »mesu i krvi«, ne znajući da je »Eros« dar »Agape« — dar Božji.

Dr Juraj Hrenčević

UTJEHA FILOZOFIJE

Franjo Šanc: Providnost Božja. Knjižice »Života«, Zagreb 1939.

Problem zla osobito je u naše dane aktualan (str. 19.), ističe s pravom pisac. S time je u vezi pitanje Providnosti. Bez sumnje danas mora da se čovjek pita, čemu muke i zla, koja nas biju i zasluženo i nezasluženo. I tu dolazi misao o Božjoj

Providnosti kao odgovor i utjeha: jedini mogući odgovor, jedina stvarna utjeha. Pisac da pitanje riješi, postavlja sebi za zadaću, da ispita, pod kojim uvjetima možemo i moramo priznati, da Providnost postoji. Ti uvjeti postoje i pisac ide sad u kršćansku starinu, da sasluša sv. Oce i kršć. pisce o svim tim uvjetima i o Providnosti. Tako je zapravo ovo djelo teološko-historičko. Filozofsko je utoliko, što sa svojim svjedocima pisac prolazi i filozofske razloge, koji utvrđuju zadanu tezu.

Kada je bilo aktualnije nego danas pitanje, na koje Krist odgovara s time, da se ne brigamo tjeskobno za hranu i odijelo, kad nam Bog daje život, što je više od hrane; da je svakom danu njegova zla dosta te da sebi ne razbijamo glave zbog sutra; da naš Otac zna, što nam treba; da se zacijelo briga za nas, kad se briga za poljske ljiljane i vrapce itd. Silna je poezija u Evanđelju, silna u psalmima, kojom se pjeva, baš pjeva pouzdanje u Oca Nebeskoga i njegovo milosrdno srce... Šteta, da te riječi nigdje u ovoj knjizi ne zvuče. Jer tema su joj doduše kršć. Oci i pisci, (a ne svete knjige), ali oni tu nauku tek gotovo blijedim riječima ponavljaju prema neiscrpivom zanosu svetih knjiga, pak bismo nešto od te poezije rado čuli bar sumarno u uvodu. Knjiga je naime namijenjena ne samo znanosti nego i uopće obrazovanom svijetu na utjehu i pomoć u teškim vremenima današnjice.

I doista nema utješljive filozofije, koja ne svršava s mišlju o Providnosti. Zato je posve s pravom Boecije svojem filozofiranju u tamnici dao naslov: »Utjeha filozofije« (o tom vidi str. 257.—278.) S 30 godina stekavši sklonost kralja Teodorika posta on konzul, ali pade nenadano kao žrtva krive optužbe u tamnicu. Boecije, dobar poznavalac grčke filozofije, postavlja ovdje filozofiju kao časnu gospođu, koja dolazi njemu bijedniku, da mu ponudi svoju utjehu, neka joj povjeri svoju žalost. Doista van ove utjehe Božje Providnosti filozofija ne može dati rješenja ni umu ni srcu čovječjemu. Sve Bog mudro i milostivo vodi, i lonac nema što da prigovara lončaru (veli sv. Pavao).

Knjiga je dakle aktualna. Teološka, ali i filozofska, ukoliko opravdava filozofski Božju Providnost. Sigurno je, da nema danas savremenije teme, od teme, kojoj ona hoće da posluži. »Zašto je sudbina na klizavom putu tako promjenljiva? Zašto tišti nevine kazna, koja ide zlikovca? Pokvarenjaci stoluju na visokom prijestolju... Svjetla krepost sakrivena je u tami...« (str. 258.) Na to tražimo odgovor s Boecijem od filozofije, i ako dobijemo odgovor: »Božji promisao« to je onda doista divna usluga, koju nam je učinila folozofija, to je »Utjeha filozofije«, koju možda danas uzalud tražimo svuda, gdje je nema... U knjizi govore i teolozi, ali i filozofskim jezikom, a ne samo teološkim. Neka ova knjiga pomogne onima, koji traži rješenje zagonetke zla, koje ne silazi s prijestolja, ali koje stoga traži također odgovor od uma i srca čovječjega. Dr. D. Čepulić.

EMIL ŠTAMPAR: JOSIP EUGEN TOMIĆ

(Zadružna štamparija, Zagreb 1939.)

Ova doktorska disertacija sa zagrebačkog sveučilišta daje njenu piscu mjesto među budućim kritičarima, jer se njom g. Štampar afirmirao kao kritičar, koji znade osjećati, misliti i izražavati se, što baš u nas i nije dnevna pojava.

Kad sam g. Štampara upoznao, smjesta sam osjetio u njemu nešto solidno, sređeno, mirno i eto čitajući njegovu disertaciju vidim, da se u prvim dojmovima iz naših ne preopsežnih razgovora i susreta nisam prevario. Zato sam vrlo rado uzeo ovaj puta pero u ruke, da pohvalim njegov prvijenac.

U početku nam g. Štampar ocrtava stanje u Hrvatskoj pred Tomićem, a onda iznosi ličnost Tomićevu, pa se i tu ističu kvalitete g. pisca. Portrait Tomićev je dan lakoćom i elegancijom, koje se ne sreću kod nas dnevno, lakoćom i elegancijom, koje meni, koji sam odgojen od Francuza i koji Francusku smatram svojom duhovnom drugom domovinom, toliko prijaju. Lakoća u dikciji, mjera u sudu, humanost u osjećanju — sve te oznake francuskog duha sreću se u našem kritičaru. Kad sam svojedobno (pred dosta godina) listao Šenoine

kritike u »Pozoru« o našem kazalištu, veselio sam se, kako Šenoa govori tako meni iz duše; koliko hvali francuske kvalitete duha, koje ja toliko volim. Tu je Šenoa napisao i to, da je našem duhu francuski bliži od njemačkoga. Šenoa je, kako je poznato, htio da profini naše kazalište, i tu ga Tomić nastavlja. Premda je Tomić kao dramaturg morao da dalje daje i njemačke lakrdije zbog kazališne kase, ipak g. Štampar ističe, da je »brojčano baš za Tomićeve uprave francuski repertoar veoma porastao i zapremio gotovo polovicu cjelokupnog repertoara« (str. 29.). Tu je Tomić bio »izvršilac« Šenoinih naprednih pogleda (str. 28.). Premda g. Štampar primjenjuje na Tomićevo stvaranje vrlo oštro umjetničko mjerilo, ipak hoće da mu kao originalnom piscu komedija bude pravedan sudac, pa ističe, da su u odnosima prema komedijama Tomićevih prethodnika i savremenika njegove komedije nesumnjivo bolje (str. 48.). Tako isto ističe, kaliko je dugovao Scribeu, Sardou (str. 49.) ali se poslije u radnji svojoj pita, koji je utjecaj bio jači, njemački ili francuski (Kotzebue ili Sardou), te veli, da je franc. upliv ipak bio »nešto jači« (str. 110.).

G. pisac osvjetljuje sav tako mnogostrani rad Tomićev, živo, plastično, ali u središtu svega je, čini se, umjetnička ocjena rada Tomićeva na literarnom polju. Tu onda postavlja g. Štampar visoko umjetničko mjerilo i konačni sud glasi: »Tomić doista nije umjetnik« (str. 80.). Dabome, moglo bi se pitati, ne bi li se uza sve to, što Tomiću manjka jači stvaralački elan, što ne zna za psihologiju, moglo postaviti i nešto blaže mjerilo te reći: Tomić nije savršeni, pače ni veliki umjetnik, on je daleko od velikog umjetnika, jer njegova psihologija hramlje itd. No uza sve to, što g. Štampar svog jusaka pomalo maltretira, priznaje mu, i sve njegove zasluge. Znam, da je Tomić romantik, bez psihologije, površan, ali i Đalskovo djelo »Za materinsku riječ« nije nikakova umjetnost nego retorika, premda se u svom Batoriću, Cinteku itd. pokazao Đalski na visini. Možda bi g. Štampar bio bolje učinio, da je uzeo pojedina djela i spasavao, što se, i ukoliko se, spasiti dade. Obzirom na roman, prigovara na str. 75 patriotizmu Tomićevih tipova i zabacuje »patriotizam... koji se iscrpljuje u borbama za historijsko pravo« (str. 75.) i izrazuje »izvanjskim znakovima: u nošenju narodnog odijela, u propagandi narodnog jezika, u mržnji na strance« (str. 76.). Cijeli taj pasus nimalo mi se ne sviđa, jer g. Štampar zacijelo ne će, da nam tu diktiraju internacionalni, svečovječanski i isključivo »socijalni« i slični tipovi, koji imaju svoje ciljeve. Za to se upravo ja pitam, što je tu »vanjsko«, kad ne dam svog jezika, jer on je duša, srce i meso naše; ako hoću svoje i ne dam da me gazi germanizatorska i centralizatorska čizma Josipa II., držim, da tu ima nešto »vanjsko« samo za onoga, možda, koji me gazi, ali ne za mene, koji bivam gažen!! Zato taj patriotizam ne valja zabacivati, jer je dobar (i ako možda nije savršen!) budući da treba gledati i znati gledati i s perspektive onog vremena, u kome se radnja zbiva. Tu je naš »dobri Homer«, čini se, malo zadrijemao. Mene kao romanistu zanimalo je i ono izlaganje o francuskom uplivu u Tomićevu romanu, i tu nalazi g. Štampar, da »ni Dukat ni Savković nisu jasno izrekli sve veze između Tomića i Ohneta, jer je utjecaj jačeg karaktera, nego što se na prvi pogled čini (str. 115). G. Tomić pokazuje, dokle Tomić i Ohnet idu zajedno i onda analizira, kako se razilaze i konačno razilaze.

G. pisac naše disertacije zaslužuje pažnju i pohvalu, jer se odaje kao solidan kritičar, koji znade osjećati, misliti i svoje sudove lijepo, lako i oštro (precizno) iznijeti. On obećaje mnogo, te će s vremenom naći zacijelo još adekvatniji i samostalniji i dublji izraz za svoju misao. G. Štampar se svojim djelom o Tomiću afirmirao u svijetu naše književne kritike kao moderan kritičar, koji solidnost spaja s kvalitetama duha i ukusa.

Dr. D. Cepulić

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 10 LISTOPAD 1939. GOD. VII.

MONTESQUIEU

(o 250. godišnjici rođenja oca moderne parlamentarne Evrope).

Ove godine uz 150. godišnjicu velike francuske revolucije, koje su ideje danas baština sviju (i ako ne svuda jednako shvaćane), slave Francuzi i 250. godišnjicu jednoga od preteča te Revolucije. Montesquieu je bio viječnik i onda predsjednik parlamenta u Bordeauxu, a kad se zahvalio, stao je putovati Evropom. On je otac modernog parlamentarizma, jer on dijeli vlast zakonodavnu od sudačke i izvršne i traži, da se zakoni predaju na izradu posebnom tijelu t. j. parlamentu. Dok je u njegovo doba parlamenat bio nešto sasvim drugo nego je danas. On se obarao na mnoge zastarjele stvari i uredbe. Pobijao je katoličku vjeru i zalagao se za toleranciju. U »Perzijskim pismima« dva tobože Perzijanca dolaze u Pariz i javljaju kući, što sve tamo vide, znači, što je sve naopako u Parizu i u Francuskoj. U djelu »Duh zakona«, iz koga donosimo izvadak (knjiga III., poglavlje 3.), on analizira zakone u svim odnosima s čovjekom, klimom, vjerom i t. d. te pokazuje relativnost zakona. Zato su ga i neki nacionalno-socijalistički krugovi u Njemačkoj htjeli za se svojatati, jer oni drže, da je zakon tu, da služi — rasi. Međutim je istina, da Montesquieu nigdje ne govori o rasi, i pita se, bi li on odobrio misao, da je moralno sve, što služi rasi. Razlikovao je tri vladavine: monarhijsku, despotsku i demokratsku, koje se osnivaju na tri razna pokretala, na časti, na strahu, na kreposti. Montesquieu dakle drži, da demokracija ima da se osniva na poštenju, što i mi danas ističemo, ali što se možda po svijetu i zaboravlja. Zanimivo će biti malo čuti o tomu našega pisca. Jer bez sumnje, demokracija nije po sebi loša vrst vladavine, samo se pita je li u nekom momentu moguća, i da li je moguća onda, kad poštenja nestaje, kad se samo masi laska, da je ona »izvor« svega reda, »subjekt« svega, i kad talog im odviše riječi i t. d. Zato nema ni demokracije bez autoriteta, bez poštivanja moralnog naravnog reda, što se dade uvijek utvrditi i u povijesti.

O principu demokracije

(O Duhu Zakona, knjiga III, pogl. 3)

Nije potrebno mnogo p o š t e n j a, da se uzdrži monarhijska ili despotska vladavina. Jer moć zakona u prvoj, odnosno sila vladareva u drugoj sve ravna i suzdržava. Ali u pučkoj državi potrebno je još jedno pokretalo, a to je k r e p o s t.[1]

Što ja ovdje velim, potvrđuje čitava povijest i posve je u skladu s naravi stvari. Jer je doista jasno, da u monarhiji, gdje onaj, koji bdije nad izvršenjem zakona smatra sebe da je iznad zakona, nije potrebno toliko kreposti koliko u pučkoj vladavini, gdje onaj, koji bdije nad izvršivanjem zakona, osjeća, da je i sam njima podložan te da ima da snosi njihov teret.

Osim toga je jasno, da monarh, koji odnemari izvršivanje zakona poradi loših savjeta ili nemarnosti, lako može popraviti to zlo. Treba da samo promijeni savjetnike i da se ostavi one nemarnosti. Ali kad se u pučkoj vladavini prestanu izvršivati zakoni, kao što to ne može da se zbude osim, kad se republika iskvari, onda je država propala.

Bilo je zgodno promatrati, kako su nemoćni bili u prošlom stoljeću svi napori Engleza, da uvedu u svojoj kući demokraciju. Budući da oni, koji su imali udjela kod vlasti, nisu imali kreposti, i budući da je njihova a m b i c i j a bila razdražena uspjehom onoga, koji se najviše podufao (Cromwela), budući da se duh jedne stranke nije dao ukrotiti osim i opet duhom jedne druge stranke, to se vladavina bez prestanka mijenjala. Puk je u začuđenju tražio demokraciju, ali je nije nigdje mogao naći. Napokon se moradoše smiriti pod vladavinom, koju su bili proskribirali,[2] iza mnogih udaraca, gibanja i potresa.

Kad je Sula htio vratiti Rimu slobodu, Rim je više nije bio kadar da primi, jer je još ostalo vrlo malo kreposti. I kako je Rim imao sve manje čestitosti, namjesto da se probudi iza Cezara, Tiberija, Gaja, Klaudija, Nerona Domicijana, on je postajao sve većim robom. Svi udarci, što su padali, padali su na tirane, ni jedan na tiranstvo.

Grčki političari, koji su živjeli pod pučkom vladavinom, nisu priznavali druge sile, koja bi ih mogla držati, doli kreposti. A današnji govore samo o industriji, trgovini, financijama, bogatstvu, pače i o luksusu.

---

1 Kako se ovdje vidi iz smisla, M. pod k r e p o š ć u (vertu) misli ono isto, što je prije drukčije nazvao riječju p o š t e n j e (probité). U tom duhu je pisano ovo poglavlje, premda u uvodnom »A v e r t i s s e m e n t u« knjizi govori, da pod krepošću misli »ljubav prema domovini, t. j. prema jednakosti«. To je očito i opet jedan od manjaka u kompoziciji knjige.

2 t. j. pod monarkijom, misli Montesquieu.

Kad kreposti nestane u državi, onda ambicija zađe u srca, koja je mogu primiti, a pohlepa pak zađe u srca sviju. Želje izmijene svoj predmet: niko ne voli ono, što je volio prije. Prije su bili slobodni pored zakona, sad hoće biti slobodni protiv zakona. Svaki je građanin poput roba, koji je utekao iz kuće svoga gospodara: što je bilo načelo, zove se sada prevelika strogost; što je bilo pravilo, to se zove muka; što se zvalo pažnja, zove se sada strah. Sad se zove pohlepa ne želja za imanjem nego trijeznost. Nekoć je dobro pojedinačno bilo javno dobro, a sad javno dobro postaje baština pojedinaca. Republika se pljačka. Njena snaga je odsada moć nekolicine i razuzdanost sviju građana.

Atena je imala u svom krilu iste sile, dok je vladala tako slavno, kao i onda, kad je robovala tako sramotno. Imala je 20 hiljada stanovnika, kad je branila Grke od Perzijanaca, kad se je takmičila o prevlast sa Spartom i kad je napala Siciliju. Imala je 20 tisuća stanovnika, kad je izbrajao pučanstvo njihov Demetrije Falerski, kao što se robovi broje na trgu. I kad se Filip usudio da zavlada Grčkom, kad se je pojavio na vratima Atene, ni onda još nije izgubila doli na vremenu. Ali u spisima Demostenovim se vidi, kakva je muka bila probuditi je od mrtvila: Filipa se nisu bojali kao neprijatelja slobode nego samo kao neprijatelja užitaka.[3] I tako je taj grad, koji se je odupro tolikim porazima, koji je uvijek uskrsao iz svojih ruševina, bio pobijeđen kod Heroneje, i to za uvijek. Što znači, da je Filip sve zarobljenike kući povratio? Nije povratio kući ljude, i tako je bilo jednako lako slaviti slavlje nad snagom atenskom, kao što je bilo teško slaviti slavlje nad njenom krepošću.

Kako se mogla održati i Kartaga? Kad je Hanibal postao pretor htio je zapriječiti činovnicima da pljačkaju republiku, ali ne odoše li oni da ga optuže pred Rimljanima. Nesretnici htjedoše biti svoji državljani, a država da ne bude, te su tražili svoje bogatstvo iz ruku svojih utamanitelja! Doskora zatraži Rim kao taoce 300 njihovih sugrađana. On je tražio da mu se izruči oružje i brodovlje, a onda im navijesti rat. Sudeći po onom, što je Kartaga razoružana učinila u svom očajanju, možemo suditi, što bi ona bila kadra učiniti, da je bilo kreposti u Kartagi, kad još nije prodala svoju snagu.[4]

Dr. Drag. Čepulić

---

3 Jedan zakon branio je pod kaznom smrti da se novac za kazališta upotrebi za ratne svrhe.

4 Pocrtano u tekstu sve od pisca ovih redaka, osim riječi »krepost«. Ni bilješke nisu od Montesquieu-a.

KONSTANTIN ĆIRIL I IZVORI GLAGOLICE

ARGUMENTI ZA PREĆIRILSTVO GLAGOLICE:

a) svjedočanstvo Hrabana Maurusa.

Pristaše nećirilskoga podrijetla glagolice nastoje iznijeti dokumente, koji bi bili stariji od solunske braće, a govore o glagolici. I time bi se, oni misle, konačno utvrdio prioritet glagolice nad radom i dobom Ćirila i Metoda.

Prof. Šegvić misli, da je jedan takav argumenat našao u djelima franačkoga pisca Hrabana Maurusa (»Jeronimska tradicija u djelu Hrabana Maura«, Nast. Vjesnik sv. IX.—X. st. 190—196). Iz onih dosta konfuznih riječi Hrabanovih prof. Šegvić izvodi presmione zaključke. Nama je dosta konstatirati, da je po legendi Hrabanova vremena Etik živio prije sv. Jeronima, a ovaj je umro g. 419. po Kr. Taj Etik, koji je navodno napisao kozmografiju na grčkom jeziku, a Jeronim je dao u izvatku na latinskom, stariji je po dobi od Jeronima, i on bi bio autor pismena, koja bijahu prozvana kao Jeronimska. To je legenda onoga vremena, vjerovanje najučenijih ljudi koncem VIII. i početkom IX. vijeka. Pa kad bi se kritika i oborila na Hrabanove tvrdnje i dokazala, da Etik nije nikada ni postojao, pa da Jeronim nije ništa njegova preveo ni protumačio, ne može ipak dokazati, da Hraban nije napisao, da je sv. Jeroronim sačuvao do njegovih vremena neka posebna pismena i predao ih daljim potomcima. A to je za našu svrhu dosta.

Može se sumnjati i o autentičnosti kao i o tome, da li je ova bilješka iz pera Hrabana Maura ili koga drugoga; zato ipak dokazna snaga njezina u našem pitanju nipošto ne slabi. Da se ta snaga oslabi, ili posve poništi, trebalo bi dokazati, da je ta bilješka prosti falzifikat uvršten naumice u Hrabanova djela. Ali ni to ne bi bilo dosta, nego bi trebalo dokazati, da je falzifikat nastao istom u doba između XI. i XIII., a nipošto u VIII. vijeku i bio uvršten u Hrabanovo djelo. Dosada, koliko se znade, nije nitko iznio takove misli, pa ni oni, koji sumnjaju u kritičnost izdavača Hrabanovih djela: Goldasta i Mignea. No kad uzmemo u obzir one riječi, pune iskrenosti, izrečene od jednoga svetog monaha: »ako sam se ja u ovim pismenima prevario, ako sam počinio koju pogrješku, deder vi je sami popravite«, onda moramo u njemu vidjeti čovjeka, koji ne zna točno ona pismena, nije im ni vješt, on ih tek mehanički prepisiva, pa se pri tom boji, da je počinio i pogrješaka, i kao savjestan čovjek upozorava čitatelja na mogućnost pogrješke i moli za ispravak. Iz svega je toga jasan zaključak, da je dokazan prioritet Jeronimske tradicije pred Ćirilo-Metodskom. A ako to stoji, onda se počeci

glagolice kao pisma i počeci hrvatskog obreda u crkvi moraju tražiti ranije. Sam početak pisma ne možemo naći, jer se pismena stvaraju lagano kao i narodi, evolucijom vremena; ona se ne sastavljaju na pisaćem stolu niti se dekretiraju narodima. Ali početak staroslavenskog ili hrvatskog bogoslužja moramo tražiti i naći u počecima kršćanske vjere među njima, a to je u drugoj polovici VII. vijeka, u doba bana Borka i njegova oca.« (L. c., s. 195—6.)

Ali sva je ova argumentacija prof. Šegvića jedan veliki petitio principii. On je morao najprije dokazati, da je Hraban govoreći o Etikovim pismenima uistinu mislio na glagolicu. On to pretpostavlja. Ali ta pretpostavka nema nikakova osnova na činjenicama, dapače je s njima u očitoj protivnosti. a) Uzorak Etikovih pismena, kakova nam je sačuvao Hraban, a do nas dopro u Migneovu izdanju, nema upravo ništa zajedničkoga sa glagolicom. (Cf. sliku u Šegvićevu članku st. 193.) b) U Ćirilovu životopisu čitamo da je venecijanski kler osuđivao glagolicu zato, jer je »nijedan drugi nije izmislio niti apostoli, niti rimski papa, niti Grgur, niti **Jeronim**, niti Augustin« (Ž. K XVI). Dakle jeronimska tradicija o glagolici u IX. v. nije postojala u Veneciji. A nije ni u Hrvatskoj, jer bi za nju znao sv. Ćiril i s njom se poslužio u svome sukobu sa venecijanskim klerom. c) Ako je za doba Hrabana Maurusa u Hrvatskoj vladala glagolica i kao liturgički jezik i kao pismo, zašto se je sve ovo moralo skrivati pod imenom nekoga misterioznoga Etika, komu Jeronim služi tek kao sredstvo za propagandu? Što su Hrvati imali sa tim Etikom? Zar su time htjeli obraniti svoje pismo i liturgiju? Ime Etik, a posebno njegova kozmografija, zato su bili najmanje podesni. Radije bi to oni bili prepisali sv. Jeronimu i kakovom njegovu liturgičnome spisu. Zato prof. Šegvić previše smiono zaključuje iz citiranih Hrabanovih riječi, da Etikova »pismena bijahu prozvana kao Jeronimska«. Hraban ne govori niti misli na jeronimska pismena nego Etikova.

b) Psaltir Nikole Rabljanina

Drugi glavni argumenat za predćirilstvo glagolice bio bi tobožnji prijepis nekoga glagolskoga psaltira, koji da bi Nikola Rabljanin prepisao iz predloška »izvršenoga po nalogu i troškom Teodora zadnjega salonitanskog biskupa« (Poparić, Glagolica i sv. Jeronim, Hrvatska Smotra 1939., br. 2. st. 69.) »Izvrsni vještak u glagolskom pismu zadarski nadbiskup Karaman u svome pismu, na talijanskom jeziku, »O porabi glagolice dva stoljeća prije sv. Ćirila« veli: »U tom istom jeziku, Jeronimovom azbukom, Teodor, zadnji salonitanski biskup, dao je napisati Psaltir po prijevodu svetoga Jeronima, dvije stotine i više godina prije

nego li je sv. Ćiril počeo propovijedati, kao što proizlazi iz izvornih rukopisa P. Rafajela Levakovića. Žakan Nikola Rabljanin godine 1222. učinio je prijepis toga Psaltira, a taj je prijepis imao u rukam spomenuti Levaković, kojemu ga bijaše za četiri mjeseca posudio bosanski biskup Ivan Tomko Marnjavič. Nikola Rabljanin iz Psaltira je prepisao i bilješku, koja je glasila, da je prijepis izvršen po nalogu i troškom Teodora zadnjega salonitanskoga biskupa. To bi bilo oko godine 640., kad je Teodor vladao salonitanskom crkvom. Prema tomu glagolica je postojala čak god. 640.!« (Poparić, ibid. s. 65.)

Za sada apstrahirajmo od činjenice, da su naučenjački kapaciteti ustvrdili, da je taj tobožnji psaltir falsifikat Tomka Marnjavića (Jagić-Vodnik: Povijest hrvatske književnosti st. XXI.). Mi ćemo ovdje samo pokazati, da je pravi povijesni apsurd tvrditi da je glagolica postojala čak 640. g.

1) Ako je 640. g. solinski biskup dao prepisati glagolski psaltir znači, da je glagolica bila liturgični jezik solinske crkve i da su njezini vjernici bili Slaveni. 2) God. 640. više Salone nije ni bilo, pa tako ni njezina zadnjega biskupa Teodora. Ona je srušena 614. god. 3) Prema najnovijim istraživanjima (Sakač, Ivan Ravenjanin, apostol Hrvata, Život 1938., br. 9., st. 401. ss.) oko 640. god. preko Ivana Ravenjanina počelo je pokrštavanje Hrvata. To krštenje obavila je latinska hijerarhija, pa je zato i liturgični jezik Hrvata u 640. god. — ako ga je tada uopće i bilo — morao biti latinski. Ivan X. god. 925. piše kralju Tomislavu i hrvatskim biskupima, da su »Hrvati od mladih nogu (cunabulis) hranu pripovijedanja apoštolske crkve primili . . . u onome jeziku u kome se nalazi njihova majka apoštolska crkva« (Šišić, Priručnik st. 217.).

I sami pristaše predćirilskoga podrijetla glagolice uviđaju da nije moguće pripustiti, da je onaj tobožnji prijepis glagolskoga psaltira prepisan iz predloška, koji je obavljen »po nalogu i trošku Teodora zadnjega salonitanskoga biskupa«, pa misle da se mjesto Teodora ima čitati Teodozija. To bi bio splitski biskup Teodozije, koji je s ninske biskupije prešao na splitsku i tu biskupovao od 880.—886. »Psaltir prepisan po naredbi i na troškove nadbiskupa Teodozija (882.—892.) bio bi najstariji glagolski pisani spomenik. Odbacimo mali, ali razumljivi umetak prepisivača popa Nikole, da je taj prijepis izrađen »na troškove Teodora posljednjeg nadbiskupa solinskoga«, jer je očito, da je pogrješno čitao Teodora mj. Teodozija, i da je po ondašnjem uvjerenju i tradiciji umetnuo riječ zadnji pred solinski. To je on mogao lako učiniti, jer je onda vladala misao, da je sv. Jeronim autor glagolice i prevoditelj sv. Pisma

na slovenski jezik. A držali su za zadnjega solinskoga nadbiskupa Teodora, kako se vidi iz nekih veoma starih kataloga. Sam Teodor nije mogao za sebe napisati, da je zadnji solinski nadbiskup. Zato solinski nadbiskup hoće, da je ovaj psaltir doista prepisan troškom i po naredbi Teodozija, solinsko-spljetskoga nadbiskupa. Treba znati, da su se spljetski nadbiskupi, dugo vremena zvali solinski, a tek u kasnijim vremenima se zovu »spljetski, jednoć solinski«. Ako je Teodozijev psaltir bio tek prijepis, onda je njegov izvornik morao biti mnogo raniji. Dokle dosiže postanak ovoga originala? Tu prestaju računi. Svakako u predćirilovsko doba«. (Šegvić, Jesu li Ćirilo i Metod prosvjetitelji Hrvata. Nastavni Vjesnik, 1927., br. 5—6 s. 179.)

Ali iz povijesnih dokumenata Teodozijeva vremena jasno slijedi, da Teodozije nije bilo glagolaš. Sačuvala nam se je djelomična korespondencija Teodozija i pape Stjepana VI. Poznato je da je Stjepan VI. bio odlučni protivnik glagolice; da ju je oštro progonio u Moravskoj, a samoga sv. Metoda poslije smrti prokleo (Ritig, Povijest i pravo slovenštine st. 107.). Nu međutim u svome dopisivanju sa Teodozijem ovome nigdje ne prigovara ili počitava glagolicu, i ako mu druge po Stjepanovu mišljenju mnogo neznatnije, stvari prigovara (na pr. da se je dao rediti od Akvilejskog patrijarha; da drži dvije biskupije: splitsku i ninsku). Zar ćemo reći da Stjepan nije mogao doznati, da je Teodozije glagolaš? Ali u jednome pismu Teodoziju veli Stjepan: »Marljivo smo istraživali, tko je Martina naslijedio na upravi splitske crkve i čuli smo da si ti; i budući smo vrlo brižno (studiosius) istraživali rečeno nam je, da ti upravljaš obojim crkvama« (ninskom i splitskom). (Šišić, Priručnik st. 209.) Kod ovakova brižnoga interesiranja, je li Stjepanu moglo ostati nezapaženo da se Teodozije služi glagolicom? Ako Teodozije nije bio glagolaš koji je iz Nina prešao u Split, tada možemo mirne duše ustvrditi, da je glagolica za Teodozijeva doba u Hrvatskoj bila nepoznata.

Izgleda da su najnovija istraživanja o najstarijoj slavenskoj liturgiji srušila i zadnji oslon teoriji, da su solunska braća iz Hrvatske primila liturgiju, te je prenijela u Moravsku. Toj je tezi najviše posluživalo to što je liturgija u Hrvatskoj i Moravskoj bila rimskoga obreda, dok su moravski apostoli bili Grci i prema tomu, kada bi liturgija bila njihovo djelo, oni bi bili uveli grčki obred u svojoj interesnoj sferi. Nu čini se, da je baš prva liturgija svete braće u Moravskoj bila grčkoga obreda.[1])

Profesor Šegvić u svome najnovijemu članku: »Glagolica i njezino podrijetlo« (Hrvatska Smotra, 1938., br. 9., s. 439—441) napušta svoje mišljenje o postanku Nikolina Psaltira i prihvaća Poparićevo i oštro se obara na one, koji Marnjavića proglasiše falsifikatorom. »U posljednje vrijeme su ustali neki filolozi proti ovom Psaltiru govoreći, da je on izmišljotina I. Tomka Marnjavića. Ovaj je, vele,

[1]) Vidi Dr. D. Kniewald, Liturgika, Zagreb, 1937., str. 27.

poznati patvarač, koji je to sam izmislio i nasamario Levakovića. Zašto bi se jedan ugledni svećenik, velike učenosti, crkveni dostojanstvenik, biskup i kanonik zagrebački, upustio u ovakova patvaranja? U ovakove poslove se ne upušta nijedan iole ozbiljan čovjek, bez velikih uzroka. A još manje jedan dostojanstvenik. Još manje možemo vjerovati u ispravnost ove, moderne podvale, makar za njom stajali i najveći autoriteti, kad je jedan Levaković povjerovao u autentičnost prijevoda i o njemu napisao raspravu. Zar je zbilja trebalo čekati, da prođu tri vijeka, da neko iziđe s tvrdnjom, da je Marnjavić podvalio Levakoviću, Levaković Karamanu, a Karaman drugima, koji su kroz tri vijeka vjerovali u autentičnost Psaltira! Marnjavić se je mogao prevariti i prevario se je u mnogim tvrdnjama, ali da bi hotimice išao patvarati i druge varati, u to nije lako vjerovati bez velikih dokaza« (Hrvatska Smotra, 1938., br. 9., str. 440—441). Ali kada prof. Šegvić želi, da dokaže da su na pr. acta splitskih sabora od 925. i 928. falsifikati tada se on ne ustručava baciti sumnju, da bi taj falsifikator mogao biti Marnjavić, »plodan pisac, ali ne skrupulozan povjesničar... Šišić je... Marnjavića **uglavio za patvarača povjesti i povelja**« (Šegvić, Hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski, Bogoslovna Smotra 1929., br. 4., st. 392. n. 21.).

Isti Šegvić u spomenutom članku »Hrvatske Smotre« veli o Nikolinu Psaltiru da »bijaše izvađen iz originala jednog starijeg Psaltira, što ga bijaše dao napisati istim slovima posljednji nadbiskup solinski Teodor« (s. 440.). Kako se ovo slaže sa navedenim citatom iz »Nastavnoga Vjesnika« god. 1927.! U ostalom koliko je osnovano ovo o Teodoru kao piscu toga Psaltira već smo vidjeli.

GOTSKO PODRIJETLO GLAGOLICE

Svaki istraživač rada sv. Ćirila i postanka glagolice morao bi pomnjivo pročitati glavu VIII. t. z. »Žića Konstantinova« i u svijetlu toga izvještaja ocjeniti vrijednost raznih hipoteza o postanku glagolice. Taj izvještaj glasi: »Odmah se je (Ćiril) pak uputio na put i došao u Herson; tamo je naučio židovska slova i riječi; preveo 8 dijelova gramatike i dobio veće znanje. Tamo je pako živio neki samaritanac, došao k njemu i s njim raspravljao; donio je također samaritanske knjige i pokazao mu ih. Isprosio ih filozof od njega, zatvorio se u kuću, zadubao se u molitvu, tražio Boga razumijevanjem i počeo ih je čitati bez pogreške. Kada je samaritanac tvrdio zavapio je velikim glasom i rekao: U istinu koji vjeruju u Krista brzo primaju svetoga Duha i milost. Njegov se je sin također dao krstiti i njega je samoga krstio. Našao je tamo evanđelje i psaltir napisan ruskim slovima, našao je također čovjeka koji je govorio tim jezikom. I govorio je s njim, dobio moć govora i uspoređivao sa svojim jezikom razotkrivši slova samoglasnike i suglasnike i kako se je Bogu pomolio odmah je počeo čitati i govoriti da su se mnogi čudili i Boga hvalili.«

Iz ovoga se vidi da je Konstantin bio rođeni lingvist, pravo čudo svoga vremena. Ako glagolica »nije nikakova samonikla pojava nego djelo ljudskih ruku baš kao i gotski alfabet za koji suvremeni svjedoci (Auksencij, Filostorgij, Sozomen, Sokrat i dr.) složno tvrde, da ga je

sastavio arijanski biskup Ulfila« (Hamm, Postanak glagolskoga pisma, Nastavni Vjesnik 1937.—1938., sv. I.—V., st. 48.), tada prije nego prihvatimo, da je glagolica predćirilskoga podrijetla, a uz to ne grčkoga niti bilo kojega od onih podrijetla koje slavistika danas navodi, već čisto gotskoga (Hamm, Lc. st. 39.—61.), mora se donijeti a) barem jedan pro mille bilo kakvoga pozitivnoga materijala (ne pukih naklapanja a la Hraban, Levakovićev Psaltir i slično) da je glagolica postojala prije Ćirila, b) da paleografski razlozi isključuju mogućnost, da bi stilizator glagolice mogao biti Konstantin.

Što se tiče prve pretpostavke nju predćirilovci još nijesu ostvarili. Misliti »da je već u Justinijanovo vrijeme (527.—565.) na balkanskome poluotoku postojao jedan gotoslavenski konglomerat, o kojemu nam kao daleka jeka govori Libellus Gothorom popa Dukljanina i Historija Salonitana splitskoga Arhiđakona Tome« (Hamm, Lc. st. 45.) i da bi na takovome konglomeratu mogla nastati glagolica, nije povjesnički opravdano. Glagolica je po svojoj strukturi čisto slavensko pismo i to pismo »najviše naučne vrijednosti« (Tentor, Latinsko i Slavensko pismo, Zagreb 1932., s. 126.) i takovo bi pismo netko zar osjećao potrebu da stilizira Slavenima u Justinijanovo vrijeme na balkanskome poluotoku«, kada su ovi još uvijek živjeli »u šumama uz rijeke, kaljuže i močvare kamo se teško prilazi, a iz stanova imaju izlaza svakog oblika zbog opkoljenja — čini se — koja ih snalaze« (Šišić, Povijest Hrvata, st. 193.). Pismo pretpostavlja kulturu, a Slaveni za Justinijanova doba nijesu imali nikakovih kulturnih preduvjeta da dobiju pismo i to još onakova stila kao što je glagolica. Može li se uopće i zamisliti da bi netko početkom VI. v. za Slavene na Balkanu stilizirao pismo, koje bi »bez sumnje bilo namijenjeno crkvi i širenju kršćanstva« i da bi se ta kršćanska tendencija toliko u pismu ispoljila, da bi prvo slovo bilo izraženo znakom križa (Hamm, l. c. s. 50), kada je poznato, da u to doba nema ni traga kršćanstvu među balkanskim Slavenima? A onda kada Južni Slaveni počinju da se kulturno pridižu i postanu nekako zreli za jedan alfabet poput glagolice (VIII. v.), tada je u našim zemljama nestalo svakoga traga gotstva. b) Nerazumljivo je, kako se može »ustanoviti da je glagolica grafički kudikamo bliža gotskom negoli grčkom ili bilo kojemu drugome pismu, koje je na Balkanu moglo biti poznato prije X. stoljeća« (Hamm, l. c. st. 44), kada je utvrđeno da gotski alfabet nije nego uncijalno grčko pismo (Tentor, Pismo i postanak alfabeta, Zagreb 1931., st. 104). Taj grčki izvor tako je čist, da i laik u grčkoj paleografiji na prvi mah može u gotskome alfabetu konstatirati grčka slova. To se najbolje vidi iz priložene table prof. Hamma (l. c. st. 61; usp. Tentor, Pismo, st. 104). Po prof. Hammu stili-

zator je glagolice iz grčke uncijale po biskupu Vulfilu za gotsko pismo akomodirao i stilizirao veliki broj slova (28) svoga pisma, ali nijedan paleografski razlog ne isključuje mogućnost da je ona slova nešto drugim načinom stilizirao i iz čiste grčke uncijale. Mi ovo ističemo kao jednu hipotetsku mogućnost; a ako igdje to u povjesnim zaključcima moramo se držati one: ne quid nimis.

Prof. Hamm misli, da njegova teza traži »da je glagolica mogla biti nekoliko stoljeća starija od najstarijih pisanih ili klesanih spomenika i da je svakako bila starija od sv. braće. Onda se i cijela ta teorija rasplinjuje u ništa kao što su se i u prošlosti rasplinule i tolike druge hipoteze o postanku glagolskog alfabeta« (l. c. st. 60). Tako Hamm. A mi ćemo biti toliko slobodni pa ćemo ga upozoriti, da njegova teza da je glagolica stilizirano pismo, koje je nastalo na osnovi gotskoga i runskoga alfabeta« (l. c. st. 60) može naći svoje pravo povijesno obrazloženje jedino u predpostavci da je taj stilizator bio Konstantin.

Tražiti toga stilizatora »u gotskoslavenskome konglomeratu za Justinijanovo doba« vidjeli smo da je nemoguće. Vidjeli smo da u Hrvatskoj glagolica kao liturgički jezik za biskupa Teodozija nije postojala t. j. ni neposredno nakon smrti solunske braće. Je li možda postojala kao puko pismo? Kao hrvatsko narodno pismo nipošto, jer svi produkti hrvatske kulture do pojave solunske braće pisani su latinski, a poslije njihove smrti glagolica se u našim krajevima tek počinje pojavljivati, i to sporadično.

Sada pretpostavimo, da je glagolica stilizirana iz gotske redakcije grčke uncijale uz stare rune. Prije IX. v. nije nastala, to smo vidjeli. Onaj koji ju je stilizirao morao je poznavati gotski. U IX. v. na Balkanu su gotska slova i jezik već spadala u prošlost dok »su se Goti oko Toma na Crnome Moru još u IX. v. u crkvi služili svojim, gotskim, jezikom i pismom« (Hamm, l. c. st. 45). »Isto tako mali dio Gota ostade kod azovskoga mora do Dona i u Krimu, koji godine 547. od cara Justinijana biskupa isprosiše. Biskupiji gotskoj u Krimu nalaze se tragovi još u IX. v.; te u Krimu najduže usčuva se jezik gotički, jer ondašnji Goti govorahu ga ne samo u XIII., nego još i u XV. i u XVI. vijeku« (Rački, Slovensko pismo, st. 24).

U svijetlu ovoga analizirajmo vijest VIII. gl. Ž. K. o »ruskim slovima«. Koja su to ruska slova? Iz same stilizacije vijesti kod Ž. K. jasno se razabire, da jezik tih slova nije mogao biti slavenski, jer slavenski jezik ne bi trebalo Konstantinu učiti. Posebno je nemoguće pretpostaviti, da bi Konstantinov

životopisac iznosio kao neku filološku vrsnost svoga učitelja, da je naučio slavenski tek u Hersonu.

»Ruska slova« najvjerojatnije da ovdje znače isto što i **gotska slova,** kao što misli većina slavista. Za Ćirilova doba Rusi su se zvali Skandinavski Varjagi »koji su kao spretni trgovci i vojnici imali naseobine na ozemlju sadanje Rusije sve do Crnoga mora. Na Crnome su se moru pomiješali sa Gotima, koji su imali već u IV. v. svoj prijevod sv. Pisma. Zato mnogi misle da ruski tu znači gotski« (Grivec, Žitja Konstantina in Metodija, Celje 1936., st. 129). Ovako se sasvim lako riješava poteškoća, zašto Ćiril pri nabrajanju naroda, koji imaju svoju narodnu liturgiju i pismo ne spominje Ruse (p. XVI.) za čije je pismo i liturgiju doznao na Hersonu, a spominje Gote. Teško je predpostaviti, da se Ćiril u svojoj polemici sa latinskim klerom u Veneciji ne bi sjetio i sebi u korist izrabio pred par godina u Hersonu doživjelu epizodu sa »ruskim slovima«. Ovom prigodom on govori o Gotima kao narodu »vještu u knjigami, koji Bogu daje hvalu u svome jeziku«, a u Hersonu je upoznao i naučio gotski jezik i slova.

Ako uspije prof. Hammu ili bilo kome drugome bilo kada dokazati da je glagolica »stilizirano pismo koje je nastalo na osnovu gotskoga i runskoga alfabeta«, tada ćemo dobiti još jedan dokaz da je Konstantin uistinu otac glagolice. On je poznavao gotski jezik i njegova slova; imao je u rukama (barem djelomično) gotski prevod sv. Pisma. Svi vjerodostojni povijesni dokumenti ne izuzevši niti jednoga vežu prvo slavensko pismo sa Konstantinom, a njegovo eventualno gotsko podrijetlo ove dokumente još bolje razjašnjuje i potvrđuje, te nas uvjerava, da je Ćiril začetnik glagolice i kao pisma i kao liturgičnoga jezika.

*

Dok u članku »Nastavnoga Vjesnika« Hamm želi dokazati predćirilstvo glagolice paleografskim razlozima, dotle u članku »Hrvatske Smotre« 1939., br. 9., st. 435—448: Glagolica i sveta braća želi spomenutu tezu dokazati i sa povijesne strane.

On polazi sa stanovišta da su u doba svetoga Ćirila i Metoda postojale dvije slavenske azbuke, glagolica i ćirilica, koje druge bi auktor bio sv. Ćiril. Prema ovome svome načelu on tumači dokumente koji nam govore o Ćirilu kao ocu slavenskoga pisma. Ali u tome je vrlo nesretne ruke. On nije valjano procjenio činjenicu, da svi ovi dokumenti bilo direkte, bilo indirekte, tvrde, da prije Ćirila nije postojalo nikakovo slavensko pismo. To je prirodni smisao svjedočanstva Ivana VIII. i Salzburškoga anonima (Noviter inventis) a slavenski dokumenti (Panonske legende i Hrabar) to izrično tvrde.

»Žiće Metodovo« opisujući nam dolazak Ratislavovih poslanika na bizantinski dvor priča, da su ovi ovako motivirali svoj dolazak: »Milosrđem smo Božjim dobro i k nami su došli mnogi kršćanski naučitelji iz Italije, Grčke i Njemačke, učeći nas suprotno, a mi smo Slaveni jednostavni ljudi i nemamo nikoga, koji bi nas utvrdio u istini i protumačio smisao svetoga pisma« (Ž. M., V.). Još je u tome jasnije »Žiće Konstantinovo«. Ono nam ovako pripovijeda spomenutu epizodu dolaska moravskih delegata: »Car mu (Ćirilu) je rekao: moj djed i moj otac i mnogi drugi su to (slavensko pismo) tražili, a toga nijesu iznašli; kako onda ja to mogu iznaći? Filozof mu je pak rekao: ko može da vodi slova pisati i tako si naprtiti ime heretika.... Car se pako razveselio i Bogu je zahvalio sa svojim savjetodavcima. Poslao ga je (Ćirila) sa mnogim darovima napisavši Ratislavu ovo pismo: Bog koji hoće da bi svak došao do znanja istine i podigao ga višem stupnju vidjevši tvoju volju i nastojanje, stvorio je sada u našem času i otkrio je slova vašemu jeziku, čega prije nije bilo, nego samo u starim vremenima, da se također i vi pribrojite velikim narodima, koji slave Boga u svojemu jeziku« (Ž. K., XIV.). Učenici solunske braće, čije misli oni ovdje reproduciraju čuli su od svojih učitelja, da prije njih Slavene u njihovome jeziku nitko nije kulturno pridizao, a pogotovo da nijesu imali svoga pisma i na svome jeziku i svojim pismom obrađene književnosti.

Dr. Hamm si stavlja upit: »Je li sv. Ćiril sastavljajući ćirilicu poznavao glagolsko pismo« na što odgovara pozitivno (s. 441). I on slijedi Poparića i Šegvića po kojima je za Ćirilovo doba glagolica i kao pismo i kao bogoslužje živjela u Hrvatskoj. Ne samo to već se je po Hammu u to doba iz Bosne i Hercegovine (gdje je po njemu domovina glagolice) bila dobrano raširila i po Macedoniji i Bugarskoj (st. 447). Dakle u krajeve koji su bili u živoj političkoj i kulturnoj vezi sa Bizantom, čija je diplomacija imala izvrsne informacije o vjersko-kulturnom životu tih pokrajina. A u toj predpostavci pitamo se: Kako je car Mihajlo onda mogao govoriti Ćirilu, da ni on ni njegovi preci ne poznaju da je gdje postojalo slavensko pismo? A kako nam kao moralne figure izgledaju solunska braća, koji u Hammovoj pretpostavci znadu, da su i prije njih Slaveni imali svoje pismo i književnost, a oni ipak uče svoje učenike da su to oni prvi Slavenima donijeli? Sumnjati u vjerodostojnost izvještaja životopisa — kao što čini Dr. Hamm (s. 438) — ne koristi, jer smo vidjeli da su t. zv. panonske legende »najbolji historijsko-slavenski i bizantinski dokumenti IX. vijeka«.

Još gore dr. Hamm prolazi sa Crnoriscem. G. 1929 u Breslavi, bugarskoj prijestolnici IX. i X. v. našli su se neki natpisi pisani ćirilicom

i glagolicom. Po sudu stručnjaka oni su iz početka X. v., vjerojatno za vladanje cara Simeona. Ovi natpisi nam bjelodano govore, da je glagolica bila poznata u Bugarskoj u X. v., dakle u doba Crnorisca Hrabroga. I prof. Hamm se slaže sa svima slavistima, da je glagolica starija od ćirilice. Ako je to tako, što prof. Hamm ne samo da ne niječe nego je to čak aksiom njegove teorije, kako je Hraban onda mogao reći, d a S l o v e n i p r i j e Ć r i l a n i j e s u i m a l i s v o j i h s l o v a? On naime tvrdi da dok su bili pogani imali su »crte i reze« za brojenje i gatanje, a kada se pokrstiše prije Ćirila služiše se g r č k i m i r i m s k i m s l o v i m a, dok »čovjekoljubac Bog, koji sve uređuje i roda ljudskoga ne ostavlja bez razuma nego sve privodi k znanju i spasenju pomilova rod slovenski i posla im svetoga Konstantina Filozofa nazvanoga Ćirila, muža, pravednoga i istinita, te im stvori 38 pismena, jedna prema činu (redu) grčkih slova, a druga prema slovenskoj riječi«.

Ovo bi bilo dovoljno da se vidi kako nema oslona u dokumentima obnovljena misao prof. Hamma da je Ćiril tvorac ćirilice, bez obzira na to, da se još u XI. v. glagolica nazivlje ćirilicom, označujući njime njezina autora (Tentor, Latinsko i Slavensko pismo s. 147). Ali prof. Hamm misli da Crnorizac Hrabar »kazuje ne samo tko je sastavio azbuku kojoj piše, nego i kako i kada ju je sastavio, a što je još važnije, iz njegova se spisa posredno može zaključiti i koju je on azbuku [illegible] umu, glagoljsku ili ćirilsku. — Hrabrove riječi mogle bi se [illegible] odnositi samo na ćirilicu« jer »se sasvim izričito [illegible] azbuka sastavljena na osnovi grčkoga pisma« (s. 438, 449 [illegible] Hamm pomljivo pročita Račkoga analizu Hrabrova [illegible] gore in extenso citirali, mislimo da će se uvjeriti [illegible] na ćirilicu nego glagolicu. Hammovo [illegible] da je ćirilova azbuka sastavljena na osnovi grčkoga [illegible] Hrabrovoj tvrdnji da Ćiril [illegible] slova«. Ovdje je [illegible] jeziku ima [illegible] graeco-latinum [illegible] prevesti prema [illegible] grčkih slova [illegible] svakako [illegible] tim izrazom [illegible] sastavljena na [illegible] grčkoga pisma [illegible]

Još [illegible]
Bilo [illegible]
»Hrvatske [illegible]
glagolica [illegible]

vidi, da je sabor pitanje glagolice samo onako nuzgredno spomenuo, u koliko je to bilo nužno za uređenje svećeničkog života. Zato u isti kanon svrstava pitanje glagolice i svećeničkog podložništva laicima i porezu. Kada bi sabor glagolski problem rješavao kao jedno posebno pitanje apsurdno je i pomisliti, da ne bi za to stvorio posebni kanon i stvar detaljnije stilizirao, dok onako kako je on stiliziran jasno nam govori, da ovaj kanon nije vezan uz problem glagolice nego uz problem svećeničkoga života. A da je sabor imao opravdanoga razloga da donese ovako strogu naredbu (pod kaznom izopćenja) da glagoljaši moraju naučiti latinski vidimo najbolje iz spomenutoga pisma monaha sv. Benedikta u Omišlju, koji motiviraju svoju molbu, da im se dozvoli glagoljati, jer »latinski ne mogu naučiti«. Takova je situacija kod glagoljaša 1252. a što je tek moralo biti 1060.! Što bi bilo od kulture hrvatskoga klera a po tome i od čitave naše hrvatske kulture da nije bilo ovoga kanona i njegove tendence!?

Sabor od 1059. godine ne samo da nije osudio glagolicu — nego o njoj kao liturgijskome problemu nije uopće ni raspravljao, a najmanje ju je nazvao »gotskom« i »arijanskom«, kako to tvrdi prof. Hamm oslanjajući se na skroz nepouzdano izvješće Tome Arhiđakona (s. 448). A da u XI. v. nitko ni u Hrvatskoj ni u Rimu nije smatrao glagolicu heretičnom ni arijanskom imamo dva jaka dokaza. Prvi je molba češkoga kralja Vratislava i odgovor Grgura VII. na nju, o čemu smo već govorili. Drugi je t. zv. Bašćanska ploča, koja je sastavljana oko 1100. (Šišić, Priručnik s. 135). Na njoj čitamo da »hrvatski kralj Zvonimir u svoje vrijeme dade svetoj Luciji ledinu«. Kako je ovaj natpis u glagolskim slovima to nema sumnje, da je samostan sv. Lucije na Krku bio glagoljaški, a nije isključeno da je sama Zvonimirova darovnica bila napisana glagolskim pismenima. Zvonimir je umro 1089. (Šišić Povijest s. 556), a sabor koji bi tobože osudio glagolicu bio je 1059. Po pričanju Tominu riješenje sabora izazvalo je veliki crkveni raskol u Hrvatskoj. Stvar je došla i do pape Aleksandra II. koji bi tobože osudio pristalice glagolice kao »arijance«, a prof. Hamm protiv Šišića čak veli, da se Tomine riječi stavljene u usta Aleksandra II. »imadu uzeti doslovce« (s. 446). Ako se sve ovako razvijalo tada je problem glagolice za Crkvu bio problem vjere. I Petar Krešimir i njegov nasljednik Zvonimir bili su vjerni sinovi Crkve, a pape su na njih imali veliki upliv. Nu uza to Zvonimir druguje i postaje dobročiniteljem »heretika« glagoljaša; dariva njihove samostane imanjima, a Aleksandar II. i Grgur VII. kada govore o glagoljici nemaju ni pojma, da bi ju itko i ikada inkrimirao

herezom!! Ove činjenice — a može ih se navesti još nekoliko, što ostavljam za posebnu studiju — svakoga, koji nije okupljen predrasudama može uvjeriti, da u XI. v. nije sa strane Crkve i hrvatske države nastupio nikakav progon glagolice, a još manje ona bila proglašena »gotskom« i »arijanskom«.

Prof. Šišić da izbjegne prigovoru, što savremeni dokumenti šute o raskolu, koji bi tobože nastao zbog osude glagolice na saboru 1059. utječe se komodnoj tezi da nam je »papina korespondencija sačuvana samo fragmentarno« (Povijest s. 507 n. 15). Ali ne samo papina korespondencija nego uopće nikakav savremeni dokumenat ne govori niti pretpostavlja, da je sabor glagolicu osudio, a pogotovo kao »gotsku« i »arijansku«. Pod ovim »fragmentarno« Šišić misli na spomenuto pismo Aleksandra II., koji veli, da potvrđujući dekrete sabora od 1059. »neke od njih u naše pismo unosimo. Oslanjajući se na izraz »neke« Šišić i neki drugi misle (Ritig opc. s. 156 n. 10) da papa u tome pismu ne donosi sve kanone koje je donio spomenuti sabor, a u prvome redu ne one koji se tiču osude glagolice. Ali mora se priznati da je papa među ove »neke« izabrao sigurno one koji su najvažniji i najviše veze imali sa prilikama u Hrvatskoj. Pretpostavimo, da je među izostavljenim kanonima bio još koji i o glagolici, to baš s toga što ih papa ne spominje možemo smatrati da nijesu bili ni važni, a po tome da ni pitanje glagolice tada u Hrvatskoj nije bilo ni vruće ni aktuelno. A kako se sve to može onda složiti sa toliko razvikanom tezom da je pitanje glagolice tada razdiralo hrvatsku crkvu i državu?

ZAKLJUČNA RIJEČ

Uvjereni smo da smo tokom ove rasprave donijeli toliko dokaznoga materijala, da je teza o predćirilskome postanku glagolice naučno neodrživa. S ovim nije nipošto rečeno, da je glagolica stopostotna originalna tvorevina Ćirilova niti da ona nema u sebi dobar bio (pa i veći) predćirilovskih elemenata. Dosta je nabrojiti razna mišljenja slavista o izvorima glagolice, da se o tome uvjerimo. »Još ni danas sa sigurnošću mi ne možemo kazati, koji su sve elementi pomoću kojih je Konstantin napravio svoj alfabet. Filolozi su se mnogo trudili da rasvijetle ovo pitanje. Jagić je resumirao faze ovoga kolektivnoga napora do 1911. i istodobno postavio solidnu bazu za daljnja istraživanja. On je u svojoj argumentaciji slijedio učenjake kao Taylor Gardtausen i Běljaev, koji traže izvore glagolskoga pisma isključivo u grčkome. Ali drugi naučenjaci kao Šafařik, Vondrak i V. Miler prepuštaju mogućnost, da su na formaciju glagolskoga alfabeta uplivali istočni elementi, hebrejski, samaritanski, kopski i perzijski. Geitler i Budilović misle s druge strane da su našli tajnu ovoga alfabeta a albanskome pismu. Neki su dapače tražili u latinskim oznakama. Auktoritet Jagićev nije uspio da riješi pitanje. Dapače nakon 1911. kontroversa se nastavlja. Mišljenje Jagićevo posebno su prihvatili Leskien, Pastrnek, Kulbakin, B. Conev i Šćepkin. Treba priznati da je Jagićeve i Taylorove argumente ozbiljno prodrmao Alfred Rahlfs u jednoj novoj studiji. Rahlfs hoće da grčki uzorci, koji su služili kao osnova

Jagićevim i Taylorovim tvrdnjama ne predstavljaju grčko pismo IX. i X. v. Opet su se dakle počeli tražiti izvori glagolice u istočnim pismima, osobito za čisto slavenske znakove š, ž, č. Prof. Fortunatov osobito misli na kopski alfabet: on misli, da znakovi za š, ž, ch (x) ě i j među drugim mogu se svesti na ovaj izvor. Što se tiče znakova ž. i č., to prihvaća Nachtigall, koji nastoji dokazati, da su uz koptski i grčki alfabet Konstatinu poslužili hebrejski i samaritanski. Što više Nachtigall je ponovno svratio pažnju na albanski alfabet, i ako bez velikoga uspjeha. Viselly misli da glagolica nije drugo nego adoptacija latinske kurzive IV. i V. v. Sve u svemu danas se čini kao stalnim da se mi ne možemo ograničiti na minuskulu i kursiv grčki da protumačimo sve znakove glagolice. Istočni uplivi ne mogu se zanijekati«. (Dvornik, Les Claves, Burance et Rome, Paris, 1926. p. 162–4).

U labirint ovih nazora (kojima dodaj i onaj najnoviji prof. Hamma o gotskome podrijetlu glagolice) može stati i taj, da je Ćiril upotrebio za formaciju svoga pisma i one »crte i reze« kojima su se po pričanju Crnorizca Hrabra služili poganski Slaveni (Kniewald, Liturgika 1937. Zagreb s. 26–7). Jesu li te »crte i reze« bile nešto specijalno slavenskoga ili više manje zajednički znakovi svih susjednih poganskih barbara sjeverne i istočne Europe konkretno raznih slavenskih i germantskih plemena, nije jasno. Hraban Maurus u svome spomenutome spisu veli i ovo: »Donosimo dalje popisana pismena, kojima se služe Markomani, a mi ih zovemo Nordmanima, od kojih vuku lozu oni, koji govore jezik njemački (qui linguam Teodiscam loquuntur). Njima su nastojali izraziti svoje pjesme, čarolije i gatanja, dok su još bili zabavljeni poganskim običajima«.

Hraban donosi i uzorak takova pisma. Onako kakova nam ga prikazuje Hraban to je već pravo pismo, te se bez sumnje bitno razlikuje od »crta i reza«, kojima su se po svjedočanstvu Crnorisca služili poganski Slaveni. Ali i sam Hraban ističe, da se »Markomani njime služe«, što može samo značiti, da je to pismo u IX. vijeku bilo upotrebljavano. Dakle u doba kada su Markomani već bili pokršteni, primili kršćansku civilizaciju i osjetili potrebu pisma. Ako je vjerodostojna vijest Hrabanova, da su »Markomani tim pismom nastojali izraziti svoje pjesme, čarolije i gatanja dok su još bili zabavljeni poganskim običajima«, tada se je pismo Markomana razvilo iz »crta i reza« poganskih Nordmana. Struktura »crta i reza« poganskih Markomana valjda je bila vrlo slična onom Slavena. U izgrađivanju svoga alfabeta mogao se je Ćiril poslužiti i ovim »crtama i rezama« i uz druga pomagala razjasniti mišljenje prof. Šegvića, ako imas svoga osnova »da u tim pismenima Markomana imade očitih tragova glagolice« (Jeronimska tradicija s. 194).

Kada velimo, da je Ćiril otac glagolice, tada mislimo reći, da je on donio u Moravsku jedno pismo, koje se do tada u svojoj filološkoj cjelini nije nigdje upotrebljavalo. Pa ni u Hrvatskoj. Kada bi glagolsko pismo i prije Ćirila postojalo u Hrvatskoj, tada se susrećemo s novom enigmom: zašto u svima drugim slavenskim zemljama, gdje je glagolica doprla (Bugarska, Moravska, Rusija) nalazimo njezine tragove ranije negoli u Hrvatskoj?! Kako se može predpostaviti da jedan narod ima svoje narodno pismo, a njegove vladarske isprave i sav kulturni rad odvija se u latinskome jeziku i pismu? Tajna se tajnom ne rješava!

Dr. Ivo Guberina.

PLIMA ODLASKA

Beskrajna se bjelina rodila...
Nad tobom se digla galeblja jata
i stotinu ti se dragih suza povratilo;
jutros je sunce tvoje oči
i tvoje srce pozlatilo.

Zablistala se pučina kao nikada.
Kao nikada ti se pričinili blizima žuđeni žali.
Doletjeli su svi vjetrovi blagoslovljeni,
zabrujali, zabljeskali se vali.

O, jutros će svi brodovi sidra dići,
nadutih jedara isploviti, širinom se razići!
— toliko plima odlaska srca obuzima!

Makle se magle na planinama,
razbjegla se bijela krda u modrim visinama.
Zašumile ti šume po sunčanim stranama
i ptići zacvrkutali na uznjihanim granama:
— Otići...
otići...
otići...

O, otići, za uvijek otići!
S pticama i oblacima se pohvatiti
i više se nikada,
nikada više ne povratiti.

Branko Fučić.

IGRA MAŠTE

I.

Pobjeći od sebe u žudnji, da zasja
Svijetlo olakšanja preteškoga bola.
O pobjeći nekud iznad zlatnog klasja
U mistične strane kraj zvjezdanih kola.

Pobjeći od sebe u traženju spasa!
A poslije svega umoran od lijeta
Nestajat u ritmu svemirskih talasa
Neosjetno taknut dahom drugog svijeta.

II.

Svim stranama mašta brodi,
S nemirnim se lijetom gnijezdi
U beskraju, čas na vodi,
Čas na zemlji, čas na zvijezdi.

Svemir zna tu drugu blisku
Što sanjarskom čudnom moći
U ritmičku niže nisku
Zlato dana, srebro noći.

III.

Svuda lebdim i sve jesam:
Vedra radost, bol što kida.
Osmjeh? Suza? Sve sam, sve sam!
Tajna mračnih piramida!

Svuda, svuda mene ima,
U spodobi svakog lika!
Živim raznim prostorima
I vrelima upitnika.

August Đarmati

JAGIĆ U SVOJIM »SPOMENIMA«

I

Već šesnaestu godinu pokriva u Varaždinu hrvatska gruda tijelo Vatroslava Jagića (1838—1923), jednoga od najvećih hrvatskih učenjaka, koji je u naponu svoje snage ostavio svoju domovinu, da u tuđini nađe hljeba sebi i svojoj porodici, jer mu ga je kod kuće oteo ban Levin barun Rauch, pored grofa Khuen-Hedervaryja najveći silnik na hrvatskoj banskoj stolici. On je njega i njegovu porodicu bacio tako reći na ulicu, otpustio ga, poslije deset godina službe na zagrebačkoj gimnaziji, bez prava na mirovinu i otpravninu. A bio je Jagić već onda na glasu sa svoje učenosti ne samo kod kuće u Hrvatskoj, nego i u cijelom gotovo slavenskom svijetu. Već kao mlad profesor razvio je on u Zagrebu silnu nastavničku i književnu djelatnost. Zajedno s Račkim i Torbarom osnovao je časopis »Književnik« (1864—1867), oko kojega se okupila tadašnja mlađa hrvatska učenjačka generacija, sve mahom Štrosmajerovci, koji su svi bili protivaustrijski orijentirani. Svojim učenim radnjama u tom časopisu dokazala je ona da među Hrvatima ima dosta vrijednih i učenh ljudi, koji će u svojoj akademiji još jače i uspješnije raditi na naučnoj njivi. Jagić je najviše zasluga stekao, da se već u gimnazijama uči staroslovenski jezik te napisao za taj novi predmet i prve dobre udžbenike. U Zagrebu je Jagić povodeći se za ruskim književnim historikom Bjelinskim napisao, na modernoj komparativnoj osnovi, svoju »Historiju književnosti naroda hrvatskog i srpskog« (1867), od koje je u Kazanju već poslije četiri godine izašao ruski prijevod, no u njoj je obrađeno samo staro doba VII—XIV. vijeka.

Otišavši iz Zagreba kao profesor slavistike najprije na sveučilištu u Odesi (1872—1874), pa u Berlinu (1874—1880), Petrogradu (1871—1872) i napokon u Beču (1886—1908) nastavio je svoj rad na slavistici još jače i intenzivnije te je postao prvim i najvećim slavistom svojega vremena. Za posljednjih pedeset godina prošavšega vijeka bio je on, kako kaže A. Belić u N E, centar slavenske filologije. Bio je uzorit izdavač starih slavenskih tekstova; pisao rasprave o podrijetlu staroslovenskoga jezika, raspravljao o postanju glagolice i ćirilice, tragao za novim podacima o životu sv. braće Ćirila i Metodija, ispitivao njihov život i vjerovjesničko djelovanje među Slavenima, za štampu priređivao »Stare pisce hrvatske« i popraćivao ih znanstvenim uvodima, zanimao se za kulturnu i to naročito za književnu historiju svih Slavena, dašto najviše južnih Slavena — uopće nema područja u slavistici, na kojem on nije radio te često rekao o mnogim pitanjima prvu i posljednju riječ. S najvećom lakoćom obuhvatio je on, u tom pogledu možda posljednji, cijelu slavistiku poput Dobrovskoga,

Kopitara, Šafarika i Miklošića. Čitaoca upravo zadivljuje lakoća, kojom je Jagić raspravlja i o najtežim filološkim pitanjima, pri čemu mu je znatno pomagala njegova neumorna marljivost i njegova upravo divna memorija. God. 1875. počeo je u Berlinu izdavati slavistički časopis na njemačkom jeziku »Archiv für slavische Philologie« (1875—1920), oko kojega je ubrzo znao okupiti najbolje slaviste. Na veliku žalost Jagićevu i svih slavista prestao je časopis izlaziti nakon Svjetskoga rata. God. 1908., o sedamdesetogodišnjici Jagićevoj izašao je »Zbornik u slavu Vatroslavu Jagiću«, za koji su dali priloge najviše suradnici njegova »Archiva«, među njima i velik broj njegovih bivših slušalaca. Posljednje djelo, što ga je napisao za zagrebačku Akademiju, jest njegova monografija: »Život i rad Jurja Križanića« (1917). Prvi je članak, što ga je uopće Jagić napisao, bio je za »Narodne novine« (Zagreb, 1859) napisani članak »Quomodo scribamus nos?«, u kojem je ustao na obranu Veberove škole i »ahavaca« protiv Kurelca, a posljednja mu je stvar u zborniku Naučni prilozi posvećeni Franji Buliću (1921) »Mommsen i Rački«, Jagićevo monumentalno djelo »Enciklopedija slavjanskoj filologiji ostalo je, na žalost, torzo. Petrogradska Akademija nauka izdala mu je samo prvi tom (VIII + 962) »Istorija slavjanskoj filologiji«, u kojem je Jagić izložio razvitak cjelokupne slavenske nauke, njene najglavnije trenutke, najznatnije slike i najslavnije predstavnike.

Srpska akademija izdala je među svojim posebnim izdanjima (knjiga LXXV i CIV) ovo djelo: V. J a g i ć: Spomeni mojega života. I. Deo (1838—1880) Beograd 1930, II. Deo (1880—1923) Beograd 1934. Sadržaj su ovim dvjema omašnim knjigama u velikoj osmini sa stisnutim slogom (I-VI + 461, 1-IX + 379) Jagićevi memoari, zapravo njegova autobiografija. Jagić je počeo pisati svoje »Spomene« god. 1897. na njemačkom jeziku kao autobiografiju za bečku Akademiju. Kasnije ih je prerađivao na hrvatskom jeziku i dotjerao do god. 1895., to jest sam je napisao prve 24 glave, a kad je krajem mjeseca svibnja god. 1923. teško obolio i predviđao, da ih ne će moći dovršiti, ostavio je svojemu zetu dru. Milanu Rešetaru na amanet, da ono, čega još nema do konca njegova života, prevede iz njemačkoga teksta, što ga je priređivao za bečku Akademiju. Memoari su pisani ćirilicom, ekavskim govorom, i Jagić se trudi da piše beogradskim književnim žargonom (jestastvenica, gabelfrištik, živopisac, ćemanet, put za Beč, sveštenstvo, papski, partija, vaspitavalac, vazduh, jevrejski, prepiska, učiniti podvorenje, lekar, preduzeće, palata itd.), što mu dašto svagda ne uspijeva.

Jagićevi memoari nisu baš tako laka lektira, a k tome obadvije knjige imaju 840 strana! Mnogo olakšava njihovo čitanje »Pregled sadržaja«, koji je ovako razdijeljen: prva knjiga: u Hrvatskoj 1838—1871 (pogl. I—VIII), u Berlinu i Petrogradu g. 1871—72 (IX—X), u Odesi g. 1872—1874 (XI—XII), u Berlinu g. 1874—1880 (XIII—XVII); druga knjiga: u

Petrogradu g. 1880—1886 (XVIII—XXI); u Beču 1886—1923 (XXII—XXVIII). Rešetar, koji je i spremio izdanje ovoga djela, dovršio je memoare člankom »Jagićevi posljednji dani i smrt« (str. 317—320), zatim su dodani Prilozi k »Spomenima« (321—354), među kojima je naročito vrijedno pročitati brošuru Davida Starčevića »Slaviteljem Jelačića bana« (str. 331—354), i Registar (355—379). Pričanje Jagićevo u Spomenima vrlo je često isprepleteno njegovom korespondencijom, izvodima iz pisama njegovih vlastitih i upravljenih drugima, njegovim bilješkama i različnim dodacima. Među ovima najzanimljivija su pisma Račkoga, koji je Jagića vrlo poštovao i cijenio njegovu učenost te ga obavještavao o prilikama u Hrvatskoj, najviše o političkim, kulturnim i književnim, pa događajima u zagrebačkoj Akademiji, dok je Jagić najviše pisao o tadašnjim ruskim prilikama, a umio je Jagić o njima tako lijepo pričati, da bi mnogi i mnogi izvodi iz njegovih pisama mogli ući u svaku antologiju hrvatske proze.

U ovom svom referatu ne kanimo govoriti o naučnom radu Jagićevu, nego ćemo gledati da na osnovi materijala, što nam ga Jagić u svojim »Spomenima« pruža, ovoga našega velikog zemljaka prikažemo kao čovjeka i kao Hrvata. Pustimo ga dakle, da sâm govori o sebi!

II

Vatroslav Jagić rodio se u Varaždinu 6. srpnja 1838. Na krstu je dobio dva imena Ignatius Jacobus, a kod kuće su ga zvali Ignac (Nacek). Kad je došao u Zagreb da nastavi gimnaziju pohrvatili su mu ime u Ognjoslav ili Vatroslav, pa je ovo posljednje preotelo mah. Kod kuće svu je brigu preuzela oko odgoja djece majka, poštena i razborita varaždinska »purgarica«, koje se Jagić uvijek sjeća s najvećim poštovanjem i sinovskom ljubavi. Otac mu je bio čestit čižmarski majstor, dosta imućan čovjek, ali njega Jagić toliko ne spominje u svojim memoarima. Dobivši besplatno mjesto u zagrebačkom nadbiskupskom orfanatrofiju postao je đakom zagrebačke gimnazije, gdje je bio od 4. do 8. razreda. Od svojih profesora naročito se sjeća Babukića: »Ni od koga nisam dobio tolik respekt kao od Babukića te dobre i blage duše, koji nas je i odviše štedio, jer smo upravo iz »ilirskog« premalo od njega naučili« (I. 16). U orfanatrofiju nije mu se sviđalo, pa je postao informatorom djece direktorice djevojačke privatne škole gđe Struppi, gdje se je upoznao s njezinom kćerkom Sidonijom, koja mu je poslije postala njegova »draga i nezaboravna« žena. Kad je god. 1856. svršivši maturu dobio stipendij za Beč, da se tamo osposobi za učitelja klasičke filologije s njemačkim nastavnim jezikom. Na sveučilištu slušao je profesore Miklošića, Bonitza i Hoffmanna. Najviše se u Beču dopisivao sa svojom dragom Sidikom,

čijom se »djevičanskom milotom oduševljavao već tada kao ciljem svoga budućega života«. Ali umjesto ljubavnih pisama pisao joj je čitave rasprave »o krepostima i dužnostima dobre žene«.

U ono je vrijeme Kurelac vodio ljuti boj s »ahavcima« i u »Narodnim novinama« izađe Jagićev prvi već spomenuti književni rad rasprava »Quomodo scribamus nos?« u kojoj brani ahavce i zagrebačku školu. Svršivši u Beču trijenij dobije stipendiju i za 4. godinu. Ovamo mu često piše njegova majka svojom milom kajkavštinom, u kojoj izbija njezina velika ljubav za svojega »Naceka«. Ona baš nije jako voljela buduću svoju svekrvu. God. 1858. piše mu u jednom pismu: »Već sam ti i tak hotela pisati za Strupicu, da je bila kod nas, mi se dopada, neg kak mi se je vu spomenku vidlo, tak mi se čini da ona misli da je s tim veliku milošču meni napravila i tebe je jako falila, pripovedala kak se muški za njenom čerjum bili si nori kajti je lepa, i dobra, ali veli ja sem ju z nijednim ni pustila van neg za Jagičem, z njim je svaki popoldan išla po varošu, i meni su se sve gospe čudile, kaj je to da ja njega tak rada imam, istina, da ja njega i preveč rada imam, i koja šta... samo boga molim da nam da zdravlje ocu, koj skrbi, i meni da bum mogla čuvati i pripomagati«. Majka je najviše zabrinuta za njegovo zdravlje: »ti včini kak se tebi bolje vidi pa se naj tak odviše mučiti i z navuki treti, niš zato da nisi kak veliš za mesnicu, neg misli kaj ti hasni život ako zdravje sfali, moreš dobiti suhu bolest, pak onda kak Dunajec veli niti deteta nit penez...« Jagiću nekako kao da se nije sviđala njegova buduća punica pa mu majka piše: »Tak kak ja iz lista vidim, tebi se mlada Sidonia dopada, samo si na staru hud, ali znaš ti, reč se veli: koj se hoće greti mora dima terpeti i koj hoče vert, mora se plotu odkriti. Ja ti sigurno več nigdar ne bum velila: včini ovak ili onak, ako bude tak prav, bu i nam, ar se buš za se ženil, baš zlo ne bi mogel z njimi živeti, ako ne bi štela biti potlam preveč komot, a ja kaj bi drugo, ak bu ona z menom, bum i ja z njum, kvar sigurno ne bi bila, ako bum samo zdrava« (I. 30—37). Vrlo je zanimljivo pismo njegova starijega brata o sprovodu bana Jelačića (I. 38), u kojem je kao klerik učestvovao. Vrlo je zanimljivo i njegovo pismo od 7. travnja god. 1859, u kojem piše kako je postala Veberova sintaksa: »Što mi pišeš o Veberovoj slovnici t. j. sintaksi nije ništa čudnovata, ta što će njemu klerici sami s primjeri načiniti? Onda bi mu čovjek istom lahko primjere tražio da je on napisao koje pravilo, umah do njega stavio bar jedan primjer, al ovako dosta putah čovjek pravila ne razumije«.

Kad se Jagić god. 1860. vratio u Zagreb, već je bilo nestalo apsolutizma. Još je prije usmenoga ispita, koji je obavio 6. oktobra 1860., dobio od upravitelja gimnazije Adolfa Vebera-Tkalčevića poziv, da se prihvati

suplentskga mjesta u zagrebačkoj gimnaziji, a ujedno i postao prefektom Plemićskoga konvikta. Još nije imao 23 godine, i već mu je u VIII. razredu povjereno čitanje grčkih i rimskih klasika Sofokla, Tacita i Horacija. God. 1861/62. dobio je poziv da pomogne generalu barunu Šokčeviću, tada već banu, da se koliko toliko izvježba u hrvatskom jeziku, koji je nekad djetetom vrlo dobro govorio, a poslije pod utjecajem njemačke odgoje sasvim zaboravio. S barunom čitao je Jagić Jurkovićeve pripovijesti, i tako je ban dosta brzo naučio toliko hrvatski, da je kao predsjednik sabora mogao voditi debatu.

God. 1862. oženio se Jagić sa svojom Sidikom, o kojoj je uvijek prije govorio da je »biser djevojka«. Ona je bila, istina, kao i sve djevojke iz odličnijih i boljih kuća u Zagrebu njemački odgojena, ali i poslije, kao žena Jagićeva, postala je u kratko vrijeme »i srcem i jezikom Hrvatica« (I. 48). Kao profesor dao se Jagić odmah na književni posao. S Račkim i Torbarom počeo je izdavati časopis »Književnik«, koji je stekao veliki ugled u slavenskom svijetu, zasnovao svoju Historiju književnosti hrvatske i srpske«, od koje je na žalost izašla samo prva knjiga. On je proveo, da se u gimnaziji, kako smo to već spomenuli, uči staroslovenski jezik i da se čitaju naši stari književni spomenici pisani ćirilicom i glagolicom itd.

Jagić se na nesreću i poslije sreću svoju bavio u Zagrebu i politikom. On je pristajao uz kulturno-političke ideje Štrosmajer - Mrazovićeve stranke, i zato je navukao na se mržnju tadašnjega bana baruna Raucha, koji ga je smatrao opasnim čovjekom, i Starčevićanaca. Jednom su pristaše Štrosmajerove stranke vraćajući se iz Maksimira pravili ovacije banu Jelačiću, koji je po mišljenju Starčevićevu bio prosto oruđe bečke kamarile protiv madžarskoga pokreta i ustanka; austrijski najmljenik, sluga despotizma, koji je tiranstvu za ljubav, a samo za svoju korist narod svoj zaveo, poklao, porobio, domovinu svoju iznevjerio, zasužnjio, upropastio, slobodu izdao itd. itd. Tako David u svojoj brošuri »Slaviteljem Jelačića Bana«, koju je cijelu Jagić u »Spomenima«, preštampao (II. 331—339). U jednoj grupi bili su blizu spomenika Stačevićanci, na čelu im dr. David Starčević, koji je bio suplent u gimnaziji. Oni su jakim zviždanjem htjeli spriječiti ovacije i došlo bi do gusta, da se nije umiješala policija te rastavila protivnike. Profesori, koji su smatrali nedostojnim da jedan profesor i njihov kolega sudjeluje u takvim demonstracijama, zatražili su preko direkcije da se Starčević ukloni iz njihova zavoda. Nezadovoljni istragom direkcije potužiše se, premda je poslije Starčević uklonjen, samoj vladi zbog pristranosti direktorove u istrazi te zatražiše zadovoljštinu, i dok ta ne dođe, zaprijetiše da ne će vršiti svoju dužnost. Potpisivači te predstavke budu od vlade ukoreni, a Jagić, koji ju je sastavio, i Bratelj, koji ju je prepisivao, budu otpušteni iz službe. Pišući

svoje »Spomene« Jagić je priznao da onaj ultimatum: ili Starčević ili nas desetorica »s formalne strane nije bio ispravan« (I. 107).

Otpust iz službe bio je veliki udarac za Jagića i njegovu porodicu. Istina, prijatelji odmah, koliko se u prvi mah dalo, priskočiše Jagiću u pomoć, pa osnovaše u Akademiji drugi sekretarijat, štoviše Rački je pomišljao na Italiju, gdje bi se u Rimu u skoro vrijeme imala na univerzitetu osnovati stolica slavenskih jezika. Ali sve je to bilo nesigurno, i Jagić je gledao da sebi na drugi način pomogne. Obrati se na univerzitetskoga profesora — prije je već stekao doktorat na osnovi disertacije »Über die Wurzel dê in den slavischen Sprachen« na lajpciškom univerzitetu — I. Sreznjevskoga, koji mu izradi doktorat na filozofskom fakuttetu univerziteta u Petrogradu, a zauzimao se za nj živo i profesor dr. Valtazar Bogišić, profesor univerziteta u Odesi. Sam mu to priznaje u svojim memoarima riječima: »bez pretjeravanja smije se reći, ne budi njega i njegove energije, ja ne uvidjeh nigda Odese i odeskog univerziteta, možda uopće ni Rusije« (I. 112). On mu je 12. ožujka telegrafirao, da je imenovan vanrednim profesorom slavistike na univerzitetu u Odesi, pošto mu je prije pismeno javio, da će mu se dati »komandirovka« (dopust) na cijelu godinu, da se uvježba u sanskrtskom i ruskom jeziku.

O svojem životu u Zagrebu, u kojem je i kao književnik i kao nastavnik radio deset godina, napisao je Jagić ovo: »I ako je moje kućanstvo bilo tek vrlo skromno i prosto, ipak je malo koji vidniji čovjek dolazio u Zagreb, da ga nisam i ja počastio ručkom kao gosta. Sam nisam volio polaziti kafanu, bilo mi je žao i novaca i vremena, ali po večerima običavao sam, po nelijepom običaju zagrebačke gospode, posjećivati gostionicu (kod Janjeta, Cara austrijanskoga, kod Lovačkoga roga), dok je žena jadna sjedjela kod kuće te ispijala svoju kafu. Mene je istom boravak u stranom svijetu odučio od te nepohvalne navike. Spominjem se, da sam na tim sastancima viđao Starčevića (koji nam je jedne večeri živahno opisivao senjsku buru) i Ivicu Benkovića, Šuhaja itd. Rado se sjećam, kad je Kurelac okrenuo leđa Đakovu te se preselio u Zagreb, viđao ga svake nedjelje barem jedan put za našim stolom na ručku. Njemu se silno sviđala kajkavština moje drage žene. Družio se s opozicijom i strani su ljudi, Česi kao Hatala, Rusi kao Lamanski, Makušev, Rovinski, Nil, Popov, Francuzi kao Leže, Danac Tomsen itd. tražili i nahodili saobraćaj sa mnom. U samom Zagrebu bio je moj položaj kroz sve vrijeme od deset godina ugodan i povoljan i svojim naučnim radom stekao opće priznanje« (I. 90—91).

9. listopada 1871., u ponedjeljak, rastao se Jagić sa Zagrebom. Put je išao preko Berlina, kamo je stigao potkraj istoga mjeseca. Ovdje je ostao tri mjeseca proučavajući na univerzitetu sanskrtski jezik.

III

Evo što Jagić pripovijeda o svom životu u Berlinu:

»U Berlinu mi smo živjeli dakako vrlo skromno bojeći se troškova, koji nas čekaše na dalekom putu u novi nepoznati svijet. Berlin činio je na nas s veselog Juga i živahnog Beča težak taman utisak grada, neumorne zaposlenosti ali bez lakoće i elagancije bečke, grada mnogo veće solidnosti ali sa mnogo veće hladnoće. Dosta nas je muke stojalo da se prehranimo, kako bi nama prijalo. Kulinarska strana Berlina mnogo je ustupala i Beču i Zagrebu. Moj brat kao narodni zastupnik nije prestao izvješćivati me o političkoj situaciji domovine, koja je tako živahno bila meni u srcu i pameti« (I. 146). Dašto Jagića kao oduševljenoga pristašu Štrosmajerove stranke vrlo su zanimali politički događaji u domovini, o čem ga obavješćuju Rački, P. Zoričić i Šulek i dr.

Iz Berlina, gdje je marljivo polazio predavanja A. Webera, njemačkoga sanskritologa, marljivo radio u berlinskim bibliotekama i vježbao se u ruskom jeziku, krenu Jagić god. 1872. u Petrograd. Došavši srećno ovamo nije mu se u prvi mah sviđalo: »Istom sutradan, pripovijeda Jagić, kada stupismo na ulicu te dođosmo na Nevski Prospekt, ne bi našemu divljenju kraja ni konca. Putujući od Zagreba do Berlina ostajasmo jednako u istom tipu većih i manjih gradova; sada se otvorio pred našim očima novi, jošte neviđeni tip, sasvim drugačiji, šareniji, raznoličniji, grandiozniji, čak poslije glasovitih »Unter den Linden«. Prije svega ogromni saobraćaj, sve u saonicama, koje jure u više redova, među malima prostima veće raskošne sa sjajnim spregom, skupocjenim amovima, krupnim u krzno odjevenim kočijašima, koji dubokim basom podvikuju »beregis« — toga više nećeš naći u ostaloj Evropi. Mnoge kuće obojene živahnim, žućkaskim, crvenkastim, zelenkastim, čak udvojenim bojama, na njima golemi natpisi raznih trgovina krupnim slovima, prozori i vitrine napunjeni tovarima velike cijene, među kojima sjaju malahitske stvari, vaze, satovi, narukvice itd. K tomu dolaze mnogobrojne crkvice i kapelice većinom u vizantskom stilu, dalje tako zvani »Gostinjski dvor« itd. Sve zajedno čini nezaboravljiv utisak, misliš i preko volje da si prenesen u nekakav novi praznični svijet, kojemu nema ništa jednaka u centralnoj Evropi.« Pomagao mu je u svemu Sreznjevski, akademik [illegible] Lamansky, kod kojega je vidio jednom i Dostojevskoga: »svačije [illegible] bile uprte u njega«, kaže Jagić (I. 161).

Braću slavensku nisu baš odviše voljeli Rusi: »Ja sam što [illegible] jemaca, koji su tada još u Petrogradu mnogo značili, što preko [illegible] Rusa brzo razabrao, što i koliko u javnom mišljenju vrijede »[illegible] vjane«. Sudilo se o njima ne po odličnicima, koji su rijetko i u [illegible] nom broju dolazili u Rusiju, već po kojekakvim đacima, [illegible]

dolazili u Rusiju, da ovdje od ruske »blagotvoriteljnosti« izmame po koji rubalj. Tako je brat Slavjanin značilo obično čovjeka, koji prosjači ili čak i vara. Ali i bolje sorte »bratja« nisu bili u očima javnoga mišljenja dobro gledani, a to poradi — klasicizma. Nepopularni ministar D. A. Tolstoj, uvodeći u pretjeranoj mjeri klasičke jezike u ruskim gimnazijama, služio se kao sredstvom mnogim učiteljima, valjanima i niže vrijednosti, dozvanim u Rusiju iz Galicije (istočne), iz Češke i s Juga (ovih je bilo najmanje). Zborovi ruskih učitelja gledali su svoje pridošlice prijekim očima, držali se od njih po strani, smatrajući ih ministarskim kreaturama. Mladež podsmijevala se njihovomu nepravilnomu ruskom izgovoru, javno mišljenje zamrzilo na njih, jer su mučili rusku mladež suhom grčkom i latinskom gramatikom. Do dubljega poznavanja antičnoga svijeta nije se moglo doći, jer se malo klasika i zbilja čitalo. Tako na pr. Tacit bio je zabranjen.

Putujući u Odesu došao je Jagić i u Moskvu, gdje je proboravio tri dana. U svom pismu Račkome od 1. kolovoza 1872 (I. 194) piše mu o dojmovima, što ih na nj učinila Moskva, spomenuvši nešto i o njenoj politehničkoj izložbi: »Moskva je vjeran značaj ruskoga naroda. Hoćete li se diviti njegovoj dubokoj ukorijenjenoj religioznosti, eno Vam živih svjedoka u tisućama kupola, tornjeva i tornjića, kojimi je sav grad iščičkan u znak, da se ovdje obilato bogu klanjaju i puno do vjere drže, bar po spoljašnosti. Volja Vas naslađivati se neobičnim konzervatizmom ruskoga naroda, prošećite se malko po ulicah grada ili se uspnite na Kremlj — nije baš visok — te ćete svuda naići na ostatke punostoljetnih starina sa svom njihovom »blatnom« romantičnošću. Želite li osvjedočiti se, da se po Moskvi tuđinci bahato šire, zađite Kuznjeckim Mostom (to je bečki Kohlmarkt) i Tverskom ulicom (to je bečka Kärtnerstrasse) — (tu naše Ilica i Duga ulica) — te će Vam udariti u oči francusko-njemački natpisi nad dućanima, kakovih se ne bi ni sam Peterburg stidio. Najposlije dokaz civilizacije moskovske jeunesse dorée mogu Vam ih pohvaliti da se zanose ne manje od Peterburga francusko-njemačkim kokotkami i šansonetkami, prisluškuju »mečtanijam« njemačke zukunftsmuzike i aplaudiraju đipkanju baletskih djevica. U Peterburgu je sada čardaš en vogue. Inače zamijetih, ako se ne varam, da se kupčieski karakter mogućno uzdiže iznad Peterburga. Tomu pomaže i dobar položaj mjesta i bogato rasprostrta željeznička mreža, koja se usredotočuje u Moskvi. Kada jednom Moskva postane onako udoban grad za život stvorova mičućih se po njezinu tlu, kako se slikovitošću već sada prikazuje pogledu s visa kremljevskoga — ja sam motreći s Kremlja pomišljao na vidik Praga s Hradčana, — tada će vrijedno biti ne stotine no tisuće vrsta puta prevaljivati, da se nagledaš te ori-

ginalne metropole drevnjevostočnoga i hristijansko-pravoslavnoga svijeta«. U Moskvi je ostao Jagić samo tri dana: »Skupa staruška matuška naplatila se za 3 dana tako, da ćemo, dok budemo živi, pamtiti njezinu gostoljubivost« (I. 194).

IV

U ljetnoj vrućini 25. ili 26. srpnja god. 1872 stigao je napokon Jagić u Odesu. O svom dolasku piše Račkomu 1. kolovoza: »Jamačno već znate, da je naš Argo-brod napokon sretno pristao u modernu Kolchidu, i mi smijemo žrtvovati hekatombu. Istina, ja se ne nadam ovdje naći zlatnoga runa, bit ću pače sretan, ako danas-sutra živu glavu iznesem. Jer moderni trgovački gradovi su prave stoglave hidre i jedina sila okolnosti, koje su toliko puta jače od slabe volje individualna čovjeka, mogaše nas privezati toj kamenitoj golijeti crnomorskoj, hoćeš nećeš valja nam se postarati, kako ćemo se što udobnije namjestiti. Da što govorim o udobnosti, toga pojma ne zna Odesa; tko hoće udobno da živi, taj i ne dolazi ovamo, samo grazničava žeđ za novcem može ovamo zamamiti čovjeka, kao što i zbilja ta moderna bolest svakim danom sve veću masu ljudi ovamo privlači, već se sada računa do 100 tisuća žitelja. Ljudi, kojih ni jezik ni vjera ni politika ne ujedinjuje, njihovi zajednički interesi jesu — jagma za bogatstvom. Tomu karakteru odgovara i život ljudi. Nitko te ovdje ne pozdravlja sa dobro došao, nitko ne ponuđa »hljeba solju«, svatko te gleda prijekim okom kao da će reći: taj dođe ovamo goneći za srećom, a da je meni [illegible]. Kako smo mi ovamo zapali, kojim je sva ta jagma i strast posve tuđa, tomu se ja sada istom i sam čudim, jedva da ćemo ovdje sviknuti. I zbilja što mi se još nigdje se dogodi, ovdje sam izgubio posve i orijentaciju: gdje je zapad, tud istok tražim, a gledeći k moru, mislim da sam na jug okrenuo, a ono je preda mnom, dakako u dalekoj daljini — Peterburg. Ja rekoh svojima u šali, da nećemo dugo ovdje ostati [illegible] mi drage volje povlađivahu, jer i sami žele da se moje [illegible] obistini«.

Tako se Jagić tješi »no mi smo — nastavlja on svoje [illegible] nimljivo pričanje — odviše razdragani bili udobnim i jeftinim [illegible] peterburškim te bez male lamentacije neće proći. Izvolite to [illegible] slabost naravi ljudske, koja voli gdje je udobnije«. Odesa je [illegible] ski trgovačko-čivutski grad sa svimi neudopstvi života, koji [illegible] pomisliti možeš u gradu skroz odanom trgovini. Priroda [illegible] htjela osvetiti za njegovu lakomu strast te je uskratila gradu [illegible] uvjeta spokojnog života: pitku vodu i zelen. Vodu nam [illegible] u bačvah toplu, kalnu, samo rijetki sretnici imaju još [illegible] — godišnji trošak na vodu u familiji kao što je naša [illegible]

balja. Zeleni nema nikakove do kukavnih, kržljavih, već sada opuslih akacija. Nasuprot nadarila je priroda Odesu slojem crne prašine, naslagane na kamenito tlo brijega morskoga te se prašina dnevice po više puta vije nad Odesom, grleći je u svoje crno krilo. Od strašne vrućine nema nigdje zaklona, tek podvečer crvi zemaljski smiju izgamizati ispod krovova svojih kuća na morski buljvar. To je jedina naslada i utjeha — dosta malo za tolike druge bijede. Vidik na more vele je divan, gotovo kao na našem Jadranu, samo fali Odesi red i čistoća luke tršćanske. Evo Vam »vidi« na naš budući život nijesu baš najsjajniji. Ali ništa zato: dovle bješe nam jako lijepo i dobro, možemo sada malko stradati. O skupoći odeskoj neću da Vam pripominjem, jer su to suviše prozaičke stvari...«

U Odesi Jagić se nije smatrao ni srećnim ni zadovoljnim. Osim toga obolio je od tifusa nekako na početku prosinca 1872,. i jedva se iskopao. Na nesreću obolila mu je i njegova kći Jelka. Ovaj »mili cvijetak« njegov nije odolio bolesti, nego je umro 29. prosinca u 10. godini.

Kad je Daničić god. 1873. otišao u Beograd, nuđa Rački Jagiću njegovo mjesto u Akademiji, i piše mu da će se uskoro otvoriti hrvatsko sveučilište i da bi njegov povratak u domovinu bio »veliko veselje« u Zagrebu. Želja je to njegova i svih iskrenih rodoljuba da se vrati u Zagreb na sveučilište, kojemu bi bio samo »uresom«. Ali Jagić je to odbio pozivajući se na to, da mu je teško ostaviti grob svoje jedinice, a bila bi to i nezahvalnost prema Rusiji, koja mu je utočište dala.

Na ponovni poziv Račkoga od 8. veljače 1873., da se povrati u Hrvatsku odvraća Jagić, da to ne može učiniti, jer bi se digla kritika protiv njega i protiv svih ruskih »Slavjana«, »i onako nas publika prijekim okom gleda... a što mi umrije dijete, to je upravo nov razlog, zašto ja sada nikako ne mogu ostaviti Odese, kamoli Rusiju. Moja jadna žena, kojoj sam ja taj obzir dužan za vjernost i odanost, kojom me je pratila u strani svijet — koliko zagrebačkih kćeri učinilo bi to? — i bila moj anđeo čuvar u bolesti — ona neće da se dijeli od moga djeteta, nad kojega grobom isplakati se jedina joj je još utjeha... Ako vi jednom dobijete sveučilište, možda će tada doći vrijeme, da se mogu vratiti«. Rački mu je na to pismo brzo odgovorio, već 22. istoga mjeseca. — On opet poziva Jagića u Hrvatsku pa će se tu brzo oporaviti: »Ako tko, doista ja dokučujem Vaših riječi, jer sam, kako znate, i sam prije 3 godine duboko bio ogreznuo u onakve jade, iz koji ste se i Vi, hvala Bogu, netom iskopali... Čujte dakle da sam je od svih mojih bolja sasvim ozdravio. Dapače mi kažu, da sam zdravijega lica nego prije svoje bolesti. Ali dakako ja se nisam liječio Vašom destiliranom vodom i vodkom, niti stepskom omamom, već krasnim hrvatskim zrakom i još kra-

snijom vodom, začinjenom svakako koliko treba kalničkom kapljic[illegible]
ergo — ajte, ne štentajte! Pa ja kriv ako se opet ne oporavite pa č[illegible]
Vas opet bona fide zvati, ako i ne mladim, a ono pomlađenim go[illegible]
dinom!« (I. 242).

Već za dva za tri mjeseci svojega boravljenja u Odesi pribavi[illegible]
Jagiću »popečitelj« Golubcov red sv. Ane II. stepena (prema činu) [illegible]
je Jagića podsjećalo, kako mu je nekoć u Zagrebu prijatelj Z[illegible]
običavao ponavljati pjesmu, koju su u doba njegove mladosti Srbi [illegible]
vali u slavu kneza Aleksandra, »Sa ordenom sv. Ane nek se Srbim [illegible]

Uto dolazi velika napast za Jagića, da ostavi Odesu. Osnova[illegible]
naime u Berlinu na tamošnjem univerzitetu profesura slavenskih je[illegible]
i Jagić bude pozvan u Berlin. Ali iste godine otvaralo se hrvatsko [illegible]
učilište, i svi su očekivali da će Jagić primiti profesuru slavistike [illegible]
grebu, što mu je i ponuđeno. Sam ban Mažuranić naložio je Jurk[illegible]
da mu piše, da zauzme stolicu. I sada nastane veliko kolebanje [illegible]
Jagića: »Naša poslovica kaže: »Krv nije voda«, uspomena lijepe mla[illegible]
provedene u Zagrebu, svi mili i dragi mojega i ženina roda, sve [illegible]
privlačilo srce i dušu u Zagreb. S druge strane hladno razmišlja[illegible]
dignuto argumentima tako ozbiljnih ljudi kao Sreznjevski, a [illegible]
iskreni i neka taština ili častoljublje govorilo je odveć na sav[illegible]
Berlin! Neka o tom drugi izriču svoj sud, ma i nepovoljno za [illegible]
ću se ograničiti na objektivno izlaganje faktične strane pitanja[illegible]
Badava sve molbe koje su Hrvati upravljali na Jagića, uzalud [illegible]
zivale na njegov patriotizam, zaman i adresa upravljena na nj [illegible]
od najznatnijih intelektualaca zagrebačkih, Jagić je ostao [illegible]
odluci. Nije pomogla da ga u njoj pokoleba ni upravo [illegible]
koju mu šalju Marković, Šenoa i Smičiklas: »Souvenez vous [illegible]
patrie, laissez Berlin, venez«. Nije poslušao ni prijatelja [illegible]
mu 27. ožujka 1874. piše: »Ako malena Hrvatska i ne [illegible]
građivati kano velika Njemačka i Rusija, moći će i biti [illegible]
pristojno tvoje potrebe... Dođi, dođi, prijatelju Vatroslav[illegible]
onako mnogo, da složno i bratinski prionemo uz pos[illegible]
naroda«. Jagić se na različne načine izgovarao i izmi[illegible]
Zagreb: da su mu u Berlinu veći dohoci, da ga hrv[illegible]
zvala na doličan način, da mu ne će da ubroje godi[illegible]
Berlinu moći više baviti znanstvenim radom itd. [illegible]
rovali sve dok u »Vijencu« god. 1874. str. 288 nij[illegible]
fesor dr. Jagić zahvaljuje se pismom od 25. trav[illegible]
ga odlikovali uzdanicom, žali veoma, što je sila [illegible]
jača od individualnih težnja, stavila mnogo, kako [illegible]
prekr[illegible] njegovu povratku u domovinu i kod prvih [illegible]

Vijest o otklonu Jagićevu vrlo se neugodno dojmila svih intelektualaca u Zagrebu i izvan njega. Ne smijemo se zato čuditi, ako je pjesnik i profesor novoga hrvatskoga sveučilišta Franjo Marković očitao Jagiću dosta oštru bukvicu u »Obzoru« 23. V. 1874.: »Dr. Jagić je tu (u Zagrebu) kao filolog uživao odlično priznavanje. Ako li je bilo književničkih zadjevica i neljubeznih im osobnih posljedica, ta tih je svigdje, a više drugdje nego li je ovdje. A Vi znate, g. uredničke, da dra Jagića polemike i kritike nisu uvijek ljubazne bile, — već one, godinu dvije ili poslije njegova povratka s nauka bečkih pisane kritike na književnike takove, koji su njegovi učitelji bili i radili počam od preporoda narodnoga. Vi znate, što to znači. Vi znate, da se dru Jagiću nikad ni s daleka nije onako vraćalo, kako je on dijelio, pače se posve mučalo, a recimo da su njegovi protivnici i manje učeni bili, to bi ih tim prije bila strast zanijeti mogla. Jesu li tu neuređeni odnošaji Hrvatske, koje pokazuje svijetu dr. Jagić? Ako je dr. Jagić sve starije oko sebe korio i pokorio (?), ako je kao slavodobitnik završio svoje kritike sa »dixi, vos plaudite amici« to je imao sad uzeti vojvodsko mjesto, koje je prazno stalo, te ako je kanio načiniti tabulu rasu, bar svoje ime na nju napisati. Je li se ti neuređeni odnošaji tiču novinstva, književništva, uopće narodne inteligencije naše, kao da bi svi ovi faktori mogli profesorom u Zagrebu omraziti stanje? Ne. Slavni pjesnik Trnski, akademik S. Ljubić, Brusina, dr. Pilar, neki još drugi književnici, urednici »Obzora«, »Vijenca« i drugi odlični članovi ovdješnje inteligencije odlikovali su učenjaka dra Jagića adresom, koja mu veće časti nije mogla iskazati nego sveučilište naše. Ne znam, jesu li ovi štovatelji dra Jagića doznali, da je primio adresu i koliko mu je do njihova štovanja ... Je li se »neuređeni odnošaji« tiču mladeži ovdješnje, kao da ona ne zna cijeniti zasluge, te bi ovdje neugodno bilo učiteljevati na sveučilištu? Ne. Da, Jagiću su njegovi nekadašnji gimnazijski učenici, sad doktori prava, medicine, filozofije, suci, učitelji gimnazijski u kratak čas u Zagrebu skupili mnogo potpisa na adresu, kojom ga mole da dođe na sveučilište, da i drugim kao učitelj ostavi dragu uspomenu, kao što je njima. Oni su prije dva mjeseca adresu otpravili, ali još danas ne znadu, da li dr. Jagić drži za vrijedno sjetiti se njih«.

Jagić kao da nije htio pravo vjerovati, da će mu hrvatska vlada ubrojiti sve godine službovanja pa i one u Rusiji: »Ako se ozbiljno o tome mislilo — ali koliko se ja spominjem, meni nije bilo stavljeno do znanja, tada je moj postupak bio dvoličan i neznačajan«. Dakle: mea culpa! »Meni je, nastavlja Jagić, još i danas koješta iz mojega tadašnjega postupanja nerazumljivo t. j. ako se ne oprosti moje kolebanje čovjeku, kojega je boljela duša, što se morao odreći povratka u domovinu, jer su ga više naučni interesi vukli u strani svijet naučnog sjaja, da se ondje

takmi i nadmeće, — tada priznajem nema dovoljno oštrih riječi, da se osudi moja kukavština... Nikako ne dokučujem, kako su još poslije 17. aprila mogle biti nade da ću ja otkazati Berlinu te ipak doći u Zagreb. Ako sam ja zbilja stavio pogodbe, što ih je Miškatović spomenuo i vlada pristala da ih ispuni, tada je moj način postupanja zaslužio ne samo ukor već i preziranje...« (I. 246).

Vrijedno je spomenuti što o ovom Jagićevu slučaju piše jedan od najboljih prijatelja njegovih, znameniti polihistor srpski Stojan Novaković: »... ako li se postupak stavi na gledište težnje i stane razmatrati s najčistijega gledišta nauke (koja je bez obzira kozmopolitska), ne može naći prigovora Vašoj odluci, ako li se stavi težnje narodne za napretkom, za kulturom, za boljim prilikama što sve izvire iz golog nagona za samoodržanje onda Vas čovjek ne može do kraja braniti, ma koliko da osuđuje strasne izjave, koje su Vas napale (I. 254).

Ni Rusi nisu odobravali Jagićev odlazak u Berlin. Ta pomogli su mu u najgoroj nevolji, a on ih sad ostavlja. Sreznjevski, koji mu je naime pomogao za Odesu, susretao ga je vrlo hladno (I. 280).

Dr. David Bogdanović.

MI...

Dok slabosti naše snage su bez maha,
A nemoći samo smalaksala htijenja,
Mi nestalnoj sreći jurimo bez daha,
I žudimo stalnost, nestalnoga mnijenja.

Mi gradimo značaj od bijede i straha,
A treba čvrstoće mramornoga stijenja,
O tragiko našeg ništavoga praha!
O patnje, o suze, ponoćnoga bdijenja!

Trebali bi vječnost, kao cilj života:
Ciljevi su naši pozlaćene varke.
Mi žudimo glupu mudrost Don Kihota!

U tjelesnoj strasti mru ljubavi žarke,
Svaki smiso gubi duševna ljepota.
Mi brodimo svijetom slomljene katarke.

August Đarmati.

O ADLEROVOJ INDIVIDUALNOJ PSIHOLOGIJI

1.

U psihijatriji se nalazi toliko još nepoznatih ili jedva poznatih fenomena te mnogi znanstvenjak-psihijater naliči neumornom i fanatičkom polarnom istraživaču, koji tek u najvećoj sreći i zadovoljstvu i za najdramatičnijih, a i tragičkih napora i žrtava zabada bojadisanu strijelicu uspjeha u geografsku mapu. Zaista sasvim tako! Nauka o unutarnjoj sekreciji (hormonologija), vitaminologija, moderna antropologija, bezbroj laboratorijskih seroloških reakcija, serotherapija i organotherapija dakako da razbistriše mnoge tamne naučne psihijatrijske staze, ali još danas psihijater bez dobroga poznavanja psihologije, a specijalno karakterologije i psiho-analize bespomoćno stoji pred premnogim neurozama i psihozama.

Osnivač psihoanalize kao »naučnog« i therapeutskog sistema Freud impresionistički je zapravo većinu svojih radnja o psihoanalizi tek skicirao i dao izvjesnu shemu, no Alfred Adler je naukom individualne psihologije kao suradnik (neko vrijeme) Freudov upotpunio i korigirao Freuda postavivši psihoanalizu na drugi kriterij — kriterij daleko rezonskiji, realniji, shvatljiviji i vjerojatniji. Posmatra li psihijater neke svoje neurotičare, a i neke psihički bolesne individue kroz prizmu Adlerove individualne psihologije, otkrit će lahko etiološke momente, kardinalna noxa tih neuroza i psihoza i mnogi puta će se lahko odlučiti na efikasnu kauzalnu therapiju.

I ako sve pojedinosti Adlerove nauke o individualnoj psihologiji i nijesu akceptabilne i ne imaju vazda svoga raison d'être ipak je jezgra te nauke psihijatru, pedagogu i juristi kao adjuvantno sredstvo za teoretsko praktički njihov rad neosporno potrebna.

Mnogi psiholozi (pa i naš profesor dr. Ramiro Bujas) skoro aprioristički zabacuju Freuda i Adlera podliježući sablazni nekih fantazmagorija i nekritičkih smjelosti obojice psihoanalitičara. A to je pogriješno, neobjektivno i nekritički. Ta Adlerova individualna psihologija i nije nikakav novi filozofski smjer, nikakova nova psihologija; to je konstatacija individualne reakcije na život; to su konstatirani karakterološki fenomeni, koje mi zaista dnevno vidimo, te mnogi od nas sami proživljujemo u svojoj okolini ili u sebi samima. I pravo je čudo, da se itko u ime bilo koje nauke obara na cjelokupnost Freudove i Adlerove nauke o psihoanalazi, koja je egzaktnoj medicinskoj nauci i pedagogiji ubacila jaki refleks svijetla i utrla nove realne puteve.

Adler tvrdi, da svaki čovjek imade svoju individualnu psihologiju, koja zapravo nije ništa drugo nego zauzimanje stava prema životu,

ljudskoj zajednici sa svim njenim običajima i zakonima. Taj stav individua — pozicija prema okolini dirigirana je osjećajem svijesti o vlastitoj organskoj i psihičkoj vrijednosti harmoničnoj ili agresivno dinamičnoj prema izvanjskom svijetu. Adler je svojim proleterskim djetinstvom skoro boležljivo altruistički i hiper-socijalon konponiranim nazorima inklinirao kulturi radikalnoga socijalizma, pa nikoga ne čudi, tko poznaje njegovu biografiju, da je on ovu individualnu psihološku poziciju čovjeka prema svijetu bazirao na sociološkim resp. socijalističkim principima. Neurotici su po njegovom tumačenju u glavnom zapravo sve moguće nijanse nesocijalnih, egocentričnih tipova, koji žude za moći, kojom bi ujarmili i svladali svoju okolinu, pa je onda »eksploatirali« i vezali za svoju neurozu. Svaka forma neuroze jest zapravo po mišljenju Adlera napadaj na društvo, jer neurotičar negira vrijednost svih ostalih ljudi (Entwertungstendenz), pa Ervin Wexberg ironično primjećuje: »Na koncu neurotičar drži, da je jedino još on pristojan čovjek! I zaista veliki kontingent neurotičara jest svijesno ili nesvijesno mučenik svoje hipertrofične nadvrijednosti.

I Adler poput Freuda traga za neurozom t. j. uzrocima neuroze u najranije djetinstvo, tek drugim smjernicama i putevima. Kako on provokacioni moment za razvitak neuroze traži u nekoj organskoj insuficienci, pronalazi on već kod novorodjenčeta taj univerzalni dječji neurotički momenat u opće poznatoj bespomoćnosti novorodjenčeta, koje je posve upućeno na požrtvovnost, obzire i ljubav »nadmoćne« okoline. Dijete u svom razvitku nastoji tu pomoć eliminirati, emancipirati se od nje; ono osjeća težnju, da se digne nad tu nadmoćnu odraslu okolinu. Ta se težnja očituje naročito kod djece, koja radi usporenog razvitka (rahitis, dječje bolesti, nezgode, loša ishrana), sporo prohodaju i sporo se uzdižu uz svoju vlastitu snagu.

Ta borba oko otimanja ispod vlasti, utjecaja i nježnosti okoline poprima najrazličnije forme, već prema situaciji, u kojoj se budući mali neurotičar nalazi. Dijete uzgojeno u bijedi, proleterstvu udaljuje se gorčinom od ljudi, kao pesimista, irealni fantasta, zaplićući se u najrazličnijim nerealnim poteškoćama života i vječno u borbenom stavu prema okolini. Dijete pak odraslo bez nježnosti i samo oskudijeva kasnije na takovom čuvstvu, pa ako jednoć u životu kome i pokloni toplinu svojih osjećaja, pa i ljubav, ti osjećaji i ljubav ipak su samo rudimenat. Djeca hipertrofično obasipana nježnostima i ljubavi roditelja dakako žive parasitski od tih nježnosti i ljubavi i dalje u životu, razvijaju uz životnu indolencu svu silu rafiniranih »podviga« u formi negacije i mržnje spram okoline, kako bi retuširali svoju razmaženu indolencu. Mnogo od djece uzgajane daleko od svake životne borbe

karakterološki »rahitična«, insuficientna polaze u život potpuno nespremna za ikakav životni individualizam. Adler tvrdi prema svojim znanstvenim opažanjima, da se ovakovi karakterološki fenomeni djeteta mogu zapaziti već iza druge godine života.

Psihološka »instrumenta« za formiranje ljudskog karaktera i logično prema tome stava prema životu i društvu su sanje, fantazije, sugestivna i hipnotička stanja, te halucinacije. I kod odraslih, a naročito kod djece fantazija kao težnja za ostvarenjem životnih nacrta po mislima i dnevnim sanjama »poigrava se« sa žudnjom za moći. Težnja da u životu nešto značimo, da igramo stanovitu ulogu (Triebkraft-Adler) jest opće ljudska, jest panatavizam čovjeka. I čim je dijete, dakle čovjek uopće, organski i psihički slabiji, fantazija mu je za moći rekonpenzatorno jača, ali u smislu izmicanja tegobama i dužnostima životnim. Adler misli, da je želja malih djevojčica biti dječakom uz osjećaj stida, što nije muško (Kastrationskomplex — Freud) baš fantazija ove vrsti. No ne podnosi kritike nikako Adlerova opaska, da se mala djeca odriču fantazije i odbacuju je, jer da je fantazija nešto ne muško i djetinjasto. Ova opaska je očito rezidualni simptom nekadanje kolaboracije sa Freudom, koji silno obiluje sa sličnim licencijama. I ako Adler spominje literaturu, arhaička i historijska vrela za tumačenje sanja poput Freuda, on ipak imade svoje posve zasebno mišljenje i o sadržaju i o porijetlu simbolizama mimo sanja. Freud sadržaj sanja nalazi u neostvarenim željama dnevnog života i u infantilnom životu, tumačeći ga pretežno simbolima seksualizama. Adler dokazuje, da je sadržaj sanja neko odgonetanje očekivanih budućih dogadjaja, snivač je za stanoviti san psihički kao predisponiran intenzivnim očekivanjem, u nekom napetom stavu opreza. Ali sanje ipak nijesu sredstva, misli Adler, koja bi buduće stvari kao »ukebale«, determinirale, nego su one kao neki »begleitende Erscheinung« budućih dogadjaja, one su dokaz, da su i duh i tijelo, poduzeli neku vrst duhovnog pipanja (Voraustasten), pa u san ulaze zadnji »Durschgangspunkte des Vorausdenkens«. Ipak i Adler konstatira, da su sanje »Reste bewusster Denkvorgänge« no s tom razlikom od tumačenja, da sadržaj, radnja i preradba sanja nijesu inspirirani simboliziranim seksualizmima, nego individualnom pripremanom nervoznom tendencom (Expansionsdendenz«), t. j. da su sanje odraz opće psiho-fizičke konstitucije individua, u smislu Adlerovih napetih pozicija čovjeka prema životu i okolini. Ovakovo tumačenje sadržaja i rada sanja moglo bi se aplicirati samo na jedan mali dio sanja, koje se protežu na buduća očekivanja dogadjaja. Tu je Adler htijući originalnošću zabliještiti i izbjeći posvemašnoj homolognosti tumačenja sanja sa Freudom, koji je s obzirom na mehanizam i sadržaj

sna, zaista iscrpivo i sistematski dostojno obradio sanje, komponirao svoje tumačenje sanja samo s obzirom na jedan mali fragmenat sanja budućih dogadjaja. Freud je svoga suradnika Adlera u nauci o sanjama, ako se apstrahiraju nestvarni fantastički seksualni simbolizmi sanja, neisporedivo nadvisio. A sanje se čovjeka komponiraju u fizionomiji držanja sanjača prema životu uopće — jasnije, sanje neurotičara bit će vjerni izraz njegovog neurotičkog stava. Dijete kržljavo i bolesno sanjat će o prominentnim dogadjajima i ulogama u kome je ono glavni akteur: Ono vodi igru, imade najljepše igračke, svi strahuju za nj i t. d. Odrastao neurotik, koji je digao ruke od interesa za život, sanjat će, da ga čeka smrt, ako podje na zasnovani veliki put, jer je u javi nakanio i željkovao ne putovati. Ili obratno: Individui s osjećajem lične manje vrijednosti sanjaju o megalomanskim erotičkim idealima na pr. drugovanje i zabavljanje s kraljevima i s Bogom (Ersatzideale der gepeitschten Gier nach Überlegenheit). »San je dakle pun polihromatske neurotske borbe za omalovaženjem okoline, emancipiranjem od nje i uzdizanjem nad nju. Halucinacije su, drži Adler, svojstvene neurotičarima, koji su se sasvim povukli od realnog života, koji su u vječnoj borbi za nadmoćnošću nad okolinom i za to tu okolinu tiranizuju: bolešću, ljubomorom, podcjenjivanjem, mizantropijom. Kad ovakovi tipovi tu okolinu, koju muče i tiranizuju bilo s kojih razloga, gube, oni padaju u haluciniranje. Adler navodi za to primjer, kako neurotičar, tiran svoje okoline, podavši se alkoholu samo da se kroz pijanstvo onesposobi za svoje zvanje, bude ekspediran radi alkoholičkog delirija u bolnicu, gdje u smislu alkoholizma ozdravi, ali konačno započinje halucinirati, jer u bolnici nestade carstva njegove tiranije — rodbine i okoline. Meni je poznat slučaj gdje tiran svoje okoline, specijalno žene (Haustyrran) halucinira u ljubomornom koloritu u akutnoj opilosti radi osjećaja, da mu je izmakla eto sada žrtva tiranije — žena, kao vjerni i pokorni podanik i objekt tiraniziranja radi njegovog momentanog inferiornog stanja u opilosti. Neurotičar je u akutnoj opilosti osjetio, dakle, pad svoga tiranskog autoriteta i zato halucinira, pa je naročito kod ovoga primjera evidentna Adlerova tvrdnja, da u glavnom haluciniraju neurotici, koji se hoće halucinacijom »spasiti od neke slabosti«.

Budući da su sugestija i hipnoza kod terapije nekih neuroza i psihoza neizbježiva i potrebna sredstva, Adler ih analizira na vrlo kritičan način, pa tvrdi, da u proceduri sugestije i hipnoze ovisi pozitivno ili negativno reagiranje i povoljan rezultat isključvo samo od t. zv. medija. Vodići sugestivnih manipulacija ili hipnotizeuri tek naučenim, šablonskim formulama stavljaju u pogon one latentne i vječno pripravne sile

medija, koje nametnute ideje upijaju, percipiraju, »sišu« i hipnotički asimilaciono transformiraju u sugestivno hipnotički efekt. Vodići, dakle, ovih obih procedura eksperimentalno terapeutskih zahvata, po mišljenju Adlera ne čine drugo, nego što čini čovjek kad otvara šalter na električnom vodu, kad želi ugledati svijetlo. Zato su kažnjiva šarlatanstva, sve one manipulacije, što se izvode na gradskim i provincijskim podijima kao i hipnotizeri i telepati, kad ističu, da imadu psihološku i fizičku snagu i neki specijalni fluid, kojim mediju zapovijedaju i pokreću ga po volji, a njihovo znanje i moć sastoji se tek u tome, da eventualno »diagnosticiraju«, gdje je taj fluid, i snaga, t. j. medij. I dogadja se često, da mediji iz publike nasamare hipnotizere i telepate izvrgavajući ih smijehu hineći medij što zapravo nijesu, a što publici rijetko kada prosvijetli pamet i otvori oči. Ljudi kao mediji se dijele u dvije grupe: a), u one, koji se prividno opiru hipnozi, ali u njima je de facto dispozicija za dubinu hipnoze uslijed njihove karakterološke kompozicije; b), one, koji su skloni hipnotičkom zahvatu svojom voljom, ali u njima nema takove povoljne dispozicije. Negdje su hipnotička zbivanja puki rezultat očigledne slabosti volje. I gledom na sugestiju imade dvije vrsti tipova: a), oni, koji a priori odbijaju tudje mišljenje, nagovor i nametanje misli, radi toga, što su izvanredno puni sebe, što se precjenjuju, zato da i opet mimikriraju svoju vlastitu slabost; b), oni, koji neograničeno primaju utjecaje svih vrsti, jer su karakterološki neobično nesamostalni i slabi.

Organski supstrati neuroza i psihoza se nalaze po Adlerovom nazoru u degeneraciji protoplazme, i degenerativnoj konstituciji organa, po principu te degeneracije, a na bazi luesa, alkoholizma, bijede u masama i prekomjernim naporima ljudstva. Defektan čovjek, pa već i dijete osjećaju se manje vrijednim, potištenim, bezvoljnim no nastoje da taj osjećaj potisnu i stvore neki svoj »specijalni modus vivendi«, koji se vrlo često deformira u nekritički nazor u svijetu, u individualnu asocijalnu privatnu filozofiju. Čovjek neurotik, pa i dijete već u drugoj godini sa osjećajem manje vrijednosti povlače se od okoline (Ausschaltung) i osiguravaju se proti naviranju okoline u njihov svijet anomalijama najrazličitije vrsti (perversiteti, onanija, fobije, nesvjestice, neodlučnosti i t. d. (Sicherung). Uz istodobno podizanje vlastitog piedestala u vrtoglave visine. Takovu pojavu, gdje neurotičar vlastiti svoj nimbus nekritički, irealno i utopistički podiže daleko nad intenzitet osjećaja osobne svoje manje vrijednosti, naziva Adler nadkompenzacijom (Überkompensation). Neurotičaru je zapravo nužno iluzionirati individualnu nadmoć nad milieuom samo do one visine, gdje neurotik osjeća da život imade rezona. Osjećaj manje vrijednosti izazivaju mnoge

organske insuficience: infantilizmi, konstitucione anomalije kao slabost sfinctera, enurezis nocturna odraslih, srasli prsti, jako plosnato stopalo, smetnje senzibiliteta, defekti krstače mjehura i kičmenog mozga; smetnje žlijezda sa unutarnjom sekrecijom, adenoidne vegetacije; eksudativne ditheseze, mane dihaćih i probavnih organa, rachitis, degeneracije ekstremiteta i spolnih organa te narušena estetika eksteriera (naevus, angiomi, teleangiektasie i deformacije).

U svakom čovjeku, pa već i u djetetu duboko je atavistički usađena čežnja — nagon — za sigurnošću i zadovoljstvom, te silom i nadmoći, a to sve su hrane za patološki stav neurotičara prema svijetu sve do paranoidnih stavova sa devizom: »ja proti svima, svi proti meni!«.

Život je čovjeka složen u nekoj neizbježivoj logici odnosa dužnosti i obveza u formi stalnog socijalnog rezona, jer čovjek živi u množini, skupu i društvu poradi nemogućnosti, da se održi kao solipsista. Normalan čovjek u tu logiku života ulazi bez oklijevanja i bez prevelikih tragičnih internih potresa, no neurotičar sa osjećajem lične manje vrijednosti uređuje, »aranžira« svoj život najrazličitijim modalitetnim armaturama tako, da njegova neuroza bude »sigurna« od povrede neumoljive životne logike, t. j. on svojim nazorima i činima negira tu logiku.

Osim objektivnih organskih defekata i opće prve bespomoćnosti djeteta proizvode pretjerani osjećaj manje vrijednosti u čovjeku još i pedagoško-socijalni momenti. Prevelikim očekivanjima i zahtjevima od djeteta neprestanim spoticanjima psihičkih i fizičkih inferiornosti, precjenjivanjem, i podcjenjivanjem, ismjehivanjem djeteta, odgajanjem djeteta u neistinama, provocira se u psihi djeteta neka vrsta konfuzije, desorijentacije previranja. No jer je život bezuvjetno nužna »orijentacija«, pa se ove desorijentacije i previranja neurotički disponiranog, a ovako u životu tretiranog individua, redovito transformiraju u osjećaj i nastojanje za otimanjem i nadmoći od okoline sa konačnim ciljem kod božanstva. I ova longituda između osjećaja niže vrijednosti do ovog božanskog maksimuma jest t. zv. životni plan neurotičara (neurotički sistem).

Već se u djetetu opažaju psihička sredstva sabotaže, kako bi se izigrala životna logika. Dijete svojom rasijanošću i nepažnjom (ako ova nepažnja nije uzrokovana općom inferiornosti, izmorenosti ili bolesti) oponira, jer predmet, za koga bi se imala pažnja uperiti ne harmonira ili kolidira sa interesom djeteta. No Adler veli, da nema apsolutne otsutnosti koncentracije, već treba potražiti rasijanom individuu interes, pa je koncentracija tu. A tako je isto i sa manifestacijom volje i energije u djece i neurotičara. Zaboravljivost je očiti duševni mimikri ljudi, koji se ne vole otvoreno buniti; zaboravljivost u dužnostima zvanja pokazuje

nezadovoljstvo sa zvanjem i desinteressement za nj. Opažaju se potpuna saglasja Freuda i Adlera u nauci o pažnji i zaboravljivosti kao baština zajedničkog rada u početku.

Veoma je interesantna Adlerova lokalizacija životnih ljudskih interesa. On tvrdi, da interesi čovjeka leže u sferi nesvijesnog, a motivi za život u sferi potsvijesnog, pa se ljudi obzirom na spoznaju o sebi i svojim ciljevima dijele: a) u one, koji o sebi znadu više od prosječnosti; b) u one, koji znadu o sebi manje od prosječnosti; c) u one, koji ne imadu niti kardinalne spoznaje o sebi. I ovdje se opaža tipična oznaka za Freuda i za Adlera: Površnost logike! Ako interesi čovjeka leže u sferi nesvijesnog, ne mogu motivi za život, koji su samo dinamična forma interesa poticati iz podsvijesnog, t. j. interesi kao nešto, što postaje supstratom motiva životne akcije ne može dolaziti iz nesvijesnosti, makar mi interese identificirali baš i sa nagonima. Interesi mogu biti i mnogo puta jesu u podsvijesti, pa baš ona podjela ljudi u tipove spoznajâ o sebi, mogu biti index te podsvijesti ili svijesnosti. I sam Adler uskoro navodi: »Imademo sposobnost ostavljati u svijesti« potrebno, a »nepotrebno« stavljati u podsvijesno i nesvijesno. Ti se duševni procesi dakako ne događaju tako, kao da bi ih čovjek deponirao po volji u podsvijestnost ili nesvijesnost, već intenzivnije prihvaćanje »potrebnoga« interesima akceptabilnijega, po nekom fizikalnom zakonu o dva tijela na istom mjestu potiskuju »nepotrebno« u podsvijesno i nesvijesno.

Naročita je relativna životna pozicija one djece, koja su mezimci, prvijenci, jedinci ili drugorođeni. Mezimac se ponaša kao neizmjerno prikraćen, osjeća se manje vrijedan i svojim ponašanjem, isticanjem svoje inferiornosti: bolesti, nervoznosti i t. d. (sve više i više veže nježnost, pažnju i brigu okoline na sebe). Mezimci su »brzotrki«, silno su užrbani u svemu, razvijaju veliku ljubaznost, kavalirštinu i požrtvovnost, kako bi time sve druge nadvisili; no ako im se isprijeći jaka zaprijeka pred njih, povlače se u zadnje redove, s izgovorom da su preslabi, i započinju pređašnju igra slabih, bolesnih i bespomoćnih. Prvijenac kao eksponent favoriziranja primogeniture, (naročito u seljaka), prečesto je objekt velike zavisti drugorođenih, koji su u neprestanom napetom nastojanju i natjecanju da se protisnu na primat nad prvijence. Prvijenac uz novorođenče — mlađeg bracu se često utječe noćnom mokrenju (enuresis nocturna) i odbija hranu kako bi apsorbirao pažnju obitelji na sebe, a opažen je slučaj, da je prvijenac, kad mu ni takovim makinacijama nije uspjelo novorođenog brata ili sestru potisnuti u pozadinu, obolio od bilo koje prisilne neuroze. Dijete s osjećajem slabosti, manje vrijednosti u glavnom dakle reagira u smislu uzdizanja nad okolinu (prezira okoline) općom indolencom i odbijanjem hrane. Što se u

kasnijoj dobi razvije u oponiranje svemu i svakomu (Sicherungskoeffizient). Upravo je začudno, kakav artizam i virtuozitet u »aranžiranju toga »Sicherunfskoeffizienta«, aranžiranju obranbenih sredstava protiv životnoj logici molibiziraju neurotičari! Neki organizuju čitave svoje noći bez sna, potiskivanjem sna, kako bi umorom i iscrpljenošću mogli danju motivirati svoju nesposobnost za rad. Besanicu neurotičari omogućavaju čitanjem u noći, kartanjem u društvu, neprestano okretanjem u krevetu, mislima na rad, brojanjem i računanjem u mraku, a ima formi besanice, gdje neurotičara budi neki drugi san, bol zaležane ruke ili strah te boli u trbuhu kod žderača zraka, ili u ledjima kod skoliotičara, a to vazda skoro u neko stalno doba noći. I uzasve ove mehaničko organičke adjuvantne besanice, Adler ipak daje primat nervoznoj »Expasionstendenz« kao uzrok besanice — tendenci, kojom čovjek oponira životnoj logici.

Veoma je interesantan t. zv. »muški protest kao aranžman Sicherungskoeffiecineta«. Ženski individui ne daju se u tipičnu ulogu žene, odbacuju sve, što bi ih vezalo na ljubav, brak, porod, odgoj djece, a muški individui, kad im bivaju ugrožene tipične obveze i uloge muškarca, odbijaju uopće svoje muške uloge i zapadaju u homoseksualizme, onanizam, pedofiliju i nekrofiliju — vječno glavinjajući izmedju najrazličnijih perverzija. Muški se protest očituje u žena, kod kojih se opažala atonia uteri (Abdominal minderwertigkeit), appicitis po porodu (Respirationsminderwertigkeit), u žena sa teškim afekcijama bubrega (Nierenminderwertigkeit), i sa horejom (Gehirnminderwertigkeit). Hiperbolički tip muškog protesta je t. zv. mesalinski tip žene, koja uz svoju neutaživu seksualnu požudu potpuno otklanja pravu karakteristiku žene i materinstvo. Prezanimivo je Adlerovo opažanje paradoksnog muškog protesta kod žena oboljelih od paranoje i demencije praecox. One, veli Adler, mimikriraju i kompenziraju svoj osjećaj manje vrijednosti, a duboko žude za muškošću i u snu ga preživljuju, i ako ga na oko odbacuju i proklinjuju na javi. U ostalom to su slučajevi veoma rezistentni svakoj therapiji.

Mehanizam neuroze po Adleru se očituje u glavnom držanjem neke distance izmedu neurotičara i djela (odluke). Ta distanca se postizava: a) kretnjom i akcijom, odbijanja pomoću samoubojstva (makar i sam pokus), pomoću besvjestica i psiho-epileptičkih napada, pomoću histerične paralize, halucinacija i alkoholizma; b) apsolutnom nepokretljivošću, mirovanjem, pomoću neodlučivanja na zvanje, nepolaganjem ispita, izbjegavanjem braka i ljubavi, tjeskobama, besanicom, impotencijom. perverzijama i histeričkom psihozom; c) sumnjom u uspjeh, jer jedva se jedna poteškoća svlada, već se započima trošiti uzaludna energija za svladavanje druge fiktivne zapreke, pa tako npr. neurotičari »boluju« na pedanteriji, strahu od dodira, prekasnog stizanja poslu i ljudima, prekidaju

započete poslove uz vječni uzdah: »O kad bih ja...!«; d) virtuoznim stvaranjem zapreka i hipertrofičnom rasipnom energijom svladavanja tih zapreka uz osjećaje tjeskobe, umora, nesanice, pedanterije, glavobolje, razdražljivosti, onanije i polucije. Kad je Adler svoju nauku o neurozama bazirao na motivima i akcijama životne borbe, t. j. na osjećaju nadmoći, morao je razmotriti i odnos spolova. To je i učinio, ali za čudo sa vrlo malo kriticizma, a sa mnogo površnog i sentimentalno motiviranog hiperginofilstva. On ističe, kako je pozicija žene u partrijahatskoj poziciji spolova nečasna, nedostojna, arteficielno potisnuta i protuprirodna, pa tvrdi da je podjela rada prema ženi nepravedna, jer joj ta podjela diktira i način života; spotiče se nevjerojatnom naivnošću na hipertrofički osjećaj mužstva u dječaka, koji upravo bijesne, kad bi ih se pokušavalo siliti, da obuku djevojačke haljinice, Adler upravo ogorčeno protestira proti mističnosti i nekoj majestetičnosti dnevnog odlaska očeva na rad i vraćanja sa rada te žali, što je žena-majka, ovakove mističnosti, koja, veli, strašno fascinira, lišena. Uz to navodi uz sentimentalne reminiscence, arhaične matriarhalne kompozicije obitelji, te da je matriarhat samo zato nestao, jer je radi uloge u borbama s neprijateljem i u obrani obitelji morao aktivno nastupati muškarac, na koga su dakle kao na branića obitelji prešli svi atributi i aspiracije matriarhata u formi patriarhata. Adler iz sentimentalizma radi nepravednog položaja žene zapada u sasvim neznanstvene akritičnosti skandalizirajući se čak nad strašnim atavizmom dječaka muškića, koji nestrpljivo čeka svoju vlastitu zrelost, da »nastupi« u ulozi nad ženom. Kod nekih je žena, misli Adler, ta svijesnost, da je apsolutno podvrgavanje žene mužu fatum i gvozdeni usuelni ljudski zakon tako jaka i impresivna, da one kao podsvijesno uzimlju za muževe častoljubive i brutalne ljude i doživljuju u braku s njima silne dramatske i tragične potrese, te se čini, kao da je podvig sklapanja takovog i toga braka i učinjen samo zato, da se iz njega vidi paradoks i nesmisao takovih nazora. I ako je dužnost kulturnog i humanog čovjeka, da osudi sve one zablude, koje su ženi nastojale oduzimati i oduzimale pravedni paritet sa mužem — zablude, kojima je čovjek u historiji zaista sramotno demantirao relativnu visoku kulturu svoga uma, ipak je deplasirano danas, gdje je žena principijelno egalizirana sa socijalnim, kulturnim i političkim položajem muža upirati prstom na neke sentimentalizme i podizati komičan barjak hipergenofilstva. Jer fiziološka i psihološka konstitucija žene (kosti, muskulatura, rast, seksualni organi, psihičko reagiranje), dakako da diktiraju specijalni način života ženinog, koji se očituje ne u marsovskom pseudošportskom životu te amazonsko-ciničkom majmunisanju, već u konstruktivnosti čovječje kompozicije života, specijalnoj nježnoj invencioznosti u odgoju djece i reprezentaciji duhovnih produkata bračnoga

života. I u toj ulozi žene, mislim, imade dosta atributa, koji sigurno imponiraju te fasciniraju i onaj »muški misticizam« kad muž-muškarac kao organizator vanjskog života obitelji ulazi i odlazi tvrda i teška koraka u dom i izlazi iz njega. Kad se odnos spolova promatra kroz ovakovu prizmu, onda atavizmi grubosti prvog razvitka dječaka — muškića, nijesu drugo do ono što je priroda odrazila i u spolovima nižega carstva — životinja po principima koji su vječni i nepromjenljivi. U životinjskom carstvu se još uvjerljivija apologija »svrsishodnosti« odnosa spolova očitovala u fiziološkoj i »psihološkoj« akcentuaciji individualnih karakteristika. A čovjek je možda baš zato, u tom odnosu spolova kroz histeriju počinjao mnogo alogičnosti, nepravednosti i ludosti, jer je hirovito misaono biće.

No vrijedno je posvetiti pažnju tendenciji Adlera kod rasprave o odnosu spolova, kojom naglašava toliko puta ponavljanu tvrdnju, da duševnost čovjeka pa i karakter nijesu nešto apsolutno, kongenitalno, već se na pr. karakter i t. zv. duševna nadarenost, dadu pozitivnim pedagoškim utjecanjem razvijati do velikih stupnjeva, pa se mogu na oko neobdarena djeca razvijati u individue, za koje se više ne može reći, da su neobdareni. Tim je Adler nišanio na zapostavljanje žene u nauci i općoj kulturi kroz vijekove, što da je navodno paraliziralo realnu emanaciju duševne potencije žene, i uvjerava, da je duh žene u stanju stvarati djela analogna djelima osnivača i reformatora vjera, najvećih skulptora i slikara, najprominentnijih filozofa, pjesnika, političara i jurista, vojskovodja i socijalnih organizatora. On doduše, čim to tvrdi, eo ipso apstrahira od takove žene, njezin specifički organ uterus, njenu dugu graviditetnu muku i kalvariju partusa, te svu psihologiju majke i dojenčeta, psihologiju majke i djeteta do groba. A takovo apstrahiranje je apsurdum. Kada Adler dakle upravo žali ženu kao tip majke, kao tip, koji se ne paše mačem i ne izlazi na barikade dnevnog života, ipak on kategorizira nekoliko tipova žene, koji izbjegavaju »ulogu žene«, pa načinom i nazorom o tim tipovima eo ipso volens nolens priznaje, da postoji neki specificum u ulozi žene, koga nitko osim žene ne može da proživljuje ni da vrši. Veli, da najoporije ulogu žene odbija žena muškaračkog tipa sa jakom dozom »energičnosti«, častoljublja, žena sa sklonostima za muška zanimanja i šport sa ambicijom, da se s muškarcima takmiči, i da ih pobjedjuje. Tip muškarače odbija ljubavni odnos i brak, a ako joj se i »dogodi«, da zapadne u njih, ona tamo traži palestru za borbu o nadmoćnost nad mužem. Vrlo je interesantna (i ako s prijašnjim tvrdnjama silno kontradiktorna) Adlerova konstatacija, da ovaj tip žene nije »muškarača«, jer u njem nema muške »supstance«, već da je taj tip žene revolt nepravde i zapostavljenosti žene i da je prema tome nešto treće izmedju

idealne žene i muškarca. Ovo je veoma neznanstveno žongliranje na užetu pseudologike. Daleko je akceptabilnije, Weiningerovo tumačenje matematičkih relacija muškosti i ženskosti u muškom i ženskom individuu, iz čega proizlazi mogućnost, da u jednom ženskom individuu prevalira veći procenat muškosti nad ženstvom ili obratno, pa isto tako i kod muškarca. Tako Weininger matematički dočarava idealnu harmoničnost čak do homologije muških i ženskih spolnih procenata u ženskom individuu, sa muškim i ženskim procentima, karakteristika u muškom individuu. I konačno tko se duboko zagleda u sve uspjehe i neuspjehe miksture ovih procenata spolnih karakteristika u ljudi, tumačenje Weiningerovo je barem shvatljivo i logično. Još je većma kontradiktoran Adler skiciranjem tipa žene sa averzijom od uloge žene, tipa žene, nespretne, nesposobne, imobilne i ograničene. To su nervozne, pokorne i ponizne figure, koje nekom naučenom dresurom prave nasilje same na sebi, nastojeći iz sebe stvoriti nešto neženskọ. Ovaj tip žene danas prevalira, on je vjerni odraz depravacije duha s paradoksnim negacijama svega, što sačinjava svu onu dopunu muškarcu kao osi obitelji. Još je Adler prikazao jedan tip žene, koji zapravo i ne odbija ulogu žene, ali vječno pati od uvjerenja, da je ženi sudjeno igrati ulogu nižeg, podredjenog stvora. Što više taj tip žene je i uvjeren, da je žena niži stvor od muža, pa kao da čeka neko izbavljenje. Ovakova karakterološka skica sigurno i u realnosti postoji osobito kod nižih socijalnih klasa, kojima je dnevno pred očima tip emancipirane i socijalno više postavljene žene, no taj mentalitet stvorila je pseudo kultura, koja svojom depravacijom nastoji u dušu i u utrobu žene postaviti sve drugo no što su joj Bog i priroda postavili. A to je Sizifovo naprezanje iz koga proizlazi more muka i tragedija ljudskih.

Dakako da iz ovakovih tipova žene rezultiraju sve moguće varijacije i nijanse negativne životne pozicije — naročito kao negativni pedagozi svoje vlastite djece, jer umjesto inspiracije uma i srca dirigira tom pedagogijom tiranstvo, dresura i skepticizam u svoju vlastitu pedagošku sposobnost. U svojoj desorijentiranosti utječu se takovi tipovi celibatarskim zvanjima ili glavinjaju u prisilnom braku, hvatajući se grozničavo kakovog dobro došlog terora nad mužem i starateljom. Adler je ovako dospio do tvrdnje, da svi tipovi žene, koji apstrahiraju ulogu ženske tipičnosti i svog života i nijesu drugo no individui borbe sa okolinom, težnje za nadmoći, t. j. neurastenici. I istom tom Adlerovom logikom, hajde, da učinim konkluziju: »Normalna i nedepravirana žena ne može se opirati ulozi žene«! A tako i jest.

Simpatičnim konstatacijama Adlerovim, da se današnjim odgojem stvara odviše pesimističan nazor o braku, kao o nečem opasnom i teškom, biva on konačno sve pristupačniji i simpatičniji kao konvertita od svojih

početnih hiperginofilskih sentimentalizama i još je simpatičniji, kad se obara na donjuanski tip muškarca, koji djeluje dezolatno i na cvijeće ženske mladosti kao i na one, koji žive u slobodnoj ljubavi, a i na one u slabo zaštićenim brakovima. Tek je zaboravio istaći, da se taj tip nažalost sve više opaža i u današnje žene. — (Slijedi svršetak)

Dr. Juraj Hrenčević.

DVIJE PJESME

Preludij

Blijede su zvijezde
suze na mutnom svodu
gluhe ponoći.
Mjesec je krvava rana
u koju zuri pseto
i zvijer u gori,
a ja sam krik,
ja sam vapaj
zapomaganja,
bijede
i boli,
ja sam ponoćna čežnja
za bijelim ljiljanima
i za
radošću.

Utjeha

Sva će lutanja prestati
krikovi boli nestati
smij se, dobro dijete,
nek prijete
koliko hoće,
a dokle bude zloće,
bit će i sjete,
dijete,
bit će i tuge
duge.

Ivan Krolo

»Freudizam ponizuje čovjeka i kleveće duh; njegovi protivnici gube previše iz vida stvarno jedinstvo ljudskoga djelovanja i kleveću nagon. Ludo je više utopiti u nižemu, a neljudski je razdvojiti ih«.

(GUSTAV THIBON, »Seksualni problemi«)

»Nema sumnje, da freudizam snosi veliku odgovornost u istovremenoj pojavi produbljivanja i rasipanja našega ja, što je tako značajno za moderni svijet. Inteligencija raščlanjuje sve, otkriva sve, pozna sve. Ipak ima jedna zasada izvan dohvata svakoga seciranja (pa i psihoanalitičkog), koje se ne može sniziti na prostiji oblik, a to se zove ž i v o t«.

(DANIEL ROPS, »Seksualni problemi«)

L I S T A K

Književni prikazi

PEDAGOGIJSKI LEKSIKON

Priručnik za teoriju i praksu uzgoja. Uredio dr. Stevan Pataki, dr. Marijan Tkalčić, Ante Defrančeski i Josip Demarin. — Minerva 1939.

Prije nego se dade ocjena o pojedinostima toga djela, ne smije se propustiti izreći priznanje samom pothvatu. Urednici i njihovi suradnici izveli su jedan kulturni posao, koji odista treba uvažiti sa mnogo priznanja. — Ono što želim primijetiti, bit će jamačno primljeno sa dobrom voljom u vidu usavršenja budućeg izdanja, i pri tom ću se ograničiti na filozofijske partije, koje čine bitni dio knjige, a sastavio ih je dr. Tkalčić.

Već se u Predgovoru ističe terminologija i literatura. Termin »čulnost« nije kod nas praksom utvrđen ili u govoru uobičajen — i ne treba da bude. Kad se već naša literatura iscrpno navodi, nije trebao izostati za apercepciju Bazala, za Husserla Keilbach, za pažnju Jurišić i t. d. Citiranu bi literaturu trebalo dotjerati.

Začudo je kako su mnogi termini izostali, na pr. aksiologija, ideal, iskustvo, moral, motiv, religija i t. d. Kod nekih (na pr. fantazija) trebalo je uzeti i hrvatski izraz. Za »ličnost« nije točno lat. persona (= osoba), jer je to metafizički (vrsni) pojam o čovjeku, a unutar ove vrste jest »ličnost« etički pojam.

Neki su pojmovi dosta slabo obrađeni, na pr. Apriori, Aristotel, Materijalizam, Vrijednost, Duša, i t. d. Nejasno i preteško, dakle neinformativno su na pr. Metafizika, Duhovnonaučna psihologija, Transcedentno, Spoznaja, Logika.

Zašto nije otpala izreka: »Vjerske organizacije prigovaraju...« (96)? Treba također korigirati na str. 200 »U kasnijem Srednjem vijeku ...« Jednako kod »Humanizam«. (Šta ima posla u toj knjizi: Špoljarić, Nacrt za osnovno zakonski proces svijeta, str. 201?)

Neka je dosta ovih nekoliko napomena. Dobiva se dojam prebrzoga rada. Najviše bih naglasio potrebu uistinu informativnog prikazivanja. Gotovo sva je filozofijska građa u tom pogledu slabo izrađena; jer tko je valjano upućen, i ne treba tih informacija (koje su djelomice, rekoh, loše), a knjiga bi imala svoju vrijednost tražiti baš u informativnom načinu objašnjavanja.

Uporedimo li Leksikon sa »Pedagogijskom enciklopedijom«, koju je izdavao »Hrvatski pedagoško-književni zbor«, zapazit ćemo izvjesnih prednosti prema Leksikonu — iako je Enciklopedija nastala prije njega za čitavu jednu radnu generaciju (stala je izlaziti g. 1895.). Njezin redakcioni odbor razaslao je suradnicima (kojih je bilo preko 60) poziv, da u »Registru« označe riječi, koje bi u enciklopediji trebalo raspraviti. Već sâm taj postupak očituje ozbiljnost pothvata, koji obuhvata nekoliko naučnih područja, gdje je specijalizacija toliko usavršena, da je nemoguće sa četiri čovjeka savladati tako golemi posao. Enciklopedija je, osim toga, izlazila polagano, u godišnjim svescima. Hitrina publiciranja i malobrojnost pisaca bit će uglavnom uzrok da je Leksikon nedotjeran: ne samo što u njemu ne dolaze do izražaja stručni radnici, da bi se tako odrazio naš naučni kapacitet, nego je time nastala i mnogo-

struka sadržajna manjkavost. Dok su filozofijske prikaze u Enciklopediji dali sveuč. profesori Arnold i Marković, zatim Bazala, Basariček, Lj. Dvorniković i Turić, ovdje nalazimo Tkalčića (koji citira Špoljarića!). Dok su u Enciklopediji neke osnovne teme stručno obrađene(u ono doba, početkom sveučilišta!), ovdje ih naprosto nema. Aristotel, Kant itd. prikazani su tamo savjesnije nego u Leksikonu. Tamo su, doduše, neki pisci mjestimice subjektivni, ali prema takovu bi pisanju značilo napredak, kada bi Leksikon o tima stvarima pisao kritičnije, a ne da o njima ništa ne donosi. Stručna podjela rada bila je za taj Leksikon jednostrana, pa je takav i rezultat — i zato držim da Leksikon potpuno ne odgovara kao priručnik za visokoškolsku upotrebu. To ni zato, jer on i metodički u filozofijskim razjašnjavanjima nije dovoljno informativan. No sve će se to usavršiti slijedećim izdanjem.

Dr. S. Zimmermann.

OPASKE UZ NOVU KNJIGU SLAVKA KOLARA

(»Perom i drljačom«, novele, Zagreb 1939.)

Nova knjiga g. Slavka Kolara, nesumnjivo je znatan dobitak za hrvatsku književnost. U njoj je sabrano nekoliko oduljih novelističkih radova piščevih od kojih su neki bili već ranije objavljeni. Knjiga je tehnički i umjetnički na dostojnoj visini, sadržajno je pristupačna svakome, zabavna je i, prema tome — uspjela.

Ali ima nekoliko momenata, koji se toliko jasno opažaju i kod ove knjige g. Kolara i to — mnogo jasnije negoli kod njegovih ranijih djela. Ima nešto, što treba ispitati i proučiti i što nijesu u dovoljno jasnoj formi uočili dosadašnji piščevi prikazivači, namjerno ili nenamjerno, no svakako na štetu g. Kolara. To »nešto« se tako jasno odražava upravo na ovoj knjizi. Ali, prije izlaganja zapaženoga, treba istaći još neke primjedbe. Pojava g. Kolara u hrvatskoj literaturi značila je novinu i osvježenje, pa bi skoro rekli i izvjesno ozdravljenje mutnoga stanja, koje kod nas vladaše i još uvijek vlada. Začuđenost izazvana kod čitačkog javnoga mnijenja kvalitativnom zrelošću radova g. Kolara, urodila je i mlohavošću u analizi piščevih i mana i vrlina i — tako se odmah utvrdilo samo jedno: da je ovaj pisac jedan od najboljih i najznačajnijih i da uz Krležu predstavlja nesumnjivo vrijednost posebnoga značenja, pored svih ostalih. Ovo sve može biti donekle i na mjestu, jer g. Kolar nije danas početnik, niti mu se hoće sporiti snažan umjetnički dar i navlastito bogodana humoristička žica u tome daru; hoće se jedino uprijeti prstom u izvjesne manire g. Kolara s kojima je baš s ovom knjigom dospio u sferu znatne monotonije. Ja doduše ne znam u ovome času šta je sve napisano o g. Kolaru, ali sam svijestan da je samo pohvalno napisano o njemu, jer se drukčije nije nitko odvažio pisati, svijestan valjda — da to nema opravdanja, jer: šta bi se onda moralo za mnoge druge reći? Ali ovo nije uopće točno. I upravo takva teza u slučaju ovoga pisca ide na njegovu štetu. Jer imade nekakva anegdota, gdje je pred slikom jednog svjetskog slikarskog genija (na slici je bio naslikan konj) obični kočiješ ustvrdio da je na ustima naslikane životinje previše pjene, zašto ga je majstor nagradio i odmah sliku ispravio. Ne želim biti taj kočijaš u slučaju g. Kolara, ali želim biti dionik one publike (za koju se piše i) koja zna prosuđivati i koja nije samo zato da uvijek — isključivo pliješće!

Već ranije, mnogo ranije, g. Kolar je u ponekim svojim radovima znatno pretjerivao. Iako je u životu dosta gluposti, nije ta glupost u ovome slučaju kod seljačkog svijeta uvijek toliko duboka i toliko crna kako je to ponekad jezivo iznosio g. Slavko Kolar. Kao što ni slike Hegedušićeve nijesu uvijek istinite i uvjerljive (i svi su ga napadali) isto tako i opisi g. Kolara pokadkad su pretjerani. A to je sve radi postizavanja efekata i potrebnih kontrasta u samoj kompoziciji.

Ne može se doduše reći da je g. Kolar tretirao seljake poput g. Hegedušića, to jest sa čisto lijevičarskog stanovišta; i ne može se reći da nije i mnogo simpatije poklanjao tim siromašnim Jankićima i Baricama, ali ostaje jedno: karikirao ih je, ipak, čini se preko dopuštene mjere. Crno neznanje sela i zatucanost seljačkih mozgova u području novelističkom g. Kolara, vjerovatno imade takvih tipova. Kao što i Bosna g. M. Simića imade doista onako bijednih tipova kao što je starac Brkan u romanu »Voćnjak«; ali nijesu to izraziti predstavnici dotične sredine, iako su žalostan dokumenat vremena i života. No ipak je nepravedno radi ovih manjih i neznačajnijih zastranjenosti činiti općenite zamjerke piscu. Govorim to samo usput i ističem da u radovima g. Kolara uistinu imade puno životne istine, žalosne dokumentarnosti, oštre analize jedne krvave stvarnosti, koja je negdje tragično potresna i dojmljiva.

Treba nasuprot svemu istaći i reći: malo koji književnik kod nas izgrađuje svoja djela s toliko savjesti i savjesnosti kao g. Kolar; i malo koji književnik imade rečenice toliko dotjerane, udešene, gramatički ispravne i preispitane; nema upravo u nas književnika koji bi solidnije i planskije stvarao od g. Kolara. Jer kao što g. Simić, a i g. Kozarčanin (ova dva pisca imadu dosta zajedničkih oznaka) pišu u naletu umjetničkog zanosa i raspoloženja, ili kako se kaže, »inspiracije«, isto tako i g. Kolar rijetko kada stvara isključivo u takvome stanju. To svi njegovi radovi posvjedočuju u većoj i manjoj mjeri. Kod njega nema uopće labavih mjesta, jer ih je on namjerno izbjegao; kod njega nema ni neobično slabih, ali zato niti neobično blistavih stranica, jer je sve uravnoteženo, a efekat pojedinih scena postiže najčešće zvonkošću izraza koji nekad ima i boje i zvučnosti i duhovitosti. Svakako iz toga slijedi nepobitan zaključak, da g. Kolar suviše racionalno iskorišćuje svoje velike sposobnosti, to znači postepeno ih crpi, jer mu je sav rad planski zamišljen i odmjeren. Ali dobiva se dojam da je pisac nekad i suviše pedantan u svome razrađivanju i izrađivanju pojedinih dijelova. Ta pedanterija nije fatalna strana rada g. Kolara. Fatalnije su druge neke činjenice, koje ću u ovim svojim kritičkim opaskama u veoma kratkim crtma iznijeti.

Nitko od svih naših kritičara (ukoliko stvarno takvih imademo) prikazivača, dobronamjernih nasmijanih bilješkara, reportera i ulizivača, nije nikad primjetio, da su stvari g. Kolara — i to se odnosi na sav njegov dosadašnji literarni rad — suviše sputane lancima umjetničkog formalizma; da su zatim često puta dobrim dijelom suviše šture, beživotne, umjetno udešene i nategnute; da su mu rečenice iskonstruirane, napirlitane tek naknadnim dokrpavanjem, ulaštene samo izvana i da je najzad, što je svakako nespomenuto i zgriješeno najteže, rad g. Kolara bez dovoljne doze živih umjetničkih sokova, a to dokazuje ona izvjesna hladnoća. Ističem ove opaske po najdubljem uvjerenju i pokraj svih simpatija za g. Kolara čovjeka i književnika, koji uvijek hoće da imade liniju i koji uvijek želi da imade određenu i zdravu ideju, a koje mu ipak neke najnovije novele (posebno »Quo vadis Evropa?«) uopće nemaju. Poštene kritičke opaske mogu g. Kolaru samo koristiti. A najgora pojava našeg umjetničkog života i jeste upravo pomanjkanje odvage pojedinih stvorenih djela, jer su ljudi umjetnici prepušteni sami sebi, pa nije čudo ako je u tome životu toliko zabluda.

Umjetnički je formalizam pojava vezana specijalno baš za g. Kolara, a sastoji se upravo u njegovoj prevelikoj pažljivosti pri izgradnji svoje rečenice. Otmjenost tako dotjerane rečenice lijepo je svojstvo, jer je otmjenost uopće plemenita odlika, ali nedostatna vrijednost u pogledu umjetničke sadržajnosti. Umjetnički formalizam najzad jeste literarno svojstvo g. Kolara, iz kojega proizlaze i sve druge njegove književne mane. Odatle je izvor nelirizma i beskrvnosti njegove proze, jer, ja sam uvjeren, kad bi radnje g. Kolara bile negdje uglatije, negdje čupavije, neposrednije od razumskog odvagivanja, bile bi i — prirodnije. Pokretnosti do-

voljno u njima nema; krvave gipkosti i titravosti im prilično mnogo manjka. Rad po planu obesnažuje i najjače zamisli umjetnika Kolara, barem u njegovom slučaju. Zvonkost same riječi bez stilske bujnosti i bez dinamizma u samoj njenoj podlozi, nikada čitača ne zagrijava u osobitoj mjeri i ne osvaja ga poput Krležine blistave i efektne fraze, koja je ponekad i eksplozivna.

Radi toga što g. Kolar radi mnogo solidnije od (na pr.) mlađega pisca g. Kozarčanina, što umjereno troši snagu svog umjetničkog kapitala, on je formalistički i na većoj visini od spomenutog i mnogih drugih, ali pomnjiv čitač ne može se oteti dojmu da je mnoga radnja g. Kolara slična kipu majstorski isklesanome, ali bez životne dinamičnosti u samoj kreativnoj pozi i bez snage koja zapanjuje trajnije. Stvari g. Kolara, koji je bez sumnje i za sada najbolji suvremeni humorist, nasmijavaju, ponegdje zagrijavaju, uvjeravaju da se radi o piscu vrsnih umjetničkih kvaliteta, ali ne zanose trajnije. Nikako se ne možete oduševiti i ako ćete ostati ponekad trenutno frapirani. Pa i pored toga što su te novele dokumenti jedne teške stvarnosti; pored toga što pisac izvrsno opaža, precizno procjenjuje neobičnom spretnošću izvrgava posmijehu, ipak sve to — nije dosta.

A kad se uzme da g. Kolar nije suviše mlad pisac (po godinama) ostaje prilično malo nade da će se u biti izmijeniti ovaj način njegova rada. Način oblikovanja, kojemu se mora zamjerati, ostat će kod njega i dalje isti. Pisac će dati vjerovatno zamašnija djela, dublja djela, potresnija i umjetnički značajnija, ali se u biti taj način interpretiranja ne će izmijeniti. To je prilična šteta, a time je veća, što je g. Kolar pisac kojemu je možda prekasno mijenjati pravac umjetničkog i zanatskog djelovanja u pogledu osnova, primjene sistema i oblikovanja proživljenoga. U vrijeme njegova razvoja nije bilo nikoga tko bi se s njime o tim stvarima porazgovorio temeljito, znalački i ljudski. Pa ni do dana današnjega nije o njemu napisana ni jedna ozbiljnija i zaokruženija kritika.

Zna se inače da je prevelika bujnost u književnom radu povod suvišnoj brbljavosti bez veće dubine; ali je zato i škrtost u tome stilskom naponu osvetljiva i zamjerljiva u jednakoj mjeri. Ako na pr. g. Kozarčanin ima pretjerano razvučene i detaljizirane opise beznačajnosti, svojstvo škrtosti g. Kolara nije uvijek vrlina, nego — manjak! Jer po mome mišljenju se traži u tehnici umjetničkog stvaranja umjerenost, normalnost, da bi se iz rezultata dobila cjelovitost, odnosno zaokruženost.

Umjetnički talenat se ne stiče niti savršenom pismenošću, jer je pismenost pitanje rada, a rad je tehnička dotjeranost; dočim se i nepismenjaci, a s darom koji se krije u skrivenom kojem detalju, dovinu do svoje prave mjere i određene staze. Previše je pismenosti, u smislu zanatske dotjeranosti u g. Kolara, a kad ne bi bilo i dara u jednoj veoma obilnoj mjeri, on bi davno prestao književno postojati.

Ovako smo g. Kolaru zahvalni za stvoreno, a sigurni da će daljna djela biti nesumnjiv dobitak i značajnost, kao uostalom i sva dosadanja. No na koncu ovog kratkog razmatranja, neka bude slobodno još iznijeti nekoliko misli. Što će biti ako g. Kolar mjesto slobodnijeg zamaha, zapadne u još tjesniji labirint radnoga prostora? Neka ne bude tako željeti je, a ako ne bude, onda će biti obrnuto: da će pisac vrijednosti Kolarove postići sve ono što treba i može i što se želi na osnovu svega što je do sada stvorio. Pa neka g. Kolar radi sporo i malo i umjereno. Mladji će u njegovu primjeru staloženosti i promišljenosti i stručne solidnosti, moći gledati vrijedan primjer. Jer savjesnost u radu, to je ono što mnogima manjka u ovom brzom, modernom, besavjesnom i neharmoničnom vremenu.

Ivo Balentović

Socijalni pokreti

O KRUGU OBVEZANIKA MIROVINSKOG OSIGURANJA PRIVATNIH NAMJEŠTENIKA.

Zakon o mirovinskom osiguranju službenika, koji je danas kod nas na snazi, po svom sadržaju jednak je zakonskom tekstu, kakav je donešen još god. 1906., prigodom stvaranja tog osiguranja u bivšoj Austriji. Kasniji »pročišćeni tekstovi« tog zakona nisu donašali nikakove promjene u pogledu kruga obvezanika osiguranja. Što više, tako pročišćeni tekst zakona iz prosinca god. 1933. posve je nepotrebno i nepravilno u jednom pravcu suzio krug obvezanika osiguranja, na što ćemo kasnije posebno upozoriti. Od godine 1906. do danas socijalne i ekonomske prilike su se znatno izmjenile, a napose se veoma znatno izdiferencirao pojam privatnih namještenika, pa je potpuno razumljivo, da bi taj zakonski tekst, nakon preko tri decenija svoga opstanka, morao doživiti znatne korekture.

Moderni zakonski tekstovi definiraju krug obvezanika penzionog osiguranja mnogo određenije i jasnije. U glavnom se ta definicija podudara sa definicijama o grupi privatnih namještenika u zakonodavstvu za socijalnu zaštitu privatnih namještenika. Krugu osiguranika pridodaju se samo neke grupe namještenika javnih poduzeća, koja iz posebnih razloga nemaju uređeno mirovinsko osiguranje svojih namještenika.

Naš zakon međutim predviđa cijeli niz ograničenja, izuzetaka iz mirovinskog osiguranja, što sve ne može odgovarati interesima privatnih namještenika, a niti interesima mirovinskog osiguranja.

Već prvi uvjet za stvaranje dužnosti mirovinskog osiguranja t. j. da se obveza osiguranja proteže na osobe, koje primaju barem Din 150.— godišnje plaće, ne može se opravdati. U današnjim ekonomskim prilikama ima mnogo namještenika, koji su prisiljeni na volontersku službu. Kad su već takovi intelektualci prisiljeni da svoju radnu snagu daju besplatno u najam poslodavcima, nije opravdano da takove volonterske službe ne nameću poslodavcu barem tu dužnost, da svog namještenika-volontera osigura. Uvjet, da radna snaga mora biti plaćena ne postoji u bolesničkom osiguranju, već su po zakonu o osiguranju radnika i volonteri obvezani na osiguranje.

Pa ni daljnje ograničenje, da dužnost mirovinskog osiguranja počinje sa 18 godina života, nije opravdano, kada se znade, da se danas u trgovinama i uredima nalazi zaposlen veliki broj osoba prije njihove 18. godine života. Mlada radna snaga u punoj se mjeri iskorišćuje, pa je opravdano da joj se pruži potpuna socijalna zaštita. U ostalom — sa socijalnog gledišta — nije ni opravdano, da poslodavci snizuju prinose za socijalno osiguranje zaposlenjem mlade radne snage, te na taj način onemogućuju zaposlenje osoba, koje u životnoj borbi vode brigu za opstanak svoj vlastiti ili svoje familije.

Glavnoj definiciji pojma obvezanika mirovinskog osiguranja ne bi se moglo mnogo prigovoriti. Po toj definiciji potpadaju pod dužnost mirovinskog osiguranja osoba, koje »imaju po vrsti svoje službe karakter činovnika ili ako redovito vrše uglavnom umne poslove. Takovom definicijom kruga osiguranika uglavnom su obuhvaćeni svi privatni namještenici.

Naš zakon međutim opisuje, koji se poslovi imadu smatrati naročito umnim poslovima. U opisivanju nije mnogo pročistio taj pojam »uglavnom umnih poslova«, jer bi se sve to u praksi mirovinskog osiguranja moglo i bez toga dovoljno procijeniti. U točki 2., alineja c) mirovinskog zakona, koji o tome govori, počinjena je međutim prigodom donošenja pročišćenog teksta mirovinskog zakona god. 1933. već prije spomenuta velika pogriješka. Raniji zakonski tekst, koji je objelodanjen g. 1922., sadržavao je propis da dužnost mirovinskog osiguranja po-

stoji za »svako zanimanje u smjeru svršenih nauka apsolvenata onih nauka, što su po § 20. bivšeg austrijskog vojnog zakona rješavali od dužnosti služenja treće godine prezentne službe, i kod apsolvenata viših nauka, što idu preko toga!« Ovaj zakonski propis preveden je u pročišćenom tekstu doslovno ovako: »Svako zaposlenje, koje odgovara smjeru svršenih studija apsolvenata onih nauka, koji po čl. 40., t. a 1) i a 2) Zakona o ustrojstvu vojske i mornarice daju pravo na devetmjesečni rok službe u kadru«. Ovakovo »pročišćenje« predstavlja važnu promjenu Zakona, za koje nije bilo pravne podloge, niti u ovlaštenju koje je ministar socijalne politike dobio u financijskom zakonu, te je imalo tu posljedicu, da je novom zakonskom odredbom krug obvezanika mirovinskog siguranja znatno sužen. Po citiranom starom austrijskom zakonu mogli su biti oslobođeni od treće godine »prezentne službe« apsolventi svih takovih škola, koje su imale rang svršenih 4 razreda srednje škole. To su bile razne stručne škole, koje su polazili đaci sa svršenom pučkom školom, ali koje su stručne škole mogle svojim apsolventima pružiti završnu izobrazbu za razne gospodarske struke. Ako ponovno naglasimo, da je izričito bilo određeno, da uvjet za primanje u takove škole može biti svršena pučka škola, onda je razumljivo, da to nije istovjetan pojam sa današnjim zakonskim tekstom, u kojem se traži svršena naobrazba od minimum 6 razreda srednjih škola.

Mirovinski zakon smatra uglavnom umnim poslom, koji stvara obvezu za mirovinsko osiguranje i »kancelarijsku službu«. Iako je kancelarijska služba — osim podvorničke — činovnička služba, u zakonu se posebno ističe, koja kancelarijska služba ipak nije uglavnom umni posao. U § 2, t. 5 kaže se, da kao kancelarijska služba važi naročito: korespondencija, pisanje i prevođenje stenograma, knjigovodstvo, računska i blagajnička služba, kao i crtački rad; dalje svako zaposlenje u kancelarijama advokata i javnih bilježnika. U § 3, t. 4. opisuje se koje službe ne važe kao kancelarijske službe, te se ističe, da naročito ne važe kao takove službe: pisanje po diktatu bez korišćenja stenografije, prosto prepisivanje i umnožavanje spisa, pisanje adresa, pauziranje, šabloniziranje i patronisanje, svako umnožavanje planova i crteža mehaničkim ili kemičkim postupkom, dalje rad blagajnika na blagajnama u radnjama, pomoćnih pisara u kolekturama lutrije, konobara, koji vrše naplaćivanja i šefova kuhara, kao i rad ključarice u ugostiteljskim radnjama, najzad vođenje raznih bilježaka, koje vode skladišni i prodavački službenici, da bi time nadopunili samo svoj rad.

Ovakovo opisivanje i ograničavanje kancelarijske službe, kao uglavnom umnog posla, ne odgovara današnjim prilikama i potrebama. Intelektualni i fizički posao u kancelarijama dade se i bez toga jasno diferencirati. Jasno je, da posao podvornika nije intelektualni posao činovnika, već je to fizički posao manuelnih radnika. U koliko je posao umnožavanja spisa i planova mehanički posao, onda taj posao u uredima vrše podvornici. Ako je pri tome poslu potrebna aktivna suradnja intelektualaca, a ne fizičkih radnika, onda je takav posao umni posao i stvara obvezu mirovinskog osiguranja. Pisanje po diktatu bez upotrebe stenografije, prepisivanje, rad dućanskih blagajnica, rad pomoćnih pisara u kolekturama lutrije jest intelektualni posao privatnih namještenika i nepravedno je, da se osobe koje vrše taj posao izuzimlju iz obveze mirovinskog osiguranja. U ostalom nelogično je, da takova služba, ako je vrši osoba, koja je svršila 6 razreda srednje škole, obvezuje na mirovinsko osiguranje, a ako je vrši osoba, koja nema tu školsku kvalifikaciju, ta služba ne obvezuje na mirovinsko osiguranje, i ako je eventualno potonja osoba vrši sa mnogo više stručne spreme i intelektualnog napora. Iskustvo je pokazalo, da je teško postavljati općenita pravila, da li je posao nekih grupa pomoćnih namještenika umni ili fizički posao, već tu treba prosuđivati u pojedinim konkretnim slučajevima.

Obvezu mirovinskog osiguranja stvara i »viša vanjska poslovna služba« (§ 1, t. 3 g). Međutim u § 2, t. 6 suviše se sužava krug osoba, koje vršenje te službe

obvezuje na mirovinsko osiguranje. Višom poslovnom vanjskom službom smatra se po tom propisu naročito sakupljanje narudžbi, naloga i ponuda, t. j. rad kupaca, putnika i agenata. No te su osobe obvezane na osiguranje samo ako su postavljene sa stalnom plaćom ili ako imadu garantirane minimalne prihode. Višom poslovnom vanjskom službom posve pravilno ne smatra se rad inkasatora i kolportera. Značajna je međutim ova zakonska odredba: »Isto tako ostaju i dalje neobvezana na osiguranje lica, koja prelaze ili su prešla na putničko ili agentsko zanimanje iz službe u kojoj nisu bila obvezana na osiguranje.« Ovaj zakonski propis ne odgovara interesima privatnih namještenika i omogućuje izigravanje osnovnih zakonskih propisa o obvezi osiguranja.

Prije svega po tim propisima Mirovinski zavodi isključuju iz osiguranja sve agente, koji rade kod svojih poslodavaca samo uz proviziju i ako postoje svi ostali preduvjeti, koji stvaraju obvezu mirovinskog osiguranja, posebno davanje radne snage u najam poslodavcu. Ovo se izuzimanje iz dužnosti osiguranja vrši i onda, kada ti putnici stoje u isključivoj ovisnosti prema jednom poslodavcu. Držimo, da je ovakovo stanovište posve pogrješno. Osobe, koje su obvezane da svoju radnu snagu daju u najam isključivo jednom poslodavcu, prema kojemu stoje u namješteničkom odnosu, imadu via facti uređen svoj službenički odnos na taj način, da su im zagarantirani minimalni prihodi iako rade isključivo uz proviziju. To ne mora biti neka pismena garancija, već se garancija može pružiti i u obliku posebnog usmenog sporazuma između poslodavca i namještenika. Između poslodavca i agenta postoji redovito takav sporazum o približnom iznosu plaće u obliku provizije. Prosječni mjesečni i godišnji primitak je u glavnom unaprijed predviđen, odnosno može se po raznim okolnostima predvidjeti. Smatrati, da u tom slučaju nisu minimalni prihodi garantirani, gotovo je besmisleno. Faktično nemaju garantirane minimalne prihode samo oni putnici, koji rade prolazno i povremeno za jednog ili više poslodavaca, prema kojima ne stoje u radnom odnošaju, nego rade na vlastiti račun. Kao i u bolesničkom osiguranju, trebalo bi da odlučni kriterij, koji stvara obvezu osiguranja bude taj, da li postoji ili ne postoji radni odnošaj. Ovaj zakonski propis očekuje međutim svoju promjenu u tom pravcu; treba donijeti jasne odredbe da su obvezani na mirovinsko osiguranje oni agenti, koji su namještenici, pa i u slučajevima ako rade samo za proviziju, a treba da budu osigurani, do visine faktično zaslužene provizije.

Posve je neopravdana odredba da »ostaju i dalje neobvezana na osiguranje lica, koja prelaze ili su prešla na putničko ili agentsko zanimanje iz službe po kojoj nisu bila obvezana na osiguranje«. Smisao te zakonske odredbe bio je navodno taj, da se onemogući prodiranje u krug obvezanika mirovinskog osiguranja pod stare dane onih osoba, koje su svoj vijek provele kao fizički radnici, odnosno u zvanjima, koja nisu obvezivala na osiguranje. Prije svega treba istaknuti da smatramo, da izraz »ostaju i dalje« najbolje pokazuje, da se tu radi o jednom momentanom odnošaju u času donošenja zakona, odnosno u času proširenja obveze mirovinskog osiguranja po tom zakonu. U koliko se ovo »prelaženje« zbilo prije stupanja na snagu zakona, ne može imati utjecaja na stvaranje dužnosti mirovinskog osiguranja. Ovu zakonsku odredbu treba međutim posve ukinuti, već prema prije spomenutim općim principima o stvaranju dužnosti mirovinskog osiguranja, jer je posve nelogično i neopravdano, da vršenje iste službe, pod jednakim službovnim uvjetima, čas stvara obvezu miroviskog osiguranja, a čas takovu obvezu isključuje.

Osobito su važni propisi o dužnosti mirovinskog osiguranja prodavača i skladištara. Kako je služba prodavača i skladištara umni posao ili uglavnom umni, a ne fizički posao, to bi takova služba imala stvarati obvezu mirovinskog osiguranja. Uslijed otpora sa strane samih trgovačkih pomoćnika u vrijeme donošenja austrijskog mirovinskog zakona, dakle oko godine 1906., nije se dužnost mirovin-

skog osiguranja protegnula na sve prodavače i skladištare, nego samo na one, koji imadu spomenutu školsku kvalifikaciju, odnosno one, koji vode nadzor nad radom drugih osoba ili vode radnju, odjeljenje ili podružnicu radnje. Smatramo, da dužnost mirovinskog osiguranja treba proširiti na sve osobe koje vrše prodavačku ili skladišnu službu, naravno uz napomenu, da skladištarska služba, u koliko je isključivo fizički rad, ne obvezuje na mirovinsko osiguranje. Privatni namještenici imadu najveći interes, da budu mirovinski osigurani, a ne da se poput njihovih austrijskih drugova pred tri, četiri decenija, otimlju da izbjegnu dužnosti mirovinskog osiguranja.

Zakonski propisi o službi organa višeg nadzora, koji obvezuju na osiguranje i o službi organa nižeg nadzora, koje to ne obvezuje, dovoljno su jasni. U praksi nastaju međutim znatne poteškoće. Ima mnoštvo osoba koje same fizički ne rade, a ipak vršenje te službe ne iziskuje nikakav intelektualni napor. Šumski škribani na pr. fizički ne rade, a poslodavci uspješno dokazuju, da se njihova služba ne može smatrati višim nadzorom. Taj zanimivi detalj morat će praksa osiguranja riješiti u okviru postojećih zakonskih propisa.

Propisi o izuzimanju iz dužnosti penzionog osiguranja, koje sadrži § 3. Zakona o mirovinskom osiguranju službenika, suviše su rastezljivi i nemaju svoje opravdanje. Osvrnuti ćemo se na te izuzetke.

Po prvoj točci tog paragrafa opravdano su izuzete iz obveze one osobe koje bi postale prviput obvezane na osiguranje tek pošto su navršile 55 godina života, ali bi trebalo donijeti posebne propise o njihovom mirovinskom osiguranju u skladu sa odredbom Financijskog zakona za godinu 1939.-40., koji predviđa donošenje posebnih propisa o proširenju obveze osiguranja na namještenike starije od 55 godina.

Izuzimanje iz osiguranja onih osoba, koje već primaju mirovinu, na osnovu neke ranije službe, nije opravdano. Kraj takovih propisa poslodavcima samo konvenira da uzimlju u privatnu službu umirovljenike. Socijalni obziri nameću danas jednu drugu dužnost zakonodavcu, pred pojavom intelektualaca, koji se već nalaze u namještenju u privatnoj službi, a uživaju jednu mirovinu: treba naime utvrditi gornju granicu ukupne mirovine, koju će takove osobe moći primati na osnovu svojih ranijih službi. To je mnogo opravdanije i pravilnije nego li, radi izuzimanja umirovljenika zaposlenih u privatnoj službi, stvarati nezdravu konkurenciju na radnom tržištu: pogodovati socijalno jačim (poslodavcima, čiji se tereti za socijalno osiguranje smanjuju i umirovljenicima, koji tako lakše nađu zaposlenje u privatnoj službi), na štetu socijalno slabijih (privatni namještenici bez namještenja ili sa mizernim plaćama).

Nadalje su iz obveze osiguranja izuzeti: »djeca i bračni drug poslodavca, kao i oni članovi uprave neke pravne osobe, koji bi prema toj osobi bili i u službeničkom odnosu«. I to patrijarhalno shvaćanje nema u današnjoj ekonomskoj i socijalnoj strukturi društva svoje opravdanje. U nizu perturbacija koje danas stižu poslodavce pojedince, a jednako i razne poslodavce pravne osobe, nestaju navedeni familijarni i poslovni odnošaji, ali ostaju mnogo puta sinovi nekada imućnog poslodavca i direktori nekada velikog poduzeća, bespomoćni, bez mirovinskog osiguranja onda, kada bi im ovo najviše trebalo.

Izuzeti su iz osiguranja i oni namještenici, kojima je služba, po kojoj bi bili obvezani na osiguranje sporedno zanimanje, pored drugog privrednog rada sa većim prihodom. Nadalje: advokatski i javnobilježnički pripravnici, liječnici u sanatorijima, zatim apsolventi tehničkih fakulteta zaposleni u građevinarstvu za vrijeme minimalnog roka prakse propisanog za sticanje prava na samostalno vršenje dotičnog zvanja. Izuzeti su i redoviti đaci visokih škola i srodnih zavoda, artisti i namještenici kazališta i orkestara bez stalnog mjesta rada. Oni namještenici stranih poduzeća, koji samo prolazno borave u zemlji, također su izuzeti.

I na ove izuzetke morali bi primjeniti opće pravne i socijalne principe, koje smo prije spominjali. Treba paziti da se ovakovim izuzecima ne stvara nezdrava konkurencija na radnom tržištu. Izuzimanje mladih odvjetničkih pripravnika, inžinjera, liječnika u privatnoj službi imalo je svoje opravdanje u vrijeme kad su ti ljudi gotovo bez izuzetka otvarali svoja samostalna poduzeća ili ordinacije, čiji je prosperitet bio unaprijed osiguran. Danas advokatski pripravnici, a i advokati jedva čekaju, da nađu kakovu službu, u kojoj će biti riješeno pitanje njihove mirovine. U Merkurovom Sanatoriju u Zagrebu na pr. zaposleno je skoro dvadeset liječnika, čije je glavno zanimanje — privatno namještenje; njihov je službovni odnošaj tako uređen, da im je ta služba stalno namještenje. Nije opravdano, da isti budu izuzeti iz osiguranja samo zato jer su liječnici. Đaci visokih škola, koji su zaposleni, već radi toga nisu redoviti đaci, što ne mogu svoje studije redovito svršavati. Takovi obično napuste studije ili dolaze u životu u položaj, da bi im osiguranje znatno koristilo.

Daljnjim zakonskim propisima izuzeta je iz obveze mirovinskog osiguranja jedna velika grupa namještenika: to su oni, koji su zaposleni kod različitih samoupravnih i javnih ustanova, te kod gospodarskih poduzeća takovih ustanova. Prva grupa namještenika izuzima se iz osiguranja bez daljnjega, ako su zaposleni kod ustanova, koje imadu normirano pravo na mirovinu. Namještenici tečevnih poduzeća banovine i općine, izuzeti su ako imadu normirano pravo na mirovinu, te ako povrh toga takova poduzeća preuzmu stanovite obveze za slučaj istupa iz službe takovih namještenika. Površni i nestručni utjecaji podupiru nastojanje za izdvajanje svih namještenika te vrsti iz namješteničkog osiguranja.

Teškoće koje nastaju uslijed prelaza pojedinih namještenika u javnu službu ili u službu koja obvezuje na drugu vrst mirovinskog osiguranja, morale bi se otkloniti donošenjem posebnih zakonskih propisa o zaštiti interesa osiguranika u takovim slučajevima.

Težnja za izdvajanjem iz mirovinskog osiguranja može se donekle opravdati s obzirom na neke zastarjele zakonske propise o davanjima tog osiguranja, ali ona izvire i iz nepoznavanja zakonskih propisa. Svi upiru prstom na to, da treba starostnu rentu čekati četrdeset godina, a zaboravljaju na to, da se mnogo prije stiče pravo na invalidsku rentu i druge zakonske pogodnosti.

Oni, koji su pozvani da zadru u osnove zakona o mirovinskom osiguranju privatnih namještenika, treba da vode računa o istinskim interesima namještenika i osiguranja, te u tom smislu provedu potrebne promjene u tom zakonu.

Dr. D. C.

Kroz revije i listove

RATNI CILJEVI ANTANTE

Dr. Vinko Krišković je u »Hrvatskoj Reviji« (br. 4. 5.) obradio prema najnovijim podacima, što ih je izdao Lloyd George problem ratnih ciljeva Antante.

»Memorandum Foreign Officea ističe, da je cilj Srba, Hrvata i Slovenaca bio oslobođenje od tuđe vlasti, pa slobodno i dragovoljno sjedinjenje, nenametnuto izvana, da bi koja njihova čest bila podložena drugoj, a tadašnji britski glavni državni tajnik za vanjske poslove dao je Franu Supilu izjavu, da će Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Herceg-Bosni biti dana prilika, neka same odluče o svojoj sudbini. Navlastito su Savezne vlasti, što se tiče Hrvatske, svakom prigodom izrekle, da se ona može i smije sjediniti sa Srbijom samo onda, ako hrvatski narod izrijekom

na to pristane. Da spomenemo tek nekoliko dokaza za to. Knez Gregorije Trubeckoj, ruski poslanik u Srbiji, izvijestio je 26. siječnja 1915. Sergija Dimitrijevića Sazonova, ruskog ministra vanjskih poslova, da je g. Pašić jasno i glasno izjavio, kako je gotov dati Hrvatima najšire zadovoljenje, samo da zadobije njihove simpatije za Srbiju, pa da je na pitanje g. Frana Supila, da li su Srbi poput Pijemonta u Italiji voljni odreći se svojih tekovina i predaja, koje se kose sa željama drugih pokrajina, odgovorio u ime Srbije i u svoje ime, da uistinu jesu. Nadalje je Sazonov 3. srpnja 1915. saopćio francuskomu, engleskomu i talijanskomu poklisaru u Petrogradu izjavu Teofila Delcasséa, francuskog ministra vanjskih poslova, da se Savezne vlasti ne bi protivile sjedinjenju različitih jugoslavenskih naroda, koliko tomu privole.

Grey je opet 2. kolovoza 1915. žicom javio siru Iamesu Rennedu, engleskom poklisaru u Rimu, da uostalom smije obećati, te će Velika Britanija i Savezne vlasti olakšati sjedinjenje Srbije i Južnih Slavena Austrougarske pod jedinim uvjetom, da to sjedinjenje izrijekom želi i traži hrvatski narod. Onda je Sazonov 12. kolovoza 1915. saopćio poklisarima Engleske, Francuske i Italije u Petrogradu: Odlučno nećkanje baruna Sonnina, talijanskog ministra vanjskih poslova, čini mučnim zadatak Saveznika, da stišaju nepovjerenje Srba, što se tiče odredaba Saveznih vlasti o Hrvatskoj, koju su zajedno s Rijekom sve do dalmatinske granice izuzele iz uglavaka Londonskog ugovora i iz naknada za nj ponuđenih Srbiji. Da bi postigle tu svrhu i kako bi Srbima olakšale žrtvu Macedonije, Sazonov predlaže kabinetima u Parizu i Londonu, da bi sve tri vlasti zajedno dale g. Pašiću na znanje ovo: Saveznici su spram Italiji vezani obećanjem, da do kraja rata ne će odlučivati o sudbini Hrvatske zajedno s jadranskom obalom od zaliva Volovske do dalmatinske obale zajedno s Rijekom. Prema tome ne mogu nego pouzdano obavijestiti g. Pašića o svojoj tvrdoj odluci, da će s povratkom mira potpomoći sjedinjenje sa Srbima Hrvata, koliko ovi očituju takvu želju. Na to je engleski poklisar u Petrogradu 21. kolovoza 1915. saopćio Sazonovu, da sir Ch. Des Graz, poslanik Velike Britanije u Beogradu i poslije u Nišu, smije izjaviti g. Pašiću, da sudbina Hrvatske valja velikim dijelom da stoji do volje Hrvata, ali da je vlada Nj. Veličanstva obznanila kao moguću stvar, da je Hrvatskoj zajedno s riječkom lukom slobodno sjediniti se sa Srbijom i da Saveznici svagda mogu uglaviti, te će Rijeka biti slobodna luka, i obećati, te će upotrijebiti svoju moć i njome zajamčiti sjedinjenje Hrvatske i Srbije, ako to Hrvati hoće. (Dokumenti br. 41, 136, 150, 158 i 167, objelodanjeni u knjizi Paul-Henria Hichela »La Question de l'Adriatique«, Paris 1938).

Konstitutivni elemenat nove države bio je dakle pristanak tih zemalja, a toga ni svršetak rata nije promijenio, jer bivša kraljevina Srbija nije na te zemlje imala historijskog prava, niti je pedlja od njih osvojila. Zato je izjava hrvatskog sabora za rata 14. lipnja 1915., koja je istakla »neprekidan i stalan zahtjev za narodnim ujedinjenjem u jedno jedinstveno svoje državno tijelo na osnovi narodnog načela te »pozitivnog i historijskog državnog prava«, da se tako omogući slobodan razvoj narodnog političkog, prosvjetnog i gospodarskog života hrvatskoga naroda«, u skladu s ideologijom memoranduma. A ni potonja izjava hrvatskog sabora od 29. listopada 1918., koja proglašava »Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju s Rijekom« posve nezavisnom državom«, koja po načelu narodnosti i na temelju narodnoga jedinstva pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba u cijelom etničkom području toga naroda, bez obzira na državne granice«, još se s tom ideologijom nije kosila, jer je Dalmacija, Hrvatska, Slavonija s Rijekom »kao posve nezavisna država«, dakle sa svojim »pozitivnim i historijskim državnim pravom« pristupila u tu novu, ne »jedinstvenu«, nego »zajedničku« državu. Tek su pozniji događaji u jurnjavi i u strahu od Italije pregazili maticu, koja nas je vjekove i politički i kulturno hranila i podržavala.«

STROSSMAYER I RAČKI O HRVATSTVU DUBROVNIKA.

Ako i jesu ova dva Hrvata bili pristaše narodnoga jedinstva, oni ipak zato nisu prestali biti Hrvati i veseliti se svakom i najmanjem napretku hrvatske ideje. Kad se god. 1893. radilo o otkriću Gundulićeva spomenika u Dubrovniku, Hrvati su se — prema Strossmayerovom pismu Račkom od 13. lipnja 1893. — s početka nećkali da pođu u Dubrovnik na slavu otkrića spomenika (26. lipnja 1893.) jer su na čelu cijele akcije bili dubrovački Srbi i katolički srbofili (Srbi katolici): »Mi Hrvati« piše đakov. biskup, »koji smo prvi izdavati počeli dubrovačke i dalmatinske pisce, mi smo se morali od prvoga početka cijeloj stvari na čelo staviti i z n a č a j joj h r v a t s k i utisnuti. Sad, kad su to Srbi učinili sve, što mi u tom smislu učinili budemo, bit će samo sjena onoga sjaja, koji srpstvo u opreci prema hrvatstvu obasija. Sad svi mi, koji u Dubrovnik idemo, idemo više zabave radi nego kakve političke demonstracije radi. Tako smo u svemu i svačemu nezrela djeca. To je — rekao sam Folnegoviću koji se na to nekim načinom tuži — to je uzrok da se naši narodni zavodi, Akademija i Matica, sustežu u Dubrovnik putovati. Ja, istinu velim, ne bi im mogao drugo svjetovati. Vi znadete što vam je činiti.« Strossmayera nije bilo u Dubrovniku pri otkriću, pa u pismu od 6. srpnja 1893. pita Račkoga kako je prošla slava u Dubrovniku, veleći među ostalim: »... Hvala Bogu, kako čujem, stvar se je u Dubrovniku i Dalmaciji obavila lijepim uspjehom u prilog našoj h r v a t s k o j i d e j i. Srbi se sad osvećuju na tomu u Zagrebu vičući: pereant Hrvati! Stid i sram ih bilo!« Rački na ovo pismo odgovara biskupu 9. srpnja 1893.: »... Iz Dubrovnika i Dalmacije nosim Vam sijaset pozdrava. Svi žale što niste svojom prisutnosti mogli uveličati Gundulićevo slavlje. Đorđi bio bi Vas smjestio u svojoj prekrasnoj, godine 1520. građenoj gruškoj vili. Vojnovićevi osobito Vas pozdravljaju. Svečanost je nosila posvema h r v a t s k i z n a č a j. Srbi, koji su se nadali drugom, ostali su razočarani. Ja sam se čudio onoliko probuđenoj h r v a t s k o j s v i j e s t i, koja se izrazuje živahnosti južne naravi.« (F. Šišić: Korespondencija Rački-Strossmayer IV. br. 1324 i 1325).

Dr. D. B.

Opaska uredništva: Radi preobilja materijala, koji se još k tome sastoji od dugih članaka, izostala je iz ovoga broja rubrika K a z a l i š t e i ocjene nekih novijih književnih djela. I ako nerado uvrštavamo predugačke članke, to je u ovom slučaju karakter raspravâ toliko uvjetovao duljinu, da smo bili prisiljeni napraviti ovaj mali ustupak.

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 11 STUDENI 1939. GOD. VII.

RAZUMIJEVANJE ŽIVOTA

Čovjek je teženjem i zaziranjem ciljno upravljen ili usmjeren na dobro odnosno zlo; a kako je život ispunjen težnjama i zazorima, definirat ćemo ga: svijesno ciljanje.

Kakav je čovjek, bit će mu takvo i teženje. Čovjek je po onome što jest (što ga čini čovjekom) od naravi tako »naravan« da je prema nekim dobrima »nagnut« ili da ima nagnuće. To imadu i druga živa bića, svako po svojoj naravi, tj. svako je u životnom razvoju upravljeno k završnom stepenu kao cilju ili dobru koje odgovara dotičnom živom biću upravo po njegovoj osobitoj izgradnji ili sastavu. I baš gledom na svojevrsni sastav odvaja se čovjek od životinje: on je ne samo osjetilno-organsko, nego i misaono ili razumno biće. Sa životinjama mu je zajednička osjetilnost, pa će stoga u sklopu osjetilno-razumne njegove naravi biti izvor svih nagnuća. Polazeći od ovih konstatacija, njihovo će tumačenje zahvatati u dubine ljudskog života i pružiti nam razumijevanje životnoga smisla, koji očekujemo od faktičnog ili iskustvenog života ukoliko se dade svesti na osnovna naravna nagnuća (pranagnuća) ili na praciljanje kao stvarni uvjet svijesnog života kako nam je iskustveno poznat.

Svi znamo iz iskustva, da ljudi teže za osjetilnim, tjelesnim dobrima, a to su hrana, piće, odijevanje, stan — sve što odgovara uzdržavanju vlastitoga tjelesnog života. Kao osjetilno-živom biću, čovjeku je nagnuće za održanjem toga života posve naravno, prirodno; ali je to drukčije nego kod samoosjetilnih bića ili životinja. I čovjek doduše, prije nego postane slobodnotvorni subjekt (kako ćemo podalje vidjeti) automatski ostvaruje ili uzbiljuje svoje nagnuće k tjelesnom održanju, a po tom je sposoban da različito priređuje jela i pića, ugotavlja odijela, izrađuje nastambe itd. To i ne mora da bude samo u cilju nagnuća za potrebama tjelesnog održanja, nego može nagnuće za posjedovanjem pojedinih dobara da bude motivirano tjelesnim uživanjem, tako da čovjek u cilju užitaka može razvijati svoje tjelesno nagnuće. I to još nije protunaravno dok ne prevrši »mjeru«, — a to može da bude u najrazličitijim konkretnim oblicima, samo treba znati u čemu je ta »mjera«. Za čovjeka koji neumjereno jede i pije kaže se kadgod da je životinja, da bi se time istaklo kako

nerazumno radi, kao da nema »pameti«, upravo nenaravno i protunaravno. Razum se dakle smatra mjerodavnim u oživotvorbi nagonskog cilja. Čovjeku, koliko je razumno biće i time se svojevrsno razlikuje od životinjâ, mogu da budu neki čini nenaravni i onda, kad su »naravni« ukoliko proizlaze iz nagnuća koje mu nije vlastito kao razumnom biću, nego mu pripada kao cjelini koja obuhvata i osjetilnost. Čovjeku kao čovjeku (specifički) je »naravno«, kad živi u skladu s razumom ili kad promišljeno radi.

To nije sve; izjelica i pijanica nije neumjeren po tome, što bi radio bez ikojeg promišljanja, nego zato što ne promisli šta smije biti a šta ne smije, i zato što se toga pravila (mjere) ne drži. U ljudskoj svijesti očituje se, dakle, sposobnost htijenja i nehtijenja (volja), koja je stavljena pred imperativ: ne smjeti odn. morati učiniti ili ne učiniti. Kad se taj imperativ javlja bez obzira na uvjete koje pojedinac u vlastitom interesu priznaje — na pr. da se ne opija zbog zdravlja, zbog oskudice u obitelji ... — nego bezuvjetno (kategorički) kao obaveza ili obligacija preko koje čovjek ne može prijeći ničemu za volju, takav je imperativ ćudoredni (etički, moralni). Voljni čini ili djela koja se vrše po tome imperativu (glasu savjesti), jesu moralno dobra, a suprotna su zlodjela. Da bude kadar izvršiti na što je obavezan, čovjek mora da bude slobodan ili da prema pobudi (motivu) obaveze bude kadar samoga sebe djelatno određivati. Tako su sva ćudoredna djela slobodnodjelatna, ukoliko proizlaze iz samoodređujućega (slobodnodjelatnog, slobodnotvornog) subjekta: »ja« ili osobe. Da čovjek bude osoba, moguće je samo time što je osposobljen osvrnuti se (reflektirati) na vlastite doživljaje; ne samo ukoliko samoga sebe (vlastiti »ja«) znade razlikovati od svega drugoga tj. da ima samosvijest, nego da svoje doživljaje ocjenjuje ili ciljusmjerno (finalno) prosuđuje. Kada pri tom uzima u obzir etičko mjerilo (normu), tj. kada se u voljnom ciljanju ravna po razumno očitovanoj obavezi, postaje etička osoba, koja je izraz općeno kulturne osobe ili ličnosti.

Ostanimo pri nagonu za tjelesnim užicima: po njegovoj razgranjenosti možemo zapažati mnogostruke sukobe sa savješću — s onim što je čovjeku razumski naravno, što mu odgovara kao moralnoj ličnosti. Za ljude koji »težište« života stavljaju u traženje takvih jela, pića, odijela, stanova... u kojima nalaze izvore uživanja, tj. kad im životni smisao možemo svesti na tjelesno nagnuće, za takove ćemo ljude reći da nemaju »višega« životnog smisla — pretpostavljajući pri tome, da su u čovjeku i druga nagnuća, upravo ona od kojih zavisi njegova ličnost, po kojoj je čovjeku stavljeno u zadatak da osjetilna nagnuća ne smije voljno oživljavati kao da su ona sama u njemu, i kao da mu je dopušteno činiti što ga je volja kako bi njima zadovoljio. Za izvedbu osjetilnog nagona

potreban je na pr. novac, pa s toga vidimo kako su pohlepni za novcem oni ljudi, koji oživotvorbu svoga nagona nalaze u posjedovanju svega što za hranu, piće, odijevanje, stanovanje... prelazi životne potrebe. Ta ih pohlepa navodi na moralno zle (nemoralne, nepoštene) čine, koji obuhvataju veliki dio ukupnoga života — razumljiva samo po toj pohlepi u službi nagona za uživanjem. Po njemu je razumljivo nezasitno gramzenje za novcem radi »komfora« i luksurioznog života u kome se gubi slika čovjeka kao moralne osobe. Budući pak da je u tome naročito kulturno obilježje čovjeka, mi se danas po neograničeno razmahanoj težnji za uživanjem (odn. za novcem kao sredstvom) nalazimo u kulturnom opadanju, kraj svega kulturnog napretka u drugim smjerovima.

Politika je posebno poglavlje nemoralnih čina u tome pravcu. U pohlepi za novcem naći ćemo »ključ« za razumijevanje nekog čovjeka koji živi u podjarmljenom narodu, traži priključak protunarodnoj orijentaciji i postaje, recimo, pročelnik jedne protunarodne ustanove, da iza toga »vezama« pronađe prilaz narodnim redovima i bude, napokon, kandidat za višestruko unosni i jedan od najvažnijih položaja u narodu. Šta je sve taj čovjek u cilju novčanog egoizma smišljeno udešavao da pohvata veze sa sebi jednakima unutar »narodnih« redova?! Drugi (nekoć mađaron): u sobi ima bistu Košuta sa graviranim njegovim imenom, poslije bude to ime preetiketirano imenom Starčevića, zatim se vlasnik ove biste protunarodno opredijeli, da napokon iza likvidacije ove politike pronađe i opet prilaz k »narodu«. — Kako ćemo sve to razumjeti? Po principu: sve je dopušteno, ništa nije odvratno, gadno, moralno nisko i podlo, što vodi k cilju, unosnom položaju.

Razumijevanje života po ovoj tipologiji ima ne samo teoretsko značenje, nego služi i za ocjenjivanje socijalnih odn. narodnih pojava kod kojih takvi tipovi sudjeluju (a za koje snose odgovornost i oni koji te tipove podržavaju). Može se pri tom desiti da narod i najsudbonosnije događaje za svoj životni opstanak ne razumije zato, jer ne pozna sve ljude koji o njemu odlučuju — po onome, što je njima samima odlučno u narodnom poslu.

Proslijedimo našu analizu života; uočili smo jedan dio čovječjih nagnuća. Znatan dio životnoga zbivanja možemo svesti na osjetilno nagnuće kojim se održaje život čovječanstva. I ovaj seksualni nagon, u sukobu s moralnim putokazom, izvor je mnogih zala koja ispunjaju pojedinačni i društveni život. Kad bi seksus bio lih za uživanje, bez ikojeg ograničenja, to bi značilo da između muškarca i ženske nema druge veze osim mužjaka i ženke, i da prema tome njihovoj vezi ne potpada briga za odgoj djece, ni bilo koje drugo jedinstvo osim tjelesnoga, pa bi

jedino u to ime muškarac i ženska imali međusobna prava i dužnosti. Čim pako priznamo opravdanost moralnih ograda seksualnom nagonu, mogu na osnovu toga da u njemu izviru zločini. Koliki se dio današnjega ukupnog života dade svesti na neobuzdanost i deformaciju toga nagona?! Pri tom i ovdje dolazi u obzir pitanje novca, koji omogućuje oživotvorbu seksualne pohote. Dašto, s time su u savezu sve one prigode (kinematografi, lektira, plesovi...) koje namjerno pogoduju seksualnom perverzitetu i »potrebi« novca.

Kako je nagon za uživanjem u moralnoj neurednosti poluga k stjecanju imetka u raznim oblicima, to otuda nastaju i socijalne nepravde, koliko se očituju u nerazmjernoj raspodjeli imetka među pojedinim društvenim slojevima. Ovo stanje upravo po moralnoj kvalifikaciji biva nepravda; jer osim kapitalističkih pojedinaca postoje i drugi ljudi sa pravom na uvjete životnog održanja, pa im se to pravo oduzima kad neki društveni dio posjeduje dobra daleko iznad životnih potreba. Na ovo se protusocijalno stanje — stvoreno etički deformiranim nagonom za životom — imade svesti golem odziv komunizmu, koji je krivo prikazivan kao oslobodilac od socijalnih nepravda; jer kad bi i bila činjenica da uspostavlja ekonomsku pravdu, komunizam programatski stvara socijalne nepravde oduzimljući ljudima kulturna prava, koja im pripadaju uime socijalne slobode (kako ćemo odmah vidjeti).

U socijalnom pogledu ima čovjek nagnuća zato, jer je pojedinac životom vezan na svoju okolinu: obitelj, narod, različite društvene članove, kulturno jednake i nejednake skupine ... Čovjek od naravi je socijalno biće, jer mu je i sam opstanak izvanjski uvjetovan, pa se na tome osniva naravno nagnuće za uređenim društvenim životom. Kako pojedinac, i društvene skupine imadu zajedničko nagnuće k imovini ili posjedovanju raznih dobara, odnosno zaziru od svega u čemu je zajedničko zlo. U ta dobra idu ne samo ona, koja služe održanju i razvoju tjelesnoga života, nego i sva kulturna dobra, kojima čovjek stvara svoj kulturni život (narodni jezik, običaje, prava, tradiciju, nazor o svijetu ...). Tu sad nastaju skupni odnosi kao i među pojedincima, napose kad je u pitanju obrana svojine pred nepravednim napadačem. Tko iole prati događaje »kod kuće« i u svijetu, ima izrazitu sliku današnjice, koliko je razumljiva na osnovu nagnuća za očitovanjem prevlasti i kolektivne borbe za opstanak. Kako je pri tome vodstvo životnih događaja u rukama pojedinaca, može još uz nagnuće k premoći i zagospodovanju nad drugima pridoći težnja za vlastitim isticanjem po časti i slavi. Katastrofe koje potresaju suvremenom zbiljnošću, dovoljno to zasvjedočuju. Za objektivno se historijsko ocjenjivanje događaja ne smije na pr. zaboraviti, kako je lord Runciman izvijestio Chamberlaina, da je češki režim ne-

pravedan prema Nijemcima, jer među njima provodi kolonizaciju, zapostavlja ih pri podjeli državnih dobara, u parlamentu ih naprosto nadglasava itd. (Šta bi tek bio neki Runciman imao izvijestiti o balkanskim metodama kod nas!) Glede poljskoga je koridora Lloyd George u versaljskoj delegaciji uložio protestni memorandum (ali je uspio Clemenceau, koji je češkim i poljskim zaokruživanjem Njemačke htio da joj napakosti). Nad nepoljačkom je trećinom vladao u Poljskoj režim »jake ruke«, dok je nije evo zadesila ista sudbina kao Češku — od iste ruke, koju je ona podupirala u slomu češke države. Proti ovima bi se nepravdama mogao i opravdavati Hitlerov postupak, kad on ne bi još veće nepravde nanosio Česima i Poljacima nego što su oni Nijemcima. Kad bi pak Engleska išla u tom smislu za reparacijom, bilo bi to etički razumljivo, pa bi i uvjerljiva bila njezina zabrinutost za slobodu Poljske i drugih naroda ispred invazije Nijemaca (a ne i Rusa?). Ali znamo da je prošli svjetski rat na milijunima i milijunima izginulih života imao da pribavi produženje engleskog imperija, a poznato je i to, kako su Englezi na sjeverozapadu Indije (u Waziristanu) provodili »pacifikaciju« zračnim bombardiranjem — brinući se podjedno za humanizaciju rata u Kini i Španjolskoj. Kad je na interpelaciju Hendersona i Lansburya odgovorio Chamberlain, da je civilno pučanstvo u Waziristanu obaviješteno prije nego će avioni napasti pojedina sela i da se može pravovremeno sklonuti, odgovoreno mu je pitanjem: »Je li istina da sela, kuće, oružje i sve stvari koje pripadaju civilnom pučanstvu u takovim zgodama bivaju posve uništene?« A jedan je zastupnik (Barr) nadodao, da je »predobavijest pučanstvu da počinje bombardiranje — one prve bombe koje padaju iz neba ...« Ovakvi bi tekstovi imali ući u historijske udžbenike, ako je historijskoj nauci namijenjeno da bude istinskom učiteljicom života.

Za pravilno se razumijevanje tako historijski zamašnih događaja kao što je donošenje odluke o ratovanju, ne smijemo vezati na neke izjave u kojima se neumorno ističu etički ciljevi, ako imademo dovoljno razloga da u njima vidimo licumjerstvo. Tako smo i nedugo čuli, da je glavni cilj borbe »omogućiti narodima da očuvaju svoju nezavisnost i svoju slobodu«, ali smo pri tome također čuli, da se to idealiziranje ratnih ciljeva ima zaustaviti na uskim geografskim granicama, preko kojih se ne bi imalo protegnuti. (Možda će Engleska doskora biti ponukana preinačiti svoje etičke kriterije — čim osjeti da su joj ugrožene pozicije trgovačkog imperijalizma na Baltiku i Kavkazu.) Ni Hitler, dakako, nije mjerodavan po svojim izjavama, kojima nasuprot stoji gaženje nepovredivih načela narodnog samoodređenja. Znatan dio stvaranja historije ima se pripisati subjektivnom prosuđivanju u etičkoj zaslijepljenosti. Dok su Hitlerove sudbonosne peripetije u jednu ruku razumljive kao

potreba traženja ratnog saveznika proti Poljskoj, bio je pri tome previđen sav zamašaj njemačko-ruskog sporazuma koliko je njime pomaknuta bliže u evropski prostor pogibelj azijatskog barbarstva. Ako pauperizirani evropski slojevi očekuju odsada sa Karpata signal za anarhiju, ne smijemo zaboraviti da su oni izrasli u kulturnoj sredini koja je obnevidjela za nepravde kapitalističkih sistema. Ali, ma da i ne bi psiholog bio, tko bi htio eliminirati etički-socijalne momente u tome nastrojenju kapitalizmom zahvaćenih slojeva, ne bi naše razumijevanje bilo potpuno da se samo na to ograničimo. Život je veoma složen i njegov je razvoj uvjetovan mnogostrukim ocjenjivanjem odnosâ, pri čemu dolaze u obzir i čisto narodnopolitički odnosi. Kad bi se na pr. u jednom narodu sustavno stvarao teren za socijalni revolt, a pri tome se ne bi dovoljno računa vodilo o izgrađivanju njegove nacionalne svijesti, ili bi se njoj zadao težak udarac nekim političkim činom (na pr. da se narodu kuša sugerirati kako mu je dojučerašnji krvni protivnik zapravo najiskreniji drug i nesebični brat), — bilo bi otuda vrlo razumljivo, da takav narod vlastitom pometnjom bude »kovač svoje sreće«. Nigdje se, prema tome, ne može život svesti na jednake sheme, ali su u njemu vidljive izvjesne determinante historijskog zbivanja. Može neki val života da otpočne jedva primjetivim gibanjem (na pr. u političkom životu protekcijama, nepotizmom ...), ali je i to mjerodavno za razumijevanje životne dinamike. Koliko se socijalnog zla ima pripisati »maskiranju« ili »okretanju kabanice« onih tipova, kojima pomanjkanje etičkog obraza omogućuje prebacivanje u novo nastale situacije u kojima čak isplivaju na površinu kao narodni ljudi! Ili recimo: gušenjem slobode štampe ne samo što se gazi kulturno pravo čovjeka, nego se i krivotvori javno mišljenje, u cilju održavanja lošeg sistema — —

Na očigled svega toga činjeničnog stanja, reklo bi se da je čovjek od naravi ispod životinje. Ali »od naravi« tako nije, jer čovjek ima životno osposobljenje iznad životinjskoga; ima (kako ćemo sada vidjeti) nagnuće prema kulturnim dobrima. Jedino bi se moglo reći da su ljudi od kulturne svoje prednosti spali ispod životinjskoga života utoliko, što su tu prednost pogazili kad rade suprot svoje razumne naravi. Ali i u tom pogledu treba odrediti granice: svakako je znatno manji dio čovječanstva podlan navedenim nagnućima u smislu moralne depravacije, koju nalazimo kod »pokvarene gospode«. (Nesavjesno je, i s obzirom na uzgoj naroda aldovinački, kad se taj naziv generalizira — i još s one strane, gdje ima gospode koja su izgubila pravo pozivati se na nepokvarenost.) Da to najprije primijenimo na spomenuta socijalna zbivanja: zar su milijuni, koji u ratnom klanju moraju sudjelovati, svi odreda krvoloci? Zar je svaki rat obrana narodne samosvojnosti, gdje bi svatko dragovoljno položio

[illegible]

... za moralnu volju.

Uz ova najjača kulturna nagnuća (moralno i religijsko) — koja ... utoliko kulturna, što pripadaju čovjeku kao osobi, slobodnodjelatnom subjektu koji se povodi za neosjetilnim vrijednostima — ima i drug[illegible] nagnuća: k nauci ili naobrazbi u znanju, k umjetnosti, pravnim ure[illegible] njima, pa — sa prijelazom na »materijalnu« kulturu (civilizaciju) — k ekonomskom, tehničkom i drugim unapređenjima. Znatan dio uku[illegible] životne stvarnosti dade se svesti na ta nagnuća, koja nisu zato [illegible]

naravna što svi ljudi jednako na njima ne surađuju: jer osim što zajedničkoj naravi čovjeka pridolaze individualne osobine, ostvarenje kulturne volje zavisi također od nekulturnih faktora koji utječu na život kao naravna nagnuća osjetilno-duševne cjeline. To su oni faktori, koji čine da nisu svi ljudi ni u moralnom pogledu jednaki i da odstupaju od normalnog razvoja svojih nagnuća (kako smo gore naveli).

Na kulturnoj izgradnji surađuju pojedinci i skupine. I narod čini jedinstveni izvor kulturnoga stvaranja, ne samo po svome moralno-religijskom životu, nego i po umjetničkim izvedbama, po sticanju znanja ili umnom prosvjećivanju, a dalje i po gospodarskom, higijenskom ... napredovanju. Da sva kultura jednoga naroda nije proizvod cjeline kao takove, bit će jasno svakome tko zna šta znači kultura. Jer narod, koji bi se zapravo nalazio na primitivnom stepenu isključivo ratarskog ili stočarskog zanimanja, ne bi ni spadao u red onih naroda kojima priznajemo visoku kulturu u nauci ili umjetnosti, koju ovi narodi zahvaljuju radu pojedinaca. Zato se ima očevidno pripisati neupućenosti, kad neki hoće ograničavati kulturna dobra na kolektivnu činidbu, i kad hoće da narodu oduzmu smisao za djela kulturnih pojedinaca (među koje bi se ipak i oni sami rado svrstali). Jednako se ima svesti na površno i krivo shvaćanje odgoja i prosvjetnoga rada, kad neki misle da narod ne treba od svojih prosvjetitelja ništa da prima (ni abecedu), nego da on samo daje (recimo pouku u oranju), i da učitelji nisu uzgojitelji naroda time što mu poučavaju djecu — budući narod, koji bi (osim što je na pašnjacima odrastao) imao da barem školski minimum stavi u inventar svoje kulturne vrijednosti. (Zato je znak preuzetne praznine duha, kad se u nekom glasilu čak glupošću naziva predmnijeva ,da bi i mlađi učitelji bili prosvjetitelji naroda; a specijalnu pozadinu imade vrlo nekulturna opomena učiteljima, da će biti »maknuti«, ako ne nabave izvjesna djela.)

No, da ne odemo u pojedinosti, zaustaviti nam se još na moralnom smislu života; jer dok su druge kulturne sfere pojedincima više manje pristupne i neobavezne, moralni život ima značaj apsolutne obaveze za svakoga. Umjesto da to teoretski opravdavamo, ovdje je dosta da se upoznamo s moralnom idejom čovjeka. Faktično, naime, stanje cjelokupnoga života (u empiričkom čovječanstvu) nije istovjetno s onim, što čovjek treba da bude po svome moralnom pozivu. Prema rečenome jasno je, da on treba postati moralna ličnost, treba da uzbiljuje čovjeka prema specifično čovjekovu nagnuću k moralnoj dobroti na osnovu naravnoga moralnog zakona: ne samo da se razvija na osnovu postojećih nagnuća, nego čovjek ima da regulativno utječe na svoje nagonsko ciljanje. On ima da postane moralni karakter, koji će trajnom i jakom voljom oživotvarati moralno valjana načela. Nije taj praktični postulat izraz moralne

pouke, nego nauke o čovjeku (antropologije) ukoliko ispituje njegov životni smisao ili vrijednost. Čim priznamo činjenicu apsolutne obligacije, pronalazimo u njoj i naravni poziv čovjeka, da voljnim nastojanjem upravo kultivira u sebi moralno valjanoga čovjeka — u svima pravcima životnog djelovanja. Kad je tome tako, imamo podjedno kriterij za kulturno vrednovanje pojedinaca u privatnom i javnom životu, kao i uputu za zadaće, koje se nameću u smislu kulturnoga rada. Kako je pak iz navedenoga također jasno, da se današnje stanje u nama bližem i daljem svijetu suprotivi i osnovnim uvjetima ideje o čovjeku — koliko ona sadržava potpuno ili savršeno ostvarenu moralnu narav čovjeka, to otuda proizlazi, da se poboljšanje svijeta ima očekivati samo putem moralnoga preporoda. Gdje se na to i ne misli, nego se štoviše pogoduje nagnućima »životinjskog« čovjeka na račun morala, tu je i nemoguće očekivati bolju budućnost naroda i čovječanstva.

Napokon, u osvrtu na ove naše letimične izvode ne bi teško bilo uvidjeti, kako su neosnovani i jednostrani neki nazori upogled razumijevanja ljudskog života. Netom preminuli Sigmund Freud pokušao je dati razvojnu sliku života isključivo na osnovu osjetilnog nagnuća (libido, napose u seksualnom smislu) — tako, te bi se na taj nagon deterministički imali svesti i svi kulturni oblici života. Dok je u ovom pokušaju uključena jedna psihološka karikatura čovjeka, nije od toga mnogo različan marksistički nazor, ukoliko i on zastupa svedivost ukupnoga životnog zbivanja samo na jedan životni nagon, koji dolazi do izražaja u ekonomskim odnosima — kao da je samo po njima determinirana povijest čovječanstva. Neodrživost toga nazora dade se uvidjeti na konkretnim historijskim zgodama, gdje međunarodni odnosi (ne samo ekonomske naravi) zavise od faktora koji se ni ukoliko ne dadu svesti na ekonomske uvjete. Uzmimo jedan ne baš fiktivni slučaj između dva (recimo »bratska«) naroda, gdje jedan drugoga recimo kroz dvadeset godina ugnjetava tako, da ga ekonomski izrabljuje, nacionalno i kulturno uništava, krvavo progoni... Odjedamput nastane između oba naroda sporazum: potlačeni je narod kanda lišen pamćenja i kao da gubi s vida svoju bijednu 20-godišnju prošlost. Tko hoće da ovaj međunarodno životni momenat razumije, bit će sklon pretpostaviti etičku konverziju kod tlačitelja. Kao da je skrušeno priznao: »Jest braćo, mi smo se u duši preokrenuli: uviđamo naše goleme nepravde, kao i to, da nema naroda sa trunkom samosvijesti koji bi nam to mogao zaboraviti. Odsada će biti sasvim drukčije: vi ste u svome domu potpuni gospodari po svome pravu, a mi vam potpuno jamčimo da toga prava nikad ne ćemo osporavati. Raspolažite svojim mukotrpno sjecanim parama, namještajte po volji svoje ljude, uredite sebi kuću kako najbolje znadete, a zajednički ćemo se osigurati po pravici

i sa vašom kontrolom zajedničkog poslovanja.« Takav sporazum, gdje su u punoj mjeri uspostavljena narodna prava i gdje je puno jamstvo za njihovo ostvarenje, razumljiv je kao izljev etičkog preokreta, kad je na mjesto nezasitnog egoizma i narodne nepodnošljivosti stupio uviđaj o potrebi pravde. Ali čim je ta potreba diktirana eventualno jednim »ekonomskim« uviđajem, a ne moralnim, ukoliko bi se naime tlačitelj našao u situaciji kojom je ugrožena njegova vlastita egzistencija ako mu sporazumne ruke ne pruži potlačeni narod, taj će potlačeni jamačno biti oprezniji svojim uvjerenjem o pravoj iskrenosti tlačitelja, pa će na sporazum pristati samo uz isključenje svake mogućnosti u povrat prijašnjega stanja. Tu će, dakle, novostvoreno međunarodno stanje biti vezano uz potpuna moralna i pravna osiguranja. Za slučaj da tako ne bi bilo, — ili je potlačeni narod prihvaćajući sporazum obnevidio, ili je tu također po srijedi neki »ekonomski« interes (rekli bi marksisti). Tako uistinu može da bude, jer subjekt sporazuma ne mora da bude sav narod već nekolicina ljudi (od kojih će ev. biti zavisno i njegovo trajanje). Ali ekonomska komponenta u razvoju narodnog života nije jedina, nego je u toj dinamici zamršeni splet utjecaja, među kojima imade znatnu ulogu i formacija etičke svijesti uplivnih pojedinaca kao i širih slojeva. Gdje je ekonomski društvena situacija takova, da na pr. jedan bogati dio naroda i ne osjeti da postoji ratno stanje, dok siromašni dio stradava imovinom i životima, može ova životna situacija da bude podržavana ekonomskom prevlašću sistema, ali bi se to dalo i promijeniti — kad bi prevladale moralne snage, koje bi taj nepravedni sistem oborile, te bi se bogatima oduzeo imovinski suvišak. Taj bi moralni preokret mogao poteći od onih faktora u kojih je rukama vlast (kad se ne bi redovno dešavalo da su te ruke povezane s kapitalizmom), a događa se da potlačeni sloj u očaju stvori anarhiju, u kojoj prvi zaglave dojučerašnji vođe naroda. Da nastane kaos u kome se izgubi vodstvo nad prevratnom masom, biva to razumljivije, ako je na pr. jedan sloj narodni bio »odgajan« u tome smislu, da on jedini čini narodni subjekt a svi drugi da su neprijatelji — jer po svojoj će logici ovaj »narod« smatrati neprijateljem i vlastite odgojitelje ili vođe. I opet je očito, kako sudbonosni događaji u životu naroda mogu da zavise od moralnog faktora: u navedenom, naime, slučaju ne bi možda ni došlo do krvavog obračunavanja mase, da je bila pravilno poučavana o društvenom poretku i da je, prije svega, sam taj poredak osnovan na pravednim odnosima. Kako se otuda razabire, životno zbivanje naroda zavisi također o sposobnosti, kojom politički i drugi kulturni faktori prosvjetno upravljaju narodom, — pa ne samo da je teoretski nemoguć, nego je sasvim sigurno za kulturni opstanak naroda sudbonosan princip, po kome se u izvjesnom sloju naroda stvara indispozicija prema drugim

slojevima ne praveći pri tom nikoje razlike, namjesto da se odstranjuje zlo gdje doista postoji. Život će naroda krenuti sasvim drugim smjerom, ako je prosvjetni rad postavljen na pravilno shvaćene ciljeve, nego li tamo, gdje bi zavladala pomutnja kao da gospodarski, higijenski i drugi pravci kulturnog napretka jedva i dolaze u obzir kraj, recimo, pjevanja i plesanja. Sve nas to upućuje, kako život pojedinca i društva rezultira iz raznovrsnih duševnih formacija, a čitav se historijski razvoj očituje kao borba u oživotvorbi moralnih vrijednosti čovječanstva.

U okvir teme kojoj smo namijenili ovo nekoliko konkretnih zapažanja, idu mnogi teoretski problemi iz sustavne cjeline koja čini filozofiju historije i kulture, na pr. problem o odnosu ličnosti i mase po njihovu udjelu u stvaralačkom životu, zatim pitanje zakonske odnosno smislene ili vrijednosne determinacije historijskog i kulturnog zbivanja, itd. Bilo da se razvitak zajednice pripisuje pretežno »junačkim« prednostima pojedinaca (Carlyle, Nietzsche), bilo da se odlučnim činiocem smatra gomila (premda se ni po tome ekstremnom stajalištu ne može odricati pokretni upliv pojedinaca, na pr. i Marxa, Lenjina), toliko je ipak neosporno, da se razvoj i napredak cjelokupnog života ne može određivati po prirodnim zakonima u nužnosti zbivanja, nego po kulturnim idejama koje tome razvoju daju smisao i omogućuju njegovo razumijevanje. Jer kultura u svakom slučaju znači navraćanje prirodnih snaga na nove pokretne osnove, a kao kultura čovjeka znači stvaralačko preoblikovanje života po onome što treba da bude i što predstavlja »zakonitost« duha u normativnom smislu. Ni najopćenitiji spoznajni zakon (načelo protivurječja) nema značaj prirodnog zakona — jer ne bi u tom slučaju ni moguće bilo nikoje protivurječje —, nego je on jedno »moranje« u cilju istinite spoznaje. Takav je normativni karakter sadržan i u drugim kulturnim idejama, na kojima se osniva ocjenjivanje kulturnog života. Po tome kritičkom poslu ukupni kulturni duh »samoga sebe razumijeva« (prema Hegelovu izrazu), i utoliko svijesnom autonomijom određuje smjer životnoga razvoja. Mi smo u tom smislu uočili napose politički socijalne pojave (u kojima sudjeluju pojedinci i zajednica), da u njima ogledamo etičke vrednote od kojih zavisi kulturni napredak ili (uporedbom spoznati) vrijednosni višak buduće kulturne epohe prema pređašnjoj. Kada jedna zajednica (narodna) ne bi nikad ni pristupila takovu samoispitu, to bi značilo da nema živog mjerila za vlastito kulturno ocjenjivanje; — a ima li ga, ona mora savjesno po njemu izricati sud o životnoj stvarnosti. Ne čini li tako ili to spriječava, već je samim time u kulturnom zastoju: jer napredovati se može u životu samo sa razumijevanjem onoga, što vodi k cilju.

Dr. Stjepan Zimmermann

NA IZVORIMA HRVATSKE NACIJE

(Povjesna studija)

Hrvati nijesu samo Narod, oni su i Nacija. Dok se narod definira: »Duhovna zajednica manjeg ili većeg broja ljudi u prošlim, sadašnjim i budućim pokoljenjima, nastala na zasebnom teritoriju dugim doživljavanjem i proživljavanjem zajedničke sudbine« (Ratković: Što je Narod?, Zagreb, 1935. s. 73), dotle Narod postaje Nacija kada svemu tome nadoda: svoju narodnu državu. Kada jedan narod ima i svoju državu tada on postaje i Nacija. (Ratković, Ibid. s. 91 ss).

Hrvati u svome hiljadutristagodišnjem životu na Jadranu nijesu nikada prestali biti Nacija. Čim su došli na Jadran, osnovali su svoju državu i taj državni kontinuitet u ovoj ili onoj formi zadržali su i do danas. Ta državna misao, to državno pravo tvorilo je i tvori životnu snagu Hrvatstva kroz dugi niz vjekova.

Tek smo prošli hiljadugodišnji jubilej našega kraljevstva, kada nas evo pred vratima jubileja hiljadu i tristagodišnjice naše Nacije. Jubilej našega pokrštenja, a po njemu i definitivne izgradnje i orijentacije naše Nacije, našega nacionalnoga Hrvatstva. Jubilej, koji svako hrvatsko srce mora napuniti ponosom i nadom.

Naša radnja se bavi prvim vjekovima hrvatske Nacije. Tada, kada se ona začela, rađala i orijentirala. I zato joj naslov: Na izvorima Hrvatske Nacije. Ona je samo jedan odsjek, u glavnom spremljene studije i o faktorima, koji su utjecali na izgradnju Hrvatstva. S ovoga stajališta neka se prosuđuje, posebno jedinstvo, ove radnje.

Najnoviji jubilej, kome idemo u susret (1941.), neka sjeća Hrvate njihove povijesti. Ali mora se priznati, da su mnogi — jedni iz neznanja a drugi po sistemu — ne jednu stranicu naše povijesti prikazivali svome narodu tako, da je ovaj ne rijetko u orijentaciji svoga narodnoga broda morao pustiti se onoj struji, za koju je, onako od pozvanih krivo informiran, mislio, da ga vodi k cilju, a stvarno ga je bacala na pučinu, na kojoj se više uopće ne zna orijentirati. To posebno vrijedi za prve dane hrvatske povijesti, za izvore naše Nacije. Ova radnja, kao i cjelina koje je dio, želi doprinijeti barem nešto, da bi Hrvatski Narod u toj pučini što jasnije upoznao pravu luku svoje Nacije i što prije u nju stigao.

ROĐENJE HRVATSKE NACIJE

a) Hrvati kao oslobodioci

Konstantin Porfirogenet, pisac i car u Bizantu od 912.—959., pripovijeda, da su Hrvati na poziv bizantinskoga cara Heraklija došli u Dalmaciju. To je bilo svakako nakon razorenja Salone 614. g. Hrvati su kao neslavensko-iranski[1] elemenat došavši dolje oslobodili ostatke Rimljana i Slavena avarskoga ropstva. Konstantin nadalje pripovijeda, da, kada »su stari Avari istjerali Rimljane za vrijeme rimskoga (Bizantinskoga) cara Heraklija, ostala je njihova zemlja prazna« (Rački, Documenta historiam chroaticam antiquam illustrantia s. 272). Ovu nam činjenicu još podrobnije opisuje Toma Arhiđakon u svome djelu o povijesti Salone (Historia Salonitana, izd. Rački, Zagreb, 1894). Po njemu osvajači su zemljom srazili Salonu i »ušavši u grad nijesu prestajali one, koji su bježali iza leđa ubijati, iz zasjede napadati, kao i one, koje bi susreli, a pod kuće vatru podmećati... Jedina je nada bila tim nesretnicima napuštati očev prag« (s. 27, 28). Ono, što je iz ovoga pakla ostalo živo »jedni su se razišli po otocima, a drugi ni tamo ne smatrajući se sigurnim otišli su dalje. Napokon se jedan dio iskrcao na otoke Šoltu, Brač, Hvar, Vis i Korčulu« (Ibid. s. 28). Tako je u istinu, kako veli Porfirogenet, kopneni teritorij Dalmacije ostao »prazan«.

Ovome žalosnome stanju Rimljana učinili su kraj Hrvati. Srušili su Avarsku silu, uspostavili red i postali gospodujuće pleme u Dalmaciji.

---

[1] Proučavajući prve početke Hrvatstva povjesničari dolaze do zaključka »da su prvobitni Hrvati bili dio nekog iranskog kavkaskog naroda (Olana?), kojega je hunski vihor zanio čak do gornje Visle. Ondje su zajedno s Čerkezima zavladali slavenskim Vislanima i primivši njihov jezik(?), dali im svoje ime. Tako postadoše Bijeli Hrvati, koji poslije oslobodiše jedan dio južnih Slavena od Avara i zavladaše njima kao plemstvo« (Sakač, O kavkasko-iranskom podrijetlu Hrvata, Život, 1937, br. 1 s. 7). Ovu je tezu sa svim znanstvenim aparatom posebno obradio Hauptmann u svojoj studiji: Kroaten, Goten und Sarmaten (Germanoslavica, III. Prag, 1935). Prije njega je ljubljanski etnolog N. Županćić tu misao nabacio, ali je nije dalje obradio. (Prvobitni Hrvati, Zbornik kralja Tomislava, 1935 s. 291—6). Istodobno su Županćić i dr. Sakač svojim daljnjim studijama još više potkrijepili ovu teoriju. Neovisno jedan od drugoga riješili su istodobno zagonetni naziv: Bijela i Crvena Hrvatska. Oni su konstatirali, da je ta terminologija iranske baštine Hrvata (Županćić, Značenje barvnega atributa v imenu »Crvena Hrvatska«, Etnolog, XI. 1938 s. 355—76; Sakač, Pravo značenje naziva »bijela« i »crvena« Hrvatska, Život, XIX. s. 332—6).

Dok izgleda, da ovi pisci drže, da su se Hrvati slavenizirali već u Bijeloj Hrvatskoj, na Visli, to mi oslanjajući se na pripovijedanje Tome Arhiđakona i nekih drugih činjenica naše starije povijesti, držimo, da su se Hrvati došavši u Dalmaciju rasno i jezično lučili od onih Slavena, koje su u novoj domovini našli. Po tome je njihova potpuna slavenizacija nastupila tek na jadranskim obalama.

Dok su bili u prvoj domovini, Bijeloj Hrvatskoj, učinili su savez sa Bizantom u cilju izgona Avara iz Dalmacije i oslobođenja Rimljana. (Porfirogenet, v. Rački, Doc. s. 272.)

Porfirogenet istina direkte ne govori, da su Hrvati došli u Dalmaciju da oslobode Rimljane, nego samo da potjeraju Avare. Ali samo od sebe slijedi, da je car Heraklije zovući Hrvate na svoj teritorij imao u vidu prije svega žalosno stanje svojih podanika i njihovo eventualno pridignuće.

Latinskim pribjeglicama na otoke nije u istinu bilo najbolje, jer »boraveći na otocima mnogo su trpjeli zbog neplodnosti zemlje i suše, pa su neizmjerno željeli povratiti se u domovinu« (Toma, op. c. s. 31). Ta im se prigoda dala dolaskom Hrvata, za koje su lako mogli doznati, u koju su svrhu došli u njihove krajeve. Ono, što Toma pripovijeda o bijegu na otoke i drugdje, ne smije se uzeti, da su to bili samo stanovnici Salone u užemu smislu, već je tu opisan bijeg i strava cijeloga stanovništva Dalmacije pred Avarima. Kada je prestao razlog toj stravi, odlučiše se povratiti na kopno. Toma nam to ovako opisuje: »Ali je bio među Solinjanima, što se skloniše na susjedne otoke, čovjek neki po imenu Sever, čija je kuća nekoć bila kraj stupova palače nad morem. Njega su nazvali »Velikim Severom«, jer se ugledom isticao nad ostalima. Taj stade nagovarati svoje sugrađane, da se vrate u zavičaj. A kako nije bilo sigurno nastanjivati se među ruševinama staroga grada, svjetovao im je da se privremeno smjeste u Dioklecijanovoj palači, gdje će moći uz sigurnije boravište bar koju česticu svog zemljišta bez velikog straha posjedovati, dok se prilike toliko ne poprave, da će se moći obnoviti Salona. Taj se savjet napokon svidio svim plemićima i pučanima i oni dogovorno ustanoviše, da bogatiji vlastitim troškom sagrade sebi kuće, ostali pak, koji nemaju dovoljno novaca za gradnju kuća, da se nastane u kulama, što se naokolo dižu, a sirotinja da se smjesti u nadsvođenim prolazima i podrumima. Tada pokupivši i ukrcavši na lađe sve, što su imali na otocima, preploviše sa ženama i dječicom, ali bez stoke, preko mora i uniđoše u rečenu zgradu koja nije bila građena za varoš, nego za carski dvor« (Ibid. s. 31—32).

Kako se iz ovoga vidi, neki Sever, kojega suvremenici zovu »Velikim«, igrao je među tim izbjeglicama vodeću ulogu. Iz ovoga slijedi, da među izbjeglicama nije nastupilo bezvlađe, već su vjerojatno oni pod vodstvom Severovim sačuvali svoju staru rimsku administraciju i društveni život. Nije isključeno, da je ovaj Sever za vrijeme Salone bio kakav viši državni činovnik, koji je svoju službu nastavio obavljati i u »emigraciji«. Sever je jamačno bio informiran sa strane Bizanta o ulozi i stavu Hrvata, pa se za to i odlučio poći na kopno. Razumljivo

je, da Sever ne bi nagovorio te bijednike na nikakav rizik. On je morao imati garancije.

Toma nam nadalje priča, da su izbjeglice počeli po malo dolaziti na kopno. »Tada počeše polako salaziti i obližnje zemlje obrađivati. Čim su vođe Gota doznali, da su se salonski građani povratili, odmah su se digli oružjem na njih i opustošivši sve ono, što su obradili i ne dozvoljujući im, da iziđu van zidova. Tada se građani posavjetovaše i poslaše poslanike carigradskim imperatorima moleći ponizno, da im bude dozvoljeno stanovati u Splitu i po drevnom pravu posjedovati zemljišta svoga bivšeg grada Salone. To se i zbude. Legati postigoše sve što su htjeli i vratiše se svojim sugrađanima noseći sa sobom sveti reskript gospode vladara. Zapovijed bi također poslana vođama Gota i Slavena, kojom im se strogo naređivalo, da salonitanskim građanima, što borave u Splitu, ne prave nikakovih neprilika. Primivši dakle zapovijed vladara, ne usudiše se više oružjem napadati Splićane. I kad tako nastupi mir, počeše pomalo Splićani općiti sa Slavenima, obavljati trgovačke poslove, ženiti se i sklapati s njima prijateljstva i rodbinske veze« (Ibid. s. 32—33).

Sasvim je razumljivo, da je povratak Solinjana morao pobuditi nepovjerenje one slavenske mase i ostataka Avara[2]. Ti »vođe Gota« nijesu bili nadošli Hrvati, već zaostali Avari. Tomin je izvor izgubio s vida ulogu Avara pri uništenju Salone i ove poistovjetio s Gotima[3]. To opustošivanje i sakupljanje vojske nije moglo biti u pravcu zavojevačkoga pohoda neke redovite vlasti, u konkretnom slučaju hrvatske. Kada bi to ova poduzela, brzo bi likvidirala te ostatke ostataka, da ne bi imali kada ni misliti, da drže zborove i vijećanja u Dioklecijanovoj palači. To su mogli biti samo lokalni sukobi i uznemirivanja, više osvetničkoga karaktera, kako bi se danas reklo »neodgovorne mase«[4]. Možda odgovorni faktori kod Hrvata nijesu ni znali, što se zbiva oko splitske palače ili ako su znali, to su smatrali stvarima bez veće važnosti.

---

[2] Konstantin Porfirogenet veli: »No još i sada ima u Hrvatskoj ostataka Avara, te se i priznaju Avarima« (Rački, Doc. s. 271). To je bilo oko 940. g., a što je tek moralo biti 300 godina unatrag?!

[3] Upozoriti je na Tominu tvrdnju, da je ona smjesa Slavena i Gota (Avara) »počela imati vlastite vođe« (s. 26). Barbarski elemenat u Dalmaciji prije dolaska Hrvata imao je nekakovu društvenu hijerarhiju. Ti »vođe« su bili oni, koji su uznemirivali solinske došljake i njima je, kako ćemo vidjeti, bilo naređeno da ih puste u miru.

[4] Toma nam priča, da »odabrani mladići stadoše s naoružanim lađama krstariti uz obale Dalmacije i vrebati na neprijatelje. I toliko ih dan za danom ubijahu i zarobljivahu, da se nijedan Slaven nije usudio sići na more« (Ibid. s. 29). Iz svoga slijedi, da su pogranični i mjesni sukobi između Solinjana i Slavena (ne Hrvata, jer su ovi sukobi nastali odmah nakon sloma Salone, dakle prije nego su Hrvati i došli u Dalmaciju) bili na dnevnome redu.

To se vidi najbolje iz svršetka ovoga sukoba i njegovih posljedica. Bizant saslušavši delegate Solinjana, upozorio je Hrvate, kao vodeći elemenat, na ugovor sklopljen sa Bizantom u staroj domovini i pravo stanje stvari. Ona »naredba vođama Gota i Slavena« nije upravljena sa strane Bizanta, nego Hrvata. To se razabire iz daljnih Tominih riječi. »Primivši dakle zapovijed vladara, ne usudiše se više oružjem napadati Splićana. I kad tako nastupi mir, počeše po malo Splićani općiti sa Slavenima, obavljati trgovačke poslove, ženiti se i sklapati s njima prijateljstva i rodbinske veze« (s. 33). Da je gospodujući elemenat tek pod pritiskom jače sile morao puštati Rimljane na miru, ne bi bila posljedica toga onako usko međusobno povjerenje i srdačni odnošaji, već mržnja i osveta. Car je vodećim krugovima Hrvata u svome rescriptu javio prilike u Splitu, a oni su državnom silom umirili Slavene i Avare. Sami Hrvati nijesu imali nikakova razloga, da ne žive u najsrdačnijim odnošajima sa Splićanima, samo što Toma čitajući dokumente očima svoga vremena nije dobro lučio Hrvate od Slavena i Gota.

Uostalom Bizant tada nije ni mogao Hrvatima oko Splita (Dalmacije) bilo što auktoritativno da naređuje. Hrvati su sami bez pomoći Bizanta potjerali Avare[5]. Došli su dolje kao saveznici Bizanta, a nipošto kao podložnici ili pomoćne čete u rimskoj vojsci, kao što je nerijetko bio slučaj kod drugih barbara onoga doba. Vlast Bizanta nad dalmatinskim Hrvatima bila je samo simbolična u koliko su Hrvati kao saveznici Bizanta došli u zemlju, koju je ovaj smatrao svojom. To se vidi najbolje po tome, što se Splićani ne obraćaju carskome namjesniku u Raveni, već izravno caru. Ne da riješi, već posreduje. Kada bi Hrvati vidjeli, da njihovim državnim interesima smeta ona šačica vraćenih izbjeglica, oni bi ih satrli uza sve »svete reskripte gospode vladara«. Oni su osvojili Dalmaciju i tu osnovali svoju samostalnu državu, od Bizanta najviše simbolično ovisnu. Ovo stanje stvari Bizant je morao priznati i već zato, jer nije bio u stanju da ga spriječi.

»Na tu je žrtvu sililo cara tadašnje žalosno stanje carstva na Istoku i u Italiji. Na Istoku su padale pod vlast oduševljenih sinova pustinje islamizovanih sljedbenika Muhamedovih, provincija za provincijom. On sam radi bolesti i starosti nije više bio za vođenje ratova, njegovi sinovi bili su premladi i degenerirani, a među generalima nije se nalazio nijedan koji bi bio kadar pobijediti Avare. U Italiji je tada vršio namjesničku službu egzarh Izacije (g. 623—643). Bio je to ratni drug Heraklijev i Armenac kao i on. Njemu je isprva uspijevalo, da živi u miru s Langobardima i očuva bizantinski posjed, kako ga je preuzeo

---

[5] Porfirogenet, koji nam govori o ovim stvarima, ne pravi nigdje niti aluziju, da bi rimske čete pomagale Hrvatima u ratu sa Avarima, što on kao bizantinski car ne bi zaboravio istaknuti.

od predšasnika. Ali g. 636. zavlada Langobardima bojovni kralj Rathari (636—653), žestoki arijanac, koji je s uspjehom potiskivao Grke iz sjeverne Italije. U jednoj samoj bici na rijeci Scultenna (Tanaro), u Emiliji, palo je do 8.000 Bizantinaca. Izacije se morao bojati da se ne sjedine Langobardi sjeverne Italije s onima u Beneventskom vojvodstvu i tako ga pritisnu sa sjevera i s juga. A nije bilo isključeno, da i Hrvate zavedu na borbu proti carstvu. Zato mu je bilo u interesu, da bude u Dalmaciji mir i da po mogućnosti predobije Hrvate za savez proti Langobardima. Razumljivo je, da je u takovim prilikama savjetovao caru, neka odstupi romansku Dalmaciju Hrvatima, obveže ih na primanje kršćanstva i eventualno nagovori na rat s Langobardima. U tom poslu nije se smjelo gubiti vrijeme i čim se car g. 638. vratio u Carigrad, pobrinuo se Izacije, da bude što prije riješen dalmatinski problem« (Sakač, Ivan Ravenjanin, Apostol Hrvata, Život, 1938, br. 7. s. 409).

Pomnjivo čitanje samoga Tome potvrđuje naše stanovište. Toma luči među »sveti reskript gospode careva« i »naredbe« upravljene »vođami Gota i Slavena«. Reskript je uopće državni akt, kojim se nešto rješava, dozvoljava, naređuje i t. d. Kome je ovaj reskript bio upravljen, da ga provede? Bilo bi smiješno i pomisliti, da je upravljen neznatnoj grupi Solinjana, koji su bili fizički i moralni bogci u tadanjim prilikama Dalmacije. Reskript je morao bti upravljen onome, o kome je ovisila sudbina tih bijednika, t. j. Hrvatima kao vladajućem elementu. Zato hrvatska uprava, primivši taj reskript, naredi »Gotima (Avarima) i Slavenima«, da puste na miru stare Solinjane. To su učinili sasvim slobodno bez bilo čijeg pritiska.

b) Hrvati — priznata nacija

Za upoznavanje Hrvatstva i njegove duševne izgradnje, ovaj gest dalmatinskih Hrvata prema jadnim bijednicima nesretne Salone vrlo je važan. Hrvati počinju svoju povijest u novoj domovini kao oslobodditelji, kao narod pravde, samilosti i bratske ljubavi: oni i ako su pobjednici, ne gledaju u prezrenoj i poniženoj romanskoj skupini materijal za prezir i eksploataciju, kao što su bez iznimke činili svi ondašnji barbarski zavojevači. Oni daju bratsku ruku bijednicima, s njima se žene, sklapaju prijateljstvo i rodbinske veze. Ovi srdačni odnošaji poganskih Hrvata i kršćanskih Solinjana mnogo su doprinijeli, da su Hrvati već u ranoj svojoj povijesti postali καθ' ἐξοχήν kršćanski narod u smislu osnovnih etičkih i socijalnih principa kršćanstva.

Porfirogenet pripovijeda, da »je Heraklije car rimski, poslao poslanika u Rim i pozvao svećenike, te odredivši od njih nadbiskupa, biskupa, svećenike i đakone, pokrsti Hrvate. Tada je Hrvatski knez bio Borko« (Rački, Doc. s. 291).

Po carevu pisanju Hrvati bi bili pokršteni po papinim vjerovjesnicima. Već sama činjenica, da su sa solinskim kršćanima onako intimno

drugovali pokazuje nam, da nijesu imali nikakovih predrasuda prema kršćanstvu. Ono, što je Konstantin samo natuknuo, Toma nam detaljnije opisuje. »Međutim pošalje vrhovni biskup nekog legata po imenu Ivana, rodom Ravenjanina, da obađe dalmatinske i hrvatske strane i popravi spasonosnim opomenama kršćane. U crkvi pak solinskoj od razorenja nije bio posvećen poglavar. Časni dakle Ivan stade nagovarati kler i puk, da bi trebalo te oni kod sebe obnove nadbiskupsku čast staroga grada. A to im se vrlo svidjelo i godilo im. Tad se prema običaju sakupi kler i izbornici se svi jednodušno odluče za spomenutog Ivana. A on primivši posvećenje od gospodina pape, zađe među svoje ovce kao dobar pastir, ne s nakanom da zgrće novce, jer je crkva bila do skrajnosti siromašna, već gonjen ljubavlju nastojao je sticati duhovno blago spasavajući duše. Njemu bi dozvoljeno od Stolice Apoštolske, da sav privilegij dostojanstva, što ga je imala od davnine Salona, zadobije crkva splitska. Tada poče uređivati crkvu i kler, promicati naobrazbu, marljivo propovijedati i svoje pastoralne dužnosti s vanrednom savjesnošću vršiti. Obilazeći naime po krajevima Dalmacije i Slavonije obnavljao je crkve, posvećivao biskupe, organizirao župe i pomalo neuki puk privlačio katoličkom načinu života« (Ibid. s. 33).

Ivan Ravenjanin došao je k Hrvatima 640. g. (Sakač, Apostol Hrvata, Ivan Ravenjanin, s. 413). On se s potpunim pravom može nazvati apostolom Hrvata. Godina 640. je godina začeća hrvatstva kao nacije, jer je te godine hrvatski narod počeo na svoje dosadašnje pogansko i iransko deblo navrtati klicu katolicizma, koji je kroz kratko vrijeme gotovo sasvim istisnuo iz njegova života staro deblo i od njega učinio samostalni narod sa odlikama ideologije katolicizma kao vjere i kao nosioca zapadne kulture.

U Bijeloj Hrvatskoj Hrvati su imali više neku sliku državnoga života, ali na obalama Jadrana samih 50 godina nakon dolaska priznati su i uvaženi kao državni narod. To je plod Ivana Ravenjanina i duševne sklonosti Hrvata na katolicizam i prisvajanja njegovih socijalnih principa.

Papa Agaton 679. g. držao je u Rimu sabor italskih biskupa, njih 125. Sa toga sabora upravio je pismo bizantiskomu caru Konstantinu Pagonatu (668—685) u kome veli: »Poznato je, da se mnogi od naše braće biskupa nalaze usred naroda, kod Langobarda i kod Slavena, kod Franaka, Gala, i kod Gota i Britanaca, koji se neprestano raspituju, da saznadu, što se čini u pitanju apostolske vjere, kako nam mogu koristiti, dok su iste vjere s nama, tako što ne dao Bog ako postradaju u vjerskim stvarima, postat će nam protivnici i neprijatelji. Mi pak premda neugledni, ipak se svim silama trudimo, da se država Vašeg kršćanskog

Veličanstva, u kojoj je utemeljena stolica blaženoga Petra Poglavice apostolskog, čiji auktoritet zajedno s nama sve kršćanske nacije štuju, i priznaju, pomoću poštivanja istog bl. Petra pokaže uzvišenijom od svih naroda« (P. L. 87, 1224—5).

Slavni, o kojima ovdje govori Agaton, nijesu drugi nego Hrvati, jer o samo Hrvatima postoje vjerodostojni povijesni dokumenti, da su kršteni u VII. v. Svi drugi Slaveni kršteni su kasnije doba sv. Agatona (678—681) (V. Šakač: Ugovor pape Agatona i Hrvata proti navalnom ratu, Croatia Sacra, 1931. br. 1. s. 1—84).

Papa nazivlje Slavene-Hrvate »kršćanskom nacijom«. Stavlja ih u isti rang sa onda prvim narodima zapadne Evrope. Oni imadu crkvenu hierarhiju potpuno uređenu. (»Mnogi se od naše braće biskupa nalaze.. kod Hrvata (Slavena)) i svoju redovitu diplomaciju, »koja se neprestano raspituje, da saznade što se čini u pitanjima vjere«, Papa govori o narodima, koji nijesu u sklopu bizantinskoga imperija, a njegovu caru poručuju, da oni »mogu koristiti (carstvu) dok su iste vjere s nama, tako što ne dao Bog ako postradaju u vjerskim stvarima, postat će nam protivnici i neprijatelji«. Hrvati su već 680 g. nacija, koja igra vidnu ulogu u međunarodnom životu. O njihovu prijateljstvu ili neprijateljstvu vode računa onda najjače sile svijeta: Rim i Bizant.

Ovu međunarodnu važnost Hrvata najbolje nam ilustrira mirovni ugovor, koji su oni napravili sa istim papom Agatonom. O tome nam donosi vijest car Porfirogenet: »Ovi naime Hrvati poslije svoga krštenja sastaviše vlastoručni ugovor i tvrdom se nepokolebivom vjerom zakleše Sv. Petru, da ne će nigda provaljivati u tuđe zemlje i ondje ratovati, već da će radije živjeti u miru sa svima, koji budu htjeli. A od pape su zato dobili molitvu, da će se za Hrvate boriti i na pomoć im biti Bog, kad god drugi narodi provale i zarate na hrvatsko zemljište, a Petar, Kristov učenik, da će ih obdariti pobjedom« (Rački, Doc. s. 291—2).

Sva snaga i ogromna vrijednost ovoga ugovora odskočit će nam pred oči, ako pogledamo prilike u kojima i kada je napravljen. Muhamed († 632) je u Arabiji osnovao svoju vjeru. Nju su odmah prigrlili Arapi. Muhamedovi naslijednici dali su se odmah na osvajanje. Brzo su srušili perzijsku državu. Oteli su Bizantu najbolje pokrajine (Siriju, Egipat, Palestinu, Mezopotamiju) a došli su i na zapad (Sicilija). Od 672. g. sedam su puta opsjedali Carigrad, ali je junačkom caru Konstantinu Pagonatu ipak uspjelo ne samo obraniti Carigrad nego i hametom potući Arape, tako da su 678. zatražili mir u Bizantu. (Cf. Šakač, ugovor, s. 32 ss.)

Po ondašnjemu mentalitetu car se smatrao zaštitnikom Crkve i kršćanstva. Ovome mentalitetu pridružila se vojna snaga i zato ništa

čudno, da se poslije ovakove pobjede podigao ugled cara na Bosporu. Zato kroničar bizantinski Teofan nakon ove pobjede piše: »Kad su to doznali oni, što stanuju na zapadnim krajevima, avarski kagan i drugi ondješni kraljevi, eksarhi i kaštelani, kao i narodi i vladari naroda na zapadu, poslaše caru poslanike s darovima moleći, da s njima sklopi mir i ljubav. Car popusti njihovim molbama i sklopi s njima mir kao gospodar. I nastade velika tišina i na istoku i na zapadu«. (Rački, Doc. s. 285.)

Najviše je s ovim mirom bio zadovoljan ondašnji papa Agaton. Sasvim razumljivo. Opasnost od islama nije mogao nitko bolje ni uočiti ni ocijeniti nego vatikanski stražar. Zato je on smatrao, da se sve kršćanske sile moraju ujediniti u svrhu borbe s islamom. Njemu je najviše na srcu stalo da se zapadni kršćanski narodi među sobom ne kolju, već da od svih njih stvori neku kršćansku zajednicu naroda pod neke vrste pokroviteljstvom najjače ondašnje kršćanske zajednice: Bizanta. To se jasno razabire iz spomenutoga papina pisma, koje je poslao neposredno nakon sklopljenoga triumfalnoga mira sa Arapima. Papa tu veli: »Mi pak, premda neugledni, ipak se svim silama trudimo, da se država Vašega kršćanskog Veličanstva, u kojoj je utemeljena stolica blaženoga Petra poglavice Apoštolskog, čiji autoritet zajedno s nama sve kršćanske nacije štuju i priznaju, pomoću poštivanja istoga Bl. Petra pokaže uzvišenijom od svih naroda.« Prvi uspjeh ovoga papina nastojanja bio je vjerojatno onaj poklon zapadnih naroda caru Bizanta, koji spominje bizantinski kronograf Teofan. »Narodi na zapadu«, koje spominje kronograrf, nijesu drugi nego oni koje spominje Agaton u svome pismu.

Prema Agatonovu pismu i navedenome pasusu bizantinskoga kroničara ideju papinu mogli bismo ovako izraziti: Jedinstvo vjere pod okriljem sv. Petra imalo bi držati mlade zapadne narode s jedne strane u međusobnoj ljubavi i vezi, a s druge u odnošaju poštivanja moći i snage Bizanta kao »države kršćanskoga veličanstva, koje auktoritet zajedno s nama sve kršćanske nacije štuju i priznaju.« I tako bi se stvorio jedan bratski savez naroda, koje bi nadahnjivala ideja sv. Petra, po kojoj kršćanski narodi ne bi smjeli postati robovi Bizanta, već njegovi supomoćnici i suborioci, jer bi Bizant »pomoću poštivanja bl. Petra« sa strane drugih kršćanskih naroda bio »uzvišeniji od svih naroda«, a ne pomoću sile i zavojevanja. Takav jedan savez imao bi među članovima njegovati kršćansku ideju mira i pravičnosti, dok bi borbe i ratovi imali isključivo obrambeni karakter protiv neprijatelja kršćanstva.

Sačuvao nam se nadgrobni natpis pape Agatona, koji se sastoji od 12 strofa. U prvih 6 strofa ističu se vrline Agatonove: sjaje poput zore, glas mu se čuje poput groma; nauku uči i primjerom prednjači, krepošću je on prvi. Zatim se nastavlja: Praeditus his meritis antistes summus Agaton Sedis Apostolicas foedera firma tenet. (Obdaren ovim zaslugama vrhovni svećenik Agaton saveze Apostolske Stolice čvrsto drži (Liber Pontifikalis, I. 358 ed. Duchesne).

Tu je govor o savezima koji postaju čvrsti Agatonovim krepostima. Iz ovoga bi slijedilo, da je Agaton mislio na neke saveze, koje pjesnik nazivlje »savezima Apoštolske Stolice« i kojih čvrstoća i kohezija ne bi stajala u zemaljskoj, vojnoj i diplomatskoj snazi, nego bi se osnivala na moralnim principima kršćanstva, jer njih svojim krepostima drži čvrsto Agaton. I zato uz Agatonovo pismo i izvještaj bizantinskoga kronografa i ovaj epitafij potvrđuje, da je Agaton doista snovao o nekome savezu naroda u smislu, koji smo izložili.

Ovu najkršćanskiju ideju kršćanstva prihvatili su objeručke Hrvati. To nam svjedoči mirovni ugovor Hrvata, o kojem nas izvješćuje Porfirogenet. Sudeći po njemu, kao i po uvojcima cara Pagonata, Papa bi kao nasljednik Sv. Petra, imao biti motor i provođač toga plana. S njim bi svi narodi imali sklopiti ugovore po uzoru onoga s Hrvatima.

U životopisu drugoga nasljednika Agatonova Benedikta II. (685—695) čitamo, da je papa »zajedno s klerom i vojskom primio uvojke gospodina Justiniana i Heraklija, sinova premilostivog vladara (Pagonata), a s njim ujedno i pismo, kojim javlja, da tu kosu šalje« (Liber Pontificalis, I. 363, iz. Duchesne). »Slanje uvojaka po ondašnjem običaju znači molenje posinovljenja a primanje prihvaćanje te ponude (ef. Sakač, Ugovor s. 52). Car Pagonat nije to učinio iz kakove kurtoazije, jer takovi čini nijesu djelo kurtoazije nego pravnih posljedica, tim više što se ni prije ni poslije ne susrećemo s takovim primjerom u Bizantu. Nije mogao biti ni čin specijalne harnosti i povjerenja prema Agatonu, jer je ovaj tada već bio mrtav, a živući papa nije ga ničim zadužio. To je mogla biti samo posljedica Agatonova plana o mirovnom savezu, koji je, kako se iz ovoga vidi, prihvatio i Bizant.

Je li ovaj Agatonov plan uspio? Nije, jedno zato, jer ga Bizant nije pravo razumio[5], a drugo što oni germanski narodi, koje Agaton spominje u svome pismu, nijesu pošli putem Hrvata. Svi ovi Hrvati imali su svoje stare povjesničare i ovi bi sigurno bili zabilježili jedan takav događaj, pa makar i u kasnijoj periodi kao što je slučaj Porfirogenetov za Hrvate. Takove pojave ne iščezavaju iz narodnoga života tako brzo, već mu za dugi niz vijekova zacrtavaju put, a po tome i uspomenu na nj.

---

[5] Teofan kronograf govoreći o onome pohodu zapadnih naroda ističe, da je car »sklopio s njima mir kao gospodar«. Ovaj je izvještaj za čitav jedan vijek kasnije od događaja, kada se u Bizantu potpuno zaboravilo na Agotonove ideje.

Agaton i njegovi nasljednici nijesu mogli uspjeti kod spomenutih naroda, jer njihovo duševno raspoloženje nije bilo podesno tlo za jednu ovako visoku kršćansku misao, koje smo našli kod Hrvata. Oni su došli u novu postojbinu kao zavojevači, gonjeni instinktom osvajanja i razaranja. Primili su kršćanstvo, ali ovo nije imalo ni vremena ni prigode, da ovako surove narode odgoji i prilagodi ideji sv. Agatona, to više, što su glavni od tih naroda — Goti i Longobardi primili kršćanstvo iz arijanskih ruku i u arijanstvu dugo vremena proveli.

Hrvati su prihvatili Agatonovu ideju. Prihvativši nju oni su još u VII. v. pokazali, da se duboko diferensiraju od ostalih zapadnih naroda; pokazali su svoj jači i viši kulturni instinkt kao i da su samostalni narod sa duševnim plemenitijim odlikama od svih ondašnjih naroda. Već tada se u hrvatskoj državi provodi kršćanska karitativna akcija i to ne bez sudjelovanja hrvatske državne vlasti. Biograf pape Ivana IV. u t. zv. »Liber Pontificalis« (s. 330 iz. Duchesne) pripovijeda da je ovaj »u svoje vrijeme poslao vrlo svetog i nada sve vjernog opata Martina sa obiljem novaca, da po cijeloj Dalmaciji i Istri otkupljuje sužnje, što su ih pogani zarobili. U isto vrijeme sagradi crkvu blaženim mučenicima Venanciju, Anastaziju, Mavru i mnogim drugim mučenicima, kojih je relikvije dao donijeti iz Dalmacije i Istre i pohranio u spomenutoj crkvi pokraj lateranske krstionice, kod oratorija bl. Ivana Evanđeliste, koju ukrasi i različitim darovima obdari.« Ovaj događaj gotovo istim riječima donosi i Tomo Arhiđakon (s. 22).

Ova akcija Martinova, koja spada u 641. g. nije mogla ni otkup robova ni traženje relikvija obaviti bez znanja i dopuštenja vladara dalmatinske Bijele Hrvatske, koja se protezala od Cetine do Raše u Istri i u unutrašnjosti negdje do Drine. Zato je njegov put morao imati prije svega karakter službenog papinskog poslanstva hrvatskom vladaru. Samo tako je papa mogao biti siguran, da će njegov poslanik s pratnjom biti od Hrvata dobro i dolično primljen i da će bez neprilika obaviti svoju dvostruku misiju« (Sakač, Ivan Ravenjanin, s. 419).

Ivanom Ravenjaninom začela se hrvatska nacija, a Agatonovim ugovorom rodila i orijentirala na Zapad. S njime je Hrvatski Narod postao narod Zapada i zahvaljujući samo njemu nije ga stigla sudbina nekih od onih naroda, koji su takav ugovor od pape Agatona im ponuđen odbili.

Dr. Ivo Guberina

JAGIĆ O SVOJIM »SPOMENIMA«

V

Jagić je stigao u Berlin 19. rujna 1874. No ovdje mu s početka nisu ruže cvale. Već prvo predavanje njegovo nije imalo bogzna kakvi uspjeh: »kod vrlo ograničena broja nepoznatih slušača, većinom Poljaka«. Njegove su lekcije prolazile »bez oduševljenja, bez uspjeha. Pa i tko će ih slušati u Berlinu! Predavati crkvenoslovensku gramatiku đacima poljske narodnosti nije bilo ni umjesno, pa nisu imali za značenje toga jezika nikakva smisla.« God. 1875. počeo je Jagić izdavati časopis »Archiv für slavische Philologie«, koji je izlazio sve do godine 1920. te navršio 27. tom. Ali slabo mu se javljaju suradnici. Da svisne od jada: »Dort keine Zuhörer, hier keine Mitarbeiter und höchst wahrscheinlich keine Leser. Ein über alle Begriffe schwieriges Leben in Berlin. So traurig habe ich noch keine zwei Jahre im Laufe dieses Jahres zugebracht wie die zwei letzten. Ich bin schon körperlich und gemütskrant geworden. Es ist sehr leicht möglich dass ich mich noch im Laufe diese Jahres aus lauter Verzweiflung dazu entscheide zurück nach Odessa zu wandern«. (I. 362). Već je dvije godine bez slušača. Napokon je ipak do njih došao, ali ne na univerzitetu. Od 1. listopada 1878. preuzeo je da u berlinskoj vojnoj akademiji predaje njemačkim oficirima ruski jezik u dva viša kurza. Poučavanje se uglavnom sastojalo u čitanju i tumačenju ruskih pisaca sa literaturnim napomenama. Imao je oko 20 slušalaca. I gle čuda od napretka! Neki su od njih čitali i prevodili, da je bila milina pratiti taj njihov napredak. Neki su od njih tako točno prevodili Turgenjeva, kao da već davno uče ruski. Kasnije je ipak Jagić saznao da ga njegovi slušači varaju te se kod prevođenja služe — štamparskim prijevodima.

Napokon se Jagiću pružila prilika da ostavi »dosadni Berlin«, ta »Berlinci nisu duše za nas«. U Petrogradu je umro profesor Sreznjevski te profesorski kolegij i akademija pozovu Jagića, da zauzme njegovo mjesto. »... Ich muss also nach Russland. Je näher dieser Zeitpunkt heranrückt, desto schwerer gestaltet sich für mich die Trennung von Berlin. Am Ende habe 6 glückliche Jahre hier verlebt und das will viel besagen. Noch schwerer wird es mir die vielen hochverehrten Freunde zu vermissen deren aufrichtiges Wohlwollen ich mir erworben hatte« — piše Jagić Brückneru. (I. 307). Nije bilo sada duga oklijevanja kao onda kad se radilo o Odesi, Zagrebu i Berlinu, i on odmah javlja u Petrograd da prihvaća mjesto. »Valjalo se dakle rastati s Berlinom, koji mi baš nije srcu prirastao; ipak što sam duže u njem živio, to sam bolje razumio i osjećao snagu i tvrdoću pruskog značaja, one jake i zdrave rase ljudi,

koja je umjela na istom mjestu, kuda su nekoć tumarala bezazlena slovenska plemena po pješčanim pustopoljinama, šumama i visovima, stvoriti velikim napornim trudom čudo od plodonosne zemlje, na kojoj mogaše nastati, uznapredovati i procvasti lijepo izgrađena sela, varošice, gradovi i čak takav gorostas kao Berlin. Tu upravo strahovitu protivnost između sada i nekoć ja sam jednako nosio u duši kao neku nostalgiju, hodajući po okolicama berlinskim sa njihovim mnogobrojnim nazvanjima slovenskim, koja mahom podsjećaju na izumrlu rasu, kao da prolaziš grobljem bez oznake grobova što su se slegli negdje duboko u zemlju. Sve mi se tako pričinjalo, kao da su ostali jedini živi ali nijemi svjedoci onih divnih vremena u pasmini konjskoj, koja bi htjela, da mogu, pričati kako je nekoć bilo pod starim gospodarima. Valjalo mi se praštati sa tom starom nevidljivom, ali mojemu srcu dragom slovenskom braćom, koja nisu ništa znala o meni, toj zalutaloj ovamo među strane ljude jeki sa slovenskoga i ruskoga Juga. Ele njihovi potomci današnji gospodari ovih ne više pustih već čudno obrađenih krajeva, ne htjedoše stranoga pridošlicu u njihov zavičaj pustili samo onako bez srdačnog pozdrava«.

Ministar prosvjete dao je Jagiću i lijepu popudbinu te 23. kolovoza 1880. izrazio mu potpuno priznanje i odlikovao ga pruskim redom krune (preussischer Kronenorden III. Kl.), a pruska ga je Akademija izabrala za svojega dopisnoga člana.

U Berlinu rodio se Jagiću sin Nikola (1875.).

VI

I tako mjeseca rujna 1880. krenu obitelj Jagića po drugi put u P e t r o g r a d »bez bojažljive uzbuđenosti radi nepoznate zemlje, ljudi, života i običaja; u potpunom miru i zadovoljstvu sa osjećajima velike sreće, što se postigao najviši cilj, vraćasmo se svoji k svojima«. Već 22. listopada 1880. obraća se na nj iz Dubrovnika Luka Zore te ga srdačno pozdravlja: »Ja Vam se iz srca radujem i želim Vam lijepo zdravlje za dugo i dugo vremena, da nam sjajete tu na Nevi, jer svima nama ovdje puno je milije da ste tu nego u Berlinu. U Berlinu ste bili esotični rast, a u Petrogradu ste domaći. U Petrogradu ste i viđeniji, jer slavenske su oči put tih strana okrenute pak Vas lakše vide, dočim Berlin, kao i još neka prestonica, imajuć centrifugalnu snagu po Slovene nijesu mjesta shodna za Vas« (II. 64). Ignatij Vikentjevič, tako su Rusi po svom nazivali Vatroslava Jagića, i žena mu Sidonija Petrovna, brzo su se snašli u Petrogradu. S prilikama u petrogradskoj Akademiji bio je prilično zadovoljan, ali prilike na univerzitetu nisu ga mogle zadovoljiti: »tu je bio znatno veći krug, s kojim se valjalo poznati, to su bili različitih političkih

mišljenja ljudi, malo ili nimalo vezani među sobom interesima naučnim. U fakultetskim sjednicama, u kojima učestvovahu svi članovi, ne isključujući docenata, nije se vidjelo nikakve organizacije, nikakova reda, svi su govorili u jedamput, prekidajući jedan drugoga, o zaključcima brojenjem glasova rijetko je bilo i govora. Ušav u takav zbor ljudi poslije ozbiljnog karaktera berlinskih fakultetskih sjednica, osjećao sam kao da sam upao u kakovu duboku jamu, smatrao sam svoj ulazak u taj fakultet nekom degradacijom, iako su neki članovi uživali veliko priznavanje u nauci.« Drukčije je to bilo s njegovim slušateljima: »Moje nastupno čitanje (II. 3) izazvalo je neku senzaciju time, što sam došao iz Berlina; da sam došao kao »brat Slavjanin«, ma odakle, ne bi me bili tako ostentativno primili; velika, da ogromna većina ruskih talenata klanjala se slobodi i napretku nauke, koji je dolazio u Rusiju sa Zapada, a ovdje bio, koliko se igda moglo, prigušivan. U mojem dakle dolasku pozdraviše slobodnu naučnu misao evropskoga Zapada, ne pitajući mnogo za ličnost, koja im nije bila nesimpatična ... Osobito dobro pamtim, kolika se gomila slušača sakupila na lekcije o gramatici poljskog jezika ... Ali i moja predavanja o crkveno-slovenskom jeziku i dalmatinsko-dubrovačkoj literaturi bila su marljivo posjećivana« (II. 3).

Kad je god. 1882. smrću Daničićevom postala vakantna stolica slovenske filologije na beogradskoj velikoj školi, tadašnji ministar prosvjete Novaković ponudio je Jagiću to mjesto. Uz ovaj službeni poziv bi priloženo privatno pismo, u kojem su izložene bile upravo sjajne ponude i pogodbe »ali ja se nikako nisam mogao pozivu odazvati ne zato što bi već tada imao na umu Beč, već što sam se osjećao vezanim za Rusiju, koja je toliko za mene uradila« — kaže Jagić. (II. 39).

O Slavenima vladalo je čudno mišljenje kod tadašnjih Rusa. Jednom je pošao Jagić u pratnji Dušana Sundečića, sina srpskoga pjesnika Jovana Sundečića, slušati predavanja Kralja Janka, pod kojim se imenom krio profesor Orest Miller (II. 5), koji je u duhu davnašnjih Šturovih misli stao razvijati plan slavenske budućnosti. Sva su se njegova izlaganja i misli svodilo na ono: jedno stado, jedan pastir, svi Slaveni da budu pod jednim carem, s jednom pravoslavnom vjerom, valjada i pod starim kalendarom; ni najmanjeg traga napretku ne iznese na vidjelo taj slavni Kralj Janko«.

Prema dužnosti morao je Jagić učiniti »podvorenje« kod oberprokuratora »svjatejšago sinoda« svemoćnoga Pobjednosceva. Razgovarajući se s njim o Česima povikao je oberprokurator: »kakše oni Slavjane, vjed oni katoliki«. S očitim zadovoljstvom pripovjedao je Jagiću o pokretu zagrebačke mladeži, koja je u crkvi sv. Katarine demonstrirala protiv njemačkih propovijedi i odlučila prijeći na pravoslavlje, a da im kumuje

crnogorski knez. Jedva je Jagiću uspjelo da Pobjedonosceva uvjeri da se tu radi o pukoj demonstraciji, od koje će pravoslavlju biti veoma malo koristi.

Došavši Jagić u Petrograd imao je prilike da nešto dublje zaviri u dušu ruskoga đaštva i inteligencije (II. 41): »Ja sam intimni život ruskoga đaštva malo poznavao. Znam po kazivanju toliko, da su mnogi silno stradali i od toga živjeli u vječitoj ogorčenosti koja je mnogo doprinosila u širenju nihilističkih ideja. Inače je ruski studenat osjećao i teško mu je bilo što je morao priznati zaostalost njegove velike domovine u kulturi za evropskim napretkom. Želeći dognati za Evropom, ruska inteligentna mladež gledala je da i iz knjiga, koje su čitali u ruskim prijevodima, stvori ideale, koje bi valjalo bilo ostvariti, ne pitajući mnogo, da li je u životu sve onako provedljivo, kako je nacrtano u teoriji u knjigama. Odatle u Rusiji toliki pokušaji ,tolike probe da se usreći društvo po novim još neispitanim oblicima »općežitija«. Prosti narod, koji se umom svojim ograničavao na radoznalost u pitanjima religije te rado umovao o raznim rečenicama Biblije, stvarao je po istom nagonu razne sekte, želeći njima ispraviti i usavršiti pogodbe službene crkve, koje ga nisu zadovoljavale. Ja sam ovu crtu ruskoga naroda, u njegovoj prostoti, isto kao u inteligenciji, visoko poštovao kao zalog velike budućnosti. Samo u Rusiji, u tom posebnom svijetu, koji nije ni Evropa ni Azija, mogao se roditi ovakav grozni boljševizam, koji zapanjuje sav ostali svijet ,koji je ovaj čas strovalio Rusiju u bezdanu nevolje i nesreće, ali će se ona i opet podići na nov život, ljepši i bolji no što je bio pređašnji, na život, koji će povlačiti za sobom sav današnji kulturni Zapad. Kakav će biti taj ruskom revolucijom obnovljeni novi svijet, tko bi to umio već danas odgonenuti. Danas traje još proces očišćavanja uz velike muke i strašna stradanja. Kroz dva i po stoljeća primala je Rusija u svoju ogromnu trbušinu hranu sa Zapada, koja nije naudila, nije joj pokvarila zdrave probave. U literaturi već je tečajem devetnaestoga stoljeća stao sazrijevati plod zapadnoevropskog oplođivanja; u dvadesetom pojavit će se rezultat zapadne fruktifikacije i u drugim sferama života. Ja vjerujem u taj proces obnovljenja ruskoga svijeta te se nadam, da će u njihove stope ući veći dio ostalog slovenskog svijeta ... « (II. 41). Budućnost će pokazati, da li će se optimistične slutnje obistiniti«.

Vrlo je zanimljivo i ono, što Jagić iznosi mišljenje viših ruskih krugova o Slavenima izvan Rusije. »Krug ljudi, pripovijeda Jagić (II. 42), s kojima sam se susretao, iako nije bio odveć velik, opet je pružao priliku zavirivati duboko u dušu ruskoga čovjeka. Mene su ponajviše zanimali pogledi ruske inteligencije na zapadnoevropsku kulturu i na slavenske narode. Na svakom se koraku moglo opaziti, kako je Rusima ideal u

Parizu i Francuskoj; njemu bi se klanjali, na nj težili, dok je susjedna Njemačka ostajala na drugom a Austrija na trećem mjestu. Samo bolesni ljudi govorili bi s poštovanjem o — Karlsbadu. Interes za Slavene bio je ograničen na maleni krug slavjanofila, pa i kod njih ulazili bi u slovenski program ponajglavnije pravoslavni južni Slaveni, t. j. Bugari i Srbi, u manjoj mjeri zapadni Slaveni, kao na pr. Česi, Hrvati. S Juga dolazila bi u Rusiju ponajviše mladež, računajući na obilatu pomoć i potporu sa strane ruske. Tako se samo sobom među Rusima utvrdilo mišljenje o nekom prosjačkom južnom Slavenstvu, koje je donekle podupirao knjaz crnogorski svojim držanjem. Tako su liberalni Rusi, kad je koji ugledniji čovjek s Juga (iz Bugarske, Srbije) došao u Petrograd, odmah stavljali pitanje, što opet taj hoće od Rusije? Općenito nisu »bratja Slavjane« u očima ruske publike mnogo više vrijedili, no što slovački drotari u Beču! Vladini opet krugovi tražili bi od slavenskih kneževina, da bezuslovno odobravaju i slave svaku ma i kako reakcionarnu politiku rusku... O kulturnim naprezanjima i uspjesima češkim, hrvatskim nije se ništa znalo, jedino se dopuštalo, da je obrazovanje narodnih masa putem škola znatno dalje odmaklo od ruskoga analfabetizma. Ali i u tome pravcu prisvajala se veća zasluga Nijemcima nego li samim Slavenima, jer se nije vodio račun o velikim žrtvama, koje su prinosili sami Česi ili Hrvati. Velike originalnosti kod zapadnih Slavena nije zbilja bilo, to su opažali i Rusi te koji put sasvim otvoreno svojoj »bratji« to i predbacili. Tako je jednom prilikom Vlad. Vasilj. Stasov nazvao Čehe evropskim Japancima, što su mu za zlo primili, iako je u stvari bilo nešto malko istine. Uostalom ugled je Japanaca poslije rata s Rusima toliko napredovao, da se sad valjda ni Česi neće više ljutiti, što ih je Stasov prozvao evropski Japanci«.

Prema upravo spomenutim riječima najviše su se za Slavene izvan Rusije zanimali »slavjanofili«. Ali ti Slavjanofili: »s jedne strane stavljaju, kako znate, u svoj program vjeru, stari kalendar, izvjesnu političku formu (samodržavlje = apsolutizam) i, razumije se, po njihovu nema za nas Slavene drugoga spasa van da utonemo u moru ruskom. Ovi su ljudi, istina, u svojoj nutarnjoj politici narodnjaci t. j. da mogu izagnali bi sve tuđe elemente iz Rusije (svakako i nas Slavene!), ali ujedno i strašni nazadnjaci s gledišta političke stranke. S druge su strane liberalci, t. j. malkontenti, počam od umjerenih do takovih crvenih, koji nisu više daleko od zlosretnih nihilista. Ovi ljudi mrze na nas Slavene već zato što se sjećaju time na svoje političke protivnike Slavenofile te drže, da je sve reakcionarno ujedno slovensko; oni misle da je to upravo najveća nesreća po Rusiju, što se više do sada bavila divljim Crnogorcima, nerazboritim Srbima i Bugarima, nego li svojim nutarnjim razvitkom«.

Jagić u istom pismu odvraća Račkoga, da za Boga ne prima ponudu

iz Rusije da zasjedne tamo na koju biskupsku stolicu — (govorilo se o mogilevskoj biskupiji): »O Vašoj stvari nisam s nikim govorio, uvjeren sam da biste se Vi skoro kajali. Protiv Vas intrigirali bi strašno Poljaci, a ne bi s Vama zadovoljni bili ni Rusi: jednima išli biste predaleko, drugima bilo bi i toga malo. Ostanite, ostanite, gdje je radnja Vaša tako blagoslovljena. Vjerujte da se ja mogu kao nezavisni čovjek vratiti u domovinu, radije danas nego sutra. Nu ja se ne kajem što sam došao ovamo: tako rijetko dolaze ovamo čestiti ljudi, da bar jedan čini iznimku. Ali da znate, ja nemam ovdje osim nauke, osim privrženosti među slušateljima nikakva upliva kao Sloven! Mene uvažavaju zato što sam bio u Berlinu. To je može biti žalosno, ali je istinito«. (II. 103—104). Na prilike u Rusiji tuži se Jagić Račkomu i u pismu od 15. svibnja 1882: »Kad biste mogli s perspektive kojegod zvijezde motriti naš ovdašnji život ... prestali biste se koječemu čuditi, pak i meni ne biste zavidjeli moju današnju situaciju, t. j. ja znam da mi ne zavidite, nu mislim da ni pojma nemate o mojim teškoćama. Vrlo se varate, ako mislite, da su u ruskoj Akademiji Rusi u većini; jok vala, nama je tek s mukom pošlo za rukom dobiti novoga prezidenta (bivši ruski ministar predsjednik D. Tolstoj), koji će valjda držati s ruskom manjinom, u koju donekle spadam i ja ... Uostalom Rusi, kao veliki narod ne boje se tako tuđinstva na pr. njemštine, kao što se moraju bojati druga slovenska plemena, zato i jesu nehajniji, a nešto je kriva i mekana slovenska ćud«.

U neprestanom isticanju pravoslavlja kao najzgodnijom vjerom za sve Slavene Rusi su prevršivali svaku mjeru. God. 1884. izjavio je negdje slavist profesor Lamanskij, koji je bio žestok slavjanofil, da sažaljeva »manju« braću slavensku, »što ne će da već jedamput uvide, kako nema za njih drugoga spasa negoli da prionu uz rusko samodržavlje i pravoslavlje« (II. 115), a Aksakovu, vođi ruskih slavjanofila, biskup je Strossmayer »poznati tlačitelj pravoslavlja«. Kad je neki Smoljar, reprezentant Lužičana, između 1880—1886 došao u Rusiju tražiti pomoć da bi sagradili seminariju, u kojoj bi se odgajala lužička djeca za svećenike, imao je vrlo slab uspjeh. Kad je došac Lamanskome i zamolio pomoć za Lužičane, Lamanski je preporučio, da svi Lužičani, osobito katolici, prijeđu na pravoslavlje, jer: »kakovu bismo mi imali korist od Lužičana sada u njihovoj oskudici. Bili oni, da dođe do rata između Rusije i Nijemaca, bili spremni da ustanu protiv svoje Njemačke te im razore Dresden?«

Jednom se zakvačio Jagić u društvu kod Sreznjevskoga s filozofom i slavistom Budilovičem, koji je izrekao mišljenje, da bi svi mi, zapadni i južni Slaveni, trebali da što prije dođemo pod Rusiju; zato bi trebalo da nam bude što gore da bismo zapomagali: dođi, Rusijo, spasavaj nas! Po toj filozofiji njemu su bili najsimpatičniji oni Slaveni, kojima je najgore

bilo, na pr. Slovaci. Kad sam mu prigovorio, da će nas po toj teoriji prije Madžari pomadžariti, Nijemci ponijemčiti, Talijani potalijančiti, odgovorio mi je s odvratnom lakomišljenošću: »Njičevo«, mi ćemo ipak doći te t. j. tako odnarođene natrag predobiti«.

Boraveći Rački god. 1884. u Rusiji predlagao je odlučujućim faktorima, da bi se za Bjeloruse katoličke vjeroispovijesti uvelo slovensko bogoslužje poput naših hrvatskih glagolaša, samo dašto ruske redakcije i ćirilovskim slovima, tako bi se oni i oteli utjecaju poljskom. A. Katkov, znameniti ruski publicist, kao da je uvjeren bio od koristi toga, ali departement »inostranih veroispovedanij« nije tome povlađivao. Kako mu je iste godine grof Kantakuzin-Speranski, šef pomenutog departementa, na jednoj večernjoj zabavi kod kneza Volkonskoga izlagao cijelu stvar, bojala se oficijelna Rusija, kad bi dopustila ispovijedanje katolicizma s ruskim crkvenim jezikom, s ruskim propovijedima, da bi to moglo otvoriti širom vrata prozelitizmu u korist unije. Jer, kaže, rusko duhovništvo nije jošte doraslo, da vodi uspješnu borbu s katoličkim sveštenstvom, ne bi umjeli braniti pravoslavlja od prelaženja na uniju, kad bi se dozvolila ruskoslovenska služba i propovijed; bolje je da žrtvujemo ono nekoliko stotina hiljada Bjelorusa, neka ih u crkvi poljače latinštinom i poljštinom ... « Dakle u ono vrijeme, pa i poslije, vrijedilo je u Rusiji kao prima et ultima ratio za sve — pravoslavlje. Ovaj strah od katolicizma, mimogred budi rečeno, uz koješta drugo, bio je glavni uzrok — tako barem priča Milada Pavlová — da su se neki ruski državnici (Sazonov, Stürmer) za Svjetskoga rata protivili sjedinjenju Hrvata i Srba u jednu državu. Oni su se također bojali, da ne bi uz napredniji katolicizam postradalo pravoslavlje.

S kakvim su pak povjerenjem i nadom gledali u Rusiju i katolički i pravoslavni Slaveni i očekivali od nje spas! Svaki uspjeh Rusa pozdravljao bio se s velikim veseljem. Naročito za rata rusko-turskoga. Šulek u pismu Jagiću god. 1877. (II. 354) javlja veliko veselje Hrvata, kad je pala Plevna: »Pad Plijevna je u Hrvatskoj dostojno proslavljen, a Zagreb je u tom lijepo prednjačio bez ikakvih dogovora i nagovora; u istoj Stubici, Klanjcu itd. nisu propustili očitovati svoje veselje. Meni se to zato historički znamenito čini, što je to valjda prva javna ovacija Rusom namijenjena, otkad Hrvatska stoji ... Slava Rusom, Aleksandru itd. orilo se posvuda. Ljekar u mojoj kući stanujući stavi na prozor transparent: »Za Vilagošem još jednu Plevnu«.

Spomenuli smo, da je Rački god. 1884. zajedno sa Ljubićem bio na Arheološkom kongresu u Odesi. Iz Odese svratio se Rački u pratnji Jagićevoj u Kijev, Moskvu, Petrograd, gdje je bio gost Jagićev. Ovo svoje putovanje, koje su mu austrijski i madžarski vlastodršci trajno zamjerali,

opisa Rački u »Vijencu« i posebnoj knjizi »Putne uspomene« Zagreb (1887). Kolike li razlike u opisima Jagićevim i Račkoga! Jagić piše zanosno, zanimljivo, a Rački nabraja znamenite historijske spomenike i građevine bez zanosa, ne uplećući u pripovijedanje svojih misli i refleksija. Ali točan do skrajnosti.

Jagić nije bio protivnik vjere. »Ja vjerujem, da narod ne može biti bez vjere, — prometnut će se u bestiju, ali od mene ne može se tražiti, da sve onako vjerujem, kako koji prosti neuki čovjek. Vjera je subjektivna imovina, njena sadržina mijenja se prema razvitku intelekta, prema raspoloženju duševnom, prema ličnoj sreći i nesreći, kako miluje i progoni čovjeka itd.« — kaže Jagić. Na drugom mjestu kaže: »Ja nalazim da katolicizam svojim latinskim karakterom najbolje odgovara duševnom raspoloženju romanskih naroda, dok je protestantizam germanskim narodima u volji, tako ostaje slovenskim narodima pravoslavlje«. Kad je uz neku prigodu supruga Sreznjevskoga počela hvaliti gimnazijskog profesora Čeha Šrameka, što je prešao na pravoslavlje i dala njegovoj ženi razumjeti, kako bi to lijepo bilo da tko i od njih to učini, Jagićeva žena sa suznim je očima pripovijedala Jagiću o tom razgovoru, ali on također ni da čuje o toj čudnoj želji. »Ja sam dušom volio pravoslavlje kao vjeru srodniju slovenskoj duši negoli suviše rimski, iako inače znatno napredniji katolicizam, ali prelaziti sa katolicizma na pravoslavlje ne bih htio ni za što« — kaže Jagić (I. 197).

U Petrogradu Jagić je radije išao u pravoslavnu crkvu, jer mu je više govorila k srcu (II. 37) negoli poljsko-francuska katolička, dok u protestantske nije zalazio. U protestantskim crkvama najvolio je slušati propovijedi njihovih pastora, čega u ruskoj crkvi nije bilo: »Kažu, da je sama vlada, kraj niskog znanja svoga ruskog svećenstva, zazirala od propovijedi, bojeći se opasnih digresija... Moja mnogogodišnja sobarica Anastasija u Petrogradu, koja je isprva marljivo polazila crkvu te strogo obržavala post — jednom je morao naš kućni liječnik upotrijebiti svu svoju rječitost, da je skloni piti preko posta bar nešto mlijeka, toliko bješe izblijedjela u licu od malokrvlja — stala poslije zanemarivati polazak crkve, a kad je upitasmo, zašto ne ide u crkvu, reći će: Što ću u crkvu, kad ne čujem od popa ništa drugo van: »Gospodi pomiluj«... Kad bi se pravoslavnoj crkvi mogao dati dobar savjet taj bi zacijelo predlagao ,da nešto skrati svoju službu prema potrebama modernoga života i vremena. Već je moj slavni zemljak Križanić prigovarao ruskoj službi, da suviše često pominje carsku kuću, kao da služba nije namijenjena slava Božjoj već veličanju slave careve...«

Dr. David Bogdanović

PODNE

Podne je najviša točka užarene svemirske kugle
Na putu nebeskog svoda.
Najžešća snaga zenitnog plama.
Podne je mir planina i voda,
Smirenje vrhunaca i nizina,
San nad šumama.
Podne u prirodi i podne u nama
Uvijek je ista snaga zenita,
Vrhunac plodnosti
Zlatnoga žita
I misli:
Zrenja i stvaranja.
Podne u prirodi i podne u nama
Uvijek je ista polovina puta
Stazom kosmosa il stazom života
Sunca i duše.
Uvijek je najviši vrhunac uspona
Između istoka i zapada:
Izvora i uvira,
Između rađanja i smrti:
Postanka i nestajanja.
O dušo, podne je u nama!
Mi smo na polovini puta i vrhuncu uspona,
Odakle je pogled najširi.
Obazri se i pogledaj jer kratko je zadržavanje na vrhovima
I skoro nam treba početi silaziti
Na drugu stranu.
Pogledaj minule stope putovima mladosti.
Na kojima zaboravismo slatki zanos negdašnjih lutanja
I zlatne prinčeve kule dječačkih fantazija.
Pogledaj rasute snove raskošnim dolinama prošlosti,
Kako skreću s putova za vasionske prostore
Na tlo svakidašnje monotonije
Našega globusa.
Kako gube i mijenjaju pravac negdašnjih stremljenja,
Kao što i sve, što je davno prohujalo,
Gubi i mijenja boju i toplinu.
Pogledaj svijetle žudnje u negdašnjim željama,
Čija smo htijenja mjerili veličinom beskraja,

Kako se jedva vide i kako su male
Sa ovog vrhunca.
Eno i vatre ushićenja u zanosnim čežnjama,
Koja se gasi i smiruje,
Jer podne je mir nad vrhovima planina i nad vodama
I mir nad dušama.
O dušo, podne je u nama!
Mi smo na polovini puta i vrhuncu uspona,
Gdje se osjeća blagi dah susreta, onoga što je bilo s onim što dolazi,
Dah sjetnih uspomena i neizvjesnih slutnji.
Gdje nas tiho sređivanje nesređenih utisaka
Skupljenih u uzbuđenju dosadašnjih nemira,
U časovima, koji su za nama zaostali,
Oplođuje novim mislima.
Gdje osjećamo u mistici podnevnog raskršća jutra i večeri
Prošlosti i budućnosti,
Kako dolaze od nas gubeći se u daljini,
— S težinom bolne nemoći, da ih ikada povratimo —
Koraci jučerašnjice.
Gdje osjećamo, da smo nekada imali sve ono, što sada žudimo,
A što držimo, da nismo imali nikada.
O dušo,
Mi smo pri susretu naše naivnosti i spoznanja,
Spoznanja, koje zvoni u nama, kao podnevno zvono u prirodi,
I oglašuje mislima i osjećajima, čežnjama, nadama i snovima
Sjetnim zvukom rezignacije životnog podneva
Da je sve, na koncu konca
Samo pregaranje.

August Đarmati

POEZIJA BOLA

Živim između stotinu muka
I bolova,
Kao leptir među mirisnim cvijećem,
I srčem slatki med sa plodova gorkih
Za mistična stvaranja.
Zablistaju otvoreni horizonti, neviđenih prostora,
Magičnim dodirom duševnih previranja,
Jer čarobni svjetovi patnje nastavljaju tamo,
Gdje sreću izdaje snaga.
A ognjem iskušenja pročišćene,
Prepune tajnim bogatstvom uzavrelih želja,
Vatrene ruke mašte,
Udvostruče darežljivost i pružaju
Sve, što bih htio.
O, čudne li radosti na dnu bolova!
Bolova, koji gone misli k višim sferama,
Da im odaju pravi smisao ljepote,
Ovdje, izvan nesređenog nemira sreće,
Za koju strepiš.
Jer što je sreća, nego strah,
Kojim se bojiš, da je ne izgubiš,
A nesreća nije, nego nada,
U kojoj snivaš o prolaznosti bola.
A najveća je mudrost blaženog mira:
Nikada ne gledati očaj duše
Očima prolaznosti,
I dati prednost bolu
Isto, kao i sreći.

August Đarmati

O ADLEROVOJ INDIVIDUALNOJ PSIHOLOGIJI

Ona polihromatska fizionomija čovječja kojom se manifestira duševni stav čovjeka prema okolini jest dakle karakter. Adler ne dozvoljava, da bi konponente od kojih je karakter sastavljen bile urodjene, već da je kao cjelokupna životna pozicija čovjeka radjana, gradjena prvim reakcijama na život i pripisuje svu izgradnju karaktera prvoj pedagogiji roditelja, onda užem i širem milieu i napokon općem utjecaju kulture. Svakako da su ova tri faktora veoma utjecajna na formiranje ljudskog karaktera, no posve je sigurno, da je konfigurativni »plastički materijal« iz koga će roditeljska pedagogija, millieu i kultura modelirati karakter čovjeka ipak za svaki individuum nešto specifično — sad fino i osjetljivo, sad krhko i oporo, a sad bolesno i raspaljivo po zakonima naslijeđa u bližoj, daljoj i najdaljoj grani krvne srodnosti. T. j. duša čovjeka, esencija karaktera, daje naslijeđem predispoziciju za onakovu specifičku formu karaktera, kakav se de facto poslije i razvije. A konačno kako bismo mogli shvatiti talente i genije i njihova djela već u najranijoj mladosti u kojoj su njihovo tijelo i duh stradali i oskudijevali na svemu, a najviše na povoljnim pedagoškim utjecajima. (Leonardo da Vinci, Erasmo Rotterdamski, Mozart, Marx, Beethoven, Schubert, Masaryk, Dostojevskij.)!? Vrlo plastično Adler prikazuje temperamente i njihov karakterološki nastup u životu. Imade individua, koji slobodno ravnolinijski, agresivno, drsko i grubo, egoistički ili pak uz prividno lažno pokoravanje, a uz veliku dozu zlobe i upornosti krče životne puteve, dok se drugi, pesimistički sporo nakanjuju kao plašljivi, hiperkritički i »vječno na straži« individui iz sve mjere opreza na trnovite staze životne. Najidealniji jest oplemenjeni ravnolinijski karakter, koji s pouzdanjem u sebi, hrabro podnoseći poteškoće života, iskreno raširenih ruku, vedra i slobodna govora i otvorena hoda primaju život kao neku sreću. Ima ljudi, koji su u vječnom stavu napadaja s osjećajem, da su oni sami napadani, ali ih imade i takovih, koji se osjećaju napadnuti, no sami bježe u irealan i fantastički život bez zapreka. Ovi su posljednji silno bistri za opažanje, hiperkritični, prestrogi suci, nepovjerljivi i tvrdi. Poznata je reakcija čovječje duše na disharmoničnu korelaciju organa sa nutarnjom sekrecijom. Logično dakle i hormoni seksualnih organa daju svoj specifični upliv u toj korelacionoj hormonalnoj suigri. I po općenito priznatom fiziološkom faktu svaka disfunkcija jednog organa sa nutarnjom sekrecijom dovodi do disharmoničkih psiholoških pojava, često najviše u promjeni temperamenta i karaktera uz ostale anatomsko-fiziološke promjene u organizmu. Taj zakon neosporno dakle vrijedi za hormonski utjecaj seksualnih žlijezda, no Adler u pretjeranom oprezu, da se ne bi ni u čemu

približio Freudovoj »panseksualističkoj« teoriji o neurozama tvrdi logičnu i medicinsku nemogućnost, da se pozitivni ili negativni, t. j. normalni ili patološki utjecaj hormona seksualnih organa u hormonalnu suigru može supstituirati ili nekim »indentičnim hormonskim utjecajem koje druge žlijezde sa nutarnjom sekrecijom.« Tvrdnja bez dokaza! Jer poznajemo t. zv. hipogenitalne i hipergenitalne tipove uzrokovane disfunkcijom seksualnih žlijezda što ne možemo reparirati ničim drugim nego supstitucijom spolnih žlijezda.

Veoma su suptilne Adlerove distinkcije najfinijih karakteroloških nijansa. Od onih agresivnih (u poziciji napadanja) karaktera, osobit je onaj častoljubivi (recte oholih), koji se očituje neobičnom bujnošću simptoma. Častoljubivi pijetlovski karakteri već u dječjoj dobi naturavaju svuda svoju supremaciju, vazda im je »pravom njihovom uspjehu« nešto zaprekom, osjećaju se vječno prikraćeni u svemu i tako zapravo vječno vodeći glavnu riječ stvaraju svoje ekskluzivno društvo i naglašavaju odijelom, ponašanjem, pirlitanjem, erotskim tetoviranjem, patetičnošću i hiperboličnom sumnjom u druge svoj apsolutni nedostiživi prestiž. Više puta se povlače iz društva. jer ih životna zbilja neće i ne može favorizirati, pa je soba i njena psihološka atmosfera zapravo njihova domena, njihovo carstvo u kome se oni svojim prestižem opajaju. Da bi uzmogli sami sebe uvjeriti da je sve oko njih bezvrijedno, inferiorno i ništavo, služe se oni autosugestivnim sredstvima osudjivanja svega i svih do te mjere, da im je zaslužena pohvala drugih njihova lična uvreda (Entwrtungstendenz). Tipovi alà Molierov »Umišljeni bolesnik« ili Dostojevskijev »Foma Fomić«, pa neki Nušićevi tipovi zapravo su vrlo interesantne varijante častoljubivaca. Hipertrofične tjeskobne zabrinutosti častoljubivih za nekoga, koji je izostao iz kuće, t. j. iz njihova carstva i nijesu drugo no prikriveni zahtjev bezuslovnog ugađanja, t. j. nastojanje za podjarmljivanjem. Gdjekada častoljubivi — puni osjećanja nadmoćnosti otkrivaju svoje boli van kuće u slučajnom društvu, puni su ljubaznosti i neobične koncilijantnosti no uskoro razočaraju, jer čim zadobiju simpatije i srca ljudi, odmah se od tih ljudi odvraćaju, jer je njihova domena ipak samo njihov dom i dvorjanstvo u domu. Za to treba biti oprezan u prvoj fascinantnoj impresiji, koju častoljubivac »prima vista« proizvodi kod prvog upoznanja! S pravom se naziva častoljubivac ovakove forme individuum sa dvije duše.

Nakon ovako plastične karakterologije častoljubivaca bit će nam lakše zamisliti, kako se njihove težnje za nadmoćnošću jedva sustavljaju tek kod Božanstva, do koga potsvijesno posižu čak spiritističkim makinacijama. Adler dapače tvrdi, da častoljuban neurotičar »otklanja« upravo

magijski svojim oficijelnim autosugestivnim večernjim i jutarnjim molitvama od sebe ili od bližnjega svoga stanovite nesreće pogibli i smrt uz osjećaj najvećega duševnog olakšanja što je [illegible]. Ovo je opažanje psihološki vrlo duboko i opaža se kod mnogih neurotičara u formi t. zv. prisilnih neuroza.

Ljubomoru smatra tek jednom naročitom žestokom varijantom [illegible]zivnog nastojanja za nadmoći nad bračnim partnerom u formi [illegible]ranja želja i zahtjeva za provođenje čitavoga životnoga programa, pa se često zaista tiranstvo ljubomore očituje pravom svojom silom, po kojoj »ljubav nije ništa drugo do egoizam začinjen strašću, a ljubomora tek najbestijalnija, najbezumnija, najkomičnija, najgroznija i najluđa od svih ljudskih strasti« (Mantegazza: Fiziologija ljubavi). Ako je ljubav »biti dvoje, pa opet samo jedno — čovjek i žena, koji se stapaju u anđela« (Victor Hugo: Bogorodičina crkva) — ako se »fundamentalni događaj svake ljubavi t. j. čovjeka, životinje i biljke sastoji u »Wahlverwandschaftu« dviju erotičkih stanica, t. j. sperme i ovuluma (erotički hemotropizam po Haecklu), onda je ljubomora negacija i smrt prave ljubavi. Pa i zavist i škrtost samo su škorpionske, jetke fizionomije forme za nadmoći. patološki osjećaj, koji čak u boli drugoga ili u uskraćivanju radosti drugome nailaze zadovoljenje. Mržnja je najmizernija forma negativne socijalne pozicije čovjeka, pa Adler konstatira, da je mržnja moral privredne konkurence, dajući mržnji karakter kapitalističko-malogradski, a posve svijesno prešućuje onu golemu fatalnu »Veliku Mržnju« proleterskih masa, koja ih drži u groznici bijesa, iritira instinkte razaranja, te bičuje instinkte samoodržanja i borbe za opstanak. Borba socijalističkih i komunističkih masa nosi u sebi klicu katastrofe, te ideološke sterilnosti, jer joj je motiv negativni moral mržnja i materijalizam.

Karaktere neagresivne prirode porazdjeluje Adler u 4 grupe. Neurotici tipične povučenosti već svoj pogled uskraćuju okolini, hladno i mrtvo pružaju svoju ruku, a oni sa slikom plašljivosti upravo se muče u strahu, kad ostavljaju svoj dom i prijatelje i kad se prihvaćaju kakova posla i osjećaju prvo naviranje ljubavi. Svaka dakle pa i najneznatnija životna promjena za plašljive je more briga i straha. Ali sve su te brige i strah tek transformirano nastojanje za zarobljenjem tuđe pažnje i ljubavi, nastojanje dići se nad druge. Malodušni stvaraju upravo virtuozne zapreke, koje im služe kao »problem distance« od odnosa i dužnosti prema zajednici ljudskoj, kako bi se izmakli prihvaćanju realnoga zvanja ili braka. Vječno su u sporim i kunktatorskim pripremama, koje nikad ne realiziraju u djela, oni se klone skupnih razgovora i debata, radije šute i vole dialoge, koji im osiguravaju lični supremat, a isključuju svaki kritički forum i konkurencu.

No posljednji Adlerov tip karaktera neagresivne prirode, čini mi se, da je psihološki neobično slabo dokumentiran. Adler tvrdi, da individui, koji kopkaju po nosu, grizu nokte, lakomo jedu i mokre noću u postelji, čine to zapravo za to, kako bi se što više od ljudskog društva, za koje uostalom i ne mare, rezervirali, kako bi se što više osigurali od eventualnih ljudskih simpatija. Istina je, da je na pr. poznati kusač nokata Svetozar Pribićević u mnogom životnom potezu bio tip ovakove Adlerove individualne psihologije, no posve je sigurno, da imade kusača nokata, vanredno, vedrih, aktivnih, milih i srdačnih ljudi. A isto je tako i sa onima kopačima u nosu, koje sam ponajvećma opažao kod tromih flegmatičara, dok je opažanje Adlerovo kod onih što lakomo jedu, nešto uvjerljivije, no tek u stanovitoj karakterološkoj nijansi. Poznajem pak dosta mladića i zrelih ljudi, čije noćno mokrenje u krevetu nema ništa zajedničko, sa životnom pozicijom Adlerovih neurotičkih tipova. Adler naime često ne esencijalne karakterološke popratne simptome neke neuroze uzima za kičmu svojih neurotičkih tipova, a to je posve nekritički. On nastoji stvoriti što više pojedinih, pravih karaktera, kao na pr. ljude vedrine, pedanterije, ljude podložne i savijene šije, nametljivce, zloguke, religiozne. To su zapravo samo detaljizirane nijanse prije ocrtanih karaktera.

Afekte je Adler deskriptivno obradio daleko plastičnije i jasnije od Freuda i — ako mu je definicija afekta uopće zaodjenuta u njegovu socijalnu poziciju ljudsku. On veli da je afekt pojačana pojava karakternih crta. Afektu je cilj, da situaciju nekoga čovjeka skrene u njegovu korist. Logično toj definiciji afekt gnjeva simbolizira silnu volju za moći upravo do uništenja protivnika, a sve radi osjećaja vlastite slabosti i nedostatnosti. Neurotičar jeftinom majstorijom gnjeva povisuje osjećaj svoje ličnosti na račun i neprijatnost drugoga. Izvrsno je opazio Adler, da neurotičari, koji u izlijevu gnjeva, a u stanju opilosti osjećaju olakšanje, što su se tako kao u neku ruku očistili slabosti i popeli nad druge, kojima su istresli ono, što u potpunoj trijeznosti nikada ne bi mogli učiniti. Duboko i uvjerljivo psihološko opažanje!

Svu ljudsku žalost (i duboku žalost) svrstavati u neurotične makinacije i armature, da se fiksira i zarobi pažnja, samilost i pomoć okoline i da se čovjek neurotičar tako otimlje okolini, te uspinje nad nju — nikako ne može biti rezonski ni logično, jer je nepsihološki i nepravedno osporavati npr.: duboku mistiku žalosti za umrlima, osporavati pravu poeziju i neproračunljivost ljubavnih patnja, te ne respektirati sve one žalosti, što ih nose u sebi ljudi »Weltschmerza«, ljudi velikih političkih socijalnih i kulturnih akcija, radi neuspjeha i katastrofa svojih ideja. I onda, zar nijesu divni oni ljudi, koji tuguju sami u sebi tiho i duboko, a uz herojski osmjeh za vanjski život i ljude?!

Gastričko gađenje i povraćanje i strah isto tako Adler svrstava u t. zv. rastavne afekte, koji svojim negativnim utjecajem ljude medjusobno rastavljaju i odbijaju. A radost, sažaljenje i stid svrstava Adler u t. zv. sastavne afekte, jer oni kad su zaista pozitivni, ljude zbližavaju i griju ih suncem prave srdačne topline.

I Adler kao i Freud naglašava, da neurotik i normalni čovjek nose u sebi ista psihička svojstva, tek neurotičar u nastojanju, da svoj osjećaj manje vrijednosti kompenzira, izgrađuje nad kompenzaciju, neurotički nadvisuje okolinu, u najrazličnijim formama neprijateljstva i asocijalnosti prema okolini. I normalan čovjek mora kao živo socijalno biće zauzeti neki stav prema životu, dakle i on je neke vrsti latentni neurotik baš kao i Freudov čovjek. I Adlerov se čovjek u evoluciji kompenzacije vraća u infantilni život nestvarnosti, iluzionizma, sanjarija, osjećaja nesigurnosti, nerealnog straha, zlobe i radosti. To je »život kraj života«! Neurotičar je »tuđinac na zemlji«, jer za njega su stožeri životne dužnosti i obveze »ženidba, rađanje, erotičke veze, vjernost i povjerenje u čovjeka zapravo »neurotičke idiosinkratičke intolerance. (Adler)«.

Vrlo su zanimiva seksualija Adlerove nauke kao kauzalitetne pojave neuroza. Uz osjećaj krivnje, kukavštine, neodlučnosti, kunktatorstva, straha od blamaže i kazne, vezani su pretjerano razviti t. zv. muški protesti, a uz simptome nagona žderanja, gledanja besramnosti, nagona prljavosti, sadizma i zločinačkih instikata, prkosa, ljutosti i manije čitanja — vezana su incestuozna seksualija. Simptome masturbacje, psihičke impotencije, ejaculatio praecox, seksualne anestezije i vaginizma uz tjeskobe, fobije, i neurasteniju prate karakterološki tipovi sumnje, nepovjerenja, a sa neobičnim smislom za rad, štednju te za empiričko shvaćanje ljudi i pojava. Ljudi sa neurotičkim osjećajem nesigurnosti, koje oni nastoje prevesti u sigurnost, u seksualnom životu pokazuju hipertrofiju erotičkih osjećanja, inkliniranjem na sadizam i ekshibicionizam, na prisilne neuroze, nimfomaniju, narcizmus pojačanu koketeriju i t. zv. muški protest.

Nešto posve nova i specijalno, obzirom na psihoanalitičko liječenje jest Adlerova tvrdnja da je neuralgija živca trigeminus ekvivalent afekta nemoćnog bijesa radi osjećaja zapostavljenosti, osobito kod osoba sa kriptorhizmom i kod osoba koje pate od noćnog strašenja. Nijesam nikada kod objektivno diagnosticirane trigteminusneuralgije mogao konstatirati ovakav etiološko kauzalni momenat.

Analizom sifilidofobne neuroze Adler plastično razotkriva mimikri, kojim se kriju neki teški organski defekti. Ima ljudi, koji pate od straha pred infekcijom od gonoreje, morpiona, tabesa i paralize, pa se za to ne dotiču ni tuđih čaša, ruku, predmeta, i kvaka na vratima, zato jer su

ispunjani strahom od žene i realne erotike uopće, pa zapadaju u masturbaciju, trpe od polucija i psihičke impotencije, a uz upravo manijakalnu čistoću odijela i tijela i uz ritualnu čistoću kod defekacije i uriniranja. Zapravo je cijela ta pojava sifilidofobije uzrokovana organskim defektima: hemoroidalnim fisurama, fipospadijom, vezanim uz vaginizam, seksualni frigiditet i mnoštvo perverzija. Masohizam i pseudosadizam. Bijaše mnogo slavnih ljudi sifilidofoba. Schoppenhauerova je sifilodofobija čak sizala do mržnje i prezira žene te tolikog mizantropstva, da je on čak psa nazivao čovjekom. I Strindberg, te slikar Felicien Roops kao i pjesnik Baudellaire bijahu sifilidofobi i ginofobi. U njihovom privatnom životu, a još više u njihovim djelima veoma se reflektirahu njihove neurotičnosti.

Osobito je Adler intenzivno podcrtao činjenicu, kako teror neurotičara, intenzivnost neurotičkog sadizmoidnog podvrgavanja okolini može djelovati zarazno, osobito na bračnog druga, pa ovaj često i oboli na sličnoj formi neuroze, za to da bi se oteo prvenstvu mučitelja. Tako se objekt u cilju rekompenzacije snabdjeva nekim obranbenim dapače agresivnim oružjem (Revanche — neuroze, Adler). Najplastičnije je Adler ocrtao dvije neuropsihoze: melanholiju i paranoju, dakako prema adlerovskom tumačenju životne pozicije. Melanholici potpuno negativistički, inaktivni, posve su ovisni o svojoj veoma uskoj okolini, oni su solipsiste i bezgranični egocentrici, optužioci samih sebe, a stigmatizirani i posebnim »profetskim izgledom«. Njihovo asimetrično desno lice objesilo se prama dolje uz povećani desni tuber parietale. Njihovu ukočenost volje uz relativno dostatnu inteligenciju kao da simbolički akcentuira naglašena lijevorukost. I funkcija organa u melankoličara dobiva tipičnu »melanholičnu dinamiku«; srce melanholičara manifestira bezbroj senzacija; držanje i kretanje tijela, tek, probava, stolica i funkcija mjehura u vječnom su »depresivnom stanju«. No jedva je moguće dokazati da je sva ova teška fizička i organska depresija tek čista armatura za izoliranje melankoličarove osobe od društvenih zahtjeva i zakona, jedva je moguće zamisliti, da bi melanholija eo ipso bila izliječena i nestajala čim bi melanholik svoju nadmoć i pokriće svojih neuspjeha realizirao, kako to tvrdi Adler. To je bujno teoretsko generaliziranje nečega što se u životu rijetko zbiva! Jer melanholija je često konsekutivna bolest mnogih funkcionalnih i organskih defekata, pa bez liječenja tih nije moguće zamišljati izliječenje melanholije. A konačno koliko imade slučajeva, gdje je zarobljenje okoline po melanholičaru upravo šekspirski, tragički provedeno, gdje je melanholik zaista jedini junak i pobjednik, gdje su sva njegova neaktivnost, mizantropstvo, pesimizam umotani u toplinu vjernih i pokornih srdaca okoline, a ipak melanholik možda baš onda zapada u najteži »raptus melancholicus«, pokušaj i izvedenje samoubijstva! Nije nikako moguće tu

Adlerovu suhoparnu shemu životne pozicije aplicirati na svaku neurozu i neuropsihozu.

Antipodijalna slika pasivne psihoze: melanholija i paranoia pune su najživljih i agresivnih dinamizama. Uslijed umjetno stvorenih životnih zapreka i poteškoća, najvećma u dobi fizioloških i psihičkih klimaksa, t. j. u starenju, čovjek paranoik postaje megalomanski centar svijeta građen do božanske sile. Paranoisi umiju i u najskromnijem milieu, dakle i u selu, konstruirati »kozmogonijske, religijske i državničke reformatorske ideje«. Dobro je zapazio jedan naš univerzitetski profesor, arheolog, da baš najvećma penzionirani oficiri opsijedaju redakciju i edicijske zavode sa manuskriptima »originalnih« historijskih, rasističkih i hipersocioloških radnji i knjiga sa ambicijama za nedosižnim uspjesima. Neobično ekscentrična religijska fantazmagorija generala Luddendorfa sa njegovim votanizmom trećega Reicha, po mome je mišljenju tipični dokumenat ovome simptomu klimakteričke paranoje muškaraca. Tipičnim stereotipnim patetičkim načinom govora, vječno dinamičkim držanjem i kretanjem tijela, te neprijateljstvom prema stvarnosti paranoici i ako često u »raptusu« završavaju samoubijstvom, pokazuju svojim poduzimanjem akcija najviše od svih psihoneuroza nekakve stvarnosti težnji i svrsishodnosti akcija. Adler ne koncedira urođenost ili urođenu dispoziciju za paranoju, već on nju naziva »zamamnim izlaskom iz bludnja«. Paranoja sama po sebi već je najfatalnija bludnja, a izlaska iz nje nema u velikom procentu njihovom ni uz kakovu terapiju. Slučaj dvorskog savjetnika Eysenhardta (Adler) plastički osvijetljuje klimaks muškarca o kome se muškarčev životni smjer najednoč rasklima i deformira i strahovito metamorfozira u čovjeka skitalicu, koji ostavlja svoje zvanje i obitelj (Aus Reich und Glied werden).

Adler je Dostojevskoga poznavao vrlo duboko, promatrajući ga dakako kroz prizmu svoje individualne psihologije. On drži da je Dostojevski ispunjen mističkom opojenošću za vlašću, koja se odrazila u silnoj ljubavi prema bližnjemu. Kao što je sve čega se panseksualistički Freudov štapić dotakao postojalo erotičkim simbolizmom, tako su sve pojave pod Adlerovom prizmom obojadisane borbom o životnu poziciju za nadmoći. U životu Dostojevskoga nigdje nije naći borbe bilo za kakovu nadmoć. Kod njega, koji je poput božjeg jaganjca trpio za svoju obitelj i snašao jaram dugova za lakoumnu rodbinu, u njega koji je svuda razvijao veliku aktivnost, a nikada nije svojatao lovorike, u njega, koji je stoički podnio muke Sibira i sve do smrti se uklanjao svim slabоćama, osim slaboći kartaškoj i neuklonivoj epilepsiji — nije naći zaista borbe za nadmoć. U njegovim se djelima nailazi na sve varijante normalnog i abnormalnog u čovjeku, mnoge su njegove figure, kako uostalom lijepo Adler veli, na granici solipsizma i neograničene ljubavi prema bližnjemu, te naliče na

double, ambivalence i bipolaritete, no ipak to nijesu. U istinu »Raskolnikovljeva« napoleonska doktrina i mističko okajavanje toga napoleonskog djela jest zbilja double priroda, kao i Katarina Ivanova, nesuđena zaručnica Miće Karamazova, i konačno gerontofilska figura Varvara Nikolajevna (Bijedni ljudi). Dostojevskij je u ostalom najveći amater psihoanalitik svih doba do danas.

Specijalno teoretsko i therapeutsko tretiranje zauzimlju u Adlerovoj nauci t. zv. ratne neuroze, nastale ili već u očekivanju polaska u ratne grozote ili za vrijeme događaja na ratištu ili tek iza povratka iz ratnog meteža u »normalne« građanske prilike. Napadno jest, da se »ratne neuroze« ipak pretežno manifestiraju kod intelektualaca. Velika je razlika mišljenja najprominentnijih psihijatara i neurologa o kauzalnom podrijetlu tih neuroza. Većina ih drži, da ratne neuroze ne imadu kongenitelnu dispoziciju ili uopće dispoziciju (Levandovski, Sauer, Breuer, Freud), već da su one posljedice psihičke traume i šoka, provociranog ratnim užasom i tumultom, pa da su prema tome ratne neuroze t. zv. »pozicione neuroze«, nastale u stanovitoj životnoj zgodi. Freud dakako tumači, da je nerealiziranje seksualnih poriva na frontama uz ratne grozote (valjda kao pripomoćne sile), provociralo ratne neuroze. No Jalovicz, Charcot i Breyer očito naglašavaju stanovitu dispoziciju, koja kao da čeka na jedan psihički inzult, da bi se mogla razviti neuroza. Sva ova tumačenja morala bi naći dodirne sintetičke točke za jasno tumačenje geneze ratnih neuroza, kad bi se presuponiralo, da neurotičke alteracije ratnika nijesu samo neuroze, nego i vrlo teške neuropsihoze, gdje je očito jasan utjecaj i predispozicije i psihičke traume. Remarqueov »Povratak« jest realistička ratnička plastika mladih ljudi ratnika, koji se iza povratka sa ratišta teško snalaze i akomodiraju u građanskom životu, pa počinjaju nepojmljive i negrađanske ekscese u tom životu, zapadaju u najteže neuroze i psihoze, a neki definitivno završavaju samoubijstvom. Najrazličnija su mišljenja u terapiji ratnih neuroza. U glavnom su neki neurolozi i psihijatri pledirali za čisto psihoanalitički verbalni presuasioni utjecaj (utjecaj uvjeravanjem — sugestijom) na ratne neurotičare, a drugi su za kombinaciju ove metode sa galvanizacijom, faradizacijom, a neki su čak poduzimali fiktivne operacije sa golemim povojima kao nekim psihoterapeutskim sugestivnim sredstvom. Svi su isticali opasnost »epidemičnog širenja neuroze« ako bi se neuretičare skupljalo u veće grupe ili logore. Adler dakako uvjerava o najboljim uspjesima liječenja neurotičara ratnika metodama individualne psihoanalize. Therapiju neuroza nije Adler naročito suptilno obrađivao, već je u glavnom razložio, da modus terapije diktira točno poznavanje uzroka i oblika neuroza. Osim toga kao suradnik Freudov kroz neko vrijeme, prihvatio je psihoanalitičke therapeutske metode kako ih u glavnom

provodi i Freud, tek je eliminirao njegove panseksualističke simptome i supstituirao ih psihologijom pozicije čovjeka prema okolini i životu.

Najintenzivniju pažnju je obraćao Adler odgoju djece, kod kojih već počinju prve manifestacije borbe za poziciju u životu, pa je zato naglašavao, veliku potrebu, da učitelji svih vrsta i pedagozi uopće poznavaju individualnu psihologiju i t. zv. therapeutsku pedagogiju.

On je jasniji i stvarniji od Freuda za početke psihoanalitičkih postupaka, jer je bazirao svoju metodu na upoznavanju karaktera, poziciju ljudi prema životu i na pedagoškom vodstvu oboljelih. Specijalnu je pažnju obraćao nezbrinutoj i zapuštenoj djeci, u čijim se dušama skuplja strah, jad, zavist i težnja za osvetom, u formi raznih sklonosti k deliktima.

Adler je kao znanstveni drug Freudov (neko barem vrijeme) nastojao proučiti ono mnoštvo muka, što ljudski duh teško deprimira, a prouzročava laicima toliko čudne i zagonetne životne deviacije, trzaje, dramatske potrese i katastrofe. On je ipak sa više sreće riješio problem neuroza i objasnio jedan od najvažnijih ljudskih motiva, koji inspiriraju i dirigiraju neuroze. Nije ni Adler riješio sav kauzalitet neuroza, ali ova t. zv. kauzalitetna poziciona teorija neuroza vanredno uvjerljivo i plastično prikazuje genezu, formu i therapiju stanovitog kontingenta neuroza. I ako Adlerova teorija boluje na »panpozicionizmu«, kao Freudova na »panseksualizmu«, ipak je Adlerova teorija individualne psihologije daleko jasnija iakceptabilnija od Freudove psihoanalize.

Dr. Juraj Hrenčević

JESEN U SIVOM

Na prozor je tiho
Spustila jesen
Zavjesu sivu,
Donijev sa sobom
Mirise šuma
U vlažnom tkivu.

Za zvonjave prve
Podne će zlatit
Nabore guste,
Al ona će dalje
Na prozoru sniti
Krajeve puste.

Na njih više nitko
Ne će da misli,
Nit ih tko voli,
Tek jesen u sivom
Skrušena u se
Kao da moli...

Sida Košutić

L I S T A K

Književni prikazi

POSTOJI LI KNJIŽEVNO JEDINSTVO SRBA, HRVATA I SLOVENACA?

Davno prije političkog jedinstva, radilo se na književnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Dakako da se je na prečanskim stranama t. j. kod Hrvata i Slovenaca radilo više i iskrenije, nego u Srbiji, na strani Srbijanaca. Koliko su naši prijeratni službeni krugovi, toliko su i još više kulturni naši radnici propagirali to jedinstvo. Naš se je jezik u školama nazivao »srpsko-hrvatskim«, školske su knjige bile u tom duhu sastavljene, učila se ćirilica već u drugom razredu pučke škole, čitanke su glorificirale srpske junake i srpsku povijest, čitali su se u srednjim školama obligatno i tumačili srpski pisci i pjesnici i t. d. S druge su opet strane hrvatski književni listovi pisali u duhu književnog jedinstva. Matica Hrvatska je izdavala i djela srbijanskih pisaca u svojim edicijama, naša se omladina zalagala za te ideje, držali su se literarni sastanci hrvatskih, srpskih i slovenskih pisaca — jednom riječi činjeno je sve, da se to književno jedinstvo učvrsti i digne.

A kad je g. 1918. poslije rata došlo do političkog jedinstva, onda je tek i književno doseglo svoj »vrhunac kulminacije«. U općem je oduševljenju glasilo jedne hrvatske, do tada radikalne stranke, predlagalo čak ekavštinu za opće zajedničko narječje i već počelo njome pisati. Ekavštinom su zaredali mnogi pisati, a neki pisci i pjesnici — iako danas već rijetke vrane — pišu još i sada i pjevaju ekavski!

Predradnje za književno jedinstvo Srba i Hrvata bile su velike, dok su za ono sa Slovencima bile manje. Nešto je poradila Matica, a nešto i književni listovi, donoseći priloge slovenskih pisaca u originalu i u prijevodu, odnosno »pohrvaćenju«.

Prema svim tim znakovima danas, dvadeset godina poslije političkog ujedinjenja, moralo bi i književno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca stajati na čvrstim temeljima, moralo bi biti opće.

Što se međutim vidi?

Vidi se, da je sve to književno jedinstvo svedeno samo na službeno naglašivanje. Samo školske knjige govore o njemu, nu u praksi ga naprosto nema.

Da nema jezičnog ni narječnog jedinstva, to je notorno. Srbi pišu ekavštinom, Hrvati ijekavštinom, a Slovenci svojim pravopisom. Srbi ćirilicom, Hrvati i Slovenci latinicom. Nu što je najgore, Srbi čitaju samo svoje novine i knjige, Hrvati svoje, a Slovenci svoje. Što nekoliko intelektualaca s jedne, druge i treće strane kupuje i pročita koju tu »bratsku« knjigu, to ne znači gotovo ništa, a najmanje ne dokazuje jedinstvo. Jedinstvo ne dokazuje ni to, što par hrvatskih pisaca pišu u srbijanske dnevne i književne listove i obratno, kao ni onda, ako to čine i Slovenci.

Velika čitalačka publika, srpska, hrvatska i slovenska ne zna za to književno jedinstvo. Ona za nj ne mari ni ne pita. Nije joj ni na kraj pameti ,da traži drugih knjiga, do svojih. Ne smeta i ako se koja stotina srpskih listova proda u Zagrebu, koja hrvatskih u Beogradu i Ljubljani, a slovenskih u Zagrebu i Beogradu. Sve to nije odlučno i, kako rekosmo, ne dokazuje nikakvo književno jedinstvo.

Ta široka čitalačka publika uopće ni ne zna za druge pisce, do li srpska za srpske, hrvatska za hrvatske, a slovenska za slovenske. Trudili se idealni i odu-

ševljeni pregaoci na polju književnog jedinstva Bog zna koliko, da utvrde to jedinstvo, to ne odjekuje ni u građanskim, a kamo li u narodnim masama.

Hrvatsku publiku primjerice odbijaju i same srpske dnevne novine svojim pisanjem, jer su joj stanoviti izrazi — dijelom tuđice, a dijelom kovanice — ne samo strani i neobični, već i nerazumljivi (»upražnjavati mehanu«!). Nije bolje ni s lijepom srpskom, zapravo srbijanskom knjigom, jer kad naš čitatelj naiđe na »šolje«, »supe«, »sajfe«, »tašne« i t. d., taj se čudi i toj književnosti, a ne samo dotičnoj knjizi.

Slovenske pak knjige razumiju najbolje Hrvati kajkavci, ali ih ne čitaju, dok je Srbijancima slovenština daleka, gotovo kao — portugalski.

Prema tome naše književno jedinstvo imade tri zida: jedan srpski, jedan hrvatski i jedan slovenski. Svaki je unutar svog zida i rijetko kada tko prebaci knjigu preko tog zida, koji je uza to tako visok i širok, Bože prosti, kao kineski.

I tu ne hasni nikakovo nastojanje, nikakve akcije, nikakvi silom ni milom, nikakva dokazivanja ni argumenti — tog književnog jedinstva nema. Nema ga naprosto za to, što se međusobna književna djela jednostavno ne čitaju. A književno jedinstvo ne čini nekoliko intelektualaca s jedne, druge i treće strane, što sebi, da tako kažemo, izmjenjuju međusobno svoje knjige, u uvjerenju, da tako provode to jedinstvo. To je utopija, a gros publike, ljudi, narod za to sve ne zna.

Veli se: država smo od petnaest milijuna duša jednoga jezika, jednih osjećaja ili kako bi Slovenci rekli »ene misli, enega srcá!« Nu da vam je vidjeti Srbijanca s bugarskim narječjem, Hrvata ijekavca i Slovenca u razgovoru, ala bi se divno razumjeli, govoreći taj »jedan jezik«! Kao da bi u Švajcarskoj Talijan, Francuz i Nijemac razgovarali svaki svojim jezikom!

Petnaest nas je milijuna, a nema jednog pisca, ni srpskog, ni hrvatskog, ni slovenskog, koga čita svih tih petnaest milijuna! Lijepa li jedinstva, kad svaki imade svoj krug, svoje čitatelje i svoje kupce knjiga! Čemu se onda obmanjivati s tom velikom cifrom od 15,000.000, kad milijuni Hrvata, milijuni Srba i milijun Slovenaca čini svaki za sebe svoje književno carstvo ili, ako hoćete, književnu republiku! Kad bi bio to jedan jezik i jedan narod od petnaest milijuna, svaka bi se knjiga štampala najmanje u 30.000 otisaka, a mnoga popularna i u sto tisuća, jer bi je svi čitali, od Čakovca do Durmitora i od rumunjske granice do jadranskih otoka. Ovako stoji svaka od tri književnosti sama za se, vezana o svoj krug i upućena na svoje čitatelje.

Pitajte Srbijanca — ali ne profesora književnosti — da nabroji desetak hrvatskih pisaca, znat će možda za Šenou i Preradovića, ali će reći, da su i to — srpski pisci i da smo ih mi Hrvati sebi prisvojili. A jednako i s hrvatske strane tko zna za srpske pisce, navlastito novije, što danas pišu, osim nekoliko starih, za koje je čuo u školi, a ako nije te škole učio, ne će znati ni za njih. Jednako Hrvati i Srbi ne poznaju slovenske pisce, a Slovenci ni naše ni srpske.

To su sve činjenice, to je $2 \times 2 = 4$ i ne će se na tome ništa promijeniti, ako se tko javi, pa kaže: ja znam sve srpske, hrvatske i slovenske pisce i njihova djela! Nu to si, brajko, samo ti, a gdje je — petnaest milijuna!?

Iz svega slijedi, da književnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca nema i ne može ga biti. To su tri naroda i tri književnosti. To su tri književnosti, sa svojim nepomiješanim tradicijama, sa svojim osobitostima i značajkama. To su napokon tri kulture, odnosno dvije — srpska je istočna, a hrvatska i slovenska zapadna. I kako kod nas i Slovenaca ne može biti drugo, da zadržimo taj zapadnjački biljeg, tako se kod Srba ne će nikada izbrisati orijentalni, jer je uvjetovan običajima, životom, mišljenjem sasvim drugim, no u nas i Slovenaca. Pa iako smo mi Hrvati i Slovenci sljedbenici zapadnjačke kulture, književnosti su nam različne tako, te ne bismo mogli nikada stvoriti ni hrvatsko-slovenskog književnog jedinstva.

Z. Vukelić.

ANTON NIZETEO: NEVJESTA NA OTOKU

(Novele. — Izd. Matice Hrvatske)

Mladi dalmatinski književnik Anton Nizeteo, koji već ima za sobom dvije zbirke pjesama (»Zelena harfa«, 1935., i »Uspavanka vremenu«, 1938.), mnoštvo solidnih pogleda u našu i romansku, posebno talijansku književnost, te vanredno odgovoran i uspio pjesnički rad kao urednik i prevodilac »Talijanske lirike«, prikupio je u ovoj knjizi devet novela, kojima već natpis sasvim određeno izražava i regionalni i unutarnji karakter.

Bez truna ikakove rutine, svježe i pouzdano pristupa Nizeteo svome novelističkom radu, u kojem se zrcali pripovjedač najčišće vode. Od svih suvremenih novelista najviše se približio tipičnoj, epsko-narativnoj formi novele kao takove, a toj se u eksplozivnosti ideoloških vrtloga , u iskričavim odbljescima poetičnoga izražavanja kao i u tmurnom nagomilavanju subjektivno-psihološkoga analiziranja i čuvstvovanja već skoro zameo trag. Svakako je interesantno, da lirik već pri prvom prijelazu na novelu ostaje u neku ruku izvan sebe, hladno i trijezno odan onomu vanjskomu događaju, koji treba naprosto ispričati.

Lako je to opaziti već u početnoj intonaciji svih Nizeteovih novela: on točno vremenski obilježi početak radnje, koju bez ikakovih traženih efekata i čuvstvenih interpolacija, mirno i savjesno komponiranu, privodi kraju. (»Svake druge subote...«; — »Svako jutro oko deset sati...«; — »Toga proljetnog kasnog poslijepodneva...«; — »Te nedjelje mjeseca listopada...«; — »Te godine nakon blagog, gotovo mlakog ljeta...«; — »Točno u pet sati poslije podne pokucala je na vrata...«; — »O podne stiže i sin...«; — »Sve se više primicalo veče...«; — »Svaki novi dan rano u zoru...«).

S formalne strane najbliži Sibi Miličiću i Ivi Andriću, tek od prvoga suptilniji u nijansiranju duševnih pokreta, a od drugoga oskudniji u crtanju pejsaža, Nizeteo je skoro u svim novelama dokazao fini osjećaj za mjeru bilo u centralnom motivu, bilo u kompoziciji, bilo u pointiranju.

U prvoj noveli »Zavjet« Nizeteo upravo iznenađuje. To je kao neki udarac iznutra. Dalmatinski mornar, noštromo Mikula, tip surove snage i izgubljene, racionalističke duše doživljava u snu čudesan susret sa skrivenim čuvarom mora i svih njegovih putova, sa sv. Nikolom. »Zapravo on ni sad ne vjeruje, da je to bio san, ali možda je ipak i bio!« — U samrtnom strahu brodoloma taj susret poprima magičnu snagu, od koje se odjednom pronašla i uozbiljila duša noštroma Mikule. A kad se duša uozbilji i spozna sama sebe kao jedinu vrijednost života, u njoj se javlja polaritet života: grijeh na jednoj strani, spasenje na drugoj.

Nizeteo bez ijedne jedincate fraze, jednostavno, prirodno, epski naivno unosi u svoju umjetnost grijeh kao najdublji problem čovjeka, kao metafizičku realnost, od koje se umire. Mikula grješnik, razbludni i izgubljeni sin, koji nije prezao ni pred bratovom ženom u noći, dok mu je otac ležao na odru, čudesno sabire svu snagu i hoće da održi zavjet sv. Nikoli, da će se oženiti prvom djevojkom, koju sastane, kao zadovoljštinu za sve prevarene i osramoćene djevojke.

Nizeteovo pripovijedanje Mikuline zgode je tako sugestivno i tako odlično novelistički pointirano, da ga bez daha slijedimo kroz strahoviti purgatorij. Pratimo njegov »konvertitski« heroizam užasnuti od jednoga susreta do drugoga: susreće propale djevojke u splitskoj luci, davne grješne znanice, zaustavlja ih i u punoj »ludosti« zavjeta traži od njih ženidbu. Prva je već udata, druga ga ismije. Paroksizam raste. Zavjet poprima stravični oblik najstrašnije pokore srednjega vijeka, kada se vidljivim, socijalnim načinom zauvijek i javno upečatilo vraćanje Duhu. Treću, i samu zaprepaštenu ponudom, vodi Mikula na otok kao svoju ženu. »I ne će ona (bratova žena) od njega nikada saznati, da joj ga nijedna žena na svijetu nije preotela, nego da se tek i on povinuo volji silnih božjih zakona, da spasi dušu i njoj i sebi«.

Nizeteova snaga je u tome, što je ovu skoro monstruoznu nevjerojatnost pretočio blagom, nenametljivom, realistički suzdržljivom ljepotom ozbiljna i hladna pripovjedača u živu, umjetničku istinu, fascinantnu i do kraja lijepu.

Ovaj sasvim novi motiv (duhovna konverzija drastično realizirana) uokviren u čvrstu kompoziciju od jednoga daha osigurava Nizeteu potpunu simpatiju, jer otkriva u našoj modernoj literaturi konačno čovjeka, koji, poslije Budaka prvi, unosi u književnost grijeh kao metafizički pojam.

Dulje sam se zadržao na »Zavjetu«, jer ga smatram najkarakterističnijim za cijelu zbirku. Novela »Troje« je na šire zasnovana, izrazitijih tipova i vanredno fino izrađenoga zapleta sa odličnim pointiranjem na pravom mjestu. Motiv također nov: dalmatinski »Amerikanac« u mefistovskoj zloći, požudi i škrtosti skoro moralno upropaštava Marina Palunka, maloga trgovčića na otoku, i njegovu ženu, tip plemenite, požrtvovne otočke žene, koja spasava svijet svojom pasivnošću i dobrotom. Konstrukcija je preširoko razapeta, a nije sasvim na čvrstim nogama, pa je Palunko kao karakter ostao blijed i nedosljedan, naročito u ponašanju prema svojoj ženi, on bludnik i lakomac. Svršetak radnje također *nije čist*. »Amerikanac« je Palunkovima ostavio teške milijune, a oni odlaze sa otoka u grad moralno neizjednačeni u odnosu prema uzročniku njihove skore propasti.

Dvije novele obrađuju nostalgični izdisaj dalmatinske aristokracije. »Konte« je u oproštaju sa starim vremenima plastičan i nezaboravan, dok su dva svijeta, stari, — koji je imao u svojoj aristokratskoj izoliranosti i svoju poetičnost (a ta se najdublje osjeća na oproštaju i u definitivnoj izolaciji) — i novi, koji nasrće nekom neizrađenom, pomalo barbarskom klicom razaranja i sirovosti, u *noveli* »Gospođica Silvija« — ponešto i od literarne provenijencije. Ne znam, zašto je pisac sastavio ove dvije osnovnim problemom toliko srodne stvari sa dvije kraće novele sasvim različita tona. Jedna je »Na pragu zla«, zaokupljena moralnim problemom zla, koje je muž počinio prije vjenčanja. Motiv, koji su obrađivali Ogrizović i Janković, ali obrnuto. (Tamo je žena bila opterećena teškim *ispo*viejestima predbračnih prestupaka.) Muž bi se htio očistiti od bijede svoje prošlosti i otkupiti bračnu sreću pred mladom ženom, koja ga je čekala »predana i plaha, na beznadnom pragu Zla, da mu prinese svoju prvu žrtvu«. Ima nešto duboko čovječno u ovoj sitnoj noveli, koja se izdvaja svojom psihološki tmurnom pozadinom iz ostaloga ciklusa i prislanja se pointiranjem osnovne misli »Zavjetu« t. j. problematici očišćenja od grijeha, kojega nema bez ispovijedi i bez samoponiženja.

»Bez Božića« je dražestan detalj dalmatinskoga seljaka, koji se toliko sljubljuje sa dragim živinčetom, da njegovu bolest i uginuće proživljava tolikim intenzitetom, da mu ni blagdansko raspoloženje Božića nije u stanju ukloniti bol. Od sličnoga je motiva i Luka Perković stvorio divnoga »Djeda«.

»U svjetioniku« je izrazitost dalmatinskih tipova na vrhuncu. U stravičnoj atmosferi morske pučine proživljava Jure Mandinić, muž i otac, dvadeset i sedam pustinjačkih godina u osamljeničkom infernu svoga gađenja i svoga protesta nad grijehom svoje žene. Na grešnicu se svaljuje i drugo zlo; sin je čuo očevu kletvu, pa se i on povukao od nje na drugu stranu otoka, a ona sirota i bez muža i bez sina na sivom otočkom kamenu ispašta svoje čistilište. U času Jurina umiranja svećeniku uspijeva prikupiti te tri nesretne, osamljeničke duše u sobici visokoga svjetionika, ali u času, koji bi imao donijeti oproštenje, pisac stvara nevjerojatnim udarcem tragiku, koja se u isti čas zaleđuje u duši kao užas pred vječnom propašću, — kao da je preplavio Danteov »eterno dolore«.

Čovjek se pita, zar je ta Dalmacija toliko tvrda i toliko osjetljiva, toliko čovječna i toliko nečovječna, kad osjeti grijeh.

»Mandalina« je pisana u istom tonu, sa reljefnom izrazitošću dalmatinske strastvenosti, u koju se kao u ponor ruše ljudski životi, a koja nabuja kod Nizetea u posljednji čas do nagle i nemilosrdne eksplozije.

»Nevjesta na otoku« je u knjizi posljednja novela, ali i najslabija, makar je svojim lijepim natpisom označila čitavu knjigu. Bez obzira, što je motiv Karmele i Mora (koji, da bi zaradili štogod i pomogli sebi i svojima, odlaze s otoka u svijet sa nekom cirkuskom atrakcijom — Karmela će se pokazivati kao »Sirena«) i previše bizaran, obrat radnje nije uvjerljiv. Moro će naime poslati Karmelu kući, a on će zaraditi novaca u poznanstvu sa nekom gospođicom Blaženkom, pa će se navodno vratiti, oženiti se Karmelom i pomoći svojima. Ali između njega i Blaženke se razvija ljubav i oni dolaze na otok, u siromašnu ribarsku kućicu kao muž i žena. Obadvoje pokušavaju doći u kontakt sa Karmelom, poniženom i ostavljenom, i to u nekoj blagosti i ljubavi prema njoj, jer ona bi naime trebala shvatiti njihovu ljubav. Iznenada Blaženka umire otrovana ribom, a liječnik viče na Morovo divljaštvo i zapuštenost u kući. — Čitava osnova za roman, ali ovdje tek neizraziti tipovi i ne toliko neuvjerljiv koliko neizrađen tok radnje. Dok je Karmela divni lik herojine u samoprijegoru i blagosti, Moro je skroz neizrazita ličnost, jer čitatelj se naprosto ne može opredijeliti za ili protiv njega. Slično je i sa Blaženkom. U katarzi njezine velike ljubavi za Mora — kolikogod bilo neshvatljivo njeno odricanje grada i bogatstva — ne možemo naći ni trunka pravilnoga psihološkoga odnosa prema Karmeli. Odatle izbija glavni nedostatak ove, inače po narativnim osebinama interesatne novele.

Stil je Nizeteovih novela živ, plastičan, epski ujednačen, do kraja prožet ozbiljnošću i koncentriranom pažnjom. Mnogo upotrebljava aorist i imperfekt. (Tin Ujević ne bi mogao kod njega reći — »Kakvo prokletstvo tamani te divne imperfekte i aoriste«.)

Mnogo i spretno se služi apozicijom i njom ubrzava pripovijedanje i do maksimuma uklanja svaku suvišnu riječ. Time postizava tipičnu mediteransku bistrinu, mjeru i jasnoću.

Konačno u njegovoj Dalmaciji nema ništa dekadentno. Njegovi ljudi, strastveni ljubavnici, nenatkriljivi siromasi, grješnici i stradaoci nose u sebi neodoljivu čežnju za očišćenjem. U najrazličitijim se oblicima javlja njihovo čovještvo, prožeto nekim starim i vjekovnim duhom njihove obale, na kojoj je izrasla i Nizeteova umjetnička spoznaja.

D. Žanko

Umjetnost

VII. MEĐUNARODNA IZLOŽBA UMJETNIČKE FOTOGRAFIJE

VII. Međunarodna izložba umjetničke fotografije u Umjetničkom paviljonu, koju je priredio Fotoklub Zagreb, ne samo što je zadržala visoki umjetnički niveau ranijih godina — a koji je prošle godine došao naročito do izražaja — nego ga je još nadmašila. I stoga nam ne bi preostalo ništa drugo, nego da sve one superlative, koje smo iznijeli na ovom mjestu prigodom VI. međunarodne izložbe, ove godine opet ponovimo, ali u povećanoj mjeri. To je što se tiče izložbe kao cjeline, koja odlično predstavlja visoki kvalitet hrvatskih fotoamatera i koja pored toga govori o isto tako odličnoj njihovoj organizatornoj sposobnosti. Bez daljnjega, ova se izložba može staviti uz bok velikim izložbama umjetničke fotografije u najvećim centrima inozemstva, na kojima su — budi uzgred spomenuto — radovi hrvatskih fotoamatera pobudili živu pažnju i lijepa priznanja.

Međutim, pojedinačno, među stranim državama, koje sudjeluju na ovoj izložbi ima ih nekoliko, koje su nam se po izloženim radovima bolje svidjele prošle godine. Inače sve ostale drže korak, i učvrstile su ono mišljenje, koje smo stekli o njima prošlih godina, premda napredak kod nekih ugodno iznenađuje.

Koliki je interes u inozemstvu za zagrebačku izložbu pokazuje najbolje to, što na njoj sudjeluje 37 zemalja sa sviju kontinenata s 452 izložene slike.

Radovi hrvatskih fotoamatera pokazuju stalno lijepi napredak i ove godine su opet najbolji na ovoj izložbi. Pohvalno je što su naši fotoamateri osnovali Hrvatski fotoamaterski savez u kome je Fotoklub Zagreb i Fotoklub Sušak. Na izložbi je zastupak i Fotoklub Osijek, ali izvan Hrvatskog fotoamaterskog saveza. Ne znamo zašto to? Slovence predstavlja nekoliko članova Fotokluba Ljubljane i Fotokluba Maribor. Osim toga ima nekoliko neorganiziranih fotoamatera iz raznih krajeva.

Radovi naših izlagača počinju serijom odličnih slika naših čuvenih prvaka umjetničke fotografije Cizelja, Dabca i Frajtića. Slike pune života, dinamike, odlične kompozicije na kojima dolaze do izražaja osebine i karakter našeg naroda. To se naročito opaža na slikama Dabca (»Seoska ljepotica«, »Ples«, »Ribarski ručak«), a što je uostalom oduvijek bila karakteristika njegovih radova. Cizeljeve slike su sjajni pejsaži »Zalaz sunca«, »Proljeće« i »Na vječnom snijegu«. Frajtićev »Kruh naš svagdašnji« je jedna od najboljih slika izložbe. Na njoj je prikazana žetva. Vidjeli smo mnogo slika, koje obrađuju isti ili sličan motiv, pa ima ih i nekoliko na ovoj izložbi, a prošle smo godine vidjeli odličnu »Žetvu« Madžara Vadasa — međutim ih Frajtićeva sve nadmašuje. Frajtić je još izložio »Stari Zagreb« i Žetva«. Vrlo su dobri radovi dra Damaške (»Maslina«, »Mace«). Rikard Fuchs izložio je »Na potoku« i »U splitskoj luci« — dvije vrlo dobre slike, na kojima je postigao dobar efekat refleksima sunca. Ističu se svojim radovima dr. Kojić, ing. Alfred i Margareta Komzak, dr. Mašek sa zimskim motivima, Medeotti (»Oluja«) i Paušić. Vanredne su slike Oskara Schnura (»Večer«, »Jedra« i »Tri djevojčice«). Skrygin i Szabo su pored naprijed spomenutih Cizelja, Dabca i Frajtića reprezentativni majstori naše umjetničke fotografije. Skrygin nam je dao vrlo dobar pejsaž »Proljeće«, ali su daleko bolji njegovi portreti i studije — najbolji portreti ove izložbe (»Studija glave«, »Portret«, »Studija«). Szabo je izložio »U luci«, »Jutarnja maglica«, »Zrinski pejsaž« i »Lijet u oluju«. To su radovi koji se odlikuju poznatom kvalitetom iz ranijih izložbi.

Vrijedno je još makar spomenuti neke autore: Grill-Dabac Julija, Habermüller, Kurir i dr.

Od ostalih, koji sudjeluju izvan Hrvatskog fotoamaterskog saveza, odlične su slike Nikole Szegea iz Fotokluba Osijek. On je i prošle godine zadivio jednom svojom slikom, a ove godine njegovi radovi ništa ne zaostaju. To su odličan »Akt studija« i kolosalan momenat jednog dirigenta »Zadnji akord«.

Od Slovenaca zaslužuju pažnju radovi Kocjančića iz Ljubljane, Hrovata i Pfeifera iz Maribora, te Winklea iz Sevnice.

Od stranih autora i po broju i po kvaliteti U. S. A. zauzimlje prvo mjesto. Američka umjetnička fotografija ima veliko iskustvo, uživa visoki renome u cijelom svijetu, sudjeluje na svim značajnijim međunarodnim izložbama — i gotovo redovno odnosi prve nagrade. Ove godine nema Thoreka, ali ga odlično zamjenjuje Karl Oeser sa svojim prvorazrednim radovima, koji su među najboljima na ovoj izložbi. Njegova je »Majčina ljubav« pune lirizma, toplote i blagosti, i ima u sebi nešto uzvišeno, božanski lijepo i veliko što svakoga zadrži pred ovom slikom. I ne može se čovjek oteti sličnom onakovom utisku, kojim ga impresionira velika umjetnost Rafaelovih Madona. Nadalje je tu Oeserova duboka i dirljiva »Bijeda«, odlični »Poletarci« i originalna, tehnički savršena slika »Prvi dan života«. Od ostalih autora moraju se svakako istaknuti Anderson sa zanimnjivim zimskim motivima, zatim poznati nam dr. Ružička (»Atlant«, »Jutro u San Francisku«, »Pensilvanija kolodvor«), Brownell, Davis Glenn (»Noć se spušta«), Buker, Pinney, Jordan Franklin, Loeber, Naccache, Hartz i dr.

Nijemci su nam i ovog puta pokazali zanimnjivih radova, pa i nekoliko odličnih, koji govore o stalnom napretku, ali smo ipak izborom slika bili zadovoljniji prošle

godine. Najbolji Nijemci na ovoj izložbi su, poznati nam Reng (»Poslije kupanja«, »Mladi umjetnik«), Aus der Fünte Hans dr. (»Neka bude svjetlo«), Rossner Adolf s divnim proljetnim pejsažom »U šumi kod Innsbrucka« i toplom, kućnom idilom »Obitelj kod objeda«, zatim Schöniger s čarobnom »Zimskom pričom« u sepia tonu i Schröder s dvije odlične studije ženskih glava. Zanimnjive su i dobro uspjele dvije Harzove slike u prirodnim bojama izrađene duxochrom postupkom. Od ostalih autora treba spomenuti ove: Adomat, Arenberg, Gartenmeier, Kainz, Köppel, Pauler i dr.

Talijani su nam ove godine pružili nekoliko izvrsnih radova. To je u prvom redu Spagnesijev »Povratak«, zatim pejsaži Uga Depreza »Zlatno klasje« i još mnogo uspjelije »Pinije«, nadalje dra Finazzia skladna i vješto komponirana »Studija plesa«. Osim ovih ističu se radovi Piccardia (»Jutarnja harmonija«, »Osamljeni put«, »Djevojka iz Parre«), dr. ing. Bertoglia, baruna Mazzonis di Pralafera Giorgio. Niggeler Ade, Perreta, Righetia i dr.

Madžarska je opet opravdala svoj glas. Ona je na polju umjetničke fotografije stvorila već svoju školu i danas kada se kaže madžarska fotografija — zna se, da su to djela, koja se odlikuju posebnim karakteristikama, ali i djela umjetničke kvalitete prvoga reda. Iako brojčano još slabije zastupana, nego prošle godine, izbor radova ne zaostaje za onim sa VI. međunarodne izložbe, tek što se ipak primjećuje odsustvo Balogha. Tako je sada na prvom mjestu, dobro nam poznati Vadas (»Slatki san«, »Siesta«, »Procesija«), a za njim odmah također naš poznanik Aszmann sa svojim »Čuvarima ovaca«. Odlični su radovi de Czörgeő Tibora (»Nedjeljno jutro«, »Loreley«), Angyalfia (»Sestre«, »Slatki san«), Szöllősya, Spronza, Rédeia.

Velika Britanija nije brojno zastupana, ali izloženi su radovi bolji od prošlogodišnjih. Najbolji su radovi Keighleya (»Na vratima palače«, »Savjetovanje«, »Vodenica«), a zatim radovi Briggsa i Yvonnea.

Francuska je također izložila malo radova. Najbolji su Aurandon (»Jaja«, »Tulipani« — slike originalne) i Albicocco (»Iza ručka«).

Belgijska je umjetnička fotografija najbolje predstavljena radovima Misonnea (»Kolotečine«, »Ružno vrijeme«, »Prelja«, »Mali pastiri«). Ističu se još Ficher i Rutten.

Argentina je na ovoj izložbi bolje reprezentirana, nego mnoge europske zemlje. Najbolji Argentinci su Boxaca (»Ritam«, »Kišno poslije podne«, »Prozor«), Lacalle (»Parada«) i Annemarie. Argentina je dala vrlo dobrih stvari i ugodno iznenadila.

Indija je ponovno pokazala zavidnu visinu svoje umjetničke fotografije. Besprikorni su radovi Patela Ambala (»Čednost«, »Twee-twee«) i Jepson Stanleya (»Dozivači kiše«), a za njima odmah slijede Unwalla i Bharadwaj.

Japan je vrlo dobro zastupan i radovi japanskih majstora su zanimnjivi, svi od reda uspjeli, ali ih ima nekoliko, koji još zaslužuju posebnu pažnju. Odličan je Nakai Masami (»Dvije svjetiljke«, a napose »Proljetna idila«), nadalje Fukumura Eitaro i dr.

Od ostalih vrijedno je spomenuti Poppera iz Češko-Moravskog protektorata, koji je inače predstavljen s malo radova. Od dvojice Poljaka, koji sudjeluju na ovoj izložbi vrlo su dobri radovi Bogackog (»Snopovi«, »Harmonikaš«). Iz ostalih zemalja istakli su se: Sutu Jean i Pecsi Edmund iz Rumunjske, Friberg Erik (»Problem«) iz Švedske, Santos Testa iz Portugala, Tournay Joseph iz Monaka, Kaldal Jón iz Islanda, Wray John iz Australije, Wendt Lionel iz Ceylona, Leuk Kaan Chee i Shu-Chong Lin iz Kine, koja je dobro zastupana, Buykes iz Južne Afrike, Abbot iz Meksika i dr.

Ova je izložba bila još u većoj mjeri, nego ranijih godina, ogledalo napretka umjetničke fotografije, njezinog shvaćanja svojih dužnosti, njezinog načina rješavanja postavljenih problema, traženja novih puteva, novih tehnika u postizavanju efekata i novih ideja u stvaranju.

Danas je to umjetnost, koja je kao i svaka druga odraz života, ali i gleda na život i njegove manifestacije iz neobičnih perspektiva u karakterističnim trenutcima, da ih umjetnički doživljuje i umjetnički ostvari svojim izražajnim sredstvima.

Šetnja kroz ovaj VIII. salon umjetničke fotografije, bila je šetna puna umjetničkog užitka kroz razne zemlje, kroz sve kontinente, koja nam je dala posve dobar pregled sadašnjeg stanja umjetničke fotografije u svijetu.

Mirth Karlo

Socijalni pokreti

JEDAN SOCIJALNI PROBLEM TRGOVAČKIH POMOĆNIKA

Jedan od osnovnih zahtjeva privatnih namještenika za poboljšanje njihovog položaja jest proširenje mirovinskog osiguranja na one namještenike, na koje to osiguranje nije do sada prošireno, u prvom redu na trgovačke pomoćnike. Ovom zahtjevu udovoljeno je djelomično time, što je u § 106 t. 3 Financijskog zakona za g. 1939/40 ovlašten ministar socijalne politike i narodnog zdravlja »da može proširiti obvezu penzionog osiguranja službenika, u koliko ova obveza već ne postoji, po propisima pročišćenog teksta Zakona o penzionom osiguranju službenika a) izuzetno od stava 4 § 1 Zakona o penzionom osiguranju službenika za trgovačke pomoćnike za koje važe propisi Zakona o radnjama i b) na zubne tehničare i strojare sa strojarskim ispitom«. To osiguranje nije prošireno na trgovačke pomoćnike. Ipak se očekuje, da će se ovo pitanje što prije riješiti.

U vezi sa citiranim zakonskim propisom nastalo je pitanje, da li treba mirovinsko osiguranje proširiti na sve trgovačke pomoćnike ili samo na jedan uži krug trgovačkih pomoćnika. Već iz samog teksta Financijalnog zakona razabire se, da se želi to osiguranje proširiti samo na one trgovačke pomoćnike za koje vrijedi Zakon o radnjama. U jednom nacrtu Uredbe o proširenju tog osiguranja, koji je potekao sa nadležnog službenog mjesta, namjera ograničavanja kruga trgovačkih pomoćnika, na koje bi se protegnula obveza mirovinskog osiguranja, očitovala se u tome da je postavljen prijedlog, da se osiguranje proširi samo na ove kategorije trgovačkih pomoćnika:

1.) samo na one pomoćnike na koje se odnosi propis § 324 Zakona o radnjama (više pomoćno osoblje) odnosno na osoblje, koje je zaposleno u radnjama spomenutim u § 433 Zakona o radnjama, obavljanjem pretežno trgovačkih poslova;

2.) samo na one trgovačke pomoćnike, koji imaju plaću veću od Din 600.— mjesečno. U tu svotu ne bi se, kod utvrđivanja ukupnih beriva, radi uvrštavanja u platne razrede, uračunavalo ono što namještenici primaju u naravi (stan i hrana);

3.) na osiguranje ne bi bili obvezani svi pomoćnici, jer bi oni poslodavci, koji uposluju manje od tri pomoćnika, mogli u određenom roku tražiti da ih se oslobodi od dužnosti da prijavljuju svoje pomoćnike na penziono osiguranje.

U diskusijama koje su se vodile u interesiranim krugovima tražio se način i za daljnje ograničenje kruga obvezanika osiguranja, te je n. pr. postavljen prijedlog, da na mirovinsko osiguranje budu obvezani samo oni pomoćnici, koji su evidentirani kod prinudnih udruženja poslodavaca.

Zakon o penzionom osiguranju službenika posve ispravno smatra i posao prodavača i skladištara službom uglavnom umnog karaktera koja stvara dužnost mirovinskog osiguranja, no obveza tog osiguranja nije protegnuta na sve prodavače. U § 1 t. 4 tog Zakona određeno je naime, da služba prodavača i skladištara obvezuje na osiguranje samo uz ove uvjete: a) ako namještenik ima 6 razreda srednje

škole; b) ako vodi radnju, odjeljenje radnje ili podružnicu; c) ako vrši nadzor nad radom drugih zaposlenih lica.

Povodom novih prijedloga o proširenju ovog osiguranja ističemo, da nije opravdano, da se kod donašanja novih zakonskih propisa narušava sistem na kojem su osnovani propisi Zakona o penzionom osiguranju službenika o dužnosti penzionog osiguranja. U prvom paragrafu zakona govori se o tom kakove sve službe ili posao nameću dužnost mirovinskog osiguranja. Pod obvezu osiguranja potpadaju naime oni namještenici, koji »po vrsti svoje službe imaju karakter činovnika ili ako redovno vrše u glavnom umne poslove«. U daljnjem opisivanju u istom paragrafu ne nabrajaju se pojedina zvanja (lični odnos) koja obvezuju na osiguranje, nego službe ili poslovi (stvarni odnos) koji obvezuju na osiguranje. Tek u drugom paragrafu zakona nabrajaju se razna zvanja, da se jasnije označi koga se ima smatrati organom višeg nadzora ili tko sve vrši kancelarijsku službu, odnosno višu poslovnu vanjsku službu.

Ovom sistemu, na kojem su izgrađeni spomenuti osnovni zakonski propisi o službi koja nameće obvezu penzionog osiguranja, posve je tuđ propis Financijskog zakona, koji obvezu osiguranja ne proširuje na lica koja vrše prodavačku ili skladištarsku službu, nego tu obvezu proširuje na stanovito zvanje, zvanje trgovačkih pomoćnika. To pitanje nema samo teoretsko značenje, nego naprotiv veliko praktično značenje. Samo zato, jer se već u Financijskom zakonu upalo u jednu pogrješku, upada se u daljnje pogrješke.

U Financijskom zakonu kaže se, da se ovlašćuje ministra da izuzetno od propisa § 1 t. 4 Zakona o penzionom osiguranju službenika proširi mirovinsko osiguranje na trgovačke pomoćnike, na koje se proteže Zakon o radnjama. Pri tome naravno posve zaboravlja, da se u spomenutoj četvrtoj točki prvog paragrafa zakona spominju i skladištari, to jest osobe sa trgovačkom naobrazbom, gotovo uvijek trgovački pomoćnici, koji nisu doduše zaposleni kao prodavači, ali koji primaju robu u skladišta i koji tu robu izdaju iz skladišta, odnosno koji paze na kvalitet i kvantitet robe jednako kao što to paze i trgovački pomoćnici. Sav taj njihov posao nije fizički posao, već je uglavnom umne naravi, kao što je to i posao prodavača odnosno trgovačkih pomoćnika. Jednom površnom zakonskom odredbom, a pogotovo restrinktivnim tumačenjem te odredbe, naprosto se i dalje izuzimlje iz osiguranja veliki broj osoba, koje vrše službu skladištara, a koje bi osobe u duhu zakonskih propisa sigurno potpadale pod obavezu mirovinskog osiguranja službenika.

U samom tekstu Financijskog zakona predmnijeva se, da neki trgov[illegible] pomoćnici potpadaju pod Zakon o radnjama a drugi ne. To je posve [illegible] može se raspravljati samo o tome, da li svi trgovački pomoćnici potpad[illegible] pojam višeg pomoćnog osoblja po propisima Zakona o radnjama ili ne.

U stvari uopće nema trgovačkih pomoćnika, koji bi vršili prodavačku [illegible] na temelju koje bi mogla nastati obveza mirovinskog osiguranja služ[illegible] da ti pomoćnici ne bi potpadali i pod pojam višeg pomoćnog osoblja po [illegible] o radnjama. Ona lica, čija služba nije uglavnom umni posao, ne [illegible] doći pod obvezu mirovinskog osiguranja službenika, no takova lica ne [illegible] ni u krug višeg pomoćnog osoblja po § 324 Zakona o radnjama. O[illegible] koja ne potpadaju u krug višeg pomoćnog osoblja po Zakonu o [illegible] mogu doći ni u krug lica, koja su obvezana na mirovinsko osiguranje [illegible] po Zakonu o mirovinskom osiguranju službenika. Pogotovo je nep[illegible] u Uredbi o proširenju mirovinskog osiguranja službenika određuje [illegible] osiguranje proširuje na trgovačke pomoćnike zaposlene u radnjama [illegible] odnosi § 433 Zakona o radnjama. Prema propisima Zakona o mirov[illegible] ranju službenika nije odlučno kod kojeg je poslodavca zaposlen[illegible] na osiguranje, osim u posve iznimnim slučajevima (ako je po[illegible] banovina ili javno-pravna ustanova). Osim toga u § 433 Zakona [illegible]

utvrđeno upravo ništa što bi moglo doprinijeti tome, da se jasnije utvrdi koji bi trgovački pomoćnici mogli biti obvezani na mirovinsko osiguranje službenika, a koji ne.

Nastojanje da se suzi krug prodavačkog osoblja, koje bi po vrsti svoje službe bilo obvezano na mirovinsko osiguranje izvire iz otpora poslodavaca. Interesi poslodavaca ne mogu u ovom slučaju biti odlučni. Kao što ima malih privrednika (pa čak i trgovaca: trgovački zastupnici koji moraju imati svoje urede), koji su bili prisiljeni da osiguraju svoje činovnike, obzirom na vrst službe koju ti činovnici vrše, tako po sili zakonskih propisa bit će dužni da provedu mirovinsko osiguranje svojih pomoćnika i privredno slabiji trgovci. U ostalom manji trgovci i ne zaposluju trgovačke pomoćnike. Prodavačku službu vrše u njihovim radnjama oni sami, odnosno njihove žene i djeca, a ti su po propisima Zakona o penzionom osiguranju izuzeti iz obveze osiguranja. Mali seoski trgovci lahko svladavaju sami odnosno sa najbližim članovima svoje obitelji sve prodavačke poslove u svojoj trgovini. No ako su oni prisiljeni da posve iznimno, u slučaju svoje zapriječenosti ili na sajamske dane, zaposle u svojoj trgovini fizičke radnike ili seljake, onda takva lica ne mogu biti obvezana na osiguranje s razloga, što imadu iz drugog gospodarskog rada (kao fizički radnici, seljaci, obrtnici itd.) veći gospodarski prihod, ili jer im je služba, kojom bi bili obvezani na osiguranje, sporedno zanimanje (§ 3 t. 4 Zakona), odnosno jer ne vrše redovno uglavnom umne poslove (§ 1 t. 1 al. 3 Zakona). Ako pak pojedini trgovci imaju potrebu da stalno zaposluju trgovačke pomoćnike, pa i jednog jedinog, onda oni mogu naći pokriće za povišeni doprinos za osiguranje svojih pomoćnika.

Treba napokon odbiti uskogrudno shvaćanje da će plaćanje doprinosa za mirovinsko osiguranje upropastiti trgovački stalež. Naprotiv, provedba mirovinskog osiguranja trgovačkih pomoćnika samo će koristiti tom staležu. Pomoćnici osjećati će se ekonomski sigurniji, jer će imati tu sigurnost u svojim starim danima. Stoga oni neće biti prisiljeni da otvaraju male seoske i gradske trgovine i onda kad nemaju dovoljno sredstava za otvaranje trgovina, odnosno neće otvarati te trgovine u mjestima, gdje za to nema stvarne potrebe.

Iz redova trgovačkih pomoćnika čuju se dobronamjerni prigovori, da bi mirovinsko osiguranje trebalo proširiti samo na one pomoćnike, koji su evidentirani kod trgovačkih udruženja, t. j. koji su svršili trgovačko-šegrtsko naukovanje. Prodavačku službu, kaže se, može vršiti i nekvalificirano lice. Postoji dakle bojazan, da će korisnici novog osiguranja biti takovi nekvalificirani pomoćnici. Interesima trgovačkih pomoćnika sa ekonomskog gledišta nipošto ne odgovara da sami postavljaju neka ograničenja u pogledu dužnosti mirovinskog osiguranja. Današnji zakonski propisi dozvoljavaju da se zaposluju lica koja nisu prošla šegrtsko naukovanje, te koja nisu evidentirana kod trgovačkih udruženja kao trgovački pomoćnici. Prodavači mogu dakle biti lica sa par razreda srednje škole, koja nemaju kvalifikacije trgovačkih pomoćnika a niti onu školsku izobrazbu, koja nameće obvezu mirovinskog osiguranja. Takovi se prodavači nalaze i u velikim i u malim trgovačkim radnjama. Budu li takovi prodavači izuzeti iz obveze mirovinskog osiguranja, poslodavci će imati veći interes da takova lica uzimlju za prodavačku službu, jer za njih ne će morati plaćati doprinos za mirovinsko osiguranje. Budu li dužni plaćati i za takova nekvalificirana lica doprinos za osiguranje, a pogotovo budu li utvrđene minimalne plaće, koje su dužni plaćati takovim licima to će imati veći interes da zaposluju kao prodavače lica sa većim stručnim kvalifikacijama, kakove imaju kvalificirani trgovački pomoćnici. Već smo spomenuli da po zakonu mogu potpadati pod dužnost osiguranja oni pojedinci, koji prodavačku službu vrše kao stalno zanimanje, a ne posve slučajno. Prema tome nema nikakve bojazni, da bi općenita oznaka pojma »prodavač« mogla naškoditi interesima pomoćnika ili interesima osiguranja.

Proširenje mirovinskog osiguranja na trgovačke pomoćnike nameće međutim potrebu riješenja jednog drugog pitanja: jedan dio osiguranih trgovačkih pomoćnika postati će vremenom samostalni trgovci. U tom slučaju prestaje dužnost namješteničkog mirovinskog osiguranja, ali takav trgovac može nastaviti to osiguranje kao dobrovoljni član Penzionog zavoda. To je za njega velika pogodnost i prednost, jer po Zakonu o penzionom osiguranju službenika imadu siguranici tolike pogodnosti, koje im ne može pružiti privatno osiguranje, a možda ni drugo koje socijalno osiguranje. Lica koja su bila osigurana kod namješteničkog zavoda imadu dakle osobiti interes da budu dobrovoljni osiguranici namješteničkog osiguranja. U slučaju da se provede obligatorno osiguranje trgovaca, trebalo bi posebnim zakonskim propisima urediti da se, kad nastupi slučaj osiguranja, prava stečena u osiguranju namještenika priznaju jednako kao i prava stečena u osiguranju trgovaca. Na taj način ne će osamostaljenim trgovcima vrijeme provedeno u osiguranju namještenika nikada biti izgubljeno. Dr. D. C.

Međunarodni pregled

KONAC KOMUNISTIČKE STRANKE U FRANCUSKOJ

Odmah nakon pada prve, pa kasnije i druge Blumove vlade »pučke fronte«, a naročito nakon svršetka građanskog rata u Španjolskoj, počelo se u francuskoj javnosti, a dakako i u štampi, javljati sve veće neraspoloženje prema radu komunista. Ističući, da je to u interesu Francuske, umalo da je ne uvukoše u španjolsko klanje. Pred početak sadašnjeg rata između Njemačke i Poljske, a zatim i Francuske, upotrijebili su komunisti sva sredstva samo da natjeraju Francusku u otvoren sukob s Njemačkom. Međutim nakon sporazuma Moskva-Berlin promijeniše komunisti naglo, po nalogu Moskve, taktiku i svoj stav, te postadoše radi toga u Francuskoj opasan elemenat. Uočivši na vrijeme svu pogibelj od djelatnosti komunista, a ponajprije njihovih zastupnika zaštićenih imunitetom, francuska je vlada svojim zakonskim dekretom (décret-loi od 26. rujna 1939.) zabranila djelovanje komunističke stranke i svih organizacija s njom u vezi.

Razloge za često, na prvi pogled nerazumljivo, držanje komunista treba tražiti u osnovnim smjernicama, kojih se moraju držati sve komunističke legalne i ilegalne organizacije. Francuska je komunistička stranka, pristupajući Kominterni, morala prihvatiti 21 točku direktiva za svoj rad, te je tako postala posve ovisna o nalozima Moskve. Kako je to često, a gotovo redovito i slučaj, i u Francuskoj je bitna djelatnost komunističke stranke bila ilegalna, a parlamentarno djelovanje njihovih zastupnika imalo je biti samo oslonac i potpora mnogo važnijeg — ilegalnog — djelovanja.

Parlamentarna grupa komunističkih zastupnika (u sadašnjoj Skupštini 71 zastupnik) ravnala se prema zapovijedima, koje potiču još od II. Kongresa komunističke internacionale iz godine 1920., na kojem je među ostalim konstatirano:

»...Parlamentarizam ne može pogodovati ni komunističkom društvu ni diktaturi proletarijata. Ali, međutim, vojska proletarijata treba potpornih točaka. Jedna od tih jest govornica buržujskog parlamenta. Komunistička stranka ne ulazi u ovu ustanovu, da u njoj izvrši kakav organički posao...«

To je eto komunističko shvaćanje parlamentarizma. Misiju pak komunističkih zastupnika određuje isti Kongres iz god. 1920. slijedećim riječima:

»...U zemljama, gdje komunistički zastupnik uživa imunitet pred građanskim zakonima, ovaj mu mora poslužiti

[illegible] stranku [illegible] ilegalnom djelovanju. Svaki [illegible] zastupnik u parlamentu mora biti prožet mišlju, da on nije [illegible] zakonodavac, koji se nastoji složiti s [illegible], nego da je on agitator stranke, koji je bio poslan u [illegible] tabor, da tamo izvrši zapovijedi stranke. [illegible] zastupnik nije odgovoran neorganiziranim [illegible], nego samo svojoj legalnoj ili ilegalnoj [illegible].«

[illegible] vlada, [illegible] se konačno, da je rad komunističkih zastupnika [illegible] agitatora u neprijateljskom taboru«, svjesna velike [illegible] pred francuskim narodom, odlučno je stala [illegible] zabranila djelovanje komunističkih organizacija. Ujedno su [illegible] koje su komunisti držali u svojim rukama. Komunisti [illegible] misiju na taj način, da su [illegible] komunističkih zastupnika [illegible] 52 na broju) osnovali novu »stranku [illegible] nego komunistička stranka [illegible] je apel na predsjednika skupštine [illegible] da se odmah sazove Komora i da se ispitaju [illegible] koji su tako žestoko gurali Francusku [illegible] prijedloge za diskusiju o miru. [illegible] sa službene strane Francuske kao vrlo [illegible] u istražni zatvor vojnih [illegible].

[illegible] komunističke stranke u [illegible] je komunistička stranka [illegible] vile i automobile), dok [illegible] nalaze se u zatvoru, dok oni [illegible] komunističke stranke Maurice Thorez, pro[illegible] se ukrcao na sovjetski brod [illegible] Jacques Duclos [illegible] je nestao. André [illegible] kao inspektor »crvene [illegible] Albacete) pobjegao je [illegible] sa sobom [illegible] ne odviše mali [illegible] predsjednik i tajnik »stranke [illegible]

[illegible] vrlo je značajno. [illegible] isključuje svako [illegible] je [illegible] postupala demokratska [illegible] koji se javno [illegible] s [illegible] u Moskvi«, [illegible] — [illegible]

FINIS POLONIAE — PO ČETVRTI PUT

[illegible] Poljske. Nakon [illegible] je [illegible] Njemačke i [illegible] Francuske, da se je pomoći i [illegible] možda je [illegible] Njemačka je [illegible] godine dobila [illegible] ruske intervencije [illegible] mjesta [illegible] Njemačka je [illegible] borili, [illegible] i

aviona bijaše nemoćno. Za to su vrijeme Englezi [illegible] Poljake, [illegible] iz aviona letake nad njemačkim gradovima i [illegible] [illegible] [illegible] generalštaba o akciji protiv Njemačke [illegible] [illegible] [illegible] Kad su konačno 17. rujna i sovjetske [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] je sudbina bila zapečaćena [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Držala se još samo Varšava [illegible] [illegible] Engleza [illegible] [illegible] pomoć stići u zadnji čas. Kapitulacijom [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] svaki oružani otpor Poljaka [illegible] [illegible] Poljska [illegible] [illegible].

Ugovorom od 28. rujna [illegible] [illegible] Njemačke [illegible] određene su nove granice [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] krajevi zapadno od [illegible] [illegible] [illegible] Njemačkoj, a [illegible] [illegible] [illegible] pripali krajevi [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] broju oko 14 milijuna [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] vlašću cijeli teritorij [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] poljskim, u broju [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] geografske karte Europe.

[illegible] [illegible] [illegible] unutrašnjoj [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] problema [illegible] [illegible] Imajući [illegible] [illegible] [illegible] paktovima [illegible] [illegible] i konsolidirana [illegible] [illegible] duša [illegible]

[illegible] komanda [illegible] Poljsku [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] velika [illegible] sada [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] Calinescu [illegible] Calinescu [illegible]

[illegible]

borbu protiv Židova i sl.). Međutim se Goga ovim metodama ubrzo zamjerio uticajnim krugovima u zemlji, te je nakon mjesec i pol dana vladanja morao odstupiti.

Još prigodom izbora 1937. godine pobudila je veliku senzaciju izborna koalicija Maniua i Codreanua — nosioca demokratske, gotovo lijevičarske koncepcije uređenja države i predstavnika autoritativnog shvaćanja. Maniu je opetovano naglasio, da želi ovom kolaboracijom javno pokazati, kako ne vjeruje u optužbe protiv Codreanua, da je tuđinski plaćenik i sl. Poslije izbora razvila je »Željezna garda« veliku aktivnost, a Calinescu, da joj stane na kraj, poče zatvarati njezine vođe. U veljači 1938., nakon odlaska Goge, novu vladu sastavi patrijarh Miron Christea. U novoj je vladi Calinescu i nadalje zadržao ministarstvo unutrašnjih poslova, a kasnije je dobio i ministarstvo vojske. Energičnim mjerama odlučio je sada Calinescu likvidirati »Željeznu gardu«.

Codreanu i desetak njegovih doglavnika izvedeni su pred sud radi veleizdaje i nekoliko izvršenih atentata na političke osobe. Interesantno je napomenuti, da je u obranu Codreanua ustao i sam Maniu i javno pred sudom izjavio — »da, premda se njegovo i Codreanuovo gledanje na uređenje Rumunjske diametralno razlikuje, on je osobno uvjeren u lično poštenje Codreanuovo i njegove dobre namjere«. Codreanu je zajedno s drugovima osuđen na tešku tamnicu. Međutim u prosincu 1938. godine službeno saopćenje je javljalo, da su Codreanu i njegovi drugovi ubijeni na pokušaju bijega prigodom transportiranja u jedan drugi kazneni zavod. Time je Calinescu držao, da je »Željeznoj gardi« zadan smrtni udarac.

U veljači 1939. postao je Calinescu i ministar vojske, te je nastojao tamo ukloniti svaki uticaj Codreanuovih pristaša. U ožujku ove godine umre patrijarh Christea, a Calinescu uživajući neograničeno povjerenje kralja Carola, postade predsjednik vlade. On je energično poduzeo korake, da uništi i zadnji trag »Željeznih gardista«. Na koncu je postao i sam žrtva svoje politike, te je pao usred dana izrešetan metcima »gardista«.

Nova rumunjska vlada naglasila je jaku ruku, te u svemu krenula stopama Calinescua, nastojeći drakonskim mjerama suzbiti svaku akciju protivnika režima. Obzirom na tešku međunarodnu situaciju počele su se nekoje sile međusobno optuživati, da su one inspirirale ubojstvo Calinescua. Međutim je nova rumunjska vlada izdala dementi ovih vijesti, naglašujući da ovaj atentat ima čisto unutrašnje značenje. Ako se pak pozna borba Calinescua sa »Željeznom gardom«, tada se može lako povjerovati saopćenju vlade.

Borba sa »Željeznom gardom« nije završena. Vidi se to po čestim službenim saopćenjima rumunjske vlade, u kojima se javljaju nova uhapšenja i osude. Rumunjska se upravo obzirom na današnju tešku situaciju u tom dijelu Evrope nalazi u nezgodnom položaju, te bi joj trebalo bar u unutrašnjosti imati sređene prilike. Teško je međutim predvidjeti u kakvoj će koncepciji Rumunjska naći ključ za svoju unutrašnju konsolidaciju, jer su posljednjih godina vršeni razni pokušaji u tom cilju (vlada bivših predsjednika vlade, zatim vlada Gogina, patrijarha Christe-e, te konačno vlada Calinescua). Od unutrašnje konsolidacije će ovisiti i otpor Rumunjske i njezina snaga prema vanjskim problemima, koji danas od nje zahtijevaju mnogo opreza i elastičnosti.

Stipe Mosner

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 12 PROSINAC 1939. GOD. VII.

NEIZVJESNOSTI

(SAVREMENA KRIZA I MISLI PROF. HUIZINGE O NJOJ.)

I.

Čuju se glasovi i još većma se osjeća, da nije sve u redu u organizmu raznih naroda i čitavog čovječanstva: osjećaju to pojedinci, osjećaju to narodi, svijet. Neka kriza, dvojba, nismo li čak na putu nekoj dekadenci. Vrlo često se ističe sa stanovite strane samo socijalna kriza i marksisti misle, da je dosta, ako se ekonomski položaj sredi, jer sve i nije nego materija, i čim se ekonomski svijet postavi na novo tlo, eto — Edena opet na zemlji! Ali to se gledanje ipak ne prihvaća. Uzalud prezirati duhovno. Osjeća se i moralna kriza. Koliko se je zanosno u XIX. i početkom XX. i već u XVIII. stoljeću isticalo »napredak«! Mi smo smatrali, da je s time što napredujemo u znanju, tehnički, dana i veća kultura. No pita se, da li svako tehničko usavršenje sadržaje nužno i obećanje više vrijednote i veće sreće. Naprotiv osjeća se u XX. stoljeću sve više neko opadanje u vjeru »progresa«. Predsjednik Nizozemske Akademije Huizinga to ističe i smatra, da bi bilo zanimivo istraživati, kako je pomalo sve većma ispadao iz rječnika termin »napredak«, progres. Mi se sjećamo, kako se s patosom još početkom XX. stoljeća isticao »napredak« t. j. pomicanje u vremenu i s njim spojeno napredovanje u znanju kao mjerilo čovječanske kulture i sreće, kao njeno mjerilo i garancija. Zašto je sada nastala dvojba o tom, da svaki novi dan donosi više kulture i sreće? Što vele pojedinci o svojoj sreći, duševnoj situaciji? Što vele narodi, što da kažu sada, kad su se ovako divno zavadili, da bi stari Homerovi bogovi samo gledali, kako se to klanje usavršilo i kako se je politički moral, očito, podigao?! Ali ima još nešto najdublje. Još nešto osim moralne krize. Tu dolazimo do srži jedne knjige, koju je sada izdao prof. Huizinga, do intelektualne krize.

Za našu djelatnost treba nam pravilo, po kojem će se ona upraviti. Mi sve više osjećamo nemoć da se domognemo te etičke norme, a zašto? Huizinga utvrđuje, da su sve prijašnje krize imale ipak jedan svjetionik spasa, gledale su prema nekom retrospektivnom idealu, t. j.

vjerovalo se u etiku i tražilo se, da se opet povrati stanje, u kome se poštivalo ćudoredno pravilo. Danas čovječanstvo dvoji u etiku, jer dvoji u razum. Zato dvoji u etiku, jer ona treba da dobije pravilo od razuma, a u razum čovječanstvo našeg doba dvoji. Chesterton je u tom pogledu naše doba nazvao »vremenom bezumlja«. Oštra riječ, ali nažalost danas se doista um svuda ostavlja po strani počevši od filozofa, koji na mjesto razuma postaviše nova božanstva.

Što će nam, vele, apsolutna neka norma?! Čovjek je nemoćan da svojim razumom ide tako daleko. I predaleko idete, vele, jer mi moramo ostati uz život, naša istina treba da je nama skrojena po kalupu naših nagona. I što je istina? Mnogo pitanja, i baš oko te intelektualne krize razvija Huizinga svoje misli. Knjiga je pisana za intelektualno visoko stojećeg čitača. Misli Huizingove su međutim i naše misli. Zato ću ja ovdje baveći se tom knjigom zajedno iznositi njegove misli i nastojati neke stvari jednostavnije iznijeti i pristupačno onome, koji ne prati modernu filozofiju, koja nam jedina daje ključ za razumijevanje naše duhovne krize, kako je shvaća Huizinga i kako je uopće treba shvatiti.

II.

Kulturna pitanja su tema Huizinginih knjiga. Mi želimo da se ovdje zabavimo njegovim zadnjim djelom, koje raspravlja o onom, što bi imalo da bude u srcu pažnje naše u ove kritičke dane, njegovom knjigom o krizi savremene kulture. Ova situacija u svijetu, koja se eto mora i krvavo rasplitati, ovaj gordijski čvor, koga žele sjeći i rasjeći topovi i podmornice, tankovi i najnoviji krvavi njihovi drugovi aeroplani, mora da zabrinjuje člana svake zajednice, pa tako se i Huizinga, profesor sveučilišta u Leydenu, pita, što se to sve zapravo oko nas zbiva, oko nas, u nama. »Neizvjesnosti: esej o diagnozi zla, od koga boluje naše vrijeme«. Dakle vrijeme naše boluje; da, Huizinga stavlja i odličnu diagnozu, s kojom se pisac ovih redaka posve slaže, a kud idemo, neizvjesno je; no s Huizingom slažem se i u tome, da nas nada ne smije napuštati: nadati se uvijek je još i ljudski moguće, a ko kršćanski misli (kao što profesor Huizinga), taj zna, kad nad svijetom i nad ljudskim mislima kruži, dominira njima i upravlja ih i ravna jedna silnija, jedna vječna misao, Promisao Božja.

U središtu, u srcu naše knjige je ideja, da je naše vrijeme dospjelo u krizu, koja se ne da prispodabljati s krizama prijašnjim, kao što je kriza za Renesanse, kriza za Velike Revolucije, jer je ta savremena kriza ukorjenjena najdublje u totalnom pomračenju najviših vrednota duhovnih: istine i etike. Ljudi u XVI. stoljeću, ljudi

u god. 1789. nisu izgubili svaku vjeru u istinu, moralna načela bila su tek praktički u pitanju, u koliko se naime nisu praktički poštivala ili se krivo tumačila, dok danas se uopće pita čovječanstvo s Pilatom: što je istina? i u vezi s tim smatra, da načela etike uopće ne postoje, ne mogu postojati kao nešto općenito vrijedno, obvezatno, apsolutno neoborivo, jer se pojam istine sav uzdrmao u svojim temeljima. Knjiga Huizingina srodna je svojom središnjom misli idejama francuskog filozofa Ernesta Seillère-a. Taj filozof (koji ima učenika i kod Bugara) smatra, da zlo, od kog bolujemo, dolazi od toga, što naš život ne rukovodi više jedna objektivna istina, već se mi predajemo lažnoj mistici, ne pravoj mistici, koja se ne protivi razumu, koja na razumu nadograđuje, te je nadrazumna, nego se mi predajemo lažnoj mistici, koja razum zabacuje, ne vjeruje u moć razuma i razumno rješavanje ljudskih stvari, te se oslanja na iracionalne elemente našeg bića, srce, čuvstva, kojima se slijepo predaje. Tako dakle sve ono, što je u našem biću zvano da primi tek pravac od više instancije, od jedne instancije, koja je zvana i kadra da jedina razmrsi čvor, gordijski čvor naših mutnih elemenata, onog vrijenja čuvstava, nagona, koje još sve tek obećaje čisto vino, postaje naš vodič i mi se ne vjerujući razumu u slijepoj vjeri damo voditi čuvstvima, nagonima; njih i sve iracionalno u nama pozivljemo na vodstvo, vodstvo lažne mistike, koja ne traži dokaza ni opravdanja, te je u biti nužno, psihološki nužno, egoizam: svakog vode čuvstva i nagoni onome, što njemu prija, koristi, što se njemu baš hoće, bilo pravo ili ne. Tako je lažna, »naturistička« mistika za baruna Seillère-a isto što i imperijalizam. Dok nas prava, vjerska, mistika čisti od egoizma, gradeći na razumu, ova nas, gradeći na obožavanju nagona, instinkata, »prirode« (zapravo ove niže naše prirode) odvraća od pravde i izruča međusobnom sukobu, lažna mistika je u biti imperijalizam, jer je egoizam, jer je »naturizam«. Iracionalizam je i za Huizinga vrhovno zlo naše civilizacije, jer iz njega izlaze posljedice teoretske i praktične, a između tih praktičnih posljedica Huizingi se čini najkobnija i tako značajna za naše vrijeme ideja »amoralne države« t. j. po toj teoriji država je biće iznad dobra i zla, ona ide samo za razvijanjem svoje moći, svoje sile, i osim te sile i nema nikakva dobra, kojem bi se ona poklonila kao višem, t. j. kao dobru, koje bi je moglo priječiti u njenu razvitku. Pravda nije nad silom; takovo što spada u eri iracionalizma i kulta »života«, u carstvo bajki, i to neupotrebivih bajki. (Jer ima i upotrebivih bajki, kako ćemo vidjeti, kao što su »mitos« rase, krvi ...).

Huizinga udara na iracionalizam, kult »života«, rekoh, jer nas najnovija filozofije ne vjerujući u moć razuma hoće da tobože »poveže« sa

a sve, što hoćeš, pa i sam nihilizam. Ako tako filozofiramo, jedne istine, nego 100 i 1000 istina, kolikogod istina ljudi ıvljuju«, onda nema ni objektivnih norma t. j. pravila života, ivnih kulturnih, duhovnih vrednota nego samo subjektivnih, h o prohtjevima i o ukusu individuuma. Gubimo pojam istine; vele, statične istine, dolazi dinamična, procesualna. Treba znati »egzistenciju«, dokle je sve i istina. I paradoks, dakako, n; egzistencijalisti to sami izričito vele: mi moramo priznati ijalno« pravo i nihilizma, jer i on postoji, i on se doživljuje, on »isfilozofirati« iz svijeta, jer je tu i ne odlazi iz svijeta. Onaj, hvata za »objektivno«, nije za takovu filozofiju vjeran egzisten- apsolutizira i univerzalira i gleda bitak u jednom položaju. Eto, da dolazimo do tragedije kulture. Zato je za nas istina objektivna, dvojimo u moć razuma, koji može dati općenite norme za vot, za život pojedinaca i naroda. Ja sam ovdje ovo egzistencijali- filozofiranje podrobnije iznio, jer se kod nas manje pozna, a Hui- regbi pretpostavlja njegovo poznavanje, te je knjiga u glavnom ıpačna samo intelektualcima, kojima su filozofska strujanja manje poznata. I konačno, ako tako kultura dolazi u pitanje, jer vrednote ze u pitanje, za Huizingu je ono, što ga osobito zanima »amoralna ıva« i opasnosti, koje ona krije. Georges Sorel, poznati apostol nasilja vojim »Refleksijama o nasilju« »povukao je iz svega toga praktične i itičke posljedice, koje su tu sadržane, i tako je postao duhovni ac svih savremenih diktatura«. (str. 101). Seillères tvrdi, ı je Rousseau zabacujući razum i proglašujući primat čuvstva otac ıžne, naturističke mistike i s time imperijalizma. I doista današnje bio- oško i »egzistencijalno« filozofiranje dovelo je svijet do marksističke »borbe klasa« i do rasističkog klanja u ime »mitosa« krvi i t. zv. supe- riornosti vlastite rase. Huizinga se poglavito zaustavlja na rasizmu i na njemačkim teoretičarima »amoralne države« (Karl Schmitt: Der Begriff des Politischen, H. Freyer: Der Staat, Karl Mannheim: Zeitalter des Umbaus). Freyer piše: »Po sebi je osvajanje uvjet opstanka države... Da se među ostalim državama država doista osjeća državom... treba joj oko nje sfera osvajanja... Treba da osvaja, da uopće postoji« (str. 122). Dakle je postojanje države isto što grabež. »Da li je moguće brutalnije nijekati malim državama pravo na opstanak?« (str. 123). Tako pita Huizinga. Dakako, da nije. I te teorije, koje zabrinjuju Huizingu, zabri- njuju i mene i nas sve. Sve je za Freyera samo rat, sav život je rat: »Sva politika sastoji u tom, da se vodi rat samo s drugim sredstvima«. Znači: i mir nije ništa drugo, nema u vidu drugo doli klanje (str. 123). To se slaže i sa Spenglerovim pogledima, za koga je »čovjek naprosto grabež-

[illegible] zvijer . . . Zovući ga tako, jesam li uvrijedio čovjeka ili životinju? Jer ona velika [illegible] zvjerad je plemenito stvorenje najsavršenije vrsti, koje ne poznaje licemjerstva ljudskog morala, koji nije drugo nego slabost« (str. [illegible]).

Prof. Huizinga uostalom ide redom u svojim izlaganjima, dok sam ja nešto odmah u srž njegove knjige. Zato na početku daje definiciju kulture »O kulturi govorimo, kad gospodstvo nad prirodom u domeni tvarnoj, ćudorednoj i duhovnoj, podržava u nekom društvu jedno stanje uzvišenije i bolje negoli to donose sobom dani naravni uvjeti, a karakteristike ima ove: harmoničnu ravnotežu duhovnih i tvarnih vrednota te određeni, više manje homogeni ideal, prema kome teže razne djelatnosti zajednice« (str. 45, 46). Mi se ne ćemo zadržavati na pojedinostima, ali nam odmah udara uoči da tu dolaze u obzir i duhovne vrednote. Pače knjiga odiše duhovnim mirisom isto tako jako kao i visokom intelektualnim razmahom. Huizinga slijedi modernu nauku, prožima njene najtanje žilice, vidi, kako se fizika zaustavlja na formulama (»ono što se otkriva dade se izraziti formulama, ali je naša mašta apsolutno nesposobna da si doista i svjesno prisvoji dotičnu realnost«), on prati znanost koja je došla »na granicu naše umstvene snage (str. 62). Negda su učenjaci govorili odlučno: »to je tako, kako vam kažem, a sada? »Čini se, da . . .«, tako sad govore i sami se boje dalje od formule. »Poznato je da mnogi fizičar radeći u duhovnim sferama, za koje se čini da ljudski organizam nije stvoren, osjeća tako težak pritisak, da ga vodi do očaja« (str. 62). Što je, filozofski uzeto, uzrok? Postoji li uopće ,uopće'? Učenjaci dvoje. Sve je nestalno. Pa ipak kulture nema bez smisla života. Tu je Huizinga velik, i on se ne da zamamiti sirenskim glasovima »života« i »sa životom povezane« filozofije. »Ostaje važno pitanje, da li se uopće viša kultura može održati, ako nije u nekoj mjeri upravljena prema smrti? Sve kulture iz prošlosti, koje poznajemo, bijahu upravljene prema toj konačnoj točki života« (str. 111). Ako pak država počimlje stavljati moral izvan porabe, onda se pita Huizinga s Mannheimom, ne će li uz sve veću »demokratizaciju« prosvjete napokon i masa stati sve više stavljati i privatno moral van porabe? (str. 146). Zato mu se i čini, da je nauka o amoralnoj državi »bez sumnje najveća« pogibelj za našu civilizaciju, jer s jedne strane ubija samu državu, odnosno države, a s druge truje i pojedince te »sadrži u perspektivi anarkiju i revoluciju« (str. 150). Nepravedno bi bilo htjeti predbaciti možda Huizingu, zašto se zaustavlja baš tu, i zar ne zna on za sve zlo, koje smo baštinili i iz demokratskog svijeta. Huizinga samo upire prstom onamo, gdje vi[illegible] sada osobito zlo, i gdje vidi najveće zlo. Inače on vanredno f[illegible] moderno vrijeme uopće, »opće slabljenje

suda« t. j. logičnog suda u čovječanstvu (pogl. VII.), »pad kritičke potrebe« t. j. sve veći manjak kontrole razuma u modernom čovječanstvu, zatim »pad ćudorednih normi« (pogl. XIII.).

III.

Mi smo bili zašli odmah u srž knjige i pretresli smisao ove krize svjetske, koja je prema svemu dakle intelektualna kriza t. j. kriza suda, logike, jer kritičnog suda sve više nestaje, (i to vrlo zgodno konstatuje i dokazuje Huzinga), i jer se traži samo egzistencijalna, regbi lična neka »istina«, proživljenost naše cerebralnosti, ili opet neka osebujna povezanost te cerebralnosti sa životom, jer je istina oduvijek respektirala životnu stvarnost, ali nije bila sluškinja ili čak ropkinja života u smislu nagona, prohtjeva, bioloških egoističkih brutalnosti, nasilja i sl. Zaista se negda vezale međusobno Istina i Pravda, ko što je i Pégguy smatrao, da u njima leži »mistika« čestita života, a sve ostalo je život nečestit; izrabljivanje pak »mistike« u sebične svrhe, okoriščivanje prividnim idealom zvao je »politikom«. Nažalost, danas već ne traže ni prividnosti, već otvoreno ispovijedaju, da svaki živi po svojoj istini »po svojoj fasoni biva svaki blažen«. Iz intelektualne dakle krize slijedi i moralna. Jer moralna norma je logički sud o našem vladanju, kakovo treba da bude. A u suđenju mi zapinjemo. Huizinga upozoruje na reklamu, što nam je poznato, na gotove sudove pobrane iz novina. Čovjek današnji već kod doručka nalazi svoje novine. Okrene radio i sluša... Pasivan je, ne sudi... Zanimljivo, Huizinga slijedi sve moderne tekovine i oštro zapaža, kako one našu psihu modificiraju, inficiraju i premda on dabome ne će poput ekstremističkog kakovog Tolstoja na te izume udariti anatemu, on vreba na one regbi imponderabilne promjene, koje oni stvaraju u modernoj psihi. Film, radio, kino, sport: treba da vidimo duševnu influenciju tih novih kulturnih polja. Film nam pruža vizuelne slike u strahovito brzom tempu, i sad ako se i sami malo zamislimo, priznat ćemo: sposobnost da hvatamo slike porast će, ali dali s tim usavršenjem vizuelnog hvatanja ide i intelektualno i moralno uporedo? Kad čitamo, možemo se zaustaviti, meditirati, ako želimo i sate i sate. Mogu odložiti knjigu na čas, mogu produljiti meditaciju, mogu »među recima« čitati, jer čitam lagano, i svoje i tuđe pritajene misli, meditiram više ili manje. U filmu vizuelno ubija meditaciju, pogoduje gubitku kritike, premda Huizinga smatra, da se kinu obzirom na same komade prikazivane nikako ne može prigovarati nemoralna tendencija. I radio nas sugerira, i govor, koji se tako sve više nameće kao oblik kulturne hrane, mjesto starinskog čitanja, ne daje meditaciji mogućnosti, koje joj daje lektira. Ja sam ovo sve kazao svojim riječima na temelju

Huizingine knjige. »Između kazališta i kina ima prelaz od promatranja prave igre i s j e n e te igre« (str. 74). Ko bi sve te fine primjedbe iznesao! »Glas odaslan po eteru tek je jeka« (ibid.). Razlika je gledati komediju Molièrovu u kazalištu i slike filma. »Ta promjena u dispoziciji duha znači zastoj u igri brojnih intelektualnih funkcija« (ibid.). Neki je zanešenjak kovao u zvijezde radio i film kao buduće odgojitelje čovječanstva. »To bi u istinu bio strašan korak prema barbarstvu« (str. 211). Kulture nema bez meditacije, a meditacije nema bez vremena, koga mi danas imamo sve manje. Kulturi je, držim, potreban stanoviti »dolce far niente«. U sportu gleda Huizinga kako se uvlači p u e r i l i z a m t. j. miješanje igre i zbilje, pa je uostalom puerilizmu posvećeno čitavo poglavlje. Huizinga smatra da je taj puerilizam karakterističan za naše vrijeme i posljedica one nedostatne kritike i suda. Puerilizam je davanje važnosti aktivnostima, koje to ne zaslužuju (svakojake parade i marševi u koraku), a s druge strane oduzimanje karaktera igre igri uslijed načina kako se igra. (Društvene igre i njihovi kongresi, nacionalne strasti kod sporta.) »Konfuzija među igrom i zbiljom ... je od svih znakova zla, od kog trpi savremeni život, bez rasprave najvažniji« (str. 179). Uz to govori pisac i o lažnom » h e r o i z m u «, koji je samo maska kolektivne umišljenosti »mi i naši«, pa nije zapravo opet nego puerilizam, čini mi se, ako se uoči bit pravog heroizma, koji ne sastoji samo u boji košulje. Svagdje vidimo u tim izlaganjima defekata savremene kulture da se dodiruju intelektualna i moralna sfera. Tako je i s freudizmom. Iz ove opasne teorije izlegla se opasna zaraza. Freudizam je za Huizingu »u biti mnogo protukršćanskiji nego sama etička teorija marksizma« (strana 132). A što znači etika u marksizmu? Govori se o drugarstvu i vjernosti radnika, ali čim te ideale marksizam motivira? Jedan priručnik mladog sovjetskog građanina uči nas, da vrijednost lojalnosti vrijedi samo zbog interesa klase i ukoliko to traže interesi klase, te je vrijednost njena etička otprilike ista »kao što je pristojno i korisno imati čiste nokte« (str. 132). Gdje je tu neka opća norma u smislu kršćanstva, islama, budizma, kantizma? Zašto je pak freudizam još niže kotiran kod Huizinge od etike marksizma? Jer, veli, podređuje sve podsvijesti, njenom mutežu nagona, te tako »podređuje krepost opačini« (ibid.) Ja bih još zamjerio freudizmu napose to, da je sve osumnjičio, čak sve više (duhovno, vjeru) kao sublimaciju nižega! On je iznio i istinite činjenice, ali rezultat freudizma, njegove teorije, u vladanju ljudi je danas ono licemjerstvo, koje se najbolje opisuje Kristovim riječima: »Jao vama, jer vi ocjeđujete komarca, a gutate kamilu«.

Tako se eto intelektualno i moralno vežu. Iz lažne intelektualne pozicije slijedi i lažna moralna pozicija. A socijalno? Ono je danas svima

na ustima. Ni Huizinga ne mimoilazi posve socijalno. Ali on upozoruje da iz definicije kulture izlazi, da među materijalnim i duhovnim treba da vlada ravnoteža (str. 225.). Socijalno nije sve. To je jasno, pa je i u duhu cijele knjige da se reče: socijalna kriza je posljedica moralne krize, a ta je posljedica intelektualne krize. Na staleškoj osnovi dade se postići obnova (str. 226.). Sve Crkve tu su zvane i vjerske organizacije, ali će »triumfirati samo ukoliko uspiju očistiti srca svojih vjernika« (str. 226.).

Huizinga nije pesimista. On ne drži, da je danas moral pao na niže nego za prijašnjih vremena, no kriza je u tom, što se ne priznaje, da ima neka moralna norma. To pak slijedi iz intelektualne anarhije. Ovaj iracionalizam, o kom smo govorili (u II.) očituje se i na polju umjetnosti i Huizinga ga prati na polju likovnih umjetnosti kao ekspresionizam i nadrealizam. Umjetnik hoće da nadvisi razum, da dade »ideju, život neke stvari«, »nešto misli nepristupačno«. Ili kako Chagall veli, umjetnost proističe »iz predanja mitosu života... A vjersko predanje životu ne podnosi rasprave« (str. 195., 196.). Tako smo eto i tu bez kontrole! Zanimljivo je gledati naš moderni svijet, kako se međutim on to fanatičnije hvata svojih ideja, što mu se samome više čine mitosom. »Mitos krvi!« U nas je dr. Ivan Sisarić napisao »Hrvatski mitos XX. stoljeća«, gdje je pokušao seljački pokret kod nas prikazati kao naš mitos i približiti ga führerskom mitosu. Dr. Sisarić je svjestan, da sve svoje izvode ne dokazuje, ali on traži vjeru, jer mitos i traži slijepu vjeru, mitos ni kod njega ne treba logosa. Uostalom to hrvatsko djelo, koje ima da znači pendant Rosenbergovu »Mitosu XX. stoljeća« (t. j. mitosu krvi i rase), pisano originalno (u smislu dvostrukom ove riječi) nije bilo — koliko ja znam — predmet jedne znanstvene analize. Ni ja se ovdje dublje na upuštam.

Ja sam diljem ovih redaka razglabao Huizingine misli, dodavajući nešto od svojega. Ali mogu reći, da se moje misli s njegovima poklapaju, obzirom na bit kulture i na lijek, koji on daje za našu krizu. Fina zapažanja Huizingina nisu mogla biti iznesena u pojedinostima, ali je izneseno bitno. Pa koji da nađem bolji zaključak od fine primjedbe Huizingine, od suptilnog osjećaja, da je potrebna katarza, čišćenje. »Trebat će staviti sordinu ovoj egzaltaciji života. Morat ćemo se sjetiti, da je već Platon govorio o zanimanju mudraca da sastoji u pripravi na smrt. Samo jedna čvrsta orijentacija života prema smrti dopušta plemenitu porabu životnih sila« (str. 230.). Za plemenitu misiju obnove, koja će povezati novo i staro, otmjeni duh Huizingin traži kao odgojitelj mladeži njenu potporu i on vjeruje, da će tu potporu u nje i naći.

Mi tražimo izlaz. Kad i kako ćemo ga naći, ako ne priznamo jednu opću, etičku normu (»navadni moralni red«), ako opet ne uspostavimo opravdani kult logosa. Nered nas ne će spasiti, niti nered bez ćudoredna pravila, niti nered lažnog autoriteta, osnovanog na tiraniji. Ponor izaziva ponor, nered tiraniju. Zato je samo pravi ćudoredni red garancija sređenja i sreće. Ta se nalazi doista u ćudorednom redu, koji nije niti nered, koji izaziva kao posljedica tiraniju, niti tiranija, koja izaziva za sobom nered. Red, u kom je mjesta za svakog čovjeka, ljubavi za svaku dušu. U redu, naravnom ćudorednom redu je garancija izlaza iz krize i mogućnost prave ere čovječnosti, ljubavi. Taj naravni »ćudoredni red otkriva nam naš razum na temelju ispitivanja prirode i zadaće čovjekove. On je garancija kulture i bez njega nema izlaza iz krize kulture.

Dr. Drag. Čepulić

MOLITVA

Molim Ti se, Gospode,
Da se izbrišu boje crne
I da pustiš to mnoštvo
Koje na vrata radosti grne,
I da hromi čovjek prohoda korakom.

Povrati zemlji blagoslove ploda,
Žedjama srca
Izvore voda,
Sjaj novoga roda.

Daj jablanima uzraste vitke
I oblacima boje žitke
Za dušine napojnice pitke.

Neka srca procvatu
U sunčane biljke,
Zvjezdane svjetiljke.

Daj, da poraste sjaj bića
U nedostiživa otkrića,
Zvjezdana krvoprolića.

Neka se letovi mašte
Dignu u božanske bašte.

Daruj slobodu nacija,
Mir svemirskih rotacija.
Koralje oblaka
Mirisavih traka,
Boje akacija.

Neka se Duh tvoj javi povrh voda
U trepetavosti oda
Za noćni mir svoda.

Pokaži sjaj dušinog lica,
Dar božanskih klica,
Ljepotu prvotnih klica.

Daj, da se srce otme
S ropskoga lanca
Za melodije večernjih romanca.

Neka procvate u sunčane biljke,
Zvjezdane svjetiljke.

Branko Klarić

STVARANJE LIČNOSTI I NAUKA O ODGOJU

Da je čovjek i danas u središtu filozofijskih interesa i spekulacija svjedoči nam sva problematika današnje kulture, čiji je smisao J. Cohn (»Der Sinn d. gegenwärtigen Kultur«) postavio u poglavljima: čovjek kao pojedinac, čovjek u zajednici, čovjek i svijet, čovjek i Bog. Problemi možda začeti još u starih grčkih mislilaca, dobili su danas svoje novo postavljenje i osvjetljenje. Iako smisao života promatran s Euckenom hrli osvajanju višega (duhovnog) svijeta, i etički aktivizam u dnu svoje težnje nosi izgradnju jedne nove kulture, ipak projekcija ove ljudske suradnje na stvaranju novoga životnog reda nije zaboravila, da prije svega mora stvoriti duhovnu snagu u čovjeku-osvajaču samom. Tim potreba l i č n o s t i, faktora u »vječitoj renesansi« (Spranger), postaje centralnim problemom svih reformnih pokušaja i sav politički, kulturni i ekonomski život traži u današnjoj krizi prije svega: ličnost.

Oličenje ove potrebe predstavljeno nam je po bogatstvu razmišljanja o problemu ličnosti, misli filozofa, pedagoga, historika su reflektori sa raznih strana, ukazujući na sve poteškoće određenja sadržaja i opsega ličnosti, definiranja, a konačno na temeljno pedagoško pitanje: s t v a r a n j e l i č n o s t i o d g o j e m. Na filozofijskoj komponenti ovoga pitanja ocjenjena je i postavljena ličnost kao najveća životna vrijednost i ideal (Kant), Schleiermacher je gleda u znaku »čovječnosti u individuumu«, Herder izmiruje njezinu ulogu i značenje društva u stvaranje humaniteta (»Briefe zur Beförderung d. Humanitet«), Goethe je cijeni kao najznačajniju socijalnu vrijednost (»W. Meisters Lehrjahren«), Schiller je kantovsko-etički interpretira, a Eucken gleda stvaraoca i preporoditelja zajednice.

Intenzivno učestvovanje u razmatranju i određivanju karakterističnog za značenje ličnosti postalo je, napose u današnjici, ogledalom žurbe, a da ne velimo površnosti, pa je od bliskih značenja: subjekt, individualitet, ličnost stvoren odnos međusobnoga posuđivanja pojmova. Tako čitamo o »jakim individualitetima«, o snažnim ličnostima«, o »subjektu« i »objektu«, u čemu svakidašnjica ventilira često svoje potrebe tražeći pravi izraz.

Odrediti subjekt znači usmjeriti ga u spoznajnom na objekt, individualitet dobiva (po Zellweckeru) svoju karakteristiku u socijalnom (prema »vani«) upravljenju dižući se svojstvima (u dobrom ili lošem) iznad prosjeka. Ličnost (d. Persönlichkeit) je psihološki (prema »unutra«) tendirana, ona, svestrana s najbogatijom djelatnošću ostaje u granicama (»im Grenzen frei sein«). Sallwürk baveći se istim problemom određivanja pokušava da individualitet označi negativno (nije kao drugi), dok

ličnost određuje pozitivno (uz vlastita svojstva, vlastitim radom stečene vrednote promeće djelima).

Ličnost kao nosilac vrednota dobiva upravo u odgojnom svijetu svoje naročito određenje i značenje. Ona kao »odgajalačka ličnost« iscrpljuje svoju misiju i u prashemi odgojnog akta: odgajanik — odgajatelj — kulturno dobro u vidu načela: kroz ličnost za ličnost ukomponovana je na stvaranju kulturnog kontinuiteta. O važnosti »odgajalačke ličnosti« dobro primjećuje Spranger (»Psychologie d. Jugendalters«), raspravljajući o pitanju moralne zrelosti i odričući i ideji i kategoričkom imperativu i dobru samom onu snagu odgojnu, koju pruža osoba ličnosti. »Ličnost se može izgraditi samo po izgrađenoj ličnosti... Odgajanik mora jednom da postane ovisan o tuđoj ličnosti, da sâm postane ličnost«. Dok Spranger traži upravo osobu, Kerschensteiner analizirajući »dušu odgajatelja (Die Seele d. Erziehers«) koncedira izvjesno odgajalačko djelovanje velikanima. Po Cousinu i Carlyleu uzdignuti, dobili su u svijetu pedagogije funkciju (Rembrandt als Erzieher!), iako je tek u Pestalozziju našao poziv odgajatelja jednu prirodu, koja je dokumentovala: »Paedagogus nascitur...« Svojim odnosom prema odgajaniku, toj ličnosti koja nastaje (Gaudig) i prema kulturnom dobru (jer Stern uočuje, da tko negira kulturu ne može nikako da odgaja, odgajanje je kulturno djelo u najvišoj mjeri i pretpostavlja uvijek izvjesnu kulturu) odgajanik sliči na umjetnika-stvaraoca pružajući za svoje djelo ethos u vidu odgovornosti zajednici. »Odgajalačko stvaralaštvo« (Vuk-Pavlović) traži nosioca oblika u kojem će biti naglašen ne samo estetski čovjek, već i spoznajni (teoretski) tip, u težnji za transcedentnim (religijski tip), a sve će sjediniti ljubav prema čovjeku, taj temelj socijalnog odnosa Kerschensteinerova »pedagoškog učitelja«. Ako je Goetheova misao, da mnogo može dužnost, a beskrajno više ljubav igdje aktuelna, to u odgoju ona upravo ispunja sve. Tim će odgajanik ostvarujući vrednote u samome sebi ostvarivati ih i u drugima (duhovno srodstvo), pa se tu smisao »odgajalačke ličnosti« sastaje s idealističkim purizmom Weberova »vječnoga studenta«.

Akceptirajući potrebu stvaranja ličnosti kao i tekovine »vijeka djeteta« u naglašenim »dječjim pravima«, u »poštivanju djeteta« gotovo sve suvremene struje pedagogijske prakse postavile su pitanje načina stvaranja ličnosti. Zato i jest »pedagogija ličnosti« (Persönlichkeitspädagogik) po Lindeu tražila promjenu metoda u obuci, a ostali smjerovi i struje od »umjetničkog odgoja« (Kunsterziehung) i »škole rada« (Arbeitsschule) do Försterove »moralne pedagogije« zadojene idejom ličnosti, utirale i teoretski i praktično put do uvjeta, koji će omogućiti ličnost. U onom intimnom procesu utjecanja »odgajalačke ličnosti« na ličnost koja nastaje, jed[illegible]d reformatora nove škole, Gaudig, ne gleda više

prvoga člana u odgojnom djelovanju kao sunce u univerzumu. Gaudiga je posve okupirala ličnost koja nastaje i on mobilizira sve snage, duhovne i materijalne u korist buduće ličnosti. Karike osiguranja: škola, dom, crkva, država služe novoj ličnosti. Neke duhovno (solidaritet obrazovanih krugova), a neke materijalno (uvjeti).

Po Kerschensteinerovu zahvatu proklamiran princip totaliteta traži, da pojedine pedagoške aktove nikad ne određuje pojedina pojava, već istovremeno cjelokupno stanje ličnosti, koja se stvara. Tu i izlazi odgajatelj kao neki misionar budućnosti, vrtlar kulture, koji će »čovječnost« svoga odgajanika odrediti stanicom za kulturu i kontinuitet. I sve proteste protiv »šablone« u obuci nadglasao je zastavnik »pedagogije ličnosti« Linde, navodeći: »Metoda nije u stanju da dade ono, što se od nje očekuje. Nijedan obrazovni materijal obrađen po ma kojoj normi ne dobiva odgojnu snagu, taj živi više u duhu odgajateljevu i ovo novo formiranje obrazovnog materijala u ćudi nastavnikovoj nerijetko čini svu metodsku obradu suvišnom« (smisao »Das Unterrichtliche Empfinden«). Ovo naziranje jest ujedno i sinteza voluntarističke ofenzive protiv herbartovske »obučne arhitektonike«, koju nastoje minirati neke moderne pedagoške struje u tvrdnji, da već sam predmet imade imanentnu (vlastitu) logiku, a ekstremi otvoreno naglašuju didaktički naturalizam ili čak nihilizam. Revolucionarni stav »pedagogije ličnosti« prema didaktici zauzima i H. Itschner, čiji odgojni motto: »In uns webt gestaltende Kraft« smjera na zahtjeve za vodičem, poštovanjem časti odgojanikove i novim shvaćanjem škole. Tada će obuka biti »oblikovana snaga u službi ličnosti koja nastaje, pomoću razjašnjavanja života«. Gaudig prezentira u didaktici mišljenje da se mnogo toga mora prepustiti ličnoj didaktičnoj savjesti odgojitelja, iako mu ovaj dobiva u školi tek neku pasivnu ulogu, dok E. Weber jedan od predstavnika »umjetničkog odgoja« traži učitelja formulatora, eksperimentatora i tehničara na odgojnom poslu stvaranja ličnosti. Svi kritici našega današnjeg školskog sistema ističu porazne rezultate kojima je škola obdarila život. Polovični ljudi u moralu, u politici, u kulturi. I pedagozi priznaju taj grijeh škole. »Potpuni ljudi su djelomično zato tako rijetki, jer svi naši odgojni zavodi uopće nisu nigdje organizovani za potpunog čovjeka, jer njeguju pogodne strane prije svega intelektualne« (Kerschensteiner). Zato se u svim reformama naglasuju uvjeti: stvoriti potpunog čovjeka, ličnost. Ne znanje, već obrazovanje. Zato i proces stvaranja ličnosti traži suradnju svih odgojnih faktora kako je to obuhvatio Gaudig, i samo njegov solidaritet omogućit će, da se ideja obrazovanja ogleda u svim obrazovnim idealima i time položi temelj nove organizacije obrazovanja. Kritika školske prakse neka uvijek unese smjernice ili sugestije za nove mogućnosti. Jer i sama »odgajalačka

ličnost« čiju ulogu za formiranje buduće ličnosti svi odgojni mislioci toliko podvlače ne će moći da nosi Vowinckelovu pohvalu »da se ne može iscrpsti, jer iz svakoga umiranja ona se rađa ponovo«, ako se ne stvore u v j e t i i m o g u ć n o s t i d j e l o v a n j a takove ličnosti. Doduše tim je značajniji primjer i uzor, kad se odgajatelj moralnim snagama nad svakidašnjicom podigne do pestalozzijevske visine, no to je samo velikim određeno, koji su život platili mučeništvom.

»Os vrijednosnog svijeta«, da govorimo s V. Pavlovićem, ličnost, ponukala je W. Sterna da njezin smisao osvijetli u svijetu mišljenja. Bogata literatura ovoga nasljednika Neumannova, gdje dominira »produktive Selbstentfaltung«, ta dobro opažena razlika čovječje ličnosti prema nižim vrstama, pružila je pred kongresom eksperimentalnih psihologa u Münchenu (1925.) važno učenjačko uvjerenje: »Ličnost valja shvatiti kao cjelinu, da se dobije smisao biti čovjekove«. Uklopivši skladno ličnost u zajednicu (»ispunjenje individualnih i nadindividualnih zadaća«) postaje ona saradnikom cjeline, u službi čovječanstva. Ne će li se tako ostvarivati ona želja pjesnikova: »Samo od plemenitog postaje plemenito«. I sva ražmišljanja o potrebi ličnosti nose u krilo odgojne nauke izvjesno vjerovanje i predanje. Traženje uvijek je jačanje, u svojoj čistoći ono je iskrena ispovijed zajednice. Težnja za ličnošću. Kao što je danas neobično aktuelno stanovište Leibnitzovo: »Dajte nam odgoj i mi ćemo izmijeniti karakter Evrope za manje od jednoga vijeka«, tako današnjica iskušava mogućnost pedagogije u stvaranju ličnosti. I svi napori, zahvati i pokreti odgojnih strujanja danas hoće da odgovore pozivu, hoće da opravdaju odnos života i škole (»non scholae sed vitae...) suponirajući ulogu ličnosti u programu i putu boljega života. Zrelost školske akcije dokazuju imena prominenata, i njihov »sempre avanti« posvećen je i pred budućom ličnosti i pred zajednicom u vidu lozinke što je ponesoše u djelo samo velike duše: »Što je veći čovjek, to je njegova ljubav dublja« (Leonardo).

Kamilo Križanić

»Pojam „heroj" preobličio se na jedan takav način, koji zbunjuje, te ga lišava najdubljeg smisla. Glorifikacija heroizma znači, da pojmovi služba, dužnost, zadaća nemaju više nužne snage, da osvoje narodne energije. Te energije treba da budu pojačane na način, kako zvučnik pojačava ljudski glas.«

Huizinga: Neizvjesnosti.

O religiji govori Jagić još na jednom mjestu (II. 35): »Kazat ću još nekoliko riječi o mojem odnosu prema religiji i crkvi. O tome mogu govoriti samo individualno uzimajući sebe kao objekt, i to prema katolicizmu, u kojem sam bio odgojen te se ga nisam odrekao, prema protestantizmu koji sam imao prilike izbližega promatrati u Berlinu među g. 1871—1872 i 1874—1880, i prema pravoslavlju ruskome u godinama 1872—1874 i 1880—1886. Mislim da sam nalazio najviše svijesne ozbiljne religioznosti kod protestanata, njima je služba bila draga, jer su uživali od razumne propovijedi i sudjelovali pjevanjem pjesama. Za oko možda je bilo nešto premalo sjaja, dok je kod katolika bilo obrednoga sjaja znatno više, isto tako kod pravoslavnih. Kod prvih privlači u novije doba ljude i bez svake vjere muzikalno pjevanje kao besplatni koncert u crkvu... Pravoslavna služba iako jednostranim pjevanjem bez muzikalne pratnje znatno ustupa svečanoj službi katoličkoj, ima u Rusiji za ruskog čovjeka tu veliku prednost, što on razumije i molitve sveštenikove i pjevanje zborova, po tome je njegova crkva institucija skroz narodna, kao što se sveštenik ne odvaja od naroda, koji kod katolika čini kastu. Ja sam lično s pažnjom slušao protestantske propovijedi, kojih u moje doba u pravoslavnim crkvama u Rusiji nikako nije bilo; kažu da je sama vlada, kraj niskog znanja svoga ruskog sveštenstva, zazirala od propovijedi bojeći se opasnih degresija; opozicija protiv propovijedi odazvala se čak nedavno u ustavotvornoj skupštini u Beogradu jednim paragrafom umetnutom u tekst ustava...«.

Pišući Jagić Račkome 4. ožujka 1887. o odnosu Hrvata i Srba dolaze i ova njegova opažanja: »Mene otkako sam ovdje najviše boli nesloga među Srbima i Hrvatima. Koliko vidim krivi su i jedni i drugi, gotovo više naši negoli oni s Istoka, jer Srbi su u strahu za svoju religiju, za svoje pismo, a kako danas nema na njihovoj strani upravo ni jedan čovjek, koji bi se isticao značajem, slavom imena ili ma čime, nema ni njihova mladež nikakovih ideala... Nama, tj. austrijskim Slavenima ne daj Bog katastrofa, koja bi mogla naše stanje još nesnosnijim učiniti. Jer da dođe do nevolje, Rusija bila bi voljna dati Češku Germaniji, a Istru Italiji. Tada bismo bili još jače osakaćeni, a Magjari postali bi još jačim faktorom u manjem okviru«.

U kulinarskom pogledu nije se Jagić u Petrogradu tužio kao u Berlinu i Odesi. Čini se da je on bio mali gurman u jelu, pa naročito ističe da mu je njegova žena u Petrogradu znala prirediti i našu gibanicu »pokrpanoga dedeka« (II. 20). A volio je Jagić i dobru hrvatsku kapljicu, pa mu je Rački znao poslati i po koje »barilce graševine«

iz svojega vinograda. Pa ipak Jagić nije bio sasvim zadovoljan s Račkim: »Naš veliki istoričar imao je uz druge velike kreposti jednu pogrešku, koja nije toliko smetala Akademiji, koliko njemu samomu t. j. on je bio suviše skup (škrtica), u kojoj skuposti oštetio je preko volje mene, a sebi nije umio pomoći i vezama ličnim sa stranim svijetom podići svoj ugled i svoje značenje. Dok je uza Strossmayera putovao u Italiju, padala je na nj sjena slave velikog vladike; ali otkada je postao zagrebačkim kanonikom, mogao je na svoju ruku putovati po slovenskom svijetu, po Germaniji, Francuskoj itd.« (I. 79).

Zanimljivo je i ono što Jagić pripovijeda o školstvu u Rusiji onoga vremena: »Osobito je Pobjedonoscev bio neprijatelj svake prosvjete, njegove su škole bile najgore, dok su jedino vrijedile škole izdržavane od zemstva, na koje su prijekim okom gledali organi ministarstva prosvjete i duhovne vlasti sinodalne. Ultrakonzervativni pogledi na potrebe narodne prosvjete naličili su otprilike na mišljenje jedne vrlo visoke aristokratske dame, koja je jednom kod ministra Deljanova na čaju, na koji smo bili pozvani Buslajev i ja, razvijala tu misao, da prostomu narodu ne treba u školi druge prosvjete van nešto najprostijeg računa i da umije čitati psaltir na crkvenoslavjanskom jeziku; što će mu proučavanje ruskoga jezika, koji on bolje pozna od učitelja? Kad smo se vraćali od Deljanova, nije se blagi inače Buslajev mogao uzdržati, da mi se ne bi požalio, što ljudi takova mišljenja kao ova dama danas u Rusiji vode veliku riječ. No opominjem se i jednog slučaja, gdje se očitovao sasvim drugojačiji pogled na značenje narodne škole. U selu, negdje oko Luče, našao se soldat, koji se ponudio da će učiti seosku djecu — škole nije bilo — čitanju i pisanju. Seljaci rado pristaše, nađoše potrebnu prostoriju, djeca počeše dolaziti na nauk. Ele o tom strašnom događaju dozna policija, zabrani invalidu posao, te s njim čak pred sud, pred »mirovnog sudiju«. Sudac upotrijebi zgodu da podvrgne kritici taj slučaj, te pošto je bio dužan da sudi, odsudi invalida na najmanju zakonom dopuštenu kaznu, na jedan rubalj, koji sam izvadi iz džepa te položi na sto za invalida. Toga su slučaja sutradan bile pune sve ruske novine, dakako na štetu državnoga ugleda«.

»Nekako tih godina počele se silno dizati srednje škole. Pozivu ruskoga ministra D. A. Tolstoja odazvaše se mnogi češki i galički učitelji klasičnih jezika. Njihov je položaj bio težak, jer su ih ruski učitelji smatrali ministarskim kreaturama te se od njih odstranjivali i mladež ih nije voljela, nešto zato, što su je mučili gramatikom klasičnih jezika (do čitanja i razumijevanja klasičnih pisaca nije gotovo ni dolazilo, čitanje napr. Tacita nije bilo dozvoljeno) nešto i poradi njihova neznanja ruskoga jezika« — pripovijeda Jagić.

Kad se radilo o organizaciji ruskih univerziteta Jagić pripovijeda ovu anegdotu iz toga vremena: »Imenovan god. 1885. članom komisije, koja će raspravljati o organizaciji ruskih univerziteta, kad mi se predstavi general Novikov, popečitelj petrogradskoga okruga, kojemu povjeriše tu službu samo zato, što je uza svoj »čin« znao nešto latinski. Prigodom predstave istakao je u svom govoru »da nova kultura zna i poznaje dva velika zla: jedno je presa, novine, drugo — profesori. Prvo je zlo manje opasno, jer mu se može doskočiti konfiskacijom, veće je zlo nekontroliranost profesorskih predavanja!« Lako se može misliti, kako je profesorski zbor, koji se sabrao bio oko njega, da čuje njegov program, bio zapanjen nad tim čudnovatim shvatanjem jevropske kulture. Razumije se da profesori ne htjedoše ispratiti g. popečitelja na izlazu iz dvorane. Kad se on na to potužio ministru, ovaj doznavši već prije od rektora, kakove je popečitelj ideje razvijao, primijeti popečitelju, da je svojom karakteristikom profesorskoga zvanja izazvao kod profesora nepovoljan utisak, dočuo o tome preko samoga ministra, ponudi popečitelj, da će se izviniti pred profesorima — ali do toga ne dođe, jer se ministar bojao, da ne učini popečitelj još veću ludoriju. Dok je klasički paroksizam potresao iz Petrograda Rusijom, svako i najmanje mjestance na Donu ili Volgi badava bi se naprezalo da dobije realno učilište ili kakvu inače školu za svoje praktične potrebe, ali gimnaziju gdje hoćeš i koliko hoćeš! Nekako u to vrijeme neopreznošću neke popečiteljske kancelarije u provinciji prodre u javnost jedan povjerljivi cirkular ministarstva narodne prosvjete, kojim se preporučalo direktorima da ne primaju u gimnazije i druge srednje škole djecu siromašnih ljudi prosta roda i niskog društvenog položaja, već samo najviše djecu činovničku, svećeničku, bogatijih građana i, razumije se, plemićku. Kad se taj cirkular razglasio po novinama, izazva buru negodovanja u svim krugovima društvenim. Meni je osobito milo bilo slušati, kako ljudi iz uvažene aristokracije grde ministra radi ovoga cirkulara«.

Od austrijske ambasade u Petrogradu poznavao je Jagić lično baruna Aehrenthala, koji se vrlo zanimao za rusku književnost, pa znao k njemu i u kuću zalaziti. Poznao se i s odličnim anatomom Vencelom Gruberom, češkim Nijemcem, koji je bio u Rusiju došao već god. 1846. za profesora anatomije u Petrograd, gdje je stekao za tu nauku u Rusiji velikih zasluga. Za 40 godina svojega profesorovanja u Petrogradu imao je na tisuće učenika, ali ruski jezik nije naučio, kao poneki akademici Nijemci. Pored svega bio je kod ruskih đaka vrlo popularan, jer je bio strog ali pravedan. A znao je i zaštićivati đake kod različnih demonstracija, kada su bježali pred policijom. I sakrivali su se u njegovu stanu, a

on nije dopuštao da policija u potjeri za đacima uđe u njegov stan. Zbog toga bio je jednom pozvan k vojnom ministru, koji mu se zaprijetio, da bi ga mogao »soslać v Sibir«, ali se Gruber nije dao uplašiti, već je samo mirno odvratio ministru »da ga može tek potjerati na austrijsku granicu« (jer je, iako ruski profesor, ostao austrijskim podanikom. (II. 43).

VII

Već god. 1885. živo se pogovaralo, da će Miklošić u penziju i da će mu Jagić biti nasljednikom, jer je to bila želja Miklošićeva i čitava fakulteta. Ni Jagićeva žena nije se tome protivila, jer je osjećala, da joj ni za kćerku ni za sina u Rusiji ne cvatu ruže. Da bude potpuno srećna u Rusiji smetala su uglavnom dva faktora: vjera i nacionalnost; »intimnosti, koja bi mogla dovesti do porodičnih veza, smetala su kod nas dva važna faktora: vjera i nacionalnost. Po katoličanstvu mi smo bili tuđinci i Rusima i Nijemcima, a po nacionalnosti bliži svakako Rusima negoli Nijemcima, iako je naš način života bio srodniji sa njemačkim negoli ruskim« kaže Jagić u svojim zapisima (II. 28). U Rusiji se kretala njegova žena najviše u njemačkom društvu, a Nijemci su u Rusiji sačinjavali osobitu »kastu vezanu među sobom tradicijama kao vrsta viša od Rusa i svih drugih narodnosti ruskoga carstva, ali uz to i tradicijama protestantizma kao strogo religiozni evangelici. U jednom i drugom pogledu, iako su nam vrlo ljubazno i uljudno išli na susret, smatrahu nas pak ne njima ne sebi ravnima. To je moja draga žena mnogo jače i življe osjećala nego ja, kao što su joj Rusi kao pravoslavni narod bili jače udaljeni dušom negoli meni, kojemu je čitav pravac slavenske nauke činio pravoslavlje djelom blizu srcu i duši. Katolicizam bio nam je otuđen poljskom narodnošću, tako da ja nisam o njemu vodio nikakva računa, a moja žena utekla se pod zaštitu francuskog oblika svoje religije« (II. 15). U petrogradskom univerzitetu primili su glas, koji je o Jagićevu imenovanju za Beč god. 1886. došao kao telegram iz Beča u sve ruske novine, »sasvim hladno i indiferentno«.

I tako je Jagić god. 1886. došao u Beč kao profesor slavistike i započeo svoj rad na bečkom univerzitetu. Čini se da ga njegovi bečki slušaoci nisu baš najoduševljenije primili, a i među Hrvatima bilo ih je vrlo malo, koji su ga uz tu prigodu pozdravili. »Ne marim, nisam došao u Beč da prodam svoje uvjerenje. Sada su protiv mene već Česi (radi kraljodvorskog rukopisa), Malorusi (radi moga Moskovizma), Hrvati (radi Srbohrvatstva), čak nek Slovenci (što ne vjerujem da je crkvenoslovenski jezik njihov)« — tako piše Jagić Račkome 24. kolovoza 1888. A prije 4. lipnja iste godine piše Račkome: »Mladež luduje u svom

separatizmu te se prepire o hrvatstvu i srpstvu, za što ja nemam smisla. Po mojemu svaki uspjeh Hrvata u kulturi koristi Srbima, i naopako, te pravdati se o imenu dan je današnji veliki anahronizam. No naša mladež mudruje drugojačije, te take ljude sažaljuje. To je uzrok mojoj osamljenosti u Beču«. Napetost među mladeži hrvatskom i srpskom morala je biti tada vrlo velika, dok Jagić piše i ovo: »A nepromišljena i nerazložna napetost čak među mladeži tjerala ih je do toga, da su, kako mi se iz pouzdana izvora pričalo, jednom na mojim predavanjima tražili, dolazi li češće riječ »srpski« ili »hrvatski«. U takovim prilikama ne smije čovjek uvijek računati na popularnost« (II. 65). Mi ovo dodajemo, da nije ipak možda Jagić i previše u tom griješio dajući jednom nazivu prednost prema drugom, može biti nehotice, a znao je kakva »napetost« vlada među đacima, koji baš nisu o narodnom jedinstvu mislili onako kao on (II. 65). U pismu Račkomu 29. rujna 1888. javlja Jagić, da polazi u Rusiju i spominje incident u Bjelovaru, kad je car Franjo Josip ukorio biskupa Strossmajera zbog njegova telegrama, kojim je Rusima čestitao na proslavi 1000-godišnjice njihova pokrštenja: »Nemam pojma o impresiji, koju je učinio bjelovarski incident. Bog zna čemu je i to dobro. Kad bi u Hrvatskoj bilo malo više značajnosti kod ljudi, koji sačinjavaju vladinu stranku, sad bi bila prilika da pokažu Madžarima, da se ne smiju sumnjičiti pred kraljem naši najzaslužniji ljudi, jer te orgije, koje tjeraju madžarski i bečki čifutski listovi, moraju svakog poštenog čovjeka upravo u stid tjerati. Zar smo dotle došli u prosvijećenom 19. vijeku? Sve mi se čini, da su to oni znaci, o kojima govori Sv. pismo da će se pojaviti prije nego li će doći plačni dani. Ovdje u Beču, koliko sam mogao razabrati, svi razboriti ljudi duboko žale, što je klevetanje i sumnjičenje madžarsko palo na plodno zemljište ondje, gdje svaka dobra i oštra riječ zlosretno djeluje (II. 173). O hrvatstvu i srpstvu piše Jagić i u svojem pismu Račkome od 19. ožujka 1893: »Ja sam uvijek zagovarao jedinstvo naroda uz dva imena i dvije religije, ali današnji najmlađi mudrijaši neće više ni to da dopuste već upravo dva naroda!! Nauka mora ljubiti istinu, i ta će mene voditi u tom pravcu da između Hrvata i Srba nema narodne razlike, ne umijem čak ni uhvatiti ni razlikovati plemenskih, već se je to tako ispomiješalo da mogu dva rođena brata vrlo lijepo govoriti jedan da je Srbin, drugi da je Hrvat. U Dubrovniku i vidimo take prizore. Zato bi Vaš program morao govoriti ovako: u Hrvatskoj eto živi jedan narod, koji ima svoja historijska prava hrvatska, ali svakomu je prosto zvati se Hrvatom ili Srbinom, pisati latinicom ili ćirilicom, moliti se Bogu u katoličkoj ili pravoslavnoj crkvi. Kad biste Vi to jasno formulirali, znam da ni onda ne biste svakoga zadovoljili, ali otešćali bi poziciju onih,

koji se sada ludo sakrivaju za puko ime. Budimo iskreni, radi se već sada o kulturnoj i bogami političkoj supremaciji. Meni bi žao bilo, da tip srpski sasvim popane, jer je on čišći, više slavenski nego li naš hrvatski, ali ako tako pođe, kako vidimo da ide u Srbiji, bogami zlo i naopako«.

Boraveći Jagić u tuđini, u Njemačkoj i Rusiji, nije imao prilike, a nije ni mogao baviti se politikom. Ali ako mu se kad desila prilika, da izreče svoje političko mišljenje ili svoj politički »credo«, on je rado upotrijebio priliku. Što ćemo: On revient toujours à ses premiers amours. Tako je god. 1877—1878 napisao za »National Zeitung« u Berlinu članak, u kojem je zagovarao okupaciju Bosne po Austriji. »Ja sam računao — piše on — kao sigurno velika većina južnih Slavena, da će Bosna i Hercegovina pripasti Srbiji, ali evropske velike vlasti odlučiše drukčije, pa sam mslio, od dva zla izabire se manje. Kod toga me je vjerojatno vodila misao, ne sjećam se više sadržaja toga članka, da će Austrija imati toliko organizatorne kuraže, da će obje te zemlje sjediniti s Hrvatskom i Slavonijom u jednu za život sposobnu hrvatsko-srpsku grupu sa što većom autonomijom protiv pretjeranih zahtjeva Madžara, da oni tamo napreduju...« Na žalost, dodaje Jagić svome članku, u toj sam se nadi prevario. Austrija, čak i poslije aneksije, nije imala kuraže da što provede protiv volje Madžara (II. 307). Jagić je i čvrsto vjerovao u budućnost Habsburške monarhije: »Opominjem se što sam g. 1903. u Petrogradu razgovarao s pokojnim velikim knezom Konstantinom Konstantinovićem, predsjednikom Akademije nauka. Kad se je naime na brzu ruku sastao sveruski filološki kongres, kojemu sam ja predsjedao, veliki me knez pozvao na doručak u Mramornoj palači, te je tada kazao mišljenje, da će se poslije smrti staroga cara Franje Josipa carstvo raspasti. Ja sam bio tako slobodan primijetiti, da je ta bojazan neosnovana; Austrijanci će se, rekoh, i dalje držati, slovenski narodi u monarhiji, koji hoće da napreduju, ištu doista da steku više nacionalne slobode, ali opet jako osjećaju da od nevolje spadaju ujedno s drugim narodima što žive pod istom dinastijom, pa ne bi htjeli ono, što su već postigli, dati za nešto nesigurno. Strašni rat«, — dodaje sad Jagić u svom razgovoru — »kojega onaj plemeniti veliki knez, možda na svoju sreću, nije doživio, daje pečat političkoga proročanstva, koje sam tada izrekao« (II. 242).

U Beču, gdje je baš u toba dolaska Jagićeva politički život bio vrlo razvijen, imao je Jagić doskora prilike da se bavi pomalo i politikom. U Beču je naime 7. ožujka 1891. umro Miklošić, koji je bio član bečke Gornje Gospodske kuće, pa pozvaše Jagića da nastupi njegovo mjesto. On odmah obavješćuje o tom Račkoga: »Pošto se ja nisam za

mjesto otimao, nemam razloga bojati se da ću se okliznuti. U Gornjem domu rajhsrata ne pravi se politika ni u Pešti, a kamo li u Beču. Mislim da moja prisutnost neće slavenskoj stvari škoditi, a da ću koristiti, toga nisam rekao. Meni je dosta što mogu mirne duše reći, da nisam ništa uradio, po čemu bih pokazao da se za parlamentarnu ili političku slavu otimam. To ostavljam drugima, pa ću biti sretan, ako mi taj novi »čin« ne otme vremena, koje je skrozimice posvećeno slavenskoj nauci. U politiku se ne razumijem, niti hoću u nju da se miješam. Zato nisam odabrao mjesto ni na desnici ni na ljevici već u centru. U ljevicu ne spadam, mada sada priznajem da najviše političkoga talenta još ipak imadu Nijemci, u desnicu ne privlače me sebični Poljaci, koji, ako se što pokvari, preuzimlju krivnju, jer kod njih slavenske uzajamnosti nema ni za trunak. U centru sjede ljudi bez političke boje, među njima i ja...«. Na ovo pismo odgovara mu Rački 24. travnja 1891.: »... Autonomističko preustrojstvo je postulat i pravice i dobro shvaćenoga interesa monarhije. A takovo ćete i Vi svojim glasom podupirati. Da se niste otimali za mjesto u Gornjoj kući carevinskoga vijeća, rado vjerujem. Ali kada ste već tu, pokazati ćete svakom zgodom da ste ne samo slavista, nego i Slaven, pak ćete u tom pogledu natkriliti svoga predšasnika«. Jagić u svom pismu od 3. svibnja 1891. baca svu krivnju zbog slavenskoga neuspjeha na Poljake: »Ja sam se iz razgovora s Taaffom uvjerio da bi on htio, da može uspjeti, ići na ruku Slavenima, ali — Poljaci! Oni su 1. najveći rusofobli, slovenske solidarnosti nema kod njih ni za groš, a 2. oni su u Galiciji gospoda te im nije stalo do toga što biva u Češkoj, u Slovenaca, Istri i Dalmaciji. Zar ne bi bili naši Hrvati isto, samo da mogu? Jednom riječju mi smo u vrlo kritičnom položaju, jer je došao red da si sami krojimo sudbinu, a to ne umijemo; ili zar su Hrvati umjeli, kad je vrijeme bilo, shvatiti naše interese spram Ugarske? A zar umiju sada braniti ono malo prava što im zajamčuje nagodba? Kuda svi, tuda i ćoravi Mujo. Ni ja ne isključujem sebe iz naše rase. Ali ja se bar ne razmećem te ne obećajem unaprijed nikakve političke akcije. U kulturnim pitanjima možda ću moći koju dobru riječ uložiti, ali i to vrlo rijetko« (II. 187).

Ne baveći se Jagić sad donekle aktivnom politikom, nije tražio kontakta s narodnim zastupnicima iz Dalmacije. Tome se čudio već spomenuti Zorc u pismu od 14. svbnja 1887., pa među ostalim piše Jagiću: »Čudim se, da naši zastupnici u Beču nijesu Vam poznati osim Klajića i Bulića. Ta s kijem bi se imali usprijateljiti, ako ne s Vama?« Tome je docnije Jagić pripisao: »Što se Zore čudio, da se naši južni poslanici bečki sa mnom ne druže, tomu nisam bio kriv ni ja ni oni. To nisu bili ljudi od nauke, a kod mene nije bilo sredstava da ih

pozivam na večere«. To opravdavanje Jagićevo s večerama, neka mi oprosti sjena njegoša, vrlo je naivno. Bit će vjerojatniji drugi dio toga opravdavanja: »Donekle nismo se u politici razumijevali. Cjepkanje u dvije partije, srpsku i hrvatsku, nije mi bilo po ćudi. Priviknut, od ranih mladih godina ne praviti razlike između Srba i Hrvata, u čemu me još jače utvrđivao boravak u stranom svijetu, nisam mogao potpuno zadovoljavati ni jedne ni druge« (II. 65).

Jagić je, čini se, u politici pomalo počeo plivati oportunističkom strujom. Kad je umro Rački (13. veljače 1894.) mislio je, na žalost Jagić, da će najbolje počastiti njegovu uspomenu i odužiti se svom zaštitniku i prijatelju, ako učini »podvorenje« najvećemu silniku na banskoj stolici, madžarskom eksponentu grofu Khuenu Héderváryju, pokloniti se dakle onomu, kojega je veliki Rački prezirao i pred kim nije savijao svoje grbače. I to upravo poslije njegove sahrane. Kolike li razlike između Račkoga i Jagića! U jednom pismu Jagiću iz god. 1896. zahvaljuje mu Miličević na čestitki, kad je imenovan za predsjednika Srpske akademije (II. 225), ali odlučno otklanja, da ga uporeduje s Račkim: »Ja sam Vam zahvalan za želje, koje stavljate preda me. I dao bi Bog da se uredi što više i što bolje, tek poređenje s nezaboravnim Račkim bit će suviše drsko«. Svoj posjet grofu Khuenu opravdava Jagić ovako: »Tom sam prilikom (naime poslije pogreba) Račkoga mislio da uljudnost ište da učinim vizitu (II. 202) banu Hedervaryju nadajući se, ako uložim toplu riječ za Akademiju, da bi možda to moglo pomoći. Iz prepiske znao sam, da Akademija, preko svih dužnosti sa strane vlade prema ovom najvišem kulturnom zavodu, ne dobija ni pare iz zemaljskoga budžeta. Znao sam i to, da tu igraju neku, svakako ne posljednju ulogu, lični odnosi. Rački je ostentativno pokazivao kako prezire i ignorira Hedervaryja, a taj apsolutistički gospodar nije se umio savladati, da se ne bi osvećivao radi Račkoga Akademiji. Rački nije trebao metanisati Hedervaryju, ali kao predsjednik (dok je bio u tome zvanju) Akademije, zavoda zemaljskoga, imao je mislim dužnost, kada bi se pokazala potreba, javiti se lično i zakonitomu glavaru zemlje. On ne htjede nigda toga učiniti, a kada bi bio učinio, možda vrlo rijetko samo u najvećoj potrebi, pa da nije time postigao boljega raspoloženja prema Akademiji, tad bi još veća odgovornost pala na Hedervaryja da nije spram Akademije vršio svoju dužnost. Gadna ljaga padala je dakako na sabor, što se nije sjetio dužnosti te Hedervaryja opomenuo, da je zemlja dužna dati neke subvencije Akademiji iz zemaljskoga budžeta. Tako se dakle griješilo s više strana, a ja sam mislio, da moj akt uljudnosti, ako ne bi upravo pomogao Akademiji, barem škoditi joj neće... Razgovarao sam gotovo čitav sat hrvatskim jezikom; Hedervary pohvalio mi se da

sada već ima širu inteligenciju kao u svom džepu, dok isprva to nije bilo tako, te se osjećao posve izoliranim. Ja sam mu preporučio na srce Akademiju, ali kako se poslije pokazalo nije urodilo nikakvim plodom. . . . Na me je Hedervary učinio utisak okretnog »mahera«, s uspjehom kod slabe okoline, kakova je hrvatski sabor, dok u jakoj madžarskoj sredini nije imao uspjeha«. S ovim dakle posjetom i poklonstvom banu Hedervaryju nije Jagić imao nikakva uspjeha. Oholomu i bahatomu madžarskom grofu svakako je laskalo, što mu se došao pokloniti najveći slavist svojega vremena, član Gospodske kuće, hofrat, član toliko učenih društava, okićen visokim stranim redovima, ali mu nije imponirao, štoviše nije mu nikad vratio posjeta. Na taj posjet zacijelo ga je nagovorio njegov brat Ivan, svetošimunski župnik, veliki madžaron, zastupnik na hrvatskom saboru, stipendist — kako su podrugljivo zvali hrvatske zastupnike u zajedničkom saboru, koji su u Peštu išli samo na glasovanje, kad su različni madžarski režimi trebali većinu. Ovaj brat mu u jednom pismu o grofu Khuenu piše: »Ovako čista karaktera nema u Hrvata i [illegible] vjeruje« [illegible]

Dr. David [illegible]

VIOLINA SLAVE

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] Kuhar

MJESTO ODGOVORA

U članku »Konstantin-Ćiril i izvori „glagolice"« (H. Sm. VII. 9—10, str. 449—473, 490—505) napisao je prije kratkoga vremena dr. Ivo Guberina raspravicu u kojoj brani Ćirilovo autorstvo glagoljskog pisma i glagoljske službe Božje. Ja se na ovaj njegov članak iz shvatljivih razloga ne bih bio ni osvrnuo, da me on sam na to nije prisilio svojim poglavljem o »Gotskom podrijetlu glagolice« (H. Sm. VII. 10, 494—503), u kojem je malo čudnoj analizi podvrgao nedavno moje članke u Nastavnom vjesniku i u Hrvatskoj smotri[1]. Kako mi on ondje daje različne atribute, na koje ja u svojoj skromnosti nisam nikada reflektirao, osjećam nekako da mi je dužnost da ih se istini za volju i pred drugima odreknem. Kad bih znao da će njegov prikaz čitati samo stručnjaci, ja i pored svoje skromnosti ovoga ovdje vjerojatno nikada ne bih ni napisao, jer bi oni i sami umjeli pravo ocijeniti i jedno i drugo, i moje članke, i Guberinin kritički prikaz, pa bi tako sve ovo ovdje bila samo po sebi i suvišno i nepotrebno. Ali kako njegov prikaz, na moju veliku žalost, nije pisan za stručnjake, a to se najbolje vidi iz analize njegova sadržaja, prisiljen sam da se na nj osvrnem sa nekoliko riječi, pa ako ni za što drugo, a ono makar zato, da netko od neupućenih ne bi slučajno povjerovao u sve ono što Guberina o meni kaže.

Ja sam, kao što je poznato, kod svojih istraživanja o postanku glagoljskog pisma bio uzeo za polaznu točku paleografiju, tj. jedinu nauku kojoj je neposredni predmet baš pismo i njegov historijski razvoj, i istom poslije toga prešao sam na važnije povijesne momente, koji već po svojoj prirodi u ovakvim istraživanjima mogu imati samo sekundaran karakter, i ne mogu im biti ni polazna točka, ni pouzdana, objektivna osnova[2]. Čovjek bi prema tome bio očekivao, da će se i moji dobronamjerni kritičari potruditi da se, prije nego što izreknu svoj strogi sud, malo detaljnije upoznaju barem s glagoljskom, grčkom, gotskom, runskom, latinskom i ćirilskom paleografijom, ako se već ne može od njih tražiti da prostudiraju i sva važnija orijentalna pisma, a ne da će — kao što je to slučaj kod Guberine — sve svoje paleografsko znanje o gotskom pismu osnivati na popularnoj Tentorovoj knjižici[3], u kojoj je cijeli Ulfilin alfabet prikazan sa ravno četrdeset i sedam riječi (niti 6 redaka). Pa ipak, Tentor je i u ovako ograničenu prostoru našao mjesta — doduše ne baš sasvim točno — da je Ulfila svoje pismo »sastavio prema grčkoj

---

[1] Postanak glagoljskog pisma u svijetlu paleografije (N. Vj. XLVII. str. 39—61) i Glagoljica i sv. Braća (H. Sm. VII. 9, str. 435—448).

[2] N. Vj. XLVII. str. 40—41.

[3] Dr. M. Tentor, Pismo i postanak alfabeta, Zagreb 1931.

uncijali (uzevši i 2 rune)«[4], a Guberina je to onda lijepo još i više skratio te je — valjda prema ortografskom pravilu da se u zagradu među riječi koje služe samo za objašnjenje ili popunjenje, pa bi se mogle izostaviti[5] — cijelu zagradu naprosto izostavio, pa u svojoj kritici lijepo s punim autoritetom stručnjaka kaže da je »utvrđeno da gotski alfabet nije nego uncijalno grčko pismo«[6], i za dokaz citira, naravno, — Tentora! Malo dalje mu opet »izgleda« da ja na svoju veliku nesreću »ne priznajem u paleografiji priznatu tezu, da Ulfilova gotica nije ništa drugo nego nešto malo modificirano grčko pismo«[7], pa mi prigovara ništa manje, nego da cijeli moj paleografski »elaborat boluje na onome logički poznatome sofizmu: petitio principii«[8]! Tu je Guberina, mislim, ipak malo predaleko zašao. Prije svega, da se razumijemo. Tko želi o Ulfilinu pismu pisati, trebao bi najprije da to pismo dobro upozna. Ja sam u svojem paleografskom članku (N. Vj. XLVII. str. 46) naveo m. o. također nekoliko djela u kojima je govor o postanku Ulfilina pisma, i sva su ona d-ru Guberini bila pristupačna. Da se je on ovom literaturom (na pr. Jellinekom, Kieckersom ili dr.) makar u maloj mjeri poslužio, što je trebao učiniti, i da je pažljivo pročitao moj članak, bio bi vidio 1) da se od 27 znakova Ulfilina alfabeta samo njih 17 izvode iz grčkoga pisma, dok je ostalih 10 runskoga i latinskoga podrijetla[9], i 2) da se, a to je u našem slučaju naročito važno, naša glagoljica s Ulfilinim pismom podudara i to u onim slovima, koja nisu uzeta iz grčkog alfabeta (por. *rci : reda, slovo : sugil, hěr : haal,* pa *đerv : gear* iz runskog etc.)[10]. Prema tome kod glagoljice ne može biti ni govora o tome da bi ona mogla biti u isti mah i grčkoga podrijetla, a o tome se Guberina, kao što rekoh, lako mogao osvjedočiti i prije nego što je počeo pisati svoju kritiku.

Njegovu pretpostavku, da bi Konstantin bio u najgorem slučaju mogao glagoljicu stilizirati i na »ruskoj«[11] osnovi, ja sam već unaprijed odbio kao neprirodnu i apsurdnu[12], i ostajem pri tome sve kada bi se jedanput i dalo dokazati da je Konstantin u Hersonu našao gotsko (= »rusko«?) pismo. Kada bi danas netko pozvao Guberinu da sastavi pismo za bilo koje pleme kojega još nema, on bi se zacijelo u prvom redu poslužio našom hrvatskom latinicom, i ja bih se okladio da bi to njegovo

---

[4] Ib. str. 104.

[5] Dr. D. Boranić, Pravopis, Zagreb 1930., str. 76.

[6] Guberina, op. c. str. 495.

[7] Ib. str. 500. Ne spominjem onoga »ništa više negoli je to naša ćirilica« (ib.), da ne budem prisiljen dovesti Guberinu u nepriliku s ćirilskom paleografijom.

[8] Ib.

[9] Por. i N. Vj. XLVII. str. 44.

[10] Ib. str. 55, 56, 53.

[11] Por. što o tome kaže Vajs, Rukověť hlaholské paleografije, Praha 1932, str. 5.

[12] H. Sm. VII. 9, str. 440.

novo pismo imalo sve karakteristične oznake upravo našeg alfabeta (ductus, dijakritički znaci etc.), a ne, recimo, njemačke frakture ili grčkog kurziva, ma da su Guberini i ova pisma u najmanju ruku isto tako dobro poznata, kao što je Konstantinu moglo biti poznato ono zagonetno »rusko« pismo, s kojim se on — pored židovskoga i samaritanskoga — navodno također imao upoznati za vrijeme svojeg i onako vrlo kratkog boravka u Hersonu. Toliko o paleografiji. Moj je članak o podrijetlu glagoljskoga pisma zaista vrlo kratak — ima svega 23 strane — pa sam zbilja bio očekivao da će moji kritičari barem ono nekoliko strana valjano pročitati, no vidim da sam se i u tome prevario, pa sada zbilja ne znam koga da krivim, da li svoj članak i njegov silom prilika dosta kondenzirani, skučeni oblik, ili stručno znanje i kritičko rasuđivanje mojih kritičara. Mislim ipak da će prije biti ovo posljednje, jer je dr. Guberina sličnom kritikom počastio i moj popularni člančić u Hrvatskoj smotri (VII. 9).

On u svojem dokazivanju i ovdje, kao i uopće u svojem raspravljanju, polazi od Panonskih legendi[13], pa se poziva na pr. na neke riječi iz pisma što ga je razvratni car Mihajlo III. Pijanica imao navodno uputiti knezu Rastislavu[14], a pritom i ne misli na to da je ovo cijelo pismo pisano u tako pobožnom i upravo svetačkom tonu, da se njegove riječi, pa ni one koje se odnose na pismo sv. Braće, u jednoj objektivnoj radnji nipošto ne mogu uzimati ni tako široku (pismo je upravljeno samo Rastislavu i Moravljanima, a ne svima Slavenima), ni u tako vjerodostojnu značenju (por. samo tumačenja koja se pridaju Hrabrovu diktatu, ma da je on od ovoga pisma i autentičniji i vjerodostojniji)[15]. Dok se Dvorník[16] — na kojega se Guberina na početku svoga članka poziva — ograničio na to da samo u glavnim točkama verificira historijski skelet najvažnijih zbivanja ne ulazeći ni u kakve detalje ,a najmanje u one koji bi se mogli odnositi na Konstantinove specijalne lingvističke sposobnosti i na genezu slavenskog pisma, dotle se Guberina, kao što ćemo vidjeti, hvata baš takvih historijski nedokazanih izreka i detalja, pa ih — sad držeći se ropski teksta, a sad opet udaljujući se i previše od njega — tumači onako kako mu se kada čini najzgodnije. On na pr. ono mjesto

---

[13] Por. na str. 494: »Svaki istraživač rada sv. Ćirila i postanka glagolice morao bi pomnjivo pročitati glavu VIII. t. zv. »Žića Konstantinova« i u svijetlu toga izvještaja ocijeniti vrijednost raznih hipoteza o postanku glagolice« . . . i sl.

[14] Ib. str. 498. Por. i Lavrova (Materialy po istorii vozniknovenija drevnejšej slavjanskoj pisъmenosti, Trudy slavjan. kom., Akad. nauk SSSR, Lenjingrad 1930. str. 27.

[15] Por. Vajs, op. c. str. 8. i dr.

[16] Fr. Dvornik, Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance (Byzantinoslavica, Suppl. I., Prague 1933.).

u legendi gdje je govor o tome kako braća pođoše na molitvu i kako Konstantin, »rođeni lingvist, pravo čudo svoga vremena« (Guberina), po objavljenu Božjem »abije ustroivъ pismena i besědu sъstavlь, puti sę jatъ moravьskaago« (ŽM. V., por. i ŽK. XIV.; *abije* znači — po Miklošiću — eydys, eydeos, parahrema, statim) ne tumači onako kako to u legendi jasno stoji, nego vjerojatno pod Grivčevim utjecajem[17] — sasvim protivno kaže, da je Ćiril »sigurno morao mnogo studirati i mučiti se, dok je kombinirao novu azbuku, a zato je imao i vremena i spreme za svoga školovanja kod Focija i svoga samotovanja na Olimpu i putovanja na Kavkaz«[18], a to je onda već nešto sasvim drugo, ma da bi onda bilo potrebno da nam Guberina — kada se već ne drži legende — barem u najbraćim crtama objasni 1) što je Konstantina sklonulo da se na svoju ruku i bez neposrednog poticaja bilo od cara ili koga drugoga dade na sastavljanje jednog »po svojoj strukturi čisto slavenskog pisma«[19], i 2) kako onda treba razumjeti dijalog između Konstantina i Mihajla (ŽK. XIV.), u kojem o svemu tome nigdje nema ni jedne jedine riječi? — S druge opet strane Guberina navodne Ivanove riječi »jer Crkva Božja po svemu svijetu i među svima narodima u latinskome ili grčkome jeziku pjeva« najednom uzima doslovce te odavle izvodi zaključak da papa »ne poznaje ni jednoga naroda, koji bi u slavenskome jeziku vršio crkvene obrede[20]; a pritom i ne misli o tome da papine riječi imadu šire značenje i da on time Ivana zapravo proglašuje priličnom neznalicom, jer bi ipak trebalo pretpostaviti da je rimskom papi i u ono vrijeme moglo biti poznato da su neki kršćanski narodi na Istoku (na pr. Armenci i dr.) i u njegovo vrijeme, i davno prije njega imali ne samo svoje posebno pismo, nego i obredne knjige na svojem jeziku, a za krimske Gote to — po Račkom — spominje čak i sam Guberina[21]!

---

[17] Fr. Grivec, Žitja Konstantina in Metodija (Cvetje iz domačih in tujih logov, zv. 8., Celje 1936.), str. 14: »Iz staroslovenskih virov smemo sklepati, da se je Ciril že prej pripravljal na slovansko cerkveno književno delo. Imel je namreč okoli sebe že pomočnike in somišljenike v tej stvari. To so bili slovanski učenci, doma iz Makedonije, kakor se vidi iz značaja staroslovenskega književnega jezika. Ni mogoče, da bi staroslovensko abecedo in staroslovenski prevod evangelijev tako dovršeno sestavil šele po prihodu moravskih poslancev«. Dokaza Grivec, naravno, ne daje, nego na istoj strani kaže, da je Konstantin ponudu i poziv cara Mihajla i moravskog poslanstva »sprejel pod pogojem, če bo mogoče ustanoviti slovansko cerkveno književnost«. Moravsko je poslanstvo bilo u Carigradu vrlo kratko vrijeme (od kasne jeseni 862. do početka 863. godine, v. Dvorník, op. c. str. 229), pa kako se to sada jedno s drugim slaže, neka čitalac sam ocijeni.

[18] H. Sm. VII. 9, str. 451.

[19] H. Sm. VII. 10, str. 495.

[20] H. Sm. VII. 9, str. 459—460.

[21] H. Sm. VII. 10, str. 496.

Što se tiče crnorisca Hrabra, s kojim sam, navodno, imao vrlo zlo »proći«[22], preporučio bih d-ru Guberini da ga najprije pažljivo pročita, pa će, kada to učini, vidjeti, da sama riječ *činъ* u njemu i nije toliko važna, koliko riječi *bogъ, životъ* i druge, koje, kao i cijeli kontekst i poredbeni prikaz geneze grčkog i slavenskog pisma, očito pokazuju da Konstantinovoj inicijativi valja pripisati samo ona slova, kojih za slavenske glasove nije mogao naći u grčkom alfabetu[23]. Uz ovakvo tumačenje pristaju i Vajs, i Vondrák, i Fortunatov, i Karskij i toliki drugi slaviste, i svi oni vide u Hrabrovu traktatu dokaz da je Konstantin svoje pismo sastavio ne samo »prema redu grčkih slova«, nego i prema njihovu »ustroju«[24], tako da Guberina sa svojim tumačenjem zaostaje za savremenim shvaćanjem otprilike toliko, koliko vremenski za njime zaostaje Račkoga »Pismo slovjensko«, a to je otprilike nekih 78 godina.

Međutim, čini se ipak da ni on sam u sve to tako čvrsto ne vjeruje, jer na pr. na strani 500 (H. Sm. VII. 10) poslije spomenute dosta površno formulirane »teze« da »Ulfilova gotica nije ništa drugo nego nešto malo modificirano grčko pismo« vidimo kako slavodobitno dolazi do — naravno — krivog zaključka da »gotsko podrijetlo glagolice ništa ne prejudicira njezinome grčkome podrijetlu«. Kako je, naime, gotsko pismo djelomice doista nastalo ne samo »prema redu«, nego i prema »ustroju« grčkih slova, mogli bismo pretpostaviti da Guberini, koji — kako smo vidjeli — tako dobro poznaje gotsku paleografiju, ovdje ipak nekako »izgleda« da je slično kao gotica mogla nastati i naša glagoljica, samo, ako je ovo moje tumačenje točno, onda mi nekako još uvijek nije jasno, zašto on protiv toga toliko ustaje baš kod ćirilice, u kojoj ipak — da, mutatis mutandis, upotrijebim njegove riječi — »i laik u grčkog paleografiji na prvi mah može ... konstatirati grčka slova«[25]!

Moram priznati da me se dosta neugodno dojmila činjenica, da moj uvaženi kritičar ni u našoj narodnoj povijesti, dakle u svojoj užoj struci, nije mnogo objektivniji. On na pr. kaže da Toma Arhiđakon u glavi VII. »ne govori o amalgamiranju Slavena i Gota već Gota i u Hrvatskoj nađenih Curetes«[26], ma da je kod mene navedeni citat (»Gothi a pluribus dicebantur, et nichilominus Sclavi, secundum proprietatem nominis eorum, qui de Polonia seu Boemie venerant«) sam po sebi prilično jasan, a osim toga Toma za one Curetes kaže doslovce ovo (c. VII.): »Chroatia

---

[22] Ib. str. 498—499.
[23] Por. i jedan mlađi Hilandarski rukopis (br. 482, v. kod Lavrova, op. c. str. 171).
[24] H. Sm. VII. 10, str. 499.
[25] Ib. str. 495.
[26] Ib. str. 500.

est regio montuosa, a septemtrione adheret Dalmatie. Hec regio antiquitus vocabatur Curetia, et populi, qui nunc dicuntur Chroate, dicebantur Curetes vel Coribantes« — i za dokaz citira Lukana i Vergilija[27]. Ovo je, prema tome, samo jedna historijska reminiscencija, koja sama po sebi o nekom amalgamiranju ovih Koribanata i Gota ništa ne kaže, dok gore spomenuti citat (»Gothi...« etc.) i sve ono što iza njega slijedi pokazuje da je Toma imao na umu etnografski konglomerat (»populi permixti«) u kojem su se pored Gota isticali ne Curetes, nego Slaveni, za koje Toma kaže da su to oni »qui de Polonia seu Boemia venerant«.

Slično je i s prikazom splitskoga sabora godine 1059. Da se tamo »o glagoljici nije uopće ni raspravljalo«[28], kako hoće Guberina, zacijelo ne bi neposredno poslije toga bile na silu zatvorene sve crkve u kojima se glagoljalo[29], jer se pitanje glagoljaške naobrazbe po mojem skromnom mišljenju ipak i u ono vrijeme moglo riješiti i drugim, manje drastičnim mjerama. Ja ipak i pored Guberinina tumačenja ne mogu a da ne ostanem pri tome, da je heretično (arijansko) podrijetlo glagoljske azbuke moglo u rukama latinskog klera — naročito ako je uza nj bio i kralj, kao što je to bilo za Petra Krešimira — biti vrlo zgodan argumenat u njegovu nastojanju da se, bilo za volju »naobrazbe«, kako hoće Guberina, ili za volju drugih, više zemaljskih ciljeva žrtvuje glagoljsko pismo i slavenska služba Božja; a da ni kasnije, u XIII. stoljeću, među splitskim latinskim i ostalim hrvatskim glagoljaškim klerom nije bilo ni sloge ni ljubavi, dokazuje već sam Toma Arhiđakon i njegov način pisanja o glagoljašima. Napokon, Baščanska ploča već sama po sebi[30] također ne dokazuje ništa drugo, nego 1) da se glagoljica po hrvatskim krajevima održala i poslije 1060. godine, i 2) da su hrvatski vladari, među njima i Zvonimir, i pored sad jačeg, a sad opet slabijeg nastojanja latinskog klera znali cijeniti glagoljaše i hrvatsku narodnu katoličku crkvu. Bilo bi zaista zanimljivo, kad bi nam konačno dr. Guberina u jednoj ovećoj raspravi htio prikazati hrvatsku povijest u desetom i jedanaestom stoljeću onako, kako je on zamišlja. Mislim da bi to bio najbolji način da se u našoj historiografiji pokaže pravo lice one »antiklerikalne tendencije«, protiv koje on kao katolički svećenik tako često ustaje i koja — navodno — latinski kler krivo i tendenziozno prikazuje i onda, kada je on — po Guberini — »imao opravdanoga razloga« da pod kaznom izop-

---

[27] Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana (dig. Dr. Fr. Rački, Monumenta spect. hist. Slavor. Meridion. vol. 26, Zagrabiae 1894.) , str. 25.

[28] H. Sm. VII. 10, str. 501.

[29] V. Thomas Archid., op. c. cap. XVI., str. 49, i Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara I., Zagreb 1925., str. 510.

[30] Por. H. Sm. VII. 10, str. 502.

ćenja prisili hrvatske glagoljaše da »moraju naučiti latinski«. Jer, da nije bilo toga, »što bi bilo od kulture hrvatskoga klera, a po tome i od čitave naše hrvatske kulture«!! Ali sve to rezoniranje Guberini, naravno, na drugom mjestu ipak nimalo ne smeta da iz izvora »jasno razabere« da se na sinodu godine 1059. »o glagolici nije uopće ni raspravljalo«, i da je zabranu glagoljice »mogla iskonstruirati samo poznata antiklerikalna tendencija XIX. v.«[31]!

Svoju »zaključnu riječ«, a prema tome i svoju kritiku, svršava Guberina ovako: »Kada bi glagolsko pismo i prije Ćirila postojalo u Hrvatskoj, tada se susrećemo s novom enigmom: zašto u svima drugim slavenskim zemljama, gdje je glagolica doprla (Bugarska, Moravska, Rusija) nalazimo njezine tragove ranije negoli u Hrvatskoj?! Kako se može predpostaviti da jedan narod ima svoje narodno pismo, a njegove vladarske isprave i sav kulturni rad odvija se u latinskome jeziku i pismu? Tajna se tajnom ne rješava![32]« Neka mi bude dopušteno da i o tome koju kažem. Ja sam na prvo pitanje, koje je također dosta površno i netočno formulirano, jer kod rukopisa nije važno gdje su nađeni, nego gdje su i kada napisani[33], unaprijed odgovorio na str. 440 (H. Sm. VII. 9), a što se tiče vladarskih isprava, tu Guberina i opet nije dosljedan, jer bi on kao historik 1) morao znati da su se takve isprave pisale latinskim jezikom i ondje, gdje se već odavna sav kulturni rad odvijao u narodnom jeziku i narodnom, latinskom ili kojem drugom pismu, i 2) ne bi smio sam sebi protusloviti, kao što to čini na pr. na onom mjestu gdje govori o Baščanskoj ploči i gdje izrijekom kaže da »nije isključeno da je sama Zvonimirova darovnica bila napisana glagolskim pismenima«[34], a to ne znači drugo nego da i on sam dopušta da je kralj Zvonimir mogao različne darovnice i druge isprave izdavati također hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom, kao što su se takve isprave mogle izdavati i u vrijeme kralja Tomislava i njegovih nasljednika, samo što nam se one, nažalost, nisu sačuvale.

Toliko o Guberininoj kritici. Njegov članak, mislim, ne će nimalo pridonijeti učvršćivanju hipoteze o ćirilometodskom podrijetlu glago-

---

[31] Ib. str. 501, 502.

[32] Ib. str. 505.

[33] Kijevski listići su na pr. nađeni prije nekih 65 godina u Rusiji, pa ipak se ne mogu zvati »ruskima«, jer su napisani negdje u X. stoljeću i to vjerojatno na moravsko-panonskom području, ili ih je napisao netko s toga područja, kako se može zaključiti po čehizmima (bohemizmima) u tekstu. U samoj Rusiji, koliko je do danas poznato, nije napisan ni jedan stariji glagoljski spomenik, i Guberina bi obilno zadužio sve slaviste ovoga svijeta, kada bi mu uspjelo dokazati da se je u Rusiji pisalo glagoljicom »ranije negoli u Hrvatskoj«.

[34] H. Sm. VII. 10, str. 502.

ljice, barem ne kod ljudi koji se u nauci ne obaziru ni na klerikalne ni na antiklerikalne tendencije, nego teže za objektivnom istinom bez obzira na to, je li to kome ugodno ili neugodno. Ako se već u novinama i dnevnim listovima piše površno i nekritički[35], ne bi toga ipak smjelo biti u radnjama kao što je ona dra Guberine. Osim toga su tvrdnje, kao što je na pr. ona da su Slaveni još koncem šestoga stoljeća bili »duševno sasvim nesposobni da prime jedno pismo kao što je glagolica« i da su istom u u osmom stoljeću počeli da postaju »nekako zreli«[36] za takav alfabet, ne samo netočne, nego i pomalo neukusne, pa se doista čudim Guberini što je tako nešto mogao napisati.

Ja se, kao što sam već prije bio rekao, na članak »Konstantin-Ćiril i izvori glagolice« uopće nisam mislio posebno osvrtati, jedno zato što sam osnovnu metodičku grešku u ovakvim i sličnim raspravicama na jednom drugom mjestu prilično jasno prikazao[37], a drugo zato što problemu glagoljskog pisma i najstarijeg slavenskog bogoslužja i onako kanim posvetiti oveću studiju, u kojoj ću detaljno iznijeti rezultate svojih paleografskih, filoloških i povijesnih istraživanja. Sve donle ja se ni u kakvo prikazivanje, ocjenjivanje ili sl. ne ću upuštati, pa ni onda ako bi me netko, kao što je to ovaj puta učinio Guberina, svojim netačnostima na to htio prisiliti.

Dr. Josip Hamm

»Upozorimo usput na one parade i marševe u svečanom koraku, maniju, koja je sad zarobila svijet. Danas se mobiliziraju stotine tisuća ljudi, ni jedan javni trg nije dosta golem da ih obuhvati; čitav se jedan narod tu poredao kao vojnici od olova. Tašte li forme, puerilizma, koji stvara iluziju, da se tu ide za ciljevima veličine i moći.«

Huizinga: Neizvjesnosti.

---

[35] Por. samo prikaz Guberinina članka u Hrvatskom dnevniku od 17. X. i onaj u Hrvatskom narodu od 27. X. o. g.!

[36] H. Sm. VII. 10. str. 500. 495.

[37] N. Vj. XLVII. str. 40—41.

NA PRAGU NOVOVJEKOVNOG EVROPSKOG BARBARSTVA

Nekoje razlike i nekoje istovjetnosti evropske i izvanevropske kulture

Neki ljudi upravo s neopisivom strašću iza kakvoga zaklona dočekivaju druge ljude, zatim ih hvataju i odvode u svoja naselja, gdje ih onda kolju i prže na ražnju, te konačno na sveopće zadovoljstvo jedu upravo sa zavidnim apetitom. Drugi opet svaki čas skupljaju svoja plemena, ratuju sa svojim protivnicima, međusobom se istrebljuju i bezobzirno pljačkaju neprijateljske naseobine. Treći, da bi mogli kupiti rižu za hranu, jednostavno prodaju svoju vlastitu djecu za — blud. Četvrti su opet toliko gostoljubivi, da iz ljubavi prema gostu ubijaju — roba, a peti čak toliko vjeroljubivi i bogobojazni, da oličenim bogovima u mrtvim životinjama žrtvuju — žive ljude. No osim tih primjera postoji golem broj takvih sličnih pojava u Australiji, Africi i Aziji, koje u tim dijelovima svijeta još i dandanas predstavlja *j e d i n u n a r a v i s m i s a o* svih vjerskih, ćudorednih i privrednih običaja tamošnjih stanovnika, i koje među njima izazivlju još i danas najiskrenije *p o š t o v a n j e i d o p a d a n j e, t e r a d o s t i v e s e l j e.*

Naprotiv za Evropljane i stanovnike izvjesnih dijelova ostalih kontinenata takvi običaji u njihovom vjerskom, ćudorednom, društvenom i privrednom životu predstavljaju *j e d n u p o t p u n u n e n a r a v n o s t i b e s m i s a o*, koji u životu Evropljana, mjesto poštovanja i dopadanja, te radosti i veselja izazivlju neiskazan *s t r a h i g a đ e n j e, t e ž a l o s t i l i b o l.*

Prema tome ove napomenute razlike u običajima i pojavama, kao i ona mimoilaženja u sadržajima svijesti i savjesti između na primjer Bušmana i Evropljana, svakako proističu otuda, što su uistinu ti Bušmani i njima slični u odnosu prema Evropljanima nešto drugo — — — Možda više, možda niže, a bogme možda ni više, ni niže, nego isto ili bar u izvjesnom smislu — jednako vrijedno! Uz nekoje razlike između evropske i izvanevropske kulture možda postoje i nekoje istovjetnosti! Da vidimo!

U suvremenoj Evropi se više ne peku ljudi na ražnju i ne jedu takve sočne pečenke, prodaja vlastite djece nije moralna i legalizirana, a nacionalizirane se vjere još nisu dovinule do krvnih žrtava — ljudi. Isto tako danas se u Evropi više ne kolju robovi na veselje gostiju, a još manje žrtvuju dječaci na slavu bogova. Pa ipak uza sve to u današnje se vrijeme žrtvuju tisuće i tisuće ljudi za kapitalističke bogove, što se zove kapital i mamon, za komunističke »božanske« ideje jednakosti, slobode i bratstva, te rasističke ideale mesijanstva i misijonstva.

Ono umiranje bijednih i gladnih, mučenih i ubijanih radi nezasitnih želudaca kapitalističkih magnata, ili utopističkih inata komunističkih diktatora, ili grandomanskih ambicija rasističkih demagoga je manje bolnije i nečovječnije od prženja? Zar je mrtvoga peći i jesti manja bol, negoli živoga mučiti, tući, savijati, natezati, vješati, izglađivati, pustiti da se smrzava, da godinama zlopati, iscrpljuje i tek onda — umre?...

Isto tako u Evropi danas više nije legalizirana prodaja vlastite djece za blud, da bi se mogla kupiti riža za hranu, ali zato danas kapitalistički način privređivanja sa svojim skromnim nadnicama, te komunistički način društvovanja sa svojom »svetom naukom« direktnog rušenja obitelji indirektno omogućuje blud. Na sličan način u Evropi je u ime humanosti i socijalnosti priznato pravo svakom čovjeku na život dostojan čovječanskog života, ali koja korist, kad u ime »slične« humanosti, socijalnosti i legalnosti današnji kapitalistički način privređivanja, komunistički društveni poredak i rasističko zakonodavstvo omogućuju pravo, ženu, djedovinu, ognjište, djecu, slobodu samo kapitalistima, komunistima i rasistima, a svima ostalima samo pravo na prisilan rad i neprisilan blud, na posluh i glad!

Klasnost i rasnost kao normativni oblici barbarskog života

Za barbarstvo je klasnost i rasnost normativni oblik života. Za uljudbu razvijenijeg oblika života među ljudima normativni oblik života je čovječnost (humanost) naprama rasnosti, a društvenost i socijalnost naprama klasnosti. U eri ekskluzivne klasnosti, kao što su na primjer suvremeni kapitalizam i komunizam, te iste takve rasnosti, kao što je na primjer rasizam, tko može ustvrditi, da suvremeni civilizirani svijet napreduje u stepenu kulture, kada se on postupno usmjerava ka stepenu tipičnog barbarstva samo nešto finijeg, istesanijeg, prepredenijeg, te neprimjetljivijeg oblika, nego što je ono barbarstvo primitivaca iz Australije, Afrike, Azije i Amerike.

Suvremeni Evropljani, koji su navikli da gledaju samo druge i u drugome oku trun, a u svojem ni brvno, svakako si preuzetno uobražavaju, kada si zbog isključivo egocentričnih tako reći evropofilskih razloga samodopadanja umišljaju, da su izvan takvog područja barbarstva i interesne zone divljaštva.

Međutim činjenice, koje potpuno razotkrivaju tu uobraženost su slijedeće:

Ubijstva vlastodržaca (Doumer, Dollfus), samoubijstva kapitalističkih mogućnika (Kreuger, Stavisky), demonstracije, revolucije, pučevi, tero-

rizam odozgo i odozdo, carinski ratovi, te naoružanje i na koncu ovaj današnji rat.

Zbog toga, ako se prema stanju kulture barbarstvo odredi kao stupanj čovječjeg razvoja, koji je karakteriziran u vjeri — praznovjerjem ili sujevjerjem, u ćudoređu — surovošću ili bezobzirnošću, u pravu i upravi — bezakonjem i strahovlađem, u društvenim odnosima — rasnim samoljubljem i klasnim precjenjivanjem, te na koncu u privredi — autarkičnom sebičnošću i imperijalističkom gramzljivosti, onda za sadržaj i smisao pojava i činjenica današnje kulture ne treba dubokoumnih analiza i pretjeranih indukcija, s puno prerevnog naučenjaštva, da bi se dokazalo i pokazalo, kako se suvremena kultura sve više i više usmjeruje i po kolikoći i po kakvoći ka barbarstvu i divljaštvu.

Kapitalizam, komunizam i rasizam kao parcijalni oblici suvremenog evropskog barbarstva

U suvremenoj Evropi totalno barbarstvo još nije svanulo. U današnjici ono je istom na pragu, jer tek sviće i svanjiva u stvarnosti po svojim konkretnim oblicima kapitalizmu, komunizmu i rasizmu.

Suvremeni evropski kapitalizam je izigrao zadaću i cilj kapitala i rada. Od rada, koji ne može biti bez kapitala i od kapitala koji ne može biti bez rada, te od temeljnog načela privrednog djelovanja; živi i daje živjeti, kapitalisti stvoriše kapitalizam kao privredni sistem s poslovnim načelom: radite svi za mene, a ja samo za sebe. Dakle, iz takve jedne neumjerene ekonomske djelatnosti, te iz jedne svakako prilične socijalne bezobzirnosti moralo je proisteći jedno drugo djelomično barbarstvo kao otpor i izražaj nezadovoljstva prema izvjesnim državnim i društvenim poretcima u suvremenoj Evropi.

U zapadno-evropskim državama, gdje se kapitalizam razvio do savršenstva, s velikim bankarskim i industrijskim centrima, s mnogobrojnim tvorničkim zgradama i velegradskim nastanbama, na ogromnim prostorima sa stanovništvom, koje neprestano radi kao u jednoj košnici, dovoljan je samo jedan štrajk, obustava surovina, slaba potrošnja i zamrznulost novca, pa da se za par dana izgubi na milijarde, baci na stotine hiljada kilograma žita, kave, šećera pokraj miliona besposlenih, gladnih i žednih intelektualaca i radnika — jednim imenom proletera. Posljedice su takvoga jednoga učinka kapitalizma strahovite.

Ljudi rade, a da i ne znaju za koga i kome, zatim kada rade u kakvom kapitalističkom poduzeću, i kada ostanu bez posla, opet ne znaju, tko je to prouzrokovao i tko je kao uzročnik krivac. Na taj način jedan potpuno surov odnos karakteriziran sa sasvim neljudskim i nečovječnim postupcima kapitalističkih poslodavaca, poduzetnika i posjednika prama radnicima i potrošačima, koji se u političkoj ekonomiji nazivlje kapitalizmom, a u moralnoj filozofiji barbarstvom, proizveo je jedan golemi broj nezadovoljnika i bijednika, beskućnika i bezbožnika, te razvratnika i očajnika, koji su svoju zavist i mržnju radi zla, te nadu i težnju radi dobra konkretizirali u komunizmu i rasizmu kao konkretnim formama suvremenog evropskog djelomičnog barbarstva.

Jedno, dakle, djelomično barbarstvo, ograničeno na malen skup kapitalističkih mogućnika, izazvalo je djelomično drugo konkretizirano u komunizmu, a taj opet djelomično treće, konkretizirano u rasizmu. Zar je ono nekadašnje međusobno uništavanje istokrvne braće u Španiji, ili ono međusobno istrebljivanje ruskih vlastodržaca dojakošnjih istomišljenika, po smislu, a ne po načinu išta plemenitije od međusobnog uništavanja i istrebljivanja australskih poglavica i plemena, koje mi bez mnogog razmišljanja običavamo nazivati barbarima? Isto tako i ovo današnje kao ono buduće ubijanje ljudi, a zatim i rušenje tekovina suvremene kulture s avionskim bombama, topovskim granatama, po vojnicima, koji maskirani u plinske maske izgledaju gore, nego ikoji zamišljeni Bušman, sigurno je, da ni u koliko ne zaostaje za praiskonskim divljaštvom i barbarstvom, jer nimalo nije uljuđenije, čovječanskije i kulturnije od onoga međusobnog ubijanja australskih i afrikanskih divljaka s otrovanim strelicama.

U jednom kao i u drugom barbarstvu ne mora sve biti isto, ako i jest sve slično. Zbog toga, ako nešto ne biva u isto vrijeme, na istome mjestu, te na isti način, to još uvijek nije nikakva potvrda, da to nešto nije istovjetno s onim što je kasnije ili ranije, bliže ili dalje, te različnije ili mnogobrojnije.

Prvobitni uvjeti i uzroci suvremenog evropskog barbarstva

No uza sva ta sadašnja stanja Evrope, negdašnja Evropa nije bila ovakva kakva je danas. U prijašnoj Evropi kao i ovoj sadašnjoj bilo je ratova, bilo je revolucija, bilo je političkih ubijstava i mučenja, tako reći bilo je ekstremnih iskaza životne aktivnosti, ali ipak svi ti iskazi

bili su u odnosu prema sadašnjim i budućim po kvantitetu malobrojniji a po ekstenzitetu ograničeniji. To znači, prije je istovremeno bio samo jedan Napoleon, danas ih ima nekoliko, prije je bio istovremeno samo balkanski rat, a sada je samo 1914. godine bio evropski rat; prije je bio samo kapitalizam, a danas je komunizam i rasizam. Prema tome, ako je prije bilo nešto, što je bilo slično ekstremnoj borbi i iskazu, sve je to bilo malobrojnije i ograničenije, nego što je danas. Dakle, u svemu, u Evropi nekada nije bilo kao danas i kao što će još u buduće biti. Primjerice, u suvremenoj Evropi, u kojoj nekada bijaše više duše i duha nego što ga imade danas, sve je više topova i tankova, zatim u suvremenoj Evropi, u kojoj su nekada za pravdom uzdisali samo neki, danas uzdišu skoro svi.

Taj i takav preokret od jednog stanja kakve takve uljudbe do jednog stanja djelomičnog barbarstva nije ni na koji način mogao imati svoje uvjete i uzroke u prostoru i vremenu, te stvarima i tvarima, nego je morao imati svoje pojedince i svoje gomile, po čijim se je svjetovnim nazorima kao duhovnim začecima i zametcima u konkretnom svijetu proizvelo toliko žalosno, a ipak tako stvarno stanje u razvoju kulture čovječanstva. U suvremenom svijetu, a napose u Evropi, nije zlo, što ima tvornica, nego je zlo što među tvorničarima, bankarima i finansijerima nema ljudi u pozitivno-moralnom smislu. Isto tako nije svijetom zavladala nepravda zato, što vlada ovaj ili onaj, većina ili manjina, klasa ili stalež, seljaci ili aristokrati, proleteri ili buržuji, te židovi ili nacisti, nego otuda što svijetom ne vladaju mudraci kao krjeposnici i pravednici iz bilo koje klase namjesto suvremenih krjeposnih i pravednih bedaka iz klase seljaka ili radnika, te suvremenih nekrjeposnih i nepravednih mudraca iz klase aristokrata i buržuja, kao što su na primjer kapitalisti Engleske i Francuske. Općenito, dakle, djela ljudi, to jest moral, kojim su prožeti izvjesni ljudi bitan je i prvenstven razlog i uzrok svakom djelovanju ljudi, pa tako i u ovome, koji se tiče suvremenog obrta evropske kulture iz kakve takve negdašnje uljudbe u današnje barbarstvo sa svojim konkretnim formama: kapitalizmom, komunizmom i rasizmom. To znači, da su ovaj bezobzirni i surovi kapitalizam Engleske, Njemačke, Amerike i bivše carističke Rusije, pa Francuske, Italije i Japana morali imati nekakvih etičkih osnova, duhovnih zametaka i začetaka. Kako je pak sasvim sigurno da čovječanstvo ne može proizvesti kapitalizam u njegovoj genijalnoj i konstruktivnoj moći oko svoje obnove s nekim pozitivnijim i sadržajnijim moralom, to je za destruktivni kapitalizam Engleske, Njemačke, Amerike i Rusije taj moral u protestantizmu i ortodoksizmu

(pravoslavlju), a za kapitalizam Francuske, Italije i Japana u [illegible] lizmu. Drugim riječima to znači da su Henrik VIII i anglikanizam moralni začetnici onih bezbrojnih, bezobzirnih i surovih [illegible] Engleskog Imperija; Luther, taj prilično plodni Nijemac na jeziku i djeci sa svojom [illegible] propagandom subjektivnog vjerovanja moralni je začetnik njemačkog kapitalizma; ruski [illegible] s [illegible] jedanjem formalističkog vjerovanja moralni su začetnici ruskog kapitalizma, a Voltaire, taj duhoviti [illegible] moralni je začetnik francuskog i talijanskog kapitalizma. I tako u času, kada je Europa po svojem moralu postajala sve gora i gora, sa takovim [illegible] i moralnim reformatorima ostala je još i gore. Prema tome, pri [illegible] [illegible] listi[illegible] vjerovanja [illegible] engleski lordovi, njemački [illegible], ruski grofovi, američki [illegible] ostali [illegible] nego kapitalisti. Kapitalistički [illegible] i kapitalistički [illegible] nije [illegible] drugo bez [illegible] anglikanski, protestantski, [illegible], pravoslavni, judaistički i liberalni moral [illegible] Europe.

[illegible] kapitalizma [illegible]

[illegible]

[illegible]

u svojim težnjama i djelima oko integralizacije djelomičnog barbarstva do integralnog evropskog divljaštva.

Na jednoj, drugoj i trećoj strani ima veoma mnogo odlučnih, žustrih, razumnih i spretnih pokretača i nosilaca suvremenog evropskog barbarstva. Naivnog, ogorčenog, nezadovoljnog i zaglupljenog svijeta pod utjecajem stalne agitacije i propagande imade još i više. Odličnih materijalnih sredstava za pribavljanje i pripravljanje savršenog oruđa i oružja ima i previše. U suvremenoj akciji kapitalizma protiv komunizma, rasizma protiv komunizma ili suvremenoj reakciji komunizma naprama kapitalizmu i rasizmu, ne zna se, koji je nepomirljiviji i rješeniji za konačnu i odlučnu borbu. Zbog toga u suvremenoj Evropi ovo današnje ratno stanje, t. j. ovo kako tako snošljivo opipkivanje velikih evropskih država na zapadnom frontu zapravo nije drugo, nego jedno pripremanje, uravnoteživanje ćudorednih, privrednih i vojnih snaga za jednu veliku i odsudnu borbu.

I s obzirom na današnje evropske prilike i budući kaos u Evropi, koji bi trebao nastati u obliku jednoga neopisivog i neizrecivog divljaštva, ako bi se svjetski rat razvio u rat svih sa svima, sasvim je sigurno da bi se suvremena Evropa našla na pragu integralnog barbarstva, na pragu jednog stanja, kojemu do tada u svijetu nije bilo premca.

Pa ipak, uza sve to ne treba očajavati. Zbog takvog jednog zbilja očajnog stanja evropske uljudbe, ako se i nađu pojedinci koji će radi očaja izgubiti hrabrost, ostat će svijet kao cjelina, koji zbog takvog stanja ni na koji način ne može izgubiti volju za životom. I u toj volji za životom, u njezinoj dinamici života ovo sadanje evropsko barbarstvo kao i ono buduće sasvim je sigurno da ne će i ne može ostati kao jedno konstantno stanje u Evropi, nego samo tako reći propupati kao jedna prelazna purifikacija i čišćenje koje je potrebno, da Evropu očisti od onoga svega, što ne valja i od svega onoga što na evropskom organizmu kao kužni čir ovoga okužuje i ne da mu, da zdrav i krepak ide napred!

Na životnom putu evropske kulture prijeći će se i ovo, pa možda i doći do onoga, što je izvan i iznad njega! Život teče dalje isto onako, kada jedna kultura nastaje kao i onda, kada druga nestaje i prestaje. I u tome životnome toku evropske kulture iz gorega se dolazi u još gore, ali se može doći i u bolje. U suvremenom kaotičnom i kritičnom vremenu, iako postoje nade, u koje se čovjek može zbilja malo pouzdati, ipak je tu životna borba, tu je volja za životom, tu je životna snaga i zanos, koji i bez obzira na takve beznadne nade nikada ne vode čovječanstvo u konačnu propast!

Ante Oršanić

JOVAN SKERLIĆ I HRVATI

(Povodom 25 godišnjice smrti 1914.—1939.)

Jovan Skerlić je po općem priznanju prvo učenjačko ime, prvi među srpskim intelektualcima, kojega jednodušno svrstavaju zbog političkog i nacionalnog djelovanja u isti red sa sv. Savom, bezimenim narodnim guslarom, Karadžićem, Garašaninom i drugim poznatim ličnostima srpske povijesti. Takova velika ličnost, već i zbog susjedstva, a i radi direktnog sudjelovanja u našem predratnom životu (a i zbog poslijeratnih posljedica) ne smije biti među nama nepoznata ili površno zapažena.

Skerlić je imao veliku utjecajnu snagu na svoje suvremenike, zato što se razvio kao samostalan kritik i kao urednik reprezentativne i autoritativne srpske književne revije. Njegovi sudovi u »Srpskom književnom glasniku« su prihvatani i smatrani kao zadnja riječ kritike i nakon nje diskusija je prestajala. Školovao se u Švicarskoj, Lausanne-i, i vratio se u domovinu kao oduševljeni socijalista, koji je svoje ideje otvoreno i konsekventno ispovijedao. God. 1908. Skerlić je za čas odložio svoje socijalističke teorije, da bi se iz njega iščahurio borbeni srpski nacionalista, jer je smatrao da su srpska prava teško povrijeđena aneksijom Bosne i Hercegovine. Aneksiona kriza je bila i njegova intelektualna kriza, koju je on vrlo lako i bez potresa prebrodio.

Tada započinje njegova prava djelatnost. Ispočetka federalista, iza balkanskih ratova promijenio je svoje mišljenje, te je zastupao ideju državnog i narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba (bez Bugara). Bio je ideolog oslobodilačke propagande najprije u zemljama Turske, a zatim, kada je ova slomljena, u zemljama Austro-Ugarske. U poznatom propagandnom radu srpskog intelektualnog trifoliuma Skerlić—Jovan Cvijić (koji je poznat hrvatskoj javnosti po svojim netočnim tvrdnjama o dinarskoj rasi i o srpsko-romanskoj kulturnoj sintezi u Dubrovniku)— Ljubomir Jovanović, Skerlić je zauzimao najodličnije mjesto.

Nihovo značajno djelovanje, izvrsno je zapazio jedan zagrebački publicista, samo je reproducirao fragmentarno i vrlo kratko, što nikako ne odgovara pravom značenju te trojice naučnih prvaka. »Čitavom svojom akcijom išao je za tim da se kod srpske omladine ojača srpski nacionalni osjećaj, a kod katolika i muslimana da se formira svijest o jedinstvu Južnih Slavena i izgradi jugoslavenski nacionalizam, koji je on inače redovito identificirao sa srpskim, ali mu je davao posebno ime... Stoga je od Srba tražio da se nacionalno osjećaju Srbima, a od Hrvata da prime jugoslavenski, odbacivši hrvatski nacionalizam kao smetnju stapanja sa Srbima, koji se — da bi bili Jugoslaveni — nijesu morali odricati svog nacionalnog imena«... »U čisto srpskim krajevima Skerlić je intenzivno

radio na jačanju samo srpske nacionalne svijesti, a u Hrvatskoj je govorio ili o jugoslavenstvu ili pak o »srbo-hrvatstvu«. Pri tom je neprekidno imao na umu pripremanje terena za stvaranje zajedničke države, pa je zato bio protivan težnjama Hrvata da stvore potpuno samostalnu, hrvatsku državu. Srpstvo i jugoslavenstvo su za njega bili sinonimi, dok mu je hrvatstvo bilo nešto sasvim oprečno«[1].

Ova shvaćanja se praktično opažaju naročito u Skerlićevoj terminologiji, pa čak i u školskim knjigama[2]. Svagdje naglašava termine srpski narod, pridjev: srpski uz ljude, krajeve, epohe, vrste i pojave u književnosti, a kada dotiče nešto isključivo hrvatsko, onda upotrebljava izraze: »srpsko-hrvatski«, »oba dela našeg naroda«, »hrvatski deo našeg naroda«, »celokupni naš narod« itd. U uvodu[3] svoga djela Skerlić daje hrvatskoj književnosti bogatoj po raznovrsnosti, tradiciji, starosti i kvaliteti djelâ ovo značenje: »O našim lokalnim književnostima XVIII. veka, o bosanskoj, slavonskoj, o novoj hrvatskoj književnosti ovde se ne govori. Lokalne su književnosti bile sasvim prolazne i usamljene pojave i bez uticaja na stvaranje nove srpske književnosti. Hrvatska književnost javila se samostalno i razvila se u zasebnu književnost. Srbi i Hrvati su nesumnjivo jedan narod, ali oni imaju dve književnosti. To se mora žaliti, valja težiti sjedinjavanju te dve književnosti«[3]. »Sve su to predznaci koji kazuju da se ide k stvaranju jedne književnosti, srpsko-hrvatske, književnosti celog našeg naroda«[4]. U istom djelu Skerlić piše: »Moralne veze između Srbije i ostalih krajeva gde Srbi žive jače su no što su ikada bile. Srpske knjige čitaju se u sve većem broju i u svima krajevima srpskim... Ne samo među katolicima kojih je u srpskoj književnosti bilo još u polovini XIX. veka, no od kraja XIX. veka, i među muslimanima Bosne i Hercegovine javljaju se srpski pisci. Do kraja XIX. veka nacionalni život osećao se u Srbiji i u bivšoj Vojvodini, danas se rasprostro na sve srpske krajeve, naročito na Hrvatsku i na Bosnu i Hercegovinu«[5].

Skerlić je kao pisac i kao čovjek vrlo jasan, te njega ne treba tumačiti, već prema modernom publicističkom načelu dati točne i što iscrpnije odlomke. Treba samo pri čitanju njegovih djela stalno imati na umu visoki položaj koji Skerlić zauzima u srpskoj nauci.

---

[1] S. M. Štedimlija: Kulturno-politička razmatranja. Zagreb 1939. Naklada »Orbis«, str. 40—48.

[2] Skerlić: Istorija nove srpske književnosti, Beograd. Izdanje u redakciji V. Ćorovića. Ta se knjiga upotrebljavala još i u god. 1938/39. u mnogim hrvatskim školama.

[3] Op. cit. uvod str. V.

[4] O. c. str. 242.

[5] O. c. str. 241. Citirano u kompaktnom odsjeku.

Ne će biti manje zanimljivo, ako nevedemo stajalište ovoga priznatog srpskog kritika o nekim pojavama u srpskom kulturnom životu, tim više što Jovanu Skerliću nitko ne može poreći rodoljubivost i nacionalnost.

»Kada je umro (Svetolik Ranković op. p.) ... nestvoreni srpski roman je izgubio možda onoga koji bi ga mogao osnovati«[6]. »Videći visine na koje su oni (strani veliki pisci op. p.) ispeli svoju umetnost, on je (Veselinović op. p.) stao gubiti veru u sebe, isto onako kao što Laza Lazarević, pošto je pročitao Tolstoja, za nekoliko godina nije smeo pera dohvatiti, kao što je M. A. Glišić prestao pisati, kada se iz bliza upoznao sa velikim majstorima ruske književnosti«[7]. Pisci o kojima tu Skerlić govori su, kao što je općenito poznato, prva imena srpske knjige.

»Kao bolesnici koji poznaju svoju bolest, mi osećamo da stradamo od onog indolentnog čamotnog Istoka, koji nam je u krv prešao. Četiri stotine godine robovanja pod jednom fatalističkom i nižom rasom ostavile su duboke i neizgladive tragove na našem nacionalnom karakteru, i trebaće još mnogo vode da proteče Dunavom, pa da se sasvim oslobodimo toga kobnog nasledstva prošlosti. Šta se samo zove životom u nas! U kulturnim, zapadnim zemljama čovek troši svoju životnu energiju u proizvodnom radu, u korisnom takmičenju, u savlađivanju prirode i u osvajanju istine, u javnim poslovima i u političkim borbama; kod nas, hvala budi urođenom istočnjačkom nemaru i rodoljubivoj i inteligentnoj politici »stišavanja strasti«, ubiveno je svako interesovanje za javan rad. U naknadu za to ceo naš život zbio se u međusobnu mržnju, u lična progonjenja, u mračnu zlobu, u vođenje tuđe brige. Cela Srbija postala je jedan veliki ćepenak, sa koga svaki po ceo bogovetni dan misli o tome šta mu sused radi, radi čega se sa ženom svađa, i šta ima za večeru. Skandali se dočekuju sa gladnim oduševljenjem, ljudi su dobili volju da pakoste i podmeću ne radi neke lične koristi, no prosto s toga što im to čini zadovoljstvo: zlo radi zla! Prostora nema dovoljno, vazduh je postao redak i zagušljiv, prohtevi su strahovito nabujali, ambicije se neverovatno razuzdale, sve se ozlobilo jedan na drugoga kao nikada do sada, i u guranju, gaženju, krhanju izgubio se svaki obzir, svako osećanje ljudskog bratstva. Mi počinjemo ličiti na izgladnelu gomilu kurjaka, koji su, urličući, stali jedan drugoga da razdiru. Kada čovek promatra naš život, pada mu na um ona strahovita kazna kojom su stari Rimljani kažnjavali materoubistvo: osuđenik se ušivao u kožnu vreću zajedno s majmunom, psom, petlom i zmijom i vreća se bacala u more i tonula je, dok su se nesrećna stvorenja u njoj grebala, ujedala, razdirala i krvavila. Strasti su u nas odista stišane, ali one strasti koje, kao vatra metal, čiste, čine čoveka jačim i boljim, strasti koje ga dižu na noge i kreću napred, koje su stvorile sve velike tekovine kulture i koje znače život. U mesto njih raspirile su se najniže, najgrublje, najvulgarnije, zloba, zluradost, bestialna naslada, pakosti, žeđ za uživanjem i gotovost da se zato sve učini i sve proda, životinjska potreba da se sve sroza i sve u blatu izjednači. To su stvari koje se vide i čuju svaki dan, i već je postalo banalno pominjati ih. A život koji mi danas vodimo jedinstveno liči na tamnicu u kojoj se guši i grca od tame i memle.«[8]

---

[6] Skerlić: Pisci i knjige, II., str. 140.

[7] Skerlić: Pisci i knjige, II., str. 136.

[8] Jovan Skerlić: Pisci i knjige, I., Esej o Bož. Knež., str. 75, 76 — kompaktno.

Na drugom pak mjestu Jovan Skerlić piše ovo: »Duhovna hegemonija Srbije ima i drugih uzroka. Krepka srbijanska rasa ima svojih retkih osobina. Iako današnju Srbiju čine razna plemena srpska, etnički Hercegovci u užičkom okrugu, Starosrbijanci u novoslobođenim krajevima, Kosovci i Moravci u celoj srednjoj i istočnoj Srbiji, ipak njeno jezgro čine Šumadija i Mačva, obe naseljene beguncima sa jugozapada, iz Hercegovine, Bosne i sadašnjeg Novopazarskog Sandžaka.«[9]

Prema istraženim rezultatima Jovana Cvijića i njegovih učenika Skerlić je radio ovaj dio svoga interesantnog panegirika kulturi Srbije, »koja svakog dana postaje sve dostojnija onih velikih simpatija i blagorodnih nada koje u nju polažu Srbi van njenih granica.«[10]

Međutim nas najviše zanima Skerlićevo držanje prema nama Hrvatima, koje se na najjasniji način očituje, jasnije nego i u studijama koje se direktno bave hrvatsko-srpskim odnosima, u Skerlićevom prikazu ličnosti i djela dra Ante Starčevića, zato ćemo ga opet jako iscrpno citirati. Po općem i zajedničkom mišljenju svih Hrvata bez obzira na međusobna unutrašnja diferenciranja Ante Starčević je stvaralac i fundator svijesnog prikupljanja nacionalne energije, osoba u kojoj su konkretizirane i sintezirane sve i najsuptilnije težnje hrvatskog naroda, čovjek kome je vrijeme dalo pravo i svaki napad izvršen na njegovo ime osjetljivo pogađa svakog hrvatskog čovjeka.

»Ante Starčević za Hrvate je — piše Skerlić[11] — jedno veliko ime, »hrvatski Katon«, »otac Hrvatske« ... oličenje potpunog i borbenog nacionalizma, neka vrsta nacionalnog mesije. ... Njega više nema, ali njegovo ime i njegove ideje su ostale. Jedan znatan dio Hrvata još uvek živi u njegovim idejama i jedna velika hrvatska stranka krsti se još i danas njegovim imenom ... «

»Bilo bi prirodno pomisliti — nastavlja Skerlić, citiravši negativan Starčevićev stav prema Austriji, Nemcima i Madžarima — da se ovaj veliki antiaustrijanac, koji objavljuje rat i Nemcima i Madžarima, okreće ka Slovenstvu, da onako kao ljudi iz 1848., veruje u slovensku solidarnost ... itd. ... ili u krajnjem slučaju na srpsko-hrvatsko narodno jedinstvo. Kao negator Starčević je apsolutan, bez ograničenja, bez apelate, slovenska misao, ilirstvo, jugoslavenstvo, narodna politika srpsko-hrvatska nije imala ogorčenijeg protivnika od njega ... Slovenstvo, slo-

---

9 Jovan Skerlić: Pisci i knjige, V., Beograd 1923. str. 15.

10 O. c. str. 19.

11 Jovan Skerlić: Ante Starčević, Srpski Književ. Glasnik, god. 1912. knjiga 28, prešt. Pisci i knjige, VI., Beograd, 1923., str. 42. Sve citirano prema tome djelu, a po navodu S. M. Štedimlije (o. c. str. 47), a rasprava je štampana u posebnoj knjižici latinicom i bila je namijenjena omladini u Hrvatskoj.

venska uzajamnost to su za njega ... »prazne riječi«, »sanjarije bez svakoga sadržaja«, »bez temelja u prošlosti«, »bez izgleda u budućnost«, jednom rečju »ludovanja« ...

»Još gore kod Starčevića prolaze zlosrećni Srbi. Ono što nisu mogli učiniti Turci za 4 stotine godina sečama, davljenjima, vešanjima, nabadanjima na kolac, Starčević vrši jednim potezom pera. Za njega prosto Srbi i ne postoje ... «[12]

»Samo iz mržnje prema Srbima, on je pun nježnosti prema Bugarima, i kratkovid kao što je bio (!?), ne osetivši da je poraz Srbije bio poraz i celog srpsko-hrvatskog naroda (!), on će zapljeskati bugarskoj pobedi na Slivnici ... «

»Sa kime je mislio Starčević da radi, sa kim i kako da stvara slobodnu i veliku Hravtsku? Teško je zamisliti išta nerealnije i nepolitičnije i neostvarljivije no što su političke ideje A. S. ... Kako će Hrvati da izvojuju svoju slobodu i samostalnost i ujedinjenje? .. . Hrvatskim imenom — računajući sve katolike u Hrvate — krsti se samo jedna trećina celog našeg naroda, u samoj Hrvatskoj ih nema više od 60%, ukupan broj njihov, pre četrdeset godina, kada je Starčević budan snevao, nije bio veći od dva miliona. Kako će tu šaka potlačenog naroda, koji tada u svojoj celini još nije bio nacionalno svestan, da izvrši svoje ujedinjenje, a u isti mah protivu Nemaca, Madžara i Turaka, bez pomoći Srba, koji su dve trećine celoga plemena, i bez oslonca na Slovenstvo ... «

Svim sredstvima, masom netočnosti, pa i najgrubljim uvredljivim i neadvekvatnim paralelama, koje smo ispustili, Skerlić pokušava oboriti čvrstoću Starčevićeve dokazne snage i apelirajući na sentimenat, želi uvjeriti da je njegov ideal neostvarljiv ... no beskrajna je energija Starčevićeve vjere i privlačivost Starčevićeve ličnosti da joj ni Skerlić ne odolijeva i slijedećim pasusom Skerlić protuslovi sam sebi i ruši svoje gornje tvrdnje:

... »Ali ima kod Starčevića i nečega višeg i boljeg: ima nacionalne energije i idealizma, bez čega nema malim i nesrećnim narodima života, ima duboke vere u snagu narodnog nagona samoodržanja i otpora, ima spasonosnog računanja na samog sebe, po onoj staroj istini da je narod kao i pojedinac kovač svoje sreće, po onom što je jedan moderan mislilac (!) rekao: Pomozi si sam, pa će ti i Bog pomoći ... Kod Hrvata on je ono što je kod Talijana Maccini, kod Iraca O'Conel, kod Madžara Košuth, kod ugarskih Srba Svetozar Miletić: izraz punog, radikalnog borbenog nacionalizma, ideala pune narodne slobode ... On nije imao vere ni u

---

[12] Ovaj Skerlićev prigovor je potpuno neosnovan. Ispravan i dokumentiran odgovor je dan modernim djelom dra. M. Starčevića »Ante Starčević i Srbi«. Matica Hrvatska.

češko-austrijski panslavizam, ni u rusko-pravoslavno slavenofilstvo, nije oscilirao između Moskve i Beča, no je činio neposredan apel na nacionalnu energiju. Dok se njegovi savremenici rešavaju hoće li ići za Peštom ili Bečom, njegova osnovna misao je ni k Pešti ni Beču, no k sebi, sa verom u sebe, sa nadom u narodnu budućnost... I one koji nemaju vere u narodnu samosvest, snagu i budućnost, mlake nacionalne oportuniste i političare »od dana i komada«, one koji nisu u stanju da se oslobode ropstva u duši i hoće da se drže jednih ili drugih gospodara, on prezrivo naziva dvostrukim robovima«.

Ove su stranice obzirom na pisca najlaskavije priznanje vječnoj aktualnosti nauke A. S. Ne mogavši ni pod koju cijenu srušiti spasonosnost ideje A. S. za Hrvate i njegovu apsolutnu veličinu, pisac izvrće ono što nije mogao prisvojiti te u istom odsjeku piše »Kada jedan Srbin pročita celog Starčevića ne može se oteti općem utisku da je pred njime jedan sasvim naš čovek, sa svima manama i vrlinama naše rase... jedan pravi Srbenda. On ima sve karakteristike naše rase u primitivnom stanju: njenu divlju energiju, buntovnički duh, nasrtljivost, tvrdoglavost, prekost, plahovitost, »pasjaluk«, on je sav čovek od strasti i inata, od trenutka, od naglih eksplozija gneva i mržnje...« »... On je Srbe obuhvatio u hrvatskom imenu, kao i drugi, i on je za narodno jedinstvo, samo je hteo da to bude pod jednim imenom hrvatskim«. I na koncu jedna nemogućnost: »Ali pored svega toga, Velika Hrvatska Anta Starčevića u stvari je isto što i Velika Srbija. Razlika je formalno samo u imenu«.

U jednom eseju[13] kristalizirani su Skerlićevi nazori o važnim pitanjima kulturne orijentacije. »Valjalo bi tek videti koliko srpska književnost i srpski duh imaju istočnoga, a koliko je zapadnoga u hrvatskom duhu i hrvatskoj knjizi... Jedino što se može ozbiljno uzeti, to su uticaji dveju crkava: pravoslavne, istočne, neorganizovane, slabe i neuticajne, koja nije uspela da slomije narodne osobine, i zapadne crkve, katoličke, moćne, organizovane, koja je uvek težila nivelisanju i duhovnoj i fizičkoj prevlasti, lomila sve pojedinačke i nacionalne individualnosti na koje je naišla u svome zavojevačkom nastupanju kroz istoriju... i o čijem blagodetnom uticaju slobodno je posumnjati. U našoj književnosti sem bosanskih sevdalinki (!), tursko-srpskih pesama Jovana Ilića, niških priča Sremca i vranjskih Stankovića, gde se daje videti taj tako apsolutan i veliki uticaj Istoka?... neumesno je činiti takva uopštavanja... Njima nije više mesta u nauci, u politici se njima više ne služe razumni i iskreni ljudi, a najmanje ih treba potrzati još u književnosti.«[14]

V. Murvar, st.

---

[13] Jovan Skerlić: Pisci i knjige, I., »Milan Begović o Vojislavu Iliću«.
[14] O. c. str. 137—138.

L I S T A K

O PRAVNOM ZNAČENJU UREDBE O BANOVINI HRVATSKOJ

I.

Današnji položaj jednog dijela Hrvatske ustanovljen je ukazom od 26. kolovoza 1939., koji sadržava uredbu o Banovini Hrvatskoj.

Ukaz je donesen i uredba stvorena na temelju čl. 116. oktroiranog ustava od 3. rujna 1931. i taj član ustava čini pravni temelj ovog novog položaja Hrvatske. Stoga je za pravnu ocjenu uredbe potrebno ustanoviti značenje čl. 116., jer se samo tako dobiva slika o pravnom značenju odredaba donesenih na temelju tog člana.

Rekli smo, da je to potrebno za pravnu ocjenu, dočim bi za političko-pravnu ocjenu bilo potrebno obazrijeti se i na drugi akt, koji opet čini politički temelj novog stanja, a to je sporazum dra Vlatka Mačeka kao predsjednika HSS i SDK s jedne strane i Dragiše Cvetkovića kao predsjednika ministarskog savjeta s druge strane. Međutim to je u cijelosti politički akt koji veže njegove potpisnike, pa želeći — u koliko je to moguće — ostati samo na terenu pravne ocjene, ne ćemo se upuštati u razlaganje ovog političkog akta. Dovoljno je za nas konstatirati, da je uredba u stvari rezultat političkog utanačenja i da ga pravno formulira, odnosno, da su motivi donošenja uredbe čisto političke naravi. S druge pak strane pravna ocjena ne može biti potpuna, dok nijesu donesene mnoge uredbe i organizirane ustanove predviđene temeljnom uredbom.

II.

Uredba je u smislu čl. 116. ustava donesena po kraljevskom namjesništvu umjesto po samom kralju, jer kralj. namjesništvo po čl. 41 ustava vrši kraljevsku vlast u slučaju kad je kralj malodoban ili trajno nesposoban vršiti kraljevsku vlast poradi bolesti. Prema tome namjesništvo može u tom slučaju vršiti sve akte kraljevske vlasti koje po ustavu pripadaju kralju, što se inače ne može činiti kad je kralj privremeno spriječen u vršenju kraljevske vlasti (za slučaj kraćeg odsuća iz zemlje ili bolesti koja ne stvara trajnu nesposobnost). U takvom slučaju privremene spriječenosti zastupa kralja ili nasljednik ili ministarski savjet (ako je nasljednik malodoban ili spriječen).

Čl. 116. ustava glasi: »U slučaju rata, mobilizacije, nereda i pobune, koji bi doveli u pitanje javni poredak i sigurnost države ili kad su do te mjere uopće ugroženi javni interesi, kralj može, u tom izuzetnom slučaju, ukazom narediti da se privremeno preduzmu sve neophodno potrebne mjere u cijeloj kraljevini ili u jednom njenom dijelu nezavisno od ustavnih i zakonskih propisa. Sve izuzetno preduzete mjere podnijet će se naknadno narodnom predstavništvu na saglasnost.«

Radi se dakle o t. zv. stanju nužde, o izvanrednim prilikama, kad se za rješenje državnih kriza donose brzim postupkom izvanredni propisi bilo sa ili bez prethodnog odobrenja zakonodavne vlasti. Propisi o tom nalaze se u ustavima mnogih država.

Svi propisi koji nastanu na temelju ovakove ustavne odredbe nijesu protuustavni, budući da su doneseni na temelju stanja predviđenog po samom ustavu i na način propisan od ustava za takav slučaj.

Prema čl. 116. kralj **može** donijeti mjere navedene u tom članu. Dakle je posve prepušteno odluci izvršne vlasti hoće li uopće u slučajevima i prilikama predviđenim u čl. 116. donijeti te mjere. Egzekutiva sve da nastupe prilike koje joj daju tu ovlast ne mora donijeti mjere iz čl. 116. Izvršnoj vlasti je prepušteno također prosuđivanje kad su nastupile prilike koje iziskuju primjenu čl. 116. Napose ne mora o tom odlučivati prethodno zakonodavna vlast, niti izvršna vlast mora zatražiti odobrenje konkretnih mjera od zakonodavne vlasti. Isto tako odlučuje egzekutiva i o tom, kad su prestali uzroci koji su doveli do donošenja izvanrednih mjera. Međutim prestanak tih mjera ne ovisi više samo o egzekutivi već i o zakonodavnoj vlasti, jer se sve poduzete mjere moraju podnijeti naknadno na odobrenje narodnom predstavništvu i ako ih ono ne usvoji, one prestaju važiti. No učešće zakonodavne vlasti u ukidanju tih mjera u toliko je oslabljeno u korist izvršne vlasti, što potonja nije vezana rokom u kojem mora podnijeti te mjere na saglasnost, te i to ovisi sasvim od prosuđivanja izvršne vlasti.

U čl. 116. navedeni su određeno samo neki slučajevi koji omogućuju donošenje izvanrednih mjera. To su rat, mobilizacija, neredi i pobune koji bi doveli u pitanje javni poredak i sigurnost države. Drugi mogući slučajevi su općenito naznačeni, oni nastaju kad su »uopće ugroženi javni interesi do te mjere« (t. j. da dovode u pitanje javni poredak i sigurnost države). Kad je to u konkretnom slučaju nastupilo, odlučuje izvršna vlast.

U tim dakle slučajevima mogu se donijeti samo neophodno potrebne mjere. One se mogu primijeniti bilo na cijeli ili samo dio državnog teritorija i u tom nema nikakvog ograničenja, kao što nema ograničenja i u pogledu sadržaja, jer mogu suspendirati sve ustavne i zakonske propise. Jedino ograničenje koje se nazire jest u tom, da se imadu donijeti samo neophodno potrebne, dakle najnužnije mjere, a koje će to mjere biti, prosuđuje izvršna vlast. Drugo ograničenje je vremensko, jer mjere imadu trajati »privremeno«, kako ćemo niže vidjeti. No trajanje tog privremenog stanja nije određeno i ovisi o shvaćanju izvršne vlasti.

Tim mjerama mogu se suspendirati bilo koji ustavni i zakonski propisi, a dakako i naredbenici. Te se mjere određuju kraljevim ukazom. Nema nikakove sumnje da je ono od velike praktične važnosti, jer je tom odredbom dana mogućnost izvršnoj vlasti da mimo ustavnih propisa o reviziji ustava provede u stvari reviziju bilo kojeg ustavnog propisa ne tražeći za to pristanak zakonodavne vlasti i ne podvrgavajući se redovnoj proceduri za reviziju kako je predviđa ustav. Tim je omogućena brza i neograničena revizija ustava na izvanredan način i u izvanrednim prilikama. Izvršna vlast prosuđuje prilike, odlučuje sama koje ustavne propise treba suspendirati ili promijeniti shodno tim prilikama. Dakako da se na isti način mogu mijenjati zakoni i naredbe, tako, da po čl. 116. može izvršna vlast promijeniti cijelu ustavnu i pravnu strukturu države bez sudjelovanja zakonodavne vlasti, po svojoj ocjeni.

Uz ovu bitnu karakteristiku čl. 116. postoji i druga, da sve te mjere imadu trajati samo privremeno. Smatramo da je tu težište ovog ustavnog propisa. Doduše nije određeno kako dugo ima trajati ta privremenost. S obzirom na stanje i uzroke zbog kojih se te mjere mogu donijeti može se zaključiti da ne mogu biti trajne. Svi naime uzroci (rat, mobilizacija, pobuna i sl.) nijesu pojave trajne prirode u kojima bi se jedna država mogla trajno nalaziti i one bezuvjetno prestaju na bilo koji način, a time i mjere vezane tim pojavama. Stvara se tada ili novo stanje ili se povraća pređašnje stanje i u oba slučaja mjere moraju prestati. Nema garancije hoće li baš nastati novo stanje, kao ni to hoće li nastati pređašnje stanje. To ovisi o mnogim čimbenicima.

Poradi privremenog karaktera tih mjera postoji i odredba o podnošenju na saglasnost nar. predstavništvu. Ovo nije ničim vezano unaprijed za odluku i može mjere odobriti ili odbaciti, u kojem slučaju prestaju ako traju u času podnošenja na odobrenje. Odluku ne treba donositi kvalificiranom već običnom većinom.

Moguće je dakako, da te izvanredne mjere potraju i duže vremena prema prosuđivanju izvršne vlasti. No i u tom slučaju te mjere ne predstavljaju ništa trajno nego su samo privremene, s neograničenim, ali privremenim vremenskim trajanjem i značenjem.

Mogu postojati uzroci koji se ukazuju i kao trajni, pa ako se najprije riješe privremeno po čl. 116., očekuje se, da će buduće — trajno — uređenje države odgovarati zbog toga po svom sadržaju sadanjim privremenim mjerama. Očekuje se dakle recepcija privremenih mjera u stalnom poretku koji dolazi nakon prestanka privremenih mjera. Međutim o tom nema nikakove ustavne odredbe ni garancije, pa ni stalnosti da će tako biti. O tom odlučuju po svojoj ocjeni oni čimbenici koji stvaraju novi poredak, a to ne moraju i redovno nijesu isti oni koji su donijeli privremene mjere. Nema nikakove odredbe o tom kakovo će konkretno biti buduće uređenje. To je i političko pitanje, pitanje političkog oportuniteta i momenta, a u tom nema stalnosti. Nema odredbe da budući poredak mora makar u biti odgovarati izvanrednim mjerama. Iz čl. 116. slijedi samo to, da nakon ukinuća mjera donesenih na temelju tog člana može nastati prijašnje ili novo stanje. Postoji teoretski jednaka mogućnost za jedno i drugo, a kako će u stvari biti, nigdje nije određeno i to nije predmet uređen i garantiran ustavom. Dok toga nema ne može se, s pravnog stanovišta promatrajući ovo pitanje, govoriti o primjeni mjera donesenih na temelju stalnih uzroka i u budućem uređenju, na način kao da je to pravno osigurano. S tog stanovišta ne može se promatrati ni prosuđivati pravno značenje čl. 116., a najmanje stalnost njegovih odredaba. U čl. 116. ne vidimo nikakvog elementa stalnosti, a ako de facto i postoje stalni uzroci zbog kojih su donesene izvanredne mjere, nitko nije pravno vezan da te mjere i u buduće donese. Konačno nema ni odredbe a ni stopostotne sigurnosti da će čimbenici kod stvaranja novog poretka smatrati kao stalne one uzroke, koje je takvim smatrao i donosilac izvanrednih mjera. Kako rekosmo to je stvar političkog i državničkog shvaćanja, nevezana s bilo kojim pravnim propisom. Sve mjere donesene po čl. 116. ustava privremene su, prestaju na način koji smo gore opisali, a što će biti u buduće o tom nema nikakove odredbe ni garancije.

III.

Motivacija donošenja uredbe t. j. razlozi koji opravdavaju donošenje mjera po čl. 116. ustava navedeni su u uvodu s riječima, da se uredba donosi s razloga kako bi se »obezbijedilo učešće Hrvata u životu države i time očuvali javni interesi«. Time je u jednom državopravnom aktu utvrđeno, da je učešće Hrvata u životu države vitalno pitanje i da se tim učešćem čuvaju javni interesi da ne bi bili ugroženi do mjere predviđene u čl. 116. ustava. U čl. 1. uredbe ustanovljen je teritorij banovine, njeno ime i sjedište. Budući da je ustav od 3. rujna 1931. formalno ostao na snazi, a budući da se po tom ustavu upravne i samoupravne jedinice države nazivlju banovine, a i banovina Hrvatska ima to ime, to je i Banovina Hrvatska s formalnog i teoretskog gledišta uspoređena jedinica — upravna i samoupravna — ostalim banovinama (čl. 84 ustava), no znatno se uzdiže od njih s obzirom na svoj djelokrug. Banovina Hrvatska je dakle provincija, upravna i samoupravna jedinica jedinstvene države. Tako položaj Hrvatske tumači dr. Tasić, jedan od stručnjaka za sastav uredbe. On između ostalog veli: »Granica koja se stvara između banovine Hrvatske i ostalog dijela države ne čini granicu kao između stranih država... Banovina Hrvatska sa ovakovim teritorijem i nadležnošću ostaje sastavni dio države... Ona sačinjava dio jedne cjeline i njen život nerazdvojno je vezan za život drugih dijelova države« (»Politika« 10. rujna 1939.). No ipak se konačan sud o državopravnom položaju Hrvatske ne može još dati, dok ne budu ustanovljene sve one ustanove koje su potrebne

za potpuno funkcioniranje banovine i dok se ne razjasni odnošaj banovine kao takove prema vrhovnim državnim vlastima, odnosno da li će i u kojoj mjeri banovina sudjelovati u vršenju i stvaranju odluka tih vrhovnih vlasti cijele države. Razmatrajući položaj Hrvatske prema nagodbi iz g. 1868., naš pravni pisac dr. Ante Dabinović (»Mjesečnik« br. 10, 1935. g.) ističe prihvaćajući stanovište Le Fura da je bitno za prosuđivanje odnošaja pojedinih državopravnih tijela prema državi, sudjeluje li ona u stvaranju volje vrhovne državne vlasti. Ako sudjeluje, tada se ne radi o običnoj administrativnoj jedinici — provinciji. Valja istaći pak, da bi banovina Hrvatska imala vršiti na svom teritoriju zakonodavnu, upravnu i sudsku vlast što ostale banovine do sad ne vrše i bit će važno kako će banovina udioništvovati u vršenju onog djelokruga poslova koji su zadržani vrhovnim vlastima države.

Što se tiče samog načina postanka banovine, ona je stvorena jednostranim državnim aktom same izvršne vlasti kako to i proizlazi iz čl. 116. ustava. Ono nije javnopravni ugovor po kojem se sporazumom dvaju ugovarajućih strana utvrđuje državopravni odnos tih ugovornih strana. Takav ugovor bila je nagodba kako se to razabire iz uvoda nagode. No rekli smo već da je ta uredba nastala kao posljedica političkog sporazuma. Ali s obzirom na put koji je izabran za donošenje promjena, pravni karakter odredaba nije ugovor ili nagoda, jer to po čl. 116. ustava ne može ni biti.

Nadležnost banovine ustanovljena je na način da je točno navedeno što se prenosi u djelokrug banovine, a što ovdje nije spomenuto, zadržano je državnoj vlasti. Za poslove svoje nadležnosti vrši banovina sama zakonodavnu vlast po kralju i saboru, upravnu vrši kralj uz banov supotpis, a svaki akt kraljevske vlasti supotpisuje ban koji snosi za nj odgovornost.

Za Hrvatsku se ustraja samostalni upravni sud i tim putem može se podnijeti po državnoj vladi tužba proti akta bana ili koje druge vlasti, ako se smatra da je tim povrijeđen državni ili banovinski zakon na štetu općih državnih interesa. O sukobu pak nadležnosti odlučivat će ustavni sud.

Za ustrojstvo sabora postavljene su opće smjernice. Dok nema sabora može uredbe o predmetima nadležnosti banovine donositi uredbu kralj, podnoseći ih naknadno na saglasnost saboru.

Nadležnost koja je pridržana državi provodi se po državnim organima i na teritoriju banovine. Tamo gdje državna vlast zadržava samo zakonodavstvo, može ona izdavati upute za primjenu tih zakona i slati svoje organe za kontrolu te provedbe. Zakoni doneseni iz djelokruga države važe i za banovinu. Državi je pridržano postavljanje putem zakona općih načela prosvjetne politike, o lokalnim samoupravama (kotar, županija, općina), o radničkom i vodnom pravu. Banovina će svoje zakone s tih područja moći donositi samo u okviru općih načela. Pojam općeg načela nije još utvrđen, a jamačno će ga odrediti država kod donošenja tih zakona.

Postavljena su načela za financijalnu samostalnost i s tim u vezi imao bi se ustrojiti računski sud i kontrola.

Sadanje ustrojstvo Banovine može se mijenjati na način na koji je uredba o Banovini i donesena. Prema sporazumu u budućem uređenju ne će to biti moguće bez prestanka same banovine. Tu klauzulu, koju uredba ne sadržaje, sadržavala je analogno nagodba u §-u 70.

Od uredaba predviđenih temeljnom uredbom izašla je ona o Banskoj Vlasti. Banska Vlast (do sad banska uprava) ima 11 odjela (do sad odelenja, ali manji broj) a na čelu im se nalaze odjelni predstojnici (do sada načelnici). Odredbe o zastavama, službenom jeziku i zastavi ne nalaze se u uredbi kako je to bilo u nagodbi, nego će biti predmet posebnih odredaba.

Dragutin Gjurić

Književni prikazi

RUSKA LIRIKA

Izdanje Zabavne biblioteke. Knjiga 601. — 1939.

Teško je pisati o antologijama strane lirike s više razloga, a još je teže izdavačima i priređivačima takovih zbirka. Može se postaviti više prigovora, ali na svaki mogu opet priređivači odgovoriti s dosta opravdanih razloga zašto su tako i tako uredili dotičnu zbirku. U stvari i načelno pothvat se mora pohvaliti, a naravno uvijek se mogu postaviti prigovori kojima priređivači ne mogu ni uz najbolju volju izbjeći. Tako je i s antologijom ruske lirike. Zabavna biblioteka učinila je golemu uslugu književnoj publici kod nas kad je počela izdavati ovakove knjige. Hoćemo-ne ćemo moramo priznati, da nam je strana lirika bila osim nekolicini književnika dosta nepoznata, a da ne i govorimo o tom, kako često nijesmo imali uvida u najglavnije razvojne konture pojedinih stranih literatura na području lirike. Prevodila se epika bilo stihovana bilo prozna ali sitna lirike dolazila je k nama od vremena do vremena u prijevodima po časopisima. Na taj način nijesmo mogli dobiti pravi pojam o lirskom razvoju pojedinih književnosti, a to je kod nekih naroda u književnosti najbolje, pače se može reći, da je u lirici psihologija naroda došla do jačeg izražaja nego u drugim književnim vrstama. U njoj su dane uz dušu pojedinih pjesnika i druge narodne osobine kao način stiliziranja vanjskog svijeta, lično doživljavanje vremena i događaja, nijanse jezika i uopće način umjetničkog oblikovanja. To ne vrijedi jednako za sve književnosti pa možda ni za rusku, koju dobro poznajemo iz drugih književnih vrsta, ali u ovom slučaju moramo opet priznati, da nam je ovom antologijom otkrivena jedna strana ruskoga života, koju nikada ne bismo mogli upoznati iz drugih djela iste narodne književnosti.

Klasična imena ruske književnosti dobro su nam poznata iz množine proznih prijevoda i kao ustaljena i priznata činjenica vrijedi, da je ruska književnost više nego ijedna možda na svijetu zahvatila zbog posebnih svojih okolnosti u pitanja narodnoga razvoja, kulture i napokon u opće čovječanske probleme. Ruska književnost kao da nije imala karakter dokolice i zabave ni za čitaoca ni za pisca, toliko je uronila u pitanje ljudskog opstanka. Svaki redak ispisan je krvlju i pred nekom zebnjom, što će se dogoditi od Rusije i čovječanstva. Po toj strepnji za čovjeka ruska je književnost osvojila Evropu ne toliko stilskom savršenošću ili šarenilom problematike koliko simpatijom za sudbinu čovjeka u mijenama i vrtlogu vremena. Tu je njena najviša snaga, a naravno umjetničko stiliziranje simpatije blizu je savršenstvu barem kod velikih imena. Što nam je onda novo donijela ova zbirka dosada nepoznate ruske lirike? Da li se u lirici ispoljio isti značaj ili ona možda ima drugih osebina više manje različnih od onih u prozi? Sudeći po onome što nam je donijela ova zbirka uz sva opća mjesta, koja susretamo u lirikama svih naroda, ima ova zbirka nešto specifično rusko, što je došlo do izražaja samo u lirskim izlivima. Nema one uznemirenosti Tolstoja i Dostojevskoga, problematika života nije uklonjena nego je dobila manje krvav izražaj, iz nje doznajemo za intimni život Rusije i pjesnika kroz jedan vijek ne toliko u stravičnom iščekivanju što će biti od čovjeka koliko njihov život izvan tih problema nekada bezbrižan a često i raspjevan poput faunskoga raspoloženja i bezbrižnosti. U tom je lirski specifikum ove zbirke najočitiji, a u tom se smjeru najviše približava prozi Turgenjeva. Tu je novina ruske lirike, ali ima crta koje donekle produbljuju osebine ruske proze i lirskim tonom dopiru dalje nego je to učinila proza. Mislim tu na lirsko produbljenje ruske simpatije za čovjeka i uopće stiliziranje ljudskog osjećaja. Ruski roman u tom se izdvaja od evropskoga, ali je u lirici simpatija za čovjeka i briga za ljudstvo dobila drugu boju,

problem je postavljen manje logički i racionalno, a više kao čisti osjećaj. Dok se mislilo da je život u ruskoj književnosti došao do izražaja kao bezizlazna logička dilema, kod Puškina a naročito Jesenjina čujemo samo kucaj srca i burkanje osjećaja. Tu su se našli na istoj liniji ruski roman i pjesma, ali su se na različan način izrazili. I kolikogod bila konvencionalna podjela književnih vrsta, ipak se dubljim uronjavanjem može doći do specifičnih izražajnih razlika, koje ne zavise toliko o izraženom predmetu koliko o ličnim dispozicijama stvaraoca. Umjetnička individualnost često je jednostrano disponirana: lirski ili epski, te će u tom smislu epski motiv lirizirati ili obratno. Neki umjetnici ispolje se u jednom ili drugom pravcu, pa je u povijesti književnosti i njihov položaj i mjesto različno. Ovo su najjači momenti, koje donosi ruska lirika kao nove i možda je najpotrebnije kod ovakovih knjiga upozoriti na slične novosti a ne toliko stavljati važnost, zašto nije donesena ova ili ona pjesma, taj ili onaj pjesnik, premda i to ima važnost no kudikamo manju. A kakovi bi nam se pogledi otvorili, kad bismo rusku liriku imali u originalu te onda posmatrali ljeskanje ritma i prilagodljivost riječi, što inače moramo odgonetavati kroz makar i savršene prijevode nekih pjesama. Antologija ruske lirike data je na 186 stranica zajedno s opširnim uvodima i podacima o piscima. Svakako premalen prostor, da iz nje dobijemo iscrpan pregled ruskoga lirskog stvaranja posljednjih sto godina. Teško je naročito uočiti razvojnu liniju u tako malom materijalu. Ali tome se nije moglo doskočiti možebitnim malim proširenjem knjige, jer bi i tada bila manjkava. Stoga su se prevodioci ograničili na najkarakterističnije pjesme dotičnog pjesnika, da dobijemo kakovu takovu sliku o pjesniku. Trebalo je dakle u zbirci dati značajne pjesme za pojedinoga pjesnika, a opet izabirati takove, koje će biti karakteristične za razvojnu liniju lirike. Tu su dakle dva zahtjeva, kojima je teško bilo udovoljiti i ponegdje im nije udovoljeno.

O nekim pjesnicima ne možemo steći pravi pojam na osnovi nekoliko donesenih pjesama. Istina važniji pjesnici zastupani su obilnije, ali neki veoma značajni za rusku liriku ili su škrto zastupani ili ih nema nikako (Kljujev, Bjedny, Hljebnikov, Pasternak). Pri sastavljanju sličnih antologija moralo bi se više paziti na karakteristične pjesme pojedinog pjesnika, da nam slika njegova jasnije odskoči, a razvojna linija lirike dade se lakše postići, recimo proširenjem knjige. Svakako je za nas glavnije da stečemo bolju sliku o pojedinom pjesniku a razvoj lirike i onako ne možemo iz ovakovih knjiga postići. Zar ne bi bilo mnogo korisnije donijeti od Kljujeva više pjesama, jer u njemu zajedno s Jesenjinom neobično je jako propjevala seljačka Rusija u časovima, kad su tu Rusiju nastojali izbrisati. Od njega je donesena sasvim nekarakteristična pjesma. Kod nekih je pjesnika bilo lako pogoditi karakteristike dikcije i ritma i ti su dobro zastupani odabranim pjesmama. Tako je dobar i iscrpan izbor Igora Severjanina, jer u svim njegovim pjesmama osjećamo kao i u donesenima blještavilo fraze, mondenstvo, koje često prelazi u filisteriju, isto Majakovskoga, kod kojega prevladava vulkanski izraz i konvulzivna eruptivnost. Kod njih je lako bilo doći do karakterističnih pjesama, ali kod drugih je bilo teže i tomu se je moralo posvetiti više pažnje.

S tim u vezi mora se upozoriti na još jednu činjenicu. Ako je teško steći pravi pojam o pojedinom lirskom pjesniku onda je trebalo barem u biografskim bilješkama dati iscrpniji pregled lirskoga stvaranja spomenuvši negdje i izdane zbirke pojedinih pjesnika. Tim bi se mnogo dobilo, jer aforistički nabačene karakteristike pisaca na kraju knjige iako su većinom točne veoma su nepraktične te se odlikuju više virtuoznošću sastavljača u iznalaženju zgodnih riječi za pjesnika nego informativnošću. Konkretno rečeno trebalo je više golih činjenica o pjesnicima i radu. To je potrebno i s razloga što su mnogi od uvrštenih pjesnika ujedno romanopisci i novelisti pa neupućeni mogu lako doći na misao, da su dotični pisci najjači baš u lirici. Tako je rad Erenburga u prozi jednako važan

kao u stihu ako ne i jači, a što da se rekne tek o Ivanu Buninu. Trebalo je svakako spomenuti u čemu je pisac jači, jer Buninova lirika u mnogočem zaostaje za prozom, i ako je dobio Nobelovu nagradu, desilo se to upravo na temelju njegove proze. Poezija mu ima značenje u općoj povijesti ruske književnosti kao sporedan rad. Istina publici je poznat po prijevodu nekih novela, ali zar ne bi bilo dobro upozoriti, da je napisao i svoje najbolje djelo roman »Život Arsenjeva«. Do podataka je lako doći za starije pjesnike, a mlađi bi i sami od sebe dali podatke, kad bi ih za to zamolili, ukoliko se nešto ne zna. Publiku bi, recimo, zanimalo, da je Ahmatova žena nesretnog pjesnika Gumileva, ili da je na primjer »strasna ciganka« Cvetajeva doživjela i neke osjetljive promjene u životu, koje su utjecale i na stvaranje. Čuje se, da će Zabavna biblioteka izdati francusku liriku. Dobro bi bilo, kad bi se uvažili neki od ovih prijedloga posebno što se tiče izbora karakterističnih pjesama i podataka o piscu i njegovu radu, jer će francuska lirika u tom smislu biti zanimljiva i vjerojatno se ne će moći izdavač zadovoljiti jednom knjigom nego će materijal morati podijeliti u dvije knjige.

Posebno je opet pitanje prijevoda. Prigodom izlaska talijanske lirike, rekoh, da se moralo paziti na historijske veze hrvatske književnosti s talijanskom pa je bilo sasvim umjesno uvrstiti prevodioce iz davnih prošlih vjekova. Kod ruske lirike ne radi se o tako starim vezama pa je možda trebalo neke pjesme ponovno prevesti i ne zadovoljiti se prijevodima iz sredine prošloga stoljeća. Uspjelost prijevoda često zavisi i od izabrane pjesme a ne samo prevodioca, jer dobra pjesma i malo lošije prevedena doima se jače. Sreća je ove zbirke, da su dobre pjesme našle i dobre prevodioce kao Cesarićevi prijevodi Jesenjina (Zelena frizura, Spotakoh se o kamen). Jesenjin je možda poslije Keatsa najosjećajniji pjesnik svjetske književnosti, a u ruskoj književnosti Dostojevski je mučio živce analizom, a Jesenjin je od živaca i srca živio. Jednako je dobro preveden Erenburg (Badalić) kao i neki drugi pjesnici, no ima i osjetljivih udaljivanja od ritma originala u pojedinim pjesmama. Trebalo bi radi informacije donijeti ovdje koji prijevod uz original, ali bi to daleko odvelo. Ipak većina zbirke odaje vješte prevodioce i dobro snalaženje u mekanom ruskom ritmu.

Još dvije tri o uvodu u antologiju. Fedorov nas je proveo kroz jedno stoljeće bogatog stvaranja s velikim poznavanjem stvari te zbijenim i stvarnim konstatacijama. Moglo bi se možda nekim tvrdnjama nešto prigovoriti. Tako da je Puškin zadao smrtni udarac romantizmu i osnovao realizam ne odgovara sasvim činjenicama. Puškin je kao svaki veliki pjesnik sintetizirao u sebi razne književne pravce pa se može opravdano reći, da je bio i ovo i ono, ali se čini, da je njegov osnovni pjesnički ton stvaranja i života ostao romantički, a realističan je samo kao opreka ukočenom stilu predhodnika. Pod romantizmom se naravno tu razumijeva davanje sebe i gledanje svijeta kroz sebe, a po tome je Puškin i došao do svjetskoga glasa. Jednako se čini malo pretjerano reći da je otkrivanje Puškinova spomenika u neku ruku dalo povoda simbolizmu. Slavlje i događaji prilikom otkrivanja spomenika imalo je više kulturno-političko značenje, jer su onda liberali i slavenofili svojatali Puškina, a poznato je do kakvih je događaja došlo i među samim književnicima. Dostojevski ga je u svom govoru tumačio na svoj način, a liberali su odlučno stali na put takovu tumačenju. Tu je Dostojevski izgubio dosta živaca,a kako se vidi iz njegove korespondencije čitavo slavlje u pozadini izrodilo se barem među književnim krugovima u skandalozno nadvikivanje i podmetanje. Simbolizam se rodio u Rusiji u drukčijim okolnostima nego na zapadu. Ovamo je bio otvorena i blagotvorna reakcija na naturalizam i slio se kasnije u idealizam, a u Rusiji kao i kod nas pravoga naturalizma i nije bilo barem ne onakova protiv kakova je ustao simbolizam u Francuskoj. Inače Fedorov i sam to malo dalje priznaje, veleći da je simbolizam ustao protiv pretjerane konkretizacije poezije. To je sasvim stvarna primjedba, jer je poezija silom prilika postala previše političkom (Nekrasov). Simbolizam

je na prekretu stoljeća doista oplodio rusku liriku i to će poglavlje ruske lirike u povijesti književnosti ostati najsvjetlije. Kao i svaki pokret tako su i ovaj epigoni upropastili, doveli ga do apsurda, izbacili se konačno iz života i sada opet nastaje reakcija na ovaj pokret u obliku futurizma ili u još grubljoj formi sovjetske revolucionarne poezije, koja se toliko utopila u životu, da je zapravo i prestala biti poezijom, a poezija i to prava poezija lebdi ponajviše na granici stvarnosti i privida. Poezija je kod svih naroda neka akcija i reakcija, stvaranje škola i uništavanje njih, kad se izrodi, to je neprestano talasanje koje je Fedorov veoma dobro iznio u svome uvodu s obzirom na rusku poeziju. Književni pravci se međusobno popravljaju i kao da u razvoju lirike dolazi do spontane samokritike, jer jedan pravac sam sebi skrivi propast da nastupi drugi, a kad ovaj zastrani nadolazi reakcija u smislu prethodnog pravca. Kako će se razviti dalje ruska poezija teško je reći, jer je raspolovljena: emigrantska je daleko od rođenog tla i ne će moći živjeti samo od uspomena, a sovjetska je prigušena političkim prilikama u zemlji. Tješi nas činjenica, da od poezije u Rusiji ne izlazi ono najbolje, koje se sada skriva, ali će se jednom pojaviti. Fedorov naravno ne pravi nikakovih prognoza za budućnost i sasvim opravdano. Možda bi bilo ipak poželjno, da je malo jače zastupana poezija iz tragičnih vremena revolucije. Prigovorilo se negdje, da Fedorov nije unio više sovjetskih pisaca, jer je tobože poznat po tomu »što neprijateljski piše o ruskoj književnosti«, a valjda je kritičar htio reći prema boljševičkoj, jer ne vjerujemo, da bi Fedorov kao rođeni Rus bio pristran prema umjetničkom stvaranju svoje domovine, ako je to doista umjetnički vrijedno. To nije ni učinio. Sudbina pjesnika u Rusiji bila je teška (Andrejev, Blok, Gumilev). Što je sve poduzimano protiv Serapionaca, poputčika i drugih struja, koje se nijesu htjele stopiti sa službenom organizacijom umjetnika (»poezija fabrike«). Gorki koji je imao srca za čovjeka i razumijevanja za umjetnost, ipak je Jesenjinu umanjivao slavu (Za boljšoe iskustvo boljševizma, str. 41, 1931.) i konačno se cinično narugao njegovu tragičnom sukobu s partijskom literaturom (O pisateljak str. 97). Sve je to negativno djelovalo na lirsko stvaranje, pa je i sam Gorki na jednom kongresu književnika iskreno priznao, da im nije uspjelo odgojiti književnika. Lunačarski, i sam pisac, nije imao više razumijevanja za sudbinu i slobodu pjesnika. Tuđom pogreškom ne da se opravdati vlastiti prestupak, ali je interesantno spomenuti, da sovjetski historici književnosti imaju još manje razumijevanja za emigrantsku književnost. Pa i sami Sakulin inače veoma zaslužni književni teoretik i donekle nepristran, u svom njemačkom izdanju povijesti ruske književnosti nije bio u svemu objektivan prema pjesnicima van granice. Fedorov i Badalić nijesu vođeni nikakovim partizanstvom i uvjereni smo, da su donijeli ono, što su cijenili kao najbolje.

Zabavna biblioteka priredila je čitačima pravo uživanje s ovim izdanjem. Istina i svojom prozom zadužila je čitalačku publiku, ali izdanjem talijanske i ruske lirike otvorila je novo poglavlje u svom radu i recimo iskreno, htjela nam je podati pravo umjetničko uživanje bez obzira na prođu knjiga. Bez sumnje su ovakove knjige manje rentabilne od romana naročito nekih romana, ali je zato ovakovim knjigama mnogo bliže umjetnosti. Primjedbe učinjene pri izlasku talijanske i sada ruske lirike samo su dobronamjerne sugestije za budući rad, a Nikola Andrić može biti zadovoljan s uspjehom kod ljubitelja književnosti, a to mu je jedino poticalo za dalji rad u tom pravcu.

A. R. Bucrov

Kazalište

POČETAK KAZALIŠNE SEZONE

U stogodišnjici Hrvatskoga kazališta novi je ravnatelj drame g. Mato Grković preduzeo da po mogućnosti donese izvjesnu retrospekciju hrvatskoga dramskoga stvaranja. U tu svrhu se prekoračila granica i Kukuljevićeve jubilarne

predstave »Juran i Sofija«, koja će inače doći na repertoar pod konac ove sezone, pa se opet poseglo za »Diogenešom« od Tita Brezovačkoga, pa čak i za Lucićevom »Robinjom« i Držićevom »Tirenom«, a sezonu je otvorio Nemčićev »Kvas bez kruha«, ili »Tko će biti veliki sudac«, dok se još uvijek sa uspjehom drži na repertoiru od lanjske godine slavni Držićev »Dundo Maroje«.

Dakle Lucić, prvi ne samo naš nego skoro i evropski dramski pisac, Držić, prvi naš veliki klasični komediograf, Brezovački, prvi naš kajkavski dramatik, Nemčić, prvi naš moderni štokavski komediograf, a doći će i Kukuljević, prvi dramatik, jubilarac. Divan lanac dramskoga stvaranja hrvatskoga genija od šesnaestoga do devetnaestoga vijeka, od Dubrovnika do Zagreba, kroz štokavsku i kajkavsku tradiciju. Malo je naroda sa takvom kulturnom pozadinom. Hrvatska drama ima svoju klasiku, ima svoj jezik, ima svoju kulturnu misiju i duboku emocionalnu notu u svojoj etičkoj i nacionalnoj duši. Svi ti elementi sretno dođoše do izražaja u nabrojenim predstavama, od kojih se nisu dakako sve mogle održati po umjetničkim kriterijima, makar su imale svoj raison d'être u svojoj kulturno-efektivnoj vrijednosti, dok su neke upravo zasjale u klasičnoj ljepoti i blještavilu.

Titušev »Diogeneš«, kao i pred petnaest godina, u Gavellinoj režiji, nije začudo ove godine mogao privući onaj spontani oduševljeni interes, koji ga je bio pratio 1925. godine. Osjetljive i tajnovite su to stvari, kada jedna stara drama uspije, a kada opet ostavlja publiku hladnom. U mnogočem ovisi i o općoj psihološko-moralnoj atmosferi dotičnoga časa. Možda bi bolje bilo, da se uzeo »Grabancijaš«, jedno jer je bolji i karakterističniji od »Diogeneše«, a drugo jer je »Diogeneš« ipak još uvijek u sjećanju iz 1925.

Nemčićev »Kvas bez kruha« se uza sve redateljske zauzetosti g. Ka Mesarića, koji je proveo i znatnije korekture, nije uopće mogao održati.

Ali zato je puni uspjeh postignut sa »Pirom mladoga Derenčina«, t. j. sa sretnom kombinacijom Lucićeve »Robinje« i Držićeve »Tirene«. Pri tom je veliki dramaturški posao obavio g. M. Kombol, koji je u duhu dubrovačkih stihova iz XVI. st. napisao mnogo stihova za prelazne prizore. Režiju je imao u rukama Gavella.

U ovoj je predstavi bilo pribrano toliko umjetničke ljepote, raskoši, tragične dubine i Dionizijske pjanosti, da je upravo moglo frapirati gledaoce. U njoj je sva alegorija naše prošlosti, u njoj su simboli naše visine i naše srodnosti sa prvim narodima stare Evrope, u njoj je naše graničarstvo, naša duhovna i estetska zrelost, naša klasična dramska tradicija, starija od francuske i engleske.

»Pir mladoga Derenčina«, koji je nadvisio »Dunda Maroja« dugo će se još spominjati, mnogo, mnogo će se igrati, možda i ne će silaziti sa hrvatske scene, jer svima će, i uvijek će biti svijetla ova večer sva okupana u poeziji.

»Pir mladoga Derenčina«, to je pir duhovne veze banske Hrvatske sa slavnim Dubrovnikom, kako ju je umjetničkom dušom shvatio hvarski gospar Hanibal Lucić u znamenitoj »Robinji«, a dubokom vizijom obnovili i upotpunili gg. Kombol i Gavella, to je pir naše pjesničke drame, pir naše govorene poezije dalmatinskoga šestnaestoga stoljeća. Ima tu divnih klasičnih likova, karaktera, lica, [illegible] su sama po sebi poezija; stihova, iz kojih izbijaju iskonski nagoni bitka; [illegible] i izraza, od kojih sve ima u sebi puno, pravo, prirodno i radosno značenje.

»Pir mladoga Derenčina« je najčišća argumentacija za poziv poezije u dram[illegible], kako ga je obradio Englez Abercrombie. On je uistinu »alkohol, od kojega [illegible]skom organizmu nastaje pjanost čuti, duše i osjećaja, što ih ujedinjuje u [illegible]noj i razdraganoj samosvijesti, a samosvijesti vedroj, da može ovu tamnu [illegible] života, koja nas je poklopila, za čas obratiti u neku jasnu prirodu pros[illegible] skroz i skroz nama samima, biva našim željama, koje su iz dna duše [illegible]

Na tom piru ima svega pomalo. Tu suradjuju skupa kćeri i unuci [illegible] banova, knezovi patricijskog Dubrovnika, seljački puk sa gradjanima, a [illegible]

sa satirima, pastirima i vilama — svi skupa svladani poetičnom igrom oko ljubavi i oko slobode. Ima tu najprije starih motiva narodne poezije, od kojih je Lucić spleo svoju »Robinju«: kažnjena oholost lijepe djevojke i prepoznavanje zaljubljenih u tragičnim okolnostima, te katarza u oslobodjenju i ljubavi.

Ima tu velike redateljske dovitljivosti i majstorije u spajanju dviju različitih starih drama. Dubrovnik će naime proslaviti Derenčinovo otkriće svoje drage, u divnom simbolu se to može shvatiti kao proslava oslobodjenja naroda iz ropstva, pa prirediti veliku predstavu o ljubavi, slavnu Držićevu »Tirenu«.

Mora se priznati, da je Gavella uz pomoć odlične i superiorne pjesničke suradnje g. Kombola, stvorio dosada možda najblještaviji svoj prizor. Bila je rijetka i uzvišena radost ulaziti u prebujnu invencioznost redateljeve mašte, koja je okupljala oko sebe sve što može dati kazalište: i muziku, i balet, i raskošnu historijsko-romantičku kostimeriju, i svu rasipnost boja i rasvjete, i kapricioznu dekoraciju, i narodni ples, i galantnost aristokratskoga Dubrovnika, u jednu riječ slikarski, arhitektonski, muzički i književni sklad u nekom prebujnom maksimumu.

Mnogi su zamjerili Gavelli tu preobilnu blještavost, koja je uistinu u stanju vizuelno frapirati čovjeka, ali ne smije se pri tom zaboraviti, da je to Dubrovnik šestnaestoga stoljeća i da je nutarnji karakter predstave organski tražio vanjski oblik u formi blještave slike. Osim toga »Tirena« kao pastirska igra uza svu realističku notu fine Držićeve satire ipak pretpostavlja magičan okvir priče, u kojem se pojavljuju legendarne ljepotice vile i idealizirani pastiri.

Čitava predstava u Kombolovoj preradbi ima četiri faze. U prvoj se igra glavni prizor iz »Robinje«, u drugoj duhoviti prijelaz na »Tirenu«, u trećoj »Tirena«, a u četvrtoj završetak. Svaka od ovih faza ima svoj naročiti karakter i svoju ljepotu, ali dakako nisu sve na jednakoj visini s obzirom na cjelinu.

Svakako je prizor iz »Robinje« kao istinski tragički odjek hrvatskoga ropstva umjetnički najdublji. Božena Kraljeva i Veljko Maričić odigrali su vanrednom snagom teški svoj dijalog. Bila su to dva grandiozna monologa iz daleke epohe mudrosti, kad je čovjek kao takav u cjelini svojoj bio udešen na univerzalni zakon dobra i zla, kad je postojala istina, a ne partikularna istina. Doduše teško je danas pratiti Lucićev jezik, ali treba reći publici, da u tome jeziku leži neisporediva emocionalna snaga u osjećanju našega vlastitoga bića, koje je na našoj obali ukorijenjeno stoljećima.

Druga faza nije mogla u istoj liniji nastaviti visoki uspon, jer je trebalo napraviti osjetljivi prijelaz na Držićevu komediju. Razgovor triju sluškinja je teško mogao dočarati dramski razvoj Derenčinove ljubavi, ali publika je brzo bila zaokupljena živahnom pripravom za predstavu u predstavi i u punoj napetosti se ušlo u prikazivanje »Tirene«, koja sama za sebe predstavlja vrhunac Gavelline režije i časnu afirmaciju naših glumačkih prvaka — Dujšina, Afrića, Laurenčića i Nade Grahor. Sama »Tirena« bi zaslužila poseban prikaz. Ima tu divne ljubavne poezije, čara starih pastirskih igara, mitološke magičnosti i prpošne igrarije maloga Kupida, ima tu odlične satire, šale i smijurine, čistoga realizma usred čiste priče. Ima tu muzike i plesa, ljupkosti i draži. Ima tu ljudskih nevolja, svih vrsta reakcija na ljubav. Tu se javljaju glasovi s neba, Božji poslanici; a čarobne vile poput Afrodite izranjaju iz vode i gube se u ponorima zdenaca. Ima tu i tragičke ljepote pomiješane sa burleskom oko ljubavnih zgoda i nezgoda pastira Ljubmira, seljaka Miljenka, Radata i Kojaka, satira i Kupida. Jedinstvena smjesa, čudna harmonija sna i jave oko vječne ljubavi, a sve svršava u radosti i pjesmi.

Babićeva dekoracija, koreografija vilinskih plesova M. Froman, kostimi Ines Šilović, muzika Baranovića i Vaića i bajoslovna rasvjeta čuvali su i podržavali umjetničku čaroliju Držićeve komedije; svaki detalj je bio umjetnički koncipiran i izveden. I glumci su uživali kao i mi. »Trebalo bi ih sve spomenuti i svima zahvaliti« — kako je ono jedamput rekao Bellesort.

Ali ipak se mora istaći Dujšinov Radat, divno glumačko djelo zdrava realizma i neusiljene komičnosti.

Završetak nije toliko sretan koliko zamaman. Redatelj je zacijelo zanosno ponesen vlastitom kreacijom htio stvoriti neki nenadmašivi crescendo u nacionalnom smislu i spustiti zastor nad raspjevanim ditirambom opće narodne radosti. U tu svrhu je, kad je pao zastor nad »Tirenom« poveo pred Derenčinom i knezom dubrovačkim u stilu pučkog veselja opće narodno kolo. Kolikogod je to, velim, bilo zamamno, jer se teško bilo rastati sa veličanstvenom revialnom slikom scene, to je za strože mjerilo u sklopu ove stare dalmatinske dramatike ipak malko previše.

Pored ovoga značajnoga domaćega repertoire-a izvedene su u ovom razdoblju dvije velike predstave: Pirandellov »Henrik IV.« i Šekspirova »Na tri kralja«, zatim jedna osrednja češka drama »Noćna služba« od Emila Syneka i interesantna poljska komedija »I love you« od Niewiarovicza. Za malo kazalište je stavljen na scenu neizbježivi Nušić, ovaj puta sa tri aktovke, od kojih je »Vlast« posljednje, pače nedovršeno djelo popularnoga srpskog komediografa.

O Pirandellovu teatru smo pisali na ovome mjestu lanjske godine u povodu davane predstave »Što je istina«. Stoga ćemo se ovdje zadržati na zagrebačkoj verziji »Henrika IV.«.

Delakov i Afrićev Henrik IV. jest zaokruženi umjetnički organizam, koji promatran kao takav predstavlja bez sumnje visoku vrijednost naše scene.

Delak je položio sve karte na kontrast vanjskoga, »normalnoga« svijeta Henrikovih znanaca i nutarnjega »abnormalnoga« svijeta Henrika IV. Taj kontrast je bio jasan, dakako tek u drugom činu, jer Pirandello se u vulgarnom smislu može razumjeti istom, kad padne zastor. U tom momentu se kod publike javlja ona tipična pirandellovska skepsa: a tko je ovdje zapravo normalan, tko je dublje spoznao sebe, gdje je granica života i forme? S te strane se ne može Delaku negirati uspjeh, naprotiv — kad se uzme kompleks cijele predstave sa svim scenskim rekvizitima, koji tvore dobru predstavu, očito se vidjelo, da stojimo pred jednom od najsolidnijih predstava posljednjih sezona. Tek bi se morala spomenuti slaba igra »tobožnjih tajnih savjetnika« Henrikovih. Njima se ima zahvaliti, da je prvi čin ostao enigma. Delak je ipak mogao ukrotiti njihovu lakrdijašku razvikanost u početku predstave.

Što se tiče Henrikovih znanaca, to su Markiza Matilda Spina, njena kći Frina, markiz Carlo di Nolli, barun Tito Belcredi — sve lica iz jedne tragične maskerate, u kojoj je Henrik izgubio pamet, do riječi dolaze tek Matilda i Tito Belcredi. Gdja. Gjermanović je stvorila vanrednu figuru Matilde, naročito u prvom činu. Janko Rakuša je malko pretjerao u aristokratskom cinizmu, dok su Marija Borska i Borivoj Šembera dobutirali u svojim napola nijemim ulogama Fride i markiza Carla, tako da se o njima ne može ništa kazati nego to da su zgodne pojave i da imaju zgodan organ.

Afrić je medjutim stvorio jednu od svojih najvećih uloga. Po svom karakteru ona je mješavina Hamleta i Idiota i radi toga dvostruko teža i komplicirana upravo do maksimuma. U njoj se izmjenjuju historijska elokventnost, fini patos dvorskoga genrea, elegancija i profinjenost uzvišenih situacija, rezignacija običnoga smrtnika, užas tragičnoga i milina lirskoga stimunga. Sva ta skala osjećanja i izraza prelijevala se kroz puna tri čina iz ličnosti ovoga mladoga glumca kao neka magična kaskada svih tajna ljudskoga bića. Potpuno sam, i po karakteru uloge osamljen do tragičnosti. Afrić je svakom novom rečenicom stvarao novoga Henrika, novu scensku sliku, novi život, novu tragediju, novu napetu pažnju publike, koja je obuzeta njegovim stvaranjem i sama ulazila u zagonetku njegova bića i nazrijevala u »fiktivnom zrcalu« dubinu i neizmjernu snagu ljudske osobe.

Po Afriću je ova predstava dosegla visoki evropski niveau. Zdrava ambicija i talenat ovoga glumca triumfirali su još jedamput. Osjetila se potpuna sigurnost,

